

DĚJINY KROJE V ZEMÍCH ČESKÝCH.

NAPSALI

DR. ZIKMUND WINTER A DR. ČENĚK ZÍBRT.

II.

DĚJINY KROJE V ZEMÍCH ČESKÝCH

OD POČÁTKU STOLETÍ XV. AŽ PO DOBU BĚLOHORSKÉ BITVY.

SEPSAL

DR. ZIKMUND WINTER.

ILLUSTRACE OD VOJTĚCHA KRÁLE Z DOBRÉVODY A J.

V PRAZE.

KNHTISKÁRNA F. ŠIMÁČEK, NAKLADATEL.

1893.

Předmluva.

Tato kniha, obsahující dějiny kroje v Čechách v století patnáctém a šestnáctém, jest pokračováním výborné knihy p. dra. Zíbrta i není jím.

Pokud se týče doby, dobře se knihy obě doplňují, ale nejsouce sdělány podle jednotné, stejné osnovy, rozlišují se o-l sebe všelijak. Oba spolčenci vyhradili jsme sobě totiž každý pro sebe úplnou volnost vědecké látky i práce a formy její. Psal každý z nás, jak uměl a chtěl, a kniha jeho jest kus samostatný a výraz individuální.

Z literatury tištěné, starší i mladší, užil jsem skoro celé té hromady knih a obrazů, kteréž uvedl můj společník dr. Zíbrt v úvodě své knihy, ovšem pokud dotčené knihy jsou v pražských knihovnách, Budiž na tom místě veřejný vděk pověděn sl. správám znamenitých bibliothek c. k. uměleckoprůmyslné školy a uměleckoprůmyslného musea v Rudolfinu. Pánové dr. Chytil, Borovský, Mádl ochotně a přátelsky snesli nejvzácnější díla cizí, ukázali sta a sta obrazů, upozornili, poučili. Neváhám vděčně vyznati, že za nebytí obou svrchu psaných bibliothek nebylo by toto dílo, ať je již dobré nebo slabé, nikterak možno.

K důkladnému názoru — zvláště věci ze století šestnáctého — pomohla mi nezapomenutelná jubilejní výstava retrospektivní, vstavivši na oči poklady umělecké a historické ze všech koutů českých,

Ostatek zkušeností k této práci přítomné nasbírán po mnohá léta z českých archivů nejméně dvaceti.

Kdož mi tou příčinou byli pomocní a radní, všem již děkoval jsem v jiných svých publikacích. Pomníím jich tu vděčně zase. Nejnověji k nim přibyli vysoce důstojný pan th. dr. Klement Borový, archidiakon katedrálaf kapitoly, správce archivu kapitolního a v zemském archivě pan archivář Dvorský, pp. Pažout a dr. Nováček, adjunktové téhož ústavu.

V archivě a v bibliotheco musea zemského vděkem jsem povinen zesnulému p. bibliotekáři A. J. Vřtátkovi, jeho nástupci nynížšímu p. A. Paterovi a archiváři Schulzovi, ba všem ochotným úředníkům musejním.

Nemohu nepřipomenouti s vděkem, že i pan dr. Zíbrt, docent universitní, též v nově pan archivář Tischer v Hradci Jindřichově sílu svých výpisů archivních a literárních dali mi k volnému užití.

Co do citátů archivních jest na první mžik oka patrn rozdíil mezi knihami obou nás spočených autorův. Pan dr. Zíbrt cituje z pramenů celé kusy, neboť v starší době, kdy pramenů skrovně, každé slovo vzácné a mnoho platí. Toho mně, o pozdější době pracujícímu, nebylo potřebí. Přestávám obyčejně na stručném udání pramene, ja vůbec nepřítel delších citátů.

Příčinou obrásků vzdávám chválu pánům nakladatelům, kteří ochotně svolovali se, kdykoli jsem za obrásek požádal. Z uměleckých ochotníků přespólních dík budiž pánům prof. Šoltovi v Chrudimi a Zeisovi v Hoře, kteří podporovali dílo svými pracemi pěknými. Fotografiemi posloužil k této práci veledůstojný pan farář Štědrý ve Slavětíně, pan J. Husák v Berouně, reprodukcemi sl. redakce Květů (z článku dra. Tomana) a sl. Spolek přátel starožitností v Praze, zvláště člen výboru pan Černý a pan Fr. Chaura, obchodník.

Panu Královi šlechtici z Dobrévody děkuji za všecko jeho snažení při hledání a kreslení obrásků. Že čtouci neshledá v miniaturních pramenech našich století XV. valné rozmanitosti, tím vinno století a ne my sběratelé. Známostě, že od r. 1420 až po dobu Vladi-

slavskou není po ruce nic, z čeho by badatel mohl sbírat. Za to pestrou hojnost pozná čtoucí v XVI. století. V posléze srdečný dík vzdávám přátelům svým prof. Jiráskovi a Ant. Truhláři za platné rady a účinnou pomoc.

Končím slovy Bartoše písaře, jimiž uvedl svoji knihu před třemi sty lety do světa českého: „A protože ty, kdožkoli čísti budeš tyto knihy, poznáš-li co výše nad toto lepšího a důstojnějšího, zanechaje myslí nepokojné a řeči utrhavé, naprav pokojné, přátelsky, laskavé a dobrotivě, rozpomena se, že jsi též člověkem a ne andělem; za to tebe prosím. Neboť každý pták zpívá podle povahy přirozené a možnosti své.“

Vinohrady, 7. máje 1893.

Dr. Zikmund Winter.

V s t u p.

Moda; Čechové se opíčí; český kroj; evropský kroj; cizí krejčí u nás; moda loudavá; dražota šatných věcí; rozdíly stavovské co do šatu; nádhera; proti ní princip národohospodářský; sněmovní příkazy.

Jako všechno všude na světě takž i kroj našich milých českých předků podlehal od dávných časů modě. Kde se vzala tu se vzala, přišla a byla tu. Moda bývala druhdy jako dnes světoběžnicí, lehkou, nestálou, často byla nevkusná, ještě častěji hloupá a leckdy i neslušná. Jedni šli za ní velmi chutně, druzí loudavě, a kdo po ní nešel, byl ostatním za smích, neboť „co se proti obyčeji děje, tomu se každý směje.“ ¹⁾ Roku 1432 přinesla urozená paní Bervíková na hrad Škvorec spolu s jinými věcmi svými také „kabátec černý atlasový, a tu téměř všickni pacholci v něm sů chodili, jemu se smějíc, že jest byl kroje a díla starodávného.“ ²⁾

Ti pacholci tedy dobře věděli, co jest moda. Nebylo lze modě na dlouze se vyhýbatí, protivník její i prostým pacholkům byl směšen. Proto radil r. 1515 spisovatel „Zrcadla marnotratných“ říka: „Každého času křtalt dobře znaj a vedle toho šaty sobě dělat daj!“ ³⁾

Moda měnila se od starodávna časem, ne národem, a záhy působila v kroje všech kulturních evropských národů, a to tak, že kroj nejstarší, ryzí a původní při žádném evropském národě zevrubně není povědom a vedle slov Palackého ⁴⁾ ani při českém národě nejbedlivějším zkoumání nepodaří se ho odkryti.

V kulturní době historické kroj národa jednoho napodobován byl ode druhých snahou, již naši středověcí mravokárci rádi zvali „opičením“. Jestliž snaha ta až příliš přirozena. Znal ji už starý svět, Peršané strojili se po Medech, Řekové vypůjčovali si u Peršanův a podali skoro všechno Římanům, a od těch vydlužili se ostatní Evropané. Kam vnesen

¹⁾ Tak čte se v knize „Vdova křesťanská“ od Krasna Roterodamského; rozšíř. od Plzeňského Khnera r. 1596.

²⁾ Ku. města. č. 81. 804. v úřadě zemsk. desk.

³⁾ Rok. mus. 58. I. 46.

⁴⁾ Palacký v Č. Č. Mus. 1846. 82.

římský orel, tam též ujala se řecko-římská tunika — a to bylo od horškovských až po Eufkrat. Z ní vyvinul se kroj středověký, jejíž upravil sobě každý národ dle potřeb svých i dle vkusu svého.

Tím vznikla druhá perioda národních krojů, na nichž zajisté zase moda brzy začala blouditi a je všelijak proměňovati. Nastalo zase přirozené „opičení“, proti němuž středověcí karatelé mravů marně péra stroubali a brousili a nepřestali brousiti ani v XVI. věku.

Sousedům našim německým vyčítají jejich mravokárci opičí způsob již v nejstarších pamětech právě tak, jako naši v nejstarších pamětech vyčítají otcům našim. Náčky našeho opata Zbraslavského z r. 1329 jsou velmi podobny náčkům souvěkého německého kronikáře Lobenského; ¹⁾ a dnešní přesvědčení vědeckých badatelů německých, že Němci národního kroje brzy pozbyli, to měl už Guarinoni r. 1606, když pravil, u Němců dávno „nemá kroj formu svou.“ ²⁾ A snad národové nad Němce vzdělanější — národové románští — neopíčili se druh po druhu? Ba také. Di Aubanus: „Ve vál Lombardii ženy oblibují sobě, aby v španělském oděvu spatřovány byly, ale mužové raději ve francouzském chtějí choditi; téměř všickni vláské země obyvatelé v francouzském oděvu se spatřovali.“ ³⁾

Věda to, kdož bez omluvy a s hněvem vyčetl by dnes našim českým předkům, že se opíčili po cizině; jakož jim to při každické šatě chodících proměně čili při každé nové modě slovy pronikavými a s příslušnými nadávkami a výstrahami vyčítali staří mravokárci od Dalimila, Smila Flašky ⁴⁾ až po Komenského?

Mravokárci při vši dobré vůli své byli nespravedliví, aspoň potud, že vlastnost opičiti se sváděli na jediný národ náš, nechtějce uznati, že jinde se dělo rovně tak. Čtete si na příklad výčitku Zámorského: ⁵⁾ „Žádův národ není, aby krojem, jídlem i obcováním čímsi jiným, čímž není, se dělal jako náš český národ; již netoliko mluví, ale choditi. se obléci, poseděti, ani pojesti a se napiti neumějí po česku, než ať jest všecko u nich po vlásku a německu.“

A kterak se uměli posmívati! Tu dí jeden:

„Hoc iam altera vice
Čechové jako vopice,
illorum mores mutati
ponesou po vlásku šaty.“ ⁶⁾

¹⁾ Weiss. Wien I. 540. 541. A takž nápodobné náčky v Němcích osvědčují se po všechny doby. Viz ještě r. 1664 brožuru „Klagendes Deutschland“, v níž čte se, že Němci vždy se zdobívali „mit frembder ausländischer alamodischer Kleider Trachten“.

²⁾ Grewel. Guarinoni.

³⁾ Auban-Mirotický 1579. Obyčeje národů.

⁴⁾ Smil v Nové Radě 137 při opici mluví o těch věcech.

⁵⁾ Postilla 294.

⁶⁾ Rukop. Strahov. též v Mittheil. f. d. Gesch. d. Deut. 1888. 376 uveřejněno, ale nesprávně.

Jiný zase vykládá, že malíř z každého národa muže a ženu zobrazuje v kroji, jen Čechovi nahému že dal balík sukna, aby sobě dle vrtkavé chuti své sám nějaký šat pořídit dal.¹⁾

Jednotejné a marné jest, volá-li i ten lehkomyšlný kadeřávek Lomnický výčitkou, že Čech,

přijde-li sem cizozemec,
Vlach, Španěl nebo Němec,
uzří-li na něm kroj nový,
hned chce mítí též takový!²⁾

A na druhou stranu rovně tak marná řeč, dí-li Kherner Plzeňský³⁾ r. 1595, že „někteří Čechové co na cizím národu spatří, hned se toho jako opice chytají, ale však praví Čechové z svého kroje že se vyvésti nedají.“ Ba dají se vyvésti, jenže jedni dřív, druhí později; všaktě nestrojil se ani Zámorský ani jiní kazatelé a karatelé XVI. věku právě tou způsobou jako oblékal se druhdy v XV. věku Rokycana, ani nejskromnější Český bratr XVI. věku neodíval se veskrze tou formou jako Husita nebo Táborita věku patnáctého, kteří byli rouchem také skromní, všickni se dleňm doby v kroji některak proměnili a zřinačili. Světští a světačtí lidé proměnili se nádherněji, rychleji a patrněji, lidé vážní a prostých mravů proměnili se znenáhla, bez nádhery, ale proměnili se přec.

Tedy nebylo v XV. a v XVI. věku českého kroje? I bylo. Českosť kroje zachována se základní svou povahou v šatě lidovém, o němž položí se doleji. Souvěcí lidé kromě toho pokládali ten kroj za český, jenž se stal za dlouhou dobu obvyklým a měl na sobě ráz počestnosti. Konservativní lidé za dlouhou dobu některému kusu krojovému obvykli, upravivše si ho po svém českém vkuse. V tom rozumu praví Havlík z Varvažova r. 1613 o kroji v Čechách: „Ačkoli od cizozemců původ svůj má, však již jako za náš vlastní a přirozený habit přijat jest.“ V tom smysle Veleislavín,⁴⁾ pohrdaje krojem a šatem cizinským, radí ke kroji „starých, jak obyčejný jest národu a zemi,“ k čemuž dokládá: Když se všickni zvláštíme, netoliko kroje ale i obyčeje a jazyk cizích národů na se přijmeme, kam pak se děje víra, česť, sprostnost a upřímnost česká?“

Aby stal se nějaký „hábit“ Čechům „vlastním a přirozeným“, k tomu za všecken čas několik vlastností musil mítí. Českosť oděvacích šatů bývala našim předkům všech stavů nejprve v prostotě a v poctivé délce, čím šat delší, tím poctivější, tím čestější. Tudy to, kdykoli začala se nová v Čechách moda, že zdvihán býval křik a starosvětský odpor; odpor tím tužší, čím kratší a nádhernější nová moda. Na příklad pozorujeme v kronikách⁵⁾ při roce 1376 českosť roucha v slovech: „Na

¹⁾ Stránský. Resp. VI.

²⁾ Peycha živoča. R. 1615.

³⁾ V knize „Vdova křesťanská“.

⁴⁾ Politia. 561.

⁵⁾ Děčinský rukopis T. 2. fol. 173. Hajek. 841. Text Krabice z Waitmle a Hájkův rozšířený podle sebe srovnán u Zlátrta v I. díle Krojů 283.

ten čas Čechové vzali na se jiných národů škodlivý obyčej v oděvu a daleko odešli od cesty svých předků, neb před tím majíce oděv poctivý, sukně až dobře pod kolena neb od kolenů až napoly k zemi vzdělí, krátili sobě dělati sukně krátké."

Nápodobně radí králi Jiřímu smělý Židek,¹⁾ aby rozkázal Čechům nositi oděv až do kolenou, toť prý poctivé „roucho domácí". Chelčickému²⁾ jest „otáhlá suknice" rouchem ctným, českým, jiné je nečacké.

Že české roucho musí býti dlouhé, to jasně vyznívá z Paměti Dačického,³⁾ v nichž s hněvem zapsáno při roce 1544: „Lid český, vzavše formu od lidu vlašského, chodili s krátkým oděvem . . ., pyšni, smilní, nesvorní, nic na to nedbaje, že se cizozemci v zemi osazují."

Tímž smyslem veršuje o českém šatě Jiřík Záběžský (Stroyc † 1588):⁴⁾ „Nemiluj šatů nádherných, cizích krojů neobecných; co tvá vlast, tvůj stav přináší, to tobě nejlépe sluší, oděvu příliš krátkého: krojem, barvů potvorného mívati stud milujícím nesluší, leč snad opicím."

Také z Dačického Prostopravdy ještě v XVII. století lze dobře uhodnouti některou vlastnost tehdejšího českého roucha: mělo býti prosté — až selsky prosté; boty k němu měly býti vysoké a nikoliv novomodní střeplíčky; po boku Čechové měl viseti pádný meč a nikoliv španělský tenoučkový rapír, jemuž nadává Dačický „rožňů" a „famfrů"; na hlavě měl míti Čech čepici nebo klobouk, ale bez peří a bez „frňousů". Táž se totiž v dotčené s neomalené báni „mladý Čech" starého:

„Proč tak chodíš po selsku sprost,
jmaje statku a peněz dost?"

K čemuž starý v odvet praví:

„Držím se předků mých kroje
a nedbám na cizí stroje;
styď se rači za zlé mravy,
slušíť pěkně i to píro
jako by nic tvého nebylo . . .
Jináč tě Vlaši přistrojí,
budeš líčený František
jako karetní svrchníček;
v českém kroji byl by vážen,
ty pak chodíš jako blázen —
famfr se za tebou vleče,
užívej českého meče,
toho rožňu nevytáhneš,
dal bych péstí, až se stáhneš;

¹⁾ Židek. Správozna. Rukop. v univ. knih. 64.

²⁾ Sif. 157.

³⁾ Paměti. I. 78.

⁴⁾ V Summě Katechismu u Veleslav. vytišt. 1600. Též v Mravech Stroycových. Též Č. Č. Mus. 1876. II. 171,

hle, já mám boty rytířské,
 ty máš střevíčky k . . . ťáské,
 okolo hlavy frňouasy —
 skoro bych již na tebe vsed,
 by poznal Čecha starého
 od troupa, hejska mladého;
 nepočal jsi růsti skoro,
 varuj ode mne, potvorol“

Které roucho jest prosté, to kladé Lomnický r. 1615 do úst Turkovi, jenž posmívá se křesťanům; ¹⁾ jest to roucho o rukávech širokých, „nešaldovaných a ničím zbytečně nepremovaných;“ při něm aby byly střevíce „prostranné“.

S tím, co tu o českém rouše povéděno, shodují se za všecken čas početné rozkazy, aby před zemský soud lidé vstupovali „v poctivém rouše obdloužném;“ ²⁾ také aby konšelé strojili se rouchem „poctivým obdloužným“ a nikoli, jakž vyčítá r. 1564 mincmistr Jan ze Švamberka Horským rouchem „lehkým nepoctivým“; ³⁾ a na druhou stranu zajisté s tím souvisí i to, že kat, biřic a jiní „nepoctiví“ lidé zadní vždy zobrazují se v rouše nepoctivém, krátkém — a fěkněm — novomodním.

K českosti oděvné náležela od starodávna kožešina. Kožešinný šat a kožešinné zdobí a obruby i na letních rouších byl ostatně charakter slovanský.

Že Čechové chodí v liščinách i medvědích kožích, to píše o nich ještě v poslední době XVI. věku Vlach Veccelio. ⁴⁾

Česká země nikdy nemohla se evropským módám uzavřítí; ba její zvláštní poloha určila ji hned na úsvitě historického života k tomu, aby se dvou stran dvě etnografická moře na ni svými vlnami bila; právě na půdě naší svět východní srážel se se západním. Tou příčinou bývalo u nás poněkud nápodobno jako v Polsce. Ale kdežto na východní hranici polské téměř konec byl Evropy, masil v Polště převládati vliv orientální, ⁵⁾ na západní české hranici končilo se Slovanstvo a do Čechů bil mrav západních lidí silou takovou, že vítězil nad vlivy východními. Naše domácí dynastie Přemyslovská pečovala větším dílem o to, aby německé vlivy byly mocnější čím dál více. Přemyslovci a jich dvorstvo téměř tonuli v němčině a po jich vymření příchodem Lucemburků cizí módy západnické valem valily se k nám, čímž satlačen středověký česko-slovanský rázovitý kroj do ústraní, do venkovských statků zemanských a do vsí.

¹⁾ Peycha. 196.

²⁾ V artikulech sněmu r. 1547 čteme: „Ty pak osoby, kteréž by k zemak. soudu potaženy byly, pro vážnosť soudu oděvu poctivého i obdloužného aby užívaly a všelijakých nevášných krojů aby se varovaly.“ Rukop. budišinský. 448.

³⁾ Sděluje prof. Šimek z arch. kutnohorské.

⁴⁾ Veccelio *Habiti Antichi*. 817.

⁵⁾ *Eljass. Ubiorj. 1. 2. Codex picturatus. Buchner XXIII. Costume histor. Racinet VI. 449.*

To vše zevrubněji vyloženo v předchozím díle dra. Zibrta. Již tedy v XIII. století kroj v Čechách v nádhernějších vrstvách národa a při novotném tehdejší stavu měšťanském byl celkem takového rázu a způsobu, jako všude jinde v Evropě.

Kde se setkal kroj domácí s cizím — a to bylo v městech — za některý čas držely se podle sebe svorně; připomínáme krejčovského řádu z r. 1318, v němž mluví se rovnoprávně o sukni (wambeis) české a švábské.¹⁾ Však dleňm doby na těch místech, kde byla hojná populace a čilý obchod nebo stolice královská, zápas domácího kroje s cizím byl marný.

Lze oznámiti, že Čechové, kteří ochotně přijímali cizí kroj, nečinili tak zhola passivně. Všecké byli i v tom svým způsobem činní.

Že ke každému „habitu“, jenž dleňm doby a obvyklostím stal se Čechům dle slov Havlíkových „vlastním a přirozeným“, Čechové sami také lecco po své chuti přidělali, přimísili, že ho jaksi autonomně domácími okolnostmi, národní povahou a vzdělaností pozměnili, aby jim byl vhod a mil, o tom máme svědectví z doby všaké.

Roku 1329 žaluje František kanovník, že u nás za šťastna sebe pokládá, kdo co nového v šatech vymyslí; Štítný²⁾ vytýká, že „mnozí na to svá moudrost obracejí, aby chytré kroje vymýšleli;“ a dobou valně pozdější ještě se připomíná,³⁾ že „někteří Čechové každý téměř rok dvorné kroje sobě vymějšlejí.“

Co tak autonomně Čechové vytvořili, nebo co měli svého vlastního z dáвна, nikdaž nezůstalo jen při nich. Sousedé blízcí i po daleku rádi a dosti zhusta od Čechů si vypůjčovali. Mužská sukně, kterou nosili bavorští sedláci v XIII. století a kterou zvali „slavenia“,⁴⁾ zajisté byla půjčka z Čech. A vstěhovala se obšírná sukně slovanská i do Italie (schiavina) i do Francie (esclavine).⁵⁾ Limburská kronika popisuje při r. 1389 böheimische Kogeln, kterými zdobily Němkyně hlavy své.⁶⁾ Dcera Karla IV., Anna, strojila se po česku a přenesla svoji modu do Anglie, kamž se vydala.⁷⁾ Českou (slovenskou) hazuku vypůjčili si Maďaři i moravští Němci.⁸⁾ Plstěný klobouk n-šíroky, s krajem stojatým, hedvábím potažený, jakož si ho oblíbili Čechové asi r. 1530, slal „českým“ pak napořád a nošen byl i u dvora a v císařové rodině.⁹⁾ V téže době obecně nosívána čepice červená s třapcem do zadu visutým, a ta

¹⁾ Regest. Emler. 171.

²⁾ Rukop. mus. C. II. V Erbenovi. 144.

³⁾ „Vdova křesťanská“ Kherner. 1695.

⁴⁾ Heyden. Trachten 89.

⁵⁾ Gay. Gloss. 659.

⁶⁾ Mittheil. Central-Comm. zur Erf. d. Baudenk. VI. 40. (Falke) a citat u Zibrta. Děj. I. 262.

⁷⁾ Planché Cyclop. I. 27.

⁸⁾ V listinách trebovských r. 1519 má německý kožišník eine hasucken. V Štokeraevském inventáři jest r. 1568 v mužských šatech uveden „ein weisser Göppenitz“ — kepenek, což se vykládá za nějaký český kabát. Anzeiger für Kund. d. deutsch. Vorz. 1881. 102.

⁹⁾ Köpl. Jahrb. der Samml. d. allerh. Kaiserh. X. 5944. Český klobouk stál zlatý uheraký nebo 2 rýnaké.

čepice slula „českou“.¹⁾ I v pozdějších letech arcikníže Ferdinand, správce království a manžel Filipky Augšpurgské, rád chodíval v takové čepici „české“.

A zase r. 1610 Guarinoni zlobí se na Němkyně, že v zimě hali hlavu v čepce „české“.²⁾ I rázovitou zbraň českou oblivovala si cizina. Připomínáme na příklad s r. 1365 meč „českého díla“ (unam spatam seu ensem operis Boemiae), jenž jest zapsán v jednom inventáři ve Francii. V témtž inventáři připomíná se jiná česká zbraň k lovům (aliun ensem operis Boemiae aptum ad venandum).³⁾ Českého tesáku po jedné straně broušeného (dle Veleoslavina Silv.) Němci též zhusta užívali, zovouce ho tesack, dusack; ještě v době Melanchtona reformatora zakazuje se německým universitním studentům nositi český „tysacken“.⁴⁾

Že Němci v Čechách ujali český „tesaken“, toho víme důkaz ještě r. 1605 v jednom inventáři města Mostu.⁵⁾ Ostatné by se to rozumělo samo sebou i bez toho dokladu.

I česká paráda drobná bývala do Němec vnášena a za českou uznávána. Připomínáme, že v inventáři Víta z Wolkensteina r. 1442 je „ein behemisch silbergulter sampt messer und dem rothen Samalot.“⁶⁾

Tím způsobem bude lze ještě některý kus šatu a zbraně shledati, jenž byl a slul v té neb oné době „českým“ za důkaz, že v obecné evropské módě Čechové také činni byli s výsledkem.

V XV. a XVI. století, o němž psáti máme, evropští národové ještě spíš než druhdy odívali se formou podstatně podobnou, jejíž jednotlivé kusy, byvše kdekoli autonomně a charakteristicky vyvinuty, přenesly se jinam, dál a dále, až staly se modou všeobecnou.

V týchže stoletích obou najdeš v Čechách všechny charakteristické mody evropské. Ani východ nebyl těmi dobami u nás bez působení.

Politickými událostmi XV. věku přes tu chvíli byli tu vyslaní z Polska, z Uher. Ba téměř bez přetrží byli v Čechách, zvláště v Praze, vojenští, dvorští i řemeslničtí členové polského národa.

Byli tu Poláci za Korybuta, král Albrecht měl v Praze polské a uherské dvořany a strážce. Roku 1460 připomínají se řemeslníci polští v mnohých městech českých, a pro kladené ohně vypovídá ze země král Jiří své dvořany polské i řemeslníky polské z měst.⁷⁾ A což teprve za krále Vladislava Polana! I později v letech (1564—1590) s mnohými Polany setkáváš se v knihách pražských, zvláště trestních, neboť kde jaká pranice, Polané nescházeli.⁸⁾ Tedy i v XV. a XVI. století k nám proud východní se převaloval dosti silně: vždy nalezneš v inventářích

¹⁾ Hüttel. Chron. v. Trautenau. 68. Lippert. Trauten. 70.

²⁾ Grewel. 626.

³⁾ Gay. Glósaire aché. 649.

⁴⁾ Monumenta german. paedag. VII. 480.

⁵⁾ Archiv musejní. B. 35/34.

⁶⁾ Anzeiger für. Kund. d. deutschen Vorz. 1881. 127.

⁷⁾ Tomek. Praha VII. 9.

⁸⁾ Arch. praž. č. 410. Arch. zemak. listiny arcibisk. 1564.

měšťanských některé věci, jež slují litevské, nalezneš župice polské,¹⁾ tunicam tartaricam,²⁾ kaftany ruské a mnoho krojů uherských,³⁾ které původem svým ovšem jsou slovanské; Uhři kulturu se učili od Slovanů.

O vlivech západních, německém a romanském ani není potřeby zvláště se dotýkati, že byly v dotčených dvou stoletích velmi pronikavé.

Dvůr králů českých — kromě Jagailovského — byl jako druhdy nej-mocnějším rozšiřovatelem krojů a zvyků západnických, zvláště francouzských a španělských.

Také naše panstvo, studentstvo, kupci dojížděli sobě za všecen čas daleko přes pole až k pramenům samým a přinášeli na sobě s oblibou kroje cizí na pochlibu i vzor.

V Praze a v některých čelnějších městech venkovských v každý čas bývali cizí přichozí z daleka, a nejedni lidé cizího národa byli tu i trvale usazeni.

Proto také najdeš i u pražských Husitů kožíšky franské,⁴⁾ v inventářích pražských shledeš se v XV. století se sukněmi vláskými, s kloky čili pláští tolikéž vláskými; za celé XVI. století hemží se v knihách kroji španělskými a francouzskými. Krejčí cizinští usazovali se tu a ochotně pomáhali másti kroje domácí. Na příklad r. 1574 stává se staropražským měšťanem vláský krejčí Donath Bonocelli⁵⁾ a po něm snadno a brzy na knize měšťanské spočítáš řadu vláských krejčíchů, kteří šili šaty Pražanům.⁶⁾

Panstvo rádo bralo si krejčí cizí za lokaje, zajisté s tím úmyslem, aby se mohlo blískati úbořem po cizínaku šitým a upraveným.⁷⁾ A není pochyby, že už v letech třicátých XVI. věku s renesancí a jejími staviteli, kteří po Čechách leckde zasedli v celých koloniích, hojně k nám přišlo vláského kroje a vláských řemeslníků, kteří velmi silně měnili naši modu. Že jich v knihách nenajdeš mezi měšťany hned, toho příčinou náboženství pod obojí, k němuž přichozí Vlachové se nechťeli, jsouce katolíky, hlásiti, a bez přijímání pod obojí nebylo u nás na onu dobu měšťanství.

A byli-li vlastní krejčí u nás usazeni mezi měšťany, natož pak němečtí krejčíři! Těch půlode býval v Praze některý počet, a přicházeli ze všech německých kontů!

V pražských knihách měšťanských v XV. a XVI. věku jsou zapsáni němečtí krejčíři ze Slezska, z Rakous, ze Sas, Sedmihrad, Korutan, ze

¹⁾ Na příklad Šejnoch Augustu biskupa oblékl v „župici polskou“.

²⁾ Arch. praž. 998 15.

³⁾ Uherská obchodníci k nám dojížděli za celé 16. století hojně. Roku 1584 byl v Praze uherský kraj jako doma. Čtemeť v kn. č. 1120 arch. praž., že r. 1584 připravili se tovaryši konvářiti po uhersku a divně sobě po ulicích vedli.

⁴⁾ U kožešníka Jeronyma († 1457) Lib. antiq. č. 26.

⁵⁾ Arch. praž. kn. č. 587.

⁶⁾ Roku 1590 přijati v měšťanství pražské tři bratři krejčíři najednou. Byli z Mediolana a sluli Brambilla. Roku 1618 přijat za měšťana Testorellus jinak Masca atd. Roku 1587 soudí se krejčí Hlendrych de Boninque s Kristinou Šprangerovou. Špranger známý komorní malíř císařský. Kn. č. 1158. 84.

⁷⁾ Abbild. der Hauptstände. Weigel. Vydání r. 1698.

Švýcar,¹⁾ z Míšně, Mnichova, Augšpurku ba i z „Deuemarku“. Jednou tu přijímá právo měšťanské i jakýs krejčí Dorš z Kynciuku, „jenž narodil se na vojně v Sicilii v noci na moři.“²⁾

A charakteristické jest, že r. 1587 starší cechu krejčíů malostranských byli „Ganser, Leoffart, Meyer, Behm“ — jeden Vlach, tři Němci.³⁾

Co ti všickni sem nanesli všelijakého cizího kroje! A kdož ví, kolik bylo nad to ještě cizinských krejčí v knihách nezapsaných, totiž takových, kteří tu na čas popracovavše šli zase. Některým takovým, kteří zdejšího měšťanství nedošli, ale za české peníze po ci insku kroje šití chtěli, ochranná privilegia proti domácím krejčím dávala vláda. Tak na příklad píše Ferdinand r. 1560 Malostranským, aby nepřekáželi krejčímu Jiříkovi Greyterovi, jenž vyučil se řemeslu u dvorského krejčíře a na Malé Straně pracovati chce.⁴⁾

V hlavním městě království Českého z příčin těch všech právě vložných vědycky vypadal celkový obraz krojů nápodobně jako na Babylonské věži zmatek jazykův. Vypadalo to v hlavních ulicích, v Týně, v trzích, na kořeněné váze u radnice, na zámku právě tak, jako Celtes vypravuje o Norimberce. Jedni prý tu chodí po způsobě Sarmatů v širém rouše, kožešinou lemovaném, jiní mají uherskou sukni a přes ni vlaský plášť, jiní mají kabátce s výložky po francouzsku a tak podobně všelijak. Anebo jako Geiler († 1510)⁵⁾ vypravuje, že v Štrasburce jsi mohl viděti kroje všech národů podle sebe najednou; lidé tam prý chodili v šatech uherských, českých, francouzských, italských, saských, hispanských. Těž obraz krojů pomíchaných byl také v Polště. Vypravuje r. 1566 Gornicki, že tolik jest strojů v Polště, že jich vyličití nelze; tu po vlasku, tu po hispansku, po brunšvicu, po kozácku, po tatarsku. Někteří se strojí tak, že to neumí ani pověděti. Konečně volá: „W Polsce u nas ta rozlicznosc strojów wie to Bug, jeśli co do-brego przyniesie.“⁶⁾

Ano rovně tak v Pražských městech vždy bývala míchanice cizích krojů, vždy tu bývalo popudů hojně, jimiž moda se chtěla nechtě proměňovala; z hlavního pak města šly proměny a vzory do měst českých ostatních, čímž se stával kroj, který si Čechové obvykli, zosobili, upravili, na dlouze nemožným; měnil se zase. Starší kroj domácí, poctivý, prostý, obdlouhý udržoval se pořád jen na osamělých tvrzích českých rytířů a zemanů venkovských.⁷⁾ Proto také, jakž svrchu jsme ze staré literatury

¹⁾ Prvního Švýcara, jenž na pražském právě kšaftoval a při městě obyvatelem byl i s rodinou nalezl jsem r. 1555. Stal Hankhantnar. Desky kn. č. 92. fol. CCI.

²⁾ Kn. č. 535. 305.

³⁾ Č. 458. 102.

⁴⁾ Arch. místodr. Missiv. č. 62. 336.

⁵⁾ Geiler. Weltspiegel. 14.

⁶⁾ Gornickiego Dworjania Polski. 92, 93. Z výpisů dra. Zibrts.

⁷⁾ Ze rovně tak v Polště domácí poctivý kroj nalezl útulku při zemanech, o tom poučí Ubiorý Matejkovy (tabule 1507—1548), ač jim vědecké ceny valné ve všem vůdy přiznati nelze. Divadlo a umělci mívají v kostymních věcech mínění své.

citovali, hádají se o kroji „staročeském“ s mladým fintidlem starý „rytíř“. O městském a panském kroji platilo slovo Břlejevského (1532), že „nerozznáš oděvem, domácí-li člověk jest či cizozemec“.¹) Jedna věc však hodná paměti.

Proměny modní nedály se v minulých dobách tak zhusta, jako se dějí za našich dnů. Rychlé a rychlejší změny dnešních mód vznikají úmyslně a naschvál rychle, a to tím, že uměle se vzbudí a vynutí spotřeba tovarů látek, obrovsky vyrobených a shromážděných. Žijeme v době strojů a páry: obojí žádají velkého a rychlého konsumu. Tomu v starých dobách nebylo nic obdobného. Moda leckterá trvala věk! Ouzké nohavice kolik věků!

Šaty bývaly příliš podstatny, bytelné, všecko podšity a draby. Dnes bylo by za smích, kdyby babička, umírající, odkázala svým drobným vnučkám své sukně s rozkazem, aby jim byly dochovány do let dospělých; dnes by děvče nechodilo — nemohlo choditi — ani v šatech po matce, neřku-li po babě. Ale v starých dobách bylo jinaké. Starší mladým tak, jakož svrchu praveno, odkazovali! Jedny šaty nosilo dvojí pokolení. Na příklad r. 1458 umíraje, žádá pivovarník Zikmund Zikl z rynku Nového města, aby poručníci „sukni s kunami“, v níž chodíval, zachovali synovi jeho, až doroste.²)

Roku 1477 odkazuje Neřád pellifex, měšťan Staropražský, synu svému „sukni nové barvy k jmění, držení a k dědičnému vladářství!“³) Kabáty z našich moderních látek by žádný otec nesměl odkázati „k dědičnému vladářství“. Pražský Havel huntýř poroučí r. 1520 kšaftem aby dcery Ludmile „blány byly dány nebožky báby a sukně, kteráž jest v zástavě.“⁴) Nějaké malé Zuzance v Plzni, dítěti, odkazuje školní mistr „šamlatku s aksamitem“, aby jí byla dochována, až k letům a „k místu manželskému dojde.“⁵) V Kouřimě poroučí r. 1544 Magdalena Lyndišková, aby dcera její „sukničku tšatovou vnučkovi Adamovi do let zachovala, pakli by dříve let umřel, tehdy jměla-li by dcera kterou dceru, aby sukničku dala jí.“⁶) Dcera bohatého mistra Ondřeje z Palatýnu nosila všechny šaty po své matce.⁷) O nebožtíku Janovi Liturgasovi z Turska vypravují r. 1588, že pojal si kdys za ženu urozenou Alenu z Varnsdorfu jen k vůli šatům své první zesnulé ženy. „Vzal proto sobě tak velikou ženu, aby se ty šaty na ni trefiti mohly.“ A v těch šatech chodila nebožka za mnoho let!⁸)

A když šat dosloužil v dědičném vladářství kdo ví na kolikátém potomku, to mohl ještě k nové službě obrácen býti!⁹) Lecdy se na-

¹) Břlejevský Kron. církev. 124. Výpisek dra. Zibrt.

²) Lib. antiquiss. 26.

³) Miscell. č. 26.

⁴) Desky. Misc. 92.

⁵) Arch. plzeň. 223. 227.

⁶) Arch. kouřim. Lib. testament. z r. 1508.

⁷) Kn. arch. pr. č. 324. 468.

⁸) Arch. praž. 106C/a 189.

⁹) O pláští „obráceném“ čtu v pamět. knize Král. Dvora z r. 1500 fol. 8.

skytne v pramenech, že šat dali „přeformovati“, ba že ho dali i „do jiné barvy“.¹)

Šatné věci bývaly drahé. Na svém místě poznáme mnohý kus po mnohu kopách. Tu jen připomínáme pro pojem, že prosté šaty letní, jež pořizovali Lounští obecnímu sluhovi, stály až 2 kopy (r. 1541 1 kopa 20 grošů);²) šat obročůvka na Hradci Jindřichově r. 1564 pořizen z půl třetí kopy;³) na Brandejse touž dobou dávány tomu chudšasovi, jenž hlídal psy, na šaty tři kopy.⁴) Vybrali jsme naschvál ceny šatné lidí nejnížších, aby čtoucí přirovnaje postihl, oč tehda nejchudší šat byl dražší dnešního. Šaty jen poněkud onačejší stály už hromadu víc. Nebyly na příklad šaty, Šimonu Lomnickému r. 1564 v Jindřichově Hradci darované, zajisté z nejlepších, a přes to stálo sukno na ně 5 kop, ušití půl druhé kopy!⁵)

I protož ani nedivno, najdeš-li dost a dosti příkladů v knihách, že soudí se sama šlechta mezi sebou o leckterý kousek šatu! Dnes by bezpochyby slušný šlechtic stydl se hnáti na soud služebníka proto, že mu ukradl „kabát a poctivice“. Roku 1591 Jan mladší z Valdštejna se ještě nestydl.⁶) Natož pak drobná šlechta! Roku 1553 na příklad tuze soudí se Marta Kalenicova z Hořešovic s Janem Kalenicí o hazuku tyktyvon!⁷)

S drahotou a vzácností šatů souvisí, že v starší době jsou měšťanské inventární garderoby velice skrovnoučky. Na příklad litomyšlský pekař Michal, jenž umřel r. 1498, měl všeho všudy pět kusů šatstva: 4 sukně a kožich.⁸) Nohavice bezpochyby nestály za popis. Marta, sestra purkrabové v Litomyšli, zanechala po sobě r. 1499 čtyři rubáše, 9 roušek, 2 sukně, kožich.⁹) Ještě r. 1515 pokládají se patery šaty za velikou marnotratnost¹⁰) — a právem; naše nejnádhernější šaty dnes nevyrovňají se cenou nádherným úborům starodávným.¹¹)

Teprve v druhé půlce XVI. století, když bylo v zemi víc peněz a bojnosti a když látky hojnějším dovozem olaciněly, mřvali naši předkové garderoby bojně a čím dál bojnější.¹²) Na příklad paní Nejepinská, měšťanka z pražského příkopu, měla při své smrti r. 1601 41 fěrtochů, 29 rouch na hlavu, 35 klobouků a čepců, 7 mantlíků, 15 sukní atd.¹³)

¹) Arch. praž. č. 1284. 300. Rok 1591.

²) Arch. louns. č. 1. E. 12.

³) Oučty panaké v arch. tamějš.

⁴) Arch. c. k. místodrž. miss. 69. 341.

⁵) Oučty panaké v Hradci.

⁶) Č. 1122. 196. arch. praž.

⁷) Kn. kom. soud. 12. J. R. 19.

⁸) Arch. litomyšl. kn. č. 118. 41.

⁹) Tamž. 44.

¹⁰) Zrcadl. marnotratn. Mus. 58. I. 46.

¹¹) Rohrbach-Kretschmer. Trachten.

¹²) Totéž poznal Brandl v deskách moravských. Na sklonku XV. věku malý luxus; v XVI. bojnost všeho. Brandl. Č. Mat. Morav. 1869. 119. V Polště za Zikmunda III. měli někteří rozmařilí šlechticové po 60 kusech šatstva, ba prý tolik rozmanitých kusů, co dní do roka. Lumír 1851. 980.

¹³) Kn. arch. praž. č. 1210. 160.

Pražský měšťan Jan Kropáč († 1613) měl kabátů a jiného šatu tolik, že až plesnivěl a o plných truhlách molovatěl.¹⁾ Však o těch věcech zevrubně položí se na místech vhodnějších dleji.

Prve nežli zevrubně jvmeme se vypisovati šaty oděvací v XV. a XVI. věku v Čechách, jest nám upozorniti čtenáče ještě na jednu věc v oněch dobách obecnou.

V každý čas a ve všech zemích chtívali ouřadové světlí i duchovní tomu, aby „stavové“ mezi sebou lišili se oděvem, ovšem nikoli krojem jeho, nýbrž látkou a zdobou. Tedy šat zemanský měl býti chudší panského, měšťanský chudší zemanského nebo rytířského. O sedlský lid šlo málokdy, ten nebyl „stavem“; byl zboží prodajné a jen počítané a zapisované, a vrchnost již se sama postarala o to, aby sedlák příliš nezbujněl.

Obyčejně postřehneš, že stříh, forma „stavovských“ šatů v téže době jest zhruba táž. Zapjal-li pán svou aksamitovou suknici zlatou halzí, sponou, nebo stříbrným knoflíkem, zavázal sobě koženou nebo plátěnou suknici chudý člověk provázkem, nebo zapjal kostěným knoflíkem, ale stříh obou sukní beze snadu velmi často poznáš za stejný.²⁾ Má-li r. 1470 pražská měšťanka Nikolavova šubu černým sukнем podšitou, má touže dobou urozená paní Donínská šubu zlatohlavovou podšitou atlasem,³⁾ ale šuby vypadaly stříhem stejné.

Jen látka a zdoba měly býti k stavovským rozdílům. Ani právo v husitské době vzniklé (Soběslavské řečené) nebylo tak demokratické, aby ustoupilo od zvyků tehda všude platných: nařizovaloté, „aby žádný řemeslník nechodil v šatech s kunami ani s popelicemi, nežli měšťané a zemaniné, kteříž mají svá zboží na platech.“⁴⁾ Za panování krále Jiřího doktor Židek míní,⁵⁾ že by knížata měla choditi v zlatohlavích, ale ne tak skvělých jako král; páni žádnou měrou aby v zlatohlavích nechodili, než v čistých sukních a čubách s podšitím sobolovým, s kunami, chrmostejli; rytíři aby mívali šarlat a jiné sukno, na hlavě čepičku sobolovou, kuní, běliznovou; panoši aby chodili v čubě kterékoli barvy krom šarlatu, v čepici liščí; měšťané měli míti roucho poctivé, dlouhé s kunami. Králi samému radí týž dotěrný doktor, aby se ve svém zlatohlavovém rouše proměňoval často, aby jiní nemohli po něm pro veliký náklad tak činiti.

V století následujícím dosti často potkáváš se v pramenech s ustanoveními, že panstvo nemá oblačeti se stříbrohlavy ani zlatohlavy než aksamity a karmaziny bez zlatého přemování; rytířům kázalo se nositi šaty lacinějších látek damaškových, měšťanům určováno sukno.

Ale kdo by z těch příkazů soudil, že jednotliví stavové opravdu se tak poslušně strojili, ten by se klamal tuze. Většina lidí překračovala

¹⁾ Č. 1174. 429.

²⁾ V díle Hefnerové jsou o tom německé doklady z 15. stol. obr. 389.

³⁾ Miscell. č. 26. fol. E. 38. E. 6.

⁴⁾ Práva Star. Měst. v univ. knih. č. 17. C. 22. 112.

⁵⁾ Správovna. Rkp. v univ. knih. č. 17. D. 2.

šatem z jednoho stavu ve stav druhý přes všechny zákazy, takže svrchupřesné rozdíly v šatech při stejném kroji ještě nejsvětleji pozoruješ jen u lidí společenskou platností daleko od sebe stojících. Kdož byli, ne-li stavem, aspoň jméním sobě bližší, rádi a se zdarem smazávali rozdíly v šatech na veliký hněv všech mravokárců. Již Štítný nařiká na vládky a rytíře, že „druh druhá chce přetrávití nebo rúchem přepýchati.“¹⁾ Ba v XVI. století prorocí Sibiylino i sedláky tepe, že strojí se po pánech! „Jak chodí pán neb panoše, taktéž chce sedlák choditi jako jinoše, a jestliže pán ponese klobúk špičatý, sedlák chce míti takový, a bude-li na pánu kukla bez cípa, musí býti na sedláku taková.“²⁾ V „Rozmlouvání člověka rytířského s pánem“, roku 1554 vytlačeném, přiznává se rytíř, že stavové „co jen na J. Milosti královské i na knížatech uhlédají — i ty aksamitové střevíce — všechno že míti musejí.“

A právě téhož roku 1554 píše Fridrich z Valdštejna Joachymovi z Hradce o šatě dvořanů císařských: „Co se šatů dotýče, jak nám bylo vyměřeno, co mohl pán neb zeman nositi, to jest zméněno, nos kdo chce, jak chce. Než cožkoli jeden dá dělati, nemá od jednoho šatu dáti krejčímu víc nežli 3 zlaté, pak to již krejčí musí věděti, co za tři zlaté můž udělati; štefty zapověděny.“³⁾

Touže dobou vyznává sněm augšpurský v Němcích s výčitkou, že „mezi knížetem, hrabětem, stavem panským, měšťanským žádného rozdílu nemůže býti poznáno“ a hned se usnáší a rozkazuje, kterak se kdo šatiti má. Nápodobně v Čechách sněmovní výčitky vyskytují se ob čas s výčitkami kazatelů a mravokárců. Český sněm r. 1586 zvolil zvláštní kommissary, „kteřížto, jak by se jedenkaždý z stavů v témž řádu chovati měl, v spis uvéstí a J. MCeké a nejvyšším oofedníkům a soudcům zemským ukázati mají.“⁴⁾

Z mravokárců také Rvačovský zase pouští se do sedláků:

„Co sedlák uhlídá na pánu,
by měl prodati půl lánu,
chce takové šaty míti,
byť jej měl čert do pekla vzíti.“⁵⁾

Adam z Vínové touže dobou naopak vyčítá pánům: „Vidí-li kdo co na jiném neb slyší-li o jaké prve nevidané novotince, za šťastného se pokládá, když to na sobě ukázati může, již pak trp statek aneb poddaní dosazujte!“⁶⁾ A výborný Veleslavín tepe tou příčinou všechny stavy i učené pány. Praví: „Zbytečná pejcha, nádhernost v šatech tak se rozmohla, že nevím, aby kdy od počátku světa tak vysoko vystoupiti mohla jako nyní jest. Ještě za paměti lidské ten způsob zachovával se v oděvu, že

¹⁾ Štítný. Kn. šest. 163.

²⁾ V zápisc. kněze Rosy. Menčík. 26.

³⁾ Arch. zemský. Opisy z Hradce.

⁴⁾ Sněmy. 1586.

⁵⁾ Masopust. 71.

⁶⁾ O potupení světsk. marnosti.

lidé jedni od druhých rozeznání býti mohli, anobř i mezi učenými spatřoval se rozdíl, kdo z nich jakého titule užíval, však již to všecko proti nařízené reformaci i v akademích pomíjí se, takže skřto žádný po šatech věděti nemůže, kdo jest doktor, kdo řemeslník, kdo senator, kdo zeman; nejednou se přihází, že měšťnín neb řemeslník více naložiti smí na šaty než pán, z čehož častokráte záští mezi nimi a různé povstávají.“¹⁾

Nápodobně napsal Krupěhorský r. 1612, že člověk tou dobou podle oděvu již „nepozná, kdo jest řemeslník, šák, voják, zeman, též která jest služebná dívka, městská dcera, nebo zemanka; nebo cò sedlák na měšťanu vidí, to chce míti; měšťan chce také zemanu roven býti.“²⁾

Takovými a podobnými hlasy naplnila by se knížečka obtloustlá; patrnó, že čím dále k novější době tím větší nastávalo změtění šatů mezi jednotlivými stavy.

Z hlasů nejpozdějších všimneme sobě jenom ještě ličby Havlíka z Varvažova; osvětluje věc velmi drasticky. „Jak mezi muži tak mezi ženami nenalézá se již žádného rozdílu, kterého kdo jest stavu, tak a na ten způsob, že ledajakýs hokynář, jenž s rapírem a po zemansku v šatech chodí, nebude rozeznán kdo jest, až jej uhlídáte v krámě jeho seděti a prodávati přizi. Ale toho neřádu a té smíšenice nyní v Frank-reichu nenaleznete, kdež od starodávna nařízení jsou jistí krojové a způsob oděvu jedné každé osobě podle stavu.“³⁾

A že tyto veřejní hlasové nelhali, toho máme dosti dokladů z archivních a jiných zpráv. Na příklad v soudě lounském vypravuje kdosi o synech Koudelkových, že r. 1605 „nesli se, jakoby byli stav panský, než byli z rodu Koudelkovského a svému pánu hrubě kradli.“⁴⁾ A Guarinoni vykládá touže dobou, že seděl v Praze při hostině proti jakémus doktorovi lékařskému, „ale pokládal jsem ho za „lokaže,“ poněvadž měl dlouhý rapír, dyku a krátký plášť.“⁵⁾

Roku 1602 vysvětluje v soudě pražském⁶⁾ Jan Alt, bradýř — tedy člověk skoro nízký v těch dobách — že ho „mnozí lidé i židé mají za Jeho Milost císařského pana rychtáře Jana Plátejsa z Plattenštejna! Císařský rychtář po hejtmanovi první osoba v městě!

A když r. 1615 povolali staroměstští páni Marjanu, manželku Jana Hendrycha z Frankenštejna, na radní dům, aby se zpravila, „proč šaty nádherné nosí, jakoby stavu panského nebo rytířského osoba byla, ona odpověděla, když jiní podobných šatů nositi nebudou, také takových užívatí nechce!“⁷⁾

Rozkazy, aby stav od stavu lišil se šatem, dály se, zvláště v starší době, z příčin sociálních; dnes už skoro neuvěřitelno, kterak v minulých

¹⁾ Politia Vesel. IV. 557.

²⁾ Kníž. o soudném dni.

³⁾ O ctném obcování. Překl. r. 1618.

⁴⁾ Arch. lounsk. kn. č. I. C. 34. str. 1082.

⁵⁾ Guarinoni; Grewel. 79.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1063. 124.

⁷⁾ Arch. pražský, městský. č. 1292. 134

dobách jeden stav o druhém pohrdavě smýšlel! Vynikal-li jeden nade druhý privilegii, chtěl vynikati tudy také šatem, a hněv byl, oblékl-li se člověk nižšího stavu rouchem tak drahým jako člověk vyššího řádu.

K týmž rozkazům a káráním o rozdílech šatových a přepychu přidáván zhusta úmysl morální. Karatelé a zákonodárci, a to nikoli jenom naši,¹⁾ vyčítali to za nemravnost, pýchu, rozkošnictví, oblékal-li se kdo nádherněji, nežli mu slušelo, a snažili se položití hráz, až po kterou smí ten onen stav dojít. Štítný touží na zápony, prsteny a jiný přepych; Hus tení spokojen s nádhernými rouchy stíhanými, vše to klada za hřích. Rokycana v Postille o nádherných lidech mluví téměř urážlivě. Humanista Lobkovic r. 1489 v Žalobě k sv. Václavu nařká, že láska k vlasti mizí; dost prý mají Čechové na tom, když chodí v zlatohlavech.²⁾

Kněz Bavorovský r. 1550 na svých kázáních, jda podle písma řkoucího, že pýcha matkou všech hříchů, tvrdil, nejen že manželky pro pěkný šat okrádají své manžely, než i bryndání piva a vína, a všechny podvody falše mužské i ženské dějí se jen pro nabytí peněz na bříšnou parádu. „Kterž zlymi obchody,“ tak dí kněz dotčený, „odívati se chtějí, dvojnásobně hřeší. Ujmá mnohá manželka svému vlastnímu manželu i dítkám svým tajemně, toliko aby mohla pěkně choditi a jiným v ozdobě rovna býti. Nechci tuto mnoho připomínati, kterak při šencích pro takovou ozdobu pyšnou lid obecný se loupi: nebo tu musejí býti pěnký pro blánky, přepisování pro premování, alévky pro rukávky, nedolévky pro fěrtoušky.“³⁾

Teprve od prostředka století XVI při zákazech rozličné parády vyskytují se podle mravních důvodů i důvody národohospodářské a obchodní, vyčítající jednak, že zlato jde ze země ven za věci ničemné, a jednak chtějící staviti luxus, jež zovou národní hospodáři, protože lidi ochuzuje, „nezdravým“.

V sousedních Němcích — pokud víme — nejprve v artikulech říšského sněmu augšpurského r. 1548⁴⁾ dotčeny jsou světle momenty národohospodářské a obchodní. Tu čteme, že „nádhernost a skvostnost oděvu se rozmohla, tak že netoliko některé obzvláštní osoby, ale také celé krajiny k snížení a k ztenužení statků přišly; neboť za zlato, aksamit, damašek, cizozemská drahá sukna, skvostné garety, perly, předené zlato nesčíslná síla peněz od národu německého se vyvozuje.“

U nás z týchž příčin staročeský rytíř r. 1554 žebrá na českou nádhernost volaje, „jakou my summu zlatých a nejlepší mince za to do Němec a do Vlach z země české vydáváme, oni naše zlato a stříbro míti budou, a ty naše plundry se v nic obrátí a za nic nestanou. A tak Čechové, než se nadějí, ve psí, jak říkají, co v kvíti zstanou.“⁵⁾

¹⁾ V Polště r. 1495 řád proti přepychu čti ve Codex pictur. jur. municip. 28. V collect. u Piekosinského. 453. Ve Francii zákazy nádherných šatů v Reglementu Karla V. 1367. Gay. Glossair. 447. Doklady snadno rozmnožiti lze.

²⁾ Lobkovic-Vinařický. Spisy. 121.

³⁾ Bavorovský. Postilla. 212.

⁴⁾ Histor. Bohem. VIII. Rukopis musejní.

⁵⁾ Rozml. člov. rytířa s pán.

Po staročeském rytíři tronsí se hlas národohospodářských čím dál tím více. Roku 1585 také Veleslavin¹⁾ míní, kdyby králové čeští po způsobě králů englických zapověděli vydávati peníze z Čech ven, že bychom měli v zemi více chleba, méně draboty a hladu, více stříbra, zlata a peněz k ochraně a zvelebení království, ku vzdělání pevností a hradů pomezních a méně pejchy, hadrů. „Nestane-li se časné přitřít,“ tak dří Veleslavin, „obávati se, že v malých letech peněz v Čechách míti nebudeme, snad nás potom nouze k sprostnosti staré přivede, a cizí národové, poznajíce, že nejsme při penězích, nepotáhnu se sem s svými titěrkami a daremnicemi, kteréžto ačkoli jsou na oko pěkné, však užítku žádného nenesou a naposledy mezi hadry v smetech se octnou.“

Také voják — Chotek z Chockova — r. 1593 nápodobně hovoří, se svého stanoviště klada důraz na své přesvědčení, že Čechové pro parádu poklesli vojenskou myslí. Dří: „Naši předkové bez mnohé pýchy dosti peněz jsou v zemi mívali, a také jiní národové ve větších poctivosti a vážnosti Čechy mívali, proto že jsou nepříteli každému odolati mohli.“²⁾

I onen rozkošnický cizopas — Šimon Lomnický, básník a drabdy majitel hospody — dává se naposled také mezi národní hospodáře stran české parády, r. 1615 řka posměšně,³⁾ ale rýmované:

„Již to vešlo v přísloví,
když se Čechové zvlašili,
peníze se jim splášily,
tak že jich dost málo máme,
za daremky je vydáváme,
za karmazin, aksamity,
mochejry a tuplykyty,
stříbrohlavy, slatohlavy,
z nichž bývá roucho blýskavy,
jiné materie draby,
které se vezou do Prahy,
ty nás našich peněz zbaví,
z Čech se roztronsí všudy,
že nevíme z dluhů kudy,
nebo někdy, třebaš v roce
jen z toho bude vonuce.“

A jinde dokládá:

„Mnohý v drahých šatech pne se,
všecken svůj statek nese.“ —

¹⁾ Předml. k Sylviové kronice. 10.

²⁾ Dvorský. Č. Č. Mus. 1884. 300.

³⁾ Peycha života. Lomnický.

„Ševci, krejčí, kožlávníci
aneb jiní řemeslníci,
co pracně vydělají,
všecko naloží na šaty.“

Naposled i sněmy zemské uznaly za svou povinnost staviti velikou nádhru z příčin národohospodářských. Nejprve se snesli stavové r. 1586,¹⁾ aby ze stříbrohlavů a zlatohlavů, z tkanic zlatých i stříbrných, z knoflíků zlatých, z neužitečných sklených šmelců i sobolů a rysů platila se daň desátá kopa, určili na to kommissi, ale později na sněmě r. 1595 změnili usnesení v úplný zákaz prodeje. Ustanoviliť: „Jakož veliká zbytečnost v šatstvu v království tomto, zvlášť od zlatohlavů, stříbrohlavů, aksamitů, karmazinů, krumplování hedbávím a šmelcem nastala, za kteréžto věci nemalá, ale znamenitá summa se vydává a ven z království se vynášá, na tom jsme se všickni tři stavové snesli: aby žádný kupec, šot ani žid žádných zlatohlavů, stříbrohlavů, zlatých tkanic, pasomanův, aksamitů barevných, karmazinův, krumplování hned po sv. Jiří nejprve přístím v království tomto zjevně ani tajně neprodával.“²⁾

Tyto a nápodobné zákazy všelijak opakovány i v následujících potom několika sněmeh (r. 1601, 1602 atd.), ale účinek těch sněmovních národohospodářských starostí byl oubrnkem přece jenom ten, o němž píše Veleslavín: „Čím více vrchnost zapovídá lidem takovou nádhernou skvostnost, tím oni více na ni vynakládají a žádostivěji po ní dychtí.“ I sám sněm generalní r. 1615 za přítomnosti Matiašovy hněvivě odsoudil to, že „bez rozdílu osob jeden každý po takové nádhernosti a zbyteční přše dychtí, na tu pýchu nakládají s velikou škodou, a tudy že peníze od cizozemců se ven z země vyvožují“, a proto nařídil týž sněm spolu s císařem jistou kommissi k učinění nějakého řádu, „jak by se jeden každý chovali měl.“³⁾

Politické dějiny české samotaly se brzy potom tak smutně, že kommisie o šatstvu nařízená neměla ani kdy dbáti svého úkolu. Také by jí byl nikdo neposlechl. Čechové byli v XV. a XVI. věku bohatí, z míry bohatí a proto byli nádherní, říkej si kárce, vláda, sněm co říkej. Nádhra popadala i ty naše lidičky, kteří neměli na ni, tak tuze, že některý, leda by se stkvěl, raději nejedl. „Znala jsem paní Annu“, tak vypravuje měšťanka pražská r. 1592 o jiné měšťance, „chodívala pěkně v aksamitové karkuli a v pěkných šatech — a jídala s mužem chléb a sýr, přes celý týden jsem neviděla, aby co jiného jedli než chléb a sýr.“⁴⁾

Jiný zas aby se stkvěl, nemaje, vzdlužoval se do set. Takž pro příklad vzdělal urozený Jakub z Vřesovic († 1577) za šaty do 614 kop dluhů!⁵⁾

¹⁾ Sněmy VII. 2.

²⁾ Z tištěn. sněmu.

³⁾ Tištěný sněm.

⁴⁾ Kn. arch. pr. č. 1055. 270.

⁵⁾ Arch. mus. listiny malostransk.

V Čechách přemnozí drželi se přísloví, že šaty dělají člověka, kteroužto myšlenku latinský básník XVI. věku rozšířil o to, že nehloupější člověk (idiota) v pěkných šatech vypadá moudře.¹⁾

Že byla nádhěra Čechů veliká, pozná čtoucí doleji z inventářů ze-vrubně a do omrzení: ale budiž už tady oznámeno na konec, že ne-známe ani jednu zprávu o tom, aby český přepych v šatství vyšinoval se byl kdy na směšnou, nechutnou bujnost, jako na příklad do ní upadli kdysi bodři Švýcaři po vojné burgundské, kteří zbohatše a zpýchavše, rozřezávali si ozdobné botky při konci obuvi, aby znáti bylo, že mají zlaté prsteny také — na palcích u noh svých!

Bitva bělohorská Čechy z nádhery svlékla na drahný čas a oblékla za ně všelijaké cizozemce. — —

¹⁾ Verše sepsány jsou v arch. praž. v knize č. 1284 fol. 11.: „Vir bene vestitus in vestibus esse peritus creditur a mille, quamvis idiota sit ille.“

Kroj a šaty chodící v XV. věku.

I.

Část přehledná.

1. Ráz přechodní doby.

Bujné mody; kabát, šat krátký, otáhlý; rolničky; nohavice dvojí barvy; sobáky, kukla, vlas, a brada; šat ženský, vlečka, účes, oháňky, páteře.

Patnáctý věk byl doba bez pevné povahy. Středověká romantika, která ovládala století předchozí, pobledla a povadla tak tuze, že do XV. století jen zbytečky její vešly; nové myšlenky, zvěstující dobu novou a konec středověku, ob čas prodraly se na povrch a přeletěly Evropu, onde jsouce násilně tlumeny, onde vřele vítány; ve všem všudy byla nestálost, a život kulturní opanovaly podivné protivy: zbožnost a zhýralost. Do XV. věku vběhlo s oběma sdruženými protivami tehdejšího života — s přepjatou zbožností a s převelikou bujností — všechno všudy modní bláznovstvo i elegantní šviháctvo, kteréž jevílo se v kroji a stroji věku předchozího a s ním spolu móda klášterským šatům podobná. Dle slov Štítného chodili jedni „v hrdých světských ráších“, jiní „v šerých kuklách zákonních i vylkách jeptišských“.¹⁾

V oněch hrdých rouších kvetly i v naší vlasti tytéž bujné i rozpustilé výrůstky kostymní jako ve vši tehdejší Evropě.

Míníme totiž onu přepjatou snahu šat zúžovati a skracovati na veliký hněv a zhoršení lidí cudných, míníme onu všeobecnou a křiklavou náklonnost k barvám rozmanitým na témž šatě, a to tak, že na příklad každá nohavice týchže poctivců byla barvy jiná (miparti); naposled míníme onu přehnanou snahu prodlužovati hlavu, nohy i ruce měrou nepřirozenou, a to u ženských čepcem chomoutovým o špičce čili rohu nebo

¹⁾ Řeči besední. Rukop. budišín. 198.

o dvou rozích, u mužských kuklou dlouhou, cípovitou a při obojím pohybu cípy od rukávů čili pachy a kromě toho škorňemi se špicemi či zobáky.

Podle těchto vybuňných forem ovšem mělo XV. století také svůj vážný „pocitový“ kroj, a lid selský měl pořád svůj starodávný prostý šat, ale dotčené bujnosti jsou přec jen význačným rázem století patnáctého.

Všimněme si jich zevrubněji!

Úzkost a krátkost šatu charakteristická jevila se nejnápadněji při mužském kabátě. O tom tedy nejprve.

Jenže jest nezbytno povědět, co byl kabát a jak vznikl.

Vznikl skrácením mužské sukně, a to tak valným skrácením, že kryl kabátec jenom hrud. Kdežto starodávná mužská sukně¹⁾ dosahovala obyčejně po kolena, kabátec byl šat pouze „popásní“, a kabát stěží kryl boky. Ještě v statutech arcibiskupa Volframa zve se v pramenech našich „brevis tunica“,²⁾ což svědčí o jeho původu.

Vedle kabátu ovšem zůstala mužská sukně, třebaže také skrácena, ale rozstřížena (kytle, blusa) na dále a přetrvávši věky, až po tu chvíli žije.

Kabát vznikl na počátku XIV. století ve Francii. Die Quichera-tových studií³⁾ v jižní Francii (Marseille) znali kabát dávno dříve; odtud se rozšířil. K nám do Čech bezpochyby donesen za krále Jana Lucemburského. Víť o něm Petr Žitavský (II. 22). Že mohli leckde jinde mimo Francii připadnouti na formu kabátkovou, o tom dobře svědčí naše biblí Velislavova ze století třináctého. V ní zobrazena panenka v pěkném kabátci.⁴⁾ Ostatně již Římané znali kabát pod jménem „palla gallica“.⁵⁾ V českých pramenech vyskytuje se kabát jmenovitě teprve od polou XIV. věku pod jménem joppa, kabátec joppula čili, jakož svrchu praveno, „brevis tunica“. Rovněž tak překládají nejstarší naše slovníky. Kabát jest jim župice, prsní punt, popásní oděv. Ve vlasti své původní přezván byl kabát jacke, rochet, roquette, anglicky slul rocket; Němci upravili si francouzské jméno v jacke, schecke, rock.⁶⁾

Byla však župice vždy volnější nežli kabát. Kabát musil dobře k tělu přilehati. Tať byla jeho podstatná vlastnost mimo krátkost. Viz příkladem obrázek čís. 1., vyňatý ze Zrcadla spasení. (Rukop. Č. Musea.)

Jakkoli tedy bezpochyby již za krále Jana dvorští a panští šviháci odívali se u nás po francouzsku přilehlým kabátem, to přece obecnějšího rozšíření došel kabát teprve za panování Karla IV. v letech šedesátých. Před rokem šedesátým není malířům ani divadlu radno oblékati své tvory historické v kabát. U sousedů Němců objevují se první kabátce

¹⁾ Viz o ní stati v I. díle Zíbrtově.

²⁾ Emmler. Věstník Spol. nauk 1889. 299.

³⁾ Quicherat; Hist. d. Costume 227.

⁴⁾ Reprodukcí dotčeného obrázku viz v I. díle Zíbrtově str. 260.

⁵⁾ Velislavský, Život Řeků a Řím.

⁶⁾ Viollet-le Duc IV. 810. Weis. Kostumkde. III. 211. Rohrbach-Kretschmer Trachten 187.

r. 1350; ¹⁾ kronika mohučská naříká teprve při roce 1367 na krátkost kabátů (*tunicas brevissimas*), že nekryjí nic na předku ani v zad.²⁾ A r. 1370 má již opolský Boleslav na pohřebné tabuli krátký kabátec o mnohých knoflících.³⁾ Tedy do r. 1370 dostal se kabátec už přes Čechy dál na východ. Rozšířil se zajisté u nás valně v letech šedesátých. Svědčí tomu domácí prameny.

První zřejmá zmínka o kabátě u nás jest v krejčovském řádě města Litomyšle r. 1365. Mistrům zakazuje se, aby nižádný falešných kabátů neprodávali.⁴⁾ Téhož roku první joppa zapsána v pražském archivu.⁵⁾ Dvě léta potom naříká kronikář Beneš z Veitmile i kazatel Milič do krátkých kabátů. Onen dí mrzutě, že zaveden u nás cizinský nový šat; krátký, hanebný, jenž zadku nekryje.⁶⁾ Milič touž příčinou hněvá se na kněze, že v témž šatě si oblibují.⁷⁾ Ostatně kněžím zapověděl kabáty rok před tím (1366) arcibiskup Jan. Podobá se nám, že touže dobou nejen v Čechách, nýbrž všude po Evropě vzkvetla rázem moda kabátů. Vždyť právě v letech šedesátých papež činí odpustky odvislými na tom, bude-li mítí žadatel šat aspoň ke kolenům dlouhý.⁸⁾ Kabáty krátké v malých časech potom zalíbily se v Čechách tou měrou, že i selský lid si je pořizoval. Zlobí se Štítný, že „i orače táhne zlý duch v neřád, že budú na to těžce robotovati, aby své nemůdrú vedli purnost v krémách, na posvíceních — v kabátích.“⁹⁾

Čís. 1. Zrcadlo spasení; rukopis fol. 219.

Modní kabátec nezahynul v století tom, v němž se zrodil, alebrž vítězně vešel do věku XV. a panoval i potom ještě dlouho, až stal se otcem naší „vesty“. Všimneme si jen zhruba, kterak vypadal.¹⁰⁾

Kabátce krátké a kratší bývaly na prsech a k ramenům vycpávané, v bocích naproti tomu až příliš utahovány a svazovány zvláště od těch mladých hejsků, kteří chtěli modou vynikati nad jiné. Beneš Krabice r. 1367 a po něm Hájek praví ¹¹⁾ o novomodním onom kabátě, s nímž

¹⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 218.

²⁾ Schultz. Deutsch. Leben II. 297.

³⁾ Schlesische Fürstenbilder od Luchsa tab. 25. (Bibl. v Rudolfině).

⁴⁾ Arch. litomyšl. č. 115. 13. Sděl. Štěpánek.

⁵⁾ V kn. č. 987.

⁶⁾ Turpes vestes, ut posteriora viderentur. Emler. Fontes. IV. 536.

⁷⁾ Menčík. Věstník Spol. nauk 1890. 344. „Quidam incedunt nodulati. stricti, angustati in tantum, quod tunica sit strictior quam cutis sive venter eorum breves tunicas deferentes.“ Možná, že již v nařízeních arcib. Arnošta mluví se slovem *strictae tunicae* kabáty. (1355.) Menčík 1882. 14. Jiné ještě zákazy uvádí Zibrt. I. 317.

⁸⁾ Dr. Nováček Č. Č. Mus. 1889. 19.

⁹⁾ Štítný. Kn. šester. kap. 73.

¹⁰⁾ Obšírněji čti v L. díle Zibrtové 309—317.

¹¹⁾ Fontes rer. IV. 536.

náděrná a bujná mládež vešla do XV. věku, že se v něm nemohl žádný poctivě ohnouti, že v něm sotva dýchali; a Hájek dokládá, že někteří měli ty „otáhlé sukničky z zadu svázané stuhami husté, z předu zapnuté hustými knoříky, též i rukávy velmi utáhlé a upnuté knoříky husté. Někteří mívali na prsech puntý bavloun vycpávané a ti prsy i břicha velmi těsně utahovali jako psi lovčí.“ Jiný kronikář přidává ještě to, že cpali se „vokolo ledví velmi tlusté, aby jako ženské prsy jměli.“¹⁾

Také Hus se hněvá na muže, že přidávají kabátům vlny, chtějíce vypadati „prsatí“, směli, silni.²⁾ Vzory utáhlých kabátů s puntem, po předu i po zadu zobrazené viz v této knize na obraze č. 3.

Už při kabátci patrna byla tehdejší snaha po rozmanitosti barevné na téměř šatě. Dít kronikář, že zvlášť rytíři kázali sobě štrichy soukenné a jiné barvy přišívati na bedra. Též Hus psal proti strakatosti šatův.³⁾ Krku při kabátci nechávali mnozí nabého zholá, jiní obkládali ho stříbrnými plechy s literami a nápisy. Chudší lidé opíjíce se po bohatých obkládali hrdla cínovými plíšky popsány „a tak měli (dle slov letopiscových) hrdla obkláčená okovy, jako pastejřovi psi, aby jich vlci nezdávili.“ Touž modu vytýkají kronikáři roku 1380 Vídeňanům skoro týmiže slovy.⁴⁾

Jenom v Itálii oblibovali šviháci nositi kabáty řasnaté,⁵⁾ jinde všude pilně dbávali toho, aby se kabát ani trochu nekrčil. Upínali ho tedy s hůry dolů knoříky. Ale vedli si stran knoříků všude přemřšteně;⁶⁾ brali je i za ozdobu a přišívati je též na obruby šatů a vůbec, kam se hodilo nebo nehodilo.

Paráda knoříková vešla do XV. století a panovala v něm. Z archivních dokladů připomínáme jen zápisu o zahájení soudě plzeňském r. 1411, jímž zastavuje kdos u židovky „multos nodulos alias knoříky argenteos, deauratos“, tedy množství stříbrných a pozlacených knoříků.⁷⁾

Kabáty se také šněrovaly, a jsou doklady, že způsob, zapínati šat, jako jest na čamarách našich, znali ve Vlaších již r. 1300.⁸⁾

Kdežto u nás za některý čas obvěšovali kabát plíšky kovovými, zalíbilo se Němcům obvěšovati se zvonce a rolníčkami, jež nejobyčejněji přišívati na pasy,⁹⁾ ale i zhusta na prsa. Ačkoli zvonce na šatě

¹⁾ Rukop. děčínský T. 2. 173.

²⁾ Hus-Erben I. 68.

³⁾ Hist. et. monum. Job. Hus. kap. 49.

⁴⁾ Zevrubný citát o tom v díle Falkové i Heydenové. Stěhuje se vlastně z knihy do knihy.

⁵⁾ Viz v díle Bonnardové (Costumes des XIIIe — XVe siècles) obr. 69 giudici del torneo ze stol. XV.

⁶⁾ Roku 1360 ozval se i koncil v Kolíně Rýnském proti konfliktům. Schultze Deutsch. Leben I. 294.

⁷⁾ Prof. Strnada opis archivní, půjčený. Touž dobou (1410) touží kronika klosterneburgská na mnohost knoříků na kabátech přišitých. Schultze D. Leben. I. 809.

⁸⁾ Viz obr. 145. v Bonnarda Costumes.

⁹⁾ Hefner-Altenack. Obr. 224.

měl již v době biblické kněz židovský, odkudž dostaly se na obřady roucho křesťanské i na světské parádní roucho byzantské: přes to Němci vykládají modu rolníček zvoncům příbuzných za vynález svdj.¹⁾

Jisto jest, že v Němcích byly rolničky na šatech nejvíce oblíbeny, jinde je brávali na sebe jen přemrštenci modní.²⁾ V Němcích ozdobenými i pluvial korunovační v Cáchách!³⁾ Přes to, že znala rolničky již doba rytířská, doba minnegesangu,⁴⁾ udržela se moda rolníčková za celé XIV. století a vešla do věku patnáctého. Na jednom z koberec, cho- vaných v Norimberce v museu, jsou všechny figury ozdobeny rolníčkami. Koberec soudě po kroji z XV. věku pochází.⁵⁾

Tedy v Němcích zahájeno patnácté století rolníčkami; v tom věku kvetly nejvíce;⁶⁾ ovšem měli je pouze šviháci urození. Na sněmě v Kostnici objevila se ta moda u velikém množství. Na obrazech německých v cod. o Trojské vojné (v germ. mus. Norimb.) z r. 1441 má i panna rolničky na obojku i na pase hustě.⁷⁾ V druhé polce XV. věku rolničky se patrně ztrácejí.⁸⁾

Moda „německých“ zvonců byla následována v Polsku i u nás v Čechách. V kapli Jagailovské v Krakově jsou obvěšeni rolníčkami svatí tři králové, pocházející z XV. století;⁹⁾ sochy na hrobích knížat slezských¹⁰⁾ dokazují, že i tu oblibovány rolničky. Na jednom reliéfu patrně, že věšeny zvonce na širokém pase připevněné i přes pravé rameno. Také Bolek II.¹¹⁾ obvěšen všecek rolníčkami, ač vykladatel tvrdí, že to jsou perly.

Že se leckterému Čechovi nebo Češce v XIV. věku zalíbila moda rolnic, o tom čti v předchozím díle mého spojení; že přeběhla moda ta i do XV. věku u nás, toho svědectvím přiložený obrázek č. 2., vyňatý z rukopisu muzejního, přezvaného „Zrcadlo spasení“ fol. 201. Je tu zobrazen ani ne tak švihák jako nádherný, vznešený pán v zelené dlouhé sukni, dvěma zlatými pruhy lemované. Z dutých dlouhých pytlových

Čís. 2. Z rukop. Zrcadla spasení fol. 201.

¹⁾ Falke. Costumgesch. 207.

²⁾ Rohrbach-Kretschmer 203.

³⁾ Bock Gesch. der liturg. Gewänd. I. 218.

⁴⁾ Henne am Rhyz. II. 285.

⁵⁾ Anz. für Ende d. d. Vorzeit. 1857. 324.

⁶⁾ Scheible Die gute alte Zeit 109.

⁷⁾ Anz. für Kund. d. deutsch. Vorz. 1880. 71.

⁸⁾ O rolníčkách čti v I. díle Zibrtové 348. Obáfrnější od téhož v Nár. List. 1891 14. srpna. Starší literaturu o nich viz v Scheible Die gute alte Zeit. 56. 57.

⁹⁾ Przewdziecki. Wzory sztuki średniowieczny. I. 24.

¹⁰⁾ Luchs. Schlesiensche Fürstenbilder.

¹¹⁾ Obr. 29 tamže.

rukávů té obšírné sukně vystrčeny jsou ruce, které halevy jsou rukávy modrého spodního kabátce. Na límci té svrchní sukně visí na tlustém řetěze rolničky po prsech a snad i po zádech. Pán má boty červené, peří na hlavě bílé.

Že u nás také zvonce oblibováno, o tom důkazem inventář Kláry Helmové, kteráž měla r. 1425 po muži „pás stříbrný poslatitě se zvonci.“¹⁾ Do konce XV. století zabynula móda rolniček všude. Rolničky a zvonce zůstaly od té doby jen bláznům, psům²⁾ a sokolům honebným a koním

v turnaji. Však za zmínku stojí, že v Němcích leckde ujali rolničky sedláci a drželi tu módu ještě v XVI. věku. Hoší selští na podvazcích je mívali, jakož o tom obrázky z r. 1520.³⁾

Čís. 8. Životové mučedníkův; tisk z r. 1495

Úzkost a divná barvitost šatů jakožto ráz XV. století jeví se mimo kabáty zvláště při mužských nohaviciích. Nohavice jevíly snahu již ode dávna zúžovatí se;⁴⁾ patnáctý věk je doba nejužších nohavic. Nohavice kryla nohu od pasu až na špičku nohy rovně tak jako v století předchozím. Obrázek nohavic třebaš pozdější, ale velmi názorný podáváme pod čís. 3. ze Života mučedníků (54. B. 15 fol. A. 19 v univ. knih.

z r. 1495). U lidí nádherných a při švihácích bylo přední povinností každé nohavice, aby dobře padla. Proto býval stříh její dosti nesnadnou prací krejčířskou. Bezpochyby právě od té práce obdrželi ti, kdo šaty šili, jméno krejčířů nápodobně jako u Francouzů, Poláků (krawci) a Němců. Přilehlá nohavice panuje přes bránu XV. století.

Nesnadno se „obouvala“.

Bývala šita z rozličných látek, zvláště ze sukna; lidé parádní nespokojovali se při nohavicích s barvou jedinou, alebrž kázali si je šiti z různobarvých pruhů po délce se táhnoucích nebo šachovali čili merho-

¹⁾ Kn. arch. praž. 992. 64.

²⁾ V pozůstalosti panny Magdaleny z Hradce r. 1580 čte se: „Obojček na psíčku se zvonečky stříbrnými.“ Rukopisn. kopiał Tischerův. Str. 160.

³⁾ Obr. 10. 11. v Scheible Die gute alte Zeit.

⁴⁾ Žaloba u Petra Žitavského. Fontes. IV. 301.

vali je, rozmanitých barev sukno na ně přisívající na způsob čtverečků.¹⁾ Také starodávný zvyk mítí každou nohavici jináče zbarvenou — miparti, biparti²⁾ — udržel se v Evropě všude za celé XV. století, ba vyskytuje se ještě u věku následujícím — na příklad i v polském pontifikále Ciolkové³⁾ — ale jest už od počátku XV. století čím dále tím řidčím, zvláště u nás v Čechách. Kdežto ještě v miniaturách krásné knihy Štítného má miparti — jednu nohavici modrou, druhou červenou — nejen helm-brechtník, tedy hejsek lehký, alebrž má nohavice na dvě merhované i vážný ženich rytířský při svatbě,⁴⁾ což svědčí o všeobecné oblíbě této barevné bujnosti, pozorujeme v XV. století miparti nejčastěji už jen u biřiců a lidí málo „pocitivých“. Již v musejním „Zrcadle lidského spasení“, jež klade se do začátku XV. věku, shledáváš nejspíš jen u biřice, že má jednu nohu zelenou, druhou červenou. Přiložený obrázek č. 4. svědčí o takovém zeleném a červeném miparti, ale to nenáleží biřici. Člověk tu zobrazený má také sukni zelenou jako jednu nohavici.

Čís. 4. Zrc. spasení.

Nově vzkvetla tato moda dvojích barev u nás po válkách husitských. Tehdáž Chelčickému v Postille bylo zase zlobiti se na to, že rozkošní muži jednu nohavici mají zelenou, druhou červenou.⁵⁾ Budiž zvlášť podotknuto, že dvojakost barvy netýkala se jen nohavic samých; i kabát, čepice, boty, střevice, ba i kolí helm, jakž o tom svědčí kus ve sbírce ambráské, všecko to bývalo dvojako zbarveno, každá půle ba i každá čtvrt jináč, každý střevíc jináč. Kdož spojuje miparti s barvami heraldickými, vykládají, že jedna polovice značila barvu erbovní mužovu, druhá půlka manželčinu nebo jiné dámy zbožňované.⁶⁾

Pro krátkost kabátce vymysleli sobě Francouzi na krytí lůna k nohavicím přidávati zvláštní poklopy podoby vejčité, jehož také rytíři užívali při plné zbroji. Tomu poklopci našim očím neslušnému říkali braquetty, a jakkoli vymyšlen v XIV. věku,⁷⁾ nicméně panuje teprve v století následujícím. Naši také ujali ten podivný a nevkusný způsob, zvouce ho „krytím“; ale cudnějším našim otcům brzy a častěji vidělo se při nohavicích dotčené krytí z formy vejčité a příliš zřetelné vybavení a proměnění v podobu plochu a širší, s nohavicemi spojenou a nezřetelnou. Na obr. čís. 3. je krytí dosti hrubé a neslušné. V této knize shledá se čtoucí s krytím ještě několikrát.

¹⁾ Že merhování totéž jest jako šachování, o tom důkaz v arch. praž. č. 1131. 119.

²⁾ První stopy toho již v XV. věku. Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 155. O pruhovaném rouchu obsáhně v I. díle Zibrtové. 206.

³⁾ Przewdziecki. Wzory sztuki. II. 21.

⁴⁾ Obrázek v I. díle str. 310.

⁵⁾ Chelčický. Postill. 216.

⁶⁾ Scheible Die gute alte Zeit. 130.

⁷⁾ Violet-le-Duc. III. 80.

Byla-li při ouzkých kabátech a přilehlých nohavicích základním účelem dobrá myšlenka, aby formy těla přišly v jev, to věrně nevíme, která bláhosť a nač vymyslíla za modu ony netvorné, nepudobné, ošklivé zobáky, zobaté střevíce, jimiž nohy obou pohlaví se hyzdily ještě dlouho v XV. věku.

Je pravda, obuv už dávno před XIV. věkem jeví na sobě patrnou snahu po délce a špičatosti¹⁾ čím dál tím ostřejší, zpronevěřujíc se přirozené i průměrné a sličné podobě, jakou příroda lidské noze dala; nepřekvapí tedy badatele pranic, když naposled spatří na nobách elegantních lidí, hejsků i kardinálů, měšťanů i císařů, měšťanek i princezen obuv skoro na loket dlouhou a tak špičatou, že v ní nelze ani choditi. To badatel beze snahu čeká. Ale že tak nestvůrná moda, která dospěla ke krajnosti, v Evropě mohla kvésti dvě stě let, toho nelze dobře pochopiti ani vysvětliti.

Kdy a kterak vznikla obuv s nosy nebo se zobáky, o tom jsou rozmanité výklady, z nichž žádný není bezpečný. Dr. Zíbrt anesl je v l. díle, a protož odkazujeme tam.²⁾

Nám se zdá, že všechny vykladače napadlo nedorozumění, které by zmizelo, kdyby nenazývali kde jaký dlouhý střevíc „zobákem“. V každém století byly dlouhé střevíce. Snaha střevíce prodlužovati a špičatěti je pradávna. Vždyť pozorovali jsme na své oči v musei vídeňském střevíce s dlouhými zobáky již na etruských vásách starověkých!

Od r. 1097, kdy se divili Byzantinci křesťákům, že mají dlouhou obuv,³⁾ ob čas v každém následujícím století vyskytá se v modě dlouhá špičatá obuv.⁴⁾

U nás jeví se špičatá obuv již v biblí Velislavové v XIII. věku; sám Karel IV., za něhož netvorné zobáky u nás zavedeny, jsa jich protivníkem, nosíval delší a špičatější střevíc, nežli forma nohy ukládala, jakož dobře viděti na Karlově Týně.

Moda střeviců se zobáky, tedy oně nesličné obuvi, která, jsouc opravdu karikaturou obuvi, byla tak dlouhá, že musila býti vycpávána a tvrdě podkládána, bezě vši pochybnosti vznikla na počátku XIV. věku; ale až již zrodila se ve Francouzích (poulaines zobáky či nosy lodní), kde prý král Filip IV. po délce zobáků rozlišoval hodnost svých dvořanů,⁵⁾ nebo v Polště, z jehožto jména prý pochází francouzský název zobáků — polaina, poulaine — a z jehož předního města Krakovska odvozuje se anglické jméno zobáků „crackowes“, jisto jest, že obecnějšího rozšíření došla obuv ta všude v Evropě teprve v druhé půlce XIV.

¹⁾ Srovnej obrysy střeviců, jak je sestavil od XII. věku do XV. Viollet-le-Duc. IV. 333.

²⁾ Zíbrt. Dějiny kroje. 330 Kus starší literatury a výkladu viz ještě v Scheible Die alte gute Zeit. 57.

³⁾ Rohrbach-Kreuschmer 181.

⁴⁾ V XI. stol dle Mannsberga Wäfen und Wiegewaete. 26. Ve XII. stol. dle Heydena Trachten 89. Roku 1212 byly na konciliu v Paříži zapovídány. Rohrbach 181.

⁵⁾ Falke. Kostümggesch. 233.

století, tedy zároveň s krátkým kabátem.¹⁾ Aspoň na obrazech francouzských naskytují se opravdové modní zobáky teprve v letech šedesátých hustěji,²⁾ zákazy jich objevují se ve Francii v „Reglementu“ Karla V. r. 1367,³⁾ tedy touž dobou. V Němcích hovoří o zobácích (schnabel) nejprve kronika limburská při roce 1350.⁴⁾

Ba v Polsku samém dle Ubiorů Eljaszových (II. 8) rozpovšechněly „dlugie nosy u botów“ teprve koncem XIV. věku.

K nám zaneseny zobáky po našem mínění též asi nedlouho před rokem 1360. Arcibiskup Arnošt byl první, jenž tu modu káral pod pravým jménem zobáků, po něm r. 1366 arcibiskup Očko a r. 1367 tepe ji ze světských lidí Beneš z Veitmile.⁵⁾ Sic již v první půlce XIV. věku Petr Žitavský a po něm kanovník František (1329) hovoří o úzké obuvi, ale těsná obuv ještě nejsou zobáky.⁶⁾ Arnošt Očko a Beneš svrchu psaný první u nás zovou nemotornou obuv novou „calceos rostratos“ a oznamují o „longis nasīs“, o dlouhých nosech čili o střeivicích nosatých. Stojí to, že z Francie k nám přenesena moda ta přímo rodinou našich Lucemburků. Vždyť táž rodina donesla zobáky i do Anglie. Známostě, že dcera Karla IV., vdávajíc se do Anglie, přinesla r. 1381 s sebou střevice se zobáky, v nichž — podivno — i střízlivý Angličan ihned nalezl zalíbení.⁷⁾

Střevice o dlouhých špicích bývaly podivným způsobem nošeny; poněvadž při jich délce (i 70 cm.)⁸⁾ nebyla chůze ani nejdovednějšímu a nejčipernějšímu švihákovi dobře možná, nezbyvala než tato dvojí pomoc, buď vyzdvihl chodec špice dlouhých zobáků do výšky na provazci nebo na šňůře,⁹⁾ nebo obul pod měkký a dlouhý střevec tvrdé a ještě delší trepky čili patnochy,¹⁰⁾ nebo pozdějším jménem pantafla (pantofle). Trepkami klapal jako dřeváky. Trepka sluje dle slovníků XVI. stol. vůbec dřevák nebo dřevěný střevec.

Jakož řečeno, první zapovídal střevice s nosy, špici a zobáky arcibiskup pražský Arnošt.¹¹⁾ Prý také Karel IV. zakazoval.¹²⁾ Že mravokárcům se zobáky nelíbily, to chápeme tentokráte dobře. Štítlému jsou „příkazou“ a hříchem; rytířům vyčítá, že pro dlouhé „čépy“ feny

¹⁾ Viollet le-Duc III. 165 uvádí rok zobecnění té mody 1364.

²⁾ Panquet(ové bratři) Modes et costumes historiques. Obr. 4.

³⁾ Gay. Glossair. 447.

⁴⁾ Schultze. Deut. Leb. 292. Scheible Die gute alte Zeit I. c.

⁵⁾ Emler. Fontes. IV. 536.

⁶⁾ „Sotularibus pedes stringentibus“; „in calceis strictis“ — v těch slovech nevidíme ještě zobáků. Srovnej Fontes IV. 301. 404; anebo čti oba texty otiskně obšírně u dra. Zibrita Dějiny krojů 272.

⁷⁾ Planché. Cyclopaedia of Costume. I. 142. Fairholt. Costume. 110.

⁸⁾ Schranka. Lexikon 3. Fußbekleidungen. Schnabelschuhe.

⁹⁾ Obraz toho ve Viollet le-Duc. 165. III. Obraz trepek tamže 167. Jiné obrazy v Matejkových Ubiorch II.; v Planché Cyclop. of Costume. I. 66. V díle Shawa: Dresses and Decorations II. vypadá noha angl. krále Jana o špicatém střeveci a podložené trepce v profilu nejináč než jako by ležela na dlouhé brusli.

¹⁰⁾ Latíně „calopodium“ viz Zibrit. Dějiny kroje. 333.

¹¹⁾ Tadra. Cancell. Arnesti 349.

¹²⁾ Rokyc. Postilla. Univ. knih. 17. C. 33. fol. 95.

uvázané nemohou „býti hotovi postihnúti neb utéci, aneb letí-li, vatáti spěšně.“ Štítný i do ševců se pouští, fka, že oni zamýšlejí ty „škodné dvornosti“.¹)

I hrom musil sloužiti proti nezbedným dlouhým stěvicům! S chutí vypravovali kronikáři od Weitmile až po Hájka a jeho všechny dědice, že r. 1372 purkrabovi Albrechtovi a jeho ženě na hradě Košťále hrom urazil ty „čápi nosy“ u stěvic.²) Ovšem nebyla tato důtklivá výstraha mnoho platna, poněvadž hrom srazil jen špice, hříšným parádníkům nic neublíživ.

Zobáky dostaly se i do českých venkovských kostelů, jakž o tom svědčí Herodes na fresce v chrámě Slavětinském z r. 1385.

Takž zahájilo panstvo a šviháci obojího pohlaví a všech stavů „dloubými, čapími nosy“ na škorních nové století, věk patnáctý. Tu se do nich pustil Hus a vyslovil leckteré ostré slovo proti „krivým nosům“.³) Než marno všecko. V XV. věku kvetly zobáky bujně dál a staly se nejdělsími, nejohybnějšími. Na sněmě kostnickém, kdež ubohý náš kazatel betlemský byl upálen v škorních krátkých a širokých, chodili měšťané, rytíři, kardinálové i císař Zikmund v stěvicích modních desti dlouhých, ouzkých se zobáky.⁴) I na pečetic má Zikmund císař zobáky.⁵) Též svatí a světice boží na oltářích chrámových byli od umělců malířských a řezbářských obouváni do škorní nosatých dle mody! Náš zuamenitý sv. Jiří na Hradě má je. V jagailské kaplici krakovské mají čápi škorně i svatí tři králové, kteří přibrali se k jeslím betlemským po daleku a přes pouště!⁶) Na tkaných obrazech (gobelinech) burgundských i Bôh, Kristus a Matka Boží znešvařeni jsou obuví tou nemotornou.⁷) Zobáky udržely se po vší Evropě za celý XV. věk. Na miniatuře bibliotheky de l'Arsenal v Paříži, z XV. věku pocházející, i kuchař posluhuje pánům k stolu v zobáčích.⁸)

Že podle zobáků bývala také slušná obuv nedlouhá, toť rozumí se samo. Však o tom na svém místě.

Přiložený obrázek č. 5. ukazuje zobákovitou obuv mladého muže, držícího šavli tureckou z počátku XV. věku. Ale zobák je tu velmi střídmý. Je bez trepek. Zobrazená figurka má svrchní sukni s límcem světle modrou, spodní kabátec, rukávy, nohavice a obuv červenou.

Jiné zobce i s trepkami viz doleji v části zevrubné.

Se zobáky dostala se do XV. století starodávná mužská kukla nebo kápě také všelijak změněná i znetvořená.

Kuklu (cucullus), kápi (capja, capucium) znali již Římané.⁹) V Gallii zůstala i potom, když Řím vzal za své. V nejstarší době středověké

¹) Štítný-Erben. 163. 170.

²) Emler. Foutes. IV. 546. Hájek. 346.

³) Hus-Erben. III. 179. Též kap. 47 v Job. Hus. Histor. et monum.

⁴) Viz obrazy Gebharta Lidachera f. 118.

⁵) Viz jednu z r. 1420 v arch. města Prahy.

⁶) Vzory Sztukii. Przewdziecki. I. 24.

⁷) Falke. Costumgesch. 237.

⁸) Histoire du luminaire. Henry René d'Allemagne str. 200.

⁹) Velíšský. Život Řeků a Řím. 173.

stala se šatem mnichův; ¹⁾ halili jí hlavu a ramena. Podle mnichů obliboval kápi nejvíc lid obecný a myslivci, jimž v zlosti a nepohodě časové dobře sloužila.²⁾ Jsouc odštířena od sukně nebo od pláště, stala se kukla kusem samostatným, byl to límec s kapucí. V XIV. věku stala se kukla modou všech stavů. I králové ji brali na hlavu. V letech šedesátých kvetla móda kukel po Evropě nejbujněji.³⁾

Kterak vypadala „pocitivá kukla“ koncem věku XIV., to zřítí na miniaturách Štítného hned v první iniciále.⁴⁾ Čeleď v téže vzácné knize jest malována v obšírných kuklách řasnatých. Sukně modrá, kukle zelená. Také na pláštích mají muži někteří kukly přišité. Rytířský ženich má při svatbě na zeleném kabátě zelenou kuklu.⁵⁾ Z toho patrno, že v době Štítného byla kukla nošena ode všech stavů. Od té doby stala se kukla příslovím.⁶⁾ Z obrázků viděti, že byla kukla v té době spíš obšírná než malá a že končila se cípem mírným.

Ale podle kukly pocitivé, panující po vši Evropě od Španěl až do Polsky,⁷⁾ oblíbená byla u šviháků kukle modnější. Starodávná kukla totiž změněna jest skoro organicky, a to dvojnásobem. Jedni totiž ubrali jí malebné řasnatosti a ohdali ji cípem až loket dlouhým, na jehož konci houpal se třapec. Ba na freskách v Slavětině (r. 1385) mají muži, kteří vraždí nemluvnata, na kuklách i po dvou cípech!

Druzí naopak sestříhali ji tak, že nebyla nepodobna čepičce nebo čepci. Dí kronikář při r. 1367: „Málo před tím bývala kukla pocitivá z šesti neb sedmi loket sukna, ale na ten čas kukličky maličké mívali, takže z jednoho lokte mohl čtyři udělati, někteří pak mívali od laloku přes ústa a přes nos až k samým očím ty kukličky zapnuté knoflíky nebo spínadly stříbrnými a tak ustavičně chodili, neodpinajíce se, leč když měli jisti neb píti. Potom ty kukličky na vrchu hlavy třapci vzhůru obracující nosili.“⁸⁾

Že charakteristická v oné době strakatost dotkla se i kukly, o tom dobrý doklad z r. 1412 v archivě plzeňském.⁹⁾ Zastavuje se židovce

Čís. 5. Rukop. Zrcadlo spasení 334.

¹⁾ Viollet-le-Duc III. 86. V pravidlech řádu benedikt. o ní řeč a rozkaz.

²⁾ Lacroix. I. Venerie.

³⁾ Rohrbach. Trachten 197. Falke v Mittheil. d. Central-Commiss. 1860. 222.

⁴⁾ Rukop. univ. knih. č. 17. A. 6. Reprodukce v dra. Zibrtě Dějin. kroje.

⁵⁾ V též rukop. 124. 127.

⁶⁾ „Tu kuklu nastrčíte na své nepřátely, kteráž by rádi byli na vás nastrčili.“ Arch. Čes. XII. 82.

⁷⁾ Le costume historique. Racinet. VI. 451.

⁸⁾ Hájek dle Beneše z Veitmile 341. První mluví o dlouhých kuklicích kronikář František Pražský r. 1829. Viz o tom zevrubněji v Zibrtově díle str. 278. 294.

⁹⁾ Z výpisů prof. Strnada z knihy Judicium generale.

dobré „capucium nigrum cum bipartito lerepipo videlicet ex nigro et viridi“ — tedy kukla s cípem černým a zeleným dvojbarvým.

S takovými kuklami tedy vešli naši mužští předkové čeští do století XV.

Ale kukla ani poctivá stará, fasnatá, ani ona modní prodloužila s cípem dvojbarvým nebo zkrácená jako čepec neměly v XV. věku tak tuhý život jako zobáky. Najdeš kuklu sic ještě v počátcích století XVI. (na příklad z Bratří českých r. 1510 do Prahy vyslaných jeden přišel v kukle), ale obluby kukle ubývá vlastně už od počátku XV. věku. Stává se řidší a řidší. V miniaturách „Zrcadla spasení“ spočítali jsme v 41 mužském obraze jen dvě kukly!') Kukla přestala být urozeným lidem

Čís. 6. Bible kutnohorská.

modou. Kdežto ještě roku 1410 měl Otík z Chrástu modrákovou (flaveus) kukli tak cennou, že ji mohl zastavit v dluhu židovském v Plzni,²⁾ Židek za krále Jiřího již vytýká to přímo za neslušnost, kdyby urozenec chodil v kukle a ne v klobouce.³⁾ Přešla tedy kukla od pánů zase k lidem nižším u nás rovně tak jako v Polsku⁴⁾ a na západě. Jenom tu, kde náležela kukla k stejnokroji, na příklad při kutnohorských havířích — zůstávala pořád u veliké cti.

Na přiloženém obrázku č. 6. má jeden z městských lidí v bibli kutnohorské kuklu obšírnou.

Tím dokreslili jsme hrubými rysy ony charakteristické zbudnělé mody, s nimiž mladí mužové vstoupili v XV. věk, a jež napotom celému století dávají znak.

K těm bujnostem krojovým, na nichž jistá měkkost, zženilost a koketerie zcela světle patrna, hodil se způsob, jímž upravovali muži svoji hlavu. Po vši západní Evropě i v Němcích bylo od XIII. věku pravidlem, že se mužové po příkladě rytířů, dámám sloužících, holili na bradě. Jen starci, mniši a poutníci byli bradatí pořád. Tu byl ráz zženilý ještě patrnější. Ale touž dobou na východě mívali muži rádi bradu plnou. Od nich na počátku XIV. století přijali Čechové mrav plnovousu, způsobu to „barbarského“ a „uherského“;⁵⁾ některým zalíbil se místo brady knír pod nosem čili frňousy, což vykládá se tolikéž za mrav východní.⁶⁾ Avšak ke konci XIV. století patrně zase mizí plná brada v Čechách, a Čechové začnou opět holiti se po modě západnické, a zůstávají

¹⁾ Do str. 51.

²⁾ Výpisy Strnadovy z knihy soudu zabíjeného.

³⁾ Rukop. Správný. 47.

⁴⁾ Viz tabuli 1338—1434 v Matejkových Ubiorech.

⁵⁾ Doklady u Zihrt. Dějiny 229.

⁶⁾ Prý „nejprve dlouhé brady nositi počali, ježto je před tím všickni holiti dali. Některí pak frňousy jako psi neb kočky mívali, obyčej v tom pohanský zachovávalce.“ Hájek. 299. přidává ke zprávě kroniky zbraslavské. Fontes III. 18.

tak za celé XV. století, třeba ne tou vylučnou měrou jako jinde bylo obvyklo; neboť u nás vždy najdeš podle většiny holobradých také počet lidí s bradou, obyčejně krátkou a s frňousy.

Věk XV. nenávidí mužské brady; zvláště u pánů a na dvorech evropských panovníkův až do let osmdesátých nenalezneš snadno plnovousu. U nás již na počátku věku jsou odkazy zbožné, aby i chudým lidem ve špitále brada byla holena,¹⁾ jen tu a tam některý měšťan obliboval sobě v pěkné bradě ještě za některý čas. Vímeť, že Táboři r. 1420 pohoršovali se nad sličnými vousy pražských mužů.

Na obrazech sněmu kostnického,²⁾ kde mužů všelijakých zobrazena síla neobyčejná, jest vous vzácen; náš Jeroným je bradatý. Také císař Zikmund má bradu; bezpochyby tradicí rodinnou, mělť ji otec jeho Karel IV. též.

Uhři jsou malováni s knírem pod nosem,³⁾ také na jiných souvěkých obrazech má ten onen muž z průvodu Zikmundova kníra,⁴⁾ kterážto zkušenost vedla cizí historiky k tomu soudu, zajisté širokému, že v oněch dobách všickni Uhři a Slované kde kteří i s Čechy takový mívali vous pod nosem,⁵⁾ a od nich že přepraven jest k Němcům.⁶⁾

Ovšem leckterý našinec líboval si v kníru. Na příklad místosudí království českého Sezema z Hofešovic, jenž zemřel r. 1419, tedy rok před bitvou na Žižkově, měl knír veliký.⁷⁾ Porůznu vyskytne se knír pod nosem i při rytířích českých v plné zbroji (obr. č. 7.);⁸⁾ naposled najdeš u nás i tu vzácnost, že socha Václava IV. na mostní věži pražské má i sličnou koci bradku již v XV. století, kterýž modní vynález datuje se obyčejně teprve z časů o sto let pozdějších. Viz obr. č. 8.

Tedy u nás všecko. Ale přes to nejobvyklejší modou bylo v XV. věku bradu holiti. Ba ani naši Táboři nečísili výjimky ze zvyku, kterýž i po Táborech na dále panoval skoro za celé století všeobecně. Na obraze

Čis. 7. Arch. kapit. A. 10.
106/b.

¹⁾ Jelínek. Hist. Litomyšl. I. 260. rok 1418.

²⁾ Richenthal. Rukop. univers. dle origin. z r. 1417 malovaný.

³⁾ Obraz na listě 133.

⁴⁾ Na příklad onen pán v skupině basiliky sv. Petra, představující korunovaní Zikmunda na římské císařství. Má boty černé po straně šněrované, kabát nad kolena se širokým lemem kožešinným a knír pod nosem. Bonnard costumi dei XIII. secoli II. 28. omylem zove ho nobile Tedesco. Ten není Tedesco. Toť našinec.

⁵⁾ Heyden. Trachten der Kulturvölker 124.

⁶⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten 228.

⁷⁾ Viz obraz jeho v Hradě Sedláčkových II. 217; v Zibrtových Dějinách. I. 306.

⁸⁾ Obrázek z konce XIV. stol. v kapitul. rukop. č. A. 10. Reprodukce v Zibrtově Děj. I. 187.

Čís. 8. Socha Václava IV. na věži mostecké v Praze.

zemského soudu v Hradci Jindřichově objeveném ¹⁾ a z půlky věku XV. pocházejícím, jsou všickni pánové bez brady. Také Jiří král býval holičem jednou v témdni holiván.²⁾ Zdá se nám, že na hraně XV. věku táž moda holé brady popadla i naše polské pobratimy. Aspoň svidnické vojsko ještě r. 1368 zobrazeno jest s plnou bradou vesměs,³⁾ a v XV. věku postihněš na obrazech polských poskrovnu brad, při měšťanech a sedlácích takměř jich není zhola.

Slovo o **vlasech**. Dejme tomu, že o bradě a nebradě tehdejší lidé smýšleli jináče nežli my a že holobradství ani nepokládali za zženilost:

¹⁾ Freska; objev. Jičinský. Popis v Sedláčk. Hradech. IV. 6.

²⁾ Židek. Správozna. 62.

³⁾ Obraz v Schles. Fürstenbild. Lucha.

však o tom, že za celé století XIV. a XV. elegantní muži oblibovali sobě dlouhý, kadeřavý vlas, soudívalo se už tehda, že to způsob „ženský“.

Dlouhé vlasy při mužích oblibovány všude na západě i u nás rytířským mravem.¹⁾ V těch dobách romantického rytířství také jiní mužové nerytířští oblíbili si delší vlas, krátké vlasy zanechávající sluhám. Tak to zůstávalo do počátku XIV. století. Tu najednou začali muži nádhernější a fintiví v dlouhosti svých vlasů přepínati, kadeřili je a strojili uměle. Moda dlouhých kadeří přihnala se od západu²⁾ k nám i do Polska,³⁾ a naši parádníci ujali ji přes výčitky uvážlivých starosvětských rodáků. U nás touží do té mody kronikáři na počátku XIV. století zavouce ji „ženským způsobem“.⁴⁾ Není potřeba pochybovati, že ten ženský způsob kučeravých dlouhých vlasů přinesl k nám dvůr krále Jana z Francie.

Od té doby hojně kučery při mužích mladých oblibovány napořád. U Štítného mají skoro všickni mužové kučeravé, hojně vlasy, a právě ten způsob přechází pak i do věku XV.

Po krvavé porážce moravských a českých pánů na Vyšehradě r. 1420 našel letopisec: „Který Čech muže bojovné, tak múdré, kadeřavé, krásné viděti mohl bez lkání srdce svého?“⁵⁾

I lidé nižších stavů u nás tou dobou rádi nechávali sobě vlasy růsti dlouze, byť jich sobě nepřipravovali do kučera jako páni, kteří na takové věci mívají víc prázdny. Někteří selští mužové, bezpochyby po starodávnu a snad jen místem strojili a pletli sobě vlasy v copy, jakož to popisuje ovšem teprve ke konci XV. století Lobkovic.⁶⁾

Po vojnách husitských kučeravý vlas do prstenců svjžený až k ramenům oblíben byl od panstva českého i za krále Ladislava a Jiřího. Ladislav sám měl „dlouhé rusé vlasy, až na ramena spuštěné“ — což vykládá Sylvius za obyčej uherského národa.⁷⁾ Ať už to byl obyčej uherský čili nic, pravda to, že zůstaly kadeře, až na ramena spuštěné, obyčejem českého národa v téže době, kdy jiní národové, zvlášť Vlaši a Francouzi, dlouhých vlasů už nekadeřili,⁸⁾ aneb podle vzoru burgundského. Jenž po r. 1460 leckde stal se modou, vlas na krátko přistříhávali.⁹⁾

Shledáváme dlouhý vlas a holou bradu při bývalém náčelníkovi tábořském Jindřichovi ze Stráže († 1466), vidíme dlouhé vlasy na

¹⁾ Čti v díle Zíbrta Dějiny. 227.

²⁾ Viollet-le Duc. III. 192. Rohrbach. Trachten. 179.

³⁾ Srovnej tabuli 1333—1434 v Matejkových Ubírech.

⁴⁾ Čti obšírné citaty z Petra Žitavského a Františka Pražského v díle Zíbrtově I. 272.

⁵⁾ Letop. Star. 41.

⁶⁾ Bobuslav Lobkovic Hasištejnský-Vinařický. LV.

⁷⁾ Kron. Sylv. 495.

⁸⁾ Viz obraz Sforzy v díle Shaw-Illuminated ornaments. obr. 53.

⁹⁾ Vypravuje doktor Camerarius u Carchesia v „Staré městském“, že burgundský Filip Dobrý r. 1430 pro těžkou nemoc dlouhý vlas sobě musil dáti se stříhati, z kteréž příčiny prý poručil, aby všickni dvorané „v týž den a v touž hodinu“ týž způsobem sobě hlavy ostříhati dali. Srovnej Rohrbach-Kretschmer Trachten. 194. str. 245.

obrázcích v Chelčického Síti víry. Sami kněží mají tu kadeřavé dlouhé vlasy, byť ne tak dlouhé jako páni, jimž Chelčický vyčítá, že „vlasy dlouhé až na ramena odívají a klobouček chlupatý na to jako homoli, i vyhlédají z něho jako z krbu, ještě již nevědí, jakých potvor z sebe nadělají.“¹⁾ Stran týchžže pánů českých ptá se Chelčický v replice proti mistru Rokycanovi: „Táží se tebe, které to rytíře míníte, jimžto běh bojovný přísluší? Ty-li kasalické (přezdívka od kásání se, fintění), jižto na bradích a na tvrzích vlasy ramena odívají —“²⁾ A jinde zase vytýká Chelčický všem vědu hesovným lidem, že vlasy strojí, aby kadeřavé byly a spletené vrkoče aby až do pat visely. I svatý Václav v kancionále Lobkovickém z téže doby má velmi dlouhé vlasy.

Čís. 9. Bible kutnohorská.

Když koncem století začala přicházeti k oblíbě zase mužská brada, zůstával ještě pořád při ní dlouhý vlas módou, jakož o tom svědčí mšál Harrachovský z r. 1480.

Dle zpráv uherských král Matyáš divil se Čechům, kterak dbají krásných, dlouhých vlasů;³⁾ a když Lev z Rožmitála cestoval po západní Evropě (1465—1467) dle zprávy Šaška z Mezihoří, podívovali se všude dlouhým vlasům českým, říkájice, že nikdy nevidáno lidí, kteří by nad Čechy dlouhostí vlasů předčili; při tom mnozí nechtěli věřiti, že to vlasy přirozené jsou, tvrdíce, že si je Čechové nalepili (dicebant eos bitumine adglutinatos esse). Ještě v prvních letech XVI. věku, v kteréž době jinde dlouhých vlasů téměř již zanechali, Čechové oblibovali „vlasy dělané obyčejem ženským“, přidružjice se „toho způsobu ženského“; v překrásných miniaturách v Životě sv. Františka r. 1500 malovaném má i zedník při práci dlouhý, velmi dlouhý vlas.⁴⁾ Ptá Švihovský, sudí královský, nosíval dlouhé vlasy a bezvousou bradu až do r. 1504, což lze spatřiti na jeho náhrobku v klášteře horažďovickém.

Vzorek dlouhých vlasů mužských podáváme na 9. obrázku, vyňatém z bible kutnohorské

Kdo by se divil, kde Čechové tolik vlasů nabrali na podiv světa, tomu nelze nespřít, že u nás bezpochyby rovně tak jako jinde, kdo neměl svých vlasů, připájčil sobě cizích s dostatek.⁵⁾

¹⁾ Sítí víry. Chelč. 157.

²⁾ Palacký. IV. 1. 419.

³⁾ Bonfinii Rer. ungar. dec. IV. l. II. 576. Fateor Boemos martiales esse, formosissimum genus hominum, culturae corporis studiosissimum et quam maxime crinium“. Výpis dra Zlátrta. Balbin. Miscell. I. lit. III. 234 vypravuje o tom, klada Matiaši králi do úst slova Senecova, že (Čechové) „mallent rempublicam turbare quam comam“.

⁴⁾ Rukopis č. G. 9. v biblioth. Černínské na Petřupurce. Jiný doklad z r. 1505 v traktátě Pán rady. V mus. č. 58. I. 46.

⁵⁾ H-fner-Alteneck vykládá, kterak v Němcích v druhé polí XV. věku nosívali kučeraví mnohovláskové — paruky. Českého zjevného dokladu nevíme.

Ženské pohlaví vstoupilo do XV. století co do kroje celkem střízlivěji nežli mužští.

Ovšem byly také dcerami své doby, a poněvadž ta doba — rozhrana století XIV. a XV. charakterisuje se přepjatou zbožností a přepjatou rozpustilostí, pozorujeme tyto dva kontrasty také na kroji ženském po vši západní a střední Evropě: jedny šatí se krojem ne nepodobným kroji nynějších jeptišek, zabalovaly sobě zbytečně i vlasy, nejkrásnější a nejpřirozenější zdobu ženského těla, druhé na odpor tomu plastiky těla rády na odív stavěly, některé v tom i nesmírným utahováním přemršťující,¹⁾ jiné neslušným vystřížením na prsou až i poctivý mrav urážejíce. Na obraze č. 10. předkládáme vzor počestného ženského šatu z počátku XV. století. Podotýkáme při tom, že šat panin je všecek růžový, plachetka bílá. Šat mužův zelený.

Jako všude, tak i z českých žen nejprv ovšem jen bohatší a rozmařilejší držely se rozpustilé mody. Na strojbu prsů ženských vymyšlena koncem XIV. věku ve Francii jakási šněrovačka,²⁾ kterou ujalý naše paní též ochotně. Štítný i Hus vyčítají s nelibostí, že „paní nebo panny své prsy strojí ukazující,“ že mají prsy otevřené, šije odkryté,³⁾ ale na obrázcích v samé knize Štítného mají panny — o helmbrechtne čili lehké nemlavit — sukně na prsou dosti znamenitě vykrojené, z čehož jde, že neslušné, necudné vykrojení bývalo na hranici k XV. století mnohem znamenitější; s tou modou vešly nádherné paní do věku patnáctého. V něm dekultování došlo svého vrcholu i rafinovanosti největší, neboť prsa valně vykrojená začaly paní přikrývatí jemnými průhlednými látkami.⁴⁾

Co do podoby ženské sukně lze ouhrnem říci, že i v století XV. bývala namnoze šita od krku až k patě všeka v jednom kuse. Sukně otvírala se šněrováním buď na hradrech buď na zádech. Životků od sukně oddělených neznaly paní vyšších stavů až do konce XV. století.⁵⁾ Tou příčinou jsou tedy obrázky žen vznešenějších z doby Štítného zcela stejny s obrázky, které známe s prvé půlky XV. věku.

Životky čili „prsy“ od sukně oddělené vymyšleny teprve koncem XV. věku. Na obraze č. 11. podáváme vzor sukně ženské. Jest všeka

Čís 10. Zrcadlo spasení
fol. 177.

¹⁾ Utahování sukní jeví se už v našich nejstarších obrázcích. Viz v Zibrtově díle I. 266.

²⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 193.

³⁾ Štítný-Erben. Knihy šestery. 163. Hus-Erben. III. 168. Hus Histor. et monum. cap. 48.

⁴⁾ Viz obraz č. 163 v Bonnard. Costumi dei XIII.—XV. secoli. II.

⁵⁾ V gradualu Smíška z Vrchovišť v ambráské sbírce (Videň) r. 1490 p. řád ještě život a sukně jeden kus.

modrá. Ji oděna jest dívka nevdaná, jejíž znamením jsou rozpuštěné vlasy a vlnky na hlavě. Při tom odkazujeme na obr. 13., kde několikero sukní šněrovaných s udáním barvy.

Sukně opásávaly paši i dívky pásem právě tak, jako v stoletích předešlých i následujících zvykem bylo. Jenom nebývalo místo vždy totéž, na něž pás kladen.

Snadno pozorovati, že v XV. věku ženským pás od kyčlí čím dále tím výše se suně, takže „život“ (taille) čím dále tím kratším se jeví. Naposled dosáhl pás až po samé prsy, což moda velmi nepodobná, nepěkná, poněvadž nepřirozená. Moda krátkých taillí udržela se u nás, v Němcích, v Polště a ve Francii za celý XV. věk.

Čís. 11. Z rukop. Zrcadlo spasení
fol. 107.

Dámy vlaské, anglické a španělské nezamilovaly toho nevksu tou měrou, aby se ho držely pořádě.¹⁾

K nerozumným bujnostem ženského šatu náležela vlečka. Vymyslily ji dámy dvoru francouzského²⁾ kdys počátkem XIV. věku, a s I. dílu Zibrtova ví čtoucí, že r. 1310 dala se uchvátiti tou modou i naše výborná poslední Přemyslovna jsouc tenkrát nevěstou.

Vlečky čili „dlouhé podolky“ měly tak tubý a dlouhý život jako stfevicové zobáky. Nářky na ně a boj proti nim začínají se v západní Evropě záhy v století XIV.;³⁾ ale vlečka přetrvá celé století následující, ba nemizí ani potom. Také ten zjev na ní patrno, že byla čím dále delší. V XV. věku mívaly vznešené dámy vlečky i pět metrů délky.⁴⁾ Marný

byl boj mravokárců proti vlečkám, marno všecko posmívání a nadávky. Ani salcburský koncil r. 1418 nedovedl v Němcích nic proti nim,⁵⁾ ba ani bulla Eugena IV., již vyžádali r. 1435 Františkáni, nikdež neměla následků žádoucích. I kněze posedla! Vímeť, že r. 1428 koncil pařížský byl nucen zakazovati kněžstvu, aby na klerikách neměli vlečky.⁶⁾

Ale divná věc! Svrchu psaný doklad o naší Elišce Přemyslovně, že vzala na se nevěstinský šat o dlouhé vlečce, jest u nás v Čechách ojedinělý. Za celé XIV. století nenajdeš při českých paních sukně tou měrou

¹⁾ Viz obrazy v Bonnardových *Costumi dei secoli*. XIII.—XV. a srovn. Rohrbach-Kretschmer *Tracht* 193

²⁾ „Longissimo gallico indumento“. *Fontes rer.* IV. 150.

³⁾ Píše se proti nim v knize „*Flores virtutum*“, jeť psána ve Vlaších roku 1320 a po němec. vydána 1486.

⁴⁾ Heyden. *Tracht*. 108.

⁵⁾ *Anzeig. für Kund. d. d. Vorzeit*. 1864. 175.

⁶⁾ Bock. *Gesch. d. liturg. Gewänd.* II. 326.

ocasaté, jako v zemích západních dámy nosily. Naše paní v tom neza-bloudily! Do XV. století vcházejí o sukních jdoucích do země, ale ne mnoho vleklých. Teprve v druhé části XV. století, jakož na svém místě povíme, zachvátila je nevkusná móda dlouhých, předlouhých vleček, kteráž tehda rozšířila se z Burgundu po vše Evropě.

Při sukní mívaly naše paní rukávy v XIV. věku úzké a s těmi vstupily do věku patnáctého. Podržely i v tom věku ještě za některý čas ony **parukávy čili pachy**, o nichž psáno v l. díle (Zibrt 364). Jsou to ty cipy na loktech (*cornua in cubitis*), jež vytýkal Hus našim ženským. Byly modou po Evropě obecnou. Vlaské dámy podržely ty pachy (*manica cadente*) nejdéle a uměly se jimi strojití nejsličněji.¹⁾ Také mužští parádníci ve Vlaších, zdá se, hustěji strojili se v XV. věku v pachy nežli naši.²⁾

Přes sukni oblékaly paní i na prahu XV. věku „suknice“ čili kabátky, lazuky, župice, jež jim na obrázcích Štítného sahají přes lono, na jiných obrazech až do kolenou. I při ženských kabátech mívala řada knoflíků týž úkol stahovací jako při kabátech mužských. V XV. věku bývají však kabátce ženské — úhrnem souzeno — kratší nežli v století předcházejícím.

Na zimu oblékaly naše dámy rovně jako muži kožichy a kožíšky stříhu buď kabátkového a župicového nebo županového, o nichž doleji v části zevrubně obšírněji položíme.

Naproti tomu veliká většina paní halily se skoro za celé XV. století v zimě v létě pláští řasnými a dlouhými tak, že po předu musila býti jich křídla do výše zdvihána při chůzi. Od počátku XV. století potom již napořád říkalo se zimním pláštěm, kožešinou podšitým, **blány**.

Při tom lově postaneme málo.

Tuším, že podařilo se nám za pomoci plzeňského profesora Strnada najíti tou příčinou něco nového. Jméno blána vyskytuje se již koncem XIV. století a značí kožešinu — *pellis blána*³⁾ S tím významem zůstává slovo blána dobře za dvě století počáde. Vždy prodává kožíšník všelike-raké kožešiny čili blány. Ale od konce století XIV. značí slovo blána též kožešinový šat, jenže jediný doklad o tom u Štítného jest dosti ne-světělý; o masopustě prý oblékají se staré ženy „na ruby v blány“.

Teprve při roce 1411 čteme ve výpiscích, které nám půjčil prof. Strnad z plzeňského archivu⁴⁾ zcela zřejmé, že byly blány šat kožeši-nový, a spolu dovidáme se bezpečně — a to je novina — jaký šat byly blány.

Čteme, že Ursula filia Mudrochonis zastavila u židovky Dobré „unam pellinam alias blány“, a nedaleko pod tím zastavuje kožíšník plzeňský Jorglinus u žida Lva „nigram pellinam alias kursen“. Tedy

¹⁾ Bonnard. *Costumi dei secoli XIII.—XV.* Obr. 81. *donzella italiana*

²⁾ Tamtéž jsou obrazy té módy ještě roku 1483. Viz obr. 79. *milanský „giovanne“*.

³⁾ Zibrt, *Dějiny kroje*. I. 326.

⁴⁾ Z knihy, v níž zapis *ius generale*.

slaly blány latinské pellina,¹⁾ německy kursen — česky krzno. A poněvadž se dobře vykládá krzno za plášť,²⁾ tedy blány XV. století byly plášť a nikoli, jak se dosud a nejistotou tvrdívalo, plášť i kožich. Ostatně k témuž přesvědčení došli jsme z jedné poznámky v pamětech univerzitních, kdež překládá se blána slovem pallium pellitum, tedy plášť kožichový.³⁾

Na obraze č. 12. předkládáme čtoucím nádherné blány, kteréž má jedna z žen přes ramena pověšené. Blány ty jdou patrně podšity kožešinou hranostajovou, povrch jejich je červený. Blány ty jsou až do země,

zdá se, že se drobet vlekou i po zemi. Sukni má paní červenou, rukávy modré. Druhá dáma na obraze č. 12 má sukni zelenou s otevřenými velikými rukávy. Z nich vyhlédají rukávce modré uší. Za zvláštnost minulých dob budiž

při šatech kožešinových oznámeno, že i letní kroj obkládán byl v XV. věku kožešinovým lemem, a to nejen u nás u Slovanů, alebrž leckde jinde.

Barva ženského šatu oblíbená byla i v tom století, v němž máme psátí, avětšá, sytá.

Co do účesu ženské hlavy a její zdobý i pokrytí pozorujeme na prahu XV. věku rozmanitost touž všicku, jako bývala u nás i jinde již od půlky století předchozího: při tom hradě ozna-

závoj,¹⁾ a víme o našich českých královnách manželkách Karla IV. a Václava syna jeho, že všecku hojnost vlasů volně sponuštěly až k hadrům. Rovně tak r. 1458 i manželka Jiřího z Poděbrad, Johanna, při svém korunování na královnu vezena jest Prahou „v slavném oděvu s vlasy krásnými rozčesanými“.²⁾

Ale to jsou výminky. Od XV. věku a zvláště v století XVI. voláno za děvčetem smařeným, aby „raději roušku vzala“.³⁾

Na vlasy vpravovaly sobě panny i v století patnáctém „vénce a vínky“, jež v našich pramenech, dokavad jsou latíně psány, vyskytují se i v XV. věku rovně tak jako druhdy jménem „crinale“, také „crinale seu sertum“.⁴⁾

Vínky, jsouce zhusta pouhou stužkou nebo páskem kolm čela a hlavy, byly modou prastarou, aniž třeba jich původ vykládati z diademů a z čelenek ~~_____~~

zvaly rouškou, závojem, šlojífem, seflíkem (z peplum dle Jungmanna), podvikou, čechlíkem („čechlík“ jest obyčejně košile, ale někdy se vykládá i za „sudarium“, a též Husovi, jenž zná čechlík jako košili, jednou sluje i „prostěradlem“);¹⁾ rozděl činice v těch kusech co do délky a jemnosti: první tři kusy bývaly obyčejně jemnější a delší; čechlíky, podviky byly ono zavítí, jemuž říkájí na Slovensku dosavade šatka. Nejjemnější šlojífe zvány paučníky (pavučina, jemnější hedbávi).

Jináče nebylo by správně domnívati se, že svrchu psaná zavítí bývala — mimo paučníky — z látek některak zvláště jemných. Vždyť bývaly roušky i čechlíky škrobeny! Všecka zavítí bývala z látek hustých — z plátna, z hedbávi, a to již od starodávna. Závojem našich paní nebyli by vrahové dovedli zardousiti av. Lidmilu, jakož poznamenáno v díle Zíbrtově.

Aby šátky nebo roušky s hlavy prostě visely do čela a na šíji, jako vidíme toho vzory nejspíše na obrazech Mateře boží, vůbec povědomých a obvyklých, to stalo se vzácným již od první půli XIV. století; odtud a za celé XV. století zavíjely se paní i prosté ženy uměleji; mnohá utvořila si z roušky zavítí čepcové, což poznáme v části zevrubné doleji.

Na roušku stavěla mnohá čepici i zvláštní samostatný čepce.

Vznešené paní dvořské a šlechtické vešly do XV. století s čepcem rohatým, jenž jest rázovitý pro rozhraní dotčeného století. Byla to moda cizinská, západnická, bláznivá. Nebyl to čepce o jednom dlouhém rohu — ten vznikl teprve později v XV. věku — byl to čepce o dvou rozích způsobený na drátěném podstavci a obložený látkou všelijakou, nejspíš hedbávnou.²⁾ Hus se hněvá na ty rohy (cornua).³⁾ Ale nepanovaly tehda v západní a jižní Evropě jenom rohy. Vzácné dámy braly na sebe tou dobou čepce daleko nepodobnější, ohyzdnější nežli byl čepce dvourohý. Ten, nebyl-li veliký, dámě naposled i velmi pěkně slušel.

Však francouzské a vlašské paní stavovaly si tenkrát na blavu čepce, jichž profil podobá se koňskému sedlu, čepce valné, pod nimiž tvářička mizí. Ty ohyzdy čepcovité potloukají se v Itálii už v době Petrarkově,⁴⁾ a do Francie zavedla je r. 1385 Isabella Bavorská,⁵⁾ manželka Karla VI. Není pochyby, že některé české urozence taky se zalíbilo v takovém čepci již v první půlce XV. věku, přes to, že obrázkové důkazy o tom máme teprve z druhé půlky téhož století jmenovaného, kdy vyrojila se síla čepců baňatých, cípatých, hranatých, rohatých.

K čepcům i k prostým „pentlíkům“ přibude v XV. století peří.

¹⁾ Erben. II. 240.

²⁾ Viz obrazy českých královen v díle Zíbrtově I. 353.

³⁾ Histor. et. monum. Hus. c. 47.

⁴⁾ Bonnard. Costumi dei secoli XIII.—XV. I. obr. 86., na němž viděti i starou matronu ze Sieny v takovém brosném čepci.

⁵⁾ Gay. Glossaire. 195. Čepce tu zove se bourrelet — une sorte de couronne faite de bourre. Též Violet-le-Duc. Dictionn. du mobilier III. 230. Když přišla svrchu psaná Isabella do Francie, byla prý veliký neotesánek. Jakmile ji tu vzdělali, stala se „královnou módy“. Mittheil. der Central-Commis. VI. 41.

Co do vlasu vdaných žen bylo v XV. století pravidla, že nemá býti vlasu viděti,¹⁾ zhusta tak úzkostlivě posloucháno, že i tu, kde ženy vykrojily sukni, aby nahotou se pochlubily, vzdvihován vlas se šije nahoru všelijak svinut, stočen, a když ne pod čepce vsunut, tedy aspoň do neprůhledných sítěk vpraven, jen aby ho nebylo viděti.

Z drobné parády ženské v této přehledné kapitole buď jen připomenuto, že do XV. století vešly naše paní, které se mohly nákladnou přípravou chlubit, se šaty tkanicemi, krumplováním, vyšíváním a třepením ozdobenými. Na prstech oblibovaly prsteňy, nádhernu chlubnou jevíly v pásech skládaných z drahých kovů i kamenů; dle Husových výtek opásala mnohá zlatem bedra svá, čími míní výborný kazatel řetězy, křížky, spony.²⁾

Koncem století XIV. začaly naše paní věšeti si na pás parádní růžence čili páteříčky.³⁾ Páteře jakožto prostředek k modlení začal doporučovati nejprve povědomý původce křížových válek Petr z Amiensu (r. 1090) a po něm sv. Dominik,⁴⁾ jenž zajisté se toho nenadál, že s růžencem, na němž prvotně modlili se a zpívali ti prostí lidé, kteří neuměli čísti, bude v XV. století tropiti se paráda až věru nezřízená po vši západní Evropě.⁵⁾

I u nás jedna paní nad druhou snažila se míti zrnka z čistých koralů; mezi zrnky koralovými chtěly míti ženské promíšená zrnka stříbrná i zlatá; uavěšely k páteřím groše zlaté a stříbrné a jiné všelijaké cenné „trošty“.

Už v XIV. věku byly některé nádherné růžence velmi dlouhy. Aspoň té délky, která je při zrostlém člověku od krku ke kolenům.⁶⁾

Že by je k pásům věšely ženské na odív teprve koncem XIV. století, jakož se tvrdívá,⁷⁾ je omyl; ženy na obrazech sněmu kostnického mají předlouhé páteře za pasy — to tedy počátek XV. věku — a náš zbožný vlastenec Štítný už v XIV. věku řehrá na ženské, že stojí „po rozkošných páteříčkách“.⁸⁾

Veliké „akšetejnové“ (jantarové) páteře jsou již v nejstarších našich inventářích — hned na počátku XV. věku.

K pásům, jež bývaly velmi drahocenné, přivěšovaly ženy krumplované tašvice, v nichž mívaly nožnice, nůžky, klíčky, náprstky a jiné drobotiny. Do rukou brávaly paní v XV. století ohánky (vějíře). nejčastěji chvoasty z pavích okatých per. Vzorek k obáškám vzaly sobě zajisté z kněžského flabellum, které od starodávna mívalo podobu kruhovitou,⁹⁾ ale časem vymyslily si paní také formy oháněk jiné.

¹⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 180. Heft. Alteneck II. 32. 161. a j.

²⁾ Hus-Erben III. 168.

³⁾ Srov. Zíbrt. Dějiny. I. 378.

⁴⁾ Kobler. Leb. im Mittelalt. 70.

⁵⁾ Quicherat. Hist. du costume. 181. Violet-le-Duc Dictionn. IV. 170.

⁶⁾ Obrázek ve Štítného rukop. v univ. knihovně fol. 27.

⁷⁾ Na př. Weiss. Kostumkunde.

⁸⁾ Štítného rukopis I. C. II. kap. 17. Mus. Zíbrt. Dějiny. 374.

⁹⁾ Sommerard arts au moyen age. Atlas. Chap. XIV. pl. IV.

2. Doba husitská.

Husité proti nádheře. Reakce proti rozpustilým i přepjatým modám. Mužská sukně, šuba. Kukla, vlas. Táboři. Pláště ženské, roušky, perlovce, pásy. Šeré barvy — znak doby.

Neumíme lépe charakterisovati onu změnu v šatech, kterou způsobila vážná doba husitská, nežli poslední vůlí Jana Smiřického na Jestřábí, jenž na sklonku života svého r. 1453 nejprve poroučí¹⁾ svůj zlatohlavový plášť kuželi oltárníkovi v klášteře rúdnickém, aby z něho byl udělán ornát k službě boží pod obojí způsobou; pak prosí kněze Martina, svého posledního zpovědníka, „aby na Růdnici ku paní jel, aby jí radil, a věřím, že podle jeho rady sama se i děti spravovati bude, a zvláště věřím, že paní všecky přípravy, krumpování, zápony na svých i na mých přípravách zruší a děti v ty žádné přípravy připravovati nebude, než aby to prodáno nebo chováno bylo na jiné dobré těch dětí.“

V tomto posledním pořízení je ráz a snaha husitské doby: nebudiž nižádné **přípravy** čili parády, žádných zápon či nádhery zlaté, žádného krumpování — vše buď prosté, střízlivé, poctivé. „Poctivý“ šat buď šatem Husitů, prostý šat buď šatem přisných Táborů.

Nastala tedy reakce nejprve proti mužským šatům krátkým, úzkým, neslušným. Zdá se, že k předešlé poctivosti přišla starodávná česká sukně mužská, kterou prameny pořád zovou „tunica“. Nezmizela sic ani v době rozpustilé v XIV. století, ale na hraně k XV. století při bohatých a honosnějších lidech neustoupila-li modnímu kabátci, vzala na sebe modnější formy: byla skracována i utahována do té míry, že na obrazech vypadá již skoro jako kabátek,²⁾ a kromě toho krejčíři vystřihovali ji a vyfázávali do ní laloky a laločky na obrubách dole i při rukávech, nač se mimo jiné také Hus tuze hněval.

Nad to vymysleli sobě v západní Evropě v prvních letech XV. století přišívati k prostým druhdy sukním ohromné pytlovité rukávy, skrze něž malým otvorem ruka prostrkována.³⁾ Srovnej obraz č. 2. Snad rukávy tohoto obřího a dlouhého rázu mívá se v pražské synodální zápočetí kněžím r. 1406.⁴⁾ Takové nepodobné rukávy zmizí z českých sukní počestných v době husitské.

Asi také pomínulo ono přílišné vystřihování a vykrajování na mužských sukních, neboť taková jalová bujnost modní nebyla by se snesla

¹⁾ Káaft v knize arch. praž. č. 992. 247.

²⁾ Srov. obrazy v díle Zíbrtově str. 302.

³⁾ Heyden. Tracht. 115. Rohrbach-Kretschmer. Trachten 190. Planché Cyclopaedia. I. 406. Datum německých historiků, že pytel rukávový vznikl r. 1420, nebude správné. Náš český Sezema z Hořovic má pytle již r. 1413. Obraz jeho reprodukovati dal Zíbrt v I. díle, str. 306.

⁴⁾ Hoerffer. Concil. 55.

s mravní tendencí husitskou. Sukně bývala od starodávna obyčejně přepásána. Oblékali a svlékali ji přes hlavu otvorem, jehož konce spínány nebo zavazovány všelijak. Délky byla v XV. století — právě tak jako před tím — rozmanitě. Nejdelší sukně až ke kotníkům sahající, dcera to byzantinské tuniky, zůstávala napořád šatem kněží a učených. Obyčejná sukně nesáhala pod koleno. Spíš bývala kratší. Z látek byla všelijakých, pán a měšťan měli aksamitové a jiné drahé, prostý člověk plátěné, kteréž vyskytnají se dosti zhusta jménem kytlí.

Obrázek poctivě sukně přikládáme číslem 14. Sukni modrou drží tu mladík, sám jsa oděn delší sukni zelenou. Střevíce má černé.

Ještě v prvních letech XV. století kryli čeští mužové v časové nepohodě svrchu psanou sukni pláštěm. V našich pramenech až do husitských dob čítáš jen o sukních a pláštích. Na příklad v plzeňské sbírce kostymní, prof. Strnadem sebrané, jsou od r. 1407—1412 jen a jen tunica, tunica virilis a pallium i palliolum puerile, pláštěk dětský; jiných šatů letních nenajdeš.¹⁾ Rovně tak čísti lze v pramenech pražských.²⁾ Sukně i plášť byly na zimu kožešinou podšívány, o čemž světle svědčí prameny, jmenovitě uvádějce kde kterou kožešinu na podšívku užitou.

Od počátku XV. století vede dle našeho přesvědčení plášť tuhý boj s šatem svrchním, praktičtější a v Čechách zá-
novním. Byl to šat, jež lze nejlépe přirovnati k našemu svrchníku. Byla to opravdu svrchní sukně mužská i ženská, kteráž teprve v českých pozdějších pramenech jeví se pod jménem sukně chodící. Byla řasnatá o širokých rukávech nebo i bez nich, měla výločky ohnuté, úzké nebo široké, i kožešinou položené. Byla to sukně po předu otevřená, proto praktická, neboť snadná k oblékání a svlékání; slovem byla to halen a, ježž starodávny stříh zajiště patrů do té chvíle v haleně slovácké.

Vymyslíli takový svrchník lehký bezpochyby již v XIV. století. Čtemeť v statutech Arnošta arcibiskupa (1355—1377)³⁾ o sukni otevřené, a kdyby to slovo nestačilo za důkaz (jakož dosti pochybné vypadá), přesvědčují nás obrazy a obrázky z konce XIV. věku neomylně. Na obraze „Návštěvy Panny Marie u sv. Alžběty“⁴⁾ z doby právě řečené

Čís 14. Z rukop. Zrcadla spasení fol. 29.

¹⁾ Výpisy z knihy soudu zahájeného.

²⁾ Arch. praž. v knize č. 987. Výpisy z ní uveřejn. již v I. díle Dějin svých Zibrt. str. 307.

³⁾ Menčík. Statuta. „Illa tunica, quae immediate circa corpus portatur aperta“.

⁴⁾ Na jubilejní výstavě čís. 183.

jest vymalován donator jeden ze Švamberků v otevřené, obšírné sukni chodící s límcem kožešiným a o širokých rukávech; rovně tak v missale kanovníka Václava z Radče (1379—1417) zříme figuru pána oděného lehkou řasnatou sukni o širokých rukávech a límcí velikém kožíhověm. Obraz mužské i ženské sukně chodící, ale bez límce, jest podán v č. 15. Představují se tu osoby vzácné, nádherné. Muž má chodící čili svrchní sukni zelenou, paní modrou, lemovanou bílou kožešinou. I otevřené ru-

Čís. 15. Zrcadlo spasení 239.

Čís. 16. Rukopis č. XVII. 103/a A. 2.

kávy té ženské sukně jsou bíle vroubeny. Spodní šat má muž růžový. Že je nádherný, toť již patrné z čepice, která je všude obkličena zeleným peřím.

Takovou nějakou — ovšem prostší — sukni chodící oblékali naši lidé v době husitské hustěji měrou nežli před tím. Husitských obrázků zcela věrných nelze podati, poněvadž jich není na snadě.

Za to přikládáme z rukopisu mladšího obrázek č. 16., na němž viděti mužskou sukni chodící mnohem světleji a zároveň odměřiti, jak nepatrnou proměnu do konce XV. století na se vzala. Sukně ta malována na miniatuře barvou žlutou. Na témž obrázku zřítí kromě muže i ženu a dítě. Všecky figurky mají tak poctivý český šat na sobě, že bez velikého úsilí a násilí výtvarný a divadelní umělec z tohoto obrazce snadno sestylisuje si šat prosté rodiny z doby husitské.

Střih k sukni svrchní nebo chodící, kteráž bývala na léto, pořídil si krejčí bezpochyby z vzácnější její sestry, totiž ze zimní sukně chodící všecko kožešinou podšitě — ze čuby čili šuby. Skrývá-li

se lehká sukně chodící v inventářích i doby husitské pořád pode jménem „tunica“ nebo prostě a česky řečeno „sukně“, vystupuje čuba v inventářích husitských s tímto svým divným jménem zcela sřejmě a pyšně. Čtoucí zná o čubě některé zprávy již z díla mého předchůdce.¹⁾ Tamt uvedeno, že podle studií polských kulturních historiků (dra. Karłowicze a j.) jest čuba svrchní oděv rázovitě slovanský již ze starodávna. Jméno její však není slovanské, pochází (dle dra. Dvořáka) z arabského jazyka (džubba); patrně tedy přibrala se s jménem i čuba sama z orientu k Slovanům, tu zdomácněla a bezpochyby podniknuvši časem a lidmi některou změnu zůstala oblíbeným krojem slovanským.

Že pochází čuba z východu, to již věděl na konci XV. století náš latinský básník Bohuslav Lobkovic Hasištejnský; vykládat ne bez trpkosti, že kroj starých Pražanů docela z obyčeje vyšel; „jediná čuba, oděv z Peršan pocházející, svůj starodávný způsob zachovala.“²⁾

Nepřítme tobo nikterak, proč by i naši staří Čechové podle starodávného kožícha neměli mítí nádhernější kožešinnou šubu již v dobách prastarých. Vždyť jsou Slované jako jiní.

Ale důkazu světlého na to není. Nevíme, kterak starodávná čuba vypadala, kterak se lišila od kožíchu; ale ovšem my ani nevíme, kterak v starších dobách sám kožích, obyčejný šat, vypadal, přes to, že prastaré české jméno kožuch svědčí, že staří naši otcové v kožuchy se halili.³⁾

V starých pramenech našich slovo čuba není doloženo, ale snad pode jménem „pellicium“ mohla tak dobře skrýti se čuba jako kožích. Tedy nepopíráme nic. Však výslovně pod svým vlastním jménem připomíná se u nás čuba (něm. schaupe) teprve r. 1380⁴⁾ — a dvacet let potom vidíme ji na italských obrazech⁵⁾ a zase dvacet let potom čteme o ní v husitských inventářích⁶⁾ měrou poměrně hustou, a od té doby již nezmizí čuba, čubka z českých pramenů, vyskytující se čím dál tím hojněji.

Z těch dat, jak jsme je tu položili, plyne několik důsledků. Nejprve ten, že staroslovanská šuba brala se teprve koncem XIV. věku od východu na západ. Podobá se mínění našeho profesora Kouly⁷⁾ skoro za jisté, že slovanská halena — a šuba není než halena kožíšná — od Slovanů podána jest národům západním.⁸⁾

A druhé to, že čuba u nás v Čechách, rozhojnivši se teprv od konce XIV. století, v husitských dobách stala se krojem oblíbeným.

¹⁾ Zlbrt. Dějiny kroje. I. 22. 69.

²⁾ Lobkovic-Vinařický. 65.

³⁾ Srovnej stati o kožíchu a čubě v díle Zlbrta. Dějiny kroje.

⁴⁾ Zlbrt. Dějiny. I. 328.

⁵⁾ Bonnard. Costumi dei XIII.—XV. secoli. I. 27. Je tu podesta oděn šubou až k zemi dlouhou, otevřenou, zlatohlavovou o bílé podšívce a obrubou brano-stajovou. V Itálii slula též giubba.

⁶⁾ Kn. arch. praž. č. 992.

⁷⁾ Koula. Český Lid. IV. 880.

⁸⁾ Do konce XIV. století Eljasz (Ubiory II. 3) na cizích obrazech čuby nenašel — a Poláci ji měli dávno.

Z těch dob teprve světlo víme, kterak vypadala. Byla to mužská nebo ženská sukně chodící dlouhá, po předu rozstřižená, bez límce nebo s límcem ohnutým, podšitá kožešinou a pošíť látkou vzácnější, honosnější, kožešinový lem zdobil obrubu a později též límec. Aspoň čuba tohoto rázu rozšířila se v XV. věku po vsi západní Evropy.¹⁾ Na obrázku 15. mohla by býti ona svrchu psaná ženská sukně chodící zcela dobře šubou. Jasnější její vzor z rukopisu pozdějšího budiž ohledán v č. 17. V žluté barvě a v těžkém habitu límce i obruby domníváme se viděti liščí kože-

Čís. 17. XVII. 97. A. 2.

šinu. Šuba ta má knoflíky právě tak jako na předešlém obrázku sukně chodící lehká.

Šuba neboli čubku všude nosili spíše jako šat nádhernější, povznešenější. Byla to „gravis vestis“, jakž zove se ve francouzských pramenech dlouhá parádní sukně Saracenů.²⁾

Na konec lze našim umělcům výtvarným a divadlu doporučiti, aby své osoby zbásněné nebo živé před koncem XIV. věku neoblékali v řasnou, otevřenou šubu. Bez úrazu lze tak činiti teprve v řede-
ném XV. věku, a to čím dál tím hojněji.

Že nemohli Husité zalíbení míti v netvorných zobácích a nosatých střečích, to samo rozumí se při vážnosti doby, v kteréž šlo o byt národa; také rozumí se to při válečných bězích.

Vůbec obouván slušný „střeč“,³⁾ a šlo-li se do dila válečného nebo jiného, obouvány staročeské poctivé škorně nebo novotné cizinské boty. Vlastně již nebyly ani novotné.

Boty k nám uvedeny ze západní ciziny. Svědčí o tom název bot ve všech jazycích románských i v angličtině stejný s naším českým pojmenováním. Stejně jméno, stejná věc. Jenom Němci vypůjčili sobě stiefel od stivale, aestivale,⁴⁾ obuvi to vysoké, ale lehké, která do Němec i do Čech od západu přibyla sic ve XIV. věku, ale bezpochyby dřív nežli boty.⁵⁾ Jakož doleji položíme, nehoví německé slovo stiefel stivale vý-

¹⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 219.

²⁾ Gay. Glossaire. 659.

³⁾ Uvedl Zibrt v Dějinách. II. 329 Botta, botte, boot. K tomu slušeno ddati podobný i španělský název.

⁴⁾ Schranka. Lexicon der Fussbekleid.

⁵⁾ Srovn. Quicherat. Histoire du costume 198.

znamu boty. Les bottes vyskytují se ve francouzských pramenech, pokud je uveřejňuje Gay,¹⁾ ponejprv r. 1322, a v téměř století u nás již zdomácněly. Roku 1413 jsou v řádě ševců královéhradeckých a litomyšlských jakožto obuv „dlouhá“ se škorňí českou docela rovnoprávná. V řádě káže se, aby na trh švec nasadil „čestnácte dlůhého: osmery škorňí a osmery boty, pakli které prodá, vynos jiné, pakli by neměl dlůhého, nasad třevíc a dětinskýho, co chce.“²⁾

Boty byly tedy obuv dlouhá! Byly obuv nejdelší, aspoň podle obrázků francouzských, na nichž jdou boty některé až nad kolena. Boty byly po našem mínění, jež hned vynasnažíme se opřítí důvody, aspoň původně, než se směšovatí začaly se škorňími, obuv dlouhá — na zimu. Snad není náhodou, že se nařizuje v jedné listině Emlerových Regest,³⁾ aby se potřebným kterýms pořídky kožichy a boty (pellicia et botti); též Hus dí o kněžích, že zima jich nepřesahne, poněvadž mají boty⁴⁾ — a ještě později — při r. 1461 — čteme ve smlouvě Jana Pípy, staroměstského měšťana od prstenův, kterou činí s Havlíkem Sudoměřickým a jeho ženou o poctivé k smrti dochování: „Až nynější roucha sejdú, aby zjednali nová, jmenovitě oděv letní a zimní, jakož naň sluší, a zvláště nohavice neb buoty s plstí v zimě zjednajete, aby před zimou bezpečně mohli tepl trvati.“⁵⁾

Z té příčiny mřaly boty vysoké přilehlé holeně, kdežto škorňí mohly býti šněrované i šbrnovací.⁶⁾ Dlením doby ovšem směšováno jméno škorňí s jménem bot, až naposled škorňí pohynuly.

Při nohavicích nezměnilo se v husitské době nic, leč snad to, že mladí urození a měšťanští přivrženci Husovy reformy přestali nohavice tak tuze a neslušně utahovati, jakož jim to Hus vyčítal, řka, že způsobují svými těsnými nohavicemi poboršení.

Také nenajdeš v inventářích doby husitské zmínky, ani po daleku na to ukazující, že by některý našinec obul se byl v oné vážné době nohavicemi dvojbarevnými, strakatými, merhovanými.

Z téže vážné a slavné doby husitské víme, že přísnější její zástupcové, co viděli na kroji dlouhého a po jich zbožném vkose rozpustilého, ustříhovali, zamítali.

Takž neustříhli jen zobáky na noze, než ustříhli i dlouhý cíp na kukle. Dít Židek, že „kukly za Táborů nastaly bez cipů.“⁷⁾

Při tom jest nám oznámiti, že u Husitů došly kukly zase veliké obliby, bezpochyby stalo se tak jednak pro užitečnost toho šatů v slotě a nepohodě vojenského života, jednak pro jeho vážné vzezření.

¹⁾ Glossaire. 179.

²⁾ Arch. litomyšl. kn. rypisů č. 115. Z výpisů Štěpánkových. O botách v XIV. věku čti v díle Žibřta. Dějiny. I. 329.

³⁾ Emler. Regesta III. 453.

⁴⁾ Hus-Erben. I. 428.

⁵⁾ Kn. městská č. 87. 375 při Zemských deskách.

⁶⁾ V Rakovníce r. 1408 pravil kdosi: „Vzal dvoje škorňí a třetí holenky.“ Tu tedy bota zaměněna slovem holenky. Kn. arch. rak. z r. 1387.

⁷⁾ Židek. Správořna. 47.

Aspoň v inventářích měšťanů pražských v době husitské napočítáš kukel zřetelně mnoho. Šimon od lva, Husita i historicky znamenitý, umíraje r. 1433 zanechal svým dědicům po sobě kukel několik.¹⁾ Takž nápodobně jiní. A nekryl-li Husita hlavy své kuklou, kryl ji čepicí. Je dosti podivno, že v inventářích pražských z doby husitské najdeš velmi zhusta čepice — ale o klobouce zmínka vzácná velmi, kromě o kloboucích železných neb ocelových, a ty náležejí ke zbroji. Svrchu psaný bohatý a přední měšťan pražský Šimon od lva odkazuje r. 1433 Benedovi, Martinovi, Dubkové zeti, Laurinovi písaři svému „všechno rácho své chodící, sukně, kabátce, kožichy, kukly a — čepice, aby oni to mezi sě rozdělili.“²⁾ Chodíval tedy pan Šimon, osoba v husitské době důležitá, jenom v čepici české.

Na čepicích mívali Čechové XV. věku toho způsobu obruby čili „štorzy“ vysoké, po předu nebo po straně vykrojené, kožešinové, nejčastěji beraní, jako již od starodávna.

Při tom nepřeme, že naši lidé vyššího stavu a snad i nižšího také kloboukem kryli hlavu; vždyť při sprostných býval od starodávna šerý plstěný klobouk docela rovnoprávným, obvyklým krojem podle čepice, a náš měšťan i pán zajisté kupovali sobě klobouky, neboť kloboučnické řemeslo kvetlo u nás již v XIV. věku tak valně, že jen v Praze bylo 25 kloboučnicků.³⁾ a o bobrové klobouky hádají se kloboučníci mezi sebou hned po ukončení vojen husitských.⁴⁾

Vlasy oblíbovali muži i v této druhé periodě XV. století napořád dlouhé, ale zdá se nám, že mužové stavu městského, selského a zeman-ského nemívali vlasů nikoli po ramena, ani kučeravých, poněvadž vážní lidé nemívají chuti párat se s přípravou kučer, a hejskové v době vážné snad se ostýchali. Demokracická domobrana, lid, nabyt v husitské době převahy a s ním střízlivost i v přípravách krojových i vlasových. Bylo nejvíce účesů mužských nápodobných těm, jako vidáme na mužích slovenských: vlasy ne právě krátké ačisanuty jsou na obě strany k uším; uprostřed cestička. Na některém obrázku době husitské velmi blízkém, postřehneš i hlavu s pačesem do čela rovně přistřiženým; na jiné hlavě spatříš rulík uprostřed čela, jakož toho vzorek přikládáme na č. 18. Na obrázku zřítí kováře s polní kovářinou. Je oděn růžovou sukni a nohavice má hnědé. Rulíkový účes mužský byl oblíben již v století před tím. Aspoň sv. Václav Parlétův z kamene tesaný (z chrámu svatovítského) má při dlouhých nekučeravých vlasech uprostřed čela rulík, jenž mu patrně z pod koruny vyniká.

Jakož svrchu praveno, přinesla si móda ze XIV. věku do století patnáctého nelásku k bradě mužské.

¹⁾ Archiv praž. 992. 154.

²⁾ „Kromě pláště s kunami a pláště jednoduchého, to chci, aby prodáš bylo a k tomu 10 kop přičiněno, aby postavův (sukna) chudým šákem, kněžím i jiným chudým kšepeno bylo a to hned.“ L. c.

³⁾ Tomek. Praha II. 880.

⁴⁾ Manual novoměstský č. 88 634.

Divná věc, že ani našim Táborům, kteří jsou přece vzor hrdinské mužnosti, ouhrnem souzeno nelíbil se vous ani podnosem ani na bradě. Bradu zanechávali svým kněžím, tvrdíce ve svých řádách, že kněz, jenž s pleší bez brady slouží, jest nevěstka okrášlená.¹⁾ Ovšem kněží Žižkovi jako jiní husitští mírnější strany mohli býti bez brady, jakož o tom svědčí obrázek Žižkova voje v miniatuře rukopisu gottingenského, doleji přiložený.

Táboři byli tedy nepřátelé brad. Pražanům r. 1420 stříhali plnou bradu potupně, a zvláště horlivě měli namířeny nožičky na knír podnosem, kterémuž sousměškem přezdíli „podsebití“. Podsebití je dřevěná pavlač nahoře na věších, na branách při samé střeše, ven povydaná, z níž se otvorem na nepřátele lilo nebo házelo. Tedy přirovnání dosti případné!²⁾ Bespochyby na památku nebo na potupu dotčeného podsebití mají povědomé konsoly v radním domě tábořském z konce XV. věku pocházející veliký knír podnosem. (Obr. 19.)

Žižka sám v miniatuřích obou rukopisů, v Jeně a Gottinkách chovaných, podobá se býti bezvousým; v kancionálu tábořském (z XV. věku) má Žižka dlouhý vlas, krátkou bradu, ale obrázek je nesvětlý, smazaný (viz č. 20.); dle rytiny Hlufnaglovy (jest ze XVI. věku), kteráž podle vážného soudu dra. Tomana, v Květech³⁾ vypořádaného, pořízena byla asi na základě starší podobizny Žižkovy, má též národní hrdina prý vous plný nedlouhý na bradě rozdělený a vrchní pysk podnosem vyholený, ale my nevidíme na obraze č. 21. nic toho. Touž bradu a knír vyholený shledává dr. Toman na sošce dřevěné v museu chované (obr. náš č. 22. a č. 23.), což podobá se tak, nelze však nevzpomenouti, že soška je kusá, pochroumaná, takže co tu vypadá jako vyholení, snadno může býti ouraz a odštípnutí.

Dr. Toman má za to, že vrchní knír vyholovali sobě Táboři k vůli přijímání krve Kristovy, aby nebyla vousiskem snectěna.⁴⁾ Nám podobá

Čís. 18. Rukopis musejní: Zrcadlo spasení fol. 58

¹⁾ Arch. Česk. III. 222.

²⁾ Kron. Vavřince z Břesové: „Multis viris barbas precidebant et presertim barbas superiores, ipsas podsebitie vocitantes.“ Též Č. Č. Mus. 1844. 210. Srov. Bilejovský Kron. církv. 122: „Fousy, kdo s nimi chodili, srpy nebo řezáky zřými řezati kázali.“

³⁾ Květy 1892. 574.

⁴⁾ Květy 1892. 480.

se býti poněkud přirozenějším, když Táboři svrchuému kníru posměšně říkali podsebití a jiným je řezali, že je sobě oholili také a nevykrojili pouze. Také se nám zdá, že člověk, který by si vyholil z kníru prostředek, vypadal by velmi netvorně, nepodobně. Nesmíme Táborům přec přití všeho krasocitu! Hustý, celý a veliký knír, s kterým Žižku tak často zobrazovali a dosavad malují, jest na všecken způsob výmysl XVI. století.¹⁾ Vzor toho pojmání podáváme na obrázku č. 24. Na této olověné medaili jest Žižka zobrazen již v charakteristickém špičatém

Čís 19 Konsolky v bývalé zasedací síni táborské.

šišáku železném a nikoli v čepici, která jest nám podobnější pravdě. My se vůbec houževnatě držíme obrázku gottingenského, jenž je z doby husitské, a na němž je Žižka bezvousý a v čepici. Obrázek ten podáváme dále v části zevrubné v stati o zbrani a vojště.

Zůstane asi otázka o vousích Žižkových nerozluštěna po tu chvíli, až najde se světlejší obrázek anebo hodnověrný starý popis.

O některých vůdcích tábořských víme bezpečně, že byli bezvousí. Na příklad Jindřich ze Stráže, bývalý náčelník Táborů, zůstal holým až do své smrti r. 1466.

¹⁾ Die Theobalda r. 1609 dokázal dr. Toman v Květech I. c.

Fig. 20.

Čís. 22.

Též podobno pravdě, že Prokop Holý nebo Veliký, jenž husitskou vojnu převedl z obrany v slavný útok, nemíval brady. Odtud bylo jeho jméno „Rasus“ a nikoli od hlavy, kterou neměl holou, vždyť mu vyčítáno, že nemá tonsury! Ovšem odchyluje se tato bezbradá podoba velikého válečníka od tradičního typu, jakému jsme od dojemného obrazu Čermákova uvykli.¹⁾

Jaký taký výklad nechuti Táboritů k bradám mohl by býti ten, že o nich soudili právě opačně, nežli my dnes soudíváme. Nám je plná brada znakem mužnosti; Táborita viděl v bradatém muži člověka boje ne mnoho schopného nebo vůbec nebojovného. Starci a knězi sluší brada; bojovníkovi překáží.

¹⁾ O pohřebišti a podobě Prokopa Velikého. Šafránek. 19.

Čís. 23

Nemívali bojovníci v XV. století před vystoupením Táborů brady vousaté,¹⁾ a dlouho po nich rovně tak. Dávno po Táborech ještě vykládal Carchesius ve své knize,²⁾ že „při válečných přibězích dlouhé brady vojákům v mnohých příčinách ku překážce jsou, proto jakby který od nepřítele za bradu popaden byl, netoliko se toho pojednou sprostiti nemůže, nýbrž do konce jíti se díti musí.“ Proto prý už „onen Alexander Magnus“ vodil svůj lid válečný proti nepříтели s bradami ustřiženými.

¹⁾ Obrázek v nejstarší rukopisné bibli kutnohorské v univ. knih. č. 17. A. 31. Reprodukoval ji Zibrť v Děj. I. 334.

²⁾ Stav městský. 244.

Čís. 24. Ole olověné medaile ze XVI. století, majetek p. Chaury

Ale snad neschybíme, díme-li, že stran brady Táboři připouštěli také výminky; o tom svědčí obrázek „táborského bratra“ v biblí táhorské; ovšem nevypadá dotčený bratr příliš po válečnicku; jeť mi nějak karikován. Viz náš obr. č. 25.

Že v ostatní větši části husitské domobraný mimo Tábořý úplná volnost brad nebrad byla, to bude věc nepochybná.

Jest dotázka, kterakou proměnu vzal na sebe ženský křoj v době husitské.

Velikou ne.

Čtoucí pomní svrchupsaného našeho přesvědčení, že do XV. věku ženy vstupují s křojem mnohem střízlivějším nežli muži. Proto také ustříhují Táboři ženám a dívkám pražským jen vrkoče a šlojře ¹⁾ — jiná rozmařilost a paráda přísným Tábořům asi v oči nebjela, sic by ji nedvorně byli ničili také, a my bychom o tom měli nějakou zprávu.

¹⁾ Kron. Vavř. z Břez. Č. Č. Mus. 1844. 210.

Zvláště lze za to mít, že tou vážnou dobou ženská sukně i vznešených paní byla bez vlečky čili „ocasů“, „podolku vleklého“, jakž tenkrát v zemích západních znevažoval ženský kroj.

V inventářích městských té doby není ženské sukně, aby k ní nebyly **blány nebo pláště**; důkaz, že dámy vycházejíce halívaly se buď pláštěm prostým nebo koženým (blanou). Haliti se v řasnatý plášť, pokládáme za počestnost v oné době. Přítomný obrázek č. 26. podává dle našeho mínění pojem o prosté ženě doby husitské. Sukně její jest modrá všecka; šněrovaná jest předně, ačkoli Bílejovský (Kron. cír. 121) mluví o těch dobách dí, „že paní a služebnice počestného oděvu užívaly

Čís. 26.

bez odhalování, ana jedna druhou na zad šněrovala.“ Paní vznešenou v obřím plášti klademe na obrázku č. 27. Sukni má modrou, plášť černý: plachetku bílou jako předešlá.

Hlavu české ženy doby husitské počestně zavíjely do plachetek bezpochyby víc než drubdy. Obrázek č. 28. ukazuje vzory pěti paní, jak se v XV. století zahalovaly co nejužší.

Ale že by šlojírů aneb roušek a věnců perlových a čepců hedbávných a jiných ubylo v inventářích doby husitské, toho říci nelze.

Při mnohé měšťance najdeš čepce „paldekynový“ ¹⁾ neb atlasový, také i čepce s perlami; paní Škonka z Wartenberka r. 1426 velmi pilně prosí v psaní „etnou ženu paní Margarethu“, aby jí poslala „rytý

¹⁾ Desky zem. kn. měst. č. 31. 60 r. 1425.

aksamit a čepeček kterékoli barvy.“¹⁾ Pražská Klára Helmonissa (Helmova) má r. 1425 vóvec perlový a na něm šestmécitma pratenů.²⁾

A takž bychom ještě chvíli mohli vypisovati, kde která husitská dáma měla přípravu skvostnou na blavu za důkaz, že dosti bylo těch, které si fezbu Táborů, v Praze na paních a pannách provedenou, málo k srdci připouštěly.

Také asi marně pokusila se mravokárná tendence doby husitské o to, aby obmezila u žen přepych nákladný, jež mívaly v pásech. V právech městských, v době husitské psaných,³⁾ čteme, že nemá měšťténin mítí dražšího pásu stříbrného než ode dvou hřiven, a žena jeho o jedné

Čís. 26. Zrcadlo spasení 47.

Čís. 27. Zrcadlo spasení 236.

hřivné; ale v inventářích má každá stříbrný pás, některá i se zvonci a těžší i dražší, nežli chce zákon. V tom přepychu jsou svorné katolické paní plzeňské jako ty, které ctily Husa a Jeronýma za svaté mučedníky. Na příklad v Plzni ustavuje r. 1435 rychtářka Regina před svou smrtí, aby „z pásu jejího stříbrného na tkanici černé od dvou hřiven byl udělán kalich;“⁴⁾ a v pražských inventářích nalézám r. 1430 pásy po sedmi i deseti kopách grošů českých zastavené a po 20 kopách kupované, i kramářka Manda r. 1432 má dvě opásání stříbrná a třetí malé.

Patrně už, že této parády ženské doba husitská staviti nedovedla. Ale jeden kus bývalé parády ženské — páteře totiž drahé — stal se v dotčené době skutečně řidkým. Jest opravdu vzácné, najdeš-li v pražských inventářích do r. 1440 nějaký páteř.

¹⁾ Desky zem. kn. měst. č. 31. 386.

²⁾ Kn. arch. praž. 992. 62.

³⁾ Řečených Soběslavských. Exempl. Neuberkův.

⁴⁾ Káafy plzeňské v zemsk. museu fol. C. 17.

Ale nejznamenitější věc, která dobou husitskou byla způsobena, jest reakce proti veselým barvám na šatech obojího pohlaví. Nedíme, že jasné barvy byly by tou dobou zcela zamítány; při děvčatech a rozkošných paních vždy najdeš světlé barvy na šatech, ale to ze zkušenosti

Čís. 28. Kopie votivního obrazu ze zámku švihovského, nyní v kostele chuděnickém.

své tvrdíme, že nikdy tolik šeré a černé barvy na šatech jsme nepostihli v knihách, jako v době husitské až do panování krále Jiřího.

Některý doklad stůj tu.

V kšastě Duchka, sladovníka, jenž sladoval na Koňském trhu až do r. 1437, mluví se o jedné sukni modré a dvou tmavých, šeré a černé.¹⁾ Petr, soukeník z Poříčí, jenž zemřel 1439, zanechal po sobě šaty jen

¹⁾ Při deskách měst. kn. č. 28. B. 1.

barev tmavých: 2 „kloky čili pláště černá“, klok šerý, plášť šerý. Mikuláš Bradatý, soukeník novoměstský, odkazuje mateři své „sukni černú všední, plátnem podkítú.“¹⁾ Herež, „někdy slavné paměti krále Václava pekař“, chodíval až do r. 1442 také jen v sukních šerých, z nichž jedna kožichem beráncím byla podšita.²⁾ Regina panna, která umřela v Nové Praze r. 1442, chodívala v klope šerém z žateckého sukna a v plášti černém.³⁾ Brnít Mařík († 1433) má proti jedné modré sukni dvě šeré.⁴⁾ Vaňka Maříkova chodila až do své smrti r. 1456 v sukních šerých, v klovu či plášti šerém. Jen jednu sukni měla světlou plátnem podšitou. V jejím dědictví nalezeny též mužské sukně šeré.⁵⁾ Novoměstský hokynář Duchco Tyreš chodíval v sukni šeré, podšité zaječím kožichem, a měl při své smrti r. 1455 doma ještě postav sukna šerého za 2 kopy.⁶⁾ Sigmund Jirconis de Poříč, druhdy Husita bojovný, oblékal se prustplechem a modrou kuklou, pláštěm brunatným a suknicí šerou otáhlou. Umřel r. 1455.⁷⁾ Novoměstský měšťan Obešlo odkazuje touže dobou synu svému „sukni černú, dva pláště černá“. Barbora krejčího († 1456) měla jen plášť šerý a blány list; Ondřej literát z Chlumce odíval se „sukni černú bez kožicha“; Staroměstský měšťan Ocet r. 1458 nechal po sobě plášť černý, jiný šerý. Blažka kováře žena mívala do r. 1459 plášť černý, sukni šerou, sukni šerou podšitou zaječím kožichem, plášť šerý.⁸⁾ Václav z Hrobky, bohatý Novoměstčan souvčej, měl tři sukně, jednu černou, druhou šerou, třetí modrou.⁹⁾

Musíme ustati u výtčání.

Nelze těch šatů šerých a černých všech uvéstí, které se v době husitské vyrojily nad obyčej předešlý, jenž liboval sobě jenom v světlých barvách, šef zanechávaje lidem nižším, chudým nebo truchlícím. Čteme-li na knihách jen poněkud okem pozorlivým, vyskytuje se té šerosti a černosti tolik, že nechtíc jest nápadna, a tudýž ouhrnkem nevábíme říci, že tou dobou měšťanský stav — o urozených nám důkaz nestačí — obliboval sobě šeré a černé barvy nad světlé.

Někteří lidé v té truchlé šefi i za krále Jiřího pokračovali. Ofka de Sekyřic měla r. 1462 při své smrti trublici šlojřů — tedy parády dost — ale sukni jen černou.¹⁰⁾ Pražský sládek Beneš Sixt († 1461) má jediný pláštěk „modrý“, ostatní všecko šatstvo jeho jest šeré a černé — klok šerý, nohavice šeré troje, čepice a čuba černá.¹¹⁾ Mlýnářka z Šitkových mlýnů v Praze, Petruše, oblékala se do r. 1465 „dobrou sukni černú“. Že Kateřina ze Lhoty mívala až do r. 1465 na sobě

¹⁾ Při deskách měst. kn. č. 28. D. 8.

²⁾ Tamž. fol. G. 8.

³⁾ Tamž. fol. G. 10.

⁴⁾ Arch. praž. 992. 148.

⁵⁾ Lib. antiquiss. 28.

⁶⁾ Tamž.

⁷⁾ Tamž. fol. A. 4.

⁸⁾ Při deskách semsk. měst. kn. 26. C. 6.

⁹⁾ Tamž. C. 2.

¹⁰⁾ Misc. 28. d. 10.

¹¹⁾ Daky. Misc. 17. n. 15.

sukni černou, šlojř bílý, plášť šerý, ani se nedivíme, bylatě vdova. Ale Anežka z Nedvědkova, a ni soudobá, nebyla vdovou a přec všecek její šat byl šerý; měla „plášť nový šerý, plaštiek šerý, sukni šerá“. Sám Vaněk, „šenk urozeného pana Jířka z Kunštátu“ r. 1451 odkazuje plášťek černý, plášťek šerý.¹⁾

Než právě v době krále Jiřího po vojnách husitských naopak zase velmi zřetelně ve všech posmrtných popisech a křaštovných odkazech světlé barvy jnou se převládati nad šeré, tak že i v tomto kuse patrna nová doba, doba veselější.

Od té doby naideš hojnou šerost jen v knihách oučech měst, kde bývalo hojně Bratři Českých, křiklavé „připravy“ nemilujících. Takž nejstarší kniha litomyšlská v samém konci století dosti často uvozuje šeré a černé šaty při ženském pohlaví. Na příklad Lucka, souseda litomyšlská, jež umřela r. 1492, nechala po sobě sukni šerou zánovní, plášťik šerý;²⁾ i Hrazákova dcera r. 1492 má novou sukni šerou³⁾ a, slovem, šerosti se to v knize hemží. Tou smutnou barvou ohlašují se Čeští Bratři, dědici tradic tábořských.

3. Reakce do konce XV. století.

Po vojné bujnost. Vzory cizí. Kabát „štukovaný“. Zobáky obžily. Děravé čepce, kápě, mpartí. Šat poctivý. Vlečky. Páteře. Rohy a chomouty.

Připudila-li doba husitská mnohé lidi k střízlivému mravu, jenž i krojem se jevil, jest zcela přirozeno, že po té době lidé všech stavů snažili se všelijak nahrazovati předcháá strádání.

Jakmile vojny se skonaly, již již zase tlačily se do Čech všechny ony titěrné mody, jimiž stkvěla se ostatní západní Evropa. Zvláště dvůr francouzský a po něm od půlky XV. věku dvůr burgundský byly plnými zdroji všelijakých mod, a naši lidé, chodíce zase do Nizozemska, burgundským vojvodům náležitěho, pro kmenty, zlatohlavy, sukna, koberce a jiné vzácné zboží a přijímajice kupecké lidi odtamtud, nedovedli na dlouze cizím vlivům odolati.

Takž naskytnou se dosti brzy v inventářích sukne cizínské, „mehelské“, „francké“ a jiné; přepych, přepjatost, strakatina krojová rostou vůči hledě; r. 1447 musí býti už i studujícím žákům pražským zakazován přepych.

Parkmistrové obojího města prikázali totiž všechněm rektorům školním i farářům, aby žáci nechodili v šatech nádherných ani v pásích pozlacených anebo stříbrných se záponami, u věncích perlových, ale prostě ve svých šatech nebo měštěnských suknech nedrahých a ovšem

¹⁾ Dak. zem. misc. 53. d. 10.

²⁾ Arch. litomyšl. č. 118. 4.

³⁾ Fol. 40.

na koních aby nejezdili.³⁾ Prý tenkrát poslechli žáci pražští, ale hradští, totiž studenti při škole zámecké na Hradě Pražském, neposlechli.

Zase začali Čechové panští i městští na místě sukní bojnéji oblékati krátké kabátky, a jest charakteristické, že právě po husitských vojnách r. 1441 ustavilo se řemeslo kabátníků v pevný cech řády uvázaný a privilegii nadaný.⁴⁾ Roku 1483 shledáno u kabátníka novopražského Vávry Doný na hotově sto a deset kabátů, oceněných padesáti kopami míšeňskými.⁵⁾ Z tohoto jediného zápisu velmi světle patrno, že byl kabát oblíben.

Česká sukně poctivá byla znevážena. Odstrčil ji měšťan i urozenec k lidu selskému a dělnému.

„Co jest té pajchy vymyšleno v tato léta!“ volá s trpkou horlivostí Rokycana, a že tehdy noví krojové vymyšleni a v zemi rozšiřováni jsou, to víme ze zprávy Roubíka z Hlavatec, jenž r. 1476 píše na Krumlov o nějakém krejčíři, že „novým krojem šatů neumí dělati“.⁶⁾ Byl to mužský kroj nejkratších⁷⁾ kabátků vycpaných, fezaných, šatů „štukovaných“ ze samých barevných kousků, což bylo na všecken způsob dražší nežli střídmy šat z látky jedině; také šití takového francouzského a vlaského kroje dle zprávy souvěké bývalo dražší nežli všechno druhé sukno dohromady.⁸⁾

Naším českým dvořanům posmívá se Židek, že roucha nesou štukované, co na kejklře sluší, na biřice, na kata, hudece, trubače a piště, půl zadku vně.“⁹⁾ (Obraz č. 29 z biblí kutnohorské.)

Že při tom kroji krátkém zase nohavice těsně přilehají a s krytím nápadným a neslušným znova do módy uvedena, tomu též posmívá se Židek řka, že to „ohyždné chodění lána“ je pro poctivé paní a paany. Kdyby prý „vzal k zadku zrcadlo s ocasem lišcím, bylo by čerta dosti“.

Burgundskými vzory rozkvetlo střihání roucha až za krajní míru po vši Evropě.¹⁰⁾ I Vlachové, kteří u věcech kroje a módy vždy osvědčili vkus, co do střihání a třepení či vykrajování roucha přepínali. Také u nás na rukávy všelikterakých šatů mužských i ženských zase věšeny kusy vyřezávané, střihané, „krájené“, nač Chelčický se velice hněval, vykládaje, že ten, kdo nosí roucha „besovně a dvornostmi rozličnými krájená a zstřihaná, ten svou poběhlou vnitřní ukazuje.“¹¹⁾ Obyčejně

Čís. 29.
Bible kutnohorská.

³⁾ Starý Letop. 150.

⁴⁾ Při deskách kn. měst. č. 15. P. 11.

⁵⁾ Kn. měst. miscellanea při deskách č. 17. Též Tomek. Praha VIII. 375.

⁶⁾ Arch. Č. IX. 161. Též ve výpisech dra. Zibritza z arch. treboňského.

⁷⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten 167.

⁸⁾ Geiler. Weltspiegel 15.

⁹⁾ Správná. Rukopis univ. knih 43.

¹⁰⁾ Viz obrazy vlaské a jiné v díle Hefner-Alteneckové. 224. 277. 256.

¹¹⁾ Postilla Chelčick. 168.

kabátec zakončoval se obrubou vysoce stříhanou, jakož toho zajímavý obrázek v rožmitálském rukopise¹⁾ z r. 1460. Dotčený obrázek kreslil i položil barvami rožmitálský písař městský; nedoporučili jsme reprodukci jeho do této knihy, protože je obrázek neumělý, ale za výpis stojí, poněvadž je to takřka momentní obrázek tehdejšího rytířského šviháka, jaký se písaři městskému na rožmitálském zámku namátl. Pánáček je bezbradý, na hlavě má klobouk zelený divné formy takové, že z předu není okrajku žádného, pozadu však okraj klobouku vislý a schlípený je po celé hlavě až ke krku. Na klobouce vztýčená jsou tři péra stojící podle sebe jako tři tyčky. Kabátek mladého pána je ouzký, krátký, ale kryje lůno přec. Je zelený, a rukávy jeho jsou brunátné. Zapjatý je z předu šňůrkami, jako bývají na čamarách našich, ale šňůrky stojí šikmo. Možná, že je to šněrování. Kabátek končí se dole kol do kola stříhaným okrajem. Na pase houpá se meč. Nohavice jsou brunátné přilehavé a na zelených střevících — zobáky.

Ano, zase vyskytly se u nás po vojnách husitských ony nepodobné dlouhé zobaté střevíce švihácké;²⁾ právě ony nejvíce ukazují, že doba se změnila. Vyskytly se u pánů a zvláště při dvoře Jiřího krále. Souvěký doktor Židek míní, že by synové královi — a jeden z nich byl švihák i milovník sličných paní vůbec povědomý — neměli mítí špicí u střevíc, neboť prý to na blázny sluší.³⁾

Rokycana nejednou na kázání pustil se do té mody. I peklem hrozil! „Co lidé budou trpěti na onom světě, kterak je budou ďáblové bósti divně těmi špicí tam v pekle.“⁴⁾

A rovně tak jako drubdy Štítný i Rokycana hrozí pokutami na onom světě i řemeslníkům, ševcům, kteří tak dlouhé zobáky robí „ku pajše“. „Zvíte, vy řemeslníci, když přijde hodina poslední, coť vás potká! A prý, kněže, musíme dělati tak, abychom mohli odbytí a živiti se s dětmi. Dobře zvíte, musíte-li za to trpěti!“

Nevíme, jakými vlivy stalo se, že r. 1464 vydal král Jiří Pražanům všech tří měst záповěď špičatých střeviců a škorní, jež stojí v těchto prostých slovech: „Poctiví věrní naši milí! Příkazujeme Vám, abyšτε všem ševcom příkázali, aby špicuov u třevíc i u škoreň nedělali, a také žádnému svému nedopúštějte s špicí choditi. V tom naši vůli naplníte. Dán u sv. Prokopa na Sázavě.“⁵⁾

Možná, že mnichové sázavští ten rozkaz pražským měšťanům vyprosili při králi.

Ale špice nosily se chutě dále v Čechách rovně tak jako mimo Čechy, aniž jim hrubě ublížila bulla papežova r. 1480 proti zobatým střevicům do všeho křesťanstva vydaná. U nás i sedláky posedla moda

¹⁾ Rožmitálská kniha právní. fol. 50.

²⁾ Zdá se, že po některé přestávce i v Němcích vznikla moda zobáků v nově. Aspoň určitě uvádí se jich nový vznik ve Štrasburce r. 1452. Schultz. Deutsch. Leben. I. 320.

³⁾ Správozna. 46.

⁴⁾ Postilla, rukopis v univer. knihovně. Sign. 17. C. 33. fol. 11. 95. a jinde.

⁵⁾ Arch. Č. V. 290.

tak tuze, že obouvali zobáky berouce na sebe mimo to všecek tehdejší „nový“ kroj. Práví o tom neomaleně Židek: „Chlap, ještě ještě pluhem smrdí, udělaje sobě kroj, že mu zadek v ně a stěvice s špicí skůro za 2 lokty, čepce ženský dřavý nebo tafatový, sukně štukovaná a již fouká sobě na panoše starého.“¹⁾ Z uvedené zprávy Židkovy zdá se vysvítati, že se tu míní sedláci, kteří stali se měšťany nebo zemany a opustili kroj lidový. Zobáky udržely se u nás jako jinde až do počátku XVI. věku.

Zahynutí jejich nelze nikterak omeziti určitým rokem, jako to činí cizí historikové kulturní.²⁾ Obyčejně se tvrdívá, že zašly zobáky kolem roku 1490. U nás však latinský básník Bohuslav Lobkovický líče Pražany r. 1502 volá s výčitkou: „Nositi zobaté stěvice a hlavu si věncem ovijeti, ej, to nesmírné u nich nepravosti!“³⁾

Zobaté stěvice, zvavše na se konečně podobu střednější, kratší a tupější, zašly spolu s krojem oním krátkým, s kterým druhdy na svět přišly. „Za svého pacholetství,“ tak vypravuje Sabellius u Aubana,⁴⁾ „francéského národu dvořané všickni oděv nosili sotva polovici zadku přikrývající, v mnoho okrouhlých koleček od spodku nabíraný až do vrchu a při ramenách vydutý. Stěvice po přední straně v způsob tenkého rohu vytažené, páluoční délky, jakovéž se nyní vídají — při pohanských dvořích.“

Nosaté stěvice zahynuly, poněvadž se přežily, a poněvadž nová doba přišla, do níž se již nehodily. V naší bibli kutnohorské vydané r. 1489, jest zobáků ještě velmi mnoho, většina valná. Má je Kain, Ezaa, Jakub, bratři Josefovi, mají je vojáci, šlechtici, zedníci, děti, slušové, kde kdo. Ve Weiskuningu na Burgmayerových ilustracích z hrany XV. a XVI. století zobáků již neviděti.

Nosily zobáky též paní, ale jako v době Husové, takž rovné i na konci století XV. vedly si v tom mírněji nežli mužští šviháci. Táž mírnost vypravuje se o ženách za hranicí našeho království, než známe obrázek Israele von Meckenen, kde má panička zobáky až příliš dlouhé a chůze neschopné, však to jí na obraze nepřekáší práti nešťastného zbábělého manžela.⁵⁾

Řekneme-li ještě na konec, že za krále Jiřího parádníci jali se hlavu kryti jináče, nežli bylo v době husitské, a že ve všem všudy obličejovány byly zase rozličné barvy na téměř šatě, takže jedna nobavice měla tuto barvu, jiná jinou, jsme s hrubým výpisem mužských mod, jak v nové oné době se rozšířily, hotovi

Stran onoho krytí hlavy všiml sobě čtoucí už svrchu Židkovy zprávy, že pokrývali mnozí hlavu svou „dřavými čepci“. „Chasa obecní“, tak na jiném místě líčí Židek, „již chytili se ženských čepců dřavých na

¹⁾ Správovna Židkova, rukopis univ. knih. fol. 15.

²⁾ Na př. Rohrbach-Kretschmer určité udává, že přestaly v letech 1485 až 1490. Trachten. 201. Srov. Planché Cyclopaedia I. 460. Viollet-le-Duc, Dictionnaire III. 166. Scheible (Die gute alte Zeit) 58 díl, že přestaly buď r. 1480 nebo 1490.

³⁾ Spisy Lobkovicovy přel. Vinařický. Str. 65.

⁴⁾ Obyčeje národů. Vyd. 1579.

⁵⁾ Reprodukce dotčeného obrázku Meckenenova v Schultzeově Dent. Leb. I. 277.

Čís. 30. Z fresek chrámu sv. Barbory
v Hoře nakreslil prof. Zeis.

hlavu; to ohyzda před Bohem, měli by také vzít k tomu šlojř a pentlšk, neb to záleží na ten čepec.“ Patrně to začali někteří nosit malé čepičky sítkované či pletené. Nosili je i západní národové.¹⁾

Jiní naši dle téže zprávy Židkovi kápě sobě vzdělali na hlavu, ale nikoliv tak poctivé, jako druhdy kukly bývaly, alebrž „kápě na pohanění mnišství.“ Jiní pověsili sobě na hlavu „cípy bez kukel“, ale to prý lze trpět. K tomu všemu zase začali mladí pánové vlas uměle skadeřený spouštět doleji; dí Židek asi s horlivostí zlostnou, že mají „kadeře dloubé do pásů“. Než již již všude ozývaly se vážnější hlasové proti kučerám, nežli byl Židkův. Na příklad překládaje z Petrarky u nás kárá ten „obyčej ženský“ Řehoř Hrubý z Jelení,²⁾ ovšem marně; v Němcích s větším úspěchem činil tak Geiler, jenž spolu oznamoval plnou bradu mužskou za nejlepší modu.³⁾

Přiložený obrázek č. 30. budíž za vzor, jak dlouhé vlasy měl ke konci XV. století v Hoře písař. Sukni i plášť má písař barvy bílé, klobouk hnědý. Bude to písař horní nebo hornický, již po té bílé barvě, stejně s barvou svátečních kytlí havěských.

Stran rozličnosti barev na téměř šatě, kteréž barvy se zvláště na nohavicích dvojily (miparti), vypravuje kronikář,⁴⁾ že mladý lid rytířský i městský rozličných barev sobě oděvy dělali, ježto málo před tím páni svým bláznům takové oděvy kázali strojiti.

Je to tedy patrně „druhé vydání“ onoho barevného rozpustilstva, které již na počátku XV. století chystalo se k zahynutí. Dle nářků a výčitek Chelčického⁵⁾ zdá se, že šviháci nejraději volívali mít jednu nohavici zelenou, druhou červenou. Stojí za zmínku, že se „miparti“ — dvojbarva odvážila i na rouncho církevní! Aspoň v Brunšviku mají z XV. věku k službě oltářní dalmatiku, kteréž každá pále jinak jest zbarvena.⁶⁾

¹⁾ Geiler. Weltspiegel. 14.

²⁾ Petrarcha. Kn. o lékařství proti štěstí a neštěstí.

³⁾ Weltspiegel. 13.

⁴⁾ Hájek 459. Přír. 1498.

⁵⁾ Chelčický. Postilla 216.

⁶⁾ Bock. Geschichte der liturg. Gewänd. II. 277.

Důkaz, kterak tato divoká moda byla oblíbená! A s důrazem jest opět a opět oznamovati, že nevkus dvojaké barvy jest výhradný výmysl mužský; mdlejší pohlaví ho na sobě neoblíbilo nikdy.

Tím by byly vypsaný mody českých parádníkův, jakž přišly k nám od západu od doby Jiřího po konec století. Ale do konce téhož věku řečeného již začínaly se ujmáti u nás přijetím krále Vladislava Jagella též mody polské a uherské. V tom, jakož přirozeno, byla šlechta naše, vidíc dvorstvo nového krále v kaftanech a županech,¹⁾ šnůrami a petlicemi přepjatých, příkladem měšťanům. Z měšťanstva první brali východní kroj Pražané. Roku 1502 vyčítá Lobkovic Hasištejanský, že „kroj

Čís. 81. Životové mučedníků
univ. knih. 54 B. 15.

Čís. 82. Z biblí kutno-
horaké.

starých Pražanů docela z obyčeje vyšel — nyní odpoly německý, odpoly uherský jest, ostatně však jako celá jejich povaha stálý není a téměř každého roku se měnívá.* *)

Kterak se odívali mužové střídmi, prostší touž dobou, to viz na obrázcích přiložených. Obrázek č. 31. představuje muže v slušné sukni. Poctivice jeho jsou přilehlé a dlouhé. Na nohou jsou nezbytné zobáky, ale délky dosti skrovné. Vlasy má hojně, dlouhé; krk nahý.

Na obrázku č. 32. pozorovati muže v kroji měšťanském docela poctivém a slušném, jakž k pohřbu, tedy k úkonu smutnému a vážnému se byl ustrojil. Na hlavě má kuklu bez cípu, na ramenou klok čili plášť,

¹⁾ Jméno odvozují jako šubu od arabs. šubba. Doklady v Zibrtových Děj. I. 22. Též Matzenauer. Císl slova. Obraz polského županu, petlicemi zapínacího viz v Matejkových Ubíroch na tabuli 1447—1492.

²⁾ Spisy Lobkovicovy, přel. Vinařický 65.

obě jsou malovány v tom exempláři biblí kutnohorské, ježž máme před rukama, stejnou barvou, z čehož jde asi, že kukla je na plášti přišita; sukni oděn jest řasnou a dlouhou ještě pod kolena, takže z poctivíc bledí jen malý kousek. Střevíce jsou ještě dosti špičatý. Mezi oběma kroji, vážným a šviháckým, na půl cestě byl by šat, jako představuje obrázek v norimberské biblí, v univ. knihovně snadno přístupné (č. 26. B. 2). Zříme na těle mladého muže sukni, která délkou i formou spíš podobna je kabátci. Po straně na kyčli je kabátec ten bujně vystřižen. Opásání k tesáku také směle visí šikmo; úzké nohavice tkví v botách vysokých shrnutých o špiči nedlouhé. Dotčený obrázek mohl by spolu posloužiti na přirovanou kroje v Němcích s krojem v Čechách; obrázky biblí kutnohorské jsou totiž nad všecku pochybu české.¹⁾

Došli jsme ku **kroji ženskému**, jak se jevil do konce XV. století. První a nejzřetelnější změna jest, že paní z míry oblíbily **vlečky** na sukách. Šat paní splýval tak hojně na zem, že nechápeme, kterak chodily.

Co se Rokycana, první kněz oněch dob v království, co se namluvil proti těm ženským ohonům! Dít o tom v postille své: „Křič, volaj, očasové aby se po nich neplížili!“ „Mnohé ženy pyšné, hrdé, kdo je napraví, aby ony své pejchy nechaly?“ tak dít Rokycana ve svém kázání na jiném místě, „proč na to nedbají, aby ocasové se za nimi netáhli?“ Blány se za nimi vlekou a sukně dlouhé s ocasy na loket neb na dva, a na těch ocasích se ďáblové vozí.“²⁾

A poněvadž jest těch míst v Rokycanových kázáních příliš hojně, lze snadno souditi, že ten nepohodlný šat až příliš byl obecným. Však Rokycana to výslovně i připomíná, že tak strojí se pyšné měšťanky i selky.³⁾ Naposled volal Rokycana už peklo na ty ohony. „Ďáblí se vozí na vocacích ženských, čekajíce skůroli daše z hrdla vystoupí, aby se se s ní vezli a šrotovali do horoucího pekla.“⁴⁾

Také Chelčický touží, že „navěšejí ženy na sebe toho sukna, že se již ledva vlekou.“⁵⁾ V jednom spise Chelčického, o němž podává zprávu v Časopise českého Musea (r. 1882. 271) Annenkov s Paterou, stojí připsán souvěkou rukou o lidech vleklé šaty milujících tento argument ad hominem: „Když by se jim dítě s vocasem kraviem narodilo, mám za to, že by se lekli,“ a hned přeje smělý kritik ženskému pohlaví, by takové „paní a panny někdo svázal za ocasy a převéslil je přes bidlo.“

Koranda ve svém manualníku, mluvě o „vocasech nepotřebných“ a nákladných (jsou „k škodě při statku“) vzpomíná oně doby nedávné, kdy takových marnivých věcí u nás nebývalo: „Pamatujem, kterak před

¹⁾ Důkaz napsán na staně Holofernové. Sic jináč mnohý obrázek v obou biblích je týž; patrně kutnohorský tiskař půjčil norimberskému.

²⁾ Postilla 7. 3.

³⁾ Tamž. 95.

⁴⁾ Tamž. 78.

⁵⁾ Tamž. 300.

⁶⁾ Sít vřry.

lety v České zemi byli ctostenější; oděv mužský, ženský byl poctivý, obecního dobrého byli pilní, . . . ježto cizozemci toho pochvalovali.“¹⁾

Tou dobou vlečka panovala všude v Evropě; mravokárci všech zemí a národů horlili výtkou i posměšky. Francouzské paní uštipovány přirovnáním často se opakujícím, že mají magnas caudas ut pavo a že vypadají jako koně angličtí;²⁾ že čerta vozí paní na ocasy, posmívá se Němkyním Heinrich von Langenstein, a jako Koranda ve svém manual-níku vyčítá paním, že těmi ocasy sbírají nečistotu, takž rovně německým ženám posmívá se Geiler, že zdvihají prach a sbírají blechy.³⁾ Dlouhé vlečky známe z obrázků francouzských, vláských, španělských, polských ba i ruských!

Také úřadové dali se na boj proti vlečkám, určujíce jim délku.⁴⁾ Městským polským r. 1468 přikázáno, aby sukni a plášť nevláčily po zemi víc jak zůfť dvou prstů.⁵⁾ Nejdelší vlečky v Evropě měly dámy burgundské, zvláště při dvorských slavnostech; od nich učiněna vlečka dvorským mravem.

Moda vleček byla do konce XV. věku tak oblíbena, že jí podlehlo i církevní roucho, ze všech rouch nejvíc konservativné. Vímeť, že tenkrát i plavaly kostelní byly o tak dlouhé vlečce leckde, že ji nosili „caudatarii“ zvláště k tomu nařízení.⁶⁾

Naše paní, pokud neoblíbily sobě vlečku, nicméně tou dobou všechny jevily náklonnost k šatům vleklým, dlouhým. I blány těžké, plášť lehké, i kožichy musily po nich aspoň poněkud se ploužiti, a když paní stanula, měl dlouhý šat splývat na zem hromádkou, kteréž okolnosti naši výtvarní umělci — sochaři a malíři — velmi ochotně užívali k ladnému a stylisovanému skládání dolejší části roucha svých obrazů ženských. A umívali to gotičtí umělci v XV. století ladněji a vkusněji nežli umělci století následujícího.⁷⁾

Viz krásnou reprodukci prof. Zeisa z fresek kutnohorského chrámu sv. Barbory na obrázku č. 33. Jsou tu namalovány tři paní. Omdlévající panna Maria má roucho azurově modré, šátku na hlavě bílou. Vše splývá pěknými liniemi po zemi. Žena za ní stojící oděna jest pláštěm hnědým, sukni má bílou temně vzorkovanou; spodní šat zelený. V naší přítčině nejzajímavější jest žena klečící. Sukni má zlatošitou, temně vzorkovanou, plášť, jenž v sličné záhyby jest při zemi rozložen, barvy jest bledé červené. A poněvadž pro praktické potřeby podáváme vždy popis obrázku celého, nesmíme nevětimnouti si žoldnéře při paních stojícího. Má lebku žlutou černě pruhovanou, kožený kabát žlutý zbrojný, rukávy a nohavice temně rudé, boty žluté. Pás, na němž visí český tesák, jest bílý.

¹⁾ Jos. Truhář, Manualník Václ. Korandy. 32.

²⁾ Gay. Glossaire archéolog. 173.

³⁾ Geiler v. Kaisersberg. Weltspiegel 15.

⁴⁾ Falke v. Costümgesch. uvádí, že v Mnichově konšelé nechťeli delší vlečky propustiti nežli na prst. Jinde v Němcích (v Ulmě) bylo dovoleno na čtvrt lokte.

⁵⁾ Jura municip. Krakovský Codex pictur. 18.

⁶⁾ Bock. Geschichte der liturg. Gewänder. II. 320.

⁷⁾ Srovnaj naše obrazy se stylisovan. rouchy flanderskými v La collection Spitzer I., a to vše přirovnaj k německým obrazům z první části XVI. století.

Než vraťme se k vlečkám ženským!

Pro oblibu vleček jest velmi domluvno a znamenito, že naše paní naposled přijaly ono posměšné slovo „ohon, ocas“, jímž jejich vlečka byla od mravokárců pojmenována, za terminus technicus; čtemeť v knihách soudu komorního r. 1503, že viní Barbora z Vrchlabí sluhu svého „ze sukně červené vlaského sukna s vocasem.“¹⁾

Čís. 33.

Sukně až do konce XV. věku ještě pořádě šita v jednotě se životkem o tailli příliš krátké a nepěkné; šeltě pásek příčný mezi sukní a životem tak vysoko, že již výše nemohl býti posunut.

Ale jsou, kteří tvrdí, že při samém konci XV. věku stalo se oddělení životku od sukně.²⁾ Na obrazech vlaských z konce století právě psaného opravdu vidíme v tom některý důkaz živý. Na příklad povědomá

¹⁾ Registra soudu komorn. 24. A. 6. fol. 26.

²⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 227. S níma většina cizích spisovatelů, jichž knihy byly v tomto díle často připomínány.

benátská královna cyperská — regina di Cipro — tou dobou již má sukni zvlášť, život zvlášť, všecko zlaté a perlami vyšíť.¹⁾

Tato nová moda v kroji ženském stane se u nás a všude jinde obvyklou teprve v století následujícím.

Stran sukni ženských do konce XV. věku poznáváme na obrazech ještě dvě změny u nás i po vši Evropě s oblibou přijaté, kteréž přecházejí do století XVI. Jednak je to onen zvyk, že paní dlouhou sukni svrchní po předu vyzdvihovaly do výšky, leckdy i znamenité, a to proto, aby bylo viděti sukniční spodní nádhernější. I to umívali na obrazech malíři a sochaři v sličné wrapy a záhyby stylisovati, jakož nejpěknější vzory zříme na obrazech kutnohorských v královské kapli Vlaskeho dvora.²⁾ Přiložené reprodukce starých maleb ze Zvíkova (obraz č. 34.) dobře poučují o té manýře modní vyzdvihovali svrchní sukni.

Druhým kusem nové mody byly ony široké rukávy při sukničních mužských i ženských, kteréž panovaly už jedenkrát před tím. Byly oblíbeny koncem XIV. věku a začátkem XV., pak zašly³⁾ (viz obr. 2.). Teď s modami burgundskými znova do nádherného světa uvedeny. Ve Francii jim říkali s posměchem „bombardae“, neboť podobaly se ústí nějakého velikého děla střelného. Nosily prý paní „magnas manicas sicut os bombardae“, tak píše francouzský mravokárce ve svých sermonech.⁴⁾

U nás nejobšrnější a nejbujnější ženské rukávy postihli jsme v miniaturách mladoboleslavského antifonáře z konce XV. století.

Také se zase rozhalovaly a vykrajovaly dámy na životech až příliš, proti kteréžto bujnosti nestačili naši i cizí kazatelé slovy důtklivými bojovati.⁵⁾ Ale pozorujeme nejprve při paních italských, že koncem století vkládají do otevřených životů jinobarevné prsušky (naše selky dosud tomu říkají puntý) a ostatní vykrojení na prsou až k šíji velmi vkusně kryjí lehčí látkou pěkně vrapovanou.⁶⁾ Po nich dostala se moda puntů i k nám do konce XV. věku a ten způsob obvykle všude v XVI. století. (Obrázek č. 34. a některé jiné dále při zevrubné části).

Na obrazech sic neviděti, ale v inventářích z konce XV. století zcela světle porozumíme, že do ženské přípravy čili parády oněch dob zase měrou velikou připojily se k nádherným pásům — páteře. České dámy za panování Jiřího tak zhusta je nosivaly, že vzbudily i Rokycanovu nemilost; prý se v koralových páteřích přebírají, na boha nemyšlice. „Rozjímají lépe jest,“ tak dí v jedné řeči, „nežli těch páteřů lomcování nesebrané.“⁷⁾

¹⁾ Bonnard-Costumi dei XIII.—XV. secoli. 169.

²⁾ Reproduk. Zach v Methodu 1886. 3.

³⁾ Obrázek z oné doby viz v Zibrtových Dějinách I 307. Dle Gay a Glossaire 173 byly takové rukávy již v XII. věku.

⁴⁾ Gay. Glossaire. 173.

⁵⁾ Rokycana v Postille 309. Koranda v Manualníku (Jos. Truhlář vyd.) 82: Odhalené šíje, otevřené šaty.

⁶⁾ Obraz duchessy v Bonnardových Costumi. I. 163.

⁷⁾ Postilla Rokycanova. 20.

Čís. 84. Staré malby na Zvíkově.

Rokycana byl k paním i nezdvořilý, blásaje s kazatelnicí: „Ženské do kostela což mohou nejpyšněji se připraví, která by koralového páteře na ruce neměla, však by jí ďábel ruce zlámal.“¹⁾

Největší a zároveň nejrozmanitější parádu ženskou v pohusitské době až do konce věku najdeš u nás na hlavě ženské. Jen dívčí hlava

¹⁾ Postilla Rokycanova. 228.

ještě pořád byla prostovlasa a — oubrnem souzrno — ozdobena prostě. Na kutnoborských obrazech ve vlašské kapli, pocházejících z konce XV. věku (před r. 1496),¹⁾ zříme i královské panenské světičky o prostém vlase ničím nezdobeném; korunku jich nepočítáme za zdobu vlasů, alebž za znak rodu královského; kdyby ji složily s hlavy, nezbylo by na vlase ani stužky zdobné, kterou jináče panny i v této době rády nosily.

Některá obepjala prostovlasé kučery své lehčím šlojífem, jenž jí visel všelijak zdobně dolů. Na překrásné monstranci v Bohdanči, kteráž byla honosným kusem naší české jubilejní výstavy r. 1891, zříme, an stříbrný šlojíf svatě Máří²⁾ obepjav hlavu smělým uzlem visí jedním koncem volně dolů. Zlaté vlasy svatě panny, široce jsouce po zádech rozestřeny, visí hluboko dolů. (Obrázek č. 35.)

Za to velikou rozmanitost v krytí hlavy pozorujeme ke konci XV. století při paních.

I ty, které hlavu halily po starodávnu a počestně do roušek a šatek nebo plachetek, činily to s jakýms přepychem. Pravda, najdeš zavítí prostnější též. Za příklad budiž ono z kancionálu mladoboleslavského (viz obrázek č. 50 doleji), na němž ukazuje prof. Koula, že podobnou šátkou rovně týmž způsobem halily a někde dosavad halí ženy i děvy slovenské a moravské hlavy své.³⁾

Ale obyejnější zavítí oněch starých dob ne bývalo prostě přehození a převázání vyšívané šatky neboli roušky, alebž bylo umělé skládání do mnohých záhybů a forem na drátech. Rouška brala na sebe úkol čepce. Viz obraz 36. reprodukováný z překrásné knihy Život sv. Františka, chované na Petrápurce. Tu klečí tři paní, první halí se v plášť zelený, druhá má šubu zlatošedou, a třetí je v plášti modrém. První má na hlavě roušku obšírnou, ale prostou, druhá je v zlatém čepci, třetí má na hlavě ono umělé skládání na drátech, s nímž dámy vstupují do XVI. století.

Přední ráz toho způsobu zavítí byla obšírnost. Sličné to zavítí vypadalo málo kdy. Necht pohlédne člověk na ono ohromné vrstevnaté zavítí, jaké mají paní v miniaturách Života sv. Františka, necht pohlédne na paní Harrachovou, kteráž r. 1480 na obrázku v mále má hlavu několikrátě ovinutou nahore, dole pod bradou a ještě valný kus šlojífe volně jí visí,⁴⁾ vždy patrna jest snaha po zavíjení obšírném, hojném,

Čís. 35. Z bohda-
necké monstrance.
(XV. století.)

¹⁾ Reprodukce Zachovy v Methodu XII. 84.

²⁾ Nevěda, za kterou světičky mám figurku dotčenou vykládati, obrátil jsem se za vys. důstojného pana faráře Schlöglia v Bohdanči o správu. Po nádobce, kterou má světička v ruce, soudí pan farář, že to sv. Magdalena.

³⁾ Český Lid. I. 184.

⁴⁾ Viz fotografie v bibl. umělec. přámysl. musea v Rudolfinu.

Čís. 86. Život sv. Františka.

velikém. Tou dobou vznikly z umělého zavíjení bílých šatek ony **čepce a podvičky**, které pospolu nevypadají nic jináče nežli veliké helmice, kryjící leb až do čela, kryjící podbradek, hrdlo a na temeni vypínající se jako na přílbicích hřeben.¹⁾ Jsou to ony podivné a nepěkné čepce, které udržely se u nás za několik desátek let v století šestnáctém.

Co do zavíjení vyvinula se u nás tedy veliká libovůle a rozmanitost, při kteréž některá dáma zašla až do podivínství, bezpochyby i vrstevníkům směšného. Za takové podivínství klademe obrázek paní v mladoboleslavském antifonáři z konce XV. století. Paní učesala

si podložkami totiž vlasy tak, že tvoří dva nevysoké rohy, podobné tykadlům blemýžďovým; ty rohy, aby pěkně vypadala, obalila něčím zlatým. Okolo těch rohů ovinula šatku fialovou, kteráž i bradu jako podvička přikryla. Nelze říci, že by v tom zavíjení přebujněm byly pouze naše paní mistryněmi. Uměly to a dělaly to ženy po vši Evropě. Podivné skládání roušek známe z obrazů francouzských a německých²⁾ i polských. Polské paní čepily se zavíjením jako naše, ale na některém obrázku patrná snaha škrobené zavíjení zavazovati v čepce ušaté nebo protahovati čepce hodně na zad.³⁾

Však byla-li rozmanitost v tom, kterak se paní čepily škrobenými rouškami, kdož vypíše onu pestrou rozmanitost a libovůli, která se jeví v tehdejších samostatných **čepcích a kloboucích** na vlasy i na rounky vatařovaných! Tuším, že nejzkušenější modistka nedovede čepce z konce XV. století sestavit v kloudný řád a najíti ji-h princip a druhy. Byly veliké, malé, nejmenší. Při malých čepcích zase naopak vlas byl přiveden k dotěrné platnosti: nastrkán na podložky, objat sílkou a obložen jím uši, takže po obou stranách tváře visely vlasy v síti jakoby dva mohutné pytlíky. Nevkusný pohled! Ženská blava en face nubyla šířky dvě násobné! Dle obrazů u Hefnera-Altenecka (II. 19) bylo by klášti začátek té mody do let šedesátých XV. století. Ale moda sama nebyla z brusu nová. Znalitě ji už v XIII. věku ve Francii⁴⁾ a z věku téhož zříme ji u nás v bibli Velislavové:⁵⁾

¹⁾ Příklad v Gradualu německobrodském, jež vymaloval Pavel Měluický roku 1508.

²⁾ Hefner-Alteneck II. 183. Lacroix III. XVI.

³⁾ Matejko. Ubiory v Polce 1333—1434. 1447—1492.

⁴⁾ Louandre Ch. Les artes somptuaires. I. France fin du XIII. s.

⁵⁾ Reprodukce v Zibrtových Děj. kroje. I. 258.

O něco vkusnější bylo podívání, vpravila-li paní nebo dívka ple-
tence vlasů v obaly obdloužné, jímž říkali *fulfasy* (Matzenauer, *fullfasse*).¹⁾
Obrázek českých fulfasů přikládáme v č. 37.

Velikých čepců nebo klobouků tehdejší formy velmi nesnadno
jest vypsati. Měly podobu špičatých čepic, hrnců kuželových i baňatých
(obraz 36.), turbanů mohamedánských (obraz 33.), měly podobu nadi-
vaných bachorů, byly jako ošitky třikrát širší nežli tvář ženská,²⁾
slovem, byla v nich fantasie bujná, neskročená. Zvláště pozoruhodny jsou
ony ženské čepce jako melouny, kteréž oblíbeny byly od západních končin
evropských až do dalekého východu. Nosily je paní ve Francii,³⁾ v Něm-
cích,⁴⁾ měly je na hlavách Polky,⁵⁾ měly je naše české paní.⁶⁾

Čís. 37. Z ornatu měst. musea vysokomýtského.
XV. století.

Podobá se, jakoby v koncích XV. století vznikaly všeliké po-
divné ty formy čepcovitě na různých místech o stejné způsobě, nebo
vznikše na jednom konci proběhly rychle celou Evropou. Tak na příklad
kuželovitý čepce vysoký, vlněný, byl koncem XV. věku všude a uvízl na-
posled u tyrolských žen, které ho nosí dosavad, a u Čerkezů na hranici
asijské!⁷⁾

¹⁾ D'Exe Histoire de la coiffure. 47.

²⁾ Obraz ve Viollet-le-Duc. Dictionn. du mobil. III. 230. a v Gay. Gloss. 195.
Čepce toho způsobu alul bourrelet a trv , ve Francii asi do r. 1480.

³⁾ Histoire de la coiffure od comtess. Villermont. 267.

⁴⁾ Hefner-Alteneck. II. 177. a j.

⁵⁾ Ubory Matejkovy 1447—1492. Třetí Codex picturatus.

⁶⁾ Miniatury v Životě sv. Františka. Rukop. v knih. Černínské v Petřupurce.

⁷⁾ Čti v Katalog. des k. k. österr. Mus. für Kunst 1891.

Těm cizinským čepcům, podle nichž u nás pořáde těšily se oblíbě domácí ohromné perlovce, posmívali se mravokárci, zovouce kulatou a velikou jich formu kolečkem (trakařem), jiné formy kokrhelem, drdolem, špičaté formy chomoutem.¹⁾ Z té příčiny zove Rokycana paní „chomoutnicemi“. Volá: „Proč na to nedbají, aby na těch hlavách těch drdolů nenosily, neboť jsou ďáblova hnízda?“²⁾ Jindy zase praví: „Ó, vy ženy, vy chomoutnice mnohé, šířovné!“ a vyčítá, že mají hlavu „jako poplušní kolečko nebo čapí hnízdo“.³⁾

V druhé půlce XV. století konečně dostal se k nám do Čech i onen všech čepců nejpodivnější čepce, kterýž jest rázovitou známkou celého století. Zanechali jsme si ho pro zvláštnost jeho na konec. Francouzi mu říkali *hennin*, Čechové *roh*.⁴⁾ Byl to věru pendant k zobákům na stěvicích. Jako zobáky nevkusně prodlužovaly nohy, takž roh do délky natáhl hlavu. Byl to kuželovitý kus, ostrým hrotem zakončený, zhotovený z lepenky nebo z jiné lehké podložky a potažený hedbávím nebo jinou dražší látkou. Dle toho, kterak šlojíř na něm byl upraven, rozděluje se roh ve dva druhy. S jednoho visí šlojíř dolů přímo po celé jeho délce, s druhého šlojíř nevisí zhola, nébrž obaluje ho a bývá upraven v malebnou draperii.⁵⁾ Falke uvádí třetí druh, z obou rohů komplikovaný.⁶⁾ Obrazy č. 38. a 39. poskytují dostatečný názor. Jsou oba z biblí kutnohorské.

Kroj ten byl v době Jiřího, když k nám přibyl, už vlastně dosti starý. Už prý Mathilda Toskánská, přítelkyně papeže Řehoře VII. (XI. století) měla na hlavě čepce rohatý!⁷⁾ Ale obecněji se vypravuje, že Isabella, královna francouzského Karla IV. choť první, přišla r. 1385 do Paříže s henninem na hlavě; prý vzbudil smích ten rohatý čepce dlouhý — ale po smích hned stala se z toho na sto let moda.⁸⁾ Francouzské paní měšťanské mívaly koncem XIV. století roh 50 i 60 centimetrů dlouhý, dámy stavů vyšších mívaly delší.⁹⁾

Takž vstoupily románské dámy s rohem do věku patnáctého. Roh na ženské hlavě byl, jakž jsme úvodem už svrchu pravili, jedním z bláznivých znamení bujně doby.

Hned počátkem XV. věku šířila se tato moda ze zemí románských dále na východ a sever. Do polovice věku znaly hennin paní už i v Uhrách.¹⁰⁾ I staré ženy ve Francii strojily se rohem. Známe obrázek.

¹⁾ Chelčický. Postilla 216.

²⁾ Postilla Rokycanova. Rukop. univers. knihov. 3.

³⁾ Rokycanova Postilla. 300.

⁴⁾ Veliký roh. Čtverohraný, rukop. univ. knih. 59.

⁵⁾ Francouzské obrazy v Lacroix. III. a v Louandre II. (France a Flandres).

⁶⁾ Výklady a obrazy v Mittheil. der Central-Commis. zur Erforsch. der Baudenk. VI. 42.

⁷⁾ Histoire de la coiffure. Villermont. 127.

⁸⁾ Viollet-le-Duc. III. Planché. Cyclopaed. I 278. Gay. Glossaire I. 195. Racinet. Le costume IV. 208. Weiss. Kostümkunde klade začátek rohů na r. 1428.

⁹⁾ Viollet-le-Duc. III. 227.

¹⁰⁾ Hefner-Alteneck. 278.

na němž malována ošklivá babka s ohromným červeným rohem na hlavě; při něm má černou plachetku na hlavě, a na něm visí bílý šlojř nebo rouška.¹⁾

Že mravokárcům nemohly se rohy ženské zalíbiti, to na bře dni. Kázali proti nim horlivě. V Paříži prý r. 1428 kázáním pobudily se paníčky tak, že spálily hromady rohů svých — ale potom brzy pořídily si nové a ještě delší.²⁾

Že by naše české paní už v první půli XV. věku vstavovaly sobě roh na hlavu, o tom nevíme. Pochybujeme. Co jmenuje Hus rohem, to nezdá se nám býti ještě francouzský hennin. Husovi byl kde který cíp rohem (cornu).

Čís. 38.

Čís. 39.

U našich kazatelů začíná se boj proti rohům teprve od druhé polky věku dotčeného, tedy teprve po době husitské.

Nejvíce touží do nich Rokycana³⁾ a Chelčický. Rokycana při drdolech vždy také dorážel na „rohy veliké“, ale upřímně pověděl jedenkrát, kterak se chápe takové kázání oněch rozkošnických, nádherných žen. Prý se pro taková kázání „hněvají, bouří a řeknou, nevěrný pop“.

Chelčický ve své Síti víry také touží na tu ženskou bujnost, že mají — zvláště šlechtičny — „hlavy široké a nahoru vysoké s rohem“.⁴⁾ Naše paní nádherné ovšem nemusily choditi daleko pro vzory té divné parády.

¹⁾ Louandre. Les Arts Somptuaires. II.

²⁾ Weiss. Kostümkunde. 101.

³⁾ Rokycana. Postilla. 78.

⁴⁾ Sít víry. 157.

Bylatě právě v době pohusitské válce v největším rozkvětu. Při dvoře francouzském byla to od r. 1450—1500 dokonce dvorská móda; při dvoře burgundském též náležel roh k obřadnímu kroji,¹⁾ a z těch dvou ohnisk pořádě bralo ženské pohlaví všech zemí sousedních posilek a vzor, třebaže nebyl roh v Němcích²⁾ ani u nás tak oblíben jako v oněch původních jeho vlastech, kdež i služebné dívky s ním se malují.

Z naší biblí kutnohorské je patrné, že roh nosily u nás tou dobou nejspíše dámy vyšších stavů, jakož to kromě jiného dosvědčuje přítomný obrázek č. 40., představující královskou dcerku s dvorními damami. Na tom obrázku rač čtoucí spolu ohledati rozmanitost tehdejších čepců. Čtyři ženy a každá jiný kroj! Jedna z dvorských dam má roh, jiná klobouk se šitý, třetí má cudné zavítlí. Princezna má na hlavě ohromný čepce perlový.

Čís. 40. Biblí kutnohorská.

Zdá se nám býti velmi významno, že na obrázku soudu Šalamounova v biblí kutnohorské český umělec narysoval poctivou, pravou mateř sporného děcka v čepci slušném nízkém — a onu druhou falešnou nakreslil s rohem po světáčku.

V Zjevení sv. Jana ona nevěstka sedící na sani také má na hlavě roh. Jsme přesvědčeni, že cudná měšťanka česká roh na hlavu nevzala. Mělytě naše paní, jak doleji v části zevrubně se položí, dosti jiné bohaté perlové, zlaté a hedbávné parády na hlavu.

¹⁾ Statue vévodkyň v amsterodamsk. museu mají většinou vysoké rohy a chomouty na hlavě.

²⁾ Tvrdívá se, že hennin v Němcích nebyl hojný. Hefner-Alteneck, Trachten, 329.

Roh přestal v Evropě tak jako zobáky souvčké: přestal, když se byl přežil a přebujněl.

Z obrázků francouzských a burgundských jest patrno, kterak nevkusně snažily se dámy sestárly roh oživit. Některé ho rozštěpily ve dva rohy, tak že takový mohutný čepce nebyl tvarem svým nepodoben čepici velikého kněze židovského. Anebo k velikému rohu na zad hlavy přistavily roh menší, takže měly na hlavě budovu o dvou rozích. V kronice Schedelové z r. 1493 má Circe hennin s dvěma rohy! ¹⁾

Také pozorujeme, že některé paní chtěly rohu zachovati živobytl tím, že ho zkrátily hodně, jakož viděti na obrazech Israella van Mencken (Mappe I.) Ale ani to neneslo platnosti. Toť ze všeho přec patrno, že rohaté čepce dosloužily. Převrhly se na hraně XVI. věku v modu opačnou — v placaté birety.

Jest zajímavě dověděti se, že roh až po tu chvíli zůstává národním krojem v některých částech ruské říše, ²⁾ zůstal krojem normanských žen, nosí ho dosud selky ve francouzském departementu Finistère a též přý židovky v Alžiru. ³⁾

Už z této povšechné části nadbyt patrno, že kroj a přípravy tehdejších paní českých byly velmi bohaty. Dít Rokycana, že chodí ženy panské jako modly, a ptá se: „Kdo ty rozpustilosti nese? — Sedláci robotní, lid, kdo jiný? Pán, vydra na sedlácích, i nakoupí ženě, aby krásně chodila jako modla.“

Shrňme-li vše, co dosud vyloženo, v celkový přehled, zříme, že na prahu XVI. věku světáci obojího pohlaví po vši Evropě i v Čechách do kroje vkládali velikou přepjatost a zbujnělost mody; rázovitost dokonávajícího století jeví se v nejkratších a vycpaných kabátcích, přilehlých nohavicích, v holobradství, v dlouhých vlasech mužských, umělé strojených, v nahotě ženských řader, ve vlečce, v rohatých čepcích, v rolničkách, v zobáčích. — S těmi podivnostmi dokonávalo poslední středověké století, ono století, proti jehož nemírné rozpustilosti mluvil český kněz, nadšený Jan Hus tak dlouho, až zanikl hlas jeho žalmem na hranici pokutné, dokonávalo ono století, které umělo vesele a lehce žít, a kteréž bylo buď již přesyceno nebo dětinsky naivní, že nutilo dívky, aby o slavnostních průvodech královských šly podle kněžstva a vážných magistrátů zhoła bez kroje — nahé. ⁴⁾ Obraz č. 41., představující svatbu na Zvíkově posluží k názoru o vznešené společnosti mužské i ženské na konci XV. století.

¹⁾ Lützow. Gesch. d. Kupferstiches.

²⁾ Racinet. Le costum. histor. VI. 438. tab. Древности російскаго государства. Солнцевъ, IV. 29.

³⁾ Weiss. Kostümkunde. 101.

⁴⁾ Na příklad při vjezdě Ludvíka XI. do Paříže r. 1461. Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 295.

4. Kroj lidu.

Lid konservativní; kroj slovenský původní; nynější lidové kroje složenina z rozličných dob; čepice, klobouky selské, brada, vlás, šat selský celkem; nohavice, kabát a sukně; kytile, rubáš, opléčko; rukávce; kasanice, šorce; roušky; šátky; čepce; kožichy; škrpály, krabatiny; vlčky a strakatina.

Cizí příklady a působenství krojová i modní nedotýkala se lidu nikdy tou měrou mocnou jako měšťanův a pánů, kteří cizí mody nejen rádi k sobě přijímali, alebrž mnozí i sami pro ně do cizích končin chodívali.

Lid, i když vnikl do jeho ústraní cizí kroj, zhusta neměl ani na hotové peněz, aby kupoval si rozmařilosti krojové a zbytečný přepych; obyčejně také nemíval ani dosti dobré vůle, aby přijal jen tak ledabylo na sebe kus cizínské parády, v níž vykračoval sobě pán i měšťan; lid také nejša pokládán ve svém poddanství a v porobě ani za stav, ba ani za člověka, alebrž jen co do hlav nebo duší jako jiné zboží pozemské počítán a do knih robotních (urbářů) zapisován, ani nesmíval strojiti se po pánech.

Oblékl-li se ženské pohlaví vesnické přec do něčeho parádního nebo panského, tušíme, že už v starých dobách sami sousedé na vsi staří i mladí vykládali takovou osobu za zpronevěřilou svému rodu, své obci, za nemravnou, za světačku lehkou. Byly tedy asi též popudy morální, kteréž vedly lid k tomu, aby se držel kroje zděděného a prostého.

Na konec působila též krajina, podnebí, potřeba, práce v úpravu kroje lidového, z kterýchž pak příčin zůstával kroj ten na léta, na věky stejný a vzpíral se modám, kteréž, jakž povědomo, nikterak nehledí k potřebě, k podnebí, k pohodlí, k práci, k živobytu. Mody jsou bez zásad, bez povahy — jsou internacionální.

Byl tedy kroj lidový konservativní i tu, kde lid mohl poznati cizí modu. Natož ve vsích, v horách, v ústraní, kde lid byl vzdálen těch míst, do nichž bily vlny cizího vzdělání! Tu teprve držel se kroj lidový svého starého rázu a udržel ho s podstatnou částí už k dobám novým. Proto, i kdyby nebylo jiných příspěvků k důkazům, mohou Dudík, Koula a po nich i my oba sdružení spolupracovníci tohoto díla s plným přesvědčením oznamovati, je-li kde ryzí, původní kus nejstaršího česko-slovanského kroje lidového zachován, že to zajisté na Slovensku a v některých koutech moravských, od světových vlivů i náказы svými horami šetřených.

Ale kroj lidu přes všecku konservativnost vyvínoval se přec. I tam na Slovensku po tu dobu asi jen základní tvary zůstaly, ostatek všecko se pozměnilo a „pokročilo“ časem a změněným vkusem.

Že nynější naše kroje „národní“ jsou směs všelijakých kusů, historickým vývojem po sobě vzniklých, to poznává znatel na jediný mžik oka. Dobře poznává, který kus odnesl sobě lid ze století XV., poznává,

že šňárové zdo by na nohavicích čili tak řečené cifrování i zdobná a sličná pletenina prýmkův a perel na ženských životcích pocházejí ze XVI. století, neboť v tom věku nejvíce oblibovány toho způsobu točenice čili prýmy a tkanice, poznává XVI. století na renesančních výšivkách, poznává vestu ze XVII. století, šosaté kabáty z věku XVIII.

Znatel jasně vidí, že nynější lidový кроj je snůška a složenina кроjů všech dob českých a oceňuje na té snůšce vkus těch prostičkých předků našich, kterým se ten onen kus zalíbil, že si ho osvojili.¹⁾

Nadbyt tedy patrnó, že lid také podléhal modám, ovšem pomaleji nežli stavové vyšší, a držel se uchvácené mody na léta, když ji byli už vyšší stavové dávno pohodili a snad i zapomněli.

Však to lidu vyčítali mravokárci. Že selky již skoro stydí se za rubáše, v kterých chodívaly od staletí, to vytýkal Hus;²⁾ prý každá chce choditi v drahém a pěkném rouše — tedy podle mody.

Před Husem Štítný těžce toužil, že sedláci chytají se kabátů v bláznovské spurnosti. Patrnó, že sedláci zavrhovali starodávnou sukni poctivou, berouce na se krátkou modu kabátovou.

Takž tedy selskému lidu vyčítána snaha po novotách modních již na samé hraně XIV. a XV. století, a že nikdaž potom nepřestali původní svůj prostičký кроj — byť daleko za modou kulhajíce — pozměňovati a do něho časem a místem leccos přijímati, ba svým způsobem dále vyvíjeti,³⁾ o tom svědčí různodobý nynější selský кроj, jakož svrchu praveno.

V XV. století byl mužský šat lidový celkem pořád ještě velmi prostý. Jistón rozmanitost postihněš nejspíš jen na mužské hlavě. Tu kryli čepicemi všelijakých podob (obraz 42.) a barev. Lobkovic mluví i o zelených čepicích. V čepicích s kožešinou, nejobyčejnější s beránčí, provozovali i furiantský přepych.⁴⁾ Jonáci selští vstavovali si na hlavu — ale řídčeji — též všelikeraké klobouky a kloboučky týchže podob jako jiní stavové a nemohouce na ně koupiti peř drahého jako páni, ozdobovali si je peřím kohoutím, které bylo po ruce.

Klobouky selské byly ovšem jen z plstky, a do letního díla brávali klobouky slaměné, prostičce pletené již od starodávna.⁵⁾ Na obrázcích z počátku XV. století zřítí, že i čepice robil si lid ze slámy. Viz na příklad vinaře při kopačce na vinici v kalendářním rukopise universitní knihovny;⁶⁾ ten má čepici slaměnou, ke které připleteno jest v zadu veliké krytí, šetřící od slunce všecek krk dělníkův; vypadá divná čepice

¹⁾ Týrsová. Český Lid. I. 2. 147. Ocenění kroje plzeňského, jakožto všech nejmladšího a málo foremného, a pochvala kroje Chodů šumavských, jakožto kroje rázovitého a ne bez noblessy.

²⁾ Hus-Erben. Sebr. spisů. II. 240.

³⁾ Dělo se tak všude. O švábských sedlácích, že přijali modu tkaniček, když u jiných stavů zmizela, a že v ní pak svým způsobem přepínali, viz svědectví u Weigela Hauptstünde z r. 16:8. str. 645.

⁴⁾ D'Elvert. Gesch. v. Iglau. 126.

⁵⁾ Zřítí. Dějiny kroje I. 57.

⁶⁾ Reprodukovan obrázek již v Zřítových Děj. I. 58.

Ön. 41

© antikvitat

ta jako slaměná kukla.¹⁾ Jináče na cestu a do díla oblíboval lid za celé XV. století kukli přišitou buď na koláru (límci) nebo na plášti, na sukni.

Co do úpravy vlasů a brady nenašli jsme při seelském lidu v XV. století pravidla bez výjimky. Holobradost zdá se nám býti u nich pravidlem, ale na těch nemnohých obrazech, které se zachovaly, snadno sbledáš vousy všech tvarů.

Že naši někteří mužové selští dlouhý svůj vlas splétali v copy, o tom svrchnu praveno.²⁾

Čís. 42. Z biblí kutnohorské.

Čís. 43. Z biblí kutnohorské.

Kromě krytí hlavy ostatní všecek lidový šat mužský v XV. století skládal se z týchž prvků prostičkých jako v stoletích předchozích. Řekneme-li, že muži brali na sebe sukni, nohavice, pás a škorň, vyčetli jsme všechny kusy kroje lidu nejen českého a slovanského, než i lidu cizorodého; všude tytéž prosté prvky středověkého kroje — škorň, později boty, nohavice, sukň, pás. (Obraz č. 43.)

Nohavice byly zhruba sešívány ze sukna nebo plátna sprostného i z kůže; jich tvar se podobá více nebo méně noze, kterou měly haliti; sukň, jsouc z týchž látek, byla krátká neb obdloužní; pás, na němž visela tobolka, spínal ji.

Na místě sukně oděvací vyskytají se v pramenech na samém počátku XV. století kabátce a kytile³⁾ (obraz č. 44.), tedy první dů-

¹⁾ Reprodukovan obrásek již v Zibrtových Děj. I. 68.

²⁾ Lobkovic-Vinsarický. Spisy. Výpis seelského tance. LV.

³⁾ Popravě kn. rožmberská. Mareš 32. Jednoho muže s lidu r. 1428 vypisuje se šat těmito kusy: kabátce, kukla, klok (plášť) opásání a — kord; jiného: kabátce, podkolenky. Při jiném kytile.

ležitější odchylky od starodávné sukně. V posměšné písni na sedláky dří se, že chodí v „tlustých“ kabátech; to budou kabáty buď kožené buď z hrubé látky; ¹⁾ a dle Chelického chodí sedláci v „kýtlich“. ²⁾ Tedy v obojím. Na zimu měli kožichy všelijaké délky. Poněvadž všechny tyto kusy kromě selských kožichů a kožíšků, které mají bez odporu typický slovanský ráz, zhruba jsou si na obrazech všech evropských národů jak v starších dobách takž ještě v XV. století velmi podobny, mohlo by se snad namítati, že lidový kroj český nebyl tehdaž nikterak svérázný. Tu námítku odbyl již můj vážený společník v prvním díle svých Dějin kroje; ³⁾ připouštíže obdoby krojů po všech národech, shledával svéráznost „ve výzdobách, v charakteristickém lemování a podšívání kožešinami“ a v jednotlivostech. ⁴⁾

Čís. 44 Dudák z roku 1480.
(Z husitského kancionálu.)

A opravdu v jiném nebude lze ani ještě v XV. století naléztí svéráznost národní. Necht pohlédne zkoumatel na kterýkoli vláský, francouzský, polský obrázek lidový z XV. století a přirovná ho k vyobrazení našich lidí, shledá všude tytéž formy krojové: úzké nohavice, kytli nebo sukní přepásanou, vyšší nebo nižší škorně; ⁵⁾ na první mžik všecko podobno, nerci-li stejno.

Této obecné podobnosti nejpříměhodnější výklad vidí se nám býti v prostotě, s jakou se lid všude odíval. Bylo-li odíti nohy šatem, což prostějšího, přirozenějšího, nežli že člověk urobil si nohavice dle formy nohy; nohavice této elementární formy jsou zajisté již praehistorické.

Suknice mužská s rukávy je nejprostější tvar mužského roucha; jest základním stříhem svým šat přímo naivní.

Kdo by se tuze podívoval, že tyto prosté kusy oděvu v starších dobách nalézají po vši Evropě sobě podobné, ten nám připadá, jako by se divil, že jsou prsten, čepice základní formou svou okrouhly. Přitomně

¹⁾ Feifalik. Altöechische Leiche, Lieder des XIV. u. XV. Jahr. Sitzungsberichte. Akad. Wien. Bd. 39.

²⁾ Annenkov a Patera. Nové nalez. rukopis. Č. Č. Mus. 1882. 283.

³⁾ Str. 50. Zibr. Děj kroje.

⁴⁾ Tamže. 51.

⁵⁾ Bonnard. Costumi. II. 48.

Čís. 45. Z rukop. Zrcadlo spasení. 217.

dva obrázky (č. 45. a č. 46.) jsou schválně podle sebe položeny, aby čtoucí ohledal, je-li nějaký podstatný rozdíl v lidovém kroji, jenž byl na počátku XV. století (č. 45.) a ke konci téhož věku (č. 46.). Tušíme, že valný není. Onen muž ze starší doby má delší sukni šedou. Z obou sedláků pozdějších jeden má sukni kratší, druhý kytlici. Boty mají všickni tři. Že onen má klobouk, tito čepice, to není za rozdíl.

Ženský kroj lidový skládal se v XV. století nejprve pořád ještě z rubáše jako v sto-

Čís. 46. Selský kroj z r. 1490. Podle starého rukopisu ve dvorské knih. vídeňské.

letí minulém. Rubáš či rubáč nosily dle Husa selky, dle Štůtného¹⁾ služebné. Tedy na všecken způsob ženy z lidu. Nelze nic namítati proti

¹⁾ Vyd. Vrátíkovo. 187.

výkladu,¹⁾ že rubáš starých vypadal jako šat téhož jména, její nosí ženy do té chvíle na Slovensku. Obrázek lázeňské služky na klenbě staroměstské věže mostní z XV. století (obraz č. 46. a) hovoří tomu výkladu znamenitě. Rubáš byl ze dvou patrných částí, hořejší kus kryl tělo od boků k paži jakožto živůtek jakýs kratičký, jenž visel na šlech čili kšandách, dolejší část rubáše halila ostatní tělo jakožto suknice. Onen hořejší kus zovou na Moravě **opléčkem**.²⁾

Rubáš byl svou základní formou šat velmi primitivní, tak že se ani nepodivujeme, nacházíme-li roucho jemu podobné také u jiných žen nežli slovanských.³⁾

Rubáš braly ženy asi jen do práce domácí; jináč byl to šat spodní, úlohou svou košili se podobající. Však se přímo košili zové,⁴⁾ anebo mu říkáno též čechel, kteréž slovo obvykle znamenalo košili.⁵⁾ Přísahát r. 1432 zamilovaný ženich o své nevěstě: „By tádné sukně neměla, ani která výprava po ní dána byla než toliko jediný rubáš, chci ji za svou manželku rád vzít!“⁶⁾ Tuť patrně, že rubáš roucho nejprostší a snad spodnější nežli sukně.

Proto starodávných žen rubáš ani z jiných obrázků neznáme nežli z těch, na nichž lázebnice při práci lázeňské jsou vyliceny.

Když se žena chtěla ustrojiti na cestu z domu, musila nejprve pokrýt rubáš na jeho části hořejší. Musila si krýt prsa. To dělo se i v XV. století napořád rukávci nebo oplečím, kteréž se tu objevuje jakožto samostatný kus šatu. Jméno **oplečí, oplecko, opleček** jest u nás v pramenech i v slovnících za celé XVI. století i potom živo. Vykládají je jménem prsník a rovnají je rukávci ženským.⁷⁾

Jest zajímavé, že oplečí a rukávce nebyly jen křojem lidovým, alebrž i městským a panským, vyskytují se i u pražských městék v XIV. věku za Miliče,⁸⁾ jemuž se nelíbily, a udržují se v městském

Čís. 46. a) Lázeňská služka z klenby mostecké věže staroměstské.

¹⁾ Zibr. Děj. I. 92. Koula. Český Lid. I. 24.

²⁾ Bartoš. Lid a národ. I. 83.

³⁾ Viz obrázek rubáše z ambrasových miniatur z r. 1387 (Wilhelm von Oranase) u Schultze Deutsch. Leb. I. 304.

⁴⁾ Nomenclat. quadrilin. Veleslavínův. Rubáš, košile interula.

⁵⁾ Vodňanský. Lactifer. Camisia, čechel, košile.

⁶⁾ Miscell. při zemak. deskách. 31. 325.

⁷⁾ Rechel. Diction. Veleslavín. Nomencl. quadrilinguis.

⁸⁾ Č. Č. Mus. 1890. 535.

kroji za dvě stě let pořád, ba až do XVII. století, a to u měšťák bohatých, o jichž statku popisován inventář.¹⁾ V části zevrubné doví se čtoucí, že měšťky si rukávce vykříváním a tkanicemi pěkně zdobily. Z toho soud, že zajisté rovně tak činily selky.

Jináče kryly se ženy také loktuškami,²⁾ o jichž podobě nelze nic určitého povědět. Mohla by vzniknouti domněnka, že byly loktuše nápodobny dnešním úvodnicím, jejichž překrásné vzory byly parádou české chalupy na jubilejní výstavě. Úvodnice jsou, jakož pověděno, dva kusy plátna pěkného spolu sešité po délce, a šev jest bohatě vyšit a vyšperkovan. Snad loktuše také tak některak zdobily české selky starodávne, poněvadž se na „rozkošné“ loktuše Štítný hněval.³⁾

Zdali ženy z lidu na dolejší část rubáše kladly **kasanky a šorce**, kasanku jakožto zástěru na zad, šorc jakožto zástěru na před, což do té chvíle činívají ženy leckde na Slovensku,⁴⁾ toho nelze s jistotou dokázat. Jména kasaníc, kasanek a šorců vyskytují se v našich pramenech sic dosti hojně, ale nejví mnoho světlého, a slovníky též nechávají badatele na dohadech. Slovníkáři Vodňanskému⁵⁾ jest kasanka „pallium virginale usque ad talos et sine malicis“ — tedy plášť ženský bez rukávů po kotníky a „šorc“ klade za „vokasnici“, čili za zástěru od pasu až k nohám, a v knize archivů pražského č. 1060a. 169. je doklad, že šorcíček byla celá sukně. Čteme: „Šorcíček, při němž ani životku nebylo než voplečka strhaná“. A v jiné knize téhož archivů č. 1064. 121. je důkaz, že šorc je kožich!

Tedy pletenice jmen!

Z těch definic se badatel jistoty nedobře.⁶⁾ Ze své archivní zkušenosti jen tolik směje říci s jistotou, že nejčastěji objevuje se kasanka pod jménem fěrtochu — tedy zástěry po předu věšené.

Někdy starodávne jméno zajisté shoduje se s věcí dotud někde užívanou, někdy a někde jdou však od sebe daleko různě. Na příklad slovo rubáš značí dalmatským ženám šatku na hlavu!⁷⁾ A oplecko jest některým Slovačkám plátěný kabátek,⁸⁾ jiným krátká košílka.⁹⁾ Možná, že u nás v XV. století bývaly jenom úplné suknice a nikoliv jenom jich půlky, skládané z kasanek a šorců. Tomu, že se ženy z lidu oblékaly v XV. století suknicemi kol do kola sešitými, svědčí obrázky i prameny archivní. Za nejsprostší sukně ženské vyskytují se **kytle**, tedy rovně týmž jménem jako plátěná sukně mužská. Vychází jedna druhé: „Snad chceš,

¹⁾ Viz v arch. praž. invent. č. 1173. 23., 25., č. 1174. 30. a na jiných ještě listech.

²⁾ Matsenauer. Cizí slovo Lakentuch.

³⁾ Zibr. Děj. I. 879.

⁴⁾ Koula. Český Lid. I. 184.

⁵⁾ Slovák Vodňanského. Lactifer.

⁶⁾ Srov. Zibr. Děj. I. 878.

⁷⁾ Danilo v díle Österreich.-Ung. in Wort u. Bild. Heft 18. 178.

⁸⁾ Dobšinský. Prostonárodní obyčaje. 10.

⁹⁾ Jungmannův slovn. Oplecek.

abychom tě pro ta spínadla ctily, a někdo bude v kytle, a bude lepší nežli ty v té sukni s těmi spínadly.¹⁾

Na obrázku č. 47. viděti ženu z lidu prostičkou v sukni zelené, v šatce bílé. Toť asi typ ženy prosté z počátku XV. věku. Vypadáť právě tak žena z jiného rukopisu a z téže doby (obr. 48.), jen že nad to má, jsouc na cestě daleké, přes bedra převěšený růžový plášť. Sukně její jest zelená, rovně tak jako na předešlém obrázku. Muž její má slaměný žlutý klobouk a červenou dlouhou sukni.

Dolejší část samého rubáše upravovaly později v sukničku, nabírajíce ho v složené vrapy a prošívajíce pro zdobu tkanicemi. Právě selka z Krcbleb na počátku XVI. století: „Když sme měli na tu svatbu

Čís. 47. Z rukop. Zrcadlo spasení
fol. 77.

Čís. 48. Z rukop. arch. kapitol-
ního A. 10.

Jeti, vzali sme z almáry rubáš v sukničku udělanej; prala sem ten rubáš bílejš s tkaniczkami.“²⁾ Tu by mohl posloužiti k poučení obrázek č. 49.
z rukop. Hradiska Králové, fol. 91. Zde se nachází podobný obrázek.

vyšívané, krajčované.¹⁾ Též Tyršová vidí v roušce litomyšlské, přes čepce vázané, nejstarobylější úpravu českou, lidovou, připomínající způsoby slovenské.²⁾

Bezpochyby těžší šatka některá slula čechel. Víme, že tak říkali obyčejně košili, ale vyskytuje se čechel již v XVI. věku s významem sudarium,³⁾ a Husovi jest, jakož svrchu dotčeno, prostěradlem. Jestliže Milič vyčíslal pražským paním přepych v čechlicích, zajisté tím nemyslel spodní šat rubášový.

Ženy z lidu vstavovaly na hlavu také čepce a čepice; čepice asi příkladem svých mužů, čepce bezpochyby příkladem cizím, příkladem měšťák a paní. Otevřeš-li nejstarší kšaftovní knihu náchodskou,⁴⁾ dosti často na prahu XVI. století při starých ženách i při vesnické rychtářce ohledáš na hlavu roušky a čepici. V leckterém čepci, jak ho ještě nyní

Čís. 49. Z rukop.
Hodinky kláštera sv. Jiří.

Čís. 50. Z kancionálu mlado-
boleslavského.

noší na Slovensku, vidí znatel těchto věcí prof. Koula ony rozmanité formy, které byly úpravou a strojbou hlavy po celé střední Evropě u věku patnáctém. Jsou to tytéž formy, o nichž svrchu jsme vyložili, že se jich vyrojilo tehda síla. O těch čepcích na hlavách Slovaček vyslovuje Koula pevné přesvědčení, že do kroje lidového přišly ze světa cizího, panského a měšťáckého.⁵⁾ V přiloženém obrázku č. 51. vidíme starou ženu v čepci, který je pořízen a svinut z roušky bílé. Žena má modrou sukni, bílou zástěru či „šorc“. Je ze začátku XV. století.

Charakteristickým kusem kroje lidového při obou pohlavích byl pás; byl všelijaké šíře a všelijak ozdoben. Do té chvíle jest rázovitým kusem u Slovanů východních a jižních. Na páse byla při mužích často

¹⁾ Koula. Český Lid. I. 180., 182., 184.

²⁾ Tyršová. Český Lid. I. 149.

³⁾ Citáty v Zibrtových Děj. I. 378.

⁴⁾ Archiv v Náhodě. Kn. č. VIII. Kniha z r. 1496.

⁵⁾ Koula. Český Lid. I. 188.

tobolka i kord. Že selský lid nosil kordy, víme z posměšné písňe jedné z XV. století. „Kmotr na kmotra laje, za kord se potruhuje.“¹⁾

Na zimu obě pohlaví oblékala **kožichy a kožíšky**. Krátkého kožíšku mužského podobu v XV. století viz v Zibrtové díle na straně 326., ač-li to nejsou suknice pásem přepásané a kožešinou pouze lemované. Jiný kožíšek lidový lze ohledati v této knize doleji při kroji havéřském (č. 129.).

Kožichy obou pohlaví byly asi stejny co do formy. Odkazujíc dosti zhusta mužové své kožichy ženám a rovně tak naopak.²⁾ Prosté kožíšky byly i jen plátnem pošívány.³⁾

Nejvíce kožichů chodících bylo beraních, a o některém stává v archivě zpráva, že v něm chodila žena každý den.⁴⁾

Do konce věku XV. jsou šuby též na všich.⁵⁾

Blány a všelijaké pláště jsou v inventářích vesnického lidu ještě v XVI. století pořád.

Nepřeme toho, že sobě látky na šaty leckde český lid robil ještě v XV. století sám; možná to věc; ale s valnější jistotou část již kupovali sobě obyvatelé nejzazších vesnic českých látky k svým oblekům ať soukenným ať plátěným na městských jarmarcích od řemeslníků. Pořád sic mívali pobělé a šeré látky, **šerky**, sprosté **věčky**, ale tyto houňovité kusy chundelaté nenosovali na sobě proto, že by si je byli sami prostým svým způsobem z vlny ovčí narobili, alebrž proto, že jim je tak za lacinější peníz narobil řemeslník. V nejstarších městských zprávách o suknářském díle již čítá se o šefině vlčatě, o sukně míchaném, laciném (pannum griseum),⁶⁾ kteráž jistě kupoval lid.

Že by lid v XV. století měl nějakou zvláštní zálibu v šeré barvě, toho říci nelze. Však, nešlo-li o sukno, alebrž o nějakou látku lehčí, lacinější, jistě vybral si nejstrakatější kus. Jeť tou příčinou domluva zpráva básníka Lobkovice z konce XV. století, že venkovská chasa tančí v strakatých kazajkách.⁷⁾

Na nohy obouvala obě pohlaví prostého lidu v XV. století za lepší obuv **střevíce**, které sahaly na kotníky, nebo **škorňe**, které byly vyšší. Ale místo střeviců úpravnějších nosil lid i **dřeváky** čili **trepky**

Čís. 51. Rukopis
Zrcadla spasení
fol 162.

¹⁾ Fejfalík. Altöechische Leiche, Lieder. Sitzungsberichte. Akad. Wien. Bd. 39.

²⁾ Křáftov. kniha náchodská z r. 1496. Příklad u Prokopa z Upoměšic roku 1505.

³⁾ V též knize A. 16. Takový kožíšek má stará Poletka r. 1580.

⁴⁾ Tamže B. 15.

⁵⁾ Archiv litomyšl. č. 118. 35.

⁶⁾ Rössler. Altprag. Stadtrecht. 7.

⁷⁾ Vinařický-Lobkovic. Spisy. LV.

právě tím starodávným zvykem, jako je nosili mniši, kapucíni a františkáni ještě v XVII. století.¹⁾

Také prasprostá obuv v XV. věku byly škarpály, škrbály, pozdějším jménem škarpetle, jejichž podobu líčí Veleslavín v XVI. století jakožto selskou jednopodeševní obuv, kus kůže pod nohy, krabatiny.²⁾

Slovo škarpály stalo se příslovím, jako bys řekl harampátí, smet.³⁾ V Náchodě slul také jeden poctivý měšťan „Škrpál“ († 1524).⁴⁾

¹⁾ Weigel. Hauptstädte. 647.

²⁾ Silva quadriling. Slovo škarpál, bauernschuh vyskytá se i v pozdějších slovnících. O škarpálech, že v staré době české bezpochyby bývaly, čti v Zibrto-vých Děj. I. 74.

³⁾ Roku 1578 stěžuje si pražský soused Grynar do své ženy, že mu místo věna „vstěhovala jakýchsi škarpálů, tu vidíš ty armary, stoly a dřevěnný věci, ježto já mám toho všeho prvy na zbyti“. Arch. praž. č. 1067. 182.

⁴⁾ Kšaft. kn. náchod. arch. č. VIII.

II.

Část zevrubná.

1. Ženská hlava.

Lícidla; nepravé zuby; vlasy. Náčelníky, perlovce, korunky, uší. Tlusté rouchy, loubky, záhubí, šlojře, samokrutníky, paučníky, klobouky, čepce, zrcadla.

Tvář svou české paní a panny líčily. Je v tom hodný kus nepřímnosti ženské, spojené se snahou zalíbiti se. O ženě „uličené“ mluví již rukopis hradecký v XIII. věku, také náš český mastičkář nabízí masti „na líčka a brady“, Štítný mluví „o mazadlech“.¹⁾

Než nebyly jenom naše dámy tím provinilé, tvář svou líčily také přemnohé paní jiných národů, pokud jdou zprávy už v XIII. století v době romantického rytířství. Němkyně již v Nibelunkách šidily mazanými tvářemi (verniz = firnis) muže.²⁾ Nejdovednějšími umělkyněmi v této malbě byly prý z Vlašek Florentanky. Mazaly se smíšeninou kamence, floris crystalli, boracis praeparatů, destillovaného octa a vody z kravího lejna.

Pokud víme, v XV. věku tepal naše „uličené“, malované paní nejprve Hus,³⁾ po něm daleko prudčeji kněz Rokycana: „Ti všickni pejchají na těle,“ tak mluvil v kázání, „ježto nad to, co jim Bůh dal, krásy polepšují a opravují; ženy, ježto se líčí, ježto tváří natahují. Bude drchta stará, ana vytahuje čelo, vrásky, aby nebyly na tváři!“⁴⁾

Z čeho skládaly naše paní mazadla k barvení tváře, toho recepty zevrubné známe ze století následujícího, ale to víme dobře, kterak sna-

¹⁾ Patera. Ruk. hradeč. 285. Listy filologické 1880, 102. Gebauer. Erben-Štítný. 99.

²⁾ Anzeig. f. Kund. der mittelalt. Vorzeit. VIII. 618. Nibelungen, verš 6629. V knize „Liber de ornatu mulierum“ návod k robení bílého a červeného lícidla. Schultz. Hof. Leben. I. 243.

³⁾ Hus-Erben. III. 168.

⁴⁾ Postilla. Jiný exempl. v univ. knih. nepagin.

žily se zaháněti nečistotu, uhřívost, trudovitost z tváře, píhy a „fleky“. Skoro všechna mazadla proti těmto poskvrnám sličné tváře byla z mastnot; buď ze sádla vepřového, hůserového, kačerového, nebo z mléka i sviňského, nebo z olejů. K těm mastnotám přičinili bylo síru, někdy nevinné rostlinky — kopřivu, libček, kopr, cibuli. Některý recept radil jakožto dobře zkošený ke krvi bříci, jiný ke krvi hadí. Touto krví zvláště prý rty očervenají jako rubín.¹⁾

O nepravých zubech ze slonové kosti padělaných a v dáseň uměle vsazených českých zpráv z XV. věku neznáme. Někým to vyčítá Geller z Kaisersbergu na konci XV. věku. Vyčítá jim to za faleš jako malbu na tváři, ač ovšem se stanovistě mravního jsou to věci daleko různé od sebe: nepravý zub má úlohu zdravotnou. Jináče známo, že již Římanky mívaly zuby nepravé,²⁾ a ve Francii že byli zhotovitelé umělých zubů hojnější již v XIII. století.³⁾

Vlasů svých také mnohá parádnice nenechala tak, jak přírodou jí propůjčeny. Zprávy o umělém barvení vlasů ženských jsou velmi staré. Už Římanky tak činily, a nezdá se, že by toto umění s nimi a s antickým světem bylo zhytno, neboť paní francé, dědičky Římanek, umívaly vlasy na rusu barvití.⁴⁾

U nás jsou zprávy o barvení vlasů již v snáích z dob Karla IV. a je spravedливо, že v takovém snáí barvený vlas znamená lež, faleš, neupřímnost.⁵⁾

Kdo chtěl mít vlasy krásné barvy, potíral je všelijakými louchy. Receptů, jak to dělati, bylo za všechnen čas dosti. Jeden z mnohých: „Vezmi kofen zlatohlav a zkrájej dobře a na večer vlož v lůh a ráno tiem mej hlavu, a budeš mít krásné vlasy. Nebo vezmi léskové listie, pupence, než se otevřú, setři mezi rukama, spi (nasyp) v pytlik a vlož na noc v lůh a ráno mej tiem hlavu.“ — Všelijaké mazy a oleje byly na to zbarviti červené vlasy v černé.⁶⁾

Aby vlasy „nepřšely“, kromě jinou pomoc dobře bylo mazati hlavu pijavicí na popel spálenou a s octem zetřenou; též radily knihy a lidové lékařství potírati hlavu vlaštovičím lejmem, beraní žluči.

Nedostávalo-li se přirozených vlasů, a nespomohl-li k jich vzrůstu lék pořízený z roztlučeného ořechu vlaského a smíšeného se starým sádem nebo jiný⁷⁾ lék ze zelených šišek,⁸⁾ a moda chtěla-li jich mít, nosily dámy vlas cizí, i mrtvým uštížen. Štítný vyčítá, že pyšné ženy cizí vlasy na se cpou a falšují je dlouhým vacínem; i Hus věděl o tom, že sobě ženy cizí vlasy strojí.

¹⁾ Hojnost receptů v rukop. univ. knih. č. 17. H. 28. 17. B. 18. 17. H. 22. a v několika jiných blízkých signat.

²⁾ Velišský. Život Řeků. 190.

³⁾ Gay. Glossair. 645.

⁴⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 134.

⁵⁾ Srov. snář u Dačického r. 1581 vydaný. fol. B. 5.

⁶⁾ Univ. knih. rukop. č. H. 22 Výpis dra. Zíbrta.

⁷⁾ Univ. knih. rukop. č. 11. C. 2.

⁸⁾ Kn. alchymická v mus. č. 2. H. 1.

Vlasy česány a klizeny byly hřebeny, jichž starodávné podoby jsou tytéž, jako vidíme dnes při dvojitém hřebenu. Zuby jejich po jedné straně řidší, po druhé hustější, a pojitko mezi oběma bývalo už za stará pěkně vyřezáváno, srdíčky, figurkami, květy ozdobováno.¹⁾

Že panny bývaly prostovlasy, což bylo jich právem a pochlibou, toho pomní čtoucí z předešlých kapitol. Vlasy dlouhé, aby se v prstence svíjely, panny potíraly vejci, sírou a jinými věcmi, jichž zevrubnější recepty známe teprve ze století následujícího, nebo páliły je železem horkým čili jehlicí, roubíkem, jako dosavad činívají a jako dělávaly Římanky zajiště po vzorech východních paní.²⁾

V rukopise Štítného má panna vlasy prosté dolů spuštěné, a za ozdobu hlavy pozorujeme prostý pásek náčelný barvy černé. V XV. století udržel se ten způsob panenský napořád, ale to leckdy postřehujeme, že vlasy po předu po obou stranách uší spuštěné někdy bývají kratěji přistřiženy a načechrány, za to vrkoče a copy visí na zad svou přirozenou délkou. (Poněkud patrné na obr. č. 13.) Týmž způsobem vlasy upravené má kamenná panna z XV. věku pocházející, kteráš do nedávna stála na jednom domě pražském blíž sv. Jakuba. Teď je v městském muzeu. Týž účes má panna v pokladě svatováclavském na jednom relikviáři.³⁾ Že by účes načechraných vlasů visutých po obou stranách uší byl na oko pěkný, toho říci nelze. Výtvarní umělci ani divadlo ho nepřijímá.

Že vlasy panenské bývaly též splétány v copy, a copy proplétány stuhami, to sverhu již praveno. Některá těmi stuhami tak byla nemírná, že hedbávem nebo sametem pokryla cop všecek, jenž pak tkvěl jako v pouzdře.⁴⁾ Jak jest na panenský cop propletený sametem pěkně podívání, tak nepěkný jest pohled na vycpané pouzdro, byť barvou strakaté a bohaté látkou.

Náčelníky mívaly české dívčiny všelijaké. Chudíčká ozdobila si čelo a vlas páskou lacinou, stužkou holou, jen když měl pěknou barvu; děvčata bohatější mívala pásy perlové a tkanice zlaté, jež pletávaly — zvláště v století následujícím — pražské židovky paličkami.⁵⁾

Ale v XV. století nepřestávaly panny na této pěkné, prosté ozdobě čela svého. Jaly se stavovati věnce na hlavu a to nikoli drobné, malé,

¹⁾ Citáty u Zíbrta. Děje. I. 351. Racinet. Costum. III. 225. sestavil pěknou kolekci hřebenů od století XII.—XVI. Takéž zajímavá sbírka liturgických i světských hřebenů reprodukována v La collection Spitzer. I. Z historických nejstarších povědomých českých hřebenů bude asi hřeben připisovaný sv. Vojtěchu; obraz jeho dostal se do díla Vzory umění od Przewdzieckiho. III. 4. Je malinký, z pušpanu a má na sobě obrázek beránka božího a dvou andělů. Podobný hřeben z rusk. díle Пророковъ. Материалы. I. Jsou to patrně hřebeny, kterýmiž biskup česal bradu.

²⁾ Čeridlo, calamistrum slulo to železo. Velíšský. Život Řeků a Řím. 181. Jméno roubík pro calamistrum má Zíbrt ze slovníka Vodňanského ve svých Dějinách. I. 228.

³⁾ Tak se strojily panny i jinde. Hefner. 232.

⁴⁾ Tak vyobrazují na vláských obrazech Beatrice d'Este. Bonnard. Costumi I. 113.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1121.

Čís. 52. Rukop. Zrcadla spasení
286.

sličné, alebrž věnce mohutné, široké a plné parády, navinuté a našité na mosazném loubku.

Na přítomném obrázku č. 52. zřítí dvě panny. Které dvoří mládenc v červené sukni, ta má na vlasech bílou pásku. Sukně její je zelená. Pachy při rukávech jsou modré. Druhá panna z okna vyzírající má na loubku věneček. Obrázek ten je z počátku XV. věku

Pásek obzvláštní křížové formy. pásek zlatý viz doleji na obr. 93.

Pražská služka kupuje sobě ovšem „věnce“ z titěr¹⁾ — ale kupuje si věnců přec několik najednou na střídání parády. Některá dívka kupovala si na hlavu věnce z květin živých. Věnciti se bývalo vůbec starodávným zvykem mladých lidí obou pohlaví. Zvláště o slavnostech jakýchkoli věnce vstavovány na hlavu, a to nejen na vlasy bezprostředně, ale i na karkulky, čepice, klobouky. Aby svatba bez věnců byla! I kočí, věšnicki hosté, ovšem ženich, nevěsta mívali věnce.

Však na slovo „věnec“ budiž v pramenech dobrý pozor! Nebývá tím rozuměn jen loubek vinutý květinami nebo titěrami, zhusta míní se věncem kterákoli okrouhlá zdoba hlavy;²⁾ ony turbany ženské a obdloužné fufasy, kterých pomní čtoucí z mnohých předešlých obrázků, sluly věnce. K věncům jmenovitě přísluší ony zdobry, jež děvčata městská a panská mívala na hlavě za celé století, totiž ony drahé věnce perlové,³⁾ jimž vůbec říkáno **perlovce**, (obr. 53.) věnec „stavěcí“, i „korunky“, takže z věnečného loubku do větší výše vystoupilo několik špiček ozdobných, což podobalo se koruně. Odtud potom říkali věnci perlovému, na němž ležela korunka, „spodníček“.⁴⁾ Za korunku rovným právem objevuje se zhusta slovo **pentlík**,⁵⁾ kteréž zná už Štítný.⁶⁾ Některá koruna měla „uší“ čili náušky. To bylo zlaté nebo perlové pletivo, které krylo uši.

¹⁾ Arch. praž. č. 1047.

²⁾ Srovn. v Němcích. Scheible Die gute alte Zeit. fig. 7. str. 449.

³⁾ Perlových věnců postřehl Brandl v desk. morav. od r. 1412 hojně. Čti v Č. Mat. Mor. 1869. 113. U nás vyskytují se konec XIV. věku v nejstarších knihách archivačních. Arch. praž. č. 987. 988.

⁴⁾ Čtemet v knize komorn. soudu č. 3. G. fol. d. 28: „Vyňala najprv s krabice malý věnec perlový, spodníček, který bývá pod korunú, potom vyňala tu korunu.“

⁵⁾ Že korunka tolik jako pentlík, o tom důkaz v knize arch. praž. č. 1285. 108. Tu čteš: „Korunka nebo pentlík s štefky a perlami.“

⁶⁾ Štítný-Vrtátko. 120.

Pěkný obrázek koruny, spodnička a náušek z fresek kutnohorských viz doleji v kapitole o sukni.

Věnc perlový byl slavnostnější nežli pásek perlový. Panna na-
posled ho brávala k svatbě. Čtemeť v kšaftě Tomáše, kožešníka praž-
ského r. 1442, že odkazuje dceři Martičce „věnc perlový, Machně pá-
seček stříbrný, když by se Machna vdávala, aby jí věnce prve pověd-
ného půjčeno bylo.“¹⁾ Perel se vešlo do věnce tolik, kolik stačil pana
otce měsíc. Kateřina z Brusu měla do r. 1500 na věnci perlovém
12 lotů dobrých perel.²⁾

Na věnce perlové věšivaly pražské dámy i prsteny, jakož svrchu
pravili jsme, že Klára Helmová († 1425) měla na věnci šestmécitma jich.³⁾

Obyčejnější než prsteny nalezli jsme na perlovcích zápony a
„ženkle“; někdy bylo obojí pospolu. Na příklad v Plzni měla rychtáře
Ondřeje manželka Regina „věnc perlový, na němž jest 5 zápon zlatých
a 6 stříbrných pozlacených a prstenů 13.“⁴⁾ Toť ovšem perlovec nádherný.

Častěji čteš v měšťanských popisech o věncích
„s dvěma ženklema“. První „věnc s korunou“ nalezli
jsme v knihách jindřichohradeckých r. 1496; majitelka
měla podle něho i prostý perlovec a tkaničku zelenou
s nákončím stříbrným, což patrně náčelník.⁵⁾

Některý pentlík zdoben drahými kameny; péra
vstavována na pentlíky za ordozu.⁶⁾ Čtemeť r. 1409
v plzeňských dluzích židovských, že zastaveno „crinale
seu sertum de perlis, nigris pennis cum nonnullis aureis
anulis“, tedy vínek perlový s perím černým a několika
prsteny.⁷⁾

Měla-li měšťanská dcerka po jednom, dvou kusech takových draho-
cenných perlovců a pentlíků, urozené šlechticny mívaly větší zásobu. Na
příklad urozená Ofka z Petrovic zastavila r. 1499 pražskému židovi čtyři
věnce stavěcí a šest pentlíků perlových; k tomu ještě uzlík perel jako
dobrá zemle a jiné skvosty, o které pak židovským „štrychem“ šťastně
přišla.⁸⁾

Perlovce bývaly všelijak drahé, neměloť každý stejně perel, stejně
zdoby. Roku 1407 zastavuje Petr de Vycčka u židovky plzeňské crinale
de perlis v 85 groších českých; Vilém de Lutic r. 1408 zastavuje perlovec
ve 2 kopách, jiné crinale de perlis et de argento ve 2 kopách a

Čís. 53. Z rukop.
Zrcadlo spasení.
fol. 118.

¹⁾ Desky zems. kn. měst. 53. G. 8.

²⁾ Reg. soudu komor. čern. aks. 127.

³⁾ Arch. praž. 992. 62. Též kn kšaftů plzeňs. v mus. Č. XI.

⁴⁾ Testam. plzeňs. v mus. pražs. 3. d. 25. C. 17. Též Strnad ve svém Li-
stáři č. 845.

⁵⁾ Regia. puikm. v arch. hradec. z r. 1487. fol. 280.

⁶⁾ Též tak jinde začalo se. Falke. Mittheil. der Central-Commiss. Erforsch.
Baudenk. VI. 162.

⁷⁾ Z výpisů Strnadových, mně půjčených.

⁸⁾ Arch. praž. 1128. 82.

9 grořích; jeden perlovec zastaven až i v 8 kopách; ¹⁾ koncem století zastavovány v Plzni perlovce po třech kopách.²⁾

Čís. 54. Rukopis A. 10.
z arch. kapitulušního.

Roku 1447 byl perlový „věneček“ v Praze za „věrduněk“; proti tomu r. 1454 praví se v pražské knize o jednom „čistém“ věnci perlovém, že stojí 20 kop grořů českých,³⁾ tedy tolik, zač by v těch letech byl koupil dva pěkné koně.

V Hradci Jindřichově cenili r. 1496 tkaničku náčelnou za 1 kopu grořů; a tři věnce perlové v dědictví Peganostové byly šacovány r. 1500 v deseti míšenských kopách.⁴⁾

Prostší věnce v pražském tarmarce byly r. 1510 také po kopě.⁵⁾ Slovem: kladli všude perlovce za klénot, který posledním pořízením odkazoval otec dětem, muž ženě.⁶⁾

Jiný kus ženské parády, který obyčejně na hlavě nescházel, bývala **rouška**. Vdovy, vážné matrony obyčejně mívaly na hlavě roušky a rouchy „tlusté“, neprůhledné, všelijak skládané, často i na loubek čili mosazný drát pokládáné. „Loubek“ zůstal v kroji lidovém ve východních Čechách dotud.⁷⁾

Na obraze č. 54. viděti nejprostší ženské zavítí, které halí též krk. Na obrázku č. 55. zřítí zavítí umělé na drátě položené.

Některá žena i bradu kryla rouchou, již říkáno „záhubí“. (Obrázek č. 56.) Byl to zvyk prastarý.⁸⁾ Sprostným ženám sloužilo někdy záhubí za kapsu; čtemeť v jedné knize soudně: „Vyšla žena z domu a nesla cos v záhubí.“⁹⁾

Sličné prosté zavítí roušky položili jsme svrchu na obrázku č. 50. z kancionálu mladoboleslavského, jiné jemu podobné známe z biblí litoměřické z r. 1411.

Rouška visí poněkud do čela, a jeden konec její mírně vykrajovaný přehozen směle po hrdle na zad. Jináče bývalo, jakož v obecné části ozná-

Čís. 55.

Čís. 56.

¹⁾ Z archiv. výpisů Strnadových.

²⁾ Arch. plzeň. 223. 19.

³⁾ Desky zems. misc. 53. H. 8.

⁴⁾ Reg. purkm. v arch. hradeck. z r. 1478.

⁵⁾ Kn. rychtářsk. 106.

⁶⁾ Arch. plzeň. 223. 27. Jan Kabeláč „jsa medl na těle“, odkazuje dcerám věnec perlový. V knize musej. C. XI.

⁷⁾ Šembera. Vys. Mýto. 14.

⁸⁾ Viollet-le-Duc. III. 196. má ženy o bradě podvázané už se XII. věku; u nás jsou v biblí Velislavově z XIII. věku. Viz obraz v Zibrtových Děj. I. 269.

⁹⁾ Kn. arch. praž. 106.

meno, zavítí vůbec obšírné a nikoli prosté. I čepec perlový obalovaly paní obšírnými šlojfi, jakož toho důkaz na svatě Lidmile ve vláském dvoře kutnohorském.¹⁾

Že lněné a kmentové roušky musily býti váleny a škrobeny, toť jen mimochodem. O „sprostných růškách neválených, neškrobených“, hovoří Štítný s nelibkou.²⁾

Mládež nevdaná i mladé paní všech stavů oblibovaly sobě ode dávna a pak za celé XV. století roušky jemné, průhledné, lehounké, které nezakrývaly docela, nebo skládaly jemné vystřihované šlojfe s šatkami tvrdšími, jakož viděti na obr. č. 57.

Obrazem č. 58. představujeme čtoucímu bohatě stylisované zavítí ženské hlavy o sto let mladší nežli jest zavítí na obrázku předešlém. Original je kamenná konsola v tábořském radním domě. Hlava nese na sobě zavítí na způsob čepece do štítu zdviženého, a šatka ovíjí se malebně po obou stranách čepece i na vrchu i na hrdle.

Lehké roušky byly parádou. Naše děvčata sedající za stávkem robívala už v XV. století tak krásné a jemné roušky, že o ně i v cizině stáli a je draze kupovali. Také jsme našli již v XV. věku zvláštní „tkadlice šlojftů“ v Praze, ty tkávaly roušky na brdě;³⁾ v též věku slynyly i tkadličky klatovské, jejichž roušky voženy byly za drahné časy do Vídně;⁴⁾ a byly takové femeslnice zajisté leckde jinde, poněvadž spotřeba šlojftů jest v XV. věku nad všecko pomyšlení veliká! Mívalť tehdáž šlojft a pleny nebo šaty na hlavě ten úkol, který dnes konají slunečníky a deštníky.

Čís. 57. Zrcadlo spasení 49.

V inventářích i panských domů velmi často nalézám „koule, jako rouchy suší“,⁵⁾ a počet roušek všelijakých i při měšťankách bývá velmi zhusta víc než desaterý.

Na příklad zanechal r. 1477 Martin kotlář po nebožce ženě své truhlici s devatenácti šlojfi!*) Roku 1496 v dědictví jednom sirotčím v Hradci Jindřichově spočítali jsme 14 šlojftů, a to jen lepších, hedbávných.⁷⁾ I ona Marta, vdova po Blažkovi servusovi pánů novoměstských, co sedala s herynky na stoličce v trhu, zanechala po sobě r. 1487 dva šlojfe.⁸⁾ Téže doby měla žena podskalského plavce Oldřicha k své

*) Obrázek Zachův v Methodu XII. 33. Podáváme ho doleji v kapitole o rouše kněžském, poněvadž s příčin technických nebylo lze obraz ten oddělití.

*) „Reči besední“. Štítného rukopis budišinský. fol. 198.

*) V století následujícím prodávali brdo po půldruhé kopě gr. Arch. praž. č. 1060. a. 180.

*) Weiss. Wien. I. 548.

*) Nálezy zems. soudu v univ. knih. fol. 5

*) Desky zem. 26

*) Purkm. kn. v arch. jindř.-hrad.

*) Misc. 26, při desk.

ozdobě šlojíf a devět roušek. Stará panna Hrásková v Litomyšli měla r. 1492 při své smrti roušek pět; a stará foitová (rychtářka) Tisovská r. 1497 měla šlojífě tři a hedbávník.¹⁾

Co do látky nalezli jsme v pramenech roušky lněné, roušky „z bavlny zdělané“.²⁾ Ale nejčastěji čteme o šlojífích z nití a z hedbávi tkaných.

Šlojífům z nití říkali „samokrutníky“,³⁾ nebo samokroutky⁴⁾ hedbávné zvali hedbávníky,⁵⁾ a byli-li hedbávník velmi jemný, slul paučník.

Čís. 58. Konsoľky v bývalé zasedací síni tábořské.

Co do barvy nejvíc roušek a šlojífů bylo bílých. Ale r. 1442 nalezli jsme v Praze také zápis o šlojífích žlutých, složených spolu s bí-

¹⁾ Arch. litomyšl. č. 118. fol. 49. 35.

²⁾ Archiv litomyšl. kn. č. 118. O bavlněných šlojífích Hus-Erben II. 240.

³⁾ Čteme v knize městské při desk. č. 26. r. 1481, že Anna jakás má „šlojíf samokrutník nový, kterýž jest ještě na nití“.

⁴⁾ Samokroutky v Litomyšli říkali.

⁵⁾ Misc. 26. fol. 8. 4. r. 1478.

lymi,¹⁾ a r. 1470 mluví se o šlojífích „bílých“.²⁾ Byly též roušky s „krají zlatými“.³⁾

Délky bývaly roušky a šlojífě asi velmi rozmanité. Která dáma obvěsila čepec rohatý šlojífem, tať ovšem vzala k tomu paučník kolik loket dlouhý. Děvče pod perlovec vzalo zajisté samokrutník nebo pa-neník kratší. Nejdelší šlojífě našli jsme r. 1462 při paní Kateřině Strakonické, vdově, kuchaře „důstojného mistra Vavřince, v umění lékařském bakaláře, jemuž nade vše smrtelné lidi doufala“. Jeden z těch šlojífů, nový, byl v patnácti loktech, a druhý, jež zve Kateřina v kšaftě svém sama „velkým“, byl tak dlouhý, že se jím po smrti vdovině měla podělití Abrahámka a Maruška, dvě její přítelkyně.⁴⁾

Již patrně, že od dob Konrada Waldhausera, jenž v XIV. věku proti dlouhým šlojífům kázal, paní nepolepšily se nic.⁵⁾

Zač české dámy šlojífě v XV. století kupovaly, to sic dobře víme, ale nevíme, jak se má cena koupeného šlojífe k jeho jakosti. Na příklad r. 1451 byl nějaký šlojíf koupen v Praze za kopu, ale nepraví se jaký. Kopa tehdejší měla v sobě stříbra asi za našich 8 zlatých. Také v Lito-myšli hned na počátku věku následujícího byly šlojífě po kopě. Švadlí jakás měla tu tak drabý šlojíf r. 1507.⁶⁾ V Hradci Jindřichově byl hedbávný šlojíf r. 1495 za tři kopy!⁷⁾ Ale v téže době kupovány v Praze roušky také jen po 12 groších, tedy za pětinu kopy, hedbávník stál 34 groše.⁸⁾

O rouškách a šlojífích vy šíváných čteme teprve v století následujícím, ale nepříme toho, že roušky byly vyšívány asi odedávna, poněvadž to příliš přirozeno, aby jemná honosnější rouška byla aspoň v rozích některak zdobně ukončena.

Na šlojífě a roušky i „rášičky“ a zhusta i bez nich vstavila na hlavu mnohá paní česká klobouk nebo čepec. Zvláštní čepec český, jež jsme našli koncem XIV. věku na freskách slavětinských na deseti ženských hlavách z 21, jež jsme postřehli též v rukopise Štítného (obraz č. 197. v díle Zíbrtově) i v krásném kancionale kláštera ročovského, kdež tím čepcem beránkem lemovaným halí sobě hlavu i šiji paní Kolovratová, ten rázovitý čepec zmizel v XV. století docela. Na místě jeho našli jsme čepce daleko bujnější. Nejprostějšího čepce vzor klademe na obrázku č. 59. Žena klečící má sukni zelenou, obojek i malý pláštěk tolikéž zelený, čepec bílý.

O formách kloboučích všelijakých praveno svrchu. Některý vy-padal jako naditý bachor kolem hlavy od ucha k uchu položený (obr

¹⁾ Misc. č. 28. fol. J. 7. Také v kolorovaných biblích kutnohorských nalézám na běhnutí bílé a žluté rouchy.

²⁾ Při deskách kn. 87. 106.

³⁾ Arch. rakovnické kn. z r. 1497.

⁴⁾ Misc. při desk. 26. fol. D. 21.

⁵⁾ Schlesinger, v Mittheil. f. die Gesch. der Deut. 27. 99.

⁶⁾ Arch. litomyšl. č. 118. 84.

⁷⁾ Regist. purkm. v Hradci z r. 1487.

⁸⁾ Arch. praž. kn. rycht. č. 106.

č. 60.); jiný vstaven na hlavu jako turban turcký, konečný jiný zdvihl se do výše jako dlouhý roh. (Obr. č. 38. a 39.)

Na kasuli vysokomýtské (obr. č. 37.), která pochází z hrany XV. století, dole plasticky vyšita jest dárkyně, kteráž má červený čepceček zlatem vyšívaný — a na čepci stojí dotčený povědomý fufas nebo turban zelenobílé barvy. Je to tedy pokrývka hlavy kombinovaná. Jedné nebylo dosti.

Na prahu XVI. věku připomínají se čepce „se štítem“.¹⁾

Zdá se, že takovými čepci a klobouky odívaly se jen paní vyšších stavů.

V inventářích městských dlouhý čas není řeči o klobouce, vždy hovor jen o čepcích.

Ale čepce XV. věku nesnadno rozeznati od kloboukův. Všecko má prapodivné formy. Na všech patrna snaha do nevkusné šifky, a když oblíbila sobě paní čepceček malý, vypala sobě za náhradu po starodávném nepěkném zvyku zase vlasy po obou stranách uší do šíře divné nebo shrnula vlas do dvou sítěk, pověšených při obou uších, jakož svrchu pověděno.

Některé dámy zastrkávaly do těch čepců, hustých sítí a klobouků vlasy své s takovou úzkostlivosť, aby jich nebylo viděti, že i čela i spánky sobě břitvou holily, aby nikde vlásku neostalo.²⁾

Co do látky vyskytnují se od počátku XV. věku čepce atlasové a čepce „paldekynové“, totiž z hedbáví orientského — baldekinu — jež k nám vozilo se už za dvě stě let před tím;³⁾ v době husitské čteš o čepcích perlami zdobených; několikrát naskytne se ti v inventářích pražských „čepce zelený, hedbávný s perlovým srdcem“.⁴⁾

Čís. 60. Biblí kutnohorská.

První zmínku o čepci aksamitovém našli jsme u vdovy Dlužkové v Praze; nosila ho do r. 1461.⁵⁾ Touž dobou připomínají se čepce zlatohlavové, nejprv při paních urozených, později do mnoha i při mě-

Čís. 59. Z rukop. Zrcadlo spasení fol. 190.

¹⁾ Arch. český XII. 53.

²⁾ Moda to evropaká. Falke. Kostum. 222.

³⁾ Emler. Regesta. II. 1016.

⁴⁾ Na př. ještě r. 1455 v lib. antiquaria. 26. fol. A. 4.

⁵⁾ Misc. 26.

šfankách. Roku 1464 odkazuje takový čepec Eliška z Krawuštejna, slovného panaše Jana z Horek manželka.¹⁾ Odkazuje ho sestře své do kláštera v Litovli. Tamž pannám klášterským poroučí paní Eliška i čepec perlový, „by Pánaboha za ni prosily na regina caeli“.

Koncem století — r. 1499 — vyskytuje se v pražských pramenech první čepec „kytajkový“,²⁾ to jest čepec „s kytami“ nebo zdrobněle „s kytkami“.

Tou dobou v Němcích satirické posmívají se „kloboukům pavím“³⁾ a „birýtům“,⁴⁾ což obě u nás zřetelně a v znamenitějším množství vy-

Čís. 61. Rukop. univ. knih. sig. 17. A. 2. fol. 83. b.

skytuje se teprve v století následujícím. Obrázek birýtu ženského s peřím z brany století XV. a XVI. podáváme v č. 61. Na oslu sedí dáma v červené sukni, vlasy shrnuty má v síťce, a z velkého birýtu trčí péro do předu daleko.

¹⁾ Misc. 53. N. 9.

²⁾ Arch. praž. č. 1128.

³⁾ Klobouky s pavím peřím byly již v době rytířského minnesangu. Mittheil. Central-Commiss. Baudenkm. VI. 36. Falke.

⁴⁾ Berthold vyd. od Pfeiffra II. 119. Geiler Weltspiegel. 14.

Na svou podívanou měly paní zrcadla až do XIV. věku kovová: odtud pořizována zrcadla skleněná. U věku patnáctém vzhlížely se paní v zrcadlech obyčejně vydutých (konkávních), kteráž vyskytují se v našich inventářích u věku následujícím s jménem zrcadel „ohnivých“ a „vleklých“.¹⁾ Co do formy připomínají se v XV. století zrcadla „dvě-násob mědi okovaná“.²⁾

2. Z kterých látek pořizován v XV. století šat.

Uznávám za věc moudrou, nežli zevrubně o šatech se položí, podat soupis i výklad těch látek, které se nejčastěji naskytují.

Činím tak proto, aby líčení nebylo trháno vysvětlivkami často se vtrhujícími. Seřazení jest abecední, aby snáze pohledal, kdo by se z listů následujících sem chtěl vrátiti zase pro poučenou. Při jednotlivých látkách v tomto díle již není potřebno přidávati domácí pramen, v němž se v XV. věku vyskytují. Bylo by těch citátů pro jich množství za celou obšírnou knihu.

Látky byly soukenné, hedbávné, lněné a míchané.

Nejprve bylo sukno domácí české. Kvetlo v přemnohých městech českých, v nichž řemeslo soukennické bylo v cech uvázáno pro lepší kvalitu zboží i snadnější živobytí mistrův. Z měst, kde suknářství kvetlo znamenitější měrou, připomínají se v XV. století Hradec Králové, Jaroměř, Chrudim, Kostelec, Mýto, Náchod, Trutnov, Praha, Rychnov, Solnice, Tábor, Plzeň, Žlutice.³⁾ Dobré začátky českého suknářství byly už tehdy zajisté v Bělé, v Rokycanech, v Pardubicích a jinde.

Po husitských vojnách vzkvetlo suknářství jihlavské, a to, zdá se, že závodilo co do jakosti s cizinskými sukny německými ze všech suken českých nejspíše.⁴⁾ Zvelebili je Flandři, řemeslníci přichozí z klassické země suknářské.

Ale ani soukenníci jihlavští ani žádní jiní naši nikterakž nemohli závoditi s těmi cizími, kteří k své práci brali vlnu anglickou.

Od XIII. století k nám přivozována byla sukna cizí, drahá. Byla to od starodávna sukna flanderská; buď ve Flandrech robená nebo z Anglie tam vozená.⁵⁾ Odtud rozváželi je do Francie i do Polska. Vozili je obchodníci naši i cizí z Gentu, z Brügge, Ypernu, Brusselu, Lovan, Mechel a odjinud z Nizozemí. Vozili je také z druhé ruky z Norimberka. Byl

¹⁾ Miroir ardent. Havard. Dictionn. de l'ameublement. I. 127.

²⁾ Rakop. univ. knih. 17. C. 28. 456.

³⁾ Kulturní obraz čes. měst. Winter. I. 569.

⁴⁾ Weigel. Abbildung. der Hauptstände. 594. jmenuje jihlavská sukna z českých jediná.

⁵⁾ Herold Ursprung der Städte r. 1657 tvrdí, že většina nizozemských suken robí se v Anglii. Pouze do Antofu vozeno z Londýna ročně 200.000 átek.

obchod se sukny flanderskými již záhy úředně upraven aspoň v celní příčině, a dbáno toho, aby neděly se podvody padělanými sukny; ¹⁾ domácí sukna kvalitu snažil se úřad učiniti zřejmou pečeti a cejchy buď po předu buď ve hřbetu, buď větším buď menším počtem zavěšovanými. ²⁾

Podle suken flanderských naskytne se také sukno z Italie. S Benátkami měli naši kupci spojení pořádě. Francouzská sukna došla se evropského exportu teprve po půlce XV. století, po válkách anglicko-francouzských. V XVI. století leckdy se s nimi v Praze setkáváme. Před tím nevíme, aby je sem vozili. Také vozili k nám sukna německá, slezská, míšenská. Vychvalují se nejvíc sukna vratislavské, dráždanské, tornušské, žitavské, zhořelické, budišinské. Vozili je k nám za kolik věků — od století XIII. po XVIII. ³⁾

Nejlepší cizí sukna mívala u nás v XV. a v XVI. století jméno lindyšů; ale je zajímavé, že podle cizinských drahých lindyšů byly u nás také „lindyše české“. Lindyše měly bytelnost kůže.

Zdá se, že naši soukenníci neuměli v starší době svých suken tak barviti, jako zbarvena byla sukna cizí. Aspoň to jisto, kdo chtěl sukno barevné, obyčejně musil je koupiti u „sukna kroječe“, jenž obchod měl v suknech cizích. ⁴⁾

V XIV. století byl loket polského sukna po 3 a 4 českých groších; ⁵⁾ r. 1362 uloženo soukenníkům prodávati nejlacinější sukno (jemuž obyčejně říkali kmejn) po 3 míš. groších. Konec století XV. byl český lindyš po 5 neb 6 groších českých (bílých); ⁶⁾ obyčejné sukno v Hradci Králové r. 1496 bylo po 4 gr., v Litomyšli prodávali „kmayn“ toho času po 6 groších. ⁷⁾

Počátkem XVI. věku prodávali loket sukna obyčejného po 10 až 16 groších míšeňských, tedy po 5—8 gr. bílých. ⁸⁾ Na sedm loket sukna, do Břlovce prodaného, dostal r. 1510 suknař náhodský pět sáhů dřeva. ⁹⁾

Hedbávné látky vozeny k nám dlouho ještě v XV. věku z Italie. Tu ve Vlaších byly od křížových vojen až přes polovinu XV. století jediné továrny hedbávnické. Nejprvnější byly na Sicilii. Nejlepší a nejtěžší kusy vozeny do Benátek a do jiných republik obchodních ovšem pořád z Řecka a z Italie.

¹⁾ Rössler. Stadtrechte v. Brünn. 388 a na j. m. Týž Altprag. Stadtr. 88.

²⁾ Manual novoměst. č. 88. 221. Arch. praž. č. 992. 219.

³⁾ Pokládáme „polanische tueche“ a „polanisch gewant“ v Rösslerově Altprag. Stadtrecht (89) a v Stadtr. v. Brünn za sukna slezská. A o vozbě slezských i míšeňských suken „im ganzen römischen Reich“ dává zprávu ještě r. 1696 Weigel v díle Abbildung. der Hauptstände. 595.

⁴⁾ Kulturní obraz měst. Winter. I. 570.

⁵⁾ Emler. Reg. III. 259.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1047.

⁷⁾ Arch. litomyšl. č. 118. 77.

⁸⁾ Kn. náhodsk. arch. Kášt. č. VIII.

⁹⁾ Tamže fol. A. 4.

Arabové na Sicílii však jali se padělati orientální látky v XIV. a XV. století, čímž poněkud olaciněly brokaty, damašky a jiné vzácné kusy.¹⁾

Ještě větší zlacinění a tudy rozšíření hedbávných látek v Evropě nastalo, když v XV. století vstěhovalo se mnoho Vlachů řemeslných do Francouz, do Švýcar a do Nizozemí. Obyčejně se vypravuje, že první housenky hedbávníkovy v Dauphiné pěstovány jsou r. 1440; hedbávníctví však samo že měrou onačejší vzkvetlo teprve po r. 1480, když Ludvík XI. král přivolal dělníky z Řecka a ze Vlach.²⁾ Novou zprávu ze XVII. století četli jsme tuto,³⁾ že teprve r. 1494 Karel VIII., francouzský král, táhnu k Neapoli, popadl úmysl dáti v své zemi chovati hedbávnky a dbáti o hedbávníký průmysl. Touž dobou teprve zasazeny první moruše v Provincii; r. 1601 prvních tisíc stromů morušových bylo v Paříži a z r. 1603 je první továrna.

Proto také nevíme, aby francouzské hedbáví před koncem XV. věku k nám bylo voženo. Pořádku se píše o vlaském a ke konci st. letí o nizozemském, odkudž zvláště satiny dodávány.

V jménech, kterýmiž látky rozmanité byly jmenovány, jest v XV. století ještě větší zmatek a nejistota nežli v století předcházejícím.

Jména jsou podle měst, kde kvetla fabrikace měrou nejznamenitější, kromě toho jmenovány látky podle způsobu tkaní, podle vzorku a barvy, a konečně podle toho, utkány-li z hedbáví předního nebo z nejhrubších částek přediva housenčího. Takové nejhorší hedbáví slulo **floret** dle zprávy znalce těch věcí Weigela. Ten studoval výrobu rozmanitých tovarů sic koncem XVII. století, ale poněvadž jména, jež uvádí, jsou povědomá a obecná již u věku XV. ba i XIV., neváháme jeho zpráv tuto aspoň poněkud užiti na poučení.

Nejprve dí, že je prazvláštní rozmanitost v sortách látkových. Tu jest „**damašek**“, tak píše Weigel, „jenž má jméno po hlavním městě v Syrii Damašku, drží v sobě všelikterakou sortu, je hladký i s vodou (gewässert)“⁴⁾ — šupinatý, květovaný, s květy velikými i malými; **brokat** (zlatohlav a stříbrohlav) je nejrozmanitějších druhů, jsou v něm zlaté a stříbrné květy vetkány. **Tabin** čili hedbávný tafet nebo tamelot je zase hladký nebo s vodou, prostý nebo dvojnásobný; **ormesin** má jméno po perském ostrově Ormusu; **atlas** nebo **rasat**, jako ho zvou Vlachové, předčí nade všechny hedbávné látky svou hladkostí nad míru krásnou;

¹⁾ Weigel. Hauptstände. 564. Rohrbach. Trachten. 167. Bock. Gesch. der liturg. Gewänd. I. 3. 78.

²⁾ Weiss. Kostümkunde. III. 1. 50.

³⁾ Weigel. Abbildungen der Hauptstände. 564.

⁴⁾ Terminus „s vodou“, „bez vody“ naskytne se čtoucímu často. Byli jsme v rozpacích, co s ním, až teprve prof. Koula rozluštil — jak se podobá dobře — slove „s vodou“ slovem a pojmem *moiré*, což věci zajisté hovoří ji vysvětluje. Je to hedbáví, po němž jakoby tekly praménky, potůčky a rozlévaly se čarami vlnitými. Technicky se docílí toho zjevu na hedbáví a jiných látkách váleci zvláště upravenými.

jest přerozmanitě druhů tafaty, tafaty na podšívku, dvojnásobné tafaty, prosté a s vodou, jsou také hedbávné flory, zendely¹⁾

Samety čili **aksamity** dělily a jmenovaly se dle osnovy, na kteréž tkáno, dle střihu, řezání a délky vlasů a dle toho, jaký jiný vlas k hedbávnému byl přimíšen, jaké vzorky veň vtačeny.

Co se tkne vzorků a ornamentace hedbávných látek, zvláště brokátových a damaškových, ty byly do konce XIV. století rázu a vkusu moslemínů s příměsí romanských motivů. Byly na látkách zobrazovány arabesky, všelijaké tvary geometrické, řídčeji rostlinské a nejčastěji báječné zvířectvo, lvi, noh a jiní netvorové všelijací.

Tkali takové vzory moslemové na východě i ti, kteří je napodobili na západě.²⁾

Počátkem XIV. věku proniknou motivy slohu gotického. Pominou nohové, lvi a jiná druž báječných zvířat křídlatých.³⁾ Jen v inventářích chrámových o nich čteš pořád ještě za mnoho, mnoho let — patrně, že zbyly na starých kásulích a kápích jakožto starodávné desseiny. Nové byly gotické.

Poznáš gotické vzory na látkách snadno po granátovém jablku, které stane se motivem až příliš obecným, panujícím až po XVI. věk. Granátové jablko všelijak se rozvinuje, obměňuje, stylisuje. Dobrý vzor jest na tabulovém obraze sv. Kateřiny na Vlastkém dvoře v Kutné Hoře. Ohledej ten vzorek na obrázku č. 62., položeném v kapitole o ženské sukni.⁴⁾

Kolem jablka a jeho poupat i mimo ně proplétána byla látka hedbávná zhusta gotickým listovím, rozvilinami a ratolestmi. Také růže nekolikalistá posluhovala častokrát za vzorek v XV. století.

Od konce století právě psaného začnou v Itálii vetkávat do brokátů motivy antické, vyskytuje se listová hodláku akantového, obecněji povědomé z korinthických hlavic sloupových, dobývají sobě místa zvolna motivy renaissanční.⁵⁾

V XV. století začala se nyníjší dosavadní technika zlatých nití k vzorkům užíváných.⁶⁾ Dřív uměli hedbávné a jiné niti zvláštním způsobem pozlacovati; v XV. věku jali se nit zlatým nebo stříbrným drátkem velejemným obtáčet, a stará technika zmizela. Kromě vzorků v látku vetkaných bývalo na látkách vyšívaní námětné (aplikované); na konci XV. století začala se hedbávná vyšívaní vycpáním povydaná (hautrelief), dělník tedy nezávodil jen s malířem v kresbě a v barvě jako dosavad, alebrž on v zápas vešel i s plastikem.

Co do cen nebylo rovnosti ani stálosti. Celkem lze říci, že hedbávné látky laciné nebyly. Aksamity v době Jiřího krále počítány loket

¹⁾ Weigel. Abbildungen. 581.

²⁾ Bock Gesch. der liturg. Gewänd. I. 87.

³⁾ Petruszewicz v publikaci Wystawa archeologiczna ve Lvově 1885.

⁴⁾ Vzor granátový pěkně reprodukuje v Koulových Památkách uměl. průmyslu.

⁵⁾ Obšírněji o tom všem čti v Bockovi. Gesch. der liturg. Gewänd. I. 97.

⁶⁾ Petruszewicz v publikaci Wystawa archeologiczna ve Lwowie 1885.

po 2 zlatých rýnských, později i po půl třetí kopě míšeňské. Hedbávi v nitích, třásně, pasomany (porty), šňůrky, frence prodávány od kupců na libry a škarty. Deset škarot vážilo 15 liber. Libra byla v době Jiřího krále po pěti zlatých rýnských, r. 1512 stojí v Litomyšli lot hedbáv 3 groše bílé.

Třetí důležitý druh látek, jimiž se naši lidé oblékali, bylo **plátno**. V XV. století zajisté leckde u nás tkáno ještě po domácku k lidovému kroji, ale v též století již byly u nás cechy tkalcovské, nejprve spojené se soukenickými, pak samostatné.¹⁾ U nás tedy dávno přestali se smáti tkalcům, že jich dílo náleží ženským, jakož takové posměšky, o menší vzdělanosti svědčící, ozývaly se v Uhrách ještě na počátku našeho věku!²⁾

A jak znamenitou techniku osvojili si naši tkalci dlením XV. století!

Vyskytněť se nám hned v první půli XVI. věku „paprsky v 18 pámech“!³⁾ Počítáme! Pásmo má pět chodů, chod čtyřicet nití — tedy uměli tkáti naši tkalci najednou 3600 nití!

V XV. věku tkávali plátno všelijaké. Jemné, hrubé, hladké, šachované i s rostlinným ornamentem, tedy čínovaté (damast), pruhované; robívali plátno lenné, konopné, koudelné i kment čili gementh.⁴⁾ Také zhušta se připomíná plátno pačesné, to jest z pačesu lněného; plátno žemné, to jest ze lnu, strhnutého jednou na fídké vochli.⁵⁾

Co do úpravy bývalo plátno škrobené, rezné, mandlované, nemandlované, mlynářské.

Ale domácí plátno lidem honosným, zvláště paním na roušky ni rukávce nestačilo. Chtívaly míti plátna velejemná, **kmenty**. A ty voženy ode dávna z Nizozemí, z Bavor, ze Švýcar pod jménem plátna pohanského (St. Gallen). Máme za to, že thela Gallica vel bavaricalis⁶⁾ jest právě ono svatohavelské pohanské plátno.

S důrazem na konec připomínáme, že šat plátěný byl v XV. věku daleko obyčejnější nežli dnes. Za našich časů zřídli lidé plátnem oděné skoro jen v tkalcovských krajinách pohorských; naproti tomu v XV. věku lněný šat byl i v městech všude obecný. Právě básník Lobkovic popisuje r. 1502 města pražská, že „šat lněný nejvíce se nyní nosí“.⁷⁾

Podle těch všech svrchupsaných látek čistých bývala u nás za všecken čas síla látek smíšených robena nebo sem z ciziny vožena. Nejobyčejnější přísadou k míchanici byla bavlna i velbloudí srst. Po obojí přitkáváno k osnově lněné, vlněné i hedbávné, a tak vznikaly

¹⁾ Na př. v Hradci Král., v Litomyšli, kdež obdrželi soukeníci řád r. 1378, a tkalci byli při nich. Arch. litomyšl č. 115. 15.

²⁾ Roacher. Nationalökonom. III. 486.

³⁾ Arch. praž. č. 100. 150

⁴⁾ Tak čteme v listinách z Moravské Třebové v mus. r. 1604.

⁵⁾ Knapp. Jaroměř. 78.

⁶⁾ Rössler. Altprag. Stadtr. 7. Srovnej Rozmlouvání Čecha s Němcem vydané v XVI. století několikrát.

⁷⁾ Lobkovic-Vinařický. Spisy. 65.

látky o přerozličných jménech, jichž úplné vysvětlení, tuším, bude asi navždy nemožné. Vznikaly látky polouhedbávné, brokatelly, aksamity plané a všelijaký kus, pro jehož jméno není dnes spolehlivého výkladu.

Z nejobyčejnějších látek míchaných byl ode dávna **barchan, parchan**. Bylo ho již v XIV. století tolik užíváno, že vzniklo u nás i zvláštní řemeslo barchaníků.¹⁾ Barchenik tkal do lněné osnovy bavlněné niti. Tolik jen ví se o barchanu jistě; ale co vše a kterak mohlo se bavlnou na lněné osnově tkát! A což jestliže tkadlec ještě přidal k svým vzorkům niti hedbávné! Dřl Weigel konec XVII. věku: „Barchent jest rozmanitý, je tlustý, řídký, hrubý, jemný, široký, úzký, dle toho, naž se potřebuje. Barchentníci tkají také pomeziny a látky kropicené a proměšují rovně jako tkalci osnovu vlnou i hedbávím.“²⁾

Barchany byly buď prosté, buď „**tuplbarchany**“. Byly vlaské, ale později vyskytují se i kladské, bavorské a jiné. Barvy byly všelijaké i strakaté. Loket barchanu na počátku XVI. věku byl v Litomyšli po 3 groších bílých.³⁾

Látky vyskytující se u nás v XV. věku pořadem abecedním jsou tyto: aksamit, samet. Sericum, chlupatý aksamit, sericum villosum. O něm v I. díle Zíbrtové str. 221. Tu se nám vidí poznamenati, že etymologický výklad jména „šestinitý“ (*ἑξάμιτος*) se právem popírá.

Du Cange Gloss. Bock. Gesch. der liturg. Gew. I. 98.

atlas. Z nejdrazších hedbávných látek. Ráz lesklý jako dosud.

baldach, paldekyn, vlas. baldachyno, frz. baudequin — ve všech řečech evrop. Látka těžká hedbávná. Prý po jméně Bagdadu. Matzenauer. Cizí slova. Zíbrt. I. 221. Bock. II. 313.

barakan, barracan — une étoffe barré au rayée a deux ou plusieurs tons. Gay. Gloss. 122.

barchan, látka bavlněná na lněné osnově. Lat. parchan, parchant, parchanum, parchanus. Emler. Reg. III. Rejstřík.

bomesin, látka smíšená z hedbávi a bavlny (bombax). Anzeig. für Kund. d. deutsch. Vorz. 1879. 354.

brykyš, sukno nizozemské. Jméno snad od Brügge. Některým je brykyš také látka hedbávná.

boura polohedbávná; zadní hedbávi, zadní vlna. Matzenauer. 47.

bugran z Tatarska hedbáv; jméno z Bochary. Histoire de la coiffure. Comtesse. Villermont. 229.

camelot, šamlat, látka ze Syrie, ze srsti velbloudí, ale snad též z jiného tkaniva, látka květovaná; obrázek její v Gay. Gloss. I. 262. Kdo pokládá etymologii slova camelot za nejistou (Planché Cycl.) mylí se. Weigel ještě koncem XVII. věku viděl dělati pžízi ze srsti velbloudí. Weigel. Abbild. der Hauptstände. 581. Grimmovi Wbch. V. 96. je camelot Halbwole.

¹⁾ Tomek. Praha. II. 381.

²⁾ Weigel. Abbildungen. 608.

³⁾ Arch. litomyšl. č. 118. 109.

- cendal**, látka od IX. stol. do XVII. stol. užívaná. Látka polohedbávná. Někdy se klade za sprostný tafat. Továrny na ni v orientě i v Itálii. Španii i Francii. Gay. Glossaire, I. 295. Zendely hedbávné, tyllý. foulardy. Srov. Weigel. Abbild. der Hauptst. 581. Jméno odvozuje od řeck. *σινδων*.
- cendelin**. Die Matzenauera 130. tykyta lehká. Nebude jménem ani látkou asi daleko od předešlého cendalu. Byl lehký a těžký. Vyskytuje se často v pramenech. V písni o Arnoštovi z konce XIV. věku hovoří se o násečovém a cendelinovém prostěradle. Jagić. Arch. XII. 322.
- cvilink**, hrubší tkanina z rezných nití; objevuje se spíš v XVI. věku.
- činovatina**, plátno vzorkované.
- damašek**, látka hedbávná s desseiny, florulentus pannus; po jméno města Damašku.
- fanderštat**, hedbávná látka.
- ferštat**, forstat v lat. pramenech; látka míchaná z vlny a hedbávu.
- flokové** nebo výčeskové sukno, sukno z popelulé vlny — zakázaná sukna pro svou špatnost. Řád litomyšl. r. 1378 chce tomu, aby taková sukna i šaty z nich byly páleny. Arch. litomyšl. č. 115. 15.
- haras**, tkanina vlněná i hedbávná. Jméno po frc. Arrasu. Byly dražší barchanu.
- kamcha** je vůbec hedbávná látka. Slovník Lindego. V českých pramenech kamcha leckdy se naskytuje.
- karyzie**, polsky karazy, fr. cariset, cares; druh hrubého sukna. Matzenauer. 40. Pannus crassus. Přiváženy z Anglie a z Nizozemí. Gay. Glossaire. I. 280. Citáty už ze XIV. stol.
- kment**, gementh, přespolní plátno tenké. Původ jména se hádá. Matzenauer 206. nechce je odvoditi od Genta města.
- koumar**, sukno železně barvy, lacinější, ale nikoli nejhorší. Náchodští soukenníci prodávali počátkem XVI. věku loket vlěku — nejhoršího sukna — po 8 groších, loket sukna červeného po 10 gr., loket koumaru po 16 groších. (Kn. křaft. arch. náchod z r. 1496.)
- lindyš**, lejdiš, nejlepší sukna, cizí, přespolní. Jméno prý od Lutlichu. města. Byly však i domácí lindyše.
- paj** — něm. Boly, z příze bavlněné, látka podlejší, laciná, domácí i přespolní. Brána na podšívky.
- pokošin**, látka harasu podobná. Staví se k němu leckdy po bok. Wierzbicki v Ornament. der Hausindustr. vykládá pokošin, pokocsin za dílo ruského lidu v Pokutí, jenž tkal koberce z pokošinu.
- šamlat** viz camelot.
- šeř**, šerka, šerina, sukno šeré, laciné. Srov. I. díl. 226.
- šilhér**, hedbávná látka lepšího rázu.
- tafat**, hedbávná lehčí látka.
- tiketa**, tikyta, lehčí hedbávná látka.
- vlček**, šeré nejlacinější sukno.
- zendal**, zendat viz cendal.
- zlatohlav** a **stříbrohlav**, brokaty zlatem a stříbrem tkané.

3. Ženská sukně a kabát.

Podoba ženské sukně; spodnička, spinadla, kolik látky na sukni, premování; jaké sukně do polou věku; jich cena; sukně od polou století. Nové látky. Kytle, rubáše. Rukávy, rukávce, náprsník, kabátce.

Střih nebo kroj **svrchní sukně** XV. století představiti sobě lze tak nějak, jako se nyní šije ženský župánek. Sukně a prsa, vše bylo jeden kus.

Nádherné paní oblibovaly sobě, jakož svrchu vyloženo (srov. obr. 34.), svrchní sukni po předu malebně vyzdvihovati, aby pod ní zřetelná byla suknice spodní, na ten konec hojněji zdobená. Také bývala spodní sukně barvy jasnější než svrchní; zajisté pro pěkný kontrast. Pro poučenou nádherných sukni ženských přikládáme Zachovy obrázky z Vlaského dvora kutnohorského, kteréž tomuto dílu přechoťně propůjčil vld. p. monsign. a farář Lehner, redaktor Methoda. (Obr. 62.) Že se na obrázku připletli také dva světci v zajímavém úboru, to čtoucí nevyčte, dověda se, že celek zobrazen na jediném společném špalíčku tiskařském. Sukně se buď na prsou nebo na zádech šněrovala, ale mnohem častěji za celé století shledáváme, že se zapínala „ženklemi“ či spinadly, řídčeji knoflíky. Spinadla či haklice a knoflíky bývaly i na měšťanských sukních stříbrné, pozlacené, ba i zlaté. I Kateřina podruhně, „r. 1465 jedůc z Prahy do Hory na jarmark“, měla na sukni spinadla stříbrná.¹⁾

Spinadla počítala se na páry, a koncem století bývalo na jedině sukni i 12 párů spinadel.²⁾ Že mívaly šlechtičny spinadel násobně víc, to lze si dobře pomysleti.

Sukně měšťanek a šlechtičen za celé století byly oblibovány velmi řasnaté, dlouhé. Ale i na sukně prostých žen bráno látky hojně. Čtemeť r. 1451 v staroměstských kšaftech, že odkazuje kdosi na dvanácte loket sukna po 8 groších, aby se z toho ušila sukně „Kláře“. Vždyť byla ta Klára děvče služebné, které přece nevleklo snad za sebou ohon.

Zajímavo, že o 30 let později kupuje novoměstský souseď Bartoš schovanici své, „která sloužila u lidí“, sukni modré barvy s velikými rukávy z jedenácti loktů po 8 groších. Na obě sukně bylo tedy látky skoro stejně.³⁾ Uvážíme-li, že sukně tehdejší bývaly „hladky“, že tedy neužito látky koupené k nižádným ozdobám, jako nyní paní mívají (tuniky atd.), tož nelze upříti, že z dvanácti loktů sukna pořídila svrchu oznámená Klárka sukni dosti hojnou a obšírnou.

Paní vyšších stavů ke svým sukním s ohony potřebovaly ovšem látky dvojnásob víc.

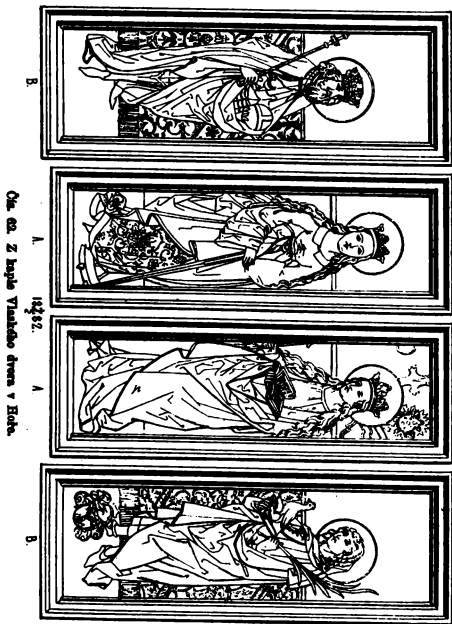
¹⁾ Desky zem. misc. 18. E. 14.

²⁾ Arch. praž. 1128. r. 1499. V náchodské knize kšeftovní č. VIII. z r. 1496 odkazuje se fol. A. 2 „haklice stříbrných 12 k záduší“.

³⁾ Misc. č. 53. D. 8.

⁴⁾ Misc. 26. G. 17.

Sukní ženských ozdobou bývalo přemování. Ale pozorujeme na obrázcích souvčkých, že v tom lemování se ještě ani na konci století nikterak nepřepíná.

V biblí kutnohorské z r. 1489 jest na sukních ženských přemování málo, kde, a naskytne-li se přec, jest pouze jediný široký přém kolem kol. Při tom ovšem nepřeme toho, že některá parádnice, zvláště

urozená, vyskočila z pravidla. Tak na příklad má r. 1464 paní Eliška z Krawnštejna „zelenou sukni s přémy“¹⁾ — ta tedy nepřestala na přému jedíném.

K přemování užívaly paní a dívky nejraději aksamitu, bylo-li lze i tkanice zlaté nebo stříbrné. Dívce chudé opremovaly sukni tkanicí lacinou.

Mnohem hustěji nalezneš na ženských sukních v XV. století kožešinu nežli tkaničkové a stuhové přémy. Lemování kožešinné chtěla mítí kde která v zimě, v létě. Těch kožešinných lemů na sukních a jiných šatech jest v zápiskách taková síla, že ozdobu kožešinnou pokládáme za ráz celého století.

Chudší sukně ovšem měla lem ouzký, bohatší chlubila se lemem z míry širokým, jako to vidíme již na ženě helmbrechtové v rukopise Štítného. Chudší paní a děvča spokojily se lemem beráncím anebo králičím, bohaté paní lemovaly sukně své kuninami a jiným dražším kožichem.

Pohledme do pramenů XV. věku.

V Plzni mají paní r. 1407—1410 sukně rudé, podšité „chřbety“, sukně černé s kožešinou vlčí. Taková sukně vlčí byla r. 1410 zastavena u židovky v kopě grošů. Jedna Plzeňanka zastavila tehda také sukni aksamitovou s bělízny v 3 kopách.²⁾ Roku 1414 jest majetkem jedné pražské paní „tunica (sukně) viridis, subducta vario alias popelice“;³⁾ při tom dovidáme se, že tato sukně zelená, popelice podšitá, byla za 8 kop grošů českých.

Táž paní měla druhou sukni modrou, „subductam pellicio de blauculis alias bělízny“, za 2 kopy; a konečně sukni zelenou, podšitou modrým plátnem za 50 grošů.

V době husitské čteme zhusta o sukních „s hřbety“, sukních s kuním kožichem (r. 1426), o sukních krátkých „aksamitu černého“, jednou o sukni „červené dláhé s hřbety“,⁴⁾ o sukni „černé“ s bělízny za 7 kop (r. 1432), jindy o sukních „černých“ s beránky nebo „s beráncím kožichem“. Paní Dorota, staroměstská souseda, měla r. 1425 také kromě kuní sukně „jinou šerou, modrým plátnem podšitou“ a jinou modrou, podšitou „pyzmejzlem“.⁵⁾

V letech čtyřicátých naskytlo se nám v pramenech několik sukni po 2 kopách; ale sukně „sirotkova“ stála před tím r. 1426 také jen 15 grošů, tať ovšem byla bez kožicha, a nikoliv ze sukna, než z plátna.

Do polou století vyskytují se kromě sukni šeré a černé barvy nejčastěji ještě červené, modré a zelené. Jednou jsme sblédli také sukni „kropenou“ a kromě toho začínají se trousiti sukně „barvy nové“, kte-

¹⁾ Desky zem. misc. 53. N. 9.

²⁾ Výpisy Strnadovy z arch. plzeň.

³⁾ Desky zem. misc. č. 11. D. 11.

⁴⁾ Arch. praž. č. 992. 64

⁵⁾ Roku 1431 v dědictví sirotek tesaře Strýce. Tamže. 125.

⁶⁾ Desky. Misc. 81. 60.

rouž vykládáme za „blankytnou“, jež byla asi bledší nežli obyčejná barva „modráková“.¹⁾

I kroupé sukně objevují se potom častěji.²⁾

Ke kožešinám, jimiž sukně se pošívaj a podšívají, znamenitější měrou přibývá do polou století i liší nebo liščí kožešinový lem. Na příklad i Marta, dcera podskalského plavce, měla r. 1453 černou sukni -- „tunicam nigram vulpino pellicio subductam“; druhá její sukně byla zelená.³⁾

Od polou století poznáváme v pramenech zcela zřetelně, že k bývalým sukním soukenným bojněji přistupují též u měšťanek sukně barasové a tafatové barev jako prve pořád veselých. Při tom zdá se, že paní přemovaly hedbávné ony sukně spíše přémy a tkanicemi, kdežto soukenným sukním zůstávala za prým kožešina.

Čtoucí již ví, že v tom věku ještě nebyval přepych co do počtu takových sukní! Dorota, bohatá řeznice staroměstská, která r. 1451 odkázala muži svému sedm masných krámů, měla takové pěkné sukně, které stály za odkaz, jenom tři! Měla sukni nové barvy, sukni barasovou a sukni „črnú kožichem pošítu“.⁴⁾ Pražská kožešnice Maruška vdala kdys před r. 1432 dceru svoji o dvou sukních!⁵⁾

Bylyť sukně velmi drahé. Bobatý sládek Matěj Drdák koupil kdys před r. 1454 dceři své do „výpravy“ čili výbavy sukni červenou za 7 kop, modrou za 6 kop, zelenou za 3 kopy a černou také za 3 kopy.⁶⁾ Sukně za sedm kop je peníz veliký. Vždyť byla tou dobou kráva za 2 kopy, vůl za tři!

Venkovské měšťanky odívaly se také drahými sukněmi. V Písku na příklad stála sukně r. 1456 nad 2 kopy a některá i čtyři, spinadla stříbrná k tomu nepočítají.⁷⁾

Ohledíme sukně od polovice XV. věku.

V letech šedesátých často vyskytne se ti jakožto ozdoba a lem na sukních kromě kožichů dosavad jmenovaných zaječina. Zvláště sukně šeré bývají pošívány, ale častěji podšívány kožichem zaječím.⁸⁾

Touže dobou nalezli jsme v pražských knihách i několik sukní černých vevěficemi pošíty. Šlechtičny užívají pořáde kunin a někdy i „dchoře“ při látkách atlasových a zlatohlavech.

Co do cen poznáváme v těch letech jaké také snížení. Nejvíce sukni bývá po 2 kopách, Ofka de Sekyfic má r. 1462 také sukni „črnú“ jen za sto grošů.

¹⁾ Poněvadž před tím o blankytné barvě není zmínky, a potom, když přestane epitheton „nová“, zůstává blankytná.

²⁾ Zvláště v letech sedmdesátých XV. věku. Misc. 28. G. 7.

³⁾ Manual novom. č. 89.

⁴⁾ Kášť v kn. č. 992. 244. Arch. praž.

⁵⁾ Misc. Desky. 81. 825.

⁶⁾ Tamže. 239.

⁷⁾ Z knihy arch. písec. nejstarší.

⁸⁾ Roku 1459 „sukni šerá pošítu kožichem zaječím“ má pražská kovářka. Misc. 28. C. 6.

Vykládáme si to tím, že tou dobou už v obchod přišlo evropské, francouzské hedbáví a spolu zároveň že k netušenému rozvoji dospělo suknářství nizozemské. Látky tedy olaciněly aspoň poněkud.

V týchže letech šedesátých ponejprv našli jsme v inventářích sukně bílé (r. 1462 u Kateřiny, kuchařky mistra Vavřince lékaře),¹⁾ které pak od té chvíle trusí se napořád. Do r. 1470 chodívala na příklad Anna Nikolandová, sládková pražská z rohu na Dláženém, v sukni bílé.²⁾ Ty bílé sukně bývaly obyčejně z drahého sukna vlaského.³⁾

Roku 1461 četli jsme ponejprv o kunách, jimiž zdobena také sukně měšťanská. Matiaš Mýdlo, bohatý kožišník staropražský, veliký příznivec kostela Týnského, na jehož stavbu platí, odkazuje jakés Margaretě panně sukni harasovou s kunami.⁴⁾

Ke konci století jest poněkud nápadno při kožešině králíčí, na sukních přišité, výslovně připomenutí, že králík byl bílý. Na příklad r. 1485 uvádí se „sukně brunátná s kožichem králíků bílých“.⁵⁾

Kromě toho postihli jsme též koncem století několik sukní lasicí přemovných. Jednu takovou „červenou, lasicí opremovanou“ našli jsme v knihách jindřichovohradeckých r. 1496. Stála dvě kopy.⁶⁾ Několik málo let potom (1503) ukradl služebník urozené paní Barbofe z Vrchlabí také „sukni atlasovou zelenou, kožichem podšitou a lasičkami opremovanou“.⁷⁾

Z týchže knih hradeckých patrně, že tamější paní a panny také rády přemovaly sukně zlatými tkanicemi

K látkám na sukních obvyklým od r. 1462 v nově přibývá „šilhéf“,⁸⁾ jehož loket byl po 8 groších českých, byl tedy o málo dražší nežli obyčejné hedbáví, jehož loket stál 5, 6 grošů. Šilhéf sobě do konce století oblíbily paní tak, že sukni z něho vůbec zvaly „šilhérkou“;⁹⁾ r. 1496 ponejprv v Hradci Jindřichově čteme o sukni „šamlatové“,¹⁰⁾ kteréž později zůstává jméno „šamlatka“.

Co do barev ustavičně až do konce XV. věku jsou sukně světlé: modré, červené, blankytné, zolené, jeden druh zelené barvy zove se v pramenech barva „diká“ — (Jungm. dikavá eisengrün); kromě toho vyskytují se sukně brunátné, šeré a černé i bílé; r. 1492 v Hradci Jindřichově shledali jsme také jednu sukni „bílou na červeno barvenou“.

Co do cen koncem století v témž Hradci užívali jsme suknici modrou starou za 40 grošů, černou se spinadly za čtyři kopy a sukni černou se „zlatými tkaničkami“ za pět kop.¹¹⁾ Při těchto cenách ovšem nevíme, kolik připadá na zlato spinadel a „tkaniček“.

¹⁾ Misc. 26. D. 21.

²⁾ Misc. 26. E. 6.

³⁾ To zřejmě čte se r. 1485 při sukni Kateřiny Přezkové. Miscell. 26.

⁴⁾ Arch. praž. 992. 257.

⁵⁾ Misc. č. 26.

⁶⁾ Arch. v Hradci. Kn. purkm. s r. 1487.

⁷⁾ Reg. soudu komor. černá fol. 26.

⁸⁾ Desky zem. misc. 26. D. 6.

⁹⁾ Arch. v Litomyšli č. 118. 109. s r. 1492.

¹⁰⁾ Arch. hradecký. Reg. purkm. s r. 1487.

¹¹⁾ Arch. hradecký. Reg. purkm. s r. 1478.

Také v Litomyšli byla r. 1497 nějaká modrá sukně za 50 grošů. harasová za kopu.¹⁾

Hned v prvních letech století následujícího jsou sukně ženské nejobyčejnější po 2 a 3 kopách míšeňských;²⁾ ale r. 1503 viní staroměstská Dorota Stříbrná Ambrože Chodaura z Lokte ze sukně červené aksamiťové, kterou si cenila na 50 kop míšeňských.³⁾

Rukávy při sukních ženských byly za celé XV. století dosti ouzky; teprve za krále Jiřího, kdy k nám zaneseny nové cizinské módy širokých rukávů, čteme v pramenech o rukávech „velikých“ na sukni.

Kterak takový veliký rukáv vypadal, když byl hodně bujný, toho příklad již svrchu jsme oznámili z kancionálu mladoboleslavského. Tu má paní červenou sukni a při ní živůtek červený stejně; k životku jsou přišity nejprve kratičké rukávy asi za pěst — ale z nich najednou vyvalí se veliká hromada řasnaté látky fialové, hromada zvoncovitá, v níž panina ručka zhora mizí. Toť onen veliký rukáv!

Čís. 63. Z biblí kutnohorské.

Daleko vkusnější jsou ony rukávy, jež oblibovaly sobě Vlašky, a které u nás porůznu též se objevovaly. Jsou to rukávy, jichž bořejší díl od ramena až k lokti tvoří mírný pytel — ale od lokte, kdež pytel náhle se souží v malebných záhybech, zůstává rukáv až do konce uzounký. Na obrazech vláckých z XV. věku i Laura Petrarkova takové rukávky má.⁴⁾

Tytéž rukávky objevily se v módě nynější po čtyřech stech letech zase.

Ale že podle rukávů velikých nebo pytlových pořád ještě až do konce věku byly obecněji oblibovány ouzké rukávy, toť patrno ze všech předchozích obrázků z biblí kutnohorské a z jiných souvěků. Na jednu věc při rukávech zvlášť upozorňujeme. Na obr. č. 63. vyskytuje se na rukávě první výřez provlačováný spodní látkou jinou, kterážto ozdoba z míry vybujněla teprve u věku následujícím. Čtenci rač všimnouti sobě ještě obrázku č. 41. — svatba zvíkovská, tu jest tato sličná ozdoba též. Z téže doby, z níž pocházejí naše české obrázky, zpozorovali jsme protrhované a vyvlačované rukávy na fezbách Stwossových (1477—1489) v Polště⁵⁾ a na obrazech anglických i francouzských.⁶⁾

Slechtické dámy v XV. věku rukávy svých sukní zdobily rády také perlami, jednak sestavovaly perly v ornament při samé pěstí, nebo

¹⁾ Arch. litom. č. 118. 35.

²⁾ V knize rychtářské č. 106. arch. praž.

³⁾ Arch. český. XII. 63.

⁴⁾ Bonnard. Costumi dei secoli XIII.—XV. I. 99.

⁵⁾ Fotografie věci Stwossových v uměleckoprůmysl. škole.

⁶⁾ Louandre. Artes sompt. II.

při rameni, nebo konečně našívaly perly řádkou po celé délce rukávní. V pramenech čte se prostě jen o „perlovém rukávě“.¹⁾ Někdy obvěsily bohaté paní nejen rukávce, ale i všecku sukni drabým kamením.²⁾

Svrchu při lidovém kroji praveno, že měšťanky i šlechtičny brávaly na sebe **rukávce čili opleči**. Na ten konec byla sukně bez života, a místo životku bylo oplečí. To nám takřka vnucuje myšlénku, že dokonale oddělení suknice od životka, což vykonalo se, jak povědomo, koncem XV. věku, mělo za vzor lidový крой suknic a opleček čili rukávců.

Rukávce bývaly po celé století buď zvláštním kusem šatu, buď souvisely se spodním šatem, s košilí (s rubášem). A poněvadž těch „rukávců“ od samého počátku století napořád přibývá se počet patrný a neochohabující, soudíme, že rukávce jsou charakteristikou českého ženského šatu oněch dob.

Přítomný obrázek č. 64., reprodukce fresek horských, jest násobně poučný. Vidíme na něm skoro vše, co jsme dosavad o ženském kroji vypravovali. Jsou tu dvě dámy. Jedna je vznešenější. Že jde bosa, na tom nic neschází, patrně tak musí jíti dle nějaké legendy. Oděna jest sukní zlatohlavovou, bílou kožešinou lemovanou. Dessin je modravě černý. Na hlavě má „uši“, „spodníček“ i „korunku“. Bílá její košile jest lemována vzorkem žlutým a modrým. Dáma druhá, vlečku nesoucí, je v šatě černomodrém, jehož lem zelený; na životě má oplečí, rukávce, a zcela zřetelně je viděti i „punt“. Čepce její jest bílý s bordurou žlutou a modrou.

Rukávce bývaly vždy obšírný. Na nich dávala sobě děvčata i paní velmi záležeti; na rukávech bývala shromážděna ozdobnost a přepych největší. Aspoň látkou musily býti rukávce lepší nežli sukně.

Ovšem děvčata a ženy prostě mívají rukávce plátěné, ale někdy i kmentové, tedy z nejjemnějšího belgického plátna, jehož štika byla tehda po 2 neb i po 3 kopách. Oldřicha, plavce z Podskulí žena, měla až do r. 1483 jako bezpochyby mnohé jiné ženy rukávce takové obojí³⁾ — plátěné na obyčejnou službu, kmentové na sváteční den.

Měšťanky jen poněkud onačejší nepřestávaly ani na kmentových rukávcích. Je významno, že i v té době, kde nejdražší sukně měšťanek byly ze sukna, rukávce musily býti už z hedbávu. Na příklad v samé době husitské, v níž jevila se snaha po střídmosti v kroji, čteš napořád o rukávcích „tiketových“ (z tykyty), „cendelínových“ (štuka po 5 kopách), „fandrátatových“, tafatových i atlasových.

Snad také i to přirozeno, nemohla-li měšťanka pro drahotu pořídit sobě ještě všecku sukni hedbávnou neb atlasovou, že snažila se, aby aspoň rukávce se stkvěly.

¹⁾ Arch. praž. 1128. 82. Roku 1499.

²⁾ Jagič. Archiv. XII. 325. „Sukně tkanicemi oběšvaná, všecka od drabého kamení“.

³⁾ Desky zem. Měsc. 26.

Ovšem valných zásob těch hedbávných rukávce paničky v XV. století na komoře v truhlách ještě nemají. Přebobatá Dorota „institoris“ (kupcová), staroměstská souseda, má r. 1425 jenom čtyry. Jedny z atlasu, jiné z sandrštatu, třetí z cendelínu lehkého a čtvrté z těžkého.¹⁾

Šlechtické dámy mívaly rukávce aksamitové a zlatohlavové, ale dokud tyto látky bývaly příliš drahé, přestávaly urozené paní také jen na několika málo rukávcech.²⁾

Určitých cen, za rukávce v XV. věku stály, nalezli jsme jen pramaloučko. Roku 1454 koupil sládek Drdák své dceři do výbavy tafatové

Čís. 64.

rukávce za půl druhé kopy grošů českých.³⁾ V Hradci Jindřichově byly r. 1496 ceněny „rukávky zelené tykytové“ za kopu, „rukávky brunátné červeným plátnem podšité“ za 20 grošů a naposled rukávce „brunátné atlasové s frayzy plavými“ za pět kop!⁴⁾

¹⁾ Desky zom. Misc. 31. 60.

²⁾ Desky. 58. N. 9.

³⁾ Arch. praž. 992. 289.

⁴⁾ Arch. v Hradci. Reg. purkm. z r. 1487.

„Frayzy“ jsou tu povědomé (ze Zibrtových Dějin. I. 370.) „fryžky“ lat. *frisium*; jsou to vyšíváné obojky, okruží, ožidlí nebo vyšíváné lemování,¹⁾ které bylo na oněch rukávcích při krku a při náplastech.

Že sukně při krku bývaly vykrojeny na zhoršení mravokárců, o tom svědčí v obecné části dotčeno. Výkrojek býval všelijaké podoby, ale po našem vkuse nejpěkněji slušel výkrojek skrovný s dvěma pravými úhly , jak ho má panna Maria při své modré sukni v mšále Václava z Radče, kanovníka pražského.

Skrovné dekoletování na prsou nekladeno za nic nealuzného. Svědčíť tomu právě vzpomenuť panna Maria i děvčátka v graduale německobrodském, dcery to donatora Trčky z Lípy, vymalované zajisté v rouně nejpoctivějším.

V tom otevírání řader při sukni ženské začne nová moda koncem věku patnáctého; začíná se ženská sukně na prsou schválně otevírati tak široce a hluboce, aby pod ní viděti bylo vyšívanou košili, nebo paní jaly se v otvor na prsech povstatý podkládati náprsníky, jimž říkala menšina českých paní „prsník“, většina, a to už od XV. věku až do našeho století napořád po německu „punt“,²⁾ a byli-li náprsník malý, říkaly mu „puntík“. Polkám slul prsník „zálohou“. Formou byly punty čtyřhranné i trojhranné. (Viz obraz č. 64.)

Čís. 65. Životové mučedníků 54. B. 15.

Punt okrašlovaly sobě dámy, jak uměly. Urozené paní mívaly punty „perlové“ a jiné o zlatých tkanicích, aniž přestávaly na jednom puntě. Čtvero, patero puntů našli jsme v popisích pohromadě. A některý z míry drabý! Na příklad r. 1500 soudí se Johanka ze Slavic s Kateřinou z Brusu o punt a perlový čepec za 100 kop míš.³⁾

Jako v předchozím věku, takž i v XV. století oblékaly urozené paní a panny přes sukni župice nebo kabátky (lat. *joppula*). V měšťanských inventářích málo najdeš kabátků v tom věku. V pražských knihách čtli jsme, tušíme, jen o jediném „kabátci ze sametistu“ r. 1464, a ten kabátec náležel šlechticně — paní Eliše z Krawnštejna.⁴⁾ Na obrázcích pozorujeme, že župice se časem zkracují. V miniaturách Štítného kabátky jsou přiléhavé, otáhly a téže barvy jako sukně. Váak proběhem XV. věku zkrátily se kabátky berouce si příklad z mužských kabátků, tolik, že koncem věku sotva kryjí záda. Viz obr. 65.

¹⁾ Matzenauer. Cizí slova. 161.

²⁾ Že byl „punt“ samostatný kus na prsou, dokázal na Mělníce r. 1577 Hruška Cyprian; „vytrhl Jaroslové punt s prsou, povrhl jej před ní na zem.“ Arch. mel. č. 27. 191. Nomenclator překládá punt na německo „brusttuch“.

³⁾ Regis. soudu komorn. aksam fol. 127.

⁴⁾ Mšac. 63. N. 9.

Na témž obrázku patrně, že na rukávy takového krátkého kabátce věšeny byly **pachy** či **parukávy**, jaké byly oblíbeny při jiných kusech mužského i ženského šatu. Chelčický i Rokycana se hněvají, že více mnohým rukávy do země.¹⁾

4. Mužská hlava.

Klizení vlasů, klobouk, kloboučníci; čepice, kukly; skleněné oči.

Svrchu vykládáno, že za celý věk patnáctý muži oblibovali vlasy nositi dlouhé, což dědictví věků předchozích. Kdož byli světáci, snaživali se dlouhým svým vlasům dáti podobu prstenců a kučer. Proto kšticí svou jako ženské leccím mazávali a železem (calamistram) pálili.

Že mužové vlasy bílkem z vejce poklízují a upravují, to jim vyčítá v době krále Jiřího Rokycana v postille svojí.²⁾

Souvěkovci v Německu, zvláště synkové městští, natírajíce vlasy bílkem a pryskeřicí činili o to víc, že sobě také tváře mazávali.³⁾

I sprostší lidé naši, kteří nemávali chuti ani pokdy kliditi ani strojiti vlasy, přece jich nechávali růsti do délky, pročež asi nehodí se na náš lid to pravidlo, jinde platné,⁴⁾ že sprostní lidé musili choditi o krátkých vlasech.

Dlouhé vlasy naši předkové všech stavů, pokud nebyli světáci buď česali prostě na zad, nebo rozdělovali je cestičkou na dvě nebo konečně upravovali je v rulík a selští mužové v cop.

Zdá se podle obrázků, že mnozí, zvláště stavu vyššího, oblibovali sčísati vlasy do čela a přes čelo, kdež je pak do rovnosti přistříhovali. Je to zřejmo na kolika hlavách zemských soudců na malbě v červené věži jindřichohradeckého zámku; je ten způsob vlasů patrn na perokresbě místosudího Sezemy z Hořešovic († 1419).

Na přiloženém obraze č. 66. lze obledati dvanáctýrý účes mužské hlavy. Mimořádně dotýkáme, že první muž s pokryvkou na očích vykládá se za Žitku. Reprodukce je půjčena z ochoty ze sl. redakce Květů.

Že i falešné vlasy kučeravé na sebe mladí i starší šviháci sázeli, tož bez zvláštních důkazů pochopitelné. Nevyhynuly paruky od dob perských. Bůh je marně zapovídal židům, brdinský Hannibal, mstitel nad Římany nosil paruku, bídný císař Caligula a bídnější Nero také chtěli býti v parukách pěknějšími, křesťanští theologové — od Řehoře Nazianského a Tertuliana počínajíc — hněvají se na cizí vlasy, jimiž se šviháčtí lidé strojívali na pochvalu svou.

¹⁾ Goll. Postilla. 208. Č. Č. Mus. 1879. Chelč. Postilla. 216. „Rukávy do země“; „povleče se po ní sukně, rukávy.“ Schultze. Modenarrheiten 60, 61 (výpis dra. Zibrta) uvádí, že ty visuté rukávy jsou polský mrav — ale důkaz zůstal dlužen.

²⁾ Goll. Rokyc. Čas. Č. Mus. 1879. 208. „do kostela páni panoše, městáci, any vlasy s vejci dělané“.

³⁾ „Mit Affenschmalz“ směje se Sebast. Brandt v Narrenschiffu.

⁴⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 196.

Kontinuita paruk od dob starověkých až po XVII. století, v němž paruka stala se vítěznou modou, lze snadno stopovati a dokázati.

Jestliže tedy v XV. věku, kdy modou bylo mítí dlouhé vlasy, leckdo kryl se falešnými, nesmíme zamlčeti, že jsme v mšiále harrachovském z r. 1480 přec našli poctivé rytíře, kteří podle svých kušeratých druhů nestyděli se — za pleše. Aspoň malíř je s nimi zobrazil.

Stran vousů svrchu dostatečně vyloženo, že v XV. věku brada obecně nemilována. Přes to ovšem snadno na obrazech souvěkých najdeš výjimky. Najdeš všechny způsoby vousů, plné brady, frňousy (obr. 67; v rukopise obrázek vzácný!), ba na věži mostní v Praze i kozí bradičku shledáš, jakož svrchu doloženo.

Zdá se nám, že leckteří časem asi kolísali mezi obecným holobradstvím a plným vousem; k těm čítáme i českého krále Vladislava. V počtech baronnských¹⁾ je holob

Klobouky s kuličkou zdají se býti židovské, ale ostatní forma jejich kromě špice je obyčejná a od křesťanů nošená.

V právnické knize jihlavské z r. 1430 našli jsme také klobouk té moderní formy, jakou dnes vidíme na slaměných kloboucích o rovné střeše. Z fresek kutnohorských doleji reprodukovali jsme (v kapitole o mužské sukni) klobouk na hlavě dělníkově právě moderní o střeše poněkud ohnuté. (Obr. 83.)

Byly klobouky i hedbávím neb i aksamitem posíté. V pražských inventářích postřehneš takový klobouk nejspíš u některého kupce, z ciziny přichozího a tu usedlého. Na příklad r. 1478 čteme v inventáři kupce Kunce, že měl „klobouček malý, posítý tafatem zlatým a u něho stříbro, jako do něho perí vstrkují“.¹⁾

Čís. 68.

Z biblí kutnohorské.

Z rukop. Zrcadla spasení.

Taktéž asi české panstvo chlubívalo se všelijakými klobouky, jichž v tom století bývalo v jiných zemích tolik rozmanitých forem, že jich nelze ani všech vypsati.

Za zdobu brávány na klobouky pasomany či tkanice barevné a zlaté a zhusta i péra (obr. č. 2.); velicí páni burgundskou modou, kterou zavedeno i smekání, sázeli na klobouky též drahé kamení.²⁾ V západních zemích — zvláště a nejvíce v Itálii — obtáčeli za celé XV. století leckterí klobouk i čepice obšírnými fábory nebo stuhami, které větrem vlály.³⁾ U nás jsou visuté cípy a stuby způsobu poněkud podobného povědomy již ze XIII. století. Jsou v biblí Velislavově.⁴⁾ Věštínou však nevisí fábory s čepice, alebrž je nějak tak obtočen (srov. obr. 29.) a za-

¹⁾ Desky. Misc. 26, G. 16.

²⁾ Pověstný je klobouk Filipa Smělého drahými kameny všecek posetý. Že etiketní smekání je z módy burgundské, uvádí Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 198.

³⁾ Němci těm stuhám Hkali sendelbinde po hedbávné látce cendalu, z něhož byly dělány. Zibrť našel v skladbě o podkoui a řáku slovo „točenka“, které se snad dobře hodí. I. 282. Vlaske obrazy viz v Bonnardovi Costumí. I. 41.

⁴⁾ Reproduk. v Zibrťových Dějin. I. 282.

věšen, že visí pytlovitě dolů. Tím způsobem zdobené pokrývky najdeš u nás ještě v počátcích XV. století, jakož o tom svědčí obrazy rukopisu univ. knihovny (č. 17. A. 34), z nichž jeden vytištěn již v I. díle Zibrtové str. 296. Obrázek visutého fáboru podáváme doleji. (Obr. 85.)

Stav městský a venkované věrně drželi se za celé století čepic a kukel. Že ten onen také koupil si švihácký klobouček, toť se ví. Ale obrázek jihlavské knihy světle oznamuje početní poměr těch pokrývek k sobě. Z 11 figur na témž obrázku osm kryjí sobě hlavu čepicí, jedna osoba má kuklici a dvě jsou v kloboucích. Osm čepic tedy proti dvěma kloboukům!

D'Elvert vypravuje¹⁾ dle starých pramenů, že zvláště selský lid svou chloubu míval v drahých, pěkných čepicích. Právě v XV. věku stěželo bylo zřítí sedláka na poli, aby neměl čepici mnohem dražší nežli byl všecek jeho oblek ostatní.

Čepice bývaly ze všech látek a forem i nejpodivnějších, od homole frygického rázu až po široký rendlík; „štorc“ jich býval beranem nebo jinou kožešinou obložen. Některá čepice je plstěna všeseka, a štorc její do výše zdvihnutý jest uprostřed klínovitě vystřižen, kterýž klínový výstřižek v kožešinném štorci klade Zibrt v I. díle za charakteristický znak český, Heyden (Tracht. 283.) za německý, ač zdá se, že neprávem. Jiná čepice je mnohem širší, ale nižší se štorcem kožešinným. Jiná zase je do špičky, ale štorc její jsa odchýlen do šířky, jest vystřižen kol do kola několikrát. Jsou čepice také jako vysoké zvonce. Některá čepice má štorc, jenž úzí se na zad do špičky, jiná zase má štorc do předu se špičatělý nebo naopak do předu široce otevřený.

Čepice všelikterakých forem sestavili jsme v obraze č. 69. a č. 70. Prvnější jsou z počátku století, druhé jsou z konce jeho. Však se mnoho neliší.

V době krále Jiřího začali u nás, jakož svrchu připomenuto, nositi čepice ženským čepcům podobné; Židek zove je děravými. Jsou to čepice sítkové, pletené; jednu takovou z lepších zřítí na hlavě pana Trčky v graduale německobrodském (z r. 1506). V století XVI. ujali děravý čepce, jež zvali Francouzi calotte, německí lancknechtí.

Koncem století též vyskytuje se u nás a v Polsku čepice podobná turbanu. Nosívali ji zvláště řemeslníci,²⁾ u nás nebyla bojna, ale postříhli jsme ji několikrát přec, a to ještě r. 1523 na obraze, jímž zdo-beny výsady nožířů pražských.³⁾

Přiložený obraz č. 71., vyňatý z rukopisu „Život sv. Františka“, představuje českého tesaře z hrany století XV. a XVI. v takové divné čepici. Je žlutě malovaná. Ostatně má tesař červenou župici, fialové nohavice a bílou zástěru. Též na náhrobní tabuli Magdaleny z Jaradce (r. 1492) má jeden z mužů, kteří drží erb, čepici toho způsobu divného. (Obrázek č. 72.) Některá z onačejších čepic — bezpochyby hed-

¹⁾ Gesch. Iglau. D'Elvert. 126.

²⁾ Buchner. Codex pictur.

³⁾ V městském muzeu na Poříčí.

bávná nebo sametová — sluje v pramenech XV. století; biretus, biretum. V I. díle str. 293 ukázáno, že biret v XIV. stol. byla pokrývka

Čís. 69. Z rukop. Zrcadla spasení.

hlavy učených; ale našli jsme duos biretos také v Plzni z r. 1407 u zlatníka Hanuše. Že to byly onačejší čepice, to patrno z toho, že je Hanuš zastavil, a žid na ně půjčil.¹⁾

Čís. 70. Z biblí kutnohorské.

Čís. 71. Rukopis Život sv. Františka.

O kuklách a kápích (obrázek č. 73.) jsme pravili, že v době husitské přišly k poctivosti starodávné; ale v pozdějších letech na

¹⁾ Z výpisů Strnadových z knih. judic. generale.

obrázcích souvčkých kukel najdeš čím dále tím méně. Kdežto v první půli XV. století v pramenech čteš ještě o kuklách zdobených okrajky bezpochyby zlatými nebo stříbrnými,¹⁾ kdež ještě Hus ví o kuklicích kožešinou podkládaných: ke konci téhož století v biblí kutnohorské mají kuklici muži při pohřbu, pak některý z bratří Josefových na cestě do Egypta, a v jiných tiscích souvčkých mají kuklu obyčejně již jen pastýřové.

Čís. 72. Náhrobek Magdaleny manželky Jindřichovy
z Hradce z r. 1492 v kostele sv. Jana v Hradci Jindřichově.

Z toho by důvod byl k soudu, že kápě a kuklu do konce století nejspíše brávali měšťanství mužové na cestu nebo k smutečným úkonům a venkované, myslivci, havíři a jiní dělní lidé do díla, ačkoli na obrázku č. 62 z Kutné Hory zřítí bohatý elegantní mužský úbor z konce XV. věku, a při něm kápě!

¹⁾ Arch. praš. č. 817. 2.

Nahlédneme-li do vzácných inventářů XV. století, abychom poznali zevrubněji, kolik a jaké kukly a čepice tehdejší měšťané měli, nalézáme nejprve u znamenitého měšťana pražského Šimona od lva, že měl do r. 1433 čepic a kukel počet větší, poněvadž je čtyřem mužům odkazuje všechny, aniž je vyčítá.¹⁾

Při některých měšťanech pražských touž dobou neshledáš jiné pokrývky na hlavu nežli po jedné kukle a čepici.

Co do barvy do let čtyřicátých nejčastěji zapisují se v knihách²⁾ kuklice zelené a modré. Sigismund Jirconis de Poříč r. 1455 zanechal po sobě také kuklu modrou, kterou míval do vojny.³⁾

V letech následujících naskytne se někdy kukla také jiné barvy, zvláště šeré, a r. 1462 postřehli jsme u Beneše Sixta, měšťana a sladovníka novoměstského, kuklu šerá „šnorovaná“;⁴⁾ při ní měl též muž čepici „črná“ a dva „klobúčky ocelivá“, kteréžto „kapalíny“ železně patrně míval na hlavě, když sloužil obci nebo králi zbrojně.

Čís. 78.

V letech sedmdesátých naskytne se ti mezi kuklicemi ta neb ona červená; takovou měl na příklad kupec Kunc již prve pověděný. V dalších letech čteš o kuklách už jen spíš při lidech nižších; na příklad některý šrotář anebo plavčík podskalský ji má. A když koncem století začnou se ti otevírati inventáře venkovské, ihned postihneš, že tu kuklice ještě poněkud kvete, kdežto v Praze mizí. Některý člověk, zvláště starší, ani neměl jiné pokrývky, která by stála za odkaz, nežli soukennou kukli. Na příklad v Litomyšli r. 1494 starý Kubka z předměstí Německého.⁵⁾

Ale aby nikdo nemněl, že v městech venkovských bylo vše samá kuklice, oznamujeme, že v téže Litomyšli soukenník Eliáš Votava poroučí otci svému kromě jiných pěkných věcí i „čepici kuní“.⁶⁾

V této kapitole naskytuje se sama sebou otázka, měli-li naši staří na oči skla či brejle. Sklenné oči — to uvidíme — vyskytují se dosti záhy v století následujícím; i za parádu nosívali je „v zlatých rámcích ufasované“. Ale v tomto XV. století v inventáři ani na obrázku nenalezli jsme jich. A brylle na světě byly dávno! Juž císař Nero, aby lépe viděl, díval se gladiatorským zápasům skrze skla konkávně broušená. Až po r. 1290 užíváno jen skla jednotlivého, jímž člověk na zrace mdlý jezdil po papíře, jako teď činívá se s lupou zvěšovací. Roku právě psaného prý vymyslel si brylle Florentan Salvino degli Armati.⁷⁾

¹⁾ Arch. praž. 992. 154.

²⁾ Misc. č. 28.

³⁾ Lib. antiqua. 26. A. 4.

⁴⁾ Misc. 26 D. 6.

⁵⁾ Arch. litom. č. 118. 11.

⁶⁾ Tamže 15.

⁷⁾ Zprávy o tom všem snesené v knížce J. Rodenstocka „die Brille“. Jméno odvozují buď od beryllu (druh smaragdu), jenž vsazován místo skla, buď od „parrilium“ — pár k sobě náležející.

V XIV. věku vyskytují se brylle v posledních pořízeních vláských pánů jakožto věc cenná; sv. Antonín Padovský prý nejen šaty ale i brylle své dal chudým.

Na francouzských obrázcích viděli jsme první sklený skřípec na nose r. 1380.¹⁾ Přes to teprve r. 1482 připomínají se první bryllafí v Norimberce. Touž dobou asi přišly „sklenné oči“ k nám, ale ovšem jen na pomoc lidem zraku mdlého, aby později v století následujícím se španělskou modou staly se kusem chlubným.

5. Mužská sukně a kabát.

Sukně oděvací, sukně chodící; hasuky, kaštany, látky, kožešina, barvy, ceny. Kabát štukovaný, šachovaný, zvířecí, a nápraníkem, provlačovaný.

Mužská sukně, jakož svrchu položeno, byla dvojitá. Jedna měla střih nebo кроj starodávný, košili podobný, jakož ukazují obrázky (č. 14., 45. a j.); druhá stala se halenou, svrchníkem, jenž bral na sebe všeli-jaké podoby.

Sukni prvního způsobu zvali někdy „oděvací“; sukně druhého řádu slula „chodící“. I Němcům slula „suggenice“²⁾

Čís. 74. Zrcadlo spasení
44.

Sukně oděvací byl ve všech stavech ještě za celé XV. století oblíbený šat, právě tak jako u věku minulém. Byla výstrojem svým i látkou i délkou rozmanitá.

Rukávy měla jedna sukně úzké, druhá širší, třetí byla bez nich anebo měla jen krátké pahýly, ramena kryjící.

Jedna sukně byla úzká či otáhlá — otáhlá — jiná řasnatá. Jedna byla celek, druhou rozřízli na straně nebo v zadu. Na obraze č. 74. podáváme vzorek prosté sukně řasnaté a po straně rozstřížené. V rukopise je malována zeleně, spodek je růžový. Nohavice má ten divoký mládenec fialové.

Pastýř měl sukni z plátna a z cvilinku, sedlák z kůže a z vlčku, totiž z laciného sukna, měšťan ze sukna dražšího ano i z bedbávi, z barchanu, z harasu, pán z atlasu, zlatohlavu a aksamitu. Měšťan a pán obkládali sukni kožešinou, lemujiče její obrubu kolem kol, lemujiče i rukávy i otvor na prasech i otvor při krku.

¹⁾ Viz béricle, béril et bésicle v Gay. Glossair. 148.

²⁾ Tak totiž čtu jméno „suggenice“ u německých kultur. historiků, poněvadž suggenice není nic, a suknice je sukně chodící, kterou oddali Slované sousedům západním. Brov. Heyden. Tracht. 80.

Poněvadž mužská sukně celkem formu má velmi prostičkou, ba naivní, na níž nebylo lze nic organicky pozměňovati, uchytla se moda aspoň rukávů, aby na nich dovedla svoji bujnost.

Rozšířen rukáv počestné sukně mužské a ustřížen v špičce visutou, jakž ukazuje obrázek č. 75. Je to růžová sukně nějakého velikého pána, dejme tomu, že krále. Barvy jest sukně na povrchu růžové, ve spod modré. Rukávy nějaké spodní župice ven číhající jsou šedé rovně tak jako nohavice, které zdají se býti kožené.

Obrázek č. 76. ukazuje mužskou sukni, jejíž rukávy jsou velmi široké, ale ne špičaté, než okrouhlé. Sukně jest barvy měděné; spodní šat i nohavice má pán zelené. Zajímavý jest při té sukni čili kolár hranostajový.

Čís. 75. Zrcadlo spasení 88.

Čís. 76. Zrcadlo spasení 42.

Na obraze č. 77. podáváme vzor sukně dole stříhané, zelené, jejíž rukávy vzaly na sebe nepěknou formu ohromných pytlů. Spodní šat mladého pána i nohavice jsou rudé. Kterak se taková pytlovitá sukně svlékala, toho poučení na obrázku č. 78. Je tu malována sukně velmi nádherná. Má zlatý lem dole i na ramenou. Jináč jest všecka růžová a třásně na rameni jsou zelené.

Mnohem pěkněji vypadá muž na obrázku č. 79. Jeho sukně jest sešita z dvojí látky. Spodní kus je modrý a bez ozdob, za to svrchní je zelený a vystřihovaný. Lemování těch vystřiženin jest zlaté. Při tom má muž též vystřihovaný zelený límec čili kolár rovně se zlatou obrubou.

Konečně předkládáme obrázek č. 80., na němž zelená sukně pěkně zdobena jest dlouhými pachy vystřihovanými. Podšívka má šedou. Nohavice při tom kostymu jsou fialové.

Čís. 77. Zrcadlo spasení 887.

Čís. 78. Zrcadlo spasení 88.

Čís. 79. Zrcadlo spasení 42.

Čís. 80. Zrcadlo spasení 46.

Zvláštní formu neopásané sukně rač čtoucí shlédnouti doleji na obr. 104.

Sukně oděvací zapínaly se u krku haklíkem (lat. slovo uncinula), sponkou nebo knoflíkem. Prostý člověk zavázal si sukni při krku tkaničkou a ještě prostější člověk nechal tak.

Sukně oděvací — též oděvačka zvaná — bývala rozmanitých délek. Některá sáhala do kolenou, jiná přes ně, jiná jich nedosáhla. Ale přiblížila-li se některá sukně mužská krátkostí svou ke kabátu, v popisech zvláště se připomíná, že sukně ta je „krátká“. Nejdelší sukní mívali učené páni a kněží. Oběma slula reverenda. Ale i sladovník pražský Rameš chodil r. 1478 v „reverendě nové barvy“.¹)

Dlouhá bývala i sukně králů, jakož tomu svědčí obrázek krále Saula z rukopisu Zrcadla spasení. (Obr. č. 81.) Sukně toho krále je modrá, se žlutými vložky; je po straně rozšířena. Nohavice má král zelené.

Krátkým sukním říkali „hazuky“,²) kteréž byly také otevřené (obr. č. 82.); při lidech prostších sluly sukně oděvací kytlemi, kytlicemi,

Čís. 81. Rukopis Zrcadla spasení
48.

Čís. 82. Z rukop. arch.
kapitulního sig. A. 10.

leckde po venkově i „mužskými rubáši“; obrazec kytlice dělnické podáváme pod č. 83. Je to halena šerá, rečná.

Také vyskytne se někdy jméno „kaftan“ (v slovnících XVI. věku sluje collobium), jež svědčí o východním původu. Nosili je Rusové, Poláci, od nich vypůjčili si ho i Maďaři. Kaftan k nám přinesli asi Poláci po smrti Jiřího krále. Byla to sukně všelijaké délky, zapínaná i zdobená buď petlicemi a tkanicemi přes prsa věšenými buď knošíky.³) Že nemusila býti z těžké látky ani košešinou zdobená, to patrně z popisů

¹) Desky zem. Misc. 26.

²) „Hazuka dluga szata po kostki“ definuje se v Material. Historyczn. I. 68

³) Obrazy polských kaftanů v Matejkových Ubiorech na tabuli mezi rokem 1447—1492.

v Litomyšli, kdež brzy na počátku XVI. věku vyskytují se i plátěnné kaftany. Slovníky XVI. věku vyličují kaftan jakožto kabát „bez řas, bez falldů“.

Sukně chodící na počátku XV. věku jsou kusem šatu zánovním musila podniknouti boj s pláštěm, jenž ji od nepaměti nahrazoval. Přemohl-li plášť předchůdce sukne chodící, všelijaké svrchní tapperty, curkoty a kuršity,¹⁾ (corset) sukni chodící nepřemohl. Tappert zmizel, kuršit utekl se ke králům, u nichž jsa podoben reverendě kněžské zůstal rouchem slavnostním.²⁾ (Obr. č. 84.) Byly oba krojem nepraktickým proti sukni chodící po předu rozstřížené. Reverenda krále na přítomném obrázku je do žluta hnědá; žena na obrázku malována zeleně.

Čís 88. Z fresek kutnohorských.

Sukně chodící rukávy mívala buď hodně široké nebo neměla žádných.

Do širokých rukávů kladli muozi peníze jako do kapsy. Čtemeť r. 1486 v jedné knize soudní:³⁾ „Poručil jsem, aby kladl peníze do trubly, a on kladl do rukáva sukne své.“ Jinde čteme: „Vyňal peníze s měchýřem, dosti pěkný uzlík, a vložil je do rukáva.“ A tak zůstalo zvykem napořád. I urození vstrkávali peníze do rukávů svých sukni.

¹⁾ Viz o nich v I. díle Zbrtové. 154. 246.

²⁾ Gay. Glossair. 435.

³⁾ Arch. rakovnický nejstarší kniha.

Čtemeť na příklad r. 1534 v komorních soudních knihách, že pan Florian z Púchova padesát kop vyňal z rukávu a „vzav je, chtěl je zase strkati do rukávu i s pytlíkem“. ¹⁾

Sukně chodící na počátku XV. století byly bez límce, na konci věku měly límce a výložky, které byly namnoze pokládány ozdobnou látkou, zhusta kožešinou. Která sukně byla všechna nebo s částí po spodu podšita kožešinou, tať slula, jakož svrchu vypravováno, šubou. Střih chodící sukně a šuby byl týž. Jináče byly chodící sukně podšívány plátnem nebo lehkým pájem. Na obrázku č. 85. ukazujeme krátkou sukni chodící člověka prostičkého. Zelená jeho sukně jest bez rukávů, velikými otvory jejími prostrčeny jsou ruce, tkvící v rukávech spodní sukně oděvací modré. Muž je obut černými botami.

Čís. 84. Zrcadlo spasení 79.

Čís. 85. Zrcadlo spasení 235.

Zajímavější je druhý obraz č. 86. Je asi o 70 let mladší předěšlého a proto velmi poučný. Je na něm patrné, jaký rozvoj a podobu na sebe vzala sukně chodící do té doby. Obraz sám je reprodukce fresek z kutnohorského chrámu sv. Barbory. Vyobrazení tu tří mužův na oko mladí. Buď jsou to literáti, buď dospělí žáci od sv. Barbory chystající se ku zpěvu mešnímu, nebo představuje se tu nějaká scéna z činnosti horních úředníků — neumíme udati. Ale to rozhodně přeme, že by prostřední figura byl znamenitý Smíšek z Vrchovišť. Je nám zjev muže pod zvoncem málo nádherný na Smíška. Známe bohatce toho z graduálu Lobkovického a víme, že vypadá jako rytířský švihák.

¹⁾ Kn. kom. soudu. 13. 240.

Než nám tu běží vlastně o chodící sukně. Jsou dvě s límcem, jedna bez výložek. Na figurách patrný a zajímavý spodní šaty, sukně, kabáty, košile sbírané a zdobené. Osoba svíčku rozsvěcující má halenou temně fialovou, košili bílou. Muž prostřední má sukni chodící šedou, kabát bílý a košili červenou. Mladík u pultu jest v haleně zelenomodré, spodní sukni nebo košili má bílou.

Sukně chodící byly vždy obšírné, nejobšírnější na rozhraní XV. a XVI. století. Dobrý vzor panské sukně chodící viděti v titulním listě gradualu mincmistra Smíška z Vrchovišť z r. 1490.¹⁾ Znameníť ten

Čís. 86. Z fresek kutnohorských.

boháč kutnohorský, po němž tolik podivuhodných památek uměleckých v Hoře do té chvíle zůstává, klečí na obrázku oděn jsa velikou, dlouhou řasnatou sukni chodící.

Tyto sukně, svou obšírností téměř plášťům podobné, byly tehda velmi rozšířeny po světě. Byly asi modou obecnou. Nalezli jsme je v Polště²⁾ i v Itálii.³⁾

¹⁾ Ve sbírce ambrasské ve Vídni.

²⁾ Codex picturatus krakovský. Bucher. 48. Tu je sukně veliká bílá s no-drými výložky. Obrázek „procarzů“.

³⁾ Bonnard. Costumi. 168. Obraz mercante Veneto. Kupec má tu sukni lehkou i obšírnou, jako polští procarzi, kteroutž text vypisuje slovy „mantello di panno giallo“.

Pod číslem 86. a) podáváme z fresek zvládkových figur velmi sličné kreslenou. Je to mladý páu z nejvznešenější společnosti panské oděný dlouhou řasnatou sukni chodící, jejíž kožešinový lem mohl by nás svést, že bychom tuto nádhernou sukni již počítali za šubu. Přitomný obrázek spolu poučuje, kterak dovedně uměli mládenci křídlo svojí dlouhé sukně zdvihati, aby padalo v malebných záhybech.

Na obraze č. 87. podáváme příklad obšírné sukně panské z hrany XIV. století. Sukně ta, již oděna prostřední figura v čepici, jest bez rukávů. Límce nemá; ten tu samostatný.

V knihách popisných nečinívá se mezi mužskými sukněmi oděvacími a chodícími rozdílu.

Na poznanou látku, barvy a kožešiny těch všelijakých sukni, ať již jsou chodící neb oblekací, vízme prameny.

Na počátku XV. věku se naskytují soukenné sukně s kožichem beráncím a liščím. Na příklad r. 1425 odkazuje Tomášek z Hlohovic bratru svému „sukni s beráncím kožichem“; a „sukni parvíku s liščím kožichem“; ale též Tomášek měl také jednu „sukni modrá nepodšitá“.¹⁾

V plzeňských seznamech zástavních je od r. 1407 často zapsána „tunica cum pellicio vulpino“. Urození v týchž záznamech mívají aksamitové sukně „cum pelibus madrinis“ (kuny) a „cum béliizny“.

Ve dvaceti chodících sukních plzeňských, poznamenaných od roku 1407—1412 bylo co do barvy šest černých, 4 zelené, 4 šedé, 3 modrákové, po jedné bílé, červené a jedna „lucidi flavei coloris“ — jasně plavé barvy — řekněme tedy lvová.

Byla-li sukně barvy temné, podšívka plátěná byla světlá; na příklad zapsána „tunica virilis nigra, subducta flaveo lineo“ — tedy sukně černá, podšíť plavé.

Též doby nosívali měšťané pražští sukně ze „liščie“, sukně „mechelské“, totižto ze sukna mechelského. Obyčejně jest barva těch sukni černá nebo modrá. Husitský brněňský Mařík měl do r. 1433, v kterémž roce zesnul, kromě pláště sukně trojí v zásobě: sukni šerou a modrou, obě s liším kožichem, druhou šerou s beráncím kožichem.²⁾ O beráncích kožích tu a tam stojí zvlášť dotčeno, že byl „črný“. Duchek, pražský sladovník, jenž zemřel r. 1437, měl kromě jiného 3 sukně, jednu „šerú s beráncím kožichem černým“; jinou s liškami, jinou s plátnem.

Čís. 86. a).

¹⁾ Lib. terc. v arch. praž. 992. 61.

²⁾ Arch. praž. 992. 148.

V inventáři téhož sladovnicka čteme ponejprv o „barchanci“, což bude asi lehká sukně z barchanu.¹⁾

I v následujících letech vždy zase namanou se ti sukně „s plátnem“, sukně s kožichem králským, sukně s berany a liškami, sukně brykyškové, lindyšové a z barchanu. Roku 1455 ponejprv se připomíná „suknice šerá, otáhlá“; tedy nová užší forma;²⁾ téže doby čteme několikrát o sukních s kožichem zaječím a též o sukních zhola „bez kožicha“.

Čís. 87. Sténomalba z Králové Dvora. Reprodukce Kutinova.

Roku 1461 ponejprv nám vyskytuje se mezi sukněmi šerými, modrými a černými sukně „nové barvy“ a kromě ní mužská sukně harasová,³⁾ zajiště tak lehká jako prve barchanová.

V době přepychu za krále Jiřího náhle se namanou v pramenech i u měšťanů sukně s kunami a jinou drahou kožešinou, kterou do té chvíle zřítel jen na pánech urozených.

¹⁾ Misc. 28. B. 1. při deskách.

²⁾ Miscellanea. 26. A. 4. Při deskách.

³⁾ Tamže. C. 2.

Barva modrá bývá sukním mužským v letech sedmdesátých nejčastěji; nově vyskytuje se r. 1479 sukně brunátná.

Z popisu „udidlníka“ Macáka, zemřelého r. 1478, kdež stojí, že měl sukní černou „s kožichem“ a sukní „všední“¹⁾ (bez kožichu), dovolujeme si soud, že sukně pošívané při měšťanech bývaly vůbec na nedělský a sváteční den. Všední sukně v popisech nejspíš poznáš po jméně sukní vlčatých čili z „vlčku“ sprostého urobených. Sukní vlčatých našli jsme několik v nejstarších inventářích města Litomyšle a Rakovníka.

V Litomyšli na příklad r. 1494 starý Hubka neměl ani jináčích sukní než vlčatých. Odkazujeť Martinovi, synu svému, „suknici s knoflíky vlčatú“ a Janovi „poroučf suknici vlčatú horší“.²⁾

Ale aby nikdo nemyslel, že v Litomyšli byli všickni lidé vlčkem šerým a chudým odívaní, jest oznámiti na konec, že v témž městě soused Tuček r. 1495 měl sukní tykytovou a Eliáš Votava, soukenník už svrchu kdes dotčený, oblékal se sukní „zlaté barvy“, kteráž nade vši pochybu byla z nejlepšího sukna, poněvadž ji odkazuje Janovi „knapovi“ čili tovaryši svému na památku.³⁾

Co do cen lze nám opět uvéstí jen počty relativné. Roku 1407 zastavena v Plzni sukně chodící s jakous kožešinou ve 2 kopách; s kožešinou líčf ve 3 kopách, sukně aksamitová s bílou kožešinou též ve 3 kopách.⁴⁾

R. 1439 má Petr, soukenník na Poříčí v Praze „dvě sukně za dvě kopě“.⁵⁾ Koncem století je v Králové Dvoře sukně vlčatá za kopu.⁶⁾

V Litomyšli jsou počátkem XVI. věku sukně mužské i jen po 28 groších bílých; panské sukně atlasové pak počítají se do mnoha kop.

V Hradci Jindřichově i neveliká hazuka r. 1496 cení se třemi kopami.⁷⁾

Poněkud dobrým vodítkem k počítání posluž zpráva, že r. 1448 kupováno sukno domácí v Praze loket po 4 groších.⁸⁾ r. 1455 loket šerého a nejlacinějšího sukna stál u suknaře Poláčka blíž sv. Klimenta po 3 groších; dražšího sukna loket po pěti groších.⁹⁾ V Hradci a ve Dvoře Králové r. 1496 nejlacinější sukno bylo po 4 groších, v Litomyšli „kmejn“ — tedy sukno hrubé po 6 groších. Sukna cizí bývala několi-krátě dražší.

Loket plátna na podšívkú stál v polou století v Praze 3 groše, v Litomyšli koncem století 4 groše.¹⁰⁾

¹⁾ Miscellanea. 26. v deskách.

²⁾ Arch. litom. č. 118. 11.

³⁾ Arch. litom. 118. 15.

⁴⁾ Výpisy Strnadovy z plzeň. arch. z kn. ju. generale.

⁵⁾ Arch. desk. Misc. 28. C. 10.

⁶⁾ Rukop. dvors. mus.

⁷⁾ Regis. purkm. v arch. hradec.

⁸⁾ Arch. praž. 992.

⁹⁾ Misc. 26.

¹⁰⁾ Arch. litom. 118. 23. r. 1496.

Co do drahoty kožešin víme, že r. 1444 tisíc králíků „bravantských“ ceněno za 10 kop, „rýnských“ za 38 kop; ¹⁾ tři vydry r. 1483 stály půl druhé kopy. Kuny byly o něco dražší.

* * *

Šat velmi krátký, takřka popásný, jenž halil v XV. století hruď a záda, sotva kryje boky (v latin. slovnících thorax), slul kabát. Na obraze č. 87. a) má bífic šat knoflíky spjatý, kterýž jest na přechodě mezi sukní a kabátem. Na obraze č. 88. má stojící figurka též šat, který není už sukně a není ještě kabát. Je to župice v bocích otáhlá,

Čís. 87. a)
Z biblí kutnohorské.

Čís. 88. Z rukop. Hodinky kláštera
sv. Jiří fol. 20.

červená, bílým beránkem lemovaná. Za to sedící pán má šedivý kabátec, jak se sluší. Jeden má modrý klobouk, druhý modrou čepici, nohavice též modré.

Kabát býval, jakož svrchu vyloženo, k ramenům a na prsech vy-
cpáván, v bocích naproti tomu tuze utahován, sponami, spinadly, kroužky ²⁾
nebo knoflíky zapínán.

Býval druhdy z jedné látky, obyčejně jen světlé — vždyť kabátec
byl za celé století šatem parádnickým; v době Jiřího začali krejčíři naši
po vzorech románských kabátce „štukovati“ a „merhovati“ či „šacho-
vati“, z barevných, pestrých kusů je skládající, kterouž modu vidáme
i na obrazech polských. ³⁾

¹⁾ Desk. Misc. 28. K. 2.

²⁾ V inventáři kupce Kunze r. 1478 jsou „kroužky od kabátců a spinadla
pozlacená“. Desk. Misc. 28. G. 16.

³⁾ Buchner. Codex pictur. 28. 87.

Kabáty mužské bývaly ze všech látek robeny; v bouřích husitských a po nich i z ornátů dělány kabáty, jakž Rokycana svědčí.¹⁾

Stejně zajímavé, že ten onen už nejstarší kabát byl z kůže, proto mu říkali v XVI. věku kabát „zvířecí“.

Rukávů býval kabát obyčejně ouzkých, ale nemusily býti z téže látky ani téže barvy, jako byl kabát sám. Spíš bývaly rukávy z látky lepší, a my povíme, proč. Kabát totiž nebyl v XV. věku tak samostatným kusem šatným, aby bez pohoršení směl slušný člověk v něm choditi po ulicích (přirovněj kabátec starých vždy k naší vestě); na kabát měl býti kladen plášť a pláštík, anebo chodící sukně měla býti přes něj převlékána. A poněvadž i ze sukně i z pláště rukávy kabátce více nebo méně pokrytého ven číhávaly, proto bývaly z látky skvostnější. V následujícím věku poznáme i zvířecí nebo kožené kabáty s rukávy damaškovými!

S tím dobře souvisí, že někdy v popisích najdeš i rukávy bez kabátu! Na příklad Martin, kotlář z flašněřské ulice v Nové Praze, roku 1477 zanechává v statku svém „dva rukávy aksamitové od kabátu.“²⁾

Kteraké kabáty dělalo řemeslo kabátnické u nás v polou XV. věku, o tom máme vzácné hodnověrné zprávy z artikulů cechu kabátnického, pocházejících z r. 1448.³⁾ Tu čte se, „aby byly dělány barchanové kabáty v prostředku plátnem novým, a bavlna aby byla v prsy, a vezpod aby bylo plátno nové nebo cvilink bez přimísení vetchého; v kožené kabáty aby bylo vetché plátno v prostředek a vezpod nové, vetché plátno aby nebylo děláno pod barchanové kabáty, ani pod rukávy aby vetchého mandilovaného plátna na trh nebylo děláno“; „v harasové kabáty aby bylo děláno dvoje plátno v prsy svrchné a v pokošinové též“.

Spolu ustanoveno v artikulech, aby přísežní starší kabátníci i městský oufad dohlédali na to; který kabátník by se prohřešil plátnem vetchým, to jest plátnem již jedenkrát užitým, aby propadl kabát a na rok zbaven byl řemesla.

Že i chudší lid městský oblékal se kabátcí, to plyne neomylně z té zprávy, že podle kabátníků, kteří šili a vycpávali kabáty barchanové, harasové, pokošinové a kožené, vzniklo v městech pražských řemeslo kabátnických „vetešníků“, kterým jest po hádkách s kabátníky „novými“ neb noviníky porovnáním úředním r. 1441 propuštěno šiti kabáty z nového cvilinku a kromě toho z ostatních všech látek, ale jen ze starých čili „vetchých“.⁴⁾

Z těch laciných kabátů cvilinkových a jiných i plátěných vyvinuly se dlením XV. věku všelijaké krátké blusy, které napotom vyskytují se zvláště při řemeslnících pod všelijakými jmény jakožto „suknice otáhlá“, „suknice úzká“, „kýtla“ a „perkýtla“.

Jako ženské ozdobovaly prsy svých sukní všelijakými „prsuíky“ čili puntý, právě tak vedli sobě mužové. Mnohý kabátec měl na pro-

¹⁾ Goll. Čas. Čes. Musea 1879. 207.

²⁾ Desky. Misc. 26.

³⁾ Desky. Misc. 15. P. 11.

⁴⁾ Desky. Misc. 15. D. 14.

středku prsou trojhranný punt se špicí dolů obrácenou, z látky jasnější, nádherněji pořízený, všelijakými tkanicemi, portami čili pasomany ozdobený. V Kouřimi našli jsme na samém počátku XVI. věku „mužský punt perlový s přazků od pásu a nákončím pozlatitým“.¹⁾ Kdo měl kabát po předu hluboce vystřižený a puntem nezakrytý, dopouštěl se i napotom vždy veřejné nealůstnosti, jakož dobře vysvítá z dedikace Vodňanského v díle „Theatrum mundi“, kdež se praví r. 1605 způsobem modernisujícím, že „Carthaginenští Hanibalovi k hanbě přičítali, že s rozpatými nadry chodíval a praš svých puntem nezakrejal“²⁾ — a v manuálu Korandově, tedy dávno dřív, čteme, že muži s odhalenými štjemi a s otevřenými šaty chodí jako kanci.³⁾

Čís. 89.
Životové mučedníkův.

Kabátce nádherných lidí mívaly při konci XV. století také tu sličnou ozdobu, že bývaly leckde, zvláště na rukávech, ale i na prasech prostřihovány a lehčí hedvábnou látkou podkládány a provlačovány. Na obrázku č. 89. je kabát prostřihán na rameni.

U nás mluví se o rouše profezaném už r. 1460 v Právě vyšehradském.⁴⁾ O takových kabátech zmiňuje se také Zrcadlo marnotratných, jež kladou znalci v konec XV. věku. Dotčená báseň satirická dí totiž o rytířském hejskovi, že se mu „kabát zřezaný všudy v dírkách krčí, řetěz zlatý okolo hrdla brčí“.⁵⁾

V plzeňských i v pražských knihách kabátce (joppula, jacca) vyskytují se hned na prahu XV. věku, jsouce, jakož svrchu vyloženo, dědictvím věku předchozího. Ale trusí se patrně pořádku jen. V husitské době našli jsme kabátce při r. 1433 v pozůstatosti Šimona od lva, již několikrát svrchu psaného;⁶⁾ ale kabátce ony nikterak se nepopisují.

Roku 1435 měl také šenkéř Blažek kabátce a k němu sukni s beráncím kožíchem. Potom už vyskytují se kabátce častěji, a bývají také zevrubněji určovány; vyskytují se nejčastěji kabáty pokošinové a barcha nové. Takový barchanec na příklad až do r. 1451 nosil také Vaněk, šenk napotomního krále Jiřího.⁷⁾

Nejčastěji čítáš, že co do barvy byly kabáty červené. Červeně udržuje se za modní barvu po několik desítek roků.⁸⁾

¹⁾ Arch. Kouřim. Lib. testam. 1508.

²⁾ Theat. m. z lat. od Nath. Vodňans. fol. 92.

³⁾ Jos. Truhlář. Manuálík. 32.

⁴⁾ Arch. Pam. XI. 670.

⁵⁾ Zrcadlo marn. Rukop. v mus. a též Č. Č. Mus. 1873. 285.

⁶⁾ Arch. praž. 992. 151.

⁷⁾ Denky. Misc. 53. G. 9.

⁸⁾ Misc. 26. Viz tam kabát červený u plainéře Legata r. 1454 a u soukenníka Škody r. 1488 a rovně tak při jiných měšťanech.

Několikrát se vyskytne proti obyčeji na kabátci také šerá barva. Na příklad r. 1447 v Praze nosil kdosi modré nohavice s „kabátcem šerým pokušinovým“.¹⁾ Kromě kabátců plátěných²⁾ touž dobou nacházíme, že i měšťan podle panstva odíval se kabátem atlasovým. První měšťanský kabátec atlasový shledali jsme v knihách r. 1450, čímž nikdy se nemůže rozuměti, že by jiní měšťané ho neměli kolik let dřív.

6. Pláště a kožichy obojího pohlaví.

Boj mezi pláštěm a sukní; blány, kloky, spinadla; pláště paní, panen, „mandlík“, ceny pláště, jich barva, látka. Kožich a čuba. Kožičiny. Kožichy v českých inventářích. Jich habitus, ceny. Kožich ložniční.

I v XV. věku svrchně odívala se obě pohlaví **pláštěm**. Pofád žil ten šat prastarý, jsa u všech národů symbolem ochrany.³⁾ Ale kdežto u mužů jest boj mezi starodávným pláštěm a sukní chodící i šubou kožešinou do let sedmdesátých dobojován na prospěch sukní a čub nebo jiných kožíšků, které potlačily plášť mužský namnoze: plášť ženský kvete napořád ještě v století následujícím, nedada se nikterak ani potom docela vypuditi ženskými kožíškami ani hazukami svrchními.

Pláště bývaly buď jednoduché kusy všelikterakých látek řasnaté na límec aneb „obojek“ nabíraných anebo bývaly podšívány kožešinou. Těm kožešinným pláštěm říkávaly, jakž svrchu doloženo, české dámy od starodávna „blány“.

Pláštěm poněkud lehčím, třebatě i některak kožichem pro ozdobu i zimu obloženým, bylo jméno „kloků“.

Slovo klok pochází z francouzského „cloque“,⁴⁾ a zdomácnělo u nás zajisté z dob lucemburských; ale ještě v XV. a v XVI. století dosti zhusta připojuje se k románskému názvu naše české slovo plášť na vysvětlenou. Na příklad v píseckých knihách r. 1471 stojí psáno, že kdos má „blány a klok nebo plášť barevný“;⁵⁾ a v plzeňských knihách čte se r. 1532 o „plášti černém nebo klovu“.⁶⁾

Po Němcích husitskou válkou od nás vypuzených zbylo tu na všechněch čas pro plášť jméno **mantel**, **mandlík**, pro kteréž jméno již Hus se hněval zvláště na Pražany, kteří by zasloužili mrskání, že mluví od polou česky, polou německy.⁷⁾

¹⁾ Desky. Misc. 28. M. 5.

²⁾ Tamže. J. 1. Roku 1442 má Pražan Beran „kabátec černý plátěný a k němu kukličí modrý“.

³⁾ Grimm. Rechtsalterth. 160.

⁴⁾ Angl. cloke; středověk. lat. cloca. Viz Matzenauer. Cizí slova. 206. V statutech univers. v Anjou (1410) jest „vestimentum honorabilia atque decens cloqua“.

⁵⁾ Gay. Glossair. 397.

⁶⁾ Nejst. knih. arch. písec.

⁷⁾ Arch. plzeň. 223. 132.

⁸⁾ Hus-Erben I. 131.

Délkou bývaly pláště nestejny; i protož čteš v pramenech o pláštích a pláštěcích, o klocích a kločcích, o blanách a blánkách. Slovo „mantlík“ nebudiž však kladeno za zdrobnělé a drobnou věc značící. Byltě mantlík plášť až do země. Čtemeť, že r. 1575 jakýs naplavač roztrhl ženě „mantlík od vrchu až do země“.¹⁾

Pláště spínaly se knoflíkem (obraz č. 90.), záponami, spinadly (lat. monile) nebo haklíky, petlicemi na knoflíky. Zápony bohatší lidé rádi pořizovali sobě ze zlata nebo z pozlaceného stříbra, všecko umělecky zpodobené. V Plzni na příklad jsme čtli koncem století o „záponce holúbkem dělané, bílým šmelcem položené“.²⁾

Čís. 90. Zrcadlo spasení 192.
(Na obrázku malováno vše modře.)

Záhy také perlami je zdobily dámy. Roku 1427 soudí se v Praze Lidmila od stříbrné hvězdy s jakýms Jankem o záponu „perlovou, kterážto v ty časy nebezpečné za svého stavu panenského k věrné ruce jemu schovati dala, jížto vrátiti nechce“.³⁾ A před tím r. 1410 zastavuje kdos u plzeňské židovky Malé šest zápon stříbrných pozlacených „nonnullis perlis intermixtis“.⁴⁾

O záponách zlatých perlami obložených i potom čísti zhusta.⁵⁾ Byly pláště také s točenicí, to jest se šňorou, zajisté okrasnou.⁶⁾

Spinadlo bylo prostřed brdla. Starodávnejší zapínání na ramenou v XV. věku již neobvyklo. Vzácnější příklad jeho jest na miniatuře sv. Václava v kutnohorském kancionale lobkovickém.

Plášť měl dvě postranice čili **křídla**, v nichž druhdy byly všity kapsy. Právě kdosi: „Vložil mi peníze ve dvou pytlících do pláště, do křídla, před sebou nesl jsem je i byly mi těžky v tom plášti“.⁷⁾ Při pláštích byly leckdy přišity kuklice nebo kápě téže barvy.

Ženské halily se za celé XV. století spíš dlouhým pláštěm nežli krátkým. Zvláště na vážných paních býval plášť dlouhý, řasnatý a po zemi se vlekoucí. Takový plášť dlouhý modrý, sponou spjatý, jako má panna na obrázku knihy Štítného, rovněž takový pořád nosily panny

¹⁾ Arch. praž. č. 1058. 136

²⁾ Arch. plzeň. 228. 41.

³⁾ Arch. praž. 992.

⁴⁾ Výpisy Strnadovy z arch. plzeň.

⁵⁾ Desky. Míst. 26. D. 27.

⁶⁾ Plášť s točenicí v závěti Jana Miličovce r. 1485 v Plzni. Strnad. Listář. čís. 348.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1068. 806. To sic zpráva pozdější (z r. 1601), ale hodí se na starší doby zajisté též.

české v XV. věku. Na obraze č. 91. jest vzor dlouhého modrého pláště ženského, i způsob je tu naznačen, kterak ho paní nosily na počátku XV. věku. Sukni má paní růžovou. Kterak vypadal plášť matronin na konci téhož věku, to ukazuje obr. č. 92. Jiné formy a způsoby plášťů podali jsme na obrazech č. 27., 48. Nádherný plášť ženský tak dlouhý, že musil býti nesen od sluby, viz na obr. č. 40.

Ten úmysl patrů na obrazech, že panny jdoucí v plášti, snažily se býti po předu nezahaleny, ovšem proto, aby bylo viděti sukni, rukávce, pásek a jinou parádu. Také rády nadzdvihovaly křídla pláště, aby zřít

Čís. 91. Zrcadlo spasení 79.

Čís. 92. Z biblí kutnohorské.

bylo podšívku pěknou, čehož dobré vzory v miniaturách gradualu Smíška z Vrchovišť, svrchu již praveného. Vdaná žena proti tomu bývala pláštěm všecka zahalena.

Na obraze č. 93. zřítí dva zamilované lidičky, mládence a pannu z počátku XV. věku, oba v dlouhých pláštích, bílou kožešinou lemovaných. Její plášť je zelený, jeho modrý. Sukně dívčina červená. Pláště oba mají při krku kožešinový obojek.

Nemysliť nikdo, že na souvěkých obrázcích plášť panin nějakou smutnou barvou se líší od panenského. Některý plášť na miniaturách má trojí barvu. Límeček jinou, křídla jinou, podšívka jinou.

Veselé barvy jsou ženským plášťům po všecken XV. věk. Někdy připlote se ti v popisech také ženský plášť všecko černý, ale ten jistě náležel matroně starožitné. Že v době husitské vyrojilo se plášťů šerých hejno, o tom svrchu byla řeč.

Pohledejmež některé pláště a bílány v popisních knihách starodávňích za doklad a pro zevrubnější poznanou. V prvé půli XV. věku na-

skytují se zhusta měšťanské kloky zelené, dosti namane se ti ban „hrbetových“ i „podbříškových“, a to králičích, zaječích, jehnědích. Ke klovu zelenému oblečena sukně modrá! ¹⁾ Zelený plášť měla také rychtářka plzeňská r. 1435. ²⁾ R. 1425 má rytířská vdova Kateřina Hlašová „plášť aksamitový dlhý s kunami“ ³⁾ — v tom patrno rozdíl mezi měšťankou a rytířkou. Tato v aksamitě, měšťanky byly v pláštích soukených a nejvš barchanových a feřtatových.

První kratičkový plášť či „plášťík“ ženský zapsán r. 1431 v dědictví tesaře pražského Strýce. Plášťík ten byl černý. ⁴⁾

V první půli věku XV. často vyskytují se blány lisi a udržují se pořád. R. 1456 měla na sobě lisi blány žena pražského krejčíře. ⁵⁾ Blány z lacinějšího kožíchu tou dobou stály kopu, dvě, tři. Petr soukeník

Čís. 93. Zrcadlo spasení fol. 248.

a Poříče měl kloky po 80 groších a po kopě; na černý plášť půjěl r. 1439 3 kopy 16 grošů. ⁶⁾ Matěj Drdák, sládek pražský, koupil dceři své do nevěstinské výpravy blány za dvě kopy, ale nedí se za jaké, za české-li či míšeňské, o polovici menší. Naproti tomu prodával roku 1458 pražský kožíšník kuní blány po 15 kopách českých! ⁷⁾ Plášť černý, který nosila Anna, po měšťanu Dlužkovi vdova, stál tou dobou půl třetí kopy; r. 1432 počítá kožešnice Maruška plášť modrý, ježž dala dceři do výbavy, za 5 kop. ⁸⁾ což svědčí, že některé výborné tehdejší sukno mělo tutéž cenu jako lacinější kožešina.

Na plášť brávaly paní při skrovnosti nejmenší 11 českých loket sukna nebo jiné látky týmž roz-

měrem. ⁹⁾ Protož mohl se některý drahý plášť v dědictví odkázati jakožto dar znamenitý. Na příklad r. 1444 odkazuje pražská bečvářka Dorota, vdova, svůj „černý plášť Jakubovi, synu likařovu, jestli že bude trvati v škole, svému dobrému uče sie, pakliby nesetrval, aby ten plášť prodali na kostel sv. Michala, a co přes kopu ostane, aby dali žákům na drva“. ¹⁰⁾

¹⁾ Desky. Misc. 31. 60.

²⁾ Kn. kášt. plzeň. v mu. C. 17.

³⁾ Arch. praž. č. 992. 64.

⁴⁾ Arch. praž. 992. 125.

⁵⁾ Desky. Misc. 26.

⁶⁾ Desky. Misc. 28. C. 10.

⁷⁾ Desky. Lib. antiqu. 28.

⁸⁾ Misc. Desky. 31. 325.

⁹⁾ Tamž. G. 17.

¹⁰⁾ Desky. Misc. 28. L. 9.

K barvám zelené, modré, které jsou pořád na klocích a pláštích, připojuje se v letech padesátých višňová. K všelijakým kožešinám touž dobou někdy, ale řídko kdy, přistupuje tchořovina (blány dchořové).¹⁾ Tehdy mají už hojnější měrou pražské měšťanky „kloky a kunami“ a nikoliv jen urozenky.²⁾ Naproti této drahé kožešině čteš také někdy o „blanách z braku“.

Kloky bývaly, jakož svrchu praveno, podšívány pro parádu látkami honosnými. Takž jsme našli leckdy kloky „cendelinem podšité“. Vůak i podstatný a bytelný způsob tehdejšího šatstva tobo žádal, aby podšívány byly pláště, jako jiný šat, látkou třeba lacinou. Dostí zhusta čte se o pláštích plátnem buď docela nebo jen do polovice podšitých.

Že právě takové kloky a blány, jako jsme je tu přivedli z pražských knih, také po venkově se nosily, toho důkazem těch několik vzácných knih z XV. věku po městských archivech chovaných. Na příklad otevřeš-li knihu litomyšlskou r. 1492, při každé kšaftující paní sledáš pláště i pláštiky a blány a z kožešin neobyčejnější zaječích a beránčích. Stará foitová (rychtářka) Tisovská r. 1497 zanechala po sobě „blány nové, blány staré“; blány staré prodány za 50 grošů, blány druhé za 2 kopy.³⁾ Čím byly podšity, nedí se.

V knihách města Hradce Jindřichova z r. 1487 naskytují se „kloky černé“, blány králiči i kuní. R. 1496 ceněn „klok černý zánovní, zeleným cendelinem podšitý“ čtyřmi kopami.

V staré kšaftovní knize plzeňské⁴⁾ hned na počátku řeč o pláštích ženských modrých a blanách lišcích. Barbora Adamová odkazuje r. 1494 po sobě „blánky své a „plášček“ krátký“.

A jiná paní souvěká má r. 1501 „klok černý mechleky“, ale že ho myši nahryzly, má si z něho dědička sukni udělati.⁵⁾ V nejstarší knize královédvorské⁶⁾ také na prvních listech jsou v ženských dědictvích blány králiči a kloky všelijaké, krátké, dlouhé a barev jasných.

Pláště nebo kloky mužské v pražských knihách popisních — přes to, že jich nemá každý muž — přece nacházíš hojnější měrou až do let sedmdesátých. Pak, jak by uťal, stanou se řídkými.

Za to potom hojnější jsou šuby a kožíšky mužské, ačkoli pláště nevyhynuly dočista ní potom.

Staří i mladí mužové mívali v první půli XV. věku pláště spíš dlouhé, v době potom nalézáme pláště krátké. (Obráz č. 94.) Od polou XV. století téměř bez výjimky čteš v pražských knihách jen o „pláštích“. Tať dvojí moda XV. věku, ačkoli již u Štítného má helmbrechtný zemaček krátký pláštěk, podobný bezrukávné komži našich alumnů seminárních, z čehož patrno, že na švihácích pláštiky vstoupily do XV. sto-

¹⁾ V knize misc. 26.

²⁾ Desky. 87. 280.

³⁾ Kn. č. 116. 85.

⁴⁾ Č. 223. Archiv tamější.

⁵⁾ Arch. plzeň. 223. 41.

⁶⁾ Mus. rukop.

letí pod způsoby až i podivnými a skoro nevkusnými. Na takové nějaké nepodobné a krátké klobčky mužské hněvá se ještě sto let potom Chelčický.

V pramenech vyskytují se mužské pláště kromě některých černých a šerých většinou týchž barev světlých jako ženské. K těm barvám přistupuje také žlutá, jináče vůbec nenáviděná. R. 1414 má totiž kdosi v Praze „pallium nigrum“ a „pallium flavum“.¹⁾ Při obou těchto pláštích dovidáme se, že byly podšity; jeden „tela paganica“, plátnem „pohanským“ (selešským), druhý něčím zeleným. Tohle podšíť lze zase vzít za všeobecnou vlastnost tehdejších podstatných šatů — i nejlhčí pláštěk mohl býti těžce podšíť.

Čís. 94. Z biblí kutnohorské.

A rovně spolu dovidáme se, že černý onen plášť ceněn byl r. 1414 dvěma kopami českých grošů, druhý, žlutý ceněn 70 groši. Co do barvy též dosti zbysta namanou se čtoucímu na starých knižkách pláštěky brunátné, tedy té červené barvy, která hrála do hněda.

Co do látky bývají mužské pláště nejobyčejnější při měšťanech soukenné, při pánech aksamitové. Ale pražský měšťan Beran má r. 1442 také „kloček modrý plátěnný do polou pošíť“;²⁾ někdy naskytá se také měšťanský „plášček“ „feftatový“ nebo „brykyskový“.

Že mužský plášť býval kožešinou zdoben buď na límci, buď na obrubách, to víme z obrázku č. 93. V tom nás potvrzují též archivní zprávy. Čteme na příklad roku 1433, že zanechal po sobě povědomý Husita Šimon od lva pláště dva: jeden „postavcový, jednoduchý“ — to jest soukenný a druhý „a kunami“.³⁾

A třicet let potom vidíme v pozůstalosti Janka Stříbrného z Rataj, „jemuž královská velebnost byl dlužen 160 kop, tři pláště, a to „plášť jednoduchý, klok feftatový a klok s chřbety.“⁴⁾

V první půli XV. věku, kdy muži pláště nosili hojněji nežli potom, také se namanou pláště „všední“ a pláště „sváteční“. Na příklad i v plzeňské nejstarší knize tak. Kdosi tu má r. 1426 „všední plášť a sváteční černý.“⁵⁾

Kožíšky a kožíchy bývaly ve všech stavech a při obou pohlavích svrchní šat obyčejný. Také čub čím dále víc přibývalo, až zobecněly.

¹⁾ Desky. Misc. 11. D. 11.

²⁾ Desky. Misc. 28. J. 1.

³⁾ Arch. praž. 992. 154.

⁴⁾ Desky. Misc. 26. C. 19. Měl dům se sladovnou na novoměstském rynku.

⁵⁾ Kn. kšaftov. č. 3. D. 25. v mus.

Bez pláště najdeš dosti lidí v popisních knihách, bez kožicha sotva koho. A která paní česká neměla na zimu blány, měla čubu.

Kožichy byly buď všecko kožené, blána totiž na svrchu, kožešina vnitř,¹⁾ nebo — a to je nejobyčejnější způsob — kožich byl nějakou látkou povlečen. Byly krátké a dlouhé. Dle toho pak byl jich střih — buď obšírné válcovité pouzdro na tělo, nebo krátký kožešinový prasek. Nejkratší kožich, „prsni kožich“ slul „plech“ i „plíšek“; leč plíšků vyskytuje se více teprve u věku následujícím.

Šuba bývala svrchní šat kožichový,²⁾ ale lehčí i parádnější kožicha; kdežto kožich, jsa všecek kožešinou podšit, byl jen na zimu a měl vždy rukávy, pěknou šubu s málo kožešinou i bez rukávů oblékali páni také v létě na místě pláště nebo chodících sukní, a dámy na místě klobků.

Proto také kožich se pilně zapínal proti zimě, čuba zůstávala o krídlech otevřených. O mládíství králi Ladislavovi známo, že oblékl, ida do soudu, krátce před smrtí šubu, aby jí pokryl, jsa churav, spodní roucha plátěnná, tedy nedbalky. Šuba, jsouc dle slovníka Vodňanského pošívána a podšívána kožemi vzácnějšími (ex pellibus nobilibus), stala se šatem čestným, lidé si v ní pyšněji vedli nežli v jiném šatě. Právě Lomnický pyšným lidem výčitkou: „Když se v čubě býti vidíš, že se za přátele stydíš.“³⁾

Naproti tomu nesmíme nikterak zapírat, že na odpor mínění Vodňanského též našli jsme čuby podšité kožemi sprostnými, ne vzácnými. R. 1483 měl kožíšník Raprecht v Praze na krámě sedm čub zaječích, spratkových šest, jelenčích devět a šerlinkových sedmnácte.⁴⁾ Toť zajisté nebyly ony čuby nic tuze honosného.

Na obraze č. 95. podáváme obraz obšírné mužské šuby s kožešinovým velkým límcem; obrázek č. 96. ukazuje vzor — ne-li šuby ženské — tedy aspoň jejího střihu, její formy z hrany XV. věku. Kterak vypadá ženská šuba od zadu, o tom poněkud na poučení poslouží obr. č. 97.

Z našich nejstarších pamětí, pokud jsou psány v latině, ze slove „pellicium“ nic nepoznáš, byl-li kožich nebo čuba; ale jakmile husitskou dobou začnou hovořiti naše prameny po česku, ihned tu máš podle kožicha i čubu.

Šuby — čili jak v Plzni psávali džuby — a kožichy bývaly na povrchu ze všech látek — i z plátna!

Po spodu je podšívány kožešinami také kde jakými. Čte-li badatel v knihách slovo „podšívati“, ať se nemýlí. Tím nemíní se vždy, že by kožešina byla po spodu. Právě kdosi r. 1586: „Nevím, čím ten kožich byl svrchu podšitý!“⁵⁾

Stran kožešin zase býval ten rozdíl namnoze, že urození lidé mívali kožešiny drahé, zvláště kuniny, bělizny, soboly, branostaje a popelice.

¹⁾ Toho rázu kožichy poznáš v inventářích pod jménem kožichů „nepošitých“.
²⁾ V knize Rozml. Čecha s Němcem vykládá se šuba oděvací za šat, „so man über die ander Kleider anzeycht“.

³⁾ Instrukci hospodáři. 32.

⁴⁾ Kulturn. obr. měst. Winter. I. 571.

⁵⁾ Kn. arch. praž. č. 1054. 85.

Lasičí kožichy poslali jednou Vladislavští Jiřímu králi darem. Jindy jsme o nich nečetli. Bobroviny za podšítky kožichů v XV. století jsme také nenalezli. Snad to pouhá náhoda.¹⁾

Svrček kožichů pošívali boháči aksamity, atlasy a zlatohlavy.

Hus v Postille vykládá, kterak v cizích zemích „purpura“ sluší na krále, ale v Čechách purpury neviděti, tu zlatohlav na bohatých vídáme za nejlepší roucho. Věaktě prý u nás „sobolový, kuní, hranostylový, běliznový kožich ještě bez sukna jest dražší nežli purpura tam.“²⁾

Čís. 95. Z rukopisu univ. knih. Sig. 17. A. 2.

Že městské právo z doby husitské zakazovalo měšťanům choditi v šatech s kunami a s popelicemi, to na jiném místě svrchu praveno.³⁾ Ale nedbáno toho hrubě.

Nuž ohledajme některé zápisy v knihách.

Nejobyčejnější, nejlacinější kožichy, o kterých se čte v knihách pražských, jsou beránčí a jehněčí. Jeden beránčí r. 1414 cení se 45 gr.

¹⁾ Na kloboucích bobrovina byla, toho pomní čtoucí. Ostatně už v X. století k nám do Prahy jezdili kupci pro bobrovinu. Viz I. díl. Zlbrt. Dějin, 86.

²⁾ Hus. Post. Výklad. 84.

³⁾ Rukp. univ. 17. C. 22. 112.

Nestál tedy za mnoho.¹⁾ Též tak v knihách plzeňských. Kdos odkazuje r. 1426 „kožich beránčí“ knězi. Téhož roku má v Praze bohatá kupcová Dorota při jiném h jném šatě jediný kožich beránčí; ²⁾ Tomášek z Hlohovic, urozený zeman, zapisuje v knihu pražskou r. 1425, že má

Čís. 96. Náhrobek manželky Řehoře z Vřesovic
v Krupě.

„kožich liščí hřbetový s úzkými rukávy“, a urozená Kateřina Hlašová má téhož léta „šubu postavcovú (t. j. soukennou) s soboly, krátkou“ a druhou šubu „dlouhú pohanského postavce s kunami blankytnú“ a třetí rovněž

¹⁾ Desky. Misc. 11. D. 11.

²⁾ Desky. Misc. 31. 60.

„s kunami postavcová.“¹⁾ Pražský tesař Strýc byl v oné husitské době nějaký obzvláštní přítel kožichův; nechával r. 1431 po sobě tři kožichů „šerlinkových“ a tři „malých.“²⁾

Šerlink byla bezpochyby lepší jehnětina.³⁾

Potom za kolik let troucí se v knihách kožichy a čuby měšťanské i panské, ale lacinějších liščíh, zaječích a beránčích jest více než jiných. R. 1460 odkazuje také jeden lepší liší kožich Bušek Krušina, kolář staroměstský, farář havelskému.⁴⁾ Hokynář novoměstský Duchek má r. 1455 dva kožichy — jeden zaječí, druhý beránčí.⁵⁾ Ondřej Literát z Chlumce téže doby chořoval „v kožíšku malém liším“; r. 1465 odkazuje Štěpán kovář komusi liší „kožich starý, jako v něm dělal“, a přidává některou zbraň k tomu, prosí, aby dědic jeho za ten kožich, sukni a zbraň „do Cele šel dvakrát neb jednou.“⁶⁾ A takž bychom až do konce věku pořád ještě dlouhou řádkou mohli liščí a zaječí kožichy vyčítati. Cena takových zaječích kožichů byla v polou století nad dvě kopy.⁷⁾

Čís. 97. Z biblí kutnohorské 124.

Od polou století připomínají se počtem větším než druhy také kožichy a čuby králičí. Roku 1483 cení se kožich králičí za pět třetí kopy. Obvykle mívají měšťanky svou kožichovou garderobu pořízenou tak, že čubu a blány pošíjí dají králíkem, kožich zajícem. Zatím urození nebo erbovní lidé hájí se sobolem a kuninami. Na příklad r. 1461 odkazuje Janek Stříbrný z Rataj, svrchu již psaný věřitel královské velebnosti, dědicům svým čubu „kuní“; ale v té době už se také kuniny a tchořové troucí větším počtem v měšťanské pražské garderoby. Na příklad roku

1477 měl Jan Hadra, sladovník a domácí pán v Dlouhé třídě pražské, čubu tchořovou za 60 kop!⁸⁾

Téhož času vyskytl se nám v pramenech pražských také mužský kožich vlčí. Měl ho kupec Kunc r. 1478; ale kromě této vlčiny, v knihách vzácnější nežli byla v tehdejší přírodě, měl kupec ten ještě „čubku barasovou červenou, čubku šerou kožichem podšitou a čubku liší.“

Co do barev nalezní jíme nejvíce šub a kožichů modrých a černých, po nich největší počet byl červených a hřebíčkových (teprve od r. 1462)

¹⁾ Arch. praž. 992. 125.

²⁾ Arch. praž. č. 992. 61. 64.

³⁾ Roku 1486 musili býti jircháři a kožíšníci pražští stařičtí a smlouvání o to, aby si nepřekupovali před branami šerlinků a runatic. Při desk. miscell. č. 21. D. 25.

⁴⁾ Arch. praž. 992. 252.

⁵⁾ Desky. Misc. 26.

⁶⁾ Křást na jakémsi útržku psaný. Majit prof. dr. J. Čelakovský.

⁷⁾ Desky. Misc. 26. Zaječí kožich paní Anny Dlužkové ceněn r. 1460 za 2 kopy 29. grošů.

⁸⁾ Desky. Misc. 26. N. 4.

a naposled jsou v řadě čuby „nové“ barvy, šeré a zelené. „Zelenou mužskou čubku s kožíchem“ měl na příklad pražský měšecník Mužík roku 1478.¹⁾

Atlasové šuby vyskytují se v pražských knihách XV. věku nejspíš v panských dlužích. Takž na příklad vypůjčili sobě páni Donínští u Jana z domu Pravové kdys před r. 1473 28 kopy grošů a „nechali na to čuby atlasové podšité.“ Rovně tak jest stran čub zlatohlavových. U téhož Jana zastavena jest nějaká panská čuba „zlatohlavová“ v 28 kopách.²⁾ Kdů byl tehdáž po 8 a 9 kopách českých!

Kterého rázu kožichy byly r. 1483 nejvíc kupovány, o tom snad poněmž nás sklad kožišníka pražského Ruprechta. Králíkových kožichů měl 11, šerlinkových čub i kožichů 17. Těmi zásoben byl nejvíce. Jehených čub a kožichů měl 9, spratkových 7, blan a šub zaječích hřebetových 5, podbříškové dvě.³⁾

V inventářích měst venkovských stran čub a kožichů totéž jako v Praze sledujeme. Na příklad v Litomyšli mají sousedé a sousedky rovně tak jako v hlavním městě „kožichy beránčí“, „beraní a jehení“, „kožichy zaječí“. Kateřina Hrazáková odívá se do r. 1492 „kožíchem zaječím, modrým sukнем pošíťm“; jiné dámy litomyšlské mají téhož času „šubky zaječí a beránčí“;⁴⁾ i stará rychtářka Tisovská měla do r. 1497 kromě blan „šubku beránčí, modrým sukнем pošíťou, kožich králíkový starý a kožíšek zaječí, pošíťý plátnem černým“. ⁵⁾

Soused Tuček do r. 1495 šatil se „kožíchem králíkovým, šilbřem pošíťm a druhým kožíchem beraním“;⁶⁾ jiný soused, řemesla svého soukeník, strojil se — jak by ne — „šubou liščí pošíťou sukнем zlaté barvy“. ⁷⁾

Jakožto vzácnost čte se v knihách litomyšlských r. 1478 o čubě „křečkové“, sukнем nové barvy pošíťé ⁸⁾ Naryšavělé kožešiny samotářského křečka nenalezli jsme v knihách potom už nikdy víc.

A rovně tak jako v Litomyšli vypadají šaty kožešinné v Jindřichově Hradci. Tu cení kdos r. 1496 „šubu černou šamlatovou, kuním kožíchem podšítou, starou“ za 8 kop; jinou šubku starou šilbřovou za půl kopy; jinou barasovou se spinadly za 3 kopy.

Při plzeňských paních jest v posledních letech XV. věku nápadná většina čub nad kožichy. Čuby a kožichy však co do látky a kožešiny tytéž se v knize vyskytují jako jinde. Tu odkazuje paní jedna r. 1494 komus „červený díubku“, jiná modrou. Jedna džuba je zaječí, jiná jehení. Slovem jako jinde.

¹⁾ Desky. Misc. 20. A. 11.

²⁾ Desky. Misc. 28.

³⁾ Misc. Desky. 28.

⁴⁾ Arch. litom. 118. 2. 4.

⁵⁾ Tamž. 6.

⁶⁾ Tamž. 35.

⁷⁾ Tamž. 14.

⁸⁾ Tamž. 15.

⁹⁾ Stěpánek sděluje z lib. inscript. 116. 126. v arch. litomyšl.

A bývalo všude stejno. Z pozůstalosti zabitého purkmistra kolínského Saterny r. 1499 víme, že se odíval šubou a pránkem (plíškem!) zajícem pošíťm; ¹⁾ v knihách z Dvora hned na počátku XVI. věku hemží se šubami králíkovými a jeheními; ²⁾ v Pisku má téže doby šubu kuní za 25 kop českých už konváf; ³⁾ v Kutné Hoře v dědictví Jirka v Lorei r. 1503 postřehujeme popeličí šubu brunátným šamlatem pošítu, kuní šubu s damaškem hřebíčkové barvy, kuní šubu černým atlasem pošítu, šubu sobolovou brunátným damaškem pošítu, šubu popeličí novogradku, šubu hřbetovou nepošítu, šubu kuní nepošítu, šubu hřbetovou brunátným sukнем pošítu a kožich hřbetový pošíť, brunátný. ⁴⁾ Tém o smi šubám, počtu to doposavad neobyčejnému, čtoucí nerač podívovali se: měšťané horští měli grošů do mnohosti a v bohaté Kutné Hoře tehdejší nebyl Jirka jediný bohatec.

Jeho žena nebožka také odívala se šubami a kožichy, ale těch k inventáři nezbylo mnoho; než na poznanou, že způsob byl všude týž, postačují. Je tu „šuba brunátná, kožich paní králíkový“.

A měšťanskou šubu atlasovou našli jsme na Horách Kutných již r. 1486. Měl ji apotékář a spolu zlatník Jan Charrát. Byla pošíta sobolem! Druhou atlasovou dal si pošíti popelícemi. ⁵⁾

V „lasicové“ šubě chodíval až do r. 1503 kněz v Chvatlinách. ⁶⁾

Na konec stojí za zmínku, že nebyly všechny všudy šuby ani kožichy k vycházce.

Poněvadž naši dobří předkové chodívali ze svých světnic spat do netopených komor, a mnohý rád si pospal bez košile, tak jak ho máte urodila, nezbyvalo. než bráti na sebe dlouhý, teplý šat na cestu ze světnice do komory.

Brávali lecco. V Litomyšli jsme našli v knize z r. 1492 dosti světlou zmínku o sukni zelené „ložniční“; ⁷⁾ spíš nežli sukni, která přece vždy byla lehká, brávali spáči na sebe blány, ⁸⁾ ale nejobyčejněji odívali se naši předkové k spaní kožichem.

I vesničané tak činívali, jakož o tom vypravuje r. 1506 Květon ze vsi Nebušic na soudě komorním, líče nějaký noční loupežný přepad: „Přiběhl ke mně Beneš nahý, neměl ani košile modré, a já pak také hned přiběhl sem s tesákem a také sem byl bos a v kožichu“. ⁹⁾

O zvláštních „šlofpelecích“ a „horzkopecích“ na spaní zmínějí se prameny sic teprve ve století následujícím, ale soudíme, že k té službě kožich už dávno dřív býval na hotově. Brávali bezpochyby některý starý, zvetšělý, aniž bo proto zvali nepěkně po německu; některý poctivý Čech

¹⁾ Vávra. Kolín. I. 77.

²⁾ Rukop. mus. fol. 8.

³⁾ Reg. kom. soudu. 24. A. 6. 40.

⁴⁾ Řehák. Hora. II. 31. 32.

⁵⁾ Arch. horský č. 236 červené. Káař.

⁶⁾ Arch. Čes. XII. 557.

⁷⁾ Kn. č. 118. 109.

⁸⁾ Sdělit z káařů ronovských Kl. Čermák.

⁹⁾ Reg. soudu kom. 1. G. C. 4.

v Lounech neuměl ho ještě ani r. 1571 jmenovati jizáče, nežli „kožich spratkovej dlouhej, cvilinkem pošitej, v kterým se spat chodívalo“.¹⁾

Čtoucí snad všiml sobě v kožíších a šubách kupce Kuncce roku 1478 kožichu „vlčího“. V století následujícím radí všechny knihy zdravotní, aby noční kožichy byly vlky podšívány, „nebo takový kožich kromě to, že žízalek nečistých a škodlivých, jako blech, váí v sebe nepřijímá, také i zahřívá“. Nebyl onen Kuncův vlčí kožich první toho způsobu „šlofpec“?

Při této příležitosti budiž zmíněno, že na chytání oněch „nečistých žízalek“ — zvláště blech — mívaly už v XV. století vláské dámy kus kožešiny pěkně podšité, kterouž sobě věšely za pasy, přes rameno a leckam. Užší konec té kožešiny býval zdobně stříbrem i zlatem kován, protože bývají reprodukce kožešiny bleší i v dílech o uměleckých věcech.²⁾ V XVI. věku donesena ta podivná moda do Němec. Zda oblíbily nečistot tu české paní, nevíme.

7. Nohavice a obuv.

Nohavice v celku; krytí; nohavice punochoem, obuvi. Barva nohavic; lidé bez nich. Škorně připsátělé; sobáky; jich délka, barva. Široká obuv. Střevíce a bota. Cena obuvi.

O mužských nohavících bylo svrchu pověděno, že za celé XV. století byla to gaťata přiléhavá. Latině slula pořáde caligae. Kryla celou nohu až do kotníku. Teprve když v XVI. věku vznikly nohavice jdoucí po kolena, objevil se spolu název nový kalhotů z franconzských culotte.³⁾

V XV. věku tedy až do konce panují nohavice, a kalhot je neznámý ještě kus⁴⁾

Čím větší pán, čím větší parádník, tím větší potíží mívál křečti se stříhem nohavic, neboť trikot pletené ještě nebylo známo, také by se na zimě bylo nehodilo, a tudíž křečti musil sukno bystře a čiperně rozkrájet, aby sešité nohavice pěkně přilehly.

Na nohavice bylo — vedle zprávy z r. 1429 — potřeba rozkrájet i loket sukna.⁵⁾

Drubdy bývala na každou nohu nohavice zvláštní; obě pak se nacházely na boku spolu svazovaly. Říkalo se, že nohavice „vzouvají“.

Poklopec čili „krytí“ na láně při hoření svém konci přivazovalo se k nohavicím, dole jsouc přišito.

¹⁾ Arch. louns. č. 1. C. 16. 27.

²⁾ Hefner-Alteneck. Deutsche Goldschmiedewerke tabule 20.

³⁾ Gay. Glossaire. I. 525. Matzenauer. Cizí slova. 190.

⁴⁾ Prý v „Hortus deliciarum“ asi z r. 1175 vyskytuje se na obrázku již krátký široký kalhot, pak prý zašel a v XVI. stol. vyhlíhl se po druhé. Anzeig. f. Kund. d. d. Vorz. 1858. 218. Nám se to zdá býti podezřelé.

⁵⁾ Diplomátár musejní; pražské počty.

Zdá se nám, že nohavice XV. věku byly bez kapes. Za kapsu tehla sloužily toboly, tašvice na páse, rukávy obšírné při sukních, křídla při pláštích a konečně i boty.

Svrchu pravili jsme, že při lidech zvláště bujných byla každá nohavice jiné barvy, zvláště oblíbená ještě za Chelčického jedna nohavice zelená, druhá červená,¹⁾ což si pak oblíbili šaškové, a potom že cizinskými vzory jali se i naši šviháci nositi nohavice z rozličných kusů „štukované“ a merhované; to budiž jen mimochodem v nově připomenuto.

Ještě v první půlce století patnáctého přibázelo se starodávným zvykem, že rytířští a jiní šviháci chodili v nohavicích tak upravených, že sloužily zároveň za střevíce. Jejich nohavice totiž kryly nejen stehna a lýtka jedním kusem, alebrž berouce při svém konci na se podobu punčoch, odívaly i nohu, šlapadlo, až do špice. Tedy nohavice a punčocha byly jeden kus.²⁾ (Srovnej obr. č. 4., 5., 74., 76., 77., 80.).

Rozumí se, že taková nohavice po spodu byla podšita koží, sic by švihák byl, nohavice zedrav, brzy bos.

Když si člověk připomene, že rytíři za starodávna, ba i ještě v XV. věku málo byli zásobeni nohavicemi, a že se také jim přes všecko romantiku noby potívaly, tož nelze při takových nohavicích, které byly spolu stálými punčochami, nepomysleti na to, že ne každý švihák voněl, romantika a skutečnost byly poněkud od sebe vzdáleny.

Zajímavo jest, že v nejstarších inventářích dosti dlouho musí mezi mužským oděvem sbáněti se, nežli najdeš kteréś nohavice.

Výklad na snadě.

Muži mívali v skrovných tehdejších garderobách nohavic málo, a co měli, to tak strhali, že v kšafě nebo v inventáři nestálo za řeč, ani za odkaz ani za popis. Vždyť ani bohatý Šimon od lva, r. 1433 odkazuje všecko roucho své chodící — „sukně, kabátce, kožichy, kukly a čepice“ — nemluví o nohavicích.

Potom — od let třicátých — trouzí se nohavice, ale dlouho jen po jednom exempláři v každé garderobě.

Od polny století je nohavic více. Roku 1459 odkazuje Václav z Hrobky, měšťan novoměstský, svoje „nohavice všecky“, ale bohužel nepraví jaké.³⁾

Co do cen známe, že byly nohavice od několika grošů po několik kop. Roku 1449 zůstal ve Slezě kys zeman dlužen faráři za nohavice 29 grošů — o proto se soudili.⁴⁾

Co do barvy shledali jsme v pražských knihách nejvíc nohavic modrých. Některý člověk kromě toho zvláště liboval si v šerých. Beneš dictus Sixt, měšťan a sládek v Novém městě pražském, měl do r. 1462 troje nohavice, a všecky byly šeré. Jiný sladovník Nikolanda zanechal

¹⁾ Chelčický. Postilla. 216.

²⁾ Tak bylo už v 11. století. Eljaasz. Ubiory. 12.

³⁾ Misc. 26. C. 2.

⁴⁾ Opavská kniha pňhonní. List. 12

po sobě r. 1470 „nohavice sakna brunátného“;¹⁾ a té barvy brunátné nohavice už potom z popisu nemizají. Roku 1478 čteme o nohavících „vlaských — červených“.

Červené nohavice při slavnostním rouše byly oblíbeny tou dobou v Hofe, jakož dosvědčuje kancional Lobkovický.

Spolu s červenými nohavicemi ke konci věku hojněji vyskytají se nohavice černé a nohavice — bílé.²⁾

Podotknouti jest, že někteří naši řemeslníci, zvláště pekaři, mlynáři oblibovali sobě choditi pod zástěrou zcela bez nohavic. Bývalo tak též jinde. Na polských obrázcích koncem století jsou nejen pekaři při práci po nohách nazi, ale i každý světem toulavý jest zcela bez nohavic.³⁾ Jednoho, jenž nemiloval nohavic, musíme čtoucímu představit zvláště. Byl v Kadani měšťan Andreas Glener — asi Němec — jenž po všecken svůj život od r. 1464—1564 na se nevzal nohavic! Prý chodil v dlouhé zástěře „mit einom tesaken“ ze stříbra. Tak kronika.⁴⁾

Na konci jest nám přiznati se, že nenalezli jsme v inventářích zápisu, aby také české dámy v XV. století byly nosily pod sukni punčochy nebo nohavice. Na soškách a obrazech ovšem dobře pozorujeme, že paní nemívají obuv na boso. Snad „ponožky“ z Letopisů Trojanských jsou starodávne české „punčochy“ nebo jsou vůbec nějaký kus sešitého prádla na noby čili ounce.

Že španělské paní na počátku dotčeného věku nohavice mívaly, a že ty spodky jejich bývaly červené, to prozradil německý milostný básník Oswald Wolkensteinův († 1445), jenž na svých mnohých dobrodružných toulkách také černookým Španělkám se kofil.⁵⁾ O jiaých paních nevíme.

Stran obuvi vyložili jsme svrchu, že za celé XV. století oblibovány byly od obojího pohlaví formy přišpičatělé.

V té snaze že mnozí a mnohé zašli až k nemotorným zobákům čili nosům trepkami podkládaným, o tom také svrchu obšírně položeno. Tu běží o zevrubnější výpis oněch dlouhých střeviců.

Dlouhy bývaly nestejně. Staří Letopisové uvádějí špiče na půl lokte dlouhé, židkoví jsou škorně nad loket. Ale byly zobáky také střední, skrovné, nedlouhé. Příkladem takových zobáků vymaloval Richental v rukopise o sněmě kostnickém jednajícím. Náš obrázek č. 98. ukazuje čtvero způsobů nosatých střeviců s trepkami podloženými a romantické připevněnými k noze.

Zobáky bývaly také s kůží měkké, aby při chůzi švihák ohnouti je mohl nahoru a přivázati k noze.

Kůži dávana všelijaká barva, ale nejobyčejnější barva zobáků bývala červená.

¹⁾ Miscell. 26. E. 6.

²⁾ Tamě. G. 16.

³⁾ Codex picturat. Buchner. 28. 80.

⁴⁾ Rukop. Gesch. Kaaden. Urban. man. 92.

⁵⁾ Pájet o nich: „Die weissen baideln, wolgevar, verdaekt mit roten hosen gar.“

Že byly všelijaké jiné barvy, to patrně již z miniatur Štítného. Helmbrechtník má každý zobák jiné barvy — jeden modrý, druhý červený. V Richentalových malbách o sněmu kostnickém jsou zobáky červené i žluté malovány; na obrazech vlaských dosti jest zobáků černých,¹⁾ a nápodobně shledává se i v cizích i v našich starodávních obrazech všelikteraký zobák podle červeného. Ale z kronikářských zpráv víme, že

Čís. 98.

první zobáky u nás byly r. 1367 pořizovány z červené kůže, a mravokárce náš Rokycana i napotom vyčítaje zobáky, vždy mluví o „střevicích (třevicích) červených se špicí“.

Všickni lidé v XV. století ovšem nenosili zobáků. Vážnější lidé ani nejvyšších stavů do nich se neobouvali.

Lidé netoužící po parádě vždy obouvali se v **střevíce** krátké (calceus) nebo vysoké (socci), v nichž forma noby byla zřetelná, a na cestu, na lov nebo do práce obtížnější brávali naši předkové **škorňe** (ocrea) a **boty** našim docela podobné, buď o holeni rovné, deštkami nabíjené (obr. 99. boty barvy rudé z počátku XV. věku) nebo o holeni shrnuvací, jakož vidíme na žluté botě v rukopise Hodinky kláštera sv. Jiří nebo v biblí kutnohorské (obrazy v této knize č. 6., 94.; jiné boty viz v obraze č. 33., 88., 95.).

Čís. 99. Z rukop.
Zrcadla spasení.

Ty a podobné boty a škorňe naposled vytlačily zobáky docela. Evropská reakce proti zobákům začíná se právě v ten čas, kdy v Angličtě došly délky nejdelší. Při dvoře burgundského Karla Smělého staly se široké střevíce na čas rovnoprávnými se zobáky,²⁾ a toť jim dalo ránu; byltě dvůr burgundský vzorem.

Touž dobou při dvoře francouzském za Karla VIII. obrátili střevíce, došlé až k nejdelší špičce, po malém přechodě, jímž byly zobáky kratší a tupější podoby zobce kachního (Entenschnabel),³⁾ v pravý opak. Jali

¹⁾ Bonnard. Costumi. I. 69. Giudici del torneo.

²⁾ Heyden. (Tracht. 119.) popisuje koberec burgund. krále z r. 1477, na němž obojí střevíce podle sebe.

³⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 77.

se nositi střevice krátké a široké.¹⁾ A skutečně na francouzských obrazech ke konci století kde jaký střevec, všecko je o šířce při prstech tak značné,²⁾ že již neměli Němci k svému vynálezu „kravich hub“ — Kuhnäuler — daleko. Němci pokládají totiž široký onen střevec, který při prstech po obou stranách nevkusně je vyběhlý, proti nekalému zobáku za svůj vážný výmysl. V Norimberce vyskytují se první kravi huby prý r. 1493.³⁾ Na pomnicích v kathedrále krakovské jsou oblé střevice z r. 1505.⁴⁾

Co do potřeby časové byla obyčejná, nehonosná obuv dvojí, a to letní nebo zimní. Kožená zimní obuv byla vycpávána teplou látkou z vlny a ze srsti zvířat — plstí,⁵⁾ neboť ten střevec, jemuž dnes říkáme bačkora,⁶⁾ slul vůbec „plstka“.⁷⁾ Plstku vidíme na tabulovém obraze kláštera křižovnického z konce XV. věku. Je černá, do špičky a zapíná se přezkou. (Obr. 100.)

Nehledíme-li k obuvi lidové, k dřevákům, škarpalům (poznámka škrampulům)⁸⁾, kteréž budou asi stejné s nynějšími moravskými a slováckými krpci a opánky, byla městská a panská obuv obyčejná co do formy dvojí, byla nízká a dlouhá.

Nízké říkáno po všem Slovanství od pradávna střevec, třevec, střevec.⁹⁾ (Naše obrázky č. 1., střevec honosného člověka č. 3., č. 89.). Byly zvláštní střevice „panenské“, jiné „dětinské“. Střevice dětské objevují se v řádech ševcovských hromadným jménem „dětinského“. Stojí v řadě litomyšlském r. 1413, že smí švec nasaditi „třevec a dětinskýho, co chce“.¹⁰⁾ (Obrázek náš č. 92.).

Čís. 100.

Z křižovnického obrazu čís. 203.
z retrosp. výstavy.

K dlouhé obuvi druhdy slušela česká škorně. (Obr. náš č. 32., č. 75.).

Ale k ní v XIV. věku přibyla, jakož svrchu vyloženo, cizinská bota.¹¹⁾ Projevili jsme domněnku, některými důvody opřenu, že bota byla prvotně k zimě. Bývaly boty „kožichem podšívány“. Takové boty kožichem podšité na příklad odváděli „od starodávna lidé z proboštatství Bibrbašského našim českým Chodům“.¹²⁾

¹⁾ Viollet-le-Duc. IV. 333.

²⁾ Modes et costumes historiques; H. a P. Ponquet.

³⁾ Rohrbach. Trachten. 231.

⁴⁾ Fotografie v uměl. průmysl. mu. v Rudolfině.

⁵⁾ Desky. Miscell. č. 87. 376.

⁶⁾ Po maďarsku prý boczkor. Schranka. Lexicon der Fussbekl.

⁷⁾ Plstka = plstěný střevec. Nomencl. Dasypodis.

⁸⁾ Schranka. Lexicon.

⁹⁾ Slove „střevec“ jest ve všech knihách XV. a XVI. století. V desk. miscell. 26. D. 21. r. 1461 jednou též „strzowie“, patrně omyl písařský.

¹⁰⁾ Kn. zápis. arch. litomyšl. č. 115. Půjčil Štěpánek.

¹¹⁾ Srov. Gay. Glossair. 179. Botte. Srovn. Jireček. Světozor 1877. 15.

¹²⁾ Zpráva z r. 1512 V opisech práva chodovského u prof. dra. Jarom. Čelakovského, ochotně zapůjčených.

Ale jsouce v ševcovských řádech — a tedy také asi mimo řády — na roveň staveny se staršími škorněmi,¹⁾ boty dlením nevalné doby vytlačily jejich jméno dočista. Potom již dlouhá obuv ať s holení přilehlou, ať se shrnovací, ať nad kolena, ať po kolena, všecko bylo bota, takže vyskytne-li se v XVI. věku jméno škorně, obyčejně znamená již jen obuv sprostných lidí ze skopovin. A i té obuvi v ústech lidu leckdy bylo jméno boty, jakoby věci jednodušší.²⁾

Byla-li škorně druhdy o něco kratší nežli bota,³⁾ od druhé polky XV. věku již liší se jen co do délky boty a botky, čili, jakž na Moravě psávali, podky.⁴⁾

Ke konci XV. věku vyskytuje se u nás nová obuv polovičná — **pantafle**.

Vyskytují se asi od let sedmdesátých, kronika augšpurská uvádí jich začátek roku 1496.⁵⁾ Jméno a původ pantafli je z Vlach. Vlachům sluly pantofola.⁶⁾ V starých slovnících je překládají slovem crepida, sandalum.

Šviháci obojího pohlaví, jdouce ulicemi, nosili pantofle navlečené přes obuv.⁷⁾ Nárovný obrázek ženských pantafli z fresk kutnohorských položen pod č. 64.

U nás viděti pantafle sic již v chrámě sv. Barbory na freskách, ale hojnější měrou v archivních záznamech jeví se pantafle teprve v století následujícím.⁸⁾ Slují obyčejnějším jménem trepek; čtoucí však musí tyto trepy dobře lišiti od oněch podložek trepkovitých, kteréž kladeny pod zobáky.

Obuv pořizována nejčastěji z kůže telecích a skopových, obyčejným jirchářským způsobem připravených. Ke konci XV. století začali nádhernější střevice šiti z **kordovanu**; slují potom napořád kordovankami. Roku 1510 praví Geiler von Kaisersberg, že před malým časem nikdež kordovanu neužívali, až teprve za jeho nedávné paměti.

Kordovan byla kůže jmenovaná po městě Kordově, Kordubě, kdež kvetla její fabrikace z orientu Araby sem donesená. Fabrikace kordovanu byla dlouho tajena a záležela ve zvláštní přípravě za pomoci španělských rostlin „summagre“ zvaných.⁹⁾

¹⁾ Viz řád ševcov. v Hradci Král. a v Litomyšli z r. 1413. Vyps. Štěpánek z kn. č. 115. arch. litomyšl.

²⁾ Pravit vsnican jeden r. 1580, že byl kdosi lapen „za příčinou škoreň, že jest ty boty ukradl“. Archiv praž. č. 1134. 816.

³⁾ Polanům byla škorně „obuvie na goleň“.

⁴⁾ Arch. musejní; listin. z Mor. Třebové. 1504.

⁵⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 740.

⁶⁾ Schranka. Lexicon.

⁷⁾ Touž dobou v Němcích. Geiler. Weltpiegel. 15.

⁸⁾ Též tak v Polště. Čti Paviňského Mlode lata Zygmunta Starego. 269. Na nizozemských obrazech rovně tak. Viz Lukas van Leyden Ausstellung Christi, Mappe I. v díle Reproduct. von Kupferstich. vydán od Direction der Reichsdruckerei, Berlin.

⁹⁾ Zajímavé líčení o kordovanu podal r. 1696 Weigel ve své knize Abbildung der Hauptstände, str. 624. Odtud vyvázili jsme hořejší zprávy, zajisté i pro XV. století platné.

Když pak tajemství se v XVI. století proklábalo, jali se kordovan robiti nejprve v městech při Baltě, kamž snadno dováženi výborní ko-zlové z Livonska, jichž kůže na kordovan hodila se nejlépe. Kůže zba-vena srsti způsobem jircháfským obyčejným a pak škrábána a strojena dle úmysla, jaký kordovan, hrubý-li či lesklý, měl býti připraven; po straně srstnaté dělán jemný hladký kordovan, po straně masité robili kordovan hrubý. Ještě v době Weiglově dělali kordovan jen černý; ale v zemích východních — tak tvrdí Weigel — umívali kordovany dělati v Tokatě modré, v Diarbekiru a v Bagdadě červené, v Mo-sulu žluté; povaha tamějších vod prý přidávala kordovanu nejkrásnější lesk.

Z toho již patrné, že byly **kordovanky**, ať již z kordovanu jakéhokoli pořízené, obuv drahá, kteréž sobě v XV. století mohli dopřít jen bohatí lidé.

Kordovanské stěvice nebývaly mazány ničím. Uvádějí se vždy jaksi na odpor stěvicí mazaných.)

Jiné boty a stěvice však byly „kvasnicemi lejtrovány a šmelcovány“, aby leskly se černě.)

Mužské stěvice a škorňe, byly-li po předu nebo po straně otevřeny, zapínaly se spinadly, přezkami, knoflíky; prostí lidé zavazovali je řemeny a řemenky.)

Ženské škorňe a stěvice dle zprávy Židkovy se „šnorovaly“.

V nejstarších artikulech ševcovského řemesla z počátku XV. století čteme o „knoflíkových třevicích“, o stěvicích „s náševky“, tedy povrchu našivaných; z díla dlouhého uvozují se „škorňe přičné“ a boty bez zevrubnějšího určení.)

Z artikulů ševcovských z konce XV. století dovidáme se o „škor-ních s faldy“, o „přičných botách s malým faldíkem“, o botách telecích, hladkých „o dvou podešvích“.)

U ševce vetešníka bylo lze koupiti dle řádu z r. 1441 nártě a po-dešvy nové k ochozelým holením přišité nebo „škorňe dobře ochozené“, jenom nesměl švec vetešník přišívati k vetché obuvi „červených ani bílých šárů“. To slušelo jen ševci noviníkovi nebo novákovi.)

Z těch posledních slov o červených a bílých šárech lze poněkud souditi o tom, kterak pěkná botka v polovici XV. věku vypadala.

Jest velmi podivno, kterak v XV. věku řídkokráte čteš v městských knihách popisných o nějaké obuvi. Ba lze říci, že do polovice XV. věku se v knihách o ní hrubě ani nemluví.

Příčina bude zase asi ta, kterouž jsme uvedli při nohavicích: nikdo neměl hojně obuvi, a co měl, to buď strhal tou měrou, že pak v kšáťe

1) Arch. praž. č. 1062. 331.

2) Nynějšího způsobu leštění prý vymyslel si švec budějovický Urban na počátku tohoto století. Schranka. Lexicon. 137.

3) Snář Dačického.

4) Arch. litomyšl. č. 115.

5) Tohoto způsobu obuv bylo dělati za mistrovský kus v Turnově ještě r. 1533. Arch. mus. list. turnov.

6) Miscell. při deskách zemsk. č. 15. C. 16.

o tom nemluvil, nebo bez kšaftu připadla taková věc čeledi, a inventář se o ní nedováděl.

V druhé půlce věku začíná se tu a tam v popisích obuv jevití, ale zhusta nikdy a nikde.

Roku 1478 v pozůstalosti pražského kupce Kunce, svrchu již praveného, zapisuje se „několiko párů střevic s putničními podešvy“ a trepky kožené,¹⁾ což jsou bezpochyby pantafle; r. 1483 má Škoda, pannifex v Praze, první „botky“.²⁾ A jako v pražských knihách rovně tak v pamětech jiných měst zřídka udá se ti čísti o obuvi. By nebylo dvou ševců, jimž sousedé roku 1496 a 1500 zůstali až do jich smrti za obuv dlužni, nebylo by v nejstarší knize litomyšlské³⁾ o nijaké obuvi řeči.

Ale ta náhoda nám se dobře hodí. Nejprve postřehneme v knize jen botky a „střevi“⁴⁾ — tedy nevidíme škorňáky, z čehož také patrno, že škorňáky a botky jedno byly; pak vidíme, že jakýs Neřád dlužen za „boty“ ševci Tomáši 10 grošů bílých — to jest 20 grošů míš., a rychtář Radimický že povinen Dymovi ševci za 9 párů „střevic“ po deseti bílých penězích; kromě toho Moravec za podšíť měl dáti 4 groše.

Touž dobou stály vysoké boty v Střibře kopu grošů, a kouřimský švec o málo let později prodává střevíce po 8 groších míšeňských, škorňáky po 24 groších a boty za tolikéž nebo i o 4 groše dražší.⁵⁾

V prvních letech století následujícího jsou v Náchodě boty po 14 groších bílých a „počítíčko“ (podšíť) za 5 grošů míšeňských.⁶⁾

Do obuvi vkládali onuce (vonuce), kteréž objevují se na počátku XVI. stol. ve slovníku Vodňanského. Byly tedy zajisté již v XV. věku. O prostém lidu víme ze století následujícího, že klade do bot slámu i mech. Nehleděl tedy na útlu podobu své obuvi.

8. Vinutí a drobný šat.

Košile. Lidé bez košil, rubáš, čechel. Obojek; fěrtoch, kasanka, pásnice, šátek na nos; prádlo práti nebo tepati.

Psává se dosti zhusta, že v XV. století manželka francouzského krále Karla VII. byla jediná paní v široké Francii, která byla tak pokročilá, že měla již dvě košile ve svých zásobách.⁷⁾

Tolik je pravda, že v XV. věku již košili jakožto šat částečně spodní mívali lidé všech stavů, ale že nemívali jich mnoho. Vůbec doleji uvidíme.

¹⁾ Deský. Misc. 26. G. 6.

²⁾ Tamže.

³⁾ Arch. litom. 118. 32. 49. 108.

⁴⁾ Krejčí Suchanec r. 1512 zanechává po sobě střeví nové a potky. 108.

⁵⁾ Lib. testament. Kouř. arch.

⁶⁾ Arch. náhodský. Kšaft. kn. z r. 1496 č. VIII.

⁷⁾ Raumer. Hist. Taschenb. 1831. 290. Odtud jde zpráva z knihy do knihy bez úvahy a znalosti.

Košile (lat. *camisia*) jest starodávny šat. Isidor Sevilleký již v VII. století píše: „*Camisias vocamus, quod in his dormimus in camis*“.¹⁾ Tedy již před 12 věky znali košile a spali v nich.

Eljasz dokazuje existenci košil od XI. století;²⁾ Zíbrt z pramenů domácích ukázal, že poslední Přemyslovec zabít byl r. 1306 v košili a že r. 1309 řemeslníci i sedláci „in camisiis“ — v košilích chápali se zbraně;³⁾ rytíři že mívali hedbávné košile s tkanicemi, Hus že vyčítal kněžím skvostné košile. Rytířské dámy mívaly hedbávné košile zlatem prošíváné, tkanicemi obkládané dle jiných zpráv z konce XIV. věku.⁴⁾ Také v pražských měšťanských inventářích ze století XIV. vyskytne se zápis o košili.⁵⁾ Ježíšek chovaný od matky své na obrazech mívá košili; na obraze Madonny Zbraslavské má dokonce košilku po straně rozstříženou a třemi knoflíky spjatou. A na obrázku č. 101. podáváme vzorek košile z rukopisu Zrcadla spasení, pocházejícího z prvních let XV. věku.

Tedy důkazů dost, že naši mívali a znali do konce XIV. století košile ve všech stavech od krále po sedláka a řemeslníka.

Do XV. století přinesli si urození pání košile jakožto spodní šat, a dovidáme se, že košile ony byly modré. Čtemeť v Letopisech, že v bitvě na Vyšehradě „čestí a moravští pání byli zbiti a všeho odění a rúcha až do modré košile obnaženi“.⁶⁾ V modré košili vidíme rytíře spáti v miniaturách Života sv. Františka,⁷⁾ malovaných konec XV. století (r. 1500).

Bílá paní, paní Perchta, pomník zvyku romantických dob rytířských, r. 1450 posílá Jindřichovi Rožmberskému, bratru svému košili, aby ji „po ní nosil“, „ačť jsem kolivěk stará bába.“⁸⁾

V témž věku XV. stala se košile i při měšťanech již příslovím. Pravíť jeden Kutnohořan o stříbrných horách: „Kdyby to věc má byla, chtěl bych do košile naložiti, když bych s to mohl býti.“⁹⁾

Také ve vzácných zápisech domovitého statku lidového najdeš v XV. století košile lněné, konopné, koudelné.¹⁰⁾

Tedy zase ve všech stavech oblékány košile.

Čís. 101. Z rukop.
Zrcadla spasení
fol. 34.

¹⁾ Gay. Glossair. pod heslem Chemise. 359. Citáty franc. o košilích přivozuje Gay od r. 1080.

²⁾ Eljasz. Ubiory. I. 12.

³⁾ Fontes. rer. IV. 108. 165. Zíbrt. Dějin. I. 288. 347.

⁴⁾ Jagić. Archiv. XII. 325.

⁵⁾ Arch. praž. č. 988. 50. r. 1875.

⁶⁾ Staří Letop. 41.

⁷⁾ Rukop. v bibl. Černínů na Petřupurce.

⁸⁾ Arch. česk. XI. 248. Sedláčkovy listiny.

⁹⁾ Kutnoh. memorial. fol. A. 23.

¹⁰⁾ Takové má na hraně století mlynář nedaleko Morav. Třebové. Arch. muš. list. z Třebové.

Ale hrubě by zbloudil, kdo by mněl, že těch košil bývaly v domě zásoby. Nemá jich každý, a při kom jsou, má jich málo.

Zajisté tehda ani u panstva ještě nebylo zvykem zásobovati se hojně vinným čili prádlem. Že snadno i chudí lidé nižších stavů mohli (kdyby byli chtěli) obvyknouti zásobám košil, to pochopí, kdo nahlédne do inventářů a shledá ony zásoby plátna, jaké kde která česká hospodyně v truhlách mívala. Ale ovšem plátno bylo na cíchy, rukávce, plachetky, roušky a k jiné službě domovité. — Nebylo tenkrát ještě zvykem mítí zásobu košil.

V Němcích ještě r. 1525 chodili nejedni bez košile.¹⁾ V oněch starých dobách nikdež nepokládána košile za tak podřízený spodní šat, aby všecek byl pokrýván a v noci v něm lidé spávali. Košile byla tomu, kdo ji měl, šat jiným povrchním kusům rovnoprávný; musila býti ne-li všecka, aspoň s částí, po rukávech, u krku, na prsou jakožto puut, pod vykrajovanými kabáty a sukněmi, zřetelně patrna.

Zvláště lidu selskému, děvčatům služebným sloužila košile čili rubáš za šat ne právě skrývaný; jináč nebylo by lze vysvětliti povědomou Husovu výtku, že se selky skoro stydí za svoje rubáše. Proto shledáváme podle košil prostých také košile s tkanicemi, se zlatem, s perlami, košile vyšíváné, kteréž vyšívání pořizovali u nás lidé domácí i cizí: vyskytují se v Tomkových Základech „vyšívač hedbáví Jiří z Uher a vyšívač pražský Kvítek“ (I. 134. II. 152.).

Ale hodné vody přeběhlo Vltavou, nežli sobě v Čechách všickni obvykli v prosté košili spávat. Jinde nebylo jináče. V německých ilustracích o Meluzině z r. 1463 (reprodukováných v listě *Anzeiger für Kunde der deut. Vorzeit* 1883 str. 216.) spí oba manželé v loži beze všeho šatu; v Havardově sbírce obrazů (*Diction de l'ameublement*) a ilustrací z XV. věku nejednoho francouzského spáče nalezli jsme nahého; na obraze jednom (I 559.) ani nemocný vznešený pán neuznal za vhodné obléci se a krýti své chatrné tělo; přikryl se jen po prsa, ostatek zanechav obnažený.²⁾ Stejně tak bývalo v Anglicku.³⁾

U nás nahého spáče ukázali jsme čtoucímu z počátku XV. století na obrázku č. 54. Zajímavě, že v konec toho století řečeného v biblí kutnohorské na přiloženém obrázku č. 102. vznešený pán leží v loži již šatem všecek oděný. Ale že by to byla košile, kterou se balí, za to bychom nestáli. Mohla to býti noční sukně lehká, do níž se lidé na noc oblékali často, a o níž mluví Guarinoni ještě na počátku XVII. věku, fka, že mnozí nestydatí měšťáci i urození zvykli si příkladem svých rodičů spáti o nahém těle, aniž to pokládají za věc neslušnou. Kdyby přý z nouze vzali aspoň nějakou župici nebo „nachtpelz“.⁴⁾

Ne jednou v českých pramenech XVI. věku postihněš, že lidé spávali bez košil. Na příklad když r. 1590 měli sedláci z Roztok (u samé

¹⁾ Heyden. Tracht, 162.

²⁾ Jiné francouzské doklady viz v Gay. Glossair. 359.

³⁾ Angl. obraz nahých spáčů reprodukov. ze „Scenes of the middle ages“ viz v Schultzovi D. Leben. I. 62.

⁴⁾ Guarinoni, Grewel, str. 1281.

Prahy) hájiti svého pána lakomého Boryni, loupežné a nočně přepadeného, vyběhli „a byli téměř všickni nazí“. Židům směje se Karchesius ještě na počátku XVII. věku, že „ráno, když vstávají, musí košile ležící v lóži oblékati“.)

Košile vyskytují se v pramenech pod všelijakými jinými jmény. Nejobyčejnější složí „čechle“ a „rubáš“.

Staré slovníky kladou všechna ta slova svorně a souznačně podle sebe.²⁾ Že čechel a čechlík jest košile, toť vůbec povědomo; známoť, že lidé, těžce obvinění, „v čechlicích“ přísabali³⁾ na očistu svou.

Čís. 102. Z biblí kutnohorské.

Ale kterák zevrubně lišiti košili rubáš, čechel, toť věc nesnadná. Vše zůstane asi na dohaděch. Že někde a někteří činili v těch košilích přece nějaký rozdíl, tomu svědčí archivní nahodilé zmínky. Na příklad r. 1461 smluvil Havel Sudoměřický s pražským Pipou, že ho bude za 55 zlatých uherských do smrti chovati, a v té smlouvě píše se, kdyby chtěl Havlík do lázně jíti, že „mu Pípa čechel neb rubáš k tomu slušný dá“ a hned o něco dále určuje se, aby mu „pruli košilký“.⁴⁾

Tu nějaký rozdíl patrn, ale jaký, toho nesnadno pověděti.

Že byl rubáš jakous honosnější košilí, toho důkazem kromě jiné zprávy inventář Kateřiny, obyvatelkyně Nového města, zesnulé roku 1483. Ta odkazuje „tři rubáše sváteční a tři košile všední“.⁵⁾ To hořofí dosti světle.

Také zdá se nám, že rubáš byl spíše košilí ženskou nežli mužskou. Radíť mistr Chocenský v lékařské knize své, aby v moru nebyly „ženské rubáše nečisté“ spolu prány s košilemi mužskými.⁶⁾

Čechle a rubáše na léto bývaly z plátna, z kmentu, na zimu z vlny nebo jiné teplé látky.⁷⁾ Měšťan tábořský Vavřinec r. 1467 nechal po sobě však též čechel vyšíty hedbávný.⁸⁾

První čechel, jenž se nám v pražských pramenech XV. století namanol, náležel staroměstské paní Dorotě, kupcové, r. 1425, a byl „se stříbrným knoflíkem“; kromě toho měla paní 5 „ženských košilek malých“.

¹⁾ Bič židovský. Karchesius. 22.

²⁾ Veleslavínův Nomencl. quadril. „rubáš, košile, interula“.

³⁾ Arch. praž. č. 1158. 306.

⁴⁾ Při deskách. Miscell. č. 87. 375.

⁵⁾ Desky. Misc. 26.

⁶⁾ Chocenský. O moru 1542. 13.

⁷⁾ Guarinoni. Grewel. 625.

⁸⁾ Výpisy křáftů zaslané mi prof. Thirem.

z čehož bych soudil, že čechel byla košile dlouhá, a po muži zůstalo paní Dorotě pět košilek mužských.¹⁾

To poráží onu zprávu často šířenou, že francouzská královna tehda měla jen 2 košile — máť jich pražská paní Dorota sama šest. Ale ovšem vari, aby někdo myslil, chlubě se svými předky, že budou pražské inventáře košilemi plny! Pět košil bohaté měšťanky Doroty na mnoho množství let jest v pražských pamětech jediná nejhojnější zásoba vinutí!

Však jsou před rukama zápisy o svršcích šatných bohatých měšťanů a měšťek, a v nich o čechlích nic zhola se nepraví, nebo se košile trouší po jedné, po dvou.

Řekne se, snad měli druhdy košil dosti, ale nestály jim za popis, za odkaz. Nehádáme se, že někdy se tak státi mohlo: ale zapíše-li se při bohatém měšťanovi, že měl košile dvě, zapsal by býval psát i košil tučet, kdyby před rukama byly bývaly. Což byl boháč staroměstský měšťan Matiaš Mýdlo — a kšaftem odkazuje stříbrnice (kalichy), koberece a peníze na kostely, postavy sukna chudým, má „bohaté krámy“ v Kotech, šatů všelijakých chodících i ložních sňu — a v témž kšaftě mluví jen o jediné košili, kterou poroučí Anně, služebné dívce.²⁾

Největší počet košil, v inventáři pražském v XV. věku zapsaných, spatřili jsme r. 1478 u šrotáře Víta. Měl jich devět;³⁾ na odpor k němu měl souvěký bohatý pekař Mathias z Poříče, majitel tří mlýnů — jeden čechel plátěnný — ale ovšem „pavězu měl stříbrem položenou“ a jiného svršku hromady.⁴⁾

Marta Pauchalka, souseda novoměstská, po níž konec století zůstalo klénotů drahých, v nichž 12 prstenů, měla jenom jedinou košili a 2 rubáše.⁵⁾

V kšaftech města Litomyšle postřehuješ koncem století při ženách rubáše téměř při každé; některá také přestává na jednom, jiná už má zásobu větší. Rubášům tu říkají „rubáč“. Jsou s větší částí lněné.⁶⁾

Rychtářka Tisovská má r. 1497 v knize dva rubáče lněné;⁷⁾ proti tomu Marta, sestra purkrabové, odkazuje r. 1499 „Mandě písarce dva rubáče, jeden žemniový (žemněný) a druhý lněný“, a Braidě sestře dva rubáče rovně takové. Ta měla tedy 4 rubáče, největší počet v knize nalezený.

Touže dobou mužové litomyšlští neposlední jsou jako mnozí ctní Pražané bez košil. Starý Tuček má r. 1495 lán role, čtvero koní, 4 krávy, tři jalového, sedm prasec, 21 peřin a jiných věcí dost a dost — ale košile nemá. Aspoň v kšaftě o ní nemluví. A tak nápodobně jiní sousedé usedlí a podstatní.

¹⁾ Desky. Misc. 81. 60.

²⁾ Arch. praž. 992. 257.

³⁾ Desky. Misc. 26. G. 10.

⁴⁾ Tamž. G. 7.

⁵⁾ Desky. Misc. 22. 307.

⁶⁾ Arch. litomyšl. č. 118. 2. 109.

⁷⁾ Tamže. 85.

Těm na odpor má r. 1496 střelcovský tovaryš Michal Žák „dvě košile kmentové a tři lněné“;¹⁾ počet to, který by i v Praze tou dobou byl znamenitý. V jednom dědictví litomyšlském z r. 1510 jsou pospolu „košile tři a rubáč dlouhý“;²⁾ což snad také poněkud ukazuje na rozdíl mezi košilí a rubášem.

V Králové Dvoře měla měšťanka Marta Trčková do r. 1500 v hospodářstvíčku svém 77 loktů plátna, dva šlojše — ale čechel jeden;³⁾ a Vinařka, již ve Dvoře náležela chalupa, dí téhož roku, že má „jednu košili nad tn, která k smrti připravena“.⁴⁾

V statku Havla Slunce, souseda v témž Dvoře Králové zůstala jediná „košile ženská, veliká“.

O témž málu košil zajisté svědčí všechny vědy knihy, pokud jsou zachovány. Souditi z toho o nějaké menší vzdělanosti, byla by věc bláhová, bláhová už z té příčiny, že rovně tak, jako u nás, bývalo všude jinde.

Obrázky ozdobných, sbíraných, premovaných košil rač čtoucí ohledati v této knize pod č. 3., 65., 86.

Velmi nádherná mužská košile o širokém prému a pěkně sbíraná naznačena jest na obrázku č. 86. a).

O jiném bílém prádle při šatech patnáctého století nevíme. Zajisté byly všelijaké fryžky (frisium) čili okruží,⁵⁾ ožidlí a oboječky u ruky, při krku, ale těch drobotin nezapisovali. Podle lněných, pracích fryžků bývaly obojky též z látek jiných, nepracích i vzácnějších. Jednou našli jsme „oboječek otřesutý“, a to r. 1464 v dědictví po urozené paní Ešce z Krawnštejna; oboječek panin byl „zelený“, tedy snad hedbávný.⁶⁾

Také nemnoho nacházíme v pramenech, že by některá paní po sobě zanechala kasanky, „fěrtochu“ čili „pásmice“ nebo zástěry.

Ale měly je.

Již Hus se zlobí na hedbávné kasanky. A že jich nepřestaly nositi, to víme z dědictví Marty Pouchalky, novoměstské sousedky, kteráž r. 1499 nechala po sobě 6 kasanek,⁷⁾ a z dědictví plzeňské Homolové, která r. 1495 také ostavila nějaké pěkné kasanky.⁸⁾ Na obrazech vlaských zříme ke konci XV. věku kasanky do kuchyně prostrné,⁹⁾ a sběratel dr. Figdor ve Vídni chová vlaskou kasanku hedbávnou vyšívanou z téhož XV. století.¹⁰⁾

Od konce XV. století začne jméno fěrtuch býti obvyklejším nežli kasanka.¹¹⁾ Také se tu a tam na počátku XVI. věku vyskytne „všertuch“¹²⁾ a „šertuch“.¹³⁾ Že fěrtuch a kasanka jedinstevná věc,

¹⁾ Archiv litomyšl. č. 118.

²⁾ Tamže. 91.

³⁾ Kn. pam. dvorská v mus. rukop. fol. 8.

⁴⁾ Tamže. 19.

⁵⁾ Matzenauer. Cizí slova. 161.

⁶⁾ Desky. Misc. 58. D. 10.

⁷⁾ Při deskách zem. Miscell. 22. 807.

⁸⁾ Arch. plzeň. č. 223. 35.

⁹⁾ Bonnard. Costumi. I. 123.

¹⁰⁾ Catalog des k. k. Mus. f. Kunst. r. 1891. Wien.

¹¹⁾ Arch. litomyšl. č. 118. 97.

¹²⁾ Arch. musej. listiny z Morav. Třebové r. r. 1515.

¹³⁾ Arch. náhod. kn. křařtů z r. 1496. B. 7.

to praví stará kniha pražská r. 1497, oznamující, že nějaká „shrula peníze do fěrtuchu nebo do kasanky“.¹)

V XVI. století vyskytují se fěrtochy velmi hojně; staly se ženskou ozdobou, o čemž na svém místě se položí.

Šátky na utírání potu a nosu někteří lidé v XV. věku zřejmě měli, mívali je už Římané od dob Aurelianových (III. století).²) Možná, že leckterý český „čechlik“ již od starodávna byl takovým šátkem na pot, neboť slul v latině sudarium.³) V Rohovém Sayfridovi panna se potí a rytíř „vzav rouchu“ utírá jí.⁴)

Šátek toho řádu pro parádu nebyl, sic by ho byli zapsali věrně v inventáře, jak to činili v následujícím století s „facality“, které byly vyšívané, okrajované a všelijak zdobené.

Na italských obrazech našli jsme dámu, která má v ruce jakoby na chloubu veliký bílý šátek na nos (fazzoletto bianco) již v XV. věku,⁵) u nás vyskytují se facality hned na prahu XVI. věku.⁶)

Na konec otázka, kterak všeliké vinnutí čištěno.⁷) Dle Štítného bývalo práno ve vodě s popelem nebo mýdlem a pístem tepáno; pak vařeno. Var špinu vyleptal. První práce děla se v neckách, o nichž máme zprávy teprve ze stol. XVI., var prádla pořizován v kotlech pracích, které se také teprve v století prve řečeném objevují v pramenech měrou valnou.

Prádlo sušeno leckde a lecjak. Sušeno na pavlačích, na šrácích. Usušené prádlo váleno v XV. věku asi tou prustičkou způsobou, jak do té chvíle dělají selské hospodyně v zastrčených koutech české naší vlasti. Stačil válek a prkénko, na něž silou se opírala hospodyně.

Teprve v století XVI. nacházíme v knihách městských „mandly“ s válci a kolký, ba v Praze dokonce i „mandl strojný s řetězem a zděří železnou“. Koušky sušeny na koulích sklenných, což snad vydalo za žehličku. O žehličkách před XVI. věkem nevíme.

9. Drobná strůj a klénoty.

Pásky, pasíři, přepych v pásech; způsob pásů; tašvice mužské a nožnice, po hoku zbraň, kord, kortuláč, tesák, tylec, meč; páteře a nožnice ženské; jablíčka vonná, okruhle, tobolky a měšce; prsteny, náramky, pektorály a jiná ozdoba na hrdlo, náušnice, modlitby, rukavice, obáňky, bál, slunečník.

K drobné „přípravě“ slušejí nejprve pásky.

Pásky nosila obě pohlaví již od dob antických. Kromě potřeby i aesthetický cit vedl druhdy lidi k tomu, aby pásem dali svému zevnějšku při-

¹) Arch. praž. kn. č. 1046.

²) Velišský. Život Řeků a Řím. 190.

³) Sudarium čechel. Glossy Mater Verborum. Č. Č. Mus. 1877. 378. a v Bohemáři 43.

⁴) Prusík ve Věstníku Společ. Náuk. 1891. 80.

⁵) Bonnard. Costumi. I. 155.

⁶) Arch. Česk. XI. 203. r. 1517.

⁷) O tom obsírněji čti v Kalendáři paní a dívek r. 1892 článek dra. Zíbrta.

rozenější podobu. V dobách rytířských nabyl pásce mravného významu. Stal se symbolem rytířství a mravu rytířského.

Od té doby byl podle sprostného pásu i nádherný pás. Obojí musil za příkrasu posluhovati. Leccos nosil. Mužovi nosil kabelu, peníze, zbraň, ženě tašvici, nožnice, a růženec.

S těmi úlohami aspoň přišel pás do XV. století.

Zvláštní řemeslo pasířské již četřilo toho, aby i nejlacinější pás byl sličný a oku vděčný. O nádhernější pásy dbávali zlatníci, dělající pásy řetězové i z kovových deštiček skládaté.

Aby nebyly pásy z míry nádherné, to zase na starosti mívaly ouřady. Měšťanům na příklad městské právo doby husitské poroučel, aby muži neměli stříbrných pásů dražších nad hřivny dvě, ženy nad hřivnu. V Krakově r. 1468 vydány zákazy, aby nebyly pásy těžší nad 3 hřivny stříbra.¹⁾

Ale ovšem kdož dbal takových rozkazů! Kdo měl stříbra hojně, navěsil je na pás pod způsobou zvonečků, puklic, jablek, růžiček, přezek, cetek a ví bůh čeho všeho. Na obraze č. 103. uvádíme jakožto zvláštnost i pás zdělaný z grošů českých.

Nejprve položíme o mužských páscech.

Některý pás byl malý jmění: na příklad r. 1453 zapsáno v novoměstské knize, že pán vydali sedláři Jakubovi pás stříbrný „na pomoc, aby se v řemesle založil a pilen byl díla“. Stačil tedy jediný pás na to, aby si pořídil řemeslník existenci.

Základem pásu byl pruh kožený nebo tkanice či vstuha aksamitová a hedbávná. Na ně přišívány kovové zdo by. Dobrý vzor nádherného takového pásu viz na obraze č. 43.

Na obraze č. 104. ukazujeme mužský pás složený z kovových deštiček v plastickou vypouklinu. Má ho tu vznešený pán oděný růžovou sukni a zelenými nohavicemi. Druhý muž je bez pásu. Sukně jeho visí tedy volně; jest zelená, nohavice rudé. Paní jest všecka modrá. Vě nec dívčin v okně jest zelený.

Čís. 103. (Majetek p. Chaury.)

¹⁾ Collecta. Piekosinaki. 453.

Pásky toho způsobu, jako zříme na obrázku č. 104., jsou v rukopise Zrcadla spasení vůbec oblíbeny. Povšimnutí zasluhuje, jak nízko je nosili. Na ten konec rač čtoucí srovnati obr. č. 1., 7., 79.

K nejprostějším pásům v XV. století užíváno cínu, mosazi a mědi. Čteme v kšaftě pasífe (cingulator) Mikundy v polou století, že má v dílně své jen ty dva kovy posléz jmenované, libru mosazi že cení 5 groši, libru mědi rovně tolik a pásky laciné že prodává po 16 penězích, dražší po půl třetím groši.¹⁾ V Moravské Třebové prodávají na konci XV. věku pásky po groši a po dvou.²⁾

Cís. 104. Rukop. Zrcadla spasení fol. 57.

Mosazné pásky byly chudým lidičkám. Proti tomu měšťané a urození mužové mívali opásání do mnoha kop drahá. Tomáš z Hlohovic r. 1425 odkazuje svým dědicům „pás s tobolek, stříbrem okovaný;³⁾ v dalších rocích doby husitské vyskytují se pásky se stříbrnými puklami; taková opásání mužská ceněna v šesti, sedmi kopách.⁴⁾ Roku 1448 měl Janek Václavův od Vlčího hrdla v Praze stříbrný pás pozlacený, „za který před chvílí 23 kopy dávano.⁵⁾ Stříbrné opásání s kordem prodává kdos roku 1453 za 7 kop.⁶⁾

¹⁾ Misc. č. 26.

²⁾ Archiv musej. list. z Třebové.

³⁾ Arch. praž. 992. 61.

⁴⁾ Arch. praž. 992. 1480.

⁵⁾ Tamže. 222.

⁶⁾ Desky. Misc. 87. 18.

I trubač pražský Jan, řečený Ursák, měl r. 1471 „stříbrný mužský pás“; ¹⁾ Martin, pasíř, někdy na Velšti, umíraje odkázal r. 1454 po sobě „pás stříbrný s dekú a s toboilkú“; Martin kotlář († 1477) chodil také v pásci stříbrném; r. 1477 i Šimon kramář měl pás stříbrný za 10 kop. Apatykář Prokop r. 1460 odkazuje po sobě „pásec pozlatitý na červené tkanici chlupaté se zlatem“. Vážil pásec hřivnu a 5 lotů. ²⁾ Zvonář pražský novoměstský, Jíra jménem, zanechal r. 1499 svým dětem „pás stříbrný na strakaté tkanici brunátné; vážil 5 hřiven, 4 loty“. ³⁾

V Plzni vyskytují se na počátku XV. století (1407—1412) stříbrné pásy mužské (virile), pásy s tkanicí (cum praetexta) u židů zastavené po šesti a 7 kopách. ⁴⁾

V Hradci Jindřichovské nalezeny v dědictví Peganostové r. 1500 dva velké pásy a dva malé, které vážily dohromady čtyři libry stříbra cenou 47 kop míšeňských, ⁵⁾ z čeho všeho již patrně, že také měšťané venkovských měst oblibovali sobě nemalou parádu stříbrných pásů. Aniž přestávali na jednom, dvou pásech!

V dědictví bohatého Kutnohofsana Jirka v Lorci r. 1508 popsány „pásek pozlatitý na tkanici černé“, vážící 3 hřivny a půl čtvrtá lotu, druhý pás s pozlatitými žilzky na černé tkanici vážil 2 libry půl sedma lotu, kromě nich byly tu ještě 2 pásy stříbrné na černých tkanicích; vážily 5 hřiven 2 loty. V nějaké truhlici potom nalezla kommisie popisující ještě dva pásy pozlatité. ⁶⁾

Na pásech zavěšovali muži snad již od nepaměti lidské při pravé ruce (obraz č. 77.) brašny, tašvice, ale věšeli je i na levou stranu (obraz č. 80.).

Prostí lidé, přes svět pracující, mívali tašky prosté, veliké; druhdy tak veliké, že kryly všechno tělo po předu. Na obrazech v této knize (č. 1., č. 2.) vidíme, že i páni ba i šviháci mívali druhdy tašvice tak veliké, že jim pokrývaly břich.

Některý obšírný opas, jsa vydut, posluhoval za měšec. ⁷⁾

Některý si připjal k tašce i nožnici (pochvu) s nožem, jakož obr. č. 2., 15., 77. ukazují.

Prosté tašky robili zdejš í taškáři a měšečníci. Ale ozdobné měšce umívali pořizovati též. U Kateřiny měšečnice nalezli jsme r. 1478 kopy bílých kůže, červených několik, listy pozlátka, stříbra a měšec veliký posazený za 20 kop grošů. ⁸⁾

¹⁾ Desky. Misc. 26. E. 9.

²⁾ Desky. Misc. 87. 870.

³⁾ Desky. Misc. 22. 138.

⁴⁾ Výpisy Strnadovy s kn. jus generale.

⁵⁾ Arch. hradec. kn. purkm. 283.

⁶⁾ Řebák. Kutn. příspév. 32. 33.

⁷⁾ Aspoň Vodňanský klade měšec a opasek za jedno, obojí jest mu crumeua.

⁸⁾ Misc. Desky. 20. A. 11.

Nádherne tašvice vozili do Čech šmejdiři a šmukýři na veliký hněv taškářů.¹⁾ Šmukýřské tobolky nebo měšce a měchýřky byly sličně pletené nebo z látek drahých sešívané a stříbrem pokládány. Na příklad r. 1433 měl brniř Mařík na pase „tobolku se stříbrnými puklicemi.“²⁾

Byly také tašvice na pásech podvojně. Aspoň na počátku XVI. století praví kdos v Praze: „Byl měšček, a v tom měsíci maličký přišitý, jakož bejvá při měsících.“³⁾

Na pás anebo k zvláštnímu opásání čili ke „vstuzo“ od měščeků pasů i kožišneků pořizované,⁴⁾ přivěšovali muži pobočnou zbraň, s kterou vůbec chodívali, ne-li dřív, tedy zajisté od XIII. století, přes všechny zákazy, již v nejstarších městských řádech vydávány.⁵⁾

V XV. věku po vojnách husitských zase staly se některé zákazy toho, ale — jako prve vždy — marné. Také Židek chtěl na králi Jiřím, aby zakázal choditi se zbraní v městě — „s palcáty, noži chlebnými, dýkami“ — poněvadž „pohřichu nyní s šavlemi, kordy, po městě jako kati chodí.“⁶⁾

Než všecko marno. Také lid selský, šel-li přes pole, všickni řemeslníci, tovaryšové i mistři, měšťané, o vyšších stavech nemluvě, všickni mívali při boce zbraň. I Hus, klidný kučz, míval na pase nůž zavěšený při měsíci.⁷⁾

Za pobočnou zbraň vyskytují se v pramenech XV. věku **meče, kordy, korčáky, korduláče a tesáky**, o jejich podobách zevrubněji položí se dole v kapitole o zbraní. Kord je dlouhý, korduláč nebo korčák kratší, tesák nejkratší. Ovšem byly výminky, a lidé jména směřovali. R. 1578 vypravuje žena v soudě pražském: „Nemohla jsem jíti, a pan Tobiaš půjčil mi svého tesáku, abych se naň podpírala.“⁸⁾ Tu byl tedy tesák hodně dlouhý.

Kordy při měšťanech vyskytují se od počátku století napořád.⁹⁾ Jeden kord našli jsme r. 1425 také „stříbrný, okovaný, pozlatitý, a k němu bylo i „tovaryšstvo“ (pochva) stříbrné a pozlatité.“¹⁰⁾

R. 1433 čteme v inventáři brniře Maříka ponejprv o tesáku. Byl se stříbrnými puklicemi a visel při tobolce mistrově. Zikmund Jirkův, měšťan z Poříče, míval do r. 1455 „opásání s toulem, meč i kord „veliký.“¹¹⁾ Když si tak vyšel nebo vyjel, maje „ostrohy“ na škorních v sek-

¹⁾ Zajímavý je obrázek v Cod. pictur. vyd. Buchnerem. Tu namalován měščník, znak svého cechu držící, o tváři velmi smutné; podle nebo v oděvu blízna šmejdiři nabízí nádherne měšce. Obrázek straní taškářům.

²⁾ Arch. praž. 992. 148.

³⁾ Arch. praž. č. 1046. 110.

⁴⁾ Hádka o robení vstuh r. 1453 Manual. novom. 89.

⁵⁾ Emmler. Reg. III. 593. Rössler. Altprag. Stadtr. 12.

⁶⁾ Židek. Správovna. 64.

⁷⁾ Obrázek v Richentalově sněmě kostnic.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1121.

⁹⁾ Beheim Waffenkunde 284. dří, že do Němec uvedeny kordy ze Španie teprve počátkem XVI. věku.

¹⁰⁾ Arch. praž. 992. 64.

¹¹⁾ Desky. Misc. 26. A. 4.

nici, v plášti brunátném s kuklou modrou na hlavě a s „prustplechem“ na hrudi, a s lukem nebo samostřilem na rameni, vypadal zajisté jinaké, nežli jsme zvyklí představovati sobě klidného měšťana.

Kordy a meče mívají v pramenech zhusta nádherné **pochvy**. Na příklad o Jankovi Stříbrném z Rataj r. 1461 stojí psáno, že měl „cord s pošvú stříbrnú“. ¹⁾ Souvoký trubač Ursák má také „korčák stříbrem obložený“. I nože, které mívají muži při tašvicích, zhusta objevují se o „střenu stříbrnú“. ²⁾ Martin Sele, soused pražský, měl na příklad „dvě přinoze s řezákem, stříbrem obložené“. ³⁾

R. 1461 objevuje se v pražských pramenech ujeprve meč „burdýř“, meč z největších. Měl ho Beneš Sixt, měšťan a sládek Nového Města, starý muž, dobrý pamětník a snad účastník bitev a vítězství husitských, neboť jeho inventář je samá zbraň. Odkazuje bratru „samostřil lepší s vuopásáním nejlepší“; jinému poroučí „samostřil s toulem a tylcem“, jinému zase „opásání s kordem a burdýř nejlepší“; jinému „klobouky ocelivé, pavézy litevské“ a jiné jiné věci zbrojné. ⁴⁾ Tylec byl též kord. Vysvětlá to z řádu krejčí přibyslavských z r. 1504, kdež se přímo hovoří o „tylci nebo kordu“. ⁵⁾

Tylce bývaly také drabé kusy řemeslné práce české. Vimeť dobře, že r. 1472 zastavil „Vojtěch, někdy kuchař slavné paměti krále Jiřího“, u koláře Pavla tylce v půl třetí kopě grošů českých; to stál jistě jednou tolik. ⁶⁾ Někdy se vyskytá opásání mužské s tylcem, jehož „řten“ stříbrný. Roku 1473 čteme o páse, při němž „tylec s půl třenem stříbrným“. ⁷⁾

Od let sedmdesátých ⁸⁾ naskytují se v našich inventářích také hustěji „šavle“.

Při venkovských měšťanech nalézáš v opásání spíš meč než jinou honosnější sečnou zbraň. Na příklad Tuček v Litomyšli měl po r. 1495 k své potřebě pavézu, lebku, plech, sudlici a — meč. ⁹⁾ Eliáš Votava, též soused litomyšlský, mívá po boku meč; a jaký meč! Měltě dva na vybranou. Jeden byl „meč s terčem sečitý“, ten byl k boku, a druhý byl „končif dlubý“. ¹⁰⁾ Tesáky také najdeš v popisech litomyšlských. ¹¹⁾

Měli-li mužové v nádherných pásech svoje zalíbení, kdož by podíval se, že české dámy vyvolily sobě obzvláště pás za předmět své největší parády. V XV. věku věšely naň zvonce stříbrné, jablíčka a jiné „okruhle“ s věcmi vonnými, věšely naň tašvice alicího krumplování, drahocenné nožnice a ještě dražší páteře.

¹⁾ Misc. 26. C. 19.

²⁾ „Střen“ stříbrný v kn. 26. D. 21. Desky. Někdy čteš také „střin“.

³⁾ Misc. 26. D. a. r. 1462.

⁴⁾ Desky. Misc. 26. D. 6. Též desky č. 17. N. 15.

⁵⁾ Řezníček. Arch. Pam. XV. 336.

⁶⁾ Desky. Miscell. 26. E. 32.

⁷⁾ Desky. Misc. 53. Q. 9.

⁸⁾ Desky. Misc. 26. Vít Šrotér má r. 1478 šavli.

⁹⁾ Litom. arch. 118. 14.

¹⁰⁾ Fol. 15; tamže.

¹¹⁾ Fol. 41. Měl ho pekař Michal.

Dobrý vzor ženských okruhů vyšitých podali jsme z fresek kutnohorských na obrázku č. 65.

Stříbrné pásy ženské „pozlatité se zvonci“ objevují se ne zřídka v pramenech hnedle při počátku století a trvají pořád v době husitské. Z jednoho kšaftu plzeňského r. 1435 dovidáme se, že byly na ženském páse dvě hřivny stříbra, z nichž potom pořízen kalich ke kaplanství.¹⁾

Touže dobou zastavuje kdosi v Praze ženský pás v deseti kopách grošů.²⁾

Takové zprávy jsou zřetelným svědectvím, že pásy náležely ke klénotům. Mnohý z ženských pásů vážil ryzího stříbra tři, čtyři i pět hřiven!

Děvčičky, zdá se, mívaly pásce lehčí, ale, pokud stačil měsíc otcův, měly je také ze stříbra. Roku 1454 kupuje sládek Drdák jedné dceři své „pás stříbrný pozlacený, v němž 11 lotů stříbra“; druhé dceři pás kupuje o 15 lotech.³⁾ A není onačejší měšťanky za celé století, aby byla bez pásu stříbrného.

Některá ani nepřestává na jednom. Pražská kramářka Manda měla, jakož svrchu dotčeno, do r. 1432 tři pásy stříbrné! A v pozdějších letech mívaly dámy pražské ještě více pásů, než druhy bývalo. Johanka Prbošová, plátenice a měšťka v Starém městě, odkazuje r. 1473 dcerám bratrovým do Hradce kromě jiných klénotů „pás bílý stříbrný“ a jiným dědicům ještě čtyři pásy, všechny stříbrné a pozlacené.⁴⁾

Po Martě Panchalce, měšťance novoměstské, r. 1499 zůstalo pásů koliks. Jeden „na zelené tkanici hedbávné stříbrný“, vážil 3 hřivny; druhý na zelené tkanici, vážil hřivnu; třetí na aksamitové tkanici zelené, stříbrný, vážil půl třetí hřivny; čtvrtý stříbrný pás byl na červené tkanici zlatohlavové; pátý byl s „nožnicemi stříbrnými na tkanici s barvami, díla zdejšího“; ten vážil nad 2 hřivny; poslední a šestý pásek vážil hřivnu.⁵⁾

O prvním jablíčku stříbrném, na páse visutém a vůni naplněném, jest zmínka v pražských popisech teprve r. 1486, ač nelze na pochybách býti, že bývalé rolničky a zvonečky na pásech už v první půli XV. věku se vystřídaly s jablky vonnými. Roku svrchu řečeného Mikuláš Kelha odkazuje dcerám svým „pižmo v stříbrné okruhle a jablko stříbrné veliké k pižmu a dvě menší“. ⁶⁾ Od té doby potkáváš se s jablíčky vonnými na ženských pásech do omrzení zhusta.

Pražské paní mívaly k všednímu šatu „všední“ pás; ale i ten časem býval takové ceny, že stál za odkaz posmrtný. Na příklad r. 1473 odkazuje pražská paní jedna „pásek, v kterémž na každý den chodila, se stříbrným ženkle, na tkanici několik železek“. ⁷⁾

¹⁾ Lib. testam. v mus. praž. 3. D. 26. C. 17. Též Strnadův Listář plzeňský č. 345.

²⁾ Arch. praž. 992.

³⁾ Arch. praž. 992. 239.

⁴⁾ Arch. praž. 992. 260.

⁵⁾ Desky. Misc. 22. 307.

⁶⁾ Desky. Misc. 21. C. 30.

⁷⁾ Desky. Misc. 53. R. 10. a nápodobně v kn. arch. praž. 992. 260.

Jako v pražských rovně tak i v inventářích venkovských jeví se paráda ženských pásů. I tu čítati jest zhusta o „pásech stříbrných s tkaničkami“, s „puklami“ a s „pukličkami pozlacenými“.¹) V Plzni měla koncem století Anna Šefránková pás o pěti hřivnách stříbra, tedy tak těžký, že r. 1501 mohla poručiti, aby z něho udělal zlatník mon-stranci! Patnácte dukátů přídala na její pozlacení.

A to nebyl paní Anny pás jediný. Měla jich ještě sedm, mezi nimiž za zvláštní povšimnutí stojí „pásek na zlatohlavové tkaničce červené“, jiný „pozlacený pásek na dva prsty, chlupatý, jest na něm něco málo železek a nákončí s přesků“.²)

Že urozené paní snažily se drahotou pásů svých převyšovati měšťanky, toť zajisté. Měla-li měšťanka na páse ženkle, želízka a jiné cety ze stříbra, mívaly šlechtičny na pásech ozdoby perlové, zlaté a z drahých kamení českých i cizích.

Za pásem nosily také měsce.³) Rozumi se, že tašvice panské byly drahocennější nežli ony, které prodával taškář nebo tobolář a měšecník v tarmarce pražském. Tu stála koncem věku hodně veliká „tašvice ženská“ 6 grošů; menší byly lacinější.

Bohatší paní nosily měsce aksamitové i perlové. Koncem století chodila jedna Plzeňka s měšcem perlovým tak obšírným, že mohli po její smrti (r. 1503) z něho poříditi ke kostelu „kápičku“ na „kápi“ čili na pluviale.⁴)

Na stuhách při páse ženském visívaly našim paním „nožnice“ se „ženskými noži“. „Dva nože stříbrná ženská“, našli jsme r. 1439 při pásku „stříbrném s tkanicí zelenou, s přeskou a 8 železky stříbrnými“.⁵) Jindy čte se o „ženském noži se stříbrným stěnkem“.⁶)

Páteře čili růžence, jichž v pramenech teprve po husitské době nalézám zase hojně, byly samostatný parádní kus, ať již visely na páse ženském, nebo jimi paní obtáčela ruku.

Páteře klénout bývaly zhusta nepochybným. Nejobyčejnější sestaveny byly z koralových zrn, ale také z jiných drahých materiál; v pramenech mluví se dosti často o páteřích jantarových (akátejnových) a chalcedonových. Mezi zrnky jednotlivými tkvěla zrnka stříbrná, a na konec páteře, kde visíval zlatý nebo stříbrný křížek, kde jaká paní česká spolu přivěšovala prsteny a mince čili groše a jiné drobné památky.

Páteřičky staršího způsobu, vymyšlené Petrem Amienským, držely v sobě 55 kuliček; mezi deseti menšími vpravena byla jedna větší; na těch malých říkáno Ave Maria, na velkých Otčenáš. Páteřičky, jichž původce byl Dominik, zakladatel řádu kazatelského, držely v sobě dle počtu Davidových žalmů 150 Ave.

¹) Arch. Jindř. Hrad. Reg. purkm. z r. 1487.

²) Arch. plzeň. Lib. testam. 228. 41.

³) Reg. čern. aks. soudu komor. 226. (Sign. 24. A. 6.)

⁴) Arch. plzeň. Lib. testam. 228. 41. Jiné perlové měsce viz v kn. miscell. při deskách č. 87. Na pt. r. 1478. 250.

⁵) Daky. Misc. 28. E. 7.

⁶) Miscell. 87. 370.

Housové páteříčky byly tedy při onom množství zrnek kusy draho-
cenné. Není zajisté nejdražším páteř, o němž r. 1451 čteš, že stál
5 kop grošů českých;¹⁾ aniž byl nejtěžším páteř onen „koralový se stří-
brnými zrníčky“, o němž se praví r. 1499, že vážil 8 lotů.²⁾ V kšaftě
pražského koláře Pavla je r. 1473 „páteř koralový, na němž dva prsteny
zlatá, vážící 4 zlaté uherské“ (dukáty); ten byl už těžší.³⁾ Jan Ur-
šák v Praze měl r. 1471 „dva páteře koralová, na jednom čtyři zlaté uherské
se stříbrem a drahým kamením“.⁴⁾ Plátenice Johana Prhošová měla roku
1473 dva páteře, z nichž na jednom „byla dva nová a tři zlaté uherské“.

Pražského souseda Mikuláše Kelhufa dcery r. 1486 podědily po
otci čtyři páteře kalcedonové, čtyři koralové páteříčky, z čehož patrně,
že i v tom kuse parádním bývaly v měšťanských domech zásoby; natož
v domech panských!

Vlastně urozené dámy bývaly měšťankám příkladem v tom, kterak
lze modlitebnou věc činiti světskou parádou. Ony mívaly dřív než měšky
„páteře koralové s pižmem“;⁵⁾ o jednom páteři r. 1511 praví se v pra-
menech, že „byl velmi bohatý, dukátů, noblů a prstenů na něm množství
bylo“.⁶⁾

Páteře po venkově též ráz měly jako pražské. V Hradci Jindři-
chově na příklad má kdosi r. 1496 „páteř koralový s většími zrny a
prsten při tom za 4 kopy grošů“;⁷⁾ v jedné domácnosti téže doby měli
páteřů koralových se stříbrnými zrny patero. Vážily dvě libry a ceněny
jsou v 18 kopách míšeňských.⁸⁾

Také v kšaftech plzeňských, z konce XV. věku zachovaných, čte se
zhusta o „páteřích koralových se dvěma nebo více prsteny“.⁹⁾

Páteře koralové „s klénoty“ jsou také v Pamětech kutnohorských.
V statku pana Jirka v Lorci r. 1503 čtyři páteře se chovaly, z nich
jeden kalcedonový s jablíčkem stříbrným; kromě toho byla na hotové
ještě bromada „zrn velikých“ a celý kus koralu.¹⁰⁾

V knihách města Bělé nejstarších také objevují se „pateři kora-
loví s prstýnky“ a jiní všelijací.

Slovem paráda páteřů byla v Čechách všude stejná a hojná, ačkoli
přece neváháme na konec ouhrnkem povědět, že vybujněla teprve v sto-
letí následujícím měrou nebývalou a podivnou.

Pásem s toboolkou sebe pěkněji, ani rážencem s „nobly“ nebo
jinými dukáty neodbyly české paní všeho klénotného strojení svého.

¹⁾ Arch. praž. manual. 89.

²⁾ Dsky. Misc. 22. 133.

³⁾ Dsky. Misc. 26. E. 32.

⁴⁾ Tamž. E. 19.

⁵⁾ Reg. soudu komor. č. 24. A. G. 226.

⁶⁾ Kn. kom. soudu. 3. G. J. 1.

⁷⁾ Reg. purkm. z r. 1487. fol. 280.

⁸⁾ Tamž. fol. 283.

⁹⁾ Arch. plzeň. 223. 9.

¹⁰⁾ Řehák. Přísp. kutn. II. 31.

Mělyté k parádní službě ještě prsteny na prsty, náramky k rukám, tkanice a řetězy s penězi, srdéčky, křížky a jinou drobotinou na hrdlo. O těch věcech na konec také slovíčko.

Stran prstenů nejprve připomenouti jest, že nebyly všechny na jalovou pochlibu; některý byl na laskavou paměť a za znamení věrnosti, jiný byl na prstě z pověry. Naši předkové pevně věřili, že některý kámen v prstenech vázaný chrání čarů škodných.

Bylo v středověku vůbec přesvědčením, čemu radily v XVI. věku rozličné „Regimenty zdraví“ dle Aristotela a Alberta Magna: „Na prstu, kterýž jest vedle malíku ruky levé, no- te prsteny zlaté, do nichž vsazení draží kamenové, nebo v drahých kameních jako v bylinách jest veliká síla a moc, ale nám ne zcela známá. V ústech někdy držíte jacynth, křišťál nebo granát neb kus zlata ryzího aneb stříbra čistého — aneb cukr nejlépejší. Smaragd zavěšený na hrdle překází padoucí nemoci a božci.“¹⁾

V popisech pražských v XV. věku nejčastěji nacházíš prsteny pouze zlaté a stříbrné. Čteš jen stručné poznámky, že na příklad Manda kramátka r. 1432 měla, umírajíc, „tři zlaté prsteny“;²⁾ nebo že Katherina vidua, jejíž bratr byl Petr ze Lhoty, majetnice pražského domu na Po- hřebí, měla „čtyři zlaté prsteny“.³⁾

Takové prsteny bez kamení i napotom vždy byly oblíbeny.

Bývaly i stříbrny, ale pozlaticy. Sklenář pražský, Hanuš, měl na příklad r. 1464 jeden prsten zlatý a 6 stříbrných pozlacených.⁴⁾

V litomyšlských knihách najdeš také prsténky nepozlacené, jen stříbrné.⁵⁾ Podle holých prstenů zhusta vyskytují se prsteny s rozličným kamením, zvláště s „palasem“,⁶⁾ „zafiřem“, s diamantem a rubínem.

Diamant byl český i orientský. První diamant zapsán v pražském archivu r. 1365.⁷⁾

Také naše svitivé krásné české „kranátky“ bývaly na prstenech v XV. věku.

O ametistech v prstenech vsazených hovoří plzeňská kniha roku 1490.⁸⁾ V době krále Jiřího často vyskytují se prsteny „s perlou“ a s perliami. Prstenů s velikým kamenem „doubletem“, jako se jich hojně připomíná v XVI. století, u věku XV. u nás jsme nenalezli, ač jich existence nikterak nepřeme. Bylyté oblíbeny již v XIV. věku.⁹⁾

¹⁾ Vypsáno z „Regimentu zdraví“ Huberova Rancovia z r. 1587. 160. Na východě dosud se věří, že pohledění na kámen turkus chrání uhranutí. Ritter Erdkunde VIII. 327.

²⁾ Arch. praž. 992. 188.

³⁾ Desky. Misc. 26.

⁴⁾ Desky. Misc. 26. D. 21.

⁵⁾ Kn. 118. 79.

⁶⁾ „Palas“ v prstene zapsán ponejprv r. 1451 v knize misc. S. 3. D. 7.

⁷⁾ Arch. praž. č. 987. 379.

⁸⁾ Arch. plz. 223. 4.

⁹⁾ Francouzi mají o „doubletu“ citáty již ze XIV. století. Gay. Glossair. 564.

Že bývaly kameny v zlatě vsazené i nepravé, na oklamání všelijak broušené, ba i kusy skleněné, to víme z řádu zlatnického, novoměstského. r. 1478 stvrzeného. Tu stojí „podle starého práva“, aby žádný skla nezasazoval místo kamení ani kamene nižádného buďto zafiru nebo citrynu nebo kteréhožkolivěk, kterýž by byl obyčejem diamantovým fežán a v sobě sám diamant nebyl.“¹⁾

V knižkách pozoruješ, že parády prstenní v popisech přibývá, čím více blížíš se k XVI. století. Pražský postřiháč Žalud († 1478) měl 22 prsteny,²⁾ r. 1487 zanechal po sobě majitel domu „u dveří Matky boží Sněžné“, Bartoš, prstenů dvacet.³⁾ Roku 1486 čte se v jednom pražském měšťanském popise o 62 prstenech s kameny;⁴⁾ v jiném o 12 prstenech.⁵⁾ V Plzni měl Ondřej Bernášek r. 1495 čtrnácte prstenů zlatých, „a v některých dva zafiry, jeden veliký, druhý malý a jeden diamant.“⁶⁾

Šlechta že i v tom převyšovala měšťany, kdož by pochyboval. Byla na příklad paní Eliška z Horek manželka jen zemanova a v statečku svém spočítala do osmdesáti čtyř prstenův!⁷⁾

Co do cen víme, že koncem XV. věku byl v Praze nějaký „prsten s zaphirem veliký“ za 16 kop grošů českých; jiný se safírem za 12 kop; Dorota z Veletic měla r. 1502 prsten zlatý se safírem za 50 zl. uherských;⁸⁾ voly nejtačnější tehdež prodávali po 3 a 4 kopách. Měl tedy onen veliký prsten cenu čtyř i pěti volů.⁹⁾

Prsteny v XV. věku byly některé i velmi veliké, nemotorné.

Příkladem ohromného prstenu byl by onen, jež připisovali v XVI. věku Aeneovi Sylviovi, ale ten není z doby tohoto papeže historika;¹⁰⁾ o hrubosti některých prstenů oné doby nás přesvědčují v archivní zprávě 2 prsteny z r. 1447,¹¹⁾ „která vážila půl šesta zlatého uherského“. Uherský zlaták byl dosti hrubý dukát.

Byly však prsteny díla jemného, uměleckého. Dosti zhusta čítáš v oněch dobách o prstenech „dílem záponovým“ udělaných. Témuž dílu záponovému říkali v století následujícím dílo „arpantové“ a někdy také „brněné“.¹²⁾ Byla to po našem přesvědčení jemná práce filigránská; neboť sluje totéž dílo arpantové i dílem „drobným“.¹³⁾

¹⁾ Daky. Misc. 15. G. 10.

²⁾ Misc. 28. G. 12.

³⁾ Tamže. J. 9.

⁴⁾ Daky. Misc. 21. C. 80.

⁵⁾ Daky. Misc. 22. 307.

⁶⁾ Arch. plz. 228. 27.

⁷⁾ Daky. Misc. 58. N. 9.

⁸⁾ Reg. čern. aks. v mus. r. 1502.

⁹⁾ Daky. Misc. 28. F. 4. Uvádí se cena koně r. 1440 i jen 55 grošů!

¹⁰⁾ Alterth. in Böh. Bienenberg. II. tab. IV.

¹¹⁾ Misc. Daky. 28.

¹²⁾ Arch. praž. č. 1178. 289.

¹³⁾ V kopiau arch. rakovnick. z r. 1615 čteme: „Řetěz armpantovým dílem dělaný, druhý menší, týž dílem drobným.“

O zdobě emailové na prstenech není v archivních pamětech v XV. století u nás stopy. Francouzi mají první citáty o emailu (esmail, e-malthus) z r. 1180. Také jsme nenalezli v tom věku oné formy milostného prstenu, kterýž v století následujícím sluje „prsten ruka v ruku“. To byl prsten dvojitý; dva obrončky byly spjaty dvěma rukama na znamení smlouvy laskavé. Podobu takového prstenu našli jsme vyrytu v XV. století na jedné lampě v Cluni;¹⁾ tedy zřejmo, že toho rázu prstenů již tehdy užívali. U nás hojnou měrou teprve v století následujícím (XVI.) se vyskytují.

Že měly prsteny XV. věku umělecký ráz gotický, toť se rozumí.

Naši zlatníci svoje umění spíš než na prstenech mohli osvědčiti na zdobách náhrdelních, náprsných. Paní snad viděla cenu těch skvostů v perlách, v kamení, jimiž posázeny. Znatel však obdivuje se při těch klénotech, pokud se z XV. věku kde zachovaly, uměleckému kousku. Podivuje se, kterak vkusně a takměř rytmicky jest rozdělen drahý kov, z něhož klénot uroben, kterak bystře dělí se o místo drahý kámen s kovem, vidí esthetickou asymmetrii na těch drobech drahých, asymmetrii, která oko těší a svědčí o vkuse, znatel podivuje se onomu smyslu pro jemný kolorit, s kterým sestaveny jsou rozmanité kaménky a perly v ladný obraz. Než zanechajíce charakteristiky těch klénotů, kteréž ve výstavách a v šlechtických pokladech vidáme, přiblížněmež k archivním o těch zdobách zprávám.

Náramků či **aurumpantů** (skrác. a divně zčeštěno ormpantů) v měšťanských knihách XV. věku méně se vyskytuje nežli ostatních klénotů parádních; a poněvadž naproti tomu **křížků**, **pektorálků**, **srdíček**, **řetízků** s penězi dost a dosti se nalézá, soudíme, že v XV. věku dámy navěšely všechno své zlato spíše na krk a na prsa, nežli aby také dílec oddaly rukám. Někdy ovšem nalezneš tkanici „kolem ruky“, jindy čteš, že páteř zavíjely paní též kol ruky a někdy koraly na šňůrce navítymi zdobily ruku. Ale zpráv o tom, jakož praveno, pořídku.

Jakého způsobu klénoty na hrdlo byly, povídají inventáře tu a tam světle. Klára Helmová, měšťanka pražská, mívala do r. 1425 na krk „kameníčko stříbrné, křížek stříbrný poslacený, pektorálek s křížálem“.²⁾ **Křížky** (zvali je též „pacem“³⁾) a **pektorálky** stříbrné a pozlacené vyskytují se touž dobou také v Plzni a tedy zajisté všude jinde.⁴⁾ Křížky bývají zhusta s kaménky; Mikoláš Kelhuf oddává svým dcerám r. 1486 kromě 11 křížků prostých pozlacených a jednoho srdéčka rovně pozlaceného 2 křížky s perlami, tři křížky „s kranatky“ a patnácte srdéček z kalcedonu ve stříbře; k tomu byly ještě nějaké klénoty, jež sluhy

¹⁾ Obraz ve Viollet-le-Duc. Diction. II. 125.

²⁾ Arch. praž. 992. 64.

³⁾ „Pacem, kterékolik na hrdle mám, dávám do Malešic“ atd. v káňstě piseňsk. řb. test. 228. 41. 1508.

⁴⁾ Rukop. musej. 3. D. 25.

„angelus perlový ve zlatě, jazyk hadový ve stříbře, křížtál ve stříbře a jaspis ve stříbře“.¹⁾

O „jazyky hadové“ ukradené soudil se r. 1446 služebník pana Jiřího z Kunštatu s lupiči — naposled nedostal jich sluha než pan Jiří Poděbradský, napotomní král.²⁾ Roku 1460 připomínají se v inventari apatykáře pražského Prokopa kromě pektorálů i „dva ptáčky pozlacené“ a „hruštička, v níž sv. Křištofor a sv. Jiří, vše pozlacené“.³⁾

V dědictví Marty Pauchalky, měščky Nového města, r. 1499 našly se mezi jinými klénoty i „vobrázek zlatý“, půl osma lotu vážící, „dva pacem“ a „záponka s labutí“.⁴⁾

V Hradci Jindřichové mívaly paní na krku „tkaničky s nákončím“ zlatým nebo stříbrným; „agnus dei čili křížky s kaménky“, z nichž jeden r. 1496 položen byl v šesti kopách grošů.⁵⁾

V Praze jsme našli zprávu r. 1460 a v Plzni r. 1495, že v pektorálu byly „svatosti“;*) byly tedy bezpochyby všechny pektorály nějakého způsobu ostatky po svatých. Také v Kutné Hoře — nejen v katolické Plzni — měli pektorály se svatostmi.

Mezi penězi, které sobě paní a panny české na hrdla věšovaly, nejčastěji najdeš zlaté groše „uherské“, „nóby“ a rýnské zlaté. Roku 1501 byla hřivna stříbra za 9 uherských zlatáků.⁷⁾

V Praze se nám vyskytl r. 1473 také jednou zlatý „Libušín“ nebo groš Libušín.⁸⁾ V XVI. věku potkali jsme se s groši Libušínými hustěji. Kterak vypadaly, nemohl jsem se nikde dopátrati ani na nikom vypsati.

Všecky dotčené a jiné groše bývaly buď na oušku zavěšeny nebo na šňůře ohnuty.

O náušnicích v starších pramenech XIV. století jsme nečetli, aniž jsme je kde na obrázku postihli, ač jsou u nás — nehledě k hrobům — konstatovány již za Kosmy. (Viz Zíbrt. Děj. 98); za to ke konci věku zmínky o nich se přibázejí. Roku 1503 vlní Barbora z Vrchlabí služebníka svého z „náušnic stříbrných pozlacených“.⁹⁾

K drobné klenotné parádě na konec přičítati jest modlitebni knížky, kteréž mnohá česká dáma mívala aksamitem povlečené a stříbrnými nebo zlatými puklicemi, knoflíky obité,¹⁰⁾ řetízem sličným a spoušpoušpami spjaté. Někdy byla na hedbávné nebo jiné látce taková kniha za-

¹⁾ Dsky. Misc. 21. C. 30.

²⁾ Manual novom. 88. 206.

³⁾ Dsky. 87. 370.

⁴⁾ Dsky. Misc. 22. 307.

⁵⁾ Reg. purkm. z r. 1487 v arch. hradeck.

⁶⁾ Arch. praž. 228. 27.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1128.

⁸⁾ Dsky. Misc. 53. Q. 9.

⁹⁾ Arch. Česk. XII. 546.

¹⁰⁾ Plzeň. arch. 223. 41.

větena při páse ženském; podobu kníšky, jejíž desky prodlouženy jsou měkkou látkou, takže celek vypadá jako pytlíček, přidal v XV. věku umělec i svatému Vojtěchovi v kapli Vlaského dvora na Kutných Horách.¹⁾ (Viz obrázek doleji č. 119.)

Rukavice — pokud nejsou krojem zbrojním — najdeš v českých inventářích XV. stol. hrubě málo. Naši lidé obojího pohlaví měli je, ale nezapisovali do knih, poněvadž nebyly rukavice ty nikterak ještě modními a bonosnými kusy; byly to proti zimě soukenné a plstěné obaly na ruku, na kteréž se při křtaovním anebo posmrtném popisu nekladla váha; proto je také nejspíš ještě najdeš v pozůstatosti sprostnějších lidí, kterýmž i sprostná rukavice stála za obavlášttní zapsání.²⁾

V chladných krajinách severských náležely rukavice k obyčejnému kroji podle zřejmých zpráv v VII. století;³⁾ u nás jest o hrubých rukavicích (pro špitálníky) smínka výslovná v XII. století. (I díl Dějin Zibrtových 47.) V době rytířské staly se rukavice i při ženských, kteréž prý jich prve nemávaly, modou obecnou.⁴⁾

V XV. století vídáme rukavice parádní na obrazech cisích, románských dosti zhusta. Podesta vlaský v díle Bonnardově již při r. 1400 má bílé rukavice, jednu na ruce, druhou v hrsti;⁵⁾ na jiném obrázku století XV. má dáma rukavice formy mnohem pyšnější nežli zřítí v nynějších letech: jsou to rukavice tak dlouhé, že kryjí nejen pěst ale ještě veliký kus ruky, a nad to ještě visí kus do špiče vystřižený o zlaté obrubě dolů a končí se střípečkem.⁶⁾ Při tom zajímavě, že prsteny má dáma navlečeny přes rukavici.

U nás skvostné rukavice našli jsme teprve u věku následujícím měrou znamenitou při všech stavech.

Rovně tak zvedlo se nám s ohánkami čili vějíři ženskými. V XVI. věku našli jsme jich sílu, v XV. věku nic — ačkoli vějíře nynější podoby (éventail, ventilabrum) snali ve francouzské zemi již v XIII. století.⁷⁾ Také ve sbírkách lze nalésti vějíře z XV. věku;⁸⁾ ale, jakož řečeno, v pramenech o nich není zmínky.

Vlast a rodiště oháněk na všecken způsob byl orient tropický, Čína, Indie. Palmový list po tu chvíli jest nejpřirozenější model k vějíři.

¹⁾ Obrázek v Methodu XII. 88. Kresl. Zach.

²⁾ Viz v listin. z Morav. Třebové. Tu se jakémus sirotku z mlýna odkazují rukavice. R. 1515.

³⁾ Bock. Gesch. der liturg. Gewänd. II. 138.

⁴⁾ Schults. Höfisch. Leben. I. 282.

⁵⁾ Bonnard-Costumi. I. 27.

⁶⁾ Tamže. II. 155.

⁷⁾ Gay. Glossair. Émouchoir, éventail. I. 626. 684. Citáty o prvním jsou tu z r. 943 a o druhém z r. 1295.

⁸⁾ Dr. Flgдор ve Vídni má takový vějíř. Viz Catalog des k. k. österr. Mus. f. Kunst.

Z orientu vzali ohánku Řekové a Římané; od nich církev. V XV. věku oblíbily ho paní italské a španělské tou měrou, že se jim stal kusem národním. Vějíř, prve nežli zdobněl, dostal se do rukou ženských jakožto paráda na ulici, za delší dobu posluhoval, jsa rozměrů valných, i vznešeným lidem světským k zevnější nádhře. Vímeť z Pavinského, že r. 1500 koupěna pro polského krále „oganka nova de pennia pavorum pro mensa domini principis“ — tedy ohánka z pavích peří pro stůl knížecí.¹⁾

Na konec buď propuštěno vrátiti se zase k drobným strojbám mužských krojův a odpověděti k otázce, chodívali-li naši mužové v XV. stol. o holi nějaké honosné. Že na cestu brávali sprostné hole, o tom není pochyby. Mluví se o holi podpůrné již za Kosmy v X. věku.²⁾ Zbožný text k životu svatého Františka pokládá i takovou hůl cestovnou za přepych; praví, že vyslání byli apoštolové, „aby nevládli, zlatem ani v opasku peněz ani tobolky na cestě ani dvě sukni neměli, ani s buoli chodívali“.³⁾

Tedy o sprostné holi, kterou se podpíral stařec a pocestný, ne bude sporu. Ostatně viz náš obrázek č. 48. Jde o hůl nějakou honosnou. Takové hole nošeny ve Francii již od XIII. věku. Gay má několik zobrazení těch holí. Jsou s hlavami psími, lidskými, jsou s hlavicemi, jako na sloupech vídáme, slovem jsou při ruce řezbou i litiinou zdobený a pěkný na podiv.⁴⁾

Také na vláských obrazech sříme v XV. století i vojáky, jak vykračují si s hůlkou.⁵⁾

V našich pramenech jsou zmínky o holích skrovné. Roku 1448 vyšli pražští konšelé proti legátovi Karvaysalovi „se stříbrnými hůlkami dle obyčeje“.⁶⁾ Ale už Židek radí konšelům, aby chodili v dlouhé sukni poctivé s kunami, a „aby byl nejmladší, má s holí choditi“.⁷⁾ Z toho zdá se plynouti soud, že o holi úřední a honosné naši konšelé choditi nechtěli a od starého obyčeje do Židkovy doby upustili.

Na počátku století následujícího (r. 1521) praví jakýs mladý panáček pražský o svém protivníkovi: „Já mu svedl zbraň hůlkou, s kterou chodím.“⁸⁾ Tato nahodilá zmínka bude míti bezpochyby význam také retrospektivní.

Za zmínku konečnou snad stojí, že v XV. století byl už na světě vzor k pozdějším slunečníkům a deštníkům. Měl ho papež, tedy též hlava církve římské, od níž pochází vzor k oháňkám pápovým.

¹⁾ Pavínski. Młode lata Zygmunta Starego. 258.

²⁾ Fontes rer. II. 9.

³⁾ Život sv. Frant. Rukopis v Černínské knihov. z r. 1500.

⁴⁾ Gay. Glossair. 128. Heslo baton.

⁵⁾ Bonnard-Costumi. I. 49.

⁶⁾ Tomek. Praha. VI. 152.

⁷⁾ Židek. Správozna. 85.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1047.

Když vjížděl totiž papež Jan XXIII. do Kostnice na sněm, nesen byl nad ním obrovský slunečník nebo deštník. Ovšem praotec slunečníků vypadal trochu jinak nežli jeho nynější potomci, ale jeho princip jest stejný. Byla totiž na tyči, kterou svrchu při špici zdobil zlatý anděl s křížem v ruce, zavěšena žlutá a červená látka hedbávná napjatá na obrúčích. Tedy stejně jako dnes se děje. Ale podoba té látky nebyl malý segment povrchu koulového, nýbrž byl to dokonalý svon po stranách vyříznutý, aby z něho papež mohl vyzíráti.¹⁾

Zajisté od papežů přijal benátský dože svůj povědomý slunečník, s nímž bývá v XVI. století zhusta zobrazován.

¹⁾ Papežský slunečník je malován v Richenthalově díle o Kostnickém koncilu. Kopie v univ. knihovně. Reprodukci toho slunečníku viz v Scheible Die gute alte Zeit. 324. obraz 96. V museu zemsk. mají ruskou kopii kostnického sněmu Richenthalova.

Kroje rozmanitých stavů.

Šat královský.

(Typické figury, královský šat obřadní a obyčejný, Vladislav, Ladislav Pohrobek, Jiří, korunovační klenoty a roucho.)

Krátké kapitole o královském šatě na čelo vstavili jsme dva obrázky (č. 104. a), č. 104. b), na nichž čtoucí může shlédnouti typus krále a

Čís. 104. a)
Z archivu kapitál. A. 10.

Čís. 104. b)
Z rukop. Zrcadla spasení.

královny, jak si je malíř na počátku XV. věku představoval — a možná věc, že některou osobu královskou té podoby i viděl.

Král je tu oděn dlouhým pláštěm modrým o podšívce růžové. Po knoflíčích poznáváme, že má král na sobě kabátec — tedy že chodí rád po modré zánovní.

I králová jest oděna pláštěm, ale ne tak dlouhým, jako figura předešlá. Plášť ten také modrý. Spjat je velikou sponou o dvou pukličkách. Sukni má paní hnědou, barvy zažloutlé (Sienna), pásem opásanou i vyhrnutou nad boky tak, jako jsme před tím málo kde na obrázku našli. Zavítki má paní králová bílé.

Býval vůbec dvojí šat králům.

Jeden sloužil za ornát obřadní slavnostní, v druhém chodívali obyčejně. Onoho hlavním kusem vždy byl plášť. Pod pláštěm míval král

Čís. 105. Z majestátu Vladislava II. v praž. měst. archivu XV. století.

buď modní šat nebo válnou sutánu či reverendu. Všecko z látek nejvzácnějších, nejobyčejněji ze zlatohlavu.

Obrázek č. 105. představuje českého krále Vladislava v plném královském ornátě, jakž namalován jest v majestátě archivu pražského. Plášť královský má při hrdle touž formu, jako jsme viděli svrchu na obrázku krále Václava IV. z pražské mostní věže. Je to plášť o stojatém límci, jako býval oblibován v XIV. věku. Plášť královský držel tedy formu starodávnou. Ale král Jan a Přemysl II. takového límce ještě

nemají. Jejich plášť slavnostní je o lfmci malém přeloženém. Zpod pláště vyhlédá na přiloženém obrázku krále Vladislava sukně či tunika přepásaná štólou.

V soukromém životě nosili se čeští králové podle svých vlastí, z nichž pocházeli anebo dle osobní náklonnosti. Zikmund chořoval po uhersku. Vladislav Polák po polsku i po uhersku. Hababurkové strojili se modami německými. Král Ladislav Posthumus po burgundsku. Aspoň jest na snímku modlitební knihy z r. 1453, v zemském museu chořovaném, oděn modou burgundskou. Je oblečen řasnatým kabátem bílým; řasy a wrapy jdou již od krku a jest těch varhánků tolik, že více jich nelze si ani pomyslet. Rukávy končí se v mohutné špičaté pytle. Přes kabát — a to je divná věc — má král navlečenu svrchní sukni, která se nic nelíká stříhem svým od kostelní dalmatiky. Ovšem je kratší. Barvu má hnědou, sepiovou, což se při bílém kabátě spodním velmi pěkně nese.¹⁾

Když seděl Ladislav před svou smrtí naposled na soudě, nebyl oděn rouchem obřadným, nýbrž byl v rouchách plátěných a v šubě. o čemž jinde zmíněno.²⁾

Našeho nejznamenitějšího krále Jiřího z Poděbrad musí sobě čtoucí představit i mimo obřadné vystupování jakožto pána velmi nádherného. Čtemeť v zprávách bratrských (r. 1502), že král Jiří na sobě obliboval veliký přepych, „an Zikmund ani císař Karel žádný z nich nevedl tak slavného dvoru“.³⁾

Zajisté čtoucí vzpomíná zprávy svrchu již pověděné, že lékař Židek Jiřího naváděl, aby se v nádhře své častěji přeměňoval. Prý proto, aby páni bohatí nemohli tak činiti po něm. Poslechli-li král dotěrného Židka a dal-li se s pány v závod co do přepychu, nevíme; hořejší zpráva česko-bratrská by tomu poněkud svědčila.

Není pochyby, že králové čeští i v XV. věku ob čas oblékali se v úbor rytířský, o jehož kusech zevrubně bude položeno doleji.

Z korunovačních klénotů královských na předním místě jest **svatováclavská koruna**, r. 1368 Karlem pořízená. Bývá pro svou symbolickou i historickou důležitost často zobrazována, takže ji klademe vůbec za známou.⁴⁾ Je o čtyřech listech liliových, všecka posázena velikými kameny i perlami.⁵⁾

Jiné známé znaky královny moci jsou **žezlo** (žezlo české je stříbrné pozlacené), **jablko s křížem**, **zlatý prsten** a **meč svatováclavský** v pochvě červené, perlami a kamením posázené.

Na obrazech držívali králové meč leckdy na místě žezla.

¹⁾ Zajímavý snímek ten viz v cimelích česk. musea vyložený.

²⁾ Tomek. Praha. VI. 284.

³⁾ Arch. zemsk. List Tůmy Přeloučského.

⁴⁾ Ostatně viz obr. v díle Zíbrtové str. 383.

⁵⁾ Popis v Petinové Phos. Septic. 473.

Z korunovačních šatů královských uvádí povědomý řád Karla IV. plášť se záponou, sukni (dalmatika), rukavice, střevice a náramky.¹⁾ Králová při korunování bývala prostovlasa; dle řádu Karlova měla mít sukni i košili napřed i v zadu otevřenou do pasu,²⁾ aby mohla býti od biskupa pomazána na pleci i na prsou. Na sobě měla při korunování plášť. Také měla žezlo mít, prsten a korunu.

V slavnostních průvodech král i králová bývali pod nebesy, nad hlavou jim nesenými. Když král Zikmund 11. listopadu 1437 z Prahy se odebral pryč, aby se už nikdy nevrátil, nesen byl v křesle „pod věncem zeleným.“³⁾

Šat kněžský.

1. Šat kněžský mimo chrám.

Pleš; brada; Hus; sukně; škorň; kněžské inventáře; kněží zákonní; šat chrámový.

Který laik oblékl se za kněze, mohl býti na trest upálen, jakož se přihodilo v Praze r. 1445.⁴⁾ Z toho plyne, že kněz měl svým zevnějškem býti zřetelně rozličný od laika.

Rozdíl začínal se od hlavy.

Pleše (corona) mívali kněží od šestého věku počínajíc; v XIV. století, jakž patrno na miniaturách v knize Štítného a v mšale kanovníka Václava z Radče, měli pleše velmi veliké, tak že všecko téměř bylo bolo.

Ale vime zajisté, že sobě mnozí nechávali pleše zarůstati, chtějíce vypadati po světsku. Všickni arcibiskupové až na práh XV. století byli nuceni světáckým kněžím pleše nařizovati.⁵⁾ Ještě r. 1406 synoda pražská tak poroučí.⁶⁾

A před dosazením arcibiskupů bývalo rovně tak, známeť výtku Petra Žitavského r. 1329 o malých tonsurách.

Že i při pleši umívali kněží hověti modě dlouhých vlasů, to zřítí ještě na obrázku táboreského gradualu kapitolského.

Také kněží husitští (pod obojí), ba i kněží při vojáče Žižkově mívali pleše; aspoň onen kněz, jenž vedl voj Žižkův na miniatuře Gottingenského rukopisu, má pleš. Proti tomu kněží táborští pleš zřejmě zavrhovali. Kněz s pleší byl jim nevěstka okrášlená.⁷⁾

¹⁾ Emmler. Spisov. Karla IV. 107. O těch věcech všech viz Adámka. Z pamětí korun. král. česk.

²⁾ Emmler. Spis. Karla IV. 100.

³⁾ Tomek. Praha. VI. 48.

⁴⁾ Star. Letop. 140.

⁵⁾ Viz obšírné citáty v I. díle. 485.

⁶⁾ Hoefler. Conc. Prag. 55.

⁷⁾ Arch. Česk. III. 222.

Bradu kněžím zapověděl Řehoř VII. r. 1074. Vyslovil při tom své přesvědčení, že duchovní západní církve od počátku křesťanstva bradu holívali. Do Řehořovy doby bývalo kněžím asi volno míti bradu vousatou nebo holou. Od jeho doby měl býti kněz bez brady.

I kněží klášterní většinou holívali si bradu, aby odlišili se od bradatých konvršů nebo bratří laikův. Střihání brady dělo se v klášterech s jistou slavností a ceremonií, ale jenom několikráte do roka dle řeholních zákonů; z toho plyne, že kněží řeholní, neholili-li se kterýžto o své ujmě a čekali na obřadní rasuru sedmkrát, desetkrát za rok od opata nebo biskupa konanou, zajisté chodili o bradě aspoň poněkud strništěm vousatým obrostlé. Jenom některý přísný řád nechával svým členům i potom vždy růsti vlasy a bradu.

Pravidlo tedy bylo, že kněží svátosti i řeholní mají býti na bradě holí. Vskakť český arcibiskup v XIV. věku mívál svého stálého bradýře.¹⁾

Ale výjimky byly.

V téměř řádě mnišském mají jedni kněží bradu, druzí ne; zajímavý tento případ byl v polovici XV. století v cisterciackém řádě. Němečtí kněží čili Rýňáci (poněvadž byli od Rýna) zvou se v jednom listě, od českých mnichů Janovi z Rožemberka před r. 1459 poslaném, „bradáci“, z čehož zdá se plynouti, že čeští mniši téhož řádu byli bez brady.²⁾

V našich rukopisech Štítného, v Passionalu Kunhutině, na obrazech karlstějnských najdeš obojí kněze, bradaté i bez brady. Z počátku XV. stol. přikládáme jednu takovou výjimku na obrázku č. 105. a), vyňatém z rukopisu Zrcadla spasení. Představuje kněze v modré klerice — tedy asi kanovníka, kteří se odívali fialové — a v růžovém pluvialu nebo v kápi. Na hlavě má pleš a při ní dlouhé vlasy, v ruce drží svěcenou vodu asperges.

V rukopise právě řečeném již tak snadno nenajdeš kněze s vousy, ani světského ani řeholního; čtoucí se o tom poněkud přesvědčí z pěti obrázků doleji položených a vesměs z dotčeného rukopisu vyňatých.

Pravidlo, aby kněží byli bez brady, platí za celý XV. věk. Na konci toho věku ještě tak bylo, jakož svědčí miniatury z rukopisu Života sv. Františka, z nichž jedna též následuje na svém místě doleji.

Z obrazů cizích víme, že rovněž tak bývalo i jinde. Též papež Sixtus IV. r. 1400 zobrazený byl bez brady,³⁾ a teprve humanističtí papežové v XVI. věku strojili se v brady.

Čís. 105 a).
Z rukop. Zrcadla
spasení fol. 57.

¹⁾ Tadra. Soudní akta konsist. 1374. 105. Spis akademie české.

²⁾ Pangerl. Urkundenbuch Goldenkron 494. Upozornil mne laskavě pan archivář Köpl.

³⁾ Bonnard-Costumi. I. 1.

Naši Táboři, kteří se strhli církve římské docela, a po nich Bratři čeští, rovněž tak docela odtržení, mívali své kušče bradaté, aby se lišili od římských a husitakých nebo kališnických kněží, kteří od církve se odtrhnouti nemínili.

Po tom, co tu vyloženo, zdálo by se, že otázka o **Husově bradě** jest zbytečná. Není zbytečná, je naopak o věci té spor.

Nebudíž českým historikům za směšnost kladeno, hádají-li se o bradu Husovu! Brada je velmi charakteristický kus lidské tváře, a při dotázce, jak vypadal Hus, jenž jest takřka zosobněné utrpení i sláva českého národa nehynoucí a světová, připadá sama sebou myšlénka, měl-li kazatel betlémský vous na bradě či neměl.

K té otázce velmi zevrubně snesl vědecký materiál F. Menčík, pojednal o ní bystře a na základě dobré zkušenosti,¹⁾ ale zcela světle neodpověděl. Nicméně vysvětluje z té zajímavé práce, že podle mínění spisovatelova Hus bradu měl.

Přiznáváme se, že nám Hus s mužnou bradou jest daleko milejší, známější a přirozenější. Proto také mistr Brožík dal na svém grandiosním obraze Husovi bradu. Učiní tak bezpochyby i sochař, mající z kamene stesati monumentální podobu českého reformatora, aniž mu to budeme vyčítati.

Ale neváháme vyznati, že v Husovu historickou bradu nevěříme. Myslíme, že ji neměl, nanejvýš měl tu, která mu zrostla v nelidském žaláři. Ale s tou na popravu nešel, sic by prameny o tom tak hovořily, jako o bradě mistra Jeronýma.

Držíme se nejprve toho přesvědčení, že Hus ani po této malicherné stránce od jiných kuščů církevních se lišiti nechtěl a nelišil. Hus se vůbec v ničem nechtěl dělití od církve. „Doufám, že jsem úplna křesťanem od víry se neuchylujícím,“ tak psal proti svému nehodnému protivníku českému Pálčovi.²⁾

V přičině zevnějšíku jeho kněžského stojí za zmínku, že i **pleš** měl kněžskou! Po odsudku mu tonsuru vybladili.³⁾

Hus byl zbožný nad míru, mravů byl přísnějších a čistších nežli nejprísadnější mnich, ale že by způsobem některé přísné řehole nosil bradu a podobal se v tom mnichům, tomu nevěříme. Neviděl na mniších, kteří s ním v Praze žili, nic pěkného, co by stálo za následování.

V **pramenech** historických není o Husově bradě nejmenší zmínky. Vytisknuto bylo sic kdysi v XVI. století spis Poggiův o procesu a upálení mistra Husi,⁴⁾ v tom spise připomínají se vousy Husovy několikrát, naposled se vypravuje i to, že před upálením mistrovým byly olejem smočeny, aby lépe hořely — ale list jest od počátku do konce podvržený

¹⁾ Národní Listy. Únor a březen 1893. „O Husových podobiznách.“

²⁾ Adversus scripta Páleč. I. 260.

³⁾ Helfert. Hus. 211.

⁴⁾ Český překlad bez bližších udání, anonymně, vydán byl nákladem a tiskem dra. Edv. Grégra.

falsifikát XVI. století. Nese na sobě zcela světlé ráz řečeného století a vypravuje věci i klamavé, i nemožné, tak že nelze s ním vůbec vážně se obrátiti.

Také Hilferding ve svém spise o Husovi¹⁾ tvrdí, že Hus měl bradu, neboť prý se s ní maluje. Nepověděl však, kde a kdy se s bradou maloval. A na tom záleží.

Odpovíme za Hilferdinga. Odpovíme na základě vlastního studia i za vydatné pomoci svrchu psané studie Menčíkovy. Položíme věc, jak je, s důvody, čtoucí na konci ať rozhodne ve sporu sám.

Tvrdíme — a toť naše hlavní opora, že za celé XV. století — tedy onen věk, v kterém Hus podnikl smrt mučedníka — za celé století, v němž Hus žil a umřel, nebyl betlémský kazatel od nikoho nikde vyobrazen s bradou. Jeroným, jeho soudruh v učení a bolestech, byl vyobrazován s bradou a byla mu na sněmě vyčítána, o čemž doleji zmíníme se zvlášť.

Stran historických podobizen Husových nejpřednější jsou rukopisy, jednající o koncilu kostnickém. Je tu veledůležitá kronika, kterou psal Oldřich z Richenthalu, druhdy písař kostnický. Psal ji brzy po smrti Husově a dal k ní malovati obrázky, nemaloval-li je sám.

Lze právem za to mti, že obrázky byly v hlavních rysech a kusech věrné dle skutečnosti, poněvadž je pořizoval očitý svědek. Že osoby v té knize nebyly věrné podobizny, nýbrž holá schemata, toť pochopitelné. Je nemožno divákovi, byť horlivému, zachytiti a reprodukovati s věrnou pravdou to, co malíř s povolání po dlouhém studiu a pokusech schválně na ten konec konaných stěží a ne vždy zdárně dovede.

Ale poněvadž v sobě měla kniha Richenthalova hojnost všelijakých kostymních a historických drobností, smíme přece pevně věřiti v skutečnost, jestliže některému schematu svému Richenthal přidělá vousty a jinému ne.

Ovšem oznámiti dlužno, že original Richenthalův se nezachoval. Zachovaly se kopie, a to celkem souhlasné kopie, tedy důkaz, že se držely originálu pokud možno věrně. Z těch kopií uvádí Menčík jakožto nejstarší rukopis aulendorfský, pak kostnický, pražský (v univ. knihovně), vídeňský, petrohradský a wolfenbüttelský.

V rukopise prvním, nejstarším, jest Hus na čtyřech obrazech bez brady. Na předním obrázku má pleš velikou; dva biskupové svlékají ho z ornátu; při té trestné funkci stojí čtyři kněží, dva s kříži, dva se svícemi. Rovněž takový obraz jest v petrohradském rukopise, podobný i ve vídeňském.

Na druhém obrázku rukopisu aulendorfského jest bezbradý Hus v černé sukni kněžské. Vedou ho na smrt.

Na třetím obraze bezvousého Husa drží jeden bifie pod paží, jiní jdou za ním, vedouce ho k smrti. Hus má ruce po předu křížem přeložené. Týž obrázek je v rukopisech, pokud víme, ve třech. Z pražského podáváme snímek pod č. 106.

¹⁾ Hilferding. Hus. 18.

Čís. 106. Snímek rukopisu Richenthalova z univ. knihovny z XV. století.

Z téhož pražského rukopisu hned podáváme druhý snímek pod č. 107., na němž vyobrazen mistr Jeroným, k smrti vedený. Na těch obou obrazech uzná čtoucí, že malíř i při bezvýrazných tvářích, uznal-li za dobré, uměl vous naznačiti a měl-li příčinu, nenamaloval ho.

Jeroným na obraze bradu má. A to se shoduje s prameny. V inkvi-
sičních člancích vyčítá se Jeronýmovi, že měl bradu, aby se zalíbil pravo-
slavným „nevěřícím“, s nimiž jednal proti Římu. Před tím v Krakově

Čís. 107. Jeroným. Snímek z univ. rukopisu Richeuthalovy kroniky z XV. stol.

vystupoval jakožto dvořan králův bez vousů v červené sukni a v kukli, šedým kožíškem obšitě.¹⁾ Ale potom „ad ritum eorundem infidelium longam barbam detulit atque defert, ac cornam, habitum et tonsuram abiciendo“.²⁾ Negativní poznání, že Husovi nic podobného nevyčteno, snad také něco platí. Než vraťme se k rukopisům!

¹⁾ Helfert Hus. 164.

²⁾ Hardt. Const. Conc. IV. 646. 691. Hilferding. Hus. 18.

Na čtvrtém obraze aulendorfském Hus hoří. Tvář jeho sotva viděti. Na podobném obraze rukopisu petrohradského hlavu Husovu lépe zřítí, a tu patrně, že Hus vousů nemá.

Kronika Oldřicha Richenthala vyšla tiskem s dřevoryty r. 1483. Na obrazech i tu Hus bezbradý.

Pravíme tedy úhrnem: několik malířů malovalo Husa podle stejné předlohy sic, ale malující leccos přidávali, leccos ujmali — ale brady Husovi nikde nepřimalovali.

Ze vzácných rukopisů s husitskými památkami jest dále göttinkenský a jenský. Oba se shodují. Tento je z doby r. 1463—1480,¹⁾ onen bude něco starší. Mezi jinými obrazy, jimiž rukopisy zdobeny, jsou tu namalováni dva muži s kacířskými čepicemi, ale bez výkladu, bez nadpisu. Obrázky jsou šablonovité. Mužové — bezpochyby asi Hus a Jeroným — mají dlouhé vlasy až na ramena, jeden má bradu hustou, druhý má dle zprávy Menčíkovy „kolem brady až ke koutkům ústním krátké vousky; pod nosem není vousů nijakých“.

Tu by byla tedy z XV. věku první a jediná zpráva, že měl Hus — ač-li obraz ho představuje — kratičké vousisko na bradě.

Ale s tím vousiskem přihodilo se, že jiní, kteří měli rukopis v ruce, ho neviděli. Výklad je snadný. Obrázek není docela jasný, a tu lze snadno stín nějak nedbale ze štětce puštěný za „krátké vousky“ vysvětliti.

Rukopis jenský měli jsme před lety v Praze, ohledával ho výborný znalec, architekt Baum, a do té chvíle určitě mi znějí slova toho muže, jenž měl tiskův a rukopisův obrázkových v ruce tolik, jako nikdo, an pravil, že nikde a nikde v XV. věku na Husovi vousů neviděl.

Z tisků lze pohodlně ohledati pěkný exemplář sněmu kostnického od Lory z r. 1483. Jest vyložen v městském museum, a Hus tu bez brady, holý.

Podobně holý Hus jest v českém zemském museu, vyňatý z kodexu chovaného v Brühl u Kostnice.

Tištěné obrázky bezvousého Husa v XVI. století poslední budou asi v knize, kterou uvádí Menčík pod jménem *Processus consistorialis* z r. 1525, a jež v univ. knihovně pražské složena jest pod sign. 51. E. 74. Tu je Hus třikrát zobrazen, vždy bez brady. Vůbec ani jeden kněz v té knize nemá brady.

V rukopisných malbách poslední bezbradý Hus bude ten, jež přikládáme na obr. č. 108. Pochází z kancionálu litoměřického. Hus tu vykládá svoje učení otcům na koncilu kostnickém. Je oděn pozpodu sutanou bledě fialovou, po vrchu obšírnou doktorskou sukní tmavočervenou. Vlasy má dlouhé, vousů žádných, leda by chtěl někdo onu neobratnou čárku, která jde od nosu k bradě, vykládati za knír dolů visící.

¹⁾ Dle Tomana v Květech 1892. 492. a dle Menčíka v Národ. List. v březnu 1893. Ostatně nejsou ty rukopisy v Čechách zřehla nepovědomy. Psal o nich kromě Dobrovského Mikovec v Časop. Č. Mus. 1854. 366. Jinou o nich literaturu uvádí Menčík l. c.

V XVI. století najednou vyskytuje se Hus s vousem čím dále delším, a zbytečno bylo by dokazovati,¹⁾ že tak stalo se od výtvarníků německých, protestantských, od nichž brzy nový typ Husův dostal se do Čech — a tu byl ochotně přijímán i dále rozmnožován a přeměňován.

Tehda vyrojilo se hojně medaili německých i českých, na nichž Hus ušlechtilé modelován a skoro vždy s vousem. Dobře ukázal Menčík, že žádná medaile Husova nepochází z XV. století, všechny jsou z XVI.; reformace v Německu to byla, která ražení mincí na paměť Husovu podporovala

Čís. 108. Z kancionálu litoměřického list 22, a.

Jednu z nejpěknějších má pan Chaura v Praze. Je olověná, krytá patinou, a tvář Husova na ní tak výrazná, mužná a přece bolestná, že se ani nedivíme zprávě, že mistr Brožík dobře si ji zapamatoval pro svůj obraz. Nese nápis 1420, ale legenda na té medaili německá: „Gott Schuz und mer der Bruder Her“ svědčí, že mince pochází o sto let později.

V přiloženém obrázku č. 109. podáváme typ Husův, jak se byl v XVI. století ustálil. Hus je obrostlý zašpičatělými dlouhými vousy a vypadá ušlechtilé. Tak si ho národ v XVI. věku představoval; tent český reformátor, jak ho malovali naši předkové na oltáře a do kancionálů, ctíce ho za svatého mučed-

níka — a moderní český umělec tuším dostatečně jest oprávněn této podoby stoletou tradicí posvěcené, se držeti, třebaž historický Hus byl holý.

Je charakteristické pro naši otázku, že v XVI. věku kreslivali²⁾ také Rokycanu a jiné kněze soudobé o pleši valné i bradě hrubé. Proti

¹⁾ Srovnej jen článek dra. Golla v Časop. Č. Mus. 1890. 60. „Jak soudil Luther o Husovi“. Před Lutherem co Čech to kacíř. Jeho příkladem Němci s větší než před tím láskou s Husem se seznamovali.

²⁾ Viz krásný exempl. Rokyc. postill. v univ. kn., psaný Dav. Pretoriem, praeceptorem v Táboře r. 1586.

tomu znova tvrdíme, že ani Rokycanovi ani souvěkým jiným kněžím (kromě tábořských a bratrských) brada nebyla obyčejná.

Došli jsme k šatu kněžskému.

Kněží oblékali se svrchně „sukní kněžskou“ (vestis subtana, sutana, talár).

Nebyla sukně kněžská leckdy té délky jako klerika nynějších kněží, neahalať ani ke kotníkům, ale byla přece tak obšírná, že mohl r. 1473 odkázati farář sv.-Mikulášský ve Starém městě své sukně černé ženským (nedí se kolika), aby z nich pořídily sukně sobě.¹⁾

Čís. 109. Z kancionálu jmalostranského.

Krátké sukně zapovídány na prahu XV. století statuty arcibiskupa Wolframa r. 1398.²⁾

V starých řádech krejčovských ukládá se tovaryši za mistrovský kus ušítí „sukni kněžskou s dvěma faldy“.

Formu měla tedy obšírnou, aspoň o dvou řasách, i rukávy byly středně široké. Po předu byla sešita, takže jen na provlečení hlavy zbyl otvor, jenž pak u krku sponkou nebo knoflíkem se spjal.

Hus má na obrazech Richenthalových na sukni límec vysoký, stojatý, bílou tkaničkou lemovaný. Nynější samostatný kolár černobílý pochází teprve z konce XVI. věku. Druhdy, jakož viděti na obraze Husově, kryl krk kněžův límec sutany.

¹⁾ Misc. 58. Q. 7.

²⁾ Věstn. kr. společ. nauk. 1889. Emler. 305. 306.

Také při konci rukávů zřítí u Husa bílé lemování, a tolikéž obruba jeho černé kleriky jest bílá.

Dle starodávných statut církevních byla sutana obyčejných kněží černá, biskupův a kanovníků fialová, kardinálů červená. Koncil pařížský r. 1426 musil kněžím zakazovati kleriky zelené, červené a jináč všelijak barvené, veliké rukávy, vystřižené límce.

Z těch zákazů (u Bocka Gesch. der liturg. Gewänd.) patrno, že jedni kněží chtěli míti kleriky nad kolena, druhí že je za sebou vlekli vléčkami. Je zajisté, že vždy bývalo dost bujnosti i při prosté sukni kněžské.

Ony parukávy, jež směřj nyní nositi kněží jakožto vyznamenání, vykládá Bock (II. 324) za zbytek velikých bývalých rukávů kněžské

sukně. Nám však pravdě podobněji zdá se, že jsou to pachy, vzaté od kněží z mody světské, kterouž jsme svrchu při kabátech světských vyličili.

Českým kněžím prikazuje synodální statut roku 1406 (u Höflera Conc. Prag.), aby měli vestes clericales non nimis longas, nec nimis amplas — tedy ani široké ani úzké — non partitas, non bipartitas, non tripartitas — tedy ne o podvojně barvé — rukávy aby měli ne široké, ne dlouhé.

V přitomném obrázku č. 110. vidí čtoucí velebného pána šviháka. Tak mohl vypadati jeden z těch, proti kterým Hus kázal. Pleš má tento kněz docela zákonitou. Ale sutana jeho je půl červená, půl modrá — tedy švihácká, miparti — a má při rukávech visuté, dlouhé, špičaté parukávy.

Nalezli jsme zprávu z r. 1480, že tunika starého kněze byla robena ze sedmi loket sukna. Činí totiž roku řečeného farář v Telči se svým ná-městkem smlouvu, aby mu denně dával 2 penty piva a na dva roky sukni ze sedmi loket sukna po 8 groších loket.¹⁾

Jsouce synové své doby, která vůbec měla zálibu v pásích, nemohli kněží býti bez pásu. Že chlubí se kněží s pásy stříbrnými a zlatými a hedbávnými, to jim vyčetl již Milíč.²⁾

Ale nesvětáctí kněží měli zajisté pásy prosté. Pás, s kterým Hus malován na hranici, je bílý; za pásem má nůž v nožnici a kožený pytlík.³⁾

Ostatním šatem nelišili se kněží od laiků. Kněz měl **nohavice** téhož způsobu jako jiní muži, barev střídmých i křiklavých; některý

Čís. 110.
Rukopis z kapitul.
archivu č. A. 10.

¹⁾ Arch. zemský, opisv arch. jindřichohradeck.

²⁾ Menčík. Věstník Spol. nauk. 1890. 314.

³⁾ Měl „Zwen schwarz rock und ein gürtel und ein messer in ainer schaid und ein lidrin seckl“. Gebh. Dacher a Ulrich Richenthal. Rukop. univ. knih. fol 42.

ovšem uznával za pohodlnou věc, nemíti pod sutanou nohavic žádných. Nadává jim Rokycana „ženkýlů“ a volá na ně: „Ba mívajte nohavice, styďte se!“¹⁾

Kněz obouval se škorněmi, botami a střevíci, které ovšem neměly míti podobu takovou, proti níž sami kněží s kazatelnic horlivě kázali. Vyšší duchovenstvo, zvláště v cizích zemích, slyňulo v XV. věku takovým přepychem rozmařilým, že lze sobě zcela dobře pomysliti kardinála v škorních s dlouhými nosy či zobáky.

Aspoň Richenthal maluje kardinály v sněmě kostnickém s zobáky, a že kněží v Čechách obouvali střevíce nosaté, aby se líbily ženám, to jim kromě jiného vyčetl r. 1367 Millř.²⁾

Již patrně, že po té stránce husitské hnutí u nás přistrojilo nápravu. Kněží kterékoli víry asi dbali sebe, aby nepohoršili a neposmáli se protivníci.

Škorně českých kněží doby husitské budou asi oué formy, kterouž čtoucí viděl při Husově obrázku. Jsou nevysoky, nenízky, nešpičaty.

V době krále Jiřího po vojnách tlačí se k nám zase přepych. Tehda horlil Rokycana na svých kázáních proti nějakým krátkým střevíčkům, jež začali kněží sobě oblibovati. „Hříchem“ byl Rokycanovi kněz „v střevíčkách krátkých, an ukáže holou nohu.“³⁾ V jiném exempláři Rokycanovy Postilly⁴⁾ čteme hněvivá slova: „Pájde kněz v střevíčkách krátkých, a málo chce bláto přeskočiti, okáže nohu dolů.“ V Němcích o málo později než Rokycana vyčítá Geiler v Postille⁵⁾ kněžím, že jim viděti botky.

Přes sukni oblékali kněží pláště čili kloky, šuby a kožichy rovněž takové, jako mívali světští lidé; také na hlavu vstavovali sobě čepice stejného způsobu; v době vojny husitské však kněz mívál na blavě nejspíš kuklu. Máme zajímavou zprávu o tom, kterak vypravili Pražané r. 1430 svého faráře od sv. Štěpána ve zdi, Václava, do husitské vojny do Míšně: koupili mu 13 loket sukna pro tunica et caputia za 54 grošův.⁶⁾ Ostatně víme, že Jeroným byv odsouzen vzal prý kuklu svou a hodil ji mezi preláty.⁷⁾

Kdo nechtěl chrániti pleše své čepicí, pokryl hlavu též kněžskou malou karkulí.

Široké klobouky kněžské se šňůrami zná Bock (Gesch. II. 361) již v XV. věku. Pod takovým kloboukem měl kněz karkuli nebo kukli, Aby u nás byly nošeny, nevíme. Ve vláské kapli kutnohorské má ten klobouk sv. Jeroným; rač ho čtoucí ohledati doleji na obr. 119. Po-

¹⁾ Goll. Rokyc. Postill. v Č. Č. Mus. 1879. 205.

²⁾ Menčík. Věstník Spol. nauk. 1890. 314. „Calceos rostratos deferunt, ut mulieribus placeant“.

³⁾ Postilla Rokyc. 240.

⁴⁾ Goll. Postilla Rokyc. v Č. Č. Mus. 1879. 205.

⁵⁾ Post. Geil. von Kaisersberg. II. 78.

⁶⁾ Diplomátář musejní r. 1429. Počty městské.

⁷⁾ Goll. Vypsání o mistru Jeronýmu. 18.

zdější exemplář takového klobouku, jenž byl na šňůrách a tudy mohl viseti na zádech, viz v univers. exempláři Chelčického Síti vřpy.

Že i nejskromnější kněz raději se oděl šaty ze sukna lepšího, z lindiše nebo sukna mechelského, nežli z vlčku laciného, tohož lze domysleti se, i kdyby tu a tam inventář o tom nesvědčil. V Plzni r. 1432 oblékal se kněz kterýs v „sukni černú s liščím kožichem“ a v plášť černý; jiný měl r. 1426 kožich beráncí na sobě, kterýž mu dobrodinec poručil poslední vůlí.¹⁾

Pražský kněz Jeroným nechal po sobě r. 1492 „čubu popeličí“, sukně dvě černé, jednu z nich mechelskou, a čepici kuní.²⁾

Téže doby berounskému knězi Vavřinci „čubu liščí“ zlodějové ukradli.³⁾

Souvěký kněz Jakub Petříkův, farář v Zábřehu († 1502), nechal po sobě několik kožichů — ale při nich též hever, kuši, meč a šavli!⁴⁾

Druhdy chodívali kněží **ozbrojeni až tuze**. V XIV. věku Milič jim vytýká, že odívají se po **vojensku** a chodí s **ostrohami**. Arcibiskupové jim zakazovali meče, leč by na cestu se vydali, tu mohli na svou obranu se opásati. Ale přes to chodívali kněží mnozí pořád s meči, a některý naložil na se i lučiště.⁵⁾

Že nebývali kněží ani v XV. věku beze zbraní, o tom svědčí prve psaný farář v Zábřehu.

Na konec budiž zmíněno, že na samém počátku husitských válek chtěli někteří kněží husitští nositi se tak jako laikové. To jim synoda r. 1421 zapověděla nařizujíc všemu kněžstvu šat i obuv odlišnou od světských lidí.⁶⁾

Však tábořský kněz máže dobře pomyšlen býti bez taláru. Bývali nejspíš oděni obyčejným šatem šedivým.⁷⁾

Ostatně i kněží husitští vůbec bývali celkem **šeří**. V traktátě Vaňka Valečovského (1452—1458) popisují se kněží tak, že chodí v **šerých** kuklicích sprostných, s cípy krátkými, **klobouky černými** velikými, jiní že mají cípy dlouhé a široké.⁸⁾ I v „Cancio de auctor. bohemic scismatici“ dí se o kněžích pod obojí vůbec a šmahem, že jsou „**kněží šeří**“.⁹⁾

Kněží **zákonní** čili **klášterští** a **jeptišky** oblékali se dle starodávných svých statút.

Vůbec měli **sukni s opaskem** a **kukli**; některé řády kromě toho měly **škapulír** (scapulare, oděv na plece, scapuli) anebo ještě **plášť**.

¹⁾ Mus. rukop. 3. D. 25. C. 19. C. XI.

²⁾ Dsky. Misc. 26.

³⁾ Nejstarší kn. rakovn. z r. 1380.

⁴⁾ Kn. pamět. Král. Dvor. fol. 2.

⁵⁾ Tadra. Cancell. Arnesti. 350.

⁶⁾ Tomek. Praha. IV. 187.

⁷⁾ Tomek. Praha. IV. 90.

⁸⁾ Rukopis v Herrnhutě. Opis v zemak. archivě.

⁹⁾ Hoefler. I. 558.

Rozdíly šatu mnišského byly ve formě a v barvě. Na příklad **Benediktini** (založ. v VI. věku) byli černí. Střih jejich roucha je prastarý. Řeholníci z Monte Casina v XV. stol. malují se o široké sukni se širokými rukávy a s kápí na hlavě velmi obšírnou, tak obšírnou, že veliké laloky z ní ještě visí pod bradu až k prsům.¹⁾ Na obr. č. 111. představujeme čtoucímu mnicha benediktinského. Má kápi s hlavy spuštěnou, ale obšírnost její přes to velmi patrná.

Praemonstrátští (založ. r. 1120) byli všecko bílí, mívali spodní sukni, svrchní sukni a na ní otevřenou kápi jako Karmelitáni.²⁾

Cisterciáci a Kartusiani, obojí největší protivníci a pronásledovatelé Husovi, měli bílou sukni a ostatní kusy černé. Cisterciáci bývali původně všecko černí, ale nařízením sv. Bernarda změnili svůj šat tak, že přijali sukni bílou a černou kápi; r. 1702 dí o nich zpráva, že při službách božích kápi berou bílou.³⁾ Konvřšám (fratres laici) nařizovala řehole, aby šatem jich byla „cappa, tunica, caligae, pedules, subtalares, caputium, scapulae et pectus“. Tedy spodní šat, sukni, kápi s kapucí, škorně, kalhoty, škapulíř. Sukni měli mít do zásoby čtvero. Košile směli mít na sobě pouze tesafi, kteří byli mezi konvřši. Ovšem i ta košile jejich měla být černá a „rotunda“ — kulatá, obšírná.⁴⁾ Vysvětliti dlužno, že řád Cisterciáků byl původně na hmotnou práci určen. Kolonisovali země. Ženské řeholnice řádu cisterciackého odívaly se bíle, zavítí — čili jak v Čechách říkali „vejla“⁵⁾ — a škapulíř mívaly černý. Vejl jejich byla cucula (kuklice) a „rotunda“ — okrouhlá šatka obšírná. Kterým jeptiškám přislouželo nositi plášť, těm kázalo se, aby ho mívaly sine cauda, bez ocasu. — Tedy jeptišky chodily také po parádě.⁶⁾ Kartusiani bývali bez košil. Hrubé roucha měla být na těle nahém. Františkáni měli sukni i kuklu jasně šedivou — myšl barva — tedy jiná nežli teď vidáme. Podoba sukni i barva její krásně malována v rukopise Černinském, slove život sv. Františka. Sukně opášana uzlovitým provazem. (Obrázek náš pod č. 112.) V téměř rukopise mají jeptišky řádu sv. Františka černé plachetky s bílým vroubením a černé pláště téhož střihu, jako vidáme dosud na milosrdných sestrách, po domech prosících.

Čis. 111. Rukopis
Zrcadla spasení
fol. 187.

¹⁾ Obraz v Bonnard-Costumi. II. 37.

²⁾ Kurtze und gründliche Histori von d. Ursprung geistl. Orden. Augpurg. 1702.

³⁾ Tamže. 31.

⁴⁾ Fr. Winter. Die Cistercienser. III. 195.

⁵⁾ Jeptišky „v svůj vejl a v hodiny doufají“. Goll. Postilla Rokycanova. Č. Č. Mus. 1878. 206. Vejl snad z lat. velum?

⁶⁾ Fr. Winter. Cisterci. III. 117.

Při té příležitosti oznamujeme, že při řádech žebravých, zvláště Františkanech regulo (řehole) i oděv časem mnohokrát se proměňoval a reformoval; to věda, malíř i divadelní ředitel bude moci dáti svým mnichům na obraze nebo v divadle zcela směle barvy nejsvětější. Velebné pány ani policii to neurazí — a věc bude historicky správná, nebo aspoň možná.

Klarisky odívaly se též jasně šedou sukni a škapulířem téže barvy; vejl měly černý. Sukni vázaly uzlovitým provazem jako Františkáni.

Dominikáni (založ r. 1215) měli bílou sukni, škapulíř a černý plášť s kuklicí velikou (obraz č. 113.); religiosa domenicana na vlaském

Čís. 112. Rukopis Život sv. Františka.

Čís. 113. Rukopis Zrcadla spasení.

obraze z r. 1400 liší se od jiných vážných paní starších pouze černým škapulířem. Hlavu má upravenou zcela po modě.¹⁾

Mniši řádu sv. Augustina malují se v XIV. století všecko černí s řemenem kol těla a s růžencem.²⁾ **Kanovníci toho řádu** mívali šat lepší, eremitae a bosáci hrubší; při tom mívali poustevnický plášť.³⁾ Na hlavě mívali klobouk i kuklu. Roku 1597 koupil si převor od sv. Tomáše šňůru na klobouk za 6 krejcarů, na kukli vešlo se tehda 7 loket sukna černého po 48 krejcarech; cingulum bylo za 9 kr.⁴⁾

¹⁾ Bonnard-Costumi. I. 141.

²⁾ Tamže. I. 97.

³⁾ Kurtze u. gründl. Histori. 42.

⁴⁾ Archiv sv. Tomáše. Počty klášterní.

Augustiniánů řeholné sestry, které v Praze mívaly klášter u sv. Kateřiny i na Zderaze, sluly **strážkyně božího hrobu**; odívaly se černou sukni, černým pláštěm, na jehož levém křídle byl kříž červený šestirohý. Též takový byl na plátěné svrchní sukni. Na pravé straně pláště visel jim dvojitý provaz. Vejl měly černý a pod ním bílý čepček.¹⁾

Minorité chodili v šedém habitě, jež utahovali tenkým provázcem na pěti místech zauzleným. Na hlavě mívali klohok se šňorou.²⁾

Někteří řádové (žebraři) měli býti na znamení pokory a chudoby bosí. Proto sluli **discalceati** u nás **bosáci**. Jakkoli na obr. č. 113. a)

Čís. 113. a) Z rukopisu universitní knihovny sign. XI. A. 14.

je bosák držící svátost dočista bos, přece zdá se, že u nás pro drsné podnebí bosáci nechodili bosí, nýbrž obouvali se jako v Němcích zhusta v dřeváky nebo v nějaké škarpály a krpce lýkem svazované.³⁾ Na obraze krumlovské Panny Marie z XV. věku vidíme, že mají bosáci podešev přes prostředek nohy páskou širokou připjatý.⁴⁾

Bekyně, zbožné sestry nevázané řeholí, ženy, které oddávaly se dobrým skutkům, učily děvčata, obsluhovaly nemocné (založ. r. 1184),

¹⁾ Kurtze Histori.

²⁾ Tamže.

³⁾ Weigel. Hauptstünde. 647.

⁴⁾ Viz fotograf. reprodukci v knihovně umělecko-průmysl. sbírek v Rudolcu. V Tyrolské chodí bosáci do té chvíle o podešvu s dvěma páskami.

odívaly se skoro jako řeholnice, ale šat řasný a plášť jejich i plachta na hlavě byly barev obyčejně jasnějších, byly bekyně šedé, hnědé a modré.

V rukopise svrchu dotčeném Černínském jsou bekyně o šatě fialovém s hlavou zavíton černě. U nás jsou zbytky bekyně ještě v XVI. století, přes to, že život, drabdy pevný, podlomila jim husitská vojna.

Že by šat bratří řeholních nic neměnil od stará až po tu dobu, toho nelze říci. Byl ovšem všech krojů nejstálější, ale měnil se v nepodstatných kusech přece. Připomínáme jen příkladem, že na počátku XVI. stol. vznikly mezi Františkány o kapuci, bývala-li vždy špičata čili tupa, tak tahé hádky, že se odloupli r. 1526 kapucíni od nich v nový řád s jinou kapucí. Červený kříž křížovníků našich českých s hvězdou nemíval vždy touz rohatou podobu, a jejich bílý nákrčník s dvěma cípký vzat z veselé mody z doby Ludvíka XIV.!

Novicové řádová strojili se jako mnichové. Jenom místo škapulíře dávána jim pouhá kukla někde bez cípu,¹⁾ jinde s cípem. Na příklad křížovníci u pražského mostu obdrželi r. 1381 právo, aby jich nesvěcení směli míti „caputia cum cornetis.“²⁾

Připomínáme v nově s důrazem, že předním znamením mnicha zákonníka bývala kuklice.³⁾ Rokycana jim nadává „kukliků“. Prý chodí v oděvu drsnatém, aby byli od lidí vidni a chváleni. „Ještěť budou sami vypravovati: Myť nikdy žádné košile nemáme, v čem chodíme i v tom líháme; chodí k nemocným, nabízejí nemocné, aby jim poručili, to nám odkaž, a my tě položíme v kostele nebo v klášteře, a toť bude tvá památka.“⁴⁾

Na žebravého mnicha bylo asi po našem vkuse divné pohledění, když bral se městskou ulicí v šeré kuklici, v škarpálech a s pytlek na zádech. Koranda píše proti nim r. 1490: „Bosáku, tuláku, někdes tarantoval s pytlek po ulicích, po domích, po tvrzech.“⁵⁾ Tůma Přeloučský, český bratr, r. 1502 posmívá se, že mniši Františkové, Bosáci, Dominikové na plecích nosí, na oslech, na karách, na vozích, co vyžebří.⁶⁾

Rokycana jest spravedlivější a viní lakomé kněze všechny všudy, říká: „Dosáhna kněz pleše a mnich kápě, hlediž, an se honí, an loví, ode všeho mu zaplať!“⁷⁾

Stran kuklice, kteráž jest tu patrně znakem mnichovým, doložiti jest, že v době kajicné i svěťák mnohý ji na sebe vzal k „rouchu sprostnému, smutnějšímu“. O Veliký pátek v tom i bosí chodívali. Ale dle

¹⁾ „Vestimenta novitiorum sint sicut monachorum excepto, quod pro scapulari portent caputium magnum sine cauda quod vocamus barbutam“. Gay. Gloss. I. 119.

²⁾ Codex aureus v křižov. archiv. 580.

³⁾ Weiskuning. Obrazy mnichů se spuštěnými kuklami v Jahrb. kunst. Samml. der allerh. Kaiserh. VI. 169. 170.

⁴⁾ Rokyc. Post. 221.

⁵⁾ Jos. Truhlář v Č. Č. Mus. 1884. 530.

⁶⁾ Ve správě bratří Kunvaldských. Arch. zemsk.

⁷⁾ Rokyc. Postilla. 86.

Rokycany už o ten pátek šviháci „myslí, aby na Velikou noc měli šaty nové, pěkné a střevice špičaté“.¹⁾

Na obraze č. 114. představujeme čtoucímu starobylost figurku poustevníka, v šeré suknici a v kukle. Náleží do kapitoly o mniších, třeba že nebyl řeholný.

2. Obřadní roucho kněžské.

Táboři; roucho mešní; humeral; alba; cingulum; štola; manipulus; kasule; biret; knlich; komže; superpellicium; pluvial čili kápé; dalmatika; liturgické barvy.

V XV. století k oltáři nejprostěji přistupoval kněz táboorský.²⁾ Zavrhovali té Táboři vůbec jakýkoli šat liturgický, nechťeli kostela, nechťeli oltáře, ba prvotně ani kalicha nechťeli. Jim stačila za kostel boží příroda i soukromá světnice, za oltář stůl ubrusem krytý, za kalich jakákoli nádoba, za hostii kus chleba.

K bohoslužbě, kteráž měla býti ve všem všudy z míry prostá, přistupovali, jakož svrchu dotčeno, nejraději v obyčejném rouše šedivém, bradatí a bez pleše.

Kněží mírnějších Táborů Žižkových bývali v komži.³⁾ Nebude na tom místě asi zbytečno poznamenati, že táborští kněží chodili v čele polního vojska táboorského nosíce velebnou svátost na tyčkách nebo hůlkách vztyčených do výše.³⁾ Lze zobraziti táboorskou velebnou svátost těla božího jakožto okrouhlý lívanec, placku. Táboři pomníce jako nyníjší Kalvini, že Kristus při poslední večeři lámal chléb, lámali u přijímání chléb také, a to chléb obyčejný, jaký právě měli. Poněvadž nemáme obrázku o tom, musí býti necháno fantasií výtvarného umělce nebo divadelního režiséra, chtějí-li představití přísného kněze táboorského, an nese na tyči svátost, aby to provedli, jak umějí, ovšem v duchu doby — tedy prostě, spíš hrubě, při tom s důrazem oznamujeme, že Táboři nevěřili v proměnu chleba v tělo Kristovo. Jim zůstal chléb chlebem hmotným, jemuž se člověk nesmí klaněti.

Kterak vypadal táboorský kněz mírnější strany, strany Žižkovy, jda v čele vojska, o tom poučí dva obrazy v této knize položené.

Jeden podáváme pod č. 115. Je to povědomý snímek z rukopisu gotingského. Kněz krácející před Žižkou má na hlavě pleš tak důkladnou,

Čís. 114. Rukopis archivu kapitulního A. 10.

¹⁾ Rokyc. Postilla. 70.

²⁾ Kronika o Žižkově. Goll. 51.

³⁾ Tomek. Praha. IV. 90.

Čís. 115. Z rukopisu gotingského.

jako mniši mívají. Na obrázku druhém, jež klademe teprve při kapitole o vojskě (viz tam), má kněz pleš mnohem menší a za to vlasy velmi dlouhé, ba kučeravé. Již tato nepatrná zkušenost dokazuje dostatečně, že přítomný obrázek (č. 115.) jest starší a tudy věrnější nežli obrázek

z rukopisu Jenského doleji (č. 147.) položený, patrně mladší, a možná že z prvnějšího okreslený a „polepšený“.¹⁾

Na obou obrazech jest kněz Žižkův bez brady, což se nám vidí býti velmi charakteristickým. Oděn jest tu i tam řasnatou sukni kněžskou (zelenou), přes níž převlečena jest obšírná dlouhá komže bílá bez rukávů. Na místě rukávů jsou veliké otvory, z nichž vyniká rukáv spodní kleriky.

Oběma rukama drží kněz Žižkův tyčku, jejíž konec hořejší rozbíhá se v monstranci, chovající boží tělo okrouhlé na způsob hostie. Tyč jest — přiměřujeme-li ji k lidskému tělu — asi 140 centimetrů dlouhá; forma monstrance jsou vlnovitě hmotné (asi dřevěné) paprsky střídající se s paprsky rovnými, tenkými, špičatými.

Podobnou monstranci shledal čtoucí na obrázku č. 113. a). Drží ji mnich bosák. Na obrázku mladším, jenském, těch úzkých rovných paprsků na monstranci není, tu jsou jen ony široké točené, tak že monstrance vypadá jako ohromná slunečnice.

Umělec výtvarný a divadelní tedy před sebou vzory mají, podle nich ať komponují. Husitské vojsko, služené z Táborů prudkých čili „sršatých“ a mírnějších, nechť na divadle mívá na čele nikoliv jen kněze s velikými kalichy, alebrž kněze dvojí: jedni ať jsou v krátké klerice, v komži, majíce dřevěné monstrance na holech; druzí kněží ať jsou v obyčejných šerých sukních chodících, s bradou a vlasy hustými bez pleše; v rukou ať mají buď tedy nějaký kalich anebo na holi nějakou schránku, která se nepodobá monstranci, brubou, v níž okrouhlý kousek chleba.

Kněží ostatních Husitů kromě Táborů chodívali též se svátostí v čele vojska, ale tu mívají v ozdobných archách, jejichž podobu také nevíme říci.

Tiž kněží věřili v transsubstanciaci chleba v tělo boží, a podobují konali mši jako katoličtí v rouších starodávně v církvi obvyklých a schválených.

Kněží pod obojí mívají o ta roucha, jichž předním zástupcem byl ornát, s tábořskými kněžími prudké a nekonečné hádky.²⁾ Onen člověk, který r. 1419 po vybití kláštera kartouzského běhal na pražském mostě v ornátě, jest živým výrazem mínění tábořského stran rouch církevních.

Oblékaje se na mši, brával kněz kališník i katolík na sebe nejprve humeral, šátek, kterým kryl hrdlo i ramena. Dnes je humeral prostý plátěný kus zavazovaný dvěma tkanicemi. Humeral XV. století byl jako v století před tím nejen lněný, alebrž zvláště při bohatých chrámech i z hedbáví, z aksamitu.

¹⁾ Dr. Toman říká, že byly oba sdělaný podle téže starší předlohy. Toman. O podob. Žižky. Otisk z Květu.

²⁾ Tomek. Praha. IV. 126. Začátek r. 1420. I onen kněz podobují, její král Ladislav vyhnal od oltáře r. 1454, chtěl sloužit mši sacerdotali veste ornatus. Tamže. 256.

A poněvadž v starších dobách za nebytí jinačí pokrývky kladl kněz humeral na hlavu na způsob kápě, kterou mohl nahoru i dolů sunouti, jali se již ode dávna onu část humera'u, která onu kápi tvořila, všelijak nádherně zdobiti. V XV. století ovšem již nebylo potřebí kápě utvořené z humeralu, poněvadž měl kněz biret, ale humeral upravený v kápičku visíval na zádech u krku přece a stkvěl se svou ozdobou; na obrázcích našich vystupuje humeral na způsob vysokého stojatého límce, což ovšem jiná forma místo kápičky.

Ozdoba na humerale slula parura, plaga, bývala vyšita, krumplována, perlami položena. Vyšity byly všelijaké vzorce, hvězdy, růžice i písmeny a slova.

Tou způsobou humerale udržely se v kostelích až do XVII. věku.¹⁾ potom zmizela z nich parura jsouc vůbec tvrdá, nehybná, nepohodlná.

Z nápisů vyskytuje se od XIV. po XVI. století — pokud víme — nejčastěji „Maria“.²⁾

Na humeral oblékl kněz albu. V XVI. věku nalezli jsme pro ni české jméno „kažile“.³⁾ Byla to dlouhá říza, komže, sukně s rukávy. Obvyčejně ušita byla z kmentu, z plátna. Obrubu dolejší a kus rukávů mívala alba velmi zdobný.

Z inventářů svatovítských ze XIV. století jde, že alba bývala zdobená hedbávím, aksamitem, perlami, třásněmi. Táž roucha měli na bradě Pražském i v XV. věku.

Jinde v tom století rovně takové alby mívali. V inventáři olomouckém z r. 1435 jsou zapísány alby kmentové s vyšitými zelenými květy, jiné zdobené šedým hedbávím a zlatem prošité, s třásněmi zlatými, prošité aksamitovými kusy, na nichž vykrumplovány figury, květy.⁴⁾

Albu s perlovými rukávy známe také z inventáře týnského zapsaného v nejstarší knize zádušní. Albu olemovanou zlatou tkanicí viděli jsme v mšále kanovníka Václava z Radče.

Konec XV. věku začínají se na albách při dolejší obrubě prolamované, průhledné, pletené vyšívání, krajky, kteréžto způsob připravil nějaký průhlednou albu, kterou kněží nezamítají, ani když všecka je prošívána z krajkového pavučinového díla. Alba XV. stol. nebyla tak jemná. Byla pevný, podstatný plátěný šat s ozdobami přišitými a vyšitými.

Před praním bylo přišité zdobí odpárati. Ještě r. 1591 platí zádušní Panny Marie na Louži v Praze od vyprání alb a přišití k nim zase, což náleží, po 4 groších mšeušských.⁵⁾

¹⁾ Bock. Geschichte der liturg. Gewänder. II. 19.

²⁾ Viz invent. břeňovský. Emmler. Věstník Spol. nauk. 1889. 299. Akta konsiat. Borev. II. 243.

³⁾ V počtu zádušním Panny Marie na Louži 1591 „Od vyprání čtyř kažilí aneb alb“. Archiv praž.

⁴⁾ Jedna z alb vypsána takto: „Alia alba subtilis cum plicis de hexamito rubeo, in quibus duae manus et aquila et pulchri flores aurei inserti sunt“. Bock. Geschichte II. 45.

⁵⁾ Arch. praž. Zádušní kniha.

Cingulum brávali kněží, aby přepásali a vykasali albu.

V XV. věku nebylo cingulum té podoby jako dnes. Kdo se drobet po liturgickém šatě poohlédl, ví, že dnešní cingulum je provaz všelijak zbarvený, bavlněný i hedbávný, na koncích s třapci.

S takovým cingulem by nesměl malíř vymalovati kněze do konce XV. století!

Do té doby bylo cingulu měščí nebo užší opasek hedbávný, lněný nebo též z jiné látky pořízený, leckdy vyšíváním zdobený.

Na albu kolem krku položil kněz štolu. Visela mu po předu na prsou mnohem blouběji nežli dnes. Dnešní štola dosahuje málo přes život. Štola XV. století jde téměř do země. Aspoň tak jest vymalována na knězi husitském v arše bydžovské brzy na počátku XVI. století. Na téže arše i na obrázku postilly Rokycanovy jsme upozorovali, že do XVI. věku dostaly se štoly užší dnešních.

Bock popírá, že štola byla v XV. věku samostatný kus liturgického šatu, že vždy byla jen při ornátě.¹⁾ Toho přeme. U nás v XV. století kněží podobojí a římští kázali, zpovídali a podávali svátost nemajíce na sobě nic než komží a štolu.

Naši kněží kladli štolu přes prsa buď tak, že visely rovnoběžně oba konce, nebo byly přeloženy křížem.

Upozorníme ještě na to, že nemávaly v XV. století všechny štoly na svém okrajků pasomany nebo porty, jako je vidáme dnes. Na koncích měla štola třásně; druhy i zvonečky, rolničky.²⁾

Majíce již na sobě všechna roucha svrchu psaná, brávali biskup, kužl i diakon **manipulus** na levou ruku.

Phanon nebo manipulus byl původně lněný šátek na utírání tváře. Ale již dávno před XV. věkem stal se phanon vážným rouchem obřadním, z téže skvostnější látky pořízeným jako štola, a níž měl vždy také stejnou barvu.

Kněz Solnický zove manipulus po česku **snopček**, jenž znamená žalost tohoto světa, aby kněz pomněl toho a „bolestný snopček“ rád nosil pro odměnu záhrobní.

V starší době býval manipulus znamenitě dlouhý, poněvadž by ho pod řasnatým svrchním rouchem kněžským nebylo bývalo viděti; v XV. věku však skrácuje se svrchní roucho a manipulus s ním.

Ono svrchní roucho kněžské ke mši byla **kasule** čili, jakož od XV. věku až po tu dobu obvykli říkati, **oruát** (Orarium, alii appellat ornamenta).³⁾

Nejstarší kasule měla podobu zvonovitou. Byl to vlastně veliký okrouhlý kus látky, mající uprostřed otvor pro hlavu knězovu. Taková

¹⁾ Bock. Geschichte der liturg. Gewänder. II. 78.

²⁾ Eljasz Ubior. I. 8.

³⁾ Rukopis husitský v univ. knih. sig. 17. A. 18. fol. 26.

kasule přehozena jsouc pak v před i v zad visela o mnohých záhybech dolů a pokrývala i ramena a ruce až k zápěstí.

Prostředkem kasule na obou stranách od hůry dolů byla našita **praetexta**, znamenající kříž; byl to ozdobný pruh jinačí barvy mající podobu Y; někdy tato vidlicovitá praetexta připodobňuje se již skoro kříži, jindy vypadá jako T.

V XV. století začala býti tato poslední forma v románských zemích oblíbenější; podle ní jali se v druhé půlce téhož fočeného století v Nízo-

Čís. 116.
Z rukop. Zrcadla spasení fol. 219.

zemích přišli na zadní stranu kasule zcela zřejmý latinský kříž a po předu našivali kolumnu rovnou bez vidlí, bez ramen křížových.¹⁾ Od konce XIV. věku přestal býti ornát příliš řasnatým. Ukrátil se poněkud, zaokrouhlil se na zádech i po předu a kromě toho vykrojen jest přední kus po obou stranách k vůli rukám. Bock tvrdí, že nabyt ornát již v půlce XV. věku nynější formy hruškovité nebo basové.

Proti tomu jiní praví, že k formě basové dospěl ornát teprve při počátku XVII. století.²⁾

Podáváme dva obrazy kasul kněžských. Schválně jsme vybrali z českých rukopisů dva vzory skoro sto let od sebe vzdálené, aby čtenář poznal, k jaké formě ornát patrně spěl.

Na obraze č. 116. z počátku XV. věku jest ornát starobylý, zvonový, řasnatý. Kříže neviděti. Humeral vyčuhuje skoro jako kápě. Alba stojí za všimnutí. Je krátká, nějakými kusy jiné modré látky pošíta. Ornát sám je barvy zlaté a žluté (siena). A majíce obrázek na očích nesmíme nevsimnouti si aspoň té ženy při mši přítomné. Je patrně žena z lidu. Zavítí její jest obyčejné, poctivé. Ale podivnou má svrchní sukni chodící růžovou s pachy širokými a tkví v škorních vysokých, ne-li v botách.

Na druhém obrazi č. 117. jest ornát z konce XV. věku. Pozorujeme, že je dlouhý stejně jako předešlý, jest řasnatý asi též tolik — vždyť je zvonový, ale k formě hruškové drobet se přibližuje přece, a to

¹⁾ Bock. *Gesch. der liturg. Gewänd.* I. 126.

²⁾ Petruszewicz. *Wystawa archaeologiczna* ve Lvově 1885.

větším vyříznutím při rukou. Celkem však jest to zvon nepatrně se lišící od předešlého zvonu. Římský kříž na zádech a ramenou jest světle patr. Ornát je na obrázku červený, podšití zelené. Alba je proti předešlé tak dlouhá, že se vleče po zemi.

Při mši jest přítomen sám sv. František v kroji pološviháckém, v červeném kabátě, v zelené sukni chodící. Zbožností jest tak polnut, že odbazuje parádní pás a tašvici a běže provaz; ba zul se ze škorní a chce choditi bos. Dá se v řeholi.

Oba ornáty svrchu vyličené podobají se starodávným kasulím z věku XIV., jakož vidíme u kanovníka Václava z Radče. Tu jest kasule řasnatá, formy zvonové se zlatým křížem po předu.

Čís. 117. Z rukopisu Života sv. Františka.

Na odpor všem těm ornátům kasule pražské akademie křesťanské, vyšívaná a zdobená granátovým vzorem, pak kasule ve sbírce knížete Schwarzenberga, obě pocházející z konce XIV. věku, pak ona žlutá kasule s figurami, katedrálmu kostelu v Hradci Králové náležící, a na jubilejní výstavě veřejnosti ukázaná, pocházející z XV. století, rovně tak červená kasule vysokomýtská, kterou klademe na konec XV. věku, i červená aksemitová kasule kutnohorská (ve sbírkách Vocela), na níž šest obrazů vyšito: Všecky tyto jmenované kasule podobají se stříhem svým nynějším ornátům docela. To by potvrzovalo mínění Bockovo, že kasule nynější bruškovité formy byla vznikla již v XV. stol., ne-li o něco dříve. Zarátí nás jenom to přesvědčení, archivními zprávami doložené, že staré kasule formy obáhrné a zvonové bývaly i v pozdější době na novou

podobu formovány. Vždyť platí se ještě r. 1566 při kostele Panny Marie na Louži v Praze krejčím „od ujímání ornátů.“¹⁾

Uznává-li tedy znalec látku některého ornátu za věc z XV. věku pocházející, forma téhož ornátu dobře by mohla být o mnoho mladší.

Než buď jak buď, umělec bude smět, maluje-li kněze v kasuli XV. století, zcela svobodně volí si ornát stříhu obojího, buď starý řasnatý a zvonový nebo nový kratší, rovnější a po předu hrůškový, dejme tomu, že obojí kasule byly v tom věku podle sebe. Nám osobně jest ovšem zvonový ornát pro XV. století jistější a milejší. Vždyť ještě v XVI. stol. v knize Hledání Pravdy jest nakreslen takový zvonový ornát.

Při tom budíž zmíněno, že ornát řeckého obřadu zůstal vždy zvonovitý, i ruský filon zachoval touž formu podle něho.

Renaissance dočista zatiskla starodávné ornáty do koutních jermar v kostelním depositories, kdež zanikaly nevážně — ovšem pokud jich krejčí nepřetvořovali.

Ornáty české byly z rozmanitých látek, z drahých, laciných, z aksamitu, hedbávu, z kůže, ba i jenom z plátna barevného. Z vlny zvířat roucho mešní pořizovati bylo prý dovoleno jenom Františkánům,²⁾ ale v knize města Bělé jest asi z r. 1418 zápis, že Kojetičtí dali Čelakovským schovati „dva ornáty postavcová“ — to jsou ornáty ze sukna.³⁾ Nebude tedy svrchu psané povolení Františkánům vylučně platno.

Znamení ozdoza gotických ornátů bylo figurálně vyšívané. V tom vyšívané právě byl ráz gotických kasulí.⁴⁾

Ukřížování Páně bývalo nejoblíbenější předmět vyšívaní na zadní straně mešního roucha. Kromě kříže dostala se na ornát dosti zhusta Panna Maria. Při tom vyšívané, pokud lze souditi podle zachovaných kusů, s úspěchem závodil umělec vyšívatel s malířem v kresbě a v barvě.

Ke konci XV. století pustili se vyšívatelé kasulí v závod s plastiky: obrazy na kasulí přestaly být v rovné ploše a měkce našívané, začaly plasticky vystupovati z ornátů. Tím ornát stížen a připraven o své záhyby sličné. Kněz měl na zádech tvrdý těžký obraz, dobře a tuze podložený, obšitý, krumplovaný.

Od konce XV. století najdou se plastické těžké ornáty po vši Evropě katolické. Z nejznamenitějších známe z fotografické reprodukce polský ornát, náležitý chrámu na Vavelu. Pochází z r. 1500 a jest na něm v kříži vyšito osmero obrazů představujících pohřeb sv. Stanislava a jiné scény všecko plastické.

Plasticky byv vystrojen vstoupil gotický ornát do XVI. století, očekávaje, až v druhé čtvrtce téhož řečeného století renaissance, zamítnouc obrazy, začne ho zdobiti dekorací pouze ornamentálnou.

Na konec zvlášť podotýkáme, že někteří podobojí chtívali mítí ornát zholá bez kříže. Kdy a jak na tu myšlenku připadli, neumíme

¹⁾ Arch. praž. Kniha zádušní.

²⁾ Bock. Gesch. I. 304.

³⁾ Kn. arch. bēlsk. nejstarší. fol. 24.

⁴⁾ Lehner v Methodu 1892. XVII. 65.

Hři. Ze ornát podobojích má býti bez kříže, to víme z robdnutí Sadských, kteří r. 1614 vzkazují do Prahy, že kříž náleží kněžím pod jednou, dostanou-li oni na kasuli kříž, že ho spáří.¹⁾

Na zevrubnějši poznanou uvedeme některé nádherné ornáty z popisův archivních. V inventáři ovesneckého kostelíka r. 1433 je ornát „paldekynový, nový s labuťmi“; druhý paldekynový „se slovy“ — tedy s nápisem. Ony labuťe vysvětlí sobě čtoucí desseinem látky; byl to asi brokát, v kterémž byly mezi listovým vetkány podoby labutí.

Roku 1449 odkazuje kněz Havel z Chlumce k sv. Michalu „svůj ornát s ptáčky zlatými“.²⁾

U sv. Mikuláše v Praze měli r. 1495 „ornát zlatoblavový s vomiralem (humeral) perlovým; ornát zelený aksamitový, okolo s perlami, s omiralem perlovým s květy, atlasový ornát s hvězdami, ornát šachovaný a ornát šerý aksamitový se zlatem uncovým“.

V Hradci Jindřichové měli r. 1499 ornát damaškový s křížem zlatým a obrazem sv. Jakuba; jiný s obrazem sv. Štěpána.

Kasle kostela v Hradci Králové má na sobě figury sv. Petra, Pavla a Václava; kromě nich je tu umučení Páně.

Kasle ve Vysokém Mýtě je červená, aksamitová, s desseinem zlatým; figury na ní jsou plastické, představují ukřižování. Donátorka je dole na konci kříže a je tak realisticky podána, že má i vlasy v prstencích vlající. (Náš obrázek č. 57.)

Na konec podotýkáme, že nádherný ornát cenil se i tisícem kopami.³⁾

Hlavu kryl kněz v XV. století při službě boží biretem. Druhdy ho kněz nemíval; kryl sobě hlavu, jakož dotčeno, humeralem složeným na způsob kápě a po první modlitbě u oltáře šňal kápi, jako tak dosavad činívali mnichové němečtí (beuronští) v slovanských Emausích.

Že kromě kápě z humeralu tvořené některý kněz bral na pleš kulatou čepičku, biretem zvanou, o tom jest povědomost již ze XIII. věku.⁴⁾

Za Karla IV. byly birety zámeckým kněžím nařízeny pro dobu letní. Také statuty metropolitní z polovice XIV. století chtěly tomu, aby kanovníci neměli kapucí než birety, a na samém konci XIV. věku nazývá se i obyčejným kněžím oltárníkům, aby na se brali birety malé šedé.⁵⁾

Do XV. století tedy kněží věšli s birety, ač jest nám oznámiti, že jsme v inventáři sv. Mikuláše v Praze ještě r. 1497 našli zvláštní „kapi pod ornát“!⁶⁾ Patrně kápi, kterou kněz přes hlavu, kdy potřeba, přebazoval; byla to bezpochyby jiná forma humeralu.

Podobu poněkud rohatou začal bráti biret na sebe teprve od půlky dotčeného XV. věku, a to tím, že pro snadnější jeho snímání švy

¹⁾ Arch. arcibisk. Recepta. Opisy v arch. zemsak.

²⁾ Viz Kultur. obraz. Winter. I. 469.

³⁾ Registra komorn. soudu č. 24. A. 6. 276. A. 1501.

⁴⁾ Bock. Geschichte. II. 316.

⁵⁾ Citáty v I. díle Zibrtové. 422.

⁶⁾ Nejstarší kniha žádání v arch. praž.

na něm povystoupily; povydány jsou nejprve málo, pak více, až vznikl do konce XV. století birytek kněžský zřejmě rohatý, čtyřhranný (*bireta quadrata*), jemuž teď říkají **kvadrátek**. Naši kněží podobojí, zdá se, oblibovali pořád biret starší formy spíš čepicovitě oblé nežli rohaté. Aspoň biret kněždův na krásné arše bydžovské je nízká čepice formy docela okrouhlé a placaté.

Kalich ke mši měl také svůj šat (*tegumenta calicis*). O něm jen málo. Byl z pěti kusů. Nejprve bylo na vytírání jeho **purificationarium** lněné. Na tom lněném podlouhlém šátečku kladena **palla**, kterou od XV. století podkládali lepenkou a zdobili hedbávím, aksamitem a jinými barevnými látkami. Třetí kus byl lněný **korporal** (*corporale*), na němž byla hostie. Korporal kladli do bursy *corporalium*, kteréž naši čeští kněží dali jméno korporalnice, a naposled zabalen kalich všecek barevným, zdobným šátkem, jemuž jméno **velum calicis**.

K jiným úkonům chrámovým mimo mši odívali se kněží busitští a katoličtí lněnou, bílou **komží**. Komže slula latině **superpellicium**, **rochetum**. Latinské jméno *superpellicium* vykládají z pojmu *vestis super pelles* — tedy z pojmu roucha povrchního. České slovo **komže** vzniklo z lat. *camisia*, košile.

Patrně z alby vznikla komže. Proto byla ještě až do konce XV. století velmi dlouhá. Viz náš obrázek č. 118. Teprve potom začali komží skrácovati.

Jako na albě takž rovně na komží nebylo v oněch dobách ničádných ozdob krajkových, titěrných. Komže byla podstatná kněžská košile, jejíž nejpěknější zdobou byla vlastní malebnost: majíc totiž obyčejně velmi široké rukávy a sama jsouc velmi řasnata, splývala při kterémkoli pohybu knězově v malebných vrasech dolů, takže kněz v každé posici, jsa oděn komží, vždy na obrázku pěkně vypadá. Byly komže též bez rukávů; majíce formu zvonovitou, musily rukama býti vzdvihovány, což také tvořilo pěkné malebné záhyby. (Obrázek č. 119.)

I takové komže oblibovali kněží busitští. Upozorňujeme pouze na kněze husitského, namalovaného na arše bydžovské. Jeho komže nemá rukávů, jest stříhem svým obšírný plátěný zvon, jehož vrchem kněz hlavu prostrčil, a hle, jak malebný pohled, když kněz z toho zvonu vyndal ruce a pozdvihl je k prsům.

Na téže české komží zastihli jsme přece nějakou zdobu. Je to kříd neveliký na prsou vyšitý. Lze tedy snad vzíti za pravidlo, že komže těch kněží, kteří hleděli si nádhery, bývaly zdobeny vyšíváním a pokládány perlami jako alby.

Kanovníci i oltářníci v komží (*superpellicium*) dle starých statut měli zpívati' hodinky, choditi k pohřbům.¹⁾ Katoličtí kněží vesměs v komžích

¹⁾ Emler. Regest. III. 534. Borovj. Libri erect. II 186.

zpovídali. Posmívá se Rokycana, „kdyby došek v komži oblékli, jemuť by se tento lid zpovídal“.¹⁾

K týmž obřadům nešporním, k processím, k svatbám, ke křtům, k pohřbům brávali kněží na sebe kápi čili pluvial (cappa, casula cucullata, processoria, choralis). Druhdy byl pluvial sprostý plášť, na němž našita kuklice, vše pro nepohodu povětrí. Mívali takovou kápi služebníci chrámoví, pěvci, kostelníci.

Od XII. století povýšena kápě za roucho kněžské obřadní.²⁾

Pluvial XV. věku lišil se od nynějšího tím, že byl až příliš obšírný a měkký, takže, kdykoli ho zříme na obrazech starých, vždy vidíme sílu malebných záhybů. Vizte jen onoho biskupa z kaple Vlasckého Dvora

Čís. 118. Z rukopisu
Zrcadla spasení. fol. 179.

Čís. 119. Z rukopisu
archivu kapitulního č. A. 10.

katnohorského na obrázku našem pod číslem 119. a). Čtoucí dobře vidí, kdyby biskup křídla svého pluvialu nebyl vyzdvihl rukou do výše, že by pluvial zajisté vlekl se po zemi.

A v tom právě jest rozdíl též mezi pluvialy z konce XV. věku a kápěmi před tím obvyklými: kápě koncem XV. století, jdouce za světskou modou, přibraly na sebe — vlečku. Tu vlečku z oné doby po tu chvíli má jen pluvial římského papeže.³⁾ Jináče měl pluvial XV. věku podobu starodávnou.

Pluvial z počátku XV. století zřítí na obrázku č. 120.; je patrné, že není nikterak krátký. Barvy jest zelené, vespod růžové.

¹⁾ Postilla. 86.

²⁾ Bock. Gesch. I. 212.

³⁾ Bock. Geschichte der lit. Gewänder 320.

Z kapuce, kterou druhdy shrnovali přes hlavu, zůstal jakožto zbytek na pluvialu trojhranný pohyblivý štítek, neveliký (cli-

Čís. 119. a). Z kaple Vlasného Dvora na Horách.

pus) a přivěšený u samého krku a nikoli, jako teď vidáme, opřený pod širokou obrubou pluvialní, tedy hluboko na zádech knězových.

Obruby široké (praetexta) v XV. století ještě buď zhoľa nebylo, jakož svědčí svrchupsaný tabulový obraz kutnohorský, nebo byla ještě velice úzká.

Na štítku vyskytuje se **třapec** nebo i **jablko**. Druhdy visávaly na pluviale dole při lemu **zvonce**, **rolničky**.¹⁾ Toho v XV. věku již není. Vidáme pluvialy olemované tkanicemi zlatými nebo prostějšími, a na pluvialech nádherných zříme hojně **třásně**.

Z archivních zpráv známe kápě „damaškové se zlatým jablkem, vzadu visutým“; r. 1503 odkazuje jedna z měšťanek plzeňských „černou šamlatku (sukni) svou, aby z ní byla kápě udělána do kůru, a z měšce perlového aby na ni přišita byla **kápička** (toť onen štítek), a vše aby ozdobeno bylo zlatými tkaničkami a podšito červeným plátnem.“²⁾

V inventářích bohatých chrámů — pokud je vojna nezničila — i v XV. stol. rozlišují se pluvialy rovně tak, jako bylo v století před tím,³⁾ dle **desseinů**. Vyskytují se pluvialy s **ptáky**, **pávy**, **labutěmi** a jinými **zvířaty**, s **květy**, **hvězdami**, **růžemi**.

Kápě spínána **sponou** nebo **řetízky**. Na sponě bývala umělecká práce **zlatnická**, zhusta též **perlamy** zdobená.

K pluvialu bral kněz **štolu**, ale nikdy **manipulus**! Upozorňujeme na to naše umělce s důrazem, poněvadž jsme viděli ten bích proti liturgice na moderním obraze; odpouštíme tu vinu jen oném svatým Mikulášům, které chudí Pražané robí o Vánocích na dětský trh. Ani jeden Mikuláš není při pluvialu bez manipulu. Malíři a divadelnímu mistrovi bychom neodpustili.

Jáhnové a **podjáhnové**, **sloužíce** oltářů, odívali se **albou** a **dalmatikou**. Dalmatika podjáhnova bývala **lehčí**, **prostší** a proto slula druhdy **subtile**. V XV. věku, soudíce dle archivních záznamů, v nichž o subtile není řeči, tvrdíme, že toho rozdilu již asi nečiněno. Oba oblékali se dalmatikou.

Č. a. 120.
Z rukopisu Zrcadla spasení.

Dalmatika byla **dlouhá** **sukně** s **rukávy**,⁴⁾ jejíž vzor prý přijat v II. stol. z Dalmacie. Jsouc druhdy opravdu tunikou kol do kola sešitou a dlouhou velmi, byla v XIV. věku poněkud **skrácena** a po obou bocích **rozstřižena**. Koncem XV. století **rozřiznuty** i **rukávy** po **spodu** a dalmatika vzala na sebe **podobu** téměř tu, kterou má nyní: jsou to dva

¹⁾ Nesmíme však zamlčet, že **rolničku** na pluviale našli jsme ještě r. 1500, ale ne v Čechách. Na jedné kasuli krakovského Vavělu jest vyšíť při pohřbu sv. Stanislava biskup s perlovou kápí, na níž **rolnička**.

²⁾ Arch. plzeň. č. 223. 41.

³⁾ Viz invent. sv. Tomáše v arch. Hist. Spolku. Citáty z něho v I. díle Zibrtové. 418.

⁴⁾ „Longe tunique a larges manches“, Gay. Glossaire 534.

stejně kusy přeložené, mající formu T. Uprostřed otvor pro hlavu jáh-novu; obě ramena, když vložily se do nich ruce, po spodu svazují se tkanicemi.

Dalmatiky byly tčbže látek a barev jako kasule a pluvialy. Ozdobou na nich v XV. věku byly ještě pořád ony dvě pásy, tkanice vyšívané nebo zlaté, jimž říkáno *aureae listae*.

V době renaissanční obvěsili je střapci a šňůrami, jako mají do-savad.

V inventáři chrámu sv. Mikuláše v Praze spočítali jsme r. 1497 skoro tolik dalmatik, kolik ornátů. Z toho jde, že dalmatika ani ve farním kostele nebyvala při oltáři šat řídký.

K dalmatice bral diakon manipulus a štolu. Štola věšel si přes rameno a na straně ji spínal.

Na kasulích, pluvialech a dalmatikách se vším dobrým jejich pří-slouženstvím měly býti nařízené liturgické barvy. Druhdy pro drabotu látek nehleděno přísně k barvám.¹⁾ Věříme a víme, že zvláště při coudším kostele bral kněz na sebe, co bylo na hotově, ať již hovělo barvou liturgii nebo nehovělo, ale aby bohatý kostel „pro drahotu látek“ ne-mohl hověti barvám liturgickým, tomu nesnadno věřiti. Spíše se nám zdá, že se o liturgické barvy kněží v starší době mnoho nestarali. Známé zápís z r. 1377,²⁾ jímž oznamuje se ornát zlatý (*aureus*) býti ornátem „apostolorum“, to jest ornátem na dni apoštolův, ať byli tedy mučedlníci (červená barva) nebo nebyli; ornát „flavei coloris“ — tedy modrý ornát byl dle téhož zápisu vždy „ferialis“, nedělský, ať slouženo na paměť panny nebo mučedlnice; rovně tak ornát černý jest v zápise určen jménem „quadagesimalis“, tedy byl k postnímu času, v němž nyní užívají barvy modré.

Tu přeco jasno, že v starších dobách v církvi neměli po té stránce ještě nic pevného, hotového!

Za nejstarší barvu liturgickou klade se bílá, sloužila k úctě panen svatých a nevinnosti.

Rovně tak dávna prý byla barva červená, nošená v den mu-čenníkův.

Ostatní barvy byly mladšího původu a výkladu. V XIV. i v XV. století na českých kasulích velmi oblíbena byla barva zelená.

Žluté ani jasně modré barvy nechce nynější liturgika připustiti, ať v těch dobách, o nichž píšeme, byla roucha chrámová i žlutá i blan-kytná. Všecké na obrázku (č. 116.) našem jest kněz oděn síenskou žlutí!

Také chtěl nyní tomu, aby praetexty, náplně na ornátech, dalmatikách, pluvialech nesly se v tonu téže barvy, která platí při těch šatech za barvu základnou: tedy do červeného ornátu aby nebyl dán prostředek bílý a naopak. Že staří tohoto pravidla nedbali, o tom svědčí leckterý kus dosavad zachovaný.

¹⁾ Die Bocka; (Geschichte. I. 82.) bylo tak ještě v XIV. věku.

²⁾ Tadra. Soudní akta konsist. 219.

Na konec znova tu připomínáme, že i barevné výstřednosti souvěké mody dostaly se na ctihodná roucha chrámová. Jest z XV. věku zachována dalmatika,¹⁾ jejíž každá půlka jinou má barvu! Tedy miparti!

3. Roucho vyššího kněžstva.

Almutium; roucho biskupské; dalmatika; infule; berla; rukavice; prsten; pallium; rationale; sandaly.

O rouchích vyššího kněžstva v XV. věku položíme dodatkem jen věci podstatné, nejpilnější.²⁾

Kanovníci chodili do kůru majíce na sobě zvláštní kápi či plášť, zvanou od starodávna almutium. Byl to vlastně obšírný límec, který kryl šíji, ramena a dosti drabný kus prsou i zad. Na něm přišita byla kuklice cípatá. Vše bylo kožešinou podšito i pošito. Některé almutium bylo složeno z kožešinových vrstev, jakožto zdoba visely z něho čípky kožešinné. (Srovnej první figuru na obraze našem č. 109.)

Almutium kanovníků na hradě pražském bylo z drabých popelíc. Soudíme tak ze slov starého Letopisce, jenž posmívá se r. 1467, že vikáři a oltářníci u sv. Víta jsou v kožešinách beraních a kanovníci v popelcích.³⁾ O tom, že mají kanovníci „na podolku svých plášťů ocásky“ zvláště dává zprávu jeden český bratr v rukopise warmbrunském.⁴⁾

Jiná almutia byla hedbávná. Na příklad vyšehradští kanovníci strojili se kápěmi hedbávnými zlatem vyšívanými, kterýchž cena udává se v XIV. století za šest kop. Roku 1340 prý ustanoveno, který kanovník nepo-
Hdíl sobě kápi, že nesmí do kapitoly.⁵⁾

Na miniaturách zříme, že mívají kanovníci pod almutium řasný lehký dlouhý plášť; takž na obraze v mšále kanovníka Václava z Radče a též tak v graduale táborském, kdež plášť kanovníkův namalován červeně.

Jináče snad mohli také jiní kněží než kanovníci mítí almutium o nešpoře a na processí, pokud jim ten šat propuštěn byl za přednost. Aspoň r. 1416 připomíná se o této přednosti při založení kaplanství ve Vodňanech,⁶⁾ a svrchu jsme pravili, že vikáři a oltářníci u sv. Víta byli v beraních kožešinách.

* * *

¹⁾ V Brunošviku. Bock. Geschichte II. 277.

²⁾ Kromě některé vlastní zkušenosti čerpali jsme k této stati jako k předchozí nejvíce z Bocka Geschichte der liturgischen Gewänder. Na srovnanou obrázků vzali jsme k ruce Shaw, Dresses and decorations of the middle ages; a Planché Cyclopaedia. II. Těch pramenů však při jednotlivých kusech již neuvádíme.

³⁾ Stař. Letop. 184.

⁴⁾ Opis arch. zemsk.

⁵⁾ Ruffer. Vyšehrad. 185.

⁶⁾ Schöns. Gesch. Wodňan. Rukopis masejní. 83.

Biskup, arcibiskup — pokud v XV. století v Čechách byli — měli některé kusy obřadního roucha stejné jako prostý kněz, jiné zase byly jim obzvláštní pro jich vysokou hodnost církevní.

Společnými kusy byl **humeral, alba, cingulum, manipulus, ornát, pluvial**. Rozumí se, že tyto stejné kusy byly u biskupa z látek vždy skvostnějších.

Na albu oblékal biskup ne buď ornát, ale brž dřívě **dalmatiku** čili **tuniku**, která byla tébož stříhu jako jábnova. Chtěliti tím biskupové znamenati dáti, že ve své osobě shrnují všechny stupně kněžské důstojnosti.

Biskupská dalmatika byla ještě v XV. věku vyšňofena a látkou těžka, tedy podstatou jiná nežli dnešní, kteráž jest lehounká, hedbávná. Lehounké začali dělati teprve od konce XVI. věku pro tíhu renaissance-ního ornátu.

První zvláštní kus roucha biskupského, kus nejzřejmější na první mžik, byla **infule** čili **mitra**.

Čís. 121. Z rukop.
Zrcadla spásení

Od VI. věku, kdy se infule nejdříve vyskytují v církvi,¹⁾ nežli došla mitra XV. století, dožila se některých změn. Přirovnáme-li mitra sv. Vojtěcha připisovanou²⁾ s mitrami století XIV. a XV., zřídme, že infule staly se vyšší, užší. Z bývalého závoje, kterýž patrn ještě na mitře, s kterouž vyobrazen na portále hlavního chrámu v Hnězdě sv. Vojtěch v XII. století,³⁾ a jehož podobu zřítí v českých miniaturách ještě začátkem XV. věku (obraz náš č. 121.), vyvinuly se dva široké pásy dolů na zádech visuté a na svém konci třásněmi zdobené.

Základní zdobou na infuli byla **obruba** při dolejší šířší konci (*aurifrisia in circinitu*) a od toho lemu vedena byla široká porta středem čepice až do její špice. Na tabulovém obraze Vlasckého dvora kutnoborského (naš obr. č. 119. a) pozorujeme porty a obruby také po krajích mitry až do vrcholu.

Obě pole mezi prostřední portou bývala již v XIV. století všelijak nádherně zdobena a skoro přeplňována kromplováním, kameny, ornamenty perlovými, hvězdicemi, písmeny.

I figurální zdooby dostávaly se od konce XIV. věku na mitry.

V pokladě sv.-Vítském měli v XV. století infule všech dotčených způsobů. Jednu černou pontifikální infuli popisuje inventář, před samými vojny husitskými sepsaný, že má na sobě do čtyřiceti diamantů kromě jiného drahého kamení. Čtyřicátý prvý diamant se ztratil na té infuli.⁴⁾

¹⁾ Viollet-le-Duc. IV. 138.

²⁾ Je v pokladě sv.-Vítském.

³⁾ Re-produkci lze viděti v díle Henne am Rhyn. II. 163.

⁴⁾ Phosphorus. Pešina. 480.

Povědomý kališníkův biskup Augustin Sanctuariensis měl r. 1494 dvě infule pozlacené,¹⁾ zdobené perlami a stříbrem.

Podotknouti dlužno, že privilejem papežským mohlo se dostati infule též jiným vyšším kněžím kromě biskupů. Kanovníci hradu pražského obdrželi právo infulí r. 1369.²⁾ Byli též opatové infulováni.

Berla byla druhý patrný kus, jímž se lišil biskup, arcibiskup od jiného kněze. Latinské slula *virga pastoralis*, *pastorale*, *pedum*, *baculus*.

Také infulovaný opat klášterský a abatyše vyobrazují se s berlou. I kanovníci hradu Pražského měly berly stříbrné, s nimiž chodili na processí.³⁾

Kdežto v církvi východní berla končí se obyčejně křížem, berla v církvi latinské držela od starodávna podobu pastýřské holi na hořejším konci zakřivené.

Berly byly pozlčovány z kovů, obyčejně z mědi, ze stříbra. O berle „biskupského“ biskupa Augustina Sanktuarienského čte se v archivě kutnohorském, že byla „de quinque marcis de argenteo“.⁴⁾

Obojí kov byl zlacen.

Na křivém konci svém, jenž v XV. století měl formu kruhu zcela uzavřitého a gotickým listovím vyplněného, byla berla nejnádhernejší zdobena. Sem sázeny perly a drahé kameny.

Na berle sv. Prokopa opata, jak je malována v kutnohorském Vlasckém dvoře (naš obraz č. 119. a) vidíme, že i nodus (ořech), z něhož křivule vychází, jest velmi pěkné gotické cimbuří. K některé berle zavěsili při nodu šátek, pásnicí (*panisellus*, *sudarium*), jehož latinské jméno *sudarium* — šátek na pot — značí původní jeho úlohu světle. Pásnice ta však na berle byla již ve XIV. věku spíše pro parádu nežli na ochranu holi před skvrnami potlivými. U sv. Víta měli pásnice s perlami, s obrazy.

Jak vypadaly berly s pásnicí, to vidíme na obraze sv. Prokopa ve Vlasckém dvoře, svrchu připomenutém (č. 119. a).

K obzvláštním rouchům biskupův i opatů náležely rukavice (*chirothecae*).

Prve nežli v XVI. století vymysleli pletení, bývaly rukavice sešívány. Byly sešívány z pevných lepších látek. Neklamou-li malby, viděli jsme rukavice biskupské též z bílé měkké kůže.

Rukavice těch vysokých kněží byly aspoň uprostřed na povrchu zdobeny všelijakými ornamenty, zlatými plíšky, křížky.

Aby dobře padly na formu ruky, toho ještěného úmyslu ovšem kněz nebyl, a protože jsou rukavice ty, pokud se v skutečnosti zachovaly, ba i ty, které jsou malovány na starých obrazech, patrné velmi veliké.

č. 271. ¹⁾ „Duas infulas ornatas margaritis et argento deauratas.“ Arch. horský

²⁾ Fried. Kirchengeschich. III. 176.

³⁾ Phosphorus. Pešina. 479.

⁴⁾ Arch. horský č. 271.

Prsten, jenž též příslušel jen biskupům, navlékán na prst přes ony dotčené veliké rukavice, a proto byl vždy tolikéž obšírný.

Drahé kamení v biskupských prstenech bývalo takové též jako v jiných. V inventářích kathedrály sv.-Vítské v XV. věku jsou zapísány prsteny se safíry, s granátem, topasem, chalcedonem. Byly tu také prsteny s nápisy.

Obzvláštním znakem arcibiskupovým bylo **pallium**, jehož původ jest sporný.¹⁾ Pallium jsou pruhy (fascie) asi té šířky jako štola a sešité tak, aby na prsou a ramenou arcibiskupových tvořilo písmě T nebo Y.

Bývalo pallium všecko vyšito samými malými křížky. Arcibiskup věšel je přes kasuli. V XV. století měl pallium poslední arcibiskup Konrad, zemřelý r. 1431.

Na místo pallia, k němuž neměli práva, brali biskupové na prsa a ramena **rationale**. Podobalo se stříhem arcibiskupskému palliu buď docela, nebo visely z pásu přes ramena připínaného dolů dvě fascie. V naší době ho nenosí biskupové už. Rationale nemělo křížkův oněch charakteristických, jež byly vyšity na pallium, za to obloženo bývalo ornamentem světským, zlatými a stříbrnými hvězdicemi, kruhy, perlami. Obrazek jeho z XV. století neznáme. Starší obrazek biskupského rationale rač čtoucí bledati v díle Zíbrtové str. 424.

Že by biskup, opat, arcibiskup již v XV. století, jakož jejich právo nyní jest, věšeli na prsa křížek nádherný, toho nevíme z obrázkův ani z archivních zpráv. **Náprsni křížky** (pectorale) z pokladu sv.-Vítského by ovšem tomu nasvědčovaly, že již v té době — ne-li dříve — zdobily prsa zámeckého vyššího kněžstva.

Napodobně nelze s jistotou říci, že by ještě v XV. století biskup, opat, arcibiskup obouvali se v starodávné biskupské **sandaly** při liturgickém úkoně chrámovém. Biskupské sandaly XIII. a XIV. století jsou obuv obšírná, nádherná, na níž vyšity **ligulae** na způsob kříže. Když zmizely sandaly z chrámového úboru biskupského, a biskupové jali se na nohu bráti obuv moderní, onen kříž svrchupsaný zbyl a přisíván na obuv novou. Bock myslí, že se ta proměna stala v XVI. věku renaissancí, která tak leccos ještě jiného v úborech církevních pozměnila, ale my skromně tvrdíme, že již v XV. století biskupové nemotorných, obšírných sandalů nechali a obouvali se po módě. Vždyť může každý patřiti, že ve sněmém kostnickém mají biskupové při rouše církevním — i zobaté stěvice.

Na konec podotýkáme zvlášť, že volený husitský arcibiskup Rokycana, kteréhož v Římě z umíněnosti nechtěli uznati, aspoň na tabuli náhrobní v kostele týnském obdržel r. 1471 oděv biskupský a berlu.

¹⁾ Výklad histor. u Bocka. Geschichte. I. 187. V slovníku du Cange pod hesl. pallium.

4. Sluhové chrámoví.

Šat chrámových služebníků nebyl nic stálého.

Drubdy oblékali se v kápě a v pláště; když pak kápě stala se pluvialem kněžským, oblékali se ministranti v jakés prostné dalmatiky jako podjáhnové. Z polovice XIV. věku je povědomo, že žáci zpěváci v chrámě sv.-Vítském mívali kápě šeré, komže a boty (*cappas griseas, superpellicea et bottos.*¹⁾)

V konec XIV. věku nařídil arcibiskup Wolfram o zvonících sv.-Vítského chrámu, aby pro rozdíl od laiků oblékali „*togas albas de lino supra tunicas.*“²⁾)

Zdá se, že potom také v jiných chrámech brával na sebe zvoník a ministrant komži bílou plátěnou. V Jindřichově Hradci nalezli jsme v kostelním inventáři r. 1497 několik takových komží plátěných „obyčejem starodávným bez faldů“.

Naproti tomu kostelní služebník na fresce chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře nemá na sobě jen poctivou nedlouhou sukni soukennou černou bez komže, a ministrant jest v červené sukni, přes kterou oblekl bílou komži „bez faldů“. Viz náš obrázek č. 122. Zvoníku horskému podobá se zvoník na obrázku č. 117., kterýž obrázek bude mladší.

Soudíme, že nebylo v těch věcech jednoty.

Čís. 122.

Z fresek kutnohorských.

Šat akademický.

(Rektor universití, professor, mistr, bakalář, žáci.)

Zvláštním šatem měli se od laiků odlišovati professoři a jiní členové pražské universit, kteří zkouškami došli gradu akademického, buď bakalářského, buď mistrovského. Professoři a řídící členové pražských

¹⁾ Regul. bonifantor. 1360 v Arch. für österr. Gesch. B. 37. 418.

²⁾ Emler. Věstník Spol. nauk. 1889. 302.

kolejí universitních (kollegiáté) mívali obšírný **talár**, **tapart**, a na něm kápi „s bělíznamí“ nebo hranostajový kolár. Talár má rozstřížené rukávy, jež visí na způsob pachů dolů, což Hus zve „sukní s křídlymi“. Na hlavě měl professor čepici čili biret, kožíškem lemovaný. Obrázek universitního profesora, jak vypadal v době nedlouhé po založení university, podáváme pod č. 123.

Statuta primaria z r. 1368¹⁾ káží rektorovi, aby veřejně nenosil „nullam pellem in capite, quam de vario in hieme, vel serico in aestate“. Tedy měl rektor v létě biret hedbávný, lehký! Nemohl-li si ho pořídit ze svého opasku, koupila universita.

Čís. 123. Z rukopisu archivu kapitulního č. A. 10.

Co do barvy byl talár profesorův červený. V inventáři universitním — ovšem teprve ze XVI. věku — našli jsme „duae vestes rubae“ — tedy červené dvě sukně „et duae epomides“, toč jsou dva límce přes ramena. Ale jestliže čtoucí shledal na předešlém obrázku límec čili kolár profesorův z kožešiny hranostajové, jsou tyto dvě epomides universitní už z látek lehčích; dít se o jednu, že je červená, druhá černá.²⁾

¹⁾ Codex juria. II. 267. Jireček.

²⁾ Oeconomica č. 14. Archiv zemský.

Jak jsme vypsalí, tak vypadal šat universitního rektora nebo profesora za celé XV. století. Potom se toga jeho v době renaissanční rozšířila velmi.

Professorové a rektorové jiných universí podstatou měli rovně též taláry jako náš, ale na obrázcích vypadají nějak skvostněji. Na příklad rektor universí padovské má při hedbávné kapuci togu zlatem přemořovanou, na ramenou kožíšek mnohem delší, vše široké červené; doktor „di legge“ téže universí oděn v togu zlatohlavovou se vzorkem granátovým!')

Důstojný akademický šat mistrů či doktorů byl vlastně v biretě nebo v klobouce, jehož barva lišila se dle fakulty, pak jako při professorech v reverendě čili v tabardu nebo v taláru, sukni to dlouhé s širším nebo užším vykládáním i s kožíškem o rukávech obšírných anebo tak vykrojených, že rukávy spodnější sukně bylo viděti. Toho způsobu sukni zříme na sv. Jeronymovi na tabulovém obraze Vlaskeho dvora kutnohorského (naš obr. č. 119.).

Jiné sutány mistrovské zříti v biblí kutnohorské (viz obr. č. 124.). Jak obšírnou podobu na sebe vzaly mistrovské sutány na prahu XVI. století, o tom dobře poučí obrázek náš č. 108. Tu se jeví červený talár Husův po předu rozstřížený jako šuba nebo sukně chodící o velmi širokých rukávech. Na téměř obrázku viděti mistrovskou karkuli.

Barvy té důstojné sutány doktorské nebyly všude stejné, třebať kraj té sukně či reverendy byl všude sobě podoben; opisovalatě jedna akademie své řády od druhé a brala si vzory.²⁾

Sutány byly z hedbáví nebo z lepších suken. Z krejčovských starých řádů víme, že měla býti sukně mistrovská „s obojkem“ a ze sukna vlaskeho nebo „šiptachu“ — tedy z látky jemnější, jakož se sluší na hodnost doktora učeného.³⁾

Bakaláři ještě v XVI. století určoval řád, aby nosil „kuklu bakalářskou“,⁴⁾ — odtud chápeme, proč se mnohý parádník bakalář své kuklici vyhýbal, šatě se rád po světsku proti všem příkazům a řádům. Že chodí bez kápě pod brytem a vede si po světsku, to již r. 1380 vyčítáno jednomu učiteli, knězi, bakaláři.⁵⁾

Čís. 124.
Z biblí kutnohorské.

¹⁾ Vecellio. Habiti. 121.

²⁾ Przewdziecki. Vzory szuki sredniowiecznej. Obr. 29. představuje mistry v sutánách barev rozličných a podob takových, jako naši mivali.

³⁾ Sukně a biret zrušeny r. 1784. Univ. knih. č. 45. A. II. 3.

⁴⁾ Listiny z Jablonného v arch. musejním.

⁵⁾ Zoubek. Časopis mus. 1880. 461.

Čís. 126.

Z rukop. arch. kapitulušho.
Sig. A. 10.

Staré řády určovaly bakalářům sukni bez kožíšku, prostou, bez podšívky hedbávné. Veřejné disputací universitní musili bakaláři v té sukni (toga) vykonávati.¹⁾ Kterak vypadala bakalářská sukně s kuklou, toho vzorek starožitný na obr. č. 125.

V alchymické knize rukopisné v bibliotece lobbkovické shledali jsme bakaláře školního, an na kathedře sedí oděn jsa modrým řasnatým talárem a na hlavě zelenou čepici kulatou maje.

Byla-li bakalářům přikazována kuklice, směli licenciáté, kteří byli vyšší grad nad bakaláře, nositi biret.

Tyto akademické kroje v XV. věku platily o slavnostech v akademii, a kromě toho zdá se, že se jen k přednáškám školským do nich strojili mistři a bakaláři, jinak že se jim vyhýbal, kdo mohl.

Zajímavé, že na počátku válek husitských nesměli pražští mistři pro nechuť Táborů, kteří všecko strojení zamítali, v tabardech ani na ulici.²⁾

Vlastně již Hus dal podnět k té nechuťi proti uniformě mistrovské. Právě s výčitkou o doktorech, že milují první stolice ve zbožích (t. j. že chtějí býti všudy první) a rozšiřují své podolky v sukních, v pláštích a v tapartích i kápích. „Pohřichu,“ volá, „také jsem měl ty taparty, sukně s křídly i kápě s bělitzami, neb tak sú zahrádili to mistrství, že nelze k němu přijíti, nebude-li těch přistrojův míti.“³⁾ Začali tedy choditi bez obšírných tapartů s křídly u veřejnosti všední asi od těch husitských dob napořád. V službě školské a o slavnosti však nesměli bez nich graduovaní pánové nikdy bývat.

Žáci při klášterských a kapitulních školách, pak studenti v kolejích bydlící mívali na sobě též zvláštní šat, po němž byli znatelní. Šat ten byl klerikální, dlouhá sukně s límcem, bez límce, s rukávy, bez rukávů. Při ní byla přišita kuklice.

V svrchu psané alchymické knížce lobbkovické mají na sobě i malíři žáčkové, sedící při učení na nízkých stoličkách, sukně sahající od krku až ke kotníkům.

Na obrázku č. 126. lze poznati studenta české vysoké školy ze začátku XV. věku. Je to student, jenž musil bydleti v koleji. Sukni červenou dlouhou má přepásanou, hlavu kryje červeným biretem, pod nímž patrna nějaká kukla.

¹⁾ Lib. decan. univers. II. 876. r. 1582 comparavi pannum pro togis, quibus utuntur baccal. in publicis disputationibus.

²⁾ Tomek. Praha. IV. 97.

³⁾ O svatokupectví. I. 464. Documenta Hus. 714.

Tři žáky v podobných sukních představuje obr. č. 127. Jsou to bezpochyby žáci školy kapituly pražské. Jeden jest v sukni fialové, druhý v červené. Kanovník scholasticus je bezpochyby zkouší. Je v červeném pluviale v mitře bílé se zlatými portami.

Obrázek č. 128. posluží k názoru, jak vypadal malý expendent, žáček do školy daný na výchovu. Je také v dlouhé sukni. Sukně na obrázku je zelená.

Potulného žáka „školskou postavu“ líčí satira, že na něm „sukně šerá umlená, a k tomu kukla zelená.“¹⁾

Čís. 128.

Z rukop. Zrcadla spasení.

Čís. 127.

Z rukop. archivu kapitulního. Sig. A. 10.

V právní knize rožmitálské připomíná se i zvláštní „kštica žákovská“; při tom hrozí se, bude-li žák choditi „v lajkovských šatech“ a bude popaden v krčmě, že ho rychtář pak bude souditi a ne školní mistrové.²⁾

Že žáci často honili se za parádou pásů nádherných a za jinou modou, toho pomní čtoucí z hořejších statí. Dokládáme ještě, že Rokycana i jím vyčítal honosné střevíčky a nahotu. „Žáci nedbají noh krytí též laici, než jako oni ženkylové chodí nezakrývajíce noh.“³⁾

Kroj studentský měl mezi středoevropskými studenty, čím více šířil se humanism,⁴⁾ tím více protivníků, takže naposled jimi při leckteré universitě sešel; na vídeňské universitě upustili od něho r. 1513.⁵⁾ V Tu-

¹⁾ J. Jireček. Skládání o podkoní a žáku.

²⁾ Kn. rožmitálské. 110.

³⁾ Goll. Rokycan. Postilla v Č. Č. Mus. 1879. 206.

⁴⁾ Paulsen. Univers. 124.

⁵⁾ Týž. 142.

Čís. 128.
Z rukop. Zrcadla spasení.

bídkách zakazují místní universitní studentům r. 1525, aby nenosili klobouků nýbrž birety, jak na studenty náleží; klobouky prý sluší jen brabatům. Zakazoval marně.¹⁾ Universitní pedellus, jenž v akademii mívál čestnější úkol nežli teď (na příklad čítal studentům z rozkazu rektora „leges“ a leccos jiného), mívál sukni podobnou tapartu rektorskému nebo ministerskému, ale ovšem z látky prostější a na všecken způsob bez popelce a hranostaje. Mohl to býti šat nynějších pedellův, ale nikdo nás nepřesvědčí, že pedell XV. století mívá na sobě ten kroj, který má nynější vrchní pedell universitní. Tentě mívá epomidem z hranostaje! Tak vypadal druhdy rektor, ne pedell. Pohledu o pedellovi českých obrázků nemáme na důkaz, z cizích však víme, že byl pedell šatem sic hodně barevný, ale prostější nežli místní. Pařížská universita oblékala pedelly dokonce v miparti.²⁾

Šat cechovní.

Zvláštní šat mívali řemeslní cechové při slavnostech. Mívali kytlice všelijakých barev. Že mívali kytlice k slavnostem, to víme z inventáře Jana Chalupy, měšťana pražského, jenž r. 1460 zanechal po sobě „6 kytlic, jako v nich proti králi chodí“. K těm kytlicím bylo tolikéž šest holf.³⁾

Zdá se, že mívali řemeslníci na svých slavnostních kytlicích i znak svého řemesla nebo cechu Čtemeť v majestátě Vladislava krále, kouřimským řezníkům r. 1482 vydaném, aby „na praporeci, korúhvi, perkytlích nosili lva v červeném poli s dvěma ocasy pod zlatou korunou“, jako řezníci staroměstští.⁴⁾

Rovně tak čte se v řádě řezníků lounských r. 1478 a klatovských r. 1488.⁵⁾

Vzor cechovních kytlic může vzíti, kdo potřebuje, z obrázku kytlic havéřských (č. 129., 130.).

Kutnohorští havéři bývali v bílých perkytlích, jichž malebnou podobu přikládáme z fresek chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře pod č. 129. Jeden, jenž veze rudu, jest v starodávném českém kožíšku zvláštního rázu.

¹⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 183.

²⁾ Týž. 181.

³⁾ Duky. Miscell. 17. K. 22.

⁴⁾ Arch. musejní. Listiny kouřimské.

⁵⁾ Arch. mus. List. klat. Majestát lounský laskavě půjčil p. archivář Měz.

Stejné obrázky jsou v kancionale kutnohorském, nyní lobkovickém, a skoro stejná podoba perkytlí kutnohorských jest v českém muzeu „v právech horních“, odtud jest reprodukována v díle Šternbergové o hornictví českém na listě titulním.

Všude je podstatným kusem havéřské perkytle ona obšírná veliká kukla bílá, která na kytli je přišita.

Ta kukla má při některých havéřích kutnohorských obrubu zdobnou. Je to pasoman čili tkanice dosti široká, vyšívána ornamentem přímočarým barvou žlutou a modrou. Po obou stranách pasomanu vyšity jsou slzičky barvou, která nyní na fresce v chrámu sv. Barbory jest fialová. Byla snad drubdy jiná veselejší.

Čís. 129. Z fresek chrámu sv. Barbory v Hoře.

Týž pasoman čtvercem jsa našitý tvoří obrubu onoho náprsního štítku, jež mají oba hašplíři kutnohorští na obr. č. 130. vykreslení a znak i Vladislavovo W s korunou držíci. V tom štítku malém též je znak, dvě kladiva a W — krále Vladislava jméno.

V kancionale lobkovickém mají havéři na prsou své perkytle přišity tašvice.

K perkytli brali havéři vysoké boty, kteréž jsou v kancionale právě psaném přehrnovačky.

Tento havéřský šat bílý, malebný, byl šat slavnostní přes to, že i na fresce i v kancionale jsou vyobrazení havéři, jakoby v něm pracovali. V šatě z bílého sukna do skal jistě nelezli.

K dílu oblékal se lid dělný na Horách asi všelijak. Již v rukopise musejním Horních práv viděli jsme dělníky v pouhé košili a kožených kalhotách.

Slavnostní úbor havéřský, jak jsme ho vylíčili, zdá se býti v hlavních kusech mezinárodním. Neliší se od našich havěří mnoho onen havíř, jenž drží ve Freiberce saském v kostele kasatelnici — má kytli, kuklu, na břiše tašvici, boty přehnuté. Na sedění visí mu ona kůže oblá veliká, s kterou se malují havěři kutnohorští v XVI. století.¹⁾ Havěři nyníž zovou tu kůži „flek“.

Čís. 180. Z fresek chrámu sv. Barbory v Hoře.

Podstatou tytéž kusy úboru havéřského shledáváme v obrazech jiných nežli německých.²⁾

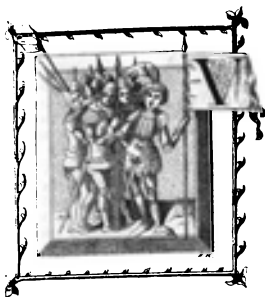
Charakteristické čepice havéřské, které po předu nemají štítku, za to však v zadu jsou až ke krku prodlouženy, postřehli jsme též v muzejních Právech horních.

¹⁾ Reprodukcí freiberského havíře viz v Bode, Geschichte der deutsch. Plastik.

²⁾ Giorgio Agricola de l'arte de metalli z r 1568.

Zbroj a zbraň.

Ú v o d.

středověku vzniklé ideje rytířstva křesťanského, ideje, kteréž druhy pronikaly všecken život veřejný, byly již ve XIV. věku velmi pobledlé a v XV. století všude pobasly dočista.

Horlivá druhy snaha po činech bohatýrských ať v příhodách schválně bledaných ať v kolbách a turnajích všecka zacházela, mizela. Turnaje staly se slavnostními hrami, parádou bez vnitřní podstaty.

Ze všeho rytířství romantického a nádherného zbyl téměř již jen nádheru rytířský úbor. Duch byl ten tam.

Z našich králů, kteří srdečně přáli rytířské západnické romantice, dávající se od toulavých a cizopasných německých veršotepců opěvati nebo sami honíce se po dobrodružstvech, poslední byl král Jan. On byl opravdu poslední rytíř. Syn jeho Karel již byl praktický muž, který svým bystrým zrakem postihl novou dobu. Vlastně on ji sám poněkud přivodil svými reformačními idejemi.

A v znamení těch idejí překročili naši otcové práh XV. století.

V tom století český život veškerý vzal na se jiný ráz. Způsoben byl ten ráz velikými věcmi. Byla to vzpoura proti starodávné církvi a

její hlavě, druhdy všemohoucí, byla to idea náboženské volnosti, a dojemná snaha zachovati jazyk přirozený. Za tyto myšlenky vzešel Čechům boj krutý, ohromný a pro ně slavný. Valná část věku XV. sajata husitskými vojny. Po smrti krále Václava vojna, za Jiřího vojna — a pořád táž vojna husitská.

V tom boji znova ožila a mocně vzkvetla přední zásada starobylého rytířství — hrdinnost — a naši hrdinové stavu městského a sešského s plným sebevědomím a právem, stojíce o jméno rytířské, sami se po slavných vítězstvích pasovávali na rytíře. Takž byl po bitvě u Brodu r. 1422 Žižka pasován na rytíře, r. 1480 pasovali prostého prknáše Čerta,¹⁾ souseda novoměstského, na rytíře, jindy pasována hromada jiných bojovníků husitských.

Vážná doba ta jevila se v obyčejném životě po všech jeho stranách.

Svrchu leckde postihl čtoucí stopy její při rozmanitém kroji. Tím spíše uvidíme, že táž doba svoje vlivy měla i při zbroji.

Zbroj ochranná.

1. Pokrývka hlavy.²⁾

Lebka, přilbice, helm, klobouk železný, kapalin, bacinet, šálit, šišák, čepice.

V XV. století byl vojenský úbor na hlavu rovně tak jako v století předešlém lebka, přilbice, helm a klobouk ocelivý. **Leb** čili **lebka** (galea cerebella) byla nevalná pokrývka hlavy podoby kulaté nebo malé šišaté. Kryla jen lebku a nechránila tváře nic. Jméno její pocházelo z té doby, kdy měla vojenská leb formu takovou, že tuze přiléhala k lidské lbi. V XV. věku nebývá hustá.

Ze lbi vyvinula se **přilbice**, jejíž jméno vyskytuje se v nejstarším slovníku Bohemáči v XIII. věku; vyvinula se tím, že ocelivá pokrývka stavši se na všech stranách obširnější, od hlavy poodstála, takže rány sečné nedopadly tak třeskutě na vojínovu hlavu, jakož bývalo při lbi

¹⁾ Tomek. Praha. IV. 467.

²⁾ Z pramenů cizích, jichž nebudeme při každé stati zvlášť opakovati, nejčastěji k ruce brán Boheim, Handbuch der Waffenkunde, Planché Cyclopaedia, Louandre Histoire du costume, Viollet-le-Duc, Armes V., konečně velmi posloužilo dílo nejnověji vyšlé Wäfen und Wiegewaete od Mannsberga. Demminova staršího díla o zbraní (Kriegswaffen) užito též, ale opatrně. Přesvědčil mě p. dr. Toman, jenž o husitském válečnictví zdárně pracuje, že Demmin není ve svých udajích spolehliv. Celou stat o zbraních přečetl výtečný znalec a odborník pan Břetislav Jelínek, kustos městského musea, doplnil i opravil. Jsem povinen tuto jemu dík pověděti.

přilehlé. Kromě toho přibrala na se přilbice později ochranu na tvář — hledi (visière).

Helm, slovo německé, již v XIV. věku značilo u nás přilbici lepší, nádhernější, rytířskou.¹⁾

Klobouk ocelivý čili kapalin (cassis) podobal se obyčejnému klobouku se střechou dolů sehnutou. Odtud jméno. Byli-li malý, říkali mu klobouček. Latinské slul capellus i capellin (z lat. capellina); odtud přijali Čechové témuž klobouku ocelivému jméno **kapalin** a **kapalec**.

Na miniaturách nikterak nepoznáš, byla-li která vojenská leb nebo přilbice ocelivá či po starodávnu kožená (hemelin kožený, cudo Beckel haub u Velešlavína). Než podobá se, že přilbice z kůže rostoucí technikou helmů mizely, až zanikly.

Těžký válečný helm (něm. Topfhelm galea) z dob vojen křížáckých udržel se o vcelijakých formách až do konce XIV. věku. Odtud pak zůstal jen zbrojí do turnaje **kolčí helm** (něm. Stechtopfhelm). Jsa podvázán, aby se neklátil, seděl pevně na krku.

Kdežto v krajinách východních starobylý **šišák snánoskem** čili **nosníkem**, jako jeho příklad v kapli sv. Václavské na Hradě, přetrvával v rozmanitých formách (viz náš obr. 131.) ještě celé XVI. století, objevují se u nás jako po vši západní Evropě již v XIV. věku lebky kulaté i šišaté a obroučkem kolem kol spevněné buď s hledím (visière) pohyblivým buď bez hledi, ale s výkrojkem pro oči téměř čtyřhranným, takže rytíř z šišaté přilbice té, kterouž zvali Francouzi „bacinet“, hleděl jako z kukly.²⁾ Výkrojek pro oči sluje u nás „lukna“ nebo dle Rozkochaného „Hdlo“.

Z forem kulatých nejobyčejnější jest u nás lebka **šalír** (salade, Schallern), kteráž má celkem podobu veliké lidské lbi k temeni vysedlé a týl poněkud kryjící. Viz obr. 132. Obnažené části hlavy a krku i brady při kapalinu i při holém šišáku kryly se brněnou nebo-li drátěnou kuklí a obojkem, jakož toho obrázky v biblí litoměřické z r. 1411. Tu má rytíř leb bez hledi, ale nši, bradu, krk, vše zahaleno brněnou kuklí. Viz obr. č. 133. Také druhý rytíř stojí za zvláštní povšimnutí — tenť má k zbrojnému šatu pouhou čepici.

Při šalíři kryta brada zvláštním kusem železným, podbradným. Sluje **podbradí** (culus) i **kraboška**.

Čís. 131.
Šišák. Majitel K. Javůrek,
malíř v Praze.

¹⁾ I. díl. Zíbrt. Dějiny. 163.

²⁾ Obraz bacinetu z r. 1347 viz v Gay Glossair. 97.

Od polovice XV. století objevují se přilbice uzavřité docela; na těch patrný tři kusy: leb tepaná z jednoho kusu, mající podobu lidské lbi; po stranách hlavy a po předu přes ústa jsou dva nebo tři pevně zhotovené pláty podoby téměř válcovité a na očích jest pohyblivé hledí.

Čís. 132. Lebka šalír ze sklonu XV. století, náleží Společenstvu fezníků novoměstských v Praze.

Čís. 133. Z biblí zvané litoměřické (z biskupské knihovny).

Lebku s hledím zřetelně jmenovanou našli jsme nejprve r. 1482 u sládka Myslíka.¹⁾ Rozumí se, že to je zpráva hodně opožděná.

Žoldnéři nebo prostí drábové²⁾ mívali v XV. století, jako druhdy před tím,³⁾ ocelivé klobouky, kapalce, kapalíny. V rukopisné biblí

¹⁾ Misc. Dsky. 26.

²⁾ Vojsko Boleslavovo v kapalcích zobrazeno z rukopisu lobkovickeho v A Cyclop. of Costume, Planché II. 76.

kutnohorské z XV. století, v universitní knihovně chované,¹⁾ leckde zřítí vojáky do boje táhnoucí v kapalcích (viz initials k této kapitole).

V měšťanských a panských inventářích nacházíme v tom století lebky i klobouky ocelivé svorně podle sebe; důkaz, že nebyla přilbice výlučným znakem rytířským ani kapalec znamením námezdného drábe. Na příklad novoměstský boháč Beneš „dictus Sixt“ († 1462) nechal po sobě lebku a klobouk ocelivý. Chodíval tedy do boje v obojím.²⁾

Kdežto ještě v rukopise nostickém v knize Kunešově z r. 1389 má žoldněf pod kapalcem drátěnou kukli, pozorovali jsme v jubilejní výstavě retrospektivní kapalců z XV. století, an měl na střeše dolů se hnuté vykrojeno hledí.³⁾ Přiložený obrázek č. 134. ukazuje ten klobouk ocelivý s hledím. Na obraze č. 135. podáváme skupinu tří mužů

Čís. 134. Kapalcín s hledím; XV. století. Z musea ve Slaném.

sporných vojenských, z nichž jeden má lebku s podivným hledím i podbradkem a ostatní dva mají kapalciny, jeden formy prostické, druhý rohaté. Jsou to klobouky z konce XV. věku.

Za dekor na leb a přilbici přitloukla se leckterás platněrská ozdoba; obrouček byl zoben, hledí bylo posázeno hvězdici, knoflíky a jináče vyšoufeno.

Největší přepych byl na helmici; rytíř zlatem a drahým kamením kázal helmici ozdobiti.

U nás připomínají se helmy perlami a safíry zdobené r. 1497.⁴⁾

Od poloviny XV. století dovedli helméři helmice rýsovat i zlatem pokládati; ke konci věku vymyšleno v Italii leptání, které připravilo helmici novou uměleckou ozdobu.⁵⁾

¹⁾ Sign. 17. A. 34.

²⁾ Dsky. Misc. 26. D. 6.

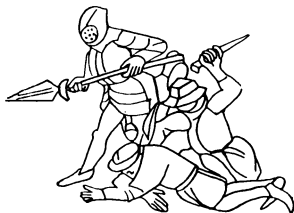
³⁾ Viz katalog retrosp. výst. č. 154.

⁴⁾ Tomek. Praha. VIII. 354.

⁵⁾ Lützow. Geschichte des Kupferstichs. 221. vykládá, že zdobí leptané do Němec dostaly se teprve počátkem XVI. století.

Z obrázků domácích soudíme, že zvláště v první půlce XV. století obtáčeli páni a rytíři svoje přilbice poszlacenými nebo zlatými korunami. Prý tu modu začal v době křížových vojen Richard Srdce Lvi, anglický dobrodružný král,¹⁾ odtud udržela se až do XV. věku. Známe ji na příklad z biblí litoměřické z r. 1411 (viz obrázek č. 133.).

Však na tom místě jest nám připustiti také mínění, kteréž se nám mocně zamlouvá, že korunky na helmici nebyly nošeny. Je prý to jen malířovo znamení, že osoba představená je král.²⁾ Vidíme-li, že králové a královny na obrázcích mají koruny na hlavě, i když v posteli leží, snadno bychom mohli přisvědčiti mínění svrchu pravenému.

Čís. 135. Z biblí kutnohorské.

Dle západnické mody rytířské vstavovali naši páni a rytíři při slavnostech ještě v XV. století **chocholy** čili **vlášení** a **klénoty** (Zimier stf. lat. crista) na vrchol svých helmů jakožto svého rodu znaky heraldické.³⁾

Byly to ozdoby neforemné, nevkusné, zbytečně veliké; byly urobeny z kůže, ze dřeva, z plechu; byly to pomalované i zlatité rohy, trouby, růže, ptáci, panáci čili maňáskové, rozličná zvířata, jich hlavy, půl těla, slovem rozličné výtvary a netvary panské fantasie, o jejíž bujnosti může se kde kdo přesvědčiti v každém svazku Sedláčkových Hradů, a chce-li se potěšiti barvami, nechť nahlédne do nádherného Wappenbuchu Grünenbergova, v knihovně uměl. průmysl. musea v Rudolfině chovaného.

Náš obrázek č. 136. již dostatečně poučí o té nevkusné bláhovosti. Rytíř tu má kolčí helm a na něm asi z plechu koruna s obromnými křídly, rovné do výše trčícími.

¹⁾ Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 158.

²⁾ Anzeig. f. Kund. d. deutsch. Vorzeit. 1880. 107.

³⁾ O rozvoji klénotů čti nejnověji v knize Mannsbergové Wäfen u. Wiegwarte. 40.

Obrazy XV. století nás přesvědčují, že panstvo těch nemotorných ozdob do boje s sebou nebralo. Zdobili se jimi jen k slavnostem, ke kolbám, k turnajům. Také nevíme, aby v XIV. a v XV. věku obvažovali rytíři helmice své, jdouce do boje, nějakými šátky o dlouhých vlnitých křídlech či lécněme po heraldicku **fafrnochy** či **traky**,¹⁾ neboli, jak Veleslavín dí, zda kryli helmy „**přikrovem**“.

Fafrnochy vznikly v dobách křížových vojen, kdy rytíři chrániti chtějíce leb svou od úpalu slunečního v orientě, obtáčeli přilbici plátnem nebo jinačí látkou, která se pak vzduchem třepala, až se roztřepila v heraldický fafrnoch, v rázovitou to okrasu kolem rytířského a panského erbu.

Už také z těch okolností, že totiž fafrnoch je přikrasou rytířského znaku a že ho brali páni jen k turnaj, neměly by se na helmice husitského vojska, ať již na obraze moderním nebo na divadle představovaného, zavěšovati rudé fábory nebo fafrnochy; husitské vojsko byla větším dílem lidová domobrana a husitská vojna byla něco víc než turnaj. Husité na takové titěrky neměli kdy.

Na konec dotýkáme s důrazem, že nekryl kde který náš rytíř při sbroji hlavu svou ocelivým krytím přilbicím. Mívalitě na hlavě též velmi zhusta **čepice**. Z biblí litoměřické z r. 1411 (obr. 133.) vidíme, jaké čepice. Byly to ony čepice české s koželinnou obrubou klínovitě vykrojenou. Podobnou čepici zelenou nebo černou měl Žižka dle miniatury götingenského rukopisu a jenského.

Sprotný voják za celé XV. století kryl hlavu, čím mohl. Vyskytují se na obrazech souvěkých staré lbi, novější přilbice, klobouky či kapuce, kroužkované či drátěné kukly a čepice. Rovně tak Husité a Táboři měli na hlavě, co popadli. Většina selské a jiné čepice a kukly soukenné.

Čís. 136.

Pán ze Strakoníc a kníhy arlebergského bratrstva.

¹⁾ Traky (tola, cola) Rozkochaný a Nomenclator.

2. O d ě n í.

Obojček, brně, pancíř, kruně, plech, kyrys, pancířový kabát, zadní plech, varkoč, šorc, poklopec, rukávy, rukavice, nákolanky, plný kyrys, Husité, vojsko drábů námězdných, rytířský pás, ostrohy.

Druhý kus ochranné zbroje byl **obojek**, **obojček** (lat. collare, gollura). Druhdy byl obojek brněný nebo drátěný kus pokrývající hrdlo jakožto pokračování brněné kukly.¹⁾ Také byly oboječky z kůže.

Do konce XV. století byl obojek již železný plát, krk obepínající, z několika kusů složitý a zbitý, jehož příhodnou ke krku formu plátneři dlouho nedovedli poříditi.

V pražských knihách z doby husitské vždy shledáváš při pancíři **obojček**. Měl ho při svém odění brniť Mařík r. 1433; r. 1444 má i písař Duchek „pancíř s oboječkem“,²⁾ a v týchž letech také jiní pražští měšťané mají obojky kožené nebo železem pobité při krunýři. Roku 1460 odkazuje Krušina, kolář staroměstský, komusi „pancíř lepší s oboječkem“,³⁾ a tím způsobem lze sílu oboječků v XV. věku doložiti.

Nejdůležitější kus ochranného odění byla **brně** čili **pancíř** nebo **krunýř**, **plech**, **kyrys**. Již z prvního dílu dra. Zibřta Dějin (str. 111.) povědomo, že byla **brně** odění nejprve kožené, pošíto všecko všady plíšky, kroužky, kotouči. Dodáváme, že mohly býti tyto drobné plíšky kovové i též z kosti.⁴⁾ Latinské sluly ony plíšky *macula squama*; brně česká slula též, jsouc lupinami pošíta, *lubenice*⁵⁾ (*lupenice*?), latinské „*lorica corticosa, squamata*“.

Ty tvrdé šupiny a lupiny byly proto našity na kůži nebo jiné pevné látce, aby bojovník byl od bodených a sečných ran bezpečen a při tom aby se mohl přece volně pohybovati.

Rozumí se skoro samo, že sprostný bojovník zhotovil si brni sprostnější: vzal tvrdou látku, kůži nebo plátno a vypal, jak uměl a prožil. Tot byly ony **prošívánice** (*thorax*) i smolou napuštěné, o nichž zpráva dává Hájek, a kteréž se udržely snad až do jeho doby.

Prostého člověka vojenského, jenž má prsa a ramena i ruce do polovice kryté nějakou hrubou prošívánicí zelenou, viděti na obrázku č. 137. Hlavu kryje černým, plstěným kloboukem. Z pod prošívánice visí mu sukníčka bílá, nohavice jsou obyčejné, červené nebrněné.

Je zajímavé dověděti se, že svrchupsané rytířské šupinaté brně — ovšem již jako přežitek historický — dělali brniři norimberští ještě

¹⁾ Na Rusi zůstala kuklice brněná do XVI. věku. Ипохорова. Материалы. II. XI. таб.

²⁾ Dsky. Misc. 98. L. 5.

³⁾ Arch. praž. č. 992. 252.

⁴⁾ Mannsberg; Waffen und Wiegewaete. 21.

⁵⁾ Na jméno to zvlášť upozornil mě pan kustos Břetislav Jelínek.

v XVII. století Weigel¹⁾ liší, že robeny jsou z mnoha tisíc kousků na prst širokých a dva palce dlouhých. Ovšem na kůži již dávno přišívány nebyly šupiny železné, alebrž šupina byla připevněna jedna k druhé.

V rytířském odění nastal konec XIII. stol. pokrok.

Vznikla **nová brně.**²⁾ Vznikla košile nebo sukně z pletiva řetízko-vého, složená důmyslně z mnoha tisíc kroužků drátěných a tak hustě složených, že nejjemnější bodená zbraň snadno nevnikla vojínovi do těla. Košile z takového pletiva slula brněnou, ale to jméno zhusta ustupovalo povědomějšímu názvu **pancíř**, anebo spojováno obě v název **brněný pancíř**.

Latině slula brněná košile i pancíř lorica, pancerium, panceres, annulus circulus ferreus, tunica ahena, lorica annulis contexta.

Hus chtěl, aby pancíři spíš říkali **kruněť**,⁴⁾ poněvadž mu bylo pancíř slovo cizí. Ale kruněť rovně tak cizí.

Starý název „brně“ nezmizel do-
čista, ale označil již celý šat jako druhdy,
něbrž jmenovali tak drátěné pletivo vůbec.
Čtemeť v Popravčí knize rožmberské roku
1389, že kdosi učinil sobě „z brně
pancíř“.⁵⁾

Takové byly ony brněnice či pan-
cíře z pletiva kroužkového, kteréž statná
císařovna Alžběta, choť Karla IV. „ry-
tířským lidem od vrchu až dolů roz-
trhovala“, aby osvědčila sílu.⁶⁾

Takovým pancířem halil se náš geni-
ální Žižka. Po jeho smrti visel pancíř
jemu připisovaný dlouhá léta v radním
domě v Čáslavi. Však ona brněnice, která
visela v jubilejní výstavě a bývala stále shlukem diváků upřímně nadšených
obstupována, jest práce nějakého Němce Hans Francka, ovšem z XV. věku.
Žižkovi sotva náležela.

Na obraze č. 138. podáváme kus brněnice, nalezený v zemi u Sudo-
měře, kdež byl Žižka vítězem v bitvě. Mohl by to býti kus husitské brně.

Pancířů „ocelivých“ v době husitské koliks nacházíš v pražských
knihách, aniž přestanou napotom hned.

Čís. 137.

Rukopis Zrcadla spasení fol. 38.

¹⁾ Weigel. Abbildung. der Hauptstände. 56.

²⁾ Demmin. Kriegswaffen (65) dří, že je brně dotčená starší nežli kři-
žové vojny.

³⁾ Původ latinského jména sporný. Odvozují ten název od pantex, brich.

⁴⁾ Hus-Erben. I. 134.

⁵⁾ Mareš. Popravčí kniha. 3.

⁶⁾ Děčinský rukopis kroniky Pulkav. pokračov. 178.

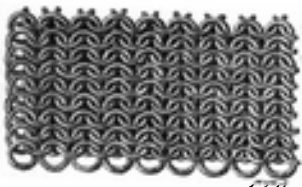
Pancířů pletených vlast a původ jest v orientě. Tam je mívají nejdříve a nejdéle. Tam je také uměli nejlépe robiti.

U nás uměli pancíře a brně kovati či plésti brnění a pancířníci zajisté o něco dříve, nežli se v archívě vyskytnají jejich jména.¹⁾

Na počátku XV. století (1407) byly pancíře u židů plzeňských zastavovány po 23, 30 groších.²⁾ Touž dobou uvádí se jeden pancíř na Moravě v deseti hřivnách stříbra.³⁾

Pražský brně Mařík měl v husitské době (do r. 1433) „jeden pancíř ocelivý za 6 kop 20 grošů, druhý ocelivý za 6 kop, třetí „pancíř s oboječkem“ poslal do Jindřichova Hradce prodat za půl šesté kopy.“⁴⁾

Druhou polovici věku patnáctého pozorujeme, že jsou pancíře dražší a dražší. Byly zajisté čím dále uměleji, pékněji pořizovány. Vyskytnou se pancíře i po 13 kopách, tedy dvénásob dražší nežli byly v době husitské.⁵⁾

Čís. 138 Brně pancéřová, majetník p. Chaura.

Stojí za zmínku, že brně čili pancéřovými kusy byly v XV. století prošívány a podšívány také kabáty. Ve Francii říkali jim brigantine.

V pramenech našich leckdy čteš o kabátě „s pancířovými štrychy“.

Na počátku XVI. věku dostaly se takové kabáty až do moravského sněmu. Roku 1518 chtěli navrhovatelé tomu, aby cestující, jakmile dojdou hospody, složili se sebe „pancířové kabáty“. Ale nepřijato.⁶⁾

Podobá se nám, že věhlasný vůdce Táborů Prokop Holý mívá na sobě takový nějaký kabát. Z historických zpráv ovšem víme jen, že jakožto kněz nebojoval v odění válečném, alebrž jen stavěl se do po-

¹⁾ Emler. Regest. III. 97. R. 1314.

²⁾ Výpisy Strnadovy z arch. plzeň. z judic. generale.

³⁾ Brandl. Lib. citat. I. 368.

⁴⁾ Arch. praž. č. 992. 148.

⁵⁾ Miscell. při deskách č. 28.

⁶⁾ Kameníček. Arch. Čes. XI. 313.

předí „v tlustém kabátě“.¹⁾ V konciliu basilejském tvrdil, že řídil sic vojska, ale nikdy krve neprolil.

Neměli by tedy naši výtvarní umělci ani ředitel divadelní scény výborného Prokopa strojiti tak po rytířsku, jak to dělávají od slavného Čermáka počínajíc.

Pod pancíř oblékal rytíř šat nějaký měkký. Staré jméno z ciziny přijaté bylo tomu rouchu **spalník**.²⁾ (Staré slovníky: lorecernium.) Novější jméno — zvláště v XVI. věku obyčejné — bylo „**moderace**“. Vlněnou moderací podložil si leckterý rytíř svoje železné odění, aby netisklo.

Na pancíř čili brnění košili připínali rytíři od starodávna **náprsník** — thorax druhdy z kůže pevně sešitý, buď hladký, buď s ornamenty tlačeny, zlacenými, nebo sestrojený z malých železných kousků.

Náprsník kryl prsa při dolejší části vždy, při krku někdy. Kde nezasáhl, chránil pancíř. Thorax slul po česku od XIV. věku **plát, pláty**, odkudž sluli ti, co je robili, **platnění, thorifices**.

Platnění v Praze mají řád r. 1328.³⁾

Plátům z kousků sestaveným říkali též **plechy** nebo patřice k celému kusu říkávali **plech** i **prusplech** (brustblech).⁴⁾ Od XV. věku obvykla byla frase: „připravil se zbrojně v brnění a v pleších“.

Pancíř, plech a **lebka** pokládány v témž věku za počestný vojenský šat; které vojsko větším dílem tak bylo oděno, slulo „dobře připravené“.⁵⁾

Začátkem XV. století — někteří chtějí tomu, že stalo se už v koncích století XIV.⁶⁾ — vymyslili sobě platnění nový způsob plátů nebo plechů.

Pláty v náprsníku, které, hledíme-li na obrázky, nezdají se nám býti nikdy tak malinké jako Weiszovi,⁷⁾ vzaly na se podobu tří, čtyř větších kovaných kusů, ty kusy přeloženy a naloženy konci svými na sebe, šroubky a jinou pomocí učiněny jsou poněkud pohyblivy, a tím vznikl jeden kus pevný, ale skladitý; vznikl samostatný **kyrys**; další pokrok byl, že platnění naučili se konti a vytepávatí **kyrys** s velikou částí z jediného kusu.

Slovo **kyrys** odvozují z italského corazza, z lat. corium, kůže.

V Itálii prý vymyslili sobě **kyrys** svrchu vyloženého způsobu; ale ani tam ve vlasti své nezachoval se krunýř skladitý nebo z kusu tepaný, jenž by starší byl nežli z r. 1430.

¹⁾ Palacký. III. 2. 254. Palacký. Urkundl. Beiträge. II. 366. Tomek. Praha. IV. 373. Šafránek. O pohřebišti a podobě Prok. Velik. 14.

²⁾ Zibr. Děj. kroje. I. díl. 147.

³⁾ Jireček. Codex. II. 3. 307.

⁴⁾ Slovo plech již v Letop. Trojansk., začátek XV. věku.

⁵⁾ Arch. horní. Memorial. fol. A. 9. R. 1471.

⁶⁾ Demmin. Kriegswaffen. 72.

⁷⁾ Gesch. d. Tracht. Weisz. 424.

Vídeňská sbírka císařská chová¹⁾ nejstarší pevný kovaný kruněf z r. 1450. Jest prací vláského mistra Missaglia.

V pražském archivě nalezi jsme zápis kovaného kruněfe r. 1433.

Takové zápisy v inventárních a křaštovních knihách jsou ovšem nahodilé. Odkazuje-li roku právě řeceného Šimon od lva komusi oděni kované,²⁾ kdož ví, kolik let před tím, než ulehl na smrtelné lože, již byl pořídil sobě tepaný kovaný kruněf ten? A což, když kovaný kruněf nového rázu má tu již měšťan, neměli-li rytíři a páni čeští takové kruněfe dávno dříve? Aspoň o panských a královských protivnicích Žižkových se ví jistě, že měli „těžká oděni železná“, pro kteráž jim říkáno „železní páni“.

Onen rok 1433 v archivě psaný znamená tedy jen tolik, že naši otcové již v husitské době kruněfe ze železa kované měli.

Lze zříti za pravdu, že tehda také všecky náprsníky, které se zapisují v knihách našich a jmény **plech**, **prusplech**, **přední plech** i **zadní kus**, byly již kované práce, kované pláty; byly jediný nebo několik kusů plechu dobře znýtovaných, řemeny připjatých k hrudi a na záda.

Jakož svrchu dotčeno, jest sporná věc, kdy vznikly kované kyryse. Obecně se soudí, že doba jich vzniku je začátek XV. věku.³⁾ Jsou někteří, kteří kladou vznik v samý konec XIV. století.⁴⁾ A jsou opět jiní, kteří začátky jeho kladou dál před konec XIV. věku. Mannsberg⁵⁾ dříve přímo a jakoby neomylně, že sice železný kus náprsní zříti v historických památkách teprve na konci XIV. věku, ale že přý přes to byly železné náprsníky kované dávno dříve.

Důkaz však zůstal dlužen.

Nám se zdá, že by ony obrázky dotčené, na nichž zříti kovaný kruněf teprve koncem XIV. věku a ne dříve, přece měly něco platiti! Ale opatrnosti jest potřebí velmi pronikavé! Na obrazech a sochách totiž nepoznáš nikterak, je-li kruněf ze železa kovaný, nebo je-li zhotoven z kůže. Na obrázku kůže jako železo.

Nechť se jen někdo podívá na obraz Václava, vojvody slezského, léta 1364 zesnulého, v kolorované reprodukci Luchsové!⁶⁾ Jestli ho nezaráží ta pochybnost, že plátněf tehdejší snad ještě nedovedl kruněf z pěti šesti plátů tak aličně složiti a ukovati v jeden celek, tož jistě uzří lesklý kovový náprsník, o nějž je spor! A přes to dotčený kyrys byl z kůže postříbené a nikoli z kovu.

Takž rovně mohlo by se zvěsti badateli, kdyby neopatrně oblédával kolorovanou reprodukci našeho sv. Jiří z hradu pražského, nád-

¹⁾ V sále XXV.

²⁾ Arch. praž. č. 992. 153.

³⁾ Gay. Glossair. a s ním většina franc. kostym. děl. Köhler (Trachten. III. 58.) ví dokonce rok — 1420.

⁴⁾ Podle Demmina i Henne am Rhyu. II. 296.

⁵⁾ Mannsberg. Wäfen. 23.

⁶⁾ Luchs. Schlesische Fürstenbilder.

herně provedenou v díle Planché-ově.¹⁾ Sv. Jiří jest tu všecek od hlavy do paty postříbřený; náprsník jeho lesklý a stříbrný vypadá, jakoby byl z jediného kusu tepaný! Zatím náš skutečný svatý rytíř, ulitý roku 1373, jest temně bronzový, a nic nepoznáš, byl-li jeho náprsník míněn z kůže nebo ze železa.

Také na přiloženém obrázku č. 139. mohl bys náprsník rytířův pokládati za železný kyrys — a on po našem přesvědčení je všecek z kůže na zeleno obarvené. K němu má rytíř šorc čili suknicí též zelenou a nohavice modré. Pochází z počátku XV. století.

Vábec jsou ty pohledy a ohledy velmi klamavé, a protož tvrdíme, že s jistotou badatel nemůže tou příčinou říci nic, nemá-li po ruce jiných opor nežli oko.

Smělý soud a přece nejistota s ním spojená nemile se nás dotýká, když se na příklad v článku učeném (a ostatně pěkném) jedním dechem tvrdí,²⁾ že stopa plátového kovaného kruněje jeví se léta 1386 na pečeti (1) Ladislava Opolského, a ještě bezpečněji že viděti kovaný kruněš na obraze Jana Opavského z r. 1408, a nejbezpečněji, anobrž zcela jistě že ho zřítí na obraze Ludvíka II. Břežského r. 1421. Stopa, bezpečněji a nejbezpečněji! Co tu nejistoty!

Z toho všeho učiní sobě čtoucí tento konec. Kované kyrysy z plátů, ve sbírkách skutečně zachované nejsou starší nežli z r. 1430; v pařížském museum vojenském je první kyrys z doby Karla VI., tedy z počátku XV. věku.³⁾ V pražském archivě jest bezpečná zpráva o takovém kovaném odění z r. 1433, na obrazech s jistotou poznati lze kované prusplechy teprve od let dvacátých téhož XV. století: bude tedy zajisté, že vzniklo kované odění prsní kdys v první čtvrti XV. věku, a protož asi chybil by umělec výtvarný a divadelní, kdyby k svým historickým výtvorům rytířským bral podobu kovaného kruněje dříve nežli v XV. století.

Měl-li náš znamenitý husitský měšťan pražský Šimon od lva do r. 1433 takové odění kované, plyne z toho, že smí moderní umělec výtvarný též Husitům přibásniti takové kované kusy, ale jen střídmě! Jen některým! A jen málo! Byltě kovaný kruněš zánovní vojenská moda, a

Čís. 139. Rukopis
Zrcadla spasení fol. 39.

¹⁾ Cyclopaed. of Costum. Planché. I. pl. 22.

²⁾ Zeitschrift des Verein. f. Gesch. u. Alterth. v. Schlesien 1892. Roehl.

³⁾ Musée d'artillerie. Costumes de guerre. Obraz 14. Jináče ze XIV. stol. jsou tu rytíři, mající železa na sobě dost, ale jen na nohou a rukou — thorax jejich je z kousků!

tedy drahá a cizí lidové domobraně, kteráž cestou sbírala sedláky za bojovníky. Žižkovi se náprsník železný přisuzuje.¹⁾

Nejspíš ještě jezdci husitští mohou býti představeni poněkud v železe. Aspoň víme jistě, že r. 1420 Žižka, pobrav nepřátelům svým. „železným pánům“, železná oděná, oděl jimi své jezdce nově vy-cvičené.²⁾

Na obraze č. 140. jsou dle jména husitští jezdci, ani vítězně bojují s křížáky, jichž lidožroutskou ukrutností po pravdě naznačil umělec napichanými dětmi.

Ale komponován jest obrázek nejméně 50 let po husitské vojně,³⁾ ovšem tedy pochází vždy ještě z XV. století. Bitva jest vzata z rukopisu jenského, jehož původ se klade do poslední čtvrtky XV. století. Co tu je na obraze vylíčeno, nikterak se nehodí k době husitské, alebrž jen k pozdější době Jiřího krále a Vladislava. Tak mohli vypadati železni jezdci Jiřího slavné paměti — ale jezdci z první vojny husitské nikoliv. Prosíme tedy znova, aby umělci nám neoblékali Husity do tolik železa, kolik ho vidí na tomto obraze, který jest také vlastně „husitský“. Jezdcům Žižkovým a Prokopovým leb a kyrys postačí.

Kované plechy náprsné objevují se v XV. století buď blazené a o přirozené barvě nebo obarvené uměle.

V první příčině známe výrok o takové zbroji, že „byla čista, jakoby na led pohleděl“. Takových kruněří bylo nejvíce.

Proti nim měl r. 1482 pražský měšťan Václav Myslík „plech černý“ a „prustplech bílý“; v Litomyšli měli také „plechy žluté“;⁴⁾ tyť ovšem nemusily býti na žluto zbarvené, mohly býti se žlutého plechu.

Dekor na klyse byl také — jako na jiné zbrani — rytý a ke konci století leptaný.⁵⁾

Stejnou dobou jako přední plech — tedy začátkem XV. věku — dostal se vojínovi na krytí zad **plech zadní**, který byl také skladiť nejprve z několika menších kusů dobře znýtovaných a kovaných.

Zadní kus s předním spjat byl řemenky a přezkami po obou stranách těla, a bylo-li potřeba, i přes ramena.

Domníváme se, že všechny mocnější obrany tehdejší zbroje vynutil stělný prach, jehož se právě v té době začalo užívati hojněji.

Přes oděná své převlékali naši rytíři a podle nich i jiní oděnci sukni, která slula v němčině **waffenrock**. Tento německý název ujal se v českém jazyce též, ale kromě něho byl téže sukni název **varkoč**⁶⁾ (lat. palia, palium, palla.)

¹⁾ Toman. Květy. 1892. 569.

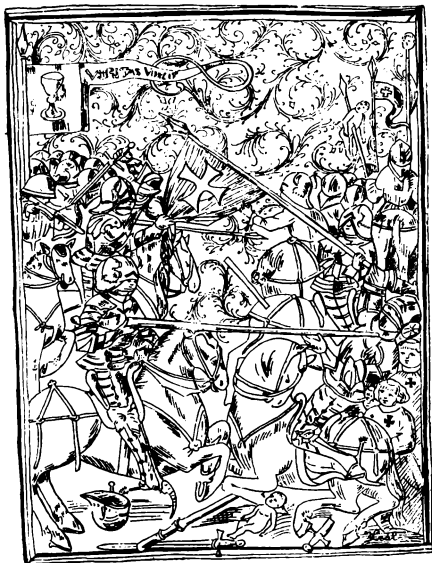
²⁾ Tomek. Praha. IV. 83.

³⁾ Toman. Podoba Žižky. Otisk z Květd. 12.

⁴⁾ Arch. litomyšl. č. 118. 14.

⁵⁾ Demmin. Kriegswaffen. 848. klade leptanou zbroj z XV. stol. za vzácnost.

⁶⁾ O varkoči obšírně čti v Zibrtových Děj. kroje. 164.

Čís. 140. Z českého rukopisu v Jeně.

Varkoč byla dlouhá sukně mužská, podle obrázků velmi lehká, s rukávy i bez nich. Na prsou byly vyřity i vymalovány erby a znaky rodinné. Po stranách i po prostřed byla sukně rozřiznuta, aby odětec mohl s ní na kůň.

V XV. století na počátku najdeš na obrazech poslední zbytky starodávného varkoče.

Ještě v alchymické knize lobkovické z XV. věku mají rytíři přes brni dlouhé „bundy“ modré a jiné barvy.

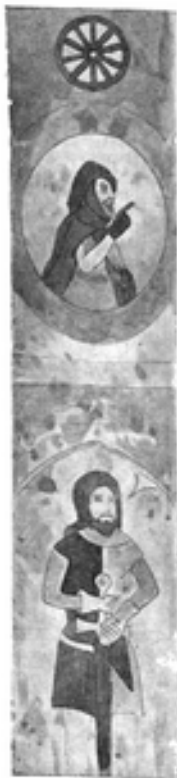
Přikládáme na poučenou dva obrázky. Jeden (č. 141.) představuje rytíře, jehož varkoč na pravé straně zdoben lvem. Na levé straně jest varkoč rozstřížen. Sahá po kolena.

Čís. 141. Fresko z Králové Dvora; reprod. Kutinova. Začátek XV. věku.

Druhý varkoč (č. 142.) jest tím velmi zajímavý, že jest barvou dvojaký, mparti. Při něm má rytíř kuklici.

Než právě u věku XV. začali rytíři a oděnci na sebe bráti jiné svrchní roucho: brali buď obyčejné chodící sukně a šuby modní, vše po předu otevřené, nebo obličovali krátké kabáty, pod nimiž měli kyrys nebo

Čís. 142.
Fresko v kostele chuděnském.

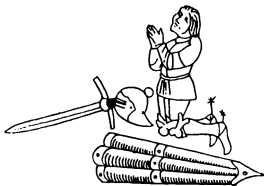
brni. Kterak vypadal rytíř v krátkém varkoči, o tom poučuje obrázek č. 143., vyňatý z biblí kutnohorské, tedy z konce XV. století.

Staré formy varkoče zmizejí, a slovníkáři naši v XVI. století, Rešel a Veleslavin, již neumějí waffenrok ani jináč překládati nežli nesvětlým anebo prázdným slovem — zbrojné roucho,¹⁾ oděv na zbroj.

Zpod pancíře a zadního plechu číhávala buď pancéřová košile nebo samostatný „šore“, jenž pokrýval jako suknice dolní část těla, nebo způsoben byl šore od platněřů též z plátů na sebe připojených a pohyblivých.

Němci mu říkali původně „krebs“, ale již v XV. století označovali tím jménem i kyrys,²⁾ což se pokládá za pojmenování chybné a spletené.³⁾ Naši Husité těžkých železných šorců nemívali. Šorce vyskytují se v inventářích teprve v druhé půlce XV. věku.

Od dob krále Jiřího míval leckterý železný šorc podobu tu, že čím doleji, tím více od těla odstával (viz obrázek č. 144.); ale ke konci věku šorce obyčejně přiléhají k tělu, jakož pěkný toho všeho vzor na hospodském štítě pražských platněřů, v muzei pražském chovaném.

Čís. 143. Biblí kutnohorská.

Železný šorc býval koncem věku také velmi

pěkně zdoben vypouklými čtverci, čehož vzorek zřítí na obraze původní mostecké sochy Bruncvikovy, kterýž chovají v pražském muzei městském.

Šore visíval na řemeně a jím se též zapínal. Na Kaňku platí roku 1507 oufad za „femen k šorci půl třetího groše.“⁴⁾ Byl-li šore po předu jako sedlo vykrojen, užívali rytíři na krytí lůna zvláštního **poklopce** (**braquette**) železného, vypouklého, ale nikoliv ještě tak zřetelně rozpustilého, jako v století následujícím stalo se hanebnou modou. (Viz obraz č. 144.)

Začátek té mody při vojenském úboru klade se v dobu francouzského krále Karla VIII., tedy konec XV. věku,⁵⁾ a nezdá se, že by do-

¹⁾ Diction. Rešel. bappmrok zbrojné roucho. Veleslavin Nomencl. Waffen-rock oděv na zbroj.

²⁾ Anzeiger f. Kunde der deut. Vorzeit. 1882. I. Essenwein.

³⁾ Demml. Kriegswaffen. 347. Jemu ostatně „krebs“ jsou pláty na stehna — franc. tassettes.

⁴⁾ Kniha kaňkovská. Půjčil dr. Nováček v arch. zemsk.

⁵⁾ Gay. Glossair. 209. Tu je také obrázek.

Čís. 144. Náhrobek Jindřicha ze Stráže († 1466).

ušený poklopec při rytířském úboře byli souvěkovci kladli za modu pohršlivou: vždyť vyskytuje se na tabulích náhrobních!')

Jiný kus brněního šatu byly rytířské rukávy. Ty vznikly v XV. století.

Druhdy kryto bývalo pouze rameno zvláštním náramkem — humerale, brachiale — a někdy kryt byl i loket. Tyto náramce bývaly neveliké pláty železné, oblé vytepané a všelijak složené. Ostatek ruky kryl se kůží nebo pancéřovou pleteninou.

V XV. věku začali rytíři západních národů krýti železnými pláty několika kusy řemeny spjatými celou rukou. Ty kusy sluly „nábedrníky“, „podpažníky“, „rukávnice“; na loket kladeny teď pravidelně „myšky“ (cubitière) a celek zván rukávem.

Na obrázku č. 144. rozdělíme-li ruku ve čtyři části, bude slouiti prvá nejbohejší nábedrníkem, náramkem; druhá podpažníkem, třetí oblá jsou myšky, čtvrtá poslední je rukávnice.

Naši Husité příliš nezamilovali ani těchto kusů železných. V inventářích vyskytují se „rukávy železné“ a všelijaké na ruce „plechovičky“ teprve v době Jiřího krále, a odtud zmínky o nich houstnou. Potom i při venkovských měšťanech se vyskytují železné rukávy, zvláště ke konci věku.²⁾

Ke konci XV. století přibyl k rukávu zbrojnému nový pátý kus. Byly to okrouhlé štítky, puklice, kteréž si připjal rytíř pod paží k samému rameni.

Ve Francii je měli již od polovice XV. století. Zvali je rondelle de plastron. Tyto okrouhlice podpažní mívaly touž úlohu ochrannou jako v XIII. století štítky náramenní (ailettes), kteréž bývaly modou evropskou.³⁾

Jak Čechové dotčeným okrouhlicím podpažním říkali, nenalezli jsme; ale že je mívali, toho důkazem přiložený obrázek č. 145. Je to rytíř odlitý z kachlíku, jenž druhdy zdobil česká kamna. Kudlub náleží Společnosti přátel starožitností.

Okrouhlice na obraze mají podobu růže šestilisté. Poměrem asi tříkrát větší — až nevznane veliké — okrouhlice má sv. Jiří na oltáři, vystaveném v městském muzeu.

Samostatným kouskem zbrojného šatu byly od XIII. století rukavice čili plechovice. Do té doby kryl oděnc prsty své uzavřeným koncem svého brněního rukávu.

Druhdy bývaly rukavice rytířské — jako leckterý jiný kus rytířského odění — z kůže. Jen palec měl samostatný obal, ostatní prsty tkvěly v obale společném. V druhé půli XIV. století⁴⁾ pokryty ruce dvěma pláty železnými, z nichž jeden kryl po vrchu pěst, druhý čtyři prsty. Palec kryl se šupinami o sobě. Tak vznikl jeden druh železných rukavic a tou podobou trval za celé XV. století.

¹⁾ I u knížat panovníků. Viz Luchs. Schles. Fürstenbilder.

²⁾ Na př. v Litomyšli č. 118. 14. Arch. tamější.

³⁾ Viz obrázky v Žibrtových Dějinách str. 180.

⁴⁾ Boenheim. Waffenkunde 79.

Čís. 145.

Z kachle, nálezitého al. Společnosti přátel starožitností.

Jiný druh starší byly **rukavice brněné**, při nichž každý prst měl svůj kožený obal, a všelka rukavice nebo aspoň její prsty posity byly plíšky kovovými. Naši řemeslníci uměli robiti oboje.¹⁾

Brněných rukavic najdeš v našich inventářích v době husitské pohdku. Troubí se teprve druhou půlkou XV. věku a bojnými se stávají teprve na prahu století šestnáctého — patrný důkaz, že se i naši lidé vojenští kryli čím dále více.

Nápodobně jako vznikalo krytí ruky, vyvíjela se ochrana nohy rytířovy. Tam jsou nejstarším kusem náramky a myšky, tu „**náholenky**“. Už v XIII. věku kryly kolena. Ostatní nohu kryla buď obyčejná nohavice, bnd nohavice brněná, pletená.

Holenky nebo **náholenky** z plátův objevují se na obrazech dosti zhusta již s počátku XIV. věku; též tak plechy na stehnech (nástehenky).

¹⁾ Tomek. Praha. II. 377.

Náhlenky či holeně a též plechy na stehnech kryly nohu buď jen po předu nebo na způsob pouzdra ze dvou kusů skládaného, řemeny a přeskami spínaného pokrývaly nohu po předu i v zadu.

Nejprve byly holeně i nástečně z kůže, v XV. věku napořád ze železných plátů.

Kdežto prostý voják měl až do XV. století obuv koženou, na nejvýše pláty pokrytou, obouvali mnozí rytíři již sto let před tím obuv železnou, jakou zřítí na kamenné soše sv. Václava, kterou vytesal Parléř do chrámu sv. Víta.

Podívno, že nepěkná moda škorň s dlouhými nosy železnou obuv rytířskou popadla. Však na soše našeho sv. Jiří na hradě pražském zřetelný jsou zobáky. Z Beneše Krabice¹⁾ víme, že touž dobou (1372) byli čeští páni kteřísi v Saště při šarvátce zrubáni, poněvadž neuměli se mrštně v oněch nosatých škorňích oháněti.

Čeští pánové za dob válečných, v nichž šlo o byt národa, neměli zobáků; ale v době Jiřího již mají železné nosaté střevice naši rytíři zase, jakž o tom svědčí náš obrázek č. 140., jenž pochází z doby Jiřímu blízké. Spatřiti lze železné nosce ještě na soše platnéřů v museum pražském, kteréž sochy původ klásti jest na práh XVI. století.

Zobák rytířský býval v těch dobách leckdy jen pouzdro ze dřeva nebo z kůže urobené a železem obložené, které se rytíři, když vsedl na kůň, na obuv narazilo, a když měl s koně sjíti, zase odňalo.

Rozumí se, že rytíř při odění svém vojenském obul obuv také jinou, ne pouze železnou. V biblí litoměřické z r. 1411 mají rytíři boty dlouhé i krátké, vše kožené.

V rukopisné biblí kutnohorské, chované v universitní knihovně,²⁾ shledáš obojí podle sebe. Některý bojovník patrně oděn koží od lůna až do špičky nohy, jiný hned u něho stojící má železné pláty na nohou a k nim železné zobáky.

V modlitební knize lobkovické (*Liber precum*) z r. 1494 má rytíř při svém odění červené dlouhé botky, ale ne již se zobáky.

* * *

Shrne-li čtoucí všechny kusy zbrojného odění, jakž jsme je doposavad vypsali, postihne, že v XV. století vzal na sebe rytíř novou, nebývalou podobu.

Čtoucí pomní, že vznikl v nově krunýř z železných plátů, pomní, že na nohy a na ruce přibývá jeden ochranný plát po druhém, že pokrývají se kovaným železem i zadní části rukou, nohou a ostatního těla, části, které dříve bývaly chráněny jen ledabylo. Už postihuje čtoucí, že ruce, nohy, hruď odívají se do hotových — rour a pouzder. A my

¹⁾ Fontes rer. boh. IV. 546.

²⁾ Sign. 17. A. 34.

končice dodáváme: do polovice XV. století vyvinulo se organickým spojením všech svrchu psaných částí úplné železné brnění. Rytíř byl všecek v železe.

Který vzal na sebe všechnu zbroj vypsanou, tedy kruněf i s krytím nohou, ten měl dle obyčejného úsloví „**kyrys plný**“ (obr. 144.); jinaké bez železa na nohou bývalo „**zbroje půl**“. Tvrdí někteří, že kyrys plný všecek z plátů hotov byl do r. 1440;¹⁾ jiní kladou začátek jeho na léta něco pozdější, tak do druhé půlky dotčeného století.²⁾

Kyrys plný zapudil brní pletenou, drátěnou, ale nikoli dočista. Ještě v XVI. století připomínají se u nás „košile pancířové pěkné, tenkých kroužků“ a jiné tlustší, s oboječky.³⁾

Pancíře z pletiva zůstaly na mnoho časů potom v těch končinách oblíbeny, odkudž vlastně před dvěma stoletími byly k nám doneseny — totiž v orientě — ale orient příčinou pletených pancířů začínal se již v Uhrách, u Tatarů, Turků. Že v Polště halila se do drátěných pancířů královská stráž, o tom zprávu koncem XVII. věku dává Weigel.⁴⁾

Když oděl se rytíř XV. století v plný kyrys, tedy od hlavy k patě v železo, lze podle obrázkův i podle zbroje zachované dobře nsouditi, že přes nemotornost železného materiálu vypadal rytíř celkem daleko sličněji, nežli kdykoli potom v století následujícím. Plný kyrys byl z kusů jednotlivých, a ty byly uměle kovány a skládány tak, aby na tělo dobře připadly. Šla tu rytířská moda věrně podle civilní, která chtěla míti formu těla zřetelnou. Ať se jen někdo podívá onomu sv. Václavu z konce XV. století, vymalovanému na Vlaském dvoře kutnohorském; jak pěkný, elegantní a oku vděčný jest vojenský úbor jeho! I úzké modní nohavice⁵⁾ dovedl platně železem napodobiti! (Obrázek podali jsme svrchu č. 62.) Což to aesthetická souměrnost, švihnost jednotlivých částí, zvláště přirovná-li se tento úbor k oněm těžkým nemotorným železným futrálům století následujícího, do nichž vlézali rytíři strachem před prachem!

Stejně pěkný elegantní vzor celého kyrysu podáváme na obraze č. 146. Obraz představuje ukřižování Páně z chrámu skalického.

Kroj ženské polovice figur čtoucímu dobře povědom. Jsou tu všelijaké formy plátů a všelijaká zajímavá hlavy zavíř, některá i s podhubím. Též šat malinké figurky donatorovy, v koutku klečící, jest čtoucímu povědom. Je to šubovitá sukně chodící bez rukávů. Šlágle (kladiva) v znaku křížem přeložené, z nichž jedno bývalo „želízko“, druhé „perlice“, svědčí o nějakém Horníkovi, jenž na hory nakládal a z nich těžil.

V druhé půlce obrazu je bromada lidí vojenských rázu prostého, v čepicích i v kapálnech, v kuklách i v kloboucích plstěných. Jen je-

¹⁾ Mannsberg. Wafen. 24.

²⁾ Gay. Glossair. r. 1460. 68.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. R. 1568.

⁴⁾ Abbild. der Hauptstände. 66.

⁵⁾ Úzké gotické železné náhlenky svedly Demmina (Kriegswaffen 74) k tvrzení, o něž čtoucího připraviti nechceme a jež nad čáru položití si netroufáme. Prý nebyli rytíři starých dob nikterak silnějších těl nežli hrdinové nynější. Prý to dokazuje ona úzká zbroj XV. věku, do které při zkoušení v arsenálech lýtko XIX. století pohodlně vlézti nedovede.

Čís. 146. Ukřižování Páně v chrámu skalickém.

díná osoba v předu stojící jest oděna všechna železem. A toť figura, o kterou nám teď běží. Celý krysa její víc než z polovice jest kryt královským pláštěm, hermelínovým kolárem a suknicí, která visí od pasu až ke kolenům. Pod touto suknicí byl by zajisté železný šorc. Na rytíři patrn přední plát, rukáv železný, holeně a železný střevec formy střídmě nosové, tedy zobáku kachního. Celek činí harmonický dojem elegantního rytířského úboru gotického z konce XV. století.

Že plného kyrysu v husitské době u nás nenalezneš, toť jsme již oznámili několikrát. Jsme přesvědčeni o tom, že z našich slavných husitských válečníků sotva přednější lidé bojovali v zbroji poloviční, a bojovníci prostí většina, jakož svrchu již dotčeno, že byli odění velmi lehce. Mnohý, přemnohý zajisté neměl ani plechu na sobě a kryl prsa starodávnou prošívanicí, snad i smolnicí, nápraníkem vycpaným a femeny jako mřeží dobře prošítm a smolou napuštěným. V listě bratra Tůmy Přeloučského r. 1502 čteme, že Husité byli „lid neoděný, chatrný — a přec vítězný“.¹⁾

Přemnozí byli jen po selsku, a kronikář plzeňský, lze-li mu poněkud jen věřiti, viděl r. 1433 z počtu Táborů, k Plzni se hrnoucích, „bojovné pacholky v krátkém oděvu a téměř od pól nahé“, lidi černé od slunce a větrem osmahlé, vlasů nečesaných, postavy vysoké, těla chlu-patého.“²⁾ O chatrném odění vítězných Husitů, bojovníků božích, zachovala se tradice na léta. I protož dobře podle ní r. 1558, když přijel Ferdinand do Prahy, představeni mu byli divadelním způsobem Husité — nikoli v železe — alebrž v kuklách černých, jiní v kytlicích plátěných!³⁾

Že nebyvali naši boží bojovníci o plné zbroji, to víme ostatně ze zpráv jich protivníků, kteří svůj těžký pád sváděli na těžkou zbroj proti lehčí zbroji husitských kacířův.

Táborití měšťané neodkazují ani ještě v dobách Jiřího krále ze zbroje nic jiného v kšátech svých nežli „panciče, voboječky, lebky, kuše a pavézy.“⁴⁾ Toť byla jich všechna výzbroj válečná.

Představíme-li sobě tedy statné muže s železným plechem na hrudi, oděné čubou lehkou nebo kožešinnou, soukenou nebo i sukni třeba jen plátěnou, obuté škorňemi koženými, na hlavě mající buď lebku buď i jen českou beranici velikou nebo kuklu, na boce pořádný meč a palcát nebo kladivo, na zádech kuši, v ruce cep: toť máme před sebou kteréhokoli onačejšího člena české domobrany husitské.

Vyběřeš-li sobě pak z těch mužů českých „rotu“ nejstatečnějších, nejúhlednějších, tož pochopíš strašlivé podivení lidí basilejských, když k nim na sněm přijeli. Píše o tom Sylvius, že „lid a mnozí ze sněmu hounem se z města valili, očekávajíce před branami příjezdu přesilného a udatného národu; jiní u velikém počtu sběhli se na ulice, ženy, děti, děvečky z oken a krovů se dívaly, jedni na tohoto, jiní na onoho sobě ukazovali, cizímu oděvu, nevidanému před tím kroji se divili, na strašlivé a hrozné obličejy těch lidí — na divoké oči — patřili, pravíce, že není nepodobné, cožkoli o nich pověst rozhlásila.“

Byli tedy odění naši bojovníci jináče nežli západní národové se tou dobou odívali.

¹⁾ Arch. zemský. Věci bratrské.

²⁾ Paměti plz. Plachý-Srnad. 17.

³⁾ Viz píseň o tom v univ. knihov.

⁴⁾ Kšafy Martina Horky z r. 1471 a kšaft Vavřince z Celkovic z r. 1467 poslal mi v opisech pan prof. Thir.

Obrázek z rukopisu gottingského, jež jsme položili číslem 115., — zcela dobře odpovídá našemu pojmu o Husitech. Samá kukla, čepice, kabát, sukňe — a železného na těle nic.

Větším dílem drží se staré předlohy i obrázek z rukopisu jenského, jež přikládáme tuto č. 147. Jest o kolik let mladší předešlého obrázku. Žižka je na obou téměř stejný. Za Žižkou první Husita je v kuklici a

Čís. 147. Zástup Táborů s Žižkou.

Podle snímku, jež Goethe poslal českému museu s rukopisu v Jeně.

v sukni, tedy stejně tak, jako jiní Husité na obrázku gottingkém. Ale ostatní jsou již pozměněni smyslem a zkušeností pozdější doby. Je tu sic ještě jednu čepici viděti i jeden klobouk — ale železo je tu též: jeden muž má šalíf, druhý lebku ozdobnou. A týž muž s lebkou oděn jest celým železným kryssem. Je to muž tlačící se k samému okraji na obraze. Touto figurou zpronevěřil se umělec „neoděnému a chatrnému“ vojsku husitskému nejvíce.

Dr. Zikmund Winter; Dějiny kroja.

Z našich předků teprve ke konci XV. století došli měšťané po vzorech rytířských k tomu, že brávali u věcech vojenských na sebe oděni těžká, „plné kyrysy“. Na příklad r. 1495 má i litomyšlský soukenník plný kyrys v inventáři, při čemž vykládá, co je plný kyrys. Prý je to „přední kus, zadní kus, nákolienky, myšky, plechovice, šorc, rukávy, kapalin“. ¹⁾

Nápodobně koncem věku jsou zapsány plné kyrysy i v kšaftovních knihách jiných měst, Pražských i venkovských. ²⁾

Vojsko nájemné co do oděni lišilo se od husitské domobrany zajiště, ale klamal by se, kdo by mněl, že námezdní dráb oněch dob míval na sobě mnoho kusů svrchu psaného rytířského oděni, a že všickni drábové jedné tlupy vypadali stejně. Na příklad z té zbroje, kterou dal r. 1363 Karel IV. Plzňanům, ³⁾ lze posouditi, kterak zřízeno bylo vojsko žoldnéřské. Náprsníků bylo v dotčeném darování 388, tedy — dejme tomu — každý muž měl na prsou pláty — kukel ⁴⁾ bylo jenom 330, náramků ještě méně — 310, na plece bylo 20 kusů a oboječků tolikéž 20; tedy jen deset mužů z 388 mělo krytí plecí a obojky na sobě.

Proti tomuto výkladu lze poněkud namítnouti, že mohli sobě Plzňané ostatní kusy do plného počtu dokoupiti, jakož něco toho učinili právě tehdejší Hradečtí. ⁵⁾

Prostý dráb válečný ještě v první půli XV. věku nemíval na sobě mnoho železa. Šorce, měl-li z nich kdo jaký, byly spíš kožené nežli z drahého pletiva brněního. Také nobavice mívaly drábové na cizích i našich obrazech skoro napořád malované barvami všelijakými na znamení, že byly ze sukna, z kůže. Při tom nejspíš ještě koleno nebo rameno přikryl dráb železným plátem. Ovšem „plech přední“ chtíval mít dráb kde který.

V jiných zemích nebylo jináče. V Bonnardově sbírce jsou italsí vojáci takoví, že bys je, kdyby nebylo podpisu „costum militare“ za vojáky ani nepoznal. Jeden je tu z kaple sixtinské reprodukován, bezvousý, o dlouhém vlase, v krátkém kabátci, s kuklicí, prsa má kryta bílou kůží, a ruce mu halí obšírný rukáv košilový; nobavice má úzké, rudé, klobouk s perím, střevičky jako tanečnice. Jen meč poněkud svědčí, že malovaný titěrný panáček je voják. ⁶⁾

V druhé půli XV. věku již hustěji najdeš, že voj námezdní halí se železem po rytířsku. Zvláště jezdci bývají leckdy v plném kyryse.

Celkem přiliš mnoho jich o plném kyryse nemohlo býti, protože úplné oděni železu byla drahá věc, kterou chudý vojenský dráb sám sotva si mohl pořídit, a nájemce, jenž drába najal na určité tažení vo-

¹⁾ Arch. litomyšl. 118. 15.

²⁾ Viz lib. testament v Kouřimi.

³⁾ Strnad. Listář plzeňský č. 86.

⁴⁾ V originále latinském stojí *barbutas*. *Barbuta* je *magnum caputium sine cauda*. Tak zní citát v Gay. *Glossair*. I. 119.

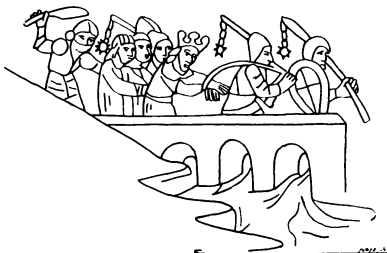
⁵⁾ Pelzel. *Kais. Karl II. Listiny* str. 289.

⁶⁾ Bonnard. *Costumi*. I. 21. Jiný na str. 49.

jenské, pěkné drahé zbroje mu zajisté nedal; bylité vojáci tehdejší chasa potulná, povětrná, nestálá, byli by s kyrysem utekli zajisté.

Jak oděno bylo r. 1471 cizí vojsko námezdné, když obdrželo českou souvěkou pochvalu, to víme ze zprávy archivu kutnohorského, svrchu poněkud dotčené. „V té míře přijel jest kníže míšeňské vojensky k obraně koruny české“, tak zní zpráva, „položil se v Praze, maje osm kop vozů, 1800 jízdného počestně oděného a pěších 5000 dobře připravených, takže nebylo sto, by každý neměl pancíře, plechu a lebky; chtěl býti králem, ale jinak se věc měla“. ¹⁾

Přítomné dva obrázky (č. 148. a č. 149.), vyňaté z biblí kutnohorské, učíntěž pojem o námezdních drábech z konce XV. století.

Čís. 148. Z biblí kutnohorské.

Že by vojsko XV. století mohlo býti uniformní, na to nelze ani pomysleti. Začátky jaké také uniformity objevují se teprve v století následujícím, a to ovšem již dosti záhy. Známe list sice neurčeného datum a místa, ²⁾ ale že se v něm připomíná povědomý zastávce stavu městského, kníže Bartoloměj, bude list ten ještě ze samého prahu stol. XVI. A v něm stojí: „Jízdných budeme míti 20 pod jednu barvu, kteréž vám teď kus v listu posíláme, a z vašeho města abyste jednoho jízdného dobře a poctivě vypraveného jměli v sukni té barvy a v červené kuklici a v šerém klobouce.“ Uniformy drábovské vyvinuly se asi ze slavnostního vystupování. Pánové i města chtívali míti své zbrojence o stejné barvě, aby byli znatelní. Příšof na příklad r. 1522 Petr Rožmberk Jindři-

¹⁾ Arch. horní. Memorial. fol. A. 9.

²⁾ Zařaděn v musej. arch. v listech budějovických.

chovi, aby proti králi k slavnosti vystrojil asi 24 koně trefné, a označuje, že pojedou v černém, „jakož se tak strojím“, a že bude slušné, aby služebníci jeli pod pušy (to jest chocholy).¹⁾

To jsou jistě začátky uniformity.

Na konec o plném kyryso budiž propuštěna poznámka o čištění takové zbroje železné. Zbroj čist li popelem, špičkem a plátnem. Víme z knihy kaňkovské, že na počátku XVI. věku kdys koupila obec havěří na Kaňku „2 pytle platněřské zbroj čistiti“ za 2 groše a k tomu špič na zbroj; jindy koupila obec „tři lokty plátna k čištění pancířů“ a dala za šití toho plátna 2 groše.²⁾

Čís. 149. Z biblí kutnohorské.

Z pramenů cizích víme, že se železo pulérovalo od platněřů všelijakými prachy, zvláště krevem na prášek utřeným, popelem cínovým a jinými ještě, od mistrů v tajnosti chovanými.³⁾

Zbývá položit něco málo ještě o třech drobných kusech, k odění rytířskému náležitých.

Nejprve miníme pás rytířský. Býval, jakož vůbec známo, čestným znakem a symbolem rytířské důstojnosti. Býval tak domluvným symbolem, že stačilo leckterému rytíři, když podobu pasu všitu měl v šorci nebo v jiném šatě — tedy stačil za znak rytířství pás i neukutečný, pouze všitý.⁴⁾

S poklesnutím ideí rytířských ztrácel pás svůj význam. Jenom ještě v dobách husitských na rytířství něco dali. Právě slavný Táborita Roháč

¹⁾ Arch. česk XII 53.

²⁾ Kn. kaňkovská. Počty.

³⁾ Weigel. Abbildungen der Hauptstände. 374.

⁴⁾ Mannsberg. Wäfen. 12.

z dubé r. 1421 dosti vyčítavě Oldřichu z Rožmberka, že „každý křesťanský rytíř na to jest pás vzal a mečem se opásal, aby pravdu boží šířil“.¹⁾

V pozdějších letech XV. století nevíme, aby byl kterému pánovi a rytíři víc nežli vyňofená ozdoba kolem těla, kterouž se chlubil i měšťanští a jiní lidé.

Ostatné oblíbením plného kyrsu pás rytířský skoro docela zapuzen, a služebnou úlohu jeho vykonávaly potom řemeny, „stouhy“, v nichž tkvěla pochva mečová pohodlně.

Pásy rytířské, pokud na obrázcích se vyskytují, visívají vojenským lidem v XV. století obyčejně nízce, hluboko pod kyčlemi, kteráž divná móda přišla z věku předchozího. Ale v témž století zase pásec u leč kterého rytíře posunut na boky, tedy na to místo, odkud se byl před lety dolů spustil.

Jako druhdy i v tomto XV. století byl znakem rytířským řetěz na prsou nošený. Bylo tak též v sousední říši německé. I v Polště už za Boleslava Velikého byl lancuch znamením rytířským.²⁾

Na konec slovo o rytířských **ostroších**. V XV. věku měli ostrohy i pacholci vojenští, dříve sloužely jen rytířům.

Ostroha (fr. *espéron*, vlasky *sperone*, angl. *spur*) skládá se z dvou částí; jedna, kterou se kůň pobízí — to jest bodec s ostnem — a druhá část jest onen loubek aneb oblouk, kterým se ostroha na noze drží.

Obě části měnily všelijak svoji podobu od nejstarších dob. Osten, t. j. kolečko nebo hvězdici v bodci ostrožné zapevněnou mívali jezdcí ne-li dřívě, to zajisté již v IX. století. Dokud nehalil jezdec nohy holenkami železnými, mohla býti ostroha o bodci krátkém, neboť maje nohu volnou, jezdec bez námahy dotýkal se koně.

Také závisela podoba ostrohy na tom, kam jezdec ji připjal. Bývaly ostruby přikládány a řemeny všelijak přivazovány nad patu vysoko. (Obr. č. 150.) Aby mohl jezdec pohodlně koně pobádati, bylo potřebí při takovém připjetí bodec míti dosti dlouhý a dolů ohnutý. (Obrázek č. 151.) Zvlášť dlouhé ostruby brávány do boje. V poklidu a pro slavnost mívali jezdcí kratší bodce.³⁾

Od počátku XV. století se bodec zdvihá, dostává se až do polohy vodorovné, ba ostěn s bodcem od půlky XV. věku zdvihnou se tak, že jsou s patou v šikmém úhlu, čehož vzorek mohl by spatřiti býti na výkrese prof. Kouly, přiloženém pod č. 152. Též srovnaj obrázek náš č. 144.

A příčina, že bodce dostal se v polohu proti dřívějšímu opačnou, vodorovnou i šikmou a vzhůru třetici, byla ta, že připínány ostruby již ne nad patu, alebrž zasadily se na opatek a podpatek.⁴⁾ Tím pilně bylo zaměřiti směr ostnu. (Srovn. obr. 140. i obr. 152.)

¹⁾ Diplomatař v musejn. arch.

²⁾ Eljasz. Ublory. 12.

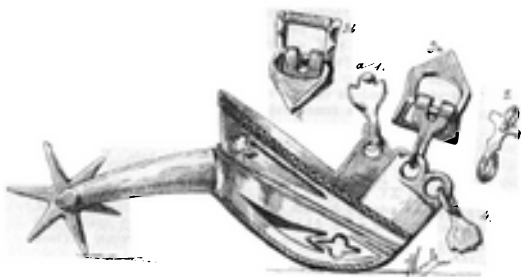
³⁾ Zachille u. Forrer. Der Sporn in sein. Formenentwickel. 13.

⁴⁾ Koula. Arch. Pam. XV. 668.

Ostruhy XV. století jsou vůbec nad míru dlouhy. Nejdelší při celém kyryse. Jezdec železem obalený již neopíral se, jako drubdy, o sedlo, nýbrž jezdec bojující v třmeni stál, důvěruje tíze svého odění,

Čís. 150. Prof. Kouly názorný výkres z Archaeol. Pam. XV. 659.

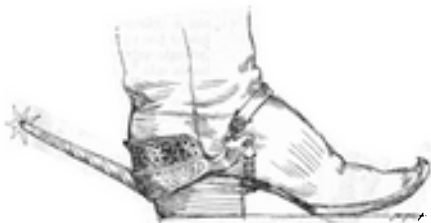
Čís. 151. Koulova ostruha z českého musem.

že ne tak snadno ze sedla bude vyhozen. Tím se bodec prodloužil tak nemírně. (Obrázek č. 153.) Za to hvězdovitý osten mohl býti menší. Také mívá méně paprskův.

Že celý kyrys gotický čím dále tím více se zpevňoval, nemohla ostroha než těžší, hmotnější se státi.¹⁾ Dříve ostruhu připínali femeny: teď, kdy brnění z plátů, byvši dosavad jen lehýnce spojováno, čím dále tím tuzeji kus ke kusu bylo nýtováno a místo femenů šrouby a háky v celek vázáno, teď i s ostrohy sňaty femeny a ona všroubována k železné botě.

Ke konci XV. století ztrácí gotické brnění své formy přišpičatělé, běže na sebe pomalu formy okrouhlejší. I pata rytířská proměňuje se ze špičaté v okrouhlejší — a tím řádem mění se i ostroha, ač ovšem říci jest, že ostrohy u nás i dále k severu dlouho do XVI. století zůstávaly podobou svojí gotické.

Ostruhy byly ze železa a z mosazi. O ryze zlatých nebo stříbrných badatelé nevědí.²⁾

Čís. 152. Prof. Kouly názorný výkres v Arch. Pam XV.

Jako všechna jiná zbraň i ostruhy bývaly sličně zdobený. Na ostrohách honosných bývalo bohaté plátování a vykládání stříbrem i zlatem. Některé ostruhy byly všechno postříbřeny nebo pozlacený. Bývaly i umělecky pěkně členěny, na oko mile prolamovány, řýsovány i slovy popisovány. Zachovala se z doby Vladislavské³⁾ v umělecko-průmysl. muzei vídeňském ostroha, na jejímž bodci narýsováno: „Pomni na mě, má milá, věrná paní.“ (Pomny na mye ma myla vyerna pany.) Viz obraz č. 154.

Vyobrazována bývá tato znamenitá ostruha, kterou měli dlouho za unikát, v cizích dílech leckde.⁴⁾ Ale zamyslí se český člověk nad tím,

¹⁾ Zachille u. Forrer. Der Sporn.

²⁾ Zachille (Der Sporn. 18.) myslí, že jich vůbec nebylo nikdy.

³⁾ Tak důvodně rozhodl prof. Koula v Arch. Pam. XV. 659. proti Boheimovi, jenž ji kladl do půlky XV. věku.

⁴⁾ Na př. v Boheimově Waffenkunde. 227.

Čís. 153. Ostruha z českého muzea.

Čís. 154. Česká ostruha z umělecko-průmysl. muzea ve Vídni.

když čte při jedné takové ilustraci ryze české ostruby učencův výklad, že „Pomni na mě“ — jest „ungarisch“. ¹⁾

Těž zamyslí se, když Boheimovi český nápis na této ostruze nikterak není znamením české provenience. Jak má, probůh, vypadati česká práce umělecká, aby ji Němci uznali? V přiložených obrazech, vyňatých ochotným a laskavým dovolením pánů professorů Kouly a dra. Píče z Archaeol. Památek, ²⁾ lze ohledati formy ostruh svrchu vy-psaných. Na obrázku č. 155. podáváme podobu české ostruby, u nás nalezené, na přirovnanou oné krásné ostruby vídeňské s českým nápisem, kterou přes český nápis nám učenci němečtí berou. Kdo chce viděti ještě jinou ostruhu ryze českou, u nás nalezenou, vezmi k ruce Koulovu práci v Arch. Pam. XV. 622.

Jiné pěkné kusy viděli jsme v umělecko-průmyslných sbírkách v Rudolfinum.

Slovanské východní podoby ostruh z XV. věku na přirovnanou viz na tabuli X. díla Zschillova, pod čarou často uvozaného. Dotčené ostrohy slovanské i uherské liší se nejvíce loubkem, jímž se ostroha na patě drží. Býváť na některé ostruze jako hotová skořápka nebo nádobka obšitná, která se přiloží k patě. Ostny bývají podivné, bizarní.

Na konec budiž oznámeno, že sprostých ostruh pár byl v době krále Vladislava v Čechách po osmi nebo deseti groších.

Čís. 155. Česká ostruha z doby Vladislavské.

¹⁾ Zschille u. Forrer. Der Sporn. 14.

²⁾ Ročník XV. 659. Vzdávám díky.

3. Š t í t.

Puklér, tarče, plášť branný, pavéza veliká, pavéza litevská, kotrkál.

Poslední obranný kus zbrojní byl štít. Byl též symbolem rytířství. Z té příčiny kázali ho rytíři již v XIV. věku zavěšovati po smrti nad hrob v kostele¹⁾

Do XV. století vnesli rytíři a jiní oděnci jeden štít kulatý vypouklý, dřevěný a kovaný nebo obitý železem a s pupkem uprostřed; toho řádu štít vůbec nazýván po západnicku **puklér** (od slova bucula, fr. bouclier)²⁾ a druhý menší též buď **oválný** nebo i trojúhelníkový, jemuž také po západnicku říkali **tarče**, z francouzského názvu targe, jakkoli zdá se tarče býti původu východního.³⁾

Čís. 156. Z rukopisu
Zrcadla spasení fol. 58.

Na obrázku č. 156. viděti tarči rudou a větší nežli obyčejně bývala. Vojín tu představený má leb, brněný obojek, modrý kabát spodní, modré nohavice, fialovou sukni svrchní, přes níž visí kolem lůna a pásu šorc skladitý z kožených šupin.

Než oděnci pěšímu nevalné štíty těchto způsobů nestačily. Protož bezpochyby od počátku XV. století stal se oblíbeným štít veliký, čtyřhranný **plášť branný** neb obdélníkový, dole našpičatělý, vypouklý a uprostřed s rýhou povystouplou, povydanou.

Štíty tohoto druhého řádu sluly **pavézy**, kterýž název zdomácněl dle Matzenaura ve všech jazycích slovanských i románských. Původu jest záhadného.⁴⁾ Možná, že se dokáže původ slovanský. Němci jmenovali pavézu paffesum, paffassen, později sturmschild a setzschild, Francouzi pavois, Angličané pavice, Vlaši pavese. U nás sluje také paviza, a to v krouce o Rohovém Sayfrydovi.⁵⁾

Jakkoli jsme našli obrázky velikého štítu již v XII. stol.,⁶⁾ a ohromná pavéza vymalována jest v modlitební knize Jana biskupa Litomyšlského

¹⁾ Clypeus post mortem in ecclesia suspendendus. Rozkaz Zdislava z Počernic r. 1223. Emmer. Reges. III. 865.

²⁾ Gay. Glossaire. 183.

³⁾ Srov. Matzenauer. Cizí slova. 83. Mannsberg, Waffen münz, že robatá forma je germánská, oválná cizí. 43.

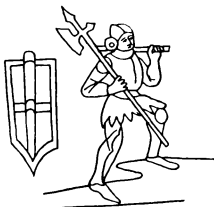
⁴⁾ Matzenauer. Cizí slova. 64. Boenheim. Waffenkunde. 180. vykládají název z normánských a keltických slovátů, jiní jdouco přiliš daleko po své fantazii tvrdí, že prý pavézy dostaly jméno po městě Pavii, kdež dobré robili.

⁵⁾ Prusik. Věstník Společ. nauk. 1891. 80.

⁶⁾ Viz reprodukci v Henne am Rhyn. II. 193. Jiný v Costumes de guerre. Musée d'artillerie.

(1353—1364), nicméně štít ten, za nímž bojovník kryl se jako za zdi, obvyklé teprve v století XV. A naši Husité to byli, kteří pláště branný i pavézu přivedli ke cti a k pověsti, a to tak tuze, že pavéza stala se jich národním vojenským rázem. Husité utvořili zvláštní druh vojska „pavezníky“. Císař Maximilian sám dí, že veliké pavézy jsou „beheimische sitt“.¹⁾

Ještě r. 1558, když strojili Pražané příchozímu císaři slavnost vitací, byla paměť na husitské pavézy tak živá, že cepníci husitští „pavými se obtáhli“.²⁾ Ba, když r. 1619 vítán zimní král nešťastný, stál u Strahovské brány lid na způsob husitského se zbraněmi, jichž „věku toho již neužívali“, a měli veliké pavézy malované.³⁾

Čís. 157.
Z biblí kutnohorské.

Čís. 158.
Z biblí kutnohorské.

Pavézy i pláště byly z prken mocně okovaných (obrázek č. 157.) i koží potažených. Dole měla pavéza hrot, jež vojín, stavíce pavézu, do země zaráželi. (Obrázek č. 158.) Na tom obrázku, jenž bojovníka téměř celého zastírá, pochopujeme, že mohli Čechové nejdříve pavézy zvát také pláště. Vzácný vzor branného pláště z husitské doby zřítí v zemském muzeu. V knize kaňkovské našli jsme r. 1507 zápis, že za 10 grošů koupěna myška k pavéze.⁴⁾ Toť nový terminus, dosavad nepovědomý při pavéze. Co znamená, nevíme. Soudíce dle myšky na lokti, dle jejího umístění uprostřed rukávu nebo dle její podoby okrouhlé i špičaté, mohli bychom myšku na pavéze hledati buď jakožto hrot dolejší, buď jakožto

¹⁾ Zeugbüch. 1519. „Nach beheimischer Sitt traegt. man uns gros pavesen mit.“

²⁾ Píseň o tom. Exempl. v univ. knihovně.

³⁾ Skála. Historie. III. 359.

⁴⁾ Účty kaňkovské.

pásek jdoucí středem pavézy. Zatím ovšem nevíme nic jistého, a dotčený terminus „myšku k pavéze“ nevidělo se nám zamlčeti. Každého názviska zapomenutého škoda.

Povrchu byly pavézy malovány a znaky všelikými znamenány. Páni a rytíři zdobili je erby, města kázala malířům malovati znaky městské.¹⁾

Novopražští malíři bývali povinni pro osvobození své od městských platů ročně k městu vydávati tři štíty nebo pláště branné stojaté veliké mimo ještě některou jinou povinnost. Byly tedy i starší větší sestry pavéz malované.

Roku 1458 praví se v privilegii malířském, „ješto již toho se potřeby nezdá, a místo plášťův těch velikých již každý rok dělají k městu pavézy“, protož zbavují se povinnosti stavěti devět oděnců k branám, ale „místo platův aby ročně o sv. Havle osm pavéz malovaných a dobře žilovaných s obů stran kožovaných i připravených na rathůz přinesli“.²⁾

Z tohoto privilegia dovidáme se, že měly býti pavézy tedy nejen malovány než i dobře žilovány a kožovány.

V Plzni r. 1410 zastaven u žida štít nějaký červený, na němž na malována „jakás panna a litera a pod korunou, vše na bílém“.³⁾

Pavézy bohatých lidí bývaly stříbrem pokládány. Takovou pavézu se stříbrem měl na příklad i pražský pekař Matías z Poříče († 1478.⁴⁾ Nepřeme ani netvrdíme, že by Husité byli k své obraně válečné vymyslili sobě také štíty kulaté, železné, z kusu vytepané a kované. Tvrdivá se to. Nepřeme jim toho umění, neboť dobře víme, že naši předkové dávno před tím — již v X. století — slynni jakožto zhotovitelé štítů.⁵⁾ Netvrdíme, poněvadž není bezpečných důkazů.⁶⁾

Na všecken způsob byla by to výminka, novinka v dosavadní technice štítařské; vždyť takové štíty tepané a kované objevují se v Itálii, která u věcech zbroje a zbraně za kolik století byla učitelkou ostatním zemím, teprve ke konci XV. věku. Ty štíty staly se v době renaissanční pravými skvosty umělecké práce.

Kolik stála veliká pavéza k službě městské, to víme teprve z počátku XVI. století. Kaňkovští koupili šest pavéz velikých k obci od Matbuše, maléře z Hradce, za 6 1/2 kopy, a on „slibuje pánům za dobré a pevně“. K tomu koupeno k pavézám řemení za menší peníz.⁷⁾

¹⁾ Tomek. Praha. VIII. 376.

²⁾ Lib. vetustiss. 225. Diplomat. musea.

³⁾ „Clipeum rubeum, in quo quidam virgo et hec litera a sub corona erat depicta in alba forma“. Výpisy Strnadovy z kn. jus. generale v arch. plzeň.

⁴⁾ Desky. Miscell. 26. G. 7.

⁵⁾ V cestopisné zprávě Ibrahima Ibn Jakuba. Jireček. Č. Č. Mus. 1878. 516.

⁶⁾ Mannaberg ve svém díle Wäfen u. Wiegewachte — jináče výběrném — nemůže a nevědecky posmívá se té „české fantasii“ husitské, a nemoha nic dokázati ani vyvrátiti, nadává jim za to Räuberhorde. 43.

⁷⁾ Kn. oučtů kaňkovských v arch. kutnoh. Mně ji půjčil dr. Nováček v arch. zemském.

Podle velikých pavéz mívali bojovníci naši na ruku pavézy malé. U nás dosti hojně už z dob husitských oblibovány pavézy litevské.¹⁾ Dostaly se k nám asi z časů Zikmunda Korybuta.²⁾

Takovou pavézu litevskou má na příklad i později (r. 1462) Beneš Sixt, měšťan novopražský. Měltě vlastně „dvě paréze, jednu litovskou a druhú velikú“;³⁾ také kupec Kunc († 1478) měl při zbroji své „pavézku litevskou“.⁴⁾

Ke konci věku staly se jezdcům po vši Evropě oblíbeny pavézy rázu uherského a polského, jako mívali vojáci Matiaše Corvina. Byla to prkna nevalná, čtyřhranná, vypouklá, na jichž hořejší obrubě vyřiznut byl otvor pro oštěp. Jezdec měl takový štít na prsou. Štíty jezdecké objevují se v inventářích koncem věku jménem „kotrkálů“.⁵⁾

K husitské zbraní obranné náleží **válečné vozy**. V dějinách kroje není místa k vylíčení té zbraně. Předpokládajíce, že domácí zprávy o husitských vozech, jimiž hetman Žižka za válčení svého sotva pětiletého dobyl si nesmrtelného jména i zásluh o zachránění českého národa, jsou vůbec povědomy — nedávno podal dr. Toman o vozech husitských studii — přestaneme jen na některém upozornění umělcům a divadlu. Vozy husitské ani jiné válečné nesmějí míti ona plná těžká hrubá kola, jako je vymyslel na svém překrásném obraze Čermák. Kola musí býti taková, jak je má přiložený obrázek z rukopisu muzejního Zrcadla spásení. Kterak vypadal skutečně vůz husitský, toho z domácích obrázků do té chvíle nepodařilo se vypátrati. Berthelot při článku o středověké artillerii v publikaci *Annals de chim. et phys.* (6) 24. 433 podává na str. 458 obrázek husitského vozu ze starého rukopisu německého. Obrázek bude souvěký a nade vši pochybu věrně zamýšlený. Ale provedení jeho jest velmi nejasné a zmatené. To na první pohled bije v oči, že prkna husitského vozu nejsou jako na přítomném obrázku vodorovně položena, nýbrž stojí — a všacka končí se špicí, brotem. Bude míti tedy husitský vůz siluetu . Více nelze s bezpečností vyzníti. Na článek i obrázek upozornili mě prof. dr. B. Raýman a prof. Al. Jirásek.

¹⁾ Obr. v *Codex pictur* Krakov. 1427. X.

²⁾ *Dsky. Misc.* 26. E. 70.

³⁾ *Dsky. Misc.* 26. D. 6.

⁴⁾ *Tamž.* G. 16.

⁵⁾ Jungmann: Ze dřeva fíkového mocné pavézy a kotrkály dělají.

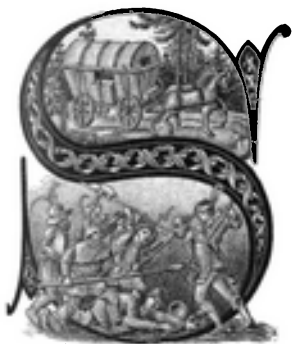
V Essenweinově knize „Mittelalterliches Hausbuch“ našel jsem na tabuli 51 a 53 vozy válečné i celou uzavřitou vozovou bradbu, velmi zajímavou a poučnou. Jenže pochází už z konce XV. století, kdy tato zbraň již byla zajiště pokročilejší. Malíři historickému nebude než prostudovati obojí obrázky a podle nich sestaviti husitský vůz, jak mohl vypadati. Ona lehká kola, ona špičatá prkna zůstaňtež mu charakteristickými. K povědomým zprávám českým o vozech husitských přidána budiž zpráva z rukopisu norimberského, kterouž čísti lze v *Anzeiger für Kunde der deutsch. Vorzeit* 1872. 342. 343.

Také bych radil umělcům, aby studovali popisy těch věcí v Jiráskových románech. Tu jsou zprávy založeny na velikém studiu a podávají se hotově.

Zbraň útočná.

1. Meč a jeho příbuzenstvo.

Tesák český; meč posečitý; meč dvojruční, šaršoun, rutlník, burdýr, čekan, meč křížový, kord, korduláč, tylec, tulich, šavle.

Čís. 159. Kterak Zdeněk Malovec zbil Táboorské a kupecké zboží jim odňal.

patnáctým věkem pospolu vešli do Čech meč a krátký tesák, nůž to po jedné straně ostrý. Tot onen **tesák**, jenž stal se a zůstal až ještě do Veleslavínových dob českou specialitou, českým tesákem,¹⁾ jemuž českého původu a rázu ani v Němcích nepřeli, zvouce ho v XV. věku dusack i tesacken, jakož hned na počátku této knihy zmíněno.

Že by tesák český míval podobu, jak Demmin vykládá a kreslí,²⁾ totiž že by byl bez držadla či rukověti, že by byl prostý kus ostrého železa, na jehož širším konci otvorem bylo možno ho držeti, tomu nevěříme. Český tesák lze ohledati na našem obrázku č. 7. a ještě jasněji na obraze č. 33. Tesák na obraze právě řečeném je dole zahnut na způsob šavle.

Onen první je rovný a od dýky se mnoho neliší. Malý tesáček jest též na obr. č. 15., kdež podobá se noži; též na obr. 2. je tesák, jenž má

¹⁾ Veleslavin. Silva quadriling.

²⁾ Demmin. Kriegswaffen. 536.

podobu meče. Jsme přesvědčeni, že tesák měl kolik forem a býval rozličné délky a šíře i podoby. Kterou si Němci od Čechů obřídili, neumíme říci, ale tu, co Demmin maluje, nikoliv. Na památkách českých není jí a jest příliš barbarská.

V slovnících XVI. století sluje tesák defendiculum.

Starý praehistorický meč **posečtý** vyvinul se do XV. věku tím způsobem, že na něm všecko všudy — blaveň, jilec, rukověť — prodloužily se.

Z obrázků patrno, že při některém meči prodloužila se již v XIII. století rukověť tou měrou, že mohla popadena bít oběma rukama. Stalo se tak, aby s větší silou mohl bojovník tít. Při tom však hlaveň mečová nestala se valně delší; budiž jen obledán obrázek č. 99. v díle dra. Zibrta.

Veliké dvojruční meče, to jest ty, jejichž rukověť i blaveň jest velmi drahá, vyskytují se teprve od konce XIV. věku nejprve ve Švýcarech a pak jinde po Němcích.¹⁾

Z českých inventářů známe je z polovice XV. století. Slují obyčejně **šarsouny**, jméno to nedocela vysvětlené.²⁾ Snad i **rutlník**, jehož jméno vyskytuje se u nás v počátcích XV. věku,³⁾ značí nějaký takový dlouhý meč.

Někdy i slovo **burdýř** vyložiti lze za dlouhý meč, ale nalezše archivní zprávu, že burdýř se zaměňuje slovem čekán,⁴⁾ musíme si vésti opatrně. Vždyt jiným je burdýř i sudlice!⁵⁾ Na obr. č. 160. podáváme dva meče dvojruční na poznanou. Jsou ze století XVI. Starších jsme se nemohli dopřítiti.

Veliké meče dvojruční bývaly nošeny v ruce; k boku nemohly býti připevněny. Bezpochyby jejich příkladem stalo se, že malíři dosti zhusta malují rytířské lidi, ani se opírají o meče v pochvách, o meče dlouhé a nikoli dvojruční. Opírají se o ně jako o nějakou hůl. Též herci divadelní, zvláště ti, kteří nevědí kam s rukama, utíkají se k této pomoci, že aspoň jednu ruku — ne-li obě — zaměstnají takovým mečem odpásaným a podpůrným.

Nepřeme, že někdy některý rytíř rovně tak učinil. Jindřicha Iva (XII. století) malují, an s mečem v pochvě salutuje.⁶⁾ V Bonnardovi (I. 133.) najdeš obrázek toho již z r. 1375. Také r. 1512 Gaston de Foix⁷⁾ tím způsobem namalován; tu a tam na některé náhrobní tabuli má rytíř meč položený v popřed mezi nohy (na příklad na pomůtku

¹⁾ Espadon — Gay. Glossaire. 662.

²⁾ Matzenauer (Cizí slova) 829. dří, že jméno šarsoun ukazuje k původu romanskému

³⁾ Jungmann. Slovník. Citát z r. 1414. Matzenauer tuší ve jméně původ německý.

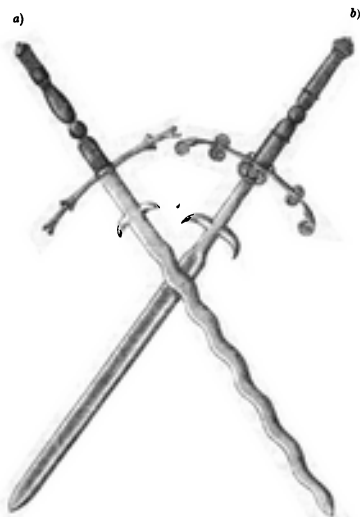
⁴⁾ Farář zdický r. 1599 zabil nějakého Němce, prostrčiv ho čekánem nebo burdýřem. Arch. arcib. Regesta.

⁵⁾ Matzenauer.

⁶⁾ Kunstdenkmale des german. Museum. Essenwein. Tabule 18.

⁷⁾ Bonnard. Costumi. I. 132.

Piotra Salomona v Krakově 1516¹⁾); i konečně na ornátě chrámu kapitulního v Krakově jest pti poutku sv. Stanislava vyšit rytíř, který se o meč v pochvě uzavřítý opírá jako o hůl — ale těch případů, které jsme

Čís. 160.

- a) Rutinsk dvojručí plamenný, náleží panu Gustavu Hergesellovi.
b) Druhý šaršoun jest hrab. Buquoye. (Jubilejní výstavy retrosp.
č. 213. a č. 214.)

schválně a snaživě hledali, je tak poskrovnu, že za pravidlo jich míti nelze, a protož prosíme umělců výtvarných a divadelních, aby na to nebřežili.

¹⁾ Viz fotografie v umělk. průmysl. museu v Praze v Rudolfinum.
Dr. Zikmund Winter: Dálky kroje.

Do XV. věku přestal býti meč zbraní pouze rytířovou, jako býval druhdy; teď má meč i dráb a pacholek válečný.

Ač se udržel starodávný meč o křížové formě i na dále (viz obrazy č. 7., 29., 75., 113.), nicméně v XV. věku vznikly podle něho a vzkvetly nové druhy mečové.

Súžením mečové hlavně, broušením po jedné straně, zostřením špice pro rány bodené vznikají dotčené nové formy, a k nim přidávají se nová jména.

V témž věku spolu s novými formami přibyl k těm sečným a bodeným zbraním lepší kryt a ochrana ruky. Vymyšleny na rukojeť plíšky, a tím brzy některé začátky ke **koši**, v XVI. století potom tak bojné rozvinutému.

Čís. 161.
Dýka z XV. stol.;
majetník p. Chaura.

Z těch nových rozmanitých forem vyskytují se u nás od samého počátku XV. stol. **kordy** i **korduláče**. Jméno této sečné i bodavé zbraně není původu jasného.¹⁾ „Prý je z perského kard, z latinského chords. Vlach zval slovem cortelas, cartilaso veliký uůž.“²⁾ Latinské slul spatha. Kordu bývá v našich pramenech leckdy rovnoprávné jméno **tylec**;³⁾ a r. 1570 nalezli jsme místo kordíku i jméno šaršoun! „Zsekal ho šaršounem nebo kordíkem.“⁴⁾ Je patrno, že jména nebyla tuze stálá.

Krátká bodavá zbraň, kterouž lze pojmenovati dýkou (obr. č. 161.), rozšířila se z Italie po vší Evropě již v XIII. věku; dobře zřítí takový tulích na boce sv. Václava Parléřova, ale téže zbraně pojmenování **tulic** z lat. dolequinus zobecnělo teprve v XVI. věku.

Ke všem svrchu psaným posečným i bodavým zbraním bývaly pochvy dřevěné i plechové, koží i aksamity povlečené, stříbrem i zlatem položené a kované.

Jedné posečité zbraně nechali jsme si na konec pro její zvláštnost. Je to meč **křivolaký**, s jedné strany ostrý — šavle (rus. sablja, polsky szabla, angl. sable, fr. sabre, v lat. slovnících XVI. věku sloje ensis falcatus).

Divná jest historie její.

Němečtí starožitní básníci z dob romantického rytířstva (Biterolf, Neidhardt, Helbling) znají a líčí toho způsobu meč posečitý široký, její zovou **fletsche** či **vlatsche** nebo **plasche** — a tato „plasche“ jest jim ryze českou zvláštností! Prý nebojují Čechové oštěpy, ale „wol mit

¹⁾ Výklad Dvořákův v I. díle. 187.

²⁾ Boheim. Waffenkunde. 274.

³⁾ Důkaz v řadě krejčí přibysl. r. 1504. Řezníček. Arch. Pam. XV. 336.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1240. 46.

flatschen schneidenden“, a nepřátely jimi zle potírají: „daran ist ir syn gewant, der site ist in Beheimland.“¹⁾

Jméno plasche v německých verších se vyskytující zajisté je slovanská nějaká skomolenina.

V XIII. století znali též název i v Anglii, jenže si ho přetvořili ve falchion.²⁾

A ten falchion, plasche byla křivolaká slovanská šavle, byla původu bezpochyby východního,³⁾ Persové ji měli i Dákové,⁴⁾ a společná byla všem Slovanům. Nestor o takové zbrani hovoří při obléhání Kyjeva roku 929.

Tu zbraň, kterou Čechové slavně uvedli i do německých veršů XIII. století, v témž věku právě psaném zatiskla u nás západnická kultura rytířská. Naši pobratimci na východě jí užívali věrně dále. Také Turci vystoupili r. 1353 na půdu evropskou se šavlemi. Že u nás dočista nevyhynuly šavle, toho neomylným důkazem obrázek č. 5. Tu v rukopise Zrcadla spasení z počátku XV. věku namalována slovanská šavle.

Mohl by tedy umělec výtvarný i divadelní bez úrazu a bez rozpaků některému husitskému bojovníkovi přivěsiti šavli toho způsobu. Bylo by to rázovité podívání. O husitských šavích mají zprávy i v Němcích. Že by však byly v chrámě norimberském sv. Vavřince husitské šavle zachovány nebo vyobrazeny, o tom jest nám bohužel oznámiti, že badatelé čeští jich tam nenalézají.⁵⁾

¹⁾ Die deutsche Heldensage. Grimm. Básník Biterolf; verš 6534. Ve verši 10185 čteme „da ward schaden vil genomen von flatschen, die vil sere schniten“. Verše, počínajíc 8448, podáváme zhrubněji pro jich důležitost:

Da sprach Witzlan der degen:
ich wil der meinen senden
den graben zu den enden
hundert helde meere;
in sol nicht wesen schwaere
ob sy nicht spere en fueren,
sy sullens mit flatschen rueren
den helden auf den renden,
ia sicht man von ir henden
durch zaume selten geschlagen
aufhaben und nachj-gen
des kunnen sy das mynist:
sy haben annders dhainen list
wann, das an gūten knechten
ymmer muegen erfechten
daran ist ir syn gewant,
der site ist in Beheimland“.

K těmto citátům opatřil mi koll. Jirovec ještě několik dokladů o české „vlatsche“, vybraných ze starých minnesingrů, začať dík. Uvedeme je pouze čísly, Neidhart 235, 24. Helbling 18, 158. Minnesinger 3., 198., 199., 263., 291.

²⁾ Planche Cyclop I. 184.

³⁾ Mannsberg. Wäfen. 12.

⁴⁾ Demmin. Kriegswaffen.

⁵⁾ Vyobraz. v Demminových Kriegswaff. Sdělil mi p. dr. Toman.

V konfessi bratrské stojí, že vilémovští bratři u „oltáře s šablemi velikými klekali.“¹⁾ To jsou tedy stopy a zprávy, že šavle česká živa byla pořádě. Nicméně zdá se nám, že větší měrou — takřka v nově — ji zavedli do Čech Poláci za krále Vladislava.

V pražských inventářích poprvé čteš zřetelně o šavli r. 1478, tedy v době vladislavské; po té první šavli zapsané troufá se brzy jiné a jiné. Na obrazech vláských vojáků zastihli jsme první šavli r. 1511.²⁾

2. Vojenská dřeva, bijáky, střelba.

Kopí, čtěk, sudlice, sudlice špičatá, partisana, sudlice s ušima, obosečnice, kopí s hákem, halapartna či sekýřice, kosiny, košře, podávky, cep, palcát, mlat, kladivo, samostřil a kuše, píšťaly, hákovnice.

K vojenským dřevům, kteréž slovo jest název technický,³⁾ přísluší kopí a sudlice. Kopí neb oštěp bylo, jako druhdy dřevce s krátkým širokým bodákem. Byla dřevce prostá a sličně řezaná i malovaná. O dřevcích vyřezávaných mluví Štítný v jednom aesthetickém hovoru⁴⁾ takto: „Dřevce misterně vyřezané bude divno a vzácné pro toho múdro-ť, ježto je tak uměl vyřezatí, a kdyby tak nebylo vtipně vyřezáno, nebylo by draho.“

Kopí viz na obrázku našem č. 146. Tu jsou zobrazena po straně ženských tří prostá kopí obyčejné podoby. Na obr. č. 147. první Husita má na kopí praporec, druhý nese prosté kopí nedlouhé.

Podle kopí slula četa vojenských drábů kopiníci, a pouhý název „kopí“ již znamenával takového drába. Na příklad r. 1410 Jindřich Lucembok zavazuje se králi „ke službě s třemi kopími“.⁵⁾ Kratší kopí, zvláště ono, jimž se házelo, byl oštěp (obr. č. 156.).

Majíce vypisovati a líčiti dřeva vojenská ostatní, upřídáme v nemalé rozpaky. Formy dřev vojenských tak jemné činí přechody mezi sebou, že ani znalci důkladnému není vždy lze při určení a pojmenování rhoditi na pravou hranici. A názvy staré jen pletou. Vždyť staří stejnou věc na rozličných místech rozličně jmenovali, a naopak různým od sebe věcem dávali stejný název.⁶⁾

Největší potíž jest se sudlicemi. Čechům bylo každé dřevo, na němž vztýčen nůž, sudlicí. Byli-li nůž delší či kratší, broušený po jedné nebo po obou stranách, vyrůstal-li z něho na jednu stranu nebo na obě

¹⁾ Dr. Goll. Č. Č. Mus. 1884. 50.

²⁾ Bonnard. Costumi I. 115.

³⁾ Miscell. při desk. čís. 92.

⁴⁾ Štítný. Řeči besední Rukopis budišinský fol. 71.

⁵⁾ Arch. musej. diplomatár.

⁶⁾ Usnává Esenwein v Anzeiger für Kunde d. deut. Vorzeit. 1880. 1881. 291. 321.

strany hák, hodec, rameno, vyrůstala-li z nože sekera: vše slulo Čechům základním jménem sudlice. Chtějíce nazvati jednotlivé rozmanité podoby dřev sudličných, pomáhali sobě dosti nuzně všelijakým slovným přívlastkem anebo ujali konečně i jméno cizí.

Vyčteme některé formy.

Sudlice jedna nejprostší, již zvali Němci *aalspies* (*quiris*), vyskytuje se v českých inventářích s jménem sudlice špičaté. Na tyči čili ratišti vsazen úzký dlouhý mečík, po obou stranách bronšený, někdy velmi tenký, o špičce velmi ostré. Mezi ratištěm a špičkou jest zhusta viděti plech, misku, která obě odděluje.

Tato táhlá dlouhá sudlice špičatá vždy byla jen bodná zbraň. Na obrazech vyskytují se hojněji teprve počátkem XVI. století, v inventářích však jméno „špičaté sudlice“ objevuje se již od poloviny XV. věku.

Jiný druh sudlic zván býval v románských zemích *partisana* (šp. *partesana*, fr. *pertuisan*, lat. *spetum pilum*, *spiculum*¹⁾). Je to sudlice, jejíž dlouhý nář má při dolejší konci dva háky, dvě ramena, buď nahoru vztyčená, buď dolů skloněná, buď vodorovně číhající. Ta ramena služí po česku uší. Trdy sudlice s ušima jest jméno této zbraně; německy sluje *böhmischer ohrlöffel*. Znatel těch věcí, pan kustos musejní Jelínek, zove *partisany* obosečnicemi.

Nejsou prý před XV. věkem.²⁾

Uši po stranách bývaly leckdy ostré, špičaté, ale přes to asi nebyla jich účelna raniti nepřitele, alebrž byly uši asi na odrážení ran,³⁾ čepele při nich ostrá ovšem byla na bodání.

Jiný druh sudlice byl ten, z jejíž široké, špičaté čepele vyběhal jeden hák, jedno ucho, někdy i dva háky, ale takové podoby zabnuté dolů, že patrný účel té zbraně jest strhovati jezdce s koně, a špičkou vnikati v brucho rytířovo.

Tato zbraň útočná, kterouž Francouzi zvali *quisarme*, Němci *gläse*, slula u nás *kopí s hákem*. Husité takovými háky složili leč kterého jezdce s koně na zem. Na obr. č. 159., kde Malovec bije Táboorské, drží dva z lidí takové kopí s hákem.

Čtvrtý druh sudlice je složenina nože se sekrou. Jest to vůbec povědomá *hulapartna* (*hallebarde*). Tento název zčeštělý zohrněl teprve v následujícím století šestnáctém. Před tím, ba i v dotčeném století samém dosti zhusta sluje i ona prostě sudlice. Jelínek rozhodl se pro jméno *sekyfice*.⁴⁾

Podivná věc, že i jméno cizinské *hellebarde* jest daleko mladšího původu nežli věc, kterou mělo znamenati. Sekyfice jsou patrný na

¹⁾ Du Cange VI.

²⁾ Demmin. *Kriegswaffen*. 618.

³⁾ *Anzeiger f. Kund. d. deutsch. Vors.* 1881. 324.

⁴⁾ Katalog retrosp. výstavy.

obrazech již v XIII. století;¹⁾ jméno halapartny však obvykne, jakož praveno, teprve v XVI. století. Na českém obraze (č. 146.) v chrámě skalickém rač čtoucí ohledati pěknou formu sekeřice z konce XV. stol.; v rukopise jenském (č. 147.) má jeden Husita sekeřici jiné podivné podoby. Na obrázku Žižky z rukopisu göttingského zříme v ruce jednoho z božích bojovníků halapartnu, ba prolamovanou sekeřici jest již r. 1385 na freskách chrámu slavětinského, a to v ruce onoho pochopa, jenž hlídá boží hrob. To prolamování již je vlastně ozdoba.

Sekeřice jest spojení sečné zbraně s bodavou. Roku 1426 přetínali Němci v Oustí až i řetězy husitské „sekyrami dlouhých oštipů“.

Z posledních slov spolu patrno, že kronikář neuměl halapartnu jmenovati. Jak taková sekýra dlouhých oštipů, jimiž bylo lze řetěz přetnouti, vypadala, to patrno na zajímavém obrázku č. 159., na němž boj Malovcův s Táboři.

Na konec dotýkáme ještě zvláště, že v inventářích XV. století největším počtem objevuje se holé jméno sudlice bez určení zevrubnějšího. V husitské době si je odkazují měšťané jakožto věc cennou a poručení hodnou ne řídkokrát.²⁾

Na ratiště vstavovány i kopy, nože ohnuté, čímž vznikaly **kosiny, kosíře**. Jest jich podoba již v biblí Velislavově. Tot zbraň po výtce sečná. Na francouzských obrazech jeví se patrněji teprve koncem XV. století.³⁾

Při bodacích nesmíme na konec nevzpomenouti selských **podávek** či **vidlí**, jichž Husité užívali za zbraň s úspěchem.

Ze zbraní mláticích přední místo v XV. věku zajímá slavný český **cep husitský**.

Husitská domobrana lidová sebrala cepy ze stodol, pobíjela je železnými pláty a břeby, a takovou pádnou zbraň bušil český bojovník do hlav nepřátel svého jazyka a víry. Udeřil Husita v minutě i třicetkrát.

Cepníci byli u vojské obzvláštní „rota“. Jejich zbraň nejvíce roznesla do světa postrachu. Dobře se dí ve zprávě českých bratří kunvaldských, že největší důvod husitských kompaktát byly „cepy Žižkovy“. ⁴⁾ Bez těch cepů nebyl by koncil basilejský nikdy se odhodlal k smlouvání s kacíři protivnými a nenáviděnými.

Cep takřka srostl s pojmem husitského bojovníka. Protož r. 1558, když Ferdinand I. přijel do Prahy, a Pražané ho chtěli pobaviti divadlem zajímavým, postavili mu na oko husitské „cepníky“.

Též tak, když r. 1619 vjel do Čech pro korunu Fridrich Falcký, vítali ho v Lounech „staročestí cepaři“ husitští,⁵⁾ a v Praze u Strahovské brány hlúčili jiní cepaři husitské vojsko představující.

¹⁾ Anzeiger für Kund. d. deut. Vorz. 1881. 345. Též Mannsberg. Wafen. 15.

²⁾ Miscell. v deskách. 28. E. 7. Roku 1499.

³⁾ Gay. Gloss. I. 692. V textu však praví, že byly dávno prve.

⁴⁾ Arch. zems. list. bratrak. ante r. 1498.

⁵⁾ Skála. Histor. III. 357.

Možná věc, že připadli také jiní nežli Čechové na to, použití cepu za zbraň.¹⁾ Na polských obrázcích cepy viděli jsme jakožto zbraň útočnou r. 1427. Essewein dří, že před husitskými vojny i po nich byl cep zbraň selská.²⁾

Ale to jisto, že selský cep promován rukami Husitů za zbraň vojenskou, s jinými zbraněmi útočnými rovnoprávnou a Husitům jakoby vlastní. Nadarmo mu Němci neříkali „böhmischer kornhammer“.³⁾ Husité ho přivedli ke cti. Sám císař Maximilian cvičil se v hoji s touto zbraní, druhdy povřízenou. Ba ve Freydlu uvádí se cep mezi zbraněmi ke kolbám, tedy mezi zbraněmi rytířskými!⁴⁾

K zbraním mláticím sluší všelijaké **bijáky**, **palcáty**, **sochory**, **sekyrky**, **mlaty** či **kladiva**. Jsou to zbraně již prehistorické. V středověku se jimi oháněli spíš Slované nežli jiní národové. V XV. století kladiva a palcáty obzvláště jezdci oblibovali. Ale i pěšáci chodili s mlaty či kladivy a rozbíjeli jimi rytířům pláty na prsou. V století před tím r. 1381 vzbouření měšťané pařížští stali se pověstnými svými kladivy, na topořístích dlouhých nabitými.

Co se dotýče palcátu, tvrdíme, že nikde neměl tolik forem, jako u nás vymyšleno od Husitů. Palice a sochor pobitý břehy (viz obr. č. 164.), sochor, na jehož konci koule buď holá buď špicemi posetá, sochor, na jehož konci zahákován čtyřhranný hrubý kus železa, nebo kus železa, v němž jsou žebra pěkně vryta, ciselována, naposled i holé trdlo:⁵⁾ všechno je **palcát**, je **biják**. Na jubilejní výstavě pan farář Procházka z Dobřenic ukázal palici železnou s osmi hroty mocnými. Byla to palice jezdce Žižkových; obraz její podáváme pod č. 162. Žižka sám také míval palcát při sobě ve válečných bězích neustále. Vímeť, že po smrti své malován v Hradci na korunhev, an sedl na koni v zbroji rytířské s palcátem, „jak za živa byl“.⁶⁾ Jemu byl palcát patrně za znak vřdcovství. K bijákům také náleží ona oblíbená u Husitů forma, které říkájí „**hvězda**“ (morgenstern, angl. morning star) i „**Žižkův kropáč**“. Na tyči kované visí řetěz, a na řetěze houpá se koule ježatá, břehy pobitá, jejíž podobu viz na obr. č. 164. Takový biják mladšího rázu podáváme pod č. 163. Originál náleží p. Javůrkovi, historickému malíři. Dole je kován olovem. Na jubilejní výstavě měl číslo 153. Na obraze č. 164. podáváme husitské zbraně úhrnem, jakž byly před časem

¹⁾ Gay. Gloss. fleau d'armes. 720.

²⁾ Anzeig. f. Kund. d. deut. Vorz. 1882. 158.

³⁾ Anzeiger. Týž.

⁴⁾ Tamže.

⁵⁾ O husitské zbraní čteme v satirické písni souvěké:

„Což nedovedú říci řečí,
toť chtějí přemoci sečí,
pěstí, trdlem, palicí,
kyjem, mečem, sudlicí.“

Nebeský v Čas. Č. Mus. 1851. 117.

⁶⁾ Tomek. Praha. IV. 311

sestaveny v přehledný obrázek ze sbírek českého musea. Onen kolčí helm (jako hrnc) v koutě musí býti z obrázku vyloučen.

Ze střelných zbraní udržují se starodávné samostřily a kuše (halista) (obraz č. 165.) ve vojnách všude po Evropě až přes polovici XV. věku.

Ba i když napotom poněkud zobyčejnily střelné pušky prachové, u nás za celé století napotom podle pražné střelby nezdolně panuje kuše a samostřil starodávný.¹⁾ Když přepadnouti chtěl r. 1440 Kolda Prahu,

Čís. 162.
Palcat z XV. stol. Majetník
důst. p. J. Procházka, farář.

Čís. 163.
Bijak z brany
století XV. a XVI.

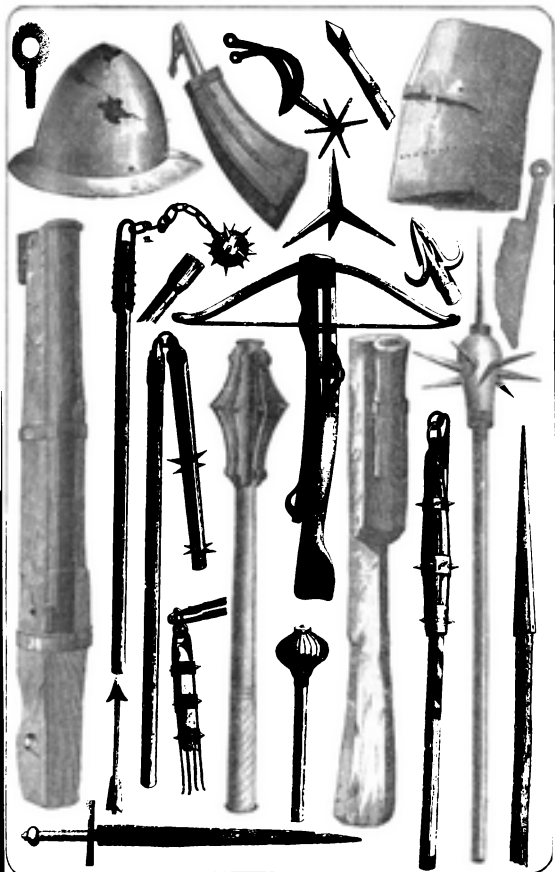
připomínají se kopí a samostřily, téhož roku však táhnou Pražané na lupiče — jsouce puškami ozbrojeni, a r. 1447 jdou čeští žoldnéři do míšeňské vojny s puškami a pavézami.²⁾

V tábor-kích kšaftech z doby krále Jiřího nápadny jsou kuše. Martin Horko († 1471) nenel ani jiné střelby než kuši, Vavřinec z Celkovic († 1467) měl kuše dvě.³⁾

¹⁾ Od XII. stol. povědom, lat. arcubalista; ital. balestra, něm. armrust místo chybného prý armbrust.

²⁾ Tomek. Praha. VI. 83. 147.

³⁾ Výpis kšaftů zasláný mi koll. Thirem.

Čís. 164. Husitské zbraně v českém muzeu.

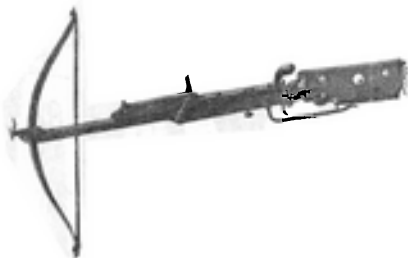
Pražští měšťané kde kteří pořád odkazují „samostřily s toulem“, „toulý se šípy“, „kliky“, „hevery“, jimiž se tětiva samostřilu natahovala. Václav Myslík († 1482) odkazuje kromě hákovnice na prach pořízené i kuši, jakožto zbraň cennou.

Léta 1485 cení se malá kuše s heverem půl druhou kopou grošů míšeňských, a dva „samostřily nové“ byly za 4 kopy.¹⁾

Ovšem byly kusy také levnější, prostnější. Pražský kožišník Neřád má r. 1477 samostřil za 50 grošů.

Socha pěkného samostřilu nebo kuše bývala zdobena všelijak, obyčejně kostí slonovou.

Socha je podstatná část samostřilu; druhá podstata jeho jest luk. Tětiva napínala se, a na ořech (lat. unqus) přikládal se šíp. Odtud

Čís. 165. Samostřil; majetek p. Chaury.

lze vysvětliti přisloví v starých dobách velmi obyčejné: „Naléhá mu již na ořech“; totiž rána, neštěstí již již naň se hrne.

Zbraně prachem střelící pocházejí z orientu. Měli je prý již Tataři (1241), měli je Maurové. Odtud pochytili věc sousedé, a pušky střelné objevují se r. 1346 v bitvě u Creçy. Roku 1360 již v Němcích lili děla.²⁾

Husitům se nikterak neupírá,³⁾ že vymyslili sobě střelby lehké, praktičtější dosavadních. V pražských knihách nacházíme „pišťaly“ a

¹⁾ Dsky. Misc. 26.

²⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 345. O začátcích prachu zprávy sneseny v Demminových Kriegswaff. 94. 96.

³⁾ Boheim. Waffenkunde. 14.

ruční „hákovnice“ již v době husitské.¹⁾ (Obr. č. 164.) Píšťaly a hákovnice tronsí se v popisech čím dále víc, a ke konci věku má leckterý měšťan venkovský pospolu několik píšťal za zbraň. Litomyšlský Tuček mohl se r. 1495 chlubit, že má „dvě píšťale“.

V jubilejní výstavě viděli jsme plzeňské píšťaly a hákovnice vzní a hradební, pocházející z XV. věku. Toť byla těžká stělná zbraň, ku kteréž v této knize přiblížeti nelze.

Princip těchto všech stělných zbraní byl v XV. věku velmi prostý. V hlavní byla dírka, v níž prach zapalován knotem.

Brzy po r. 1420 vymyšlen zámek luntový, v němž knot byl upevněn. Spouštěl se tlakem. Čím delší blaveň, tím větší domnívali se výsledku stělné rány. Proto nepředstavuj sobě starodávnou píšťalu nebo hákovnici ruční nikoliv maličkou. Bývaly to kusy dosti těžké.

Hákovnice, pramáti nynější stělné pušky, musila za stělny na dolejší konci zahákována býti, aby nebylo nebezpečného odrazu.²⁾

Podle zachovaných kusů jest kolik druhů hákovnic již v XV. století.³⁾

Prach mívali střelci v XV. století v prostídkých pytlících; aspoň nádherné „patronův tašky“ vyskytují se v inventářích teprve u věku následujícím. Pevnou nějakou nádobu na prach z českého musea vpravil kreslíř do obrázku našeho č. 164.

3. Praporec, korouhev.

Praporec formy, církevní korouhev, prapor válečný, husitský, křižácký, barvy na praporci.

Praporec (fr. drapeau, banniere, střl. drapellum) vznikl tím, že zavěsili si na kopí kus barevné látky ne vždy stejně sestřižené; také zavěšení bylo rozmanitého způsobu.

Od X. století věšeli praporec formy obdélníkové na tyč po šířce, a látka obdélníkem sestřižená vlála volně. Některý praporec netvořil uzavřený obdélník, alebrž byl u svém konci do několika špicí vykrojen.⁴⁾

Církevní korouhve držely se podoby římského labarum, pocházejícího z doby Konstantinovy: na tyči totiž přivěšena vodorovně jiná tyč a k té přišit praporec, jenž tedy nevlál volně, nýbrž byl stále napjat. Poněkud podobné praporece brávali rytíři k zbroji, jenže u nich praporec proměnil se v tvrdou tabuli, na níž erb znamenán. Je to dobře znáti na pečeti krále Jana, reprodukováno v I. díle str. 189.⁵⁾

¹⁾ Roku 1488 píšťala. Arch. praž. č. 992. 148.

²⁾ Obšírně Boheim. 447.

³⁾ Demmin. Kriegsw. 108. 109.

⁴⁾ Obrazy v Gay. Glossair. pod titul. bannière.

⁵⁾ Srovnej cizí praporec toho způsobu z Codex Balduini (XIV. st.) v Geschichte d. deut. Malerei. Janitschek. 172.

Byl leckde zvyk, že korunhevní pání mívali praporec čtyřhranný, rytíři, nižší šlechtá o dvou špicích.

Do XV. století praporce válečné i kostelní korunhve valně přibraly látky.

Chrámové kusy, jasně hrubě veliky, přišívány byly novým způsobem na přičnou tyč, uprostřed na žerdi zavěšenou, a dole byly vykrojovány (*fimbriae, flammulae*¹⁾). Je to též podoba, kterou vidáme dnes jakožto jedinou obyčejnou. Jest naše mínění, že chrámová korunhev tu formu na sebe přijala z korunhve vojenské. Viděli jsme právě takovou korunhev, jako teď mívají v katolických kostelích, na válečném obraze cizím již r. 1334!²⁾

Však té válečný „standartus“ (*vexillum, carroccio*), na voze před vojsky vezený, míval též podobu chrámové korunhve, jenže nebyl, pokud známe obrázky, dole vystřižen.³⁾

Placha vlajčího praporu vyšíváním figurálním byla zdobena.

Praporce chrámové byly už v XV. věku tak těžky, že praporečník musil býti podporován, a to tak, že soudruzi tvrkami podpírali praporec se stran. Ovšem tím více té divné podpory bylo zapotřebí potom, když vkusem renaissančním na prapor navěšeno šňůr a třapců.

Válečný praporec v XV. století bral na sebe nejrozmanitější podoby. Byl do čtyř rohů, do tří, do dvou. Obyčejně začínal se čtvercem neb obdélníkem a náhle dvěma pravými úhly proměnil se v předlouhý cíp, kterýž na okrajích bývá stillisován a velmi malebně dopadá.⁴⁾ (Obr. č. 20., č. 140., č. 149.)

Jiný praporec už od své základny směřuje v předlouhou špicí a neláme se nikde. Viz obr. 147.

Někdy kázáno mládenci, k praporu postavenému, aby jeho cíp předlouhý pořáde držel, takže při té příležitosti nadouval vítr praporec u veliký oblouk jako plachtu.

Praporec našich bojovníků husitských (č. 20., 140., 147.) je střídmě veliký; podobou je do špice. Na něm zobrazen kalich s hostií nebo i bez hostie.

Známo, že Husité začali kalich červený nebo bílý na odění, na korunhve malovati a všívati po příkladě křížáků a vojska Zikmundova, kteréž zuřivě přihnalo se r. 1420, majíc na kopcích korunhvičky s křížem červeným.

Poselstvo husitské, táhnouc do Basileje r. 1432, mělo na korunhvi kromě kalicha s hostií též nápis: „Pravda vše přemáhá“. Tím se Němci cestou tuze horšili.⁵⁾

Dle „bludných artikulů“ táborských připočetli i bratři Táboři na korunhve malovati obraz lva, osla, beránka, husy nebo podobentství koruny neb kalicha.

¹⁾ Bock, *Gesch. der liturg. Gewänder*. III. 209.

²⁾ J. nitschek, *Geschichte der deut. Malerei*. 182.

³⁾ *Obraz. Demmla. Kři gewaffen*. 517.

⁴⁾ Louandrie, *Artes sompt.* II.

⁵⁾ Tomek, *Praha*. IV. 57. 75. 845.

Na obraze č. 140. upozorňujeme na prvotnější formu praporce. Ten tu náleží křížákům. Je mnohem širší nežli husitský. Konce jeho viděti není, ale zdá se podle stočenin, že toho druhu praporec byl dlouhý obdélníkový kus látky, na ratišti přibitý, jenž nekončil se špicí, než rohy. Na témž obrázku mají křížáci ještě jeden praporec, husitského (v č. 147.) docela podobný. Praporce Žižkových bojovníků jsou malovány červené. Nynějších barev českých červené a bílé v XV. věku na praporech jistě nebyly. Ať se nám tedy na divadle v husitském táboře nenosí! Na štůrách při privilegích však objevují se české barvy, ne-li dříve, tedy jistě z dob krále Jiřího. Všechny barvy ty asi ze znaku zemského, z bílého lva v červeném poli. Tento znak objevuje se při Přemyslovci Jindřichu Vladislavovi nejprve. Lucemburkové naši honosili se spíše barvou říšskou černožlutou, a Čechové na Milán táhli s praporci barvy různě!

Na konec buď připomenuto, že již v XIV. století přestalo vojsko veliké prapory na zvláštním voze voziti (carroccio).

4. Úbor ke kolbám a k turnaji; nádobí koňské.

Zápas v košilích; braň zatarasovaná, kolčí helm, kolčí sedlo, kropíř, pláty na koně, kvintána; sedlo a jeho části, náhlavky, udišla.

Nelze o rytířských lidech skonati bez některé zmínky o zbroji a zbrani, které užívali při kolbách, klání a v zápase turnajovém.

Podivno je, že zápas mohl se díti v lehkém šatě, ba v košili jen. Vypravuje Sylvius o soudním zápase dvou rytířů „o urozenost a starožitnost rodu“, v kterémž zápase u přítomnosti králově oditi byli oba jen „košili a svrchu čubou“; ¹⁾ také Židek radí králi Jiřímu, aby nedopouštěl kolby, při níž jsou zápasníci „v košilkách za tenčí papírových“; toť jť je zoufalství, vražda. Nechť král kolby dopouští v šatě a v odění „zatarasovaném“. ²⁾

Tento zápas v košilích pokládáme za zbytek božích soudů. Svádí nás k tomu zkušenost i v XVI. věku praobyčejná, že občasně přísahy, při nichž šlo o život člověka obviněného, děly se též v košilích nebo v čechlicích.

Pokud šlo o zábavné rytířské klání a nikoli o nějaký soud nebo spor, jež bylo zbraní rozhodnouti, bývali rytíři zajisté v zápase, v klání, v turnaji dobře oděni zataraseni, ba těžší a bezpečnější mívali zbroj, nežli když do vojny se brali.

Když „vyvolán dvůr“, a zápasníci se oblékali, šlo o to, aby silou a smělou obratností jeden druhému zlomil dřevce o štít protivníkův, zavěšený na levém rameni (obrázek č. 166.), jindy běželo o to, aby druh druhu srazil klénou s přilbice (obrázek č. 167.), jindy zase, aby druh vymrštil druhu ze sedla. ³⁾ Vímeť, že za smutného panování krále Zik-

¹⁾ Kron. Sylv. 503.

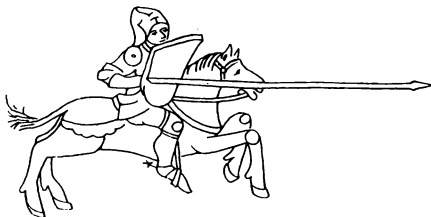
²⁾ Rukop. Správo-ny Žižkovy v univ. knih. č. 17. D. 2. str. 37.

³⁾ Viollet-le-Duc. II. 867.

munda r. 1436 při klání na pražském mostě konaném jediný český zeman Jan Larva „metal Uhřaty jako rukavici“ — shazoval jednoho po druhém s koně.¹⁾

Z hořejší zprávy o Židkově radě, králi Jiřímu učiněné, že totiž kolby, jak se provozují, jsou vražda, pak z příhody povědomé, že za pobytu krále Ladislava v Praze při klání vítěz Němec daroval přemoženému Čechovi život, plyne s dostatek jasně, že šlo při zápasech i o život, ale v XV. století klademe ty případy za výminky.

Pravidlem tehda byly klání a turnaj pouhé hry na podívanou a na zábavu, jakož již v XIV. věku o tom příklady.²⁾ Zdraví nemělo při tom nikterak se ublížiti; proto bývali po starém zvyku při obou zápasnících pomocníci, kteří šetřili jich bezpečnosti, zastavili koně, bylo-li třeba,

Čís. 166. Z biblí kutnohorské.

popadli a udrželi vymrštného rytíře a všelijak činili se vhod, aby nestalo se neštěstí. Viz obrázek takového klání z nástěnné malby hradu píseckého č. 168.

Ochranná zbroj byla, jakož svrchu řečeno, důkladnější. Přilbu vždy brávali ke klání tak velikou, aby se hlavy nikde nedotýkala přímo; nad to vycpali ji, aby čepce pod ní zdusil rány.

Formy kolčího helmu viz na obr. 167., 168.

Drabdy býval kolčí helm podoby hrncovité, válcovité, bez bledí; v přilbě bylo vodorovné okénko očím; nevalným nadzdvížením byly oči před ranou bezpečny. U věku patnáctém brávali helmici kulatou s mříží. Obojí helmice stávala na ramenech rytířových a byla k rameni, k oboječku řemenu připínána (obr. č. 167.). Že obestírali rytíři

¹⁾ Tomek. Praha. VI. 10.

²⁾ Hájek při r 1392. Tu za 8 dní provozovány „kolby, honby, zápasy kamenem neb dřevem házením, šermem, skokem, též i kejklřstvím bez úrazu“

při kolbě kolčí helm i v XV. století (fafrnochy, to patrně kromě přiloženého obrázku i na rytíři plasticky vyrobeném v kachlíku, jenž náleží Společnosti přátel starožitností v Praze.¹⁾)

I ostatní brněné kusy všechny byly k zápasu spevněny, ovšem spíše jen po předu a nikoliv po zadu. Dřevce mívala hroty tupé,²⁾ jakož dobře zřítí na trojzubém dřevci tébož kachliku svrchu řečeného. Při klání bývala dřevce těžší nežli při honění.

Byl-li zápas pěších, bojováno všelikými zbraněmi, při tom ovšem malá pavéza měla hlavní ochrannou úlohu.

Zápaseno-li na koni, i sedlo musilo některak ochraňovati, totiž tak, že bývalo vyšší, pevnější a tvrdé, a v zadu s povýšeným lukem (arcus posterior), aby rytíř měl oporu, když protivník do něho vrazil. Přední luk na čele (arcus anterior) byl obyčejný. Sedlo tak připravené bylo sedlo kolčí.³⁾

Koně na příchranu také brnili ze předu pláty železnými, na hlavě i po prsech. Ostatek zdobili koně obáfrnou a nádhernou pokrývkou, kteráž slula druhdy kropíř, v XV. věku dek; obojí slovo je cizinské; prvé romanské (groppiera, croupiere, caparacon⁴⁾), toto německé. Všakť podle rytířských pravidel kdo udeřil v koně místo ve svého soka, poklesl v zápase a pozbyl všeho, oč šlo.

Nádherný kropíř a koně opancéřování viz na obrázku z fresek kaple švihovské pod č. 169.

Kterak „honění“ v XV. stol. za pouhou hračku pokleslo, toho světlým důkazem „kvintana“, po vši západní Evropě rytířská hra oblíbená.

Rytíř na koni rozběhlý měl vraziti do štítu, jež držel na sobě — panák. Trefil-li rytíř, zlomilo se dřevce jako v klání rytířském; netrefil-li,

¹⁾ Reprodukce jeho v Zprávě přátel starožitn.

²⁾ Obrazy č. 571. u Hefner-Altenecka.

³⁾ O turnajských sedlech tak zřízených, že oběma „stranicemi“ kryla i nohy zápasníkovy, čti Essenweina v Anzeig. für Kund. d. deut. Vorz. 1881. 139.

⁴⁾ Demmin. Kriegswaffen. 493.

Čís. 167.
Brněnec z Ryzemberka.

Čís. 163. Nástěnná malba v síni hradu píscaého.

udeřil ho panák, na tyči pohyblivý, pytle, pískem naplněným. Odtud snad pochází úsloví o hloupém člověku, že je „pytle praštěný“.

V příštím století poznáme, že rytíři již s hrami turnajskými spojovali „mumrajské“, že vycpávali „galioty turnajské vlasy koňskými“, sedla polepovali „mechem“. ¹⁾ Z těchto zpráv již docela patrné, že v XVI. století turnaje byly hračky. ²⁾

Čís. 169 Freska v kapli švihovské.

Na konec stájte tu o nádobí koňském některé zevrubnější zprávy.

Sedla dělali sedláři XV. století „s kostmi“, „všecko pošíť“ a třetí „povlečená z sucha“. Aspoň tato troj sedla jsou v sedlář-

¹⁾ Fischer. Oučty z arch. bradeck. str. 16. Roku 1573.

²⁾ Klement ve Květech 1898. 118. vykládá, že rytířové, jdouce k turnaji, byli tak naditi, že bylo na ně tuze špatné podívání. Věříme. V téměř článku Květů viz obrázky cizích turnajův.

ském pražském řádě, z pohusitské doby (r. 1451) pocházejícím, uložena za mistrovský kus.¹⁾ V témž řádě připomínají se ještě „starodávneho“ způsobu sedla, dělaná „v jednu koží“. Toť byla bezpochyby malá prostá sedla, při nichž sedlí i stranice byly tak malé, že mohly jednou koží býti povlečeny. Do XV. století však rozvinulo se již sedlo o stranici malou, z níž po obou stranách visely stranice veliké s vycpanými komorami.

Dnešní sedla začínají se hlavicí nebo čelem, končí ze zadí a lžicí. Oba ty kusy jsou vodorovny. Na starých sedlech byly v oblouk zdviženy a sluly, jakožto svrchu již dotčeno, luky, **přední luk**, **zadní luk**.

A všechny na sedle kusy bývaly v XV. věku velmi bohatě zdobený. Odtud technické jméno „sedlo s kostmi“, to jest kostmi prokládané.

Jaký taký pojem o českých sedlech doby husitské a pohusitské lze sobě učiniti ještě z některých kusů svrchu psaného sedlářského řádu. Žádný prý nemá sedlo kostmi vůkol obkládati „kromě jeleních rohů“; také „kterýžby luk povlekl svinskú koží, aby naň nebil kostí kromě okolo hlavy“ (tedy napřed jen — kde sedlo se začíná); ovčími kožemi povláčeti sedla bylo zakázáno, měla se povlékati koží benátskou „kromě pošíťých sedel“. Tu pozorujeme, které mohlo býti „sedlo pošíťé všecko“: mohlo býti všecko obvlečeno beranem. Přísně zakazoval řád povláčovati sedlo svrchu i vespod plátnem.

Na děláni luků při sedle bývali zvláštní lukaři. Tedy bylo v sedlářském řemesle dělení práce. Stran lukařů stanovil řád, že nemají dráž prodávati luků nežli bylo za starodávna, totiž veliký luk za 2 groše, luk „vozný“ za 1 groš, malých šest za 10 gr.

Od sedla visely dolů **visáky** (tašky), **holstra**, do nichž vkládána střelná zbraň, a **střemeniště** s železnými **třmeny**. Střemeniště uvozují se v uzdařském řádě pražském r. 1445²⁾ „pobijaná“, „formanská“, „sedlská“.

Nádobí koňské na hlavu záleželo, jako po tu chvíli, z **náhlavku**, jenž obepjat **náčelníkem**; od náhlavku po obou stranách koňovy líce visely popruby, jimž teď říkájí **lícnice**; na jich konci drželo se **udidlo**. Od udidla vycházely do ruky jezdcovy otěže, **povodec**.

Kůň táhnoucí měl ještě **náprsník**, **chomout**, **pochvy** a **popruchy** nebo **šle**. Kromě udidla vše bylo z řemenů pořizeno; udidla byla způsobu páky; byla z kovu a často pocínována.

¹⁾ Miscell. při deskách č. 15. fol. P. 13.

²⁾ Miscell. při deskách č. 15. P. 5.

Šat vdoví a smutkový.

(Šat na vdovské stoličce šerý, černý, archivní příklady, vdovy veselé, smutek při pohřbu. Nositi smutek po pohřbu — „cizí křítal“.

Starodávným a přirozeným zvykem oblékaly se vdovy tak, aby na nich bylo znáti toto dvojí: že truchlí a že poctivě „sedí na vdovské stoličce“.

Truchlivost bylo znáti po šatě šerém a černém; poctivost vdovskou bylo znáti po tuhém zavíjení hlavy, které nemusilo býti černé. Již z kroniky Horneckovy známo, že (v XIII. věku) královna vdova na důkaz smutku zahalila si hlavu šlojífem krátkým, bílým.

Některá vdova na znamení smutku si i vlasy ostříhala! Jináč ovšem měla mjeti všecku okázalou nádheru v šatech. Česká píseň starožitná dí, že „črná barva smutek plodí“ a že se „vdovskému stavu hodí“.¹)

I protož lze sobě představit vdovu XV. i XVI. století zevnějškom docela podobnou nynějším šerým nebo černým sestrám milosrdným. Uvedeme doklady archivní.

Na příklad Kateřina ze Lhoty, vdova, oblékala se až do své smrti r. 1465 sukni černou a šerým pláštěm; hlavu zavinovala šlojífem bílým, nenosíc žádných čepců, ani perlových korun, ani náušek stěných.²) Pražská vdova Alžběta Šychová, která zemřela téhož roku právě psaného, mívala na sobě „sukni šerú, plášť černý; v zimě kožich jehenní nebo kožich lisý, blány králíkové.

Ovšem byl takový smutný šat věcí slušnosti a citu, nikdo nemohl k němu vdov nutiti, a proto strojily se vdovy vdavek chtivé veseleji. Dí už Štítný o vdovách, že oděly se nejprve v šat „barvy vdoví“ i „vlasy sobě po muži uřezavše“, ale potom brzy volaly o vlasech: „Drastie se nám; lezú nám v oči! Až pak rúcho, ač barvy vdovie, ale krojem lepým činily sobě“. Potom prý i tancovaly.³)

Smutkové roucho černé nosívali příbuzní a přátelé — kromě vdovy — v tomto věku jenom při pohřbu. Na ten konec kupován při onačejších pohřbech vždy některý postav černého sukna. Sukno náleželo k útratám pohřebním.

Při pohřbu krále Ladislava r. 1457 byli rytíři černě oděni rouchem podobným mnišskému, tedy pohřební smutek rozšířen tu na přednější obecnost.⁴) Po smutném úkonu zůstával smutek pouze v srdci, a jen vdova, jakož svrchu vyloženo, strojila se tak, aby šatem bylo znáti vdovu.

Teprve v století následujícím dle hodnověrných zpráv Dačického a Velešlavínových začali naši, a to ne všickni, alebrž jen „přednější“ po

¹) Menčík. Č. Č. Mus. 1881. 103. Z Feifalikových Altč. Lieder. 693.

²) Dsky. Misc. 26.

³) Štítný-Erben. Knih. šest. 84.

⁴) Tomek. Praha. VI. 287.

vzorech zahraničních „bráti na znamení zármutku křtalt cizí“; to jest oděli se v černé dlouhé šaty na sedm, devět dní, a někteří i na delší čas.

Veleslavin, jenž zpraven byl o té věci od Sixta z Ottersdorfa, očí-tého svědka, klade začátek této cizí módy na r. 1547; v Dačického Pa-mětech zapsáno o tom cizím „křtaltě“, že vznikl r. 1558. Zmínili jsme se na tomto nepříhodném místě o té věci proto, že hodnověrnost oněch starých svědků byla popírána, a bylo dokazováno, že ta móda u nás dávno před tím panovala. Vždyť v samých Němcích, odkudž k nám při-nesena, začala se obecněji teprve po r. 1493!¹⁾ Ten cizí „křtalt“, jímž nošen smutek za krátký nebo dlouhý čas po pohřbu, byl v tom, že truchlící oděl se předlouhým pláštěm, jenž se vlekl po zemi a na hlavu vstavil kuklici obšírnou, kterouž se halil tak tuze, že tváře neviděti. Teprve když smutek polevil, vzal truchlící na místě kuklice klobouk.²⁾ Popisy německé známe z let 1519—1529.³⁾

Šat chudých, dětí, patuchy a maškaři.

K zvláštním šatům počísti slušno i šat lidí špitálních. Obyčejně mívali chudí ve špitálech, aby lišili se od jiných žebráků, pláště stejné obarvené. Na příklad chudina špitálu křižovnskú s hvězdou červenou nosívala — muž i žena — plášť šarlatové barvy. Někde, jako na příklad v Polué, nutili špitálníky do jakéhos „miparti“; sukně nebo kabát jich měl totiž rukávy nestejné barvy, jeden červený, druhý modrý. Jináče ze zbožných odkazů městských víme, že na šat chudým nejčastěji kupovány „postavy“ sukna šerého.

Jest otázka, měly-li drobné děti v XV. věku nějaký zvláštní kroj? Úhrnem lze říci, že neměly. Na dívkách vidáme sukníčky s páskem a bez pásu, všecko téže podoby jako mají matinky (srovn. obrázek č. 16.), a chlapci odívají se dlouhými oděvacími sukněmi a nohavičkami jako otcové (obr. č. 92.). Ovšem jsou-li příliš maličci, jako na přítomném obrázku č. 170. Ježíšek, tu nezbyvalo mateři, než vpraviti pacholík a sukníčku jako rubášek otáhlou, a nechati ho bez nohaviček. Však do-savad tak oblékáme své malé děti, jako to činili předkové v XV. století.

V inventářích fídko kdy je označen některý kus šatu jakožto dětský, asi nestály jim za popis. Roku 1412 v Plzni našli jsme palliolum puerile cum 4 nodulis argenteis, deauratis, pláštík chlapecký s knoflíky po-zlatitými.⁴⁾

To zdá se nám býti za rozdíl v šatě starých a mladých, že dětem na šat nedávána kožešina, aspoň ne tou měrou jako rodiče oblibovali na

¹⁾ Kriegk. Bürgerth. I. 861.

²⁾ Anzeiger f Kundo d. deut. Vorz. 1882. 225. Grimm. Wbch. VI. 677. Leidskappen.

³⁾ Scheible Die gute alte Zeit. 835.

⁴⁾ Z výpisů Strnadových. Jus generale.

svých šatech.¹⁾ Také se nám zdá, že v XV. věku byly k šatu dětskému vybírány formy nejprostější. V století následujícím mnohý syneček neliší se od otce nic kusa. Ani rapír neschází takovému pidimuži.

O dětech v kolébce víme, že byly v peřinkách povýjeny, a někdy i kolébka byla všecka obtočena povijanem, aby dítě nevypadlo. Že peřinka královského dítěte Ludvíka byla vyšívána zlatem, o tom dovídáme se od latinského básníka Lobkovic r. 1509.²⁾

K šatům zvláštním bylo by položití šaty lázeňské. Staří naši velice rádi a velice mnoho se koupávali čili „mývali“ v lázni, zvláště v teplé, kterouž rozehřívali horkými oblázky. Nebylo města ani městečka českého bez lázně, bez lazebníka.

Hosté v zuvadelně avlékli své šaty a oblékali na se rubáše čili „patuchy“, kteréž nacházíš tu a tam v inventářích XV. věku.³⁾ Že jich není v inventářích tolik, kolik jich badatel do omrzení shledává v století následujícím, toho bude asi příčina ta, že choval lazebník „patuchy“ potřebné sám, kteréž se ještě nestaly ku sem honosným, jako XVI. věku.

Maškarění v středověku doloženo již z V. století.⁴⁾ Byly za dlouhý čas maškari spojování se slavnostmi církevními. Zvláště o Vánocích a o Nový rok snad po vší Evropě křesťanské vybírali žáci ze sebe biskupa mladátek, „episcopus innocentium“, jehož průvod byl všecko maskován. V Čechách se připomínají ludibria — hry — žáků r. 1255. Při tom je nárek, že žáci (clerici) velmi bouřlivě si vedli v klidném klášteře břežnovském.⁵⁾

Maškarní rozpustilosti nepohynuly ještě ani dva věky potom. Po vědomať jest Husova zpráva, že se biskupského průvodu účastnil. Potvorný žák učiněn biskupem, posazen na oslici tváří k ocasu, a žáci obrátivše kukly kožíšné naopak tančili v chrámě. Hus vzpomíná toho s opravdovou lítostí.

Zajisté v tom nastala reakce v době husitské, ale v XVI. století zase kveto maškarství, když ne v kostele, tedy po hospodách a ulicích v době masopustní.

Čís. 170.

Z rukopisu c. k. univ. knihovny, sign. XI. A. 14. (XV. století).

¹⁾ Viz miniatury v graduale německobrod. z r. 1506.

²⁾ Lobkovic-Vinarický. Splay. 97.

³⁾ Na př. r. 1483 „dva patuchy“ u Oldřicha plavce v Podskalí. Dsky. Miscell. 26.

⁴⁾ Český Lid. II. 365. Zbrt. nesl doklady.

⁵⁾ Emler. Reg. II. 54.

Namane-li se otázka, kterak vypadali v XV. věku **maškaři**, tož za odpověď vysvítá ze skoupých zpráv a obrázků, že nebrávali na sebe lidé, jako dnes se děje, kroj starých zašlých dob anebo kroj cizích národův, alebrž přerádí strojili se za zvířata, za opice, medvědy, ptáky a všelijaké potvory. A když neolepill se po všem těle chlupy, peřím, slamou, hoblovačkami, alespoň larvou snažili se býti maškarem zvířecím.

První zmínka o škrabošce u nás jest zapsána v Starých Letopisech při roce 1493. Zajiště že nebyla to škraboška opravdu první. Kterak larvy vypadaly, to známe jen z cizích děl. Maškaři za doby francouzského krále Karla VI. mají larvy zelené, červené, vše s dlouhými nosy. Jináče mají chlupy po těle, jakoby v kůži tkvěli, ne nepodobní jsouce Eskymům. Při tom jsou bosi a k dámám chovají se podle našich pojmů necudné a drze, podle tehdejších pojmů bezpochyby vtipné.¹⁾

Sáhl-li maškar ke kostymu lidskému, to nejspíš proměnil při něm jenom stříh: tedy místo úzkých nohavic XV. věku vzal na sebe nohavice velmi široké,²⁾ nebo, což bylo ještě prostější, obrátil obyčejný šat naruby a šel na ulici na karneval. Však již Štítný o tom hovoří, že v masopustě se i báby přestrojují obracejíce blány na ruby, s tím též souhlasí svrchu psaná zpráva Husova. To zůstalo i napotom v XVI. stol. zvykem, že maškaři obraceli kožichy na rub. Jestliže v témž právě psaném století r. 1522 v Jihlavě paní měštky oděly se v mužské kalhoty a obvěsily zrcadly,³⁾ lze snad za to míti, že tak dělo se i v XV. stol.: maškaři šatem proměňovali pohlaví. V XVI. století strojili se do ženských šatů i žáčkové latinských škol, když chodili cassatum.⁴⁾ Na tom místě buď propuštěna zmínka o ženě, která naopak chodívala v šatech mužských, ale ne jako maškar, nýbrž chodívala tak po dvacet let schválně. Byla to Anka z Prasetína, dcera Předbojova, o níž vypravuje se v aktech konsistoře, že jí mužský šat často zapovíдали, zpovědníci ji zakazovali, ale nic neplatilo, Anka stále chodila po mužsku, opásána mečem, ten meč tasívala na muže, a prý po mužsku jezdila a jméno si proměňovala, kdykoli do Prahy šla. Roku 1378 konsistoř z ní vynutila slib, že nechá mužských šatů pod pokutou deseti kop.⁵⁾

Blázni čili šaškové v službách královských, panských i při veřejných slavnostech a kratochvilách odívali se podle svého vtipu. Ale rolničky nebo zvonečky na čepici a leckde na šatě zvoniti musily. Šašek v antifonáři mladoboleslavském z konce XV. věku má rolničky na čepici řadou, kabát má fasný červený, a je bez nohavic.

Také kuklice bývá již v XV. věku znakem bláznů, jakož viděti na broncové sošce, jejíž obrázek tu podáváme (obr. č. 171.). Na šatě

¹⁾ Shaws. Dresses and Decorations. II.

²⁾ Na poučenou viz obrázek numeraje ve Weiskunigu. Jahrb. d. Kunstsamml. des allerh. Kais. II. 82.

³⁾ Kulturní obraz měst. Winter. II. 220.

⁴⁾ Acta rectoratus. 172.

⁵⁾ Soudní akta konsist. Tadra. 262.

tohoto šaška, na dudy brajícího, zajímavý jsou dlouhé špičaté parukávy. Jemu je podoben turnajový blázen z kachlíku, náležitěho Spolku přátel starožitností v Praze. Jenže tu má blázen na kuklici dvě oslí uši. Šašky téže podoby viděli jsme na cizích obrazech.¹⁾ Šaškové držívali v ruce hůl jako palcát; někdy ta hůl měla na svém konci larvu a podobu šaška.²⁾

Šat lidí povržených.

(Žid, kat, biřic, prázdné ženy.)

Oděv židů a lidí zadních, povržených, jako katů, biřiců a nevěstek v XV. věku nebyl všecek zvláštní; dotčení povržení lidé odívali se rovně tak jako jiní nepovržení a ctní, jenom že musili mívati na svém šatě některaké znamení své hanby, svého povržení, ať zaslouženého, ať nevinného. Židé stížení byli z příčin náboženských i pro svou neslušnou lichvu nařízenými několika církevními sněmů, konaných v předešlých stoletích, tou hanbou, aby nosili žlutý klobouk a žluté soukenné kolečko nebo žlutou obrubu na plášti a na sukni. Dle zprávy Veleoslavínovy prý král Vratislav jim kázal na pláště připínati hančivé kolečko,³⁾ ale v XIV. ani v XV. věku není o tom stopy, že by žid u nás nosil kolečko. Teprve v XVI. věku tak rozkázáno. Naproti tomu „židovský klobouk“ musil mít, a židovka zvláštní šlojif, aby na první hled byli znáni. Židovský klobouček, jehož zvláštní podobu nesnadno vypsati jest, byl klobouk bez okrajku, z jehož vrchu trčel brot, a na něm někdy upevněna kulička. Nižádný kus židovského šatu nebyl tak konservativní jako tento židovský divný klobouček. Už v nejstarším středověku měl touž podobu jako u věku patnáctém.⁴⁾ Vždy a všude vézol jeho ráz v tom, že musil mítí patrnou špicí⁵⁾ V XV. věku běže na sebe židovský klobouček měkkou formu čepice, ale ovšem vždy se špicí velmi zřetelnou

Čís. 171.
Bronzová figurka
šaška na dudy brajícího z XV. stol.; ze
sbírek Neuberkových.

¹⁾ Histoire du luminaire od Henry René d'Allemagne. 183. 207. -

²⁾ Louandre. Artes sompt. II.

³⁾ Histor. kalend. r. 1590. 1. leden.

⁴⁾ Hefner-Alteneck. Obr. 266. Grädl. Gesch. d. Egerland. 183. Srovn. obrázky v I. díle. 253. Henne am Rhy. II 192.

⁵⁾ V Němcích se tak připomíná ve XII. stol. Anzeig. für Kund. d. deut. Vorzeit. II. 37.

(obraz č. 172.). V lobkovické modlitební knize (liber precum) z r. 1494 našli jsme židovské žluté čepice, jichž hroty jitrnicím jsou podobny a ne málo dlouhé.

Na čepicích polských židů v téže době shledali jsme kromě špice obrubu klínovitě vyfyznutou,¹⁾ kterou asi vzali židé z čepic slovanských.

Podle kloboukův a čepic s klobouky se shodujících, mívali cizí i naši židé „ožidlí“. Městské právo doby husitské²⁾ nařizuje, že žid „nemá v rúše choditi s obojkem než s ožidlím“. Ožidlí bylo podobno kuklici, a skutečně nacházíme, že naši židé chodívali ještě v první půlce XVI. století „v židovských kuklách“. Bílé ožidlí při žlutém dlouhém plášti, jehož obruba je hebrejsky popsána, má na sobě žid italský v knize Bonnardově.³⁾ Na poznanou a na pohanu měly míti české židovky v XV. věku šlojře se žlutými, širokými okrajky.⁴⁾

Čís. 172.
Z biblí kutnohorské.

Katovi a katovce, lidem zadním a povrženým tak, že v chrámě musili sedati a klekati na obzvláštních místech a po smrti ležeti stranou hřbitova mimo lidi „pocitivé“, přikazovalo městské právo z husitské doby pocházející, aby chodili v červeném rouše.⁵⁾ Červená barva měla býti při brozné práci katovým znamením „nepocitivity“.

Jináče o kroji nikdy nekázali onřadové katům nic. A protož shledáváme na všech obrázcích nejen z XV. století, že katové a jich pacholci jsou co do mody největší šviháci. To roucho, které zvali kteříkoli karatelé nepocitivým, krátkým a oplzlým, rozpustilým, mívali na sobě právě katí a bificové — aniž drželi se barvy červené, jakož jim řády kázaly. Bificové v Hodinkách kláštera sv. Jiří mají kabáty modré a škorně buď červené nebo žluté.

Čtoucí rač pohleděti obrázku (č. 106.), na němž malováno v díle Richenthalové upálení mistra Jana z Husí. Není-li bific, stojící při pravici českého mučenníka, pravý švihák? Na hlavě má malý birýtek s dlouhými fafrnochy; tělo tkví v kabátci krátkém, dole vystřihovaném nebo řezaném. Nohy jeho obuty jsou střevíci se zobáky; slovem švihák!

¹⁾ Matejko Ublory.

²⁾ Právo Soběslavské řečené.

³⁾ Bonnard-Costumi. I. 77.

⁴⁾ Nařizení v Plzni. Arch. Pam. VII. 593.

⁵⁾ Právo Soběsl. Rakop. univ. knih. 17. C. 22. 112.

Také po švábácku vypadali čeští kati a biřicové, nikoliv jen kostniční. Přítomný obrázek č. 173. z r. 1495 představuje kata při práci. Jiný človíček toho rázu katovského v téže knize má už na sobě leccos který kus parády, která teprve v následujícím století zakvetla plně: mluvíme onen veliký biřt s ohromným pérem pětrosím a onen krátký kabátec, jehož rukávy jsou nadmuty a „provlačovány“.

Čís. 173.
Životové mučedlníkův z r. 1495.

Čís. 174.
Životové mučedlníkův.

Na obrázku č. 174. představujeme člověka méně povrženého nežli byl kat, ale přece ještě náležitěho „k zadní sběři“. Je to český nějaký biřic. Má kabát s puntem, po boku šavli. Nejveseleji vypadá jeho čepice.

* * *

Také „prázdným ženám“ od pradávna kázáno městskými a jinými oufady, aby byly některak znatelný po svém rouše. Ale co do znamení toho nebylo v stejný čas ani ve všech zemích jednotajno. V Římě konec XIV. století byly znatelný po bílém plátěném krátkém šlojfi, jež nosily na hlavě (in testa un mezzovelo bianco di Cambrai.¹⁾)

¹⁾ Gay. Glossaire. 260.

Někde jim rozkázali, aby nosily pláště kratičké příliš, jinde — na příklad v Berlíně r. 1486 — jim poručili, aby nenosily klobuk na hrdle, než aby svými plášti pokrývaly hlavy; barva obyčejně jim určovali oufadové zelenou¹⁾ nebo žlutou jako židům.²⁾ I v našem právu řečeném soběslavském ukládá se laryním čili ženám, aby „chodily v šlojřích s kraji žlutými, aby po tom známy byly.“ Jináč ovšem chodily prázdné ženy v šatech podle možnosti velmi modrých, rozpustilých.

Šat do hrobu.

O tom šatě není v XV. století hrobě zpráv. Tu a tam vyskytne se správička o rubáši nebo čechli do hrobu, ale z té zprávy mnoho se nepochytí. O králi Václavovi, když r. 1419 umřel, čteme, že z Vyšehradu na hrad Pražský vezen byl v prosté rakvi dřevěné, oblečen jsa pouze v rubáš.³⁾

Jináče, kdyby čas byl klidný býval, byli by oblékli nebožce Václava jako jiného krále v skvostné roucho královské, ozdobené zlatem i kamením ryzím nebo falešným. Krále Ladislava r. 1457 oděli k pohřbu v zlatohlav.

Majíce před rukama některé doklady ze XVI. století soudíme snad právem, že kněží bývali kladeni v hrob oděni jsouce znaky svého kněství, nejobyčejněji ornátem.

Urození a měšťanští lidé oblékáni do hrobu v ten šat, v kterém chodili.

Zdá se, že tedy jen chudší člověk oděn byl do hrobu v pouhý čechel nebo rubáš.

V XVI. století také zařivali mrtvolý do pláten a suken.

Na konci zmíněno buď, že nejedni lidé světští, ovšem pouze kato-ličtí, pečovali o to, aby po smrti byli pochováni v sukni a kuklici mnišské. Vyčítáť mnichům Tůma Přeloučský r. 1502, že pány pochovávají „v svých kápích a v svých aparátích mnišských“, ovšem, aby za to měli odměnu.⁴⁾ Nejlépe bosáci a dominikáni uměli urozeným a bohatým nabízetí své šaty do hrobu. Známo, že i Petrarka tak pochován (1374).

¹⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 468.

²⁾ Berthold. Vydání Pfeifferovo. I. 115.

³⁾ Tomek. Praha. IV. 7.

⁴⁾ Arch. zems. Bratří.

Prameny mnichům protivné vesměs vykládají, že nabízejíce hábit a kuklu, slibovali tím skrácení očišcových muk.¹⁾ Český rektor universitof hněvivě si zapsal r. 1605 do knihy, že krev Kristova zbaví nás hříchův a ne „*pannus, non vestis hujus aut illius monachi*“.²⁾

Katoličtí zpravodajové vykládají jináče. Prý přijetím kuklice zaslibuje se těžce nemocný řeholí. Kdyby ozdravěl, byl by slibem vázán; ač-li by ho snad nějaká výplata nerozvázala zase.

¹⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 850.

²⁾ Oekonomica v arch. zems. č. 14. 442.

Kroj a šaty chodící v XVI. věku.

I.

Část přehledná.

1. Konec krojů středověkých.

Šat středověký přežil, vrchol bujnosti krojové; reakce v Čechách; v cizině hubatá obuv, mparti.

Obyčejně se psává, kteraké pronikavé změny i co do zevnějšího habitu všech vrstev evropské společnosti způsobila německá reformace.

Toť chlubné nadsazování.

Pravá příčina, proč všecka vzdělaná Evropa hnedle na počátku XVI. století vzala na sebe kroj v některých kusech prostější, zahrnující vybujelelost středověkou, jest pouze ta, že kostým středověký vůbec byl došel až k těm koncům, od nichž nemohl živou mocí dále rozvínován býti. Charakteristické jeho kusy došly pomalu ad absurdum, staly se ne chutnými, směšnými. Mohly-liž zobáky u střevicůž ženské nohy býti ještě delší? Mohly-liž kabátce býti kratší, u ramenou vycpanější, u boků utaženější? Mohly-liž dámy pás svůj ještě výše sunouti nežli sunuly? Mohly-liž jedny vykrajovati prsa více, a druhé naopak haliti se tuzeji? A barvy, merhování čili šachování šviháků mohlo-li ještě pestřejší býti?

Zajisté nikoli.

Nemohl než vyniknouti kroj nový, opak předchozího.

A nezvratilo-li se všecko všudy v opak, musilo se aspoň uhoditi v střední cestu střizlivou; zženilý habitus mužů XV. věku musil státi se mužnějším, a středověký sešněrovaný šat nemohl než státi se pohodlnějším. A tato reforma šatů chodících udála se bez německé reformace náboženské; ba lecco napraveno a takřka organicky změněno už koncem XV. věku, tedy hromádku let před německými reformatory.

Na samém prahu XVI. věku u nás bujnost krojová došla své vrchole, proti níž energicky a s výsledkem pracováno. O té vrcholí bujně praví

náš český letopisec při roku 1505: „Těchto let předešlých několik a při tom léta nejvíce rozmohli se divní krojové šaty na páních, vladyských obého pohlaví: sukně jedna z mnohých barev jiného a jiného sšívání, též nohavice; že od kabátův a od nohavic musil několik zlatých dáti, a střevíce dlouhé pod kolena co korbele a ženy kratičké na dva prsty, a s tobočkami chodily.“¹⁾

Universitní paměti připomínají ty bujně módy při r. 1501.²⁾

Při tom, tak vypravuje letopisec, „bylo rufianstva a cizoložstva i nešlechtného kněžstva“ tolik, že lidé po domích — nevěřice kněžím dosavadním — sami sobě volili kněze, a tak se „pikartili“.

V tom už patrna reakce, třeba pokoutná a nedovolená, kteráž snažila se s nápravou společnosti napravit také kroje.

Ale byla v touz chvíli reakce i veřejná, ouřední. Roku 1503 zapsán v městskou knihu pražskou „artikul o neřádích“, jenž zněl: „Co se roucha a kroje oplzlého dotýče a merhovaného na lidech městských, o to obojí páni (staroměstští konšelé i novoměstští) s panem administrátorem a kněžími aby se sešli a na něco pomyslili, čím, kudy a kterak by tomu mohlo překaženo býti.“³⁾

A skutečně sešli se napotom všechny tři obce pražské nejprve v koleji, kdež byl větší sál nežli mazhaus v radnici staroměstské, tehda ještě malíčké, a tato zajímavá valná hromada měšťanů pražských uložila konšelům, aby stavili ony bujnosti a rozpustilosti v krojích s důvodem, „co se městských lidí dotýče, že jest proti milému Bohu a k lehkosti i ke škodě městům pražským přílišné přemovávání, vykrojování, také i oplzlé chození ženského i mužského pohlaví.“⁴⁾

Tehda tedy utrpěly bujnosti dosavadního kroje středověkého ránu velikou. Měšťané hlavního města se jich sřikali. Na vyšší stavy ovšem so svými odpory odvažovati se nesměli, ale na ty mívali posměch za zbraň.

Zdá se, že jinde co do bujnosti krojové bylo divočejí než u nás. Odtud to, že se Pražané smáli a zhoršovali nad šaty biskupa Sidonského, jenž z nouze přišel posluhovat podobojím. Přišel též v šatě „s barvami“ a letopisec nevrle poznamenal: „Roku 1504 přijel po Prahy důstojný hrabě kněz biskup Philip Sidonský z vlasti vláské s žákem krajčím, a ten naň udělal šaty s barvami jako na blázna.“⁵⁾

Poněvadž jediný zákaz bujných krojů u nás jako jinde jakživ málo platil, vydali Pražané v prvních letech XVI. věku zákazů za sebou několik. V nejprudších záповědech s oblibou jmenována tehdejší móda „oplzlým chodem“.⁶⁾ Roku 1518 hrozí se přímo trestem těm, kdož neodloží „roucha mrzkého, oplzlého s vycpávaným krytím (poklopem —

¹⁾ Staří Letop. 276.

²⁾ Monument. universit. II. 196.

³⁾ Arch. praž. č. 203. 29. Též Desk. Misc. 75. 22. kus III.

⁴⁾ Arch. praž. č. 203.

⁵⁾ Staří Letop. Exempl. Neuberkův. 116.

⁶⁾ Arch. praž. 994. 86. Rok 1510.

braquette) chodíce co kanci a býkové; kdožkoli bude takový buďto městský nebo cizí a vandrovní, bude trestán!“¹⁾

Dle zpráv Viollet-le-Ducových byla v týchž letech jako u nás i ve Francii tuhá opposice proti středověkým krojům, a že i v Němcích dávno před reformací snažili se o střízlivější kroj, toho důkazem sněm augusturský r. 1500 konaný, v němž tytéž zásady se ohlašují, o kterých mluví r. 1503 Pražané v koleji císaře Karla IV.

Jakož řečeno, některé začátky k novému kroji staly se již koncem XV. věku. Ve Francii nosili už dávno škorně široké, zahodivše nosy či zobáky.²⁾ I v Němcích — v Norimberce, kamž nejspíš docházely vlivy románské cestou kupeckou — r. 1493, tedy dávno před reformací, vyskytuje se obuv tapě zakončená nebo i v polokruhové výběžky kolem prstů se rozšiřující.³⁾ Poslední záповěď střeřviců nosatých — calcei lonati — stala se v Sensu r. 1528.⁴⁾

Renesance vláská mladá, silná, také nezůstala beze stop v kroji. Vlečka na ženských šatech zkrátila se, po roku 1520 zmizí všude na čas, kabáty se prodloužily, nemírného vycpávání zanecháno; chodící sukně mužská oblékána obojí: krátká i velmi obšírná a dlouhá; „chomouty“ na hlavách ženských vzaly za své. Tu proměnu naznačil svědek těch věcí slovy:⁵⁾ „Za mé paměti nosily se ještě špičaté střevice, sukně krátké a ouzké, vocasaté kukly. Ale ta starožitná sprostnost nebo mírnost na ženy přišla. Ty opustivše rozličné šlojše nebo rouchy, od kterých prve veliké hlavy sobě dělávaly, toliko jednu se nyní zavíjejí a sprostněji chodí. Zlato, stříbro a perly i podolky rozličných zvířat, drahými kožemi a hedbávím premované, téměř docela jsou zavržly. A co dím o dlouhých vocasích, kteréžto leč při zemankách s těžkostí se kde více již spatřují. Dosti poctivý nyní jest oděv ženský a dosti slušný neb křtaltovný, a nebylo co slušně štrařovati, kdyby se od některých po vrchu tak příliš nevykrajoval.“

Na obraze č. 175. podávááme příklad „počestného“ šatu urozených lidí, jaký byl na prahu XVI. století. Klečí tu Trčka z Lípy se svými dvěma syny, proti němu choť jeho, rozená z Lichtenburka, s dvěma děvčátkami. Dívčiny mají suknice vykrojené, na hlavě mají karkulky. Matka má na hlavě zavítí s podhubkem, dosti umělé a na drátech. Synové i otec jsou v chodících sukních velmi obšírných; boši bez kožicha, otec s kožešinným límcem. Na hlavě má Trčka čepce sítkový. Barvy jsou všecko velmi světlé, bledé. Při Trčkově upozorňujeme zvlášť na šňurování, jehož stopa jeví se na rukáve.

Na obrázku č. 176. vidí čtoucí pannu o svrchní sukni zdvižené při chůzi; před ní jdou dva mládenci v krátkých sukních chodících, všecko poctivých; nohavice mají ještě po starodávnu, střeřvice však již pěkně široké, ale ne hubaté.

¹⁾ Letop. Staří 424.

²⁾ Obrazy a důkazy v Hefner-Alteneckovi. 355. 491.

³⁾ Rohrbach. Kostum. 231.

⁴⁾ Scheible. Die alte gute Zeit. 77.

⁵⁾ Z něhož čerpal Aubanus-Mirotský. „Obyčaje národů“.

Čís. 176. Tréka z lipy. Paul z Lichtenburka. Z německo-brodského kancionálu z r. 1606.

Oba obrázky poslužítež za vzorek počestného kroje českého, jaký byl asi do let dvacátých u věku šestnáctém.

Leckterý bujný kus kroje z předešlého století pozůstal nadále už jen dvorským a panským bláznům; ti na příklad mívali v XVI. stol. šat podvojný barvený (miparti) anebo i merhovaný čili šachovaný, kabátec příliš krátký, obouvali se škorněmi červenými o dlouhých špicích, vstavovali na hlavu kápi s ocasem všelijak dlouhým a obvěšovali se zvonky nebo rolníčkami. Také kati a po nich němečtí lancknechti

Čís. 176. Život sv. otců. Rukopis musejní z r. 1516.

oblíbili sobě i na dále na šatě podvojnou barvu, ale nepřestali pouze na tom, že každá půle jednotlivých šatových kusů byla barvy jiná, oni pokročili nad to dále, že kázali sobě šiti každou půli svého šatu jiným střihem.¹⁾ Miparti, podvojná barva i střih dvojný na téměř šatě udržel se leckde ještě i v XVII. věku u lokajů; v našem věku oblékání touto starobylou bujnou modou podvojnou ve Viterberště, v Dánsku a jinde slovinci odsouzení k trestům mnoholetým. Takž aspoň správa z r. 1847.²⁾

¹⁾ Výklady a obrazy v Schelblové Die alte gute Zeit. 56. 57.

²⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 118.

Že by se proměna kroje u nás na počátku XVI. století udála byla rázem nebo nějak rychle, toho tvrditi nelze. Poklopec XV. století neslušný a zfetelný a krátké kabátce buď u nás pohoršení pšísňých lidí ještě r. 1519. Pišet Matěj poustevník roku řečeného Pražanům: „Oděv na obojím pohlaví těch lidí pohanský a sodomský se vidí a zvláště na mužském pohlaví; v těch kabátcích a nohavicích právě sodomsky chodí, odhálující se i svlačující až do kabátu před pohlavím ženským jako hováda, a zvláště to krytí u nohavic, to peské a sodomské nesou, aby rozpalovali oheň smilné žádosti.“¹⁾

Drželi se naši šviháci tedy hodně dlouho úzké gotické mody věku předchozího. U nás vůbec gotika v umění déle kvetla nežli jinde, ba právě v prvních letech XVI. věku vybuchla v nejmalebnější formy. A je sloh umělecký vřdy v souvislosti byl s krojem, to poznáno a napsáno již kolikrát.²⁾

Co do nových mod XVI. století, kteréž osmělujeme se nazvati renesančními, platí staré zkušené pravidlo:³⁾ nejprv jeví se u dvorstva a při českých pánech; po nich začnou se opíčiti šviháci městští; proti nim venkovská šlechta zemanská na časy zůstává netknoutou; též tak lid.

2. Nová moda do polou XVI. věku.

Vznik kalhotu; živůtku; bířít; kožešina; premování; šat řezaný, vyvlačovaný; obuv široká; přepych; Bratři šat pošmourný; vousy, vlasy.

Na počátku XVI. věku vznikly puctivice čili kalhot (kalibot, galioty, franc. culotte) dlouhé jen až po kolena. Starodávné nohavice (trikot), které pokrývaly celou nohu až do špičky a paty, rozpadly se tím ve dvě půlky; dolejší půlka, lýtka pokrývající, jest „punčoch“, a ten stal se od těch dob družbou krátkého kalhotu. Že by němečtí lancknechté provedli rozdělení bývalé nohavice ve dva kusy, jakož se tvrdívá, nevěříme.⁴⁾ Ti jenom přijali a svým hrubým nevkušem potom skazili věc již hotovou.

V pražských inventářích postřehli jsme stopu oné charakteristické, organické proměny starobylých nohavic ponejprv r. 1505. Přítomný obrázek č. 177., ačkoli original jeho jest z doby o něco pozdější, pro svou prostičkou podobu může posloužiti za poučení o kalhotě a punčochu formy nejprostější a nejpřirozenější.

O něco před tím nápodobné proměny dočkala se ženská sukně. I ona, byvši po věky jediné individuum od hlavy až do paty, rozstřížena jest na dvě: vznikl samostatný „živótek“ z kusu hořejšího, a dolejší větší zvonovité části zůstalo jméno „sukně“ napořád.

¹⁾ Bartoš písař. 1519.

²⁾ Neuwirth. Gesch. der bildend. Kunst. I. 184.

³⁾ Jen srovnej v Polště tabule Ublorů Matejových ze XVI. stol.

⁴⁾ Rohrbach. Kostum. 248.

Na obraze č. 178. dvě paní mají zcela zřejmě životek od sukně oddělený; jedna má při něm i rukávce zvláštní. Na ostatních paních nevidět dobře, mají-li ještě sukně po staré módě s životem v celku či nemají. První životky v našich inventářích sledáváš teprve po r. 1520, čímž ovšem řečeno, že přišly životky na svět už před tím rokem praveným. Roku 1521 zůstaly dva „životky“ v dědictví po nebožce urozené paní Johanně Berkové z Dubé.¹⁾

Možno, že jiné šťastnější oko najde živůtek v pramenech ještě o něco dřívější nežli měla paní Berčinka, ale nechťsi, o mnoho starším nebude. Vždyť v krásných miniaturách „Životů svatých“ v universitní knihovně chovaných a z r. 1516 pocházejících, životku od sukně ženské odděleného ještě nikdež nepostřehněš.

Rozumí se, že sukně starodávného způsobu živa byla ještě po několik desítek ročních.

Pás na sukni byl v Němcích²⁾ i u nás ještě r. 1510 hodně vysoko, po tom již šine se doleji. sž život ženský nabývá aesthetické vděčné formy.

Také nemohly se všechny dámy české tak snadno odhodlati k hrdinskému kusu, aby sukni na dlouhý čas zkrátily. V letech třicátých století šestnáctého³⁾ již zase nosily svrchní sukni tak dlouhou, že ji buď vlekly za sebou „ocasem“ nebo ji při chůzi zdvíhaly.

Proti „vocasatým“ sukním káží kněží stejně tak, jako činvali jich předchůdcové XV. věku. Bavorovský r. 1550 míní, že „vocasatý“ sbytečný oděv vymyslela „bláznivá marnost“.⁴⁾

Životek i sukně u krku slušně zapínány byly po celou první půl XVI. věku. K úplnějšímu pokrytí jal se posluhovatí nový kus šatu před tím neobyčejný, „kolár“ totiž, jenž stal se pak rázovitým znamením celého XVI. věku. Kolár jest límec pokrývající krk i ramena, časem beroucí na se i podobu kabátce otevřeného.

I mužové jali se ho nositi. K půlce věku začaly se u nás i jinde švihácké paní zase silně na prsou odkrývati; ovšem paní nejlehčího zrna takového vykrojování vlastně nikdy zcela se nezřekly a nikdaš ho nezanechaly. Kterak vypadaly takové paní veselé, rázu lehčího, toť ukazuje obr. č. 179. V polou století volá hněvivě kněz Bavorovský: „Kdo z rozumnějších na potvornost a smilnost šatstva bez lítosti máše nyní

Čís. 177.
Z biblí Severynovy
r. 1537.

¹⁾ Arch. praž. č. 584. 48.

²⁾ Rohrbach. Kostum.

³⁾ Ctibor Tovačovský z Cimburka, Hádání pravdy a lži. 1539. 72.

⁴⁾ Postilla. 212.

Čís. 178. Z knihy „Hádání Pravdy a Lži“ Ctibora z Cimburka a z Tovačova.

Čís. 179. Kniha „Hádání Pravdy“ r. 1539 p. Tovačovského z Cimburka.

patřiti? Nosí někteří oděv kusý, opslý, kterými více své hanby obnažují než zakrývají. A ten vymyslela smilnost.“¹⁾

V tu dobu čuby a kožichy zkrátily se a obojí vzaly na se šíří výložky a rozmanitější formy, pokud ovšem základný stříh proměnu dovoľoval.

Na hlavu mužskou i ženskou přišel v XVI. století **biret**, **birýt** (fr. *barette*),²⁾ jenž tím způsobem také stal se rázovitým znakem dotčeného věku.

Jsa původně na prostředku mezi kloboukem a čepicí (Aubanus-Mirotický zve birýty „tkanými klobouky“), biret byl nejprve obšírný, ale dleňm doby zmenšoval se, až ustanul na malé čepičce všelijak zdobené.

Biret XVI. století byla pokrývka hlavy z tvrdého plátna suk-nem, aksamitem, hedbávím potaže-ného. Byl o širokém dně a štor-cem či okrajem schlípeným nebo zdviženým. Prvotně byl mužům, ale dámy ujalý ho také brzy, neboť paní rozhodly se v první půlce XVI. věku nepokrývatí sobě vlasť tou měrou, jako bývalo u věku pře-dešlém — a na to hodil se biret výborně. (Srovn. obr. č. 179.)

Lidu v Němcích překáženo biret sobě na hlavu sázeti.³⁾ Náš lid, trváme, o birýt nestál. Bíle-jovský hněvá se na ženské pohlaví, že „napořád téměř mužského roucha požívá v oděvu v birýtech“ — jen prý chudší nosí klobouky.⁴⁾ —

Pod birýtem nosívala obě pohlaví často **karkule sítkové**. (Srov. obr. č. 175.)

Moda prvních biretů přišla k nám z Němec. Rovně takový biret, v jakémž na obrázku našem představen jest pod č. 180. některý z rodiny Trčků, vyskytuje se často na dřevorytech Albrechta Dürera.⁵⁾

Rázovitým znakem krojovým brzy na počátku XVI. století jsou nabírané varhánkovité šaty. Zvlášť mužské sukno bývalo ve vrapy a varhánky sbírány, buď po celé délce své, buď jen od pasu dolů, buď na ramenou. V pramenech objevují se ty kusy s jménem „sukně na-bírané“, „kožíšky otáhlé řasné“. ⁶⁾ Varhánky zhusta vyskytní se

Čís. 180. Dle obrazu z r. 1616. Majetek kníže Frant. Auersperga.

¹⁾ Postilla Bavorovského. 212.

²⁾ Gay. Gloss. 120.

³⁾ Rohrbach. Kostum. 254.

⁴⁾ Bílejovský. Kronik. cirk. 124.

⁵⁾ Na př. r. 1522 při podobizně Ulricha Varnbulera. Reprod. rytín vydan. od berlinsk. Reichsdruckerei. II. mappa.

⁶⁾ Archiv zemský. Opisy listin bratrsk. z Ochranova.

u nás v biblíech z první půle XVI. věku, nepřestávají pak ani v druhé půlce téhož století, čemuž na svědectví obránek Pavla Chochola v třebeňském graduale z r. 1578. Za zmínku stojí, že varhánky dostaly se i na úbor rytířský, o čemž pěkně poučuje rytíř, klečící v lounském kancionále z r. 1580.

Za ozdobu na šatech zůstala u nás po starodávném způsobě kožešina; tím zvykem naši předkové pořád osvědčovali svoji slovanskou povahu.¹⁾ Oblibovali kožešinu až do věku následujícího. Rok po bitvě bělohorské, když už Praha hodně poklesla, napočítáš v staroměstském stálém trhu nad sto kožešnických kotečů a sklepků, nepočítajíc ony sklepy, jež měli kožešníci při domech svých v rozličných ulicích!²⁾ To přece pronikavě svědčí o zálibě v kožešinných věcech.

Ale v XVI. věku na mnoze dělila se kožešina na sukních ženských a **premováním** jiným, zvláště s aksamitovým. Nezmizela dočista, ale ustoupila. V onom premování, kteráž přešlo na všechny všudy kusy ženského i mužského šatu, přemršťováno tak, že stalo se také rázem a znakem celého XVI. století.

Ale nade všecko nejrázovitějším znamením doby té nové i nového kroje stalo se **řezání a vyvlačování** oděvu kde jakého. Bírýt, kabát, sukně, životek, poctivice, šuba i boty — slovem všecko, všecičko se vyřezávalo, rozsekávalo a jinou světlejší i bohatější látkou se provlačovalo.³⁾

Vlastně má tato nová moda začátky své už v koncích věku předchozího. Matejko ve svých Ubírech má k té modě řezací a vyvlačovací obrázky dokonce již z r. 1447!⁴⁾ Ale to je omyl. V půlce XV. věku nikomu nepřišlo na mysl vyvlačovati řezaný šat. Na řezbách polských Vít Stwosza (1477—1489) objevují se šaty vyvlačované asi vůbec po prvé,⁵⁾ a doba Stwoszova jest jich začátek v Němcích, v Čechách i v Polsku.

Na konci XV. věku ještě užívali té ozdoby řezané a provlačované velmi střídmě a jen po různu; na počátku byly řezy svislé, nevalné; vykrajovány formy peckovité, vejčité, plaménkovité pouze na švech, na rameni kabátců, na rukávě některé sukníčky.

Teď v XVI. věku jali se prostřihovati a provlačovati všechny plochy na oděvě jakémkoliv a prostřihovali je na všechny strany, šikmo, kříž na kříž, sestavovali z nich hvězdy a všeliké figury. Při skrovnosti jest řezba a provlačování ozdoba sličná; tím způsobem ji ujali národové západní, jimž po mnohé stránce elegance přímo vrozena.⁶⁾

Ale naši sousedé Němci v tom nemírně přemršťovali.⁷⁾ Aby hodně mnoho plochy šatné mohli prořezati, jali se kabáty a sukně mužské a

¹⁾ Vecellio. *Habiti antichi*. 317.

²⁾ Arch. praž. č. 994. 200—201.

³⁾ O německých formách čti v Rohrbachově *Kostumk.* 248.

⁴⁾ Ubíory. Matejko. *Tabule* 1447—1492.

⁵⁾ Viz obrázky fotograf. v uměl. průmysl. museu v Praze.

⁶⁾ Srovnej pouze prostého kramáře francouzského v *Harvard Dictionn.* III. 51. z r. 164. Máť několik střídmých klínků vyvlačovaných na prsou a na rukávech.

⁷⁾ Rohrbach. *Kostum.* 248.

Čís. 181. Z knihy p. Konáče z Hodištkova.

jiné příhodné kusy oděvné schválně nabírali u varhánky, jež prořezávali, vyřezávali i záda; rukávy silné nadouvali a nabubřené jali se několika příčnými pásky rozdělovati v několik oddílů podkasanych, všechno tuze prořezovaných; takž rovně i kalhoty ve tři, čtyři částky příčně rozdělovali a vysekávali; bírétům dali formu placky veliké, kterou buď obvěsili mnohým peřím, buď prořezali a provlékli tuze. Přidáme-li k tomuto líčení německého přemrštěného šatstva i ten charakteristický doplněk jeho, že totiž nespokojili se Němci s novověkou širokou obuví, alebrž že ji u špice nevkusně rozšířili v „obuv hubatou“ (Kubmaul), tož teprve zcela dobře porozumíme obrázku přiloženému pod č. 181., představujícímu veselé a bohaté pijáky a jich ženskou společnost, jak vypadali r. 1537 a jakž dostali se i do české knihy, jednačejí „O ukrutném hříchu opilství“.

Moda toho šatu přemrštěného přešla k nám z Němec; styky Čechů s Němci od vystoupení Luterova byly velmi přátelské. Německý nevkus

v šatech přinesen k nám s německým luterstvem. Víme to z písne posměšné, písne Pražanů proti českým luterským a Pikartům asi r. 1525 složené,¹⁾ jež dí:

„Pohleďte Luteráni,
kterak ste velmi zděláni,
dali ste víru za kroje,
převáleli vás bez zbroje
Němci spletení:
tu bířty co okřiny,
a sukně jako varhany,
k tomu karkule červené
a nobavice sekané
vám frejmarčili.“

To jistá věc, že se řezané a provlačované šaty mravokárcům libiti nemohly.

Němečtí kazatelé horlili všickni způsobem týmž, jako ještě r. 1578 volal Mathesius, farář v Jáchymově, že prý šat rozřezaný jest „zurfetzte, zurschnittene, zurhuntszte . . . bűbische Kleidung“!²⁾ A „klukovský šat“, toť nadávka z míry prudká!

Naši karatelé nebyli celkem zdvořilejší. Žalanský vymysliv zřezanému šatu jméno **anatomie**, dí trpkou výčitkou: „A vůbec tak se soudí, že proměnné, divné zřezané, zkarbované, zřádrované a zmotrchané roucho jest znamení divné, proměnné, vrtkavé a zmotrchané mysli!“ A poptav se dále, jaká vlastně potřeba šaty sekati a řezati, Žalanský opakuje svrchu psanou myšlénku o shodě duše se šatem slovy štiplavými: „Zdaliž tou neforemnou anatomí všechněm neukazujeme, jací jsme doma uvnitř, sami u sebe, v srdci, to jest zřezaní, strhani, lehci, a neceli?“³⁾

Provlačování došlo největší rozměrnosti na mužských nohavicích, jimž říkáno v Němcích pludrhosen, v Čechách **plundry**. Kdežto v románských zemích obyčejně přestávali na sličném kalhotě, třeba dvakrát přepásaném a nadutém,⁴⁾ vznikly v Němcích nebo v Nizozeměti⁵⁾ asi v polovině XVI. věku⁶⁾ nemotorné plundry, jejichž nejšerednější formou bonosili se němečtí žoldnéři, vůbec povědomí jménem lancknechtů. Kromě jich nejspíš ještě oblékl se v ně řemeslný tovaryš.

Stříhem jich netrudil si krejčík hlavu přilíh: obyčejná forma podkolenního kalhotu rozstřihána jest totiž na tenké řemeny směrem s hůry dolů a mezi ty řemeny neboli popruhy vtěsnána, všita lehčí, barevnější látka měrou přehojnou, nemírně hojnou.⁷⁾ Nebyly ještě nejobšérnější

¹⁾ Jos. Truhlár. Č. Č. Mus. 1884. 546.

²⁾ Z „Bergpostilly“ str. 49. Výpisek dra. Zíbrta.

³⁾ Žalanský. Knížka o ctnosti anjelské. Vyd. 1724. 200. Výpis dra. Zíbrta.

⁴⁾ Louandre. Artes Sompt. II.

⁵⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 65.

⁶⁾ Anzeiger für kund. d. d. Vorzeit. 1858. 218.

⁷⁾ Rohrbach. Kostum. 271.

pludrhosny, při nichž kalhotové pruhy byly z pěti loket sukna a vyvlačování bylo z dvaceti loktů hedbáví. Že byly valně obšírnější, o tom v části zevrubně.

Proti plundráům kázali kněží, světská vrchnost trestala nebo aspoň zahánbovala jich ctitele a nositele. Na příklad v Dánsku prý řezati musil bičie pludrhosny chlapíkovi na těle; jeden z kurfiřtů braniborských prý buď zavíral provinilce v sroubek jako blázna nebo kázal přestříhnouti kšandu, aby pludrhosny na zem upadly.

U nás bujným lidem některým nevkus německých plunder se tak zalíbil, že r. 1556 na sněmě vynutil záповěď. Vylícojí se v artikuli sněmovním ty kalhoty jakožto „kroj posměšný, poctivice zřezané, z kterýchž podvlačování až přes lejtky i doleji visí, kterýmž Němci pludrhosn říkají“. Prý je to šat ohavný, škodlivý. Kdo prý z vyšších stavů se jím oděje, ať souzen na soudě zemském, oděje-li se jím kdo z nižších, budiž saven šatlavou.¹⁾

Obrázky plunder viz v části zevrubně.

Než zdá se, že jich zhoľa nepřestali zdejší parádníci nositi. Vždyť ještě r. 1568 s hněvem píše v minuci své Tadeáš Hájek, že se některý „těmi nepoctivciemi splundrovanými jako jiná potvora zpotvořuje“.²⁾ A r. 1565 platí se v úctech jindřichohradeckých za 12 loket barchanu po 8 groších českých na pludrhosn pro J. milost pána.³⁾

Ohavné pludrhosny, v nichž člověk vypadal jako v sukni, přestaly v Němcích kolem r. 1590; přestaly s lancnechty. Mírnější jich formu podrželi žoldnéři Švýcaři i v století následujícím. Co však u nás zveřejňuje se pod jménem plundrů, to nejsou vždy nemotorné kalhoty lancnechtské, alebrž jen obšírný kalhot podkolenní, a třeba i nic nerozřezaný.

Kazatel Bavorovský marně nadává šatům řezaným. Bláznovství prý vymyslilo, tak míní ctibodný kněz, ten šat „potvorný, řezaný, navlačovaný, ve kterémž lidé více za potvory než za lidi se ukazují“.⁴⁾

Ten šat zřezaný panoval ještě v době Šimona Lomnického a zdá se, že do té doby u mnohých nad obyčejnou míru vybujnil. Dít Lomnický r. 1615: „Tomu místo dáti mohou, kteří před 40 neb 60 lety živi byli, že jsou naši Čechové staří v takovém oděvu zřezaném, premovaném, vypčpávaném nechodili, ba ani nevidali, jako se nyní vidí!“⁵⁾

Nařkal-li mravokárce předešlého století tuze na to, že v tehdejším kroji pýchalo se zlatem a drahými látkami, tož zvedlo se po té stránce již od první části XVI. století ještě divočeji. Po příkladě Španělů, jimž nalezena „zlatá“ Amerika, navěšeno a našito na tehdejší kroje zlata a stříbra měrou před tím nikdy nebývalou.

Také větším a pronikavějším obchodem olaciněly všelijaké látky, druhy velmi drahé a vzácné, a stávaly se tudy přístupnější. Víc než

¹⁾ Sněmy. II 707.

²⁾ Minuci Hájkova.

³⁾ Úcty. Opisy Tischerovy.

⁴⁾ Postilla. 155.

⁵⁾ Pejcha. Lomnický. 58.

drahdy i při stavech nižších přicházelo do módy všelikteraké hedbávi a samet, takže všude v Evropě oúřadové i sněmové nemohli než marnotratný přepych stavovati všelijakými zákazy a příkazy.

Sněm angéburgský r. 1548,¹⁾ aby předešel ochuzení osob i krajin, rozkázal rytířům, aby se strojili sukněmi nanejvýš z damašku a nikoli z aksamitu nebo z karmazínu. Zlaté prsteny a řetízky aby „nevynášeli“ nad 200 zlatých rýnských.

Paničky rytířské měly se spokojiti se čtyřmi hedbávnými sukněmi, „totiž jedné z aksamitu a tří z damašku nebo podobného hedbávi, a to bez perel, zlata aneb stříbra, chtěly-li by je pak opravití dáti, že to mohou učiniti s perlami a stříbrem, však toliko povrchně přes půl čtvrti lokte zšíři“.

Která rytířka prý má víc šatů nežli čtvero, nechat je uchová dětem. Birčtka a zlaté čepce smějí rytířky nositi, ale šňůrky nebo „šmuky“ na nich aby „přes 40 zl. rýnských nevynášely“.

Urozenějším „pánům“ dovoľoval sněm řečený nositi zlato na sobě, ale ne víc než za 500 zlatých rýnských; paní mohly klénoty míti do 600 zl., šat jejich neměl býti ze zlatoblavu ani stříbroblavu, než z aksamitu a karmazínu nebo jiného hedbávu, „ale bez přemování se zlatem“. „Futra“ čili kožešiny sobolové pro drahotu neměli ani paní na sebe bráti; měli se odívati jen ve futra lacinější.

U nás v Čechách také sněm r. 1545 uznal za povinnost svou zakazovati plyné šaty, ale pustil se domluvně jen do sedláků, kteří tenkrát chodívali v šňůrách zlatých a v košilích kmentových zlatem vyšívaných.²⁾ Že se urození paní čeští touž dobou tuze hušvali na měšťany a měšťanky naše, které chodily v nákladném rouše, v čubách, sukních aksamitových, damažkových a jiných hedbávných, a že trdili si rozum otázkou, „kde ti chlapi na to berou,“ to víme ze satirického „rozmlouvání“ souvěkého.³⁾

Dle „Mravů“ Strejcových chtíval se tenkrát každý stkvíti „co maňas ve zlatě“. Viděti, že naši předkové od sedláka až do urozence mívali peněz dosti, zlata dosti i přes nezdravý přepych, pokud kdo nerozumný mu byl nakloněn.

Výjímku z té nádhery a z obecného přepychu činili jako v století předešlém Bratři čeští, jichž náboženství v první půlce XVI. století daleko široko po vlustech našich bylo veřejné i tajné rozšířeno.

Z jednoho listu, jež psal starší Jednoty bratrské kdysi před r. 1528 sice vysvítá, že i bratři a sestry bohaté nakazily se přepychem. Vyčítá se jim, že se šperkuji, ženské mladé nebo v letech že kožíšky otáhlé, řasné sobě působí, že se odívají v košile nebo rukávce nebo fěrtochy zbytečně vyšívané, že kupují blány, harasky, hedbávnky a paučníky a vůbec roucha drahá; mužové že oblibují sukně nabírané, košile s obojky vyšívanými, obuv příliš hubatou.⁴⁾

¹⁾ Artikule jeho po česku vyložené v rukop. Hist. Bohem. tom. VIII. 150. v. mus.

²⁾ Sněmy. I. 611.

³⁾ „Rozmlouvání člověka ryt. s pánem“. R. 1554.

⁴⁾ Arch. semaký. Listiny bratrské; opisy z Ochranova.

Roku 1538 sněm bratrský zapověděl svým vyznavačům „šaty opislé, řezané, krátké, šmuky zlaté, peří za klobouky; ženám sukně vykrojené, široce premované, šněrované, střevice nízké, čepce a tkanice zlaté, obojky peřesté.“¹⁾ Slovem, zapověděl jim sněm novou modu tehdejší.

Úhrnkem však jest věřiti, že Bratři, zvláště stavu městského, dosti ochotně poslouchali, ba i šlechtici bratřští že uskrovněovali se v šatech nádherných. Ale aby docela se vymanili z mody, toho tvrditi nemůžeme. Ve spise Kalencově r. 1542 vždy zase mluví se o bratřích a sestřích šperkovných, přý chodí v kunách a lišcích čubách, v potvorné obuvi i v řezaném rouše a v aksamitovém premování. Posměšně dokládá Kalenec: „A kteří by se první sprostnosti drželi, ty učitelé mnozí v pu-směchu mají a pošmurné býti praví.“²⁾

Kněz Bavorovský se z nenávisti k bratřím šatům těm cudným posmívá; ale nesmaje se kroji, než barvě smutné, zova pro ni oděv ten pošmourným, stejně tak, jak svrchu pravil Kalenec. Přý „užívají někteří oděvu sprostného, pošmourného, a jakí oni vykládají, nábožného, a ten vymyslílo pokrytatí“.³⁾

Na posledku zmíniti se jest, že k znamením nové mody XVI. stol. náleží mužská brada. Ale zápasila mužská brada a „frňousy“ s holo-bradou XV. věku dlouho. Mužnější té modě nechtěl obvyknouti český letopisec, ať r. 1518 píše: „Ty brady a frňousy nemotorné a mraké co néjací Turci aby nenosili“. Přý je má oufad kázati srpem řezati.“⁴⁾

Co do stroje vlasů oblibovali mužové v XVI. století na rozdíl od mnohovlasých kadeřávků století předešlého vlas mítí dle západních vzorů buď krátký zhoľa nebo obyčejněji s pačesy do čela i při uších přistřiženými. Ten způsob pačesový zanikl u vyšších stavů po r. 1540 modou španělskou. Měšťané ho podrželi na časy dlouhé.

Děvčata za celé století, jako druhdy od věků bývalo, ráda chodívala prostovlasa, jakož vidíme r. 1516 při nevěstě v miniaturách „Životů svatých“. Tať má dlouhé vlasy na záda plynoucí a cestičkou uprostřed temene rozdělené. Bilejovský sice vyčítá, že v těch dobách dcerkám vlasy byly stříhány jako pacholíkům, „což přý prve bývalo slé znamení, když které vrkoč uřezali“⁵⁾ — ale nám se podobá tato moda krátkých dívčích vlasů býti pouhou výminkou.

Vdané paní vlas pokrývaly všeljakými klobouky, čepci nového rázu renesančního a kromě toho i starodávnými plachtkami, o nichž viz v části zevrubné. Která si vatavila na hlavu po švihácku birýtek, nemohla ovšem vlasů pokrýti (obr. 179.).

Nejobyčejnější zavití ženské hlavy v první půli XVI. věku podává obrázek z díla Hádání pravdy a lži, r. 1539 robený a pod č. 178. položený.

¹⁾ Sněmy brat. v. Výb. Liter. II. 1438.

²⁾ Arch. zemský. Listiny bratrské.

³⁾ Postilla. 212.

⁴⁾ Staří Letop. 424.

⁵⁾ Bilejovský. Kron. církv. 124.

3. Mody románské v Čechách.

Nadívané šaty; partikál; vlečka, prémy, fértuchy; krátké kroje; peří; pantofo; okruží; Čechové se zcizují; smutek modní koncem věku, moda francouzská, švédská; český šat cizí.

Od polovice XVI. věku ¹⁾ — po některé stránce vlastně již od r. 1530 — začali se vyšší stavové naši právě tak jako němečtí a polští strojití novými modami španělskými, které vymyslelo otrocké panstvo absolutního dvora madridského, a kteréž byly od doby Filipa II. čím dále tím stuhlejší, prkennější a nevkusnější, až se staly dokonce nepřirozeny a ohavné. Repraesentace těch španělských mod, koudelí, bavinou a koňskými vlasy vycpaných, kteréž i na čilé a elegantní Vlchy i Francouze mocné měly působení, až se jim vzpírali drahně, jest kabát vycpaný či nadívaný, nadívaná ramena a náramky při obojím pohlaví, nadívané, krátké, bubnovité kalhoty a krátký pláštík.

K té modě koudelné a tudy lživé nehodil se poctivý a jadrný meč; k ní hodil se tenký rapír pro parádu a strojenost.

Španělský krátký pláštík jest vůbec povědomý. Byl jako delší límec, sotva že kryl záda. Nebyl tedy ani na krytí ani na obřev — byl jen pro parádu. Nižší lidé ve Španii nosívali vždy i potom pláště dlouhé s kapucí. Také zase obnoveny ke krátkým kalhotám nohavice spodní (trikot), kteréž od stehů až do stěvků pokrývaly nohu všecku a jsouce nově vynalezeným způsobem pleteny, přiléhaly věrně. Pletené trikot na místě starodávného sešivaného prý měl nejdříve francouzský král Jindřich II. a anglický nemrava Jindřich VIII. Prý obdrželi pletené nohavice hedbávné ze Španie, kdež vzaly svůj začátek.²⁾ Punčocha se vůbec nehodila k španělské modě, musily dlouhé přiléhavé spodky znovu vzkříšeny býti.

Španělskou modu na českém pánovi představuje přiložený obrázek č. 182. Není doslovně taková, jako jsme ji svrchu vypsali. Je tu zmírněna, řekněme: po česku změněna ve formu ne tak prkennou. Šňůry na kabátě má pán Ronšperský též nějak širší a hojnější než španělský kostým snese. I plášť pánův delší a místo rapíru drží pán pořádný meč.

Obyzdnější nežli mužská moda byl ženský кроj španělský. Ženské nadívaly po španělsku své životky tak, že forem prať nebylo viděti: od krku do pasu byl život rovné vycpané prkno. Tenkrát vymyšlena šněrovačka, kterou se ženské utahují po tu chvíli.

Čilým vláským a francouzským paním španělské prkenné mody na dlouho se nezalíbily; něco z nich ujal, jinému se bránily; takž po příkladě nehodné královny francouzské Kateřiny z Medici začaly se paní šněrovati umělými šněrovačkami tak, že formy svého těla zřetelněji

¹⁾ Rohrbach. Kostum. 269.

²⁾ Rohrbach. Kostum. 278.

Čís 182. Náhrobek v kostele ronáperském.

okazovaly. Markéta z Valois, povědomá nevěsta noci svatobartolomějské, pokročila v těch věcech tak daleko, že jala se prý šněrováním zdvižené dočista odhalovati, kteráž moda pak stěhovala se s oblibou dvůr ode dvora po vši Evropě. Že i naše některé paní a panny něco toho oblibovaly, o tom píše lascivným veršem r. 1616 Lomnický.¹⁾

K ženským španělským modám jakožto nejkrásnější kus náležel **partykál** nebo **kortukál**, čili řekneme novějším slovem — **krinolína**.

Kortukál i partykál všelijak se vykládají; nejobyčejnější z francouzského názvu „vertugade“, „vertugale“ — vertugardien „stráž ctnosti“.²⁾ Naším starodávným slovníkům jest kortukal „crocotula, sukně co zvon“. Veleoslavín zove sukní zvonovou kortukal i „portukal“.

Kortukál byl dlouho skutečně podoby zvonové, až naposled koncem XVI. věku sůživ se při nohách rozšířil se nahore při bocích v obšírné kolo, tak že podobal se sudu. Kortukál vůbec vznikl kdysi ve Španii v první půlce XVI. věku; k nehybnému škrobenému kroji dvorskému se výborně hodil; vycitujeme tu španělskou grandezzu z kosmografie Zikm. z Púchova, kdež dí se r. 1554, že dámy španělské „ohkládají se dřevěným обруčem okolo pasu a šaty na něm zavěšují, aby se nádherněji kráceti zdály“. Do Francie prý přišel o některý drobet času později a panoval u vznešených až do 30leté vojny od Visly a Němanu až po Gibraltar; nosily ho Polky na východě rovně jako paní sicilské a paní v Lisaboně.

Na poučenou, která vypadala sukně s kortukálem, klademe sem zajímavý obrázek bílé paní ze sádky hradeckého (č. 183.). Bílá paní nemá na obrázku kortukál nejhorší. Horší je ten, který je nahore i dole stejně široké kolo.

Které dámy nestačily kortukál s обруčí dřevěných, železných či drátěných, vycpala boky kolem kol polštářiky uzeným bachorům podobnými. Jsou to ona „vlaská břicha“, na něž hněvá se Marek Bydžovský z Florentina; jsou mu to nekřesťanství, turečtí krojové. Zvláště se líbilo tak Angličankám za panování Marie Tudorské a královny panny Elišky. Chtěl-li by tedy regisseur divadla na příklad onu nekrálovskou scenu Schillerovy Marie Stuartky, kde obě královny se spolu sejdou, aby se

¹⁾ Pejcha Živ. Lomnický.

²⁾ Racinet W. 264. Planché I. 186. Fairholt. Cost. in Engl. 445. Quicherat 357. Lacroix. 594. Challamel. Histoire de la mode. 58. Ve všech všudy dílech kostymních kortukálu věnuje se stát. Nám neptipadá citovati jich pro výsl. dnou marnost těch výkladů o kortukálu. Jak filosoficky umějí Němci spojovati takové bláhové výjevy modní s historií obecnou, to ukázal dr. Rud. Schultze v knize Modenarrheiten. Tu pojednává se o vertugadé a krinolíně ve třech kapitolách Trikráte květa moda krinolín; v XVI. věku španělská, o níž nad čarou jednáme; po druhé francouzská od r. 1700 až do dob guillotiny; druhá ta epocha končí se hroznou scénou s popraviště. Dubarrové, když ji kat Samson stal, strhli pacholci krinolínu s těla a ukazovali ji jásavému lidu pařížskému! Třetí dobu přivedla císařová Eugénie před 40 lety. Prý po každé době následovaly v historii katastrofy; po první vojna třicetiletá, po druhé revoluce a vojny, po třetí zase vojny s Hradcem a Sedanem.

Čís. 189. Bílá paní ze zámku jindřichohradeckého.

tuze ošklivě pohádaly, historicky věrně vystrojiti, musil by dáti obléci obě královny do ohromných krinolin, jejichž nestvárnost směšnou čtoucí nejlépe pochopí, když představí sobě, že nehybný procpaný život ženský vystupuje z ohromné mísy neb ošatky asi tak veliké, jako přední kolo obyčejného kočáru. S toho kola spadá sukně rovně dolů. Byl to učiněný veliký zvou. I 12 stop objemu držel partykál!

Dle francouzských autorů přikázal r. 1561 Karel IX., aby ženské na bocích nevycpávaly se šífe, nežli do dvou loket objemu. Toť se rozumí, že ho neposlechly, ačkoli pravdě slušno dáti svědectví, že francouzské a vlaské partykály nikdy nevypadaly tak nevkusné, jako anglické a španělské. Viz jen v lobbkovické knihovně onu pamětní knížku, do níž mladí pání na svých cestách dávali sobě malovati erbíky, dámy a lecco jiného na památku. Gentil donna neapolitana v této knížce českého šlechtice namalovaná má r. 1609 partykál tak skromný, že jí dokonce pěkně sluší!

Španělský partykál — třebať nemnoho nadutý — zalíbil se i Čechům. Která paní nevlezla v sukni obručovou, navlékla aspoň kolem bokův onen oblý polštářík, s něhož sukně také jako s partykálu padaly dolů jako forma zvonu. České paní zvaly ony polštáříky, jakož svrchu připomenuto, „vlaská břicha“ nebo i „klobásy“.)

Z těch právě dob španělského partykálu pochází i našich českých selek dosavadní zvyk, že sobě boky obkládají obdloužnými polštáři, ovšem daleko mírněji a tudy vkusněji, nežli to dělala královna Eliška anglická, nebo že berou na sebe sukní, kolik mají a kolik boky snesou. Zlobí se na ně už Veleoslavín, že sukní na sebe a „jiného bláznovství“ tolik navěsí, „že toho časem unéstí nemohou“.²)

Proti partykálům kázali všickni kazatelé všudy. Protestantské paní v Curychu přísným rozkazem r. 1575 nesměly na sebe obruč bráti.³) A jako v Němcích hněval se pro partykál magister Westphal (Hoffart-teufel), tak na příklad i náš Štelcar Želetavský s hněvem přednášel svým posluchačkám: „Mají partykál ve způsob formy od zvonu, na němž sukně leží divně premovaná, drahým kamením a jinými věcmi krumplovaná. Mnohé pak panny a paní časem na sebe nabourou hedbávných sukní a mantlíků, že se sotva v tom obrátiti mohou.“⁴) Toť se ví, že pro takový kroj ďábel, jenž to všechno vymyslí, ty paní a panny do peka stáhne.

Nejplastičtější a s příslušnou dávkou nadávek popisoval ty španělské partykály našich a německých paní doktor Guarinoni; prý vypadá ženská po předu jako pivní věrtel a po zadu jako ohromné kolo parm-ského syra.⁵)

¹) Jméno to našli jsme v archivě praž. v knize č. 1070. 175. R. 1618.

²) Politia. Veleoslav. IV. 557.

³) Scheible, Dje gute alte Zeit. 700.

⁴) Hannů. Č. Č. Mus. 1864. 267. Štelcar. Knih. duchov. z r. 1588.

⁵) Grewel. Guarinoni. 770.

Partykál zašel u nás teprve v první půli století následujícího, sedmnáctého. Naposled ho nosily už jen starší paní — a jeptišky.

Při partykálu přestaly dámy skládati sukně své do měkkých malebných řasů a záhybů. Měšťanské paní — zvláště starší matrony — věrný zůstávaly ovšem i nadále staré modě skládající sukně, jakož svědčí obrázek č. 184. od prof. Šolty, kreslený dle náhrobní tabule chrudimského kostela Sv. kříže.¹⁾ Matrona má na hlavě čepici se zavlijetím, jež pokrývá i hrdlo. Hlava leží na velkém polštáři.

Uvedením partykálu sukně se kolem kol natáhla, stočila. Za to ji obložily všelijakým krumplováním i kamením drahým, „šmelcem“ a prýmy vždy širšími a hojnějšími. Vyčítáť Veleslavín: „Jame samá pýcha a nádhernost v oděvu; nebo není-li to věc městům záhubná, že za samé to sklo, jemuž vůbec šmelec říkájí, z měst Pražských na dobré stříbrné a zlaté minci tak veliká summa peněz do Benátek vychází, za kterouž by se některý tisíc vojáků proti Turku vychovati mohlo.“²⁾

Stran prýmů dí Veleslavín: „Někdy sukně jejich tak mnoho krásných prýmů mají, že na ně větší náklad jde a více stojí než sama sukně, a tak na jedenkaždý šat dvojnásobní náklad jíti musí; některé paní i zlatem sukně své přemovati dávají, nepovažující toho, že taková pýcha a skvostnost, poněvadž nejsou z rodů urozených a slavných, na jejich řád nenáleží ani jich nectí. Již pak k tomu přišlo, že čím více vrchnost zapovídá lidem takovou nádhernou skvostnost, tím oni více na ni vynakládají. Ano, čemuž se mnohem více podiviti sluší, řídce nyní tak chudou a chatrnou selskou děvku uhlédáš, kteráž by na šatech svých něco od aksamitu a hedbáví neměla. Co se peněz do Vlach a jiných cizích zemí vyveze!“³⁾ „Mnohdykrátě na samý prým okolo jedné sukně celé věno nestačil!“ tak vypravuje Havlík z Varvažova, maje na mysli Vlašky i Češky.⁴⁾

Ostatně tou dobou a modou i muži přepínali „v šňůrkách a tkanicích“ i u všelikém přemování, jakož to víme ze satiry Rozmlouvání sv. Petra s Pánem.⁵⁾

Na přítomném obrázku č. 185. podáváme Češku vznešenějšího stavu, jakož ji vykreslil ve svém díle Vlach Vecellio r. 1598. Stavíme ji na oči pro prýmy na sukni. Ačkolí Vlach Vecellio mohl některou českou dámu tohoto způsobu v Benátkách viděti, nicméně jsme přesvědčeni, že své české obrazy kreslil podle obrazů německých, zvláště Ammanových. Nepřeme, že tak mohla některá česká paní vypadati. Vecellio vydává Češkám svědectví, že jsou velmi počestné a cudné, líčí kroj přítomný takto: „Birét hedbávný se širokým okrajem nosí, pod nímž vlasy ve zlaté síťce spevněné se spatřují. Konec oplečí jest sebrán v okruží,

¹⁾ Nápis je: Letha p. 5 . . strzedu przed swatym Martinem umrzela ie(st) slowutna Katerszina Brachaskowa a tuto pochowana g(ost) oczekawagac prziascie Syna Boryho.

²⁾ Politia. 489.

³⁾ Politia. 567.

⁴⁾ Šlech. obcov. 1618.

⁵⁾ „O obyčejích a povahách nynějšího lidu“. Překl. z r. 1585.

Čís. 181. Z chrámu Sv. kříže v Chrudimi. Kreslil prof. Šolc.

ramena kryta hedbávným kolárem; živátek elegantně k prsům přiléhaje prýmy, tkanicemi hedbávnými nebo aksamitovými zdoben; též tak rukávy, jež jako oplečko u zápěstí sbíraným obojkem ruku objímá; sukně okrouhlá bez záhybů obklíčena jest prýmy vlněnými nebo hedbávnými, kteréž bývají nejdoleji s trásněmi.“¹⁾ Vlečka čili ocas ženské sukně srovnával se dobře s modou španělskou. I protož také naše paní opět — po nedlouhé přestávce — jaly se nositi sukně ocasaté, čili, jak Jiřík Závěta ze Závětí pojmenoval, „sukně s obdýlným vlakem.“²⁾ Do toho vlaku pustil se horlivými slovy Vavřinec Rvačovský ve svém Masopustě. Z jeho slov dovídáme se, že českých dám vlaky dlouhy byly na loket nebo dva.

Po něm i český Polák Bartol. Pa-procký ne bez ústítku vypravuje, že dcery pohlížejí za sebe jako lišky, vleče li se ocas za nimi „křtaltovně“.

Také poeta Lomnický nepoetným pé-rem svým pustil se do ženských vleček. První verše zdají se míti základ nebo úmysl hygienický, jakož ho již měl při stejné příležitosti svatý Bernardinus ze Si-eny dvě století před Lomnickým. Práví:

„Sukně nesou vocasaté,
a zvláště paní bohaté,
co nějaký ocas paví,
až očím nebývá k zdraví,
když se tak za nimi vlekou,
že prach mezi oči metou,
jiná jí činí tou vetou,
též jí práší mezi oči,
nejvíce, když se v tanci točí.“

Čís. 185. Noble di Boemia
dle Vecellia. Venetia 1598.

A na jiném místě zase mu to nedá, aby se neposmál vlečkám, že „jsou to drabá chvoštíště, vocasy, jimiž paní blechy sbírají“. I Lomnický má strach, jako starodávni předchůdcové jeho mravokární, aby „na těch ocasech se ďábel nevozil“.³⁾ A na jiném místě přivozuje Lomnický historii prastarou a vědy znova ohřívanou, kterak nějaký světec optal se ďábla, proč se směje. I odpověděl prý ďábel, že sblédl tovaryše svého, an se vezl na ocasaté sukni ženské a spadl do bláta, když byla paní sebou trhla.⁴⁾

¹⁾ Vecellio. Habiti. 818.

²⁾ Z výpisů dra. Zbrta.

³⁾ Pejcha Života. Lomn. 1615.

⁴⁾ Tamže. 59.

Tato historie týká se vlastně sv. Ambrože. Prý se procházel s klerikem sv. Zenonem. A tento zamklý člověk pojednou dal se v smích, až se popadal. Na dotázku Ambrožovu pak vykládal, že čertík usnul na vlečce jedné ženy pyšné — a když (per lutum transiens caudam ne inficiat, exaltat) vyzdvihla ocas, aby ho blátem nepokálela, spadl čert do louže jako kotě.¹⁾

Připomínáme tu povídku, aby čtoucí zvěděl, jak starý jest boj proti ženským ohonům! Kterak do časů Lomnického historie se skroutila, to již méně zajímavě.

Na konec stojí za zmínku, že se ženské vlečky dostaly i do žertovných hádanek čili „pohádek“. Ptá se jeden: „Hádej, které chvoštíště jest nejdražší a nejméně užitečné?“ Odpovídá druhý: „Ocasy dlouhých suken ženských.“²⁾

Na sukních mívaly dámy pásy jako drubdy nádherné a parádní. V první půli století následujícího postřehuje se, že pásů, jichž nádhra byla dostoupila nanejvýše, ubývá. Přestávají býti modou³⁾

K pásům v druhé půli XVI. věku přibývají čím dále tím hustěji zvlášť u paní měšťanských, **fértochy** nádherně vyšívané „barvami“. Úzké zástěrky staly se krojem honosným a stálým, v němž chodily paní i na ulici, ba nesvlékaly jich ženské ani když braly na se kožichovou šubu svrchní.

Na obraze opočenském (č. 186.) rač ohledati čtoucí kromě španělské mody, dosavad vyličené, zvlášť fértoch nádherný, který má na sobě urozená kmotra při křtinách. Velmi poučný obraz ten, jež klademe asi do r. 1576—1580, představuje rozličné úkony a služby církevní. Je tu křest, svatba, zpověď, kázání, přijímání svátosti.

Od let sedmdesátých zavedly naše paní způsobem francouzským a španělským také u nás nejkratší šuby a kratičké „mantliky“, jichž vzorek též na obraze opočenském, a to na dámě, která se zpovídá, a na druhé, která je kmotrou.

K šubám, jež sahaly sotva na boky, a k svrchním sukním přidaly dámy tehdejší rukávy „zbožené a zžahané“ a tak otevřené a dlouhé, že jim to slušelo dle slov Štelcarových jako netopýřům. Praví ctihodný kněz dosti negalantně: „Dábel vymyslel mantlíčky a čubky krátké, že sotva ramena kryjí, ješto předkové takového oděvu neměli, ale poctivý s rukávy, že by z jednoho takového dva mantlíčky byly; milujice stud, nedali jich tak premovati, jako nyní dávají širokými prýmy okolo hrdla z předu a z zadu. s přišívánými šmelci neb zlatými štefty s perlami i s drahým kamením skruplovati, při sukni živátek a rukávy zbožené a divně zžahané po španělsku nebo po francouzsku s otevřenými rukávy jako netopejři, při nich majíce stahy s velikými ženklemi zlatými neb stříbrnými, že se to zvoní jako zvonci na kukle bláznové.“

¹⁾ Landau. Schleppengeschichten. Presse. 1893. Juli.

²⁾ Zibrtův Český Lid. III. 86. — Štelcar l. c.

³⁾ V našich měšťanských inventářích dlouho ještě toho nenacházíme; v rakouských pramenech postřehl to mezi r. 1601—1623 Pröll. Progr. Wien. Gymn. 1888. 82.

Čís. 186. Kopie starého obrazu na Opočné.

Na kloboucích a biretech mužských i ženských při románských modách nešetřilo se nikterak peřím, čím více tím větší paráda. Roku 1597 tuze se na to rozhněval Lomnický.¹⁾ Prý i řemeslníci, třeba v odraném kabátě byli, „musí peří mítí“; „když jen má šmuk a pero taky jako psi vocas nějaký“.

Zvláště na písafě vyjel si Lomnický pro tu cizinskou pernatou stráj:

„Po vlasku nesou šaty,
každý jako pán bohatý,
zvláště písafi někteří,
nepočne písafem hýti,
ať má hned peří pštrosové
a ještě mnohému sluší
lép za uchem pero husí.“

Jestli se vyrojilo druhou polovicí XVI. století mužských všelijakých klobouků tak rozmanitých síla, že nesnadno je vypisovati, tož ještě větší rozmanitost byla co do krytí ženské hlavy. Volá Štelcar kněz:²⁾ „Co pak na hlavě, jaké čepce panny nyní mají, buďto zlaté aneb s divnými barvami vázané; jiné po španělsku aneb po francouzsku vlasy zapletené na strunách nosí, vrkoče s divnými třapci. Ženy po španělsku na hlavách zavítí nosí, vyhlídají z toho co z kukly. Některé mají na hlavách kloboučky se záponami pod peřím; jiné širokými tkanicemi obtažené s divnými šmelci a štefty zlatými; čepičky, karkule s perlami, divné špendlíky.“

Cizinské vzory popadly nádhrou svou i obuv našich vznešených paní a panen. Dávalyť sobě střevíce i krumplovati zlatem a perlami. Na tak drahé střevičky navlékaly „pantafle“. O pantoflích, drahým kamením vysázených, mluví Lomnický s výčitkou.³⁾

K těm všem svrchu dotčeným cizinským krojům přišlo naposled i „okruží“ jakožto kus rázovitý, ohromný to obojek sbíraný, škrobený a na drátech či podpinadlech ležící.

Obojky a oboječky bílé, nevalné postřehujeme na obrazech našich a cizích už v první půli XVI. století. Oboječky, jsouce původně jen ozdobnější konec košile, rostly. Roku 1542 vyčítá Kalenec ženským členům „Českého Bratrstva“ rozličná vyšívání s „vokružím“. ⁴⁾ Také si r. 1556 píše Mandelina z Hradce Anně z Rožmitála, že jí nemůže tak brzy vyšíti „okruží“. ⁵⁾

Ale to všecko byly jen podfízené kousky, doplňky tehdejšího kroje.

Naproti tomu vzniklo větší a ještě větší okruží jakožto samostatný kus kroje někdy v letech sedmdesátých ve Francii. Prý si je vymyslíl král Jindřich III., čemuž dobře věříme; bylť v tom člověku

¹⁾ „Instrukcí hospodáři“ Lomnického. Str. 183. 182.

²⁾ V knize duchovní r. 1588.

³⁾ Pejcha Života. Lomnický. R. 1615. 66.

⁴⁾ Arch. zemskej. Listiny bratrstva.

⁵⁾ Tischer. Kopial. pís. pamět. 44.

více bláhovosti než rozumu. Nelze sobě věru nic nepohodlnějšího představit nad ono naškrobené veliké kolo, v němž hlava lidská jako v ohromné míse sedí.

Středné začátky k těm sbíraným samostatným okružím pozorujeme u nás v kancionále Táboorského¹⁾ r. 1561. Tu klečí měšťan v španělském šatě v kratičké šubě, v krátkém kabátci a kalhotech španělských s trikotem — a při krku malý sbíraný oboječek má. Nápodobně v třebeňnickém graduale z r. 1575. Všecka okruží, která tu jsou malována, brají už patrně dílohu samostatnou, ale jsou dosud skrovna. Patrně, že malíř Ornyš kolem sebe větších neviděl.

Těž v bratrských „Pisních duchovních“ z r. 1576 na obrázku zastihli jsme šlechtice s malým sbíraným obojkem. Na minci Zdeňka ze Šternberka z r. 1573 již souvěké okruží větších, stojatější²⁾ — ale v malém čase potom již kází naši duchovní mravokárci s kazatelen proti velikým „čapím hnězdům“, kteráž byla složena ze dvou, ze tří obojků na sobě položených, mřížovaných, krajkovaných, cípátých a horkým železem zviněných.

Na příklad Štelcar praví:³⁾ „Co pak dím o vokružích, jaké nyní nesou muži, ženy, panny a mládenci z paučníku, z tykyty, z vlaského plátna a z kmentu, a to ať jest ze dvou aneb z půl třetího lokte, dvojnásobní, se špicí vytaženými a naškrobené, jiné okrouhlé, ležící na ramenou, jsouce nápodobné k čapímu hnízdu, až na to ohyzdno hleděti; prve z toho mívali šertoušky k zakrytí hanby, a již to dali za krk, aby všem známe bylo, že se za hanbu nestydí.“

V Curychu r. 1575 reformovaní kněží rozkazují, aby trojnásobné okruží změnilo se v prostý límec.⁴⁾ Tu tedy nastává reakce. V též čas asi v letech od roku 1575—1585 rozšířilo se u nás okruží, z Francie přinesené, a odtud bralo se dále na východ do Polska a do Rus. Na tabulích Ubiorů Matejkových mají v letech 1576—1586 střední okruží jen ženy. Za to od r. 1588—1632 jsou nabíraná okruží u všech stavů obojího pohlaví. V Rusku se k té nemotofe panstvo chovalo chladněji. Viděli jsme okruží na obrazech, ale jen řídko.

V Praze již r. 1578 vypravuje soudní kniha,⁵⁾ že kdos popadl tovaryše zámečnicka „za voboje, až mu vokruží od košile utrhlo“. Tedy nechytili se té mody jen urozenci, došlaté již k obecným. Mravokárci nikdy nepřestali tepati nemotornou tu modu. Vypravovali všelijaké anekdoty, jak čert s okružím měl co činiti, posmívali se lidem, kteří veliké okruží kol hrdla mítí musí, ale při tom nemají košile.⁶⁾

Na posledku Guarinoni, doktor při dvoře Radolfově, r. 1610 svádí vinu těch ohromných „krejzlů“ na samotné pohlaví ženské. Kdo prý je

¹⁾ V univ. knih. č. 17. A. 40.

²⁾ V univ. knih. č. 54. A. 83.

³⁾ V knize duchovní.

⁴⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 700.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1051. 137.

⁶⁾ Krupěhorský r. 1612. Z výpisů dra. Zíbrta.

krajzuje a škrobí, kdo je šije, kdo tká a přede k nim krajky a porty, kdo vůbec první začal je nositi? Všecko ženské.¹⁾

K tomu přidává náš Lomnický o málo později (s. 1615) příčinu, proč nosí ženy samy taková okruží: „Naše milé mladé paničky šaty divné, vokruží škrobené, zdirkované, zbírané nosí, jen aby se mládencům a jiným frejřfám líbily, a již se tak rozmohlo to, že žádný to ženskému pohlaví nezoškliví, aby třeba duchovní správcové ústa sobě po uši roztrhli a rozedfeli. Já také vím, že naučením tímto nemnoho způsobím, spíše se tomu budou smáti.“²⁾

A není div to, smál-li se kdo mravokárci Lomnickému. Vidět k téže knize, v níž „pošta Čechicus“ na okruží a jinou parádu tolik dotírá, přidán jest obrázek jeho podoby z r. 1594, jejíž podávám doleji v části zevrubné, a z obrázku patrno, že Lomnický všem těm kaceřovaným modám hověl sám plnou měrou — ovšem jen pokud stačil jeho měšec přecasto derať.

Než s pravdou vyznati jest, že Lomnický k staru přece zanechal okruží a „kedrlí“ všelijakých, chopil se límce nenabíraného, ale přes to hodně velikého a pořádně oškrobeného. Dada se v tom novém způsobě r. 1614 vypodobniti, napsal k obrázku:

„Nechci těch kedrlí,
nestojít o ně umrlí,
ani já o to vokruží,
necht se kdo chce jak s uím tuží,
na mne starce sluší ctnost ta,
abych já se nesl sprostá.“³⁾

Nelze říci, že by v té době, kdy panovalo okruží, jen šviháci a šviháčky byli je sobě oblíbovali. Zlobit se Guarinoni, že i staří učení pánové dávají se rýsovatí a kontrfektovati při knihách, globech a velikým okružím, což prý je mysl a slepota ženská.⁴⁾ Na přítomném obrázku č. 187. podávám vzor okruží střídmého. Petr Vok z Rožmberka a manželka jeho ani nemohli, jsouce přísné víry bratrské, nositi se modou nejbujnější.

Bratři čeští a jiné sekty mravů přísných vyhýbali se velikým okružím právě tak, jako druhdy obojkům „peřestým“. Dle svědectví Slavatova chodili na příklad Mikulášenci „v sprostých šatech s oboječky prostými, překládajícími, bez štyclí, takže mezi jinými snadně se poznati mohli“.

Byli ovšem také kromě bratrů jiní lidé, kteří se bláhové modě stavěli na odpor, ale na konec podlehli, stavše se svým vzdorem i směšni. O takovém jednom zatvraclci vypravuje s patrným posmíškem ve své

¹⁾ Guarinoni. Grewel. 66.

²⁾ Pejcha Života. Lomn. 66.

³⁾ Pejcha Života.

⁴⁾ Guarinoni. Grewel. 66.

Ob. 107. Peter Vuk a Rodimierka a Katarina Rodimierova a Ludovic. Žitava XVIII. storočie.

kronice lounský Mikšovič při r. 1599.¹⁾ Vycítili jsme úsměšek kronikářův hned z prvních slov: „Na den slavný Velikonoční vzkříšení Pána Krista z mrtvých Jan Petrů Nepomucký, sukcentor školní, mládenec probedivělý, plesnivý, který zde v škole od moru (r. 1582) byl, nikdy a snad od narození svyho, poněvadž se tomu velice na odpor stavěl, v nabíraném a připínatém vobojku nechodil, až teprva na stará, jak říkají, kolena, na svrchupsaný den počal choditi a prvotně se zařikal, že ho, dokud živ bude, žádnéj v něm choditi neublídá.“

Velikými obojky, „štycli“ drátěnými čili „podpinadly“ podporovanými, brada mužská, poněkud jsouc přinucena, vzala na se jinou, dlouhou nebývalou podobu. Vznikla totiž zase tak řečená brada kozi.

S okružím a všelijakými velikými „krejzly“ rozvinula se zároveň okruží při ruce čili „tacle“.

Tyto všecky svrchu dotčené všelijaké mody romanské ujaly se borlivě v Čechách; nejprve u pánů a podle nich i u měšťanů, zvláště Pražanů, kteří při stolici Rudolfa císaře měli za mnoho let vždy živou příležitost vídati cizinské mody a přijímali je tak říkajíc z prvé ruky. Protož nedivno, že od let šedesátých až po bělohorskou dobu ustavičně slychati bylo nášky a tužby duchovních i světských karatelů do toho, že Čechové samým sobě se odcizí stanouce se všecko Španěly, Vlasy a Francouzy.

Těmi nášky jsou spisy oněch dob plničky. Mezi nejprvnějšími, kteří tak nařikli, budiž uveden Tadeáš Hájek, jenž ve své minulci, k r. 1568 složené, s povzdechem líčí všelijaké modní proměny v Čechách. Při „tento po vlásku, jiný po španělsku, po uhersku aneb po turecku, jednak pláště s kápičkou, jednak s onškem, jednak s cípy a ocasy“; při „tádný v svém jednostejném způsobu nestojí, než jak v mravích tak v oděvu a v rozličných křtalcích se mění“.

Z následujících hlasů potom Rvačovský r. 1580 dosti nezdvořile vyčítá svým souvěkovcům cizí ony „křtalty“ čili mody.²⁾ Při „smilné zbytky v šatstvu přední plac drží, kteréž se již také těchto časů novým hostinským křtalem mezi nás uvozují, tak že šetříc toho lidé pobožní, nemohou jináč o tomto světě mysliti, než že se již k svému skonání vztekli, a lidé na něm jako obludy omámené chodí“.

Deset let později volá Zámraček v Postille, že není pod nebem národu, aby se v oděvu častěji měnil a potvořil jako Čechové. Uhři, Poláci, Turci při mají svůj starodávňý kroj, jenom ne Čechové. Ti se po vlásku, francouzsku a španělsku „merhují a ladrují“, takže cizí národové na nich „vopíči bláznovství spatřují“. Zvláště na ženské měl zbožný kazatel svrchu. Při se v tom svém zavítí, v obojcích a v přemování podobají k ochechulím mořským.³⁾

¹⁾ Kronika Mikšovičova. Opis z originalu duchcovského půjčil mi laakavě pan archivář Mera.

²⁾ V Masopustě. 79.

³⁾ Postilla. 871.

Upřímně a vlastenecky znějí Veleslavínovy nářky o tom cizáctvu v kroji českém. Výborný náš arcitiskař se strachem do budoucna spojuje Čechů suahu po cizích krojích s nebezpečenstvím českého jazyka i bytu českého národa. Srdečně radí svým krajanům, „aby všetečně nepýchali, jakž posavad s vlaskými, španělskými a francouzskými kroji činili — obávati se v pravdě, aby po malých časích pravý a přirozený Čech nebyl tak vzácný a divný na mostě pražském, jako jelen se zlatými rohy vedle starého předků našich prorocství. Kdo rozum má a z přítomných věcí o budoucích souditi může, ten výborně vidí, k čemu se hrabe“. ¹⁾ Na ďábla svádí Veleslavín to, že zvláště „zemani a lid městský po francouzsku, po španělsku, po německu tak potvorně šaty sobě spremovati a zřezati rozkází“. ²⁾ Prý sám čert tak nechodí! A týmž tónem také nahlíká se do cizinských krojů ve spise zvaném „Lamentací země moravské“ r. 1605; ³⁾ knížka Žalanského (O pokoji etc.) vydaná r. 1611 hledí na proměnu krojovou v Čechách se stanovíště mravného. Dít: „My Čechové právě j-me z cizích národů vopice, jak jsme zavrhlí předků našich kroje, tak jsme zavrhlí i jejich šlechetné mravy, a když jsme přijali cizí kroje, přijali jsme i cizích národů zlé obyčeje“. ⁴⁾

S ústipky o téměř kroji cizím rýmuje Lomnický, přes to, že sám se v něj odívá; cizí kroje na českých lidech tepe satiron Dačický, a to v dialogu mezi starým a mladým Čechem, ⁵⁾ a podle těch mužů vyčítají svým souvěkovcům ještě mnozí jiní duchovní i světští lidé kroj španělský, francouzský a jiný cizinský všelijaký, o čemž by obtlouští knihu bylo lze psáti.

I slepý mládenec musil svým domnělým prorocstvím proti modám cizím bojovati slovy ostrými. Prorokovaltě, že Čechové budou v ten čas nestydatí; ženské pohlaví že bude „cizoložiti s nevypravitelnými národy, zvláště vlaský, španělský, nidrlantský a francouzský národ se jim líbiti bude, jich kroje nevidané, ďáblem vymyšlené že ponesou; tehďáž panny potratí stud, ponesou na obručích sukně, vlasy koňskými vycpávané, špičaté střevíce s vočiama míti budou jak muži, panny prsy své budou nadejmati, jiné obnažené ponesou; protož se Pánbůh na lid a zemi českou rozhněvati ráčí“. ⁶⁾ Rozumí se, že nějaký satirik souvěký vložil toto prorocství slepému mláďenci v ústa pro větší váhu. Tedy všemi způsoby děl se boj proti modám.

Zdá se, že jeden už pak jen nářky o cizinském kroji opisoval z druhého, a to s takovou stálostí, že najdeš v satirických písňích z doby

¹⁾ Politia. 561.

²⁾ Tamže. 567.

³⁾ Rukop. univ. knih.

⁴⁾ Z výpisů dra. Zibrta.

⁵⁾ Rukop. univ. knih. 5. E. 88.

⁶⁾ Archiv v Hradčích nad Jiserou.

daleko mladší, v níž po španělském kroji u nás už ani potuchy nebylo, ještě tuhé do něho nářky.¹⁾

Slušno říci, že u nás v době císaře Rudolfa nepanovaly románské mody samojediny: leckterý kus východního šatu slovanského ujal se u nás třebať s některou proměnou. Takž nosili naši zvláště již v první půlce XVI. století „kaftany“,²⁾ „kabáty bez fas a faldů“, kteréž v druhé půli téhož věku zobeční docela ve všech vrstvách našeho národa. V cechovním řádě města Prachatic r. 1565 hrozí se trestem oněm ženským, které by šily mimo cech — kaftany!³⁾

Tak již zobečníla věc, tak zdomácněl její název!

Biskup Českých bratří Augusta a soudruh jeho Bílek byli na Křivoklátě u vězení odívání v „kaftanky“.⁴⁾ V dobách druhé půlky věku šestnáctého velmi bojně vyskytují se u nás **dolomany** (dalimony, dolimany, dalumany, dalamánky, dolaman, uher. *dolmány*, chorv. *dolama*, *doliman*.⁵⁾ Dle Jungmanna byly to mužské dlouhé sukně uherské. Ale uherské nebyly svým původem. Byly to dlouhé sukně slovanské, po vzorech orientních pořízené.⁶⁾ Agové v Serajevě dosud chodí v dolamech (*dolama*), a Veleslavín dobře je zove šatem charvatským (*crabatis ch.*). Na polských obrazech v druhé půlce XVI. věku jest všecko samý doloman od krále počínajíc;⁷⁾ když pak král polský od r. 1588 oblíbí kroj španělský, drží šlechta dolomany ještě na léta pořád; dolomany o šesti knoflících na prsou a kožíšky pošíté.

Povědomý Palaeologus chodíval po Praze v dolomaně nepošíten s knoflíky velikými zánovními, až ho naposled r. 1600 nějaký školní sukcantor o tu dlouhou sukní orientskou přistrojil.⁸⁾ Touž dobou již měly dolomany u nás nějakou formu po česku změněnou; čítámeť v inventářích městských o dalamanech mužských a ženských „na způsob šlofelce“⁹⁾ a jiných, o nichž se v části zevrubně položí.

¹⁾ Nikdo by nevěřil, že ten nářek o španělských a vlašských krojích zaznívá ještě v naší době! Koupil jsem o prázdninách r. 1890 v odlehlé vesničce české od potulného pěvce „nejnovější“ písničku, nadepsanou „Píseň pro nynější svět“, tištěnou u „Janů v Praze“ a v té se píše, „že nastaly nyní podivné kroje ze Vlach a ze Španěl; nastaly divné kabáty, s desíti neb s dvanácti faldy, s dlouhými kapsami. Naši předkové to nemilovali, jenom v sprostém kroji jsou chodili, Pánbůh je miloval, všeho dost měli. Ženské pohlaví jest ještě divnější nad mužské, musí mít šaty pěknější, na hlavu okruží jak kolečko pluzní sobě posadí“ atd.

²⁾ Jsou již v koubřimské knize testament. z r. 1508.

³⁾ Arch. zemský. Opis z Prachatic.

⁴⁾ Arch. zem. bratra. list. ops. z Warmbrunnu a Blahoslav. Život. Augusta 1579. 40.

⁵⁾ Linde. Slovník.

⁶⁾ Vecellio připomíná je r. 1590 jakožto šat turecký. Gay. Gloss. 557. dī, že jsou „un sorte de tunique militaire“, na prsou s knoflíky a dlouhé po kolena s vlajicemi šosy, o krátkých rukávech.

⁷⁾ Ubiory Matejkovy. Tab. 1576—1586.

⁸⁾ Dvorský. Paměti o škol. 60.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1174. 58.

Než ryze uherské šaty k nám donášeny také. Měšťan staroměstský Ertman vykládá r. 1602 v soudě, že přijel z Uher v šatech uherských a že mu někdo soukenný „mentek jináč kepeniek“ ukradl.¹⁾

Kromě kaftanů a dolomanů nosili u nás čeští mužové i ženy v XVI. věku také „sarmatské klobouky“ či husárky, kteréž pražská synoda r. 1605 i kněžím zakazuje, poněvadž se jim také zalíbily.

V době Rudolfové byla u nás mezi zámožnými lidmi vůbec míchanina mod: španělská panovala a podle ní vběhly sem motivy vláské a francouzské; ani německá moda nebyla potlačena dočista, vímeť, že asi od r. 1560 dosti hojně následována moda brunšvícká, „nový křítal v šedivě sukničce neb kytičce“,²⁾ brunšvícké klobouky příliš zřezané z našich inventářů nezmizí ani ještě v dobách bělohorských; k tomu všemu, jakož praveno, přibýly k nám v obecnější oblibu kusy šatu slovanského a českého. Šlechta v těch dobách si dávala šití, aby byla po modě, u dvorských krejčířů v Praze,³⁾ kteří bývali vesměs cizinci, nebo mívala zvyk, že vandrovní tovaryše krejčovské brávala si za komorníky a lokaje, jen aby co nejrychleji nejnovější modou byla obsloužena.⁴⁾ V zámku leckterého českého šlechtice byl v oněch dobách hotový smatek národů. Na příklad na Štěkni u Jana Zdeňka Říčanského r. 1609 byli marštalíři kozáci (Jan Chognacki), životní pachole (lokaj) Švéd Nylsen, bradýř Němec Šulc a český kuchař Slavík.⁵⁾ Co tu na Štěkni krojův!

Natož pak v Praze, kamž se v době Rudolfové sbíhali lidé cizích krajů ze všech světů kouců! A byli to lidé přerozmanitých stavů a vedli si jako doma. Vzpomínáme jen onoho Anastasia Kalopolusa Graeka, jenž chodě po Praze s Jozafatem Archiapasem a jiným mužem z Hory Sinaiské a nějakým Polákem žebrotou, tak tu zdomácněli, že jednoho večera r. 1610 způsobili na Malém rynečku s ženskými slušný taneček a po něm nealůdnou pranicí.⁶⁾

Není hrubě ani možno, aby cizinské kroje za těmi a jinými všelikými popudy zůstaly u nás bez následování! Na počátku věku sedmáctého v Čechách — zvláště v Praze — tolik krajů panovalo podle sebe, že není lze všech postihnouti. Na přesvědčenou i poučenou příkládáme obr. č. 194. na str. 340 — 341. Čtoucí vidí tu ve Vladislavském sále bromadu obecenstva čekajícího, procházejícího se a kupujícího u dvorských kupcův a kramářů, jichž krámy rozloženy mezi okny a v oknech. Které lidé sem se sešli, jsou buď čeští stavové k sněmu shromáždění, buď jsou to strany očekávající, až na ně od komorního nebo zemského soudu bude voláno. Uprostřed sálu pozorujeme též nějakou tureckou legaci, která chce býti předpuštěna k audienci. V naší příčině jest obraz

¹⁾ Arch. praž. č. 1063. 862.

²⁾ Hájek. Minuci na r. 1668.

³⁾ Vratislav z Pernštýna napomíná Zachariáše z Hradce, aby zaplatil krejčímu dvorskému za šaty, které objednal synu svému. Arch. zemský. Opis z knih rodnické.

⁴⁾ Weigel. Abbildungen d. Hauptstände. 579.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1067. 119.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1067. 299.

vysoce zajímavý. Co tu kostýmů všelijakých! Snadno najde čtoucí dlouhé dolomany, obšitovaný kaftan, dlouhé španělské kápě i krátké pláštiky španělské. Pozoruje však, že nízkých španělských birtů velmi tu po-skrovnu, za to že převládají špičaté klobouky; také bije v oči, že místo kratičkých španělských ksásů čili tycpaných kalhot skoro všude objevují se plundry obšírné, což svědčí, že španělská móda již napolo odstavena. Na obraze vidíme též dvě dámy. Jedna je v klobouce, jenž se od mužských klobouků neliší nic, druhá je v čepici; obě mají na sobě kolár, který délkou svou již podobá se pláštku. Zajímavě, že přišla jedna z těch paní do sálu v zástěrce. Patrně to paní urozená, nějaký pán jí dvoří uctivě.

Proti strnulé módě španělské, která měla nade všemi vrchní vládu, začala se vřede — a u nás též — pronikavá reakce. Móda vracela se od forem prkenných, stuhlých k formám přirozenějším, oku vděčnějším: začala se móda francouzská. V Hradci Jindřichově platí se r. 1607 14 kop 30 grošů na „francouzský kabát“ pro milostpána a pět kop 34 groše za 13 tuctů knoflíků tkaných stříbrných kupuje se od židovky na „černé soukenné francouzské šaty“.¹⁾ Tuť máme tedy před rukama začátek módy francouzské v Čechách, archivem pověřený.

Francie od položení sporů náboženských nastoupením výborného Jindřicha IV. vstoupila po sešlé Španii v popředí evropských států a brzy začala mítí mocné působení v kulturní rozvoj evropský. Jí se řídil umělecký vkus, ona jala se diktovati modu, kteráž opanovala všecku Evropu ovšem povlovně teprve po třicetileté válce.

Zatím již od počátku XVII. století zahazovalo panstvo a po něm měšťané nadité krátké vyvlačované kalhoty španělské s trikotem a začali odívatí se poctivější pytlovitými, dlouhými ke kolenům, jako vidíme na obraze Vladislavského sálu, nebo vrátili se docela k oné prostické formě, kterou se na počátku XVI. věku začal kalhot vůbec. Podáváme vzor na obr. č. 188. Nechat čtoucí jen přirovná tento obraz k obrazu č. 177., uvidí, kterak oděv nohou na obou obrazech, sto let od sebe vzdálených, je stejný: muži se vrátili k formě původní.

Tehda zase punčocha přišla obecněji ke cti. Přechod od kalhotu k punčoše pěkně okrajován, okružní zavrženo a límec oblíben hladký, ležatý, krajkový (obr. č. 189.); konce rukávů též vroubeny sličnými okrajky peřestými.

Ale šmahem a rázem se tak nedělo. Proměna krojů ve francouzskou modu děla se zvolna. Čeští místodržící Slavata a Martinic byli r. 1618 vyhozeni s okem „ve španělském šatě“;²⁾ Slavata dokonce ve škrobeném španělském okružní, jež dosavad chovají v Jindřichově Hradci. Než obsáhla francouzská móda svrchovanou nadvládu, což stalo se teprve po třicetileté vojně,³⁾ na čas pronikla i u nás móda švédských přilehlých kabátcův o krátkém, velmi krátkém životě, krátkých šosech od

¹⁾ Výpisy Tischerovy z arch. hradeckého. Též ve výpisech dra. Zibrita.

²⁾ Skála. Histor. II. 136.

³⁾ Rohrbach. Kostum. 290.

Čís. 188.

Nábrobní kámen synů Jiříka staršího Dobřenakého z Dobřenic.

sebe oddělených. Rukávy švédského kabátu, jehož zjev jest docela nový, originálnější, nebyly již vyvlačovány, jako oblibovala odstrčená moda španělská a rovně tak i nově vzcházející moda francouzská, alebrž byly po předu na celém švu rozstříženy, měkkí látkou vyloženy a knoflíčky i šňůrkami k spínání upraveny. Na ramení podržel švédský kabát vypsaný stejný nádor, jak ho míval španělský. K tomu kostymu již nehodily se střevíce, alebrž brány veliké boty shrnovací. Široký jich otvor nedbale vislval v malebných záhybech.

I švédská moda přidržela se jako francouzská límce rovného, přilehlého a zamítala okružní. Ve Španii a v Hollandě věrně drželi se okružní ještě půl věku. U nás boj mezi ležatým límcem a stojatým okružím rozhodl se v první čtvrti XVII. věku na zahynutí škrobeného okružní. Na

Čís. 189. Jaroslav Bořita z Martinic.

obrázku Paprockého o soudě má čtrnáct soudců zemských okružích, devět límec. To počátek XVII. věku. V době bitvy bělohorské již počet obrátců. Ale ještě Valdštýn nosil obojí modu střídavě.¹⁾

Za vrchního panování vyličených mod španělských a měkkých francouzských — jakož přirozeno — přidržovali se Čechové v zemanském. měšťanském i lidovém jádře svém vždy starších slušných krojů, vážných šub, dlouhých sukní, dlouhých plášťů, českých beranic, českých čepců — kteréž na příklad dle zprávy z r. 1585 nějaký „chudý krigaman“

¹⁾ Obrazy v městském museu.

vozival z Kutné Hory až do Svidnice obchod v nich veda.¹⁾ — A jestli že naši lidé středních stavů co ujali z cizích mod. zajisté si věc upravili svým vkusem, svým způsobem. Steheuní poctivice na příklad zalíbily se v Čechách tak, že zatiskly nohavice starodávné docela — ale měšťan nikdy jich tak neskrátil ani nenadil koudelí, jako to činili páni.

Čeští zemané a měšťané proti španělským nadívaným a strnulým krojům spíše oblékali se v šat řasnatý, a to někdy tak tuze řasný, až se Lomnický na to hněval, řka,²⁾ že mnozí by mohli dobře nahotu chudého oděti jen tím, „co do faldovaných kalihot a nabíraných rukávů se vejde“.

Čís. 190. Česká rodina r. 1618. Kniha univ. kn. č. 54.3F. 87.

Na obrazci č. 190. představujeme českou zemanskou rodinu. Otec, jehož kabát všecek i po rukávech šňůrkami zdoben, vykládá z biblí; podle něho sedí manželka majíc na hlavě cudné zavítki. Živůtek má až ke krku upjatý; z něho vynikají bílé rukávce. Po straně matčině stojí urostlá dcera, jejíž okruží upomíná na španělskou modu; jináč má slušné oplečí a rukávce a zástěrku. Po straně otcově stojí praeceptor maje v ruce hůl, prostředek paedagogický. Pět drobných dětí, oděných jako staří, modlí se před stolem.

¹⁾ Knih. memor. kutnoh. P. 10.

²⁾ Lomnický. Pýcha života. 56.

Čís. 191. Literáti prachatičtí.

Povědomý obraz literátů prachatických z r. 1604, ježž podáváme č. 191., světle ukazuje, kterak svým způsobem uměl se též měšťan český odívati. Základný ráz těch obleků mužských jest zajisté španělský, ale kolik tu změněno českým vkusem praktickým i přirozeným. Poctivice stehenní jsou tu měkké nezbubřelé, kabáty volné nenadité, plášť mnohem delší nežli onen španělský, jenž sotva ramen přikrýval.

Také slušno na poctivost našich měšťanských paní doložiti, že z cizích mod ujmaly jenom to, co se jim hodilo a vkusu jejich líbilo. Byla-li moda neslušná, nenjaly jí. Ujaly ji nejspíš jen paní lehké; vážná měšťanka, vážná zemanka přestávala spíše na krojové míchanici slušného rázu: něco měla po starodávnu, něco po modě, ale jen po modě ctně. Vímeť dobře, když manželka zimního krále Bedřicha povolala k sobě pražské paní, kterak se pohoršily, vidouce, aua králová oděna jest sukni velice vystřiženou na prsech! Sličná a pyšná paní ta měla na sobě právě

modu dvorskou, obyčejnou v Anglii a ve Francii;¹⁾ modu, která se mezi nejvyššími dámami rozšířovala nikoli modními listy — těch ještě nebylo — ale zasláním panenek, figurek oblečených.²⁾ Že pražské měšťanky i v svátečních šatech líšice se od cizinských mod oblékaly se svým způsobem a rázem, to nám dosvědčuje též královna svrchu psaná. Prý řekla, že oděny jsou měšťanské paní směšně a chudičce.³⁾

O té směšnosti pražského kroje ženského zbytečná byla by hádka. Českým paním byla zase naopak paní králová směšna. Ale slovo samo a kritika jím pověšená dosvědčuje, čeho jsme dokázati chtěli, že se totiž naše paní odívaly způsobem svým, rázovitým a slušným.

Čís. 192.

Čís. 193.

Kupcová a králová z mapy Sadelerovy r. 1620. Majetek p. řed. P. Kheila.

Čtenáři nechť popatří na obrazy č. 192. a 193. První představuje měšťanku, pražskou paní kupcovou, jak vypadala r. 1620. Na druhém obraze jest královna z téhož roku, tedy zjistě královna Alžběta, o níž

¹⁾ Ani francouzským měšťankám nelíbila se nahota urosenek. Známotě z mnohých spisů kostymních, že zvaly měšťanky pro tu modu šlechtické dámy „dames a gorge nue“, začtež se odemstily šlechticny měšťankám, zovouce je po sedlivých botkách grisettami.

²⁾ Zvláště se tak dělo za angl. král. Alžběty. Catalog des österr. Mus. f. Kunst. 1891.

³⁾ Skála. Histor. Gindely. Povstání. II. 191.

Čís. 194. Obecenstvo a kupci dvorští ve Vídni

řeč. Měšťanka má kožešinnou čepici, obšitnou tak, že jí skoro nesluší. Okružní má neveliké, a to jí sluší. Přes ramena visí jí kolár jako pláštěk. kožešinou podšitý a premovanýksamitem. Živůtek přilehlý a knoflíky spjatý dosahuje až ke krku. Sukně její jest o velikých záhybech, formu má oku vděčnou a bez partikalu. Paní kupcová chlubí se obdloužnou zástěrkou; v ruce drží rukavičky. Celkový dojem obrázku, jak ho Sadeler na své české mapě¹⁾ nakreslil, jest aestheticky zajisté pěknější nežli dojem královny, vedle stojící. Královna má na hlavě čepce s korunkou. Živůtek její jest vykrojen tak, že prsa zřítí. Sukně leží na velikém partikalu formy sudu ne nepodobné — a aesthetická chyba jest na tom místě, kde má sud přejíti v živůtek. Tu je paní zlomená. Královský plášť její, hermelínem podšitý a veliký krajkový límec cizí mody jí sluší dobře.

¹⁾ Original té vzácné mapy chová ve své znamenité sbírce pan ředitel P. Kheil. Díky vzdávám, že dovolil reprodukovati všechny obrázky, na okraji dotčené mapy Sadelerem vyřezané.

věku. Sadelerův originál p. hrab. Harracha

Druhé královnino slovo kritické svrchu uvedené, že by totiž naše paní odívaly se chudičky, jest nepravdivo a jen asi na pohanu vyřčeno, protože české měšťanky nechtěly býti královně po vůli stran peněz žádaných. Všakť u nás bylo za celé XVI. století všude nádhery a bohatství dost. Něco málo let, nežli královna ono slovo pověděla, vyšla knížka Žalanského (r. 1614),¹⁾ v níž tuze nařiká se do nádhery českých šatů. „Tuť se s politováním napomenouti může“, tak stojí v knížce, „o pejše a nádbernosti v šatstvu našich Čechů . . . Ach nastojte! vidíme to, že ta nádhernost mezi křesťany nyní žádného dna nemá a mezi tím Kristus v srdcích hladem a zimou hyne, chřadne, zmírá“.

Už jen z oněch všelijakých jmen, jimiž u nás označovány rozmanitosti suken, hedbáví a jiných látek, světle patrno, že v XVI. věku žili

¹⁾ Žalanský. O Eliášovi. H. 8. Z výpisů dra. Zibřta.

Čechové v přepychu. Sukně anglického a flanderského sukna našli jsme už r. 1521 i při mlynářském podruhoví!¹⁾

Nádhery a bohatství českých krojů tehdejších pozná čtoucí dále kladněji v části zevrubné. Zde na konec jen ještě oznamujeme proti předešlým věkům, že v XVI. věku bylo drahé lidí, kteří pochlebu a slávu hledali v zásobách šatových. O velikých pánech ani nemluvíme. Při nich rozumí se samo sebou, že šaty pýchali. Na příklad Petr Vok měl jich tolik, že k jich opatrování ustanovil „Nidrlanta“ s inventářem!²⁾

Zásoby šatné byly i u měšťanstva. Naříkáč Lomnický, že „někteří mají tolik párů šatů, kolik dní do téhodne nebo více“.³⁾

Také Veleslavín se hněvá na tehdejší přepych v šatech. Prý kramáři a kupci bohatnou, poněvadž jim lidé „tak štědrě své peníze dávají za aksamit a jiné hedbávné věci, ježto nejsou nežli holý hadr a velmi brzy se otrou a strhají“.⁴⁾

Radí Veleslavín, když už lidé přepychu chtějí, aby raději navésili na sebe ozdoby od zlata a stříbra a nikoliv hadry, „jakož vídáno, že za předků našich nosili stříbrné neb zlaté pentlíky na blavě, hakičky a knoflíky na sukních“. V nouzi pak prý toho zlata užiti lze. „Nydrlantové“ prý umějí aksamity dělati, ale sami jich málo užívají, raději je prodávají, „vědouce, k čemu se hodí peníze“.

Než co vyčítá svým souvěkům Veleslavín, není docela tak s pravdou! Ti dobří lidé tehdejší navésili totiž na sebe i drahých látek čili dle Veleslavína hadrů a k nim také hodně zlata i stříbra přivěšovali. Představíme čtoucímu pro důkaz jen jedinou dívčičku — dcerku měšťana pražského Talavašky. Roku 1583 vystrojila ji paní matka k nějaké svatbě, a „dala na její hrdlo zlatých uherských vohybaných, přičkou řadem vázaných, co jich mohlo býti dobře přes prsy“.⁵⁾

A takž nápodobně i jiné panny a paní české v oněch dobách rády vynášely se svými klénoty. A proto jest prapodivný omyl, když r. 1586 nakreslil do svého díla o krojích Jost Amman Pražanku v takovém šatě, jakým asi jakživa žádná se neodívala, a připsal k obrázku veršem, že sic Pražanky jsou pěkné a něžné, ale v krojích že mají nádheru málo.⁶⁾ To se měl přijíti Amman do Prahy podívat. Vyslovil nevida týž sond, jako pověděla o našich paních anglického krále dcera pyšná z nelibky, z hněvu.

¹⁾ Desky. Misc 92.

²⁾ Březan. Petr Vok. 1572. 51.

³⁾ Pejcha. Lomnický. 56.

⁴⁾ Politia. 568.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1121. 209.

⁶⁾ „Ob sie wol auch sind schön und zart,
Und von einer geschlachten Art,
Haben sie doch in ihrer Tracht
Gar keinen sonderlichen Pracht“.

Ostatně v malých časech potom — po bitvě bělohorské — převládli se rozliční kommissari konfiskační, rozliční nízcí i vysocí bládovití vojáci, že truhlice našich selek, českých měšťanek a českých šlechticů hojně naplněny byly ne malou ale velmi velikou klénotnou i jinou nádhrou. Až do konce třicetileté války pořád bylo dosti co brátí a loupiti.

4. Kroj lidový.

Začátky kroje lidového v XVI. věku; historický podklad k nim; rubáš, rukávce, oplečí, šatky, šněrovačka, životek. Klobása pod sukně. Sukně letníčky. Okruží; fěrtoch; čepce zlaté a čepice; vrkoče; hazuka, blány, pláště, kožichy; šňůrování. Mužské nohavice, kalhoty s punčochem; kytle; kabáty, kožichy, brucelek, kaftan. Čepice, klobouk, beranice, šmuk, kukla, psí rukavice, košile. Horáci; zbraně, selský cep znak český; jiné zbraně.

Jest s dostatek povědomo, že lidové kroje, pokud se do našich dob zachovaly, jsou výsledný kroj kolika století. Z každého si lid osvojil něco. nejvíce ovšem ze dvou století posledních.¹⁾

Z konce XVII. věku a z počátku XVIII. máme již určité zprávy o lidovém kroji; také z těch dob zachovaly se rozmanité kusy krojové, zvláště ony kusy, které zdobilo vyšívaní. Než o kroji lidovém, jaký byl v XVI. věku, psáti jest věc nesnadná, ačkoli již prameny archivní co do jmen nejsou tak skoupé, jako u věku předešlého; nesnáze jest v tom, že holé jméno šatného kusu málo vysvětluje. Ovšem ani holé jméno není k zahození.

K té otázce, co nynější lidový kroj odnesl sobě přirozeným historickým vývojem z doby, o níž jednáno (1500—1620), bude lze také jen všeobecně a o málo více než holými jmény odpověděti; dokonce nejspíše by odpovídal badatel historický, kdyby byl optán, zdali a kterak již v XVI. století položeny byly základy k svéráznosti lidového kroje po jednotlivých krajinách našich.

Jest přece jen rázovitý rozdíl mezi skupinami lidových krojů plzeňských, domažlických, jihočeských, litomyšlských, turnovských, valašských, hanáckých, slováckých a jiných i podřízenějších skupin krojových. Pokud v XVI. věku k té rázovitosti jednotlivých skupin přičinilo které město, která vrchnost, praktická potřeba, okolní moda, vlastní lokální vkus, o tom zůstáváme na dohadech. Jsme rádi, když poznáme, že ten onen ornament, ta neb ona rozvilina v lidovém vyšívaní majíc ráz renesanční vůbec pochází z věku šestnáctého. Kde sebral lidový umělec motivy, tím se zatím netrudíme.

Ale doufáme, že zevrubnějším studiem přístím lecco se vysvětlí; přibýváte k uměleckému pojmání zachovaných zbytků lidové kultury

¹⁾ Rovně tak v Němcích a jinde. Rohrbach. Kostum. 243. Národní kroje alpské vzaty z krojův obecných v XVII. století. Catalog des österr. Mus. f. Kunst. 1891. 20.

i historické porozumění, vykladači hledají historický podklad, a zdá se, že se zdarem. Na příklad charakteristickou ozdobu jihočeských výšivek, totiž **RŮŽICE**, složené z několika kruhů soustředných vroubkovaných, vykládají nejnověji z erbu pánů Vítkoviců, ze slavné rožmberské růže pětilisté, a že to vyšívání obyčejně se nese v barvě červené a žluté, to ukazuje na červenou růži rožmberskou a zlatou pánů hradeckých.¹⁾

Ze starých dob do XVI. století vešel při ženském kroji lidovém **rubáš, rukávce, opleči a rozmanité šatky**.

S jmény těmi setkáváš se v pamětech a v inventářích doby té, o níž píšeme, zhusta. Ovšem říci dlužno, že jsou též jména psána i v knihách měšťanských, ne pouze v zápisech selských. Jako v XV. věku tak rovně i v XVI. měšťanky odívaly se rukávci a oplečím. Ale snadno lze postihnouti, že v měšťanských knihách na rozhraní XVII. věku fidnou jména opleček a rukávců; to jest: měšťanky odložily šat ten, ženy z lidu se ho přidržely i na dále.

Rubáš v XVI. věku objevuje se co do významu a úlohy jakožto košile.²⁾ V tábořské černé knize při oděvu sprostnějších lidí téměř vždy zapsán rubáš na místě košile.³⁾

Také rytíř v „Májovém snu“ chce raději „užjaků v hrubém plátěném rubáši“, nějakou selskou děvici v košili, nežli ctnost.⁴⁾ **Opleči**, oplecka, oblečka (na Domažl. dosud voblečka) kryla prsa (mamillare; Rešel, unterhemd Veleslavín v Nomencl.), jako druhdy sahající pod paže. Krejčí přišival venkovankám „voplečku“ i k sukním⁵⁾ stejně tak, jako dosavad leckde na Moravě přišívají oplecko k rubáči, jakožto k spodnější části košile.⁶⁾

Rukávce (scapulare) s širokými rukávy oblékány přes oplecko; v některém ženském dědictví nenalezli jsme nic jiného než k sukni rukávce.⁷⁾

Šatky na hlavu, hrubé i jemnější, prosté i vyšíváné zůstávaly v lidovém kroji ženském pořáde. Spíše je mívaly švané ženy nežli děvčata. Ženy je měly i při čepci a přes čepce vázané.⁸⁾ Obyčejnější jméno šatkám bývá **roušky** nebo **rouchy**, ke kterýmž jménům nově přibyl **chrbol** i **chrbolka**. Byly vždy z plátna. Roku 1570 Jíra, poddaný pana Dubského, kdes u vsi Hlasna strhl své ženě „rouchu s hlavy, votočil ji vokoło hrdla a zardousil ji“.⁹⁾ Hodila se tedy ženská rouška i v XVI. století k téže surové úloze jako za dob svaté Lidmily.

Jemnější rouchy byly vyšívány.¹⁰⁾

¹⁾ Šíp v Rozpravách Společ. přátel starožitn. III. 93.

²⁾ Silva quadriling. Veleslavín.

³⁾ Arch. tábořský Smolná kn. fol. A. 15., 16., B. 24.

⁴⁾ Č. Č. Musea 1848. 124.

⁵⁾ Arch. náhodský. Manual z r. 1608.

⁶⁾ Bartoš. Lid a národ. 33.

⁷⁾ Náhod. kášt. knih. VIII. B. 15. Veleslavín zove rukávce živůtkem, li-
teum humeros puellares operiens et tectum pectorale.

⁸⁾ Jako v kroji litomyšlákém. Tyršová. Český Lid. I. 149.

⁹⁾ Smolná kn. tábořak. arch.

¹⁰⁾ Kn. špitálu sv. Pavla r. 1583 v Buděhošticích „roucha vyšíváná.“

Nové v XVI. věku přibyla k lidovému kroji ženskému šněrovačka či živůtek. Živůtky to jsou, co zapuzují v knihách oplecka. Ony ženské šněrovačky a živůtky jako krunýře všecko pěkně oprýmkované i perlami zdobené, kteréž jsou dnes podstatnou a skoro nejpěknější částkou lidového kroje, měly beze vši pochybnosti první své vzory v století šestnáctém.

Již tenkrát zajisté vznikly také ony všeliké formy živůtků, jímž teď říkájí kordulky, laiblíky, stanky.¹⁾ Na obrazci č. 195. zřítí děvče a ženu z lidu. Děvče je oděno honosněji. Má na sobě živůtek ozdobný a rukávce obšírné. Sukni nese nějak vyhrnutu. Žena má zavítí tou dobou obyčejné, kordulku, rukávce sprostné, ale sukni zdobné skládanou.

Plátěný život zové Vele-slavin kytlí, kytlem,²⁾ a rytíř Je-níšek z Újezda platí r. 1550 za ušití „černého kytle“ pro děvčetu 3 groše míšeňské.³⁾ „Zelený životek tamínový“, který je popsán r. 1593 v dědictví mlynářky v Zá-kolanech,⁴⁾ posluž za doklad, že již tehda ženy venkovské na živůtky brávaly pěkné látky hedbávné. Živůtky ozdobily selky pasomany a tkanicemi. V živůtku ozdobovati zvláště punt naučily se asi od měšťanek.

Leckterý svrchupsaný kus ženského roucha byl vyšíván.

A v těch vyšívkách, pokud jsou sebrány nebo reprodukovány, poznáváme motivy XVI. věku leckdy a všecko všudy jest doklad o svérázném samostatném kultuře našeho lidu.⁵⁾ Na sukně nejraději přišívaly sobě selky tkanice a široké aksamitové nebo hedbávné pasomany. Že sukně nesměly nositi tak dlouhé jako stavovské paní, toť se ví a rozumí při nízkém postavení selského lidu, kterýž od pánů pokládán i počítán jakožto prodejný kus a nad něhož se i měšťané nadutě a nelidsky vypínali.⁶⁾ Ženské pohlaví co do parády není a nikdy nebylo liberálné: byl hněv u ženské vrchnosti, když selka vzala

Čís. 195.

Z biblí Severynovy z r. 1597.

¹⁾ Koula. Český Lid. I. 184.

²⁾ Nomenclator.

³⁾ Rakop. musej. Paměti Jenškovy. Str. 415.

⁴⁾ Manual osady sv. Mikuláše. Arch. praž. 217.

⁵⁾ Viz Morava. ornam. Wanklový.

⁶⁾ Píši Novoměstští kdys koncem XVI. věku do appellace, že nějaký soused jejich „slibil prokazovati jakožto měšťan vše, což měšťtina pražského od sedláka, ctinost od psoty rozemává.“ Arch. praž. č. 402. 105.

na sebe aksamitový prým — přes tu chvíli to zakazováno¹⁾ — natož aby vlekla za sebou sukni jako vrchnost.

A hledala li honosnější selka náhrady v tom, že botky, kteréž při krátké suknici dobře bylo viděti, chtěla míti vyšité a zdobené, zakázala vrchnost zase, a návodem pánů zřejmě zakázal to i císař Rudolf nejprve r. 1578 ve svém politickém řádě.

Že by selkám zalíbila se měšťanek a urozených paní nerozumná moda **partikálu**, toho nelze s jistotou tvrditi, ale že **klobása** nynějších selek, kterouž si podkládají sukně na bocích, pochází ze XVI. století, to ví čtoucí z předešlých kapitol. Zdá se tedy, že selky klobásu ujalý již v témtž řečeném věku nebo ji přijaly, když ji stavovské paní odložily, tedy u věku sedmnáctém.

V lidových zápisech nejvíce ženských sukní se naskytne vlčatých, tedy sprostných soukených, ale podle nich skoro stejným počtem bývají zapisovány „**haracký**“ a „**barchanký**“, tedy sukně z barchanu a harasu. Na Tábořsku připomínají se v historických pramenech také „sukně ty letníčky plátěné“.²⁾

Šorce a **kasanice**, jež jsou někdy zástěry, jindy sukně (bylyť šorce také s živůtky.³⁾ a Velešlavin zove šorcem spodní sukni, již se nohy zakrývají⁴⁾, připomínají se v XVI. věku dosti zhusta v lidovém kroji. A nejsou látkami z nejhorších. Našli jsme „šorce muchejrové“⁵⁾ i hedbávné a vyšívané.

Moda selských **fěrtochů** kteréž jsou jen zástěry, pochází ze XVI. století.

Že i nemotorné okruží španělské mody popadlo naše selky již v XVI. věku, to uvěří, kdo zná hanácké typy ženské, zvláště z Kojetína a z Křenovic. Panímámy odtud mají nemalý límec rovně takový, jako nosily šlechtičny a měřky v XVI. věku.⁶⁾

Ostatně zdá se, že měl lid svá okruží zvláštní, snad hrubší. Mluví Bydžovský r. 1594 o „sedlských škrobených okruzích s mřížemi a tkanicemi“.⁷⁾

Z téhož věku přijaly selky **zlaté** a **stříbrné čepce**, jakž je vidaly na měšťankách, přijaly asi také leckterý klobouk i čepici podivnou, kterou honosily se stavovské paní. Děvče v Zlatníkách dostává r. 1567 od kohos darem šorcepelz a čepičku.⁸⁾ V inventářích lidových připomínají se zlaté čepce⁹⁾ i čepice ženské, obzvláště čepice popelíči, ba r. 1582 i modní „busárky hedbávné“.¹⁰⁾ Také Sadeler na své mapě

¹⁾ Velešlavin. Politia. 557.

²⁾ Smolná kniha arch. tábor.

³⁾ Barvř. Chocná. 68.

⁴⁾ Nomenclator. 501.

⁵⁾ Arch. praž. kn. záduš. Mikuláš; též v knize špitálu sv. Pavla r. 1583.

⁶⁾ Obrázky viz v Č. Lidu. II. 545.

⁷⁾ Bydžovský. Rudolf. Univ. knih. sign. 17. G. 22. Výpis dra. Zibrita.

⁸⁾ Archiv arcibisk. recepta 1567. Opis v arch. zemsk.

⁹⁾ Arch. praž. kn. špitálu sv. Pavla r. 1582.

¹⁰⁾ Tamže.

Čech z r. 1620 vyryl obrázek české selky, jež na hlavě má čepici kulatou. Jinak má na sobě „rustica“ ta kajdu šněrovací s puntem a široký fěrtoch. (Obraz č. 196.)

Selská děvčata propletávala sobě vlasy „vrkoči“ hedbávnými a jinými barevnými, stejně jako městské panny.¹⁾ Také přivazovaly sobě venkovské děvice pentlíky a hedbávné tkanice na hlavu. Když v pozdějších letech tuto pěknou módu měšťky zavrhly, zůstal vrkoč a pentlík nebo vínek selským krojem vlastním.²⁾

Jakožto svrchní šat lidový zapisována bývá v pramenech obyčejně hazuka, pláště, blány a kožichy.

Hazuky stříhem svým nelišily se od panských šub a svrchních sukní. Bylo to roucho s rukávy nadutými. Byly to halenky, jaké do té chvíle panovaly tu a tam v kroji lidovém.³⁾ Hazuky nebyly stejně dlouhé, ale vůbec byly spíše delší nežli kratší.⁴⁾ Jest r. 1573 poznámka v jedné knize pražského archivu,⁵⁾ že chodila venkovanka z Hostivaře v hazuce poctivé do země a jinou že jí ušil krejčí „do kolenou“. Byly tedy hazuky krátké i dlouhé.

O lidových pláštích a blanách kožichem podšitých, poněvadž nelišily se od pláště paní stavovských, položil se v části sevrubné. Jen to za poznamenanou stojí, že podle dlouhých plášťů u selek vyskytnou se také krátké modní „mandlíky“ čili plášťky; ba r. 1609 ve vsi Ždářech⁶⁾ a před tím r. 1593 u mlynářky v Zákolanech našli jsme i tamiňový kolárek s rukávy šialové barvy⁷⁾ — tedy nejmodnější šat, jenž jal se zapuzovati plášťky.

K té příležitosti přikládáme obrázek č. 197. na poučení, jak si Vlach představoval na konci XVI. století českou ženu z lidu. Přiznáváme se, že obrázku jen tak zhola nevěříme. Vlach autor našich žen lidových neviděl; kreslil jen dle zpráv. Už ten klobouk! Umělec slyšel, že české ženy nosí na hlavě nějaký takový plstěný hrneček nebo zvoneček (srovnej

Čís. 196.

Z mapy Sadelerovy r. 1620.

¹⁾ Boudové vrkoče v invent. mlynáře v Zákolanech. Kn. mikulášská. 217.
²⁾ Vyštitát r. 1781 Nová abeceda na zlé děvečky, jakmile selaké dívky přijdou do Prahy, že ihned odhazují selský kroj: „vlasy propletené a vínek“.

³⁾ Č. Lid. I. 483.

⁴⁾ Veleslavín. Nomencl. Hazuka dlouhé sukně.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1067. 133.

⁶⁾ Purkrechtní kniha města Hronova.

⁷⁾ Arch. praž. kn. sv. Mikuláše. Mandlíky i kolárky ve vsi Buděhosticích viz v kn. špitálu sv. Pavla. Arch. praž.

obr. Sadelerův č. 196.), ale fantasie mu nedala, aby nepřidělal k hrnečku malebný veliký knoflík na místě špice. Také jest nám velmi přeměřeno, přisuzuje-li se české ženě z lidu nositi plášť na hazuce. Zajiště jí stačilo bráti buď jedno nebo druhé. Též norimberský Weigel ve svém po-

Čís. 197. Muller plebeia in Bohemia.
Vecellio 1598.

vědomém díle stejně tak vykreslil českou ženu z lidu. Ba i v druhém vydání r. 1639 vypadá česká žena beze změny tak, jak ji tu na obrázku vidíme. Když se uváží, že oba kreslíři, Vlach i Němec, do svého kostymního díla vykreslili šat i tváře tureckých císařoven a turkyň v lázni (!) a všelikých jiných divných pronárodů v šatech nemožných: to nelze jinak než velmi opatrně a jen po kousku jich českým kostýmům věřiti. Vecellio líčí šat české ženy z lidu (boema plebea) asi takto: „Šatí se soukennými šaty hrubými (vlčky) některým hedbávným prýmem zdobenými; nosí vlněný klobouk sprostný, zpod něho vzniká bílé zavítki, jímí tvář dokola kryta. Na svrchu odívají se pláštěm a šatem krátkým kožešinným (hazukou). Sukně spodní jest vlněná a hustě skládaná. Takž jsouce oděny rychlým krokem jako Němkyně v dřevácích nebo škorních bez pantoflů městem kráčejí prodávajíce neb kupujíce.“¹⁾

Ženské blány v první půlce XVI. století převládají nad kožichy, v druhé půli pak poměr se obrací. Nejčastěji vyskytají se „kožichy chodící beraní“; ženské kožichy veliké, pošíité

i nepošíité. Ony nepošíité, při nichž povrch byl kožený a kožešina byla vnitř, vykládá Koula za staré lidové; kožichy pošíité sukem nebo plátnem jsou, jakož doleji shledáme, tytéž jako v městském kroji.²⁾

¹⁾ Vecellio. Habiti. 320.

²⁾ Koula. Č. Lid. I. 476.

Někdy připomínají se lidové kožichy, „které se po straně zavírají“ a jiné „zavříté“.¹⁾

Ženské draží kožichy lidové našli jsme nejspíše pošity barchanem nebo harasem.²⁾

Že ozdoba na kožíšcích byla již tehda všecko samá šňůrka, květy, pásky, řemenky, uzlíky a jiné povědomé formy, to soudíme ze záznamů archivních oné doby. Kde v městě venkovském jaký kramář, kupec, šmejdíř: všecek krám jeho samá tkanička a šňůra. Na příklad v Náchově byla do r. 1560 Váčeková Kateřina, kteráž šňůrami a tkanicemi zásobovala okolí vesnické daleko široko. Mívala loket tkanic po 5 denárech, červených tkanic po 6 denárech. U ní zapísáni jsou s dluhem sedláci a selky ze Starkoče, z Radechové, Bllovce a od leckud jinud. Dluhují za barchan, aksamit a tkanice.³⁾

Šňůrování bylo v XVI. věku na všech šatech oblíbeno. —

Řekneme-li ještě, že lidové ženy v XVI. století vázaly sobě šátky či loktušky⁴⁾ přes lokty, ramena, záda a prsa, jakož toho vzorek v mladoboleslavském kancionále při chodákyňi, jež světem chodí a chodcem, dokreslili jsme hrubými rysy lidový šat ženský až do dob bělohorských.

Na přítomném satirickém obrázku č. 198. vidí čtoucí tři ženské klevetajšiči, jedna je chodákyň žebravá a ta má na hlavě loktuši; vedle ní žena z lidu v živůtku zdobeném, v sukni o třech prýmech a zástěrcce přímočárným ornamentem vyšívané. K nim se tlačí dívka buď měšťanská nebo panáká na znamení, že všech stavů ženské umění klevetati. Symbol klevet jest na obraze netvorná ženština s řehtačkou. Na téměř obrázku klevetají také mužští — nějaký učený bakalář, rytíř a měšťan.

Na konec dodáváme ještě, že selské ženy dávaly si na ruce páteře z drahých materiál a že se rády ozdobovaly zlatými spinadly, začez jim Nathanael Vodňanský nadal lachen selských.⁵⁾

Tak, jak jsme tu vypsali, strojívaly se české venkovanky ve svátek. Do práce byl ovšem šat jako v XV. století prostičký. Sukně nebo rubáš a kytle; bylo-li horko, odhozena i kytle — postačila sukně a košile stejně tak, jako vidáme dosavad.

* * *

Muži brávali až do konce XVI. věku do všední práce týž primitivní šat jako před věky: **nohavice** až dolů po kotníky sahající a hořejší tělo přikryli mužskou sukni kytlovitou; nohu obuli v škorní nebo v střevce obyčejné skopové. Co tu díme, zřejmá viděti na obrázcích č. 199. a č. 200., pochodících z prvních let XVI. století. Je tu sedlák v kytli a ve vysokých škorních shrnutých. Druhý je dudák neboli kejdař

¹⁾ Kn. smolná pardub. 207. R. 1590.

²⁾ Kn. špitálu sv. Pavla. Arch. praž. fol. 105.

³⁾ Arch. náhod. kn. VIII. D. 19.

⁴⁾ „S loktuší a srpem chodí se na travu“. To byla asi jiná loktuše nežli na hlavu. Arch. zemsk. opis arcibisk. listin z Krumlova r. 1603.

⁵⁾ Theatrum mundi. 47.

v šatě prostém, ale malebném. O kalhotu ještě neví. Nohavice má až po kotníky; kytlici přepásal si tak, že v řasy se skládá. Na rameni má shrnutý plášť nějaký s kuklicí. Hlavu kryje zvonový klobouk. Jak málo se změnil rolník primitivním šatem svým do konce XVI. věku, toho příklady dva jsou na obrázcích č. 201. a 202. Představují rolníky, ani vybírajíce zrna z fértochů sejí. Ještě pořád mají tytéž dlouhé nohavice a kytlovité sukně jako drubdy. Jen o kožený kolárek má jeden víc a druhému hledí zpod kytlice nějaký spodní kabát.

Čís. 198. „Klevetník“, scena z Masopustu Rvačovského.

Na svátek však sedlák v Čechách asi brzy obvykl oblékati na místě nohavic dlouhých starodávných stehenní poctivice či kalhoty s punčochem. Byla to, jakož víme, nová móda XVI. století, a není pochyby, že poctivice nyníjších krojů lidových sahají původem svým do XVI. věku.

Kam stehenní kalhot mezi slovanský lid nevnikl, tu drželi se a dosavad přidržují předhistorických nohavic, dle tvaru noby ze sukna sešitých. Jenom zdá se, že v XVI. století za ozdobu na ně hojnou měrou přišívávali kalounky, šňůry čili cifrování.¹⁾

¹⁾ Koula. Č. Lid. 1892. 280.

Kalhoty sešské byly pořizovány ze sukna a zhusta i z koží kozlových na černo natřených čili šmelcovaných, tedy stejně takové, jako poznáme doleji při měšťanech.

Čís. 199.

Codex universitat knihovny. Sign. 17. A. 2.

Čís. 200.

Čís. 201.

Z Postilly dítek. Roku 1589.

Čís. 202.

Kalhot upevňován šlemi, ale i opasky zdobnými. Na opasech visela tobolka leckterému prostému muži.

Na bořejší část těla brávali muži selští a jiní prostějši lidé, jakož dotčeno, kytli, kytlici, která byla lehká, řasná a té asi podoby, jako

Čís. 203.
Z Postilly dítek.
Roku 1589.

formanská. Vysvítáte to ze slov jakéhos soudního svědka, jenž r. 1607 dří, že ten člověk „přišel potvorně po selsku či formansku přistrojen“.¹⁾

Ale k pěknějšímu úboru brávali sedláci kabátce a kabáty modnější, jež vyskytují se v pramenech s neurčitým jménem kabátů velikých a malých neboli župic,²⁾ kabátů prostých i dvojnásobných. Patrně mnoho kabátů mužských bývá oznámeno o rudé barvě.³⁾ Ta zdá se býti u lidu v XVI. věku nejoblíbenější. Kuba, rychtář z Nové Vsi, má v brodském graduale r. 1559 též nobavice rudé.

Pavlu Vrátilovi z Hodešovic ukradl r. 1590 zloděj kabát soukenný, rudý dvojnásobný, kalihoty též dvojnásobný.⁴⁾

Modu přemnobých knoflíků, řádkou přišitých na kabátech a jiných šatech přijal lid od měšťanů a pánů, kteří v ní, jak doleji doloženo, velmi přemršťovali.

V zimě oblékali muži kožichy a kožišky. I ty bývaly často rudé barvy. Roku 1583 měl na příklad mlynář pod Cimburkem u Nymburka „kožich jehněčí, pošíť sukнем rudým“.⁵⁾ Z kožichů menších byl „prsečník“ praotcem bruceků nynějšího kroje lidového. Byl to zajisté onen, jemuž v XVI. věku říkali plech, prustplech, brustpelc. I nějaký německý kožešník šil brustpelce na panství třebovském v Moravě do r. 1519.⁶⁾

Povrchně odíval se lid mužského pohlaví nejraději v lehké šuby, jako vidíme na šafáři v Postille dítek r. 1589 (obr. č. 203.), a v kaftany. Kaftany se připomínají ve vsi Neplachově již r. 1540,⁷⁾ touž dobou mají vesničané kolem Náchoda „kaftany vlčaté“, a pak už najdeš kaftany všude, kde se paměti chovají. V drahotném řádě císaře Rudolfa r. 1578 jmenují se již zvláštní „selské kaftany dvojnásobní“, které měl krejčí šíti za 10 gr. českých.⁸⁾

Na hlavu vstavovali sobě muži lidoví nejraději čepice všelijakých forem a nízké klobouky. Z čepic leckdy zapsána jest beranice šmelcovaná. Na obrázcích vyskytují se čepice s dlouhými stínidly. Na klobouk dávali si mladí „šmuky“. Nalezli jsme r. 1590 na Pardubicku u se-

¹⁾ Arch. praž. č. 1066. 197.

²⁾ Arch. tábor. Kniha smolná. B. 7. B. 8. a j.

³⁾ Arch. zemský. Oeconom. univers. č. 15. 68.

⁴⁾ Regist. smolná Pardubic. 207.

⁵⁾ Pamět. kn. nymburská.

⁶⁾ Listy z Třebové. Mus.

⁷⁾ Kn. tábora. smol. B. 8.

⁸⁾ Arch. praž. č. 848. 120.

dláka též „klobouk rudej a pérem jeřábovým“.¹⁾ Také kukly bývají zapisovány při lidovém kroji XVI. věku, ty však byly na cestu a do nepohody časové. Na obrázku č. 204. shrnul si muž kuklici na záda, v ruce drží čepici. Je to pastýř. Na tu službu ochrannou i psí rukavice na ruce obouvali.

Čís. 204.

Z biblí Severiny r. 1587.

Zpráv o košilích v selském stavu do konce XVI. století zřejmě přibývá. V tábořské smolné knize již v první půli řečeného věku dosti lidí zapsáno, kteří kradli po všech košile. — Roku 1568 venkovan Petr Luda prohrál v Brodě šaty až do košile všechny, běhal pak po silnici v košili, až ho ve Vostřešanech chytli.²⁾ V knize hronovské z konce XVI. století bývá při selském výměnku zapisováno plátno „každého roku na jednu košili tenkého, na jednu pačesného“.³⁾

Že v košilích nespávali, aspoň ne všickni, to ukázali jsme již svrchu na jiném místě.⁴⁾

Za zvláštní úbrnnou připomínku stojí, že v oných dobách také muži oblibovali v létě plátěné chodící šaty.⁵⁾ Matouš Štěníčka v Buděhosticích měl r. 1582 dva kabáty soukenné, dva plátěné, jeden barchanový.⁶⁾ Jenom horáci — totiž lidé v hornatějších krajích českých bytující — odívali se vždy tvrději; odívali se suknem ne příliš drahým, ne krásným. Vykládá to tak Žalanský řka: „Horáci zajisté jakož útrpnější život vedou, tak i oděvu chatrnějšího užívají nežli ti, kteří v kraji bydlejí; a obecně se to vždycky nalézá v světě, že kdež kraj nejlepší, tu lidé porušenější, nebo dobré bydlo rohy má“.⁷⁾

Na konec zvláště jest vytknouti, že lid nosil zbraně. A charakteristickou zbraní českého sedláka v XVI. století byl cep. Roku 1600 vypravuje rejthar Filip Kempf z Emsdorfu, že příběhlo na rejthary množství sedláků „s kordy a cepy, jak jich zde v zemi užívají“.⁸⁾ Zajímavé svědectví! Proto také zcela po pravdě r. 1620 vykreslil Sadeler na svou českou mapu mezi jinými figurami sedláka s cepem (naš obr. č. 205.). Sedlák s cepem je český sedlák. Na téměř obrázku Sadelerově znáti, že český sedlák do léta 1620 již obvyklí i při všedním zaměstnání nositi kalhoty místo dlouhých nohavic staroslovanských.

Stran zbraní nelze neoznámiti, že jsme v selských zápisech našli také oštěpy a oštěpy, šavle i ručnice. Leckterás zbraň a sbroj

¹⁾ Smolná kniha pardub. 207.²⁾ Smolná kniha pardub. 69.³⁾ Purkrechtní kn. v městě Hronov.⁴⁾ Arch. praž. č. 1284. 228.⁵⁾ Viz invent. ze vsi Drabčtic r. 1607. Oekon. univ. 14.⁶⁾ Arch. praž. kn. špitálu sv. Pavla.⁷⁾ Žalanský v knize o Eliášovi. Z výpisů dra. Zibrta.⁸⁾ Arch. praž. č. 1062. 889.

bývala spolu s chalupou prodávána, náležela tedy k „statku domovitému“. Tak na příklad v knize hronovské při statku domovitém jednou zapsána jen šavle (r. 1619), jindy (r. 1606) zapsán „voštip, přední plech, vo-bojček a ručnice krátká“.¹⁾

Než se rozloučíme s lidem v této kapitole, nemůžeme neukázati čtoncimu, kterak si představoval Vlach Vecellio českého muže z lidu. Podal o něm obraz, jehož kopii tuto pod č. 206. podáváme. A jako při české ženě z lidu svrchu zobrazené jsme Vecellia podezírali, že jaktčživ

Čís. 205.
Český sedlák z mapy Sadelerovy
r. 1620.

Čís. 206.
Boemo plebeo. C. Vecellio.
Venetia 1598.

žádné očima svýma neviděl, takž stejně i tu dere se nám pochybnost z péra. Možná, že si autor sdělal českého člověka z lidu podle popisu, který mu některý přítel z Prahy poslal. Popis sám není nepravdivý. Zní: „Obyvatel té země vysoký, chlupatý klobouk nosí většinou, šat jejich kožešinový zhotoven jest ze sukna červeného nebo modrého, šat jejich (pallium) s rukávy jest; spodní šat též jest kožešinový a pásem, na něm přivěšen meč, opásaný. Nohavice nosí jako píšťaly (tibialibus utuntur — míní totiž, že nenosí podkolenních pytlatých kalhot); na plece kladou si kožešiny kolár na příchranu od zlosti zimy, větrů a deště.“²⁾

¹⁾ Parkrechten kniha hronovská.

²⁾ Vecellio. Habit. 318.

5. Barvy a látky k šatům.

Barvy plné, syté. Barva temná — čestná. Harmonie barev. Plátno; mezulán; kůže; látky vlněné, bavlněné, míchané; látky hedbávné; sukno.

Co do barev bývala v XVI. a na počátku XVII. století strakatina rovněž tak bujná jako u věku XV. Praví Jan Bechynka: „Chodíme jiní v šefi, jiní v vlčku, jiní v koumaru, jiní v černém, jiní v bílém, jiní v červeném, jiní v brunátu, jiní v zeleném, v kropeném, v višňovém, jiní v železném, v stříbrném, zlatém, jiní v hřebíčkovém, v modrém, blankytném —“¹⁾

Syté plné barvy panují jako druhdy; barvy „tenké a řídké“²⁾ vyskytují se na obrazech řídko kdy. Nejsvětější barvy oblíbeno panstvo a lid; o měšťanech jest oznámiti, že v XVI. století spíše klonili se k barvám temnějším. Starší mužové měšťanští i panští zvláště k honosnému šatu brávali rádi barvu černou — neboť barva černá v tom věku všude po Evropě znamenala nejen smutek, ale i čest, počestnost.³⁾

K červené barvě hlásili se učené, tať byla jich právem.⁴⁾

Řemeslníci při dle rádi se strojili „barvami“; dokladem toho broský gradual z r. 1559. Tu na příklad porážejí tři řezníci vola; oděni jsou jeden každou růžovou, druhý papouškovou čili zelenou, třetí hřebíčkovou; rukávy a kalhoty mají modré nebo růžové.

V tom věku již také vzniká moda stejné barvy na celém šatě. Vímeť, že Pražané proti Vladislavovi r. 1509 šli všecko zelení;⁵⁾ svrchu uvedeno, že Petr z Rožmberka s Jindřichem r. 1522 jeli proti králi sami i se sluhami všecko v černém.⁶⁾ Tyž zprávy již z počátku XVI. stol.

Roku 1601 přijde již obyčejný člověk („krigsmön“) k pražskému židovi a řekne: „Žide, já mám šaty vocelové barvy, já bych rád také takové punčochy!“⁷⁾

O tom, kterak by se barvy při téměř úboru k sobě hodily, aby jich spřežení nekřičelo, mívají naši předkové XVI. věku své mínění a svůj vkus. Jest na příklad věc obyčejná i u měšťanek, že mají na zeleném životě červené přemovány. Venkovanky vedly si ještě strakatěji. Mlýnářka v Davli, Eva Dolanská, r. 1568 chodila v žlutém obojku a v zelené sukni aksamitem přemovaná.⁸⁾

Ale barev k sobě pěkně se hodících našli jsme také hojně. Na příklad četli jsme v pražských knihách několikrát o bílé sukni s životkem zeleným aksamitovým.

¹⁾ Jan Bechynka. Z rukop. Neuberka. 1843. Č. Mus.

²⁾ Nomencl. quadril. Velealavínáv.

³⁾ Weigel. Abbildung. der Hauptstände. 600.

⁴⁾ Rohrbach. Kostum. 250.

⁵⁾ Tomek. Praha. VIII. 499.

⁶⁾ Arch. č. XII. 88.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1068. 296.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1049.

Z barev vyskytují se v XVI. věku kromě jmen obyčejných barva „llová“ čili „zlatá“, ¹⁾ byla-li temnější, alula „hřebíčková“, barva koumarová či šedá, též zhusta najde se barva ryšavá, „mnišská rudá“, rozinová, což značí růžovou, papoušková čili jasně zelená; někdy „mořská“ a „husí“ (v pražském inventáři nejprve r. 1520), holubí ²⁾ i maková, která pak zůstává oblíbená na dlouhé časy. Ještě r. 1785 četli jsme o ní v listinách ze vsi Ruzyně; fialová (fiolová) barva vyskytuje se nejprve r. 1520. Dosti často čteš také o barvě „tíkové“, „tíkovatě“ ³⁾ nebo i „diké“ a ke konci věku vyskytuje se hustě barva „pomorančí“. K modrým barvám přibyla „boráková“ nebo boráčová dle rostliny téhož jména. V XVII. věku postupujeme v inventářích jakožto nová jména barev barvu „plumeranovou“, ⁴⁾ barvu „myší“, „vohňovou“, rašovou, ⁵⁾ olivovou, vlasovou, citronovou, perlovou, fedrfarb a stříbrnou. Na třicetiletou vojnu upomíná „barva švédská“, kterou jsme poznali na kabátech v Litomyšli. ⁶⁾

Barva žlutá, které v XV. století mnoho nemilováno, dočkala se u věku šestnáctém větší milosti. Roku 1520 má kdosi v Praze „hazuku atlasovou žlutou“ ⁷⁾

Velmi oblíbeny byly v tom století látky kropaťaté, květované a proměnné. Atlas „měsíč“ našli jsme v Lounech už r. 1513; ⁸⁾ barvu modrou „mėnitelou“ v Praze r. 1564. ⁹⁾

Ouhřnkem lze říci, že přes některé výminky i XVI. století bylo barev milováno, a to tak, že sám Lomnický, švihák druhdy na slovo braný, uznal za hodno poučiti ty, ¹⁰⁾ „k'etl rozličných barev roucha mlti chtějí“, „že nehrubě jsou chvály hodni, poněvadž od přirození vlna na vovcích taková neroste, kdyby byl Pán Bůh to chtěl, byl by rovně na ovcích ji zbarvil“.

Co do rozmanitosti brány u nás v XVI. věku k šatům tolikové všelikteraké látky, že může badatel ještě s menší jistotou nežli o XV. věku říci, byť měl seznam sebe hojnější, že všech všudy látek tehdejších jest dobře povědom. Příčina vždy zase tkví v tom, že látky zvány bývaly po městech, odkud je kupci přiváželi, a těch měst průmyslných, odkudž nový přívoz se stal, znamenitě přibýlo. Ze španělského Nizozemí pro útisk náboženský a politický mnoho průmyslníkův odešlo do Němec a přinesli s sebou průmysl a větší vzdělání. I Norimberk jimi získal. ¹¹⁾ Což veliký by to byl seznam měst francouzských, vláských, belgických, slovanských i německých!

¹⁾ Že já zlatá = llové, důkaz v kn. starom. 1046. 74.

²⁾ V turnovských kšaftech. 1618. Půjčil p. Šimák.

³⁾ Arch. náchod.

⁴⁾ Arch. musejn. Kámt Anny Ferbergkerové r. 1684.

⁵⁾ Účty jindřichovrad. r. 1680. Tischer sdělnje.

⁶⁾ Listovna v Litom. lib. divis. Sdětil Štěpánek.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1129.

⁸⁾ Kn. arch. louna. 1. C. 8. v inventáři Anny Mikšové.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1172. 5.

¹⁰⁾ V Pejše života. 56.

¹¹⁾ Weigel. Abbildung. der Hauptstände 582. Vystěhovalci z Nizozemí uvedli do Norimberka fabriky látek všelikých. Zavedli lepší stroje a přípravy.

Brány látky plátěné, kožené, vlněné i bavlněné, soukenné, hedbávné a všelijak míchané.

Nejprve o plátně. K tomu, co o něm psáno v XV. věku, jen málo jest dodati. Plátěné šaty nosivány k létu, a to nejen od lidí dělných, selských, prostičkých. I měšťané v létě nosili plátěné kabáty. Vímeť o císařském rychtáři nymburském Burešovi, že si dal r. 1565 „sukničku plátěnou barvy popelaty k létu udělati“, a jakýs „Holý, aby vždy svou králku provedl a nevážnost ukázal, dal sobě též takovou suknicu udělati a nastrkavši sobě za klobouk peří dlouhého husího křížem jako nevážný křížel na rynku, aby k němu na koráb vsedali, že již on sedí“.¹)

Pláten mívali na sobě naši předkové v XVI. století všelijaké druhy, kteréž se znamenaly zvláštními znaky. Čteme na př. o „palíku plátna s rakem“, o kmentě „s podkovou“.

Nejobyčejnější vyskytnují se v pramenech plátna podle důkladnější nebo lehčí techniky a podle lepšího nebo horšího materialu „teničká a tlustá“, tlustá „zvířecí“,²) žemněná,³) pačesná, konopná, křečná na podšítku,⁴) rezná, domácí, pytlíková nebo mlynářská i mlýnská, truhlíčná, mitlinky, čínovatá a prutovaná, černá, bílá, bledá, mandlovaná, nemandlovaná. Po zemi a městu, odkudž je vozili, byla plátna nídrantská, levská (lovanská, která již Hus znal⁵) vlaská, německá, holubářská, „parisská“, kamenská, kladská, freiberská,avidnická, mejtské tloušťky, turnovská, lohovská, pohanská a „kentnáře“, což zvali Němci „kemptner leinwand“. Pohanské plátno vykládají za švýcarské svatohavelské a kempenské.⁶) Nejdražší plátno byl pořáde „kment“. Roku 1540 našli jsme v Plzni plátno „kolčové“.⁷)

Stran čínovatiny, kteráž značí na plátně vytkané vzorky, připomínáme, že uměli tkalci naši v XVI. století robiti „plátna na damašek dělaná“.⁸) Od konce XVI. věku zhusta se objevuje mezi plátny mezolán, mezulán i mozelán (z vlask. mezzalana), látka to hrubá, neohebná, pevně tkaná. Robili ji u nás mezolánští s cechem tkalců spojení.⁹) V pražském archivu jest nejvíce kalhot a kabátů mezulánových zapsáno v letech 1605, 1606.¹⁰) V třeboňském archivu našli jsme mezolán nejprve r. 1613.¹¹)

V těch dobách našli jsme na kupeckých krámech plátna též „bavlněná“, „prutovaná se stříbrem“.¹²)

¹) Arch. musejní. Nymb. listiny.

²) Arch. hradecký. Účty panské s r. 1564. Též ve výpisech Tišrových.

³) „Žemněná“, „zemniová“ plátna připomínají se v arch. nymbursk. v knize smluv. II. r. 1588.

⁴) Arch. hradecký. Účty. 1564.

⁵) Sbor. hist. 1858. 288.

⁶) Rozmlouvání Čecha s Němcem „Galler und Kempner Zwillich“.

⁷) Arch. plzeň. č. 228. 186.

⁸) Arch. praž. č. 1064. 22. Rok 1586.

⁹) Práček. Turnov. 64.

¹⁰) Arch. praž. č. 1174.

¹¹) Hradý Sedláčkovy. II. 167. Wagner.

¹²) Arch. praž. č. 1174. 152.

Co do cen bývalo všelijak. Lze říci, že v polovinu XVI. století loket plátna pěkného obyčejně byl po dvou nebo třech groších bílých; v Ronov r. 1552 po třech groších;¹⁾ v Náchodě r. 1559 černé plátno po 2 groších.²⁾ Některé brubší prodáváno po několika denárech, cizí plátno mnohem draž. Štuka kmentu v Praze prodána r. 1552 za 3 kopy a 10 grošů;³⁾ loket kmentu byl tehdy po 9 groších, vlaské plátno: po 12 groších; rytíř Jeníšek z Újezda⁴⁾ koupil r. 1558 26 loket mitlinku za 2 kopy 10 grošů českých nebo 24 míšeňských. Roku 1560 koupili v Jindřichově Hradci štuku plátna pačesného za 21 krejcarů. Byla tu štuka v 30 loktech. Štuku tenkého koupili třikrát draž. Štuka plátna křečného na podšívku pod šaty vojenské stála tehdy 2 kopy 34 kr.⁵⁾ V letech sedmdesátých byl loket plátna po 5 groších lepší, po 3 groších hrubé, některého plátna loket ceněn i jen za 3 krejcare.⁶⁾

Koncem věku býval kment po ortu, to jest po 15 groších;⁷⁾ „parisské“ plátno 32 loket za 3 kopy 51 grošů; „vlaské plátno“ na kabáty loket po 40 krejcarech, „bledé“ po 15 kr.; „prutované se stříbrem“ a „plátno bavlněné“ po 20 krejcarech. Činovatiny byl loket za 4 groše.⁸⁾

Vydělanou kůži brávali naši předkové nejraději k poctivcům a ke kabátům. Kabáty kožené připomínají se i u šlechty ještě za celé XVII. století. Poctivce kožené čili koženky, jež zachovaly se po tu chvíli v selaských krojích, udržely se u všech stavů velmi dlouho v módě. V Olomouci v nich chodili ještě v XVIII. století professorové,⁹⁾ aniž byli asi jediní, kteří odívali se starodávným pevným šatem z kůže.

Na šaty všelikeraké brávána vydělaná kůže. — pokud jsme v pramenech našli — bůvolí (r. 1595,¹⁰⁾ hovězí, jelenice, kozletina, kůže lani, losová, psina, skopovice, teletina.

Naši koželuhové a jircháři na kůži kravské, telecí a kozlí ukazovali mistrovství své. Koželuh robil kůži tvrdou, která se hodila k obuvi a k šatům; jirchář robil kůži měkkou na šaty. Nejlepší kůže z volů neuměli koželuhové ani v Němcích až do bělohorské doby vydělávati.¹¹⁾ Takové těžké kusy bývaly do Němec i k nám z Anglie a z Nizozemí přiváženy. Také z východu k nám pořád vozeny kůže cizí pod jménem pruských, jejichž příprava u nás buď byla neovědoma nebo nemožná.

Naproti tomu jiné cizinské přípravy, druhdy neznámé nebo tajemné, osvojili si v XVI. stol. koželuzi naši i jiní středoevropští. Uměli již robiti kůže způsobem uherským; kůže volská pověšena na strom, oskrábáno

¹⁾ Kn. kášt. ronov. Vypsal Kl. Čermák.

²⁾ Kn. náhod. VIII.

³⁾ Arch. praž. č. 100. 213.

⁴⁾ Paměti jeho; rukop. musejní.

⁵⁾ Tischerovy Účty hradecké; rukopis.

⁶⁾ Arch. praž. 100. 70.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1055. 58.

⁸⁾ Zprávy o tom v arch. praž. v kn. 1178. 308. 1174. 152. a j.

⁹⁾ Viz inventář Vodičkův v listin. olomouck. v arch. mus. česk.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1178. 296.

¹¹⁾ Weigel. Abbildungen der Hauptstände. 1693. 622.

maso, oholena koželužskou „kosou“ srst, kůže naložena do kamence a soli na dva dni, pak osušena, po té znova zvlhčena, lojem natřena a opět sušena nad žhavým uhlím.¹⁾

Jiný byl způsob, jakým strojili kozlovou kůži na kordovan. Pravý kordovan ovšem pořád přiváželi z ciziny. Ale čiperný koželuh a též jirchář dovedl také domácí kozlovinu — ba i skopovinu²⁾ a teleťinu — upravit na kordovan, a to čistou, bedlivou prací a rozmanitými přísadami do třísla a louhu, do nichž kůže nakládána. Kordovan cizinský byl rozličných barev. Zdejší býval obyčejně jen černý. Jeden jeho druh byla hrubší, vydělal-li totiž jirchář kůži po té straně, kde rostla srst; spracoval-li stranu masitou, byl kordovan hebký. Onen byl dobrý na stěvice, tento na rukavice a koláry i šaty jiné. V poslední čtvrti XVI. věku v Praze zvláštní femeslo „kordovanské“ kvetlo nejvíce.³⁾

Se zdarem dokonalejší hotovili jircháři kůže na zámiš, jehož vlastnost byla hebkost a ona zvláštní srstnatost, kterou dosud vidáme na jelenicích. Vypranou surovinu⁴⁾ bylo nejprve hoditi do vápna, potom když byla na ní kosou utřena srst nebo vlna, po druhé dána do vápna, pak zase škrábána a vložena do louhu; tu poleževši znova kartáčována, ve vodě prána a máčena ve zvláštním louhu; potom ji dali do valchy a zde natírána jsouc rybím tukem byla „tlučena“ a sušena i barvena; naпослед ji prali znova v louhu, pověsili a dokonce usušili a upravili.

Poznáme na šatech a zvláště na obojcích bílou jirchu. Ta potírována týž předlouhým způsobem právě naznačeným. Jenom nedávána jircha do valchy, aniž ji potírali rybím tukem, než třeli ji moukou, kamencem a vinštýřem.

Z látek vlněných, bavlněných, všeljak tkaných i hedbávním proměšovaných v XVI. věku nejobyčejnější uvozuje se barchan, šamlat, ferštat a haras. Jsou to tytéž látky, kteréž známe už ze století předchozího.

Barchany utkané z přediva dvojakého, zvláště z bavlny, zovou se „prostými“ a „tuplbarchany“.⁵⁾ Jsou vláské, zvláště mediolánské, ale i kládké, bavorské, angépurské a landšpurské. Jsou „hladké“ a „hedbávné“. Jsou barchany stříbrné,⁶⁾ ale jsou též jen s modrými štrychy, což zvláště bráváno na cejchy.⁷⁾

Štuka barchanu na počátku XVI. věku chodila po dvou i třech kopách, držela 60 i několik nad to loket. V Litomyšli kupovali r. 1512

¹⁾ Obšírný výklad té práce z r. 1698 podává Weigel Abbild der Hauptstände 628.

²⁾ Arch. praž. č. 1174. 480.

³⁾ Arch. praž. č. 407. 28.

⁴⁾ I kůži telecí a volskou dělali na zámiš, r. 1577 byly dva kusy za 20 gr. miš. Arch. praž. č. 1172. 170. Nynější jircháři zovou zámiš „semiš“, od něm. sámišch. Nomencl. Veleislavínův uvádí též něm. jméno „linsämisch“.

⁵⁾ Dělali je barchentníci (ziehner oder barchentmacher). Svidničtí barchentníci mají privileg. již z r. 1292. Arch. praž. č. 70. 7.

⁶⁾ Řádky turnovské. 1618.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1059. 83.

loket barchanu za tři bílé groše. V Náchodě r. 1559 po 3 groších 2 denárech. V Jindřichově Hradci r. 1564 byl loket po 5 groších, plátno po třech.

Feršataty byly látky spíš vlněné. Panovaly dlouho. Ještě r. 1600 kupují v Jindř. Hradci štku forstatu za 5 zl.¹⁾

Šamlaty, jichž v XVI. věku velmi hojně užíváno, byly tkaniny všelijaké, spíš čistě vlněné nežli míchané, cizí šamlaty byly i z chlupů velbloudích. Připomínají se šamlaty s vodou a bez vody.²⁾

Haras, tkanivo francouzské nebo belgické, býval dražší barchanu. Roku 1530 byla ho štuka i po 6 kopách; loket kupován r. 1520 po deseti i dvanácti groších.³⁾

Bavlněnou přizi skládali u nás „na hřebínky“,⁴⁾ a centněř bavlny byl r. 1520 v Praze skoro za 18 zlatých rýnských.⁵⁾ Ke konci století prodáván býval cyprianské bavlny cent po 39 kopách, libra „nemrskané“ bavlny po 21 krejcarech. Kámen vlny (20 liber) byl r. 1582 v Praze za 3 kopy míš.⁶⁾ též tak drah byl r. 1568 v Rychnově nad Kněžnou.⁷⁾

K tkanivům vlněným a bavlněným barchanům podobným častěji než druhdy pojí se v XVI. věku **pomezin** a **cvilink**, jenž bývá často „žíhaný“, loket stál r. 1520 ve Střibře po 5 groších míšeňských;⁸⁾ také v nově přibyla míchaná látka konopná **kanevaz** anebo **kanevač**, o níž v českých inventářích čte se teprve ke konci věku. V Bělé na příklad r. 1597;⁹⁾ v Praze mívál plášť kanavačový slovutný alchymista Ludvík Korálek z Těšína, jenž zesnul r. 1599.¹⁰⁾ Živůtek „kanafasový“ v Litomyšli našli jsme teprve r. 1633. Loket kanavače prodávali v Praze r. 1591 po 36 i 40 groších bílých!¹¹⁾

Hedbávné látky čisté i polouhedbávné uvozují se v našich pramenech XVI. věku co do původu kupeckého nejobyčejněji turecké (turecký pankhart), janovské, neapolitanské, benátské, florentské, španělské, norimberské, frankfurtské, drážďanské, špicléské. Nejhorší zváno **boura**, ale vozili k nám i bouru ze Španie. Jistý druh lehčí byl **tafat**, **tafat racký** (1537,¹²⁾ „**tafat turecký**“ (1521), **mochejr** nebo **muchýr** (mohére), **tamin**,¹³⁾ **fiřet**, **fiřet**, lepší byla **tykyta**, **tupitykyta** a

¹⁾ Tischer. Oučty. Rukopis. 161.

²⁾ „Gewessert, ungewessert“ v listině 70. I. arch. praž.

³⁾ Desky. Miscell. 92. Ve Střibře r. 1520 haras po 12 gr. Arch. plzeň. č. 182. 124.

⁴⁾ „Čtyři hřebínky bavlněny“ r. 1530 v nejstarší knize kouřimsk. testam.

⁵⁾ Desky. Misc. 92. V kšaftě Jana Vojtěchova.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1049.

⁷⁾ Kn. kšaft. rychnovsk. v mus.

⁸⁾ Arch. plzeň. 187. 124.

⁹⁾ Umlauf. Rukop. 212.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1174. 105 a násled.

¹¹⁾ Tamže. 1055. 58.

¹²⁾ Roku 1537 viní Přemek z Žerotína na Šumberce židy, že ho osídili. Jeden máje mu prodati „tykytu dobrú tafat raczký jemu jeat za tykytu prodal“. Arch. praž. č. 1180. 216.

¹³⁾ Pod jménem „damin“ čtli jsme o té látce ještě r. 1785 v arch. mus.

samit (satin), těžší druhy byly atlasy, tuplatlasy, damašky, cendeliny, karmaziny a brokáty či stříbrohlavy i zlatohlavy. Polobrokáty neumějíce jmenovati jediným jménem, všelijak jináče naznačovali. Ale poznáš to vždy. Na příklad v Náchodě r. 1567 uvozuje se štolá „zelená s růžemi jakoby zlatohlavovými“.¹⁾

Po r. 1570 zhusta čteš o tabinu, ormezinu,²⁾ r. 1575 má slavný doktor Šimon Proxenus kabát z „cendrdotu“;³⁾ koncem XVI. věku vyskytuje se na kabátech filozel, a za 12 rýnských prodává se v Praze jakés „španělské soukenné hedbávi“.⁴⁾

Látky hedbávné jakostí lišeny jsou od kupců ve „fin“, „superfin“, „comunis“. Všecky byly drahé přes to, že v XVI. věku hedbávi už hojně tkávali v Evropě. I v Čechách robili hedbávi. Roku 1568 propouští arcibiskup Brus Vlachu Fridrichu Troilovi pustotu na Vyšehradě, aby nasadil tu bource. V povolení svém dle arcibiskupa, že podnik Troilův celé koruně české ku prospěchu a slávě slouží.⁵⁾

V polou století prodávány štky hedbávi, držící 70 i 77 loket, po 10, 11, 12 zlatých rýnských; ale i jediný loket karmazinu „florentského“ a „toledského“ byl také i po míšeňské kopě, loket taminu za polovic kopy; loket „planého“ zlatohlavu byl v Praze r. 1563 málem za 2 kopy, pravý zlatohlav cenili i za 24 zlatých loket, stříbrohlav za 18 zlatých, loket karmazinu po 50 groších českých, loket damašku nad kopu (r. 1600 nad 3 kopy), polouatlasu loket v Praze po 23 groších (1566), loket tykyty po 20 krejcařích i po 18 groších míšeňských (r. 1568), také i méně i více; tupltykyta byla i trojnásob dražší. Samitu čili satinu byl r. 1520 ve stříbře loket po 8 groších, tuplfeftatu po 24 groších, kdežto cvilink prodávali, jak svrchu dotčeno, po 5 gr.

Polouhedbávný mochejr cenili r. 1591 loket po 15 gr. mš., loket cendelinu také jen po 2 groších bílých,⁶⁾ ormezin byl po 7 šilincích. Pankart hedbávný cenili r. 1566 po 35 šilincích loket. Libra firetu byla za půltřetího zlatého.

Aksamity vozili k nám odtudž, skad hedbávi. Co do spracování a rázu svého jmenuje se u nás aksamit „tlačený“ (v Praze prodávali „želízka na vytlačování aksamitu“,⁷⁾ „chlupatý“, „o půl druhém vlasu“, „o dvou vlasech“, „plyš“ jsme našli teprve v druhé půlce XVII. věku;⁸⁾ co do jakosti uvádí se aksamit polouhedbávný a planý⁹⁾ čili „tryp“,¹⁰⁾ co do

¹⁾ Hraše. Method. XVIII. 82.

²⁾ „Ormesin“ u kupce pražského Tuchmana r. 1568 loket po 7 šilincích. Arch. praž. č. 1172. 25—30.

³⁾ Desky. Misc. 64. 165.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174. 254.

⁵⁾ Borový. Brus. 80.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1055. 58.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1174. 4. Rok 1598.

⁸⁾ Byšice. Invent. v arch. mus.

⁹⁾ Rozmlouvání Čecha s Němcem překládá planý aks = bubensamit i slove „buršet“.

¹⁰⁾ Že je „tryp“ planý aksamit, a to hamburský, toho důkaz v kn. arch. praž. č. 1174. 400.

barvy i „mozorovaný“, strakatý.¹⁾ Loket aksamitu v polovici století mohl státí půl třetí kopy i tři kopy míšeňské. Koupil-liš r. 1550 v Praze vola za 5 kop čili za dva lokte aksamitu, patrně, což drahý to přepych byl choditi v aksamitě. Roku 1600 prodávali v Praze mozorovaný aksamit po půl druhém zlatém loket. I to dosti drahé.

Sukna, z nichž šat pořizován nejobyčejněji, bývala pevnosti věru kožené nebo prkenné. Ale přes to, že u nás od věků byli výborní soukenníci, a že naše i moravská sukna vožena byla daleko do Polska,²⁾ přece neuměli co do jemnosti a barvy takových suken pořizovati jako byla robena v Nizozemích, v Anglii, Francii, Španii a v Itálii. Naši neměli té vlny jemné, jaká byla v oněch zemích. I protož od pradávna i pak ještě za celé XVI. století vožena k nám sukna cizí.

Černé a šeré sukno či „vlčky“, „šer“ a „černou šer“ dělali v Čechách v přemnohých městech, ovšem i v Pražských. Ze zprávy, kterou Pražané podávají o soukennické práci české císaři Maximilianovi r. 1575,³⁾ víme, že v Chrudimi robívali soukenníci nejvíce sukna černá, šedých málo. Postav nabízelí za 9—16 kop míšeňských. Též nejvíce černá sukna dělána ve Vysokém Mýtě, Rychnově, Solnici, Kostelci a v Táboře, jehož sukna zpráva zvláště chválí jakožto dobrá.⁴⁾ V Broumově prý dělají lehká sukna červená a zelená. Na doplněnou té zprávy dověděli jsme se z jiného pramene,⁵⁾ že náchodský soukenník Šimek měl r. 1534 na skladě sukno blankytné, ryšavé, žluté a týkovaté — a všecko broumovské. Uměli tedy i v Broumově barviti sukna všelijak jináče nežli oněma dvěma barvama. I vlčky barvili na rudé. V Jindřichově Hradci koupěn r. 1565 loket takového vlčku rudého za 11 grošů českých.⁶⁾

V Žitvicih prý dělali kromě černých suken i sukna ocelivé barvy. Jinde uměli barviti sukno barvou lvoou čili zlatou.⁷⁾

Naši soukenníci uměli robiti sukna několikrát jakosti, což na schválení starších cechmistrů označováno na postavě soukenném dvěma, třemi až pěti pečeti. Které sukno bylo utkáno z pěkné bílé vlny, to dovolili barviti jasnou barvou; byla-li na suknu poskvřna, pruh nebo proužek temněji setkaný, propustili cechmistři takové sukno zbarviti jen na černé. Je patrné, že se naši snažili o pěknou práci; dovedně uměli napodobiti i cizí sukna. Vyskytují se jakožto lepší sukna „míšená“;⁸⁾

¹⁾ „Co motejlové, housenky a kobyly se mozerují“. Moller. Zrcadlo Světa. 1598.

²⁾ Materialy historycz. I. Že sukna broumovská vožena do Krakova, o tom zpráva z r. 1589 v arch. zemsk. v opisech arcibisk.

³⁾ V arch. místodrž. T. 46. Hallwich. Reichenberg 83.

⁴⁾ Roku 1565 koupila vrchnost Hradce Jindř. v Táboře 3 postavy sukna černého na šaty čeláde za 26 kop. Účty hradecké. Výpis Tischerův.

⁵⁾ Kn. arch. náhod. VIII. B. 2 3.

⁶⁾ Účty jindřichohrad. r. 1565. Výpisy Tischerovy.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1016. 74.

⁸⁾ Roku 1624 ve vsi Lípém „sukné z míšeného sukna trochu pozelenal“. Arch. náhod. manual z r. 1603.

barevná sukna „stoupená“.¹⁾ Zvláště pěkné bývalo sukno „vejmetné“ a „pankarty“ v Rychnově, jichž postav r. 1565 byl i za 10 kop míšeňských.²⁾

Ale kdo chtěl sukno jemné a zvláštní barvy, musil koupiti sukno cizí čili „hostinské“. Za nejdražší sukna pokládány štamety, lindýše, lejdyše, mechlíše a sukno astrodómské i vůbec flanderské, anglické. Starodávný šilhář mizí z inventářů po r. 1520

Nejacinější byla — kromě hrubých vlčků, páje a hundskoty — sukna „koumarové (šedé) a makové barvy, neboť ta se vlnou barví a menší prací dělají.“³⁾

Koncem XV. věku byl loket laciného sukna za 4 groše; v Lito-myšli „kmejn“ prodávali po 6 groších, loket vlčku po 10 groších; v první půli XV. věku loket vlčku byl po 15 i po 20 groších.⁴⁾ V Plzni r. 1537 má soukenník sukna od 7 grošů po 30 grošů loket.⁵⁾

Od polovice století rozmanitost i dražota suken u nás se rozmohla. Páje cizí, šeptuchy, šiptuchy a šiftuchy, z nichž pro jich tvrdost dělány leckdy i pláště „pro díšť“,⁶⁾ prodávány r. 1584 loket skoro za kopu; anglická, pařížská, vlaská sukna, zvláště kropená, byla po kopé i po dvou; do konce století vyskytují se nejbustější sukna „broumky“ z Broumova, sukna cápovská, uherské kyřinky, karyzie, rychnovská, žlutická, mechelská, reichenpašská, žitavská, zhořelická, fridlandská, rokycká; loket anglického „feynu“ stál i za tři kopy! Loket české páje v Bělé r. 1567 počítali po 24 kr., loket sukna žlutického v Rychnově nad Kněžnou r. 1588 byl za 17 grošů bílých; loket lindýše v Jindřichově Hradci r. 1586 byl za 34 groše české, tedy dražší nežli mnohé hedbávi.

Abecední soupis látek, koží a kožešin do r. 1620 u nás užívaných.

Aksamit (samet) tlačený, chlupatý, o dvou vlasech; aksamit plauý = bubensammt, buršet, polouhedbávný.

atlas, tuplatlas, rasat, nejhladší látka hedbávná; polouatlas.

bambásek, jméno látky, kteréž slovníky české ani jiné slovanské neznají. V našich pramenech se vyskytují „futra“ bambásková a „fu-

¹⁾ V Pamětech Jeníška z Újezdce. Rukopis mus, na nějž mě upozornil p. dr. Nováček. Jeníšek koupil r. 1555 25 loket sukna stoupeného červeného za 9 kop 18 grošů. (Str. 154.)

²⁾ Kn. kšaft. Rychnov n. Kněž. v mus. arch.

³⁾ Tak se óte v Rozml. Čecha s Němcem.

⁴⁾ V Plzni r. 1521 za 15 gr. Arch. plzeň. lib. senten.

⁵⁾ Viz náš Kulturní obraz měst. I. 571.

⁶⁾ Roku 1564. Arch. praž. č. 1048. 37.

trem" se rozumívá obyčejně kožešina. Také jsme u kožešníka ona futra bamb. našli. Proti tomu nám podal o bambásku pan magistr. rada Fux tento výklad: „Domnívám se, že slovo to je z vlaského bambagia, bambagio = bavlna, frc. bombasin, špan. bombasi, angl. bombasin, a téhož původu angl. bombast, bombastry, něm. bombasin, ale také upraveno na baumbast; druh jemné látky jako vata za podklad látkám svrchním; je to asi vatovaná podšívka.“ K tomu ještě přidáváme, že du Cange uvádí slovo bambasium odvoz. od bombax, a míní tím také látku a ne kožešinu. Srovn. doleji pomezin.

barchan viz XV. století (str. 115).

bělizna, kožešina bílá, vzácnější.

beraní kožešina.

bobrovina = kůže z bobra. O bobřích viz Princův článek v progr. třeboň. gymn. 1887.

bomezin viz pomezin.

boura, zadní hedbáví, plithseiden.

brokát viz stříbrohlav a zlatohlav.

broumek, sukno z Broumova.

brykyš, prukyš, sukno nizozemské. Viz XV. století (str. 115).

buršet, vuršet = planý aksamit.

bůvolí kůže z kamence vydělaná v Praze r. 1595. Archiv pražský č. 1173. 296.

býkovic = kůže z býka.

cendellín = tykta. Viz XV. věk (str. 116).

cendrdot, látka hedbávná nebo polohedbávná. Roku 1504 má z něho pachole v Hradci Jindř. šaty. (Tischer. Účty.) Potom již objevuje se častěji.

civilink, tkanivo z přže lněné a bavlněné.

činovatina, plátno vzorkované.

damašek = těžká látka se vzorky; byl hladký, s šupinami; s vodou; s květy.

felba = z vlask. felpa, nedokonalý aksamit; osnova hedbávná; otek přže. Jungmann.

ferštat, forštat, firštat = polohedbáví. Lat. forstat i friscalum, fritsalum (Weinhold. Frauen. Výpis dra. Zlbrta.)

filozel = látka počítaná k hedbávu; souvisí jméno její snad s vlask. filzata, což vykládá du Cange (III. 500) za panni species ex transmissis filis contexta.

fildrdot, v kšaft. náchod. r. 1624; látka jako předešlá.

fíret = hedbáví.

flok, sukno flokové, zlé, zapověděné.

floret = hedbáví užívané nejvíce od tkaničkářů. Je floret v pramenech černý, barevný, tělný (t. j. rážový), široký.

growgrin, grobgrün = látka vlněná. V třeboňském arch. našel ji Wagner nejprve r. 1609. V norimberském řádě tkalcovském našel ji k mistrovským kusům od r. 1629. (Weigel. Abbildungen der Hauptstände 582.)

haras, též **haraš**, látka z vlny i z hedbáví. Harresey. Viz XV. věk (str. 116).

hermelín, **hranostaj**, **chranosteyl**, kožešina z Polska k nám vožená. Arch. praž. č. 133—55 v listinách.

hovězina, „hovězí punčoch“ v praž. kn. inventárních.

hřibětina = kůže zapověděná jakožto nezralá.

hundsokot, sprosté sukno.

genetová kožešina. V náhodských kšaftech r. 1602. Genetka — kuna cizí.

jelenice, kůže z jelena.

kanavač, **kanevaz**, **ganavaz**, **kanebacz**, **kanabáč**, **kanafas**, *fre. canevas*, pův. látka konopná dle sl. *canabacium*, *canabis*; jináče též *míchaná* látka z bavlny a lnu i z hedbáví. **Kanavaz** „tlučený“. *Nomencl. Veleoslavín.*: „Kanabačový šat = konopný, *kaniffasen kleid*, *canabina vestis*“.

karmazín, *arabs. kырмыз, kermes*; původně červená barva, pak hedbávná látka barvy jakékoli. V Praze prodávali i bílý karmazín. Arch. praž. č. 1173. 287. Karmazín vožen sem z Itálie a ze Španie.

karyzie, hrubé sukno. Viz XV. století (st. 116).

kment, **gement**, nejjemnější plátno. Viz XV. století (str. 116).

korour divoký, kožešina z něho.

konina, zapověděná koželuhům kůže.

kordovan, kozlovina nebo jiná kůže zvláštním způsobem upravená; též *kurdyban*.

kordulat, látka v účtech jindřichohrad. r. 1638 uvedená; mnichům se kupuje štoka kordulatu za 24 kop.

koumar = šedé sukno barvy železné; komárové sukno, též komárová barva (= koumarová).

kozletina na kabáty a na kozlovíce.

králik, polský, *bravantský* (brabant).

kunina.

kyřinka = uheraké sukno.

laní kůže (na kalihoty).

lasice. U kožešn. pražského r. 1520. *Miscell. daky.* 92.

lejdiš, **leydisch**, sukno asi z Leydenu.

leonská kůže.

lindyš, nejlepší sukno. *Lündisch*. Jsou též výklady, jakoby to sukno jméno mělo po Londýně, odkudž pry do Hamburka vozeno. *Zeitsch. für d. d. Kulturgeesch.* II. str. 737.

liščina, lisí kožich.

losová kůže.

mechliš = sukno z Mechelu.

mezolán, **mezulán**, **mozelán**, *ital. mezzalana*, pevné drsné plátno. **mitlink**, hrubé plátno; plátno na pytle. Štuka **mitlinku** = 30 loket sušických. Arch. praž. č. 1173. 239. „Štouček **mitlinku**“ držíci 26 loket na šperloch r. 1558. Paměti Jeníška z Újezda.

mochejr, muchýr (mohére), mucher = látka vlněná, polohedbávná. nestilkorn, krajky nestilkornové. Předivo z kopřiv.

nesyta, kožešina nesytová. Vielfraaz.

norc, kožešina z norka, latax, Nurz, mustela lutreola. Jungmann.

novohradky, novograty = kožešina známější jménem popelice.

ormesin ormezin, hedbávná látka z Persie; po jméně Ormuz.

paj = z příze bavlněné, lehké sukno na podšívky. Viz str. 116.

panchart hedbávný (kn náchod. č. VIII. 1560).

paučník, nejjemnější hedbávná látka na roušky, jež po něm slovou paučníky.

perpetuan, v třeboň. arch. r. 1611 ponejprv. Wagner. Modrý perpetuan v křaft. náchod. 1631.

plátno tenké, tlusté, tloušťky, svířecí, žemněné, pačesné, konopné, křečné, rezné, domácí, prutované, činované, truhlíčné, pytlíkové, mlynářské, černé, bílé, bledé, mandlované, nemandlované, vlaské, německé, nidrlantské, levské, holubářské, kamenské, kladské, svidnické, mejtské, turnovské, kolčové, frejberské, pariské, pohanské, „palík kentnářův kemptner leinwand“ v knize Rozmlouvání Čecha s Němcem.

plst, plstěná sukně r. 1500 v Praze, plstěný punčoch; plst je výrobek z chlupů nebo z vlny, uválený a stlačený.

pomezin, pamasin, bomesin, látka bavlnou smíšená, kterou tkali barchenníci; Nomencl. Veleslavínův má bombasin; tela bombacina, lineum inter lanam et linum. Du Cange I. 695. Srovnej bambásek.

popelice, kožešina z myši cizích. Mus pontica, mus marmota.

pruská kůže, zvláštním způsobem dělaná.

psina, kůže psí na rukavice i na šaty.

rysová kožešina.

samit = satin.

sobolí kožešina. Sobol. Olav. Magnus v díle Histor. de gentibus septentrionalibus vykládá (r. 1555), že pelles zebellorum nejsou trvaly.

spratek, kůže nedořelých zvířat, zvlášť jehnětin. Spratky bílé, nidrlantské.

stříbrohlav = brokát, hedbávná látka těžká s vetkanými vzorky ze stříbrných a zlatých nití.

sukno, české, hostinské, vejmetné, stoupené, pankart, šef, vlčky, koumary, štamety, lindýše, astrodomské, lejdiše, flanderské, anglické.

šamlat viz XV. věk (str. 116); šamlat „mit Wasser“. Zeitsch. f. Kulturgeschichte. II. 738.

šerlink = jméno nikde nevysvětlené. Doleji ukážeme, že se tím míní kůže ovčí, bezpochyby z mladé ovce po střízi první.

šilhér. Viz století XV.

šiptuch, šiftuch, šeptuch, šebtuch = sukno tvrdšího rázu, ale ne zlé.

štamet, sukno drahé.

štepsejd u tkaničkářů hedbávi.

tabin = hedbávná látka — seidentamelot — prostý, dvojitý, hladký, s vodou.

tafat, hedbávná látka, racký, turecký, prostý, dvojitý s vodou.
tamin, damin, v náchodském archivu nejprve r. 1580; v třeboňském
r. 1607.

tchořovina.

teletina, telecí punčoch.

tryp = planý aksamit.

tykyta, tiketa, tupltykyta. Viz XV. věk. str. 116.

vlček, šeré, laciné sukno. V XVI. věku našli jsme i „rudé“ vlčky.

vlčí kožešina.

volovice = kůže z vola.

vydra.

zaječina.

zámiš, kůže všelijaká, upravena asi tak, jako nyní jelenice; něm. sä-
misch, linsämisch.

zlatohlav = brokát.

II.

Část zevrubná.

1. Hlava ženská.

Líčidla, kosmetické prostředky, vlasů barvení; účes panny a paní, vrkoče; tkalice, náčelníky; věnce; perlovce; bityty; zavítí žen; roušky; chrboly; čepce; karkule; čepice; husárky; klobouky; náušky; hřeben; zrcadlo; brylle, sklený skřípec lehkých žen.

Ani v XVI. věku nezanechaly paní líčidel čili „fermeží“ a „plavejsů“. ¹⁾ Malovaly sobě tváře fermeží, v níž byla cinobře i kafr, med, růžová voda, ²⁾ obočí „plejvejsem“ natíraly a čelo mazaly mýdlem, „aby se svítilo“, a kdož všechno ví, kterak se ještě „přepotvořovaly“.

Že se líčí paní a panny fermeží, any by měly se líčiti ctnostmi to vyčítá jim důtklivě r. 1568 „kazatel kostela pražského Jiří Netolický“. ³⁾ Želetavskému jest líčidlo „šlecht“ dáblov. ⁴⁾ Roku 1605 Vodňanský ⁵⁾ svádí ten neupřímný zvyk na matky tvrdě, že „v pravdě mnoho se nynějších časů matek nachází, kteréž Herodiady v tom následují, učíce dcery své tváře líčidlem a k těm podobnými fermežemi barviti, šlechtiti, oči plevejsem natíráti.“

I od světských mužů mimo kazatelnic malované dámy dosti zazívaly posměchu. Havlík z Varvažova ⁶⁾ velmi důtklivě dí: „Mělýť by jistě takové s těmi tvářemi zmazanými, uličenými se stydět, že se jim lidé smějí, výborné rozumějící té jich uličené krásy.“ ⁷⁾ Podle moudrého

¹⁾ Že líčidlo a plevejs jedno, viz Nomencl. Veleslavínův. 274

²⁾ Dle Thad. Hájka Herbáře. 1662.

³⁾ Kázání o bídě člověka. 41.

⁴⁾ Ln. duchovní r. 1588.

⁵⁾ V Theatrum mundi. 47.

⁶⁾ V knize O ctném obcování. 3.

⁷⁾ O ctném obcování. Havlík z Varvažova. 1613. Z italsk. překl. s doplňky vlastními.

minění Havlíkova ta fermež na tvář ženskou nalepená „nemůže z He-kuly udělati Helenu“, kromě toho prý nejsou lidé tak nevtípní, aby barvy přirozené od barvy strojené nerozeznali. „Znal jsem jednu,“ tak čteme v jeho knize, kdež ukazuje se, jak tuze dámy se fermežují, „kteráž bořila na jiné ženy uličené a sama bláznice zapomenula na to, že byla též líčidlem zmazaná, až sobě od toho záponu, kterouž na hrdle měla, skálela.“

Havlík přeje všem uličeným ženským těch rozpaků nemilých, kteréž dle jeho knihy zažily jich družky vlaské. Prý hrály při nějakém „pan-keťe“ na krále. Co rozkáže a sám na sobě učiní král, to po něm učiní ostatní přisedící. Králem stala se rozšafná matrona, kteráž chutě a hbitě se umyla v teplé vodě, schválně přinesené, a namazané krasotínky mu-sely chtít nechtít mýti se také. Prý „s hanbou to jejich krásné mazadlo po tváři dolů teklo“.

Dle Havlíka měli mužové o povaze malovaných žen totéž mínění, jako máme dnes: malba na tváři ukazuje povahu neupřímnou. Dít Havlík pravdivě: „Jáť ne mnoho co dobrého o takových ženách držím, anobrž pravím, že jak po tváři zlíčené barvy nosí, taková mají v svých srdcích mrzká myšlení, aniž může co dobrého a upřímného při nich nalezeno býti. Prostá pravá láska nemiluje takového fermežování.“

A což teprve Šimon Lomaický tepal ženy nalíčené! Když byl oznámil, že „jsou nensčky lidé, kteří, majíce tváře bledé, chtějí sobě udělati bílé a červené“, a proto se „fermežují“, a když jim za to vy-nadal, že jsou „přepotvoření“, přivedl na ně nejprve sv. Ambrože, vyčítajícího takovým líčeným, že obraz boží snaží se přemalovati, pak přive-dl na ně průpověď starých Čechů, „že tvář třikráte líčená tváři boží nikdy neuhlídá“, a naposledku pohrozil brozbou samého Pána Boha, že „všickni obličejové obrátí se v hrnce a že nikdy žádný kotel nebyl tak černý, jako budou tváře těch, kteří se líčí“. ¹⁾

K spoustě slov proti ženské fermeži připletla se Lomnickému po-známka hygienická dosud platná a dobře zkušena, že totiž ženské, jež se malují, „v starosti mrzuté, šeredné, žluté a škaradé bývají“.

V XVI. věku líčily se i selské dívky, které věru nemívají barev zapotřebí. V Sedlském masopustě, divadelní hře z oné doby, čteme řeč k selské mladici: „Kýž sobě zbarvila líce; což nemáš doma plevašu? Aníž's nezmastila vlasův, kýž mejdlem čelo zlíčila, aby se tím líp svítila“. ²⁾

Při tom fermežování oněch dob stojí za zmínku, že opakem mnohá snažila se malbou dovésti toho, aby tvář měla unyle bledou a nikoliv červenou. Ne bez posmíšku vypravuje Havlík o mladici, „kteráž mívá tvář zblíšenou, vydynchovanou — a hrdlo jako mazanou botu, a když se nešetří a blavou na stranu pohne, tu (prý) viděti to černé hrdlo od

¹⁾ Lomnický. Pejcha život. 81. 82.

²⁾ Jireček. Div. hry. Sedl. masopust. II. jedn.

tváře rozdílné, tak že by mohl jeden říci, ta hlava byla odhánata Nidderlandce a přistrčena k hrdlu Mouřeninky.“¹⁾

Guarinoni²⁾ neomaleně vtipkující má za to, že by muži a otcové mohli jináče, laciněji, své ženy a dcery bledými učiniti.

Jen ženy českých bratří nelíbily sobě tvář. „U nás tobo není,“ dí Blahoslav r. 1550 s pýchou.³⁾

V XVI. století v nově vyrojilo se nepočetné množství všelijakých **kosmetických receptů** a prostředků proti pihám, „červeným a brunátným uhrům“, lišejům, bradavicím a jiným neozdobnostem v tváři. Těch musíme v tomto díle minouti. Jen to mimochodem připomínáme, že uhry zaháněly české dámy neobyčejněji kafrem, sírou, kadidlem a rozličnými vodami; lišeje všelijakými oleji, zvláště vínštířovým, **bradavice** sháněly mořskou cibulí. Byl ovšem také recept, aby paní svoje bradavice mrskaly ráno a večer rozpálenou metličkou, že zajisté vyschnou, ale nevíme, mrskaly-li. Doktor Hájek radí svraskalou tvář urovnati olejem, jenž pořídí se z bílku tvrdých vajec a z myrrhy. Ale mazadlo to musí státi na čas ve vlhkém sklepě.⁴⁾

Proti **pihám** byla kromě jiných léků kejchavka s eleborem bílým a medem. Také uvádí se tykev lesní zetřená s vodou.⁵⁾

Nejdarebnějšího kosmetického prostředku na zachování krásy své užila urozená Kateřina Bechyňová z Lažan — umývala se v krvi zabíjených služebnic svých. Roku 1534 žalář Míhulka překazil paničce převětivou činnost, pro kterouž lidé vůbec „věřili, že jest v ní čert musel býti“.“⁶⁾

O nepravých zubech nacházíme málo zpráv. Ale mívají je lidé obého pohlaví, aniž to vyčítáme. Staří ovšem hleděli na falešný zub jako na kteroukoli jinou nevěru. S patrným rozhořčením napsal Erasmus na počátku XVI. věku, že lidé užívají zubů „od některé svině snad vypůjčených“.“⁷⁾

V XVI. století stále také udržela se při mnohých ženských snaha míti **vlasý** nejen hojné, než i kudrnaté; kromě toho nebyvaly dámy s **barvou** svých vlasů spokojeny.

V první příčině i nepravé vlasý na hlavu sobě dávaly, což praví Lomnický nezdvořile řka: „Vlasý cizí kradou, berou, ozdobují se touž měrou“.“⁸⁾

V druhých příčinách dí týž nepovolaný kárce, že přepotvořují se a to tak, „které mají vlasý černé, chtějí míti rusé, které mají rovné, dělají sobě kučeravé“.

¹⁾ Havlík. O ctném obcování. 8.

²⁾ Grewell 184. Prý v Rakousku (ale také jinde) bledou barvu ženské zamilovaly.

³⁾ Ve spise O sraku.

⁴⁾ Hájek. Herbář. 188.

⁵⁾ C. Mat. Mor. 1888. Beták. Též výpis Zšibřtův.

⁶⁾ Erben. Lumír 1866. I. 16. Zabíla prý 14 osob.

⁷⁾ Erasmus. Chvála blázn. 82.

⁸⁾ Pejcha řiv. Lomn. Napodobně Paprocký. Nové kratochv.

Na všechny účely, na hojné kudrnaté a barvené vlasy vyskytuje se v spisech XVI. věku až podivná síla prostředků, v nichž už tehda pro zrůst vlasů neposlední místo drží cibule. Podle ní k vlasům také výborně pomáhá myrrha, dubový list, víno, succus tiliae, vařené jedlové šišky zelené.¹⁾

Kučeravé vlasy způsobuje kromě jiných prostředků vařené „jmejlí, na nový měsíc natrhané“, jímž musela sobě parádnice hlavu mýti.²⁾ Ještě jistější prostředek mívaly naše dámy na kučeravení vlasů ten, že nabíraly sobě vlasy na dřívka³⁾ nebo je pálily jehlou.⁴⁾

Vlasy sobě barvily dámy i přes to, že šlo tu o zdraví. „Nemůžeť vod. olejů ani fialtrů se vymysletí, by ony nimi z vlasů nitok zlatých dělali se nepokusily; z nichžto mnohé o hrdlo i zdraví se připravily. Nieméně tak jsou v tom opovážlivé, že, byť dnes cítily pro to barvení vlasů bolest hlavy, toho nepřestanou.“ Tak vypravuje Havlík z Varvažova.⁵⁾

Kromě vody, olejů a fialtrů také slunce bezděky sloužovalo našim paním k tomu, aby vlasy ozlatěly nebo staly se rusé, což bývalo barvou nejoblíbenější. Benátkankám na takové bělidlo slunečné dobře vhod bývaly italské rovné střechy domovité, kamž paničky hbitě ležávaly;⁶⁾ kde bělily sobě vlasy nespokojené Češky za nebytí plochých střech, toho nevíme. Bezpochyby lezly do vikýřů.

Účes ženské hlavy v XVI. věku řídil se tím, čím ženské pohlaví chtělo hlavu sobě pokryti.

Principem zůstávalo i v tom věku, jako bývalo za stará, že děvče má hlavu odkrytou, žena zavítou.

Křesťanské ženě tak uložil už hned v prvních dnech křesťanských svatý Pavel, aby hlavu zavíjela a kryla — „pro anděly“. Vida kolem sebe, že ne všechny paničky tak činí, kněz Žalanský r. 1613 obrací slovo genialního apoštola křesťanského řka, že paní nekryjí se pro ďábla. I v svatých shromážděních prý odkrytou hlavou a přitlštěným ustrojením „tlou žádost druhému pohlaví v mysl vstřelují.“⁷⁾

Míti hlavu odkrytou bylo panem právo, chloubka; bylo to znamení jich nevinnosti. Proto řekl r. 1512 jakýs štiplavý Polívka, soused pražský, panně Dorotě, bečvářově dceři, kteráž na své cti panenské se zmařila: „Panno Dorno, coť ti to pěkně sluší! Neškodilo by, by roušku měla a vrkoč přikryla.“⁸⁾

Ústroj vlasů panenských býval tedy obyčejně takový, jako vidíme v brodském graduale z r. 1559 při dcerce Košťála měšťana. Panenka je

¹⁾ Recept v alchym. knize univ. knih. č. 2. H. 1.

²⁾ Recept v kn. univ. knih. č. 54. T. 138.

³⁾ Vdova křesťanská, překl. od m. Jana Khnerera Plzeňského r. 1595.

⁴⁾ Jehla, na kterouž se kadeře dělají, v Nomencl. Veleoslavínové.

⁵⁾ O šlechtě. obcov. R. 1618.

⁶⁾ Obrázek o tom z Cesara Vecellia (r. 1530) dostal se do přemnobých knih. Jest též v kostymn. dílo Hefnerové č. 608.

⁷⁾ Knížka o služebnosti. Žalanský. 182.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1046. 68.

Čís. 207. Tabule na kostele sv. Michala
v Chrudimí. R. 1597.
Kreslil professor Šolta.

prostovlasá, nic na čele, nic na hlavě, nic v ouškách. Prosté rozvlněné vlasy její zdoba. Právě tak o prostých dlouhých vlasech obyčejně bývaly děti.

Vlasy visely buď všechny na zad, buď dvě kštice odhrnula panenka do předu, jako zřítí na tabuli nábrohni při kostele sv. Michala v Chrudimí z r. 1597.¹⁾ Jejíž obrázek podáváme číslem 207. Dívka má okruží, hazuku s naditými rukávky dlouhou do země a sukni s prýmem jakoby krumplovaným. Na vlasech má vínek, pentlík.

Také mívaly panny vlasy v copech uvité a jehlicemi spevněné. Veliká okruží koncem století XVI. však zapuzovala namnoze copy i prosté rozvlněné vlasy. Ve vlasy zaplétaly děvce všelijaké ozdobné kusy jakožto bonrové a jiné vrkoče čili copy a tkanice zavěšovaly; perly na čelo visuté, vence perlové čili perlovce, koruny a naposled i „panenské bíryty“ na hlavu vstavovaly.

Všimněme si pěkným pořádkem jednoho kusu po druhém.

Tedy nejprve o vrkočích. „Vyběhla za ním prostovlasa a vrkoče držela v hrsti“; tak vypravuje se r. 1599 o nějaké panně.²⁾ Ta tedy ještě neměla kdy, vpléstí vrkočů nebo pletenců do vlasů svých. Čtoucí, znaje běh nynější, mněl by, že snad ona panna měla vpléstí do svých vlasů vrkoče z vlasů cizích — ale toť byla by chyba. Vrkoče XVI. století jsou nikoli z vlasů, než ze všelijakých látek hedbávných, zvláště z boury a z tafatu i z aksamitu.

Tafat byl k vrkočům asi obzvláštní sorty a barev nejjasnějších, neboť čteme v inventářích kupeckých při tafatech dosti často poznámku, že jsou „na vrkoče“.³⁾ Aksamitové vrkoče shledali jsme i pozlacené.⁴⁾

¹⁾ Pěkný obrázek té tabule z přátelské ochoty nakreslil a poslal nám prof. A. Šolta v Chrudimí.

²⁾ Arch. praž. č. 1051. 38.

³⁾ Na př. r. 1566 v inv. kupce pražsk. Tuchmana. č. 1172.

⁴⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 117.

Na krámech „šmejdiřských“ a kramářských po všech českých městech na prodej bývaly vrkoče „dvojné, trojné, čtverné, paterné i šesterné“, nejhustěji červené, poněvadž červená barva zdobí vlas všeliký. Ale jsou i vrkoče z boury zelené.

Vrkoče z boury nejhrubší prodávány po málu denárech na pražských trzích; zvláště pod kotcemi s nimi sedaly ženy. Prodávány „na páry“.

Že i venkovské dívky provjely vlas barevnými vrkoči, to víme z mlýna v Zákolanech. Mlýnářka r. 1593 zanechává svým dětem kromě jiné parády i „vrkoče bourové“.¹⁾

Také vrkoče, ať spletené z vlasů nebo z barevných látek, bývaly předností a právem panen. Dít r. 1593 Sybilla krčmářka v Hrdlořezích jakési Zuzaně zmrhané, popadnuvši ji za vrkoče: „Kdes děla roušku, nejsi hodna choditi ve vrkočích, choď v rouškách, uřeži ti vrkoče!“²⁾ V Kutné Hoře žalovala jedna r. 1585, že jí „vandrovní“ ženiny vpletly do vlasů násilím slaměné vrkoče, prý nemá práva nositi čistých vrkočův.³⁾

Kromě vrkočů vpravovaly české panny do vlasů také „tkanice zlaté“, „tkanice bílé vyšívané“, „pentlíky nitěné“, „tkanice dřevé“, „kadeřavé“, „točenice perlové“, „stříbrné a zlaté kadeře“⁴⁾ (bezpochyby třásně), rozličné „cetky“ lesklé na tkanicích; ke konci století nalézáme na krámech i „kytičky panenské“, což byly kyticky z peří, z tracounů, ze šmelce.

Šmukýř Eliáš Behm měl r. 1595 na svém krámě 18 takových pazenských kytíček za 5 kop; při tom měl „jednu kytu peří obzvláštní“ za kopu.⁵⁾ Libru cetek stříbrných a pozlacených prodávali r. 1560 za 16 rýnských zlatých. Perly a cety na pentlicích a tkanicích přišité věšily panny také na čelo. Proto zove se leckterý pentlík „náčelkem“⁶⁾ i „čelníkem“, také „náčelníkem“ (náčelník haarbaud slovn. Dasypod.), ač „náčelnici“ nebo „náčelníkem“ míní se leckdy rouška přes čelo visutá. Mnohá urozená i měšťanská panna měla po čtyřech i více drahých „pentlicích perlových“ a „tkanicích perlových“. I stará panna Mandelína z Hradce, kteráž se nezdobila tuze rozkošně, měla do vlasů 13 tkanic zlatých a pentlík perlový.⁷⁾

Pentlík našli jsme tak v dědictví po náchodském faráři Mikuláši Skalickém. Měla ho paní farářova.⁸⁾ Pentlíky, byly-li bmotnější formy, činí přechod k věncům a korunkám. Ale našli jsme r. 1591 název přechodný „pentlík korunkový“.⁹⁾

¹⁾ Manual Mikuláš. osady. 217.

²⁾ Novom. kniha svědom. č. 1122. process 245.

³⁾ Kn. memorabil. arch. kutnob. P. 22.

⁴⁾ O kadeře stříbrné pozlacené soudí se Kateřina z Chrástu s Jaroslavem z Onjezda r. 1582. Reg. soudu komor. 4. J. E. 7.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1178. 306.

⁶⁾ „Náček s cetkami“ viz u Bertinky z Dubé v arch. praž. č. 584. 43. roku 1521.

⁷⁾ Tischer. Kopial. 160.

⁸⁾ Kn. náhod. č. VIII.

⁹⁾ Arch. praž. č. 61. 245.

Věnce vstavovaly panny na hlavu buď jako prosté loubky či obroučky¹⁾ nebo i sličně spletené vlnky dvojité i trojné, nebo končící jako hmotné obšírné turbany. Šoltův obraz č. 208. z chrámu sv. Michala v Chrudimi ukazuje slušně vlnek podvojný.²⁾ Že panenka má vlasy široce rozvlněné, to padá na vrub naivního umělce kameníka. Tabule nábrobní, z níž obrázek vzat, jest přeražena, nemá roku ani nápisu kromě slov „marie anna“ nad hlavou.

Věnce byly ze všelikterakých látek; byly tafatové, aksamitové, zlaté, stříbrné; nejobyčejnější i v tomto věku u bohatých panen městských a šlechtických byly věnce perlové čili „perlovce“.

Čís. 208. Z chrámu sv. Michala v Chrudimi.

V dědictví po urozené Johance Berkové nalezen r. 1521 „tafatový vlnek s perlovým křížkem“;³⁾ r. 1511 jest na komorním soudě pře o „věnec pozlacený s třeštítkami a s ženklami stříbrnými“, pak o věnec perlový.⁴⁾ V knihách pražských čteme r. 1544 o věncích „perlových, strunkovým zlatem otočených“,⁵⁾ o věncích „vyšíváných na stříbře“, o věncích „bílých stříbrných“, o věncích „zlatých“, o věncích zlatých „s růžemi“, které v Praze r. 1583 ceněny v půl kopě.⁶⁾

Drahé věnce ukládaly panny do škatulí a do skříněk zvláštních i cypřišových.

¹⁾ Franc. capiel, chapel původ. obrouček. Scheible. Die gute alte Zeit. 452.

²⁾ Zaslal nám professor Šolta z Chrudimi.

³⁾ L. c. č. 534. 48. Arch. praž.

⁴⁾ Soudí se Jan Ryšavý z Stříbska. Kn. kom. soudu. 8. G. J. 1.

⁵⁾ Lib. oblig. č. 100. 70.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1172. 288.

Perlové věnce i v tomto věku zhusta vyskytují se dvojité: zpodní a svrchní. Zpodnímu říkali také „zpodníček“. Při takovém zpodníčku bývaly též „zlaté uši“.¹⁾

Svrchní perlovec brával na se druhdy i podobu korunky, a proto též jménem byl zván. Ty korunky byly oblíbeny za celé XVI. století a navěšeno na ně kde co. V dědictví po Korálkovi pražském zůstaly mezi klénoty i dvě korunky se zlatými štefťy a perlami a dva prosté věnce s 12 zlatými štefťy a perlami.²⁾ Podle naší estetiky perlovce neslušely. Bývaly jako veliký rendlík k hlavě nepoměrný.

Kterým věncům říkano „zimní“,³⁾ toho nelze z pramenů se dohadati. Čteš prostě jen, že ta ona měla „věnec zimní perlový“.

„Letníčky“, o nichž dosti často zmiňují se inventáře městské, budou zajisté věnce panenské na léto. Bezpochyby letníčky zvláště chudších dívek byly ony něžné laciné věnečky, o nichž mluví Martinovský v pobožné knížce své,⁴⁾ r. 1581 vydané. Prý panny na hlavu dávají sobě věnce z malovaných, litéch, řezaných, papírových nebo voskových květů.

Ale nade všecko něžnější věnečky bývaly ony, které uvíjely sobě dívčiny z květů čerstvých a nikoli strojených. Těž Martinovský vydává svědectví totiž, že „panny na hlavu co den si věnec dávají, a když zvaďne, od sebe jej zamítají nebo z loubku odvíjí“. Loubku, na nějž byly vázány, říkano též oblouček.

Také vínky byly znamením panny. V Slaném trestali r. 1615 Katřin švadlenku, že si z věnce panenského smích tropila. Jeť o ní psáno, že „sobě do pěti věnců nastrkala na hlavu, zádu i na břicho; jest napomenuta, aby svého studu panenského, ač kdo ví, je-li panna, šetřila“.⁵⁾

Naposled vzala panna věnec o svatbě. Kupec pražský Netter se svou nevěstou měli při oddavcích i druhý ještě den při jídle věnce na hlavě se zlatými štefťy vůkol.⁶⁾

Švihácké panny vstavovaly sobě už brzy od počátku XVI. věku na hlavu birěty a bitytky, zprvu nízké to klobouky o širokém svršku a neširoké střeše, které později braly na sebe po španělsku formu vysokou.⁷⁾ V polou století (r. 1553) i ctná a vážná panna Mandelína z Hradce žádá svého bratra, aby jí v Praze koupil černý aksamitový birtěk a k němu štoček hedbávníků.⁸⁾

V Praze r. 1575 oceněny v krámě šmukýřském⁹⁾ aksamitové „birtky panenské“ po 12 groších českých.

¹⁾ Arch. mus. v Praze. List. z Plzně.

²⁾ Č. 1174. Arch. praž. 106—117.

³⁾ „Dva věnce panenské zimní“ připomínají se v invent. po Jindř. Hrobčickém z Hrobčice v arch. praž. č. 1174. 76. R. 1600.

⁴⁾ „Křesťanských panen věneček poctivosti“.

⁵⁾ Arch. zemský. List ze Slaného opsaný.

⁶⁾ Arch. praž. č. 824. 854.

⁷⁾ Gay. Glossaire 120. „Barette — un sorte de camail fourré muni d'un capuchon ou meme simplement a un bonnet“.

⁸⁾ Tischer. Kopial. 81.

⁹⁾ Petra Loderekra. Arch. praž. č. 1172. 157.

Čís. 209. Mandalena z Hradce.

Také čepce a karkulky brávaly panny na hlavu, ale při nich zbysta býval věneček jakožto panenský znak. Když r. 1558 konal král Ferdinand vjezd do Prahy, vítalo ho dva tisíce panen, majících na hlavě čepce zlaté nebo hedbávné s okem zlatým a věnce.

Kterak urozené slečně karkulka slušela, to vizte na obrázku č. 209. Dáme-li na konec, že panny všecku hlavu někdy také **paučnikem** čili průhledným šlojífem (velamen minus, dle Nomenclatora Veleslavínova) pokrývaly, lze nám pak již zanechatí hlavy panenské a líčiti „přípravu“ českých **paní**.

Vedle mínění kněze Matouše Konečného ¹⁾ r. 1612 neměly české manželky „vlasů strojiti sobě, ani nekřtítovati zlatem nebo perlami nebo

¹⁾ Kniha o povinnosti křesťanské. Str. 332.

s potvornými pentlíky, stahami neb třapci visutými, neb zavíjením rohatým, kusým a nenáležitým, což jest již na vrch v světě zmohlo se". České paní měly se zavíjeti „poctivě“.

Zavíjení a čepení bylo právo i povinnost vdaných paní. I padlá děvčata měla se zavíjeti. Když zmařila se v Žateci r. 1553 služebná Anka, slibovala a prosila, „že nechce za děvčečku (t. j. pannu) choditi, než že se chce zavíjeti!“¹⁾

Zavíjení hlavy bylo v XVI. věku rozmanité. Paní zavíjely se roučkami a rouškami, šlojírí, loktušemi nebo lochtušemi, zavíječi a zavíječkami,²⁾ plenami³⁾ či plachetkami, chrbolkami, facounky, fačánky či šátky,⁴⁾ náčelníky, hedbávníky; které se nechťely zavíjeti, pokrývaly hlavu čepci a čepicemi i karkulemi, nebo vstavovaly na hlavu klobouky a birety. A přemnohé naproti tomu daly si na hlavu čepce nebo čepice s rouškami zároveň.

Mnohý z těchto kusů právě řečených nebyl jen k pochlibě, nežli k nutné potřebě, neboť chrániti měl ženskou hlavu za nebytí slunečníků a deštníků všeliké nehody. Při rouškách rozumí se ta úloha sama sebou. Ale byly i „klobouky se širokou stříškou proti slunci“ a „klobouky okrouhlé pro díšť“.

1) těchto ženských strojích tedy zase položíme pořadem.

Rouchy, zavíječky, chrbolky čili **šátky** bývaly co do látky obyčejné z plátna nebo kmentu; **hedbávníčky** byly z tykyty nebo i jiného hedbávi; **šlojře** a **paučníky** byly jemné; mnohý i z prohlédacího hedbávi.

Na roušky a chrbolky (i chrbulky) mívali naši tkalci zvláštní brda.⁵⁾ Nejprostější byly asi chrbolky. Nosily je děvčečky služebné. Čteme r. 1583 v kšaftě Matěje mlynáře na Stebni, že zjednal si Justinu za dívku, kteréž má dáti služby půl druhé kopy a 5 bílých, 20 loket plátna, trojí obuv, pás — a „třiloketní chrbulku k čepcům“.⁶⁾ Nosily je také prosté ženy. O mělnické uzdařce, od domácího pána zbité, vypravuje r. 1565 sousedka: „Nebyla zavita, já jí půjčila chrbolku, a Káča ji zavila, neb sama se, jsouc stlučena, zaviti nemohla.“⁷⁾ A byla-li chrbolka na Mělníce, v Turnově, v Rychnově,⁸⁾ a měla-li souseda ve Dvoře Králové roku 1507 šlojř a tři chrbolky,⁹⁾ tož patrně, že chrbolky měly prosté ženy po všem království již od počátku XVI. století. V Praze

¹⁾ Arch. musejní. Jist. Žatec.

²⁾ Jméno v litomyšl. invent. r. 1506. č. 118. 97.

³⁾ Nejobyč. v moravských inventářích čteš o plenách. V byšickém ještě r. 1662 zapsáno 37 plen vyšívaných. Arch. mus. český.

⁴⁾ O kmentovém facounku dť se v pražské knize č. 1049. 155. zřejmě, že byl na hlavu.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1060/a 180. Brdo na roušky prodáno za půl druhé kopy. Brda na chrbolky uvádí Barvíř; Choceň. 112.

⁶⁾ Arch. turnovský. Kšafy.

⁷⁾ Arch. mělnický. Kn. svědom. 27. 18.

⁸⁾ Kn. kšaftů rychnov. mus.

⁹⁾ Rukop. král.-dvor. v mus. 252. 51.

dal Žáček r. 1517 v Široké ulici podskalské podruhyni jedné pohlavek, „až jí chrbol spadl“.¹⁾ Byly tedy chrboly i v Praze.

V Bělé nalezly jsme chrboly také „domácí“;²⁾ nosivaly tedy ženy šátky na hlavě též po domácku.

Kdežto šlojffe vinuly se kol hlavy nebo také jen prostě dolů visely, skládány rouchy druhdy i uměle na drátěné formy („obálky“ v kroji lidovém dosud), jakož zajisté měla dáma vyobrazená v tištěném traktátě „Pán rady“³⁾ v první půli XVI. věku. Paní kryly rouchami hlavu, čelo a zhusta i bradu, jakož ukazuje obrázek paní konšolové z brodskeho gradualu r. 1559.

Čís. 210. Tovačovského Hádání. R. 1639.

Které zavítí ženské pokládáno r. 1539 za ctné, to necht' ohledá čtoucí na obr. 210., vyňatém z díla Tovačovského Hádání pravdy a lži. Jsou tu zavítí čtverá. Jedno, z něhož viseliny větrem vlají, jest i oku vděčné. Ostatní zavítí nedocházejí naší záliby. Že jsou všechna na obálkách neboli formách, toť zřejmě patrné.

Jiné zavítí viz svrchu na obraze č. 175. I to je velmi „pochtivé“, vždyť je vymalováno v zbožné knize, ale paní nesluší.

Že taková zavítí v oněch dobách bývala brána i k rozpustilému úboru ženskému, toho důkaz na obr. č. 181. Tu lze přesvědčiti se, že

¹⁾ Arch. praž. č. 1046. 142.

²⁾ Křafty bělské.

³⁾ Museum. č. 58. I. 46.

zavíti vyličené jest rovnoprávné s kloboukem velmi bujně opeřeným. Při tom rač čtoucí laskavě přetrhnutí podpis pod obrázkem, jenž není z knihy Konáčovy, nýbrž z knihy v univ. knih. pod č. 54. E. 19.

V druhé půli století brávalo zavíti našich paní na sebe formy cizí, nebývalé. Vyčítá Štelcar r. 1588, že nosí ženy zavíti po španělsku, vyhlídajíce z toho co z kukly; vyčítá i Zámorský r. 1590 ženám cizinské zavíti zova je proto ochechule. Na pomoc umělého strojení byla „jehla k čepení“.

Prosté ženy mívaly zavíti vždy prosté, jakž ukazuje obraz v Rvačkovského Masopustě, a mnohá i urozená paní i na konci století vila a balila se jako jeptiška, což viděti na obrázku paní Doroty z Květnice roku 1589.

Klamal by se velmi, kdož by ideálně mněl, že všudy všechny rouchy na hlavě bývaly tak čisté bílé, jak se malují na obrázcích. Radíťe Lomnický ženám, aby se trochu zdobily mužům svým, „tuto nechť se některé cuchtly nevymlouvají, že na sebe rubáše ani rukáveček voprati nechť a rouchou černou co nějakou vonucí hlavu sobě zakuklí — mnohá chodí rovně jako mūra, mrzká, uplísaná dūra.“¹⁾

Ale na odpor tomu většina českých žen v pěkném čistém vinutí mívala oblibu; právaly, válely a škrobily naše ženy na sebe pilněji nežli Němkyňe. Píšeť kněz Martinus, drabdy farář Haštalský po bitvě bělohorské vypuzený, když byl poznal kus Němec r. 1622: „Praní ložních i chodičích šatů manželka má s dévečkou vykonává, kdež i jiné ušetření v čistotě proti nečistotě německé býti může.“²⁾

Na čištění a úpravu roušek mívaly naše pramatě „presy“ — pres k rouškám leckdy se v pramenech vyskytuje,³⁾ nalezli jsme r. 1564 též „brnec, jako rouchy na něm suší k hlavám“;⁴⁾ v Turnově r. 1625 měl kdosi „podušku, jak rouchy natahují“;⁵⁾ také „koule sklenué“, na nichž se roušky buď natahovaly, neb se jimi hladily, žehlily, připomínají se zhusta.⁶⁾

Jest věru na podiv, kolik těch všelikterakých šlojřů a roušek v knihách popisných, panských i měšťanských už v počátcích XVI. věku nalézáš. I bába Aneta v Litomyšli u Vocáka r. 1506 měla šlojřek, tři roušky, hedbávník, zavíječky tři — a k tomu ještě hedbávný čepec.⁷⁾ Tedy parády dost i u staré prostičké babky. Ovšem urozená paní Johanna Berčinka z Dubé r. 1521 měla více; jen roušek měla třicatero a nad to ještě 10 rouch „hlavních“.⁸⁾ Ale touž dobou i neurozená měšťanka lounská Anna Mikšová († 1513) měla 10 hedbávníků, 22 šlojřů a 20 rouch.⁹⁾

¹⁾ Lomnický. Pejcha živ. 68.

²⁾ Č. Č. Mus. 1875. I. 85.

³⁾ Arch. praž. č. 1173. 239.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1172. 5.

⁵⁾ Arch. turnov. Kn. kšaftů s r. 1615. Půjčil pan Šimák, kand. profess.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1174. 45.

⁷⁾ Arch. litomyšl. č. 118. 79.

⁸⁾ Arch. praž. č. 534. 43.

⁹⁾ Arch. lounský. č. 1. C. 8. R. 9.

Co do všelijakých způsobů a ozdob uvádějí se při paních rouchy na čelo a rouchy „pod hubu“; ¹⁾ rouchy „letniční“, proti nimž byly „roušky tlusté“ na zimu, ²⁾ „roušky s hedbávím“, tedy rouchy vyšívané, čechly kmentové, hedbávníky s cetkami, náčelnice „se zlatými kraji“, ³⁾ náčelníky „s třesutím“, ⁴⁾ „čelníky zlatem prošívané“, náčelníky „sbírané“ s podbradky i bez nich; v Poděbradech r. 1538 čte se o „rouškách baviněných“, ⁵⁾ jinde o baviněných i lněných, v Plzni r. 1536 a šlojiřích „hedbávných se zlatem“, ⁶⁾ při čemž dovidáme se, že nákladné rouchy po kopě dělaly plzeňské paní samy. Jináče ovšem kupovaly dámy hedbávníčky a jiné šlojiře i „na štočky“ nebo „štuky“ z dalekých měst přivozované. Od polou století vyskytují se rouchy „malované“ a pleny červeně vyšívané; ⁷⁾ při urozených paních touž dobou pozorujeme rouchy barevným hedbávím, „zvláště „červeným karmazinem“ šité, také rouchy „vystřihováním šité“, „rouchy tupltykytové se sífkami a se zlatem“, ⁸⁾ „rouchy brunátné hedbávím a zlatem vyšívané“, „rouchy zelené, červeným hedbávím vyšité a zlatem vyplněné“. ⁹⁾ Roku 1570 zůstal pan Jan z Vartemberka za nějaké dvě takové nádherné rouchy hedbávím prošívané a vystřihované 3 kopy míšeňské dlužen. ¹⁰⁾ Taková vyšívaní nezřídka vyskytují se i v pražských knihách. Na příklad sladovnice Selčanská měla r. 1570 rouchy kmentové vyšívané bílým hedbávím a jiné červeným. ¹¹⁾ Jiné paní sousedy pražské mají rouchy vyšívané černým hedbávím.

Na rouchy vyšívan všelijaký ornament modní, ptáci, rostliny i figury.

Kromě vyšívaných rouch mívaly paní také loktušky či šátky aksamitové se stříbrnými nebo zlatými haklíky.

Ke konci století vyskytují se „rouchy a náčelníky slezské s krajky“, rouchy „žíhané“ všelijakých barev, nejhustěji červené nebo modré, rouchy „s tkanicí mřížovou v prostředku“; rouchy „prohlídací“, což bude asi totéž jako mřežované, nebo „rouchy na síťce stříbrem nebo barvami vyšívané“. Paní Zuzana Korálková, paní domu Hřebenovského v Praze, měla r. 1599 desatero rouch s červeným a černým vyšíváním, s barvami, se stříbrem, 22 rouchy s bílými tkaničkami, 3 rouchy prosté. 8 šátků — kromě čepců a klobouků. ¹²⁾

¹⁾ Lib. divís. v Litomyšl. Sděluje Štěpánek r. 1614. 607.

²⁾ Kn. kour. privil. 214. 1500.

³⁾ V Praze r. 1523. č. 1047.

⁴⁾ Třesutí budou asi cetky. Takový náčelník připomíná se ještě r. 1582. Arch. praž. č. 1172. 125—129.

⁵⁾ Arch. poděbr. regis. šlutá. 98.

⁶⁾ Arch. plzeň. lib. exp. č. 10. 259.

⁷⁾ Arch. berounský. Invent. r. 1567.

⁸⁾ Kn. komor. soudu. červ. r. 1619.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1173. 133.

¹⁰⁾ Regist. komor. soudu. č. 15. J. 678.

¹¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 125.

¹²⁾ Arch. praž. č. 1174. 105—117.

Oznámíti jest, že koncem XVI. století vyskytuje se sám o sobě na krámech šmuk rouškový, a téže doby lze dočísti se v pramenech o rouchách na hlavu „smuteckých“; r. 1601 na příklad zanechala při smrti své paní Nejepinská, na Příkopě pražském měšťanka, kromě 23 rouch s barvami a se zlatem a 24 čechlíků ženských dokonce i „6 ruch smuteckých“.¹⁾

Roušky prodávali kramáři, šmukýři, roušnice a šlojffnice i tkaničkáři. Co do cen sledali jsme v první půlce století nejednu roušku po kopé; hedbávník byl i za dvě a za tři kopy, tedy rovně za tří peníz jako v století předešlém; prostější roušky byly i po několika bílých groších; v Moravské Třebové stála rouška r. 1504 8 bílých grošů;²⁾ roušnice Sudovská na tarmarce pražském do r. 1585 prodávala bílé roušky loket po třech bílých groších, jiných „tlustých“ loket i po groši.³⁾ V Rychnově roku 1555 jsou roušky po 23 groších bílých; v témž Rychnově bečvářova dcera měla roušku za 16 grošů bílých.⁴⁾ Kramář Kwe v Praze U tří labutí měl na krámě r. 1590 „roušky prohlídaci“ 44 lokte za 3 rýnské zlaté;⁵⁾ proti tomu paní Valdštyňka, choť Jana mladšího Valdštyna, obdržela darem r. 1591 „rouchu černým hedbávím vyšívanou široce, která stála do 15 tolarů“.⁶⁾

Že byly roušky co do barvy většinou bílé, toť víme z tehdejšího úsloví, jež zní: „zbledl co rouška“.⁷⁾

Druhá kategorie pokrývek ženských byly čepce. Čepce obyčejně kryly skoro všechny vlasy. V první půli století XVI. přes tu chvíli v knihách vyskytnou se čepce atlasové; jeden takový černý čepce ceněn v Hoře r. 1512 za 1 kopu;⁸⁾ za celé století čte se o čepcích „perlových“, které se uvozují mezi klénoty,⁹⁾ o něž souditi se i urozeným stálo za to.¹⁰⁾ Při r. 1535 našli jsme v Praze u paní Markéty Hrdinové také „čepce perlový, starodávny votřelý s kadeři zadu pozlacenými“.¹¹⁾ Na obraze č. 211. jest velmi poučná a pěkná reprodukce malované tabule náhrobní z kostela sv. Michala v Chrudimi. Představuje dvě manželky Václava Lípy, císařského rychtáře. Jedna z hlav nese letopočet 1589. Obě paní mají čepce, jichž základná barva je namodralá, vyšívání bílé; jakž se domníváme, jeden z čepců jest perlami českými vyšit. Jsme vděčni za ty obrazy, neboť tak názorných dokladů o českém vyšívání XVI. věku není mnoho. Čtouce mimochodem všimne si ještě paniny černé hazuky a úzké zástěrky honosné. Hazuka má ramena naditá podoby mužlové.

¹⁾ Arch. praž. č. 1210. 160.

²⁾ Kn. zápisní z Mor. Třebové.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. 288.

⁴⁾ Kn. káař. rychnov. v č. mus.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1173. 189.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1122., proces 196.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1050. 87. R. 1570.

⁸⁾ Rezek-Datický. I. 857.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1129. 1520. Čepce perlové v Ronově. Kn. káař. 1562.

¹⁰⁾ Reg. komor. soudu. č. 4. J. B. 17. 1529. Zibřid z Mostku s bratry z Jivovice.

¹¹⁾ Při dokách. Miscel. č. 92.

Čís. 211. Z chrámu sv. Michala v Chrudimi. Kreslil prof. Šolta.

Kromě perlových čepců nosívaly naše paní jiné čepce drahé, všelijakým dílem, nejen perlami, zdobené. Vyskytují se v popisech šlechtických i měšťanských čepce „kováníčkové a cetkové“, ¹⁾ v Ronově r. 1552 čepce „s hrdzdou zlatou“, ²⁾ v Praze „čepce hedbávné černé s perlovým okem“, ³⁾ se „zlatými růžemi“; ⁴⁾ se „zlatými růžemi na černé půdě“, čepce

¹⁾ Roku 1532 soud o takové čepce mezi Kateřinou z Chrástu a Jaroslavem z Újeřda. Kn. komor. soudu. č. 4. J. E. 7.

²⁾ Z knihy káštů vypsál Kl. Čermák.

³⁾ Arch. praž. č. 1172.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1064. 48. R. 1686.

perlové „na černém s vorly“, „perlové s kranáty“, „hedbávné s perlovou tkanickou“, „s benátským okem“ (r. 1583), s okem „zeleným“, jež prodáváno i samo o sobě r. 1583 za 15 grošů.¹⁾

Ale z drahých čepců nad jiné nejhustěji objevují se za celé století čepce zlaté.

Ovšem i ty jsou všelijak zdobený. Tu čteš o čepci zlatém s „bílým vyšíváním paličkovým dílem“,²⁾ tu zas o „čepci zlatém s cetkami“, o jiném „se stříbrnými uzly“,³⁾ jeden zlatý čepce jest zároveň „strunkový“, jiný zlatý a stříbrný „na síťce“, jiný jest „zlatý vyšíváný“, a zase jiný popisuje se „čepce zlatý na hedbávné půdě s pentlíkem perlovým“; na Mělníce dostala do výbavy Dorota, když se vdávala kdys před r. 1577 do „Chřebíče“ za Waloucha, „čepce se zlatým okem“. ⁴⁾ Nejčastěji přestává skoupý inventář jen na tom, že uvede čepce „zlatý“ bez zevrubnějšího určení; ⁵⁾ někdy, ale málokdy, chtěje říci, že na čepci není zhola nijaké jinačí zdooby, oznámí, že je čepce „samozlatý“. Tak na příklad našly se u pražského Martina Masopusta r. 1594 „čepce samozlaté“, podle „čepce s červeným hedbávím“ a jiného „černého s vokem perlovým“. ⁶⁾

Zlaté čepce byly tak oblíbeným krojem, že i dětem je na blavu dávali, a to nejen matinky urozené. Roku 1571 i Jan Lumpoch, lazebník pražský z Točenické lázně, vinil Annu kuchařku ze ztráty takového dětského čepce zlatého. Prý „vyžádala na něm dcerku jeho, aby s jinými dětmi hrála, i měla na sobě též dcerka čepce zlatý — a ten se ztratil“. ⁷⁾

Co do váhy šťastně chytli jsme zprávu, že zlatý čepce paní kupcové Hebnštrejtové vážil 12 a půl lotu. ⁸⁾

Ceny zlatých čepců visely na cenách drahého kovu onoho, z jehož nití a drátků byly vyšity. Roku 1543 pražský bečvář Matouš viní zlatníka Pírolta z čepce zlatého s perlami, jehož cenu sám udává v 50 kopách! ⁹⁾ Ale ovšem byl to nějaký ohromný čepce. Prý v něm chodila Mariana dcera svobodná, a mateř její chtěla, až se Mariana vdá, čepce ten dáti „na vornát“ do kostela. Roku 1577 cení se jeden zlatý čepce 6 kopami, ¹⁰⁾ jiný deseti.

Zlaté čepce dostaly se do konce století našim českým selkám a venkovankám, kteréž si je udržely napotom v kroji národním. Čepce zlatý, jež měla do r. 1593 mlynářka Hrabalova v Zákolanech, ceněn

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 238.

²⁾ Tamže č. 1210.

³⁾ Tamže č. 1172.

⁴⁾ Regis. svéd. v arch. mělnickém.

⁵⁾ Arch. berounský. Invent. z r. 1567.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1210. 97.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1182. 119.

⁸⁾ Tamže č. 1174. fol. 47.

⁹⁾ Tamže kn. č. 1154. B. 8.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1051. 88.

za osm kop. V knize popisuje se „bílý čepce zlatý“.¹⁾ Mlynářka chovala si ho — jako měšťanky činily — v krabici.

Že zlaté čepce forem cizinských v Čechách se nejhustěji rozmohly v posledních dvou desetiletích XVI. věku, to víme z nářků Štelcarových. Donesen k nám čepce oné sličné formy, která dosavad slove stuartovská.²⁾ Čepce totiž dvojího obloučku z prostřed čela vyrostlého. Lze ohledati jeho podobu na obraze „Panny“ z Paprockého (viz doleji) a poněkud podobný čepce zřítí též na obraze Bílé paní v Hradci (č. 183.).

Z laciných čepců českých známé ony, jež prodávaly kramářky a šmejdíčky. Mívaly je v kramě i „na svazky“ a „na desátky“. V polou století jsou to čepce „z černých nití“³⁾ čepce „bílé vyšívané“, hedbávné „kostkované“ a „překládané“ i „husté“, jež prodával na příklad šmejdíř Kulíšek († 1577) čtyři za kopu míšeňskou — tedy po 15 groších; jsou to čepce „stávkové“, čepce „s barvami“, kmentové prosté a kmentové zlatem vyšívané, plátěné.

Paní Zuzana Korálková, měšťanka staropražská, měla koncem století při ostatní všelijaké parádě kromě devíti drabých čepců zlatých a perlových i 10 „řidkých“ čepců a 5 „bílých prostých“.⁴⁾ Roušnice Lucie Sadvovská, žena malířova, měla do r. 1585 v tarmarce pražském na svém kramci bílé čepce po 10 krejcarech, kromě nich prodávala i nějaké „čepce zatmělé“.⁵⁾

Který nitěný nebo jiný prostý čepce měl na sobě zdobu „pozlatkou“ nebo zlatem, zdobu „s traccounem“, „s peřím“ nebo „s okem“, slul již „drabým“. Čtemeť, že r. 1575 vzal forman pražský na jarmark v Nymburce „drabé čepce s oky zlatými, tkanicemi hedbávnými“.⁶⁾

Na konec o čepcích dotknouti jest, že r. 1608 četli jsme ponejprv o čepcích na noc. Byly prosty i „s krajky“.⁷⁾ Některému říkali také „lebkka noční“.⁸⁾

I na čepce brávaly paní roušku. Čtemeť r. 1604, že jeden jednu pral, „až jí čepce s rouškami upadl“.⁹⁾

Na posledku buď oznámeno, že naše paní nepřestávaly na jednom čepci. To byla chuděrka, která měla v inventáři dva, tři. Voršila Neje-pinská, když r. 1601 na Příkladě pražském zemřela, zanechala po sobě třicet jeden čepce!¹⁰⁾ Zvláštní druh čepců tuze uzavřených byly čepičky, jimž říkano karkule (středolat. *caracalla*, z řec. *καρχαλλον*. Matzenauer).

¹⁾ Kn. osady Mikuláš. 217.

²⁾ Váňktě neměla nešťastná Maria Stuartovská první čepce onoho způsobu. Královna Kateřina z Medici, vrahyně v noci bartolomějské, první se zobrazuje s dotčeným stuartovským čepcem. Viz obraz v Dictionn. de l'ameublement. III. 59. Též v Histoire de la coiffure. Villermont. 384.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. 10.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174. 106—117.

⁵⁾ Tamže č. 1172. 238.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1143. 37. V Toušíně mu je ukradli, musel platiti.

⁷⁾ Tamže č. 1174.

⁸⁾ Tamže č. 1174. 207.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1067. 141.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1210. 160.

Měly sice podobu čepiček našich nemluvnat, ale nebyly tak prostičky. Nosívaly je paní všech stavů, a protože byly karkule i cenný kus ženského šatu. Kterak vypadaly, viz na obrázku č. 187. První karkulka, jež se nám hned na počátku XVI. věku naskytla v knihách popisných, byla červená a ještě prostičká.¹⁾

Od poloviny XVI. století připomínají se v popisných knihách karkule „aksamitové“; šmukýř Braun v Praze († 1568) měl na krámě několik „karkulí aksamitových pošítych lalokami“ čili kožešinou, každou po 50 groších bílých.²⁾

Ovšem byly aksamitové karkule také mnohem dražší. Roku 1567 vystavil žid Israhel manželce Ondřeje Flanderky „karkuli aksamitovou na hlavu“, a když se jí zalíbila, prodal paničce karkuli za půl třetí kopy — na zástavu stříbrného pásu, jenž stál 40 kop míšeňských. „Víš se o tom,“ tak dí soudní kniha, „že ten žid mnohem manželkám to činívá a na nich rozličné šaty bez vědomí manželů vymlouvá.“ Nad to všecko byla karkule ukradena paní z Kranova (Granova), manželce Kašpara sekretáře.³⁾

Ke konci věku prodávali šmukýři pražští „karkule perlované“, karkule „se šmelcem“ i po šesti kopách.⁴⁾ se šmelcem černým po 4 tolařech,⁵⁾ karkule „zlaté a hedbávím krumplované“ i po čtyřech kopách; karkule „s perlami“, „s granáty“, „zlatem taženým provijené“, karkule „se štefty“.

Karkule objevují se také se zvláštními „štorci“ a „předky“, to jest s obrnutým okrajem, jenž býval nejodbornější. Čtemeť o karkulích se štorci perlovými, se sobolovými přemy,⁶⁾ o karkulích aksamitových se šmelcem a s předky sobolovými.⁷⁾ Na jedné straně šternberské mince z r. 1573 jest dáma v špičaté karkuli se štorcem (obr. 212.).

Karkule se štorci kožešinnými, do nichž pokrývaly naše paní v zimě hlavu, byly asi tak příhodny a slušny, že i německé sousedky na počátku XVII. věku tu modu oblibily. Líče přepych v kožešinách v době zimní, Guarinoni ptá se žen, proč „přechají v zimě českými čepci?“⁸⁾

Pod karkulí nosívaly paní malé čepičky. O tom dověděli jsme se z obzvláštní příhody. Choť místokancléře rytíře Jindřicha z Písnice, paní Anna, šla si r. 1607 do staroměstské rychty na trh plátěný. Urozená paní vešla do té drance a tu zavádívali o plátenici Šebířovou, která dítě kojila, dostala od uražené matky takový políček, až omdlávala. Při tom dovídáme se, což nás ovšem nejvíce zajímá, že paní šla nejprve v karkuli, ale tu sňala a dala ji služebníkovi držeti, že jí bylo horko; vešla do rychty „bez roušek, jen v malém čepičku“. Mimochodem

¹⁾ Arch. praž. č. 1047.

²⁾ Arch. praž. č. 1172. 81.

³⁾ Arch. praž. č. 1131. 186.

⁴⁾ Tamže č. 1173. 803. Též v kn. č. 1066. 864.

⁵⁾ Šmukýř Lodereker († 1676) č. 1172. 157. Jiné v č. 1174. 260.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1064. 414. R. 1604.

⁷⁾ Tamže č. 1174. 58. R. 1599.

⁸⁾ „Was prangen die Weiber zu Winterszeit in ihren Böhmischen Hauben?“ Grewell. 625.

řečeno, paní nepřejeme té surové rány; stojí v knize, že kancléřka byla „škůro všech chudých lidí matka“.¹)

Kuklu našli jsme na ženské hlavě naposled r. 1512 v Praze. Tu praví kdos, že vystrojil ženskou „v sukni, v kukle, v klobúce“.²)

Jiného řádu pokrývkou ženské hlavy byly **čepice, plstky a bi-ryty**. Všecko jeden rod, tři sorty. Čepice a plstky podobou nelišily se mnoho od kulatých čepic, které nyní se nosí (obr. 184.), jen že kožešiným štorcem některá čepice byla nadutější, obšírnější nežli nyní ženské oblubují.

Také štorc byl všelijak zdobně upraven; byl v předu, v zad, po straně vyřezán, byl vyšší nebo nižší nežli vrch čepice, nebo byl s vrchem zároveň.

Čís. 212. Mince šternberská z r. 1573.

Na mapě Sadelerově r. 1620 jest vznešená paní česká zobrazena v čepici bez štorce a homolovitě, žena kupcova má čepici placatou se štorcem. Aby čepice držely formu, dáván do nich oblouk. O tom jsme se také dověděli z neurvalé příhody. Roku 1602, když se pan Minkvic v hospodě pral s fezníkem, přiskočila paní Kristina Pihavá, ale Minkvic pichl ji, „spadla s ní čepice i voblouk z ty čepice vypadl“.³)

Čepice ženské byly ze všech látek, a kožešníci obšívali štorce jejich všemi kožešinami od králíka, jehněte, krta, bobra až po sobola a kunu i hranosteje.

¹) Arch. praž. č. 1066. 173.

²) Arch. praž. č. 1046. 85.

³) Arch. praž. č. 1063. 355.

Sobolí čepice cení se r. 1512 v Hoře dvěma kopama; v Kouřimi mají měšťanky r. 1508 čepice „z ocasů kuních“, čepičky „popelič“;¹⁾ v Rychnově má r. 1573 sladovnice čepici norcovou;²⁾ do r. 1548 i zakříšťanka kouřimská chodívala v čepici popelič — ale byla už „molo-vať“;³⁾ v kšátech domažlických paní také jsou popelič čepice⁴⁾ — tedy je mívaly české dámy od jednoho kouta Čech až do druhého.

Pražský kožišník Jan Doktor († 1568⁵⁾ měl na krámě čepice popelič po 40 groších míš., norcové čepice po půl druhé kopě, čepice černé sprátkové po 20 groších.

O cizím, polském nebo snad uherském původě svědčí od polou století čepice ženské, jimž říkali husárky (novější jméno maděrky⁶⁾, jež byly špičaty, vysoké, „se štorci“ a z látek všelikých, z hedbáví, z kožešin, z aksamitu i z plsti. Čtemeť o husárcích „z chlupatého hedbáví“, o „sobolích“.⁷⁾ Roku 1568 ceněn husárek v Praze 14 groši bílými.⁸⁾ Podle nich nosívaly dámy čepice „chocholaté“, čepice se šmelcem, s štefky i s péry.

Plstky byly z čepic nejmenší. Nebyly jen ze zaječiny, byly i z králíků,⁹⁾ z bobrů a jiných kožešin; byly také ze všech ozdobných látek hedbávných a obyčejně se „šmukem“. Koncem XVI. věku našli jsme v Praze „plstky“ barevné bobrové po 2 kopách, vlaské plstky ženské bez šmuku po kopě, hedbávné plstky vlaské s tuplovanými šmuky po třech kopách.¹⁰⁾ Byly také plstky „zelené s peříčkami dětem“.¹¹⁾

Biryty paní českých nelišily se od birytů panenských. Pokrývaly temeno z počátku okrouhlíkem velikým, placatým, o střeše všelijak stříhané, vyvlačované a peřím zdobené. Veliký placatý biret má královna Anna na reliedu při západní straně Belvederu pražského. Od polou století zmenšují se biryty víc a více, až ustrnou v čepičky a stojaté nepěkné španělské hrníčky se střežou pramalínkou. Takový španělský biret jako nevysoký hrníček s pérem mívala panna Filipina Welserova, choť Ferdinanda arciknížete.¹²⁾ Maria Stuartka maluje se v biretě, jenž jest všecek kulovatý a s malou střežou.¹³⁾

První čas číhalo peří z biretu do předu, později klátilo se na zad.

U nás biryty začaly nositi urozené paní, po nich měšťanky. Roku 1521 popsán v inventáři paní Johanny Berkovny¹⁴⁾ kromě šesti zlatých

¹⁾ Lib. testam. koutim. s r. 1508.

²⁾ Kn. kšáftů. Rychnov nad Kn.

³⁾ Kn. rudá v kouř. arch.

⁴⁾ Kn. domažl. Arch. musejní. 139. R. 1570.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1172. 23. 52.

⁶⁾ Veleslavín v Nomencl. nove husárek = spinshaube, polnischer hut. 182.

⁷⁾ Husárek „sobolí“ r. 1601 — arch. praž. č. 1210. 160.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1172. 31.

⁹⁾ Tamže č. 1173. 308.

¹⁰⁾ Tamže č. 1172. 157.

¹¹⁾ Arch. praž. č. 1094. 414. R. 1604.

¹²⁾ Obrázek v Histoire de la coiffure od comtoisy Villermont. str. 445.

¹³⁾ Tamže 361.

¹⁴⁾ Arch. praž. č. 534. 43.

čepců „bírét černý aksamitový s perlami“ a bíret „červený s perím“; potom v malých letech při mnohých měšťankách čteš o bilytech.¹⁾ Roku 1570 počítá inventář v dědictví po Alžbětě Pětikorunové šest aksamitových bilytů, po dvou brunátných, červených a černých.²⁾

Drahé bilyty aksamitové často objevují se „zlatem krumpované“;³⁾ obyčejně však byly zdobeny jen šňůrou černou nebo jinou hedbávnou, někdy i zlatou.⁴⁾ Perličko bylo na nich asi vždy.

Co do původu vyskytují se v Praze v letech šedesátých bilyty „nidrlantské“ soukenné nebo z jiné látky, a téže doby „bilyty vláské tkané“, jichž měl kupec Tuchman v Praze r. 1566 tři tucty za 16 zlatých rýnských.⁵⁾

Bilytu příbuzný byl klobouk. Lišil se tím, že byl tvrdší, podstatnější a o střechě valnější. Z té příčiny také se vešlo naň „šmuku“ přerozmanitého více nežli na bíret. Klobouk se pod bradou zavazoval šňůrou. Obojí podle sebe, bíret i klobouky, viz na obr. č. 179. a č. 186. Co do látky byly klobouky obyčejně hedbávné — z cendelinu, harasu, tykty — byly také aksamitové a kožešinné. V Náchodě zapsán r. 1603 také „klobouk bourový s šmalcem starodávni ženský“.⁶⁾

V pramenech nejhustěji nachází se od počátku až do konce století klobouk „pávoový“. A nachází se ve všech městech! Čteme o klobouce pávoovém v Litomyšli,⁷⁾ měly ho paní pražské,⁸⁾ plzeňské;⁹⁾ měly ho sousedky i paní urozené. Byl to klobouk všelijaké podoby pavím perím zdobený.

Kromě zlatookých per pavích byla na kloboucích ozdobou všechna rozmanitá péra, zvláště byla-li chocholata. Zdobeny klobouky péry pětrosími, jeřábovými, laštovičtími, papouškovými, čápátkovými.¹⁰⁾

Kromě toho zdobeny bývaly klobouky ženské všelijakými ornamenty z drátů lesklých, svíjených, z dracounů, z „benátského“ nebo „medulánského“ zlata a stříbra; prostičká parádnice spokojila se i s mosazným avítkem nebo laciným „trocaunem“; zhusta i „obvíuatkou“ či „pačomanem“ (portou) z látky nejlehčí.

¹⁾ Roku 1534 kupcová od „Pěti korun“ v Praze chodila v bilytě. *Deaky. Miscell.* 92.

²⁾ *Arch. praž.* č. 1172. 55.

³⁾ Soud o takové bilyty s Melicharem s Kopist r. 1540. *Kn. komor. soudu* č. 9. J. G. 18.

⁴⁾ *Arch. praž.* č. 1172. 18.

⁵⁾ *Arch. praž.* č. 1172.

⁶⁾ *Kn. káařů. Náchod. arch.*

⁷⁾ *Arch. litom.* č. 118. 74.

⁸⁾ *Miscell. při dskách.* č. 80. 122. r. 1520. *Arch. praž.* č. 1046. 187. r. 1517. R. 1565 v inventáři malostranském, v *arch. musejním*.

⁹⁾ *Arch. plzeň. kn.* č. 85. Též v *arch. česk. musea v listinách plzeňských*.

¹⁰⁾ Roku 1595 ceněno v Praze 800 pětrosích per za 45 kop míšeňských, 1000 černých per pětrosích za 80 kop, „fedrpuše“ byly po 2 kopách, perí jeřábového 100 kusů za 8 kopy, 800 laštovičích za 2 kopy, 183 papouškových za 2 kopy, z čápa nebo z čápátka 150 kusů za 2 kopy *Arch. praž.* č. 1173. 303.

Šmukýři pražští prodávali „šmuky z atlasu a tkanic“, šmuky karmazínové — r. 1600 5 za 2 kopy — „šmuky barevné tykytové, vinou vycpávané“, šmuky tykytové a jiné ještě.

Klobouky bývaly také umělým kvítím nebo kytkami pokládány, a to hojně, jakož obrázky v knize *Hádání pravdy* a lži dosvědčují. Kytky byly i „z boury“ na drátech stáčené.

Koncem století zhusta čteš, že na klobouce byly zlaté a stříbrné „štefty“ a „medye“ čili okrouhlé tkanice zlaté a stříbrné, nebo rohaté plíšky, na nichž to ono vyryto nebo plasticky povydáno. Z těch „medyí“ obyčejně číhalo péro. Někdy také zdobou byla šňůra, ale ovšem nějaká pěkná; jednou také vyskytl se nám „klobouk se šňůrou a s černým prkem a čtyřmi laštovičkami“.¹)

Co do formy nezřídka praví se o ženském klobouce, že jest „široký“; což byl asi klobouk o střeše ohromné, jako vidíme v *Paprockého Oboře* v kap. 122. O takovém klobouce vykreslil Hollar *Pražanku*.²)

V smolné knize nymburské³) r. 1601 četli jsme také o „klobouce ženském krájeném“; dávno před tím r. 1568 v Praze měl kdosi klobouk aksamitový „střížený“.⁴)

Pro úplnost oznamujeme, že od r. 1580 leckdy se v knihách vyskytují klobouky do lázně.

Co do cen známe z r. 1568 hedbávné klobouky ženské po kopě a po dvou kopách;⁵) šmukýř Behm († 1611) prodával „prostý klobouk ženský podšitý se šmuky“ po 2 kopách; nádherně vystrojené byly ovšem nad to daleko dražší.

Ale byly klobouky i za málo grošíků, a protož i nízké ženy odkládaly loktuše a vstavovaly na hlavu klobouky. Na příklad čteme r. 1587 o pražské solnářce, že „trhla hlavou a hned jí klobouk s hlavy spadl“.⁶) Tedy i solnářka zamítá starodávné plachetky!

Poněvadž klobouky, birety, čepice vlasů nepokrývaly docela, musíme sobě na tomto místě zvláště všimnouti účesu, jenž k těm pokrývkám býval.

Dámy české, byly-li jen poněkud z možnějších a nádhernějších, tu část vlasů, která zůstávala nepokryta, zdobily nejraději buď zlatými, stříbrnými a barevnými tkanicemi, kteréž do copů vlétaly, nebo pletence vpravovaly do sítěk tolikéž stříbrných nebo zlatých, neb aspoň z kovu falešného. Na hraně XVI. a XVII. století prodávána v Praze libra sítěk nebo tkanic z nepravého zlata za 3 rýnské zlaté, libra uncového dobrého zlata cenila se 17 zlatými rýnskými; libra zlatých sítěk a tkanic 32 zlatými.⁷)

¹) Arch. praž. č. 1174.

²) *Histoire de la coiffure*; Villermont. 517.

³) Smolná kn. nymb. fol. 86.

⁴) Arch. praž. č. 1172. 18, 19.

⁵) Arch. praž. č. 1172. 81.

⁶) Arch. praž. č. 1180. 288.

⁷) Arch. praž. č. 1174. 254–268.

Té síťce, která vejčitou nevкусnou formou objímala vlasy při uších po obou stranách tváře, říkalo se „záušky“ i „naušky“ a také „naušnice“ a „naušníky“. Bývaly záušky i při perlovcích. V Praze našli jsme při jedné měšťance „naušky s cetkami“ r. 1520;¹⁾ v Kouřimi čteme o zlatých záuškách r. 1530.²⁾ Sto let později vyskytnújí se také „naušníky s krajky“³⁾ a r. 1612 čteme v pražské knize o „20 perlách, ty jsou na drátcích tak připraveny, aby se k uchu přivěsiti daly“.⁴⁾

Od let šedesátých rozmnožily se v Čechách ústroje vlasů po cizinsku „na strunách“. Jiří Netolický, kazatel kostela pražského, r. 1568 praví, že nyní sobě Češky vlasy „divně strojí a točí“.⁵⁾

Havlík z Varvažova⁶⁾ líčí jedno takové cizinské, vlaské ustrojení, jež stojí za čtení: „Jedna měla na hlavě vrkoče tak spravené, jakoby dvě srdíčka v hromadu spojená byla, z nich dvě ratolístky z hedbáví télné barvy jako dva praporečky ven vynikaly. A okolo těch srdíček mezi vrkočemi vycházely uzlíčky z hedbáví i z vlasů spletené na znamení bolestné milosti, a málo vejšeji u vrchu hlavy pnul se ven z fedrpuše malý floček s praporečkem, kterýž se po každém nejmenším hnutí obracel. Na čele podle vlasů kadeřavých měla pentlik zlatem, perlami a drahým kamením plný, kdež v prostředku stkvěla se jedna růžička z rozličných uzlíků a barev spletená, a po stranách okolo židovin byly vlásky co prstýnky točené, z nich vycházelo množství přirozeného i strojeného kvítí.“

Že při vši takové a podobné parádě dávaly ženské i do uší provrtaných zlaté titěry jakožto naušnice, o tom jsou hustější zprávy teprve z druhé polky XVI. věku. Kupec Altršperger v Praze († 1608) měl na skladě dva páry naušniček zlatých se šmelcem za 3 zlaté rýnské a 45 krejcarů.

Na odpor nádherných účesů se sítkami a nauškami mnohé paní pokryly vlasy rouškou docela, a to i při čepici, biretě nebo klobouce. Vstavily totiž na roušku, kterouž se obhálily, některý z jmenovaných kusův. Že tomu tak, to čteme r. 1572 v knize soudní, když byl Jan Marie Vlach dal Dorotě, české měšťance, pohlavek, „až rouška s ní i čepice spadla“.⁷⁾

Pěkný vzorek toho způsobu, že paní na kmentovou roušku vstavila čepici kožešinnou, vidíme na votivním obraze berounském z r. 1608 (náš obr. č. 213.). Na též obraze, jehož kopii z chatrného originálu poslal nám pan fotograf Husák, jest kromě paní v černé kožešinové čepici ještě čtvero ženských hlav, tři děti a babička jejich. Děti nesou perlové pentlíky, a bába má zavíti, z něhož bloudí „co z kukly“.

¹⁾ Desky. Miscell. č. 30. 107.

²⁾ Arch. praž. č. 93.

³⁾ Tamže č. 1174. 429—439.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174. 400.

⁵⁾ V knize O bídě člověka. 84.

⁶⁾ O šlechtěném obcování. Překlad s italak. 1618.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1060. 216.

Na česání vlasů mívaly naše dámy v XVI. století **hřebeny** i velmi nádherné. Hřebeny i při měšťkách bývají stříbrem obité, a paní nosí je „v **kamfutrech**“ tykytových, aksamitových i zlatem krumplovaných. Kamfutr zlatohlavový byl koncem století po 2 rýnských zlatých; prostý hřeben dřevěný za 4 krejcarey.

Na shlíženou své hlavy a parády mívala obě pohlaví až do prvních časů XVI. století **zrcadla kovová**.¹⁾ Zrcadlo „vocolové“ v kšáftě probošta Věch Svatých Havla Gelasta²⁾ r. 1577 jest již kousek starodávny,

Čís. 213.

Votivní obraz v Berouně. Měšťanská rodina. R. 1608. Fotografoval p. Husák.

skoro historický přechátek. Podle kovových zrcadel vyskytují se brzy v XVI. věku skleněná, kteráž prvotně byla dovnitř vypouklá a slula „ohnivá“³⁾ nebo „vleklá“.⁴⁾ Hoši dívkám, muži ženám darem kupovali taková ohnivá zrcadla.⁵⁾ Na obrázku Amanově, představujícím krám

¹⁾ Viollet-le-Duc. Dictionn. II. 129.

²⁾ Arch. zemský. Opisy z arcibisk.

³⁾ Ve Francii „miroir ardente“. Havard. Dictionn. de l'ameubl. I. 127. „Ohnivá“ proto, že jakožto konkávní nástroj fyzikální zapalovalo.

⁴⁾ „Vleklé (concavum) ukazuje obraz jiný, bledší do rovného“. napomíná r. 1589 Adam z Vínové v knize O potupě světské marnosti.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1047. 154.

zrcadelníkův, ani jiných zrcadel nepostřehneš.¹⁾ V letech sedmdesátých prodávána v Praze zrcadla „veliká“ „tucen“ za 10, 15 grošů; menší také jen po 4 a 3 groších „tucen“.²⁾ „Zrcadlika“ malá zavřítá byla po málu denárech; křišťálové malé počítali r. 1590 za 20 krejcarů. Roku 1575 stálo „velké zrcadlo křišťálové“ tři kopy míšeňské.³⁾

V pozdějších letech přiváželi do Čech kupci „zrcadla benátská velká“ po zlatém rýnském i nad to dražší.⁴⁾ „Veliké“ zrcadlo tehdejší doby bylo podle našich pojmů pramalé; velké tabule začali dělati při pokročilé technice teprve koncem XVII. věku. V XVI. věku největší zrcadla jsou na 20 centimetrů délky a šířky.⁵⁾

Zrcadla podkládána byla druhdy deskou kovovou; ke konci století teprve užito míchaniny amalgamové.

Rámce zrcadel bývaly ozdobné kartuše a jiné řezby ze dřeva, z kosti, z ková. Byla zrcadla i „s perlovou matkou koží podvlečená“, a zrcadla „ve způsobě knížek“.

Románské dámy nosily malá zrcadélka s sebou; přivěšovaly si je k pásu. Známe obrázky té mody již z r. 1560.⁶⁾ Při českých parádnících jsme se toho zvyku na obrázcích nedobrali.

V XVI. věku mravokárci varovali od přílišného zhlédání se v zrcadle; hrozili, že se v něm ještěné dáme ukáže čert.⁷⁾

Na konec buď zmínka, že skleněné oči nebo brylly nosily ženy na zraku mdlé, matrony staré. Sklenný skřípec v Němcích nosily lehké ženy z přepychu a z bláhové bujnosti. Lukáš Cranach vymaloval svoji pověstnou cizoložnici se skřípcem na nose. Zdali si naše lehčí paní tu modu osvojily, nevíme.

2. Ženská sukně a svrchní šat.

Životek; suknice s vlečkou; punty; půlpunt; putníčka; barvy a s doby sukní; ceny sukní do polou věku; moda strnulá; šněrovačka; pasomany, přjmy; kolik látky na sukni; kabátek; kolár ženský; sukně oděvací; hazuka; plášť, mandlík.

Koncem XV. věku rozstřižena bývalá sukně ženská ve dva samostatné kusy — v suknici a životek. Suknici potom říkali zhusť i šorc;⁸⁾ životku prsy.

¹⁾ Havard. Dictionn. I. 592.

²⁾ Arch. praž. č. 1172. 171—177.

³⁾ Tamže č. 1178. 189.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174. 198.

⁵⁾ Obrázek zrcadla v Les collections. Lievre. II. pl. 52.

⁶⁾ Histoire de la coiffure. Villermont. 875.

⁷⁾ Gebhart Österr. Sagenbuch. Der Teufel im Spiegel. Překlad z r. 1510. Z výpisů dra. Zibřta.

⁸⁾ Že Veleslavin definuje šorc jakožto sukni, již se nohy pokrývají, o tom bylo svrchu. Silv. quadrilin. Roku 1564 dává si jedna šití „šorc k každému dni chození“. Č. 1048. 86. Jiná téže doby má „šorc s atlasovým životkem“. Č. 1172. Jindy zase mluví se o šorci, při němž není životku než oplečka. Arch. praž. č. 1060. a. 169. R. 1568.

První životek našli jsme, jakož svrchu řečeno, v Praze r. 1521; ovšem to není nikterak rok jeho narození. Ale v miniaturách z r. 1516¹⁾ není o životku ještě ani vidu. Děvice a paní vždy ještě zobrazují se se sukni, která šita v jednom kuse (naš obr. č. 176.); páskem vysoce vytáženým odděluje se poprsí od těla ostatního, dle Veleoslavina „spodního“. Sukně všechna od hůry dolů pořád jest jedné barvy, jako druhdy bývalo. Rukávy těch sukni bývají ouzky šmahem, jenom při skvostrné sukni bývají ramena naduta, nadívána a pruhována.

Čís. 214. Z biblí Severynovy.

Ale již v biblí Severynové, r. 1527 v Starém městě ponejprv tištěné, mají ženy, staré, mladé, chudé i nádherné, při sukních obzvláštní život. Obrázek prosté ženy předoucí a dítě kolébající z téže biblí buď na svědectví jeden (naš obrázek č. 214.) a obrázek bohatější paní se životkem velmi vykrojeným svědčíž druhý.

Rovně takž i v knize Ctibora Tovačovského — Hádání pravdy a lži — r. 1539 tištěné, ženy nejináč než v životech se jeví (naše obrazy č. 178. a 179.). Prvotní životky byly velmi krátké, ale rostly časem. Také se nám zdá, že v první půli XVI. stol. spíše býval životek při krku hodně vykrojen, nežli aby kryl. Starší ženy, ctné matrony, ovšem se kryly. Některá i tak tuze, že na životek přišla vysoký stojatý límec, jenž sahá až k bradě. Zvláště ženy českých Bratří měly se vyhýbati sukni vykrojeným a „šněrovaným“.²⁾

Ženy lehčího rázu obnažovaly se velmi, nebo vykrojený život vyplňovaly průhledným puntem, jakož svědčí obrázek v Miličových Zámrutcích církve.

Z Hirslova Raiszbuchu³⁾ známe osobičku, klíčnici zámeckou, která má životek i na zádech na způsob trojce vyřiznutý velmi hluboko. Z výřezku vyhlédá košile bílá, nabíraná.

K delšímu životku proti starým modám přišívány druhdy rukávy velice obšírné, rukávy „nabírané“ (r. 1564), parukávy visuté, špičaté, okrouhlé, rohaté.

¹⁾ Životy svatých na poušti.

²⁾ Sném bratrský. Výb. lit. II. 1488. r. 1538.

³⁾ Rukopis mus. č. 8. F. 7.

Ale byly živůtky také zholá bez rukávů — měly formu šnérovaček. Plátenice Alžběta měla do r. 1564 na krámě více živůtků bez rukávů nežli s rukávy.¹⁾

Živůtky často uvozují se v pramenech kožešinou podšité; bývají podšity králíky, liškami²⁾ a jinou též lepší kožešinou. Od polou století XVI. hojně zdobí se živůtky tkanicemi, zhusta s dobrými zlatými nebo stříbrnými. Roku 1572 udělal městské dcerce pražské Elišce Zlékačce krejčí k veselí „živůtek s dobrými stříbrnými tkanicemi vopremovaný a ze spod okolo s prostými stříbrnými tkanicemi“.³⁾ Španělskou modou dostala se na živůtek bromaďa knošíků se šňůrkami.

Čís. 215.
Z biblí norimberské.

Největší paráda bývala na puntě čili náprsníku, jenž býval zdoben perlami, strunami zlatými a nitmi, „kovánickem“ a „cetkami zavěšenými“. Paní Berková z Dubé († 1521) měla punt „perlový“, jiný „s tkanicí zlaté strunkové s cetkami“.⁴⁾ Byly punty také „kuní“, „labutí“. Punty labutové našli jsme v Hoře r. 1503 a v Praze r. 1605.⁵⁾ Byly tedy za celé století oblíbeny. Kramáři koncem věku prodávali „punty šarlatové“. Který náprsník kryl jen za polovic řader, tomu říkali půlpunt. Táž paní Berčinka měla „puntík atlasový“; jedna Žerotínka r. 1537 měla „živůtek a půlpuntem“.⁶⁾

S důrazem připomínáme, že velmi zhusta slovo punt zastupovalo živůtek. Brána tu část za celek, ba vznikla v XVI. věku podivnou skrouceninou z puntu zdrobnělina putuiceka, což byl také nějaký životkový kabátec.

Vznešené dámy i v tomto věku a při životku za dlouhý čas podřizly dvojí sukničce na odív, svrchní kasajíce a spodní nádhernější krumplováním i perlami zdobíce stejně tak, jako činily v století předešlém, z něhož přiložený opozděný obrázek (č. 215.) budiž tu na poučení a zároveň na přirovnanou k obrázku hned následujícímu. V druhé půli věku XVI. oblíbily paní svrchní sukni po předu rozstřihovati, aby nádherný prým spodní sukně byl patrn i bez vykásání. Vidíme ten způsob na panně,

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 5.

²⁾ Arch. praž. č. 1172. 55. 5. R. 1564. 1170.

³⁾ Arch. praž. č. 1057. 44 Živůtky damaskové se zlaté tkanic. v knize káňstů náchod. z r. 1601 a j.

⁴⁾ Arch. praž. č. 534. 43. Táž při deskách. Miscell. 92.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1174. 240.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1180. 216.

kteřou Vecellio udává býti ze Slezska (obr. 216.). Však u nás bylo stejné tak. Suknice měšťanek, druhdy se vlekoucí, skrácena, jakož svrchu oznámeno, v první části XVI. věku až k středním. Při španělské módě však začal se „vlak“ čili „ocas“ vláčetl zase. A vláčely sukně látkou nejdražší! Již v polov století do toho urozený satirik touží, řka: „Naše

Čís. 216.

Citella in Silesia. C. Vecellio. Venetia 1598.

ženy v jakém nákladném, drahém, zbytečném oděvu chodí, po blátech aksamity, damašky vláčí a tak mrzce káleží; tobo bedbávného roucha kterak my za několik set kop grošů každého roku skazíme!“¹⁾ Kterak takový vlak dlouhý vypadal, tobo obrázek v č. 217.

¹⁾ Rozmlouvání člověka ryt. s pánem. 1664.

Roku 1572 vyskytuje se v panských oučtech Hradce Jindřichova též nějaký druh německé sukně, která se zove dlouhou. Stojí psáno: sukně černá, dlouhá německá ze sukna, jedna přemovaná pasomany, druhá frencly.¹⁾ Při té příležitosti budiž dovoleno poznamenati, že v rakovnických knihách²⁾ našli jsme r. 1586 zapsány „tři zuzanky, jednu strhanou“. Ze souvislosti zapsaných svrchků soudíme, že zuzanka byla také nějaká sukně, ale nevíme jaká. Uvádíme její jméno jen proto, aby se neztratilo.

Sukním dlouhým, otáblým říkali **otahlice**.³⁾

Na životku, na suknici udržela se ještě dlouho starodávná spinadla i ženkle, jimiž šněrováno, spínáno. Spinadla vyskytují se ozdobná, obyčejně s granátky, s perlami. Johanna Ješková († 1529), měšťanka plzeňská, měla na sukních po šesti a osmi párech spinadel⁴⁾ panna Markéta z Otradovic měla „sukni damaškovou černou s spinadly velikými, stříbrnými, pozlacenými“.⁵⁾

Čís. 217. Z Paprockého Obery.

Ohledáme-li sukně a životy v inventářích českých, jak se objevovaly do polou století co do látky, nalézáme sukně atlasové, damaškové, barchanové, jimž říkali **barchanky**, šamlatové čili **šamlatky**, **harasky**, **feřatky**, sukně mochyrové (mohéře — polo-
vičné hedbávi) čili **mochejrký**, **satynky**; postřehujeme sukně ze všelikého sukna od pravého českého

až po nejdražší „flandry“ a „lindiše“. Sukním z flanderských suken říkano **flanderky**.⁶⁾ Také našli jsme sukni „žíněnou“, kterou měla v Sadské do r. 1530 Mírounková,⁷⁾ patrně místo kortukálu nebo krinoliny.

Urozené paní měly zlatohlavové neb aksamitové sukně, prostičké ženy zvláště na vesech odívaly se sukněmi „vlčatými“ a kytlemi plátěnými.

Z látek, jež panovaly v XV. století, přestal a zašel paldekyn, šilhéf i brikyš. Poslední zelenou sukni brikyšovou našli jsme r. 1503; šilhéfovou r. 1515.

Co do barev sledujeme v inventářích znamenitou rozmanitost.

¹⁾ Z výpisů dra. Zibrta.

²⁾ V knize rychtářské. R. 1586.

³⁾ Arch. plzeň. kn. sirotč. 85.

⁴⁾ Arch. plzeň. 228. 102. Jiné paní po 8 párech. Tamže. 195.

⁵⁾ Reg. komor. soudu. č. 4. J. F. 18.

⁶⁾ Rychnov. kn. káští. 1555.

⁷⁾ Reg. šlutá. Arch. poděb. 17.

Byly oblíbeny sukně „kropené“, ¹⁾ a to tak, že na příklad soukenník Erhart v Plzni odkazuje třem ženským dědičkám samé kropené sukno na sukně. ²⁾ Ve všech městech i po všech čteme o sukních soukenných blankytných, koumarových, višňových, ³⁾ o sukních „husí barvy“ i bílé; v Kouřimi vyskytuje se až do roku 1548 barva „tiková“ na sukních. ⁴⁾

V Praze již v prvních letech XVI. věku nápadně hustě vyskytují se sukně „s barvami“, což jsou přímý rozličnými barvami vyšíané nebo krumplované. Podle sukni kropených objevují se v knihách zhusta „sukně žluté“, sukně lvové barvy a hřebíčkové, ⁵⁾ brunátné s květy, černé z vlašského sukna, rozinové, soukenné fialové, makové, atlasové, zlaté, barčanky bílé, sukně barvy „měnné“, zvláště „zelené měnné“.

Co do zdoby byly sukně s „kedrlemi“ a frencly, s tkanicemi a přjmy, konečně sukně s kožešinou.

Vyskytují se sukně soukenné, s přjmem zlatohlavým, aksamitovým. sukně hedbávné s přjmem perlovým, sukně s tkanicí zlatou, „s přjmem kovaničkovým“, s popelnicemi, s králíky, s rukávem perlovým, jednu sukni r. 1525 našli jsme „zelenou s damaškovými klíny“; r. 1540 pohnala urozená Dorota z Zakšova Melichara Stolinského před J. M. královskou, že jí zpronevěřil „sukni tykytovou červenou, černým aksamitem přemovanou, druhou bílou atlasovou zlatohlavem přemovanou, třetí šamlatovou černým aksamitem přemovanou, čtvrtou sukničku kmentovou, bílou, tkanicami přemovanou.“ ⁶⁾

V přjmech se do polou století ještě nepřepíná. I urozená paní Žerotinská na Šumperce měla na hřebíčkové sukni damaškové jen tři přjmy aksamitové, z nichž jeden široký a dva úzké. ⁷⁾ Ten příklad uvádí asi největší tehda počet přjmův.

Že mohla móda přjmů míti i užitečnou úlohu, to víme ze zprávy, že rytíř Jeníšek z Újezda platil roku 1547 „od nastavení sukně přjmem“. ⁸⁾

Jen při urozených paních býval život se sukni někdy o stejné barvě a stejné látky. Jináče životek se sukni barvou a ještě více látkou se dělivaly. Johanka z Újezda soudí se r. 1548 s Voldřichem Dejmkem z Tieptina o „sukni ženským dílem zeleného lindiše (tedy ze sukna), s životkem tykyty zelené; životek při tom i rukávy byly červeným aksa-

¹⁾ Lib. testam. č. 228. 41. arch. plzeň.

²⁾ Tamže. 56.

³⁾ Lib. testam. z r. 1508. Arch. kouřim. kn. kšaftů v Ronově. Poděbrd. reg. žlutá. Kn. kšaftů lounsk. Kateřina Potměšilka r. 1548 odkazuje „sukni světlou, sukni višňovou a sukni červenou“.

⁴⁾ Kn. rudá arch. kouřim.

⁵⁾ Kn. arch. praž. č. 1047. Barva temné lvová byla hřebíčková; čtemeť r. 1526, že nějaký kožich poší byl harasem „lvové temné čili hřebíčkové barvy“.

⁶⁾ Reg. soudu komor. 9. J. fol. G. 18.

⁷⁾ Tamže č. 1180. 216.

⁸⁾ Paměti Jeníškovy. Rukop. musejní. 381.

mitem přemované¹⁾ Tenť z příkladů vzácnější, že aspoň barva na obou stejná. A jak málo se barvy po našem vkuse doplňovaly! Na př. berounská mlynářka Havlová († 1563) měla „barasku zelenou s červeným životkem“; ale v Praze v polou století našli jsme kromě jiných i pěknou druž „bílé sukně s životem aksamitovým zeleným“.

Sukně ženské bývaly těžky; vímeť, že i soukenné sukně — a těch bývalo nejvíce — byly plátnem podšívány!

Co do cen bývají sukně ženské do polou století, jsou-li jen poněkud z lepšího sukna, po kopě.²⁾ V Kouřimi ceněna r. 1526 sukně „ženská blankytná z englického sukna aksamitem přemovaná a s květy za 4 $\frac{1}{2}$ kopy míš.; jiná „fiolové“ barvy přemovaná zeleným polouatlasem za 4 kopy.³⁾

V Praze půjčil roku 1525 žid na sukni damaškovou s perlovým prýmem 12 kop míš.⁴⁾ Roku 1544 cení se sukně flanderka s aksamitovými prýmy ve 3 kopách českých nebo v 6 míšeňských; šamlatka černá nová, aksamitem přemovaná v 7 kopách českých čili 14 míšeňských.⁵⁾

Na těch cenách zůstává napořád i v druhé půlce věku; vždy vyskytní se hedbávné sukně po 12 a 13 kopách,⁶⁾ a ovšem též lacinější. Roku 1561 zastavuje urozená Elena z Klenče sukni tyktoovou zlaté barvy s životem aksamitovým a dole při podolku s prýmem planého aksamitu za 4 kopy;⁷⁾ krejčí pražský Jan Stříbrský měl feřatky po 4 kopách, soukenné sukně po kopě a 20 groších, barchanky též tak.⁸⁾ Na Mělnice oceňuje kdos r. 1577 sukni koumarovou 3 kopami, řka, že je na ní sukno „dobré žlutické“.⁹⁾ V Rychnově r. 1555 stojí flanderka 5 $\frac{1}{2}$ kopy; baraska 5 kop míš.; šamlatka r. 1614 tolikéž.

V druhé polovině XVI. věku sůžují se rukávy při sukních a životech ještě více, nad rameny vystoupí „nádivka“¹⁰⁾ profilem oblým a někdy ostrým, a kolem krku zdvihne se límec ze životku;¹¹⁾ sukně při tom bývá buď docela hladká nebo dostává hojně rovnoběžné záhyby (viz obr. č. 184.), tak že celý kostým ženský běže na sebe podobu strnulou, neživou. Je to ráz doby až do konce století.

V tom jen prosté ženy, zvláště venkovanky, lišily se, majíce suknice odedávna kratší a o záhybech nestrojených, vlnitých a nejsouce v životku nikoliv tak upjaty a utaženy jako měščky nebo dokonce urozenky. Posmíványť jsou v divadelní hře, v Sedlákém masopustě, že hak-

¹⁾ Kn. komor. soudu č. 12. J. G. 10.

²⁾ Rukop. král.-dvor. v mus. fol. 145. R. 1520.

³⁾ Arch. praž. č. 93.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1047.

⁵⁾ Lib. obligat. č. 100. 51. 70. Arch. praž.

⁶⁾ Kn. arch. praž. č. 1061. 88. a č. 1210. 27.

⁷⁾ Reg. komor. soudu. č. 15. J. 882.

⁸⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 63.

⁹⁾ Arch. měln. č. 27. 110.

¹⁰⁾ „Živůtek s rukávy nadívanými“ často v knize arch. praž. č. 1172. od roku 1566.

¹¹⁾ Obrázek v kanc. univ. knih. č. 17. A. 3. Obrázek královny.

hlků všech nezapínají a prsa něco otvírají.¹⁾ K tomu viz obrázek č. 218. představující služebnou dívku, ana slouží při svatbě vínem.

Na hraně k století XVII. vyskytují se jakožto poslední ovoce španělských mod v inventářích našich živůtky „s šosy“²⁾ a živůtky „vysoké“. Ale podle vysokých živůtků jiné již skrácují se až k paži a šněrují se.³⁾ Brzy nastoupila tuhá šněrovačka, pěknými látkami obšitá, na místo živůtků⁴⁾ (obr. č. 216.). Živůtkové šněrovačky zůstaly pak v lidovém kroji až po tu chvíli. K té nehybnosti kroje ženského v druhé půlce XVI. věku přistoupil naposled i při módfankách kortakál, o němž svrchu položeno.

V téže době ozdob na sukních přibýlo měrou druhdy nevidanou, knoflíky, šňůrami, stuhami, frencly, tkanicemi, pasomany (v Turnově pazymany k přemování⁵⁾) či kalouny se hemží v knihách popisných.

Knoflíky k sukním mají šmu-
kvti a tkaničkáři pražští rozmanité. Mají „knoflíky polské z benátského hedbávi“, knoflíky „hrubé hvězdové hedbávné všelijaké barvy“, skleněné, křídlaté, stříbrné i zlaté.

Tkanice staly se tak oblíbenou modou, že do r. 1592 vyvinul se v Praze i zvláštní bojný cech tkaničkářů „z zlata a z hedbávi“. Tkanice a pasomany měli hedbávné, libru po 4 i více kopách, „hedbávné s formami“, tkanice „kolínské“, „aksamitové laciné“, „aksamitové samohedbávné“, stuhby a tkaničky „nidrlantské“, „bílé nitěné“, nitěné černé“, stuhby „pražské“ (roku 1570 za bílý peníz prodáván „list“ takových stuh⁷⁾, tkanice „kadeřavé s dirkami všeliké barvy“, harasové lipské, harasové se zlatem, „samitové“, tkanice „německé strakaté“, frankfurtské v papíru, „atlasové tkanice zdejšího díla“ (r. 1607 ceněna libra jich po 9 rýnských), „galony“ francouzské na destkách vinuté (libra r. 1607 za 11 zl. rýnských), neapolitánské tkaničky ouzké, barevné (lib. po 11 rýnských), uherské tkanice (lib. po 9 rýnských), „falešné zlaté a stříbrné“ (lib. za 3 rýnské), tkanice „se žmelcem“.

Čís. 218. Dívka služebná.
Z Melantrichovy biblí r. 1519.

¹⁾ Jireček. Sedláský masopust. Stará div. hra. II. jednání.

²⁾ Arch. praž. č. 1188. 188

³⁾ Tamže č. 1174.

⁴⁾ Šněrovačky „damaškové“ v Litomyšli r. 1648. Lib. division. z r. 1537 v c. k listovné litomyšl. fol. 675. Sděluje Štěpánek.

⁵⁾ Arch. turn. kn. kšaftů.

⁶⁾ Arch. praž. č. 994. 184.

⁷⁾ Kn. arch. praž. č. 1172 171. a násl. Tkaníkář Erstenberger († 1607) prodával „stuhby hedbávné na tucny“, tucen po 15 gr. míš. Kn. č. 1174. 248.

Pasomany byly úzké i veliké tak, že jeden stačil na ozdobu sukně. Urozená paní Judith Kolovratová z Šternberka měla r. 1619 pomorančovou sukni „s pasomanem velikým stříbrným“.

Za kolik peněz zlata vešlo se na sukni urozených dam, toho příklad víme ze soudu r. 1572 v Praze. Obviňuje totiž urozená Brixida Zajícová z Rysmburka pražskou židovku Dorli z podvodu. Prý jí dala na zlato a stříbro 30 kop, „aby jí z něho tkanice nebo pasomany na šaty udělala, a ona dílo nehodné a zlato změnšené vrátila“. Nechť prý židovka sobě teď šatů nechá a paní zaplatí. Dorle sváděla vinu na krejčího, „že na ni pospíchal“, tak že s pěkným dílem nemohla být hotova a pak na kupce, že lepšího zlata neměl. Odsoudili ji, aby se s urozenkou smluvila.¹⁾

Frenele, jež naše staré slovníky zovou „**stříhanými tkanicemi**“, dělali tkaničkáři na hřebenech z hedbáví se zlatem a stříbrem; také robili všelijaké kusy pasamentyrské, jímž říkali „**čapraty**“. Mívali na krámech „čapraty na způsob hvězdy“, čapraty všech barev „s třapci“, „malické s knoflíčkami“, uberské hedbávné a polouhedbávné a jiné všelijaké, jež prodávali na libry, libru r. 1607 i za 17 zl. rýnských. Kterak vypadala sukně s čapraty a pasomany a kterak pořizoval krejčí ornament z nich, toho příklad na kamenné tabuli náhrobní při kostele sv. Michala v Chrudimi, jejíž obrázek dali jsme číslem 207. a č. 216.

Také aksamitových a hedbávných prýmů širokých kolem kol na sukních přibýlo. Vyskytuje se sice ještě pořád sukně s třemi prýmy aksamitovými, i slušná měšťanka kouřimská má „feřatku“ s dvěma jen prýmy,²⁾ ba na mapě Sadelerově r. 1619³⁾ zobrazena jest vznešená nebo urozená Češka (nobilis uxor bohemia) v sukni pouze s prýmy třemi, ale r. 1588 manželka císařského strážníka (drabanta) má „sukni šamlatovou s pěti prýmy“⁴⁾ a pražská sládková Fišlová r. 1586 měla sukni „taminovou novou se sedmi prýmy dobrého aksamitu“ a kromě toho suknici čili šorce mochejrový s pěti prýmy.⁵⁾

Kterak představiti sobě sukni se čtyřmi prýmy, to viděti na obr. č. 219. Vykreslena tu starší žena v obyčejném životku o rukávech naditých. Zavítí má na blavě obyčejného rázu. Sukni má v malé, jemné vrapy skládanou a úzkou zástěrkou ozdobenou. Na levém boce visí jí tašvice a nožnice.

Někdy byl na sukni jenom jeden prým, ale ten stál za to. Býval to prým vyšívaný „štepovaný“. Čteme, že r. 1591 jeden takový štepovaný prým aksamitový ceněn byl na dvě kopy.⁶⁾

Jindy zase vzala paní na sukni všechno: prýmy i pasomany. Paní Maroše Nosálovská z Visky měla do r. 1616 sukni bílou damaškovou

¹⁾ Arch. praž. č. 1133. 96.

²⁾ Ko. svědom. kouřimská r. 1601.

³⁾ Original ve sbírkách p. řed. P. Kheila. Reprodukci viz doleji č. 221.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1158. 146.

⁵⁾ Tamže č. 1084. 46.

⁶⁾ Tamže č. 61. 236.

s červenými aksamitovými třemi prýmy a „na vrch těch prýmův dobré zlaté pasomany“.¹⁾

Spinadla i zapinadla na sukních a životku zůstávají pořádě ještě na službu i na ozdobu. K zlatým a stříbrným spinadlům přistupují teď ještě zápony „čisticové“ a všelijaké haklíky prosté i drahé.

Čís. 219. Mulier ætatis profectæ in Bohemia.
Vyňato z Weigelii „Habitus præcipuorum populorum“.

I od druhé půle XVI. věku napořád byly sukně ženské jinou látkou podšívány a tudy těžky. Sukni tupitykytovou podšil krejčí pražský

¹⁾ Arch. praž. č. 1068. 812.

r. 1581 sukнем! Vzal na to 6 loket sukna!¹⁾ Sukně tykytová zlatá byla r. 1583 podšita sukнем žlutým.²⁾

Kolik látky a přípravy na sukni a životek dávaly paní krejčímu, o tom příklad víme ze soudní knihy staroměstské.³⁾ Paní Slepíčková dala r. 1590 krejčímu Plymlovi „12 loket damašku a k tomu ještě za kus na šosy 9 grošů českých, na podšívku 10 loket sukna černého; na druhý živůtek karmazínu 2 lokty, na přemování sukně a 2 živůtků dala černého aksamitu 5 loket a 7 lotů hedbávi“.

Mladoboleslavský oufad dal r. 1619 Mandě sviňařce 5 loket sukna rudého na sukni. Kromě toho kázal jí ušít kytli ze sedmi loket černého plátna. Za to šití placeno 8 grošů.⁴⁾

Řád Rudolfův r. 1578 usazoval krejčím za ženakou sukni i s životem 12 grošů; což r. 1605 na 16 grošů povýšeno.⁵⁾ Vzata-li švadlinka do domu k šití, dávali jí r. 1579 k stravě na týden — tři groše míšeňské.⁶⁾

Na konec budíž vzpomenu, že v tom století i v počtu sukni mívaly Češky přepych. V Lounech na příklad r. 1513 nechala po sobě Anna Mikšová sukni jedenáctero.⁷⁾ Voršila Nejepinská († 1601) měla tykytových, damaškových i aksamitových sukni patnácte, jednu holubí barvy, jednu „tlačenou černou se šmelcem“, jinou „pomerančovou květovanou“. Ke každé měla živůtek a osm živůtků nad to; jeden „tlačený se zlatou thanicí“.⁸⁾

Paní Alžběta z Krošvic, Pražanka, která umřela málo let před Nejepinskou, též pochloubala se patnácterymi sukněmi. Jednu měla „bílou šupinkovatého damašku, zlatými pasomany přemovanou“, sedm černých, jednu „s velikými květy“, jinou „bílou s prýmem zlatým“, rovněž též jednu barvy holubí se zlatými tkanicemi, jinou zelenou se zlatohlavými prýmy, jednu „taminovou hřebíčkovou“ a posléze jednu „šarlatovou červenou s aksamitovými prýmy červenými“. Ke každé měla živůtek a nad to ještě pět živůtků.⁹⁾

Ovšem naproti těmto parádnicím Eva, když se vdávala v Čáslavě za pernikáře Štěpána, přinesla si, jsouc ze slušné rodiny měšťanské, jen čtvero sukni, tykytovou, muchejrovou, rozinovou, koumarovou.¹⁰⁾

Na přechodě od životku k šatům svrchním byl ženský kabátek. Kabátek od živůtku lišil se puntem. Dlouhy byly kabáty ženské jako živůtky, a v druhé polovině XVI. století pozorujeme, že leckdy kabátek

¹⁾ Arch. praž. č. 2060. 55.

²⁾ Tamže č. 1178. 289.

³⁾ Č. 1198. 188. Dostala se věc na soud, protože Plyml ustranil kus damašku. Přisežní krejčítí, jimž hotová sukně podána k vyměření, našli na ní jen 10 $\frac{1}{2}$ lokte damašku. Nevěrný krejčí musil se smluviti o škodu.

⁴⁾ Kn. boleslav. lit. D.

⁵⁾ Chaos v arch. praž.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1059. 61.

⁷⁾ Arch. lounský č. 1. C. 8. R. 9.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1210. 160.

⁹⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 105—107.

¹⁰⁾ Arch. zems. kn. č. 5. 236. 1561 se o tu výbavu soudí.

zastupuje život. V řádě císaře Rudolfa, r. 1578 o sazbách řemeslných vydaném, stojí podle sebe sukně s životkem, sukně s kabátkem.¹⁾ Tato však byla o 4 groše výše usazena; bylo tedy na kabátě ženském více práce.

Z látek byly kabátky týchže jako životky. Na příklad Mandalena z Hradce r. 1556 chce, aby jí pan Joachim přivezl „černého atlasu s kabátek aneb toho damašku s těmi drobníčkými květy“.²⁾ Měšťanka Nejepinská († 1601) v Praze měla šestero kabátků, jeden z blýskavého plátna, jiný z bílého plátna s pruhami zlatými, jiný aksamitový.³⁾

Prosté ženy brávaly místo uzavřitého kabátku župici volnější. Župice prosté byly tak oblíbeny šat, že vzniklo zvláštní řemeslo župíkářů.⁴⁾ Oznámiti jest, že župičky slovou v inventářích leckdy také „košílkami“, což s formou volné župice dobře souhlasí. Košile tehda nebývala jen spodní šat!

V prvních časech války třicetileté přibýly ke kabátkům ženským kamizoly.⁵⁾

První nejmenší šat svrchní byly obojky a jim příbuzné koláry. Ty panovaly za celé století. Prvotně to byly jen límce ze všelijakých látek přes ramena přehozené. V prvních letech XVI. století shusta čítáme o černém nebo jiném obojku aksamitovém.

Krátké obojky toho způsobu udržely se dlouho ještě potom. Roku 1585 soudí se kdos v Praze o „obojček s laloky kuními a frenclemi černými premovaný“.⁶⁾

Ale už v první půlce XVI. století vyskytuje se čím dále tím hojněji obšírnější kolár (z franc. *colliere*, lat. *amiculum*, *scapulare*?), jemuž, byl-li malý, říkali kolárek i korálek.⁷⁾

Ten pokrýval ramena i svrchní tělo všecko, aniž býval vždy téže podoby. Pěkný vzorok podšitého koláru lze ohledati na obrázku našem č. 220. Je tu zobrazena vznešerá paní česká, jakž ji Sadeler r. 1620 nakreslil na svou českou mapu. Některý kolár přilehl k tělu tak, že ho směl slovat Veleslavinův nazvati „životkem (*mammillare*) bez rukávů“.⁸⁾ Jiný naopak vzal k sobě rukávy a jsa volnější sotva se lišil od „mantlíku s rukávy“, o němž čísti doleji. Na Mělníce čteme r. 1577 o „kolárku šamlatovém bez rukávů“,⁹⁾ v Praze r. 1564 o tyky-

¹⁾ Chaos v arch. praž. Totéž vysvítá z inventářů. Viz v arch. pražském č. 1174. 105.

²⁾ Kopial Tischerův. 92.

³⁾ Arch. praž. č. 1210. 160.

⁴⁾ Arch. zems. listiny ze Slaného. Šmejdiřtům r. 1618 zakázáno překážeti župíkáři.

⁵⁾ Roku 1638 čte se o nich v invent. v listovně litomyšl. Lb. divisionum. Sděluje Štěpánek.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1187. 137.

⁷⁾ Slovník Dasypod., Rešel.

⁸⁾ Arch. berounský. Kn. popis. z r. 1567.

⁹⁾ V inventářích spojuje se takový kolár často se sukní. Mlynářka v Záku-lanech († 1593) měla „barchanku s kolárem taminovým“. Manual mikulášský. 217.

¹⁰⁾ Reg. švéd. č. 27.

tovém koláru „s dlouhými rukávy“¹⁾ a téže doby zase o tykytovém koláru „bez rukávů“.²⁾

Co do zevní přízdoby vyskytnují se v knihách koláry řezané, koláry s knoflíky, přýmy.

Co do látky našli jsme nejvíce kolářů soukenných, taminových, tykytových, ldamaškových, aksamitových; ale přechásto čítáš na knihách též o kolárech kožených. Svrchu psaná sviňafka Manda v Boleslavě Mladé darem obdržela r. 1619 kožený kolárek bílý za 52 grošů.³⁾

Ostatné neměly jen pastuchy koláry kožené. Zámeškových, kordubanských, kozlových kolářů dosti v městských knihách najdeš.

Čís. 220. Z české mapy Sadelerovy r. 1620.

Čís. 221. Z malostranského kancionálu z r. 1572.

Koláry a obojky zhusta byly přemovány i všecko podšívány koženou; nalezli jsme koláry béližnové,⁴⁾ kuní, králíky podšité. Jednou se také praví jen o „kolárku hřebíčkovém kožichovém“.

Na místě koláru posluhoval prostějším ženám šátek přes ramena přehozený, záda i prsa kryjící. Kterak pěkně slušel, to viděti na obrázku našem č. 221. Obzvláštního povšimnutí na též kresbě zasluhuje úzká rouška zdobící žoniny vlasy a splývající sličnou podobou po zádech dolů.

¹⁾ Arch. praž. č. 1048. 36.

²⁾ Kn. č. 1172. 11.

³⁾ Kn. mladobolesl. lit. D.

⁴⁾ Též v Turnově. Kolárek český muchejrový futrem béližnovým podšitý. Arch. turn. kn. kšaftů 1616.

Jiný svrchní šat byla starodávni oděvačka nebo sukně chodící. Aby nepletla se v inventáři sukně se sukni, přičiňuje v XVI. věku pisat k této poslední chodící „sukni“ často poznámku, že jest „s rukávy“.

Na příklad žena Sixta Theodora z Ottersdorfu Kateřina († 159) má v inventáři „sukni ženskou damaškovou modrou s rukávy černými, zlatými pasomany premovanou“ a „sukni karmazinovou černou s bílými rukávy“. ¹⁾ Řádem Rudolfa II. r. 1578 káže se krejčím, aby šili „ženskou sukni s rukávy“ za 10 grošů, „sukni harasovou s dvojnásobnými rukávy“ za dvénásob. ²⁾

Ze sukni chodících stala se velmi oblíbenou **hazuka**. Hazuka byla oděvací, chodící, svrchní sukně. ³⁾ Že oblékána jakožto svrchní šat přes sukni, to víme ze Závěty, an dí, že o korunování svém r. 1616 měla královna Anna „sukni zlatohlavovou a přes ni hazuku“. ⁴⁾ Jak vypadala jiné královny Anny hazuka, to na reliedu západní strany letohrádku Ferdinanda I. (Belvederu).

Jináče nelze všech hazuk na stejnou formu shrnouti. Byly podob rozmanitých. Na obrázku č. 222. jest hrubou a neumělou rukou nějakého venkovského kameníka naznačena hazuka urozené dívky, panny Elišky ze Slavkova. Hazuka je bez rukávů, bez límce a jest velmi obšírná; sahá od krku do země, ba leží ještě kusem na zemi.

Dívčí hazuky doby pozdější ukazuje obrázek č. 223. Hazuky ty mají formu nebo stříh týž, jako jsme svrchu poznali na tabuli kostela sv. Michalského v Chrudimi (obr. 207.). Hazuky ty jsou také do země dlouhy, ale nejsou již od hůry dolů stejně obšírný. Krejčí se snaží, aby bohejší část těla přišla aspoň poněkud k platnosti, a proto přiléhají hazuky ty k tělu, některá více, jiná méně. Na obrázku č. 223. mají dívčinky při hazukách rukávy na ramenech rozšířené a nadívané, ale nikoli ošklivé; pěkně se to nese.

Na obraze č. 224. zřítí hazuku urozené paní Kapounové. Hazuka je v bohejší prsní částce své užší nežli na díle dolejší. Nesáhá do země, neboť je pod ní dobře patrna spodní sukně do mnohých řasů skladaná. Hazuka panina jest bez rukávů; otvory rukávními prostrčeny jsou rukávy sukně spodnější.

Obrázek č. 225. představuje hazuku téže formy jako byla předešlá. Klade se ji sem pro zvláštní stříhanou ozdobu, která je na ni po prsech a po životě našita. Tato ozdoba jest střídma proti oné, kterou jsme viděli na jedné tabuli náhrobní v Bydžově. Tu je r. 1595 vytesána v kámen Magdalena Kapounová, mající na hazuze kolem ramen a po prsech až dolů široký pruh s essovitými zdobami, a to tak podivně podobý, že pruh vypadá jako biskupské pallium. Měla zajisté některá dáma stran ozdob podivné choutky.

Délky byly hazuky rozličných, jakož svrchu proti omylným výkladům v slovnících již pověděno.

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 62.

²⁾ Chaos v arch. praž.

³⁾ Že to sukně, důkaz v řádě krejčev z r. 1544. Isky. Misc. 15.

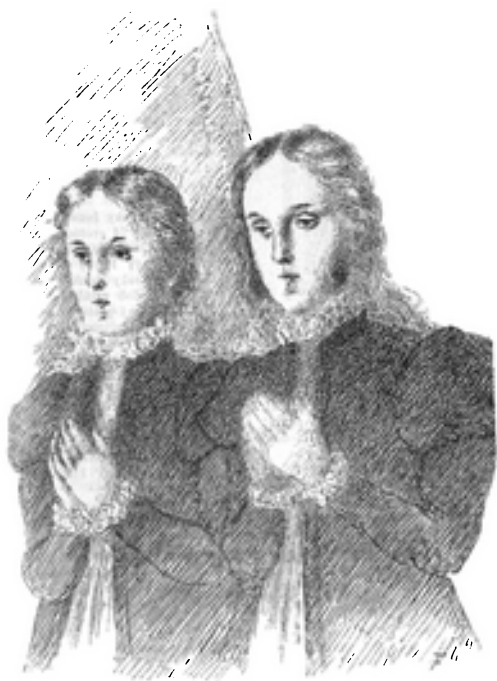
⁴⁾ Korunov. Matyášov. V univ. knih. č. 54. B. 131.

Čís. 222. Nábrobek Elišky ze Slavkova z r. 1554
v kostele neustupovském.

Látkou a zdobou byly **hazuky** dle možnosti osob **všelijaky**. Urozený Rudolf z Donína soudí se r. 1586 s paní Mandalenou Valdštejnkou z Vartmberka o **hazuku** své ženy, kteráž **hazuka** byla z černého karmazínu o dvacetí třech zlatých „štetech se šmelcem“; ¹⁾ též paní Valdštejnka vyplatila si od žida Enocha zastavenou „**hazuku** **aksamitovou řetězy** **nahoře i dole** **premovanou**“. To byly tedy **hazuky** drahocenné.

¹⁾ Chaos v arch. praž.

Čís. 228. Z epitafia káborského v kostele lhotském.

Čís 224. Nábrobek Doroty, manželky Albrechta Kapouna ze Svojikova.

Při nádheraých hazukách to bylo za obyčej, že rukávy pořízeny byly z jiné látky, nebo byla hazuka bez rukávů, a dáma prostrčila otvory jejími nádherný rukáv spodnějšiho šatu, čehož vzor právě na reliedu královny Anny na Belvederu. Že bývaly při hazuce rukávy z jiné látky, to nám pravil r. 1572 krejčí pražský, jenž šil měšťanské děvici k svatbě ženskou hazuku černou aksamitovou s aksamitovými tkanici, přemy a zlatými štefky. „K hazuce udělal sem pár rukávů, ale nevím z čeho“. ¹⁾

Prostějši hazuky ženské byly ony, jež krejčí šil po 24 groších buď z tykty nebo z feřtatu; ²⁾ slečna Mandelina z Hradce († 1580) měla kromě jiných i dvě hazuky soukenné a dvě harasové bez ozdob zvláštních. ³⁾

Hazuky byly i plátěné; proti těm zase byly jiné kožešinou zdobené: ty činily přechod k šubám a kožichům. Vsktš jsme i našli r. 1564 v Praze „hazuku tykytovou na kožích“. ⁴⁾

Barev byly hazuky všech — i žluté. Jedenkrát r. 1523 připomíná se i „hazuka květovaná brunátná s květy“. ⁵⁾ Tož byla asi hodně květovaná, když dvakrát se to praví!

Panně šlechtičně z Hradce koupeno r. 1546 na hazuky k svatbě po jedenácti loktech aksamitu. Látka na jednu hazuku stála 55 tolarů, na druhou, poněvadž nebyl aksamit květovaný, nýbrž hladký, stála 44 tolarů. ⁶⁾

Jako za starodávna i v tomto XVI. i v XVII. století sloužil za svrchní šat dámám **plášť** či **klok**. Ale panny se mu vyhýbaly. Z panen jen jeptišky podle řehole své odívaly se pokosným pláštěm. ⁷⁾

Vdané paní však a zvláště starší matrony pláště nezamítaly. Proti starým dobám plášť některý změnil se v tom, že přibral na sebe límec tu delší tu kratší, někdy i límce dva, nebo také že po předu od hůry dolů se široce ohnul a ochlípl, čemuž říkáno, že to plášť „s předky“.

¹⁾ Arch. praž. č. 1057. 44.

²⁾ Tamže v řadě Rudolfově.

³⁾ Kopial Tischerův. Rukopis. 157.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1172. 5.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1047. B. 6.

⁶⁾ Dvorský. Staré památky žen. 75.

⁷⁾ Mistrovský kus novoměstských krejčí r. 1544 byl kromě jiného usití „plášť pokosní jeptiškám“. Desky. Míst. 15. G. 11.

„s křídly“, „s fáchy“. Fáchy vykládají si v XVI. století sice stejně tak jako v století XV., totiž že jsou to „viseliny při rouše, neb se větrem zmitají a fochrují“. Ale obyčejně — zvláště při smutkovém plášti, platila část za celek. „Paní chodí v dlouhých fáchách“, značí, že chodí v smutkovém plášti dlouhém.¹⁾

Plášť německého způsobu viděti na obrázku Jošta Ammana r. 1586, jenž představuje českou bábu. Při tom dí Amman, že prý jsou všechny české stařeny takové podoby.

Na obrázku č. 226. představujeme čtoucímu opravdivou starou paní českou, Dorotu Košťálovou, jakož se dala r. 1559 namalovati v graduál českobrodský. Na obrázku jest podán plášť starší formy bez límce. V inventářích vyskytují se pláště „s předky zelenými, žlutými, lalokovými, popeličskými“ a jinými, s křídly damaškovými (i v Rychnově roku 1588.²⁾) Patrně, že oblibovaly paní jinou barvu na plášti, jinou na výložkách či předcích; rovněž patrně, že předky obkládány kožešinou. Obkládány a zdobeny také šňorami. Roku 1513 našli jsme v Praze „klok, u něhož šňůra vlněná tří barev, podšitý černým plátnem anebo kmentem.“³⁾

Jináče dí se o pláštích zhusta, že byly „dobře faldovány“; od takového pláště dobře faldovaného směl krejčí bráti platou celou kopu sazbou císaře Rudolfa.

Na obyčejný plášť ženský 16 loktů látky bráváno. Pláště vznešených dam měly i dlouhé vlečky, jakož svědčí obrázek z Paprockého Obory kap 122.

Pláště se zapínaly knoflíky nebo „háky“, ku kterýmž náležely „haklice“. Bývaly často stříbrné.

Čís. 225.
Náhrobek Majdaleny z Dobřenic.

¹⁾ Čti vypsání pohřbu Václ. Smiřického. 1614. Výpisy dra. Zibrita.

²⁾ Kn. káštřa rychnov. z r. 1555. 92.

³⁾ Kn. arch. praž. č. 1046. 128.

Pláště byly pořizovány z látek všech povědomých. V Rakovníce měla kterás i plátěný plášť. Protož jsou pláště cen rozličných. Roku 1520 kupuje kdos v Praze po deseti groších 16 loket harasu na plášť, což učinilo půl třetí kopy. Dána-li kopa za šití, kopa za podšití a přízdobu, mohl plášť harasový státi za půl páté kopy.

Krejčí Stříbrský († 1570) prodával ženské pláště z černého sukna po 3 a 4 kopách, „prosté“ pláště po půl druhé kopě i po kopě. V Ro-

Čís 226.
Košťálová Dorota z graduálu českobrodského z r. 1559.

nové ceněn r. 1552 harasový klok osmi tolary.¹⁾ V Rychnově nad Kněžnou poroučí kdosi r. 1573, aby za plášť ženský soukenný půl druhou kopou míšeňskou ceněný pořízen byl pohřeb!²⁾

Mladé dámy spíš odívaly se pláštíkem, jemuž říkávaly v druhé půlce XVI. věku nejraději mandlík a mantlík. Jednou (roku 1558 v Plzni) na odpor zdobného názvu „pláštíku“ našli jsme také divné

¹⁾ Z kn. káařů vypsál K. Čermák.

²⁾ Kn. káařů rychnov. z r. 1555.

rčení, že to byl „veliký pláštík“.¹⁾ Jindy — r. 1615 v Turnově zove se jeden „mantlík“ dlouhým.“²⁾ Přes to však lze věřit, že mandlíky byly pláštiky krátké, modní.

Co do zevní podoby byly pláštiky s obojkem i bez něho, s křídly³⁾ a s předky nebo přednicemi. Se zvláštním důrazem oznamujeme, že jsme četli při r. 1573 též o mantlících „s nabíranými rukávy, jako nyní chodí“.⁴⁾

Mantlík s rukávy! Tu se mantlík sešel s kolárem. Oba asi jedno jsou.

Prosté ženy mandlíky nemávaly. Byl to šat nějako parádnější. Právě kdos o kněžově kuchaře r. 1581: „Nikdyž nic neměla, až teprva když u kněze Kofínka byla, tu se dohrabala zrna a hned na sebe a na dceru šatů najednala — mantlík tupltykytový sobě i dceři šeftatový a patničku šeftatovou (kožíšek náprsní) koupila.“⁵⁾ Zikmund Freylich († 1582) poslal svoji nevěstě darem a ctí „mantlík hřebíčkový tupltykytový popelicemi podšitý s předky kuními“.⁶⁾ Byl zajisté mantlík šat bonosný; v mantlících hedbávných soboly nebo kunami pošíťých šly pražské panny r. 1558 vítat krále Ferdinanda.⁷⁾

V inventářích čte se někdy o mantlících „letních“, jindy o zimních. Na příklad první žena povědomého boháče pražského Ludvíka Korálka z Těšína měla dle inventáře z r. 1599⁸⁾ kromě osmi jiných mantlíků též „2 letní černé mochejrové“. Oněch osm bylo z rozličného hedbávi a všecko podšito soboly, popelicemi, berany, králíky, sprátky, kunami a běliznami.

V Turnově má do r. 1615 Sobotková mantlík letní plátnem pošíť.⁹⁾ Dostí zhusta čte se v knihách o mandlících „s laloky“¹⁰⁾ Vypravuje krejčí Králík r. 1581: „Dělal sem z karmazínu florentynského mandlík se třemi prýmy aksamitovými, dvěma ouzkými, jedním širokým, byl podšíván laloky tvrdými, krčil se. Já káral laloky odpárati, potom se nekrčil.“¹¹⁾ Jednou popisuje se zevrubněji: „mandlík šeftatový černý, běliznami podšitý, kuna na vobojku, na přednicích laloky“. Paní Velešlavínová Anna († 1606) měla „mantlík tupltykytový popelicemi podšitý“ a jiný šamlatový běliznami podšitý.¹²⁾ Byly mantlíky také jen plátnem

¹⁾ Kn. sirotčů v arch. plzeň. Po Bláhovi šenkéři zůstal „veliký pláštík soukenný první manželky jeho“.

²⁾ Arch. turn. kn. káštů.

³⁾ „Vzala křídlo od mantlíku, hlavy v bromađu vložily a přikryly je“ (křídlem). Arch. praž. č. 1058. 277, R. 1577.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1057. 63.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1121. 161.

⁶⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 229 - 234.

⁷⁾ Univ. knih. č. 54. E. 64.

⁸⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 105—117.

⁹⁾ Arch. turn. kn. káštů.

¹⁰⁾ Kn. arch. praž. č. 1049. 100.

¹¹⁾ Tamže č. 1060. 55. O podobném pláštiku řeč v kn. č. 1121. 193.

¹²⁾ Tamže č. 1174. 220.

podšívány.¹⁾ V první půli XVII. věku uhodí badatel leckdy na mantlíky „felbou“ podšité.²⁾

Zvláště oboječky při mantlíku bývaly kožešinné.³⁾ Křídla též i přednice pošívány látkou jinačí nežli byl pláštěk. V Náchodě, v Turnově a jinde připomínají se mantlíky kanavačové letní s aksamitovými křídly, jiné černé s předky vydrovými, jiné s přednicemi genetovými.⁴⁾ Někdy čteš, že byl mantlík „dvojnásobný“ — měl asi dva límce nad sebou — jindy že byl s knoflíky. Roku 1570 má kterás paní pražská „mandlík tyktyový popelici s knoflíčky stříbrnými s vobojkem kuním“.

Co do barvy i šarlatové mantlíky jsme našli. Jednou popisuje se také mantlík „napřed strakatý“.⁵⁾

U mnohé paničky bije v oči, kterak hojný počet pláštěků chovala ve své jarmarí. Svrchu jsme uvedli paní Korálkovou s deseti mantlíky. Dejme tomu, že ta paní jsouc erbovná mohla pýchat; ale na odpor tomu i prostá měšťanka, pekařka novoměstská Mariana Chotounská, bydlící na rohu Nekazanky († 159-), měla mantlíkův osm; jeden z drahého sukna, jiný taminový s výložky sobolovými, třetí tyktyový s laloky, čtvrtý z hedbávneho muchejru, jiný rovně takový s vejložky norcovými, jiný šarlatový s předky nidrlant-skými, jiný s černými spratky, v posléz jeden taminový černým plátnem podšitý.⁶⁾

Že šlechtické dámy nad to více mantlíků mívaly, rozumí se. Paní Johanna z Blatna, bytující až do r. 1597 v Bělé, podědila jimi několik měšťanek a přítelkyň, ke každému mantlíku přidavouc i kopy plátna.⁷⁾

Co do cen „šacovaný“ počátkem století mantlíky po 8 kopách míšeňských, po 10, a byl-li který se sobolem, stál i 12 kop.

U věku XVI. jsou mantlíky o málo lacinější. Roku 1568 prodán sice mantlík spratkový za 50 grošů, ale jiný s laloky za 9 kop, s kuním obojkem za 8 kop.⁸⁾

Roku 1577 mluví se v soudní knize o mantlíku hřebíčkovém tyktytovém popelicemi podšitém a s kunami napřed, a ten stál za 24 kop grošů míšeňských; k němu byl „šorc“ (t. j. sukně) muchejrový, aksamitěm přemovaný za 5 kop⁹⁾ — stály tedy dva kusy zevního šatu chodícího 29 kop míšeňských, tedy právě tolik, zač bylo lze r. 1550 koupiti tři tučné voly nebo 29 strychů pěnice.

Kožešinami podšité pláště a pláštětky přivedly nás ke kožešům a šubám; ale těm budíh doleji kapitola zvláštní.

¹⁾ Kouřim. kn. svéd. z r. 1601.

²⁾ Kn. komorn. soudu. Červen. Mus.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. 5. R. 1564.

⁴⁾ Kn. káafů v Náchodě z r. 1602. Arch. turnov. kn. káafů

⁵⁾ Arch. praž. č. 1210. 160.

⁶⁾ Tamže 94.

⁷⁾ Rukop. Umlauf. Bělá. 212.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1172.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1061. 88.

3. Mužská hlava.

Vlasy; brada; koza; čepice; husárky; karkule; biret, jeho zdoba, cena; klobouk; zdejší práce; klobouky cizí, vlaské, brunšvické, jich podoba, látka, zdoba, cena.

Kukla. Skleněné oči potřebou i pochlibou.

toletí XVI. zapudilo bývalou oblibu urozených a šviháckých mužů nositi dlouhé kučeravé vlasy po rameni rozložené. Ale rádi mívali mužové všech stavů až přes polovinu XVI. věku přece jen hodně vlasů, třebaže tedy kratších. I venkované tak. Kuba rychtář z Nové Vsi v brodském graduale z r. 1559 má po obou stranách uší kštice krátké ale mohutné.

Měšťané oblíbili sobě brzy zvláštní formu vlasového účesu, pačesy totiž, ustřižené přes čelo rovně a v zadu urovnané od ucha k uchu. Němci tomu říkali „kolbe“, a jakkoli ten účes není právě sličný, pokládají ho Němci přece za vynález svůj.

Ale po pravdě oznámiti jest, že už v století XV. leckterý muž jiného národa nežli německého stříhal si vlas do pačesů, ovšem o něco delších a sličnějších, což postřehli jsme na mnohých penězích vlaských.¹⁾ Krátký pačes, jenž panoval v Němcích do let třicátých, i u nás líbil se některým měšťanům a udržel se ještě v té době, když v Němcích již byl dávno pohynul. Na příklad v brodském graduale z r. 1559 má soused Matěj Brodský z Vietzina německý krátký pačes; v rodině Košťálově, jakž zobrazena v téže zbožné knize, mužští všickni strojí se pačesy rovně tak, jen starému Košťálovi nelíbí se to a přestává na svých přirozených kudrnách. Nápodobně v témž graduale Jan Chotouňský se svým synem

¹⁾ V c. k. dvorské sbírce peněz.

zobrazuje se o vlase krátkém, přirozeně rostlém bez pačesu. Ale ještě r. 1599 shledali jsme pačes, a to na tabuli náhrobní v Chrudimi. Je tu vytesán měšténin Mládek se svým synem. Uprostřed obou vznáší se buclatý andělíček klada ruce na obě hlavy. Kterou hlavu nám poslal přechoťný pan prof. Šolta a kterouž předkládáme (obr. č. 227.), tať má patrný pačes, vlnkem umrlčím zdobený.

Podle pravdy říci jest, že pačes u nás nebyl obecný. Z tituláče Briekého z r. 1534¹⁾ hned na titulním listě zřítí, jak málo se ujal u nás „německý pačes“, a kteráká rozmanitost co do účesu mužské hlavy panovala. Je tu nakresleno několik hlav mužských; vlasy do čela čbající mají sice všechny hlavy, ale vari! německý pačes to není; podobný dojem činí obraz sordu zemského v zřízení zemském, Briekém

Čís. 227. Náhrobní tabule v Chrudimi. Kreslil prof. Šolta.

psaném.²⁾ Německý pačes má tu král Ferdinand,³⁾ a z 25 ostatních osob ještě dvě. Lidé panští i jiní na tom obraze mají sice vlasů bojuň, ale úprava jich je tak rozmanitá a volná jako za našich časů.

V době převládajících mod španělských při velikém okruží pozorujeme, že se vlasy mužské častěji než druhdy bývalo přistřihují při samé kůži po celé hlavě, ale celkem panuje napořád co do vlasů mužských úplná volnost a nepravidelnost. Jedni nosí delší vlasy, druzí velmi krátké.

Ještě na počátku XVI. století styděl se mužové za pleše; i protož zhusta vstavovali si na hlavu nepravé „pačesy“, aby lysinu zakryli. Erasmus takové muže tepe; podle nich posmívá se těm starcům, kteří si šediny barví, dí: „Lidé staří tak velmi mladě blázní, že z nich ně-

¹⁾ Museum.

²⁾ Sign. 54. B. 118. tamže.

³⁾ Ferdinand vždy se zobrazuje tak. Viz relief na Belvederu.

kteřý barví sobě šediny, jiný vlasy cizími kryje své lysiny.“¹⁾ Později přestává stud, a tu a tam spíše najdeme na obrázku muže s lysinou. Plešatí asi mohli těšit se slovy Synesia Cyrenejského na česko přeloženými (r. 1634) a často opakovanými, že při nerozumných živočiších jest vlasů nejvíce, nejvěhlasnější mužové že jsou lysí, a hlava lysá že „chrám boží jest“, a lysina „dozrálé ovoce rozumu.“²⁾

I co do brady mužské jest oznámiti, že v XVI. věku zavládla u nás nejširší volnost a největší rozmanitost. Dlouho nechtěli bradě obvyknouti! V tituláři Brikého r. 1534 jeden člověk má frňousy pod nosem, druhý má bradu plnou — ostatní všickni bez brady. V zřízení zemském téhož spisovatele z dvaceti pěti osob tři mají dlouhou bradu, čtyři mají bradu krátkou, jeden má kníry — a ostatní nic.

Ale od let čtyřicátých heslem se stalo nez bavovati se vousů! Aspoň ne docela! Odtud až po dobu velikého okruží velmi oblíbenou stala se brada plná, kulatá, ale kratičká, asi taková, jako má Jan Chotouňský v brodském graduale. Byla to ona brada, která u sousedů platila za českou, ačkoli už v předešlém století nařídil podobnou bradu Filip dobrý r. 1460 svému dvořstvu.³⁾

Než podle české brady také „podsebití“ pod nosem dlouho udrželo svoje panování. Vávra mečíř v brodském graduale má roku 1559 tak obromně pod nosem kníry, že vypadá jako karikatura!

Někteří v polou věku jali se plnou bradu na lících poněkud holiti a obmezovati ji jen na dolní část, kterouž část rovnou čarou sesřídili, takže kolem úst povstal vousatý trojec o dosti široké základnici s vrcholem u nosu; tedy asi podoby této Δ .

Dobrý vzorek té formy viděti ještě r. 1612 v třeбенické viničné knize na obraze hejtmana Jankuba Horčického. Dva vzorky viz na našem obraze berounském č. 213.

Od této formy ke „kozí bradě“ byl už jen krůček, k němuž přinutilo muže veliké okruží. S okružím dovedla se shodnouti opravdu jen špičatá brada „kozí“, kterou v XVI. věku někdy také zvali „frňousy“.⁴⁾ Ke konci XVI. věku zase všelijak bradu po francouzsku a po španělsku pozměňovali. Španělský vous koncem XVI. století mnozí našinci nosili dosti široký.⁵⁾ Viz obrázek z Bydžova přiložený č. 228. Lidé městští, kterým nezalíbilo se okruží, podrželi napořád plnou bradu, a některý tak dlouhou, že až na podiv byla. Císař Rudolf r. 1594 jednomu Plzňanu oběma rukama takovou valnou bradu obmatával a hladil.⁶⁾ Také rožmberský dvořan Šwaynach, jemuž přezdíli „fořt vrabčí“, poněvadž střílel vrabce, aby si za jednoho krejcar vydělal, byl vousáč znamenitý. Nosil

¹⁾ Erasmus. Chvála bláznov. 32.

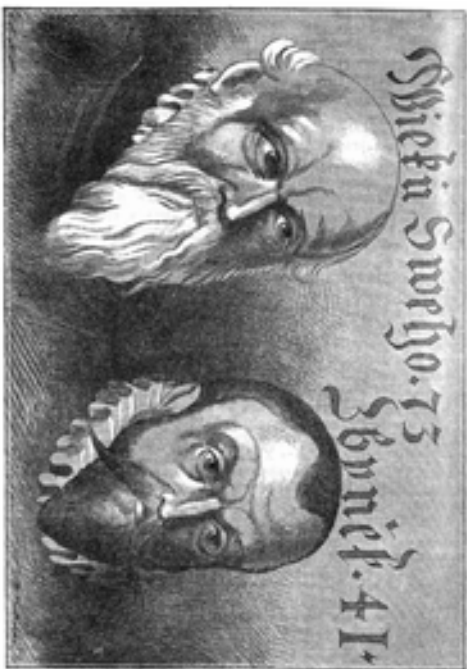
²⁾ Kříst. Mathebaeus napsal Aut. Truhlář v Č. Č. Mus. 1886. 75.

³⁾ Carchesius. Stav městský. 245. „Burgundská brada“, kteří ji mají, „jinácejší významosti jsou nežli ten, ježto docela všecek oholený jest“. 246.

⁴⁾ Je psáno v arch. rakov., že má kdosi „frňousy nebo kneblbart“. Winter. Kultura. obr. II. 178.

⁵⁾ Guarinoni. Grewel. 1309.

⁶⁾ Hruška-Plzeň. 107.

Čís. 228. Z epiaňa v kostele starobydžovském: Jindřich Karpoun ze Šiojkova a syn jeho Zbyněk.

vousy v klubko pod bradou zavinuté. Když pan Petr Vok měl hosty, často foťt vrabčí musil bradu spustiti na rozkaz páně, a rozčesané vousy dosáhly bradáčovi až do kolenou.¹⁾

Že si mužové vousy mazali všelijakými sádly, to již vysvětlá z toho, že slul v Hoře jeden měšťan Špikfous.²⁾

Hlavu pokrývali mužští v tom století čepicemi, biryty, klobouky.

Jakkoli biret stal se rázovitým znakem XVI. věku i u nás v Čechách, a jakkoli všelijaké klobouky za všecken čas u nás byly oblíbeny, nicméně starodávná čepice se štorcem beraním (beranice) nebo jiným kožčiným nikdy nepozbyla ani u pánů — neku-li u sedláků — upřímně ptizně. Soudcové zemští — tedy velcí páni — vyobrazení v Paprockém z doby císaře Rudolfa, mají na hlavách valnou většinou české čepice nízké, vyšší, vysoké, kožichem obložené, a jen dva jsou v kloboucích! V Tábořského kancionalech měšťané, donatorové nebo dárci, kteří pro věčnou paměť zobraziti se dali v svátečním šatě, namnoze mívají i ke španělskému úboru chlupatou čepici — ovšem pěknou, sametovou a kožichem obšitou.³⁾

Všecky čepice tehdejší nebyly nízké ani okrouhlé! Vynikáť zvláštním dlouhým špičatým přístřeškem čepice selského rychtáře v brodském graduale. A špičaté čepice jako homole nebo podoby frygické mají také měšťané třebeňští ve své chrámové knize.

Ty čepice sluly „vysoké“.

Vysoké červené čepice s třapci zvané — aspoň v Trutnově — českými.⁴⁾

Na přiloženém obrazení č. 229. zřítí dvě čepice sprostých lidí a čepici rychtáře vyšetřujícího. (Srovn. obr. č. 201. a č. 202.) V inventářích naskytují se čepice „kunt“, (r. 1506 po dvou kopách ceny,⁵⁾ „popelič“,⁶⁾ čepice „ze sobolových ocasů“;⁷⁾ takovou mívá kněz Jan z Betléma až do smrti své r. 1537, a koncem století Kuba Lhota ze Šebínu, erbovní měšťan v Libochovicích († 1594) měl čepici „aksamitovou s sobolovým prýmem nebo štorcem“;⁸⁾ jiní měli „čepice se strojem bobrovým“, někdy se dle v inventáři prosto, že byla čepice „vocasová“;⁹⁾ vyskytují se všude zhubsta čepice berančí,¹⁰⁾ vydří (r. 1575 byla jedna za

¹⁾ Arch. musejní. Opisy třeboňské.

²⁾ Řehák. Protokol konsist. kutnoh. 56.

³⁾ Viz na př. kancional sign. 17. A. 40. v univ. knih.

⁴⁾ Hüttel. Chronik v. Trautennau. 63.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1128.

⁶⁾ V Kutné Hoře 1503. Kutn. Přisp. Řehák. II. 32. Kouřim. lib. testam. s r. 1508.

⁷⁾ Sirotčí kniha jindřichská v desk. č. 81. 3. r. 1586; též Misc. 92. 56. v deskách.

⁸⁾ Arch. lounský č. 1. C. 18. 70.

⁹⁾ Takovou měl slovutný Jakub od Vraného, pražský měšťan r. 1521. Misc. 92. desky.

¹⁰⁾ Arch. litomyšl. 1507. č. 118. 82.

tolar), norcové; v Turnově měl kdos r. 1615 aksamitovou „rimami“ pošítou;¹⁾ pražští šmukýři v polou století prodávali „čepice mužské tykytové, černými nebo bílými spratky podšité“ po 12 groších bílých, čepice „kožené prosté“ po pěti bílých.²⁾

Bohatý sládek pražský Matouš Goliáš, bydlící až do r. 1577 proti Sladkým, měl „čepici aksamitovou vysokou, podšitou laloky kuními s vej-

Čís. 229.

Z traktátu „Pán rady“ r. 1515 v Českém muzeu.

ložky sobolovými“;³⁾ r. 1611 čteme v Praze o „felhové čepici vysoké modrací tykytovou podšité“; a takž nápodobně jiní měšťané nosívali čapky vysoké.⁴⁾

Z nejnádhernějších pražských čepic byla asi páně Korálkova. Pan Ludvík († 1599) totiž měl „čepici z brunátného aksamitu zlatými pasomany premovanou, se zlatou šňůrou a soboly podšitou“.⁵⁾

Co do zvláštní zdooby čítáme v pramenech, že na čepici nosívali parádníci také hřebeny! Roku 1579 strhli jednomu rváči v Novém městě Pražském „čepici aksamitovou se štorcem kuním i s slonovým hřebem“.⁶⁾

¹⁾ Kn. káštá v Turnově.

²⁾ Arch. praž. č. 1172.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. 179.

⁴⁾ Tamže 64.

⁵⁾ Tamže 1174. 106.

⁶⁾ Tamže č. 1185. 166.

Asi kolem polovice XVI. věku začali u nás v Praze i na venkově nositi „husárky“ (sarmaticí pilei), kteréž prameny jednou zovou klobouky,¹⁾ po druhé čepicemi. Tušíme, že to byly asi černé vysoké čepice,²⁾ které v Uhřích se nosily dávno. Husárky dostaly se do řádu kloboučníků německobrodských již r. 1544. Zovou se tu „klobouky husarské“; tovaryši se ukládá, aby čtyři „jakékolivěk barvy udělal za den“.³⁾ Na obr. č. 230. má poslední Rožmberk Petr Vok na hlavě podle našeho mínění husárek.

Čís. 230.

Petr Vok z Rožmberka z Paprockého Diadochu.

Šmukýři pražští prodávali mužské husárky „s aksamitovými štorci“ i po několika groších; „husárek s pintou“ r. 1590 byl za mš. kopu.⁴⁾ Kočí panští z Hradce Jindřichova, jedouce r. 1586 s pánem do Prahy, dostali nové husárky po 11 krejcarech koupené.⁵⁾

¹⁾ Žid Izrahel Šalamúnový žaluje r. 1570, že se mu do světnice dobyli zloději skrze kamna a vzali mu kromě jiného „klobouk, jako nyníčko nesou, černý spratkový husárek“. Arch. praž. č. 1050. 22.

²⁾ Že jsou to čepice, důkaz v kn. arch. praž. č. 1061. 78.

³⁾ Arch. musejní. Listiny z Brodu.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1173. 189.

⁵⁾ Účty hradecké. Vypsal arch. Tischner.

Pěknější husárky byly také jako jiné čepice kožešinou, nejčastěji „spratky“ podšité; novoměstský primas Kulíšek († 1577) měl kromě aksamitové čepice kuní také jeden „černý husárek podšitý liškami a napřed spratky“.¹) I kutnohorský mlynář sedící pod Cymburkem († 1583) měl „husárek černý kožíchem podšitý“.²)

Stejnou dobou s husárky začali nositi naši předkové „veliké černé čepice nidrlantské“; koncem století tu a tam přitrousl se v inventáři také „aksamitová malá čepička turecká“, které snad u veřejnosti nenošeno. Bezpochyby sloužila za čepičku domácí jako aksamitové karkule³) a jiné, jež touž dobou vyskytují se jakožto čepice a „lebky“ k noci. Roku 1590 prodával kramář pražský „U tří labutí“ čepice k noci po 6 krejcarech tehdejších.⁴) Šmukýř Krok r. 1614 měl noční karkule tyktytové po půl rýnském.⁵)

Některou karkuli čili čepec brávali muži i pod klobouk. V Trutnově mívali muži zelené karkule, kteréhož zvyku sedláci kol Trutnova drží se dosavad.⁶)

Malé čepice s pérem, jimž říkali **plstky**, i v tomto věku neustále se naskytují. V letech sedmdesátých zhusta čteš o „plstkách vlaských s pérem“;⁷) později tu nosili „moravské plstky mužské“.

Jakož svrchu praveno, rázovitá hlavy pokrývka v XVI. věku byl **bíret**. Byl pořízen z tvrdého plátna a potažen některou látkou.

Bíret německého rázu prý vymyslili ve Švábsích, a Weiler, jenž psal koncem XVII. století, ví určité, kdy ho vymyslili. Prý léta Páně 1518.⁸)

Pod bíryt brávali karkuli na lepší ochranu lbi své, neboť bíryt nepokrýval zadního kusu hlavy; seděltě spíš po předku. Našli jsme pod bírytem také „mužskou karkuli ze zlata se šmelcem“. Byly též karkule ze sítě bedbávné.

Učeným lidem měl býti bíryt o střeše prosté bez ozdoby dolů visuté; jiní lidé však nevzali na sebe bíretu bez ozdob. Že nosí na něm šviháci „divné šmuky“, to vyčítá jim satirik hned na počátku té mody.⁹) Ale švihák nešvihák, kdo vzal bíryt, ať chudý ať bohatý, každý ho některak okrášlil; buď peřím, šňorou, perlami, buď jináče prostější cetkou. Pod „přím“ choditi bylo pánů, rytířův a měšťanů.¹⁰) Sedlák měl spo-
kojiti se se „šmukem“ jiným.

¹) Arch. praž. č. 1172. 171.

²) Nymburská kn. smluv č. II.

³) Arch. berounský. V invent. rychtáře císa. Albina. 86. 1607.

⁴) Arch. praž. č. 1173. 189.

⁵) Tamže č. 1174. 469.

⁶) Lippert, Trautenau. 70.

⁷) Arch. praž. kn. č. 1172.

⁸) Weiler. Abbildung der Hauptstände. 608.

⁹) Zrcadlo marnotr. Rkp. mu.

¹⁰) Roku 1660 di jedna žena v svědectví soudním: „Nevím, co jsou byli, zemánkové-li či synové měšťtí, jeden měl přiro — bělelo se mu.“ Arch. praž. č. 1049. 79.

Do první půlky věku zhusta nosívali švihací péra do předu skloněná; potom je vzpřímili a naposled obrátili na zad.

Kteraká péra nosívali, o tom položí se při kloboucích.

Co do původu převládaly v první půli XVI. věku u nás birety placaté, nápodobné německým (viz obr. č. 231. a srovn. obr. č. 180., č. 181. a též iniciálu této stati); v druhé půli vyskytne se řídce kdy nějaký okrouhlý nebo „rohatý birt německý“,¹⁾ na-proti tomu plničky knihy už od let třicátých birety španělskými, vyššími, z nichž některý nebyl nepodoben obrácenému hračku. První „biret malý hyšpanský“ našli jsme r. 1537 u Pavla apatykáře pražského.²⁾

Španělské birety ustrnulé nepěkné formy tak potom u nás pevně zdomácněly, že se r. 1629 dostaly až do mistrovského kusu punčochářů v Mšeně. Ten kus zkušební ukládá, aby zhotovil kandidát „španělský bílý birt z vlny“.³⁾

Čítáme v inventářích našich nejčastěji o birttech soukenných i aksamitových;⁴⁾ slavný doktor Šimon Proxen († 1575) chodíval v takovém biretě aksamitovém,⁵⁾ jenž touž dobou prodával se na krámech šmukýřských v Praze po třech kopách.⁶⁾

Také kožešinou birety byly obkládány a „ošívány“.⁷⁾ Čtemeť r. 1521 v kšaftě měšťana pražského Jakuba od Vraného, že oddává Jindřichu Hozkovi kromě rozličných kronik, Tkadlečka, Husovy knihy také „biret popelíč pro paměť svou, kterak jej miloval nade všechny lidi v světě“.⁸⁾ Patrně, kterak sobě cenil birt! Tébož času čteme o „biretě pošítem kunou“, „v němž Ondřej měšecník každý den chodil“.⁹⁾

Co do zdobu vyskytly se nám birety „se záponou“, birety krum-plované, perlové. Aksamitový biret „se záponou pozlacenou“ našli jsme také v Lounech při mečíři Martinovi r. 1576.¹⁰⁾ Birt aksamitový krum-

Čís. 231. Z Postilly dítek r. 1589.

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 167.

²⁾ Misc. 92. při deskách.

³⁾ Arch. mus. listiny ze Mšena.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1172. 5.

⁵⁾ Dsky. Misc. 54. 165.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1172. 157.

⁷⁾ Frase z knihy královédvorské v mus. fol. 252.

⁸⁾ Dsky. Misc. 92.

⁹⁾ Tamže.

¹⁰⁾ Arch. loun. č. 1. C. 47.

plovaný zanechal po sobě slovatný Jan Řebáček z Květnice v domě „U hřebenu“ v Praze r. 1566. Měl kromě toho ještě také bíryt „sobolem pošíty“.¹)

Divný bíret odkázal r. 1534 Adam Pikart, pražský měšťan, svému synovi. Byl „aksamitový a na něm věnec perlový, který stál 10 kop grošů“.²)

Co do barvy shledali jsme nejvíce bíretů černých. Ale urození páni už záhy v XVI. věku vstavovali si na hlavu birety rudé a jiné světlé.³) Nejstrakatější birety kladli na hlavu vojáci, kteří se opíčili po německých lancknechtech. Takového biretu byl každý kousek jináčí.

Klobouky přešly z XV. století do věku následujícího. Ale záhy jest patrný zápas mezi kloboukem a čepicí, již statečně pomáhá bíryt. V inventářích z první části XVI. věku klobouků pořádku. Jsou potlačeny. Teprve v druhé polovici století zvítězí klobouk tou měrou, že drží odtud rovnou váhu s bíryty; v poslední dvacítky XVI. století zatlačí klobouk aspoň u panstva birety skoro dočista.

Klobouk veselejšího rázu byl jako bíret pokládán za kroj lidí mladších, šviháčtějších. Děťtá r. 1534 starý rytíř k Mikuláši Karlíkovi z Nečetic podává mu klobouk aksamitový s perlami:⁴) „Můj milý Miko, teď já tobě chci dát klobouk, aby mne měl památku a mé jízdy, neb sem já k němu stár.“

Knězi Rvačovskému jest i bíret i klobouk znamením hejska pyšného. Praví:⁵) „Takoví někteří hejskové jsou, jakž se na ně maličko fortuna z číhož pak kolí okna zasměje, uzříš hned, ani Soběhrda za bírytek aneb klobouk zastrčí a z toho hned brdší, pyšnější, rohatější v řeči, v chodu, v šatstvu než pán jejich býti chtějí.“

Při zápase mezi bírytem a kloboukem prodrál se už od let třicátých k jakés platnosti „český“ klobouk — „wie man die jetzt in Behaim tregt“, tak dí se r. 1532.⁶) Byl to klobouk všecek bourou pošíty. „Českého“ klobouku jméno trusí se až k době bělohorské. Ještě r. 1614 má na krámě šmukýř pražský Krok „podšíité černé české klobouky mužské“ po rýnském zlatém, „barevné české mužské klobouky“ za půl zlatého, „bílé české mužské klobouky“.⁷)

Přes všecku českost klobouků nepostřehneš až do let šedesátých v inventářích těch pokrývek mnoho. V pražské popisní knize z r. 1565⁸) najdeš první klobouk mužský teprve na patnáctém listě! Je to klobouk tykytový černý, a má ho Němec Šváb.

¹) Arch. praž. č. 1172. 9.

²) Dsky. Misc. 92.

³) Tamže pfi r. 1521.

⁴) Kn. komor. soudu lit. G. fol. M. 6.

⁵) Masopust. 81.

⁶) Jahrb. d. Samml. des allerh. Kaiserh. Köpl. X. 5944. Byl „mit Fled-seiden über und über eingezogen“.

⁷) Arch. praž. č. 1174. 469.

⁸) C. 1172.

Ale v těch právě letech již rozsype se u nás klobouků všelikterakých síla. Nejchutněji jmenují se klobouky vlaské a brunšvické. Z vlaských nejčastěji uvozují se „mejlandské“. Roku 1560 dovoluje se šmukýřům staroměstským, „aby klobouky vlaské, kterých zde kloboučníci nedělají, směli sem voziti“.¹)

Brunšvické klobouky šeré a valné zřezané vešly v Evropě do módy rovněž asi v tom roku 1560. Tuze zle touží Musculus (u Rešla) r. 1562 na to „zřezání a zsekání, jakož nyníčko Praunšwaigeri toho způsobu jsou“.²)

Že brunšvické klobouky nebyly první zřezané klobouky v Čechách, to víme jistě. Řezané klobouky doneseny do Čech spolu s řezaným šatem brzy v XVI. věku. „Řezaný klobouk pod černým pírem“ uveden v pražském inventáři již r. 1518.³)

Nejprvnější brunšvické klobouky prodávány jsou v Praze po 15 gr. bílých.⁴) Tu a tam také nádhernější exemplář postihněš. Na příklad po Jindřichovi Hrobčickém z Hrobčic († 1600) zůstal „klobouk hedbávný brunšvický s páskem aksamitovým, stříbrem obvitým“.⁵)

Stojí snad za oznámenou, že mohli Pražané brunšvickou modu viděti z prvního nespolehlivějšího pramene. Léta 1587 sám brunšvický kníže Henrikus za delší čas se svým dvorem v Praze pobýval a tak si tu po domácku vedl, že zastavil v Židech asi 100 loket damašku za 300 tolarů. Pak se musil s Mojžíšem rabbím o to souditi.⁶)

Kromě vlaských a brunšvických klobouků co do cizinského původu uvádějí se u nás také klobouky „nidrlantské“, uherské a na Moravě r. 1567 „švábky“ s malou střechou a „na dlouhý vlas“.⁷)

„Nidrlantské podšité“ klobouky prodávány počátkem XVII. věku v Praze po pátčtřetí zlatém rýnském. Uherské klobouky byly té povědomé podoby, jako měl brdina slovanek Mikuláš Zriny, ochránce království uherského, při své smrti. Měl klobouk černý hedbávný se záponou zlatou a pérem čápatkovým.

Mezi uherskými klobouky uvozuje se v Turnově také číkoš, ale teprve r. 1625.⁸) Tadeáš Hájek vídal na hlavách našich lidí také klobouky tatarské.⁹)

Zvláštností českou byly na rozhraní XVI. a XVII. věku klobouky „moravské“, bílé, jež v Praze prodávány po 40 groších míšeňských,

¹) Arch. praž. kn. č. 1165. 60.

²) O brozném lání. Rešel. K. 4. Roku 1568 v Minuci touží také Tađ. Hájek, že se mnohý „po braunšvejsku s novým křtaltem v šedivé sukničce ukoptěný formuje“.

³) Arch. praž. č. 1046.

⁴) Kn. arch. praž. č. 1172. 81.

⁵) Kn. č. 1174. 76.

⁶) Kn. č. 1054. 289.

⁷) Paměti Valaša. Meziríčí. 217. Roku 1567 v artikulech kloboučnických. Výpis dra. Zibrta.

⁸) Arch. turnov. kn. křáftů.

⁹) V Minuci na r. 1568 dí o tom.

a klobouky „polické“,¹⁾ o nichž nevíme nic zevrubnějšího, leč to, že byly dosti drahé. Roku 1629 stál v Turnově polický klobouk kopu a 28 grošů.

Jsou-li v první půlce XVI. věku klobouky řídké, na odpor tomu v druhé části praveného století jsou již zvláštní klobouky k zvláštním službám! Čítámeť zhusta o kloboucích „letních“,²⁾ o kloboucích „k smutku“.³⁾

Co do formy našli jsme klobouky veliké, klobouky malé. Tyto malé pokrývky na hlavu, pokud byly z hedbáví, v prvních dobách XVI. věku asi mnoho nedělily se od biretů, neboť majíce malou střechu bývaly „zřezány a navlačovány“ stejně tak jako biryty.

Z klobouků velikých největší viděli jsme na obrázku mladého (24 roky) pana Jana Bezdrúžického z Kolovrat r. 1541.⁴⁾ Jeho klobouk jest ohromná ošatka s nevysokým přišpičatělým dnem, do jejížho průměru, když jsme ho na obrázku měřili, vešlo se pět průměrů pánovy hlavy.

Čís. 282. Lazebník z Paprockého Obory z r. 1602.

Touž dobou, co nosil mladý šlechtický švihák prapodivný onen klobouk, mívali jiní na hlavě klobouky střední, a to té podoby, jako rendličky nevysoké s rovnou nevalnou střechem — tedy takové formy, jako se dosavad nosí. V takovém klobouce přijel král Ferdinand I. r. 1558 do Prahy.

V druhé půli XVI. věku objevují se nejbustější klobouky vysoké o široké střeše, jakož obrázek v Rvačovského Masopustě (obr. č. 198.); jsou to klobouky, jež vypadají jak useknutý kužel. K nim připlétají se také formy kulaté nižší, ale se střechem daleko z obličeje číhající, jakož také v Masopustě zobrazeno.

Ke konci věku všecko na klobouce zvětšilo a zvýšilo se. Lazebník v Paprockého Oboře roku 1602 má při kulaté lbi tak širokou při klobouce střechem, že již ani širší býti nemůže — číhátě na jedné straně přes ramena, na druhé je schlípána. (Viz obr. č. 232.) Také do výšky vzrostl tou dobou klobouk ještě více než dříve bývalo. Lomnický, jenž sám dosti široký a vysoký klobouk nosil, posmívá se mužským, že přý nosí „vysoké klobouky, chtějí postavě své přidati loket jeden“.⁵⁾

Vysoké klobouky o široké střeše vzhůru stočené, jsouce rázovitou modou první čtvrti XVII. věku, napanují ovšem samojediny; kdož vy-píše, kolik rozmanitých forem jinačích bývalo tehdejších na hlavách urozených i neurozených mužův! Nechť pohlédne jen, koho zajímá, na ry-

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 469.

²⁾ Kn. arch. praž. č. 1210. 150. r. 1599.

³⁾ Roku 1570. Tamže č. 1172.

⁴⁾ V pamětní knize archivu kláštera ročovského.

⁵⁾ Pejcha. Lomnický. 57.

tinu Sadelerovu, představující Vladislavský sál, vyplněný dvorskými kupci, jich krámy a obecenstvem! (Obr. č. 194.) Snadno shledá klobouk všech možných forem.

Vždyť v XVI. století už vymysleli sobě také „cylindrový“ klobouk! Nalezli jsme ho — a to velmi vysoký — na rytině Jana Swarta van Groningen,¹⁾ a první český cylindr známe z gradualu literátů Nového Města nad Metují.²⁾

Co do látky byly klobouky nejprve slaměné. Ty naskytují se od počátku XVI. věku. Byly též o široké střeše „pro slunce“. Šmejdítko Anna Faltýnka († 1566) měla jich na krámě 22. Bývaly i „s peřím“.

Nepoměrně více je zapsáno v knihách klobouků bourových, tykto-
vých a jiných hedbávných. Také zhubsta z aksamitu bývaly. Primas novoměstský Kulíšek († 1577) nosil „klobouk aksamitový, při němž pás s puklami pozlacenými“.

Dále hustě nachází se v pamětech za celé století klobouky bobrové (bibrhorové) a polobobrové i zaječí. V řádech kloboučnických i v tomto věku stále se za mistrovský kus ukládá urobiť „bobrový klobouk, druhý zaječí hřbetový s obů stranů vlasatý a k tomu klobúk kadeřavý“.³⁾ Roku 1562 vyskytuje se v privilegium pražských kloboučníků místo onoho kadeřavého „klobouk klopovaný“,⁴⁾ což značí asi klobouk sbíraný.

V posléz byly klobouky také z vlny. Řád kloboučníků v Brodě N. z r. 1544 káže tovaryši, aby denně udělal tři městské klobouky klopované nebo čtyři husarské; za tu práci týdně měl míti záplaty čtyři groše bílé, co nad tři nebo čtyři klobouky více udělal, za to měl obdržeti po pěti penízích od kusu; byl-li klobouk z přední vlny, měl míti mzdu šesti peněz.⁵⁾

Pražští šmukýři mívali koncem XVI. století „klobouky z polobobrových vlasů přistrojené“ po dvou zlatých rýnských. Právě bobrové byly dražší o mnoho.

Roku 1569 vyskočil nám v pražské knize na oči také cvilin-
kový klobouk, jenž stál za 12 grošů bílých.

Co do barvy našli jsme klobouky rozmanité, nejčastěji černé, modré, bílé a červené. Modré a červené klobouky jsou v Praze i na počátku i na konci století.⁶⁾ Tedy oblíbeny stále. Červené klobouky svou bystrou barvou hodily se zvláště k slavnostem. Na příklad když Ferdinand I. r. 1558 do Prahy přijel, vyslali Lounští na uvítanou sbor mladíků „v červených kloboucích“. Zelené klobouky byly v tom století my-

¹⁾ Reprod. v Kupferstich. vyd. od Direction der Reichsdruckerei. Berlin. III. Mappe.

²⁾ Univ. knih. sign. 17. A. 42.

³⁾ Dsky. Miscell. 15. G. 4.

⁴⁾ Arch. praž. listiny č. 70/1.

⁵⁾ Arch. musejní. List. z Brodu.

⁶⁾ Kn. arch. praž. č. 1046. 173. a č. 1178. 189.

slivcem. Vyskytují se s tím jménem „zelených mysliveckých“ u pražských šmukýřů dosti zhusta.¹⁾ Hodily se k zeleným šatům mysliveckým.²⁾

Co do **zdoby a úpravy** dotknouti jest, že v prvních dobách XVI. věku potkáváš se s klobouky řezanými a vyvlačovanými, v druhé půli téhož věku se „štepovanými“. Kromě řemesla kloboučnického klobouky navlačované a jiné z hedbáví a barasu dělali bylo právo též šmukýřův, „a ti aby toliko nitmi na vrch na plstku přiřívati svobodu měli“. ³⁾ Za onoho času i prostí lidé chodili v řezaných kloboucích; čtemeť r. 1525, že šel „pacholek široký v klobouce řezaném s šavli a sekerů k Radotínu od Zbraslavi“. ⁴⁾ Koncem věku byly klobouky štepované po 1 i 2 kopách míšeňských.

Nebylo klobouku bez šmuku. Na klobouky se šmuky, zvláště strojí-li se jimi který plešatý člověk, hněvá se Dačický v Prostopradě těmito nezdvořilými verši:

„Kdo klobouk krásně premuje
a bohatě ozdobuje,
neopatříc prašivé hlavy,
tenť jistě blázen pravý,
že víc šetří krásy
než zdraví.“

Patrně přál poeta spíše důkladné české čepici nežli nějakému lehkému klobouku.

Na kloboucích mívali nejprve **zápony a přesky**. Obzvláště „brunšvické šmuky“ byly s přeskami postříbřenými. Roku 1590 stál jeden šmuk s přeskami l rýnský.⁵⁾

Jináče posluhovaly za šmuk na klobouky také **šňůry a stuhy**. Na místě stuh jmenují se i **pasomany, pinty a pásy**; ⁶⁾ pásy obyčejně aksamitové, pinty obyčejně tykytové i „tupltykytové“ hedbávné. Pinty a pásy zdobně vázány nebo na knoflíky „veliké“ zapínány. Loket černé pinty lepšího zrna v Praze prodáván r. 1600 po 15 krejcarech. Pásy stříbrné „okolo klobouku“ byly r. 1575 dva za tolar. Mejlandský klobouk s tuplpintou stál r. 1611 za půl čtvrté kopy míšeňské.

Urození páni mívali šňůry na kloboucích kamením a perlami zdobené. Při veselí pana Hertvíka Vratislava r. 1611 ukraden a v Židech prodán jest klobouk Tobiaše Hrzaana, a ten klobouk „bibrhorový měl šňůru zlatou drahým kamením a perlami vysazovanou a při ní peří čápatkové“. ⁷⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 157.

²⁾ Fortknichtům na Poděbradech rozkazuje se r. 1621, aby si „neprodleně“ pořídili zelené šaty. Arch. musejn. Listiny podébr.

³⁾ Arch. praž. Listina 70—1.

⁴⁾ V arch. praž. č. 1178. 189.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1046. k. 19.

⁶⁾ Rychnov. kn. káftů. 1555.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1068. 164.

Na některém klobouce byly zlaté nebo pozlacené knoflíky samostatnou zdobou. Roku 1607 prodává pražský zlatník „tucent knoflíků na klobouk“ po půl zlatém rýnském.¹⁾

V letech sedmdesátých oblíbili sobě někteří dávatí na klobouky šátky čili „facality“. Čtemeť na příklad, že r. 1572 v městečku Plananech Václav Vlček Jindřicha Nečanského „po zadu za vrch popadl, až mu klobouk i s facalítkem s hlavy strhl“. ²⁾ A téhož roku 1572 usnul v Kutné Hoře u Šaldů opilý Matěj Mašek, kožišník, a při tom ztratil se mu „klobouk aksamitový za tři toraly, za ním bylo píro a žaloudky stříbrné a v něm facalit pěkný, vyšívaný“. ³⁾

Jakožto zvláštnost prapodivnou nemůžeme ztajiti, že koncem XVI. věku (1599) našli jsme v Praze také „turecké hlavy zavítí na klobouk“! ⁴⁾ Komu obomná forma tehdejších turbanů tureckých v Praze mohla se zalíbiti!?

Mezi „šmuky“ uvozují se dále věnce. Klobouky „s věnci“ shledali jsme v Praze r. 1523. Roku 1569 cení se „věnec na klobouk se zlatem“ za 6 grošů bílých. ⁵⁾ Téhož času má šmukýř pražský Braum (r. 1568) věnce se zlatem na krámě, ale již zovou se starými. ⁶⁾ Tou dobou již móda mužských věnců zanikala, ač ještě r. 1602 čteme, že biřic „držel klobouk v hrsti a věnec měl v něm bílejší, růžovější“. ⁷⁾

Od poloviny století objevují se zhusta na kloboucích „tracouny“; od let osmdesátých panuje šmelc. Šmukýři pražští prodávají „šmuky šmelcové“ po 35 krejcarech, ⁸⁾ mají „stužky se šmelcem na klobouky“ i po rýnském zlatém.

Koncem století vyskytnou se na kloboucích šmuky „s želízky černými“, „s štefťy“, jichž bylo na šmuku i 13 kusů. ⁹⁾

V též čas však na krámech šmukýřských již veliká míchanina a rozmanitost šmuků. Jsou tu „rouškové šmuky hedbávné“, „točené krumplované šmuky“ (po 40—42 krejcarech), „netočené“ (za polovici), šmuky „z leonského zlata a stříbra“, některé „s uzlíky“, „s leonskými pasomany“, „pletené hedbávné šmuky“ (i za 2 rýnské), „tuplované šmuky z bavlněných roušek“, „z kadeřavých roušek hedbávných“, „černé točené hedbávné šmuky“, „tykytové“ (i po 10 kr.).

Tyto všelijaké podivné šmuky byly spíš u měšťanův a selských lidí; páni urození oblibovali na kloboucích nejraději „štefťy“ svrchu vzpomenuť. Četli jsme leckdy o klobouce „bibrhorovém s 12 zlatými štefťy“; Adam Otta z Losu koupil si r. 1580 od žida „dvoje hrubé štefťy, jedny se šmelcem za okolo 30 kop grošů českých“ (1) ¹⁰⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1066. 355.

²⁾ Kn. kom. soudu č. 16. J. fol. 108.

³⁾ Z kutnohorsk. arch. sděluje Šimek.

⁴⁾ V kn. arch. praž. č. 1174. 47.

⁵⁾ Tamže č. 1172. 36.

⁶⁾ Tamže č. 1172. 19.

⁷⁾ Tamže č. 1068. 186.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1173. 189.

⁹⁾ U Jeron. Reygra, advokáta. Arch. praž. č. 1174. 95.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1053. 81.

Byly také šmuky „s růžičkami“ — jednou jsme i osm strojených růžiček shledali na klobouce¹⁾ — jindy zove se takový nějaký květinový šmuk „kytkou“, ba — je-li větší — i „kytou“.

K šmukům přidávány zhusta „medaje“, jako jsme shledali při ženských kloboucích. Medaje byly obyčejně z kovu; několikrát se vyskytne i „medaje zlatá na klobouk s Josefem“;²⁾ byly také „medaje maličké visuté koštěné a pozlacené“;³⁾ ba i pouze medaje „skleněné“.⁴⁾

Ale všech ozdob nejobyčejnější za všechny časy pořád bylo peří. Na počátku zdobili jím klobouky méně bujně, ke konci věku přepínali.

Peří dávana za ozdobu všelijaká, kteráž jsme uvedli při ženských kloboucích. V prvních letech XVI. věku obyčejně uvozuje se prostě „peří černé“ nebo „bílé“ na klobouce. Později se hovoří o peří jeřábím, papouščí, pštrosím buď prostém nebo strakatém nebo „křídelním“, čápatkovém i lašfvičím.

Šmukýři mívali jeřábi a jiné peří „na svazky“, a bylo-li v kusech, mívali ho — aspoň v Praze — na sta.

Některému pánovi nestačilo jedno péro na klobouce. Vpravil do zápony celý snopeček, jež vůbec zvali „fedrpušem“. Roku 1518 se o takové nějaké fedrpuše soudí urození pán. Viní totiž Jan mladší z Valdštejna dva Bibrštejny „ze dvou fedrpušův, dobrých, celých, a to těch, kterých jest půjčil někdy pan Petr z Rožmberka (nebožci) Joachimovi z Bibrštejna“. A Valdštýn vyhrál. Musili mu fedrpuše vrátiti „beze škody“.⁵⁾

Připomínáme, že r. 1602 četli jsme v pramenech též o „skleněných peříčcích“, která prodával kramář po krejcaru.⁶⁾

Na konec obzvlášť budiž zmíněno, že jest psáno r. 1607 o červeném aksamitovém klobouce, „jak v něm páni hřebeny mívají“;⁷⁾ a pak buď vytyčen onen podivný zvyk, že dávali šviháci koncem věku k šmukům i „paradla“, ovšem paradla stříbrná nebo pozlacená na řetízku se houpačící. Připomíná se r. 1568 „řetízek stříbrný s paradlem, vážíci okolo devíti lotů“.⁸⁾

Naivní doba! Bláhový švihák, jenž dá za klobouk facalit, jímž se utírá nos, a paradlo, jímž se čistí zuby!

Naskytá se otázka, co že stalo se v XVI. století se starodávnou kuklou, kuklíci. Pokryl-li sobě hlavu někdo také kuklou?

I ovšem že pokryl, ale řídko kdo.

Kuklu, mající i v XVI. století podobu cípatou, jako vidíme na obr. č. 233., shledává v pražských i venkovských inventářích tu a tam až

¹⁾ U téhož advokáta Reygra svrchu dotčeného č. 1174. 96.

²⁾ Arch. praž. č. 1174.

³⁾ Tamže č. 1173. 189 1590.

⁴⁾ Tamže č. 1172. 19.

⁵⁾ Kn. komorn. soudu. 12. J. fol. 15.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1174. 152.

⁷⁾ Tamže č. 1066. 109.

⁸⁾ Tamže č. 25. fol. 39.

asi do let třicátých.¹⁾ Ačkoli v biblí Severynové r. 1537 má některý z ševců na hlavě kuklici při alavnostní schůzi, a v souvěkém zřízení zemském Bričchó²⁾ tři členové soudu zemského také ještě v kukle sedí, nicméně zdá se, že tou dobou již brána bývala kukla jako v zemích románských a německých³⁾ jen na cestu nebo do práce hlídačské, myslivecké, pastýřské, selské a vojenské.

V první příčině jest nám dokladem pražský kožišník Mikuláš, jenž r. 1506 na cestu se vydal do Kadaně, kdež mu žid „strhl kuklici s huby“; „byl by naň žid rád pohleděl, ale nedal mu se viděti“.⁴⁾ Také z Českých bratří, r. 1510 do Prahy vyslaných, byl jeden v kukli.⁵⁾

V druhých příčinách učí nás souvěké obrazy. V Životě svatých na poušti mají kukly jen poustevníci a pastýři. Kukly jejich jsou ke kabátům přišity a téže barvy jako kabát. I zelenou kuklici pastýřskou jsme našli.

Že rejthari halili hlavu až do polov XVI. věku v kuklice, to víme z krejčovského cechu novoměstského, jemuž od počátku století až po r. 1544 za mistrovský kus ukládáno ušiti kuklici rejtharskou a kuklu, jež alove „radlice“.⁶⁾

Podle stříhu zdá se nám, že radlice jest ona kukla, kterou tábořský krejčí Šebestián Masaný r. 1717 vyrýsoval do své příruční knížky krejčířské. Zove ji tu „čepičkou panskou, kterou berou kurýři od starodávna“. Sluje prý také „olomoucká“. Podle obrázku je to kuklice špičatá na vrchu hlavy, má otvor pro oči, ústa, nos; pod bradou se zapíná petlíčkami a knoflíky asi čtyřmi nebo pěti a končí se na ramenou jako malý límec. Měla býti pořízena z lokte látky.

Čís. 238. Z biblí norimberské.

V řádech o málo pozdějších než svrchu psaný již o rejtharských kuklicích se nemluví; připomínají se jen napofád kápě nebo kukly mnišské⁷⁾ a nejspíš ještě kukly selské. V řádě města Jablonného r. 1592 ukládá se za mistrovský kus ušiti „kuklu sedlskou ve dvou náhlavcích ze sukna českého“.⁸⁾

¹⁾ V Litomyšli ještě r. 1580 odkazuje druh druhu kuklu. Kn. arch. litom. č. 118. 197.

²⁾ Mus. č. 54. B. 113.

³⁾ Lacroix. I. Venerie. Hefner. II. 99.

⁴⁾ Kn. komorn. soudu č. 1. G. D. 12.

⁵⁾ Gindely. Bröder. I. 143.

⁶⁾ Miscell. 15. G. 11. desky a strahovský rukopis. 53.

⁷⁾ Na př. řád krejčí z r. 1550. Vyšehrad. Ruffer. 244.

⁸⁾ Arch. mus. Listiny z Jablonného.

Také udržely se kukly při některých krojích zvláštních. Místři a bakaláři je mívali na kápích a bavíli o slavnostech v nich bývali jako za starodávna. I v řádě krejčířském města Jablonného r. 1592 nalezli jsme za mistrovský kus „kuklu mistrovskou, kterouž bakaláři nosí“.¹⁾

V panských inventářích připomínají se kápě s kuklami ještě v letech sedmdesátých XVI. století — ale výslovně se dří, že byly staré. Nových nenajdeš. Že je druhdy panstvo (snad na cestě) nosívalo, toť patrnó z jich rázu. Na příklad v Hradci Jindřichově zapsána r. 1572 „stará kápě soukenná, jedním štrychem aksamitovým přemovaná a štepovaná“.²⁾

Nejdéle udržely se kukly a kápě při smutku. Byly takřka po rýtcé rouchem smutkovým. Ale o tom doleji na svém místě.

Jináčé prikazovány kukly bláznům jakožto kraj jim vlastní. Tím smyslem i do nadávek dostala se kukla. Roku 1602 dří jedna Pražanka o druhé: „Bláznice, ať má červenou kukličku a zvonce na ní.“³⁾

Na konec kapitoly stáj tu, že brylle nebo sklenné oči, které pro ozdóbu některý český šlechtic v první půlce století za pás sobě pověsil, v druhé půlce věku dostaly se za týmě honosným účelem na nos. Stalo se to asi příkladem francouzským. V době Mignonů šviháci chlúbili se zlatými bryllemi na způsob lorgnonů a skřipců.⁴⁾

Měšťané této mody hojně u nás neprovozovali, neboť u pražských kramářů nacházíš na prodej obyčejně jen „oči sklenné s koží k obvázání“, jichž „rámcové byly z rohu ufasované“. Nejdražších pár byl za 1 nebo 2 rýnské zlaté.⁵⁾ Brylle, které se k uším zavazovaly, nebyly zajisté na pochlubu. Na přepych byly jen oči ve zlatě a stříbře, které švihák držel, a takové oči mělo v XVI. věku spíš naše panstvo nežli kdo jiný, ač satajiti nesmíme, že jsme i u pražského souseda Pavla Žipanského r. 1576 našli „stříbrné voči“, které nosíval na hrdle.⁶⁾ Po arciknížeti Ferdinandovi, jenž u nás v Čechách za mnoho let pobýval, v ambraském inventáři zůstalo kolíks takových brylí neb očí ve zlatě.

4. Mužský kabát.

Kabát nesamostatný šat; kabát plní, šupice; kabáty vycpané, modrace; kabáty ze všech látek; plátěné i zvířecí; řezané vyvlačované; s puntem; naduté, s šňaky, knoflíky; spinadla; ráz čamarový; kabáty pancířové.

Kabát i v tom věku zůstal šatem „popásným“, krátkým. Kryl pry a nanejvýš že ho prodloužili málo přes boky. Proto bylo s hanbou choditi jen v kabátě, zvlášť v době španělských kabátků, které byly

¹⁾ Arch. mus. Listiny z Jablonného.

²⁾ Arch. hradecký. Účty panské.

³⁾ Arch. praž. č. 1068. 201.

⁴⁾ Na obraze Pietra Breughela † 1570 v Albertině člověk se skřipcem.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1174. 152. r. 1602.

⁶⁾ Tamže č. 1068. 96.

z krátkých kabátců nejkratší. Žalujeť r. 1581 malíř Moller postřiháče Bartla, „kterak na koňském trhu nemalý posměch jemu učinil, když plášť s něho strhl, tak že s posměchem na podiv lidem v kabátě „pocitivcích domů jíti musel“.¹⁾

Kabátům, které měly délku naší „vesty“ a byly vůbec nejkratší, říkáno „popásní“, někde slul „pál ní“²⁾ a někdy i „župice“³⁾ nebo „putnická“ (mužská). Putnický mužské bývaly obyčejně s kožešinou.

Pokud měly kabátce formu k tělu přiléhavou — a to bylo za celé XVI. století — vycpávali je jako v předešlém věku, jen že jich na boku tolik nentažovali. Vycpávali je nejčastěji bavinou; v druhé polí řeceného věku podkládali je samostatnou podložkou, již říkali „modrace“, „matrace“. Rytíř Jenšíšek z Újezda r. 1551 dal štíti ze dvou loket a z čtvrtky „sukničku pod kabát“.⁴⁾

Kabáty „vyšívané bavinou“ naskytují se za všecken čas. Roku 1500 soudí se Turek, měšťan pražský, s urozeným Janem Bohemickým o takový kabát.⁵⁾ Kabát barchanový, „bavinou vycpávaný“, jest v inventářích z roku 1560.⁶⁾ — Pavel Sedláčanský, pražský sladovník, měl do r. 1582 i „plátěný kabát bílý, bavinou podšívaný“.⁷⁾ A poněvadž i Lomnický hovoří o kabátech bavinou vycpávaných, doloženo, že takové kabáty modou byly ustavičnou.

Že „modrace“ samostatným kusem šatným se stala, o tom čte se v inventáři slovatného pražského měšťánina a alchymisty Ludvíka Korálka z Těšína († 1599). Tu stojí o dvou „modracích z černého barchanu pod kabáty“.⁸⁾

Ba modrace osamostatněla tou měrou, že přišity na ni rukávy, jakoby sama kabát byla. Což stalo se patrně na ten konec, aby dotčené rukávy, jsouce látkou i barvou jinací, mohly vyhlížeti ze svrchního kabátce, jenž byl schválně bez rukávů pořízen a přes matraci převlečen.

Pro příklad uvádíme, že Jindřich Hrobčický z Hrobčic († 1600) měl dvě „modrací s karmazínovými rukávy“⁹⁾ a švec Jan Postul († 1614) měl jednu „modrací mochejrovou“ a druhou „s damaškovými rukávy“.¹⁰⁾

Kabát obyčejně býval o nepatrném límci. Ale v letech sedmdesátých XVI. věku oblíbili si mnozí u nás límec vysoký stojatý, se zvláštním uměním ušitý tak, že z kabátu vystoupil, formu krku neduse, až k uším. Vzor viz na obr. č. 234., kterýž představuje výborného zvonáře Brikciho.

¹⁾ Arch. praž. č. 1185. 280. Strhl mu ho pro dluh — a odsouzen pro tu „svymyšlnost“.

²⁾ To jméno čte se v náhodských knihách, v outrpné knize r. 1585, v kšaftovní č. VIII. r. 1580.

³⁾ Župice že je někdy kabátec, důkaz v kn. arch. praž. č. 1051. 78. Jindy i malá košílka tak slove. Arch. praž. č. 1174.

⁴⁾ Paměti jeho v rukop. mus. str. 428.

⁵⁾ Reg. soudu komor. 24. A. č. 125.

⁶⁾ U Frejlichy v Praze č. 1172. 229. († r. 1582).

⁷⁾ Táž kn. č. 1172. 125—229.

⁸⁾ Kn. č. 1174. 105—117.

⁹⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 76.

¹⁰⁾ Tamže 460.

Kabáty mužské byly i v XVI. století z týchž látek požízovány jako ženské sukně a živočky. Někdy čteš o kabátech soukenných, jindy o tykytových,¹⁾ barchanových, mochejrových (r. 1583 ceněn na 1 kopa 15 grošů²⁾, taminových, atlasových (i švec Straka v Plzni měl do r. 1541 kabát zelený atlasový³⁾, tuplatlasových, karmazinových i aksamitových a damaškových.

Čís. 234.

Poprší Brikcího, zvonáře z Cínperku.

V damaškovém kabátě chodíval na příklad plzeňský soukenník Erhart, jenž zesnul r. 1507,⁴⁾ a medicus Kraus v Praze, zesnulý r. 1591, mívál kabát damaškový „s šupinami“, jež cenili i s kalhotem za 14 kop!⁵⁾ Stejně takový „šupinkovitý“ mívál do roku 1599 Korálek svrchu již pravený.

Koncem století shledáš také kabáty kanevačové a šlozelové.⁶⁾ Později též perpetuanové.

Dostí často nosili naši předkové všech stavů kabáty plátěné. Měl ho z černého plátna nejen služebník obecní v Mladé Boleslavi r. 1619,⁷⁾ měl ho i urozený Mikuláš z Lobkovic († 1588), zanechal po sobě kromě taminových a karmazinových také „kabáty z bílého plátna tří, ovšem duplitykytou a tykytou podšité“.⁸⁾ Nalezli jsme v Turnově a v Náchodě⁹⁾ kromě kabátů z plátna prostého i kabáty bílé kmentové, tedy z plátna nejlepšího. Roku 1568 děje se v Praze zmínka o kabátě „z plátna malovaného“.

Plátěné kabáty byly i v století následujícím hojně, a to u nás i na Moravě.¹⁰⁾

¹⁾ Těch svislých hodně mnoho v první půlce XVI. věku. Čti kn. městskou č. 92 při deskách.

²⁾ Arch. praž. č. 1210. 35.

³⁾ Arch. plzeň. č. 223. 177.

⁴⁾ Tamže 228. 56. Jiný damaškový kabát v šatech Fegalovských v Plzni kn. č. 8. 83. 1851. Kabáty damaškové v Praze v kn. č. 92 při deskách.

⁵⁾ Arch. praž. č. 61. 245.

⁶⁾ Takové kabáty jsou v garderobě Simeona Humburka, kancléře staroměstského, † r. 1612. Arch. praž. č. 1174. 406.

⁷⁾ Kn. mladobolesl. lit. D.

⁸⁾ Kn. arch. praž. č. 1173. 188.

⁹⁾ Kášty turnovské r. 1599. Kn. kášťů náhod. z r. 1602.

¹⁰⁾ Na př. v inventáři Mikul. Kocourvského v Evaněčích r. 1624 je plátěný kabát. Listiny z Evaněč v mu.

Než kteraký kontrast co do látek panoval v XVI. století! Podle kabátů z látek hedbávných a jiných jemných a vedle nynějších pojmů věru jen ženským náležitých nalézají sílu kabátů kožených čili zvířecích.

A lidé všech stavů mají kabáty zvířecí!

Kožený kabát měli nejprve lidé služební prostní. Právě r. 1582 kdosi o Kašparovi Maternovi, chudém kupeckém mládenci, z něhož stal se později bohatý pan Zeydlhuber, měšťan pražský: „Měl kabáty dva, jeden bílý plátěný a druhý kožený, jakž na služebníka náleží.“¹⁾

Někdy uvádí se také formanský kabát kožený.

Zvířecí kabát měli i všelikterací měšťané. Na příklad oblékali se takovými kabáty Kouřimští od prvních let XVI. věku zhusť,²⁾ oblékali se v ně za celý věk také měšťané berounští,³⁾ lounští, rakovníčtí, rychnovští, náchodští,⁴⁾ jaroměřští, turnovští a leckteří jiní; sousedé v Jaroměři mívali kozlové kabáty se stříbrnými knoflíky;⁵⁾ v Náchodě kozlové kabáty bílé se zlatými tkanicemi, hedbávnými nebo stříbrnými knoflíky.⁶⁾

Zvířecími kabáty oblékali se také měšťané pražští napořád; starý vážený v Tejně, pán tří domů, chodil do smrti své r. 1535 jen v kožených kabátech,⁷⁾ novoměstský primas Kulíšek († 1577) míval kabát kožený bílým plátnem podšitý, v takovém kabátě chodívali také bohatý Albrecht z Lebentálu⁸⁾ a Korálek z Těšína († 1599), ba i vyšehradský probošt Jiřík z Jelče.⁹⁾ I v šlechtických popisech utrousí se leckdy zvířecí kabát.

Zvířecí kabát byl příhodný nejen do prací všedního života než i do tehdejších hustých rvaček. Čtemeť na doklad, že r. 1580 zvířecí kabát zachránil Timothea Červenku na pražském rynku od rány, již na něho učinil rapírem nějaký outočník.¹⁰⁾

U krejčího Stříbrského († 1570) ceněny kožené kabáty po 50 gr. míšeňských, tedy rovně tak jako kabáty „otáhlé soukenné“.

Některé oblibovali kabáty zvířecí také tou způsobou, že buď rukávy k nim kázali šít z jiné látky nebo zase naopak přišili na jakýkoli kabát zvířecí rukávy.

Na příklad zhusť jest čísti o „koženém kabátě s damaškovými rukávy“.¹¹⁾ Kozlové kabáty zvířecí s aksamitovými rukávy našli jsme

¹⁾ Arch. praž. kn. č. 1053. 270 Paní Karbanka si službu vzala za muže a hned „koupila mu šaty černé tuplbarchanové“.

²⁾ Lib. testam. arch. kouřim. kn. z r. 1508.

³⁾ Kn. invent. s r. 1567.

⁴⁾ Dle invent. tamn. Také na Moravě. Viz v mus. list. s Evančic. Tu připomíná se r. 1624 „kabát kožený bílý“.

⁵⁾ Knapp. Jaroměř. 78.

⁶⁾ Kn. káafů s r. 1602. Arch. náchodský.

⁷⁾ Desky. Míst. 92.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1210. 89.; a tamže č. 1174. 106.

⁹⁾ Arch. mus. Listiny vyšehr.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1166. 8.

¹¹⁾ Arch. beroun. invent. s r. 1567.

v Rychnově nad Kněžnou ještě r. 1625,¹⁾ s rukávy šamlatovými v Turnově r. 1611.²⁾ Kabát kožený „s slatými přemovanými rukávy“ měl Adam Šťastný Pětipeský v Byšici.³⁾

Za druhý příklad, že totiž ke kabátu z jiné látky přišívány rukávy kožené, poslouží pražského měšťana Frejlicha († 1582) „muchejrový kabát s rukávy koženými“.⁴⁾

Z kterého zvířete kůže brána ke kabátům, obyčejně nepraví se. Jen Hídko kdy čteš, že byl kabát kozlový nebo skopový a že byl z kůže na zámiš vydělané.

Skopové kabáty měli nejhustěji sedláci naši.

Kabáty byly všech barev; také bílé, jakož čtoucí již svrchu leckde postřehl. Slavný náš mistr Veleoslavín leckdy chodíval v bílém kabátě popásném.⁵⁾ Zajímavé, že v Nymburce mlynář Linhart (1597) oblíboval si kabát rudý.⁶⁾ Vůbec byly rudé kabáty nejoblíbenější. V třebeňickém graduale z r. 1575 namalováno v soudě dvanáct osob, a pokud pod pláští a šubami lze dohlédnouti, všechny kabáty jich jsou červené.

Vyskytují se kabáty „s vodou“, „bez vody“.⁷⁾ Již při XV. věku snažili jsme se vyloučiti ten název při hedbávných látkách pojmem moire; při soukených se asi „vodou“ míní, že byl kabát ze sukna buď lesklého, jakoby politého, buď mdlého, bez lesku. Nedávno vyskytlo se „o vodě“ toto mínění:⁸⁾ „Bude to látka, která má vzhled vlnitý, fr. onde, vlna vodní l'onde de la moire du camelot, vlna na moire nebo šamlatě. Soudím tedy, že české „s vodou“ jest pojmenování látky, při čemž vlastní jméno moire nebo šamlatu jest prostě vypuštěno. „Kabát s vodou“ mohl by míti smysl „kabát z látky šamlatové s vodou“. Dokud se nedopátráme jistoty, budiž i toto vysvětlení sem vděčně položeno.

Co do zdoby pozorujeme nejprve, že kabáty byly „řezané“ a ono řezání že bylo „vyvlačované“. I kožené kabáty bývaly řezané.⁹⁾

Řezaných kabátů v první půli věku jest více než potom. Ale nevymrou dočista. V Praze objevují se ještě koncem XVI. věku ne Hídkokrat.¹⁰⁾ Na venkově též tak.¹¹⁾

Spolu s řezbou dlouho udržují se na kabátech starodávnější „pundy“ čili náprsníky, jichž podobu zřítí na krajním hrádci v traktátu Pán rady z r. 1515. (Obr. č. 235.) Na témž obrázku zajímavý kabát dole vykrájený má pištec. Z celého obrázku hledí na nás ještě XV. věk.

¹⁾ Kn. káafů z r. 1555; kn. podílů rychnovsk v mus. od r. 1505.

²⁾ Káafy turnovské.

³⁾ Arch. mus. Listiny z Byšic. R. 1682.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1172. 229—234.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1174. 220.

⁶⁾ Kn. smluv. II. Arch. nymb.

⁷⁾ Na př. pan Mikuláš z Lobkovic († 1593) měl „černý kabát šamlatový bez vody“. Arch. praž. č. 1173. 193.

⁸⁾ Soukromý dopis pana magistr. rady A. Fuza.

⁹⁾ Arch. mus. Listiny vyšehr.

¹⁰⁾ V knize č. 1174.

¹¹⁾ Arch. rakovn. kn. z r. 1580.

Který kabát byl bez náprsníku, slul „savřený“.¹⁾ V druhé půlce věku přestávají punty pro módu španělskou. Jeden punt nalezli jsme v Praze — u cizince. Uherský Václav Batory, jenž tu šil a umřel v domě urozené Malovcové v Andělské zahrádě r. 1594, měl „život kožený s puntem“.²⁾ Životem míní se kabátec zajistě.

Při řezaných a puntovaných kabátech malebnou ozdobou bývaly jednak rukávy při ramenou naduté, řezané a vyvlačované, jednak

Čís. 235.

Krčma z traktátu „Pán rady“ z r. 1515 v Českém muzeu.

bývaly zdobou všelijaké „šůsky“ vystřihované a kolem boků visuté. Všecky druhy těch kabátů viz na obrasci č. 181. Tu kabát, jehož dva šůsky jsou zřetelné, dva zakryté; jiný kabát je tu s rukávy násobně řezanými, nadutými několikrát a vyvlačovanými, a člověk, jenž rukou pozdvihuje, má punt na kabátě tak obšírný, že i s košilí, knoflíky spjatou, poprái jeho vypadá jako ženaká šněrovačka s rukávci.

¹⁾ V pamět. Jeníška z Újezda. Rakop. mus.

²⁾ Arch. praž. č. 1208. 76.

Rukávy a šůsky změnily se tvrdými kabáty španělskými. Rukáv souživ se při rameni obložen jest úzkým nádozem, a šůsky buď odloženy nebo naduly se a vypaly v nehybnou nepěknou formu, jakož obrázek z Rvačovského Masopustu svědčí.

Španělské „matrace“ a kabáty bývaly na ozdobu všelijak uměle prošívány; ovšem některá prošívání sloužila i k ochraně. Jsou známy „kabáty prošívání k šermu“. Zdobou byly kabátům knoflíky, hustou řádkou od krku až po pás přiříté. Spočítali jsme jich na kabátech od 18 po 36.¹⁾ V Berouně našli jsme na kabátech barchanových 24 stříbrných knoflíky;²⁾ v Praze r. 1588 zapsána pře o ztracený kabát s 18 knoflíky stříbrnými; poškozený chce 40 kop míš. náhrady.³⁾ V knoflicích byla nejen móda, než i pochůba. A ta móda byla od polov. XVI. století čím dále tím přepjatější. Když naposled pronikla u nás móda francouzských šatů, došla knoflíková zdoba svého vrcholu. Svrchu praveno, že roku 1607 v Jindřichově Hradci koupěno na pánovy šaty francouzské „třináct tucetů tkaných knoflíků“ — bylo tedy na šatech pánových 156 knoflíků, z kteréhož počtu zajisté kabát pobral sobě největší podíl.

Nelze pochybovati, že modu knoflíkovou přijal a do té chvíle podržel náš kraj lidový.

Knoflíky byly buď stříbrné, pozlatité, zlaté nebo i křišťálové.⁴⁾ Na příklad lounský primas Matias Kolínský (1576) chodil v kabátě tami novém s křišťálovými knoflíky.⁵⁾ Stříbrné knoflíky přiřívají i na kabáty plátěné!⁶⁾

Kupec Sax († 1602) v Praze na krámě míval knoflíky železné (tucet za šedesátník) a jiné „šmelcované“, tucet za český groš.⁷⁾ Kromě knoflíků kovových a křišťálových přiřívány na kabáty zhusta knoflíky hedbávné. Soustružník vyřezal ze dřeva bukového, dubového nebo hrubkového knoflíkový corpus buď podlouhlý buď oblý, a šmukýř ho potáhl všelijakými kusy nebo i nitmi hedbávnými, nitmi stříbrnými nebo zlatými, snaže se, aby vzorek na knoflíku byl oku vděčný.⁸⁾ Roku 1568 ceněn tucet knoflíků hedbávných po kopě míš.⁹⁾ Že také jinými povláčeli knoflíky, o tom důkazy z Litomyšle.¹⁰⁾

Ke knoflíkům náležely klíčky či poutka ze šňůrek spletená, a jako knoflíky od vrchu dolů řadem přiřítá. Zajímavá věc, že šňůrková spinadla, ke knoflíkům náležítá, dodávala oněm kabátům rás našich čamar.

¹⁾ Arch. praž. č. č. 1174.

²⁾ Arch. beroun. kn. křaftů. 1596.

³⁾ V knize appell. č. 1003, 16.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1210. 89. R. 1588.

⁵⁾ V Lounech r. 1576. Kn. č. 1. C. 47.

⁶⁾ Rychnov. kn. křaftů. 1556.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1174. 152.

⁸⁾ Weigel. Die Abbild. der Hauptstände str. 585. r. 1698 dří, že těch vzorků knoflíkových již nelze spočítati.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1173.

¹⁰⁾ Příklady v knize lib. divis. z r. 1537 v c. k. listov. litomyšl. vypsal a sdělil Štěpánek.

Poučný vzorek toho způsobu přikládáme podobiznou Šimona Lomnického z Budče pod č. 236., vyňatou z knihy jeho, slove Filosofský život.

První čamarový kabát postřehli jsme v pražském kancionále Táboorského z r. 1561;¹⁾ také ten onen Český bratr v Písniích duchovních, r. 1576 tištěných, má šat toho rázu; podobně jako Šimon Lomnický, ale poněkud hojněji ošňůrkován jest i Petr Vok Rožmberský v Paprockého Diadochu (obr. č. 230.), i povědomý Slavata má kabátec šňorování čamarového.²⁾

Na všecken způsob knoflíky a šňůrky jejich zavedeny u nás nejvíce krojem španělským. I Tilly, rodák z Brabantu, chodíval po španělsku v kabátě, na němž dosud lze spočítati 23 šňůry jako na čamaře.³⁾

Než nezdá se, že by všecko šňorování u nás vyplynulo bylo jen ze španělského kroje. Spinadla po jedné straně přitáhá, malíčká, která se pokládají za charakteristickou příslušnost španělského kroje, našli jsme i na kabátech ruských!⁴⁾ Šňůry přes obě křídla kabátu přepjaté byly beze všel pochybnosti z kroje slovanského.⁵⁾

Jsou toho způsobu stopy u nás už na počátku věku před vznikem španělských mod. Na př. v miniaturách Životů svatých na poušti jeden kmet má na šubě takové petlice nebo spinadla šňorová. Král Vladislav, pérem načrtaný v počtech berounských ze samého počátku XVI. věku, má touž modu čamarových spinadel. A ten způsob udržel se u nás i dávno potom, když pominul kraj španělský. Viděti jest na volných dlouhých sukních, jakož toho čtyři velmi zajímavé vzory namalovány jsou v graduale svatohavelském z r. 1650. Jsou tu čtyři pražští měšťané ve volných „čamarách“, jichž spinadla jsou vodorovně zapjata přes obě křídla sukně způsobem slovanským velmi úhledné a zdobné.

Jinou obyčejnou zdobou mužských kabátů byly pasomany a jiné vřelíjaké kalouny a porty, tracouny i frencle.⁶⁾ Těmi všemi věcmi

Čís. 236.

Šimon Lomnický z Budče
r. 1594.

Z univ. knih. sig. 54. D. 152.

¹⁾ Univ. knih. č. 17. A. 40.

²⁾ V Zrcadle mark. morav. od Paprockého. Univ. kn. č. 54. B. 24. 104.

³⁾ V národ. mus. v Mnichově.

⁴⁾ Drevnosti rus. gosudar. IV. nro. 14.

⁵⁾ Srovn. Matejko. Ublory. Tabulka 1548—1572.

⁶⁾ Kabát duplbarchanový šňůrami a frencly přemovaný v knize č. 1172. 171—177. „Kabát bílý karmasínový s slatými šňůrkami“ v arch. třeboňsk. 1611. Famil. Říčan. Výpis dra. Zibřta.

pošívána prsa i rukávy linemi přímočárými, vodorovnými i šikmými a často také čarami barokně okrouhlými.

Sem náleží zmínka o rukávech pětičtvrtních a kabátech s lenýřem, kteréžto kusy byly v Chrudimi nařizovány za mistrovskou zkoušku krejčovskou dle řádu z r. 1594.¹⁾ Rukáv pětičtvrtní jest zajisté z mody španělské, je to kus z pěti čtvrtí v jedno pěkně scelený. Ale co je kabát s lenýřem, to zůstane na dohadech. Pravdě podobný výklad podáváme²⁾ tento: Lenýř asi souvisí s francouzským slovem laineur, laine vlna. Laineur česá vlnu a dává jí chlup některým směrem. Mohl by tedy býti kabát s lenýřem ten, do něhož všit jeden nebo více prutů či klínů třebať i proti srsti česaných, jak to v době renaissance nosovali. Možná věc, že kabát s lenýřem jest vůbec kabát s vyšitým vlněným ornamentem, který krejčí sám vyšije tak, že podle nákredu dělá oka hustě vedle sebe a pak je rozstřihá. Nechá-li vlněné niti o stejné výši, vypadá výšivka jako srst, dá-li vlně výši nestejnou, bude ornament plastický — a taková práce dobře mohla býti kus mistrovský.

Jako v předchozím století i teď za všecken čas bývaly kabáty jinými látkami podšívány. To nesla s sebou již podstatnost tehdejšího šatstva. Roku 1551 našli jsme v Praze kabát aksamitový červený i „zlatohlavem podšitý“. Měla ho paní Marta z Kynšperka po svém nebožci.³⁾ Obyčejná podšíť ovšem bývala plátěná.

Látky brávali na kabát kolem čtyř loktů.⁴⁾

Dle drahotního řádu císařského z r. 1578⁵⁾ měl krejčí prostý kabát barchanový, k němuž si zákazník látku dal, ušít za 10 grošů českých.

O cenách kabátů hotových nepoložíme zvlášť, poněvadž z kapitoly naší o látkách a jich cenách vysvítají ceny kabátů samy. Jen to celkem říkáme, že nebyly kabáty nic laciného. Tovaryš Cypřiš v Rychnově chtěl r. 1555, aby mu za dva kabáty, jeden karmazinový a druhý barchanový, k čemuž byla ještě sukně a klobouk, vystrojen byl poctivý pohřeb.⁶⁾ A poctivý pohřeb byl už tehdy tak drabý jako dnes.

Největší počet kabátů — jedenácte totiž — v měšťanské garderobě našli jsme u kancléře staroměstského Humberka († 1612⁷⁾).

Na konec nelze neoznámiti, že býval leckterý kabát stejně jako v předešlém věku pošíván a podšíván „pancířovými šnyty“ a „štrychy“. Kabát pancířový měl r. 1535 starý vážný Jan v Týně. Téhož roku měl kupec Hybner „od pěti korun“ „štrychy pancířové“ na barchanovém kabátě přilité.⁸⁾

¹⁾ Poslal mi opis řádu prof. Šolta z Chrudimi.

²⁾ Výklady magistr. rady Ant. Fuxa.

³⁾ Arch. praž. invent. č. 100. A. 1.

⁴⁾ Potvrzuje i Barviř. Choceň. 52. R. 1574.

⁵⁾ Chaos v arch. praž.

⁶⁾ Kn. kšaftů rychnovských.

⁷⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 405.

⁸⁾ Daky. Mšc. 92.

5. Mužské sukně a pláště.

Oděvačky, sukničky, kytile, varhánky, sukně kupecká, kočovská či norbertice, chodící sukně, horckop — suknička; šupan; reverenda; kaftan, dolman; zdoha sukní; kolár, plášť; plášť s netopýřem; s křídly; plášť pocestný, kupecký, „pro díst“, na smutek; pláštíky; kápě vlaské a „hyspaniolské“.

Starodávne „oděvačky“ uzavřité, jimž pořad říkáno jméno „sukně“, byly i v tomto věku „dlouhé“ nebo „krátké“. Krátké zovou prameny sbusta „sukničkami“, „sukničkami popásnými“.

Ze sukniček popásných nebo krátkých nejkratší byly kytile. Že kytile příslušely k čeledi sukní, to víme ze slov Závětových: „Říkával dvořenín, když se na sukně dráti počínala, milá kytile, nedeť se!“¹⁾

Kytile byla formy blousovitě. Mívali ji na sobě řemeslníci při práci, jakož viděti řezníky v kytích v brodském graduale r. 1559; odívali se ji kupci, havéři, formané, lovci a jiní toho řádu lidé. Sedlákům bývala přisuzována jakožto jich nejvlastnější šat. Dí Lomnický:

„Ano i ten sedlák v kytli,
v tlustých šatech jako v pytlí,
bude o mnoho pyšnější
nežli pán nejvznešenější.“²⁾

Některý prostý člověk kabátu na sebe nevzal, chodíval vždy jen v sukni jako za starodávna. Po holotovi Jiřím Šperkovi v Poděbradech r. 1535 nezbylo nic jiného nežli kožich nedobrý, boty — a sukně „šanderová vodřená“.³⁾

Všecky sukně mužské v XVI. věku jeví snahu po záhybech buď mnohých, buď málo, ale za to velikých; chtějí býti sbírané, skládané, řasnaté. Tentž jich rozdíl od sukní věku předešlého.

Varhánkové sukně mužské mají u nás v letech třicátých staří, mladí i děti; jenom Čeští bratři mívali roucho „nebarvené bez řadů a bez křtaltu“.⁴⁾ Na varhánkovou sukni snadno vešlo se devět,⁵⁾ dvacet⁶⁾ a snad ještě více loket látky. Příklady takových sukní z r. 1534 jsou v tituláři Brikcího; jednu příkládáme pod č. 237. z biblí Melantrychovy. Že udržely se té podoby varhánkové sukně i na časy další, viděti na starci Pavlu Chocholovi v třeбенickém graduale r. 1575 a na

¹⁾ Závěta. Škola dvorská.

²⁾ Lomnický. Pejcha. 1618.

³⁾ Arch. poděbr. Regist. šlutá. 29.

⁴⁾ Bavorynáký. Kniha o pravém náboženství.

⁵⁾ Kn. stříbrná č. 184. 238. R. 1587.

⁶⁾ Arch. praž. kn. č. 1120. 219. R. 1584.

chodci, jenž v kancionále mladoboleslavském kráčí r. 1572 s ženou svou do kostela o posvěcení (obrázek č. 238.¹⁾)

Obyčejné sukně mužské zovou se v pramenech od půlky XVI. věku zhusta „dvojnásobnými“ a téměř vždy „s faldy“. Dle císařského řádu z r. 1578 měl šiti krejčí sukni dvojnásobnou s faldy za 10 grošů českých; za tolikéž měl poříditi i „sukničku mužskou tykytovou dvojnásobnou.“²⁾ „Kupecká sukně“ měla míti dle novoměstského řádu krejčovského, jenž byl r. 1544 obnoven, „dva faldy“.³⁾

Řasnatější bývaly „sukně kočovské“. Veleislavin dí, že se formanské kytile „v chodu faldují“.⁴⁾ Říkáno jim též „formánky“⁵⁾ nebo i „norberčice“, poněvadž formané zhusta jezdili za zbožím na Norimberk, jakožto právoznou stanicí mezi Itálií a severem i východem.

Čís. 237. Z biblí Melanctrichovy.

Pozdější norberčice byla kytile bez opasku.⁶⁾ Kolik varhánků měla formanská norberčice, toť sřejmo z odkazu Petra, formana v Hradci Jindřichově r. 1561. Odkázalťe sukni svou dceři Mandě s rozkazem, aby dala sobě z ní udělati sukni „ženskou“ a co by zůstalo, aby s toho dala bratrovi na kabát!⁷⁾

Aby sukně od těla odstávaly, což bylo v XVI. věku oblíbeno, všíval do nich krejčí „cvikle“. Že formanská kytile mívala v sobě „celý cvikl“, to víme s řádu krejčovského z Oustí nad Orlicí, psaného r. 1549.⁸⁾

Že také jiné sukně byly o cviklech, o tom poučují obrázky. Přítomný obrázek (č. 239.) z biblí Severynovy ukazuje sukni

odstávající a při tom spolu varhánkovou. Aby přilehla k životu, jest pásem spjata. Některá sukně obdržela stříh takový, aby přilehla i bez opasku. Toho způsobu sukně má prostý lid v miniatuurách Životů svatých na poušti s r. 1516.

Na obrázku z biblí Severynovy zříme též druhý způsob mužské sukně původu starého. Míjíme sukni otevřenou, choděcí čili hazuku,

¹⁾ Za dovolení reprodukce tohoto obrázku po mnohých jiných stranách zajímavého a poučného děkuji redaktoru Arch. Pam. panu prof. Píšovi.

²⁾ Arch. praž. č. 848. 120.

³⁾ Dsky. Miscell. č. 15. G. 11.

⁴⁾ Nomenclator quadril.

⁵⁾ Arch. rakov. kopial s r. 1591. Vádce lupičů obdílí „v rudém formánku“.

⁶⁾ Aspoň tak zobrazena ve Weiglových Abbild. der Hauptstände.

⁷⁾ Orth. Hradec. 66.

⁸⁾ Zelner. Oustí. 79.

kteráž byla za náš svrchník. Ač na prostém jejím stříhu nebylo lze mnoho měniti, přece pozorujeme v XVI. věku nové formy.

Vyskytne se a panuje na sto let nejkratší všech choděcích sukni horckop (něm. hartzkhopen¹⁾). Byl horckop lehký letní, jež zovou pra-

Čís. 238. Z kaučionálu mládežnického r. 1672.

meny vždy sukničkou. Ale byl i horckop kožichový. Onen lehký horckop čili sukničku měl štíti dle řádu císařova z r. 1578 krejčí za 5 grošů.²⁾

¹⁾ V invent. města Mostu r. 1661. Arch. muš.

²⁾ Chaos v arch. praž. Též v arch. praž. v kn. č. 348. 120.

Čís. 289.

Měšťané z biblí Severynovy r. 1537.

Obyčejně byl horckop ze sukna. Náš Veleslavín choďoval v mochejrovém horckopě.¹⁾ V Rychnově připomínají se r. 1565 horckopy dupltykytové s rukávy atlasovými i horckopy plátěné.²⁾

Na obrázku č. 240., jen vyňat z třebeňického gradualu (r. 1575), má advokát po předu stojící horckop na sobě. Suknička ta jest kožešinou zdobená, a to na límci a pak na předních křídlech pospodu. Rukávy její jsou o podivné formě, kteráž — zdá se, nebyla v letech 1550 až 1580 příliš vzácná; nalezli jsme ji též v kancionale boleslavském. Rukáv totiž jest v polovici přestřižen skoro docela; vypadá tak, jakoby půlka uvisla na nitce. Muž, jež advokát zastává, má velikou sukni chodící bez rukávů.

Přiložený obrázek č. 241. ukazuje pěkný horckop ozdobený

po zádech dlouhým čtyřhranným límcem. Rukávy této sukničky jsou krátké a velmi nadité; z té nádivky dolů visí parukáv. Límec, parukáv a horckop při své obrubě dolojší jsou přemovány pasomany neširokými a tedy oku velmi lahodnými.

Vzal-li kněz nebo učitel na sebe horckop, velmi zhusta se zaměňuje jméno jeho s reverendou, nebo dí se určitěji, že ten šat jest **horckop kněžský**. V tom případě zajisté horckop kněžský nebyl nejkratší suknička, jakou mívají světská lidé. Aspoň r. 1579 v Hradci Králové koupěno na kněžský horckop devět loket sukna.³⁾

O stejné délce jako horckopy bývaly v XVI. století župany a županíky. Od horckopů lišily se prostotou, ale byly též kožešinami podšívány a k zimě nošeny, jakož na svém místě znova se připomene. V Polště slula županem obšírná sukně chodící,⁴⁾ u nás nalezli jsme na odpor tomu i župany popásané, tedy velmi kratičké.⁵⁾

Nějaký krátký župánek po vlaské módě mívá jméno sukničky **vlaské**.⁶⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 220.

²⁾ Kn. kšaftů rychnovsk. mu. arch. z r. 1555.

³⁾ Solár. Hradec. 286.

⁴⁾ Material. historycs. I. 108.

⁵⁾ Arch. mu. Listiny z Evanělc. R. 1624.

⁶⁾ „Dobyl na něho pan Griespek pod vlaskou sukničkou talichu.“ Kniha komor. soudu. 189. 48. R. 1586.

Obyčejně bývá reverenda XVI. století nejobšírnější, nejvážnější mužská sukně otevřená. Byla o velikém límci a velmi širokých rukávech. Délky byla nestejná, ale krátká nebyla nikdy; to by se bylo nesrovnalo s jménem jejím. Na obraze č. 242. zřítí jasný vzor reverendy; rukávy její mají však podobu téže mody divné, o kteréž svrchu praveno při graduale třeбенickém. Rukáv totiž jsa až k lokti ohromně široký naveduon se sůží a přetrhne všecek, takže zbytek jeho visí dolů jako duté

Čís. 240.
Z graduale třeбенického
r. 1575.

Čís. 241.
Z kancionálu malostranského
r. 1572.

pachy. Při reverendě, dlouhé vážné sukni, v tomto věku není potřebí pokadě mysliti hned na kněze nebo mistra učeného. Měltě až do r. 1575 i sladovník pražský a měšťan Matouš Goliáš „sukni soukennou břebíčkovou aksamitem vůkol premovanou, slove reverenda“.¹⁾

Obšírné byly reverendy civilních lidí zvláště ony, jimž říkalo se reverendy neboli sukně „vlaské“.²⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 179.

²⁾ Daky. Misc. 92. CC. 7. Jan starší Šmerhovský mívá takovou sukni do r. 1555. Byla černá.

Na obrázku č. 243. mají všickni konšelé města Třebeň až na jednoho svrchní sukně chodící. Ač original v graduale třebeňickém jest umělecky málo cenný a po stránce kreslířské velmi vadný, podáváme jeho reprodukci přece, a to pro ony sukně české, jichž rozmanitou formu lze tu dobře ohledati. Jest jich tu devatero. Primator s vysokou čepicí na hlavě má černou sukni o širokém výložku; sukně ta není zapínací, nýbrž křídla její kladou se přes sebe. Je to letní šuba. Konšel vedle sedící má sukni též o širokém výložku, ale ta se patrně zapíná. Muž

Čís. 242.

J. Chotouňský z Chotouné r. 1567. Z brodskeho gradualu.

v biretu bakalářském sedí v reverendě. Čtyři sukně jsou tu o kožichovém límci úzkém nebo širokém. Co do barvy jsou čtyři sukně červené, čtyři černé, dvě šedé, jedna modrá. Kabátce, pokud číhají ven, jsou rudé.

Jeden druh sukně chodící o úzkém límci a křídlech po předu překládacích nebo knoflíky a petlicemi spínaných, sukně bez „faldů“ slul od počátku XVI. věku **kaftan**. Přinesen k nám z východu.¹⁾ Vokabuláře zovou kaftan též po německu „wappnrok“,²⁾ patrně ze slova vařn-

¹⁾ Obrazy rozmanitých kaftanů v Drevnostech rus. gosudar. IV. 2. 11. Též v Racinet. Le costum. VI.

²⁾ Na př. Dasipod. Bešel r. 1560.

rock, a protož zní to skoro podivně, když r. 1551 kupuje rytíř Jeníšek z Újezda svému oráči Vondrovi „sukni votáhlou vopmrak“.¹⁾ Poněvadž býval obyčejně kožichem podšitý, měli bychom ho uvéstí teprve při kožiších. Ale byly i lehké, letní kaftany o málu kožešiné. Byly i z tykty, jakož víme z Rozmlouvání Petra s pánem. V Litomyšli nošeny jsou

Čís. 213. Městská rada třebeňská r. 1575.

r. 1521 kaftany i z plátna.²⁾ V Praze téhož roku připomínají se kaftany barchanové zholá bez kožicha.³⁾ V Plzni měli kaftany karmazínové,⁴⁾ tyktové a některý také „bez rukávů“.⁵⁾

Kaftany mají pražští a jiní měšťané též v druhé půlce XVI. věku. Sladovník Plaček († 1566) měl tři, jeden „starý strhaný“,⁶⁾ v Lounech čte se r. 1576 o kaftanech soukenných;⁷⁾ výtečný doktor Šimon Pro-

¹⁾ Rukop. mus. Paměti Jeníškovy.

²⁾ Ko. arch. litom. č. 118. 217. 167.

³⁾ Dsky. Misc. 92.

⁴⁾ Kn. č. 8. 33. Arch. plzeň.

⁵⁾ Kn. plzeň. arch. č. 238.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1172. 9.

⁷⁾ Kn. arch. lounsk. č. 1. C. 47.

zenus ze Sudetu, obojích práv doktor, vzal nedlouho před svou smrtí (r. 1575) na cestu do Budějovic „kaftánek černý soukenný“.¹⁾

V [drahotním řádě císaře Rudolfa r. 1578 a r. 1605 uvádí se v cenách krejčovských jen „selský“ kaftan dvojnásobní prostý.²⁾ jakž jsme svrchu již uvedli. Na obrázku č. 244. jest muž, mající šavli, oděn kaftanem. Na hlavě má husárek. Pět lidí tu vykreslených jest vyřáto

Čis. 244. Ze strahovského kodexu (z Dobřenských) r. 1566.

z kodexu strahovského (z Dobřenských³⁾); vyšli v noci dívat se na hvězdu s ocasem; jeden z nich kreslí si nebeský obraz. Také paní zvědavá mezi nimi.

Podle županů a kaftanů mějž mezi sukněmi chodícími v Čechách svoje místo také „dalaman“, nejdelší sukně knoflíky a šňůrami spínaná. Než poněvadž „dalimon“ častěji vyskytuje se u nás mezi kožichy, račič žtoucí posečkati až do kapitoly o kožiše.

Co do zdoby mívaly na sobě mužské sukně, sukníčky a všecka jejich družina v první půlce XVI. století zřezané klíny na prsou, na rukávech, na výložkách, kteréžto zřezání bylo vůbec charakter doby.

Zřezané klíny byly vyvlačovány látkou jinou barvy buď stejné, ale jasnějšího tónu, nebo barvy docela jiné. Také byly rukávy příčnými pá-

¹⁾ Dsky. Misc. 54. 165.

²⁾ Chaos v arch. praž.

³⁾ Za všecku pomoc v bibliothece kanonie strahovské děkuji na tomto místě veledřst. p. p. biblioth. P. Wagnerovi.

skami v několik dílců oddělovány, což činilo, zvláště bylo-li řezbou nebo klíny přeplněno, opravdu barokní dojem. V brodském graduale jest Vilím ze Souova důkazem, že naši umělci byli v tom střídmi. Ten má klíny a vyvlačování na rukávech černé do černa a jen zlaté drobné hvězdičky oživují černý šat.

Prostí lidé mívali rukávy volné, jichž užívali zhusta za kapsy.¹⁾ Byly také sukně bez rukávů.

Měla-li která sukně výložky čili přednice, i k těm leckdy užito jiné jasnější i dražší látky, právě tak jako druhdy v předchozím století bývalo. Přednice choděcí hazuky, na nichž znáti dessein látky sametové, může čtoucí spatřiti na obraze č. 245., jež pan prof. Šolta pro toto dílo nakreslil. Představuje obraz, jehož malovaný original jest v chrámě sv. Michala v Chrudimi, císařova rychtáře Václava Lípu, r. 1587 zezulého. Krojové jest tu věc zajímavá ta, že rychtář nespokojil se choděcí hazukou a tak nádhernými přednicemi, ale že na to oblekl ještě plášť. Na přednice choděcích sukní pokládali i kožešinu, čímž dostala sukně podobu šuby, jakož vidíme na obraze třebeňického soudu (č. 243.).

Ozdobou sukní bývaly petlice, spinadla, knoflíky, přemování²⁾ právě tak jako při kabátech. Přemováno také stříbrnými šňůrkami (r. 1534³⁾). Obzvláště na kaftanech byly přespřící petlice, které plochu na prsou činily malebnější.

Kromě přemovaných sukní vyskytují se v době romanských mod také mužské sukně „štepované“. Na příklad pražský pekař Jelínek r. 1570 měl „sukni engliškého koumaru štepovanou a aksamitem přemovanou“.⁴⁾

Sukně oděvačky a choděcí byly šity ze všech látek. U prostých lidí nejspíše najdeš sukni vlčatou. U pánů byly sukně hedbávné, u měšťanů bujně nacházejí sukni ze suken vlaských a nizozemských; ale měli též damaškové! Po pražském advokátovi Matouši z Těchenic r. 1575 zůstala damašková sukně v pěti kópách v Židech zastavená.⁵⁾

Jednou r. 1500 četli jsme též o sukni „plstěné“.⁶⁾

Byla-li sukně mužská z plátna, říkali jí — aspoň v Náchodě — „plátenice“,⁷⁾ byla-li ze šamlatu, říkali jí, jako při ženských sukních dotčeno, „šamlatka“.⁸⁾ Kovář v Rychnově Jiřík († 1555) měl sukni flanderku.⁹⁾

¹⁾ „Kakas se vloudil do komory, a což našel, kladl do rukáva“. 1536. Kn. č. 1130. 184. arch. praž.

²⁾ Zvláště aksamitové. V Plzni r. 1561. „Sukně mužská taminová aksamitem přemovaná“. Kn. č. 3. 33.

³⁾ Pražský Adam Pikart r. 1534 odkazuje sukni přemovanou šňůrami stříbrnými a druhou aksamitem přemovanou. Dsky. č. 92.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1172. 64.

⁵⁾ Tamtéž č. 1172. 180.

⁶⁾ Reg. komor. soudu. 24. A. 6. 126. Byla to hazuka.

⁷⁾ Kn. náhod. č. VIII. Po knězi Skalickém zůstala „plátenice čínovatá vledni“.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1172. 9.

⁹⁾ Křafty rychnov. v mus. fol. 8.

Čís. 245. Císařský rychtář Lípa v Chrudimi (†1587).
Z náhrobní tabule kreslil prof. Šolta.

Co do barvy najdeš černých sukni mužských ne valně. Spíše jsou „koumarové“, to jest do modra šedivé,¹⁾ jsou také zhusta barvy bílé, do zelena, makové, blankytné, višňové,²⁾ brunátné.

Roku 1512 shledali jsme také jednoho pacholka v Praze v sukni „bílě šachované“.³⁾ „Šachované“ sukně vyskytují se v Praze ještě

¹⁾ Od počátku století pořád. Roku 1503 v Hoře. Řehák. Přísp. II. 31. Koumarové sukně ještě v kášttech píseckých r. 1673.

²⁾ Kn. káštů ronov. Vypsal Čermák. 1552.

³⁾ Kn. arch. praž. č. 1046. 83.

potom v letech následujících ne řídko.¹⁾ Roku 1535 píše Ferdinand I. do Čech a do Moravy, aby kdo kdo chytal loupežného pacholka, jenž oloupil kaplana Burše. Pacholek prý bez brady, máje sukni „červenou s barvami“.²⁾ Vyskytní se také sukně „bez vody“. Roku 1598 má takovou šamlatovou reverendu bez vody, dvěma kopami oceněnou, doktor Bazin v Praze.³⁾

Jako všechny věšdy šaty tehdejší též i sukně bývaly velmi podstatně podšívány. Týž psaný doktor měl na příklad „sukni aksamitovou suknem podšitou“. Ceněna ve 4 kopách. Jinou měl podšitou plátnem.

Přechodem k plášťům byl i při mužích kolár. Malý kolár pokrýval ramena a slul také obojek. V letech sedmdesátých dosti zhusta v Praze měli „obojky po vlásku“.⁴⁾

Ale kolár nepřestal na překrytí ramenou. Jako při paních i u mužů vzal na se podobu jakési suknice s rukávy. Na příklad čteš r. 1570 o „koláru aksamitovém černém s rukávy červené tykty modrým plátnem podšité“.

To už byl zajisté podstatný kus šatu a nikoliv jen límeček; je v naší přítčině ne bez významu, že v Kadaňsku do té chvíle zovou ten kus šatu, jemuž říkáme vesta, kolárem. (Koller.⁵⁾)

Na kolárech byly knoflíky někdy i z drahých kovů a z křišťálu; zdobeny byly koláry přemováním; okraj byl leckdy fezaný⁶⁾ a jedenkrát — r. 1582 — našli jsme v Praze také „kolár barchanový s rukávy všicek naskrze kroužky prošívány“.⁷⁾

Koláry bývaly z látek těžších než jiné šat. Bývaly aksamitové; na příklad Voldřich Prefát z Vlkanova († 1565) chodil v aksamitovém koláru;⁸⁾ ale nejčastěji byly koláry kožené (kordovanské, kozlové, losové a jiné).

Čtoucí nechať nemní při koženém koláru, že to byl nějaký sprostý kus šatů chodících. Ovšem formana rakovnického „kožený kolár“ r. 1560 nebyl nic nádherný, nebyl to šat nedělský, nýbrž šat na cestu, aniž byly vzácný ony koláry kožené, jež měl krejčí Stříbrský v Praze r. 1570 po 20 groších míšeňských,⁹⁾ a které se zhusta vyskytní v inventářích venkovských,¹⁰⁾ ale známe z garderob panských a měšťanských kožené koláry přímo honosné. Na příklad pěkný byl asi pana Mikuláše Lobkovice kolár „kožený pasomany přemovaný a dupltykyton podšitý s knoflíky stříbrnými“;¹¹⁾ i kramář pražský Lorenz r. 1576 měl nějaké pěkné ko-

¹⁾ Kn. arch. praž. r. 1524.

²⁾ Arch. c. k. m. st. d. r. Misc. č. 18. 236.

³⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 24.

⁴⁾ Kn. arch. praž. č. 1172.

⁵⁾ Stocklów. Buch der Heimat. 90.

⁶⁾ Aksamitový fezaný r. 1566. Arch. praž. č. 1172. 9.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1172. 229—234.

⁸⁾ Misc. 64. 19. desky. Jiné doklady v arch. praž. č. 1173. 285.

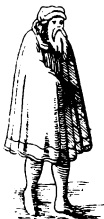
⁹⁾ Arch. praž. č. 1173. 63.

¹⁰⁾ Arch. náhod. kn. křesť. r. 1602. fol. 82. je z Bydžova „kolár bílý kožený starý“.

¹¹⁾ Arch. praž. č. 188.

lary; jeden popisuje kniha, že je „z leonské kůže s knoflíky ecovnými“, druhý, že je „kordovanský, černý chlupatý, též s knoflíčky“.¹) Nalezli jsme r. 1599 též kolár kordyanský „přemovaný tkanicemi a při něm rukávy šamlatové bez vody“.²) V dědictví Korálkové (r. 1599) byly koláry mužské losové, hedbávím podšívané a stříbrnými pasomany zdobené.³) Takový kolárek nějaký byl r. 1568 zastaven v deseti kopách!⁴)

Došli jsme k plášti mužskému. Kdo neměl sukně chodící nebo šuby, musil na se vzítí plášť po starodávnu. Praví pražská kniha o nějakém karbaníku r. 1581, že zastavil v Židech plášť za kopu a nemohl bez něho na ulici — pro hanbu.⁵)

Čís. 246.
Z biblí Melantrichovy.

Mužské pláště bývaly dvojí. Krátké a dlouhé. Dlouhé se mnoho nelišily od pláště ženských, sic by r. 1579 nemohl byl choditi Adam Vrbovecký v Praze v plášti ženském po návštěvách.⁶)

Český plášť byl jako druhdy veliký kus harasu nebo sukna při obojku nabíraného, kožšinou,⁷) plátnem, pájí neb i platkou⁸) podšítkého, barvy jakékoli — třeba pomorančové⁹) — buď holého buď pasomany i „frencly“¹⁰) přemovaného, u krku sponou a proužky spínaného.¹¹)

Obrázek takového kolového prostého lehkého pláště viz z biblí Melantrichovy v č. 246.

Složitější staly se ony pláště, k nimž v druhé půlce XVI. věku přišly obojky kolárovité. Prodloužen-li obojek tak tuze, že mohl sebou sám platiti za pláštík, říkali takovému plášti „dvojnásobný“.

Krejčí rozkazem císařským r. 1578 měli bráti od šití prostého pláště 16 grošů, od dvénásobného 20 grošů; od pláště ženského, „dobře faldovaného“, 30 grošů.¹²) Dnes vidáme dvénásobní plášť starého řázu

¹) Arch. praž. č. 1172. 165.

²) Tamže č. 1210. 141.

³) Tamže č. 1174. 105.

⁴) Tamže č. 25. 38.

⁵) Tamže č. 1120. 110.

⁶) Tamže č. 1120. 43.

⁷) „Plášť harasový králíky podšílý“ ceněn r. 1544 za 5 kop. mš. Lib. oblig. arch. praž. č. 100. 70. „Amstrdamský“ černý za 6 kop.

⁸) „Plášť platkami podšílý a planým aksamitem přemovaný s pobanského plátna“ r. 1576 v kn. arch. praž. č. 1172. 165.

⁹) V Hradci Jindř. Manual. r. 1610. 52.

¹⁰) Černý plášť „frenclemi přemovaný“ u kupce Tuchmana. 1565. Arch. praž. č. 1172. 25–30.

¹¹) V Lounech r. 1576 měl mečíř Martin „plášť šiptuchový s dvěma záponami stříbrnými a třemi kroužky“. Arch. loun. č. 1. C. 47.

¹²) Arch. praž. č. 843. 20.

na kněžích, jsou-li v chladné době při duchovní správě (na př. ve zpovědnici). Také ponocného oblékají malíři a režisеровé divadelní do pláště „dvénásobného“. Na venkově leckde do té chvíle nevymřely obšírné a těžké ony pláště, jichž doba narození jest asi půlka XVI. věku.

Byl-li na plášti límec dolů vislý, ne příliš dlouhý a stříhem některak robatý, říkali mu „plášť s netopýrem“.¹⁾

Každý plášť měl „předky“ čili „křídla“, to jest ony přednice, které se rády odchlípovaly ukazující rub. Křídla nebo předky bývaly zhusta z jiné patrnější látky pořízeny. Nejvíce křidel bylo aksamitových. Na příklad měl doktor Bano, sekretář komory české († 1596), „černý plášť soukenný vlaského sukna s aksamitovými křídly“;²⁾ Albrecht z Lehnthalu v Praze měl r. 1585 „plášť všední s aksamitovými křídly“;³⁾ i cizinec Bátory, v Praze do r. 1594 pobývajícím, měl „plášť černý s křídly aksamitovými“.⁴⁾

Dlouhé a obšírné pláště bývaly našim předkům v XVI. věku k některým obzvláštním službám. Takž našli jsme v inventářích „plášť pocestný“ (pallium viatorium.⁵⁾) Šprincl v Náchodě měl r. 1602 plášť pocestný — rudý.⁶⁾

S cestováním zajisté souvisí, zobrazují-li se kupci XVI. století přecházející v pláštích. Na rytině Sadelerové, představující pražský palác s dvorskými krámy, jsou všickni kupci v dlouhých do země pláštích. V plášti jest i mercator na české mapě Sadelerové z r. 1620,⁷⁾ ačkoli to není plášť dlouhý na cestu, ale brž plášť krátký na procházku. (Viz č. 247.). Z plášťů, které měli obzvláštní úlohu, dále připomínají se „plášť pro díšť“. Na příklad pan probošt kostela hradu Pražského měl r. 1565 „plášť dlouhý z šifachu pro díšť“.⁸⁾ Touž dobou již také tento a onen pražský měšťan má v garderobě své plášť do deště.⁹⁾

Čís. 247.
Ze Sadelerovy mapy Čech
r. 1620.

¹⁾ Zeiner. Oustí. 79. Terminus „s netopýrem“ je v artikulech cechovních při mistrovském kuse.

²⁾ Arch. praž. č. 1178. 339.

³⁾ Tamže č. 1210. 89.

⁴⁾ Tamže č. 1208. 76.

⁵⁾ Roku 1597 v zápisech dra. Borbonia, které chystá p. archivář Wagner k tisku.

⁶⁾ Arch. náchod. kn. kšaftů.

⁷⁾ Ve sbírce p. fed. P. Kheila.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1048. 87.

⁹⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 1.

Rovně s pláští dešťovými naskytají se pláště „smutečné“¹⁾ čili „pláště k zármutku“.

Také literáti v kostelích zpívající mívali obzvláštní své pláště, které se však stříhem nelišily od jiných světských; měly jen v každém spolku stejnou formu a barvu.²⁾ Podobu jich viz na obr. č. 191. Konečně máme za to, že písaři při soudech mívali zvyk sedati v plášti: máť písař městských desíti soudců pražských, Pretlík († 1583), ve své garderobě „plášť soukenný každodenní“³⁾ a v graduale třeбенickém písař stranou sedící na kathedře také oděn jest pláštěm. Toť by byl plášť písařský.

Podle dlouhých vážných plášťů oblibovány byly pláštíky krátké a kratší, kloky všelijak i šňůrkami zdobené a velmi řasnaté. Obrázek řasnatého pláště, ne právě nejkratšího, z Tituláře Brikcího r. 1534 viz pod č. 248.

Čís. 248. Z Tituláře Brikcího r. 1534.

Méně řasnaté pláštíky vyskytují se v našich knihách pod jménem **vlaských kápí** nebo kápíček. Takový nějaký klok vlaský jest na příklad r. 1512 v kutnohorském dědictví Bartoše z Prachňan.⁴⁾

Ty vlaské kloky, které byly vlastně dědictví z předešlého XV. věku, dočista ustoupily již před druhou polovicí XVI. století plášťům a pláštíkům španělským, rázovitým to kusům španělského kroje. Jeden druh španělských kápí vykládají slovníky⁵⁾ jakožto obšírný plášť tobo způsobu, který nosí plavci; má prý na sobě kuklici. Kteří v něm chodí, přehazují prý jedno křídlo přes rameno.

¹⁾ Kn. č. 1210. 27 - 34.

²⁾ Inventář kostela Týnského r. 1653: „literátaké pláště vetché, staré“.

³⁾ Arch. praž. č. 1178. 239.

⁴⁾ Rezek-Dačický. Paměti. I. 859.

⁵⁾ Nomencl. quadriling. Veleislavín. „Rejici solet a gestantibus“ (178).

Honosná kápíčka nebo plášť španělský proti tomu byl malý kousek šatu sotva záda kryjící. Viz náš obrázek č. 249., představující šviháka z doby Rudolfa II., krále českého. Je zjevno, že takové pláštíky nebyly nikoli pro obřev nebo krytí těla. Španělské kápě dobyly sobě u nás domovského práva tou měrou valnou, že ocitly se i v řádech pražských a jiných krejčířů jakožto kus misterský. Artikulové novoměstského cechu z r. 1544 ukládají totiž novotnému mistrovi kromě jiných kusů, aby ušil „byšpanělskou kápi“.¹⁾

Na obraze č. 244. vyňatém z kodexu strahovského jsou dva pláště španělské, ale nikoli nejkratší. Upozorňujeme na to, kterak malebným způsobem přehodil si první muž svůj plášť přes rameno, aby mohl črtati na tabulku.

Španělské kápě, pláště a pláštíky delší, kratší, o stojatém límci i bez něho nacházejí se hustěji u pánů nežli u měšťanů. Pan Mikuláš Lobkovičský († 1588) choďoval rád v kápi španělské „dobrého sukna aksamitem premované s předky aksamitovými“. Měšťané k španělskému úboru raději brávali sukně chodící než ony švihácké pláštíky španělské, jež kryly sotva záda. Ovšem i některý měšťan oblékal se po pánech v kápi španělskou. Již r. 1551 našli jsme v dědictví Marty z Kynšperka dvě kápě „byspaniolsky“, aksamitem premované. Byly po jejím nebožtíku mužovi.²⁾

Naskytne-li se kápě španělská nebo vlaská v inventáři muže, jenž byl došel v universitě gradu akademického, to budiž dobrý pozor! V tom případě sluje „kápi“ též doktorská nebo bakalářská dlouhá reverenda.

Na konec kapitoly o svrchním šatě oděvacím nelze nezmíniti se, že český sněm generální r. 1616 za přítomnosti krále Matiaše, obnovuje snesení předešlého sněmu budějovického, prohlásil plášť za šat oficiální, bez něhož nechat nižádný — zvláště ne ouředníci zemští — na hrad Pražský nechodí. Prý chodí mnozí „v šatech nepočetných, mnozí bez kabátů nebo rozepnutí a nenvázaní. Kdo by tak neslušně bez pláště na hrad přišel, toho mají tyrhyterové či komorníci nebo střelci v branách hradu Pražského před menší ouředníky pohnati z pokuty deseti kop grošů českých.“

Ceny plášťů v XVI. století jsou velmi relativně. Byly pláště, pokud jsme si data sebrali a shrnuli, od tří kop grošů po dvanáct. Advokát pražský Matouš z Třebenic († 1575) zastavil soukennou kápi s šesti šesti zlatými ve 12 kopách, plášť soukenný ve čtyřech kopách.³⁾

Čís. 249.
Z univ. knihovny
sign. 64 D. 193.

¹⁾ Dsky. Misc. 15. G. 11. Bardocucullus v slovnících staročeských.

²⁾ Arch. praž. č. 100. A. 1.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. 131.

6. Kožichy obojího pohlaví.

Blány, šuba, kožich, baba, kožich šubový, srdečník, prsečník, kožichový kolár, šorc, šorcelc, horckop, reverenda, putnička, župan, kaftan, dalaman; látky na kožichy; barvy, kožešina; krejčí a kožišníci.

Všecky druhy oděvaček nebo sukni chodících dosud vylíčené, mužské i ženské, bývaly pokládány kožešinou na límcích, na předcích, na líci i na rubu. Tím stala se oděvačka kožichem a podšité i posíté pláště staly se blanami nebo „futry“. Blány sluly „třířadní“, „čtyřřadní“ podle toho, kolika řadami kožešina byla našita nebo podšita. Na přítomném obrázku č. 250. jest vzor obyčejné blány nebo podšitého pláště takového, jak ho nosily staré paní. Obrázek vyňali jsme z Weigelii *Habitus praecipuorum populorum*. Autor jím chce naznačiti bábu slezskou; ale české vypadaly stejně. Jošt Amman r. 1586 ve svém díle vykreslil českou stařenu jinak, jen že bez dítěte, jehož podobu až na vysoký perlovec známe též z obrázků českých. Blány visely ženám na rameni tak, jak zříme na obraze přiloženém, anebo se zapínaly. V Praze našli jsme r. 1520 blány bobrem obložené a s kuoflíkem pozlaceným.¹⁾

Za příklad blány několikařadové přikládáme z téže knihy Weigelovy obrázek slezské nevěsty (č. 251.).

Kožešník Hálka v Praze měl r. 1520 na krámě díla hotového dvoje blány čtyřřadé králíkové hřbetové a desaterý třířadové, zaječí čtyři dvojřadové.²⁾ Toť činí úhrnem 16 blan; měl-li proti tomu jiných kožichů ženských 26, z toho lze snad usouditi, že jiného způsobu kožichy byly už v první čtvrti XVI. věku oblíbenější nežli plášťové blány. Kožichové blány dlením XVI. století mizejí z inventářů patrně. Zůstávají na konec jen cechům kožišnickým za kus mistrovský.³⁾

Mezi kožichy na předním místě v XVI. věku jest šuba nebo čuba, ona otevřená „pocitivá“ kožešinná sukně, jejíž obrázek klademe v č. 252. Vecellio (r. 1589) i Weigel skoro stejně oblékli do takové šuby českého starce (bohemus senex) vznešeného (Boemo nobile). Že by tato forma, jako zřítí na obrázku, byla nějak zvláště českou, toho říci nelze. Delší nebo kratší šuba byl šat široko daleko rozšířený. Roku 1520 jest zapísána v pramenech⁴⁾ i „česká“ šuba kuní, ale tím jménem bezpochyby míní se čuba ze sukna českého — jako čteš o sukni flanderské — a nikoli zvláštní forma ryze česká. Vzrů nádherné brokátové šuby, jak ji nosil urozený Čech, viz na obrázku č. 253., vzatém z Husovy Postilly, r. 1564 vytištěné.

¹⁾ Desky. Miscell. 80. 109.

²⁾ Desky. Miscell. 92.

³⁾ Na př. v Běldě, Ml. Boleslavi a j.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1129.

Šuba u věku XVI. sestárila; k jeho konci zůstala opravdu jen lidem úředním a starcům.

Úředních lidí vážná šuba nebývala jen černé barvy. Známe osmnáct primasů chebských od r. 1496,¹⁾ šubu mají všickni, ale černých málo.

Čís. 250.

Staršena z Weigelii *Habitus praecipuorum populorum*.

Roku 1533 jeden oděn šubou barvy lvové, druhý za ním má šubu modrou; několik primasů oděno v šuby květované hedbávné, a jeden z r. 1545 dokonce vypadá nejináč nežli jako dože z Benátek.

¹⁾ Egrische Chronik Engelhart. Rukopis univ. knih.

Délky byla šuba nestejná. V zřízení zemském Brikcího jsou zobrazení soudcové zeměští v šubách nedlouhých, a právě tak oděn král Ferdinand.¹⁾ V Miličových Zármutech církve, r. 1542 tištěných, má Pilát šubu dlouhou.

Čís. 251. Nevěsta sleeská z Weigelii Habitus.

První čubu v bibli Melantrichově r. 1549, a to s širokými rukávy má král, nikdo jiný; tím dostatečně ukázáno, že čuba i v XVI. věku byl honosný šat. Nadarmo nepraví Žalanský toto podobenství: „Tělo

¹⁾ Podobný obrázek Ferdinanda I. v šubě krátké bez rukávů, s límcem varhánkovým viz v Album přátel staroř. Red. Matějka. 1890. 8. Z rukopisu Pulav. z r. 1531, v Krakově chovaného.

naše v dobrém bydle pejchá a jest podobné sobolové šabě, která v truhle po spodu pod jinými šaty s pokojem ležeti nechce, ale nahoru se dere.“¹⁾

Podle šub za celé století panovaly při obou pohlavích starodávne kožichy, obyčejně neotevřené, zapínací. V inventářích zhusta bývají

Čís. 252. Bohemus senex z Weigelii Habitus.

kožichy určovány jmény „oblékací“, „choděcí“, „krátké“, „dlouhé“, „kožichy do země“, „votáhle“.“) Pro příklad pekařka

¹⁾ Knížka o starosti. 1610. Výpis dra. Zšbrta.

²⁾ V Nymburce r. 1581 „kožich krátký vlčkové barvy“. Kn smluv. v Praze. 1520. Kožichy krátké v kn. miscell. 92. v desk. „Choděcí“ v náchodské kn. č. XV. 222. „Oblekací“ v berounsk. invent. 1592.

pražská Mariana Chotounská měla mezi sedmi svými kožichy jeden „voblekací“ a druhý „bez rukávů do země dlubý“.¹⁾

Také nacházejí se kožichy „všední“. V Náchodě kněz Skalický († 1580) míval „kožich všední rudý beraní“.²⁾

Že i obyčejné kožichy vzaly na sebe v XVI. věku formu modernější, toť patrné z artikulů kožešních tábořských a bradeckých r. 1581. Tu se praví, že za mistrovský kus od starodávna bývalo mladému mistrovi štíti „kožich, kterýž baba slove“ — ale teď, poněvadž ten kožich už lidem neobecný, nechať ho šije komu libo „pro pořádek starej“.³⁾

Na obr. č. 254. jest pravý český kožich, v němž chodíval urozený pan Radecký z Radče.

Některý kožich byl formou svojí tak na přechodě mezi šubou a kožichem, že lidé byli s názvem na pochybě. Na příklad vypravuje o apatykáři Stanislavovi r. 1564 jeden svědek v soudě, že byl v dlouhém kožiše, a druhý, že šel pod dlouhou šubou.⁴⁾

Ba v Turnově dostal r. 1615 takový přechodný tvar i zvláštní jméno. Nazvali ho „kožichem šubovým“.⁵⁾

Kterakou mohl kožich šubový míti podobu, to domníváme se zřítí v přiloženém obrázku na největší. (Obr. č. 255.) Máť panna kožich „voblekací“ dlouhý do země, kožešinou na předcích vyložený, bez rukávů. Svou otevřeností pohodlnou upomíná kožich ten na šubu. Ženich, na pohled starý pán, oděn jest pláštěm řasnatým. Kněz je v dlouhé reverendě o širokém límci a bez kůže.

Čís. 253.

Z Husovy postilly r. 1564.

K šubám a kožichům přibýlo v XVI. věku několik odrůd; jiné přešly ze století předešlého. Svrchu řečený název „kožicha šubového“ buď omluvou, nezdaří-li se hadateli zcela přesně a avěle naznačiti rozdíly tehdejších všelijakých odrůd kožichových. Tušíme, že předkové sami neumívali vždy dobře lišiti v těch věcech sobě tak blízkých, aniž bylo v cizině jináče. Právě měšťan kolínský (nad Rýnem) Weinsberg, žijící

¹⁾ Arch. praž. č. 1210. 84.

²⁾ Arch. nách. d. č. VIII.

³⁾ Rukopis z arch. tábořsk. Kožich „babu“ měli asi kde kteří kožišníci drubdy za mistrovskou zkoušku. Čteme o tom i při kožišních v Kostelci nad Orlicí. Arch. pam. VII. 98.

⁴⁾ Arch. zemsk. listin. arcib.

⁵⁾ Kožich barchanový šubový králíkem podšitý. Arch. turnov. kšafy.

Čís. 254. Náhrobek uroz. Jiříka staršího Radeckého z Radče
v Miletičné r. 1585.

Čís. 255.

v druhé půli XVI. věku, že co rok se mění figura šatů a s ní ihned proměňuje se jméno — šuby teď zovou dlouhými sukněmi (lange röcke¹⁾).

Kožíšku malému, jenž byl jako kabátek, říkali „plíšek“ nebo „plech“, jako druhdy. Toť již starý synek šuby a kožícha. Kryl prsa, a proto mu daly slovnky staročeské jméno „prsí kožích“. V pramenech se vyskytuje dobrý jemu název český „prsečník“ i „srdečník“. (V Pamětech Jeníškových.) Srdečník byl obyčejně bez rukávů. Jíra Cibulkův byl r. 1577 oběšen v Solnici pro krádež šatů, mezi nimiž byl „kožích bez rukávů, slove plíšek“, v Rychnově komusi vzatý.²⁾ Podotýkáme, že leckde — na příklad v počátcích století v Plzni³⁾ — tomu kožíšku nedávali ani zvláštního jména. Říkájíce obšírně, že mají „kožíšek bez rukávů“.

Jindy zase zbytečně rozšiřovali slovo „plech“ v „brustplech“, z čehož vzniklo nyníšší netvorné slovo lidové **brucek**.

Proti bohejšímu popisu nelze zamlčeti, že byly plíšky a plechy také s rukávy.⁴⁾

Na obr. č. 256. má oráč zajisté „plech“ na sobě, pod nímž vy- zírá kytlice. Obyčejně však vyskytuje se v inventářích plíšek jakožto šat spodní. Byly plíšky při dolejších kraji buď rovné neb i „cejpovaté“.⁵⁾

Plíšku přibuzen byl kožíchový kolár, ježž tedy také slušno přičísti k rodině kožíchů. Ten byl krátké roucho i honosné. Nalezli jsme na příklad v Plzni r. 1551 kolár kuní červeným karmazinem pošíť.⁶⁾

Proti tomu ovšem měl kožíšník pražský Fukman r. 1603 na svém krámě pět „kolárek jehenních“ pouze po 52 groších míšeňských.⁷⁾

Jiný potomek šuby a kožícha byl kožíchový „šore“ čili „šore-pele“. Od půlky XVI. věku čítáme velmi zhusta o „šorcech ženských kožíchových“;⁸⁾ na příklad pražská měšťanka paní Alžběta z Krošvic měla r. 1599 dva „šorpecely zelené tykytové s popelícím prýmem a podbíšky

¹⁾ Zeitschr. f. d. Kulturgesch. I. 554.

²⁾ Smolná kn. soln. Č. Č. Mus. 1847. 612.

³⁾ Arch. mus. listiny plzeň. r. 1529.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1172. 36. v Hradci viz bromadu plechů a plíšků r. 1553 Orth. Hradec. 76.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1174. 164.

⁶⁾ Arch. plzeň. č. 8. 83.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1174. 163.

⁸⁾ Arch. praž. kn. č. 1172.

podšité¹⁾ Také r. 1593 měla mlynářka ve vsi Zákolanech „šorpecelc spratkový nový“ podle „ženského kožichu“ a „feřtatového mandlíku králíky podšitého“.²⁾

Že šorc byl kožich, to se v archivních zprávách zřejmě praví;³⁾ že to byl kožich dlouhý a některý i velmi honosný, to soudíme z krámných cen kožišnických: otáhlé kožichy má Fukman v Praze († 1603) jenom jehení, a cena jich po dvou kopách; šorce má nejlacinější po třech kopách, a které byly kuní nebo popeličí, i po 12 kopách!⁴⁾

Na obrázku č. 257. jest sousedka Militká v kancionále boleslavském oděna dle našeho mínění otáhlým šorpecelcem černé barvy; rukávy jeho jsou dvakrát přestříženy, aby paniče, kdyby kožich oblékla na sebe docela, vyhlížela otvory rukávovými světlejší látkou spodního šatu asi tak jako by vyvlačováno bylo.

Čís. 256. Z Paprockého Obory.

Třetí a velmi obyčejná odrůda malých kožichů byl „horckop“ i horckof. Byl rozšířen po všech českých vlastech a u všech stavů. Horckop bývala, jakož svrchu při letních šatech dotčeno, „suknička krátká“. Horckop kožešinou připravený byla tedy nejkratší čuba; byla s výložkem nebo límcem na ramenou nebo i bez nich. Byla to ona „krátká čubka“, na níž se zlobí Štelcar, že sotva ramena kryje, a že ji ďábel vymyslel. Měla rukávy a leckdy i knoflíky.

Na obrázku č. 258. jest vyobrazen českobrodský Jan Košťál, v pěkném horckopě kožešinném. Rukávy jeho jsou na ramení pošíité tmavými a světlými kožichovými „šnity“.

Horckop pošííván býval všelijakými látkami. Pražský Matouš Goliáš († 1577) měl jeden kožich soukenný liščí a druhý „liščí muchejrem po-

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 105—117.

²⁾ Manuale osady sv. Mikul. 217.

³⁾ Arch. praž. č. 1064. 121.

⁴⁾ Tamže č. 1174. 163.

šitý, slove horckop".¹⁾ V Litomyšli připomínají se r. 1570 horckopy soukenné líškami podšité,²⁾ v Berouně damaškové s aksamitovými prýmy,³⁾ v Náchodě barchanové, spratky pošíité.⁴⁾

Než jméno horckop nebývalo pevně přikládáno jedinému krátkému kožichu chodícímu. Někteří kožich domácí, čili jak staří zhusta říkali, „šlofpelc“, zvali také horzkopem. Seděl (r. 1584) hřebenář pražský doma za stolem v horckopu hřebíčkovém pěkně vystrojený — a nechtěl jíti

Čís. 257.

Kateřina Milltká z boleslavského kancionálu r. 1572.

ven do města.⁵⁾ — Tu se míní horckopem zajisté šat domácí. Jindy praví kniha docela světle, že horckop je „šlofpelz“,⁶⁾ přes to, že šlofpelc, měl-li vhod býti, nemohl než pořádnou délku míti, a horckop obyčejným svým významem je suknička krátká. Pro tu délku vyskytuje se

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 179.

²⁾ Láb. divis. v c. k. listov. v Litomyšli. Sděluje Štěpánek.

³⁾ Arch. berounský. Inventář.

⁴⁾ Arch. náhod. kn. křaftů z r. 1602.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1058. 188.

⁶⁾ O tom důkazy v praž. kn. č. 1172.

řádným „kožichům na noc“ také jméno **reverenda**. Čtemeť v dědictví pražského měšťana Pretlíka r. 1583, že měl „šlofelce jináč reverendu“. ¹⁾

Bývaly toho řádu reverendy čili šlofelce (noční kožichy Veleslavín Nomencl.) kožichy obyčejně strakaté. Na příklad primas lounský Matiaš Kolinský z Bilejova († 1576) měl „šlofelce liščí i plátnem strakatým positý“. ²⁾ A drahé byly! Medicus Kraus v Praze († 1591) měl šlofelce za 11 kop. ³⁾

Jiný druh malých kožíšků byla „putnička“. Byl-li to spodní „první kožich“, také mu říkali nešvarně po německu „leibpelc“ ⁴⁾ nebo, ba obecně též jen „**kožíšek pod kabát**“, jako se na příklad r. 1600 u pana Jindřicha Hrobčického z Hrobčic uvádí takový „kožíšek muchejrový pod kabát“. ⁵⁾

Takové putničky „pod kabát“ nelišily se asi nic od plechů či plíšků svrchu dotčených.

Ale více bylo putniček svrchních. Na příklad ona putnička mochejrová, králíky podšitá, kterou ukradli jakémus čeledínovi v Nové lázni v Praze roku 1581, ⁶⁾ tať jistě byla svrchním rouchem; neboť stála 10 kop a byla tedy honosnější. Měla-li decra Kamaryta z Rovín roku 1581 putničku tamínovou, černou se sobolím obojčkem a laloky na předcích a hřbetními popelnicemi podšitou, franclemi premovanou, ⁷⁾ toť jistě panna putničkou se chlubila jakožto rouchem svrchním a nádherným.

Také byl svrchním šatem onen kožich, jež popisuje inventář pražský r. 1577, že „slove putnička a že je tuplykytový, černý, bělíznamí podšitý, s předky popeličímí a aksamitem premovaný až dolů za 12 kop“. ⁸⁾

Čís. 258. Jan Košťál.
Z gradualu českobrodského r. 1559.

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 239.

²⁾ Arch. loun. č. 1. C. 47.

³⁾ Arch. praž. č. 61. 245.

⁴⁾ Arch. plzeň. kn. č. 35. r. 1540.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1174. 76.

⁶⁾ Tamže č. 1185. 266.

⁷⁾ Tamže č. 1060. 54.

⁸⁾ Tamže č. 1051. 88.

Tu byla tedy putnička jako krátká hazuka. Od ní asi nedělil se ničím, leč že byl zapínán, kožich ženský „se zavřeným puntem“, připomínaný po r. 1565 několikrát.¹⁾

Na obrázku č. 259. vyňatém z gradualu třeбенického (r. 1575) jest paní oděna putničkou, kteráž od podšíitého koláru hrubě se neliší. Na téměř obrázku advokát má na sobě horckop o krátkém rukávě. Barvy všech těch šatů v graduale jsou většinou světlé. Advokátův kabátec zelený, nohavice červené; panin živůtek fialový, zbytek jest tmavý.

Čís. 259 Z gradualu třeбенického r. 1575.

Cizinské příbuzenstvo našich kožichů byly nejprve kaftany, jež k nám donešeny z východu. Jméno jejich se střídá s jménem županů.

Jako v Rusi i u nás byly kožešinné kaftany všech délek. V Praze vyskytl se nám roku 1586 i „kožich popánský co kaftan“, tedy kaftan velmi krátký.²⁾ V Rychnově má roku 1555 Manda Adamova „kožíšek kaftánek“.³⁾ Místo jména kaftánu čistí často župánek. V Náchodě našli jsme několik župánků líškou podšitých.⁴⁾

Svrchu uvedli jsme kaftany lehké, tu říkáme, že těžkých kaftanů kožichem podšitých bývalo u nás více. Jakkoli v Kouřimi jsme postřehli roku 1508 kaftan „liščí“,⁵⁾ v Rychnově roku 1568 kaftan „vlčí“, a rytíř Jeníšek z Újezda podšívati dává r. 1547 děvce Ance kaftan starým kožichem zaječím,⁶⁾ nicméně tvrdíme, že nejčastěji beranem bývaly naše kaftany podšívány, a to tak, že mnohý kožich už pro svou jehennčí kožešinu slul našim lidem kaftanem. Čtemeť r. 1537 v kšaftě betlemského kněze Jana, že má „podšívku kaftanu z bílých jehňátek“,⁷⁾ a v téže knize pražské, ve které stojí psáno r. 1575, že Vojtěch Roudnický,

z Újezda podšívati dává r. 1547 děvce Ance kaftan starým kožichem zaječím,⁶⁾ nicméně tvrdíme, že nejčastěji beranem bývaly naše kaftany podšívány, a to tak, že mnohý kožich už pro svou jehennčí kožešinu slul našim lidem kaftanem. Čtemeť r. 1537 v kšaftě betlemského kněze Jana, že má „podšívku kaftanu z bílých jehňátek“,⁷⁾ a v téže knize pražské, ve které stojí psáno r. 1575, že Vojtěch Roudnický,

¹⁾ Arch. praž. č. 1048. 86.

²⁾ Tamže č. 1051. 22.

³⁾ Kn. kšaftů rychnov. v arch. mus. C. 1.

⁴⁾ Arch. náhod. kn. kšaftů z r. 1602.

⁵⁾ Lib. testam. kouř. r. 1508.

⁶⁾ Paměti. Rukopis mus.

⁷⁾ Desky. Misc. 92. 8. 6.

pražský sladovník, má „kaftánek soukenný berany podšitý“, ¹⁾ dosti zhusta čteš zřejmě, že „kožich z bílých jehnětin slove kaftan“. Nápodobně r. 1568 u kožešníka pražského Bavorovského popisuje inventář „dva kožichy ženské, jenž kaftany slovou, bílých jehnětin“. ²⁾

Jiný cizinský kožich u nás hojně užívaný byl „doloman“ nebo „dalimon“, ³⁾ „dalaman“. Byl to nejdelší kožich; ⁴⁾ byl rukávů krátkých nebo dlouhých, ale byl vždy na prsou ošňdrovaný nebo širokými petlicemi pěkně zdobený. V exempláři zemských práv, r. 1564 vytištěném, obrázek ukazuje, kterak český pán oděn dalamanem. Naše dva obrázky

Čís. 260. Z Paprockého Diadochu.

Čís. 261. Z Paprockého Diadochu.

č. 260. a č. 261., z Paprockého Diadochu vyňaté, jsou vzor dlouhého a krátkého polského dalimonu, jenž byl českým dalamanům za vzor. Kožichové dalimony vypadaly formou stejně tak, jako na obrázcích našich oba dalamany, na nichž kožešinu neviděti.

Dalamany se vyskytují v celých Čechách. Na příklad r. 1552 mají dalamany i v Ronově; ⁵⁾ v Libochovicích měl urozený Jakub Lhota z Še-

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 147.

²⁾ Tamže č. 1172. 96.

³⁾ Kupec pražský Albrecht z Lebentálu měl r. 1583 mezi šesti kožichy jeden dalimon. Arch. praž. č. 1210. 89.

⁴⁾ Důkaz v kn. č. 1121. 193. arch. praž.

⁵⁾ Z knih kšaft. z r. 1552 sděluje Kl. Čermák.

binu, regent Lobkovický, „kožích dolaman dlouhý v loži“. ¹⁾ V náhodských kšaftech našli jsme počátkem XVII. věku několik dalamanů červených a modrých, liškami podšitých. ²⁾ Když distilator Blivant kdys na Třeboni v noci vyšel „v kožili na plac za svou potřebou“ a vítr za ním bouchl dveřmi, tak že jich již neotevřel, musil tak dlouho v třesuté zimě běhati po městě, až mu půjčili dobří lidé „dalaman a pantofly“. ³⁾

V Praze dalamanů zvláště od konce XVI. věku síla. Pražané jich vídali nejvíce na lidech uherských zde pobývajících. Na příklad Bátory Václav, jenž tu v Andělské zahradě umřel r. 1594, po Praze chodil v dalamaně z červeného damašku, jindy oblékal se v dalaman fialový zelenou tykytou podšitý, a zase jindy bral na se dalaman modrý. Než červené dalamany oblíboval nejvíce. Měltě v zásobě dva modré a tři červené, šarlatové. ⁴⁾ Také pražský radní pán, Pavel Stříbrský odíval se († 1595) právě tak jako uherský magnát v doliman soukenný, liškami podšitý; ⁵⁾ rovně tak slovnutný alchymista Korálek z Těšína († 1599) chodil po Praze v „dalamaně šarlatovém červeném, kunami podšitým“. ⁶⁾ A tak i jiní stejně.

Roku 1584 vydává se na pražském soudě i o nějakých tovaryšských konvářských, kteří časem nočním z rozpustilosti jiného řemeslníka zabili, že „připravili se do dlouhých šatů po uhersku, jeden že byl v červeném dalamaně a druhý v bílém; měli uherské krátké šavle. a jeden sekal „tím šavletem“ do země.“ ⁷⁾

Všecky jmenované druhy kožichů bývaly robeny z nejrozmanitějších látek. Aniž lze říci jako dnes, že by v starých dobách jemné látky atlasové nebo damaškové bývaly jen kožichům ženským, tvrdší látky — na příklad soukenné — kožichům mužským: bývalo jednotejno oběma. Jen to vidí se někdy a pouze při urozených za rozdíl, že kožich ženský byl při stejné látce ozdobnější. Na příklad čteme v knize komorního soudu ⁸⁾ o kožiše ženském kuním červeným karmazinem podšitým s rukávy šňůrami zlatými a hedbávím spolu svazovanými.

Atlas v knihách vyskytuje se nejobyčejněji na šubách. V Hoře ceněna taková šuba atlasová počátkem XVI. věku 15 kopami mš. ⁹⁾

Damaškové kožichy měla r. 1530 paní Elška z Pilinkova ¹⁰⁾ rovně tak jako r. 1543 Mikuláš Střela z Rokyc. ¹¹⁾ V Praze jsme našli u Marty z Kynšperka jeden kožich černým damaškem podšitý, jiný damaškem

¹⁾ Arch. loun. č. 1. C. 18. 70.

²⁾ Arch. náhod. kn. kšaftů z r. 1602.

³⁾ Arch. muš. Opisy z Třeboně.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1208. 76.

⁵⁾ Tamže č. 1178. 296.

⁶⁾ Tamže č. 1174. 105.

⁷⁾ Kn. novom. č. 1120. 216.

⁸⁾ Kn. komorn. soudu 18. J. 188.

⁹⁾ Dačický. Pam. I. 857.

¹⁰⁾ Reg. komorn. soudu č. 4. J. C. 10.

¹¹⁾ Zem. desky. kn. trhov. č. 4. H. 24.

o žlutých a brunátných květech.¹⁾ A též Pavel Stříbrský, pražský měšťan, chodil do r. 1595 v damaškovém harcopě.²⁾

Hojně bývalo aksamitových kožíků i polouhedbávných, samitových,³⁾ satinových,⁴⁾ tykytových, harasových, šamlatových, mochejrových a feťatových, karmazinových. V tykytové šubě kuní na příklad chodíval lounský primas Matiaš Kolínský († 1576⁵⁾).

Podle nejdražších kožíků aksamitových mívali naši předkové kožíchy soukenné, a to ze suken flanderských,⁶⁾ francouzských a vlaských i našich českých; mívali kožíchy i z lacinějších látek, z laciného šamlatu, z obyčejných barchanů a cvilinků. Cvilink rádi brávali na „šlofpec“;⁷⁾ též tak i šamlat. Roku 1590 ceněn jeden černý šamlatový šlofpec za 57 kop!⁸⁾

Že byly i v tomto věku kožíchy plátěné, toho buď tu několik dokladů, jež spolu poslouží za popis. Roku 1523 má kdosi v Praze „kožíšek liščí černým plátnem pošíť“.⁹⁾ Chudičský holomek na Poděbradech má r. 1535 kožích plátěný.¹⁰⁾ Ale nejen chudší, i učený a důstojný mistr Vavřinec z Třeboně, druhdy administrátor arcibiskupství pražského († 1529), chodíval v plátěném kožíšku, jež pak odkázal kmotru svému, kostelníkovi Mikulášovi.¹¹⁾ Touž dobou v Plzni měla Markéta Karasová „černý plátěný kožích“,¹²⁾ v Bělé potahovali v týchže letech kožíchy „pobanským plátnem“¹³⁾ — a nápodobně jinde.¹⁴⁾

Při kožíších barchanových a plátěných dosti zhusta přičiněna bývá v knihách poznámka, že to jsou kožíchy „všední“. Tak pro příklad čteme v knize domáclické r. 1570 o „kožíšku všedním barchanem pošíť“;¹⁵⁾ r. 1544 v knize plzeňské též tak o „kožíšku všedním ženským plátnem podšíť“.¹⁶⁾

Kanavačových kožíků nalezli jsme též několik, ale byly drahé. Mikuláš z Vorličné v Praze měl asi r. 1580 kanavačový horcap za 16 kop,¹⁷⁾ a medika Krausa kanavačový kožích stál r. 1591 za 37 kop!¹⁸⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 100. A. 1.

²⁾ Tamže č. 1173. 296.

³⁾ V Hoře r. 1512. Dačlický. Pam. I. 357.

⁴⁾ V Plzni „čubky satynové“ r. 1532. Lib. testam. č. 223. 102.

⁵⁾ Arch. loun. č. 1. C. 47.

⁶⁾ „Kožích astrodamský“ v Bělé r. 1539. Umlauf. Bělá. Rukop. „Kožích flandrem pošíť“ r. 1534 v Praze. Dsky. Misc. 92.

⁷⁾ Loun. arch. č. 1. C. 16. 97. r. 1571.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1173. 187.

⁹⁾ Tamže č. 1047.

¹⁰⁾ Arch. poděbr. Reg. žlutá.

¹¹⁾ Misc. desky. č. 92. N. 20.

¹²⁾ Arch. pls. č. 223. 182.

¹³⁾ Umlauf. Bělá. Rukop. r. 1530.

¹⁴⁾ V Hradci Jindřichově r. 1553 připomíná se i „kaftan králikový černým plátnem pošíť za 2 1/2 kopy“, podle něho několik „kožíků voděvacích plátnem černým pošíť“. Orth. Hradec. 76.

¹⁵⁾ Kn. domácl. v arch. mus. 139.

¹⁶⁾ Arch. pls. č. 35.

¹⁷⁾ Arch. praž. č. 1210. 27.

¹⁸⁾ Tamže č. 61. 245.

Tot malé jmění! Možno, že kožešina kuní k té ceně více přičinila než kunavač; než buď jak buď, to zajímavě, že kanavač spojován s kožešinami tak drahými.

Co do barvy nalézáme až do bělohorských dob podle tmavých kožichů brunátných, koumarových, lvových, višňových a černých velmi zhusta — však si toho již čtoucí svrchu všiml — kožichy rudé,¹⁾ ba někdy i zelené²⁾ a blankytné i makové.³⁾ Jedenkrátě četli jsme také o kožiše „černém a bílém“. Měla ho z bílého a červeného damašku urozená Jobanka Bertínka z Dubé r. 1521.⁴⁾

Na počátku XVI. století tu a tam ještě najdeš šubu nebo kožich „atlasem měnicím posítý“.⁵⁾

Na podšívání a pošívání kožichů brány byly jako druhy „lacinější laloky“ nebo „podbříšky“ a „dražší hřbety“; některého zvířete (i z kuny) také ocas; z lišky i nožičky brány.

Kde kdo snažil se dostat na svůj šat kožešiny dobré. Který kožišník ošil kožich z braku, byl za podvodníka.⁶⁾

Kožešiny vozili k nám v XVI. věku největším dílem z Polska;⁷⁾ menšími díly z Uher⁸⁾ a ze severních měst obchodních. Poláci kupovali kožešiny, pokud jich neměli doma, na Rusi.⁹⁾

Z Polska vožen **hermelín**¹⁰⁾ (v arch. praž. č. 1172. 229. r. 1582 s „chranosteyli“ živůtek), ale toho neužívalo zhusta. Z drahých kožešin často užívaných na prvním místě jest sobolík. U měšťanů jsou kožichy sobolík na počátku XVI. věku řidší nežli u šlechtů, ale jsou pece. Markéta Hrdinová, pražská měšťanka, má sobolovou čubu r. 1535.¹¹⁾ V pozdějších letech mají sobolík šat všickni všude. **Popelice**, kožešina v předchozím století oblíbená, udržuje se pořád sic až do věku sedmnáctého, ale kdežto ještě r. 1555 má Jan Šmerhovský popelice čili novohradky na kožichu feřtatovém,¹²⁾ koncem věku sledujeme popelice spíš už jen na čepicích.

Kuniny byly rovněž též z kožichů dražších, ale přes to velmi hojně jich všude u nás užíváno ve všech městech venkovských; měšťané měli „šuby s kunami“. V polou století prodávána na venkově kunina

¹⁾ V Lounech r. 1574 „kožich votáhlý rudým sukem posítý“. Arch. loun. č. 1. C. 47. Čubka červeného damašku r. 1530 u šlechtice. Reg. soudu komorn. č. 4. J. C. 10.

²⁾ I u praž. měšťanek čuby zeleným aksam. posíté r. 1535. Misc. 92. daky.

³⁾ Šuby makového sukna r. 1521. Tamže.

⁴⁾ Tamže.

⁵⁾ Arch. loun. č. 1. C. 8. R. 9. r. 1513.

⁶⁾ Příklad z litomyšl. arch. kn. č. 120. 166. R. 1594 žaluje proto všecek cech na Zikm. Čížka.

⁷⁾ Důkaz v kn. arch. praž. č. 1051. 53. r. 1577.

⁸⁾ Uherské kúte jehenci v Hradci Jindř. 1553. Orth. Hradec. 78.

⁹⁾ Weigel. Abbild. d. Hauptstädte. 617.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. listiny 133—55.

¹¹⁾ Daky. Misc. 92.

¹²⁾ Daky. Misc. 92. V Plzni „kožich popelíčí šenaký“ r. 1561. Kn. č. 3. v arch. plz. 83.

po půl kopě;¹⁾ v Praze po 25 groších bílých,²⁾ (kůň tou dobou prodáván po 9, 10 kopách), tudy věříme, že stál z laloků kuních kožich, jež si koupil rektor university české Písecký r. 1518 v Klatovech, 11 kop grošů českých;³⁾ tudy nedivno, pokládala-li sobě r. 1553 narozená Salomenn z Kralovic „kožich kuní černým damaškem pošíť“ čtyřicet kop grošů českých!⁴⁾

Jeden měšťanský kožich „s králíky a s kunou“ r. 1565 stál v Praze za 13 kop,⁵⁾ a paní kupcová Zejdlhuberová v Praze dala muži svému dělati kožich kuní dle svědectví, r. 1589 zapsaného, za 70 kop, aby „jí měl památku, až umře“.⁶⁾

V sousedních Rakousích byly kuní kožichy počátkem XVII. věku i po 200 tolařech.⁷⁾

Z rysů, bobrů, norců, nesyťů, lasic, genetek ani z vyder nenajdeš kožichů mnoho. Kožešiny ty byly spíše jen k prýmům a lemům. V Praze řeč o norci nejprve r. 1553. Dí se, že panna Dědivalská měla totiž na kožiše norcové výložky.⁸⁾ Bobrový kožich dlouhý, plátnem merhovaným podšíť měla paní Pětikorunová (t. j. majetnice domu „U pěti korun“ v Praze) r. 1570.⁹⁾

V první půli XVI. věku byly vydry po 15 a 20 groších, bobří hnedle po kopě. V letech potomních bylo dráž. Kožišníci pražští měli r. 1564 v kotcích vydry po jedné kopě 38 groších.¹⁰⁾ Vydry prodávaly se i na lokte. Roku 1559 stál loket vydry 12 denárů.¹¹⁾

Také dosti řídké byly tchořové kožichy.¹²⁾ U kožišníka v Jindřichově Hradci, u Bartoše, ceněn r. 1553 „kožich tchořový votáhlý šamlatem pošíť“ za dvě kopy. Jednu kůži tchořovou cenili tehda v devíti groších. V Praze byl r. 1544 kožich tchořový¹³⁾ za 11 kop míš. Tou dobou nejdražší korec žita byl za $\frac{1}{4}$ kopy. V tomto století z bělizen najdeš tu a tam některou ženskou šubu, kožich nebo blány. Panna Markéta z Otradovic měla „dvě čubky podšíť bělizenami“.¹⁴⁾ Pražská paní Pětikorunová († 1570) chodila v kožiše „břebíčkovém damaškovém, bělizenami podšíť“.¹⁵⁾ Bohatá plátenice pražská Alžběta († 1564) měla „bělizenové blány s dvěma knoflíky stříbrnými“.

¹⁾ Orth. Hradec. 76.

²⁾ Arch. praž. č. 1172. 8.

³⁾ Pfrogner. Kirchengesch. z r. 1805. 166.

⁴⁾ Půhony. Komorní soud. 15. J. 39.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1172.

⁶⁾ Tamže č. 1054. 167.

⁷⁾ Pröll. Progr. gymn. Wien. VIII. 1888.

⁸⁾ Dsky. Misc. 92. 66. 2.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1172. 55.

¹⁰⁾ Tamže č. 1172. 5.

¹¹⁾ Arch. náchod. kn. křesťů. VIII.

¹²⁾ Arch. praž. č. 1172. 15. Tu ho má r. 1567 řezník.

¹³⁾ Lib. oblig. č. 100. 70.

¹⁴⁾ Soud o ně r. 1532. Kom. soudu kn. č. 4. J. F. 8.

¹⁵⁾ Arch. praž. č. 1172. 55.

Pražský kožíšník Hálka měl r. 1520 v dílně své všelijakých kožešin na kopy, ale bělizen jen 130.¹⁾

Některý horckop podšit byl také **divokými kocoury**; ²⁾ jinaké kožešiny kočíři se nikterak nechtěli kožíšníci dotýkati. Nejhorší nadávka jim bývala **kočkářů!** Jen jedinkrát našli jsme kožich kočíři, a to u rytíře Jeniška z Újezda r. 1559.³⁾

Některý kožich **zajíc** byl podšit, ⁴⁾ některý **vlky**. Blánky zajíc prodávány r. 1553 v Hradci Jindřichově za kopy; v Praze ceněna r. 1568 21 zajčína vydělaná za kopy. Kožichy vlčí připomínají se v Praze za celé století; ⁵⁾ v Litomyšli župany vlčí ještě r. 1633; ⁶⁾ v Rychnově podšívají r. 1625 vlčinami také dalaman.⁷⁾

Kůže mladého vlka cení se v polou věku za šest grošů, z čehož mimoděk patrno, že tu mívali vlků dosti. Veliký kožich vlčí tou dobou počítán za tři kopy; ale našli jsme v Praze r. 1590 soukennou čubu vlčí za 20 kop míšeňských! I urozený pán stál o vlčí kůži. Přítel Jošt Rožmberský z r. 1526 Soběslavským, aby mu poslali kůže tří vlků, které zastřelili, že jim je zaplatí.⁸⁾

Největší počet kožichů našli jsme podšitý **liškami**, **králíky** a **jehňaty**, právě tak jako u věku předchozím i potom následujícím.

Byly to kožešiny chudých lidí, ač panstvo jimi nikterak nepohazovalo. Stran lišek vyslovuje Paprocký dle Dubravia princip urozených pánů, že liščí kožichy přináležejí mladým; ⁹⁾ staří mohou baliti se v lepší, nádhernější kožichy. Proto také píše r. 1557 Anna z Rožmberka svému nejmilejšímu pánu, aby synkovi Adámkovi, „poněvadž se zima přibližuje, ráčil kázati koupiti liščí futro na podšívku na dlouhej kožíšek“.¹⁰⁾

V Praze chodíval primas novoměstský Kulíšek († 1577) v „kožiše nožičkami liščími podšitým, na němž sukno černé a dva haklíky střibrné“. Kateřina švadlí, jinakě pražská domácí paní, r. 1555 mívala na sobě „čubku voděvací liščí samitem pošítou“.¹¹⁾ Roku 1506 zastavena v Praze v Židech čuba liščí hřbetová v šesti kopách; ¹²⁾ v Kouřimi prodán r. 1519 kožich liščí za 11 kop grošů českých! U Bartoloměje, vinopala na Senném trhu v Praze, r. 1569 cenili krávu za čtyři kopy a kožich liščí šamlatový s dvěma sukněma za 20 kop, vše míšeňských.¹³⁾ Pan

¹⁾ Dsky. Miscell. 92.

²⁾ Arch. lounský. I. c. Též arch. praž. č. 1172. 171--177.

³⁾ Rukopis. mus. str. 465.

⁴⁾ Arch. v Litom. 118.

⁵⁾ Dsky. Misc. 92. Arch. praž. č. 1178. 187.

⁶⁾ Lib. divis. arch. litom. Sděluje Štěpánek.

⁷⁾ Kn. káští rychnov. 106.

⁸⁾ Arch. mus. List. soběslav.

⁹⁾ Vlastně prý řekl za krále Ludvíka lakomý Tunkl, že mladí páni „krví mladou se zahřívati mohou, jestliže pak kožichů potřebují, liščí jim jakožto mladým přináležejí“. Paprocký. 197.

¹⁰⁾ Tischer. Kopiar. 96.

¹¹⁾ Dsky. Misc. 92. CC. 9.

¹²⁾ Arch. praž. č. 1128.

¹³⁾ Dsky. Misc. 81. 16.

doktor Bazyn, r. 1598 z Prahy odběhlý, měl „kožich dlouhý soukenný liškami podšitý za 16 kop mš.“¹⁾

Tyto příklady stačí o ceně a užívání liščin;²⁾ jenom to budiž ještě dotčeno za zvláštnost, že liškami rády podšívaly pražské měšťanky své živůtky.³⁾

Králíky nejlepši vozili k nám z Polska a z Nizozemí. Naše králičina byla nedraba. Roku 1520 koupil tisíc králíků za 18 kop míšeňských v Praze kožišník Hálka.⁴⁾ U kožišníka pražského i venkovského od polou věku cenili sto králíků od kopy grošů českých⁵⁾ po tři kopy.⁶⁾ Tisíc králíků za 30 kop jest i v Hradci Jindřichově i v Chrudimi i v Rychnově.⁷⁾ „Futro králíkové bílé, tedy vlastně všecko podšití kožíkové, kupováno nejlacněji po dvou i třech kopách (liščí po sedmi); kožíšek ženský šamlatový králíky podšitý ceněn v Praze r. 1544 v sedmi kopách míšeňských;⁸⁾ r. 1570 v půl šesté kopě.“⁹⁾ Kožich z králíků polských s předky kuními šacován r. 1568 v Praze za 13 kop!¹⁰⁾

Kůže ovčí byly černé, bílé, šedivé. Jehnětiny brávali nejraději ze zvířat nedořelých. Zvali takové kožešiny „spratky“. Jakkoliv kůže všelijakých nevypělých zvířat slula „spratkem“, přes to nejobyčejnější rozuměti jest v pramenech jehnětinu.

Lepší nějaká jehnětina slula šerlink; soudíme tak z cechovních artikulů táboreských r. 1581, jimiž se zakazuje, aby kožišník k šerlinkům nepřičiňoval jehnětin;¹¹⁾ a kromě toho ještě ráznějším svědectvím je nám zpráva r. 1520 o pražském kožešníkovi Hálkovi, že ze tří kop jehnětin udělal „dva kožichy, čubu, tři plechy jehněcí a dva plechy šerlinkové“.¹²⁾ Tu jistě patrně, že šerlink jest nějaká vybranější jehnětina. Jdeme-li po německém slově scheren, mohl by býti šerlink ovce po první střihu, tedy ne již jehně, alebrž ovce dospělá a přece ne stará. Spratek cenili v Hradci Jindřichově r. 1553 po dvou groších, šerlink vydělaný po osmi groších; v Praze o málo později bylo 100 spratků zdejších za půl páté kopy míšeňské, sto „nidrlantských“ za pět kop.

Kožich spratkový byl v polou věku jen po dvou kopách; r. 1544 počítali kožich černým sukem vlaským pošíť spratkový za tři kopy; „plíšek jehněcí dole rovný i cejpovatý“ byl r. 1603 v Praze po kopě mš.;¹³⁾ šorc bílých spratků r. 1568 za čtyři kopy.

Byly tedy spratkové kožichy všech nejlacnější.

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 24.

²⁾ Jiné zapasány v kn. arch. praž. č. 1174. 181.

³⁾ Příklad v kn. č. 1173. 55.

⁴⁾ Miscell. Desky. č. 92.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1172. 8.

⁶⁾ Orth. Hradec. 76. Počítají 100 králíků za dvě a tři kopy míšeňské.

⁷⁾ Kn. kšaftů rychnov. z r. 1555.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1172. 5.

⁹⁾ Lib. oblig. 100. 70.

¹⁰⁾ U krejčího Stříbrného. Arch. praž. č. 1172. 63.

¹¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 31.

¹²⁾ Kn. táboreská. Naše slovníky „šerlink“ vyložití neumějí.

¹³⁾ Desky. Miscell. č. 92.

¹⁴⁾ Arch. praž. č. 1174. 164.

Čtenci zajisté všiml sobě tu a tam té patrné snahy našich starých milých parádníků, že nepřestávali na jedné kožešině při svém kožiše. Obvyčejně bývala na šatě dvojí kožešina, jiná na výložkách, jiná na spodku. Čtemeť o „kožiše muchejrovém bělíznamí podšitém s vejložky kuními“;¹⁾ jindy čteme o „kožiše oděvacím králíkovém s předky liščími“.²⁾ Na kožichu urozené manželky Jana Mikše Hrobčického sdrážily se lišky s kuvami. Víme to ze žaloby Hrobčického, an viní r. 1558 kožešníka Vidaurka, že máje kožich spravovati „vyňal zadek a starými liškami ho nastavoval, a kunami také že byl kožich obložen, i v těch nepořádně se zachoval, neb některé kuny vopak vlasý obrátil“.³⁾

Kterak kožišníci kůže ke kožichům upravovali, o tom znamenitá správa v rukopisných pamětech rytíře Jeniška z Újezda.⁴⁾ Ten pozval si r. 1545 na tu práci kožišníka z Klatov. Kožišník namočil kůže ovčí, jarlinky, jehenci, liščí do dvou kádí a máčel je první den asi dvě hodiny; nazejtří je vybral a donesl k řece, kde je pral; potom opět jsou do kádě namočený. Pak jsou kůže strouhány a do kvasu dávány. Kvas pořízen z půl druhé čtvrtce monky rezné, z půl kbelce a půl mírky rezných otrub a z pěti mírek soli.

Ty kůže každý den ráno a večer kožišník překládal z jedné kádě do druhé. To trvalo nad týden; potom kůže z kvasu celý den v světnici vyvěšoval a strožil na bidla, kdež visely za několik dní. Když je s bidel sňal, šatem mokrým je smáčel a složiv je do koše kamením přiložil za den. Po tom dni na železe je strouhal a na noc vždy slanou vodou potíral a moukou posepal a zase strouhal. Na konec je vymrskával, a kde co natrženého, sňával. Všecka ta práce trvala asi čtyři neděle. Koží bylo 80 a od jedné platil rytíř po 1 groši míšeňském. Z nich ušity tři větší dětské kožichy za 30 grošů, tři menší za 18 grošů, pět kožichů děvečkám za 25 gr.

Při drahotě kožešinného šatstva jest dosti podivno, kolik kožichů mnohý a mnohá v almafi své chovali. Na příklad v Lounech Kateřina Vorlíčková, měšťanka, měla r. 1575 čtyři, mezi nimiž jeden „s aksamitovým životem“.⁵⁾ Nepatrný zeman Jakub Lhota v Libochovicích († 1594) zanechal po sobě sedm kožichů, z nichž dvě šuby liščí, horekopy tři. Urozený Mikuláš Lobkovic r. 1588 měl osm kožichů, z nichž dva sobolové, dva kuní, jeden rysový, jiný popeličí, dva liščí.⁶⁾

S šitím kožichů mívalo obecenstvo asi svízěl pro neustálé hádky krejčíů s kožešníky. Roku 1495 vymohli si kožešníci od Vladislava majestát, že krejčí nesmějí v řemesle zdělavati chlupatin; svršek ovšem zase neměl šíti kožešník. Proti drahé práci kožešnické vydal císař Rudolf r. 1578 svůj řád drahotní, v němž dí, „aby v každém městě dvě osoby — jedna z ouřadu, druhá řemesla krejčovského nařizeny byly, aby kožešníci

¹⁾ Arch. praž. č. 1210. 27.

²⁾ Tamže č. 1172. 9.

³⁾ Tamže č. 990. 87.

⁴⁾ Rukopis mus. str. 65.

⁵⁾ Arch. lounský č. 1. C. 47.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1178. 188.

oupravě vydělávali kůže chlupaté a od podšívek mnoho nebrali.¹⁾ Slibuje císař, kdo nad slušnost draho bude prodávati, tomu že zboží se poběře. Kdyby který kožešník falšoval kůži, od lidí lepší bera a horší dávaje, ten že bude trestán jako zloděj.¹⁾

Obarvil-li kožešník kůži a prodal-li ji věrně za obarvenou, nepokládal se za klamače.²⁾ A barviti kožešiny umívali místěi ode dávna. Z kunin umívali robiti soboly. Barvivo si pořizovali ze stříbra v lučavce nebo v spiritu nitri rozpuštěného. Prve než jali se barviti kožešinu, natírali ji kamencem, aby barvivo důkladněji pak drželo.³⁾

Že u nás v XVI. věku barvili kožešiny, to víme bezpečně. Vždyť jest zapsáno v pražské knize (č. 1172), že r. 1568 prodán kus „barveného“ bobra za 30 grošů míšeňských. Nebarvený byl by stál dvakrát více.

Gay vypočítává, že v polou XVI. století ve Francii k šatům užívali dvacaterou sedmerou kožešinu.⁴⁾ V českých pramenech shledali jsme bez mála tolikéž.

Koncem století XVI. leckdy a leckde vyskytne se zvláštní „futro“ pod šaty. Slove bambáskové. Šaty s futrem bambáskovým kupují se u kožešníků a ne právě lacino. V Praze ceněn v letech devadesátých „plášť nebo futro bambáskové“ u kožešníka ve 12 kopách míšeňských.⁵⁾ V Lounech jsme r. 1594 našli i „šlofpec popelatý z šamlatu bez vody bambáskovým futrem podšitý“.⁶⁾ Nevědouce bezpečně, co futro bambáskové jest, přidáváme je k zboží kožešnickému. Čtoucí pomní seznamu látek svrchu položeného, v němž pravdě podobně vysvětlen bambásek za zpracovanou bavlnu v jakous vatu (str. 363.).

7. Mužské nohavice.

Kalhoty; femoraly, sedění; plundry, pludrksás; kalhoty pytlaté; poctivice duté; gatě; podšívka; krytl, kapsy; vyvlačování, přjmy; knoflíky; nohavice ze všech látek; nohavice zvířecí; koženky šmelcované; šle; lidé bez kalhot; nohavice ženské.

Starodávné nohavice čili škabryně,⁷⁾ kryjící nohu celou od boků po patu, v XVI. věku rozpálily se. Vznikl, jakož svrchu dotčeno, „kalhot“, „galihot“, (v Rychnově „kaliant“), jenž kryl stehna, a vznikl „punčoch“, jenž kryl lýtku.

Kdy a kde se toto památné rozštěpení vylihllo, o tom jsou v cizích literaturách sporná mínění, jimiž čtoucího ušetříme.

¹⁾ Chaos v arch. praž.

²⁾ Historia de gentibus septentrionalibus autore Olao Magno Gotho, archiepiscop. Upsalensi r. 1555 vykládá o falšování kožešin.

³⁾ Weigel. Abbild. der Hauptstände. 617.

⁴⁾ Gay. Glossaire. 741.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1174. 164.

⁶⁾ Arch. lounský č. 1. C. 18.

⁷⁾ Jméno v Manualníku Korandově. 16. Ještě u Štelcara.

Nám zdá se, že sedlák ukázal tentokrát cestu pánům. Na obrazech našich z rozhraní věku XV. a XVI. mají sedláci krátké čili stehenní kalhoty do bot, při nich začasť „punčoch“, kdežto šviháci nosí ještě pořáde dlouhé nohavice jako u věku předchozím.¹⁾ Sedlák došel punčochu a stehenních poctivic asi zcela přirozeně; mívaltě také dlouhé nohavice druhdy jako stavové jiní, ale ty nohavice osvědčily se jakožto nepraktické: jakmile rozedřelo se a vylezlo koleno, bylo rozštěpení nohavic ve dva díly, byl „punčoch“ (bunds Schuh) a „kalihot“ věci hotovou. Který člověk prostičký neodhodlal se k oněm dvěma kusům a ouzkých dlouhých nohavic také nechtěl na se bráti, musil chtěj nechtěj dáti dlouhým nohavicím formu širokou, ne podobnou našim nynějším futrálům. Důkaz toho obrázek v biblí Severynové z r. 1537. (Náš obr. č. 204.)

Stehenním nohavicím obvykli říkati v XVI. století kromě „kalihoty“ též „poctivice“, „femoraly“;²⁾ a byly-li kalhoty velmi kratičky, sluly „sedění“ čili německým blaholem „ksás“.³⁾ Jméno „spodků“ vyskytuje se teprve v XVII. věku;⁴⁾ ale spodní nohavice (podvlékačky) oblékány v zimě pod svrchní kalhoty již u věku XVI.⁵⁾

Kalihoty, femoraly a ksásy bývaly více než jiný šat hned od prvo počátku svého klínování, řezány, vyvlačovány; také jevíly snahu rozšiřovati se, čímž vznikl v Němcích zvláštní kalhot obšírný veskrze rozřezaný, jemuž naši říkali **pludrhuzny, pludrksas** (v Rychnově pradrksas), **plundry**, nebo lépe a po česku **kalihoty pytlaté**.

Klíny dvojí řadou nad sebou vyvlačované ukazuje obrázek Vávry mečíře v brodském graduale z r. 1559 (náš obr. doleji). Je to pohled nikoli nesličný. Proti tomu plundry, které má Samson a kat v Melantrichově biblí nebo voják v Husově Postille (z r. 1564), jsou vzory nemotorné neskromnosti a rozmařilosti dětinské, třebať nebyly ještě ani tak protimyslny jako pludrksasy některých německých lancknechtů pověstných, které podle dřevorytin Ammanových tak obšírný byly, že visely téměř k zemi jako sukně ženská a při tom tak strakaty a povlačovány, že ze svrchní látky kalhotové nic nezbylo než dlouhé femeny a porty, pod nimiž a mezi nimiž hojně chuchvalce spodní látky⁶⁾ vyčníhávaly.

Přikládáme obrázek (č. 262.) lancknechta z kodexu strahovské knihovny. Na něm jsou ony nepěkné plundry. Jsou patrný femeny svrchního kalhotu a mezi nimi válí se hromada látky spodnější. To byly ony nevkusné německé plundry, proti nimž se kázalo a kteréž úřady zakazovaly. A podobá se, že i v samých Němcích kromě lancknechta, kromě

¹⁾ Viz Život sv. Pelag. v Život. Svatých. Miniát.

²⁾ Femoralia frc. femorale; feminalia; feminale; culottes; braie à homme, braie de femme. To jméno po vši Evropě.

³⁾ Ksás = superior brachiarum pars, pudenda et femora obtegens. Nomenclator Veleoslavínův. 184. Gesäss.

⁴⁾ Našli jsme je r. 1660 v zápiscích Štěpánkových z arch. litomyšl. Lib. divisionum.

⁵⁾ Zeitschr. f. deut. Kulturgesch. I. 565.

⁶⁾ I 80—100 loktů látky na ně vyšlo. Hefner-Alteneck. 599. Náš Veleoslavín v Politii vypravuje s hrůzou o jakémś lancknechtu, jenž spotřeboval 99 loket tykty na vyvlačování nohavic i kabátu.

rozpuštěného některého šlechtice a kromě bujného mladého řemeslníka nebo studenta potulného žádný slušný člověk do oněch nejbujnějších plundrů se neobouval.

Přestáváno na střídmější formě. V českých inventářích jest vyvlačovaných kalhot síla. Někdy se tím míní kalhot na zdobu svou poněkud profezaný a podoby slušné, jindy však za tím jménem jsou opravdu plundry. Ještě koncem XVI. věku čteme v pražské popisní knize o „poctivcích dělaných po německu a vyvlačovaných černým satínem“.¹) Určení „po německu“ svědčí o plundrech. V krejčovském řádě města Jablonného z r. 1592 nazývá se novotnému mistrovi, aby šil za kus mistrovský „poctivce švýcarské“,²) a ze zprávy Jiříka Závěty³) o korunování Matiašově r. 1611 dovidáme se, že nohavice švýcarské byly ze šnýtá červených aksamitových, povlačované bílou tykytou. Tedy zase plundry.

Také kalhotů sřejmě plundrových či pludrksásů dost a dosti v knihách sesbíráš. Vždyť už onen nešťastný zloděj Jíra Cibulkův, jež r. 1577 oběsili v Solnici,⁴) sám sebral v Rychnově pludrksás, v Svitavách tři, v Skutči též jeden pludrksás a v Čáslavi „plundry — a jiné kalhoty“. V Praze chodíval v pludrksáse na příklad Albrecht z Lebenstálu, kupec na Koňském trhu, maje kromě pludrksáse ještě čtvero jiných poctivců tykytou podvlečených.⁵)

Ačkoli české plundry té nemírné obšírnosti nebyly jako německé, nicméně široky byly podle pojmů nynějších přece z míry dost. Vímeť na příklad, že r. 1565 krejčí Tesař dělal „pldrhuzny“ ze ženské sukně nebo z mužského pláště velikého;⁶) také víme, že r. 1572 jeden pražský sklenář ukradl kdesi pět konvic a „měl je v pludrhuznách“.⁷)

Ale jménem plundrů nesmí se dáti badatel mýlit! Čechové zvali naposled kde které široké nebo nadité kalhoty plundrami už pro samotnou šířku jejich.⁸) Plundrami byly jim na příklad ony široké kalhoty, jimiž oděni jsou kupci na Sadelerově rytině Vladislavského sálu.

262. Lancknecht r. 1581.
Z kodexu strahovské knihovny
(z Dobřenských).

¹) Arch. praž. č. 1172.

²) Arch. mus. list. z Jablon.

³) Univ. knih. č. 54. B. 131.

⁴) Č. Č. Mus. 1847. 612.

⁵) Arch. praž. č. 1210. 39.

⁶) Tamže č. 1048. 134.

⁷) Tamže č. 1050. 216.

⁸) Nomenclator Velislavínův: pludrhosy = nadívané nohavice. 496.

Tedy při českých plundrech nebude vždy potřeba myslet na ono přebujné německé vyvlačování lancknechtské. Soudíme tak, čtouce na příklad, že r. 1570 měl krejčí Jan Stříbrský na skladě „čtyři soukenné pludrhuzny po 20 groších, 20 párů pludrhuznů z černého plátna po 10 groších, 15 párů pludrhuznů plátěných bílých po 5 groších.“¹⁾ Toť jsou přece kalhoty nějaké hodně prostické.

Ba některé plátěné „plundry“ budou již šatem spodním! Jsouť na příklad v popise svrchků ctihodného faráře svatomichalského Jindřicha r. 1584 plátěné plundry počítány hned při „vinutí“ čili prádle.²⁾ Pan farář jistě nechodil v bílých plátěnkách po ulici. První kalihoty, jež se zřejmě zovou „podvlékacími“, našli jsme ovšem teprve r. 1606. Byly z černého barchanu.³⁾

Zatím co u nás panovaly všelijaké poctivice nebo galihoty stehenní vyvlačované i obšírné plundry, ať svrchní ať spodní, vyvinovala se ve Španii, Francii, Itálii a v Anglii nová nepěkná moda kalhotová. Galihoty totiž ztrácely řasy, krátily se i nabubřovaly se vycpaninou. Dostaly formu melounu nebo kuli či bubnu z karet. Naši jim říkali **poctivice španělské** a někdy i **poctivice duté**. Též dosti zhusta za slovem „**ksas**“ skrýval se dutý románský kalhot.

Při tom kalhotě zase znova nastoupily službu **nohavice ouzké, dlouhé, přilehlé**, celou nohu až do stěhvice kryjící. Někdy se vyskytují se jménem „**tažených poctivic**“. Panstvo nejraději nosilo k španělským krátkým bubnům pletené hedbávné trikoty, jimž u nás říkali „**tkané nohavice**“ nebo leckdy také „**štrymfy**“, které však ještě v letech osmdesátých velmi byly drahé.

Vyšší stavové zobyčejnili si u nás brzy tuto modu. A měšťané nezůstávali dlouho za pány. V kancionálech pozoruješ již v letech padesátých tu a tam dotčený španělský kalhot; nejprv ovšem formy střídmé (viz obr. 263.), ke konci věku pak i tak podivného baroka, jako ukazuje sluha při svatbě v Galilejské Káni v jednom kancionále universitní knihovny z r. 1597,⁴⁾ nebo jako vyobrazen Václav Diblík z Votína r. 1581 v kouřimském graduale. Na přítomném obrázku (č. 264.) jest jasný vzorek španělského kšasu s úzkými nohavicemi. Kšas je vydut a pruty na něm jsou plasticky buď přišity buď vyšity tím způsobem, jako jsme svrchu vykládali jméno lenýře při kabátě. Kabát pánův je popánský vycpaný a jako prošíváný. Na plášti pánově visí podivný límec. Obrázek jest vyňat z malostranského kancionálu, r. 1572 pořízeného.

V inventářích městských zřejmě čteme o poctivicích španělských a dutých teprve od r. 1570.⁵⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 63.

²⁾ Tamže č. 1173. 8.

³⁾ Tamže č. 1174. O šlafhuzách mluví litomyšl. kniha lib. division. v c. k. listovné r. 1654.

⁴⁾ Č. 17. A. 3.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1172.

Není snad potřebí zvláště dokazovati, že podle španělských dutých kalhotů všechny ostatní starší, ba i starožitné druhy poctivíc a nohavic žily a kvetly. Pořád přicházejí ti na oči v inventářích „kalihoty s punčochem“ — tedy forma starší podle „nohavic s ksásem“ a „kalihot s nohavicemi“, tedy podle formy novější, a tu a tam spatříš i „poctivice dlouhé“, tedy formu nejstarší.

K těmto všelikterakým poctivícím a nohavicím připojují se u nás „ksáasy vlašské“, kteréž asi, soudíc dle obrázků, neliší se od španěl-

Čís 263. Z broského gradualu r. 1157.

ských, a kromě toho vyskytují se u nás v době Rudolfové nezřídka též „uherské gatě“. ¹⁾ Že v modrých anebo v červených uherských gatích chořoval v Praze do r. 1594 Václav Batory, ²⁾ to neřívno; ale že se dostala „červená gatata“ i na krámy pražské, kdež r. 1608 cenili je pár po půl druhém rýnském, to svědčí o tom, že naši lidé v nich také chořovali. ³⁾

¹⁾ Střih gatí uherských nebo „hejduckých“ viděli jsme v knize táborských krejčí r. 1717 Mazaným narýsovaný. Dle něho by to byl kalhot krátký jen po kolena, dole knoflíky zapínaný. Je v lidovém kroji dosavad.

²⁾ Arch. praž. č. 1209. 76.

³⁾ Tamže č. 1174. 880.

Od počátku XVII. věku patrně hynou u nás propané, „duté“ nohavice španělské a převahu nad nimi dobývají sobě kalihoty francouzské úzké nebo ony široké, jež zove Lomnický „faldovanými“. V Němcích sluly souvěkovcům „geysenhosen“, podle hrdinných obránců své vlasti Geusů nizozemských.¹⁾ Vzory jejich zřítí na obraze literátů prachatických (č. 191.); jiný vzorek z r. 1620 podáváme číslem 265. Obraz představuje vznešeného pána z české mapy Sadelerovy.

Všecky všudy poctivice a sedění byla podšívána. Při španělských kalhotech rozumí se věc sama sebou; bylyť takové kalhoty jako „mode-

Čís. 264.
Z malostranského kancionálu
r. 1572.

Čís. 265.
Bohemus nobilis
z mapy Sadelerovy r. 1620.

race“. Ale i kalhot lehký mívál podšívku. Obyčejně plátěnou.²⁾ Stříbrtí kupují r. 1537 servusovi svému sukna dva lokte po 48 groších na nohavice a platí zároveň „za podšívku pod nohavice 13 grošů“. ³⁾ Čeládka zámku jindřichohradeckého dostala r. 1564 postav žlutého sukna na podšívku nohavic za půl druhé kopy grošů.⁴⁾

Vlaské poctivice urozeného pána z Hradce Jindřichova byly r. 1573 opravovány suknem červeným a černým a vycpány vlasy koňskými, jež

¹⁾ Zeitsch. für die Kulturgesch. I. 775.

²⁾ „Galiboty aksamitové plátnem podšité“ — v arch. praž. č. 1173. 885. a j.

³⁾ Arch. plzeň. č. 184. 228.

⁴⁾ Arch. hradecký. Oúty panaké.

koupeny za 36 grošů. Před tím r. 1565 platí se 4 groše kloboučníku „od vymrskání dvou liber bavlny J. M. paau pod nohavice.“¹⁾

Nohavice, kalhoty a kašasy mívaly „krytí“, jež se odvažovalo a přivazovalo. Urozený Zikmund Kej z Hirsfeldu r. 1562 rozpustile volal: „Já hned s krytím choditi nebudu, dám je sobě vypárat, čerta-li bych se s ním vždycky rozvazoval!“²⁾

Na trhu v českých Benátkách r. 1546 tuze lály a „promlouvaly ženy poctivé, že pan Adam Leva z Brožánek vohavně tak chodí bez sukně v nohavicích majíc krytí odvázané po jedné straně.“³⁾ Protož volá Lemnický, aby Bůh a lidé nenáviděli ty šelmy, ježto mají tvárnost lidskou, jazyk český, oděv cizozemský — „a dole hanebné věci těla svého nestydatě odkrývají.“⁴⁾

V kalhotech bývaly kapsy. Když nechtěl r. 1588 v pražské hospodě Zbiroh platiti, sáhla mu šenkérka do „poctivic a řekla: kde máš kapsu? a vyňala půl tolaru.“⁵⁾ Také tehdejší zloději umívali do „kabeš“ čiperné sahati. Roku 1590 Krištof Pray, příjev do Prahy, „v hospodě řetěz zlatý ze 230 článků s grošem, na němž obraz Jeho Svatosti papežské byl, z hrdla svého sňal a vstrčil do galibot“. Než došel na Hrad — byl řetěz ten tam.⁶⁾

Že kapsy bývaly hlubší dnešních, to soudíme ze slov, zapsaných r. 1614 v pražském soudě: „Krejčí sáhl k tulichu do kapsy a pichl.“⁷⁾

Přední zdoba kalhot bylo, jakož svrchu připomenuto, vyvlačování. I trikoty, nohavice tkané, bývaly vyvlačovány. Viděti to na signě Ferdinandu I., vytesané na reliefu českého Belvederu.

Jaký vkus při té módě mívali naši předkové, to ukážeme několika případy. Vyskytují se v půli věku u měšťanů „poctivice brunátné soukenné, atlasem popelatým premované a tykytou popelatou vyvlačované“;⁸⁾ „ksás vyvlačovaný harasem bílým“;⁹⁾ sekretář komory české doktor Bann († 1596) chodival v „poctivicích černých s aksamitovými šnyty, karmaziuem popelatým bodeným podvlečených“.¹⁰⁾ Páni šlechtičtí mívali touž dobou „poctivice černé zlatohlavem vyvlačované“, „poctivice karmazínové popelaté, nebo aksamitové zlatohlavem vyvlačované“. A čteme-li r. 1551 v inventáři Marty z Kynšperka o červených nohavicích zlatohlavem podšitých: to zajisté rozuměti jest, že ony nohavice byly zlatohlavem vyvlačovány.¹¹⁾ Pan Mikuláš Lobkovický r. 1588 nechal po sobě mezi jinými drahými nohavicemi také „poctivice červené s šnyty, šňůrkami

¹⁾ Fischer. Opisy oučtů hradeckých.

²⁾ Soud o tu řeč, poněvadž měla oumysl urážlivý, čti v kn. komor. soudu č. 14. G. 368

³⁾ Kn. komor. soudu r. 1546. Mus.

⁴⁾ Pejcha života.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1126.

⁶⁾ Tamže č. 1138. 64.

⁷⁾ Tamže č. 1068. 248.

⁸⁾ Tamže č. 1172.

⁹⁾ Tamže č. 1210. 11.

¹⁰⁾ Tamže č. 1173. 339.

¹¹⁾ Tamže č. 100. A. 1.

zlatými premované a zlatohlavem vyvlačované¹⁾ a druhé „žlutého aksamitu karmazinem vyvlačované“.²⁾ V Lounech nalezli jsme r. 1576 mezi jinými kusy též „sedění aksamitové premované a tykytoun vyvlačované“.³⁾

Nebylo-li vyvlačování na kalihotech, byly tu aspoň **prýmy, tkanice a šňůry čili točenice**. Čítáš v inventářích dosti zhusta o „nobavicích s barvami“⁴⁾ toť s prýmy, čítáš, že ten onen má „soukenné poctivice, aksamitem černým premované“; nebo „ksás soukenný černými šňůrkami a tkanicemi premovaný“; pan Hrobčický († 1600) míval prostý „ksás aksamitový černý s portkami dupltykytovými“.⁵⁾

Někdy — ale teprve koncem století — naskytou se ti „kalihoty se stříbrnými knoříky“.⁶⁾ Tedy i knoříky byly ozdobou; a knoříky pak zůstávají na kalihotech napořád až do našich dob, kdež ustrouly v kroji lidovém. V Litomyšli má kdosi r. 1650 „spodky se stříbrnými knoříky a kalouny premované“.⁷⁾

Spolu s knoříky od polou XVI. věku zhusta bývají spodky „sřuhama“ zdobené.⁸⁾

Kalihoty byly jako každý jiný šat ze všech látek pořizovány. Holotové na Hradci Jindřichově mívali „galioty“ z barveného plátna.⁹⁾ Ale to přece patrno a vlastně dobře pochopitelné, že ke kalhotám brávali spíše látky podstatnější, pevnější. Byly sic kalihoty také z damašku, z mochyru — i měštané v takových strojbách chodívali¹⁰⁾ — ale nepoměrně větší summu kalhotů aksamitových a soukenných shledáš nad lebběi hedbávné. Aksamitové kalihoty staré cenili r. 1598 v Praze za kopu,¹¹⁾ poctivice dupltykytoun vyvlačované r. 1590 až i za 44 kop grošů!¹²⁾

Na soukenné kalihoty a nobavice brávali zámožnější lidé všech stavů, i sedláci, kteří nebyli stav, velmi rádi drahé lindiše a sukna anglická pro vytrvalost těch látek. Soukenné kalihoty nejlaciněji ceněny r. 1583 v Praze za 48 grošů,¹³⁾ byleté asi jen ze sukna včelátého laciného; pěknější kalihoty téhož roku byly za dvě kopy; vadyť stál r. 1570 loket sukna domácího 12, 20 i více grošů, a „malému pacholetu“ musil krejčí r. 1592 vzít na kalihoty půl páta lokte látky.¹⁴⁾ Od šití soukenných kalhot měl krejčí dle řádu Rudolfova z r. 1578 brát 4 groše.¹⁵⁾ Kalihoty z cizích lindišů byly za kolik kop, vímeť, že jediný loket takové látky byl za kopu i za více kop.

¹⁾ Arch. praž. 188.

²⁾ Desk. Miscell. 92., arch. loun. č. 1. C. 47.

³⁾ Desk. Miscell. 92. r. 1584.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174. 76.

⁵⁾ Též kniha.

⁶⁾ Lib. div. v arch. litom. vypsal Štěpánek.

⁷⁾ Viz inventář v Byšici. Mus. r. 1662.

⁸⁾ Tischer. Účty panské z Hradce.

⁹⁾ Rukavičník praž. Neytyngar r. 1599. Arch. praž. č. 1174. 35. Též arch. loun. č. 1. C. 18 70. r. 1694.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1174. 24.

¹¹⁾ Tamže č. 1173. 187.

¹²⁾ Tamže č. 1210. 85.

¹³⁾ Tamže č. 1055. 282. 285.

¹⁴⁾ Tamže č. 848. 120.

Z látek novějších na kalhotách vyskytuje se od počátku XVII. věku pamazin a moselán anebo mezolán¹⁾ dosti často.

Od let sedmdesátých hojně se vyskytují v Praze „nohavice tkané bavlněné“.

Nejvíce kalhotů v XVI. věku bylo uroběno z kůže. Tať ovšem nejpodstatnější látkou a tudíž podstatným našim Čechům nejmilejší. A nebyly-li celé kalhoty z kůže, aspoň kus, na němž se sedělo, jenž slul „sedění“, býval z kůže.

Koženky nalézáš nejprve při lidech dělných, chudých. Dí kniha náchodská r. 1566 o chudém chasníkovi Sobkovi, že měl šaty, jako jeden z chudých mládenců, sukni lindýšovou, kabát tyktoť, poctivice jedny lindýšové a dvoje kožené.²⁾

Kalhoty zvířecí však nacházíš při všech stavech, a ve všech městských knihách jsou psány. Na příklad v Chrudimi má r. 1536 měšťan Šach „sedění kožené“,³⁾ Bláha, šenkýř v Plzni († 1558) chodíval v červené čepičce a v poctivících kožených, jiných ani nemaje;⁴⁾ píseční, rychnovští, litomyšlští, jaroměřští měšťané chodívali v kožených nebo zvířecích poctivících⁵⁾ — slovem, kteréhokoli města starodávné kšafy a inventáře otevřeš, všude koženky nebo kalhoty „zvířecí“.

Rozumí se, že pražští měšťané chodívali v koženkách také. Lazebník pražský Martin neměl r. 1564 jiných poctivic nežli troje „zámišové“;⁶⁾ ale nejen lazebník i bohatý Goláš († 1577), jemuž náležel dům a pivovar proti „Sladkým“, měl troje kožené poctivice;⁷⁾ též učený profesor a obojích práv doktor Šimon Proxenus († 1575) chodíval v nich — krátce před svou smrtí objednal si nové.⁸⁾ Doktor lékařství Jan Švancar z Tepence nechal po sobě r. 1558 čtvero poctivic kožených,⁹⁾ také cizí doktor Tutius Bazynus, jenž r. 1597 z Prahy kradmo ušel, chodíval v „kožených galiotách“.¹⁰⁾ I velební páni odívali se koženkami. Na příklad Jindřich, farář u sv. Michala († 1584) zanechal po sobě „kožené poctivice“,¹¹⁾ a probošt vyšehradský Jiřík z Jelče má v inventáři kožené nohavice.

Také rytíři a páni ob čas oblékali se v koženky;¹²⁾ na příklad Jindřich Hrobtický roku 1600 má „bílé kalhoty kozlovy“.¹³⁾ Urozený

¹⁾ Roku 1607 zovou se „kalhoty mezulánové“ starými.

²⁾ Kn. náchod. kn. č. XV.

³⁾ Rybicka Č. Č. Mus. 1845. 369.

⁴⁾ Arch. plzeň. č. 85.

⁵⁾ Viz písecké kšafy tamější. Lib. divis. v Litomyšli. 272. Vypsal Štěpánek. Knapp. Jaroměř. 78.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1172. 5.

⁷⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 179.

⁸⁾ Dsky. Misc. č. 54. 185.

⁹⁾ Arch. praž. č. 100. 213.

¹⁰⁾ Tamže č. 1173. 385.

¹¹⁾ Tamže č. 1173. 8.

¹²⁾ Arch. loun. č. 1. C. 18. 70.

¹³⁾ Arch. praž. č. 1174. 78.

pan Mikuláš Lobkovic († 1588) zanechal po sobě „ksás zvířecí“ — ale ovšem „s brunátnými květy“, a druhé „poctivité kožené bílé“.¹⁾

Poctivité kožené byly tak obyčejny, že drahotný řád Rudolfov r. 1578 ustanovil, kolik smí krejčíf od jich ušítí bráti. Ustanovil 4 gr. české a později 20 grošů míš.²⁾

Všecky svrchu vyložené formy kalhotné bývaly šity z kůže. Nalezli jsme r. 1582 v Praze i „ksás vláský kožený, tkanicemi přemovaný“. Ovšem neobyčejnější byly koženky formy nejprostější, asi té, která dotud v kroji lidovém. V Jaroměři jim říkali „hladké“. Řád Rudolfov zve je poctivité kožené „s řeménky“.

Co do původu zvířecího materialu nejvíce bylo kozlovic, jakkoli v řádě krejčíf sušických r. 1580 čteme, aby mistři na prodej nedělali z kozlovic než spíše ze skopovic.³⁾

Bývaly „poctivité kozlovy“ i aksamitem přemované.⁴⁾ Několik poctivité nalezli jsme z kůže laní, jelení. Slovník Kolárek z Těšína, majetník domu Hřebenovského v Praze († 1599) měl také „kalihoty z losovy kůže stříbrnými pasomany přemované“.⁵⁾ Naposled i psi nohavice nalezli jsme. Měl je r. 1591 kys tovaryš mlynářský v Praze. Ukradli mu je, když umíral.⁶⁾

Co do zpracování kůže čítáme nejčastěji o poctivících nebo kalihotech „zámišových“.⁷⁾ Byly z kůže všelikteraké „na zámiš zpracované“. U pražského krejčího roku 1570 bylo „mužských nohavic zámišových 28 párů velkých malých oceněno po 50 groších míšeňských kus.“⁸⁾ Jedna kůže zámišová po 15 groších páčena.

Co do barvy bývaly zvířecí nohavice obyčejně bílé, hřebíčkovy⁹⁾ a černy. Černých bylo nejvíce sluly „šmelcované“. Kterak koženky šmelcovati bylo, toho nalezli jsme recept psaný čísi rukou v jednom slováku.¹⁰⁾ Bylo vzítí saze a třítí je s klejtem a lněným olejem. Šmelc na koženkách byl pomíjející jako všecko na světě. Proto musily koženky ob čas zase přibarvovány býti. Vyčítáť nějaká žena r. 1566 pražskému pasíři Fortunovi, jenž často poctivité z koží zbarvoval: „Co se s nimi vždycky barvíš, an jako by na tebe nebyly šity, všecky se pukají“.¹¹⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1178. 188.

²⁾ V arch. praž. Chaos též č. 848. 120.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. 125.

⁴⁾ Arch. mus. listiny sušické.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1174. 105.

⁶⁾ Tamže 1122. 203.

⁷⁾ Daky. Misc. 92. R. 1521. „Slovník Jakub od Vraního“ odkazuje pacholeti Johannesovi „zákon latinský, kaftan, kalamát cyptišový a k tomu nohavice zámišové“. Pavel apatykář v Praze r. 1537 „nohavice zámišové“. Tamže.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1172. 63.

⁹⁾ Hřebíčkové koženky viz v kn. arch. praž. č. 1210. 27.

¹⁰⁾ Univ. knih. č. 54. C. 22.

¹¹⁾ Arch. praž. č. 1049. 56.

Kalhoty zvířecí bylo lze ušít z dvou skopovic, ale ovšem jen z velikých. Roku 1586 přiběhl v Turnově soused Valentin Tupenda na soud a „předkládal jakési kožené kalihoty, aby páni na ně pohleděli a toho povážili, jsou-li takové kalihoty ze dvou koží velikých skopových!“ Páni pobleděli, a krejčovský cechmistr, háje cech, pravil, že měl Tupenda prve, než kalhoty šíti dal, ukázati cech, jak veliké ty skopovice byly, „kůže jednotejné nebejaví“; „ze dvou koží dosti je tu uděláno“. A soud rozhodl, aby Tupenda nechal cech s pokojem, a myslí-li, že se mu škoda stala, že mu krejčí Petříček kus skopovice zpronevěřil, ať přý viní Petříčka.¹⁾

Kdežto tedy koženky byly několikem barev omezeny, kalhoty z jiných všech látek barvami svítily. Známé i mnoho kalhot světle červených, perlových, i zelené papouškových.²⁾

Řekneme-li ještě, že jsme r. 1578 našli v Praze divnou formu, totiž „pocivice kožené s živůtkem při nich harchanovým“,³⁾ a že nohavice visívaly na kožených šlech anebo „šandách“,⁴⁾ lze nám na konec oznámiti, že chodívali nejedni mužové také zholá bez nohavic; aspoň čteme v policejních řádech leckterého města o pokutě, která stihne nestydaté lidi, bez kalhot veřejně chodící. V Liberci prý na tu neslušnost usadili jeden groš trestu.⁵⁾

Jako v předešlém století, takž i v tomto pořádku pekaři a mlynáři rádi bývali bez nohavic, nad čmz se na příklad r. 154) ani rychtář v Slavkově nepohoršil. Na rozkaz vrchnostenský sebral mlynáře u Slavkova kdes do vězení; ale že „mlynář měl na sobě toliko košili a fěrtuch, potom mu střeví, sukně a klobouk z mlýna vynesli a vzali ho do trestání.“ Tedy měl mlynář všecko, jenom ne kalhoty.⁶⁾

Připomínku o ženských nohavicích našli jsme pouze v českém řádě řehole dominikánek, psaném asi na počátku XVI. věku. Tu se poroučí jeptiškám, aby spávaly oblečeny i „s nohavicemi v krajinách, v nichžto ženy nohavicím zvykly jsou“. ⁷⁾ Měly-li mnišky nohavice, měly je asi jiné paní u nás též; ale jaké byly, nesnadno říci.

¹⁾ Arch. turnov. Acta forens. 144.

²⁾ Takové měl na př. pan Burián ze Švamberka † 1513. Dsky. 6. B. 20.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. 203.

⁴⁾ Slovo šanda našli jsme ponejprv r. 1600 v kn. arch. praž. č. 1062. 246. „Kolečník bránil se šandou, šňal šandu a zamítal se kordu.“

⁵⁾ Hallwich. Reichenb. 186.

⁶⁾ Kn. kom. soudu č. 9. b.

⁷⁾ Rukop. univ. knih. č. 17. F. 14.

8. Punčochy a obuv.

Punčoch mužský, ženský; forma punčochu; vázaný; cizí zboží u nás; české punčochy; látky punčochové; barvy; povázky nebo podvazky; všelikteré střeží; babasý „punčoch s podešvy“; botky; boty a škorně; škorně rybníkářské, lovecké; rejtharské; škarpetle; podkávky; pantaře; kúse.

Punčochy (v Turnově „bunčochy“ z něm. bundschuh) mužské od ženských lišily se ne tak úlohou ani podobou jako platností svou. Punčoch mužský byl v XVI. věku šatem svrchním — punčoch ženský šatem spodním.¹⁾

Co do formy byly punčochy dlouhé, krátké, „s přikopytím“ čili se střežíčky nebo bez nich.

Punčoch dlouhý jest často vídati v erbě punčochářském; byl to punčoch dosahující přes koleno vysoce. I trikot slul někdy punčochem dlouhým. Přikopytím a střežíčkem na punčochu míní se vlastně ona část punčochu, která jde od kotníka k špičce. Punčoch bez přikopytí nebo bez střežíčku jest pouhé lýtko na způsob nynější gamaše.²⁾ V Praze cenil se pár „punčoch bez střežíček“ za polovici celého punčochu.³⁾ A „střežíček plátěný“ jsou nynější ponožky (socken, soccus).

Punčochy šil krejčí nebo vázali je z vlny soukeníci a pletli na stavě punčocháři.

Které punčochy šil krejčí, ty byly buď v celku dle nohy střiženy a ušity, nebo se zapínaly a šněrovaly vzadu na lýtku tak, jakož vidíme obrázek toho v Melantrichově biblí r. 1549.

Vyskytují se punčochy také zapínané knoflíky stříbrnými.⁴⁾ Punčochy z vlny vázané byly také celkem v sobě uzavřítým.⁵⁾ Když se naučil řemeslník punčochy tkátí,⁶⁾ tkali je ovšem též v celku; knoflík hakišl stal se zbytečným. Ale na patě musil punčochář tkanou punčochu sešívati jehlou.

Co do původu svého uvádějí se druhou polovicí XVI. věku u nás nejbustější punčochy „nidrlantské“, zvláště „prislové“ či „bryslické“,⁷⁾ jichž koncem XVI. století „tucen“ za 6, 7 zlatých;⁸⁾ pak „francouzské“ a zvláště „pařížské“, jichž prodáván r. 1602 v Praze

¹⁾ Název „spodních“ punčoch čteš Hdko. Příklad v knih. arch. pražského č. 1174. 330.

²⁾ Tamže č. 1174. 297. „Vlněné punčochy bez přikopytí“.

³⁾ Tamže 330.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1208. r. 1582.

⁵⁾ Tovaryšl platilo se r. 1615 od páru tlustého díla punčoch 7 kr., od tenkého cviklového páru 14 kr. bez stravy. Kn. arch. praž. č. 994. 191.

⁶⁾ Tkadl uvádějí se v Praze výslovně teprve r. 1570. Arch. praž. č. 1240. 169. a 1210. 11.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1178. 308.

⁸⁾ Tamže č. 1174. 162.

„tucen“ za 12 rýnských.¹⁾ Též „englitské“ punčochy k nám leckdy zabloudily a bývaly na krámech šmukýřských nebo kupeckých prodávány pár i po dvou kopách.²⁾

Daleko hojněji užívali u nás punčochů vlaských. Z těch někdy uvozují se zevrubněji punčochy „mantuanské“ a „neapolské“. Šmukýř Krok v Praze († 1614) mívá na krámě mantuanské punčochy tucet po 19 rýnských; jiný šmukýř, Behm († 1595), prodával „krátké“ nebo „dlouhé štrymfy neapolské“ po kopě pár.³⁾

Také „německé štrymfy“ uvádějí se, z nich zvláště „mni-chovské“.⁴⁾ Nelíbily se slovnatému mistru Kodícillovi, anť je r. 1586 učitelstvu zapovídá slovy, že v německých ženských punčochách veřejně choditi hanebno jest a u nás v Čechách neobyčejno.⁵⁾

Ze největší počet punčoch u nás byl „díla českého“, toť se rozumí samo, i kdyby tak zhusta nebylo v inventářích zřejmě pověděno, že ten onen punčoch český. Vždyť přece bylo u nás řemeslo „punčochářské“, které punčochami zábyvku mívalo přepilnou už dávno prve, nežli císař Matiš r. 1612 pořádek staroměstský potvrdil a pečeti nadal.⁶⁾ Jedním z kusů mistrských řemesla toho po všem království bývalo urobiť pár **rejtharských** punčoch s taškami, dlouhých, z české vlny a s pěknými formami.⁷⁾

Do konce století uměli už naši lidé také punčochy plést i tkáti z hedbáví. Při dvoře císařském drželi se cizinci jakožto mistrové toho umění. Při pražském soudě r. 1599 svědčí také Aurelius Rogier, „hof-seydenstricker“.⁸⁾

Co do látky bývaly punčochy, jakož tu a tam zmíněno, nejprve vlněny. Těch užíváno zvláště na zimu. Pár vlněných punčoch byl roku 1600 nejméně za 30 krejcarů; pár punčoch „bez střevíček“ za 15 kr.

Bavlněné punčochy, které nejspíše z Němec a z Nizozemí sem přiváželi, větším hejnem objevují se u kramářů českých koncem XVI. věku. U šmukýře Kroka († 1614) cenili tucen bavlněných ženských punčoch za půl čtvrtá rýnského.⁹⁾

Prostší lidé hojně užívali punčoch **plátěných**. Na příklad mladí holotové v Hradci Jindřichově nosívali plátěné „štrymfy“.¹⁰⁾ Krejčí Stříbrský v Praze († 1570) měl na skladě 85 párů takových punčoch, pár po 4 nebo 5 groších.¹¹⁾ Jiní krejčí pražští prodávali na tarmarce křesťanském punčochy plátěné podle „škarpetů“ (stará obuv¹²⁾).

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 152. 469.

²⁾ Tamže.

³⁾ Tamže č. 1173. 308.

⁴⁾ Tamže. 189.

⁵⁾ Řád Kodíc. od Zoubka vyd.

⁶⁾ Arch. Pam. XI. 465. Rybička. Srovn. arch. praž. č. 556. r. 1597.

⁷⁾ Arch. praž. č. 994. 184. Viz artik. punč. ve Měně r. 16:9 v mus. česk.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1062. 104.

⁹⁾ Tamže č. 1174. 469.

¹⁰⁾ Fischer. Oučty zámecké.

¹¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 68.

¹²⁾ Tamže č. 1292. 441.

Nitěné punčochy prodávali šmukýři koncem XVI. věku nejdražší po kopě; našli jsme také „dva páry nitěných ženských punčoch dlouhých za 1 rýnský zlatý 10 krejcarů.“¹⁾

Dosti zhusta dočtete se v popisných knihách o punčochách **hedbávných**, **polouhedbávných**, **harasových**, **barchanových** a **cvilinových**.

Pražský Korálek z Těšína († 1599) měl dvoje hedbávné punčochy a dvanáctery harasové.²⁾ Šmukýři pražští dováželi si hedbávné punčochy nejvíce z Itálie. Bývaly drahé. Oceňujet se r. 1608 u kupce pražského³⁾ „hedbávných zleželých punčoch“ pár za 5 rýnských 30 krejcarů! I práce placena dosti drahá. V Jindřichově Hradci platí se r. 1580 soukeníku Karáskovi „za udělení červených hedbávných štrymfů“ 16 grošů.⁴⁾

Hojné bývaly za celé století punčochy **soukenné**. I ke krátkým kalhotám vláským čili k „sedění“ jich užíváno — tedy tu, kde by dnes divadelní herec jistě oblékl se v trikot, aby lépe přiléhalo. Čteme totiž, že r. 1566 zanechal po sobě Řeháček z Květnice „sedění aksamitové s punčochami soukennými“.⁵⁾ Cenou byly punčochy soukenné i po kopě. Mezi nimi leckdy čteš i o laciných punčochách „vlčatých“.

Daleko častěji nežli **plstěné**⁶⁾ (plsti) punčochy popisují se v knihách punčochy **kožené**.⁷⁾ Pár zámišových punčoch r. 1570 u krejčího pražského ceněn byl po 24 groších.⁸⁾

Panstvo mívalo punčochy kožené asi jen k honbám.⁹⁾

Co do kůže nejbustější čtli jsme o kozlových punčochách. Ševci v Oustí nad Orlicí dělávali podle artikulů z r. 1536 za kus misterský „punčoch hovězí“ a „telecí nožnový“¹⁰⁾ — to jest s kapsou na nůž. Nápodobně ševci v Rychnově nad Kněžnou a jinde.

Jednou našli jsme také v Praze r. 1570 zmínku o „punčochu kožichovém“. Snad kožešina byla na něm ozdobou, lemem. Jináče bývaly soukenné a vlněné punčochy ozdobovány dosti zhusta „francly“. V Rakovnici prodávali r. 1600 punčochy „s franclemi“ po půl druhé kopě i dražší. Hedbávné punčochy zdobily „štepováosm“.¹¹⁾

Punčochy obojího pohlaví našli jsme všech barev. Nejvíce bylo bílých, červených a černých¹²⁾ nebo i brunátných. Ale byly také punčochy barvy „tělné“, barvy žluté¹³⁾ i dokonce barvy pomorančí.¹⁴⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 189.

²⁾ Tamže č. 1174. 106.

³⁾ Tamže. 830.

⁴⁾ Tischer. Výpisy účtů hradeckých.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1172. 9.

⁶⁾ Tamže č. 1174. 76.

⁷⁾ Křafty rychn. z r. 1588. Tu mívají kožené punčochy při kožených poctivcích.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1172. 68.

⁹⁾ Jsou v invent. lobkovického; arch. praž. č. 1173. 183. R. 1588.

¹⁰⁾ Zeiner. Oustí. 78.

¹¹⁾ Z účtů hradeckých vypsál Tischer.

¹²⁾ „Punčochy černého sukna“ v Turnově r. 1607. Křafty v arch. turn.

¹³⁾ Žluté karmazínové, pár za 40 gr. r. 1608. Arch. praž. č. 1174. 380.

¹⁴⁾ V takových chodíval p. Theodosius Sixt z Ottersdorfa († 1699). Arch. praž. č. 1174. 62.

Punčochy i nohavice stehenní vázaly se „povázky“¹⁾ nebo podvazky. O prvních podvazcích nádhernějších, zelených, četli jsme zmínku v plzeňských knihách r. 1536.²⁾ Byly ženské podvazky a cena jich 50 gr.

V druhé polci XVI. věku bývalo u kramářů, roušnic, šmukýřů slla a hejno podvazků. Lucie Sadovská, žena malířova († 1583), měla 4 štučky harasových podvazků za kopu.³⁾ Jinde byly „tykytové prosté flekované“ podvazky po 15 krejcarech, dražší po 35 kr.⁴⁾ Roku 1611 cenili v Praze 10 párů podvazků tykytových „se špicemi hedbávnými“ za 10 kop!⁵⁾ „Loket krajků na podvazky stál r. 1602 8 kr.,⁶⁾ a proto touž dobou najdeš také tykytové podvazky s krajkou pár jen za dva rýnské, i za jeden rýnský.

Pan Theodosius Sixt z Ottersdorfa († 1599) měl podvazky „zelené a tělné barvy s třapci“. I růžičky věšeli na podvazky. Roku 1602 ceněny „tykytové podvazky s růžemi za dva toлары“.⁷⁾

Řekneme-li ještě na konec, že dávali naši předkové v zimě do obuvi pod punčoch „plstky“, smíme již zcela obrátiti pozor svůj k obuvi v XVI. věku obvyklé.

Obuv byla jako druhdy krátká a dlouhá. Ke krátké sloužely střevíce nebo „střeví“, botky, škarpály, pantafle, k „dlouhému“ náležely boty a škorně. Mužové i ženské obouvali obojí obuv, dlouhou i krátkou, jakkoli choditi v „střevíčkách“ dle Dačického Prostopravdy rytířským mužům pokládalo se za zženilost. Ale k románským modám se nic jiného nehodilo nežli střevíček. V artikulích cechu ševcovského v Mělnice a v Kostelci nad Labem r. 1526 jsou střevíce, škorně a boty podle sebe rovným právem svojí existence;⁸⁾ později jméno škorně zatačeno názvem bot, nebo botů.

Nejprve o střevíčkách.

Bývaly zhusta bez kramfleku. Co do formy zachovaly se přišpičatělé střevíce v XVI. století nejdéle u sedláků, ovšem jen u těch, kteří sobě byli oblíbili špice století předešlého. U měšťanů poslední přežitek bývalé špičatosti při obuvi zřít v brodském graduale r. 1557. Starý Košťál, měšťan brodský, má tu černé střevíce o dlouhé špici, proti němu však Duchek kopinník obut jest při dlouhé šubě kožešinné střevíčky malými, zaokrouhlenými (obr. č. 266.). Ovšem ještě r. 1615 Lomnický vypravuje o nějaké kuběně, že si dala dělat „nové pěkné střevíčky s dlouhými nosy špičaté“.⁹⁾ Ale tenkrát snad již to byla jen osamělá bláhovost pošetilé ženštiny, jež se mívá pochloubati něčím zvláštním, anebo přijal Lomnický do své knihy nějaké povídání hodné staré.

¹⁾ Slovo „povázky“ ještě r. 1582 v kn. arch. praž. č. 1208.

²⁾ Arch. plzeň. Lib. exped. č. 10. 259.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. 238.

⁴⁾ Tamže č. 1174. 330.

⁵⁾ Tamže. 373.

⁶⁾ Tamže. 152.

⁷⁾ Tamže č. 1174. 152.

⁸⁾ Mus. listiny kostelecké.

⁹⁾ Lomnický. Pejcha. 156.

Jináč hned počátkem věku u nás zobyčejněly obuvní formy na prstech široké, kteréž staly se po celé Evropě modou.¹⁾ V té modě pak Němci přepínajíc vytvořili onu nepěknou formu obuvní, jež při prstech náhle do kulata se rozšířivši podobá se tlapě medvědí. Říkali naši těm stěvícům „hubaté“.

U nás obšírnější a přirozenější formy vyskytují se podle hubatých (obr. v Životech svatých na poušti v Živ. sv. Pelagie) a převládají potom od polou století, jakž svědčí obrázek Duchka kopinskka v brodském graduale. Tyto přirozenější formy neliší se nic od podoby nynějších stěvíců nebo trepek našich.

Čís. 266. Z kancionálu českobrodského.

Svrchu psané stěvice hubaté bývaly od počátku století rovně tak jako jiný tehdejší šat řezány a provlačovány, a poněvadž se nezavazovaly, přechasto na zlost chodcův uvízly v blátě.²⁾ Když minul hubatý řezaný stěvíc, začalo se na stěvících mírnější mody krumplovati, a krumplování, vyšívání i premování bylo — zvláště při ženských stěvících — čím dále tím nádhernější. Naříká Štelcar v Knize Duchovní r. 1588, že nosí se „botky bílé napřed s zlatohlavovými

¹⁾ V benátské biblí české z r. 1508 o širokých stěvících není ještě ani potuchy.

²⁾ Zeitschr. f. deutsche Kulturgesch. I. 775.

a **aksamitovými čepičkami**, premované zlatými pasmany; střevisčky, pantofle aksamitové perlami krumplované“.

V jedné satife ¹⁾ r. 1585 tepe se moda „barevných střevisček“. V inventáři zelenohorském, ²⁾ pocházejícím z té doby, našli jsme 13 párů střevisců aksamitových černých, červených tré, bílých čtvero, žlutých dvě, tělných dvě. Toť barev dosti!

Na obraze č. 267. lze ohledati formu honosného mužského střevice z r. 1515. Panáček má na sobě ještě nohavice XV. století, ale již varhánkovou sukni rázu německého.

Oblíbenou zdobou ženských a mužských střevisců zvláště ke konci XVI. věku byly kromě řemínků i **stuh** a **tkanice** barev všelijakých, byly i stříbrné a zlaté; také **přesky**, ačkoli služba jejich byla zapínatí, přece k ozdobě musily býti veliky. leskly a možno-li i z drahého kovu.

Rovně tak i **knošíky** při střeviscích byly zdobou i na službu od starodávna. ³⁾

V době krále Radolfa II, kdy přepych byl nanejvýše dostupil, nosila obě pohlaví na střeviscích i **růžičky**. „Růžičky barevné k střeviscům“ ceněny bývaly pár po 10 i 20 groších; nejlacinějších pár byl roku 1602 za 4 krejcare. ⁴⁾ Roku 1599 platí se v Hradci Jindřichově kopa 25 grošů za patnáct párů růžiček k střeviscům Jeho Milosti pána. ⁵⁾ Tolik o zdobnosti střevisců.

Co do druhů střevisčích buďtež uvedeny střevice o jednom podešvu, střevice tuplované nebo dvakrát šité, které měli ševci uřízením císařským r. 1578 prodávati po 26 groších, dále buďtež připomenuty „mužské střevice mazané vysoké s řemenem“, „střevice s ušima“, „střevice s vysokými patami“, střevice „vazové“, „tříkusé“, „okované“, „babské“ a „panenské“. O střevisci „ženském vazovém“ a „tříkusém mužském šnorovaném“ čteme nejdříve v artikulích ševců Kostelce nad Labem r. 1526. ⁶⁾

Čís. 267.
Inkunabule Pán rady
z r. 1515.

¹⁾ Rosml. sv. Petra a Pánem.

²⁾ V česk. mus. listině zelenoh.

³⁾ Střevice s knošíčky nebo „knošíkový třevíc“ uvádí se v ševcovských řádech královéhradeckém, litomyšlanském již r. 1415 a je oblíben v ševcovských řádech v XVII. věku stejně. Viz na př. řád v Mšeně r. 1689 v listinách mus.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174. 152.

⁵⁾ Tlicher. Opisy ústů hradecských.

⁶⁾ Mus. arch. List. kostel.

O „vukovaných“ střevecích dle se roku 1601 v pražské knize, že v nich chodí po městě Poláci a Vlaši „jako s koněm“.¹⁾

Panenské střevice zhusta připomínají se ve všech řádech ševcovských i na všech krámech, zvláště šmukýřských. Skrojiti střevice panenské bývalo mistrovským kusem jak ševců turnovských vedle řádu z r. 1533,²⁾ ševců v Českém Dubě vedle řádu z r. 1599,³⁾ tak i ševců pražských. V řádě pražském určují se panenské střevice zevrubněji jakožto „kordovanské mazané“.⁴⁾ Kordovanky byly i v XVI. věku obyčejně nemazané. Aby nohu bylo dobře viděti, bývaly panenské střevice „nízky“. Na to se hněval Adam starší Šturm z Hranic, ukládaje svým dcerám přsně, aby „střevec nízkých nemávaly“.⁵⁾

„Babské střevice“ budou zajisté nějaké bačkory. Jméno babských vyskytuje se ještě r. 1689 v řádě měnských ševců, při čemž se však připomíná, že „takové dílo už nyní neprochází“.⁶⁾ Druhdy říkali ševci střevecům babským „punčoch“. Čteme totiž v mnohých řádech ševcovských mezi mistrovskými kusy na tom místě, jako v Mšeně o babských střevecích, aby novotný mistr „udělal střevice, jež slovou punčoch“.⁷⁾ V řádě pražském přidává se zevrubněji, aby byl ten punčoch „dvakráte po podešvu šitý“.

Na konec nelze neuvést, že v drahotném řádě Rudolfově r. 1577 jmenují se také střevice lokajské, od jichž ušití neměl švec více bráti nežli 10 gr.⁸⁾

Střevice k nám vozili šmukýři také z ciziny. Čítámeť koncem XVI. věku o „střevecích římských bílých“,⁹⁾ o „střevecích neapolských“ rovněž bílých.¹⁰⁾ V inventářích pražských objevují se i střevice „turecké“.¹¹⁾

„Uherské“ střevice shledali jsme v Praze jen u přirozeného Uhra Batoryho r. 1594. Měl jich 9 párů.¹²⁾

Co do látky bývaly střevice nejprv aksamitové; druhdy prý je měla jen Milost královská a knížata.¹³⁾ V XVI. věku měl je kde kdo. V šlechtických inventářích připomínají se „aksamitové střevice jiné a jiné barvy“ často o koliku párech.

Nežádka čítáš o střevecích vlněných, někdy též o plstěných.¹⁴⁾ V Jindřichově Hradci koupěny na zámku chůvě plstěné střevice za tři kopy a dva groše!¹⁵⁾ Byly tedy dosti drahé!

¹⁾ Arch. praž. č. 1063. 809.

²⁾ Řád turnov. v česk. mus.

³⁾ Arch. mus. list. dubské z r. 1599.

⁴⁾ Ještě v řádě Ferd. II. Arch. praž. č. 994. 217.

⁵⁾ „Mravové“; kn. v univ. knih. pod č. 54. G. 188.

⁶⁾ Listiny měnské v arch. mus.

⁷⁾ Na př. v Bílé. Umlauf. 1582. 57. V řádě pražských ševců. Kn. arch. praž. č. 994. 217. Též v arch. mus. v starom. listinách. Řád Ferd. II. z r. 1629.

⁸⁾ Sněmy. V. 260.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1174. 297.

¹⁰⁾ Tamže č. 1173. 189.

¹¹⁾ Tamže č. 1173. 239.

¹²⁾ Tamže č. 1208. 7d.

¹³⁾ Rozmlouv. člověka rytíř. s pánem. 1554.

¹⁴⁾ Roku 1566 u šmejdířky Faltýnky v Praze. Arch. praž. č. 1172. 10.

¹⁵⁾ Tišcher. Opisy účtů zámeckých str. 84.

Roku 1602 naskytly se nám i „střevíčky tkané“, což beze vši pochybnosti jsou punčochy krátké nebo ponožky.

Nejčastěji ovšem byly střevíce z kůže, obyčejně z kůže telecí, koňská bývala zapověděna, ač i z ní našli jsme střevíce.¹⁾ Někdy koželuh — zvláště venkovský²⁾ neměl ve své řemeslné dílnici ani jiných koží nežli telecí.

Honosnější střevíce pořizovány byly z kůže lepší, dražší, „na kordovan zdělané“, někdy i z „červené kůže pruské“ a někdy z bílé nebo z černé „jirchy“. U ševce Postulla³⁾ († 1614) ceněny černé kordovanské „střevíce“ po 13 groších bílých, bílé po 12 groších, jirchové bílé i černé po 5 groších. Prvnějšími byl švec právě řečený zásoben nejhojněji (159 párů měl), druhých měl o něco méně (120), třetích nejméně (35 párů), z čehož snad vysvítá, že poptávka po černých kordovankách byla nejjedlejší.

Švec pražský Jakub Skřivan⁴⁾ měl r. 1568 na krámě kromě čtyř kop všelijakých střeviců i 20 párů „střevíčků z červených pruských koží“.

V polou století kupovány v Hradci Jindřichově „kurdybanské“ střevíce po 22 krejcarech čili 16 groších míšeňských (8 bílých;⁵⁾ střevíce z pruských koží byly tu v první čtvrti XVII. věku za půl druhého zlatého.⁶⁾ Turnovský švec Jan Dominik počítá si touž dobou za „pruské střevíce“ půl kopy a „pruské počítí“ (podšití) za 10 bílých.⁷⁾

Prostých střeviců pár byl v Kutné Hoře z nařízení konšelského r. 1513 za dva groše bílé.⁸⁾ V Kouřimi r. 1529 za čtyři groše bílé;⁹⁾ v Jindřichově Hradci koupeno poustevníkovu u sv. Magdaleny „střeví“ za tři groše.¹⁰⁾

Tyto ceny za obyčejné telecí střevíce neměnily se valně ani v letech potomních. Roku 1574 stojí v Chocni střevíce zase jen 4 groše bílé,¹¹⁾ a v Turnově platí r. 1563 kovářka za střevíce 4 groše, služebník hejtmánův Rybka 5 grošů, kuchař „mladej“ na Rohozci 6 grošů.¹²⁾

Co do velikosti mezi botou a střevicem na prostřed bývala botka (někdy též „potka“). Na přechodě byl střevíc, jež zovon prameny „vysoký střevíc s řemeny“.¹³⁾ Nalezli jsme v XVI. věku botky šněrovací. Dostí zhusta naskytá se při botkách „šňurovaných“ při-

¹⁾ Lumír 1887. 185.

²⁾ Na příklad Zoubek v Náchodě († 1572) měl „sádla bochníků pinou tátu, teletin v dílně 82, teletin v lóhu 25; a 40 teletin prodáno po 16 groších; vaxů osm po 17 groších.“ Arch. náchod. Kn. kšaftů. VII.

³⁾ Arch. praž. č. 1174. 460.

⁴⁾ Tamže č. 1172. 17.

⁵⁾ Panský arch. v Hradci. Oučty z r. 1564.

⁶⁾ Výpisy archivní Tischerovy.

⁷⁾ Kšafy turnovské.

⁸⁾ Pam. Kořínek. 167.

⁹⁾ Kromě jiných kněz Vít platí onoho roku za střeví 8 gr. míš. Lib. testam. z r. 1508 Arch. kout.

¹⁰⁾ Tischer. Oučty; opis archivní.

¹¹⁾ Barvít. Chocel. 52.

¹²⁾ Kšafy turnovské.

¹³⁾ Sněmy. V. 260.

jmení, že jsou „německé“, někdy „švábské“. I arciprýst krumlovský, kněz Pavel Kamill († 1585) měl „botky švábské“. ¹⁾ Co do účelu nalezli jsme jednou také „botky krátké aksamitové k mumraji“. ²⁾

Dle drahotního řádu císaře Rudolfa z r. 1577 měl švec štít ženské botky z černé kůže za 20 grošů míšeňských, za botky bílé s aksamitem směl vzít o čtyři groše více. ³⁾ Několik let před tím řádem (r. 1563) turnovský švec šil urozené paní Vesecké z Vesece botky za 22 grošů a jejímu synkovi botky za 11 grošů. ⁴⁾ Látku si paní přinesla sama.

Poněvadž svrchu psaný řád císařský zakazuje děvečkám, selkám a nevěstkám nositi botky aksamitové a nemazané, soudíme, že si prvotně stavové brali právo nositi obuv toho druhu a způsobu.

Došli jsme ke škorním velikým a k botám, ⁵⁾ kterážto jména v XVI. věku velmi zhusta tutéž obuv znamenají, až konečně ustrne jméno škorní botám nejsprostším. Ševci zvali, jakož víme, oboje „zbožím dlouhým“. ⁶⁾ Obě poblaví nosila boty. ⁷⁾ Ze ženských je obouvaly obzvlášť vesničanky; v městech slouhy. ⁸⁾

Boj mezi mužským střevícem a botou o primat začal se teprve v XVII. stol., v XVI. věku byl střevíc do perády, bota do práce a zimy. V inventářích až do let osmdesátých bot nemnoho. V pražské knize inventární ⁹⁾ čte se na 172 listech o botách jen třikráte!

Co do podoby bývaly škorně i boty přiční, s faldy, bez faldů čili rovné nebo hladké.

V artikulech ševcovských cechů všechněch vyskytují se tato jména bot a škorní, poněvadž takového způsobu škorně měl nový mistr na předním místě za kus mistrovský ukázati. Na příklad švec v Českém Dubě měl ukázati „přičné boty s malým faldkem“, druhé „hladké boty“ a třetí „škorně s faldy“. ¹⁰⁾ Doslovně tak v řádě turnovském z r. 1533. V cechu rychnovském hovoří se jen o „škorní přiční“; ¹¹⁾ v cechu bělském též tak; ¹²⁾ švec „nový“ neboli „noviník“ v Kostelci nad Labem měl poříditi mistrovsky „škorně s faldem celým, druhé přičnice“; ¹³⁾ v Oustí nad Orlicí dělávali „škorně přiční hovězí s faldem a telecí boty

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 28.

²⁾ V invent. zelenoh. — bez datum.

³⁾ Sněmy. V. 260.

⁴⁾ Kšafy turnovské.

⁵⁾ Nomenclatory překládají střevíc schuh, škorní stiefel.

⁶⁾ Zeiner. Oustí. 78.

⁷⁾ V krámě ševce berounského r. 1596 vidíme „obuvi hotového, botů mužských a ženských“ 10 párů. Kn. invent. v arch. beroun. 67.

⁸⁾ Kn. mladobolesl. lit. D. z r. 1619 „od podšívání bot Mandě sviňáře 20 grošů“.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1172. str. 118., 144., 172.

¹⁰⁾ Mus. arch. Listiny Česk. Dub.

¹¹⁾ Tamže. Též Sedláček. Rychnov. 42.

¹²⁾ Umlauf. Bělá. 59. Rukopis.

¹³⁾ Arch. mus. List. kostel. r. 1526.

bez faldy¹⁾ nápodobné i v Brandejse nad Orlicí²⁾ a jinde. Boty „přičné“ zůstávají v řádech ševcovských i v XVII. století.

Toho způsobu škorně dlouhé s faldy, jak je zřítí na obr. č. 268. z biblí norimberské (r. 1483), udržely se za celé XVI. století. Škorně rovné zřítí na obr. č. 269., vzatém z malostranského kancionálu r. 1572. Obrázek jest i v jiných příčinách velmi poučný. Je tu patrně zobrazen manželský párek selských nebo jiných prostných lidí. Muž má kytli s nadutými rukávy, pásek, tašvici na boku a klobouk té podoby, jako došavad nosíme; o XVI. věku svědčí na klobouce jenom peří. V ruce

Čís. 268.
Z biblí norimberské.

Čís. 269.
Z kancionálu malostranského r. 1572.

drží muž tlustou hůl s velikým bodcem. Žena má selskou čepici, krátkou přemovanou sukni a šátek přes prsa ne nepodobný tomu, o němž jsme položili při obraze č. 221.

V cechu pražském čteme při mistrovském kuse některá jiná zevrubnější označení „dlouhé“ obuvi. Jsou tu boty mazané s koleny, jichž podobu viz na obr. č. 244. z kodexu strahovského, dále v řeceném řádě uvodí se boty kordovanem podšité, s řemenem, štepované, na tři podešvy dobře šité; pak boty mazané, rovné, kordovanské, s řemenem, na tři podešvy.³⁾ V řádě Rudolfově roku 1577 mluví se o „voskovanyých botkách kordovanských“ i „nevoskovanyých“,

¹⁾ Zeiner. Oustí. 78.

²⁾ Kadlčík. Brandýs. 280.

³⁾ Arch. praž. č. 994. 217. Též v arch. mus. list. pražské.

o dvou podešvech, dále o botách „telecích nad kolena“. **Kramfleky** botů nebyvaly vysoké. Španělské boty byly zhora bez nich. Obyčejné boty ženské prodávány v Kouřimi r. 1529 po 10 a 12 groších míš.; boty mužské po 18 i po 28 groších. Kněz Vít, svrchu vzpomenutý, dal za nové boty 24 groše míš. Za podšíť jich platilo se 8 grošů.¹⁾ V oučtech kaňkovských platí se r. 1507 Matouši kostelníku na škorně 6 grošů.

V polou století stály v Rychnově nad Kněžnou boty pořád ještě 12 grošů míšeňských a podšíť 8 grošů jako druhdy.²⁾ V Chocni r. 1574 placeny boty 11 groši bílými.³⁾ Roku 1581 v Bělé počítali ševci boty nové po 30 groších míšeňských a za podšíť chtívali 10 grošů.⁴⁾ Koncem věku stály boty v Praze za kopu⁵⁾ i za více. Voskované boty i za 2 kopy, nevoskované za kopu, „telecí nad kolena“ též za kopu.

V Rakovnici počátkem XVII. století byly obyčejné veliké boty za jeden rýnský zlatník a 39 krejcarů; menší boty telecí byly za 56 kr. i za zlatý. Pážata v Jindřichově Hradci obdržela r. 1638 boty z pruských koží po šesti zlatých!⁶⁾

Co do **úlohy** své zvláštní uvozují se boty **rybníkářské**, totiž boty těch lidí, kterým bylo jíti v nich do vody na dle rybníčná. Ve Stříbře prodávali „**škorně** rybníkářské“ už r. 1525 po dvou kopách!⁷⁾ Něco později vydali konšelé za „**boty** plunýřovi“ čili vodákovi kopu.⁸⁾ Ten měl tedy boty lehčí než rybníkář. V Hradci Jindřichově stály roku 1518 škorně „**rybářské**“ půl druhé kopy.⁹⁾

Dále uvozují se často obzvláštní boty **myslivecké** nebo **lovecké**. V řádě cechu pražského popisují se boty myslivecké tak, že jsou „na tři podešvy po dvakrátě do nártu šity“.¹⁰⁾ Pár botů loveckých v Jindřichově Hradci stál r. 1564 40 grošů,¹¹⁾ v Praze je cenili o padesát let později za půl druhé kopy míšeňské.¹²⁾

Jakožto zvláštní boty uvádějí se také boty **rejtharské**; byly trojí: jedny vysoké „do **rozkroku**“, druhé, drobet kratší, sluly **vlascké**, a třetí byly ještě kratší. Rejtharské boty měly na sobě ostrohy, a obouvali je i mnozí měšťané, zvláště ti, kteří jezdili přes pole koňmo.¹³⁾ Císař Rudolf r. 1578 poručil ševcům, aby rejtharské boty nešili než od půl druhé kopy po čtyřicet čtyři groše.

¹⁾ Kn. kouřimská z r. 1508. Též tak v Rakovnici. Kn. kšaftů z r. 1511. fol. B. 8. Kráva byla tenkrát tam za tři kopy.

²⁾ Kn. kšaftů rychnov. Arch. mus.

³⁾ Barvít. Chocet. 62.

⁴⁾ Kn. kšaftů z arch. bělsk.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1174. 24.

⁶⁾ Tischer. Výpis archivní.

⁷⁾ Ku. stříbrská. 182. 24.

⁸⁾ Tamže č. 198. 193.

⁹⁾ Reg. purk. Jindř. Hrad. z r. 1487.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 994. 217.

¹¹⁾ Oučty panské v arch. hradec.

¹²⁾ Arch. praž. č. 1174. 460.

¹³⁾ Tamže č. 1172. 81. R. 1565.

Některým takovým botám vojenským také říkali naši lidé „launc-knechty“.¹⁾

Z rejtharských bot, byly-li s faldy (shrnovačky), měly-li měkké holeně veliké a otevřené oustí, vyvinuly se ony boty, jež v potomních časech prosluly jménem botů švédských nebo waldštejnových.²⁾

Mezi botami všelijakými leckdy v našich zápisech zavadíš také o čizmy, krátké škorňe to rázu uherského. Nejspíš je mívají ti z měšťanů, kteří si je přinesli z vojen tureckých. Na příklad r. 1581 má novoměstský měšťan Kyselovský troje čizmy a k nim „torbu koženou vojáckou“.³⁾ Také při pánech urozených tu a tam vyskytují se čizmy.⁴⁾

Škorňe a boty byly obyčejně z kůže, a to buď z kůže telecí nebo hovězí (z volovic, z kravin, z býkovic), nebo řídčeji ze skopové. „Kohniny a hřibětiny“ bylo koželuhům zakázáno vydělávati.⁵⁾ Telecích botů bývalo více než hovězích. Švec berounský Jakub Každěch († 1596) měl suroviny čili „forkafu“ kůže hovězích 7, telecích 80.⁶⁾ Jiný tamější švec — Tomáš Smíšek — r. 1598 měl „vorkafu teletin“ na rudo vydělaných 96, „vazy hovězí“ jen 2, „přičnice“ také dvě.⁷⁾ Skopových bot nejvíce najdeš při lidech prostých, chudších. Jináče bývaly kůže buď bílé, buď mazané. Mazali je na rudo, na černo. V Litomyšli r. 1590 obarvil Jarolímek jakémus děvčeti skopovou obuv „borůvkami, aby nechodila v bílých“.⁸⁾

Co do cen poroučí řád císaře Rudolfa z r. 1578 a z r. 1605,⁹⁾ aby hřbet, kus oušní, černý, největší na podešvy byl za 1 kopu 15 gr. míšeňských; později za 2 kopy 5 grošů; dvě „krajiny z téže kůže největší od boku“ za 36 grošů míš., později za kopu; hřbet menší kůže volové nebo z kraviny dobře vymazaný za 50 grošů, „vaz“ za tolikéž; kus oušní rudý nemazaný za 45 grošů, teletina nejlepší za 40 grošů, drubdy bývala za 20 gr. Jircháři měli skopové kůže k botkám nejdráže prodávati po 12 groších.

Tak řád císařský kázal. V inventářích ovšem pozorujeme, že kůži prodával, kdo jak uměl. Švec Postul († 1614) měl na příklad kůže bílé skopové, na kordovan vydělané po kopě.¹⁰⁾

Aby obuv byla bytelná, nesměl nižádný švec kupovati kůží u rasa. Na ten přečin bylo vyloučení z cechu. Pražští koželuzi mívají až po r. 1578 to nespravedlivé privilegium, že jen oni mazali kůže sádlem, a

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 171. r. 1577. Jungmann dří, že byl to druh zobáků nebo nouů, což vzal z Veleslavínova slovníka, kdež stojí: Rohatý střevíc, launc-knechty, rathsherrenschuh mit hoernern. 186. Není třeba dokládati se, že je to nedorozumění. Zobáky byly dávno odbyty.

²⁾ Schrauka. Lexicon d. Fussbekl. Wallensteinstiefel.

³⁾ Arch. praž. č. 1210. 18.

⁴⁾ Viz pro příkl. invent. zelenoh. v mus.

⁵⁾ Dsky. Misc. č. 7. J. 8.

⁶⁾ Arch. beroun. Invent. str. 67.

⁷⁾ Táž kn. str. 73.

⁸⁾ Kn. arch. litomyšl. 120. 54.

⁹⁾ Arch. praž. Chaos.

¹⁰⁾ Tamže č. 1174. 460.

protož musili ševci ze všeho království českého jen u nich kupovati ma-
zané kůže. To vyzdvihl císař Rudolf.¹⁾

Zvláštní řemeslo ševcovských „vetešníků“ živořilo všude podle
ševců „noviníků“ neboli „nováků“. Vetešníci směli šiti jen ze starých
koží, a co ušili, slulo jako druhdy škarpály, škarpetle.

Aby všickni naši předkové byli toužili mít „malou nohu“, čili
aby jim bota dobře padla, toho říci nelze. Dost a dost obuvi nalezli
jsme beranem podšité nebo vyšité, a kromě toho víme z knihy Chocen-
ského r. 1542 proti potlivým nohám recept, jenž dobře ukazuje, že
obuv předkové mívali obšírnou. Recept radí: Prý „máš-li nohy smrdlivé,
klač do obuvi mech, jako na dubí roste.“

Prostí venkované do své obuvi — zvláště v zimě — cpávali slámu.

Ale to přec oznámiti jest, že nebyla jednotejná věc, na kterou
nohu který stěvec se obul. Aspoň o pražském kupci Urbanovi Ambroži
Netterovi, Němci, vysvědčovali r. 1569 svědkové, že „byl tak bloupý za
mnoho času, že nevěděl, který stěvec z které nohy, stěvec levý na
pravou nohu strkal jako dítě.“²⁾

Ještě buď vzpomenu, že r. 1598 nalezli jsme v Praze v Plat-
néfské ulici u kramáře „tři svazky hub k vytírání obuvi“,³⁾ a když bylo
„vokluzko“, že připínali si nejen snad horáci ale i měšťané pražští na boty
podkůvky.⁴⁾ Sluly „ostré nebo lední podkovy“. Podkůvky XVI. stol.
měly bezpochyby touž podobu, jako dosavad vídáme tu a tam v pohor-
ském českém venkově. Jsou to obyčejné podkovy stojící na třech špicích;
podkova se k botě přišroubuje, špicemi zatíná se člověk do oklouzka,
aby nepadl.

Na konec nelze nezmíniti se o zvláštní obuvi, jež slula „pantafle“.
Byla to nízká obuv bez paty. Obyčejné pantafle byly trepky domácí, ale
za celé století mívali někteří šviháčtí lidé obojího pohlaví pantafle za
obuv svrchní, kterouž obouvali přes stěvice; v XV. století, víme, obou-
vali je na špičatou obuv, v XVI. věku i „hubaton“ nemotornou obuv
strkali v pantafle.⁵⁾

Lomnický se posmívá krátkým lidem, že berou pantofle, „aby se
větší zdáli“. ⁶⁾

V Praze čítáme o pantoflích, na ulici nošených, od počátku XVI.
věku. Na příklad r. 1511 obvinil Jan Erazim z Čermák Václava Franka
z Liběchova, „že ho chtěl zamordovati, šavlí naň mrátiv a on že jest
jemu z toho vyskočil a, jsa na pantaflech, že jest upadl“. ⁷⁾ O jiném
člověku se vypravuje r. 1524, že se na pražské ulici „sehnul dolův po

¹⁾ Čti jeho řád drahotný v arch. praž. Chaos.

²⁾ Arch. praž. č. 1056. 86.

³⁾ Tamže č. 1174. 4.

⁴⁾ Tamže č. 1068. 451.

⁵⁾ Nomencl. quadril. Veleslavín. 187.

⁶⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 90.

⁷⁾ Pejcha. Lomnický. 57.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1128. B. 8.

pantafli". Bylo to asi dosti divné podívání i poslechnutí, když po nerovném tehdejšíh^o dlažení šviháči sobě vykračovali v pantaflech a klapali jimi.

Pantafle šviháků byly honosné, ozdobné. Některé byly pořízeny z kordovanu, jiné z aksamitu, jiné i ze zlatohlavy, a opět jiné, o nichž r. 1615 Lomnický zprávu dává, byly posázeny drahými kameny. Švec Postul v Praze († 1614) měl na skladě 260 párů pantoflí kordovan-ských, z nichž polovice byla zleželá, molovatá. Oceněny jsou „jeden pár druhému na pomoc“ 15 groši míšeňskými. Pantofle aksamitové a zlatohlavové pořacovány po 3 ortech.¹⁾

Molovatost pantafli na ševcově skladě může býti důkazem, že počátkem XVII. věku moda pantafli honosných a pouličných zhynula.

Na konec letmo staniž se zmínka, že naši předkové od starodávna pro zábavu a leckdy snad i z potřeby jezdívali na „kóslích“ železných²⁾ a chodívali na dřevěných vysokých „chůdách“ čili „štíhlách“. Kóslím říkáme teď brusle. Kterak pražští záci se probáněli na Vltavě na kóslích, o tom již podalí jsme zprávu na jiném místě.

9. V i n u t i.

Košile nikoli k spaní; čechel; šupice; rubáč, oplečí rukávce; podoba košil; látka; barva; zdoba; košile cizího původu; košil přibývá; okruží; okruží k rukám čili tacle; podpínadla; zástěry; pásmice; fertochoy honosné; facality na pot, na nos; vyšíváné, přemované, vouné; praní prádla.

Košile ještě v XVI. století byla roucho, jehož aspoň některá část byla na odív. Tedy šatem docela podfizeným nebyla, aniž ještě v tom věku všeobecně jí užíváno ke spaní. Obyčejně se na noc avléklo všechno vsudy, a to pěkným pořádkem: „Člověk, když se sláčí, ne ihned vykydne se ze všeho, než nejprve zuje obuv, potom gatě, pak kabát, na-posledy košili.“³⁾

A nymburský sukna postřiháč Šimon vypravuje r. 1561 v soudě: „Bylo po druhé hodině (v noci), v tom stal se křik, já vzavši košili na se, vyšel jsem před dům.“⁴⁾

Že ještě na počátku XVII. věku mnozí měšťané a šlechtici spávali naří, ani dětí se nestydíce, o tom svědčí souvěký lékař Guarinoni. Jemu se také naopak nelíbí spátí v „šlofpci“. Děti prý z takového spaní mívají bmyz nečistý na těle.⁵⁾

Německý učený měšťan Weinsberg (z Kolína n. R.) vypravuje ve svých pamětech, že r. 1587 ponejprv po čtyřiceti letech spal v košili; jindy prý v ní lehal, jen když byl na hospodě v cizím loži, teď prý ji běže, že nemocen a že mu zima. U nás stejně tak.

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 460.

²⁾ Časop. mus. spol. olomúc. 1884. Dr. Wankel. Soukup. Světosor 1888. 204.

³⁾ Pam. žen. Dvorský. 201.

⁴⁾ Nymb. kn. svědomí.

⁵⁾ Guarinoni. Grewell. 1281.

Některá košile byla podstatou a střihem svým u mužův i žen stejná. Vímeť v Praze o Alžbětě Jilovské r. 1572, „že vším všudy vládla, brala, pánovi i dvě košile vzala a v nich chodila“.¹⁾

I v tomto věku připomínají se jakožto druhy košile čechel, župice, rubáše a oplečko i rukávce.

U prostých lidí připomínají se ty kusy zhusta, v měšťanských inventářích ke konci věku XVI. patrně fidnou.

U věku sedmnáctém, když se vyskytne košile „spodní“, bývá čechlík jí poněkud v odpor kladen. Čtemeť v knize litomyšlské r. 1654, že má kdos „3 čechlíky a 4 spodní košile“.²⁾ To by ukazovalo na to, že čechel byl více na odiv než košile.

Župicí rozuměl se leckterý šat (viz na obr. č. 270. župice ženy a dívek žnoucích), ale župicí slula též malá košile; čtemeť v inven-

Čís. 270.
Z biblí Severnyovy r. 1529.

Čís. 271.
Z biblí Severnyovy r. 1529.

tářích koncem věku nejedenkrátě o „košilkách nebo župicích“.³⁾ Kupec Petr Altršperger měl v Praze na skladě „košilký neb župice karmazínové“ po 2 rýnských zlatých a 20 krejcarech.

Že rubáš byla košile zvláště žen selských, to svrchu jinde vyloženo. Hořejší jeho kus, totiž rukávy a opleční část — osamostatněv dostal, jakož víme, jméno oplečí a kryl prsa po páži; na oplečí oblékány rukávce,⁴⁾ čehož velmi světlý a poučný příklad na obr. č. 272, jež kreslil prof. Šolta dle tabule náhrobní při kostele sv. Kříže v Chru-dimi. Jest to podoba dívky r. 1595 zesnulé.

¹⁾ Arch. praž. č. 1119. 207.

²⁾ C. k. listovna v Litom. Lib. divis. 729. Sděluje Štěpánek.

³⁾ Arch. praž. č. 1174. B. 1608. 1698.

⁴⁾ Nomenclatory překládají rukávce brusthemd.

Jiný vzor starší podáváme na obr. č. 271. Oplečí se leckdy vyskytne i zřejmě pod jménem košile. Roku 1505 měla v Litomyšli pekařka Maruše jednu „košili opleční“,¹⁾ a v Praze r. 1570 prodávali „opleční košile“ po 5 groších bílých.²⁾

I v tomto věku snažili se lidé obojího pohlaví svrchním košilím dáti široké rukávy, kteréž pak podle módy nadouvali a, uvazující na několik dílů, malebně rozdělovali a zdobili.

Čís. 272. Z kostela sv. Kříže v Chrudimi r. 1595.

V XVI. věku košile dostala se až ke krku, a byla tu i na rukávě při pěstích ozdobena malým límečkem, **oboječkem**, jenž stal se zárodkem pozdějšího velikého okružl.

Co do rázu zevnějšího mluvívají knihy pramenné také o košilích **řezaných, naběraných**, obojích zvláště na počátku století; za celý věk o košilích **vázaných**,³⁾ o košilích **malých, velikých**.⁴⁾ A na konci věku vyskytují se košile **tkané**. Vázané košile dělali v Praze „rukavičníci“.⁵⁾

¹⁾ Arch. litomyšl. č. 118.

²⁾ Arch. praž. č. 1172.

³⁾ Tamže č. 1172. 171.

⁴⁾ „Košile ženská veliká“ v rukop. královédvor. Mus. 252. Počátek XVI. stol.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1172. 170. r. 1577.

Látkou bývaly košile nejčastěji lněné, a z nich nejtenčí kmentové. Ale čte se i o košilích tafatových, karmazínových, vlněných a bavlněných. Bavlněné košile zřetelně a hojně se objevují teprve v druhé půli XVI. věku. Mívali je na krámech šmukýři a všelijací kramáři kupečtí. Roku 1608 cení se bavlněná ženská košilka za 15 krejcarů, kdežto košile vlněná počítá se za 1 zl. rýnský¹⁾ a košile kmentová, za kterou pan Jan z Vartemberka na Rohozci zůstal dlužen, ceněna r. 1570 za půl druhé kopy míš²⁾. Obyčejná košile plátěná touž dobou počítá se v Rakovníce za 8 grošů.³⁾ V Polsce, v Sanoku, tenkrát cenívali prostou kosulku po 10 groších.⁴⁾

Látky brávalo nejméně na rukávce a oplečí — byleté kusy řečené nejmenší, nejkratší košili. Brávalo k nim po dvou a po třech loktech.⁵⁾ Mladoboleslavští koupili r. 1619 své sviňařce Mandě tři lokte bílého plátna na rukávce o jarmark, loket po 10 groších.⁶⁾ Od ušití mužské košile placeno tehda po 3 a 4 groších.

Co do barvy nalezli jsme košile obyčejně bílé; ale byly také košile barevné. V první půli XVI. věku lidé prostší objevují se v košilích modrých. Svědčíť venkovan r. 1506 o svém sousedu, že v noci přiběhl k němu, „nemaje ani košile modré“.⁷⁾ Roku 1525 v Praze ohledávali zloděje a nalezli, že měl peníze skryty za „modrou košili“.⁸⁾

Na krámech pražských bývaly ke konci věku mnohé košile rudé. některá i šarlatová. V župicích rudých potloukalo se po Čechách také hojně pobudů, lotříků. Ta barva byla jim milá, jakož o tom Smolné knihy namnoze svědčí.⁹⁾

Košilky a rukávce ženské nalezli jsme také barvou zelené. Pani Johanka Berková z Dubé († 1521) na příklad měla takové rukávce.¹⁰⁾

Položíme o zdobě košil. Nejstarší zdobou bylo vyšívaní, a to zvláště vyšívaní černé. Po celých Čechách připomínají se zvláště v první půlce století košile, černým hedbávím vyšívané.¹¹⁾ Ale do konce století řídnou zprávy o černém vyšívaní, a r. 1600 čteme v Praze zcela zřejmě, že má kdosi „košili starodávní bílou s černým vyšívaním“.¹²⁾ Za to košile vůbec některak vyšívané připomínají se v měšťanských zápisech počad.

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 469.

²⁾ Reg. soudu komor. 15. J. 382.

³⁾ Arch. rakov. kn. kšaftů.

⁴⁾ Materyal. historyczne. I. 88. r. 1571.

⁵⁾ V Bělé 1581. kn. kšaftů.

⁶⁾ Arch. bolesl. kn. lit. D.

⁷⁾ Kn. komor. soudu č. 1. G. C. 4.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1048. K. 4.

⁹⁾ V arch. měln. č. 18. 222. na příklad: „Pacholek čerstvý, silný, holý, s bradou porýsávanou, galihoty dobrého sukna, makové barvy, župníci rudou, kabát bílý barchanový popáslí, čepici papouškové barvy soukenou; dynovitý lotras.“ To popla loupežníka Koče.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 584. 48.

¹¹⁾ Na př. v Bělé (Umlauf. 126.) ještě r. 1558. V knize náchodské „outřpné“ čte se r. 1589 o „košilích pěkně vyšívaných“ v Náchodské i u Vrchlabí.

¹²⁾ V kn. č. 1174.

V Praze se jimi odívali bohatí měšťané stejně tak, jako na vsi junák.¹⁾ Vyšívání košil nepřestalo. Trojan Nigellus radí v traktátu „O obecném opatrování chudých lidí“ r. 1592 vdovám, aby nežily z obecných almužen, než aby niti soukaly, košile, obojky a rouchy vyšívaly.²⁾

K vyšíváním košilím časem přibyla síla košil tkanicemi přemovaných a zdobených. Svrchu psaná paní Berková († 1521) měla kromě jedné „zlé“ košile a devaterých rukávů i „tři čechlíky s tkanicemi“. O „čistých přemovaných“ košilích řeč r. 1533 v komorním soudě.³⁾ V Praze připomínají se r. 1586 dítěti košile s černými tkaníčkami.⁴⁾

Dosti zhusta uvádějí se při tom přemování tkanice zlaté. Roku 1572 popisují se v pražském soudě rukávce ženské takto: „Šila sem je a dala sem okolo ruky sedmkrátě bílou tkanici se zlatem.“ Jiná dí v témž líčení pře: „Prala sem košilky se zlatými tkanicemi.“⁵⁾ A zase jiná viděla na rukávečkách „tkanice zlaté co prst zřítí“ a na rukávcích druhých zřela tkanice „široké bílé se zlatem“. V Plzni má r. 1536 jedna z měšťanek „dvě košile kmentové se zlatem, které sú stály 4 kopy“;⁶⁾ jiné sousedy plzeňské mají čechle „ženské se zlatou tkanicí“.⁷⁾

Zlatem se košile také vyšívaly. Vyskytují se zvláště „rukávce zlatem vyšíváné“;⁸⁾ ale i „pan tatík v hospodě pardubické“ měl r. 1569 „košili zlatem vyšitou“, kterouž mu jakýs tovaryš krejčovský ukradl.⁹⁾ Touž dobou v Polště nosívali „župico s esy stříbrnými“.¹⁰⁾

U šlechtických osob nalezli jsme košile také s perlami. Zvláště okolo obojku byly perly našity kolem kol.¹¹⁾ Ale i pražský souseď Tachman r. 1575 měl košili „kmentovou a při vobojuku perly“.¹²⁾ Takové a podobné košile sluly zhusta všeobecně „košile s vykládáním“.

Co do cizinského původu vyskytují se u nás koncem XVI. věku košile „nidrlantské“;¹³⁾ a dávno před tím košile „uherské“. Uherské bývají s knoflíkem, aneb se o košilích těch prostě dí, že jsou šity „uherským stehem“. Roku 1549 soudí se Jan Rašín z Ryšmburka s Annou z Kolovrat o „košili s knoflíky po uhersku zlatem dělanou“.¹⁴⁾ A r. 1567 praví se o nějakém zloději v Praze, že vytrhl „košili, uherským stehem vyšívanou plátěnou, z pludrhuseň“.¹⁵⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 239.

²⁾ Překlad z Hiperia r. 1592. Výplsek dra. Zíbrta.

³⁾ Kn. lit. G. A. 11.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1060. a. 85.

⁵⁾ Tamže č. 1119.

⁶⁾ Arch. plzeň. č. 10. 259.

⁷⁾ Tamže č. 85. Invent. Magdal. z Hradiška.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1172. r. 1572.

⁹⁾ Chaos v arch. praž.

¹⁰⁾ Materyal. histor. I. 88. Balser.

¹¹⁾ Kn. komor. soudu č. 18. J. 138.

¹²⁾ Arch. praž. č. 1172. 225.

¹³⁾ Tamže č. 1173. 189.

¹⁴⁾ Kn. komor. soudu č. 18. J. 138.

¹⁵⁾ Arch. praž. kn. č. 1049. 92.

Také se nám vyskytly jedenkrát r. 1569 v Praze „rukávce ženské moravské po starodávnu, široké se zlatem“.¹)

Košili až do pozdních let XVI. století málo kdo mívál zásobu. Nejlepší najdeš některé množství „rukávců“ při ženských, ale košil bývá dlouho poskrovnu. Zvláště málo jich do polov. věku. Na příklad pražská domácí paní Marta Hesková (v Smečkách) r. 1520 má v inventáři košili jedinou;²) jiná paní pražská r. 1519 chlubí se třemi košilemi.³) Při ostatních sousedech a sousedách pražských většinou ani zmínka o košili.

Nápodobně na venkově dlouho buď není stopy po košilích, aneb uvádí se jich počet pramalý. Na příklad v Plzni ještě r. 1548 dvě košile v inventáři jest summa pozoruhodná.⁴) Jen v Litomyšli četli jsme r. 1503 o Šimkovi pivovarníkovi, že má „v malé trublici samé košile“.⁵) Kolik, nedí se. Ale mnoho jich jistě nebylo, poněvadž v Hradci Jindřichově urozený mladý Adámek slušných košil r. 1559 neměl víc než pět, které mu pořídila Mandalena teta.⁶)

Od polovice století košil patrně přibývá, ale pořád jich není ještě na tucty, a pořád ještě nacházíš inventované svrčky a celé domácnosti měšťanské, v nichž o košili ani potuchy. Na příklad v inventární knize pražské, která jde od polov. věku do let sedmdesátých až do 208. listu nejvíc košil v domácnosti napočítáš devět. Bohatý Netter († 1575), kupce, má košil sedm, ačkoli v domě leželo 300 loket plátna, bohatý řezník, kožešník pět košil má⁷) — a jen dva lidé — Jiří Mellar od Hvězdů a primas novoměstský Kulíšek († 1577) — mohli se v knize pochlubiti, že mají po 9 košilích. V malostranské knize má r. 1565 paní Johanna Hrachová 4 košile mužské, 4 ženské, což počet v knize nejznamenitější.⁸) Toť spíš najdeš knihy než košile. Služebný šrotýř Beneš na příklad, člověk pražský, má touž dobou 7 knih a jedinou košili v bohatství svém.⁹)

I v následujících letech osmdesátých, měl-li kdo sedm, osm košil zapsaných, byl z lidí vzácnějších. Zikmund Frejlich z Freydenfelsu († 1582) měl čtyři domy — však jeden z nich „u zlatého půl kola“ v Michalské ulici zná každý Pražan — ale košil spočetli jsme v jeho přehojném inventáři jen osm.¹⁰) Impressor Jičínský († 1591) měl dvě košile v domovitém svrčku, nic víc.¹¹)

Na samém rozhraní věku vyskytne se v knihách tu a tam košil počtem už nad deset. Radní pán Blovský († 1605) už jich má třinácte, urozený pan Jindřich Hrobčický († 1600) čtrnácte;¹²) nejvíce košil tou

¹) Arch. praž. kn. č. 1056. 87.

²) Dsky. Měst. 30. 122.

³) Tamže 92.

⁴) Arch. plzeň. č. 35.

⁵) Arch. litomyšl. č. 118. 68.

⁶) Tischer. Kopial star. pam. 46.

⁷) Kn. č. 1172. 15.

⁸) Arch. musejní.

⁹) Arch. praž. č. 1172.

¹⁰) Tamže 229—234.

¹¹) Kn. č. 1178. 229.

¹²) Kn. č. 1174. 70.

dobou našli jsme u měšťana Korálka († 1599); měltě se ženou svou „čechlíků a košil“ 28; rukávců 45.

Na konec budiž tu slovo o velikém nabíraném okruží. Okruží jako veliké kolo a „čapí hnízdo“, kedrle, krejzl, ujal se u nás z obecné mody, jakož jsme svrchu na případném místě vyložili, v desítce let od 1575—1585; před tím bývala okruží i tak malá, jako vidíme na přiloženém obr. 273. Když okruží zmohutnělo, stalo se kusem samostatným. Tou dobou i okruží při ruce čili „okruží k rukám“ samostatno býti chtělo. Pražský host Batory Václav († 1594) zanechal po sobě jedinou košili, 9 obojků a 4 páry „tucelů“.¹⁾ Tato zpráva svědčí, že dotčené kusy šatné měly existenci samostatnou.

Čís. 273. Münce šternberská.

Ovšem bývala přes to napořád okruží, když je švadlí a pradlí schystala, ke košilím zase přišívána, jakožto jich druhdy organická část a příslušenství. Vypravujeť hokyně pražská r. 1581, že jest Jindřich Předenice z Předenic Fridricha Vostrovce „rapírem okrvavil a utrhl mu vokrúží od košile; přišívala sem je zase.“²⁾

Na okruží bralo se dva i půl třetího lokte látky. Robeno bylo z rouškových jemných látek,³⁾ z paučníku, z tykyty, z vlaského plátna, z kmentu a z plátna „nidrlantského“.⁴⁾ Bývalo okruží

¹⁾ Arch. praž. č. 1208. 76.

²⁾ Kn. komor. soudu č. 16. G. 88.

³⁾ Arch. praž. č. 1066. 390.

⁴⁾ Nizozemské plátno k obojkům připomíná se v arch. praž. č. 1066. 390.

jednoduché, dvojnásobné a naposled i několikeronásobné, jakož jsme viděli na jubilejní výstavě při okruzích, s nímž shoben Slavata s okna r. 1618. Bylo fídké nebo i „husté španělské“. Bylo naškrobené a stojaté nebo leželo na ramenou. Aby dobře stálo, byly pod ním „štycle“ či „podpinky“ prosté nebo drabé. „Malované“ štycle prodávali v Praze koncem věku XVI. po 15 groších; „štycle perlových matek“ po půl třetím zlatém.¹⁾

Ozdobou okružím byla nejprve jich nabíraná forma. Sbírání obojků v pěkné a pravidelné záhyby pořizováno železem, zvlášť na ten konec udělaným. V Hradci Jindřichově platí se r. 1593 „zámečníku od udělení železa k vokružím sbírání“ 12 grošů 6 denárů.²⁾

Okružím bývala kromě toho „vyšívaná“, „dirkovaná“, „vykládací“. První dvě vlastnosti nepotřebují výkladu. O vykládacím okružím nevíme nic kci jiného, nežli že při něm bývaly ozdobné „haklyky“. Ale nejobyčejnější zdoba okružím bývaly krajky. Naši říkali takovému okružím buď „s krajky“ neboli po německu se „špici“. Leckdy se namane zpráva, že krajky na obojky jsou „nestikornové“.³⁾

Z počátku byla sbíraná okružím hrubě drabá. Roku 1575 platí se Markusu, židovi v Hradci Jindřichově, za „nidriantské vokružím“, jeho milosti pánu na košile koupené, sedm rýnských zlatých čili tři kopy grošů!⁴⁾ Brzy potom dostává potulný obchodník kramář, jímž říkali v XVI. století Šoti, za okružím šest zlatých. Toť byla drabá okružím! Také z této archivní zprávy zřejmo, kterými cestami a komu se dostala první okružím v Čechách: urozeným pánům je přinesli obchodník žid a Šot. Léta 1577 již kupuje hradecká vrchnost okružím lacinější. Kupuje dvě za dvě kopy. U šmukýře pražského r. 1590 bylo ještě lacinější. Ceněny tu čtyři obojky za 1 zlatý rýnský;⁵⁾ r. 1606 dokonce oceňuje se u šmukýře dvěma kopama 11 obojků!

Kterak vypadalo peřestné, škrobené okružím, toho čtoucí všiml sobě na přemnohých obrazech této knihy. Upozorňujeme zvlášť na obr. č. 187., 207., 209., jakožto vzory nejrázovitější. Na přiloženém obr. č. 274. představujeme básníka Lomnického, jenž zabodiv na svoje stará léta nabírané okružím a „kedrle“, vzal r. 1614 na se límec nového způsobu. Je to límec sprostnější, ale přes to velmi nápadný, škrobený, vysoký a stojatý. Tento límec jest tvar přechodný a proto ho sem klademe. Střednější jeho podobu rač čtoucí ohledati na obr. č. 190. Límce toho rázu vedly k límcům, které ležice na ramenou panovaly dlouho v století XVII. Vzor nádherného ležatého límce viz na obr. č. 189.; vzor prostinkého podali jsme v č. 188.

Prohoditi jest také slovo o zástěrách čili fěrtoších (fúrtoch, vértach). Slují také „kasankami“, „pásmicemi“ i „pásničkami“.

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 152.

²⁾ Tischer. Opisy účtů panských. Rukopis.

³⁾ Arch. praž. č. 1068. 890.

⁴⁾ Tischer. Opisy panských účtů. Rukop. str. 19.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1173. 189.

Že je kasanka také fěrtochem, to víme bezpečně. Četli jsme v soudní knize leckdy, že ta ona „shrнула peníze do kasanky nebo do fěrtochu“. „Pásmice“ byla zástěra, která pokrývala i kus prsou. Aspoň dětem „připasovány“ pásmice, „aby se nešišmaly“, neušpinily.¹⁾

Fěrtochy v XVI. věku jsou dvojí povahy. Jeden fěrtoch posluhuje obojímu pohlaví jakožto lehký plátěný nebo kožený šat do práce, do řemesla, do kuchyně, po domácku. Taková zástěra vždy jest obšírná, majíc úkol brániti šatu spodnějšího všech ourazů. V takovém obšírném fěrtochu zřítí ženu na obr. č. 275., vzatém z biblí Severynovy r. 1529. Druhý způsob zástěr byly fěrtochy honosné; vznikly teprve v XVI. věku.

Čís. 274.
Šimon Lomnický.
Z knihy Fillosofský život r. 1614.

Čís. 275.
Z biblí Severynovy
r. 1529.

Tedy slovo o prvních. Fěrtochy řemeslnické nalézáš ve všech inventářích od mlynářského²⁾ a řeznického až po lazebuškv. Aby řezníci nechodili v zástěrách okydaných, pekaři aby neběhali po ulicích o nahých nohách bez fěrtochů, o tom přecasto musely městské ouřady nařizovati. Mnozí nákeřníci a lotříkové nesli se světem — aby ouřady a obecenstvo zmýlili — schválně „za bílým fěrtochem co zedníci, co mlynáři“.³⁾

Ženské fěrtochy vyskytnají se vůbec v knihách popisných na počátku XVI. věku nehojně; potom jich přibývá. Aneta, baba u Vocáška v Litomyšli, měla r. 1506 jediný fěrtoch;⁴⁾ sousedka Kožíšková tamže

¹⁾ Arch. praž. č. 1056. 86.

²⁾ Kn. pamětí nymbursk. II. Invent. mlynáře Vrány 1578.

³⁾ Smolná kn. nymburská. 87. r. 1601.

⁴⁾ Litom. arch. č. 118. 97.

r. 1514 jediný fěrtoch; v poděbradském inventáři z r. 1538 tu a tam čteme již o dvou fěrtoších.¹⁾ V pozdějších letech nalézáme v inventářích po 6, 8, 10 fěrtoších, ale ovšem nedomluvnou zprávou takovou nevíme, kolik fěrtochů do práce, kolik jich k svátečnímu úboru. Kněz Pavel Kamill, arciprýst krumlovský, choval ve svých svrčích do r. 1585 12 fěrtochů,²⁾ a paní Korálková, měšťanka pražská, měla roku 1599 „fěrtochy“ již čtyřicet tří! Rovněž tolik fěrtochů spočítali jsme r. 1601 u Voršily Nejepínské na Překopě.³⁾

Ženské fěrtochy prostě bývaly tak obšírné, že kryly sukni nejen po předu, než i valný kus vzadu. Šity bývaly z plátna, obyčejně z plátna režného nebo „domáciho“. V Plzni r. 1549 čtli jsme o „fěrtochu frajberském“,⁴⁾ tedy z plátna freiberského. Asi nejlacinnější byl fěrtoch za 1 groš 2 denáry, který koupen byl r. 1564 v Hradci Jindřichově „dévce, kteráž husy pase“.⁵⁾

Na prostředě mezi fěrtochy honosnými a zástěrami do díla byly fěrtochy a kasanky soukenné. Nalezli jsme je na bradech panských,⁶⁾ a měly je i pražské děvčky. Aspoň ono děvče služebné, které r. 1590 utloukl a s okna vyhodil hrubý Němec Armpach, měšťan pražský, mělo na sobě zelený soukenný fěrtoch.⁷⁾

Stran fěrtošků honosných z knih postihujeme, že zřejmou a obecnou modou ženskou stávají se druhou polovicí XVI. věku. Ale urozené dámy začaly už dříve. Na příklad Berková Johanna má r. 1521 „fěrtošek a punt atlasový“ při něm. Toť patrně paráda. Už drobné slovo fěrtošek tomu svědčí. Honosné fěrtochy totiž nesly se formou úzkou, dlouhou. Byly to skutečně jen drobné „fěrtošky“. Fěrtošek panny Košťálové v brodsckém graduale (r. 1559) vypadá věru jako úzký proužek bílý na sukni položený. Právě tak vypadá zástěrka na votivním obraze v Chrudimi, úzká, velmi úzká, do záhybů poněkud nabraná a dlouhá až téměř do země. O něco kratší honosnou zástěrku ouzkou má česká bába, jakž ji r. 1586 nakreslil Jošt Amman.

Zdobiti se úzkou zástěrou nebyla zvláštnost českých žen. Vyznati jest, že touž dobou i slezské dívky slovanské i lipské dívky německé na dřevorytech Ammanových mají téhož způsobu uzounké dlouhé zástěrky honosné!

Kdo by nevěřil, že zástěry byly honosný šat na ulici, toho ještě jednou zvlášť upozorňujeme na to, že vyskytují se na votivních oltářních obrazech, kamž se dávaly osoby malovati zajiště jen v plné „připravě“; ba na kamenné náhrobní tabuli, v musei plzeňském chované a r. 1582

¹⁾ Regis. žlutá v Poděbr. 38.

²⁾ Arch. praž. č. 1178. 28.

³⁾ Č. 1210 160.

⁴⁾ Arch. plzeň. 85.

⁵⁾ Oučty panské v Hradci.

⁶⁾ „Fěrtoch soukenný“ r. 1609 s arch. třeboňského. Výpis dra. Zibrta. V býléckém inventáři jest zapísána „kasanka černá, soukenná s stříbrnými krajky“. Mus

⁷⁾ Arch. praž. č. 1056. 1.

na sobě mající, vidíme paní, kteráž i pod dlouhou šubou neboli bazukou nese úzkou zástěrku, jejíž ozdobný konec vykukuje. Tedy nikolivěk fěrtoch do kuchyně! Též „nobilis uxor bohemica“ — vznešená paní česká, jakž ji narysoval Sadeler na svou českou mapu r. 1620, má při plném skvostném úboru zástěrku s krajky.

Honosné fěrtochy byly také z jiných látek nežli z bílého kmentu. Mluví se v pramenech o fěrtošcích mochejrových, šamlatových, tupltykytových a jiných hedbávných.

Zvláštní zástěry jest nám na konec oznámiti. Několikrát totiž četli jsme ke konci věku také o soukenných fěrtošcích „k smutku“.¹⁾

Je otázka, čím byly fěrtochy zdobeny. Nejprv tím, že byly „sbírané“. Zovou se někdy též „faldovanými“. U pražského písaře Floriana Pretlíka († 1583) našli jsme 6 „prostých fěrtuchů“, 18 „tenkých pěkně sbíraných a provázky ztočených i dětinských“ a tři „pásničky sbírané“.²⁾

Ozdobné zástěry zovou se zhusta „vyšívánými“. Vyšity byly fěrtochy dole při konci na dvě nebo tři dlaně vysoko; vyšívání bylo barev červených, zelených, modrých, žlutých dle svědectví Štelcarova (r. 1588), jemuž se ta stráž ovšem nic nelíbí.³⁾ Na obraze třeboňického graduálu má paní zástěrku bílou, vyšívanou černě.

Vyšívání dělo se i „na síťce“. Paní Nejepínská v Praze († 1601) měla u veliké hromadě svých fěrtochů jeden „se zlatem na síťce“. V soudní knize pražské r. 1592 čteme, že Jan Horák dva dni „dělal síťku, jako na ní vyšívají do ženských fěrtuchů“.⁴⁾ Vyskytují se též na oči také fěrtochy „s mřeží“ — zase tedy některak síťené; na příklad paní Salomena z Lebentalu měla r. 1592 „fěrtoch kanavačový, bílý, s mřeží“. V té „mřeži divné“ bývaly podle Štelcara vytkávaní „vorli, ptáci a jiná zvířata“.

Jakož svrchu leckde čtoucí již postihl, nejoblíbenější zdobou honosných fěrtoušků byly „krajky“. Na obraze Sadelerově prochází se dáma ve Vladislavském sále, majíc na sobě takový krajkový fěrtoch. Kromě toho všeho bývaly zástěry tkanicemi pokládány. Říkali tomu „zástěry s barvami“ (obr. č. 198. z Masop. Rvačovského 1580). Čítáme o tkanicích bílých a černých nejhustěji. Byly tkanice na fěrtochu také ze zlata. Roku 1572 zmínka se činí o pásmici „s černými pěknými tkanicemi a nahofe se zlatou tkaníčkou“.⁵⁾

Facality mají historii touž jako zástěry. Užíváno jich totiž od vznešenějších lidí jednak k utírání potu jednak i nosu kdo ví jak zdávna, ale asi od polky XVI. věku staly se honosným kusem krojovým stejně jako zástěry, a to tak nerozumně přemrštěným, že na příklad v Němcích musel úřad přímo určit, jak drahý smí kdo facalit sobě poříditi.

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 429—439. R. 1613.

²⁾ Tamže č. 1178. 289.

³⁾ Štelcar. Kniha duchov.

⁴⁾ Kniha novoměstská č. 1122. Proces 218.

⁵⁾ Popis toho r. 1572 v kn. arch. praž. č. 1119.

Šátkům našim k tělesné službě bývalo jméno **utěráků** nebo **ntě-raček**, **rouch**, někdy i **pásnic**¹⁾ až do té doby, kdy se staly parádou. Odtud slovou po vlásku **facality** (fazzoletto), což by svědčilo, že svými zdobnými šátečky nejdříve pochlubovaly se Vlašky a od nich teprve nakazily se Němkyňe a Češky. Německé jméno schnup'tuechlein poprvé četli jsme v olomuckém inventáři r. 1611.²⁾

Když jméno **facalitů** u nás obvyklo, nebyl kde který **facalit** kus honosný. O některém **facalitu** stojí v knize přímo, že je „na nos“.

Ač zapřítí nemíníme, že jsme našli ve vinařské knize pražské už r. 1542 hrodiče, jenž slul Jan „**Facalit**“, nicméně u nás objevují se **facality** hojným počtem teprve v letech šedesátých; ten onen pražský měšťan má jich v těch letech po sedmi, osmi.³⁾ O dvacet let později už trouse se v knize po 10 a 15 **facalitech**.⁴⁾ Selský lid, jenž od jakživa zažíval nejvíce práce potlivé, **facalitů** na pot ani na nos nemíval. Aspoň zajisté biskup Bratři Augusta, jsa na svém outěku z Litomyšlaka přestrojen za sedláka, právě pro hedbávný šátek, jenž mu z řader číhal, byl v podezření vzat a jat.

Obyčejně byly **facality** vyšívané. Červeně vyšívané připomínají se v Praze r. 1572,⁵⁾ v Náchodě měl šátek červeně vyšívaný r. 1585 písař důchodní.⁶⁾ Černě vyšívaný **facalit** má v ruce paní na obraze soudním v graduale třebeňském. Šlechtické osoby měly šátky vyšity zlatem a stříbrem.⁷⁾ Na zámku častolovickém našli jsme koncem století „rouchy“ na utírání blavy hedbávním vyšívané se zlatými pasomany.⁸⁾ Ale i měšťanky chodily do kostela, na svatby a jiné slavné příležitosti se zlatými **facality**. Voršila Nejepínská, často psaná, umírající zanechala po sobě 43 **facality**, z nichž 8 bylo „se zlatem“, ostatní „s barvami a s třepením“.

Dosti vyskytuje se **facalitů** s **krajky**. Že na utíračkách i slova se vyšívala, a to slova zbožná z biblí, to zdá se vysvětlení z moravské *Postilly Straněnského*.⁹⁾ Ve svrčcích pražského Floriana Pretlíka našli jsme r. 1583 v šestnácti **facalitech** dva „tištěné“. ¹⁰⁾ Též ve svrčcích *professora* z universy pražské, Gotsmana, našli jsme r. 1606 „rouchy s okolky tisknutými“. ¹¹⁾

¹⁾ V arch. praž. č. 1068. fol. 273. jest z r. 1616 důkaz, že prostějši ženy šátky nosily „u pasů“; odtud snad jméno *pásnice* šátkům.

²⁾ Arch. mus. list. olomouc. „Ein umb und umb ausgenäht Schnup'tuechlein; schlecht snup'tuchl unten mit Frenzelein“.

³⁾ Čti knihu arch. praž. č. 1172. 15. fol.

⁴⁾ Kn. č. 1172. 229.

⁵⁾ Kn. č. 1060. 136.

⁶⁾ Kn. outrpná z Náchoda v arch. mus.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1173. 183.

⁸⁾ Desky zem. 122. B. 14.

⁹⁾ Roku 1511 Hoffmeystr přel. Straněnský str. 86. „Jsou, kteří slovo Páně všude nosí, v ústech, na rukávích, na medích, na utíračkách — kromě v srdci nic.“

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1173. 239.

¹¹⁾ Arch. zem. oeconom. 14. 448.

S honosnou úlohou facalitů souvisí, že napouštěly se vůní, zvláště pižmovou nebo skořicovou.

Obrázek č. 276., jež našel dr. Zíbrt v Paprockého knize, slove Panna, dotud zastrčené, poněčí po nejedné stránce této i příští kapitoly. Je tu panna, nad níž nelze pomysleti sobě nádhernější, v jedné hrsti drží facalit vyšívaný, obroubený a s třapci, bezpochyby zlatými, na rozích obvěšený. V druhé ruce má oháňku. Ostatní šat je dobře povědom. Je tu nejprve ohromné okruží, živótek s otevřenými rukávy, které visí jako pachy; prsa obvěšena zlatou přípravou, sukně dvojit: svrchní uprostřed rozstřížena, spodní na partykálu rovně natažena a plná hojným krumplováním. Na hlavě má panna perlovec rázu Stuartovského.

Čís. 276. Panna od Bartoloměje Paprockého.

Na konec zmíněno buď stran praní všelikerakého vinutí čili prádla jen to, že proti XV. věku nic se podstatně nezměnilo. Pradlí špinavé prádlo **tepaly** či praly na březích vod. Tloukly je rukama o kámen, vodou pořád zalévající. V Praze tak činily nejvíce na ostrovech, zvláště nynějším Štfeleckém. Pradleny sem převážel převozník.¹⁾

Prádlo bylo buď před tepáním, buď po něm **vyvařováno**. Na to mívala kde která domácnost jako druhdy „kotly prací“. Louh pomáhal čistiti. V létě nade všechny louhy a tepání prادلon pomohlo slunce k vybělení prádla. V zimě pověsila hospodyně vyprané vinutí na „šrák“, jenž mnohdy stával i v měšťanských domech pražských ve světnici podle kamen.

Usušené prádlo se všelijak mandlovalo. Podle prostičkých starodávnych způsobů vyskytují se v XVI. věku již mandle „strojné“. V Praze je r. 1589 zmínka o jednom „strojném mandlu s instrumenty a potřebami“, při něm byl řetěz velký a zděť železná.²⁾ Ovšem takový veliký strojňý mandl byl spíš na fabričné mandlování mnohých pláten, ale nepochybujeme, že si k mandliři mnohá hospodyně donesla také prádlo své.

Na sušení a natahování jemného prádla, roušek, paučníkův a okruží mívaly naše pramatky „presy“, „prkna“,³⁾ podušky, koule sklenné. Však o tom již svrchu bylo položeno. Ke konci století XVI. objevují se v inventářích železné cihličky.⁴⁾

¹⁾ Sousedky pražské viní se s krádeže prádla na ostrově r. 1559. Arch. praž. č. 990. 429.

²⁾ Arch. praž. č. 1173. 168.

³⁾ Roku 1616 shání se kdosi v Praze po „prkně, kterýmž se vohojky vytahují“. Arch. praž. č. 1292. 427.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1173. 79.

10. Drobná příprava.

Pásy, díla orpantového, s maňásky, nožnice; váčky; růžence, růžence s trošty, s titěrami, penězi; klíče za pasem; mužské khynky; zbraň poboční; čekan; bůl; rukavice; podšité rukávy; kujony; ohaňky; knížky modlitebné.

Na předním místě z drobných kusů kostymních i v XVI. věku jsou při pohledu ženském napořád pásy, jako bývalo druhdy. Nevěstě dávány mezi jinými klénoty k věnu.¹⁾ Když fértouch stal se honosným modním kusem, musil pás sdělovati se s fértouchem o přizeň, ale zatlačen nebyl, až teprve v první půli XVII. věku trpí patrnou ujmu.

Po domácku sloužil ovšem prostý kožený pás; ale téměř každá onačejší žena česká snažila se míti také dražší, klénotný pás ke slavnostem, do kostela, k návštěvám. Dít jakás paní Anna, měšťanka pražská, r. 1524: „Mám pás pozlacený s fetizkem, toho vždy potřebuji, když mne kam zoví.“ Tot se ví, která neměla takového opasu, vypůjčila soubě. „Když jsem se vdávala,“ dří šenkýřka pana Sixta z Ottersdorfu, „ona půjčila mi dvou prsténků a pásku stříbrného.“²⁾ Nefidko pak dostaly se obě dámy na soud. Na příklad Dorota Korunová r. 1541 viní Annu Roubalovu „z pásku stříbrného, že ho k jejímu veselí pro poctivost její půjčila, a nyní že ho navrátiti nechce.“³⁾

I paní urozené vzdlužovaly se. Roku 1547 soudí se Johanka Budská z Ryzmburka o pás, který půjčila Kateřině Vranovské z Janovic, když o masopustě r. 1542 jela „na přinos s Jandorfarovou do Slízka.“⁴⁾

Pásy pořizovány tímž způsobem jako druhdy za stára. Za podkladek onačejšího pásu posloužila tkanice, obyčejně aksamitová, ale někdy i zlatohlavová, jindy hedbávná, jindy z hebkého kordovanu, při níž přepych začínal se již při přesce nebo při „nákončí“, ačkoli už sama látka stačovala leckdy za pochlibu.⁵⁾ Takový pás slul „hladký“. Nákončí a přesky bývaly stříbrny, obyčejně pozlacený. Přesky byly asi veliky vždycky přes to, že Václav Žipanský z Dražice r. 1573, jakoby něco zvláštního bylo, odkazuje Barboře ze Stromice „pás veliký stříbrný pozlacený s velikou přeskou, kterýž se mu dostal po babě.“⁶⁾

Tkanice pásová někdy byla prošita čili „štepována“ hedbávím, nejbustěji atlasem; jindy byla položena perlami od jednoho nákončí ke

¹⁾ Jan Hanus v Litomyšli vyděduje r. 1608 svého zetě, protože všecko, co s ženou dostal, rozmrhal, zvláště „od klýnotů, pasů stříbrných, pozlacených“. Ku v c. k. listovné z r. 1542. Sděluje Štěpánek.

²⁾ Arch. praž. č. 1049. 100.

³⁾ Tamže č. 1130. 477.

⁴⁾ Reg. černé kom. kn. 18. J. 79. Též v univ. knih. ruk. č. 17. A. 85.

⁵⁾ V Mělníce r. 1577 našli jsme také pásy červené aksamitové beze všech přizdob. Kn. svéd. č. 27.

⁶⁾ Miscell. Dask. 54. 145.

drubému. Ještě v letech sedmdesátých nalézáme v Praze perlové pásy.¹⁾ Také „s kamínky“ bývaly pásy.²⁾ Ale mnohem častěji zdobený bývaly ženské pásy stříbrem a zlatem. Stříbro snažili se brát k tomu dílu nejlepší. Když se Vavřinec Golliáš (r. 1587) radil se zlatníkem, chtěl je panně pořídit pás, poradil mu zlatník, aby vzal ony holé groše, jež slovou Petrusy a groše s Matkou boží, v těch že nejlepší stříbro.³⁾ Ze stříbra a zlata nejprve byly na pásech strunky a drátky. Zhusta byl všecek pás ze strunek a drátů bez tkanice pásové. Pásy se zlatými strunkami a pásy „drátkové“ jsou v českých inventářích za celý věk obyčejny; jen že jim hustěji říkali „pásy díla ormpantového (aurum-pantum) nebo „drobného“ a „brněného“ i „pancířového“. Poslední dvě pojmenování spolu vykládají, že armpantový pás vypadal jako pletivo na košili brněné.⁴⁾ Takový pásec armpantového díla býval na příklad v rodině Melantrišské a Velešlavinské; býval vlastně všude v Čechách obyčejný.⁵⁾ K nim z nejbližšího příbuzenstva připojiti jest pásy „řetězové, řetízkové a s kroužky“. Roku 1591 cení se v Praze pás z pozlacených kroužků, 19 lotů vážící, za 12 kop. Také udržují se pořad ony pásy s řetízky, na nichž zavěšena jablíčka stříbrná,⁶⁾ dutá, vonná. V Hradci Králové říkali jim „stříbrné jablko pomum-ambre.“⁷⁾ Ale už je zovou inventáře leckdy „starodávnými“. Někdy na páse i šest jablek bylo! Kromě jablek visívalo na pásech také žaludí, zhusta „na špicích pozlatitě“. V Náchodě našli jsme pás stříbrný řetízkový s žaludy a s jablkem.⁸⁾ V Chrudimi měli r. 1618 pás stříbrný s 11 žaludy pozlacenými a s jablkem; jiný pás chrudimský měl na sobě jenom 5 žaludů, ale za to visel na něm „pazour rysí“.⁹⁾

Nově vyskytní se v tom století pásy „stříbrem na skrze po-bité“, pásv „se stříbrnými štefty“ (v Litomyšli,¹⁰⁾ pásy „vobroučkem dělané“ (v Plzni r. 1576,¹¹⁾ pásy „s růžemi“. Zvlášť ke konci věku zhusta čítáš o pásech „s růžičkami pozlacenými a stříbrnými“, „s růžemi širokými“; jednou též pás „s růžemi, proměšovaný s řetízky a zespod s hruškou“. Již r. 1566 popisuje se nádherný ženský pás měšťanky pražské takto: V něm „růže byly a v růžích kamení a řetízek dlouhý byl, a lvovy hlavičky byly mezi tím řetízky, a ty lvovy hlavičky měly zase kroužky maličky, stříbrny, a dosti velké bylo jablko; udělal latník nové přesky a místo těch růží polovici udělal lilium“.¹²⁾

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 56.

²⁾ Arch. lounský č. 1. C. 47. „Pás se žaloudky pozlacený“ a jiný „s modrými kamínky“. V Praze r. 1570 pásy „s červenými kamínky“. Kn. č. 1172.

³⁾ Kn. č. 1054. 228.

⁴⁾ Že armpantový jest jako brněný, o tom důkaz v knize arch. pražského č. 1178. 239.

⁵⁾ Arch. náhodský. Kšafy.

⁶⁾ V invent. Korákové r. 1599 a jinde v kn. arch. praž. č. 1174.

⁷⁾ Kn. arch. praž. 93.

⁸⁾ Kn. kšafy z r. 1602.

⁹⁾ Rybicka. Č. Č. Muz. 1848. I. 507.

¹⁰⁾ Arch. litomyš. Lib. diva. Vypsal Štěpánek.

¹¹⁾ Kn. arch. piseň.

¹²⁾ Kn. arch. praž. č. 1049. 99.

Pás s maňásky, s tatrmánky našli jsme jeden v Praze r. 1516.¹⁾ Tatrmánčí byli zajisté vyryti nebo vytepáni na stříbrném nákončí. V Chrudimi vyskytl se nám r. 1618 pás s dvěma pozlacenými cherubíny.²⁾ Pásky „s želízky stříbrnými a pozlacenými“, „želízky stříbrnými probíjené“ „s hvězdičkami“ vyskytují se za celý věk v Praze i na venkově.³⁾ Paní Korálková měla koncem věku mezi devaterem pásů jeden fetizkový, jiný s žalondky, jiný „orpantový“, jiný „se stříbrnými sponkami malíčkými ouzký“, jiný zelený aksamitový se stříbrnými zámečky, naposled i jeden „tabulový“.⁴⁾ Na tabulových páscích zhusla bývaly nápisy, které se bohužel řídko kdy doslovně uvádějí. Jeden jsme našli v Praze r. 1608, byl: „Děj se mi tak, jakž Pán Bůh ráčí“.

Na konec uvéstí jest, že lidským vtípem sestavovány pásky i z českých grošů (obr. č. 103.). Co do cen víme, že pásky po 20, 40 kopách v měšťanských inventářích nic nejsou vzácné. Roku 1566 počítá se pás ze tří bíven stříbra za 40 kop.⁵⁾

Ovšem nebylo stříbro jako stříbro. Z nějakého mdlého stříbra byl v Praze r. 1509 těžký soud mezi zlatníky a židem Liberkem. Přišla vdova Rederova k židovi koupit pás. „Zač je lot?“ ptá se. On: „Máme stříbro po 26, 24 bílých groších.“ Po té ona dí: „Chci výborné stříbro po půl tolaru bez díla!“ Tu dovídáme se, kterak se pásky kupovaly. Žid dal vdově, jakož si přála, lot po půl tolaru; odvážil pás, což činilo půl osmnácti lotu, od díla zlatnického přijal čtyři groše. Ale opatrná vdova šla ihned k zlatníkovi nedaleko tarmarku. Prosila, aby jí pás, právě koupený, „štrejchoval jehlou od vordejna“ nebo aby ho „štrejchoval na kameni“, to jest, aby se přesvědčil, je-li stříbro cenné či není. „Vy jste křesťan a já křesťanka, vy víte, že židům není co věřiti!“ tak prosila. Prosila u jednoho, prosila u druhého. Naposled jeden ze zlatníků vyšetřil, že „stříbro přes 9 bílých grošů nestálo“, a z toho vznikl soud proti židovi.⁶⁾

Chudé ženy a děvčata prostičká brávala k nedělské a jiné parádě za nedostatku pásů stříbrných jinačí pásky lesklé z mosazi nebo jiného kovu nedrahého. Pražští kramáři mívali tou příčinou na skladě pásky s pozlacenými hlavičkami čistcové, aksamitové, fetizkové, s pozlacenými puklami čistcové, pásky francouzské „s frenclemi“ a jiné, jichž tučet cenil se r. 1600 za půl druhého i půl třetího zlatého rýnského;⁷⁾ lacinějších tučet od několika krejcarů po 15 rýnských.⁸⁾ Pasíři čeští robili pásky ženské ze „šmejdu“ mosazného, „z cejnových železek“; k tomu dávali přesky „směšičné s plíšky i bez plíšků“.⁹⁾

¹⁾ V kn. č. 1046.

²⁾ Rybicka. Č. Č. Mus. 1848. I. 507.

³⁾ Litomyšl. Lib. testam. z r. 1542 v listov. tamějš. Sděluje Štěpánek.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174. 105.

⁵⁾ Tamže č. 1172 85.

⁶⁾ Tamže č. 1062. 143. 161.

⁷⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 198.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1174. 469.

⁹⁾ Roku 1565 č. 1172 52.

Na pásech mívala obě pohlaví nožnice. Čítámeť o „pásech mužských s přeskami a při nich nožnice stříbrem fasovaná od svrchu až dolů“. Ženám visívaly od pásu dolů na tkanicích, dobře podšitých a všelijakými cetami a puklami zdobených, nožnice čili pouzdra obyčejně stříbrná, ale i dřevěná,¹⁾ hedbávím aneb aksamítem povlečená, v nichž tkvěly nože, nožiky, skripturálky a cicurálky²⁾ i nůžky a bezpochyby také jiné švadlinské potřebičky, neboť někdy i zřejmě nacházíme zvláštní „švadlinské nožničky s potřebami“. Takovou stříbrnou nožničku švadlinskou r. 1590 cenili na krámě pražském „U tří labutí“ za jeden zlatý rýnský. V nožnicích ženských zhusta bývaly nůžky a nože ozdobné, všecko stříbrné a pozlatité, nebo aspoň s částí stříbrnou: vyskytují se nože „se stříbrnými čepičkami“ a nože „zlatem ecované“.

Laciné nožnice s cicurálky ceněny u kupce pražského roku 1608 i po 3 krejcarech jen, „pár zrzavých pozlacených nožů“ za 9 krejcarů; nůž perlovou matkou vykládaný, pozlacený po 20 krejcarech.³⁾ Naproti tomu měla některá urozenka a bohatá měšťanka nožnici, kteráž měla cenu znamenitou. Pro příklad r. 1581 paní Voršila od „Tří korun“ v Praze zastavila „nožnici stříbrnou, perlovým dílem v modré pintě“ za půl deváté kopy grošů míšeňských!⁴⁾ Rovně tak drahé nožnice měla jiná kupcová pražská r. 1565; byly „stříbrné s řetízem stříbrným na konci, svrček a prostředek byl pozlacený a v nich tři nože“.⁵⁾

Na obraze č. 277. má paní Marta Boleslavská († 1610) draho-cenný pás armpantový s jablčkem sličně řezaným; při téměř páse visí stříbrná nožnice, malé dyce ne nepodobná. Kromě pásu a nožnice jest na obraze zajímavě zavítá panino a černé blány, na jejichž předcích liščí kožešina, a naposled i zavítá ouoho mrtvého dítěte, jež bylo bezpochyby příčinou smrti matčiny. Dobré oko na obraze rozezná na plášti či bláně panině i dessein rozvinutým úponkovitým podobný. Originál obrazu jest v Chrudimi v kostele sv. Michala. Našemu dílu daroval reprodukci jeho pan prof. Šolta.

Na ženské opasy věšeny kromě nožnic, jako bývalo za pradávna, také váčky, měšečky, tašvice, tobolky a tobolečky.

Ženské váčky byly na službu i přepych. Služebný váček pořízen byl z kůže hrubé, aby přece něco vydržel; honosné váčky zhotovovali z dražších kůží zámišových, pěknějších jirch, z chlupatého kordovanu, z damušku, z aksamitu a karmazínu.

U váčkáře Kunderáta († 1569) v domě Toulovic v Praze z počtu všelijakých váček možno sobě učiniti soud, kterých váček kupováno nejvíce.⁶⁾ Dotčený váčkář měl totiž měšců ženských aksamitových čtvero,

¹⁾ Jednou našli jsme i „pouzdro zandalem a cypřišem obložené“. Arch. praž. č. 1172. V inv. vdovy truhláře Krejčara r. 1570.

²⁾ Malé nožečky na péra. Roku 1680 ceněno 17 nožniček k skriptorálkům v Praze za jeden rýnský. Č. 1173. 189.

³⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 830.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1052. J. 11.

⁵⁾ Tamže č. 1172. 47.

⁶⁾ Tamže č. 1172. 89.

Čís. 277 Z chrámu sv. Michala v Chrudimi.

dva karmazinové a 86 zámišových. V zásobách jeho surových nepostřehneme drahých látek, naproti tomu má váčkář 23 kůže české k váčkům, bílých 56, jirchy 34, kůže telecí 43, psích koží 16 (za $1\frac{1}{8}$ kopy) a 15 koží zámišových (za $1\frac{1}{8}$ kopy). Kupováno tedy nejvíce váčků kožených.

A což těch zdob na váčku! Kde jaká bohatší souseda měšťanská, natož pak urozené dámy, nemohly než mítí váček co možno nejuhádnější pro pochlubu. Tou příčinou drahně čítáš v popisech o váčcích posťbíbených a pozlacených či s pozlátkou, se šmelcem,

s třapci. Také hrubě často vyskytují se měšce ženské krumplované zlatem, zdobené „hlavami“, váčky „s pasomany zlatými po obou stranách, měšce „brněné“, váčky se zrcadly, s kruhy stříbrnými, s pukličkami, s knoflíky, všecko buď z kovu ryzího nebo falešného.

Stran knoflíků připomínáme, že r. 1595 zovou se váčky, mající po jedné straně tři knoflíky, starodávnými. Ale přes to stál jeden u šmukýře Bema v Praze dvě kopy grošů míš.¹⁾ Modernější byly asi váčky s valnějším počtem knoflíků Řeznice Kristofka v Praze r. 1582 měla na příklad „měšec aksamitový se 17 knoflíky stříbrnými pozlacenými“. A nápodobně jiné měšťanky mívají váčky samý knoflík. Jeden z knoflíků byl při váčku na službu zapínací, jináče bývaly váčky dosti často se zámečkem.

Barev bývaly ženské váčky všelikterakých; červená zdá se býti nejoblíbenější, neboť pejtliřův či měščíkův mistrovský kus kromě jiné práce byl i v tom, aby mistr obarvil dvě kozletiny na rudo.²⁾

Co do zvláštních druhů objevují se v pramenech váčky ženské, „panenské“, „dívčičkám“ a váčky „starých bab“.³⁾ Jináče ovšem vyskytují se podle ženských váček také měšce mužské a „dětské váčky se zvonečky“.

Co do původu cizinského bývají v našich inventářích váčky benátské, mejlandské, francouzské („trojnásobné“) a německé. O přívaz těch cizích váček bývaly v Praze za všecken čas nemalé svády mezi šmukýři, kteří je vozili, a mezi zdejšími váčkáři, kteří někdy i ouředně sbírali ta „díla hostinská a německá“.⁴⁾

Roku 1614 cenili u šmukýře Kroka bílé měšce mejlandské tucen za 2 rýnské, francouzské měšce za polovic; u jiného šmukýře r. 1595 ceněny byly měšce kožené bílé a červené, tvrdé „vokrouhlé“ po 10, 10 krejcarech; „měšci kožení s hlavami panenskými“ po 10 krejcarech, váčky se šmelcem po 35 krejcarech. Štelcar r. 1588 nařiká v Kuize duchovní, že mají české paní pásy „stříbrné pozlacené v způsob řetězu dělané, při nich jablko zlaté neb stříbrné, váčky zlatohlavové, aksamitové neb karmazinové za 15, 50 i za 100 kop i draže, při tom stříbrné nožnice s pozlacenými noži“.⁵⁾

V tašvicích mívala obě pohlaví menší měchýřky nebo váčky s penězi, někdy i paradlo stříbrné a jiné „se struhadlem na jazyk“, při něm za časté i „lžičku na vytírání uší“ a jiné všelijaké drobotiny a potřeby.

Růžence čili páteře i v XVI. století byly počítány větším dílem k ženskému přepychu. Při mužích našli jsme řídce kdy páteře, a to

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 308.

²⁾ Tak bylo dle Weigla Abbild d. Hauptst. (642) v Norimberce ještě za jeho doby — r. 1698.

³⁾ Kn. arch. v Lounech č. 1. C. 84. r. 1605 „Našla měšec, jak starý baby mívají“. Str. 648.

⁴⁾ Viz příklad r. 1578 v kn. arch. praž. č. 1165. 186.

⁵⁾ Že nenadsazuje, viz v arch. praž. v kn. č. 1188. 875. r. 1585.

jen při rozhodných katolících, kteří se na nich skutečně modlivali, říkající podle navlečených zrněk Otčenáše a Zdrávasy. Pro doklad upozorňujeme na obrázek Hirslova rukopisu z počátku XVII. věku, na němž r. 1612 při pohřebním katafalku císaře Rudolfa zobrazeno několik šlechticů klečících na kolenou a páteře v rukou držících.

Kterak mužský páteř vypadal, to sobě pomysleme, čtouce výpis páteře císaře Karla V. Dotčený růženec císařův byl z 33 koralů, všecko častým modlením ošumělých, dole visel chomáč stuh hedbávných s grošem, na němž podoba a jméno císařovo, orel s křížem a nápis jeden Miserere mei Deus, druhý Plus ultra.¹⁾ Páteř císaře Matiaše, v retrospektivní jubilejní výstavě vyložený, má 37 zrn koralových a 17 stříbrných. Zrna jeho některá jsou mistrná filigránská práce.²⁾

Z cizinců do Čech přišlých měl Václav Bathory v inventáři svém r. 1594 rosarium čili páteř, ale nepraví se, jaký.

Při ženských páteřích věc podivná. Že je měly katolické paní — na příklad Plzňanky — to nedivno; nepokládali katolický lid modliti se na páteři za modlářstvo. Ale co říci, najdeš-li páteře, a velmi mnoho páteřů, při ženách nejen „české“ víry čili kališnické, ale i při ženách víry nové, luterské? Tu jediné správné rozluštění záhady jest naše přesvědčení, že dotčené paní měly růžence za přepych, za ozdobu. Roku 1566 praví jedna souseda pražská o druhé: „Ukazovala mi páteře, jako za starodávna na nich páteře (Otčenáše) říkali.“³⁾ Z toho plyne, že teď již na nich neříkali.

Některý lesklý páteř, jež pro ozdobu obvíjela paní na ruce⁴⁾, anebo věšela k pásu, v příhodné chvíli sloužil i za bračku dětinskou. Chůva Alžběta r. 1569 v Praze „seděla s paní, která dítě krmila, a páteři, jež v rukou měla, dítě kojila.“⁵⁾

Páteře byly ze zrn navlečených na šňoře. Bylo zrn dle českých pramenů XVI. století nestejně. Zmínka jednou, že jich šedesáte tři,⁶⁾ po druhé sedmdesáte,⁷⁾ po třetí, že jich bylo sedmdesát dva, jindy dokonce 152,⁸⁾ a možno, že jich bývalo ještě nad to více, poněvadž Anna Hokině, pražská sousedka, r. 1536 tvrdí u soudu, že jí Kakas ukradl páteř koralový na dva lokty zdělí.⁹⁾

Zrna dražších páteřů byla z koralů červených, obyčejně se zrn stříbrnými míchaná, či, jak v Plzni říkali a psávali, „stříbrnými zrny proměšená.“¹⁰⁾ Takového způsobu páteř cenili v Praze r. 1588 deseti

¹⁾ Strobl. Kartenspiel z r. 1685, 176. V knihovně prof. Paroubka.

²⁾ Majetek histor. musea v Budějovicích.

³⁾ Arch. praž. č. 1049. 102.

⁴⁾ Tamže č. 1178. U Kromera kupce „páteř koralový šestkrát okolo ruky“.

⁵⁾ Tamže č. 1056. 27.

⁶⁾ Tamže č. 1174. 88.

⁷⁾ Tamže č. 1178. 263.

⁸⁾ Tamže č. 1172. 179.

⁹⁾ Tamže č. 1180. 187.

¹⁰⁾ Arch. plz. č. 35.

kopami. Někdy čte se také o „páteřích pozlacených s černými koralý“. Koncem věku stál jeden takový růženec 40 kopí¹⁾

K dražším páteřům také náležely ony, jichž zrna byla křišťálová. Perlových páteřů nebývalo hojně. Bezpochyby pro křehkou látku. V Hradci Jindřichově popisuje se r. 1589 „páteř s zlatými zrny, s granáty a perlami“. Pan Theodosius Sixt z Ottersdorfu měl (r. 1599) dva „perlové pateře s diamantem a krucifixem ze spod“.²⁾ Za to jan-tarových či akštejnových páteřů bývalo u nás vždy hojně. Vozeny sem z Prus. Také vyskytnuť se počtem nemalým páteře z achátu a karneolu. V Praze měl kdos r. 1589 „páteř karneolový s rubínovými zrny, mezi nimiž stříbrné dráty proměšované“.³⁾

Lacinější páteře byly ze skla. U našich šmejdů vyskytnuť se v letech sedmdesátých také norimberské páteře skleněné o mnoho de-sátích.⁴⁾ Vladař domu rožmberského, Petr Vok, r. 1592 dovolil dvěma Němcům „handl se skleněnými páteři“, které se dělaly v hutích na páne panství.⁵⁾

Nejlacinější páteře byly z kostí a ze dřeva. Ty bývaly na krámech o všech barvách, zvláště černé, červené, zelené i pozlacené. Namane se leckdy také „páteř rudé barvy, províjený černými zrny“. Z dřevěných nejceennější byly ony, jež řemeslníci robili z růžového a z pukápanového dřeva.

Na páteřích dole při křížku visely i v tomto věku klénoty, které slovou někdy také „trošty“. Bývaly to obyčejné groše všelijaké, prsteny, knoflíky, kusy koralů, žaloudky, stříbrná jablka, drahé kameny „fasované“ v zlaté nebo ve stříbře.

Mezi penězi na páteřích vyskytnuť se i groše pohanské⁶⁾ a jiné, na nichž všelikteraké obrazy byly ryty i lity. Na příklad kupec pražský Valentin Kirschmajer († 1594) měl na páteři „groš veliký stříbrný pozlacený s obrazem poveješení hada Mojžíšového“.⁷⁾ Jindy jsme našli na groši „figuru Salvatora“, jindy mistry Husa a Jeronýma. Ale zhusta byly groše obyčejná běžná mince.

Jako groše takž i prsteny na páteřích nacházíme za obecný zvyk všude po Čechách. V kšaftech města Bělé čteš r. 1519⁸⁾ o páteři koralovém s prstýnky, rovně tak jako v kšaftech náchodských z r. 1602. V plzeňských knihách čteš r. 1545⁹⁾ o „koralovém páteři se třima prsteny“, a stejně tak vidíš v kšaftech města Hory Kutny, že na příklad r. 1511 slavný mistr zvonař Ptáček odkazuje „páteř koralový, na něm pět prstenů a dva groše tlustý“.¹⁰⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 95. a č. 1136. 375.

²⁾ Tamže č. 1174. 62. Arch. hradecký. Výpis dra. Zibřta.

³⁾ Tamže č. 1174. 88.

⁴⁾ Tamže kn. č. 1172. 171.

⁵⁾ Č. Č. Mus. 1880. 441. Rybicka.

⁶⁾ Na příklad u Mandaleny s Hradce r. 1580. Kop. pís. pam. Tischer. 157.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1173. 283.

⁸⁾ Umlauf. Bělá. 107. Rukopis.

⁹⁾ Lib. testam. v arch. plz. č. 223. 195.

¹⁰⁾ Kn. posl. pořízení v arch. kutnohor. C. VII. s r. 1483.

Knošičky na páteřích shledali jsme cínové a stříbrné. „Dva svazky páteříků s cínovými knošičky“ měl r. 1577 pražský šmejdík Kulíšek na Mostku v krámě.¹⁾ O páteři „s knošičkami stříbrnými“ v soukromém majetku pražském vypravuje se r. 1536.²⁾

V jablíčku na páteři bylo jako v jablčích na páse pížmo, takže někdy jedno jméno zastupuje druhé, čtemeť, že ta ona urozenka má páteř „s pížmem pozlaceným“.³⁾

Roku 1520 shledali jsme v Praze jeden páteř „s titěrky“;⁴⁾ Markéta z Vranova na Moravě měla páteř s perlami a „s hadím jazykem“.⁵⁾

Některá dáma pověsila na páteř všechno, co se jí líbilo a čím se chtěla pochloubati. I pekařka pražská Horská, za Týnem bydlící, měla r. 1570 mezi šesti páteři jeden, „na němž tolar kurfiřta saského, při tom 6 grošíků stříbrných, jakštein a křišťál“.⁶⁾ Jednou naskytl se nám (r. 1570) také „páteř koralový se stříbrnými zrny, při němž korál veliký křivolaký visí“. Tedy visel na páteři celý kus hrubého korálu rozvětveného.

Byly dámy, že na jediném klénotném páteři nepřestávaly. Anna, manželka sladovníka Goliáše v Praze († 1577), měla na příklad čtyři páteře; jeden s 72 zrny koralovými a stříbrnými velikými se 4 groši litými, s 2 toлары, s půltolarem a s ortem (ort platil 15 grošů nebo 20 krejcarů); druhý rovně s takovými zrny a „s grošem litým stříbrným, na němž obraz svatého mistra Jana z Husince“; třetí se 128 zrny menšími a se „starým grošem“; naposled jeden o 152 zrnech, při nichž na konci zasazen byl křišťál do zlata.⁷⁾ U plátenice Alžběty v Praze r. 1564 složili popisující páni páteře se zrny koralovými a stříbrnými na tři hromádky; o jedné zapsali: „tři páteře se stříbrnými zrny“, druhou zvážili v 103 lotech, a třetí hromadu povážili v půl třetí hřivně a dvou lotech! Lot počítali za 13 grošů bílých.⁸⁾

Urozené dámy, zvláště starší panny — mívali páteřů nepočítaných sílů. Jako na příklad panna Mandalína z Hradce zanechala po sobě r. 1580 tři plné truhlice páteřů všelijakých, v nichž také některé akšteinové, ba i „aksamitové“ — kromě toho troucí se v jejím inventáři tu a tam ještě asi 34 páteře aniž smíme přisahati, že jsme dobře počítali.⁹⁾

Naposled snad zbytečno jest připomenouti, že po domácku mívaly ženy za pásem klíče od jarmar, komor, truhlic, vše v jednom snopečku

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1172

²⁾ Tamže č. 1180. 184.

³⁾ Regist. soudu komor. 28. A. 6. 226. r. 1510; nebo v desk. kvat. trhov. 3. K. 21. r. 1540.

⁴⁾ Desky zem. 80. 107.

⁵⁾ Brandl. Litr. citat. I. 88.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1172. 66.

⁷⁾ Tamže č. 1172. 179.

⁸⁾ Tamže 5.

⁹⁾ Kop. pís. pam. rukop. Tischerův.

svázané. Méně známo — ale dobře pochopitelné, že v hněvu sloužily ty klíče také za zbraň. Na příklad r. 1591 v pražském domě „u tří korun“ „Voršila Felixova vytrhla klíče za pasem a mrštila paní Dorotu, Ducho-slava manželku, jímí přes hlavu; jedna druhou klíči prala, nevím, kdo jest koho víceji pral“.¹⁾

Sic jináče borší zbraní bývaly nožnice našich dám. Vímeť na příklad, že r. 1591 Kateřina, pražská vinopalka, majíc smířiti se s mužem svým, „na radním mazhauze vytrhla nůž z nožnice a chtěla ho jím přich-nouti“. Stěží ušel.²⁾

Mužské pásy nebyly tak těžké klénotné kusy honosné jako ženské. Ale ozdobené bývaly přec. Aspoň stříbrnou přasku přišil naň kdo moha.

Řemení, při mužském páse přišité a k zavěšení tašvic nebo zbraně posluhující, slulo německým blaholem netvorné „**khynky, khenky**“. Pásy a khenky leckdy jedno jsou. Nalezli jsme je z kůže, zvláště z kordobanu a z aksamitu. Byly buď hladky, buď hedbávím aneb atlasem i stříbrem „štepovány“, „prosekávány“, „s kroužky“, „z tlačene-ho aksamitu“, „khynky se zlatem a perlami krumplované“, „s franclemi“ a jiné všelijaké.

Kramář pražský „u tří labutí“ v Praze prodával až do r. 1590 khynky od 20 krejcarů po 2 rýnské. Nejdražší měl „kožené khynky s chlupatými pásy“ a „kordubanské pozlacené“.³⁾ U tkaničkáře r. 1600 dostala khenk kordobanský s franclemi po 30—37 krejcarech,⁴⁾ u šmukýře a kupce, jenž vozil zboží z ciziny, byly khenky dražší. Na příklad na paláce Hradu Pražského nabízeli kupci touž dobou „francouzské khenky hedbávím štepané po čtyřech rýnských, „kordobanské karmazinem podložené“ po zlatém 40 krejcarech, též tak khynky stříbrem štepané. O něco lacinější byly francouzské khenky „bílé“, „mejlandské s franclemi“, ale méně než po jednom zlatém nedošels jich. Aksamitový khynk s perlami stál i 10 rýnských.⁵⁾

Na pásech a khencích visávala mužům nejprv tašvice. Pás a mužská tašvice musila býti od taškáře z kůže tak uměle pořízena, aby k tělu dobře přilehly. Úloha to ne snadná, zvláště byl-li pás obšírný a řezaná tašvice ne malý než veliký kus, kryjící takřka půl břicha mužova nebo celý bok jeho.

Měšce dávali muži buď do tašvic, buď si je věšovali na brdla, zvláště byl-li v nich cenný nějaký kus pokrýván. Na příklad slovatný professor pražské universi Jan Kaňba († 1599) nosil v aksamitovém měšci slunečné hodinky poslacené.⁶⁾ Také purkmistři nosili pečeť purk-misterskou v měšci na brdle. Rokycanští koupili r. 1596 svému purk-

¹⁾ Arch. praž. č. 1055. 47.

²⁾ Tamže kn. č. 1172. process 206.

³⁾ Kn. arch. praž. č. 1178. 189.

⁴⁾ Tamže č. 1174. 248.

⁵⁾ Tamže 880. Též fol. 469.

⁶⁾ Tamže č. 1208. 119.

mistru zelený aksamit na měšec.¹⁾ Vít, perníkář v Praze (r. 1512). nosíval na hrdle klíč bez měšce, aby ho měl stále na očích a sloděj aby mu ho nevzal.²⁾ Nejedem člověk ze strachu před slodějí zavěsil sobě měšec na hrdlo až i pod košili. Ale zapsáno v knihách, že čiperný sloděj uřezoval měšce i na těle nahém.³⁾

Na khyncích mužům visívala sečná zbraň. Urození ji mívali vždy na boce, neurozeným ob čas zakazována. Ale ouhrnem nedali sobě zakazovati: dosti bylo, když všedše do hospody, odevzdali svou zbraň i s khynkem ženěfice na schovanou.

Prostý člověk aspoň v neděli k šatu svátečnému přibral si zbraň. Právě se o jednom r. 1516 v Praze „neměl u sebe ani nože, ani tesáku, než šel v všední sukničce“.⁴⁾ Ve svátek by tesák byl tedy měl. Sedlák přes pole nevyšel bez zbraně. Čtemeť pro příklad v knize lounské r. 1556, že „zabit byl sedlák mezi vinicemi a měl sukni a meč — obojí prodali lotři po 15 groších“.⁵⁾

Sečité zbraně byly ozdobny. Dost často čteš po všech inventářích o tesáku „se stříbrem“, nebo, jakž dří kniha z Rychnova⁶⁾ r. 1555, o tesáku „stříbrem obloženém“. Že na panských tesácích a jiných zbraních zlatník a řezáči slonoviny, jílčafi a jiní řemeslní umělci všecek svůj um prokazovali, toť věc povědomá a XVI. věk charakterisující.

Vedle tesáku hojně místo mají v pramenech meče, mečíky, tulichy všelijaké krátké, dlouhé, ozdobné. Tulichy v polou věku zhusta nalézáme „čistcové“.⁷⁾ Některé slovou jen „posečité“, při jiných stává poznámka, že jsou se stříbrem.⁸⁾ To stříbro bylo na jílci, na pochvě. Leckdy byla i celá pochva z plechu stříbrného. Jindy byla dřevěná, ale aksamitem nebo hedbávem povlečená. Roku 1546 cenili meče po kopě; veliké hrubé meče i po sedmi kopách.

Také dýky ocitly se na mužském khynku zhusta. Bývají někdy i „stříbrem obložené, v prostředku aksamit černý“, nebo „stříbrné s knoflíkem, na němž litery vyryté ze spod“.

Podle těch útočných posečitých zbraní panují na dále starodávné šavle, kordy a korduláče, k nimž v XVI. věku z tureckých vojen přibývá hojně tureckých šavlí a palašů. Nově v tom věku vyskytují se rapíry, štechery a zvláštní druhy vlaských šavlí, jímž jméno „pistules“. Všecky tyto zbraně mívají ozdobné hrušky při jílci, a pochvy plechy obkládané a hlavně s vyrytými znameními, literami. Věak o těch věcech bude zevrubně položeno v kapitole o zbraní.

Některý soused městský měl v zásobách svých hromadu posečitých zbraní. Na příklad sladovník Pavel Sedlčanský († 1582) počítal si jen

¹⁾ Arch. zem. Úřz z Rokycan.

²⁾ Arch. praž. č. 1046.

³⁾ Tamže č. 1120. 134.

⁴⁾ Tamže č. 1046. 118.

⁵⁾ Arch. loun. č. 1. C. 15. 29.

⁶⁾ Kn. káštů v mus. 9.

⁷⁾ Kn. arch. praž. č. 1172.

⁸⁾ V desk. kn. miscell. 92.

tesáků patero a meč veliký. Novoměstský primas Kulíšek († 1577) měl dva „šlokšwerty“ — ohromné to meče dvojruční — sedm tesáků, několik rapírů a tureckou šavli, čtyři „rejtšwerty“, burdýf, též hrubý meč nebo rapír těžší. U císařského rychtáře Pavla Žipanského popsány po smrti (r. 1573) tři meče, šest tesáků, tři končiče (rapíry), šavle.

Urození páni tou dobou mívali takových věcí již celé hojné sbírky v „rystkomorách“. I některý měšťan založil si „zbrojovou komoru“.¹⁾ A když urozený Slavata položil odpor svých poddaných po bitvě bělohorské, našel v domě leckterého svého „rebella“ po čtyřech kordech a u některého i víc.²⁾

Na konec o zbrani mužské pobočně zmíniti se jest, že leckterý člověk obliboval sobě nositi rapír ostře broušený nikoliv na khytku, alebrž v holi duté, přizpůsobené na formu „čekanu“, jenž byl sekerička železná neb i mosazná. Na příklad v inventáři sladovníka pražského Goliáše (1577) čteme, že nebožtík měl „hlavni rapírovou v pošvě dřevěné a na vrchu té hlavně sekýrku na způsob čekanu připravenou“.³⁾ Jindy čteme v soudní knize pražské,⁴⁾ že člověk „dobył čekan z pošvy, a on kord byl“; nebo „vytrhl čekan, a on byl rapír“, a zase jiný dí: „vytrhl čekan a on byl burdýf, byla nějaká hlavně co burdýf v čekanu“. Také venkovští měšťané mívali hole s tajnými kordy. Našli jsme na příklad r. 1565 „burdýf s čekanem“ v Rychnově.⁵⁾ Lidé jmenovali takovou hůl „zrádným čekanem“.

Nezrádné hůlky, s kterými chodili muži, připomínají se v pramenech XVI. věku,⁶⁾ ale obyčejně se nedovíš, která hůl vypadala. Jednou r. 1577 četli jsme, že kdosi „vstal sekeričkou, na uš se podpírá“.⁷⁾ To je tedy zase čekan. Že mívali hole cenné i formou zajímavé, toho výtečným dokladem hůl v českém museum chovaná a z r. 1560 pocházející. Ta hůl má na sobě hojnou ozdobu drátovou. Zdá se, že tenkrát byla taková zloba oblíbená; platí se r. 1577 v Jindřichově Hradci hodináři 40 grošů „za mosazný drát a od obtáčení jeho na čekan J. Matě páně“.⁸⁾

K drobné přípravě v XVI. věku náležejí rukavice. Ať vymyslíla si první rukavice Venuše pohanská, když ji byl trn ubodl na hladké ruce, ať pravzor rukavic měl na ruce patriarcha Jakub, když přijímal od otce svého požehnání — toť jisto, že byly rukavice kolik věků jen šatem z potřeby. Asi církev první začala v nich míti přepych, po ní králové a panstvo. A na tom zůstává i u nás móda rukavic ještě v XV. století. V XVI. věku sejdou rukavice jakožto přepych i k vrstvám měšťanským a nižším. Teprve v tom věku nacházíš na krámech praž-

¹⁾ Na příklad pražský Kirchmajer r. 1594.

²⁾ Rukop. mus. 24. G. 26.

³⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 179.

⁴⁾ Tamže č. 1055. 102.

⁵⁾ Rychn. kn. podílů r. 1565. Mus.

⁶⁾ Kn. arch. praž. č. 1048.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1058. 278.

⁸⁾ Tischer. Výpis z outů.

ských rukavic „na tucny“ a při měšťanech i venkovských zhusta po několika párech.¹⁾ V tom věku rukavice dostaly se do lidového úsloví; na příklad, že páni sic s poddanými mluví — ale činí to „v rukavičkách“.²⁾

A jaké všelijaké rukavice už tehda mívali! Rozdělojí se rukavice „francimorské“, „panenské“ od „mužských“; „letní“ od „zimních podšitých“ neboli vlnou a jinak „vycpaných“; rukavice na celou ruku čili rukavice „okrouhlé“ od rukavic, které kryjí jenom pěst bez prstů, nebo od rukavic „se všemi prsty“, se „dvěma prsty“; rukavice byly dlouhé, krátké, duté (obyčejně šermíři mívali duté); rukavice dělí se jednoduché od dvojitých, prosté od vázaných; připomínají se často rukavice „s výklady“ i bez nich. Naskytují se i „rukavice seiské“, rukavice „kraholčí“ a „jestřábi“, jakožto druh obzvláštní, ony lidu, tyto k lovu.

V XVI. věku staly se rukavice etiketou, ale ovšem spíš jen tak, že před osobami vznešenějšími a na místech vzácnějších bylo rukavice s ruky stáhnouti a v hrsti držeti. Někteří navlékali rukavice jen v zimě, v létě je vůbec vždy drživali v hrsti.³⁾

Co do látky byly neobyčejnější a nejlacinější rukavice z vlny. Ty pořizovali rukavičníci zvláštní. Rukavičník měl ve svém „forkafu“ jen vlnu, a za misterský kus ukládal mu řád zhotoviti či utkati „pár rukavic z bílé vlny“.⁴⁾ Koncem věku prodávali vlněné rukavice i po šesti krejcarech.⁵⁾ Uvozují se zhusta pod jménem „praných“.

Při urozených pánech nacházíš drahé rukavice hedbávných, zvláště karmazínových. Hojným počtem pořizovaly se od zvláštních rukavičníků či „pejtílů“ rukavice z koží. Takž ukládá se v řádě rukavičníků staroměstských za mistrovský kus udělati rukavic „pár z černého šerlinku, jeden s prsty zcela, druhý s dvěma prsty, třetí okrouhlý“. Jinde v pramenech naskytují se husté rukavice „kožené letní“, zámišové, jirchové, telecí, jichž tucen r. 1590 cení se dvěma kopama míš., skopové, r. 1699 po šesti groších bílých v Praze kupované,⁶⁾ kozlové (po 9 groších), vlčí, jelení a psí. Roku 1577 našli jsme u kramáře pražského až i 9 desátků psích rukavic;⁷⁾ tucen r. 1590 cenili po 1 zlatém a 20 krejcarech. Sic také i urozený pan Jan mladší z Valdštýna (r. 1591) míval své ruce v „kujonech“ čili ve psích rukavicích.⁸⁾ Pejtíl v Jindřichově Hradci vzal r. 1575 za rukavice kraholčí 2 groše 4 denáry, za jestřábi 9 grošů.⁹⁾

Co do barvy naskytly se nám rukavice nejčastěji fialové, červené, černé, bílé, žluté, pomorančí. Jiné barvy jsou řidší.

¹⁾ Regist. žlutá poděbr. r. 1638.

²⁾ Lamentaci země moravské r. 1605 v univ. knih. Výpis dra. Zíbrta.

³⁾ Zeitschr. f. d. Kulturgech. I. 565.

⁴⁾ Řád v arch. mus. r. 1662.

⁵⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 86.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1174. 36.

⁷⁾ Tamže č. 1172. 171.

⁸⁾ Tamže č. 1122. 196.

⁹⁾ Tischar. Výpisy účtův.

Co do zdeby víme o rukavicích „bedbávím prošíváných“, o „rukavicích dlouhých trochu vyšíváných“, „barvami štepovaných“, jichž tucet ceněn r. 1614 7 i 15 zlatými,¹⁾ o „bodených“, stříbrem (i „nedobrym“) pošíťých a vytkávaných,²⁾ zlatem krumplovaných buď docela, buď jen „po prstech“, perlami pokládáných. Rukavice s perlami, paní Valdštejnec r. 1591 koupené, stály 18 tolarů.³⁾ Rukavice „po prstech krumplované“ ceněny r. 1590 za půl třetí rýnský zlatník. Vyskytnou se také rukavice s „frenclý“, s „třapci“, s „žaludy“; fraucimorské rukavice zhusta bývají s „pentlemi“. Rukavice s žaludy a bedbávím krumplované ceněny u šmukýře Kroka v Praze r. 1614 tucen za 6 rýnských. Naši urozenci, vzor beroucí sobě od dvořanů i vládařů, obkládali rukavice také kameny.

Zdobou při rukavicích konečně bývaly výložky, na nichž aksamit, „felba“ nebo „kožich“ byl našit. Roku 1611 cenili v Praze rukavice „na karmazíně zlatem a stříbrem krumplované, brunátnou felbou podšíťé po osmi kopách, rukavice žluté s aksamitovou felbou po třech kopách.“⁴⁾ Z kožichových rukavic jsou nám povědomy rukavice „s lalokovými koudci“, rukavice vydrové, s líškami, s bobry. Pražský rukavičník r. 1599 prodával dlouhé rukavice s bobry po 12 groších bílých, jiné „chlupaté“ prodával i po groši.⁵⁾

Valná část rukavic bývala vonnými věcmi, zvláště pižmem, napouštěna. Vonné rukavice byly modou toho věku všude po Evropě, a známostě vůbec, kterakou úlohu brály v rodě Valois rukavice otravnou vůni napojené. Zvyk vonných rukavic se udržel i v stoletích následujících, vímeť, že i pověstný kazatel Abram a Sancta Clara na rukavičkáře s kazatelnicí volal, kterak prodávají vonné rukavice a v sobě mají svědomí smrduté. Regiment zdraví Huberův⁶⁾ radí v XVI. století, aby se rukavice naponuštěly „ambrou, poněvadž posiluje mozků i srdce, a když se k ní voní, zahání morové pověti“. Ale naši předkové přes to nejraději napouštěli rukavice pižmem. Kramář pražský r. 1590 měl „rukavice dobře pižmové nebo vonné“ pár po 1 zlatém rýnském 10 krejcarech; „proště pižmové“ po 25 krejcarech.⁷⁾

Často se při rukavicích praví, že jsou „českého díla“, ale v době Rudolfové znamenité hejno cizích rukavic k nám se přivalilo. Pražští šmukýři mají tou dobou na krámech rukavice „vlaské“, kteréš prodávají po ortu, „římské“, jež cení se po půl zlatém pár, „benátské“ po 3 rýnských pár, „dvojitě benátské“ po 4 rýnských, „mejlandské bílé s pentlemi“, „veronské“, „janovské“ a pak nějaké „romanské“. Kromě těchto vlaských rukavic prodávaly se u nás „englicke“, „francouzské“ a zvláště „pařížské s telecích kůží“.

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 469.

²⁾ Tamže č. 1174. 297. r. 1608.

³⁾ Tamže č. 1122. 196. pře.

⁴⁾ Kn. č. 1174. 878.

⁵⁾ Tamže 85.

⁶⁾ Apatyka domácí. 685.

⁷⁾ Kn. č. 1173. 189.

jichž tucen byl za 3 rýnské, jiné „francouzské ženské s vejklady žlutými“ tucen za 2 kopy; také „nidlantské“ rukavice se „stříbrnými tkanicemi“ tu se nosily. Rukavice „uěmecké, vázané“ vyskytují se v letech sedmdesátých, ale dosti řídko. Rovněž tak řídky jsou rukavice „valentianské“.

Na hřetí rukou v zimě na místě rukavic objevují se u nás teprve koncem XVI. věku „muffy nebo podšité rukávy“¹⁾ — tedy ono kožichové pouzdro, jemuž dnes říkají rukávník. Původ „podšitých rukávů“ jest v polou století v Itálii. V pramenech našli jsme jich poměrně málo, lečby se byly tou dobou tajily pod jménem rukavic. Zvláště klade-li se v inventáři rukavice jednotným počtem — na příklad „rukavice černá, aksamitová s janaty“, „jiná rukavice liškami podšitá, pomorančová“ — tož soudíme, že takové rukavice jest za nás rukávník. Ale přes to všecko bylo by ještě počátkem XVII. století těch „muffů“ velmi poskrovnu.

Proti tomu daleko bojnější byl v XVI. věku jiný kus drobné přípravy ženské — totiž vějíř či „vohánky“, nejlépeznější a nejvýmluvnější nástroj ženské marnivosti, nástroj, který nejen že odhání horko a mouchy, ale skrývá rdění a rozpaky, který v dovedných rukou zvláštní řečí hovoří. Znajíce obrázky urozených dám v rozličných knížkách pamětních z XVI. věku, jsme přesvědčeni, že už tehda znal a uměl vějíř svoje úlohy dobře.

Byly ohánky „pro větříček“ a „pro mouchy“; tak aspoň vykládá Veleslavín.²⁾ Nejvíce oháněk bylo z pavího peří. Pákové vohánky našli jsme v tom věku ve všech pražských i venkovských³⁾ inventářích. V Praze měla r. 1533 i stará Dorota „z Slovan“, baba, kterou sebral rychtář do šatlavy, pěknou ohánku pávovou.⁴⁾ Ohánky z pavího peří nezmizely ani potom, když od půlky XVI. století začali ohánky sestavovati z peří všelijakého jiného, zvláště z pětrosího. K těm ohánkám, jež měly dle obrázku v Lobkovickém Památníku⁵⁾ podobu sličných chvoštíčů, přibýly už v letech sedmdesátých ohánky benátské, jež podobaly se, jsouce pořízeny bezpochyby z papíru,⁶⁾ malým tuhým praporečkům, a kromě těch i ohánky skládací, které chovaly naše paní v pouzdrech. Tak na příklad ve svrchcích nebožce Pavla Žipanského, císařova rychtáře v Praze, nalezeny r. 1573 obě ohánky podle sebe — jedna pávová, druhá v pouzdře.⁷⁾

Při tom objevuje se neznámka u šmukýřů ošklivé jméno „fochrů“ místo starodávných oháněk. Eliáš Behm († 1595) prodával na rohu v Kunešovic (Sirkové) ulici „fochry prosté“ po kopě, „koštěné fochry“ po dvou kopách.⁸⁾

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 830.

²⁾ Nomencl. quadrilinguis.

³⁾ Arch. pls. č. 85.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1129.

⁵⁾ Památník Leop. v Stadl. r. 1607 v Roudnici. Podobné obrasy v Harvard II. 478, též v Hefner-Alteneck. 601. Též v Jost Ammanovi r. 1586.

⁶⁾ Gay. Glossaire. 626.

⁷⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 124.

⁸⁾ Arch. praž. č. 1178. 808.

Do této kapitoly slušejí na konec i ozdobné knížky modlitební, které mnohá česká paní a panna brávala ke mši a k nešporu spíš pro chloubu než na čtení. Obvykle si je věšely na háček za pás, na kterýž konec od desek knihy visávalo kus drahé látky. Vypadá tedy, jakož víme z předešlého století, taková knížka visutá jako dlouhý, úzký pytlíček. A také jí tak říkali. Čtemeť, že má měšťanka pražská kteráś „modlitební knihu Habrmonovu českou“ v „pytlíčku žlutém“.¹) Kterak popisují se v pramenech ozdobné knihy modlitební, toho některý příklad. Roku 1578 měla Goliášová, bohatá sladovnice v Praze, „modlitby černé s osmi puklami stříbrnými“;²) choť pana Theodosia Sixta z Ottersdorfu († 1599) měla „knížky modlitební v stříbře, aksamitem povlečené“.³) Paní Korálková († 1599) měla „modlitby Veleoslavínovy v červeném aksamitě, stříbrem okované“, paní Nejepínská, měšťanka na Přikopě († 1601) chodívala s modlitebními knížkami od Slovacia vydanými „v modrém zlatohlavě zavázanými“.⁴) Jednou jsme také našli „modlitby zlatem kráslené a při nich tabulky se zrcadly. Prodával je koncem století pražský šmukýř po 30 krejcarech.

11. Š p e r k y.

Prsteny; sekrét; pamětníky; ruka v ruku; prsteny k svatbě; prsteny skladiť; prsteny zlaté, mosazné, olověné a jiné. Poloby prstenů; kameny; řezáči; ceny drahých kamenů; kameny nepravé, cizí a české; pavoukový kámen; prsten židovský; hojnost prstenů v českých domech; prsteny mrtvých; ozdoba rukou, hrdla, zápony, tkanice, halže, dýchánky; peníze s oušky, řetězy, „bodinky na hrdlo“.

Kdo na inventářích českých nečetl, nikdy by neuvěřil, kterak namnoze a rádi naši předkové obojího pohlaví se šperkovali.

Prsteny najdeš u kde koho. Mívali je muži na prstech právě tak jako ženy, jenom že v tom ženské pohlaví ještě víc vykročovalo z míry. Navštívíš li kupce Holiana († 1571), poznáš, že pán má 22 prsteny, z nichž stále nosí na prstech čtvero, a dcera jeho Anna osmero!⁵) Co se nevešlo již na prsty, nasrkaly paní na růžence, navlékaly i na účes, na věnce! Ba navlékaly je dle slov Štelcarových na stahy a obvěšovaly jimi hrdlo! Toť přece bujnost znamenitá! Prsten náleží na prst, a on na čepci, na růženci, na hrdle!

Prstenů ráz z počátku věku jest ještě gotický; od půlky věku, pokud máme který zachovaný, byly vesměs renaissančního habitu; prsteny s kartušemi však náležejí konci věku. Na obr. č. 278. podáváme vzorek

¹) Arch. praž. č. 1174.

²) Tamže č. 1172. 203.

³) Kn. č. 1174. 62.

⁴) Tamže 160.

⁵) Kn. č. 1172. 78.

obyčejného prstenu z konce XVI. století. Kámen z prstenu vyňatý ukazuje způsob řezání, a z obou kusů lze postihnouti, kterak kameny v zlato byly zasazovány.

Než ohlídejme zprvu rozmanité druhy prstenů. Na předním místě byl „sekrét“, prsten největší, ozdobný, jímž pán i měšťan pečtil. Mívali ovšem pečtidla do oceli,¹⁾ do kamene řezaná s držadlem; pražští kupci prodávali koncem XVI. věku i „kladívka k pečtetí listů“ po 30 krejcarech,²⁾ ale přemnozí lidé měli pečtidlo na prsteně, do stříbra nebo zlata řezané. Pražský měšťan Václav Severyn z Kapí Hory míval dokonce i „sekrýt na obrácení udělaný, z jedné strany byl v něm zařít, a na druhé straně řezaný, mohl jím pečtetiti“.³⁾ I dámy — na příklad vdova po slavném Danielovi z Veleslavína⁴⁾ — mívaly svůj zlatý sekrýt mezi jinými prsteny. Také v Litomyšli „Aneta, baba u Vocáška“, má r. 1506 kromě dvou prstenů „třetí sekrýt“.⁵⁾

Čís. 278.
Z Papreckého Obory.

V pražských měšťanských inventářích dosti zhusť nacházíme „sekrýty zlaté se stříbrnou pečeti“. Jsou sekrýty i o dvou lotech zlata.⁶⁾ Bývá na nich „merk“ nebo „znamení“ hospodářovo, erb, jméno. Pekař pražský Horský († 1570) měl na prsteně za „merk“ precílik pěkně řezaný. K vůli erbu slula tabulka prstenová, na níž řezán, někdy i „vopnštejnem“. U pana Sixta z Ottersdorfu r. 1599 našli jsme také „sekrét se šmelcem“.⁷⁾ Na krámech šmejdířských bývaly na prodej „sekrýty nebo prsteny mosazné“.⁸⁾

Od sekrýtu se loučil majetník nerad a jen z nouze ho zastavil. Roku 1531 připomíná v kšaftě svém Jiřík Prefát z Víkánova, že zastavil sekrét zlatý Lazarovi židu v kopě grošů českých, druhý židu Kyvovi v kopě, třetí s turkusem a s točenicí Ryšlavému židu v 28 groších.⁹⁾ Patrně bylo pánovi velmi zle.

Jiný druh prstenů byly obrůčky darované na památku. Sluly „pamětníky“ a bývaly obyčejně „se slovem“ čili „s tekstem“. Přecasto vyskytuje se nápis na takovém „pamětníku“ domluvný a případný: „Nezapomínej na mae!“ Pražský měšťan, jeden z předních, Pilát,

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 122. „Sekrýt s vyrytou ocelí“. Arch. loun. č. 1. C. 47. r. 1576 u primasa kolínského.

²⁾ Tamže č. 1174. 330.

³⁾ Tamže č. 1058. 4. Zpráva z r. 1574.

⁴⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 220. Po svém manželu zlatý sekrét chovala poctivě a kromě něho měla svůj.

⁵⁾ Litom. arch. č. 118. 79.

⁶⁾ Hora. Řehák. II. 82.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1174. 62.

⁸⁾ Tamže č. 1172. 175.

⁹⁾ Dsky. Miscell. 92. O. 9.

z Rakovníka pocházející, jehož dům byl vedle „Železných dveří“, zanechal po sobě r. 1599 „pamětník“ mosazný, na němž stálo ryto „wergys men nicht“. Také doktor Bann z Fenixfeldu, ouředník české komory, nosíval prsten s „vergiss mein nicht“.¹⁾ Naproti nim pan Zikmund Frejlich z Freydenfelsu († 1582) měl český prsten s tím znamením, „nezapomínej na mne!“²⁾ Byly nápisy na „pamětnících“ také jiné zajisté, jon že nevíme o mnohých. Slavný doktor obojích práv Šimon Proxenus ze Sudetu († 1575) měl prsten s nápisem „vive, ut post vivas“.³⁾ A takž nápodobně snad jiné.

Jiný druh prstenců byly kroužky milostné, z lásky dávané, z nichž zajisté jsou ony přemnohé v knihách prsteny, jimž říkali „ruka v ruku“ nebo „prsteny s ručičkami“.⁴⁾ Jsou to prsténky, na nichž sformovány ze zlata nebo z jiného kovu dvě ručičky, any se drží.⁵⁾ Prstének „ruka v ruku“ býval ze dvou skladitý; stisknutím ručiček rozskočil se prstének

Čís. 279.
Prsten „ruka v ruku“ otevřený.

Čís. 280.
Prsten „ruka v ruku“.

ve dva obroučky tenké. Přiložené obr. č. 279. a č. 280. nakreslil lounský archivář pan Merz podle vlastního prsténku, nalezeného pod dlažbou v Lounech. Prstének uvnitř má nápis: Czo Pan Buh spogil, to czloviek nerozluczog.

Na Točnice nalezen prsten „ruka v ruku“, mezi jehož ručičky vpravil zlatník srdce. Teď chovají ho ve sbírkách na Orlicce.

Kterak byly oblíbeny tobo způsobu prsteny, to suďme z toho, že na krámě šmejdířově v letech sedmdesátých našdeš prstenů „ruka v ruku“ po 20 i 30 „tucnech“.⁶⁾ Dávala si je obě pohlaví obyčejně na slib manželský před námluvami. Některý mládenec připojil k tomu ovšem také ještě jiné dárky. Albrecht Záruba na příklad r. 1588 „deset

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1178. 339.

²⁾ Kn. č. 1172. 229—234.

³⁾ Desky. Misc. 54. 165.

⁴⁾ Kn. č. 1172. 47. „Prsten zlatý a ručičkami“ r. 1569.

⁵⁾ Takový prstének mají též sbírky uměl. průmysl. musea v Rudolfině. V litomyšlských knihách uvádějí se prsteny „ruka v ruku“ ještě r. 1659. Lib. division. z r. 1537. Sděluje Štěpánek.

⁶⁾ Kn. č. 1172.

zlatých z své ruky odvázal a panně Kateřině (od „zlatých křížů“) na ruku uvázel, prstýnek zlatý dal ruka v ruku, pak jí poslal váček a do něho vložil dva groše široké a plné červených ořechů a drahně košík červených ořechů, že jí to odsílá na slib manželský. Panna vzkázala dobré šťastné den, a že mu z toho daru děkuje — a pak se o ty věci soudili.¹⁾

Takové prsteny „ruka v ruku“ dávali sobě navzájem též při samých smlouvách svatebních.²⁾

K téže způsobě pamětních a milostných prstenů náležely svatební kroužky, kteréž naopak dnešních zvyků nevěsta dávala ženichovi. Aspoň v inventáři pana Šimona Humburka, kancléře staroměstského, r. 1612 stojí psáno o zlatém prstenu, že jej „na vodavcích nebožtíkovi paní vdova (nevěsta) dala“.³⁾ Též urozená paní Beatrix Bezdrůžická z Kolovrat dí r. 1542 v kšaftě, že oddává manželův svému „prsteny, jeden s diamantem třihránný a druhý, který já mu dala se dvěma rubíny a s diamantem na oddavcích“.⁴⁾ Která nevěsta k oddavkům neměla svých prsténků, způsobila to tak, jako r. 1567 šenkérka páně Sixta z Ottersdorfu. Vypůjčila si. „Když jsem se vdávala,“ vypravuje upřímně sama, „půjčila mi paní dvou prsténků.“

U českých židů bývalo obráceně. Muž byl povinen dáti ženě prsten k svatbě, ona jemu nic. Vypravuje v pražském soudě r. 1582 žid Hojovský: „Že by měl mítí Marek Per jinak Medvěd prsten, který mu nebožka dala, když se vdávala, toho mezi námi nebývá, aby měla žena dávat prsten muži, než manžel ženě své“. A jiný žid vykládá: „U nás za obyčej se drží, že ženich nevěstě prsten treyrink dává, ale ona nedává“.⁵⁾

I na svatebních prstenech bývala slova. Velmi případná slova měl na prsteně snubném prve psaný doktor Proxenus († 1575). Mezi dvěma kamenky — rubínem a diamantem — stálo: „Si duo sunt unum, quos bene junxit amor“.

Sic také hosté leckterí podávali o svatbě nevěstě prsten v dar. Jan starší Teywl, kupec, dle jehož jména dosavad dům prochoditý v pražské Sirkové ulici sluje „teyblhaus“, podal r. 1592 své švakrově, když si brala Křištofa Teywla, o svatbě prsten v dar, od žida Noska za 20 kop míš. koupený. Nevěsta — patrně znalec — odhadla dárci dárek pěti kopani, načež se pan Teywl s židem dal v soudy.⁶⁾

Za obzvláštní zmínku stojí, že nejen prsténky „ruka v ruku“, ale všechny všudy druhy „pamětníků“ bývaly „skladité“ nebo „skládací“. Byly „dvojité“ (jako prsteny „ruka v ruku“), „trojné“, „čtverné“, to jest, skládaly se ze dvou i ze čtyř kroužků tak obratně přihotovných, že se snadno složily v jeden a stisknutím anebo pošoupnutím

¹⁾ Kn. č. 1122. proces 91.

²⁾ Arch. praž. č. 1174. 158.

³⁾ Tamže č. 1174. 405.

⁴⁾ Dsky. Kvat. trb. 1. A. 5.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1063. 184.

⁶⁾ Kn. arch. praž. č. 1055. 325.

opět snadno rozložily. Často čtemeť o prsteně, „jenž se rozjímá“, ¹⁾ o prsteně „pamětním s kroužky dvěma“; pražská paní Vířehrdlová měla prsten veliký „o třech kroužkách v hromadu spojených“; v rakovnickém inventáři našli jsme koncem XVI. věku „prsten se čtyřmi kroužky skládaný“.

Skládané prsteny byly modou po vši Evropě, jakož o tom cizí obrázky i jména (double gimmel, quadruple gimmel) svědčí. ²⁾ Jim na odpor byly prsteny neskládané, které se vinuly kolem prstu o několika závitcích, ale nerozvíraly se. Johanna Severýnka v Praze († 1574) měla takový prsten, jenž byl „několikrát okolo prstu a na konci byl turkus“. ³⁾

Co do látky byly prsteny ze zlata, stříbra, z mosazi, z „mosazného drátu“, z olova, z cínu. Řídkěji najdeš kostěné a železné.

Libra cínu cenila se r. 1545 po 3 groších českých, libra mosazi po 2 groších; z toho patrno nehrubá cena prstenů z těch kovů robených. Mosazné a jiné liché prsteny najdeš i u bohatých lidí. Bohatý Jiřík Bakalář († 1566) měl 22 prsteny díl stříbrné, díl mosazné. Šmejdíři na krámech mívali prstenů falešných do tisíců; možnější lidé z míry užívali prstenů drahých, a chudšasové, po nich se strojíce, rovně z míry užívali prstenů laciných. Roku 1577 měl šmejdíř Kulíšek ⁴⁾ na krámě hromady prstenů „v bílých krabičkách“, 3600 prstenů „bílých a žlutých“ v 36 svazcích na desátky počítaných; „na slámě“ prstenů měl 11 svazků, svazek po 22 tuctech (tedy 2904) počítajíc; kromě toho měl 23 tucty prstenků „ruka v ruku“, jiných mosazných prstenů 378 tuctů, „v papíře barevných prstenů“ 69 tuctů — stýště se nám již počítati. Nevychetli jsme vši krámné zásoby!

Nedivno, že té prstenové nádhery zlátníci užívali leckdy na šizenou lidí. Pozlacovali mosaz na klam. Roku 1557 pro ten čin zle se zvedlo Hanuši, zlatnickému tovaryši, jež pohnali „starší“ zlatníci na soud, „protože na Vyšehradě dělal díla nehodná, kterážto díla mohou se falšati jmenovati, a ta díla lidem za hodná prodával a mosaz pozlacoval“. „Na průbě nebo na brousku štrejchováním“ poznáno, že nehodné dílo jen pozlaco. Při tom ukázali dva nehodné prsteny a groš mosazný. Šlo věru tovaryšovi o hlavu, neboť přiváděli na něho žalobníci zřízení zemské „o falšování mince“ — a za ten zločin bylo hrdlo.

Železný prsten našli jsme v pražském domě Jiřka Dešenského r. 1600. Snad bývaly hustější a oblíbenější, ale pro svou malou cenu nezapisovaly se do inventářův. O prstenech olověných četli jsme r. 1612 i to, že do nich vsazen byl pravý český granát. O černý prsten „kostěný“ soudí se r. 1577 v Praze Vlach Jan Maria. ⁵⁾

„Apateka domácí“ Huberova radí, aby proti čárům nošeny byly prsteny „s dubového mejlí“, a u šmejdíře pražského našli jsme

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1186. 85. R. 1588.

²⁾ Cyclopaedia of Costume Planché. 419. Tu vyobrazen rozsvíťný prsten „ruka v ruku“.

³⁾ Arch. praž. č. 1058. 4.

⁴⁾ Kn. č. 1172. 175.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1184. 89.

r. 1606 12 tuctů prstenů pro křeč za 2 kopy 20 grošů.¹⁾ Ale o těch křečových prstenech nevíme, z jaké byly látky.

Co do **podoby** prstenů kovových — zvláště zlatých — budtež uvedeny kromě svrchu psaných kusů „ruka v ruku“ a „kroužků skladiťých“ ještě následující, v pramenech XVI. věku hustě se vyskytující. Prsteny „záponovým“ čili „brněným“ (pancířovým, armpantovým) dílem,²⁾ „točeným“, „pleteným“³⁾ dílem, to jest prsteny z drátů svíjené, točené a tak pletené jako brně nebo pancíř.

Dále vyskytují se prsteny „s šupinami“ — na příklad rychtář Pavel Žipanský v Praze († 1573) měl takový „prsten bez kamene šupinami dělaný“.⁴⁾ Také byly prsteny „s hlavičkou“, „s hadem“ nebo „hádkem točené“, „se škorpiónem“, s růžičkou i s třemi růžičkami.⁵⁾ Kromě toho za celé století nacházíme prsteny s figurami, jednou „s mužičkem“, jindy „s děťátkem“, „s poustevníkem“, ba r. 1601 našli jsme jeden i „s božím umučením“.

Zlatník Vít Híř měl r. 1598 v krámě svém „prsten s děťátkem“ za kopu a 20 grošů míšeňských.⁶⁾

Dotčené figury byly někdy plastické, někdy jen do kovu ryté. Na příklad o prsteně, který zastavil kdys arcibiskup pražský Martin u Václava Gamaryta z Rovín, víme jistě, že „na něm vyryt poustevník s hůlkou.“⁷⁾ Nápis y figurky bývaly také v šmelcované prsteny vpravovány. Smaltová (email) technika vyvinula se znamenitě ve Francii konec XV. věku, a odtud naučili se všude barvami pokládati zlato a tvrditi je v ohni.

Zlaté prsteny vyskytují se v první půlce XVI. století i po šesti kopách míšeňských, koncem věku, kdy cenili lot zlata někdy i jen 17 groši bílými, dostala pěkný zlatý prsten za kopu míšeňskou.

Nejobyčejnější zdobou a již organickou částí prstenům bývaly **kameny**. Znamenitější většina prstenů je s kameny nežli bez nich.

Kameny byly pravé i falešné (ze skla;¹⁰⁾ české i „orientské“. Dí Guarinoni,¹¹⁾ souvěkovec císaře Rudolfa, kterak drahé kamení uměním tak mistrně se napodobí, že i znalci práci mají nemalou, aby poznali sprostý kámen od orientského, a přece prý je v lichých kamenech jen barva, sklo, křístál, nesíla, nepodstata. I protož se ani nedivíme, vyznával r. 1521 pražský Jan Šuda v kšaftě svém s upřímností, že „od-

¹⁾ Kn. č. 1174. 198.

²⁾ V Plzni r. 1501. Lib. testam. č. 223. 44. arch. plzeň.

³⁾ Roku 1577 v Praze kn. č. 1210.

⁴⁾ Roku 1596 u Banna z Fenixfeldu, sekretáře č. komory. Kn. č. 1173. 339.

⁵⁾ Kn. č. 1172. 123.

⁶⁾ V Lounech č. 1. C. 47. r. 1576 „prsten s bílou hlavičkou“. V Rakovníce v Invent. 1590. V praž. knihách častěji.

⁷⁾ Praž. kn. č. 1174. R. 1608.

⁸⁾ Kn. č. 1174. 87.—44.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1210. 118.

¹⁰⁾ Když otevřena r. 1774 krypta v Londýně, v níž ležel král Edvard I. (1272—1307), našel na jeho královském ornátě bohatém všecko kamení, perly a zlato — falešné. Praktičtí Angličané již v onom věku! Weiss. Kostumkunde.

¹¹⁾ Grewell. 119.

kazuje dítěti záponku s nějakým kaménkem nebo sklem¹⁾ nevěda rozdlu. Vždyť ještě r. 1612 čte se v pražských knihách památná historie, kterák lacinými českými kameny „oškrabali“ i — žida. Roku právě psaného vinil totiž Abraham Sax Františka Tyrso z Autorfa,²⁾ kterák „handloje při lipském jarmarce velikonočním o kůže kozlové, dal za ně Tyrso diamanty a perly, vše orientalské a k tomu devět rubínů za dobré orientalské, jeden každý rubín v 80 kopách“. Když Sax potom do Prahy přijel a „dal ty rubíny zlatníkům a štanšnajderům prubovati, jsou-li orientalské — sedum, že byly toliko sprostý rubíny — špinely slove — jichž kus přes 4 rebo 5 kop se nešacuje; a ty ostatní sprostá jen granáty jsou, a kus přes půl zlatého rýnského se nešacuje“. Tyrso odpovídaje pravil na soudě: „To byl očitý handl, a viděl-li jest žid, že jsou nepravý byly, proč je přijímal?“ A staropražský soud jsa téhož mínění, dal Nizozemanu proti pražskému židovi za právo těmito slovy: „Žid do půl léta se svým pokojně vládl bez nařikání, a práva patrně vyměřují, že kdo co koupí a jednou sobě oblíbí, to také má sobě schovati.“

Kameny v prstenech byly v XVI. století tedy obojí, nepravé i pravé. Vzalo za své starodávné pravidlo zlatnické, že nesmí pod trestem zlatník v zlato vsaditi sklo.³⁾

Co do formy bývaly všechny druhy kamení buď „tabulkou“ často i „vydutou“, „vypouklou“, nebo byl kámen „rohací“, „špičatý“, „ostrý“, „vysoce řezaný“, „okrouhle řezaný“, kolikohranný — nejvíce (pokud jsem našel) „osmihranný“. Zvláště „zafírek“ uvádí se osmihranný.⁴⁾ Že kameny u nás dobře umívali řezati, nelze pochybovati. Vypravuje Weisz, že r. 1609 v Praze vynalezl Kašpar Lehmann zvláštní způsob řezby skla a křesťálův;⁵⁾ také zajisté Čechové leccos získali od Vlachů, sem povolaných v době Rudolfové;⁶⁾ Čech se rád učí a předbíhá učitele dovedností. Ostatně ode dávna bývaly kolonie Vlachů na českém našem Kozákové a v jeho okolí kolem Turnova, a tu zavodili čeští řezáči a cizinskými. Brillantová řezba však v XVI. věku ještě známa není. Objevuje se teprve v polou století sedmnáctého.

Z kamenů, které jsme na prstenech našli, uvádíme nejprve diamant. Byl český a orientský. Rohatý ostrý i o „vypouklé táfi“. Český diamant bude nějaký křesťál. Jest zajímavé, kterák se r. 1603 šanělna královská komora po takovém diamantě. Někák chudšas totiž dal se v hospodě ve vsi Žirči několik dní hostiti a nemaje čím platiti, nechal tu „kouli z českého diamantu okrouhlou“. Jakmile se toho páni v Praze dověděli, ihned píší jménem císaře Adamovi Sylbarovi z Sylbrštejna, jenž byl té vsi vrchnost, aby hned poslal do kanceláře diamant „dobře opatřený.

¹⁾ Dsky. Káafy č. 92.

²⁾ Kn. č. 324. 181.

³⁾ Dsky. Misc. 15. G. 10.

⁴⁾ Kn. č. 1172. 122. Též kn. č. 1049. 99.

⁵⁾ Weisz. Kostum. III. 884.

⁶⁾ Vlaští umělci, jako byla rodina Miseroni, v Čechách opět zúšlechtili techniku leštění a broušení. Chytil. „Uměl. průmysl na retrosp. výst.“ 86.

aby se žádná škoda na něm nestala, kancelář že zaplatí dluh, v němž jest kámen zanechán. Tušíme, že pan Sylbar neposlal nic.¹⁾

Český diamant ceněn r. 1598 také jen za 5 grošů bílých; orientský menší po třech kopách, větší po 5 tolařech, veliký za 24 toлары. Mezi 23 prsteny nejdražše ocenili (r. 1580) pražští zlatníci po nebožci Mikulášovi Ráži z Vorličné jeden „s diamantem špičatým“ za 30 kop grošů míšeňských.²⁾ Prsten s diamantem po Janovi mladším Tuchařovi ceněn za tolikéž r. 1591.³⁾ Ale arciknížeti Ferdinandovi nabízel kupec norimberský prsteny s diamantem po 600 zl. rýnských!⁴⁾

V prsteně byl diamantu jeden větší kus nebo více drobných. Mandalena, žena nešťastného Fikara, při krvavém sněmě statého, nosívala až do r. 1557 prsten s diamantem,⁵⁾ pak ho dala pro paměť povědomému Václavu Medkovi z Krymlova; jiní lidé měli prsteny i s pěti diamanty.

Prsteny z českých diamantů šly koncem věku po 2 a 3 kopách. Rádi vsazovali zlatníci diamanty do prstenů „vůkol se šmelcem“.⁶⁾

O tvrdosti diamantového kamene měli naši předkové mínění bláhové; prý ničím, ani ohněm ani železem, nelze ho obměkčiti, jen krví kozlovou změkne.⁷⁾

Kromě diamantů hojným počtem nosívaly se u nás na prstenech safíry či zefíry, o nichž platilo, čím modřejší tím dražší, vzácnější, ale barva nesměla do tmava přemrštiti. Nejdražší safír byl „blankytné“ barvy.⁸⁾ Roku 1523 pokládán prsten se safírem za 12 kop⁹⁾ — tenkrátce byl kůň za 18 kop, kožich za 12 kop, vůl za 4 kopy, sud vína muškatele za 12 kop. Zlatník Hirš měl r. 1598 dva safíry orientské za tolar, nevíme, jak byly veliky.

Dále vyskytují se prsteny se smaragdy nebo „smaraky“ (i šmaraky¹⁰⁾). Smaraky bývají někdy zvány „perojskými“ (Peru). Prstýnek s hladkým smarakiem r. 1598 ceněn na dvě kopy 20 grošů. Větší „smarak“ kladen v třech kopách, „tusenť malíčkých smaraků“ za půl drubé kopy šacován.¹¹⁾ Naproti tomu dávali soukeníkovi pražskému Pikartovi r. 1535 za prsten se smarakiem 40 kop grošů českých!¹²⁾

Příbuzný safířům byl rubín, po diamantu nejtvrdější kámen. Velmi zhušta se naskytá na prstenech. Guarinoni bledý rubín za nic nevážil, a je-li rubín hodně tmavý, také mnoho neplatí, prý už pak granátu

¹⁾ Arch. místodrž. Missiv. č. 111. 286. 262.

²⁾ Arch. praž. č. 1210. 27.—84.

³⁾ Arch. praž. č. 61. 236.

⁴⁾ Arch. zem. opisy z místodrž. č. K. 1./144.

⁵⁾ Dsky. Misc. 91.

⁶⁾ Příklady r. 1548 v komor. kn. č. 18. J. 5.

⁷⁾ Bavorovského Postilla. 115.

⁸⁾ Guarinoni. Grewell. 620.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1047.

¹⁰⁾ Brezan. Vilém Rožmb. 1586. 26.

¹¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 87.

¹²⁾ Dsky. Miscell. 92.

soudí se r. 1543 bratři Rajskové z Roudné s Kateřinou Komárovskou.¹⁾ Urozená paní Bezdrůžická Mandalena odkazuje r. 1540 sestře své „kredenc (čiši), jako pro jed jest v něm pavoukový a žabí kámen.“²⁾ Byl tedy proti otravě pavoukový kámen. Znalcům musíme zanechat, byl-li pavoukový kámen zkamenělinou (arachnolitha Jungm.), žabí kámen (Krötenstein) byl-li opravdu kůstkou z hlavy žabí či nějakého fossilního zubu kousek,³⁾ či co jiného.

Téhož pověrečného způsobu budou asi prsteny, jež vyskytují se jen v první půli XVI. století hojněji pod jménem prstenů „židovských“, ovšem mezi poklady od křesťanů pilně chovaných.⁴⁾ Při některém prstenu židovském stojí zvlášť psáno, že byl bez kamene. Kámen, jenž slul vlastně židovský, byl dle Velešlavína olivové barvy a vozili ho z Foenicie.

Na konec uvedeny buďte ještě dva kameny, které v prstenech velmi zhusta bývaly. Je to kámen „sirotek“, a druhý, jenž slul „duplat“. Tento bývá zelený nebo modrý,⁵⁾ ve francouzských pramenech uvádí se také červený,⁶⁾ onen se nevypisuje ani v pramenech ani v slovnících. Pan magistrátní rada Fux veden jsa zvukem slova vykládá v soukromém dopise, že se mluví kamenem cirrat, cirátek, cirratus, kámen, jenž má habitus mlhavý, obláčný, jako tak bývá u chalcedonů a karneolů, na rozdíl od kamenů docela čistých. Z pramenů víme jen, že koncem století prodávali „sirotek“ i za jeden ort či 15 grošů, čímž nebudí však řečeno, že by prsten se sirotekem za mnoho nevážil. Vždyť urozená Beatrix Bezdrůžická z Kolovrat r. 1542 odkazuje manželu svému „prsten s nejlepším sirotekem, aby s ním pro mne (na mou památku) chodil.“⁷⁾

Duplat (doublet fr.), soudíme-li podle nynějšího významu dublování, byl kámen drahý jakýkoli s podloženou folií. Dublování děje se tak,⁸⁾ že svrchu jest pravý drahokam a pospod k němu nalepí se mastixem křídšál, což ovšem právě poctivé není; jiný způsob dublování jest ještě horší. Vybrusí se křídšál a k němu nalepí se tekutá krámpěj barvy. Optickým klamem křídšál hraje jako nejváznější drahokam. Naši předkové asi dublovati umívali; nestačí-li za důkaz samo jméno duplátu, doloží nám to turnovský kšaft z r. 1607, v němž po Joachimovi zlatníkovi zbyl „kámen bílý a do něho kus folium, kteréž se pod kameny užívá.“⁹⁾ Jinde čteme: „Lístek pěkný podsazený pod ametist, aby pěkné folium měl; mnohý by nerozeznal, rubín-li je či ametist.“¹⁰⁾

¹⁾ Reg. komor. soudu č. 18. J. 5.

²⁾ Desky. Kvat. 8. K. 21.

³⁾ Wuttke. Volksabergl. 112. Busch. Volksabergl. 362.

⁴⁾ Dsky. Misc. 92.

⁵⁾ U zlatníka Hirše r. 1598 četl jsem o „prstenech s duplatem zeleným“; r. 1608 uvozuje se v téže knize arch. praž. č. 1174 „prsten s modrým duplatem“.

⁶⁾ Magnus lapis rubeus vocatus doubletus. Gay. Glossaire. 564.

⁷⁾ Desky. Kv. trhov. černý. 1. A. 5.

⁸⁾ Živa. II. 218. Čti též stat ve slovn. Gayově. 564. „Doublet pierre fausse, cristal coloré par un pailon ou une couche de peinture posée entre deux verres“.

⁹⁾ Kšafy arch. turnov.

¹⁰⁾ Rozmlouvání Čecha s Němcem. 1564. 185.

I kameny na prstenech bývaly často rýsovány. Všeelijaký obrázek, znamení, květiny, figury byly do nich uměle vřezovány (gemmy), nebo byly obrázky na kamenech vypoukle pracovány, těm vůbec říkali „kamaje“ „gamaely“. Jeden druh kamének — ale nevíme který — pro nějaké takové znamení vryté vůbec byl prodáván pod jménem „kamene nezapomínej na mne“. Na příklad pražský šmejdiš¹⁾ roku 1606 měl na krámě „tři tucny kamenů, říkají jim nezapomínej na mne“ za 30 krejcarů. Některé kameny takové určují se zevrubněji jakožto „šmelcované“, snad tedy vryt byl svrchupsaný nápis do smaltu.

Professor české universi, Gotsmanius, měl r. 1606 prsten „se škorpionem na jaspisu vyrytým“. Povědomý spisovatel kutnohorských pamětí, Mikuláš Dačický poručil r. 1586 tovaryšovi u zlatnice Virgiliusky, aby na kameni do prstenu „udělal něco nového“. Tovarýš udělal, a Dačický měl potom před kutnohorskými koušely nebo šefmistry velikou těžkost soudní. Vyčítali mu, „že prsten obavný, sodomský na zhoršení lidí a zvlášť poctivých panen a žen dal udělati“. Páni s hněvem kázali prsten zničiti. Dačický se statečně vymlouval, že neví ani, co na kameni vryto bylo. Páni mu to nejen pověděli a písař zapsal v knihu,²⁾ ale žalovali samému císaři Rudolfovi. Co Dačickému se stalo, kniha nedí. Snad se vyhlal.

Do prstenů kromě kamenů vsazovali sklo bez falše, zřejmě. Známe prsteny zlaté „s modrým sklem“ a s jiným. Známe také prsteny „s elen-tovou kostí“; prsteny „s perlou“, „s perlami vákol“, a prsteny „pletené s perlou“. Jedenkrát (r. 1598) zapsán také prsten „se dvěma perlami na způsob sypacích hodinek“. Byly tedy perly vsazeny špicemi proti sobě. Perly drobné cenili r. 1598 v Praze po 10 groších bílých, větší po 12, velké po půl tolaru. Perliček „českých“, které r. 1604 císař tuze sháněl v potocích kraje hradeckého, na Fridlandě, v Strakoncích, na Švihově a u Boubína,³⁾ byla tehdejší hromádka za 6 grošů. Prsten zlatý „vákol s perlami“ cenili r. 1610 za kopu a 30 grošů.

Povíme-li ještě, že nepřestávali naši marnotratníci na jediném kamenu v prstencích, ale že dva, tři rozličné kusy kladli podle sebe, bezpochyby je ne bez významu k sobě vybírajíce,⁴⁾ smíme přejíti naposledku k dotázce, kolik ze prstenů mívali naši předkové ve svých pokladech.

Vybéřeme několik příkladů znamenitějších. Antoš, soukeník pražský, odkazuje r. 1520 kuchaře své prstenů zlatých a stříbrných dvanácte. Krejčí Bohumil od „modrého lva“ r. 1533 zanechal 20 prstenů.⁵⁾ Dorota,

¹⁾ Kn. č. 1174. 198.

²⁾ Arch. zem. Oeconomica. 14. 452.

³⁾ Kopial kutnohorský. Opis v arch. zem.

⁴⁾ Prý tam dosti „zhusta“ bývají, že je koupí. Archiv místodržít. Missiv. č. 118. 128.

⁵⁾ Kameny svými začátečnými literami lecco mohly vyjádřiti. Ametist, malachit, opal, rubín vydají dohromady slove „amor“. Švaghi artistici femminili Melani. 834.

⁶⁾ Daky. Kn. miscell. č. 92.

nožíšova dcera, svědčí r. 1523 na soudě pražském: ¹⁾ „Paní Mandalena Krajsova z Peruce, když jsem u ní sloužila, měla dva řetězy, dva koflíky — a 30 prstenů.“ Anna z Rysmberka soudí se s Ofkou z Kuncdorfa r. 1510 o prsteny s rubíny, turkusy a diamanty, jichž bylo o plnou šňůru. ²⁾

Řekneš, to snad jen urození lidé a kromě nich bohatší měšťané pražští oblibovali sobě hojnost prstenů. Pohleď pro příklad do knihy lounské! Prsteny v každé domácnosti najdeš; ba r. 1513 nechala jich po sobě Anna Mikšova šedesáte šest! ³⁾

V druhé polovici XVI. věku nad to ještě patrn v knihách popisných co do prstenů všude přirůstek. V kde kterém onačejším statku 4, 5 i 10 prstenů jsme shledali. Což to pěkná kofíšť chystaná k bitvě bělohorské! Roku 1565 pražský Hebnštrejt měl drahých prstenů třinácte, a jaké to! Měl „prsten s kamenem zefyrovým, prsten spojovaný s rubínem a diamantem v taři s textem“, jiný „zlatý, v něm diamant s vypuklou táří“, a tak to jde nápodobně dále, až jeden prsten zve se i „vochozený s ručičkama“. ⁴⁾ Pláteník Mikuláš Růže z Vorličné nechal po sobě r. 1580 prstenů na tkanici 23. ⁵⁾ Pekařka v postranní ulici Nekázané, Mariana Chotounská měla r. 1592 18 zlatých prstenů; po Theodosiovi Sixtovi z Ottersdorfa ⁶⁾ zůstalo r. 1599 prstenů čtyřicet šest a sekrýt se šmelcem. Staropražský kancléř Šimon z Humburku († 1612) měl „futrálék s osmi prsteny“ a druhý menší „futrálék s šesti prsteny“ a k tomu prsten oddávací. Bohatý Korálek pražský ve mnohém bohatství měl 36 prstenů, všecko s drahými kameny. A konečně paní Johanna Severýnova zanechala po sobě r. 1574 „uzel prstenů“. Měla klénotu nad to mnohem více, ale „nebožtík pán (Václav Severýn) mnoho stříbra prodal, když měl dáti pokutu králi“ po rebelli r. 1547. ⁷⁾

Také při venkovských měšťanech znamenitý počet prstenů koncem věku. Na příklad v Litomyšli měl soused Lorenz Lindtner 14 zlatých prstenů kromě jiných mnohých šperků. ⁸⁾

Přepych v prstenech býval všude tak hojný, že i mrtvým dávali je v rakve. To vysvětluje spolu, proč po bitvě bělohorské, kdykoli do našich krajů a měst vpadli surovci vojenští kteréhokoliv národa, vždycky se hnali nejprve do krypt chrámových a chutě vyzdvihovali kamenné tabule, na nichž psáno bylo, že ten onen tiše očekává v prachu země z mrtvých vstání.

Došli jsme šperků, jimiž zdobony ruce a hrdlo. Na ruce brávaly ženy nejprve tkanice. U pana Korálka roku 1599 našli jsme tři páry „tkanic k rukám zlatem a stříbrem vyšívaných“; jeden pár „na

¹⁾ Kn. č. 1048.

²⁾ Reg. černá komor. soudu. 14.

³⁾ Kn. arch. louna. č. 1. C. 8. R. 9.

⁴⁾ Kn. č. 1172. 47.

⁵⁾ Kn. č. 1210. 27.

⁶⁾ Kn. č. 1174. 62.

⁷⁾ Kn. č. 1068. 4.

⁸⁾ Listovna v Litom. lib. testam. z r. 1542. fol. 477. Sděluje Štěpánek.

bílém karmazině, zlatem krumplovaný“, pár „zlatem a černým hedbávím vyšíváný“, pár „perlových tkanic“, pár „strunkových“.

Kromě tkanic brávaly ženské na ruku, jakož svrchu dotčeno, i páteřiky akštejnové. Čtenci pomní, kterak spisovatel Nathanael Vodňanský hněval se na matky, že dcerám povolují „ozdobovati ruce páteři a zlatými spinadly jako jiné selské lachny“.¹)

Dosti často čítáš o „dukátech okolo ruky“, neb o „červených zlatých okolo ruky“.²) V soudní knize pražské čteme r. 1588 svědectví, že Jan Liturgus z Turska „daroval prstýnek této paní Aleně z Varnsdorfu za stolem sedě, když jeho manželkou bíti připověděla, potom zlaté taky jí uvázal okolo ruky, ale nevím kolik; byly zlaté s červenými koraly.“³)

Nejčastěji brána na ruku zápona čili aurumpant. Obyčejný armpant býval díla pancířového,⁴) byl tedy z kroužkového pletiva jako pancíř neboli brně. Odtud stal se název „armpantový“ pro mnohá jiná díla zlatnická takřka „terminus technicus“.

Mimo pancířové zápony uvádějí se zápony s perlami, s kameny, s erby, s nápisy; armpanty „aksamitem vydělané“.

Na příklad zapsána je r. 1570 „záponka s perličkami zlatá s červenými granáty“, nebo „zápona zlatá s krysolitem a třemi perlami“; nebo r. 1535 „zápona zlatá s pěti kameny křížem dělanými“. V Lito-myšli r. 1604 připomíná se „zápona zlatá s drahým kamením a velikou perlou“.⁵) Paní Voršíla Nejepínská, měšťanka pražská († 1601), měla dva páry ormpantů, jedny velké „s erbem“.⁶) Roku 1566 připomíná se v Praze „armpant zlatý s koraly o dvou řetízkách a mezi těmi řetízky na zámečkách byly rytiny tak: „Po čem toužím, toho nemám, což mohu mít, za to nedbám“.⁷) Paní Holianové, kupcové, armpant stál r. 1571 9 kop míšeňských,⁸) a urozený pan Jan Kolovrat zastavil u primasa lounského, Matjáše Kolínského († 1576), „zápony na ruce“ v 70 kopách míšeňských!⁹)

Dotknouti jest, že šmejdíři prodávali také „armpanty“ mosazné, pozlacené.¹⁰)

Na krk brávaly paní a dívky nejprve tkanice hedbávné nebo i perlové a všelijak vyšíváné. Někdy vyskytne se i „tkanice s mnohými perlami a jednou velikou perlou“,¹¹) jindy visí na tkanici perla také jen jediná.¹²) Vyskytují se také „tkanice na hrdlo tkané se

¹) Theatr. mundi. 1605. 47.

²) Kn. arch. praž. č. 1055. 385. R. 1598.

³) Arch. praž. č. 1060. 139.

⁴) „Armpant pancířový s obdélnými kroužky“ v kn. arch. praž. č. 1178. a č. 1174.

⁵) Lib. divis. v c. k. listov. Vypsal a sdělil Štěpánek.

⁶) Kn. č. 1210. 160.

⁷) Kn. arch. praž. č. 1049. 99.

⁸) Kn. č. 1172. 78.

⁹) Arch. loun. č. 1. C. 47.

¹⁰) Arch. praž. č. 1174. 198.

¹¹) Lib. oblig. č. 100. r. 1544. arch. praž.

¹²) Kn. č. 1046. R. 1523. Perla na hrdle v ceně kopy.

šmelcem". Přechasto visívaly „na šnorách" všelijaké „dýchánky" (amulety¹⁾ v „zlaté fasované" „srdíčka", „jablíčka", „křížky".

Srdíčka bývala ze zlata, někdy jsou srdíčka „z jaspisu řezaná", a „srdíčka křídaťalová v stříbře fasovaná". Za udělení zlatého srdíčka platila vrchnost jindřichohradecká r. 1565 zlatníkovi kopu 27 grošů.²⁾ V Berouně císařský rychtář Albin († 1606) měl „srdíčko zlaté s zeleným kamínkem".³⁾ V Praze našli jsme koncem XVI. věku „srdéčko se škorpiionem" a „srdéčko s židovským textem",⁴⁾ a naposled i „srdíčka řezaná z porcelánův" (r. 1602.⁵⁾

Jablíčka „na hrdlo" byla stříbrná a pozlatitá. Jednou zapsáno (r. 1605) v Praze „stříbrné jablíčko na krk v morní čas". Jináče byla také jablíčka křídaťalová.

Křížky nebo „umučení boží" bývaly na hrdle buď prostě ze zlata,⁶⁾ nebo i na srdéčku nebo na tabulce ryté. Roku 1568 zapsán také „křížek od 4 uherských zlatých s francouzským textem psanej za 6 kop". Měl ho pražský kupec Tuchman.

Také agnusy věšívány na hrdlo. Byly to beránky nebo figurky Ježíška ze stříbra nebo ze zlata. Ale kromě zbožných znamení kolik všelijakých drobotin jiného rázu na tkanice k hrdlu navěšováno! Jednou čteš o jelínku „malém perlovém s růžky pozlatitými i nožičkami",⁷⁾ o „ptáku stříbrném, pozlaceném, jestřáb slove", jindy o „psičku", „nedvídku pozlaceném", o „srdíčku s pardalem", o „hrdličce", o „šneku v stříbře fasovaném i pozlaceném", o „skořipce mořské" rovně tak zlatem nebo stříbrem objaté. V Litomyšli uvádí se r. 1604 „vorel zlatý s diamantem velikým".⁸⁾ Domácí česká zvířátka jsou na hrdle dřív, pardalové a mořské věci spíš koncem století.

Na šňůru hrdelnou věšeny také prsteny (připomíná se kupec, jenž měl na hrdle 20 prstenů⁹⁾), „křídaťaly v oponce", „ve stříbře",¹⁰⁾ celé větvičky koralové, „koraly na způsob jelínů růžků", „řezané" perlové matky v stříbře fasované, i „perlová matka s obrázkem Fortitudo"; jednou též „kost ze srdce jelena zlatem obložená", jindy „jedno-rožcova kost". Roku 1606 ztratil staropražský měšťan Knaur v ulici u mostu kámen bezoar řezaný do zlata fasovaný. Ten visíval na hrdle. Byl to kámen, jemuž přičítána velká moc. I protož sám císař Rudolf horlivý sbíral takových zázračných věcí, sháněl se po ztraceném bezoaru a dověděl se, že ho našel brněnský měšťan Bastl, kterýž ho prodal za 104 kopy míšeňské paní Alžbětě z Lipého, kázal psáti tam, aby kámen

¹⁾ Za celé XVII. století dýchánky. Viz. lib. transaction. secund. v arch. rakovnickém.

²⁾ Tischer. Účty panské.

³⁾ Invent. v arch. berounském.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174.

⁵⁾ Tamže č. 1174. 152.

⁶⁾ V Plzni r. 1549 příklad Lib. testam. č. 228. 219.

⁷⁾ Roku 1585 v Praze. Dsky. Misc. 92.

⁸⁾ Lib. divj. v listovné litomyšl. Sděluje Štěpánek.

⁹⁾ Rozml. Čecha s Němcem. 1564.

¹⁰⁾ Kn. arch. beroun. z r. 1567.

hned dodali do kanceláře královny, „a to celý a neporušený“. Nevíme, došel-li ho. Bezpochyby nikoliv, neboť po mnohém psaní poroučí císař Bastlovi, aby zaplatil za kámen pravému vlastníku 300 kop.¹⁾ Kámen bezoar, jehož jméno je perské, vyskytuje se jako konkrement v útrokách některých ssavců. Orientský bezoar je kámen vrstevný, zelenavý, hnědý; leskne se jako vosk mdle. V evropském kamzíku také nacházejí bezoary; ty jsou z chlopd, ze srsti plstnaté sežmoleny.²⁾

Slušelo pěkně, když paní nebo děvče navléklo si na hrdelní šňůru pouhý prostý drobný koralový zrna nebo křížek, srdéčko samotno, jakož toho podobizna na obrázku nevěsty ze Života Svatých na poušti, svrchu položená (č. 176.); ale některá nepřestávají na jednom kousku, věšivala na šňůru nevkusnou mechanici. Na příklad o paní Kristině, Matěsa Hynce ženě, vypravuje se r. 1617,³⁾ když sedala na krámě v Železné ulici a „vila věnce“, že měla na „hrdle groš zlatý s třemi perlami, více na též šňůrce bylo zavěšené v stříbře fasované hadí žihadlo pozlacené, potom křišťálové srdce čtyřhrané v stříbře fasované a na tom perly“. Tušíme, že tu dost věcí, k sobě se nehodících!

Velmi zhusta navlékány na tkanice stříbrné groše nebo zlaté groše čili dukáty s oušky. Nebylo-li ouška, probodli groš nebo naschvál ohnuli ho a tak schlipený navlékli na šňůru. Zlatých „vohnutých“ nebo „probodených“ v knihách slla. Někdy též minci „ofasovali“ všecku jiným kovem a báček přidělali k obrubě. Druhdy stačil na parádu jeden groš — někdy i jen stříbrný a pozlacený.⁴⁾ Od poloviny století oblibují ženy na šňorách dukátů obšírnou řádku.⁵⁾ Našli jsme r. 1583 zprávu o jedné naší pramatce, že měla dukátů na hrdle „co přičkou řadem vázaných mohlo dostati se přes prsy“. V dědictví píše Pretlíka⁶⁾ r. 1583 nalezeno na šňůře jedné sto(!) zlatých uherských sehnutých;⁷⁾ a Slavata skonfiskoval jindřichohradeckým měšťanům, kteří se před bitvou bělohorskou proti němu vzbouřili, jmění, našel u Mautnera, jednoho z nich, 141 dukátů na šňůře.⁸⁾

Groše na šňůrách byly buď větší mince běžná nebo stará, ale často byly to groše k některé příležitosti schválně lité a s obrazy i nápisy vceli jakými.

Takž na příklad v Rakovníce⁹⁾ našli jsme „dukáty ohnuté s krkavci“, „tupl dukáty s obroučkem okolo“, „tolary pozlacené s obroučky“, „dukáty fasované na šňůře“. V Rychnově nosily děvy a paní na hrdle dle zprávy z r. 1565 „groše po deseti groších s oušky“, „rohaté groše“, „tupl dukáty s oušky“. ¹⁰⁾ V Praze na příklad sladovník Goliáš (od „pávů“ v Železné

¹⁾ Arch. místodr. Missiv. č. 115. 96., č. 116. 50.

²⁾ Ottův slovník.

³⁾ Arch. praž. č. 1070. 12.

⁴⁾ Jako je v statku Modesta z Pokštejna r. 1546. Dsky. Misc. 92.

⁵⁾ Viz dědictví Anny Horské. Arch. praž. č. 1172. 61.

⁶⁾ Kn. č. 1121. 209.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1178. 289.

⁸⁾ Rukop. mus. „Vyměření na obec“.

⁹⁾ Kn. káštů v arch. rakovn.

¹⁰⁾ Kn. podílů v mus.

ulici † 1578) nosíval na brdle stříbrný groš veliký s ouškem, a na něm obraz císaře Karla (IV.).¹⁾ V dědictví ševce Čárky r. 1563 našli jsme s oušky groš veliký císaře Ferdinanda za 30 grošů českých. 2 tolarv krále Filipa hispanského po 80 krejcarech, 34 groše s oušky.²⁾ Našli jsme také groše s obrazy mistra Husa, Jeronýma (u měšťana Korálka v Praze r. 1599) groše s „figurou Karla Münsterberského“. Roku 1568 v Praze měl kdosi „groš krále Matiaše s dvěma ouškama“ a „turecký dukát s ouškem“; připomínají se touž dobou v knihách pražských tuplдукаты, na nichž kruciřix a srdéčko, jiné s „lodí“ nebo s „hvězdou“; groše s „hlavou a na druhé straně resurectio“, groše s „hlavou tureckou a na druhé straně kůň s osobou“, groše čtverhranné s obrazem sv. Pavla, s obrazem sv. Petra, Absolona, Jonáše; groše „s pohanskou hlavičkou a na druhé straně bohyně“. Dosti často věšeny na krk groše s obrazem Libuše.³⁾

Mnohé groše vyskytují se v pramenech s nápisy, z nichž nejlépe se nám zalibil onen na tolaru r. 1614 vyražený: „Recte faciendo neminem timeas“.

K šňůře připínalo se **spinadlo** či „zápona“. To tedy zápona hrdelná. My říkáme nyní „návěska“, staří psali buď prostě zápona, nebo berouce šňůru i s návěskem za jeden kus, neštíteli se cizínského jména „halspant“, „halže“ nebo též „šmuk“. Ctibor Tovačovský zve ten šperk „hrdelnou obručí“.⁴⁾

V pramenech zapsány jsou zápony s kamenem, s perlami, s ptáky, s pelikánem; některé také jen prosté holé ze zlata nebo ze stříbra. Kupce Tuchman r. 1568 měl „záponu s kamenem, jenž slove kryzeldus, se třmi perlami“;⁵⁾ jiný měšťan nechává r. 1594 po sobě „záponu zlatou korunovou s kryzoldem zeleným, s almadýnem se třmi perlami do ní vsazenými a jednou perlou visutou při ní“.⁶⁾ Roku 1570 zapsána „zápona zlatá a nad ní uberský zlatý ohnutý a při ní dva kameny, brunátný a zelený“. Zápony s ptáky a jednou velikou s pelikánem našli jsme r. 1542 při urozené paní Beatrix z Kolovrat.⁷⁾ „Halspanty“ urozených paní a bohatých měšťanek byly všech klenotných věcí a drobotin, svrchu uvedených, umělá komposice. Byly to zhusta i veliké a vždy drahé šperky. Zlatník snažil se věc vkusně stylisovati. Vybíral barvu kamenů, aby se k sobě dobře hodily a v sličné harmonii aby se skvěly; vybíral a skládal k sobě kameny co do velikosti a umělou rukou tvořil z nich listy, květy, hvězdy, a sestavoval je vůbec ve formu oku vděčnou. V době Rudolfové zlato stlačeno na podklad dekora kamenného a skvroucích, průhledných emailů. Toť směr doby.⁸⁾ Na jubilejní výstavě české podívovali jsme se

¹⁾ Kn. č. 1172. 203.

²⁾ Tamže 28.

³⁾ Arch. praž. č. 1174. 89. a j.

⁴⁾ Hádání. 73. V slovníku Dasypodis Rešeliové spinadlo = halspant = halže; též tak Velešlavín. Nomencl. quadril: zápona = halsband. 272.

⁵⁾ Kn. č. 25.—80.

⁶⁾ Tamže č. 1178. 263.

⁷⁾ Dsky. Kvát. trh. 1. A. 5.

⁸⁾ Dr. Chytil. Uměl. průmysl v retrosp. výst. 86.

leckterému kousku nejjemnějšího umění klenotného. Obrázky č. 281. a č. 282. jsou výborná reprodukce návesků z výstavy nejpěknějších; obrázky, vykreslené z ochoty slečnou Havlíčkovou,¹⁾ poučují o kompozici a formě drahých zápon XVI. věku. O barvách a jich harmonii a celkovém dojmu barevných tónů poučiti nemůže ni žádný, ani barevný obrázek; návesek první jest zlatý, medaile jeho základ; kolem ní obruba velmi

Čís. 281. Návesek Nostický
z konce XVI. věku.

Kresila slečna Havlíčková.

Čís. 282. Návesek Nostický
z počátku XVII. věku.

sličná, plastická, prolamovaná a zdobená emailem malovaným, průsvitným. Druhý návesek též jest medaile, v jejíž prolamované a emailované obrubě vsazeno pět kamenů a zavěšeny dvě perly.

Zprávy o nejdražších náveskách, v archivech zaznamenané, činí ovšem dojem mdlejší nežli obrázek, ale přes to jsou velmi poučné. Zápony jsou někdy tak drahé, že v sobě zahrnují slušné jmění. Četli jsme v Praze u měšťanek o „halspantech s rubíny a smaraky“ po 200 kopách, o záponách s diamanty a rubíny po 220 kopách; jednou vyskytla se

¹⁾ Kteréž dámě za to na tom místě povinný dík.

nám zápona, kříž v ní a deset velkých diamantů, ceněná za 160 kop míšeňských;¹⁾ jindy (r. 1595) našli jsme „halspant se zafirem a diamantem“ za 275 kop.²⁾

A což teprv hrdelné návěšky urozených! V Hradci Jindřichově zapsán r. 1589 „halspant s 11 kameny, rubíny, šmaraky a perlami“.³⁾ Hrabě Lorenc Šlik z Pasaunu, hejtman staroměstský, zastavil r. 1577 „halspant vážící 60 korun, v němžto sedm safírů velikých, šest rubínů, perel sto a šest!“⁴⁾ Paní Markéta Leskovcová z Hazmburka zastavila r. 1592 u Šalamouna, lékaře, „halspant zlatý se záponou a orientálním kamením, s dvěma safíry, čtyřmi rubíny a se sedmi perlami velikými“. Cenila si ho za 1100 kop českých (2200 míšeň.), a žid půjčil 300 kop míšeňských.⁵⁾ Ještě dražší byla ona „hrdelná obruč“, o kterou připravil žid Mandl paní Johanku Švihovskou z Ryzmburka r. 1615. Halspant ten „byl s drahým kamením a orientálními perlami“; cenu si pokládala paní za 3000 kop. míš. Chtěla ho prodati; „žid, že jí najde kupce, aby mu ho jen na půl hodiny světila,“ — vyloudil ho a byl o to souzen.⁶⁾

Na konec jeat spravedlivě oznámiti, že drahé zápony k nám přiváženy také z ciziny. Dověděli jsme se toho z příhody krádežné. Ukradl tu kdos obchodníkovi „ze země pomořské“ Ubeškovi r. 1608 „šmuk s bitými růžemi“ a záponu, v níž 30 orientálních diamantů a 52 rubíny. Cenil si ten kus za 1000 tolarů.⁷⁾

Paní české rády věšivaly nikoliv na šňůry hrdelné alebří jako samostatné kusy na prsa zoubky a pazourky rozmanité v drahém kově zasazené. Tyto divné klénoty a zdobry visívaly na zvláštních připínadlech. Nejčastěji najdeš zoubky vlčí, jednou zapsán také „zub vlčí v stříbře s dvěma zvonečky“. Pazourky rysové, za celý věk všude v Čechách⁸⁾ obyčejné, bývaly v stříbře a v zlatě, buď na řetízku, nebo i „s třmi maličkými připínadly“. V Rychnově nad Kněžnou připomínají se kromě zoubků také „pařáty“⁹⁾ ale nedí se, jaké to pařáty; bezpochyby také rysové.

Muži někteří oblíbili sobě v druhé půli XVI. věku věšeti na hrdla svá i **sekrýty** zlaté. Bezpečně to víme o profesoru pražské university, mistru „Johannovi Kanhovi z Veleslavína“.¹⁰⁾

Urození lidé obojího pohlaví, také erbovní měšťané,¹¹⁾ důstojníci městští, nejraději na hrdlo věšivali řetěz. Byltě znamením jich důstojnosti. Neměli-li, vypůjčili sobě, když bylo potřebí. Roku 1530 viní paní

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 1587 u kupce Kromera.

²⁾ Tamže č. 1173. 808.

³⁾ V díleč listině Adama z Hradce a Anny Šlejnicovy. Výpis dra. Zibřta.

⁴⁾ Kn. arch. praž. č. 1184. 148.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1139. 214.

⁶⁾ Tamže č. 1068. 258.

⁷⁾ Tamže č. 1067. 55.

⁸⁾ Arch. beroun. kn. z r. 1567.

⁹⁾ Kn. síročí v mus.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1208. 119.

¹¹⁾ Misc. 92. Dsky. R. 1558.

Kateřina z Radešína známého právníka Rendla z Aušavy „z řetězu zlatého, kteréhož jemu půjčila a toho jí navrátiti zanedbává, kteréhož řetězu pokládá sobě sto zlatých uherských“.¹)

Kromě řetězů, nošených na znamení hodnosti nebo úřadu a urozenosti, strojval kde kdo hrdla a prsa svá řetězy i při soukromých slavnostech, nejobyčejněji při svatbách. Svědčí kniha pražská r. 1572, že při svatbě měla jakás měšťanka pražská Eliška tři řetězy na brdle, paní Zlakačková jeden, Vojtěch jeden, Lidmila vnučka její dva.²)

Co do rázu a podoby zapsány bývají řetězy „drobného díla“, „pancířového díla“, což obě dohromady zovou v Hradci Jindřichově „pancířovým řídkým dílem“; zhusta uvádějí se v pramenech řetězy „sokaného díla“, „hadové řetězy“, „díla blýsknatého“, „tříhranného díla“, řetězy o „člancích“, o „velikých kruzích“. Urozená Beatrix z Kolovrat r. 1542 odkazuje dcerám svým všem pospolu řetěz jeden s velikými kruhy, jako dcery mé v něm chodily“. V Jindřichově Hradci nalezli jsme r. 1589 kromě jiných obyčejných forem „řetězůk uzký pancířovým dílem dvanáctkrátě svázaný s páteřovými zrny“ a jiný „perlami spojený“ a opět jiný „s perlami a červeným šmelcem“.³)

Při řetězích XVI. věku jest patrna snaha, aby byly co možná dlouhé a těžké. Pražská měšťanka stará Severýnka r. 1574 nechala po sobě tři řetězy, „v jednom zlata víc než sto zlatých“.⁴) O paní Marianě Krymlova, po dru. Šimonu Proxenovi ze Sudetu vdově, vypravuje latník Čech, že r. 1561 přinesla k němu sto uherských zlatníků, aby i z nich udělal řetěz. Od díla dala mu 8 kop míšeňských.⁵) Jiná souseda pražská paní Nejepínská († 1601) měla „řetěz zlatý drobného díla šestrát okolo hrdla“; jiný řetěz „kroužkový dvakrát okolo hrdla“.⁶) I dědictví paní Šmolzové z Reynštejna na Koporci († 1597) nalezli sme „řetěz s kroužky“, jichž bylo 5 kop a 11 — tedy 311 kroužků.⁷) Pražský kupec Pavel Holian († 1571) měl řetěz zlatý o 453 člancích, vážil 140 zlatých uherských a stál 218 kop míšeňských. Kromě toho měl ještě dva řetězy menší.⁸) Při nahodném přehrabování ostatků žerofinských v Brandýse r. 1723 nalezen v kostech panny Bohumíry řetěz latý ke krku na půl druhého lokte dlouhý, z kroužků na palec širokých.⁹) Roku 1594 měl železník pražský Kirchmajer řetěz, pancířovým šlem robený, jenž vážil 20 korun, jiný tříhranného díla 75 korun vážil.¹⁰)

¹) Kn. komor. soudu č. 4. J. C. 7.

²) Arch. praž. č. 1057. 83.

³) Arch. hradecký. Výpisy dra. Zibřta.

⁴) Kn. č. 1058. 4.

⁵) Arch. praž. č. 1058. 236.

⁶) Kn. č. 1210. 160.

⁷) Arch. mus. list. Koporečsk.

⁸) Kn. č. 1172. 78.

⁹) Brandejs. Kadlčík 206.

¹⁰) Arch. praž. č. 1173. 263.

V Lounech nalezl jsem řetěz na hrdlo v 45 kopách zastavený,¹⁾ v Náchodě r. 1555 řetěz vážící devadesát zlatých uherských,²⁾ což dokazuje, že všude po Čechách řetězový přepych a móda byla oblíbená.

I k řetězům stejně tak jako k růžencům byly přivěšovány všelijaké „trošty“, mince, křížky, srdéčka. Ukončení řetězu samo sebou k tomu vybízelo. O slavném Petru Vokovi z Rožmberka známo, že měl na řetěze zavěšenu malou zlatou umrlčí hlavu. Byl to znak onoho tovaryšstva, jež poslední ten Rožmberk, stav se přívržencem Českých bratří, zřídil. Heslo tovaryšstva bylo: „Memento mori“ a „Cogita aeternitatem“.³⁾

Na přiloženém obrázku č. 283. zřítí na hrdle paní Lokšanové tři kusy náhrdelných zdob svrchu vypsanych. Při krku má urozená paní dvojitou tkanici bohatě krumplovanou přímočárným oruamentem; pod tkanicí, která obepíná krk, visí na hrdle zápona či balže sestavená z velikých koralů; na nich připevněna návěska ozdobená řezaným kamenem a visutou perlou; třetí zdoba panina je řetěz zlatý.

Na posledku nelze nezmíniti se, že druhou polovicí XVI. věku začali naši předkové obojího pohlaví nositi na prsou či na hrdle hodinky. „Hodinky na hrdlo“ je název technický. První nalezli jsme r. 1565. Byly to „hodinky v zlatě dělané, pěkně zdobené“ a jiné „zlaté maličké s perlami místo skla“.⁴⁾ Skutečně tedy šperky a klénoty!

Na plášti hodinkovém snažil se zlatník nejlepší své umění ukázati. A to nejen byl-li plášť zlatý! Známe krásné práce i na pláštích bronzových.⁵⁾ Zajisté, že i železné hodinky, které jsme našli

Čís. 283. Medailon Kateřiny z Lokšan.

Od počátku XVII. věku hodinek vřelických v knihách zřejmě přibývá. Hodinář Jan Gloker v Praze měl r. 1607 „hodin do handle summu za 1970 zlatých rýnských, za něž dlužen do Augšpurka 500 rýnských“. Mezi těmi hodinami a hodinkami byly též „hodinky na hrdle nosící a bijící“.¹⁾

Ačkoli bývaly tehdejší hodinky vůbec dosti veliky, nesmí přece čtoucí při těchto bijících hodinkách na hrdle pomýšleti na nějaký příliš hrubý, těžký kus. Vypravuje Karchesius²⁾ koncem XVI. století, že „těchto časů tak skrovní muštrátukové, že se do škořepiny vlašského vořechu zavřítí mohou, na cestu velmi pohodlní, se nacházejí“. Později v XVII. věku uměli robiti hodinky tak drobné, že vešly se místo kamene do prstenu.³⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 288.

²⁾ Starom. pisar Kraus z Krausenthalu r. 1602.

³⁾ Weigel. Abbild. der Hauptstände. 285.

Ceny „hodinek na hrdlo“ byly, jakož pochopitelně, velmi rozmanité. Hodinky „mosazné v pouzdře“, kteréž se vyskytují v pražských knihách od počátku XVII. věku čím dál hojněji,¹⁾ ovšem nebyly příliš drahé, ale hodinky z materiálu lepšího mívaly cenu do mnohých kop. Zajisté ouy hodinky, které ukradeny byly r. 1590 tovaryši z Říma Davidu Honovi, před hospodou „u smrti“ v Dlouhé třídě pražské, nebyly příliš skvostny a přece ceněny v 24 kopách!²⁾ Proti tomu počítají se r. 1616 „hodinky malé do kříšťálu vsazené“ za sto kop.³⁾

Na těch příkladech dosti buď. Čtoucí již přece poněkud poznal, kterak nejstarší hodinky české, na prsou visuté, vypadaly, a kterak se cenily.

Lze o drobné parádě do čista skonati.

Jsmo přesvědčeni, že u nás bývalo tou příčinou přepychu tolik, že až míru slušnou přeskakoval, zvláště u těch žen, které navěsily na sebe všechny všudy klénoty, které měly. Že se již v oněch dobách takovým pyšným a bláhovým lidem jiní rozumnější smávali, a že satiricky o nich psáno, toť víme z knihy Havlíka z Varvažova, kde popisuje se taková nějaká nádherná paní vlaská.⁴⁾ Měla „okolo hrdla záponu z perel a drahého kamení, pod tou visel páteř koralový až k prsům dosahuje, pod týmž zlatý řetěz složený na dvě pod prsy a zase nahoře nad prsy v prostředku připatý, odkudž viselo na ostatku téhož řetězu až do pasu jablko zlaté, plno ledajakých tintěrek. I zahodiv se touž cestou jeden mládenec a s pilností popatřiv její okrasy řekl: „Nikdát sem neviděl na mostě pařížském tak pěkného krámu u žádného zlatníka!“ Že i naše dámy některé v těch věcech přepínaly, toť víme ze Štelcara, jenž r. 1586 psal: „Co dím o klínotech, an mnohá má na hrdle zlatý balspant s drahým kamením aneb zlatý groš; na rukou koraly nebo armpanty, prsteny, a mnoho jiných obyčejných věcí a marností pyšných a smilných proti Bohu!“⁵⁾ Za dosti skrovnou platila r. 1560 ona „ženská ozdoba“, kterou si dcera Marina, suknakroječe pražského, jedouc kamsi do Zhořelice do trublice složila. Byly to „čtvři čepce zlaté, tři prateny, pásek perlový, váček aksamitový, koralový páteř se stříbrnými zrny, pentlík zlatý široký, vobojek zlatý, dvě tkanice zlaté, uberský zlatý s perlou a groš stříbrný na hrdlo“.⁶⁾ To byla ozdoba prostého děvčete měšťanského při skrovnosti!

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1174. 460. a j.

²⁾ Arch. praž. č. 1188. 127.

³⁾ Tamže č. 1292. 843.

⁴⁾ O šlecht. obcov. 1613.

⁵⁾ Štelcar. Kn. duchov. 1588.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1165. 46.

Kroje stavů jednotlivých.

Šat královský.

Schema Sadelerovo, německo-španělský kostým Ferdinanda I.; španělský úbor jeho nástupců. Matiaš po uhersku; Fridrich Falcký po francouzsku.

V tom věku, o němž nám v této části psáti jest, odíval se král a králová i při slavnostech — kromě korunovace — docela věrně podle módy. Tuto zkušenost znázornil Sadeler na rytině své mapy Čech z r. 1620.¹⁾ Vyobrazil tu jakýs typ krále a královny. Jen korunu a dlouhý hermelínový plášť dal svému schematu jakožto odvěké znaky královské důstojnosti. Ostatek všecko móda. Král má kabátec zlatohlavový, kalhoty čili poctivice jeho jsou s prýmy a vyvlačované stejně tak, jako tehda mohl míti kdokoli jiný; k poctivicím má Sadelerův král punčoch přilehlý, tedy asi hedbávný a pletený, a konečně obut jest střevíci zavazovacími.

Královna má pod sukní kortakal, při krku sedí jí veliké okruží, živůtek její zlatohlavový zapjat i zdoben jest knoflíky a na sukni nese — zástěru, dole ozdobnou.

V době, o níž jednáme, panovali v České koruně kromě obou Jagailovců, o nichž zmínka stala se již v předešlém oddíle této knihy, z Habsburků Ferdinand I. (1526—1564), Maximilian (1564—1576), Rudolf (1576—1611), Matiaš (1611—1619) a Ferdinand II., proti němuž zvolen Fridrich z Falce, bitvou bělohorskou r. 1620 zahaný.

Podobizny a krojové kusy všech jmenovaných panovníků jsou vůbec povědomy a snadno přístupny, protože nepojali jsme jich do své práce. Na souvěkých 5 obrazech zachovaných patrný jsou všechny ony evropské módy, jak postupem času kvetly a jak jsme je zevrubně vyličili. Ferdinand I. nosil někdy šat, kterýž na polo hrál mezi modou španělskou a německou, jakž se vyvinula v první půli XVI. věku. Aspoň v takovém kroji přijel do Prahy r. 1558, jakož zřítí na obrázcích.²⁾

¹⁾ Ve sbírkách ředitele P. Kheila.

²⁾ Univ. knih. č. 64. E. 64.

Měl na hlavě klobouk formy takřka v naší době panující o rovné střeše a nízký, záda mu kryl klok ne krátký ne dlouhý, tedy ještě nikoliv malinký pláštík španělský, poctivice jeho byly pytlovitě. Na odpor tomu na reliedu českého belvederu již Ferdinand oděn krojem docela španělským. Poctivice má kratičké (ksás) a vycpané, nohavice (trikot) dlouhé a na kolenou vyvlačované, kabátec krátký naditý a k tomu oděn horcopem široce kožešinou vyloženým.

Maximilian i syn jeho Rudolf chodívali jen po španělsku. Tak také vyobrazil Maximiliana v almanachu Šud ze Semauína, když ho Čechové přijímali r. 1552 za krále;¹⁾ takž vyobrazen císař i v minuci Kodíčillově²⁾ a vůbec všude.

Jim na odpor bratr Rudolfův Matišš odíval se nejraději po uhersku v zelené nebo rudé dolomany. Při korunování r. 1607 vypisuje se, že byl „v dlouhém oděvu uherském zeleném aksamitovém, stříbrohlavem podšitým, ze spod pod ním majíc oděv druhý, něco kratší, stříbrohlavý, květovaný z rozdílných barev“. Na hlavě byl pod peřím čapátkovým; seděl na koni tisém, na kterémž sedlo pozlacené a rystuňk (uzda a nádobí) též zlaté a drabým kamením vykládané. V kapli svatého Václava oděv zelený složil a jiný královský zlatohlavý barvy hřebíčkové, nové k tomu zhotovený, obdělň až k zemi na sebe vzal.³⁾ Také při Annině příjezdu do Prahy byl král v dlouhém uherském oděvu pod peřím čapátkovým, opásán jsa šavlí v pochvě zlaté, kamením vykládané.

Když vjížděl též Matišš do Prahy 24. března 1611, byl dle výpisu očitého svědka „v uherském hábitu, maje uherskou zelenou sukni dlouhou karmazinovou pod kolena, přes ni červený doloman soukenný, žluté boty uherské, felbovou čepici a za ní kytku čapátkového peří.“⁴⁾

Náš obrázek č. 284. poučuje, kterak uherský šat tohoto krále českého sobě na mysl vstaviti.

Ferdinand II. bývá malován v kostymu přísně španělském, strnulém.

Fridrich Falcký hověl již novějším modám francouzským, a patřice na zachované podoby tohoto nešťastného knížete, nemůžeme neuznati, že mu volný a elegantní úbor ten velmi pěkně sluší. Dle zprávy Kapihorakého v prosinci r. 1619 vozil se Fridrich po městech pražských na saních, jsa oděn červeným aksamitovým kožíškem a na hlavě maje klobouk bílý a peřím. O manželce jeho, pyšné dceři anglického krále Jakuba, již svrchu položili jsme dle Skály zprávu, že vystřížením jejího života se pražské měšťanky poboršily. Jináč není o šatech královských nic nového pověděti.

O korunovačním úboru a klénotech položeno v částech předchozích vše, čeho bylo zapotřebí.

¹⁾ Univ. knih. č. 54. J. 1064.

²⁾ Tamtéž č. 54. G. 184.

³⁾ Korunov. Matišše. Výpisy dra. Zibrtu.

⁴⁾ Arch. zemský. Opisy z arch. horeského.

Čís. 284.

Císař Matiaš z knížky v univ. knih. sig. 54. B. 131. R. 1611.

Úbor kněžský.

Pleš, brada; tobolka, kolár, šat poctivý, pohoršlivý šat kněžský; mniši, jeptišky; šat chrámový; luteráti, bratři, kališníci; katolíci; ornáty bez kříže; roucho mešní; biskupské. Sluhové chrámoví.

Jako druhdy i v tomto století bylo pravidlem při kněžích katolických a pod obojích, aby se lišili od laiků zevnějškem. Hlavu měl míti kněz proholenou pleší.

Než v povědomých náboženských zmátcích, jimiž stonala naše vlast za celý XVI. věk, schválně z rozličných osobních příčin nechávali sobě nejen světští kněží než i nepořádní mniši hlavy dobře obrůstati, takže ouřad církevní ani světský nestačili kázati. Mnich měl míti hlavu proholenou až k uším,¹⁾ světští kněží mohli míti pleš menší. Kanovníci bradu Pražského, kteří byli až do znovuzřízení arcibiskupské stolice

¹⁾ Manualník Korandův. Vyd. J. Truhlář. 29.

r. 1562 předními správci katolické církve české, bývají též na obrazech vzorem ostatním kněžím stran pleše. V graduale Tábořského, složeném v pražském museum městském, kanovníci bradu Pražského, jakž obrázek doleji položený svědčí, jsou s pleší ne tak oběrnou, jako mnichové nosívali.

Když se od r. 1517 začalo u nás protestanství rozšiřovati, vznikali noví kněží, kteří pokládali pleš za nemoudrou věc. Čtemeť v rukopise kutnohorském r. 1544 o knězi Lukášovi „jestliže chce bláznem býti, nechť sobě dá věnac udělati a se oholiti“.¹⁾ Odtud pak i ti kněží, kteří, zevně hlásíce se k staré „české víře“ čili ke kališnictví husitskému nebo k podobojím, u sebe však mezi vyznáními v Čechách kolísali, mívali nebo nemívali pleše podle osobní náklonnosti nebo prospěchu.

Stran brady mívali kněží XVI. věku všickni vsudy od papeže²⁾ až po nejposlednějšího jistou volnost. I protož valnou většinou i katolické kněze nacházíme bradaté, aniž jest kněz evangelický vždy vousatý. Na příklad v knize „Najvětší rozdílové mezi učením evangelickým“³⁾ z r. 1546 jest kněz na kazatelnici holý; v Husově Postille z r. 1564 jeden kněz holý, druhý bradatý; Bienenberg⁴⁾ podává obrázek katolického kněze bradatého v chrámě sloužícího. Arcibiskup Antonín Brus byl bradatý, jakož svědčí podobizna v klášteře křižovnickém, a jeho nejeden nástupce činil modě i tu koncessi, že si na bradě nechával „kozičku“. A přes to starý zákonitý obyčej bradu holiti nebyl v katolické církvi odvolán. Roku 1585 dal arcibiskup faráři Eberhardtovi dlouhou bradu oholiti násilně. Jenže tento případ jest asi poslední pokus o to, aby kněží byli holí. Synoda pražská r. 1605 sice doporučuje holení, ale připouští bradu; jen to zakazuje, aby kněží nemívali vousů dlouhých po vojansku, ani valousů; radí spolu, aby na hořejším rtu měli vous krátce střížený pro přijímání krve Páně.⁵⁾

Kněží bratrští bývali bradatí všickni, jako druhy jich zvyk. O malé vážnosti leckterého kněze v XVI. věku svědčí to, že rozpustilí lidé jim brady stříhali v žertu. Ne jednou dostala se tato surová věc na soud. Roku 1564 svědčí svědek očitý, učitel domáci: „Kněz prosil pana Šlika, aby mně pan Šlik půl brady ustříhl a půl tak nechal, a pan Šlik proti tomu řekl, kněže, vostřihám-li jemu, ostřihám tobě taky — i prosil přece pana Šlika, a pán tak učinil, mně půl brady ustříhl a knězi taky.“⁶⁾ Na Týně Hrochově r. 1612 knězi Matěji Krokvínskému dal Ludvík Bezručický z Kolovrat také oholiti bradu. Žaloval kněz, že tím, „zlehčen úřad apoštolský“.⁷⁾ Ty dvě ukázky stačí; podivné, neslýchané ty příhody rozpustilosti panské nemají původ svůj snad v nějakém kněžském nechování, původ jich jest v tehdejších smutném a rozervaném stavu všech náboženství v Čechách kromě bratrského. To bylo spořádáno pěkně.

¹⁾ Rokop. v mus. 24. G. 28. 28.

²⁾ Julius II. od Michelangela jest malován v plné bradě a s mečem!

³⁾ Univ. knih. č. 54. B. 129.

⁴⁾ Bienenb. Alterth. II. VI.

⁵⁾ Borový. Medek. 52.

⁶⁾ Kn. komor. soudu č. 18. 63.

⁷⁾ Sedláček. Hradý. I. 216.

Kněz katolický a podobojích měl choditi v sukni či v taláru, jenž sáhal „do kůtek“. Sukně kněžská byla o dvou faldcích nebo „faldicích“.¹⁾ Řád krejčovský z r. 1735 zove sukni kněžskou „klerikou“.²⁾ Kutna je z cotta a značí v XVI. věku rochetu či komži.

Kněží vyššího řádu měli míti sukně některak lepší. Aspoň v řádě krejčí městečka Jabloného r. 1592 čteme, aby mnohý mistr za misterský kus ušil „sukni kanovnickou, kteréž kněží na větším díle na hradě Pražském užívají“.³⁾ Přes sukni přepjal některý kněz, jako za starodávna, pás s tobolkou; ale vyskytují se tobolky kněžské již jen řídce. Kolár kněžský, praotec nynějšího kněžského černobílého pásku na krk, vznikl prý koncem XVI. století; v století potom se přehnul a rozšířil směrem dolů.⁴⁾ Možná to věc; na obrázcích našich jsou stopy koláru, ale na odpor tomu známe kněze, kteří přes zákaz⁵⁾ chodili s okružím modrým! Však dosud se chlubí pěkným límcem Adam Hrdesius, farář kaňkovský († 1595), na obraze zavěšeném v museum Kutné Hory. Také smíme pověděti, že farářové majíce se stavěti před svou vrchností, pražskou konsistencí, odhazovali okruží. Děkan v Nebohřezích, Petr Mohelnický (r. 1595), říkával před svým odjezdem do Prahy své kuchaře: „Dej mi košili, tu bez obojku, kanovnickou, musím se s nimi v šatech srovnat.“⁶⁾ Ostatní kusy šatstva, bez nichž kněz nemohl býti, měl si poříditi jako jiní lidé, ale všecko mělo býti střídmé, poctivé. Za pravidlo posluž rozkaz Ferdinandův r. 1549 hejtmanovi na Lysou vzkázaný, aby totiž dával kaplanovi tamějšímu do roka 40 kop míšeňských; a „šaty totiž sukni kněžskou, kaftan, kabát a nohavice.“⁷⁾

Ale proti tomu kdož by vyčetl všechny stížnosti, které v XVI. věku byly na kněze, že strojí se zhola po světaku, že chodí se zbraní a že tropí tím zhoršení. K dokladům odjinud známým⁸⁾ uvádím jen některé z nových nebo méně povědomých. Roku 1537 sešel se sněm v kolleji v Praze a tu uloženo farářům, aby mladé kněze trestali, aby je přidrželi, by doma posedávali a roucho kněžské na sobě nosili.⁹⁾ Ale neslo malou platnost. Touž dobou Bilejovský nařiká, že kněží nedbanliví připodobňují se k světským, že chodí v sukních mnoho faldův, „šuba s vejložky ať se rozvírá, nohavice, biryt, klobouk i střevice trefně, střídník (t. j. kaplan) z faráře příkladu vzíti neobmeškává“.¹⁰⁾

Roku 1554 vyšly čtyři mandáty císařské do Moravy a rozkazy do Čech stran rozpustilosti kněží. „Jaké rozpustilosti a nefádové“, tak dí mandát, „při kněžstvu jak pod jednou tak pod obojí den ode dne se

¹⁾ Řady krejčovské. 1550. vyšehradský. Buffer. 244.

²⁾ Majest. Karla VI. v arch. mus.

³⁾ Arch. mus. Listiny z Jabl.

⁴⁾ Bock. Gesch. d. liturg. Gewänd. II. 358.

⁵⁾ Konsistorní kniha v zem. arch. O. 5. fol. 4.

⁶⁾ Arch. zem. Recepta z arch. arcib.

⁷⁾ Arch. c. k. místodrž. Missiv. č. 46. 84.

⁸⁾ Borový. Brus. 107. 212. 213. Medek. 52. 53.

⁹⁾ Strahovský rukop. 407.

¹⁰⁾ Bilejovský. Kronika církevní.

rozmáhají, ježto již k tomu přichází, že kněžstvo jako jiní světští lidé chodí a obcují, plešdv na hlavách svých ani roucha dlouhého počestného nenosí.“ I protož poručí císař, aby „jedenkaždý, ničímž se nevymlouvaje pleše proholené i roucha, sukně a oděvy dlouhé počestné, poctivé, jako na kněžší náleží, nosili.“¹⁾ Roku 1565 zavlán do pražské konsistoře Mathuš, farář od sv. Michala, a napomenut o poctivý kněžský šat. Chodil v krátkém plášti, a to zlobilo vrchnost. I pravil kněz, že je chud a že nemá na nový šat. Konsistoriané odpověděli stručně: „Bude-li spatřen v tom plášti, že bude jemu ukázán rathúz.“ To jest, že ho zavrou.²⁾

Roku 1575 zakázala husitská konsistoř pražská svým kněžím nositi světské birty, vlaské košile.³⁾

V XVI. století byla církev uřící, katolická i evangelická, většinou chudička. Najdeš v inventurních popisech kněze, kteří měli sukně z vlnku, tedy zcela prostičké, laciné, kteří klobouk měli „kněžský“, jichž v Praze r. 1575 bylo čtvero za kopu;⁴⁾ místo pěkné šuby nebo kožicha čteš, že měl kněz na zimu sukni prošitou čili modrací,⁵⁾ proti dešti obyčejný klok nepořítý, nebohatý. Kaňkovští u Hory r. 1507 dali svému faráři na hřbetový liščí kožich půl třetí kopy grošů, něco doplatili „starší havíři“,⁶⁾ ale jak nádherný mohl býti kožich za tak skrovný groš!

Než proti těm chudým některého kněze shledeš v knihách dobře zásobeného. K některým se podíváme na poznanou jich šatů, jiného statku stranou nechajíce.

Kněz Jan v Třeboni († 1530) byl podle inventáře chudý člověk. Popsaný stateček jeho — několik dřevěných talěrů, truhla, peřina, konvice — nestojí za řeč. Co do šatů měl sukni černou, dvě čepice a birt, černé rukavice, vátek s pásem, černý kabát barchanový. K tomu měl dvě ručnice — ale kožichu neměl.⁷⁾ Kněz Svatomír Zrubek z Újezda, farář u Vysokého kostela v Hofe, jenž r. 1508 nechal po sobě hotových zlatníků 600, chodíval v kuní čubě; sukni farářskou měl z vlašského sukna, k tomu měl tři sukně harasové, kožich harasem pořítý a čepici sobolovou.⁸⁾ Ten tedy i zevnějškem činil dojem zámožného pána a strojí se vážně.

Michal, farář u sv. Štěpána ve Zdi, nechal po sobě r. 1523 kromě jiného i „plech přední, zadní, plechovičky a meč“. Oblékl-li se kdy do toho, byl farář jako rytíř.⁹⁾ Tak kněz Jan z Vratu, farář na Mělníce, chodil v čubě černé sametem poříté a mival meč.¹⁰⁾ Ve svrchních farářě

¹⁾ Arch. c. k. místodrž. Miss. 50. 81.

²⁾ Arch. sem. Opisy a arcib.

³⁾ Kn. konsist. Ó. 5. 260.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1172. 157.

⁵⁾ Tamže č. 824. 206. mluví se o ranišské sukni harasové jako o modraci.

⁶⁾ Oučty kaňkovské v arch. kutnob.

⁷⁾ Arch. treboňský. Z výpisů dra. Zíbrta.

⁸⁾ Arch. mus. Listiny horaké.

⁹⁾ Dsky. Misc. 92. F. 5. Také v káňstě mistra Vavř. z Třebové, administrátora arcibisk., jest r. 1531 zapsáno o sbroji.

¹⁰⁾ Kvat. trhov. 8. B. 8. v deskách.

svatomichalského, Jindřicha, nalezeny r. 1584 na faře v Starém městě kožich liškami podšitý, kožich řetátový dlouhý, též s liškami, sukně černá jinak reverenda, sukně dlouhá, kaftan, kabát barchanový bílý, kalihoty soukenné, dvoje punčochy, jedny vázané, druhé krátké kožené, poctivice kožené, horckop plátěný, plundry, ručnice, toulec, tesák.¹⁾ Myslíme, že pan farář v bílém kabátě, v krátkých kalihotách a ve vázaných punčochách s tesákem po boku vypadal dosti světsky. I Vít Jičínský, správce církevní v Bělé († 1585), byl švihák, když se oděl v kabát „barchanový popánský“.²⁾ Asi též velmi podnikavě vypadal probošt vyšehradský Jiří z Jelče, v jehož inventáři nalezeny rukávy pancířové, kšás černý řezaný a premovaný a jiné kusy novomodní.³⁾ Povědomý administrátor dolejší konsistoře, kněz Václav Dačický († 1607), majetník domu proti kostelu sv. Klimenta ve čtvrti petrské, měl 5 sukní, dvě soukenné, dvě šamlatové, jednu muchejrovou. Chodíval tedy pán v polohedbávné klerice. Dále měl damaškový „šlofpec“, pět klobouků, tři pěkné kabáty, dva čekany, oštip.⁴⁾ Chuději nebyl oděn farář náchodský, kněz Mikuláš Skulický († 1580). Míval na sobě tamínový kabát, jindy ovšem jen plátěný, kabát kryl rudou sukní chodící nebo pláštěm černým s dupltykovými přednicemi. Na hlavu měl kromě dvou klobouků též dvě aksamitové čepice. Na zimu odíval se kožichem „velikým liščím, řetátem pošíťm“. Žena jeho má v popise zapsanu mnohý šperkovaný kus, perlovce, pentlíky, pásy, řetězy. Na sekretě měl pan farář vyryto zbožné znamení IHS; to jest Ježíš.⁵⁾

Podotknouti jest, že vyšší kněžstvo katolické teprve v XVI. století začalo dle množství střapců na klobouce udávati a rozeznávati svoji hodnost.⁶⁾

Mniši a jeptišky měly se strojit dle statutu svého řádu. V statutech sv. Augustina a jiných podle nich rozšířených, jakž jsme je našli v r. 1500, stává rozkaz, aby oděvy mnišské byly poctivě vlněné; při ženských aby sprostnost v ubrusech (vejlech) byla zachována, ale že kožich mezi dvěma sukněmi míti mohou, kterýž ovšem byl kratší sukní. Rukavice zapovídány. Jeptiškám řádu dominikánského kázal český řád, aby spávaly s sukní a vejlem a přikrytím hlavy a také s nobavicemi.⁷⁾

Mnich měl vůbec míti opásanou sukní s kápi, jeptišky též takovou sukní a plášť obšírný pokosní. Kromě toho některým řeholím nařízen škapulíř.

Jest s podivením, že krejčím snad v celých Čechách kromě jiných kusů mistrovských napořád i ten ukládán, aby ušili „kápi mnichovskou buď z harasu neb ze sukna“. Věc ta podivna proto, že mnichů v XVI. věku bylo u nás hrubě málo — v některém klášteře dva, tři,

¹⁾ Kn. arch. č. 1178. 8.

²⁾ Listiny bělské v arch. mus.

³⁾ Arch. mus. Listiny vyšehr.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1208. 151.

⁵⁾ Arch. náchodský č. VIII.

⁶⁾ Rukop. univ. knih. 17. F. 14.

⁷⁾ Bock. Gesch. der liturg. Gew. II. 861.

v mnohých klášterech žádný; a kromě toho byli mniši stav dosti nenáviděný. Patrně jest v řádech řemeslných strnulost konservativná. Kukle mnichovská spolu s pláštěm jeptišským zůstávají ještě v majestátě Karla VI., krejčím r. 1735 vydaném. To dotýkáme za zvláštnost novou, že od konce XVI. stol. bývají na pražských krámech „vlněné mnišské punčochy“ na prodej.¹⁾

Stran škapulíře vidí se nám upozorniti na obrázek jeptišky v chebské rukopisné kronice Engelhartové z r. 1560.²⁾ Dotčená jeptiška má při šerém šatě škapulíř takkrátký, že nedosahuje ani kolennou. Nevíme, aby dnes který řád mnišský takový škapulíř nařizoval.

Jednotlivé řehole, jakož víme ze století XV., lišily se od sebe formou svrchu psaných rouch a jich barvou, a poněvadž mnišský úbor byl všech krojů nejkonservativnější,³⁾ nevidí se nám, abychom tu znova vyčítali, jak který řád se odíval. Jen to dotýkáme, že rukávy mnišských reverend jsou v XVI. věku a ještě dlouho potom většinou velmi široké, čehož dokladem jsou na příklad sochy cisterciáků v kostele sedleckém, a pak že mniši bosáci pořád ještě chodívali v trepkách, pročež jim nadáváno „trepkářův“.⁴⁾

V XVI. věku nově vznikl řád kapucínů (r. 1526), a to z hádky s Františkány o kapuci či kuktu;⁵⁾ jináče zore se v dějinách řádových odloučení kapucínů od Františkánů „reformací“ řeholní. Dotčená kukle kapucínská jest dlouhá a se špicí velmi ostrou. Jináče liší se kapucíni od Františkánů i barvou své sukně, která jde do ruda. Tu barvu zvali v XVI. věku „mnišskou“. Sukně kapucínská měla býti dle statut z nejhrubší látky, a mnich měl choditi v trepkách. V teplejších krajinách opravdu tak kapucíni chodí a nad to ještě nemívají nic na hlavě. U nás se halívali v kuklici tak tuze, že lid v Mladé Boleslavi r. 1625, když ponejprv do města přišli, „myslil, že to jeptišky jsou“.⁶⁾ Do Prahy přišli kapucíni v listopadu r. 1599.⁷⁾

V století XVI. nově vznikl ještě jiný řád, jeuz brzy po svém založení přibral se do Čech. Míname **jesuity**. Kdežto všechny jiné řády řeholní u nás patrně hynuly — některý klášter neměl ani dvou tří členů ve svých zdech, a přemnoho klášterů bylo zcela prázdných — řád jesuitský, jenž přišel s netajenou tendencí bojovati proti podobojím a protestantům českým, proti většině v zemi, rostl a mohutněl. Členové

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 297.

²⁾ Original v univ. knih.

³⁾ O původě a proměně habitu řeholníků sv. Augustina (kanovníků) nalezli jsme zajímavou zprávu v knize kláštera v Ročově „Monasticon Augustinianum“; Crusenius; 59. Původní šat jich byla totiž linea tunica, quam Jacobus apostolus primus ex more levitico veterumque sacerdotum sibi adsumpsit, posterius vero diversim inter se factis conciliis alii alia confunderunt; potom prý jedni měli modrý šat, jiní violový, ba i rudý. Bílé jeptišky s červeným pláštěm byly na Zderaze a v Světlci.

⁴⁾ V univ. knih. rukop. 17. F. 2.

⁵⁾ Bock. Geschichte der lit. Gewand. Kurtze u. gründl. Historie von dem Urspr. der Geistl. Orden. Augspurg. 1702, klade reformaci svrchu řečenou na r. 1525.

⁶⁾ Novotný. Kronika mladobolesl. 1822. 294. Z výpisů dra Zibřta.

⁷⁾ Rukop. jesuit. kolleje v univ. knih. str. 280.

jeho jináč se odívali nežli dosavadní mnichové. Zanechali mnišské kuklico. Vábec nechtěli být mnichy; elibovali tři i čtyři sliby řeholné, olo úkol si obrali učiti a bojovati proti nevěřícím a kacířům; tedy nemínili život trávit na modlitbách ve zdech klášterských, alebrž snaha jich byla ven, v boj. Proto nepřijali šatu mnišského aniž uvolili se mítí roucho vždy a všem stejné; účel přímo kázal, aby jesuita oděl se dle poměrů a dle úlohy v rozličných krajinách a národech rozličně. Vždyť, když jesuité svými missiemi obsáhli zámořské světy, nejednou vyčítalo se jim, že se strojí po cizí modě, jen aby chlumně ukázali, že byli v cizích zemích.¹⁾ Proto nelze habit jesuitský v XVI. století tak všeobecně vyličovati, jako se děje v kostymních knihách. Psává se, že jesuita oděl se šat jesuitský od šatů učených lidí, byl černý, střihu obyčejného. Tím se málo poví. Ovšem instituce řádu samého také nepraví mnoho; chtějí jen tomu, aby šat byl vážný, počestný. Zakladatel řádu, jehož obrázek viz v univ. knihovně v pravidlech jesuitských (signo. 24. J. 105.), má na sobě sutánu bez knoflíků na páse spjatou nějakou šerpou, u krku má stojatý límeček a přes ramena plášť téže formy jako naši literáti prachatičtí (obr. č. 101.). Weisz²⁾ líčí, že mívali jesuité sukni otevřenou chodící o širokých rukávech nebo spodní sutánu s knoflíky, čepici čtyřhrannou nebo klobouk, jehož střecha koncem XVI. věku byla na dvou stranách při uších nahoru šňůrou zdvižena. U nás v Čechách jesuité na hlavu si vstavovali rohaté klobouky nebo bířty. Ty byly v XVI. věku u nás jejich znamením rázovitým. Ve spisech českobratrských³⁾ čteme, že „jesuité smekají měchury rohaté“. Bířtům jich rohatým se Dačický v Prostopravdě posmívá.⁴⁾

Jináč mívali pláště nedlouhé⁵⁾ a boty vysoké. Sukně jejich byla černá nedlouhá, aniž liší se od vážných sukni jiných světských osob. Aspoň tak vypadají jesuité na obraze jedné knihy v zemských deskách perem načrtaném. Na odpor tomu zase r. 1601 žaluje kdosi v universitě, že ho stihali dva jezuiti „insigniter togati“.⁶⁾ Ti tedy měli nějakou dlouhou kleriku. A když stalo se r. 1591 vybití jesuitské kolleje v Chomutově, tloukli vzbouřenci sekerami do knih „jsouce v jejich ježvitských habitách připraveni“.⁷⁾ Možná tedy, že se jesuité i u nás v šatě proměňovali.

Majestátem Karla VI. r. 1735 vpravena do cechovního kusu mistrovského pražským krejčím ta úloha, aby ušili „habit jesuitský“. Do té doby jesuité oblíbili oděv řeholní rázovitý, kdežto druhdy spíš podobali se lidem civilním, ovšem vážně oděným. Okružili jesuité nenáviděli a vouse

¹⁾ Sybel. Histor. Zeitschr. XXXV. 817.

²⁾ Weise. Kostumkunde. II. 806.

³⁾ Arch. zem. Bratrské listiny z Warmbrunnu.

⁴⁾ „Nejsou praví katolíci
ipsi summi haeretici,
zvláště noví sektáři ti
nešlechtní jezuiti
svými chytrostmi bohati,
nesou bířty rohatí.“ (Rukop. mus.)

⁵⁾ Monum. univers. III. 180.

⁶⁾ Arch. zem. Oeconomica.

⁷⁾ Rudolfus rex. Paměti Marka Bydžov. v univ. knih. 223.

nositi neměli; aspoň jim to pravidlo první congregace generální zakazovalo slovy: *Nostri barbam ne nutiant.*¹⁾

Jako světskí kněží musili v XVI. věku doslýchati žaloby na sebe, že se v rouše proměňují, světské na se berou, kněžské odvrhující, takž dělo se i mnichům a jeptiškám. Na příklad r. 1549 píše Ferdinand řeholi bosácké v království Českém, „kterak by někteří z té řeholi vykračovali, a v světský oděv se převláčeti měli“. Též tak píše se do Brna abatyši, do Hradiště, Olomouce i do Opavy.²⁾ Že i převor řehole sv. Augustina v Brně tropí „rozpuštělosti v šatech“, o tom hněvivě píše císař r. 1560;³⁾ že také abatyše i s konventem z řádů duchovních do světských se převlácejí.⁴⁾

Z oučtu krejčovského, jenž se nám dostal do rukou, vidíme, že jeptišky v Brně r. 1566 měly „bílé sukně (khutten) s faldy“; přes ně že brávaly „čuby“; abatyše že měla kožíšek s rukávy a k němu „baklíky“.⁵⁾ Tedy přec poněkud po módě.

* * *

K službám božím chodívali kněží evangeličtí někteří jen v sukních, jakož ukazuje obrázek kněze z Budovcova Antialkoranu z r. 1613 (obr. č. 285.). Většina však svým osadním farním po vůli jsouce brávali na sebe komži.

Kněz česko-bratrský obyčejně nevzal na sebe ani sukně kněžské, ani komže. Sloužil v šatě obyčejném ale vážném, jakož ukazuje obraz v Písniích duchovních r. 1576. (Náš obr. č. 286.) Vidíme na knězi kožichovou čubu černou, sahající do země, o velmi širokých rukávech. Boty má kněz na obrázku žluté. Ostatní členové „sboru“, pokud lze viděti, jsou oděni v lehkých sukních chodících, kteréž vykládáme za poctivý a vážný český kroj onoho času.

Nelze však neoznámiti, že ze zprávy Jana Lasitia, jenž byl mezi bratry, zdá se vyvířiti, že při svátostném přijímání přece brali kněží bratrští na sebe komži nebo nějakou zvláštní sutanu a ne tu, ve které chodili po ulici. Lasitius dí ovšem jen, že kněz „*toga simplici indutus*“.⁶⁾

Aby se pro kostelní roucho nekaceřovala strana bratrská s evangeličkou, sneseno mezi oběma a do konfessí položeno r. 1610 za pravidlo: „Co se dotýče roucha všelijakého kostelního, to se na svobodě zanechává, aby byla užívána nebo neužívána, a jedni druhých aby pro užívání nebo neužívání jich nepotopovali. Pakli by se kdo toho dopustil a jiné proto tupil a haněl, buď na kázání nebo po straně, ten má před konsistoř zavolán a skutečně strestán býti, a jestliže by na konsistoři nepřestál, od pánů defensorů má býti trestán dle jich uznání“.

¹⁾ Canones str. 6.

²⁾ Arch. c. k. místodrž. Misa. č. 41. 470.

³⁾ Tamže č. 62. 205.

⁴⁾ Tamže č. 62. 228.

⁵⁾ Arch. mu. Listiny brněnské.

⁶⁾ Joh. Lasitii de eccl. discipl. c. 22.

Takovými pravidly měli býti, jakož známo, protestanté s bratry v jednu církev sceleni. Z té také příčiny senior českých bratří, Cyrill, r. 1619 maje spolu s protestantakým kolegou svým, Dikastem, jakožto spolusprávce evangelické církve korunovati Fridricha Falckého, oblékl se u přítomnosti 40 jiných kněží jako biskup ve fialový sametový a damaškový talár a na hlavu si dal biret též aksamitový! Toť skutek tak proti prototě bratrské hřešící, že by senior Cyrill za starých časů jistě byl pro něj z bratrstva vyvržen.¹⁾

Při straně podobojí, která v XVI. věku kolísajíc mezi vzdorem k Římu a mezi poslušností k němu, čím dále tím byla mdlejší, až dokonce na prahu XVII. věku neslavně zahynula, při straně té bývaly co do rouch chrámových často nesnáze. Zásadně nechťela se strana podobojí lišiti od katolické nic jináče nežli kalichem a přijímáním dítek nemluvných. Měl tedy její kněz odívati se týmiž rouchy jako katolický. A mnohý tak skutečně činil. Leč některý farář všechno na sebe bral, jenom ne ornát. Vzpíral-li se ornátu příliš, zajisté byl tajný protestant, který osádku svou pomalu přivedl k víře svojí.

Jiný kněz kališnický vsal sic na sebe ornát, ale připadl na podivnou myšlenku, že ornát podobojích má býti „bez kříže“. Sadští r. 1614 vskázali do Prahy, dostanou-li ornát s křížem, že kříž odpáří; chtějí prý míti „ornát podobojí“ a ne „pod jednou“.²⁾ Že nebyli Sadští jediní, kteří chtěli s ornátu páratí kříž, to usuzujeme bezpečně z inventáře kostela sv. Martina v Praze, kdež po bitvě bělohorské, když zaváděli katolickou protireformaci, r. 1629, našli „kříže někdy s ornátů spárané“.³⁾ Také r. 1565 v inventáři bosáckého kláštera v Praze našli jsme dva ornáty zlatohlavové bez kříže — bezpochyby koncesse podobojím.⁴⁾ Kromě toho víme bezpečně, že i jeden z opatů kláštera sedleckého obliboval ornáty bez kříže.⁵⁾

Kněží kališníci, když o tom nevěděla pražská konsistoř, nejraději sloužili v komích, jejichž podobu lze zřítí na obrázku č. 287., vyňatém

Čís. 285.

Z Antialkoranu Budovcova r. 1613.

¹⁾ Gindely. Povstání. II. 190. Skála. Historie. III. 371.

²⁾ Arch. arcib. Recepta. Opis v arch. sem.

³⁾ Invent. sv. Martina v arch. praž.

⁴⁾ Arch. místodr. Opis v sem. arch.

⁵⁾ Beckovský. Poselkyňe. I. 60.

z Husovy Postilly, r. 1564 tištěné. Obrázek sám do dřeva řezán byl dle kostýmů obou přijímajících osob aspoň třicet let před tím, nežli se dostal do Husovy Postilly. Bílá komže na obrázku našem jest po stranách rozstřížena, že vypadá jako dalmatika. Právě takovou komži viděti na opočenském obraze (č. 186.), z čehož soud, že za mnoho let byla obliběna.

Kněží katoličtí¹⁾ oblékali se ve starodávne chrámové paramenty, v humerály, alby, štuly, manipule, dalmatyky, ornáty, kápě a jiné kusy významu symbolického. Vykládáť kněz Solnický r. 1630,²⁾ že plena,

Čís. 286. Z Bratrského kancionálu, tištěného r. 1676.

kterouž kněz nejprve na hlavu klade, znamená lebku spasení; komže nebo alba, sukně dlouhá bílá, že znamená čisté svědomí; pás, kterýmž alba se spíná, znak jest čistoty těla; manipulus, malý to „snopeček“ na ruku, že znamená žalost vezdejšího života, kterouž má člověk trpělivě nésti, štula jest mu roucho nesmrtnosti. Význam ornátu vysvětluje dle barvy; zelená prý značí „rozjímání božských věcí“, bílá „památku vyznavačů a panen svatých a nevinuost“, fialová a modrá v adventě a v postě znamená „v protivensství trpělivost“, černá smutek.

¹⁾ Známo, že do konce XVI. století obažlo Čechy s nejvalnější částí protestantství luterské, s menší částí kalvínské. Katolíků počítají třetinu všeho obyvatelstva.

²⁾ Compend. Solnického.

K oněm šesti kusům mešního roucha katolického, jakož jsme je vypsali obšírně v části o XV. století jednající, tuto jen něco málo jest podotknouti a doložiti.

Humerál čili šátek (omiraly, fessiky, amictus), který kladl kněz na sebe nejprve, i v tomto věku pořád připomíná se „s perlami“ a „se zlatými písmeny“ a všelijaký jiný i z aksamitu a z hedbáví krumplovaného. Byly tedy humerály XVI. věku vždy ještě daleko těžší a honosnější kusy nežli dnešní humerál, jenž jest šátek plátěný

Čís. 287. Z Husovy Postilly, tištěné r. 1564.

o dvou tkaničkách, opravdu prostičký. K humerálům starodávného díla pro příklad přísluší ty kusy, jež r. 1558 uvádí inventář farního kostela v Kladě.¹) Tu byl jeden hnědý aksamitový s 19 stříbrnými cetkami, jiný s 16 písmeny, jiný s jménem Maria, jiný jen s písmenou „A“; písmena byla buď perlami, buď stříbrem nebo zlatem šitá; některý měl na sobě pět pozlacených ráží, 28 hvězd, koralové vřívky; některý vyložen i kameny. Na jednom humerálu byl vyšit z perel orel se zlatými dráčky, na jiném tři orlové, na jiném beránek pozlacený. Jeden z humerálů kladských měl původ svůj asi již v XVI. věku; minimálně

¹) Borový. Akta konsist. III. 243.

onen černý aksamitový, na němž byly 34 „haklíky“. Moda „haklíků“ byla v tom věku. Z humerálů, kteréž jsou zapsány v inventáři sv. Martina v Praze (r. 1629), jeden „s beránkem“ ukazuje na starou dobu; ostatní s „mřížkou“, „sítkové s barvami“, „s křížky“ svědčí o původě mladším.¹⁾

V inventáři kláštera bosáckého v Praze z r. 1565 zapsán jest humerál neveliký perlový na zlaté tkanici, několik humerálů s pozlacenými texty a s perlami.²⁾

Druhý kus mešního roucha — alba (alba camisia) čili kašile nebo i komže (v starší době říza³⁾) — vyskytuje se v této době dvojím rázem. Alba plátěná starožitného pevného rázu, na níž praetexty k okrajům přišívány a před praním sparovány, udržuje se za celé století. Již na jiném místě jsme uvedli, že zádušní Panny Marie na Louži v Praze r. 1591 platilo „od vyprání čtyř kašilí aneb alb pod vornáty a přišití k nim zase, což náleží, po čtyřech groších míšeňských“. ⁴⁾ Z jiné knihy téhož záduší o několik let později (1604) dovidáme se, že nově pořízena byla ke kostelu alba z kmentu a na ni přišity „francie a zlaté pasomany“. ⁵⁾ Zlaté pasomany a třásně na albě jsou způsob starodávni.

V XVI. věku albu starodávni zatlačuje nová alba modní, dole prolamovaná, krajkami, sítkami, mřížemi zdobená, nikoliv robená z těžkého podstatného plátna, alebrž lehounká, takřka průhledná, transparentní a honosná. Těm lehkým albám bylo jméno rouškových. Co do mříží a výšivek přepínámo z míry teprve po bitvě bělohorské. Připomíná se vyšívání „širokou formou“, „na židovskou manýru“, „tureckým šitím“. ⁶⁾

V pražských knihách zádušních četli jsme také jednou o vydání „za mřížky do alby pro těsnost rukávů“; byla tedy mřížka nebo sítko v albě též pro něco jiného nežli pro honosnost.

Cingulum (balthus, zona), pásek, kterýmž alba se přepasovala, došel v XVI. věku podstatné proměny. Druhdy býval, jakož víme, opaskem; ale provázkem už ho jmenuje Příbram ve spise proti Táborům; renesanční modou změněn v ozdobný provaz, končící se třapci.⁷⁾

Štola (orarium) v XVI. věku nezměnila se. Proti dnešní štole bývala velmi dlouhá. Krejčí šil štolu z týchž látek jako ornát; plocha její po délce nebyla ještě portami nebo tkanicemi lemována, jako se děje teď; ale při obou koncích dole bývaly tkanice zlaté a jiné i třásně.⁸⁾ Který kněz český nechtěl na se bráti ornátu, tomu byla štola při komži samostatným rouchem obřadním, jakož svědčí mnohé obrázky naše.

¹⁾ Invent. sv. Martina v arch. praž.

²⁾ Arch. zem. Opisy z místodř. arch.

³⁾ Život Táborů. Opis v museu zem.

⁴⁾ Počet zádušní v arch. praž.

⁵⁾ Druhá kniha zádušní v témž arch.

⁶⁾ Inventář týnský v arch. praž.

⁷⁾ Bock. Geschichte der liturg. Gewänd. II. 242. 61.

⁸⁾ Štola „se zlatými tkanicemi“ v invent. sv. Martina.

Manipulus, manipulář,¹⁾ jež zvali v XV. století „náručníkem“,²⁾ v XVI. věku zůstal zkrácen a co do zdoby podnikl stejné změny jako štola.

Nejdůležitější kus mešního úboru, **ornát, kasule**, „svrchní kasula“, v první půli XVI. věku vyskytuje se ještě o starobylé formě zvonové. Zvonový ornát vyobrazen v knize Tovačovského *Hádání pravdy* se lži. Když pak renaissance u nás zatlačila gotiku, zavedeny všude krátké ornáty renaissanční, kteréž byly již podoby nynějších ornátů, jsouce po předu vykrojeny jako hruška nebo jako basa, po zadu trojice obdlouhý rovný kus, jen při dolejšku zaokrouhlený. Poláci prý oblíbili „gruszkovatej“ ornát později nožli Čechové.³⁾

Forma renaissanční kasule nepokládá se za pěknou. Renaissance však prohrála se na kasuli ještě také tím, že odstranivši z ní všechny malebné záhyby proměnila její předek i zadek ve dvě strnulé prkenné plochy, a to na ten konec, aby tu mohla svoje krumpéřské a vyšívatecké umění ukázati. A tím ovšem snažila se nová móda nahraditi bývalé bládké figurální vyšívaní ornátů gotických. Kterak se jí náhrada podařila, to říká Lehner⁴⁾ slovy: „Jestliže mešní roucha doby gotické figurálním vyšíváním okrášlena jsou, postrádá se krásný a monumentální tento způsob dekorace na kasulích doby renaissanční naprosto, a ozdobována jsou roucha bohoslužebná pouze způsobem ornamentálním, plodice vyšívaním většinou zlatým a stříbrným dojem sice nádherný, nevzbuzující však pouhou ornamentikou myšlenky náboženské, jaké budí pouhý pohled na roucha tajemství víry názorně vyobrazující.“

Ornamentům, jich komposici a vkusu i technice, již se textilní umění oné doby mohlo chlubit, ovšem sluší se jen podívat. Kterak ušlechtilých, krásných forem tehdejší ornamentika byla, toho dokladem kasule krumlovská, na červeném atlase zlatem vyšívaná a leckteré jiné, do té chvíle zachované.⁵⁾

Dostala-li se na ornát renaissanční figura některá přec, bývala obyčejně plastická, vypouklá, reliéfní, jakož jsme viděli v jubilejní výstavě na kasuli chrudimské, na níž vypouklý obraz „Ejhle člověk!“ scéna z umučení Kristova, a na kasuli vinořské, na níž vyšíit povydaným způsobem kříž a pod ním i v rozích čtvero výjevů ze života Kristova. V inventářích XVI. věku připomínají se kasule s obrazem sv. Štěpána, s křížem, se sv. Trojicí a jiné.⁶⁾

¹⁾ Název z invent. sv. Martina v Praze.

²⁾ V rukop. Příbrama proti Táborům. Opis v česk. mus.

³⁾ Petruszewicz. *Wystawa archeologiczna*. Lvov. 1885. *Formy renaissanční vyskytují se dle Bocka (Geschichte der liturg. Gewand. I. 306.) za Alpami v druhé čtvrti XVI. věku; v Itálii 70 let dříve.*

⁴⁾ Method. XVIII. 65.

⁵⁾ Jednu cenou ze XVII. věku má též prof. Koula. Krásnou kasuli viz reprodukovanu ve Výběru uměl. průmysl. předmětů z retrospekt. výstavy 1891. Dr. Chytil a Borovský.

⁶⁾ Winter. *Kulturní obraz*. I. 460.

Z kasulí zajímavějších staršího i novějšího rázu buďtež uvedeny některé z inventáře chrámu Týnského.¹⁾ Jeden tu byl „vlasové barvy s krumplovaným křížem a zeleným kalounkem premovaný“, jiný žlutý zlatohlavový s kostkami černými aksamitovými a se stříbrným křížem krumplovaným; zase jiný aksamitový černý, po němž zlatohlavové květy přišity, s křížem a dole se sv. Václavem; naposled byl tu „vornát ve dvou kusech perlami heftovaný na červeném aksamitě, který někdy sv. Lidmila tak, jak se pobožné věří, svejma rukama krumplovala.“

Bosácký klášter v Praze měl r. 1565 mezi mnohými ornáty několik zlatohlavových a červených aksamitových s křížem perlovým; jeden byl dar „někdy od pánů Varlejších“.²⁾ V kapli Betlémské chovali r. 1590 mezi 15 ornáty jeden velmi památný. Byl to ornát mistra Jana Husi „černerj s šesti štůlami a čtyřmi vomirály“.³⁾

Kasulí některý kostel v XVI. století měl mnoho, jiný byl jimi chud. Při kostele v Prachaticích bylo jich r. 1553 patnáct,⁴⁾ při kostele v Kladně 46. Mezi kališníky a katolíky vždy byl někdo, jenž svoji aksamitovou koltru nebo jiný kus domovitého přepychu odkázal na ornát do kostela.⁵⁾

Látkou byly kasule stejně tak rozmanité, jako jsme shledali v XV. věku. Valná většina ornátů byla ovšem z hedbávných látek nejdražších, ale připomínají se zase ornáty z plátna a z kůže. Na kasuli v museum budějovickém ani nepoznám na první mžik, že z kůže. Desslu je na ní vytištěn brokátový, postranice mají základní tón červený, střed je zelený. Svrchu řečené kasule prachatické byly z aksamitu, feftatu, damašku, karmazínu, šamlatu a z tykty.

Zajímavo počítati, kteréké byly kasule prachatické co do barvy. Už z toho jediného případu lze souditi. Červených bylo pět, černé čtyři, zelené tři. Po jednom byl bílý, modrý a žlutý, tedy právě té barvy, kterou nyní nechtějí připustiti. V inventáři chrámu sv. Martina v Praze (r. 1629) nalezli jsme též ornát žlutý, proti tomu nebyl však mezi lepšími ornáty ani jeden modrý. Ovšem nebylo ho potřebí, víme z knihy týnské, že k postu též užíváno barvy černé. V klášteře bosáckém v Praze nalezli jsme r. 1565 ornát barvy popelaté.

Na poznanou krásných forem stříbrného a zlatého vyšívání na ornátech podáváme s dovolením prof. Kouly jeho nákres s ornátu krumlovského ze XVI. věku (obr. č. 288.), jak ho podal v Čes. Lidu III. 248. Je to celá besídka lodyh, stvolů, květů, větviček, spiral, a uprostřed jablko.

Ornáty byly lemovány ozdobně. Ale nebyly lemovány všechny a také ne, jako nyní, stříbrnými nebo pozlacenými pasomany či portami.

¹⁾ Inventář sic psán teprve r. 1658, ale chrámové aparáty jsou zcela jistě staré. Však inventář je také tak zve.

²⁾ Arch. zem. Opisy z místodrž. arch.

³⁾ Arch. mus. 1590.

⁴⁾ Arch. mus. zem.; opisy z Prachatic.

⁵⁾ Václav Hlovec z Květnic v knize zádušní sv. Martina. V kástech písařských a j.

Čís. 288.

Část ozdobného ornátu v Krumlově ze XVI. věku.
Kresba p. prof. Kouly.

I zlatohlavový ornát u Panny Marie na Louži r. 1566 byl lemován jen zelenou hedbávnou tkaničkou.¹⁾ V Sedlci měli také ornát „s pentlemi“.

Přikládáme obrázek č. 289. z kancionálu mladoboleslavského.²⁾ Je v malých rozměrech a poněkud nesvětlý, ale ke vzbuzení celkového dojmu o knězi ve funkci chrámové dostačí. Je tu husitské přijímání. Kněz s pleší (tedy nikoli luterský ani bratrský) podává tělo boží, oděn jsa dle katolické liturgie v albu a v ornát a jinou přípravu. Kaplan jeho, krev boží podávající, jest v komži. Za všimnutí stojí ministranté a zvoník.

K mešnímu rouchu přibyl v XVI. století³⁾ nově kvadrátek, bíret kněžský o čtyřech rozích.

Když se byly dalmatiky zkrátily na rukách i na těle, vešly do XVI. věku, a tu na nich móda renaissanční totéž dovedla, co na kasulích. Staly se tvrdými nositeli honosného krumplování renaissančních ornamentů a visutých na šňůrách šťapců a puklic. V Prachaticích měli dalmatiky „se stříbrnými puklicemi“.⁴⁾ V pražském klášteře bosáckém měli r. 1565 čtyři šťapce s puklením a s jablky pozlacenými k dalmatikám, kromě toho byly tu dvě „dalmatiky“ zlatohlavové bílé, dvě kamchové s šťapci a s puklami, dvoje aksamitové červené, dvoje zelené a červené.⁵⁾ Jinde zapsány jsou dalmatiky „s obrazy“, „s frencly“, „pasomany“. V kostele lipnickém byly dalmatiky „s růžemi a erby zlatem vytkávanými“.⁶⁾

Kápě čili pluvial kněžský (cappa choralis, pluviale caputium⁷⁾ z bývalého sprostného pláště s kapucí v XVI. věku vzala na sebo velmi širokou obrubu či praetextu, tak širokou, že renaissanční krumplíři mohli do ní všívati nejpěknější dekoraci; štít či štítek (clipeus) na zádech visutý, druhdy maličký a trojúhelný, posínil se dolů až pod obrubu, a když narostl, zaokrouhlil se. V archívě plzeňském zove se clipeus „kápičkou na kápí“.⁸⁾ Na té kápičce, byla-li ze starší doby, visávalo jablíčko stříbrné duté. Na kápích renaissančních zavěšen byl šťapce čím dál tím větší. Ale ještě v pozdním inventáři sv. Martina v Praze (r. 1629) našli jsme „kápi damažkovou a při ní stříbrné jablko“.⁹⁾

Na obrázku č. 290. jsou tři kněží, jeden v dalmatice, dva v kápích starodávnejších, na nichž praetexty ještě není. Obrázek je vyňat z ilustrace o slavnostním příchodu Ferdinanda I. do Prahy r. 1558. K obrázku kněží připojili jsme též dva ministranty v komžích.

¹⁾ Kn. týnsk. záduší. N. 1614.

²⁾ Zevrubný výpis kancionálu viz v Arch. Památ. XV. od Bareše.

³⁾ Kn. záduší týnského.

⁴⁾ Invent. kostelní v zem. mus.

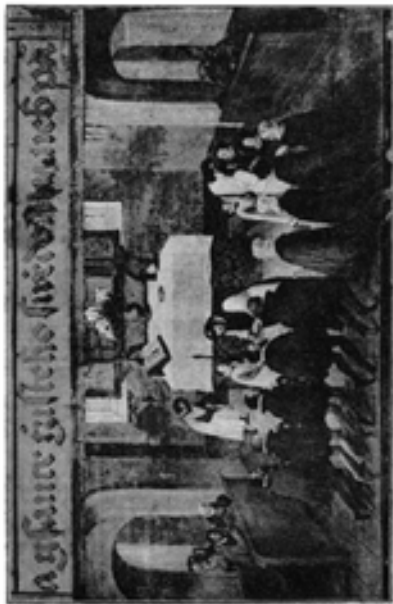
⁵⁾ Arch. zem. Opisy z místodr. arch.

⁶⁾ Arch. Památ. VI. 155.

⁷⁾ Jméno caputium naskytlo se nám r. 1577 v rozkaze císaře, jenž nariazuje, aby biskup olomoucký zaplatil křesťanu za kápí nebo caputium, za kterouž zůstal přešetř býskup dlužen. Arch. místodr. č. 97. 56.

⁸⁾ Arch. plzeň. č. 223. 41.

⁹⁾ Arch. praž. Invent. sv. Martina.

Čís. 289. Z kaučionálu mladoboleslavského (1572).

Kápě spínala se zpředu záponami a řetízky. V prachatickém inventáři našli jsme kápi žlutou „se lvem“.¹) Nebyl-li lev modelován na sponách, nevíme, co to „kápě se lvem“. Na jedné kápičce v Kladsku r. 1558 bylo 27 knoflíků a jeden veliký, vše stříbrné.²) V kostele lipnickém měli kápi „s kraji vytkanými zlatem“.³) V Týně uvozují se staré kápě tohoto způsobu: jedna polohedbávná červená s bílými nitěnými květy, se šťapcem s předky tracounovými a s tracounovými kalouny; jiná damašková při obojku s měděnou pozlacenou koulí a šťapcem, okolo s francly; jeden pluvíál byl tu „s rozličnými figurami“ a zlatem krumplovaný a s francly; konečně jeden pluvíál vypisuje se jakožto černý damaškový s bílým vyložením okolo s bílými a černými francly, s černými čaprakami a s takovým též „obojkem“.⁴)

Čís. 290.

Ze slavnostního příchodu Ferdinanda I. do Prahy r. 1558.
Univ. knih. sig. 54. E. 64.

U Bosáků v Praze měli r. 1565 kápi zlatohlavovou se štítem perlovým, jinou damaškovou se štítem zlatohlavovým, třetí bílou damaškovou, na jejímž štítě obraz Panny Marie, posléze jednu karmazinovou se štítem „štemhovaným“ zeleným a červeným.⁵) Kněz Jindřich Scribonius odkázal dle zprávy z r. 1583 kostelu v Horšově Týně „kápi z aksamitu modrého hvězdami zlatými ozdobenou a napřed křídla perlymi okrášlená a s perlovým štítem“.⁶)

Komže neboli superpellicum, rocheta, v XVI. věku při katolických kněžích se něco zkrátila; proti tomu komže podobojích a luterských skoro tak dlouhá jako alba. V tom století komže svým rázem změnila se stejně tak jako její matka alba; šili ji z látky lněné sic jako dřív,

¹) L. c. arch. muš.

²) Borový. Akta konsist. II. 248.

³) Arch. Pam. VI. 155.

⁴) Invent. týnský v arch. praž.

⁵) Arch. zem. Opisý z arch. místodrž.

⁶) Kniha zápisů z Horšova Týna. Fol. 66.

ale vybírali již látku honosnou, něžnou, průhlednou a dole na okrajku zdobili komží třásněmi i „mřížemi“ a krajky, v čemž čím dále do XVII. věku, tím více a horlivěji přepínáno. Již r. 1567 našli jsme v Náchodě u kněze Jana Andělíčka „komží květovou“!) V tom již honosnost přece patrná. Zajisté, že komže vyššího kněžstva byly ještě honosnější.

O úbohe kněžstva vyššího k statí, o předešlém století jednající, lze jen málo obecného přičiníti.

Pražští kanovníci zámečtí chodívali jako druhdy do kůru v pěkných rochetách mřežovaných, ramena kryjíce almuciem,

Čís. 291. Z městského musea. Rukopis ze XVI. století

kolárem to kožešinným, čehož obrázek spatřujeme v kancionále malostranském. Malíř, chtěje na obraze upálení mistra Husi v témž kancionále naznačiti některé vysoké důstojníky kněžské, vzal si za vzorek pražského kanovníka. Vybrali jsme na vzor, kterak zámečtí kanovníci se odívali, obrázek č. 291. z kancionálu, složeného v městském museum. Kněz o samotě stojící bude altarista nebo vikarista zámecký. Všichni zpívají hodinky.

Z doby reformační mají pražští kanovníci právo místo těžkého kožešinného almutia do kůru bráti lehkou hedbávnou kápi (cappa magna) barvy violové.

!) Method. XVIII. 82. Hraše.

Na úboru biskupském, arcibiskupském nezměnilo se podstatně nic. Zevnější formu ovšem vsalo roucho nejvyšších těch kněží na sebe renaissanční.

Mitra renaissanční byla vysoká a těžká. Stala se hlavně břemenem. Bývala nádherně a plasticky vyšita. Z pokladu svatovítského víme, která vkusně a dovedně uměl krumpf renaissančním dekorem pošíti infuli biskupskou.

Tunika a tunicella, kterou mival biskup pod ornátem, v XVI. věku šita již jen z látky lehké hedbávné, bez hrubého podšíť, bez plastických ozdob. Stalo se tak zajisté pro těžký renaissanční ornát. Znamení arcibiskupské důstojnosti — **pallium** — neměnilo se v XVI. věku, leč snad že poněkud se zkrátilo. Vždy jest pallium i v tom věku široká štola, dlouhé dvě fascie bílé, na nichž vyšity černé křížky droboučké.

Rukavice biskupské v XVI. věku byly pleteny z hedbávi. I potom vždy byly to veliké kusy, v nichž ruka lidská takřka mizela. Na povrchu bývaly vyšívány, krumplovány.

Prsteny biskupské bývaly už proto veliky, aby je bylo lze na prst dáti přes rukavici. Kterakou renaissanční veliký prsten biskupský měl podobu, to zřítí na obrázku onoho prstenu, jež přičítají Sylviovi Aeneovi.¹⁾

Biskupská berla (*virga pastoralis*) přijavši v XVI. věku na sebe vzrazení a dekoraci renaissanční obhroubla, stala se těžší.

Střevíce biskupské zná slovník Veleslavínův jenom bílé.

* * *

V této stati buď propuštěna zmínka o služebnících chrámových. Až do renaissančních dob bývali zvoníci kostelní a ministranté odíváni všelijak a nikde stejně. Mívali alby, dalmatiky na sobě, mívali pláště a leccos jiného. Plzeňští ministranté ještě r. 1520 byli ustrojeni v pláště, ale na hlavě již měli červené brytky rohaté.²⁾ V tom století však již všude obvykli ministranty i zvoníky oblékati v komže. Pod komží čili rochetou ovšem musil míti zvoník i ministrant sukni dlouhou, aby kryla mu poctivice a punčoch. V inventářích se hovořívá stejně o „komži faráře, zvoníka, ministrantův“;³⁾ ovšem zapřítí nesmíme, že jsme ještě r. 1590 v inventáři kaple Betlémské našli „kápí bílou harasovou ministrantův“.⁴⁾

* * *

Na konec hodí se připomínka, že v chrámech katolických a kališnických strojivali nejen sošky Panny Marie v pláštík, ale nemoudrým

¹⁾ Bienenberg. Alterthüm. in Böhm. II. IV. tabule. Je z mědi, váží 10 lotů.

²⁾ Hruška. Plzeň. 80.

³⁾ Invent. sv. Martina v Praze.

⁴⁾ Arch. mus. Listiny.

způsobem odívání v jakési roucho i monstranci. Nechválíme to, jsouce přesvědčeni, že monstrance vždy byla dobré dílo zlatníkovy ceny umělecké tu větší tu menší, a že nebylo potřebí na okrasu ji přikrývatí. V inventáři kláštera bosáckého v Praze r. 1565 zapsán tou příčinou „tyktyový šlojíf brunátný na monstranci a jiné vyšívané pendelínky (pendere, viseti) pěkně ozdobené.“¹⁾

Šat akademický a cechovní.

Reverenda bakalářská, mistrská; kápě; birt, střevíc doktorský, šat akademiků dle inventářů; kápě španělská, vlaská; bakaláři školní vyhýbají se reverendě; rektor, pedellus; kantor, sucentor a jejich horckop. Úbor žáků; mendici; žáci jesuitů; zákaz zbraně. Světlé barvy řemeslníků; fěrtoch jich znamení; cech-mistři při slavnosti; kytle; havěti.

Graduovaný člen české universi neboli akademie měl choditi v reverendě bakalářské nebo mistrské. Takž kázal řád. Ještě r. 1602 vychází z university rozkaz, aby mistři chodili v reverendě a ne v pláštích;²⁾ farář od sv. Klimenta v Praze sic téhož právě léta 1602 osopil se veřejně o pohřbu velmi hněvivě na bakaláře školního, proč jde „bez pláště“;³⁾ ale vykládáme si, že se tu míní plášť smutkový. V tom případě tedy mohl snad bakalář reverendy doma nechati.

V řemeslných kusech krejčovských cechů zůstává „mistrovská čili bakalářská sukně nebo kápě“⁴⁾ pořáde platnou až do XVIII. věku, kdy r. 1784 doktorské kápě řády císaře Josefa vzaly za své. Kápěmi zvaly se sutány akademické asi proto, že podle starého způsobu na nich visela kápíčka nebo kuktička při krku. Místo kápíčky býval na reverendě též jen široký visutý na zad límec, jakož viděti v rukopise Ludvíka z Pernštýna Naučení rodičům. Obyčejnou podobu mistrské reverendy, jaká byla na braně XVI. a XVII. věku, lze ohledati na obrázku profesora české university slavného Marka Bydžovského z Florentina (č. 292.). Jiné starší vzory z r. 1522 viz v Postille Chelčického (l. 140) v museum českém. Na tom obrázku má ze sboru doktorův a bakalářů jeden též karkuli.

Mnohý, jenž dobyt sobě zkouškami akademického grádu, opravdu si na reverendě filosofské velmi zakládal. Byl v ní tak pyšen, že štiplavému Pičkovu Smiřickému vidělo se satirou a posměškem učené pány tepati. Dí:⁵⁾ „Aniž tomu místa dávám, jestliže někteří filosofové pyšně

¹⁾ Arch. sem. Opisy z arch. místodrž.

²⁾ Arch. sem. Oeconom. 17. fol. 145.

³⁾ Tamže 160.

⁴⁾ „Doktorská kápě“ v řádě krejčí onsteckých r. 1549. Zeiner. Ústí nad Orlicí 79.

⁵⁾ Akce mezi filosofy.

Čís. 292. Marek Bydžovský z Florentina.

a mimo hodnost svou oděv filosofský na sobě nosí a moudrost svou i umění všecko v dlouhé reverendě a nepříčesané bradě složené mají, aby z té příčiny i ti, kteří jsou opravdoví milovníci filosofie, měli potupování býti“.

K akademické reverendě neboli kápi příslušel **biryť doktorský**, a uvozuje se k tomu šatu i „**střevíc doktorský s přeskou**“¹⁾ nebo „**pantofoň**“ doktorská.²⁾ Biryť akademický měl podobu placaton a širokou bez střechy (viz náš obr. č. 292.). Jiný obrázek jeho načrtnut v Paprockého Oboře.³⁾ Biryty francouzských bakalářů jsou rohaté jako kněžské

¹⁾ Schrauka. Lexicon d. Fussbekidg.

²⁾ V slovnících XV. věku.

³⁾ Kapit. 26.

kvadrátky.¹⁾ Co do barvy jest biret učitelův v pernstýnském rukopise musejním rudý, též takový červený biret mistrovský připomíná se v básních Bohuslava Lobkovice r. 1506.²⁾

Nahlédneme-li v inventáře českých akademiků, zvláště starších pánů, vždy nalezneme v nich akademickou reverendu nebo kápi za důkaz, že v ní učený pán chodíval. Na příklad po universitním professoru Gotsmanovi († 1606) zůstala v Karolinu „šamlatová reverenda, dvě soukenné reverendy“.³⁾ Někteří naši učené mužové oblibovali kápě cizího rázu. Na příklad slavný Šimon Proxenus, doktor práv, zemřelý r. 1575, chodil v kápi španělské, a to s takovou zálibou, že po smrti jeho našlo se jich ve svrčících doktorových několik.⁴⁾ Kromě Proxena i u jiných souvěkých graduovaných nalezli jsme kápi španělskou, kterou slovníky zovou bardocucullus. Také vlaské kápě se vyskytují. Oldřich Prefát z Vlkánova († 1565) měl na příklad „kápi vlaskou z vlaského sukna, aksamitem premovanou s pásem aksamitovým vlaským“ a jinou „kápi vlaskou, v které každý den chodíval“; k ní měl biretek soukenný.⁵⁾ Že kápě Prefátova nebyl plášť, nýbrž reverenda, to poznal čtoucí po pásu aksamitovém, jímž se sukno ta v bocích utahovala.

Tedy reverendy měli graduovaní nositi, a někteří je nosili, ba chlubili se jimi. Ale síla bylo v XVI. století těch, kteří gradu došedše reverendám se vyhýbali. Dosti zhusta čteš v knihách universit pražské výtky bakalářům pražským i venkovským, že nechodí po zákonu. Na příloženém obrázku č. 293. zřítí mistra nebo bakaláře, učeného v arithmetice, jak honosně se ustrojil do německého kabátu s rukávy vyvlačovanými téměř po lancknechtsku. Přes kabát převlékl šubu s rukávy pytlovitými, na hlavu si postavil biret tak bujný mody, že vypadá jako čepec. Obrázek je vyřat z knihy mistra Jiříka Brněnského O umění arithmetickém. Knížka je z r. 1562, obrázek však je nade vši pochybu z počátku XVI. století.

V každý čas zvláště mladí páni stavu učitelského strojívali se raději „po frajbersku“ než po bakalářsku. Vyčítá se rektorům školním, kteří bývali obyčejně mistři z university, že „v šatech se potvoří, majíce je premované, okruží veliké sebrané, chodíce ne jako žáci (t. j. alumnové vysoké školy) než jako páni dvořáci“.⁶⁾

Čís. 293.
Z knihy Brněnského:
O umění arithmetickém.

¹⁾ Lacroix Sciences et lettres au moyen âge. 77.

²⁾ Acta literar. Bohem. et Morav. Voigt. II. 449.

³⁾ Arch. zem. Oeconomica. 14. 452.

⁴⁾ Dsky. Miscell. 54. 165.

⁵⁾ Tamže 54. 19.

⁶⁾ Hosius. Z výpisů dra. Zlábrta.

Čís. 294.
Z ilustrací o slavném vítání
Ferdinanda I. r. 1558.
Professor a měšťan.

Nedivno. Byli to mladí lidé, ze škol nejraději a nejochotněji vybíhali na ženitbu, v čemž jim reverenda a coelibát s ní spojený velmi na překážce býval. Že bakaláři, aby se líbili, raději na se brávali modní kusy krojové, o tom archivních zpráv dosti. Sic i u professorů v universitě nalezneš leckterý kousek šatu, jenž dosvědčuje, že páni také stále nechodili v reverendách. Vážený Gotsmanius († 1606) na příklad měl obojků šest, zajisté sbíraných, aksamitové kalihoty, krátký kabát a kordík.¹⁾ Professor Chorrinus nechal po sobě r. 1606 v uni-

versitě pět kabátů aksamitových popásních, tedy velmi modních, obojky tři sbírané, tři hladké, tacle k rukám, štrymfy, koláry soukenné dva a kromě brytu aksamitového měl i busárek z téže látky.²⁾ Z toho přece jasno, že professor Chorin leckdy na ulici vypadal dosti švihácky. Slavný mistr Kollinus odkazuje v kšaftě svém r. 1565 kromě reverend také kožíšky oděvací, kabát karmazinový černý a jiné kusy a kousky, které ukazují, že slavný lektor řeckého jazyka a šifitřel humanismu v Čechách chodil jako jiný měšťan.

Při úkonech v universi ovšem mívával v XVI. věku rektor a jeho consilarii svoje starodávné sutány, na kterých se, tuším, nezměnilo proti dobám minulým nic, leč že přijaly na sebe více sbíraných záhybů, k čemuž je asi popudila moda varhánková, v první části řečeného věku panující. Tu koncessi modě učinili též v jiných universitách. Vidíme to patrně v památku Lobkovickém z r. 1590. Tu má rektor university na sobě kleriku velmi řasnatou černou, přes ní reverendu červenou a kolár červený; při tom má rektor sbíraný obojek na krku a kvadrátek na hlavě. Pedell, před ním kráčející, jest všecek v černé klerice a v též takovém klobouce. Nese sceptrum.

Když professoři a doktoři vítali r. 1558 Ferdinanda v Praze, byli všickni „v černém dlouhém oděvu“, jenom rektor a děkan měli „široké faldované šarlatové sukně, kteréž za času císaře Karla IV. udělány byly“. ³⁾ Vyňali jsme z ilustrací dotčeného vítání r. 1558 obrázek (č. 294.) tehdejších professorů a přidali jsme pro přirovnání obrázek měšťana z téhož díla ilustrovaného. Obrázky jsou pohříchu v originále i tady velmi drobné, ale na poučenou poslouží přece. Vidíme, že sukně professorů jde málo přes kolena, ramena má naditá, formy je šubovitě. V takové sukně jsou všickni učenci, krále vítající. Naproti

¹⁾ Arch. sem. Oeconom. 14. 452.

²⁾ Tamže.

³⁾ Arch. sem. Varia.

tomu arciknížeti Ferdinandovi se vidělo po smrti otcově rozkázati professorům v universitě, aby k pohřbu nepřišli v habitě, jenž by byl discolor et diformis, tedy barev rozmanitých a tvaru nestejného; nechat prý si pořídí na útraty vysoké školy „pallia“ (pláště) stejné.)

Na přítomném obrázku (č. 295.) představujeme čtoucímu dva pány, z nichž jeden k universitě náleží docela, druhý poněkud. Ten muž se skřínkou a v doktorském baretě jest graduovaný medicus, doktor medicíny. Oděn jest horcopem krátkým kožichovým, kterýž jen přehodil na ramena. Jináč patrno, že se nápadně a bujně modě vyhýbá: kabát a kalihoty nejsou modní; při krku není ani stopy po okruží, jen přemovaný horcop a zlatá šňůra na baretě svědčí, že medicus má peníze. V skřínce má prachy a pilule.

Druhý pán je apotekář. Poznáváme ho podle křivule nebo lahvice skleněné, snad destillační. Jest oděn dlouhou sukni chodící, jejíž veliké přímochárné zdobí a prýmy velmi silné v oči bijí, působíce dojmem poněkud cizím. Patrno, že apotekář, jehož latinská kuchyně vždy bývala obestřena rouškou tajemnosti, chtěl i šatem svým divně počárovaným buditi pozornost.

Kantofí a sukcentofí, učitelé v nižších třídách a zároveň praeceptofí ve zpěvu, nenáleželi sic k universitě, ale rektor přece i k nim přiblížil, jim rozkazoval, domlouval, je leckdy i k místům doporučoval, ač obyčejně si bakalář kantora zjednával sám. Kantorům bylo šatu nařízeno, aby chodili poctivě. A poctivý šat byl ten, jenž konečně i bakalářům, když nechťeli chodivati v reverendách, byl poručen, totiž šat „obdélný“, šat dlouhý ke kolenům. I oblíbili sobě kantofí a sukcentofí ze všech šatů nejvíce horckap; ale nikoli horckap, ježž jsme svrchu vylíčili jakožto nejkratší sukni chodící, s kožešinnými předky a límecem, alebrž horckap slušně dlouhý, tak dlouhý, že mohl býti za krátkou šubu i za reverendu bakalářskou.

Kterak takový vážný kantorský horckap vypadal, zřítí v klatovském kancionále z r. 1560 (obr. č. 296.). Tu dali se vymalovati v postraní

Čís. 295.

Z kancionálu malostranského r. 1572.

¹⁾ Monum. univers. III. 164.

jednoho listu Martin, kantor, rodák jaroměřský, a Křesadlo, kantor, klatovský rodič. Oba kantoři mají na hlavě bakalářský bérty; patrně chtěli se vyrovnati kolegům vyšších tříd. Harckop stal se šatem kantorům téměř vlastním. V inventáři má ho kde který. O pražském měšťanu Pretlíkovi

Čís. 296.

Z klatovského kancionálu r. 1580.

Martin Jaroměřský, kantor, a Jan Křesadlo Klatovský, kantor.

zapsáno r. 1583 v inventáři, že nechal po sobě „harckop z kantorie“.¹⁾ Tato dvě slova poslední káže, abychom si kantora v XVI. věku bez harckopu nepředstavovali.

Než pravdě buď průchod. Jen starší usudlejší kantor byl přítel harckopu. Mladší kantoři a sukcentoři, kterým se rozsáhlý harckop nelíbil, odívali se, pokud ovšem měsíc stačil, podle mody veseleji. Roku 1581

¹⁾ Arch. praž. č. 1178. 289.

zastavuje sukcentor v Kouřimí u ševce v dluhu pěkný „kožíšek votáhlý“, ¹⁾ jiný kantor v hospodě tasí svůj kordák, o jiném psáno, že chodí v pláštiku, v kabátci.

Kteří žáci v kollejiích university české jakožto kollejáté nebo alumnové bydlili, zajisté nějakou sutanou odlišovali se od jiných studentů, kteří bydlili v městě a nosili se po světsku. Bylitě jako nyníjší akolyté, seminariisté, ale bez svěcení.

Žákům latinských škol nařizuje řád mistra Kodicilla, r. 1586 universitou vydaný, aby měli šat přes kolena dosahující, ale nikoliv dlouhý až ke kotníkům, tenť prý jest německý, ženský, hanebný. Také zakazuje řád nositi francouzské nebo španělské pásy. ²⁾ Dovídáme se z toho řádu tedy nehrubě mnoho. Ze žáků latinských škol městských mívali jakýsi stejnokroj v tomto století obyčejně jen mendici čili žáci, které chovají a živiti musela škola. Byl to stejnokroj bezděčný. Městská obec nebo dobrodinci koupili postav sukna, z něhož našilo se kabátů, punčoch a kalihot všecko stejných — a uniforma byla hotova. V Hradci Jindřichově na příklad obvykle kupovali mendikům na šaty sukno černé. Bylo tedy šestnáct mendiků školy hradecké v uniformě černé. ³⁾ Roku 1577 koupila vrchnost 16 klobouků mendikům po 2 groších a 16 párů střeovic po 5 groších. Záduší týnské platí r. 1606 „náklad za sukno chudým žákům, loket po 16 groších, summou 14 kop; 60 loket plátna na podšívku, loket po 5 groších; krejčímu od šití 22 párů punčoch po 4 krejcarech, za 16 párů kalihot po 9 groších, od 7 kabátů po 10 groších, za stuby (šandy) a haklíky 10 grošů. ⁴⁾

Nerovným číslem v této zprávě jest rozuměti tak, že týnská studenti latinští dostali kalihoty všickni, poněvadž staré byly rozedřené, a kabáty že obdrželi jen někteří; ostatní měli choditi ještě v starých. Z té zprávy také patrné, kterak latinské školy mendik byl oděn: měl střevice, punčochy, kalihoty ke kolenům, kabátky krátké a klobouky.

Než v století XVI. již stejnokroj studentský úmyslný a účelný zaveden byl. Řád školy žatecké, kteráž byla v Čechách z nejznamenitějších, chtěl r. 1575 tomu, aby šat školský (vestis scholastica) žáků bohatších všech byl plášť, kdož jsou chudší a plášť školského nemají, nechť prý se odívají aspoň „promissiori indumento“. ⁵⁾ A poněvadž řád žatecký byl sdělán podle zvyků jiných předních škol v království, soud na snadě, že žáci latinských škol asi všude byli „palliaty“.

Školský kroj nejraději zaváděli jesuité na svých školách. Sotva že přišli do Prahy a zařídili studentský konvikt v kolleji, pomyslili na to, aby žáci byli oděni stejně, a to tak, jako žáci germánské kolleje v Římě. Probošt kapituly pražské Scribonius, přítel řádu nejdůvěrnější, radil, znaje hněv pražského lidu proti jesuitům, aby toho nezvyklého divadla zanechali. Ale jesuité se nebáli. Oblékli hochy v taláry a v klobouky

¹⁾ Kn. kouřimská. Kšafy.

²⁾ Ordo Studior. v univ. knih.

³⁾ Tiecher. Opisy pausových účtů.

⁴⁾ Kn. záduší týnsk. N.

⁵⁾ Obdloženým šatem. Leges scholasticae. Exempl. v univ. knih.

čtyřhrhé (quadratos pileos) a šli s nimi k arcibiskupovi a odtud i na radnici staroměstskou říkat koušelům přání veršované.¹⁾

Šlechtické chovance odívali jesuité jinak, ale všechny stejně; obyčejné žáky také jinak, sprostněji. Jesuité věděli, co a kterak se líbí. Šlechtičtí gymnasisté v jičínské koleji byli oděni dvěma kabátky čili živůtky. Spodní kabátek byl z kůže kozlích, proužky pestře pošívaný, svrchní kabátek byl modrý s rukávy; k tomu měli červené punčochy z harasu, botky šněrovací k nejlepšímu času, boty kordovanské do bláta a zimy, u krku obojky (ne „okruží“ — okruží jesuité zakazovali), u rukou tacle; úbor doplněn byl pláštěm modrým z anglického sukna, obroubeným hedbávným límcem a červenými i modrými záponami. Plášť byl podšit pájem červeným.²⁾

Zpráva tato sic teprve z r. 1630, ale že jesuité nepřipadli na myšlenku lišiti stejnokrojem urovince od neurozených žáků teprve roku dotčeného, to na blže dni.

Uniforma žákovská při kněžských školách byla vůbec zvykem. Když r. 1627 přídání studentci k novému seminarium v Praze, již v základní listině nadační nařizeno, aby byli odění „rouchem rudým a šedivým“.³⁾

Kteří žáci nebydlili v koleji, těm jesuité asi též nařizovali, jak se strojit. Aspoň víme jistě, že ani šlechtický student jesuitský nesměl nositi okruží. To zakazovali všude.⁴⁾

Na konec budiž připomenuto, že všem všudy studentům, vyšším i nižším, bývalo zakazováno nositi zbraň. Ale marné byly zákazy. Žáci naši i zahraniční v universitách německých přerádí chodili s tesáky;⁵⁾ v městských knihách pražských přes tu chvíli čteš, že v hospodských rvačkách studenti někoho tesáky i kordy posekali, nebo sami do krve byli uraženi a zbodeni. V jedné pražské rvanici r. 1607 všickni studenti byli ozbrojeni, a bitvy se účastnil i Tomáš Kašovinus, bakalář z Mostu, a Ondřej, scholaris ze školy bradu Pražského. Tedy i žák kanovnické školy chodil s tesáčkem.

Také pražští žáci jesuitští chodili s kordy. Roku 1601 přišli s nimi dělat do husitské koleje Karla IV. právě o disputacích bujnou neplechtu, a to dvakrát po sobě.⁶⁾ Školní řád jesuitský zakazoval žákům jen to, aby se zbraní nechodili in atrium aut scholas.⁷⁾ Tedy jenom ne do školy — venku mohli činiti, co libo.

Řemeslníci, stav, jímž všechna města v tom věku stála a žila, odívali se do práce, jak se komu vidělo. Jen to bije v oči a svrchu jsme to již pověděli, že řemeslníci oblibovali na svém šatě, ať byl

¹⁾ Rukopis jesuit. pamětí v univ. knih. str. 63.

²⁾ Lepaf. Progr. jičínsk. gymn. 1835.

³⁾ Arch. praž. lib. rer. memor. 826. 249.

⁴⁾ Monum. germ. paedag. II. 426.

⁵⁾ Tamže VII. 480.

⁶⁾ Oeconom. 15. Rukop.

⁷⁾ Regulae praefecti. 90.

jakýkoli, barvu velmi jasnou, veselou. Vizte na příklad tesaře v antifonáři chrudimském z r. 1570. Má na sobě kytli světle červenou s límcem a škorně vysoké, shrnovací, barvy žluté. V rukou má sekuru známé formy seker dřevorubeckých. Popatřte na jiného dělníka v sedlčanském kancionále z r. 1582. Žlutý klobouk, červená župice s obšírnými rudými rukávy, zelené kalhoty, žluté shrnovací čili faldované škorně! Tedy šat žlutý, červený, zelený! Což to míchanice jasných barev!

Ale řemeslníci přece na sobě mívali jeden kus šatu, který byl jejich znamením. Byl to „fěrtoch“. Po barvě a formě fěrtochu se od sebe rozlišovali. Křiklavě zlostně nějaký člověk pražský r. 1601 na zedníky moravské: „Děláte se Vlchy a nejste, chodíte v dlouhých fěrtoších!“ Zedníci vlašť nosvali totiž zástěry dlouhé, aby byli poznáni.¹⁾ Zástěra stala se v XVI. století tak zvláštním znamením řemeslníkovým, že se jí oděl i k slavnosti. Viděli jsme to na skvostné truhlici řezníků plzeňských z r. 1590, vystavené v jubilejní výstavě.²⁾ Na čtyřech stranách její stojí čtyři cechmistrři z dřeva mistrně vyřezaní. Jsou oděni po modě španělské a vypadají v tom úboru jako urození páni. Mají nohavice (trikoty), sedění nadutá, kabátce. Jeden je oděn španělským krátkým pláštěm, jiný kožíškem, jiný horcopem. Jen černá a šedá barva toho úboru poněkud ukazuje k měšťanům vážným a váženým, jakož skutečně starší bohatého cechu řeznického byli. A při tom honosném modním úboru mají cechmistrři — bílé zástěry. Ale těmi zástěrami nikoliv nejsou oděni tak jako při práci. Zástěry cechmistrřů při slavnostním vystoupení byly velmi sličné v záhyby kolem těla shrnuty a po levém boku v uzel svázaný. Od uzlu visel ještě zbytek zástěry jako farnoch. Celek cechmistrovských zástěr je tak upraven, jak obyčejně bývá roucha stylisována, která kryje boky Krista, na kříži pnělcho.

Tací byli tedy cechmistrři, aniž pochybujeme, že také jiní mistrři z cechu tím způsobem k slavnostem mohli vycházeti. Kterak vypadal na počátku XVII. věku mistr zlatnický bez zástěry a přece svátečně, toho obrázek v č. 297.

Tovaryši o slavnostech mívali svoje kytlice jako za starodávna, Řezniční mívali na nich vyšítoho lva bílého v červeném poli s dvěma ocasy zlatými a pazoury též zlatými.³⁾

Čís. 297. Z Paprockého Obory.

¹⁾ Arch. praž. č. 1068. 151.

²⁾ Číslo katalogu retrosp. výst. 908.

³⁾ Lounský arch. Majestát z r. 1478. Páčil p. Mers.

Čís. 298. Gradual českobrodský r. 1557.
Reznický.

i po zadu (srov. str. 355.). Větší parádníci jsou mečíři na druhém obraze (č. 299.). Jeden má merhované nohavice a kytli na rameni vyvlačovanou, druhý má kalhoty řezané a vyvlačované.

Čís. 299. Gradual českobrodský r. 1557. Vávra mečíř.

Krój bavěří kutnohorských, jako ho zříme na miniatuře r. 1525 malované v právech hornických rukopisu musejního a reprodukované v povědomém díle Šternbergové o českém hornictví, neliší se valně od

Někdy se vyskytne při cechovní kytli jméno „perkylie“, což může podporovati naše mínění, že kytle cechovní asi nelišily se formou od kytlí havéřských. Barvy, výsodobu, erby na prsou ovšem mělo každé řemeslo své zvláštní. Ke slavnostní kytli brali i tovaryši die řemesla také své zástěry. A že mužské zástěry byly ozdobné, to víme o „formanských“ fěrtoších vyšíváných a tkaničkami hustě obšitých.

Na poučenou, kterák odívali se řemeslníci k práci, přikládáme z českobrodského gradualu (1557) dva zajímavé obrazy. První (č. 298.) jest řezník v krátké šupici popásané o rukávech, jež kryjí pouze ramena. Po spodu má mistr patrně nějaký jiný prsní šat, jehož rukávy kryjí celou ruku. Zástěru má dvojit, po předu

Čís. 800. Horník v chrámě sv. Víta v Praze.

úboru, jakým se odívali havéři v století předchozím. Na řečeném obrázku je tlupa předních havéřů v bílých perkytlích a kápích, všecko pasomany zdobených. Ty kytle robily v Hofe Kutné zvláštní „perkytláčky“.¹⁾

Tytéž kytle a kápě s portami viděti ještě v tištěných überlaufech (počtech) kutnohorských z r. 1602, a to skoro tak, jak je známe z fresek kutnohorských XV. věku. Při bílé kytili, která jest dosti obdlouhá, mají havéři ministury z r. 1525 nohavice barev nestejných. Jeden je červený, druhý žlutý, jiný modrý, jiný do růžova. Za těmito parádními havéři kráčí na miniatuře četa dělných kovkopů. Ti jsou oděni od pásu vzhůru jenom košilí bílou. Ostatek mají kalhoty kožené, k nimž při levém boku přišita tašvice. Kalhoty však nesahají až k samým kolenům. Jsou drobet kratší, tak že mezi jich koncem a šedými škor-němi, jež jdou až přes kolena, je viděti kus nahé nohy. Na hlavě mají

¹⁾ Lib. memorial. Q. 16. v arch. kutnoh.

Čís. 301.
Havířské topůrko.

tito dělníci čepice, které jsou po předu bez štítku a nevysoké; za to prodloužena jest havířská čepice na zad hlavy až přes týl ke krku. V počtech svrchu psaných z r. 1602 mají havíři již čepici jinou, okrouhlou se štorcem kolem kol a s peřím. Zmizela tedy do té doby s čepice havířské charakteristická pokrývka zadní lbi.

Flek havířský v XVI. století se prodloužil. V tom století najdeš nejen havíře horské ale též jiné všecky ve vysokých botách nebo škorňích po předu tak vysokých, že tvrdá kůže holyňková kryje i koleno (obr. č. 300.). Tak vypadal havíř při slavnosti; kterak se odíval přibramští do díla, toho obrázek položili jsme na str. 596—597.

O tom z obrázků našich také víme, že si havíři v první půli XVI. století kalhoty vyřezávali a vyvlačovali rovně tak, jako to zřítí na obrazech cizích.¹⁾ Aspoň na musejní miniatuře práv horních z r. 1525 jeden z předních havířů má kolena svých nohavic několikrát prostřížená a vyvlečená. Moda je nakažlivá, a přednější z dělného lidu havířského, na příklad lezci, perkmistři a jiní doblížitelé zajisté chtívali se líšiti honosnějším zevnějškem od svých podřízených.

Při slavnostním úboru mívali havíři v ruce jako druhdy za starodávna honosné sekyřice. V pražském inventáři našli jsme r. 1592 „sekerku havířskou, kostí vykládanou“,²⁾ a na jubilejní výstavě v oddělení retrospektivním pod č. 137 viděli jsme, kterak sličně takové topůrko vypadá (naš obrázek č. 301.).

¹⁾ Giorgio Agricola de l'arte de Metalli. 1568.

²⁾ Arch. praž. č. 1178. 221.

Zbroj a zbraň.

P o v š e c h n é d o j m y.

Gotická zbroj v Čechách; renaissanční plný kyrys milánský; jeho ráz; móda civilní na vojenském úboru; kyrys špičatý; železo se odkládá; zbroj na přepych; český rytíř a jeho úbor; vojenský dráb; péší, jízdné vojsko; praporečník, uniforma vojenská.

Rytířský úbor gotického rázu panuje u nás v Čechách právě tak dlouho, dokud malebná gotika Vladislavská čili česká zdobí naše stavby. V Itálii zatím už kolik desítek let před koncem XV. věku zkvétla renaissance a co chvíli chystala se přes Alpy na sever. Elegantní gotické plné kyrysy u nás tedy zříš od počátku XVI. věku až do let třicátých. Na příklad v majestátě pražských nožníků z r. 1523¹⁾ oba oděnci při štítě jsou všechno gotičtí.

U nás gotický habitus tak se vžil a vrostl do vkusu umělců a řemeslníků, že bez námahy shledáš ho na rozmanitých pracích až téměř do polovice století, když už nová móda renaissanční všude — i u nás — pole opanovala. Ukazujeme jen k pergamenovému privilegium Jindřichohradeckých z r. 1552. Urozený Joachim z Hradce je tu malován ve zbroji o vysokých gotických náramcích a má dlouhé gotické špice u stěvic (obrázek č. 302.).

Renaissanční plný kyrys, jenž zbroj gotickou vytlačil, objevuje se od počátku XVI. století jakožto zbroj vroubkovaná, žlábkovaná. Nejprve vyskytuje se na tabuli nábrobní v Němcích r. 1498 a posledně vyskytuje se asi kolem r. 1559.²⁾ Obecné jméno bylo jí „milánská“. Němci říkali „gerippte rüstung“, Francouzi „l'armure cannelée“.³⁾ V knihách zobecnělo jméno zbroj Maxmiliánská; ovšem nevynalezl čísti Maxmilian nové té formy, alebrž on, její pokládají za „posledního rytíře“, v ní chodíval a v ní bývá vyobrazován. Rýhy

¹⁾ Městské mus.

²⁾ Essenwein. Anzeig. f. K. d. d. Vorzeit. 1882. 98., 99.

³⁾ Glossaire archéolog. Gay. 66.

Čís. 302.

Miniatura na privileji Jáchymové z Hradce, daném obci hradecké.

a žlábký jsou charakterem novotného úboru rytířského. Rýhy a žlábký byly na ozdobu všech kusů plného kyrsu; byly na všem i na rukavicích či plechovicích, i na stěvicích železných, jenom holené při zbroji Maxmiliánské bývají docela hladké.¹⁾ Viz přiložený obraz č. 303.

Než rýhy nejsou jediným charakterem nové zbroje rytířské. Zbroj proměnila svoji všecku formu, a to podstatně. Všecka stala se ob-

¹⁾ Essenwein. Anzeiger für Kunde der deut. Vorz. 1882. 98.

Obz. 308. Vzor zbroje rýhované a šlábkové.

širnou; „přední plech“ na prsou zakulatil se, nadul se, dolejší okrajek jeho přivětšen je též od těla se vzdmul, rukávy a nohavice plechové na všech svých částech zobšlrněly, zaokrouhlily se, střevice vzaly na se formu „hubatou“, ne nepodobny jsouce tlapám velkým, všecken všude plech stlousti, a celek tudy stal se těžší než býval drubdy — a fekněme — nemotornější.

Celkový pohled na renaissanční úbor rytířský, zvlášt Maxmiliánský, přes všecko článkování, přes znamenitou a hojnou zdobu nebudí spokojivý pocit aesthetický; všaktě každý z čtoucích zná ony hromady nemotorného železa, v museum kterémkoli v rytířský celek sestavené. Podivuje se ornamentice, podivuje se umělosti platnéřové, ale že by ten železný obšlrný nadutý úbor rytířovi byl slušel, toho se nikdo nedomnívá. A jak neobrabaná, těžká v něm byla chůze! Vždyť jsou „celé kyrysy“, které váží centněř,¹⁾ ba i dva centněře!²⁾ A to je vážili v arsenálech a v museích tak, jak byly, beze vši úpravy; víme, že leckterý kus „celého kyrysu“ — na příklad již helmice — býval vatou podšíván a upravován; též tak plát na prsa. Vatované vycpání vydá také některou libru při celém kyryse, aniž přidá něco k elasticnému pohybu a kroku rytířovu.

Čtoucimu jistě přišlo samo sebou na mysl, když v řádcích svrchnapsaných četl o žlábcích a rýbách na kyryse, o jeho obšlrnosti, o střeřvicích hubatých, že všechna ta železná moda rytířská vzata z mody civilní. Opravdu žlábký na kyryse odpovídají varhánkám na německých sukních a kabátech, a hubaté střeřvice plechové jsou holá kopie hubatých střeřviců kožených.

Rozvoj „plné zbroje“ čili všeho úboru rytířského v XVI. věku bral se z „kyrysu milánského“ mdle před se. Asi v polovici století chtěli vrátiti se k formám tělu lidskému podobnějším; náprsními plechy chtěli napodobiti přilehlé k tělu kabátce nebo župice, ale nedovedli již; k formám mužným, aličným nedošli. Nejprve vzal krunýř náprsní na sebe při dolní části podobu špičatou, která působí dojmem titěrným; tato nepěkná forma živoří do bělohorských dob. Jiní oblibovali krunýř, jenž se proti prvním dobám renaissančním valně zmenšil, zkrátil a při krku vykrojil; při tom kratičkém plechu náprsním zdloužily se „zbrojné šosy“ i zvýšily se (obr. č. 304.). Při některé takové zbroji boky rytířovy nemírně povystoupily, takže celkový úbor nemile dojmá svou nevkusností.³⁾

Konečně přece poznali rytíři již v XVI. věku, že spousta železa, jímž se halili, malou platnost nese proti střelným zbraním prachovým. Střelným prachem ochranná zbroj kterákoli brzy zastará. Železná se dlouho držela při životě. Boj ješt s prachem byl houževnatý na léta, zoufalý. Ale naposled ochranná zbroj železná podlehla. Rytíři začali ji

¹⁾ Sacken. Rüstung. d. Ambras. Samml II.

²⁾ Mannsberg. Wäfen und Viegewaete. 20.

³⁾ O tom, že v druhé půlce XVI. století rytířský šorc v Němcích přijal podobu zvonovitou (patrně působením ženského partikálu či krinoliny), nemluvíme nad čarou, protože té směšnosti jsme na obrazech našich nenalezli. Dotčená zbroj sluje „deutsche Reifrockrüstung“. Demmin. Kriegswaffen. 332.

tedy odkládati kus po kuse. Od železných střeovic začali. Prý první vysoké boty k ostatnímu železnému úboru začali obouvat ve Francii za Jindřicha IV.¹⁾ Ale našli jsme boty při železném kyryse ve Francii již za Karla IX.²⁾ Plný kyrys ztratí do vojny třicetileté většinu svých kusů až na přilbu a prsní i zadní plechy. Ve vojné třicetileté kožený kolár s obojkem železným zastupuje zhusta již i branné kusy náprsní.

Železná zbroj ochranná, jak se byla v XVI. věku rozvinula, mizela jen z pole válečného. Z domácích zbrojních komor³⁾ nemizela. Bylté železný úbor ještě po dva věky pokládán za úbor rytířům příslušný, byl znamením síly, hrdinnosti; byl rytířským právem. I protož právě od té doby, co mizel rytířský úbor z bojiště válečného, stal se víc než druhdy předmětem, na němž přepychy nejnádhernejší ukazován. Mnohý, jenž z válečné potřeby do železa se neoblékl, dal se v něm malovati na obraz, vytesati na kámen. Proto umělecké řemeslo platnéřské také dlouho nechtělo zahynouti. Právě Weigel⁴⁾ r. 1698, které kyrysy čistě pulérují, zlatí a výborně leptají, ty že jím ke cti jsou, a to z té příčiny, že se v nich „nejvyšší potentati světa až dosavad“ dávají zobrazovati. Víme, že tak bylo modou ještě v XVIII. století.

Na obraze č. 305. zřítí hrubou podobu nádherného úplného kyrysu. Hrubou pravíme, neboť kameník nedovedl lépe vytesati nádhernosti té, kteráž na skutečné zbroji jest daleko bohatější a jemnější.

Ale vraťme se zase k starším dobám! Klamal by se, kdoby se domníval, že v té době, kdy plný kyrys železný byl modou a předností rytířskou, u nás všickni rytíři jím se odívali! Jest s důrazem na to ukázati, že naši rytíři přestávali na půl zbroji, ba mnohý spokojil se předním, zadním plechem, obojkem a plechovicemi. Zajímavý a důležitý doklad k svému tvrzení břeeme z knih lounských.⁵⁾ Tu stojí r. 1513

Čís. 304.
Náhrobek Valdštejnský
ve Štěpanicích.

¹⁾ Demmin. Kriegswaffen. 78.

²⁾ Musée d'artillerie. Costumes de guerre.

³⁾ V Jindřichově Hradci říkali zbrojné komore „borniškamr“. V útech pan-
ských ze XVI. věku.

⁴⁾ Abbild. d. Hauptstände. 64.

⁵⁾ V arch. lounském č. I. C. 8. R. 6. Upozornil mne na to spisovatel a
archivář p. A. Mera.

Čís. 805.
Náhrobní kámen Adama Vratislava z Mitrovic († r. 1617) v kostele dráčovském.

paáno o rytíři Mikšovi z Černdic, kterak vypadal na vojnách. „Na vojnu jezdil nejméně ve třech koních, jakž sluší na rytíře“, měl „kůň v uzdu pojatý, zbroj, štít, pancéř, vobojček, meč se stříbrem, tesák, plechovice, kuši, hever, ostruby, pás s tobolek se stříbrem a voči, které při pásu nosil, se stříbrem,“) šubu, čepici, kabát, nohavice a řetěz zlatý, kterýž na hrdle nosil jako rytíř.“ K tomu oděvu měl též Mikš i „vůz komorní jako na rytíře sluší, lážko vojenské, košík stříbrný a pozlacený, jakož jsa rytířem za obyčej z něho přijel.“

Tu tedy český rytíř z počátku XVI. věku! Málo na něm železa! Je v čepici, v kabátě, v šubě. Jenom krk chráněn železným obojkem a ostatní ochranu na sebe všecku přejal pancíř čili drátěná košile, kteron měl pán bezpochyby pod kabátem.

Ovšem nezamlčujeme, že naproti lounskému rytíři v kšaftě r. 1546 pražský měšťan Modest z Pokštejna odkazuje svým synům „celý kyrys, v kterémž jsem jezdíval, a to aby jim vydáno bylo, kdyby 26 let došli a prve nic.“²⁾ Víme, že „celý kyrys“ jest železo rytířské po všem těle od hlavy až na paty.

Že obyčejný voják ještě méně nežli rytíř odíval se v XVI. věku železem, toť na bře dni. Kam by se byl pěší dráb v železe na pochod dostal!? Nejspíše ještě hětman drábovský, na koni sedící, býval v plné zbroji. V prvních dobách XVI. věku někde ještě aspoň desátníka oblékli v „plnou zbroj“, jakož víme na příklad o vojště tří desátků, které r. 1526 vypravilo město Moravská Třebová králi svému na pomoc.³⁾

Stran vojáků čili drábů polních, ať byli městští nebo jiní stavovští, slušno povědět, že vůbec brzy začali se sebe shazovati železná krytí po vzoru německých lancknechtů.⁴⁾ Nejdříve zbavili se železa na nohou, patrně, aby pochod jim byl snazší. Kryli tedy nanejvýš prsa, záda „zbrojí polovičnou“. Na sněm r. 1547 nařizena zbroj pěším, a z rozkazu patrně, že to zbroj jen poloviční. Kopinník měl mítí přední a zadní kus, obojček, přilbici, rukávy plechové, šorc a rukavice. Též tak měl oděti se střelec.

Podle pěšáků i jezdci začali od půlky XVI. věku strojiti se zbrojí polovičnou. Zbroj rejtharská r. 1564 vypisuje se takto: „Přední, zadní kus, šosy s armcejchy (rukávy) a s oboječkem, s plechovicemi a šturmhaubem (přilbice) a zárukávím, dva páry holster a tři ručnice rejtharské v nich.“⁵⁾

Tu patrně, že jen hofejší polovice těla byla ještě všecka v železe. Rovně tolik železa chtěl na rejtharech český sněm r. 1567. Každý jezdec měl mítí zbroj černou: lebku, přední a zadní kus, obojček, plechovice, šorc, dvě ručnice, meč a rukávy. Proti tomu žádá r. 1602 mandát císařský

¹⁾ To asi nejstarší správa o skřipci nebo sklech na těle zavěšených.

²⁾ Miscell. Desky. č. 92. G. 3.

³⁾ Kn. Mor. Třebová. Mus.

⁴⁾ Lancknechti se potulovali nejen u nás (arch. jindřichohradecký. Oučty Tischerovy), ale toulali se až do Polska. (Pawinski. Młode lata Zygmunta. 54. Lancknechci.)

⁵⁾ Kn. č. 1049.

železa již méně. Rejthar má míti „zbroj, přední a zadní kus, oboječek, šturmbaub a po boku zbraň dobrou“. Tu již se nemluví o šosech, šorcích, rukávech, natož o náhlenkách a botech.

Český voják přel ke konci století málval železo již jen na hlavě. Mandáty královské chtěvají při pěších knechtech jen „ručnici s toulcem, zbraň dobrou po boku“ a — „šturmbaub“, to jest přílbu.

Vizme pro celkový dojem, kterak vystrojila pražská osada Panny Marie na Louži r. 1594 svého vojáka, jehož byla stavěti povinna. Dali mu šturmbaub za 22 grošů, podšiti té přílby stálo 15 grošů, koupili mu za 4 kopy a 24 grošů sukna na kabát a kalihoty, na prýmy k šatům vydali 30 grošů, krejčímu dáno 52 grošů; pálbátky vojákovy byly za 36 grošů. K boku dali mu korduláč, mečík, jenž stál 2 kopy 30 grošů;

Čís. 306.

Čís. 307.

Z Antialkoranu Budovcova r. 1618.

k němu měl pás za 12 grošů. Ručnici koupili za 6 kop. Visela též na páse. Naposled dali vojákovi dva toulce a „ladunky“ prachu za 48 grošů a dvě libry olova za 6 grošů.¹⁾ Na tom vojákovi přece není kusa železa!

V jiných vojácích nebylo tou dobou jináče. Ve zprávě kutnohorské o vojště Matišově r. 1603 ku Praze táhnoucím stojí jako s podivením, že „lid vojenský na větším díle jsou v plechu předním i zadním, ano i šturmbauby mají!“²⁾

Přítomný obrázek ukazuje pěšího vojáka z rozhrany XVI. a XVII. století.³⁾ Ten má už jen železné náhlenky. Ostatek jest oděn šatem civilním. Na blavu schází mu šturmbaub, do ruky „špis“, na záda „torba vojáká“ (obr. č. 306.). Nápodobně oblečen jest dělostřelec z téže doby (obr. č. 307.). Puškaři vlastně nikdáž nebyli železem zahaleni, kyrys byl by jim v službě překážel.

¹⁾ Kn. záduší v arch. praž.

²⁾ Arch. Vědy čislav. č. I. a. 22. C.

³⁾ Budovcův Antialkoran r. 1618 s impressí šumanské.

Také praporečník oděn byl u vojáka veškerou tehdejší civilní parádou bez kousku železa.

Onen fendrych, jenž zabít byl v Praze o ponti Emauzské, měl na sobě „modré aksamitové kalihoty, modrý atlasový kabát, kolár kožený a kanavačový plášť s černými šňůrkami“. Kolár jeho byl z losovy kůže, za sedm tolarů koupené; kalihoty z pěti loket aksamitu, za 15 tolarů koupeného. Byl ten fendrych ovšem nad obyčej nádherně ustrojený, poněvadž o té ponti, když byl klobouk smekl (tedy nesalutoval) před panem Václavem Bezdrůžickým z Kolovrat, byl od pána okřiknut: „Tak ty nosíš aksamitové šaty?!“ K tomu odvece praporečník chutě, že šaty zaplatil, a že si je pod svým praporcem poctivě vysloužil v Uhřích.¹⁾

Kterak vypadal hejtman Peřina, vůdce dvou praporců českého vojska, jež r. 1529 chránilo Vídeň od Turkův, to si nakreslil norimberský malíř Niclas Meldemann s tímto nadpisem:

„Ein behemischer Hauptman
Petr Perschyna; ein Hauptman
bestelt von Behemischer Kron
über zwey fenley» Behemisch knecht,
mit den ich Wienn beschutzet recht
vom rothen thurm bis zum Saltzthor,
da wir ein Polwerck schlugen vor
von erdtrich grossen bäumen starck
zu gegenweer dem Türcken argk.“

Reprodukcí zajímavého obrazu, jež chová české museum,²⁾ z ochoty nakreslila pro toto dílo slečna B. Havlíčková (obr. 308.).

Než přejdeme k zevrubnému líčení jednotlivých částí zbroje obranné, jest odpověděti k otázce o uniformitě vojsk v XVI. věku a na počátku XVII.

Ze svrchupsaných citátů sněmovních, jimiž se nařizuje zbroj válečná, zřejmo, že se na nijakou stejnost nepomýšlí; rozkaz zní velmi obecně, aby stavovské vojsko — a jiného obyčejně nebylo — dostavilo se na „mustr-plac“ v zbroji černé, s plechem předním, zadním, s přilbou a s nějakou zbraní účinnou. Jaké ty kusy měly býti a jak se měl ostatkem obléci voják, toho se rozkazy nedotýkaly. Ve všem všudy tedy — i u věcech nařízených — byla volnost. Vojáci přišli, jak je kdo vyslal. Byli velmi pestří.

Než po pravdě vyznati jest, že se v XVI. věku k uniformitě vojenských lidí pomalu dospívalo. Podněty k tomu byly rozmanité a některé i starého původu. Nejvíce panstvo svými dráby přičiňovalo k uniformitě. Mělotě, jakož povědomo, svoje barvy erbovní, a ty panské barvy dávány i šatům těch vojenských lidí, které urozený pán na svůj groš do hotovosti zemské musel vyslati. Když pán ze svého zvěděl, kolik mužů naň připadne dáti, a nebylo příhodných šatů na hotové, pořídil nové

¹⁾ Kn. arch. praž. č. 1126. H. 10.

²⁾ Obrázek byl reproduk. již ve Světozornu.

a — stejné. Když na příklad r. 1588 měla vrchnost jindřichohradecká postavit 20 „knechtů“ válečných, koupeno jest „20 klobouků žlutých k mustruňku po čtyřech groších“ od kloboučníka Rauha, a „čtyři postavy sukna žluté barvy na šaty pěším, když na Tábor k mustruňku šli“. ¹⁾

Čís. 308. Hejtman Petina.

Z té zajímavé zprávy zajisté již bledí uniforma aspoň jaká taká! Vrchnost panská nazívala i do svých měst poddanských „stejnou barvu“. Již na jiném místě uvedli jsme zprávu (bez datum), že kterás

¹⁾ Rukopis Tischerův. 53. Oučty panské.

vrchnost kterémus městu již na počátku XVI. století rozkazuje, aby vypravit jednoho jízdného v té barvě, která v listě na kusu látky se odepsala. Ať prý má jízdný „sukni té barvy s faldem a malým voboječkem hazakovým, jak nyní nesú. červenou kuklici a šerý klobouk“. Prý bude jiných 20 jízdných také tak.¹⁾ Není-li list svrchu řečený rozkaz panský, alebrž (což též možná²⁾) píše-li tak město městu, to by nejstarší byl doklad, že i města k uniformitě svých vojáků přičiňovala.

K uniformitě vojenské valně přičiňoval příklad jakési uniformity při rytířských turnajích a kláních. Při rytířských hrách již ode dávna bývali, kdož k jedné straně náleželi, v stejné barvě. Takž zůstalo i v XVI. věku. Roku 1550 píše Vratislav z Pernštejna Zdislavovi Zvifetickému: „Jaké barvy deky, šorce i také jiné věci k tomu turnaji býti mají, o čemž také jiným tovaryšům svým sem oznámil, i za to Vás žádám, že i města k uniformitě svých vojáků přičiňovala.“³⁾

Při rodinných slavnostech panských mohla se uniformita dotýkati i ženských! Vysvítá to z listu Jaroslava Pernštýnského, psaného knížeti do Těšína, jenž na svatbu Kateřiny Pernštejnské přijeti nechtěl, poněvadž by „na všecken francimor“ šaty dělati dāti musil o stejné barvě. Píše mu: „Račte věřiti, že na to žádného zvláštního zřízení nebude; oznamuji, že ode mne na pány a přátely naše, kteří k poctivosti při tom veselí budou, aby nám jakou barvu v šatech dāti měli, žádost vzložena není, ani sme jim toho nevyměřovali, než zanechali sme toho straně druhé, ženichovi.“⁴⁾

Uniformitu vojaka připravoval asi též příklad služebnických družin královských, kteréž při slavnostech bývaly stejně oblékány. Na příklad panoši čili „edlknabi“ krále Matiaše, když byl v Praze, oděni byli všickni modrými aksamitovými sukničkami se žlutými rukávy; kráčeli pod hemelíny černými aksamitovými zlatem krumplovanými a pečím zdobenými. V ruce měli oštěp pozlacený.

Tělesnou stráž královi — drabanty — při korunování Matiašově v Praze r. 1611 měl pramen⁵⁾ takto. Byli v červených aksamitových koláčích, s zelenými aksamitovými štrychy, bílo a červeně protkávanými; při koláčích měli rukávy bílé karmazinové, červenou tuplkytjou provlačované, k tomu byly nohavice obdélné z „šnitů“ červených aksamitových, provlačovaných bílou tykytou, a punčochy červené, obuv bílá. Na hlavě měli drabanti vysoké birety aksamitové červené, na nichž šmuky z tuplkyty bílé a zelené pod pečím zeleným, bílým a červeným. Když vjížděl Fridrich Falcký r. 1619 do Prahy, jeli po jeho boce 24 drabantů bíle a modře oděni; tedy v stejnokrój.⁶⁾

¹⁾ V arch. mus. v listinách budějov.

²⁾ Mluví se v listě o knížeti Bartoloměji. Tent byl náčelník městského stavu proti panovní v prvních časech XVI. věku

³⁾ Listové poselací Pernštejnů. Št. Mus.

⁴⁾ Rukop. mus. č. 8. fol. 28.

⁵⁾ Jiřík Závěta. Univ. kn. 54. B. 131.

⁶⁾ Gindely. Povstání. II. 188.

Kterak si má čtoucí královské trabanty představit, tomu nápomocen budiž náš obr. č. 309, vyňatý ze spisu o slavnostním vítání Ferdinanda I. v Praze r. 1558. Original není kolorován, tedy nevíme, byli-li trabanti, uctivé běžící po boku krále, na koni jedoucího, barvami stejní; stříhem a formou šatův stejní jsou.

Konečně i slavnosti městské, vítání krále, průvody přispěly k pozdější uniformitě vojenské. Když na příklad vítali Pražané r. 1558 Ferdinanda, byl jeden oddíl mladých lidí „s dlouhými ručnicemi v krátkých župicích jednotné formy a barvy červené a bílými přemy, v prostředku i na rukávích protívaných a na hlavě měli červené klobouky s bílými pntami“.¹⁾

Na všecken způsob páni čeští začali dřív nežli města posílali k voji stavovskému dráby stejné oděné. Jaká pestrost tou příčinou bývala v městech, o tom některý doklad. Vojsko města litoměřického r. 1514 bylo ze tří desátků. V prvním desátku všickni měli přední kus, ale jenom dva byli oděni též kusem zadním; všickni měli přilbu (peklihaub) a ručnici, ale trojí poboční zbraň: jedni křivolakou šavli, druzí meč, třetí kord. Z deseti tří měli oboječek. V druhém desátku bylo pestřeji. Jeden měl ručnici, šavli, přední kus. Na hlavu — když nedostal úředního peklihaubu — postavil si bezpochyby svou čepici. Jiný z toho desátku měl kuši s heverem a šavli, jináče neměl na sobě kusa železa kromě předního plechu, kterýž dán všem drábům tohoto desátku. V třetím desátku měli všickni přední plech, oboječek jenom dva, peklihaub šest, ručnici všickni, šavle šest, kord jeden, meče dva.²⁾

Čís. 309.
Trabant z r. 1558.

Roku 1540 čistí na Kaňku zbroj ze rzi platně Škála z Prahy; při tom spočteno 63 plechy — dejme tomu, že byly stejné, a že se do nich obléklo 31 drábů; dále bylo železných přilbic a klobouků (kapalínů) 24; v tom už tedy nestejnost, a kromě té bylo by 7 drábů musilo jít v čepicích; dále počítá inventář 3 pancíře, 3 obojky pancířové, 2 plechové, 9 šorců, 5 nákolének, 7 plechovic. A „k té vši zbroji jest jedna jezdecká celá, ale jiná jest rozmrhaná“.³⁾ Patrně, že o uniformitě kaňkovských drábů nelze hovořiti.

Ke konci XVI. věku vyskytují se hojnější zprávy o městech, kteráž vyslala vojáky stejné oděné. Na příklad r. 1594 je zpráva o Trutnovských, že šli do vojny v určitých barvách stejně vyzbrojeni. Všickni měli šedivé plundry, punčochy stejné, otevřené kabátce s otevřenými rukávy, na nichž bílé stupy, po boku korduláče, na rameni muškety. Z pauství

¹⁾ Arch. zem. Varia

²⁾ Rukop. mus. z Litom. z r. 1508. Srovn. kapitolu O zbrani městsk. vojáků v mém díle Kultur. obraz. I. 287.

³⁾ Purkrecht. kniha kaňkovská.

trutnovského v též rok vysláni vojáci v červených kabátcích s rukávy visutými (pachy) a šesti bílými pruhy zdobenými; plundry jejich byly žluté a černé pruhované; všickni měli „české tesáky“ a přilbu stejnou, jejíž jméno šturmbaub.¹⁾ Roku 1619 Kolínským bylo vystrojiti 19 žoldnéřů do vojny. I šli páni starší do Hory, nakoupili suken a koží a vypravili pak do Kouřimi na mustřplac muže všecky stejně oděné modrou sukni, bílým kalhotem a plátěnými punčochami.²⁾

Následujícího roku bylo všecko městské vojsko pražské v stejných šatech, a to tak, že Staroměstští byli „v libraji“ bílé a modré, Novoměstští byli v červených sukních a ostatkem měli též libraj bílou a modrou; z Malé Strany postaveno 152 jezdců všecko bílých a modrých. Toť bylo vojsko, jímž vítali Pražané nového krále Fridricha.³⁾ Když roku hned potom bylo městům stavěti vojáky ne do slavnosti, než do vojny, starali se svrchu psaní Kolínští zase o stejnou „libraj“ svých 28 drábů válečných: sbáněli sukno modré a nedostavše ho, oblékli svou výpravu do sukna černého, což na mustřplace v Kouřimi vzbudilo nelibost hejtmánů vojenských; spatřovaliť v černých šatech smutek, tehda ovšem zlé znamení.⁴⁾

Touž dobou, kdy města tu a tam vysílají do hotovosti nebo na slavnost vojáky v stejné „libraji“, také vláda, najímajíc žoldnéře, dává je odívati stejně, zvláště tehdy, když bylo štíti všem nový šat. Na příklad r. 1599 zamluvil Hendrych Matiaš Šlik, „nejvyšší nad tisící rejthary archibuzyrskými“, dva mistry krejčovské, Šindlera a Humla, aby najali čeládku a „shotovili liberaj“. I dán královský rozkaz pražským krejčím, aby nepřekáželi v najímání čeládky, „zvláště že takového díla povědomí nejsou“. ⁵⁾ Jest důvodné mínění, že při této „vládní dodávce“ byl šat všech arkabuzírů stejný.

Ze zpráv předcházejících lze již usuzovati, že na hraně XVI. a XVII. století v zemské hotovosti ta ona rota, knechti panští, drábové městští o stejném zevnějšku byli; snad poněkud valnějším způsobem tak bylo při vojácích, jež pořizovala vláda nebo král. Vizme, kterak bylo co do uniformy u vojské Matiaše, když o deseti praporecích táhlo r. 1608 městem Čáslaví.⁶⁾ „Na větším díle mají muškety, ostatek dardy; na větším díle všickni jsou v plechu předním i zadním — ano i šturmbauby mají. Šaty těch knechtů jsou všecko sukničky modré, bílým přemované, a na rukávě levém mají cifry počna od 1., 2., 3. až do 10., každý jednu toliko, totiž tento 1, druhý nebo jiný 2 a jiný 3 a tak dále. Lid výborný, jonáci znamenití, říkáje na vejběr, takže předešli, kteří při J. M. knížecí táhli, zdají se nám býti jim nerovni. Jsou pak všechno Rakušané a řemeslučci, a není, jakž sami oznamují, mezi nimi sto lidu selského.“

¹⁾ Hüttel. Chronik. 320. Lippert. Trautenau. 70.

²⁾ Č. Č. Mus. 1848. I. 526. Šolta. Pardub. Obzor II. Vávra. Kolín. H. 11.

³⁾ Škála. III. 357.

⁴⁾ Šolta. Pardub. Obzor II. Vávra. Kolín. II. 28.

⁵⁾ Arch. místodr. Missiv. č. 106. 96.

⁶⁾ Z arch. kutnob. opisy v arch. Včely Čáslav. I. a. 22. C. Je to zpráva písaře čáslavského Paladia do Hory.

Patrně ze zprávy té, že v uniformování vojska již došlo se dosti daleko; také již začali jednotlivé desátky cifrovati, což věc zajímavá. Ale do úplné uniformity přece ještě lecco scházelo; kdybychom přebledli, že neměli všickni hlavu stejně krytu, to nejvíce na odpor, že zbraň útočnou neměli stejnou. Jedni měli mušket, jiní dardu; o meči se ani nezmiňuje zpráva. Ano, co do zbraně útočné nejdéle panovala rozmanitost v téže rotě. Ačkoli již Husité a Táboři řadili se v houfy dle útočných zbraní (kopiníci, cepníci, sudličníci), nenajali myšlénku jejich pozdější vůdcové. Vímeť, že na příklad sněm r. 1547¹⁾ dává na vůli při zemské hotovosti, má-li míti střelec po boku „končif“ nebo meč posečítý; pěšák má-li míti šavli nebo šaršoun, ručníci dlouhou nebo oštip, sudlici nebo — cep. Stejně tak nazýváno i v následujících sněmích. Roku 1567 mohl dle rozkazu sněmovního jezdec v téže rotě míti „meč nebo jinou dobrou zbraň“, v pěchotě mohli míti buď oštěpy, buď halapartny, buď krátké ručnice, a zajisté, že stavové, zvláště městský stav, i když oblékli vojáky stejně, za zbraň útočnou dali jim do ruky, co právě bylo v zbrojnici; a smíme říci, co bylo v zbrojnici — nejhoršího, neboť i tehdy bývalo zvykem, že leckterý nevěrný dráb po vojné se vším všudy utekl a nevrátil se.

Však ve vojstě královském i po té stránce začala se uniformita. Když jel r. 1594 císař Rudolf na říšský sněm, „tři tisíce lidu pěšího po ulicích (pražských) všecko v jednotejné bílé jako stříbro zbroji stálo“.²⁾ Z vyspání vojenského průvodu krále Matieše do Prahy r. 1611 víme, že pěší mušketýři šli všickni v červených sukničkách bílým přemovanými a „po rotách rozdělení; některý glid s dardami, jiný s halapartnami“; bylo jich 816.

Uniformování vojsk dokonáno teprve v době vojny třicetileté. Na jejím počátku — v bitvě bělohorské — nebylo na žádné straně mnoho stejnosti. Na obrázku, jak ho pořídil do rukopisu svého Hirsle, jest vojsko u téhož praporce stojící ještě velmi pestré, uniformitu pozorujeme jen tu, že pěší vesměs mají klobouky o širokých střeších, krátké kabáty — ovšem barev rozličných — a jezdci že mají všickni přilbice.³⁾ Ale již se všech stran rozhodujících tištěno na to, aby vojska pod prapory byla stejná. Ba víc. Sám Hirsle z Chodů, voják na slovo vzatý, za vojny třicetileté učinil návrh, aby vojska městská po vši zemi měla jediný stejný šat a zbraň! Že i v samé vojné třicetileté jen zvolna uváděna uniformita v život a že vždy ještě leckdo z ní vyskočil, to lze poznati z mnohých zpráv dotčené hrozné doby. Na příklad v Hradci Králové dali si r. 1639 císařští mušketýři udělati šaty — z umrlčího příkrovu uloupeného.⁴⁾ Ten zajisté k uniformitě nebyl.

¹⁾ Sněmy.

²⁾ Rudolfus Rex. Rukop. v univ. knih. 807.

³⁾ Raiss Buch. Hirsle.

⁴⁾ Solaf. Hradec. 128.

Zbroj ochranná.

Lebka, kapalec, lebka burgundská, peklhaub; morion, šturmmaub, jeho odrůdy; antické přilby; vojsko bez přilbic; fedrhonzové. Obojček kovaný a brněný. Přední plech, zadní plech; ráz jeho, dekor. Brně čili pancíř; pancéřový kabát; šorc s locem; rytířský rukáv; plechovice; kyrys celý, zbroje půl; ochrana noby; ostruby. Štit.

Od lbi začneme. Z přilbic XV. věku ještě za některý čas udržuje se v XVI. století šálif. V českých pramenech zve se vůbec lebkou. Roku 1512 cení se v Hofe taková lebka za 10 grošů.¹⁾

Také železný klobouk, kapalec, kapalín, i v XVI. věku žije dál! Ve zbroji tovaryšské na Kaňku r. 1522 jest zapsáno 8 lebek, 1 kapalín,²⁾ z čehož jde, že přilba šálif byla oblíbenější nežli klobouk. Ale kapalín přetrval šálif, ba bera na sebe rozmanité formy — bezpochyby dle módy civilní — rozvinul se do konce XVI. věku ve dvacaterých podobách, a některý byl tak těžký, že zvážen na 25 liber.³⁾

Lebka šálif ustoupila jiným dvěma přilbám románským, které se u nás brzy na počátku XVI. století obecně ujaly. Jedna lebka je burgundská, jejíž znak jest hřeben. Jináče záležela z kusu tepaného, jenž kryl temeno formou kulovitou nebo i šišatou, pak z kusu, jenž kryl šíji, a z dvou plechů, jež chránily uši. Lebka ta byla buď otevřená nebo měla hledí. Hřbet její byl čím dál vyšší. Lebka ta slula ve vlasti své bourgignotte, u nás jí říkali peklhaub (pickelhaube). Vzory lebky burgundské či peklhaubu viz na obr. č. 311. a č. 312. Lebku s hledím pékně ciselovanou viděti na obr. 313.

Veleslavin zná peklhaub též kožený, uvádí ho pod jménem „koženého hemelínu“.⁴⁾

Druhá leb peklhaubu velmi příbuzná,⁵⁾ která kolem r. 1520 vznikla ve Španii, a povědoma jest pod jménem morion, morian (prý od morro kulaté těleso), brzy k nám donesena a tu oblíbena je v rozličných formách. Naši říkali té formě, kterou si oblíbili, šturmmaub. Původní a vlastní morion byla helmice, jejíž uši na způsob střechy nad čelem a nad šíjí stejným obloukem ve špici se scházely. Na temeni byl hřeben, ale hledí tato lebka neměla. Pravý morion u nás mívali císařští trabanti, a hojnějším počtem přihnala se v něm do Čech r. 1611 povědomá lotrovina Pasovských. Obraz morionu či šturmmaubu viz pod č. 314. a č. 315.

Jméno peklhaub, peklhaubec nalezli jsme již r. 1517 v inventáři města Stříbra. Jakýs Válek nechal po sobě tehda dva oštěpy, kuši, meč,

¹⁾ Dačický-Rezek. Paměti. I. 358.

²⁾ Purkrecht. kniha kaňkovská.

³⁾ Demmin. Kriegswaff. 397.

⁴⁾ Nomenclator Veleslavínův.

⁵⁾ Srovn. Boehm. Waffenkunde, 49.

Čís. 31

panců a peklhaub.¹⁾ V málu letech potom je peklhaub v inventáři kaňkovském. Roku 1522 totiž je tu v zbroji tovaryšské 14 peklhaubů podle 8 šalífů a 1 kapalínu;²⁾ důkaz, jak zánovní ta lebka byla proti starším druhům oblíbena. Od r. 1530 mají peklhauby už naši vesničané, a prodávají statky své i s těmi zbrojními kusy; jsou tedy peklhauby podle kapalínů fundus instructus selského statku.³⁾ Jsou zbrojí, která také při městských gruntech poddanských bývala nařizena, jakž o tom svědčí na příklad zelená kniha města Týnce nad Labem⁴⁾ a pamětní knihy nymburské.⁵⁾

Rytíř Jeníšek z Újezda kupuje r. 1546 svým pacholkům „peklhauby s třmi hřebeny světlými“.⁶⁾ Asi brzy po r. 1540 připojuje se ve službě vojenské i domovité k peklhaubu šturmhaut. V purkrechtní knize kaňkovské r. 1540 ještě šturmhaut není povědom, v knize města Týnce nad Labem z r. 1548 již se připomíná jakožto rovnoprávný s peklhaubem. Též tak v knihách města Rychnova.⁷⁾

Šturmhaut dostal se v XVI. století do všech evropských vojsk; měli ho Turci, Rusové, Poláci, jenže všickni ti východní národové dali mu podobu zvonovitou, vysokou. U nás, jakož praveno, vyskytly se brzy obou základních forem všelijaké odrůdy. V klatovském kancionále vidíme šturmhaut skoro jako čepici s dlouhým štítkem. Na jubilejní výstavě viděli jsme prostou lebku burgundskou s hřebenem, i lebku, která na se vzala podobu šišáku formy starodávné i burginionu šišatého s vytepávanými lilijemi formy nové, kterouž lze ohledati na obrázku našem č. 316.;

¹⁾ Arch. plzeň. Kn. stříbr. č. 182. 260.

²⁾ Purkrecht. kn. kaňkovská.

³⁾ Rukop. pardub. v mus. arch. fol. 10, 11, 12, 13. a j.

⁴⁾ Z archivních výpisů prof. Šolty.

⁵⁾ Peklhaubec r. 1578 u Váhy, mlýnáře u Nymburka. Kn. pamětí nymb. II.

⁶⁾ Paměti Jeníškovy. Ruk. mus.

⁷⁾ Kn. z r. 1555. B. 10.

Čís. 311.

Čís. 312.

Lebka burgundská.

Čís. 313

Přilbice s hledím, maj. brabě Jan z Harrachů.

Čís. 314.

Lebka morion.

Čís. 315.

brněný“; ¹⁾ bylo to tedy spojení obou svrchu jmenovaných. Formy byl ležatý, jako druhdy, ale v klatovském kancionále r. 1560 shledali jsme též obojek stojatý. Že brávali rytíři k železnému obojčku i modní obojek z plátna, okruží sbírané, o tom přesvědčí se čtoucí na železném

Čís. 316.
Burginon šišatý.

Čís. 317.
Kapalec hemelinový ze XVI. věku.

Čís. 318. Lebka s lupenatýma náličkami.

oboječku z několika následujících obrázků. Na obraze tuto hned přiloženém (č. 319.) leží modní límec škrobený z počátku XVII. věku.

Od třicetileté vojny stal se brněný obojček na kabátě obyčejnou modou i bez krunýře.

¹⁾ Sedláček. Arch. Pam. VII. 223.

Čís. 319.
Náhrobek Valdštejnský ve Štěpanicích.

Třetí nejdůležitější kus ochranné zbroje byl onen, jenž slove „přední plech“, **kyrys, krunýř**.

Doba elegantních gotických kyrysů pohynula, a jich místo zaujaly kyrysy renesanční, jichž ráz již svrchu vylíčen.

Přední i zadní plech takového kyrysu zbaňatěl, obhroubl. Od polovice století vyskytuje se přední plech při doljším konci vydutý a špičatý, a ke konci století bývá plech velmi krátký a u krku vyfúznutý. Od r. 1530 mívá přední plech na sobě právě uprostřed patrný hřeben (tapul). Tolik o základní podobě předního plechu v XVI. věku.

Co do zdobu víme, že byly na plechu řečeném Maximiliánském rýhy, žlábky,

„rejfy“. Proti žlábkované zbroji byla zbroj „hladká“, která nevyhynula. Naopak zbroje žlábkované v druhé půli XVI. věku oblíbená zbroj prutovaná,¹⁾ jejíž pěkný vzor poslali Plzeňští na jubilejní výstavu českou. Pruty jsou na ní dva vytesané, plastické. Dekorován byl „přední a zadní plech“ v XVI. století nejnádherněji leptanými ornamenty. Kromě toho čítáme v pramenech o zbroji „muzírované“,²⁾ i kameny vykládané. Koncem XVI. století nalezli jsme na krunýři také kameny skleněné. Jináče bývá prsní zbroj jako všecek kyrys se svým příslušenstvím „pulérován“, „kalený“, „světlý“, „černý“, „žlutý“, a pobitý „cvočky mosaznými“ nebo „bílymi“. Černé brnění oblíbovali nejvíce vojenští drábové, nebývaloť potřebí takových kusů hrubě čistiti. Za velmi pěknou zdobu klademe onu, kterouž viděti na rytíři privilegia jindřichobradeckého r. 1552 (obr. č. 302.). Pan Joachim má na své zbroji všechny obruby, kde jaká jest, pozlacené. Rytíř Jeníšek z Újezda kupuje r. 1546 zbroj na pacholka za čtyři kopy bez dvanácti grošů měš., a na „předním i zadním kuse“ byly „rejfy světlé a jiné všecko nesvětlé“. Snažili se tedy, aby i na prosté zbroji drábovské kontrast světlého k tmavému byl ozdobou.

¹⁾ V invent. čisl. z r. 1552 připomíná se stejně jako v inventáři pražském č. 1173, 1174.

²⁾ Na př. u Korálka v Praze r. 1599. Kn. č. 1174.

³⁾ Takové cvočky, patrně na sprostnou zbroj, mívají na krámcích pražští železníci. Arch. praž. č. 1174. 4. R. 1598.

⁴⁾ Paměti Jeníškovy. Rukop. mus. Str. 71.

„Zadní“ kus, při němž platněji v XVI. století aspoň poněkud přiblíželi k anatomickému útvaru lidských záď, býval téhož rázu jako přední kus, s nímž spojovaly ho přesky a řemeny přes ramena přepjaté. Po stranách byly řemeny nebo háčky.

Přední a zadní kus vážil až i 30 liber.¹⁾

Starodávna brně čili pancíř v XVI. ba ani v XVII. století nezahynula.²⁾ Vždy ještě brnění skládal, spojoval a svařoval tisíce kroužků, aby z nich zhotovil některý brněný kus, hustý tak, že ni žádná zbraň útočná nepronikla. Svrchu jsme uvedli, že oboječky robeny z brně; brnění však také dělali veliké brněné košile. „Košile pancířová tenkých kroužků“, „košile brněná tlustých kroužků“, košile brněná s rukávy, bez rukávů tu a tam v inventáři leckde se vyskytne;³⁾ měšťan čáslavský Váchův Jan r. 1579 v kšaftě svém připomíná „pancíře velikého, brněného celého co košile“, a nad to ještě dvou jiných „brnění“. ⁴⁾ Zapsány jsou v pramenech XVI. věku též „uherské zbroje pod kabát“, to také byly brněníce dlouhé; zapsány bývají „pancířové puntý“, kteréž byly brněníce krátké.

V Hoře cenili pancíř r. 1512 za pět kopý;⁵⁾ ke konci století (r. 1594) počítá se „košile brněná se stříbrnými háčky za 15 kop grošů českých či 30 kop míšeňských.“⁶⁾ Pancíř pod kabát brávali také nevojenští lidé. Roku 1553 viní malostranští cechmířtí krejčíři jednoho kolegu svého, že chodí „maje pod kabátem pancíř na životě svém“ a to že „nosí na ně“, to jest, že se ně obrnil, ustrojil.⁷⁾

Aby brněníce na těle nebyla nepohodlnou, pod šívají ji. V oučtech rokycanských čte se r. 1584 o vydání jedné kopy a 13 grošů „za plátno a barchan k brnění.“⁸⁾

Brněné pancíře nebo puntý nosívány v XVI. věku příkladem vláským také tou způsobou, že byly našívány nebo častěji všívány do kabátů, buď v celku, buď jako „pancířové štrychy“; krejčí nastříhal a sešil několik vrstev tafetu, mezi vrstvy hedbávné obratně vpravil vrstvu pancířovou, všecko dobře prošil. Takový pancířový kabát vydal za přední i zadní plech. Nejspíš je mívají kupci na cestu nebezpečnou. Arnošt Hybner, kupec od „pěti korun“ v Praze, mívá do r. 1539 „brněné štrychy pancířové na barchanovém kabátě přišité.“⁹⁾ Také šermíři se strojili do „prošíváných kabátův“. O kabátech pancířových jednal r. 1518 sněm

¹⁾ Sacken. Rüstung. der Ambras. Samml.

²⁾ V Hradci Králové až do XVIII. věku ponocný mívá košili brněnou přes kabát. Solar. Hradec. 60.

³⁾ Arch. praž. č. 1172.

⁴⁾ Arch. Pam. VII. 223.

⁵⁾ Dačický-Resek. Paměti. I. 358.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1173. 224.

⁷⁾ Tamže č. 1155. A. 3.

⁸⁾ Arch. zem. Účty z Rokycan.

⁹⁾ Miacek. Desky. 92.

moravský, o čemž zmíněno již v předešlé části tohoto díla; ¹⁾ podáváme obrázek pancířového kabátu č. 320.

Pod kyrys oblékána od některých rytířů po starodávnou pancéřová košile, jež dole při krupě číhala ven jakožto „šorc pancéřový“. Ale častěji byl „šorc“ kus samostatný. Cenily se šorce koncem věku XVI. až i po šesti kopách.²⁾ Byly ovšem také zbrojné šorce buď z látky ušité ve způsob sukničky, buď železné pláty obložené a znýťované kolem kol; těm plátům, jichž bývalo vrstvou na sobě šest, osm i deset, říkali „šosy zbrojné“. Desátivrstevné šosy zbrojné jsou na obr. č. 321.

Často byl šorc železný po předu vykrojen, a ve výkroju bylo zřítí pancéřový šorc na krytí lůna; v tom případě z bývalého střídmého

poklopce, jímž lůno dosti zřetelné se krylo, vymysleli sobě přf Švýcaři opatrovati lůno ještě zřetelnější formou, železným pouzdem totiž, jež viselo na šorci. Ten způsob ujal se v Evropě pro rozpustilou myšlénku svou. Byl i u nás, ale je charakteristické, že vyskytuje se v inventářích jen s německým jménem „lac“, „loc“ (Latz). Takž na příklad našli jsme i u měšťana pražského Pavla Žipanského z Dražice († 1573) „šorc s locem“. ³⁾ Časlavský Jan Váchův měl r. 1571 pancéř brněný s lacem a knechtský šorc s lacem; ⁴⁾ také slovník Korálek, povědomý bohatý pražský alchymista, zanechal po sobě r. 1599 „dva šorce mit laczen“. Už z toho, že to zapsal český pisar v českém

Čís. 320.
Želton Valteráv. (Pamětní peníz)

inventáři po německu, jde na jevo, že lascivný a zbytečný tento kus zbroje ochranné k nám byl donesen z ciziny.

Na obrázku č. 322. zřítí loc velmi zřetelný, a poněvadž je tento nepěkný kus rytířského úboru na tabuli hrobní, tož zase důkaz, že nepokládal ho nikdo za věc neslušnou.

S předním a zadním plechem byl řemeny a přeskami spojován jiný důležitý kus obranného šatu: rytířské rukávy či rukávnice, jímž někdy nepěkným způsobem v českých inventářích přezdíli také „arncajch“. ⁵⁾ Brněné rukávce byly z pěti kusů, tedy tak, jak se vyvinuly již

¹⁾ Arch. Č. XI. 318. Kameníček. O kabátech pancířových v době bouřné na počátku XVI. věku viz v mus. diplomatii r. 1604.

²⁾ Arch. praž. č. 1173. 224.

³⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. 122.

⁴⁾ Arch. Pam. VII. 223.

⁵⁾ Armzeug. V Plzni r. 1536 má Jan Kladrubský „jeden arncajch“, kromě toho zvlášť „jedny plechovinky a rukávce“. Kn. arch. plzeň. č. 85.

Čís. 321. Náhrobek Jaroslava Trčky v kostele opočenském.

v XIV. století. Na rameni byly „nábedrníky“, na pleci „náplečníky“, na lokti „myšky“ a zbytek ruky kryt „zárukávím“ nebo „podpážíky“ a „rukávci“. O těch kusech jen to jest doložití, že přijaly na sebe v tom století ráz renaissanční, ježž vypsali jsme svrchu.

Čís. 822.] Nábrobek] Bohuslava Témína z Témic.

Vše se zaokrouhlilo, kde jaká gotická linie, špice, všecko zapuzeno. Jenom „nábedrníky“ i při Maximilianské zbroji dlouho drží se špičaté formy gotické, vysoce z ramen vystupující.¹⁾ Při renaissančním rukávě

¹⁾ Viz na př. reprodukci Josua z r. 1524 v Lütow. Gesch. des Kupferstich.

zmenšily se myšky.¹⁾ Rukavice „branné“, jimž také říkávali „plechovice“, od počátku XVI. věku byly ve všech kusech vyvinuty. Každý prst měl svoje železné články, buď pláty, buď kroužky. Pražští železníci „plechových rukavic“ hojně párů na skladě mívali. I rukavičnick pražský Martin Nejtyňkar († 1599) měl v krámě „rukavice velké pancířové s brněním“ za dvě kopy. Když se měl před lety stát mistrem, dělal „za mistrovský kus rukavice dlouhé duté, šermířské“, které si do smrti choval.²⁾

Kdo měl zbroj všecku až potud vypsanou, ten měl „kyrysu] nebo zbroje“ půl; neměl tedy železné ochrany na nohách. Kterak vypadá zbroje půl celkovým pohledem, to viděti na obr. č. 323.

Z týchž kusů jako v XV. věku skladita byla ochrana rytířských nohou i v tomto století. Na stehnech byly, jakož svrchu řečeno, šosy zbrojné,³⁾ které počítány do „zbroje půl“, tedy k hořejší části rytířského úboru. Zbroj i s „náhlenky“, s „nákolníkem“ nebo „nákoleny“ (také nákoleny) a střevíci železnými slula „celou“, právě tak jako v století předcházejícím. Náhleně, nákolena i střevíce lze ohledati na všech obrazech dosavad přiložených.

Železné střevíce měly též rozvoj formy jako kožené. Asi do r. 1530 měly podobu širokých tlápků, do polovice století byly rohaty a pořáde dost široky, a teprv odtud braly na se formu přirozenější.

Ostruha renaissanční doby změnila se. Rytíř v třmenech nestál jako druhdy, než seděl v sedle, a proto se bodec na ostroze mohl zkrátiti. Při branném „hubatém střevíci“ zbroje řečené Maxmiliánské nebo milánské byla ostruha připevňována vlastně na spodní obuv rytířovu, takže pak jen bodec číhal ze železného střevíce. Asi v polou věku začali bodci obracet vzhůru poněkud. Kolečko v bodci bylo v XVI. věku větší nežli druhdy. Mívalo obyčejně pět ostnů.⁴⁾ Celá ostroha co do z doby stala se hračkou fantasie nejrozmanitější. Ostrožníci dle artikulů z r. 1562 pořizovali za mistrovský kus „ostruhy mosazí povlečené“,⁵⁾ kterážto zpráva ukazuje poněkud, jakého způsobu bývaly honosnější ostruhy u nás. Leckdy čteme o pócínovaných ostrožkách,

Čís. 323.

Z Budovcova Antialkoranu
r. 1613.

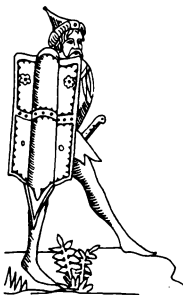
¹⁾ Demmin. Kriegswaff. 355.

²⁾ Arch. praž. č. 1174. 35.

³⁾ Roku 1598 má na skladě „pár šosů zbrojních“ železník pražský Šener. Arch. praž. č. 1174. 4. Velešlavín (Nomenclator) vykládá šos za fěrtoch nebo šorc. To je potud poučeno, aby nikdo nehledal tehdejší šosy někde vsadu. Šosy našich kabátů jsou na zadku, šosy zbrojné byly na předku.

⁴⁾ Zschille. Der Sporn. 18.

⁵⁾ Arch. mus. Listiny starom.

Čís. 324. Z české bibli r. 1483.

o černých ostrohách, které byly r. 1614 počítány za 20 krejcarů, a o pozlacených ostrohách, jež cenili onoho roku za 35 krejcarů.¹⁾ Také vyskytují se u nás dosti zhněsta ostrohy uherské, které měly široký krk a byly obyčejně černé.

Poslední obranný kus — štít a pavéza — v XVI. století ztrácely panování. Veleislavin uvádí sic ještě malou pavézu „v půl kola“ (tedy jako polovic kruhu), což prý pavéza pěších, ale obecnou ani obyčejnou nebyla. Nejdříve ovšem ve vojště zmizely staré husitské pavézy, a to brzy v začátku XVI. věku.

Na přiloženém obrazi (č. 324.) podáváme jako dodatkem pavézu pěšího vojáka z konce XV. věku. V inventářích měšťanských jest pavéza nebo štít v XVI. věku vzácností a jen jako památka stará. Na příklad pražská Dorota Radnická z Vysokého měla ještě r. 1612 „pavézy

s erby“ ve svém obyčej.²⁾ Za to spíše obvyknou v XVI. století po vzorech cizinských u nás v bohatších domácnostech honosné štíty a puklice. v kovů uměle tepané, figurami a pestrým dekorem renaissančním hojně zdobené.³⁾ Jen rytíři ještě k celé zbroji brávali vojenský štít; a tak jakožto nerozlučná část rytířského zbroje živořil štít až do XVIII. století. Tu zahynul. Naproti tomu v XVI. století zobyčejněly malinké štítky, které kryly pěst. Měly podobu mis, a šermíři připínali si je k meči. Ale místo takového pěstního štítu mívali naši lidé v XVI. věku obyčej, že dávajíce se ve rvačku a v šerm, obalovali sobě ruku pláštěm.⁴⁾

Na štítě uvádějí se částky: rukověť, držadlo a „špic neboli prostřední rundel“ (rondelle⁵⁾).

¹⁾ Arch. praž. č. 1174. 469.

²⁾ Tamže č. 1174.

³⁾ Jeden nádherný byl v české jubilejní výstavě retrosp. č. 135.

⁴⁾ Boehelm. Waffenkunde 266. díl, že to zvyk pouze ve Španělsku obvyklý. Proti tomu pravíme, že tak i u nás bylo, ovšem asi příkladem cizinců. V pražských knihách soudních doby Rudolfovy není zapsáno bitvy pouliční, aby někdo nebalil sobě na šerm ruku pláštěm!

⁵⁾ Veleislavinův Nomenclator.

Zbraň útočná.

Meč; jeho proměna; koš; dvojruční meče, šaršoun; meč křížový; popravný; kord; korduláč, tesák, dýka, veruna, dýka k souboji; rapír, končif, burdýf, štechr, šavle, pistuleša, šavle česká, pantalír. Kopí, oštěp, sudlice, halapartna, sponta, partesan, korseky, kúsy, kostny, švenápis. Palcáty, kladiva, sekery, cep. Luk, kuše, palestra, pušky stříelné ruční; klíče k ručnicím, toulce.

V XVI. století začínou z „kříže“ mečového vylézati železné nebo mosazné pruty na ochranu prstů; do polovice století už vinou se od kříže až ke knoflíku po celém jilci.

Než co tu všelikterakých forem od prvního rozštěpení a zbužnělého vypnutí přičky či kříže jilcového až po rozvinutý prolamovaný bobatý koš, obepínající všecku rukojeť. A ke vši té obraně lidské ruky přibyl v XVI. století k meči a k jeho příbuzné družině oblý výrůstek, dutý nebo plný štítek, z jilce na hlavě nebo čepel mečovou kolmo vystupující, nebo i přehnutý, někdy neveliký, jindy velmi valný. Němci mu říkali eselshuf; má opravdu podobu podkávky. A kdo vypíše v XVI. věku veškerý odrůdy mečové!

Co do velikosti první stojí v řadě meče dvojruční — šlokšverty, šlochtšverty (viz obr. č. 164.).

Veliké šlokšverty s čepelí rovnou nebo plamennou nebyly ve vojště ani v XVI. století příliš obyčejny. Byloť s nimi nesnadné pořízení, tak nesnadné, že voják, chtěl-li sloužiti se dvojručním mečem, a tudíž bráti dvojí žold, musil míti svědectví písemné, že stal se „mistrem dlouhého meče“.¹) Do konce XVI. století byly nemnohé drábovské roty se šlochtšverty chloubou leckterého vojska. Vypadaly hrozněji nežli účinek jich nemotorné dvojruční zbraně.

Také magistrátům a jiným ouřadům byly obromné plamenné dvojruční meče parádou, kterou drábové před pány nosili veřejně. V českých domácnostech od druhé půlky XVI. století nacházíš s podivením dosti zhusta „šlokšverty“.²) I paní Anna Velešlavínova mívala na posteli na rozích sloupů pod nebesy dva šlokšverty zavěšené.³) Sladovník Suknička měl r. 1583 dvojruční meč takto popsany: „meč velký starodávny s figurami šlochtšwert“.⁴) Císařský rychtář berounský Albin († 1607) měl v bytě šlokšvert,⁵) v kšaftech náhodských leckde vyskytne se „šlokšvert“,⁶) a takž nápodobně i v jiných venkovských městech.⁷)

¹) Boheim. Waffenkunde 261. Mansberg. Wafen. 10.

²) Kn. č. 1172 171. v praž. arch.

³) Arch. praž. č. 1174. 220.

⁴) Tamže kn. č. 1173. fol. 234.

⁵) Arch. berounský. Kn. pozůstalostí.

⁶) Arch. náchoňský. Kn. káseřů.

⁷) Rukopis z Ilradce Jindřichova v mus. č. 24. G. 26.

Čís. 325.
Meč popravný.
Maj. brab. Jar. Černín.

Co do z doby vyskytují se dosti zhusta šlachťaverty „postřiběné“.

Šaršoun se zhusta klade též za dvojruční meč. Ale zdá se, že byl přec o něco menší nežli šlokšvert; neboť šlokšvert, jakož víme, pro nebbitost svoji klidně visíval v pokojích měšťanských, ale se šaršounem chodil leckdo, šaršounem sekali se měšťané při rvačkách. Nejednou čte se v knize, že ten onen měl „šaršoun na obě ruce a sekal jím“.¹⁾ Ale jedenkrát r. 1570 čtli jsme, že druh druhá posekal „šaršounem čili kor-díkem“.²⁾

Prostý šaršoun cenili koncem století v Praze po kopě,³⁾ nádherný byl r. 1546 za sedm kop míšeňských, kdežto meč téhož léta stál kopu.⁴⁾

I burdýř klade se za veliký meč dvojruční. Veleslavín přímo překládá jméno jeho slovem schlachtschwert;⁵⁾ ale častěji rozumívá se v pramenech jménem burdýř veliký rapír.

Obyčejný meč křížový starodávného rázu v XVI. věku zabýnul skoro docela. Jen popravné meče věrně držely se křížové formy, protože nebylo při nich potřebí ruky přichraňovati. Bývaly zdobeny nápisy a rytinami. Na přítomném obrázku č. 325. zřítí meč popravný s nápisem Et verbum caro factum est. Kromě toho vyryta na čepeli poprava.

Meče s vyvinutými hruškami a jilci braly na se přerozmanité formy a odlišují se co do šíře a velikosti koše, co do délky, špice a brusu na hlavní či čepeli.

Přikládáme v č. 326. obrázek meče křížového ze XVI. věku se štítkem železným, tepaným; pod č. 327. je meč s jilcem a košem prolamovaným, figurálně a ornamentálně řezaným a vyzlaceným; pod č. 328. je meč ze XVII. století s rukojetí vinutou, s košem stříbrem vybiřeným.

Co do zvláštní úlohy připomínají se meče „šermířské“ a meče „k jízdě“ čili meče „rejtharské“. Koncem věku cení se jeden

¹⁾ Arch. praž. č. 1158. 128. R. 1588.

²⁾ Tamže č. 1240. 46.

³⁾ Tamže č. 1175. 224.

⁴⁾ Miscell. při desk. č. 92. Y. 3.

⁵⁾ Nomencl. quadriling. 296.

„mečík rejtharský“ za 40 grošů, jiný meč k jízdě za osm kop! Ovšem dle inventář, že při posledním meči „bylo stříbro“.¹⁾

Nějaký meč slul „frydl“. Uvádí se r. 1572 v inventáři pražském.²⁾ Jak vypadal, nedověděli jsme se, ale jména jeho jsme proto zahodili ne-

Čís. 826.
Meč ze XVI. stol.
Original
na zámku v Tachově.

Čís. 827.
Meč ze XVI. stol.
Original
na Krumlově.

Čís. 828.
Meč ze XVII. věku.
Original
na Krumlově.

chtěli.³⁾ Vyslovujeme skromně mínění, že frydl hodil se k oznámení „frydu“; totiž aby zápasníci přestali na sebe práti.

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 224. Kn. č. 61. 236.

²⁾ „Tesáků pět, šestý frydl“ v arch. praž. č. 1172. 229.

³⁾ Arch. praž. č. 1172. 117.

Aby se kdo opíral o meč jako o hůl, toho najdeš v tomto věku ještě řidčeji nežli v předešlém, a to jen na počátku jeho a jen na cizích obrazech, jako příkladem na obrazech školy Dürerovy, na obrázcích Bartla Behama v modlitební knize kurfiřta Albrechta Braniborského.

Kord přešel do XVI. věku a rozvinul se nesčíslnými odrůdami. Znalci liší podle úzkosti, širokosti, bránatosti, ohebnosti a délky čepelní rozmanitých kordů asi dvanáctero základních hlavních forem.¹⁾ Kord byl všech mečů nejodzobnější, byl nejspíše zbraní honosnou; velmi ho oblibovali měšťáci i panští šviháci.

V českých inventářích vyskytují se „kordy na dvě ruce“, tedy kordy velmi veliké,²⁾ kordy slovou „špada“,³⁾ kordy „nidrlant-ké“,⁴⁾ tedy kordy rázu cizího. Na třech přiložených obrázcích jsou vzorky kordů. Obr. č. 329. je honosný kord ze XVII. věku. Na hlavní vyryto heslo: Pro deo gloria et patria; jilec z oceli řezaný. Na obr. č. 330. je kord s jilcem řezaným, stříbrem vybiřeným. Třetí kord č. 331. je nejhonosnější; má pozlacený jilec stříbrem vybitý. Broušení je na obou stranách.

Kordy vytiskly meč z panování. Když sbíral Slavata svým zbořeným poddaným v Hradci Jindřichově zbroj a zbraň, z posečtitých zbraní jen kordy našel — u Mautnera až i deset kusů, u Drambauzského, jemuž na konec hrdlo darováno, našli čtyři kordy.⁵⁾

I v tom století nadále oblíbeny byly korduláče (viz náš obr. č. 332.,⁶⁾ tesáky, plece či dýky, pobočníky a tulichy, všechno z družiny mečové a buď málo buď nic od sebe se nelišící. Tulichy mívají obyčejně při jilci jen malý miskový košík, jak to vidíme v majestátě nožů pražských z r. 1523,⁷⁾ plec, jejíž podobu přikládáme obr. č. 333., vykládá Veleslavín za „krátký tesák za pasem, za široký tulich;“⁸⁾ dýky mívají kromě obyčejné též hlavní plamennou, jakož jsme viděli v jubilejní české výstavě na originále, jehož podobu podáváme obr. č. 334. Na čepeli jsou vyleptané figury a znaky vojenské.⁹⁾

Jináče připomínají se v archivních zprávách tulichy „čisticové“, to jest na jilci drátem pocínovaným ovinuté, dýky „stříbrem obložené“, „s aksamitem“, s literami na knoflíku; tesáky „s flučky“.

Co do cen těchto drobnějších mečů uvádějí prameny v prvních letech XVI. století tesáčky po 15 groších (meč v půl kopě,¹⁰⁾ koncem století tesáček s flučky byl za 30 grošů míš.¹¹⁾ U jilčáče pražského

¹⁾ Borheim. Waffenkunde. 284.

²⁾ Arch. berounský. Inventář.

³⁾ V kn. náhodsk. kšaftů z r. 1602.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174.

⁵⁾ Rukop. v mus. č. 24. G. 26.

⁶⁾ Ten korduláč německý, náležitý knížecí abtce v Roudnici, jest po našem mínění z brany XVII. věku. Staršího obrázku nebylo lze došci.

⁷⁾ V městsk. mus.

⁸⁾ Nomencl. Veleslavínův.

⁹⁾ Retrosk. katal. č. 11.

¹⁰⁾ Dačický. Paměti. I. 858.

¹¹⁾ Arch. praž. č. 1178. 224.

r. 1607 oceněny „hlavně tesákové“, jichž měl na krámě 161, po 16 krejcarech, „hlavně korduláčové“, jichž měl na hotové 50, po 15 krejcarech.¹⁾

Někdy byly ty drobné kusy zaměňovány. Prodávaltě do r. 1568 pražský šmukýř Šmid „nože německé za tulichy“ po bílém groši.

Čís. 329.
Honosný kord
se znakem Kolovratským.

Čís. 330.
Kord ze XVII. věku.
Orig. na Krumlově.

Čís. 331.
Kord honosný ze XVII. stol.
Orig. na zámku v Rychnově.

Z podivných forem i v XVI. století dýka „veruna“ trvala (obr. č. 335.), a k ní přibyla nejpodivnější dýka k souboji, dýka, jejíž podobu klademe obr. č. 336., ta je velmi krátká, ale s rukovětí velikou a širokým plechem krytou, z níž vyčuhují ozubené tyče na odraz protivníkovy zbraně.

¹⁾ Arch. praž. č. 1174.

Se španělským krojem přineseny k nám v půli XVI. věku kordy nového způsobu. Sluly **rapíry** (viz obr. č. 337.). Nebyla to zbraň pouze posečítá, alebrž spíš bodná. Rapíry staly se znakem „lepších“ tříd a pro svoji lehkost a příhodnost rozmnožily chuť k soubojům. V XVI. věku jsou duelly opravdu skutek pravědní u nás i v cizině.¹⁾

Rapíry rozvíjely se v mnohé formy a byly vždy ozdobny, ba často honosny a nádherny. Z odrůd rapírových jmenují se v našich inventářích

Čís. 832.
Korduláč roudnický
pozdní.

Čís. 833.
Plec či dýka
z XVI. století.

Čís. 834.
Dýka s plamennou čepelí.
Konec XVI. věku.
Maj. p. hrabě Harrach.

rapíry šermířské čili „péra“, končiče, tenké rapíry nejdelšího druhu, burdýfe, které jsme našli skryté i v holích neboli čekanech, byly rapíry nejtěžšího rázu, štechery, rapíry to nejkratší. Burdýfe byly také někdy české, špičaté. Čtemeť, že při vjezdě Ferdinanda do Prahy r. 1558 měl jeden oddíl mladých vojáků při celém kyryse „v rukou české špičaté burdýfe a řemdihy a jiní dlouhé německé oštipy.“²⁾

¹⁾ Hautz. Gesch. Univ. Heidelberg. I. 90.

²⁾ Arch. zem. Varia.

Šmukýř pražský Behm († 1595) měl na krámě také rapíry „medulánské“ (Mediolan) po čtyřech kopách a „jeden obzvláštní pozlacený“ za 20 kop!¹⁾ Burdýř „s postříbřenými jilci“ platí r. 1594 za kopu, tedy stejně tolik jako šaršoun.²⁾ U pražského jilčáře³⁾ napočítali na krámě r. 1607 64 hlavně rapírové, 44 hlavně šermířské rapírové, z čehož jde, že

Čís. 835.
Pobočník veruna.
Maj. p. setník Hergesell.

Čís. 836.
Dýka soubojnice.

Čís. 837.
Rapír
ze XVI. věku.

šermíři mívali své zvláštní rapíry, 96 pulérových hlavní rapírových, 44 hlavně štechýřské a 9 hlavní rapírových dětinských. K tomu byly i dva štechery celé „s černými literami“. Kopy hlavní rapírových lepších počítali po 20 zlatých rýnských, prostá hlavně byla po 14 krejcarech, šermířská po 15 krejcarech, dětinská po 12 krejcarech. K těm hlavním

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 308.

²⁾ Tamže č. 1173. 224.

³⁾ Tamže č. 1174. R. 1607.

čili čepelím měl dotčený mistr 232 hrušek „k jilcům rapírovým“, jilců měl 44 a 54 kotouče drátu „k jilcům“ a nemálo plechů k obkládání pošeů.

Na konec jest uvést, že stará šavle slovanská u nás v XVI. století stejně byla oblíbena jako leckterý jiný svrchu psaný kus mečový. Ale to nesmíme zapřít, že nejvíce šavli jsme našli u prostých lidí. V pražských městech měli branní „palaše“,¹⁾ tu také „šermiclovali“ pacholci rychtářští²⁾ šavlemi tak jako bičicové věku toho i století předešlého.³⁾ Také bývají šavle v cechovních zbraních zapsány. Roku 1611 kupuje cech mlynářů kutnohorských dvě šavle za 1 kopu 20 grošů.⁴⁾ Kdo sem přicházel z Polska, z Uher, vždy mívali jenom šavle nebo palaše. Václav Batory (r. 1594) v Praze bytující neměl ani jiných mečů nežli „pět šavli uherských“. Šavle „uherská“ ceněna v Praze r. 1568 v patnácti groších.⁵⁾ Z tureckých vojen přinášeny k nám hojně „šavle turecké“, a koncem století vyskytuje se u nás také vlaská šavlice krátká, kteráž bezpochyby po velikém knoflíku (pistallo) slula „pistolesa“, pestolesa a „pistulesa“. Jeden pražský svědek v soudě zove krátký kordulác pestolesou.⁶⁾ Svrchu řečený jilcář pražský měl r. 1607 připraveno 19 hlavních pistulesových a 53 jilců k pistulesům; čtyři pistulesy měl hotové. Hlaveň pistulesovou mu ocenili po 12 krejcarech, byla tedy o 2 krejcarey lacinější nežli nejhorší rapírová hlavěň. Hlavní obyčejných šavlových měl na skladě 152, z čehož patrno, kteráž šavle v té době šla na odbyť.⁷⁾ Že podle všelijakých cizích šavli vždy vyskytují se v knihách šavle zvané české, to budíž pověděno zvlášť. Česká šavle je na příklad v dědictví po pražském bohatci Korálkovi, často zmíněném.

Jakkoli v jedné pražské knize⁸⁾ r. 1593 jest pérem nakreslena šavle o hlavní docela rovné, to přece nade vši pochybu již k povaze šavlic sluší, aby byly křivolaky. Pro tu křivost mohla býti šavle snadno nebezpečnou, když ji v pochvu zavíral člověk náhlý. Roku 1615 vypravuje pražská kniha⁹⁾ o Šebastianovi Budinském, Polákovi, že poupiv se s Poláky vytrhl šavli a chtěje ji zase do pošvy vpraviti, že se ubodl a od toho umřel.

Že visely všelijaké sečné i bodavé meče a kordy na opasech nad boky spjatých, o tom pověděno svrchu, tu jen dokládáme, že záhy v XVII. věku začali všeti pobočnou zbraň na široké pásy přes rameno přehozené nebo i na řemeny. Čtemeť r. 1618, že kdosi strhl sokovi

¹⁾ Arch. praž. č. 1291.

²⁾ Tamže č. 1291. 414.

³⁾ Tamže č. 1061. 51.

⁴⁾ Arch. horský, opis v zem. arch.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1208. 76.

⁶⁾ Tamže č. 1173. 224.

⁷⁾ Tamže č. 1169. 164.

⁸⁾ Tamže č. 1174.

⁹⁾ Tamže č. 1061. 51.

¹⁰⁾ Arch. praž. č. 1292. 89. Ta příhoda dostala se do knih, poněvadž nebožý Polan před svou smrtí se ohlásil, že Pavlovi, pana Václ. Kučery z Paumberka synáčkovi, jednoho valacha na památku svou daruje.

svému kord krátký (pantdecken — banddegen), který měl na řemenu okolo hrdla.¹⁾ Pásky sluly někdy „pinty“, ale obvyklejší pantalíry (bandelier, bandoulière). Mušketýři mívali na nich „láduňky“ koží ošité. Pantalír mušketýřů r. 1611 při korunování Matiašovců byl dle Závěty „z zeleného aksamitu s bílým a červeným třepením po stranách“.²⁾ Pantalíry nalezeny také ve svrších měšťanů.³⁾

* * *

Útočné zbraně na dřevěných ratištích — vojenská dřeva — jsou základním rázem svým čtveré: jsou nejprve pouze bodavé, které lze shrnouti ve jméno oštěpů či kopí. Druhé jsou ty bodáky, na nichž formu sekery zřetelně viděti jest. Ty služí v XVI. století obecně **halapartny** (něm. hellebarte, helmbarte, franc. hallebarde). Zvali jsme je proto v XV. století sekýřicemi. Třetí dřeva jsou **partisany** (něm. partisano, ital. partiziana, franc. pertuisan); tak sluly ony bodáky, které na dolejší konci železa měly dvě uši, dva háky, dvě ramena; a konečně čtvrtý kus dřev jsou **kůsy, kosiře**, jichž železo podobá se noži po jedné straně broušenému.

Bylo-li v XV. století nesnadno rozdělovati a rozlišovati dřeva vojenská, nesnadnější jest v století následujícím. Ke každé ze čtyř jmenovaných základních forem přibýlo odrůd všelijakých a tak složitých, že stěží lze je přesně rozeznati.

A kromě nesnadnosti věcné, mívá badatel potíž v našich pramenech s názvem českým. Čechům, jakož jsme oznamovali svrchu, všecko všude je sudlice. Proti předešlé době však pomáhá sobě česká řeč, víc než dříve bývalo, názvy cizinskými.

Všimněme sobě dřev zevrubněji.

Ke kopím přibýla v XVI. věku darda. Bylo to kopí s hrotem velmi ostrým. Vyskytuje se v českých inventářích,⁴⁾ a slovníky staré jmenují a překládají kopí to slovem šefelín, verutum a vykládají je za „šermířský oštěpec“.⁵⁾ Málo která česká domácnost byla, aby v ní neměli oštěpu nebo kopí. Nejčastěji zapsány bývají v inventářích oštěpy ze železa rožďalovského.⁶⁾ Mikuláš Štrejt, pražský železník, prodával do r. 1590 „voštipy pocínované“ po tolaru.⁷⁾ Na obr. č. 338. naznačeno kopí neb oštěp honosný, s konce XVI. věku pocházející; čepel jeho ryta, ratiště sametem potaženo.

Halapartny čili sekeřice, byvše původně sečnými sekerami, osvědčovaly svou nápotomní povahu bodavou tím, že hrot jejich čím dále do XVI. věku tím více se prodlužoval. Sekera bývala zdobně prolamována.

¹⁾ Arch. praž. č. 1070. 212.

²⁾ Univ. knih. č. 54. B. 131.

³⁾ Rukop. mus. č. 24. G. 26. fol. 40.

⁴⁾ Arch. mus. č. 24. G. 26. fol. 40.

⁵⁾ Veleslavínův Nomenclator.

⁶⁾ Již od r. 1510. Kn. komor. soudu. 24. A. 6. 264.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1173. 187.

Nádherné zdobení halaparten vykládá se tím, že měli „knechti“ s honosnými halapartnami býti pochloubou pánům, které provázeli.¹⁾

Honosné halapartny byly i s plamennou čepelí, jakož ukazuje náš obrázek č. 839. Na obrázku č. 840. podáváme halapartnu, při níž

Čís. 838.
Oštěp honosný
ze XVI. století.

Čís. 839.
Halapartna
s plamennou čepelí.

Čís. 840.
Spontá
původu novějšího.

sekera s oštěpem nejprostěji je složena. Té nedlouhé zbraně říkali sponta. Originál obrázku našeho je sice původu nestarého, ale na po-
ušení vystačí. Byl v jubilejní výstavě retrosp. pod č. 128. Prosté válečné

¹⁾ Anzeiger f. Kunde d. d. Verh. 1881. 248.

halapartny koupili Jaroměřští r. 1595 po 18 a po 20 groších českých,¹⁾ Kutnohorští o málo později po 23 groších.²⁾ Rokycanští, nejsouce spojenci s českým dílem, koupili si 12 „halleparten“ v Norimberce za osm zlatých rýnských.³⁾ Nádherná halapartna pozlacená r. 1613 oceněna v Praze 15 kopami.⁴⁾

Sekera na halapartně přijala v XVI. věku na sebe podobu půlměsíce, jakož toho vzor na obr. č. 341. Tím zbavila se halapartna ovšem úlohy sekati. Byla honosná.

Z příbuzenstva sekyřice čili halapartny nejčastěji objevuje se v českých pramenech partesan i partesana, partisana, jejíž jméno uvedeno již v XV. věku. Veleslavín zve partisanu „franzouzským kopím, gesum“. ⁵⁾ Partesany, pokud se ze XVI. věku zachovaly, jeví se v rozmanitých podobách, ale vždy lze poznati, že základní tvar jest oštěp o dlouhé a široké až i srdčité čepeli a při dolejších konci se dvěma ramenoma, se dvěma sekyřicema ostrýma, s každou na jedné straně. Naši zvali tuto obojsečníci původním jejím jménem někdy partesanou,⁶⁾ ale někteří, chtějíce věc říci po česku, neujali názvu Veleslavínova, nýbrž pomáhali si názvem „oštěp s vidlicemi“, „oštěp s ušima“, „kopí s vidlicemi“.

Všeliké kombinace partesany a sekyřice naši předkové také všelijak po oklikách naznačovali, říkajíce „oštíp s halapartnou“, „halapartna s vidlicemi“.

Partesany bývaly spíše honosné nežli prosté. Ratiště neb oštěpiště jejich bylo uměle řezáno, aksamitem pobíjeno; na čepelích bývaly gravury, leptání, zlacení. Roku 1614 ceněna jedna v Praze za dva rýnské zlaté.

Velmi honosnou partesanu ze sklonu XVI. věku ukazujeme na obr. č. 342. Original Černínský je ciselovaný a hojně vyzlacený.

Halapartny v XVII. věku mizejí z vojska. Jenom nižší důstojníci vojenští halapartnu mívali za svůj znak a zbraň, kdežto vyšší důstojníci odloživše lehký ozdobný oštěp přijali na jeho místě partisanu, kteráž zůstala znakem důstojníků až do časů Marie Terezie.⁷⁾ Halapartny nejvěrněji a nejdéle držely se tělesné stráže, a když ji odhodili všickni všudy, ujal ji v našem věku ponocný; konec její tedy nešťavný.

Nože na ratištích, nože rovné i křivolaké, srpovité, s postranními špicemi i bez nich vyskytují se u nás v XVI. věku též jako jinde. Mívali tu sudlice (obr. č. 343. c), vlaské korseky, na ratišti holý nůž (obr. č. 343. a). K těm formám přísluší také kostna (quisarme), nůž to na ratišti vsazený, z něhož na jednu stranu osten číhá, na druhou malý srpeček (obr. č. 343. b). Prostější formu mají kůsy (couse); byly prosté i honosné, veliké to čepele na způsob kosy; na obr. č. 344. viděti

¹⁾ Knapp. Jaroměř. 60.

²⁾ Arch. horský. Opisy v arch. zem.

³⁾ Arch. zem. Oúty z Rokycan.

⁴⁾ U cukráře praž. Zelendra. Arch. praž.

⁵⁾ Nomenclator.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1174

⁷⁾ Boehelm. Waffenkunde. 821.

kůsu honosnou ze XVI. století. Ornamenty na ní jsou leptané. Obrázek č. 345. představuje kůsu švýcarskou též ze století XVI. Kůsy však spíše mívali polští a jiní slovanskí vojáci nežli čeští. Známé též, že tělesná stráž benátských dožů bývala ozbrojena takovými kůsy, jakož jsme svrchu dotkli.

Čís. 341.
Halapartna z městsk. mus.
XVII. věk.

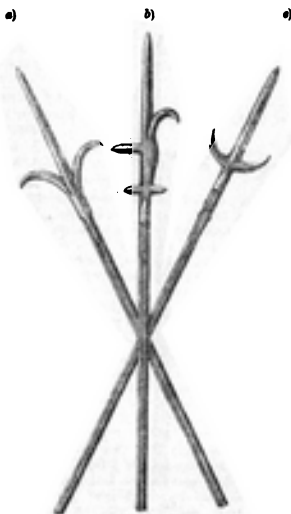

Čís. 342.
Honosná partisana
ze XVI. stol.

Nejprostější forma těchto zbraní byly **kosíře**, na nichž čepel byla jako malý nůž neboli žabka.

Z loveckých bodáků hemží se v našich inventářích „švejnšpisy“, což by mohlo svědčeti, že ve vlastech našich bojně bylo kancův a lov na ně velmi oblíbený. Ale nelze ztajiti, že oštěp na kancu v XVI. století stal se stejně honosným jako halapartna nebo partesan. Nalezli

jsme v zápisech městských „švejnpisy vykládané“, „švejnpisy malované“ i po šesti kopách míšeňských ceněné,¹⁾ a také víme, že na příklad o po-

Čís. 343.
a) Šadlice vlašská. b) Kostna. c) Šadlice obyčejná.

hrba Maxmiliána, českého krále, r. 1577 mnozí nesli „švejnpisy“,²⁾ a před tím dávno (r. 1558) vítajíce Fraňané Ferdinanda postavili 60 jonáků se švejnpisy.³⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1173. 187. R. 1590.

²⁾ Šedmy. V. 120.

³⁾ Arch. sem. Varia.

Ze zbraní mlátičích svola nyní v XVI. století starý palcát, řemdiň (obr. 844.¹⁾), sochor, bijáky, „buzdykány“, kladiva a jiné všelikteraké obrátné jich odrůdy selesné. Rašnice je sahaly. Jednotlivci

Čís. 844.
Kůsa parádní
ze XVI. století.
Majetek prince Windischgráta.

Čís. 845.
Kůsa švýcarská
ze XVI. století.

Čís. 846.
Řemdiň
ze XVI. věku.
Museum v Plzni.

ovšem nemohli se s nimi rosloučiti. Po způsobě polakém a uherakém zvláště jezdci připínali si palcát nebo „kladivo rajtharaké“ prosté nebo i „ocované“ k sedlu, mnohý pověsil si je k pásu pro strašlivější vzezření.²⁾

¹⁾ Na jubilejní výstavě č. kat. 146.

²⁾ Palcát křehy obitý vycobrazuje se ještě r. 1648 mezi zbraněmi ukřivanými v Letopise Zatočila. 22.

V inventářích městských vyskytují se ty kusy sice za celé století.¹⁾ Kladivo reitharské, ceněné r. 1594 za 10 grošů,²⁾ objevuje se v první části XVI. věku i v panaských zbraních ještě hojně. Roku 1527 soudí se Zdeněk Kostka z Postupic s Barianem Špetlí z Janovic kromě jiných kusů též o „kladiv jedenácte a osmnáctero zbraň“;³⁾ ba jsou správy, že r. 1510 chodívali mnozí v Pražských městech s palcáty a kulemi tak, jako chodívali jiní o holi,⁴⁾ ale palcátovou zbraň ke konci století mají už jen rejthafi.

Konec palcátu byl jako halapartny dosti smutný, neválečný. Palcátu se užal vrátit u vrat panaských; což prý se stalo nejprve za Jindřicha IV. († 1610) ve Francii.

Kladivo již v XVI. věku přijali městští úředníci, desátníci, jímž slušelo dbáti nad řádem u vrat deseti domech, za svoje úřední znamení.⁵⁾ Ale v XVII. věku i oni odhodili je.

Poněkud nápodobný konec vzala starodávná válečná sekera. Až asi do Ferdinanda I. ještě některý pěšák objevil se k boji se sekerou na dlouhém topořísti; potom již nic toho nenalézáš v pamětech. V našich inventářích XVI. věku tu a tam vyskytne se sekera „tylatka“, sekera „uherská“, „rohatá jednoruční“, sekera švancarka či švejcarka,⁶⁾ ale to již obyčejně nejsou zbraně do vojny. Sekery, jakožto zbraň účinná, udržely se nejdéle v Rusku a Švédsku. Povědomí „strelíci“ je měli. Na posled ocitnou se všelijaké sekýrky na čakanech za honosnou zbraň milých havěťů, jímž sstály po tu chvíli.

Staročeský cep vyskytuje se nejen v inventářích za celý XVI. věk dosti často, jsa zhusť částí domovitého svršku, jenž s domem se dědil a prodával,⁷⁾ ale vyskytuje se ještě hustěji v soudních knihách. Mnohá rvačka — zvláště na venkově — skončila se krvavě „cepami“. Z vojska cep v XVI. století brzy vymizel. Městské vojsko se ho přidržovalo asi nejdéle. Víme o Trutnovských, že jejich vojáci chodili s železným cepem.⁸⁾ Poslední snad byly Mýští, kteří r. 1547 poslali cepníky s železnými cepy do Kadaně.⁹⁾ Pražané měli své vojenské cepy tou dobou již v zbrojné komoře složené jakožto zbraň neplatnou. Roku právě vzpomenuťe vydali seelskému lidu, jenž se do Prahy seběhl bránit města proti voji Ferdinandovu, „všecky železné cepy a hákovnici (Žižkův kropět), aby, přiklo-ni by k bitvě, oni jako sprostnější, těmi také sprostnějšími

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 171. „Palcát železný“ r. 1577; č. 1173. 808. „kladiva ecovaná“; č. 1174. „tři busykány“ r. 1612.

²⁾ Arch. praž. č. 1173. 224.

³⁾ Reg. komor. soudu. 4. J. A. 10.

⁴⁾ Arch. praž. č. 994. 85.

⁵⁾ Arch. Pam. VII. 228. „kladiva desátnická“.

⁶⁾ Švejcarka = háseci malá sekerka. Veloslavínův Nomesel.

⁷⁾ „Cepy kované“ (v rukop. pardub. v mu.) jsou jakoby fundus instructus mnohých vesnických chalup. Též tak v zelené knize města Týnce nad Labem. Soltovy výplsy archivní.

⁸⁾ Trantenau. Lippert. 70.

⁹⁾ Sembera. Mýto. 88.

braněmi odpírali".¹⁾ Sešel divně slavný husitský cep! Naposled na obrázku jsme ho spatřili v rukou lůzy dravé, která vybíjela r. 1608 klášter Mateře boží Sněžné v Praze.²⁾

Ze střeňných zbraní podle novotnějších ručnic udržují se **luky a kuše** za mnoho let XVI. věku podle sebe svorně. Ale lučiště již jen cizího rázu se uvádějí. V kutnohorském inventáři³⁾ r. 1503 jsou podle sebe kuše s dvěma hevery, toulý se šípy, lučiště turecké s toulcem, hákovnice čtyři, ručnice tři. I „sajdak moskevský“, luk tatarský, dostal se r. 1510 do českého soudu jakožto věc sporná.⁴⁾ Kuše však byly práce domácí (kušaři bydlívali v Praze na hradbách,⁵⁾ a najdeš ještě v první půlce XVI. věku lidí, že jiné střeňné zbraně nemají nežli kuši. Na příklad Jiřík Prefát z Víkanova r. 1531 odkazuje Vaňkovi uci svému kuši, hever a meč, což byla všechna jeho zbraň.⁶⁾ Kuše v XVI. věku dožila se ještě rozvoje. Počítajíť na sedmero kuší rozmanitých.⁷⁾ Základem té zbraně pořád byl oblouk či luk. Na luk bylo vzítí nejlepší ocel; byly kuše, jejichž ocelový oblouk samotný vážil až deset liber. Oblouk se přidělal pevně do sochy, jejíž dříví bývalo řezáno ozdobně i prokládáno jinými látkami pro okrasu. Na luk přivázána tětiva, která se heverem, klikou natahovala. Střely vážily na největší kuši čtvrt libry.⁸⁾ Když byla střela „na ofeh“ naložena, říkali, že je kuše dospělá.

Jeden druh kuší vymyšlen, jenž házel kulemi olověnými, a jiný druh, jenž střelil hliněnými (arbalète a galleys). Při větším kalibru zvali takovou kuši balestrou nebo palestrou.⁹⁾

Ze nejznamenitější střelce z kuší vykládají se v oněch dobách, ba ještě v XVII. věku Turci. Prý se od malička v tom cvičili a cvikem zmohutněly jich paže a oko tak zbystřeno, že kuše v jejich rukou byla zbraň strašlivá.

V kšátech českých v první půlce XVI. věku objevují se „kuše jezdecké“ s bevery, „kuše s činklem“.¹⁰⁾ Od polovice věku čítáme o kuších „železných na lišky“, o „kuších s klikou“,¹¹⁾ o „kuších vlaských, z kterých hliněnými kulkami střelí“.¹²⁾ Co do vystrojení zapsány jsou v českých pramenech kuše „rohové“, kuše „s bílými sochami“ — patrně byla na pažbě či soše bílá koš — a kuše vykládané. Byly na soše nápisy, figury, scény, zvláště honební výjevy; též antika přispěla svými látkami. Viděli jsme na jednom samostřilu v jubilejní výstavě únos Helenin. Ještě

¹⁾ Rukopis budišfonský.

²⁾ Raissbuch Hsrlöv.

³⁾ Řehák. Příspěvky. II. 31.

⁴⁾ Kn. komor. soudu. S. G. A. 8.

⁵⁾ Roku 1604 činí se zpráva, že kušaři s hradeb nečistoty házejí, „a když v létě rady císařské a velkých potentátů nuucii vyjíždějí, smradu těžkého potují.“ Arch. praž. č. 412.

⁶⁾ Miscell. při desk. č. 92. O. 9.

⁷⁾ Demmin Waffeu. 92.

⁸⁾ Weigel (Abbild. der Hauptstände. 68.) líčí tak r. 1698.

⁹⁾ Tři palestry u Mautnera v Jindř. Hradci 1621. Rukop. mus. 24. G. 26

¹⁰⁾ Umlauf. Rukop. Belá. 107.

¹¹⁾ Arch. berouna. kn. invent.

¹²⁾ Arch. praž. č. 1172. 284.

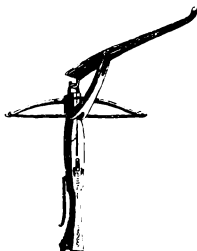
koncem věku mají pražští kupci a železníci „kuše kostěné“ s hevery na prodej, a v domácnostech měšťanských dosti nacházíš kuší ozdobných. všelijak aličně prokládaných — ale všechny ty kuše od polovice XVI. věku nejsou již zbraní válečnou. Jsou jen na střeleckou zábavu, jmenovitě na střelbu „ku ptáku“ a „ke zdi“.

Na přiložených obrazech č. 347., 348., 349., 350., 351., 352. vykládáme kuše s hevery, s klikou a s jinými stroji. Také zřítí, kterak dráb kuši natahoval.

Pušky v XVI. století zdokonalily se kolním zámkem (r. 1515¹⁾, při němž hrubé kolečko loudilo z křemene jiskru zapalovací. Po ráně musel býti zámek klíčem znova natahován, což bylo ovšem nepohodlné,

Čís. 347.

Čís. 348.

a proto udržely se střelby luntové starodávné napořád. Novotným ručnicím u nás říkali „samozapalovací“. O té ručnici v českých pramenech řeč již r. 1516. Vypravuje kdosi v soudě pražském, že o pouť v Modřanech Ludvík ze Želetavy střelil, ale neměl „ručnice s hůbičkou, než samu zapalovací“, a od té se požár nevznal.²⁾ Ručnici „samu zapalovací“ má též r. 1526 farář u sv. Štěpána ve zdi v Praze.³⁾ První ručnici „s kolem“, výslovně tak jmenovanou, našli jsme r. 1537 ve vsi Živánicích u rychtářky.⁴⁾ V druhé půli XVI. věku ručnice zase zdokonaleny zvláštním kohoutkem (snaphahn). Kohout, kola a vše, co k němu náleželo, zvali naši předkové „strojem“, a mívali úsloví, že se „z ručnice k někomu udeřilo“.

¹⁾ Vynálezce není povědom. Boenheim. Waffenkunde. 451.

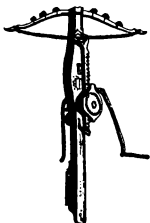
²⁾ Arch. praž. č. 1128. E. 27.

³⁾ Miscell. daky. 92. M. 8.

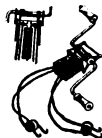
⁴⁾ Rukop. pardub. v muš. 10.

Pušky ruční bývaly všelijakých délek a kalibrů. Ležely v paždí nebo v lůžku dřevěném, dle něhož¹⁾ ručnice stula zelenou, žlutou, černou, nebo říkali „s lůžem zeleným“. Jinak sluly ručnice „dloubé“ nebo „krátké“. Nejtěžší ručnice byly hákovnice (hak-busse, haquebuse), jež obsluhovali v poli dva muži; od počátku XVI. věku vyskytují se často „půlháky“ a píšely, ručnice lehčí. V inventáři pražském čteme také o „pulhaku s dvaceti šesti ranami“.

Od let asi dvacátých přibývá k hákovnicím nové příbuzenstvo — muškety, které vojáci střelci kladli na vidličky. Říkali jim též arkabusy (z vlas. archibuso, franc. arquebuse). Podle těchto velikých ručnic čítáme v popisech českých o „ručničkách“ malých, které naši lidé i „za pásem“ i „pod pásem“²⁾ v holstě (v pouzdře)

Čís. 349.

Čís. 350.

nosovali³⁾ nebo je mívali v dřevěných truhlíčkách.⁴⁾ Z nich je „tajná ručnička“ čili banditka (od r. 1600 zhusta), pistole, těšinka. Těšinky — podle jména snad český vynález — byly ručnice na ptáky.⁵⁾ Také bude asi českou střelná zbraň, kterouž zvali „matička“. Nalezli jsme ji v Praze u cukráře Bognara r. 1612, ale nevíme, která vypadala.⁶⁾ Malý čas potom zapasána v našich pramenech malá ručnice „terciola“ „s hří-

¹⁾ Ku. káštů z Rychn. nad Kn. v arch. mus. fol. 67. C. 9.

²⁾ Ručnice „pod pás“ v rukop. mus. č. 24. G. 26 fol. 150.

³⁾ Roku 1563 byl jeden měšťan pražský soudně žalován, že sedl k cizímu stolu ozbrojen jsa ručnicí na pase. Rukop. univ. knih. 17. C. 30. 246.

⁴⁾ „Dřevěná truhlíčka selená k ručnicím a v ní, což k tomu náleží“. Arch. praž. č. 1173. 224.

⁵⁾ Nejstarší těšinku uvádí Boeheim. Waffenkunde. 459. s. r. 1558, a dle, že jméno její je dosud nevyvětlené, ale že přý ukazuje na slovanskou „zem“.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1174.

delem, kolem a kohoutkem¹⁾ Od konce XVI. věku vyskytuje se u nás karabína (ze španěl. carabina, arquebuse a cheval), které naši častěji říkali „rejtharka“ nebo ručnice rejtharaká, jездеcká. Byly krátké i dlouhé. Jméno „flinta“ našli jsme poprvé r. 1630 v inventářích tarnovských. Nepřeme, že jiný máše je nalésti dřív.

Oo do všelijakých povah, s doby a původu známe s pramenů ručnice železné, mosazné²⁾ i olové; ručnice „žroubované“³⁾ „ručnice k míře“, „ručnice k lici“, ručnice „hladké“, „od kosti“, „perlamy vykládané“, „na řemen“. Roku 1611 má kupec Ghos v Praze „ručnicei brunšvejskou“⁴⁾ a téhož roku jmenují se při slavnosti, kdy přijela králová Anna do Prahy, ručnice janičárky. V Staré Praze měli na

Čís. 351.

Čís. 352.

radním domě r. 1598 kromě jiných všelijakých ručnic šest s ohnutými lásky, kteréž při konci se mohly k prsoum založiti; těm bylo jméno španělky.⁵⁾

Roku 1612 byla prostá ručnice v Hoře ceněna za 20 grošů.⁶⁾ Roku 1637 byla ručnice v Praze kupována i po 6 slatých.⁷⁾ Koncem století prodávána „ručnice cajnová“ i s pouzdrem za 2 zlaté, „rejtharka“ krátká po

¹⁾ Kn. komor. soudu s r. 1619 v mus.

²⁾ Tuplák mosazný v kn. mun. č. 24. G. 28. fol. 40.

³⁾ Koupny r. 1611 v Hoře. Arch. horáký, opisy v zem. arch.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1174. 281.

⁵⁾ Tamže č. 336. 46.

⁶⁾ Daňický. Pam. I. 338.

⁷⁾ Míst. daň. 92.

půl třetím zlatém,¹⁾ pistole po 3, 4 kopách, tolikéž stál prostý muškét. Ručnice vykládané kostí a zlatem bývaly ovšem dražší. Roku 1613 muškét s kostmi byl za 9 kop, ručnice malá vykládaná za 15 kop.²⁾

Jakož zmíněno, k některým ručnicím byly „pásky“, „pantalíry“ a „řemeny“. Kratší ručnice dávány do holster a z nich „vytrhovány“.

Klíče k ručnicím prodávány nejen u železníků, než u šmukýřů také. Koncem století byly klíče „s měrami a po třech děrách“ nej-lacnější po groši; tucet pozlacených klíčů „s poušadly“ k ručnicím i po osmi zlatých.

„Kameny“ do ručnic byly „fasované“ a prodávány po dvou groších.

Náboj býval v „toulcích s patrony“, „v patronašlech“, v „taškách na láduňky“, v „kocherech“, ve „flašnedrech s toulci“, ve „váčcích s patrony“: samá jména věcí stejné. Že toulce měl úkol chovati náboj, to víme z úsloví archivních. Díl jeden r. 1506: „Ručnice nahovati se nemohla, byla zerzava, toulce při ní byl, ale prachu v něm nebylo ani kulek“.³⁾ Co do látky byly toulce železné (plechové), dřevěné, kožené, mosazné, aksamitové. Zapsány jsou v knihách co do zdobu toulce „se zlatem ecované“ po kopé a 15 groších, „toulčky kostmi vykládané“, „pozlacené mosazné“. Jednou psáno, že toulce vykládaný slove „mutr-kopf“, a že stojí 1 kopu grošů.⁴⁾ Jindy zapsána „aksamitová taška k toulcům“. Co do formy čte se v pramenech o toulcích okrouhlých i rohatých. Z jubilejní výstavy retrospektivní víme, že obyčejná jich podoba byla ta, kterou má pažba ručnice na svém dolejšími konci. Takovými toulci vystrojili velmi vtipně strop v plzeňském museum. Byly formy toulcům také podivné. Viděli jsme jeden z vytepaného plechu, jenž na pohled povrchní vypadal jako mlýnek na kávu, veliký, hranatý.⁵⁾

Na „lívání“ kulek měli formy.⁶⁾

Za zmínku stojí na konec, že od půlky XVI. století téměř všechny ruční zbraně sečné i bodavé dosti zhusta měly při sobě stříelnou rouru s houbičkou a s koboučkem i s kolním zámkem. Takové skladité zbraně zvláště trabantům dávány, aby měli všechny druhy zdatné obrany lehouce na hotové a pospolu.

Na konec kapitoly přikládáme obrázek (č. 353.), sestavený ze starých zbraní českého museum. Jsou tu dva šturmauby, jeden prostý, druhý rytinou zdobený; dva meče, dvě dýky, dvě halapartny a obosečnice třetí, naposled dvě pistole s bubnem.

¹⁾ Arch. praž. č. 1178. 187. V Jaroměři koupěna ručnice r. 1595 za 3 kopy míš. Knapp. Jaroměř. 50.

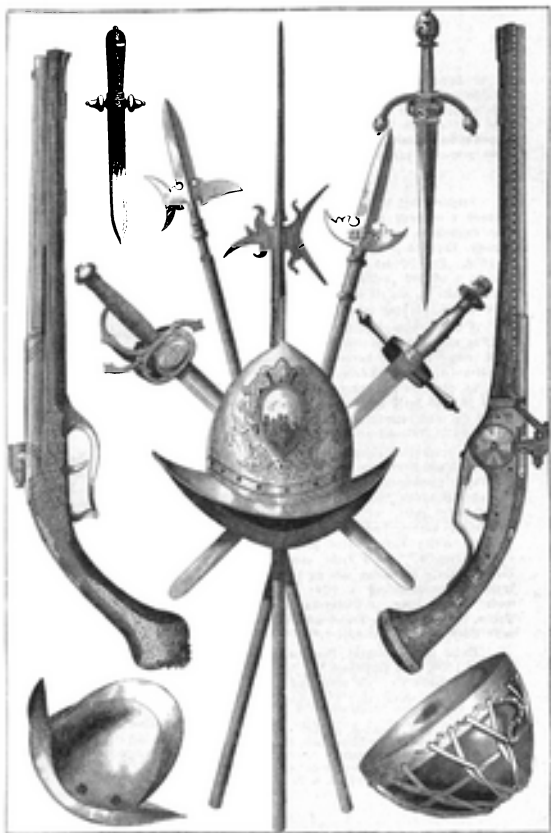
²⁾ Arch. praž. č. 1174.

³⁾ Tamže č. 1048.

⁴⁾ Tamže č. 1174. 162. R. 1602.

⁵⁾ Jubil. výst. č. kat. retrosp. 267.

⁶⁾ Arch. mus. č. 24. G. 26.

Čís. 858. Zbraně v českém museum.

1. Praporec.

Prapor pŕeha vojenskŕ; jeho vystrojení; vykřívání, malby na praporech; nápisy; forma praporů; prapor honosný; prapor nevtetek; praporečky na troubách; korouhev slavnostní.

Praporec byl pŕehou roty a vojska vřeho. Źoldnřŕi nebo vojenřŕtŕ drŕbové s velikými meči dvojručními obetapovali ho a bránili. Urŕšky toho vojenského znamení nestrpěli Źoldnřŕi, ba klidně nesnesli ani jeho parodie. Zapsalťe ŕi o tom smutnou pŕíhodu do knih univerzitníh rektor r. 1608. Pŕŕ lid řel se dŕvat na vojáky Matřŕšŕovy na Źidovské pece prařské a některřŕ „vidouce, ře harcujřŕ a sukničku místo praporce roz-tŕhli“, amŕli se, ale sle se svedlo, vojŕci pŕibřhli a „pořlavovali“, sranili tolik dŕvŕků, ař byla hrŕza.“)

V XVI. vřku pŕepínŕno u vystrojení vojenských praporců. Do-stalo se na ně vykřívání reliefní a krumповání. Praporec vojenskŕ stal se třŕhř, stejně střŕena i korouhev chrŕmovŕ renaissancením dekorem, tŕpci a vykříváními obrasy. Kdeřto v XV. vřku vystřŕhané podoby vřelikteraké byly na praporce pŕřkřívány, v XVI. vřku oblřbeno, jakoř řečeno, vy-křívati je nebo malovati.“) Bock klade malování korouhvřŕ a praporců teprve do vřku osmnŕctého. Ale u nás jřŕ r. 1564 zřstal kdosi pŕeřŕ-skému malřŕi Valentřnovi za malbu korouhvřŕ dŕuřen.“)

Na praporcích vojenských břvalo malováno a vykříváno lecco. Nej-spře heraldická zřřřata, ale i rozlřčné symbolické knsy. Také heřla o velikých pŕsmenech břvala tehďŕŕ praporcům na vřznamnou zřdobu. Na pŕřklad vřelijakých praporů uvŕdřme, kdyř r. 1611 krŕl Matřŕšŕ vchŕzel do Prařských měst, měl hrŕbř s Thurnu karnet řervenŕ s břlřm lvem střřbrnřm; karnet Vodolŕna Pětřpekého byl vřecek břlř s nŕpřsem: Virescit vulnere virtus. Jiné praporce byly modré, stŕatě, jeden břlř s orlem řernřm; pŕn s Vrřby měl karnet modřŕ s břlřm kŕucifřxem; karnet s kraje řateckého měl na břlřm poli stŕatou korunu; jinŕ s řehoř kraje byl pomorančovŕ a břlř; s kraje litoměřického nesel prapor modřŕ se sv. Ĺřřm, s řŕslavaka řervenŕ, s Ohrudřmaka břlř se lvem zlatřm, s kouřmekého kraje měli karnet břlř s drakem; Staroměstřŕ nesli řlutŕ, Novoměstřŕ modřŕ.“)

Radní pŕŕŕ řŕslavakŕ Paladřus, liře voj řehoř Matřŕšŕe, an tŕhl ku Praze r. 1608, dŕ o praporech.“) „Praporce byly vřech pět modřŕch a ty spolu vedle sebe řly; na nich řest malována ruka velká ař nad loket, a v ní meč a slova tato: Pro patria“. V druhě polovici vojska bylo

¹⁾ Arch. zem. Oeconom. 15. 437.

²⁾ Bock. Gesch. der liturg. Gew. III. 209.

³⁾ Arch. pŕeřŕ. ku křŕřŕŕ.

⁴⁾ „Vypřŕŕŕ vojenského pŕŕvodu“ atd. Jinŕ popis v Beckovakého Poselk. II. 4.

⁵⁾ Arch. Vřelŕ řŕslavakŕ. I. a. 23. O.

„uprostřed opět pět praporců modrých, na čtyřech podobně to, co prve; na pátém strom s kořeny zelený a jeden pramen vycházející blízko od kořena, patrně oddělený od zeleného, ale suchý a beze všeho listu, a v něm sekera vstává; nahoře nad zeleným oblak nějaký tenký a od něho vákol dlouhé paprsky. Na tom praporci napsána byla slova tato: Salus svadet; a to s obojí strany“.

Čís. 354.
Tisk z r. 1540.

Čís. 355.
Vojáčka z knihy Dobřenských
v strahovské knihovně.

Formou byly praporce rozmanité. Byly do čtyř rohů, byly o dvou subech stejných, ba viděti na obrazech i prapory, jejichž každý sub je jiná dílka.¹⁾

Na přiloženém obraze č. 354. sříme chlubnou podobu tehdejšího praporu; vidíme, že jest prapor tento proti dobám minulým ohromných rozměrů, ale na tyči tak kratičké, že sotva dvě pěsti na ní se vojdou, aby ji třímaly a praporem mávaly. Byl „fendrych“ asi obratný chlapík.

Souviselo s tehdejkým životem vojenským, že drábové vedli s sebou sílu ženských nejlehčího rázu. I ty ženy mívaly svůj prapor vojenský. Očité svědek, liče vojsko, jež přemohlo stavy na Bílé Hoře, dí o jedné

¹⁾ Rukop. mus. Ratisbuch.

jeho části u Brodu Německého: „Naposled praporec zelený, na něm nevěstka namalovaná s košíčkem a psíkem bílým; těch jest přes tisíc nevěstek“.¹⁾

Jináče bývaly na praporce vojaček malovány věci velmi ohavné a neslušné. Vypravuje Marek Bydžovský ve svých pamětech (Rudolphus Rex), že až hanba je divati se tomu. Obrázek takového praporce ovšem nepodáváme, ale vojačku, která vykreslena v knize strahovské knihovny r. 1581, tu přivádíme č. 355.

Na konec zmíněno buď, že v XVI. věku i na vojenských troubách visávaly praporečky. Když vítán r. 1619 zimní král v Praze, měly trouby „modré damaškové praporečky s stříbrnými francelmi a erby“.²⁾

Při této příležitosti nelze nezmíniti se o zvláštním praporu slavnostním, jímž tehda žatečtí střelci téhož krále vítali. Slavnostní ta korouhev byla šita z modrých a bílých kostek; na každé kostce byla litera, což dohromady vydalo „latinský vinš“. Prapor byl literami všecek naplněn.³⁾

2. Úbor ke klání a k turnaji.

Rytířské hry; kvintána; hra ke kroužku, klání, kolba, honění; helm; štít; kyrys turnajový; kalhot turnajový; turnajské tesáky; dřevce; jeho korunka. Nádobí koňské; prostý „rytužník vlaský“; německý; náblavek; kavačouny; usdy; udidla; třemeniště, třmeny; sedla; koberce na koně; heroliti.

Na klání, turnaje, honění a jiné závody rytířské hledělo XVI. století již jako na hru divadelní. Pravda, za nebytí jiných divadel lidé všech stavů běželi k tomu vždy o překot, neboť pořadatelé se o to starali, aby všelijakými maškary, paňáky veselými a šprýmovnými bylo dosti zábavy. Ale která již s malou úctou XVI. století těm rytířským hrám hledělo, o tom za důkaz buď soud Mikoláše Konáče z Hoděštkova, jenž ve svém spise r. 1547 zve turnaje „šrankovstvím“ a dří: „O turnajích co mluveno býti může, kdežto diváček marnomluvný a rytíř bláznový, neboť bývá služebníkem všeho města“.⁴⁾ Kterak tehda vypadalo šrankovství, toho podáváme obrázek z téhož spisu Konáčova právě řečeného (obr. č. 356.).

V tomto věku nejčastěji provádili kvintánu, o níž jsme již zprávu dali v části předešlé; bylo v trysku uhoditi do štítu, jež držel panák. Při té hře málo duchaplné bývala „hra ke kroužku“ (corso all' anello). Kroužek či prstének visel na příčné tyči, a rytíř měl ho v rychlé jízdě nabrati svým dřevcem. Té hry účastnili se vysocí pánové. Roku 1611 v Slezsku v Krňově po přisaze Matiaši konána kvintána

¹⁾ Arch. zem. Oplav z Kutné Hory.

²⁾ Skála. Histor. III. 369.

³⁾ Tamže III. 354.

⁴⁾ Kniha o bořekování Spravedlnosti.

a hra ke kroužku; náš slavný Badovec byl mezi soudci, a „nejpřednější daňk a dar dán — Matějí králi.“¹⁾ Ten tedy brál a vyhrál.

Ze staré doby přešlo do XVI. století „klání“ a „kolba“, klání o dvou, kolba o více zápasníků; ke kolbě přibýlo v nově valné hromadné zápasení, jakoby bitva byla. Pomíjějce obšírného líčení těch her a zábav, dotýkáme jen, že při klání šlo, jako za stára, o zlomení dřevce na štít protivníka vraženého, neb o to, aby protivník vyhozen byl ze sedla. Zápasíce, byli oba rytíři proti sobě se ženoucí často od sebe oddělení zábradlem, což slulo zápasem „přes planky“. Arcikníže

Čís. 356. Ze spisu Konáče z Hodištkova.

Ferdinand r. 1555 při klání v Plzni provedeném slámal 18 dřev. „Večer, když danky rozdávali, dal přední dank Malvicovi, druhý arciknížeti.“²⁾

Oblíbený druh rytířského klání slul „honění“. Při něm šlo o to, aby vítěz vrazil protivníkovi ve štít, jenž se ranou rozštíhl, neb aby štít nárazem obratným přeletěl jezdcí přes hlava; jindy zase snažil se druh druhá i se štítem vymrštiti.

Někdy na sebe hnali tak, až oba na zem i s koni upadli.³⁾ Při zápase dvou družin, pěších anebo jezdeckých, bojováno všelijakými zbraněmi; často šlo také jen o slámení dřevců, ale někdy prali na sebe meči tuze. Roku 1562 při turnaji císařském v Praze „honilo 70 párů

¹⁾ Č. Č. Mss. 1894. 113. Dvorský.

²⁾ Březan; Život Vil. z Rožmberka. 88.

³⁾ Rukop. dvorní knih. č. 4279.

spolu" a na konec, „když lermo troubeno, dobyv každý meče svého vesměs se bill, peří s mnohých pryč spadalo, málo celých zbrojí na nich zůstalo“.¹⁾

Čtrnáct let před tím konáno na smíchovské louce hastiludium původem arciknížete Ferdinanda. Ta hra byla hotová bitva. Bojující pěšáci padali, jakoby do smrti byli raněni, jiní utíkali, jiní nechali se vésti jako zajatci. Potom byl boj jízdných, kteří na sebe desetkrát se řítili.²⁾

Podle těchto rozličných zápasů byly pořizovány zbraně ochranné a účelné právě tak jako v století předešlém. **Helmice** kolčí, povědomá ze šlechtických erbů, byla i v tomto věku veliká, všechna uzavřená, vycpaná, na krku přišroubovaná. Očím nechán na výhled jen úzký pruh (okénce), nebo kryty jsou mříží. Na temeni mívala helmice jako drubdy klénat z kůže nebo z jiné látky, což pořizovali štitáři, ale v tomto věku klénat stává se barokním.

Štít nevalný visel při těch soubojích na levém rameni. Měl-li se štít pěkně, divadelně rozstříknouti, býval uvnitř na ten konec zvláštní v něm mechanismus. Když protivník vrazil do určitého místa, jakoby do terče, rozskočil se štít v částečky.

Kyrys k turnaji byl poněkud jiná nežli do vojny. Ba jiný kyrys byl ke klání, jiný k zápasu pěšímu. Polní kyrys lišil se od kyrysů k hrám tím, že mohl býti „celý“, kdežto kyrisy k hrám obyčejné byly jen „zbroje půl“, ba někdy ani to. Kyrys ke klání byl z helmice kolčí, z předního a zadního kusu, z kolčí tarče, a k tomu bylo dřevce. Ke kolbě pěší byl uzavřený kolčí helm, rukáv (armcejch) a plechovice. Víc nebylo třeba.³⁾ Také to patrně při válce té zbrojí, že rytíř snažil se krýtí tělo jen po předu. O záda nešlo.

Noby ani stehna nemívala zbrojných šosů železných, stačily kalhoty. Jenže přesvědčili jsme se z účtů jindřichohradeckých z r. 1573, že byly kalhoty turnajské nějaké zvláště vycpané. Platí se „Jirgovi, panskému krejčímu na vlasy koňské pod galyoty turnajské, od postřihání sukna, též na niti a tři loty červeného hedbáví kopa a 51 grošů“.⁴⁾

Z těchto účtů panských dovidáme se, že byly nějaké zvláštní turnajské tesáky. Platí se roku prve psaného „Kašparovi mečíři od vyčištění a udělení nových pošev na 14 turnajských tesáků kopa a 17 grošů; kromě toho koupila vrchnost pět čtvrtí atlasu na pošvy k dvěma turnajským tesákům za 45 grošů.

Na obrázku č. 357. lze sledovati několik věcí svrchupsaných; má-li pan Vilém Rožmberský kalhoty turnajské čili železné pláty, o tom netroufáme si rozhodnouti.

¹⁾ Rukop. dv. knih. Píseň Jiřka Truického z Trnic.

²⁾ Z básničky lhaný vypsal a sdělil prof. Ant. Truhlář. Obšírnější výpis podáme jinde příhodněji.

³⁾ Tak líčí ještě při r. 1698 Weigel zbroj turnajovou. Abbild. der Hauptstände. 64.

⁴⁾ Rukopis Tischerdv. Str. 16.

Dřevce turnajská měla v XVI. století touž podobu jako druhdy. Měla tupé a zubaté hroty, jimiž říkáno pěkně „korunky“.¹⁾ Roku 1573 stála jedna půl groše; cennější dřevce však zapisována i v panských svrscích.²⁾

Že klesly rytířské zápasy na divadelní hračku v XVI. věku, to bylo již pověděno a čtoucí již z lečého postihl sám. Přes to však nelze na konec smléti, že při tuhém a neopatrném zápase leckdy leckterý stržil sobě rány zlé. Jen mimochodem dotýkajíce se historické příhody, že králi francouzskému Jindřichu II. v turnaji vyklinuto oko tak, až z toho umřel, připomínáme zprávy o plzeňském turnaji r. 1555, svrchu

Čís. 357. Vilém z Rožmberka.

již zmíněném. „Mnoho osob,“ tak dí zpráva,³⁾ „zraněných a ztloučených jest, takže rukama hnouti nemohou a někteří na hrdlích je nositi musejí; Andres pak Teufel ten pod oko uhozen skrz hledí, tak že hrubý kus třísky jemu z oka vytáhli a velmi se zle má, nebo se obávati, že oko jemu vyteče a o ně přijíti musí. Jeho milost arciknížecí sám tak velice uhozen dřevem, že ruka krví podběhla. To ráčí míti zisk z takové kratochvíle.“

* * *

¹⁾ Účty panské z arch. jindř.-hrad. Opis Tischerův.

²⁾ Reg. soudu komorn. mus. č. 24. A. 6. 226.

³⁾ Březan. Život Vil. z Rožmb. 88.

Na konec buď slovo o úboru válečného a rytířského koně. Zván byl úbor koňský buď pěkně česky „nádobím koňským“ nebo po cizinsku „rystuňkem na koně“. Co k nádobí úhrnem příslušelo, to praví r. 1543 kniha komorního soudu¹⁾: „Pihovatý kůň za 24 tolary koupil i s rystuňkem, zejména s vlaským sedlem, střemeništěm s třemeny, s pochvami, s prsotinami (prsosiny = náprsníky), s popruhem, s uzdou, s udidly, s vohlaví, což okolo sedmi zlatých stálo.“

Co tu vyčítáme, toť byl rystuňk nejsprostší. Čtemeť o mnoho později v drahotním řádě císaře Rudolfa r. 1578 rozkaz, „aby rystuňk prostý, kterému vlaský říkáme, totiž náhlavek, votěže, prsosiny, farkaš s dvěma třemeny, střemeniště a popruby nebyly dražší prodávány než za půl druhé kopy. „Rystuňk po německu“ byl dražší, poněvadž byl řemením hustější. Skládal se z „náhlavku s otěží, s povodcem, z pochvy s náprsníkem, z uzdy, šlí, z třemeniště“.

Koňský náhlavek (capistrum) měl touž podobu, jako jsme vysáli v XV. věku, a nelišil se podstatně od náhlavku dnešního. Byl a jest to pořád řemen přes hlavu převálený a po lících položený. Aby nespadl, má příčné řemeny podbradní (podbradky), náčelník a nánosek. Při dolejší konci jest udidlo, na němž jsou otěže. Na sesílení náhlavku a uzdy a tedy k snadnějšímu skrocení koně bujněho vyskytují se v XVI. věku „mundštuky“²⁾ a kavačouny (kapperzaun) železné s řemeny.

Uzdaři čeští robívali v XVI. věku rystuňky s kroužky, s puklami, které šly vždy do páru, mosaznými „fasovanými i nefasovanými“, litími i „trýbovanými“; s „ženklemi prohlédnutými letovanými“ a s přeskami všelijakými i „drátovými“; rystuňky posíté řetízky též drátovými.³⁾ Uvádějí se na krámech uzdařských⁴⁾ i v městských a panských inventářích „rystuňky polské černé a červené“, rystuňky „s hustou mosazí a s taškami“, německé rystuňky „vykrajované“. „Rystuňk“, jenž je vyložen v muzeum budějovickém, jest všecek posít pozlacenými mosaznými zdobami; náčelník při něm jest z perel drobných; vše činí dojem nádherný. Král Matiš ho Budějovickým zanechal v dluhu.

Z jednotlivých kusů koňského nádobí bývají v pramenech vypisovány náhlavky „červené a bílé“; „úzké vlaské“, „stavěcí s povodci“.

Uzdy připomínají se zvláště turecké,⁵⁾ „busařské s mosaznými přeskami a puklami“; uzdy „napáječky slovou“; uzdy s třapci, „s třapci aksamitovými s bílými šneflíky“, uzdy „projíždějící čtyřbarevné“ (r. 1590 za tři kopy⁶⁾), „závlačné rejtharské s caňkami a puklami“ (r. 1590 po 2 zlatých); na uzdách bývalo „nákončí mosazné nebo štefty s haklíky“.

¹⁾ Kn. komorn. soudu č. G. b.

²⁾ Veleslavínův Nomencl. 291. mundštuk = mundeisen.

³⁾ Mistrovský kus uzdařů malostr. r. 1662. Roku 1695 má uzdař v Praze mezi jinými kusy „16 loket drátových řetízků černých k přišívání na rystuňky“. Arch. praž. č. 1173. 296.

⁴⁾ Viz kram Pavla Stříbrského († 1595) v arch. praž. č. 1173. 296.

⁵⁾ Arch. praž. č. 1172. 143. R. 1576.

⁶⁾ Tamtéž č. 1173. 187.

Udidla bývají pocínovaná, udidla kočovská s kroužky k napáječkám čili „napajecí“ (r. 1609 ceněna na čtyři groše ¹⁾). Kterak sličné a mistrně bývala udidla řezána a prolamována, toho důkazy zřítí bylo na české jubilejní výstavě.

Třmeníště bývá v knihách „bílé“, „rejtharské nečerněné“.

Třmeny se uvádějí v pramenech černé vlaské, polouvlaské, německé, pozlacené. Nádherný pozlatitý třmen Lobkovický, jenž byl vyložen v retrospektivní výstavě, viz na obrázku našem č. 358.

Třmeny černé prodávány r. 15 0 dva páry po 1 zlatém, pár uherských dlouhých byl za 2 toлары; polouvlaských pár byl r. 1609 po 10 groších ceněn.²⁾

Čís. 358. Železný třmen Lobkovický.

Řemenu, jenž objímal koňský chvost říkali **farkaš**.³⁾

Sedla XVI. století pořád mívala přední a zadní luk; stranice i s vycpanými komorami byly proti nynějším sedlům veliké. V pramenech uvozována bývají „sedla křížová se šíný“;⁴⁾ sedla s obloukem a s mosaznými a sekanými šíný; sedla s křídly, sedla vlaská, německá. Vlaská měla býti dle řádu Rudolfova z r. 1605 o kopu dražší německých. K zvláštní úloze byla sedla „poštovská“;⁵⁾ selská, formanská a kočovská,

¹⁾ Arch. praž č. 1174. 842.

²⁾ Tamže.

³⁾ Veleslavínův Nomencl. 291. Schwanzriemen.

⁴⁾ Mistrovský kus sedlářů. Arch. mus. list. praž. 1562.

⁵⁾ Arch. praž č. 1178. 385.

myalivecká, což připomínáme mimochodem. Co do látky a zdobů bývala sedla „plechovaná“, neplechovaná, ale „polštáči dobře vycpaná“; takové sedlo mělo se prodávati dle Rudolfova řádu z r. 1605 za dvě kopy 80 grošů; byla sedla ze akopové kůže (po 1 kopě 10 grošů r. 1605), z kordovanské kůže (po 5 kopách r. 1605); z aksamitu. Těm říkali „voltrapy“, a stály až 50 kop! ¹⁾ Zvláště křídla bývala na sedlech plechovaná a vycpávaná pláti; r. 1572 platí arcibiskup pražský za takové sedlo jezdecké s křídly plstěnými a za jedno kočovské čtyři zlaté.²⁾

Na koně kladeny v tom věku pokryvky, jimiž však nebylo staré jméno kropiců. Jmenovaly se všelijak: deky, čapraky i „koberece na koně“. Na hlavy koním k ozdobě vstavovány šváfy, helmelíny, též hemelíny či aroškopy nebo fedrpuše. V pramenech uvádějí se deky z látek nádherných i cvilinkové (r. 1590 po půl třetí kopě³⁾; čapraky hedbávné se stříbrem, slatem, s třapci, s knoflíky. Koberec na koně ceněn jeden na počátku XVII. věku za 4 rýnské 40 krejcarů.⁴⁾ Šváfy uvozují se z harasu, s třapci, aksamitové „se šňůrami a puklami“, šváfy bílé, černé.⁵⁾ Hemelíny či aroškopy brávány nejspíše k turnajům. O 18 hemelínů neb aroškopů na koně soudí se r. 1527 Zdeněk Kostka z Postupic s Buriánem Špetlím z Janovic.⁶⁾

Platnění i v tom věku robili pláty, jimiž kůň obkládán do turnaje po prsech a po hlavě.

* * *

K turnajům a slavnostním průvodům náleželi od starodávna blazatelé, herolci. Charakterický šat jich byla jakás dalmatika bez rukávů, jejíž středem prostrčil muž hlava, takže stejnou formou a délkou visela po předu i po zadu. Na tom ornátě, jenž byl i zlatohlavý, byly vytkány obrazy heraldické v předu i na zádech. Když jel r. 1594 císař Rudolf na říšský sněm, byli „ehrenherolci“ oblečeni v zlatohlav a v stříbrohlav; jeden měl lva na sobě vytkaného, druhý orla vsadu.⁷⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1068. 264.

²⁾ Recepta arch. arcib. Opís v zem. arch.

³⁾ Arch. praž. č. 1178. 187.

⁴⁾ Tamže č. 1174. 469.

⁵⁾ Tamže č. 1172. 18.

⁶⁾ Registr. červ. soudu komor. č. 4. J. fol. A. 10.

⁷⁾ Rudolphus Rex 807. Rakop. univ. knih.

Šat smutkový a vdoví.

Barva smutku černá. Smutek „nositi“. Klobouky k smutku; pláště k smutku; ženské fuchy; fěrtochy; průvod pohřební; vdova jako jeptiška; vdova jsouc nevěstou.

Barva smutku byla u nás již po několik století černá. Ale do šatu černého strojili se druhdy jen o pohřbu ti, jichž se dotýkalo. Od r. 1547 dle zprávy Sixta z Ottersdorfa od Veleslavína v kalendáři uvedeném, začali naši po vzoru cizím smutek „nositi“; to jest hosté přicházeli k pohřbu ve vlastních smutkových pláštích, a příbuzní nebo jichž se týkalo, oblékali se též v černé šaty, ale na delší dobu po smutné události. V Němcích to začali obecněji po smrti Fridricha III. r. 1493;¹⁾ u nás, jak dle Veleslavína r. 1547, nebo, jakož vypravuje se v Dačickém Pamětech, r. 1558, po smrti císaře Karla v Hispanii. Tenkrátě prý „císař Ferdinand se všemi dvořany svými do šatů černých dlouhých se odíli na znamení zármutku, kterýžto křtalt tu tehdáž v Čechách se začal, čehož přednější po smrti přátel svých následují a dušičku čistě zapíjejí“.²⁾

Ferdinand modu smutkovou zaváděl, jak mohl. Roku 1558 zve některé pány na říšský sněm slovy: „Žádáme, že na týž sněm říšský podle možnosti své barvu černou dáš, poněvadž se vším dvorem svým smutek nositi ráčíme“.³⁾

Z těch dokladů světle patrno, jaká to moda (křtalt) černých šatů smutkových došla k nám v polou století ať r. 1547 ať 1558. Tehda už ten zvyk byl v Němcích dosti obecným. Schwarz, augšpurský měšťan, již r. 1519 vypravuje, že tou způsobou smutek nosil,⁴⁾ a r. 1538 píše Aubanus Mirotický,⁵⁾ že „mrtvejmi ne všudy jednostejně pohřbové se spravují: nebo někteří za celých sedm dní, někteří za devět, někteří za sto, jiní přes celý rok v černý oděv více obaleni nežli oblečení jsouce smutek nesou a na každý den za ně služby činí“.

Že tyto zprávy jsou pravdivy, toť poznáváme světle v inventářích. Právě-li Dačický, že smutek nosí „přednější“ lidé, tedy urození, vidíme brzičko v letech nápotomních i v měšťanských popisech „šaty k smutku nosení“. Šat smutkový byl o dlouhém plášti s kapucí nebo kuklicí.⁶⁾ Při pohřbu zakrýval si plačící příbuzný hlavu onou kuklou docela. O císaři Rudolfovi vypravuje se v pamětech, že o pohřbu otce svého r. 1575 kráčel maje „suknem“ zakrytou tvář.⁷⁾ Při smutku menším byl místo kuklice klobouk. Šmukýři mají r. 1575 na krámech „klo-

¹⁾ Krieg. Bürgerth. I. 361.

²⁾ Dačický. Paměti. I. 82.

³⁾ Arch. místodrž. Missiv. č. 62. 78.

⁴⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 835.

⁵⁾ Obyčeje národův 1579. Original z r. 1588.

⁶⁾ Ještě Hammerschmid v Hist. klatov. r. 1699 mluví o smutku „v černých županech s dlouhými na zad visutými čepicemi“. Výpis dra. Zibrita.

⁷⁾ Rukop. univ. knih. Rudolphus Rex.

bouky k smutku s sukna a s mochejru¹⁾ po kopě;²⁾ „plášť smutkové“ soukenné s kloboukem k smutku má pan Hrobčický z Hrobčic rovně tak jako sladovník Jiřík Saknička († 1583³⁾).

Smutkový klobouk mívá na sobě „fachy“, či jak prameny XVII. věku zovou, „flor nebo tykyta obdélkou“. Víme to z morového řádu města Příbrami;⁴⁾ tu se praví, aby mužové i ženy, obcházejíce nemocné a nosíce mrtvé, míváti „na kloboucích znamení flor nebo tykyta obdýlné dolů svážené jako při smutcích se nosívá, aby se jich lidé šetřiti mohli“.

Na těch kusech jmenovaných, na plášti, kukle, klobouce s fachy přestávalo smutkové roucho hostí, kteří chtěli o pohřbu mrtvého otiiti; pod pláštěm mohli mít na sobě cokoli. Kterým mužům náležel hlubší a trvalejší smutek, ti byli i na ostatních šatech všecko černí. „Viděl sem nějakého v černých smutkových šatech, křičel, vajíkal jako nějaký blázen“. Tak líčí svědek začátek pralice v Praze v r. 1600.⁵⁾

Ženskému plášti k zármutku přikáno zhusť „fachy“, což vlastně byla křídla pláště, převášená i s pláštěm přes ramena. Nařikala panna Eva Rožmberská, že „musila v smutku s fachy choditi, měvši dosti karafilát, že neuměla věnců dělati a nositi.“⁶⁾ O pohřbu Václava Smiřického r. 1614 veden francimor „v dlouhých fachách“ tak, že vždy jedna dáma vedena byla dvěma pány nebo rytíři.⁷⁾ Nalezli jsme v inventáři také „fěrtoch černý smutkový soukenný“.⁸⁾

K pohřbům kupovala vrchnost i měšťanští hospodáři svým čeledím a sluhám na zármutkové šaty černé sukno. Roku 1579 vydává se na příklad kromě jiné útraty na sámku v Hradci Jindřichově „pannám dvěma na šaty k smutku“ za celý postav.⁹⁾ Roku 1596 vzato na tři sámek k pohřbu Joachima z Hradce 16 postavů černého sukna „na kápě, plášť k zármutku“, dva postavy předního sukna čeládece, vše za 74 kop a něco grošů. O málo před tím dala vrchnost dělati dlouhý plášť k smutku i svému děkanovi. Při tom se dovídáme, že na plášť zármutkový vešlo se půl oama lokte šteptuchu, po 45 groších loket.¹⁰⁾

Při pohřbech velikých pánů bývali z širšího obecnstva zvláště chudí lidé na útraty pohřební oblékáni v smutek, aby pak při průvodu v něm kráčeli. Na příklad o pohřbu Maxmiliána II. v Praze r. 1577 kráčelo více než 200 osob chudých „v kuliach černých“ se svícemi.¹¹⁾

¹⁾ Arch. praž. kn. č. 1172. 157.

²⁾ Tamže č. 1172. 234.

³⁾ Arch. mss. Listiny příbr. z r. 1649.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1062. 264.

⁵⁾ Březan. Petr. Vok.

⁶⁾ Bibl. univ. 54. G. 84. Mimořádně buď poznamenáme, že by způsob svrchupouý, vésti totiž dáma dvěma pány, nebo i naopak dobře se hodil vůbec k slavnostním průvodům divadelním, které někdy jednotejností unavují.

⁷⁾ Arch. praž. č. 1174. 429.

⁸⁾ Účty hradecké. Tischerovy výpisy.

⁹⁾ Tamže.

¹⁰⁾ Sešný. V. 180.

O pohřbu Václava Smiřického r. 1614 krácelo množství lidu poddaného v černých kápích. Kromě těch vystrojen byl ještě počet mužů „v černých kápích“ s černými svécemi.¹⁾

Vdovy bývaly povinny šatem svým zármutek dávatí na jevo nejdéle a nejokázaleji. Chválí tou příčinou Jan Kherner Píseňský r. 1595²⁾ naše vdovy české, zvláště vdovy rytířské a panské, že „velmi poctivý oděv smutkový nesou, a to netoliko za některý týden anebo za rok, jakž některé vojskočné vdovy činí, ale až do skonání života svého. Poctivé roucho vdovi bylo podle obrázku Paprockého r. 1558 husté hlavy zavíti a dlouhý plášť do země. Ve zprávě o tom čteme, že pražské vdovy měly tehda na sobě „plášť černé a bílé roučky a spuštěné fuchy přes ramena dolů, tak jak podnes jeptišky a někdy vdovy panské a rytířské se odívají.“³⁾ Náš obrázek č. 359., věrně podle mříšého originálu pořízený, snad přece poněkud poslouží.

I když vdova proměnití chtěla stav svůj k novému manželskému snění před oltář vstupovala, i tu jakožto nevěsta měla na svém šatě dáti poznati, že do té chvíle vdovila. Vímeť o paní Dorotě, vdově, když si brala r. 1570 Matjáše Orniusa z Paumberka, jenž jí potom nový stav bitím hojným strpčoval, že v kostele u sv. Jiljí v Praze „stála v svém kuniu košile černým damáskem pošítem, v páse stříbrném pozlaceném a byla připravena jako na vdova náleži.“⁴⁾

Čís. 359.
Vdova
z r. 1558.

Šat dětinský.

Kočilka, čepička, kožíšek; pásnička; děti jako staří o stejném kroji. Perlovce, bířky, měšce, pásčičky, rukávce, firtoušky vše dětinské; šat chlapečský; dětské rapíry; šat na simu; dalaňanky pacholetí; šat dětský k slavnosti.

Jak šatili nemluvně? Víme to z Berouna. „Vzala sem dítě, oblékla je ve dvě kožílky, jednu slon, druhou dobrou, vondala sem na ně čepičku a obvárala sem je plenou; že nemělo kožíšku, vobalila sem je do tří poduštiček a vobalila sem je poslámkou a dala sem jí je na ruku a vono velmi hrubé, žalostivě plakalo.“ Tak vypravuje šena v soudě berounském r. 1561.⁵⁾

Když dítě aroslo, než stalo se pořádným „báňánkem“ musel oděv jeho, ať byl jakýkoli, chráněn býti na povrchu pásničkou, což byl

¹⁾ Univ. knih. 54. G. 84.

²⁾ Vdova křesťanská Brnna Rotterdam. Překlad.

³⁾ Arch. sem. Varia.

⁴⁾ Kn. arch. praž. č. 1080. 108.

⁵⁾ Kn. svéd. berounsk. arch. (napřel p. Amort).

asi veliký slinták i zástěra pospolu. Roku 1569 vypravuje se v soudě pražském o Ambroži Netterovi, kupci, když byl malý, že musel v pás-mičce i do školy choditi. V knize se dít, když ho jakožto chlapce malého přivezli z Lipska, býval tak „ušišmaný, ušpiněný, upípaný“, že mu „dávali pásmičku, aby se styděl a tak se nešíšmal a čistotněji se choval; při-pasovali mu pásmičku a musil s ní tak choditi do školy“.¹⁾

Na obrázku č. 360. zřítí dvě panské děti, dvouletého Zachariáše a tříletého Jáchyma z Hradce. Menší chlapec má na sobě košilkou a přes ni kožichový prsníček; větší hoch oděn jest v punčochy, kalhoty fezané i vyvlačované a v sukničku hazukovou.

Jináče o šatě zrostlých dětí vůbec platí, co jsme položili svrchu při XV. století. Šat „dětinský“ byl střihem či krojem rovně týž jako šat zrostlých lidí,²⁾ což dobře znáti na obraze č. 361. a ještě lépe na obr. č. 190.

Prostá dívčička mívala na sobě ovšem jen kytlici, rubášek, hazuku, na hlavě karkulku, čepceček a v létě nic nebo věneček laciný. Prostý hoch byl v poctivcích a v kaftánu; na hlavě měl čepici. Ouřad mlado-boleslavský kupuje r. 1619 sirotku Preclíkovskému klobouk za 12 grošů; dvě košile, pět loket sukna na župan a kaleoty za 2 kopy; platí krej-čímu od ušití těch šatů 16 grošů.³⁾

Ale děti z rodin zámožnějších strojily se vším tím přepychem, který jsme vylíčili u starých. Na hlavě mívaly malé drobné dívčičky **perlovce**,⁴⁾ zlaté věnce, **birýtky** a **čepičky** ozdobné. Soukenné birety dětinské připomínají se v Praze už r. 1512.⁵⁾ Nalezli jsme „vínky dětinské“ z červeného a jiného hedbáví, „vínky dětinské s zlatými křížky a z drobných koralů svázaných“,⁶⁾ dětinské čepčky vyskytují se „s růžemi zlatými“ a čepice „popeličtí“.

Suknice mívaly dívčičky jako maminky o živótku s puntem; živótek na rameni naditý; pod sukničkou mnohá, zvláště urozená dívenka, měla navlečený **partikál** jako máti její (viz opočenský obr. č. 186.), na ozdobném pásku mívala také toboličku nebo měšec „dětinský“,⁷⁾ zhusta „se zvonečky“; také nosily dívčiny „páteříčky dětinské s groši“,⁸⁾ na krku koraly a „trošty“ všelijaké zlaté a stříbrné i groše na šňůře; ba kolem hrdla také dítěti pověsili staří okružní škrobené, jakož viděti na votivním obraze berounském (obr. č. 213.). Tedy všechny módy dospělých lidí nalezneš při tehdejších dětech. Těž „rukávce dětinské“ i „fěrtoušky dětinské“ se vyskytují⁹⁾ a všelijaké tyktykové mantliky barev světlých.

¹⁾ Arch. praž. č. 1056. 86.

²⁾ Právě tak bývalo všude jinde. Viz obr. 528. Hefner-Alteneck.

³⁾ Kn. arch. mladobol. lit. D.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1178. 239.

⁵⁾ Tamže č. 106.

⁶⁾ Tamže č. 1210. 64. R. 1583.

⁷⁾ Kn. arch. praž. č. 1172. R. 1575 u Kulíška na krámě hojně tašek a to-boliček dětinských. Fol. 171.

⁸⁾ Tamže č. 1174.

⁹⁾ Kn. č. 1174 a č. 1178. 239.

Čís. 860. Starý obraz dětí pánů Hradeckých v zámku Ibovském.

Holčička apatykáře Rážby měla „sukničku žlutou muchejrovou a živátkem tykytovým, tkanicemi červenými premovaným; mantlíček tykytový prostý červený s předky lalokovými a podbřásky kráľkovými, putníčku zelenou tykytovou, kráľíky podšitou, čepici popeličit“.¹⁾ Juž sám tento popis šatu

Čís. 361. Děti Jana staršího z Dobřenic († 1602).

děťinského svědčí o stejném rázu se šaty dospělých osob. Muffy čili „děťinské podšité rukávy“ teprve ke konci století hustěji se vyskytují.

Totéž platí o chlapčích šatech. Čteš o „děťinských“ kabátech a kalihových zelených, červených a jiných, a ty mívají formu modní. Kalhoty na mládeži jen poněkud zrostlé bývaly i krátké španělské, vyčpané! Obrázek toho je v Paprockého třinácti tabulích věku lidského.

¹⁾ Kn. č. 1173. 56.

Čís. 382. Náhrobek Ludvíka Loreckého ze Lkouše při kostele čížovském.

Kabátky na příklad jsou v první půlce XVI. věku i varhánkové a s puntky, a hoši mají při nich placaté birety, jakož svědčí obrázek z tituláře Brikcího (r. 1534) nebo pachole jezdcí na koníčku v musejním rukopise pernstýnském. V druhé půli věku jsou kabáty popásaní, a to téhož rázu, jako šat mužů. Při tom mají také hoši „klobouky s pásy“. I **dětinské pásy s tulichy** a „**dětinské rapíry**“ mívali v době Rudolfové prodáváči na krámech!

Děti obojího pohlaví oblékaly se v pláště a na zimu v „**dětinské kožíšky**“, „**plíšky**“, „**votáhlíčky**“, jež jsme shledali i „**tykytové**“, „**zlaté barvy**“, „**podbíšky**“, spratky, jehentím a jinak všelijak podšité. Roku 1568 byl jeden dětinský plíšek jehentí ceněn 40 groši míšeňskými, spratkový votáhlíček kopou. Pacholečí pláště viz na obr. č. 362.

A když staří začali nositi uherské dolomany, oblékala se pacholata „**v dala mány pacholecí**“.¹⁾ Tedy vše podle starých a zajisté po módě.

Slovo o vlasech pacholíkových. Jakkoli na votivním obraze v Berouně pozorujeme, že chlapci mají ustřížené krátké vlasy, přece zdá se, že u pacholat, zvláště urozených, dlouhé vlasy bývaly oblíbenější. Vždyť v Nymburce vadí se r. 1563 i dvě ženy měšťanské o pachole, že je manžel jedné z nich „voholil, že z něho blázna sobě udělal, kdyby otec jeho zvěděl, že by o to těžkost měl“.²⁾

Kterak ustrojeny byly děti k slavnosti, o tom zajímavá zpráva z r. 1554, kdy 1500 dětí vítalo Ferdinanda krále, do měst pražských vjíždějícího. Byly oblečeny vesměs v bílé košílky, vyšívané na obojcích, na rukávech a ze spodů vákol červeným hedbávím, opásány byly červenými „**pintami**“. V rukou měly ratolesti. Měly též svého „**fenrycha**“ a buben. Pro ochranu stálo při dětech dvanáct měšťanů, „kteří však ne mnoho vyšší byli nežli pacholata“; byli tedy jako trpaslíci. Každý měl malovanou berlu.³⁾

Šat lokajský, poštovský, lázeňský a mumrajový.

Lokajský plášť; poštovský posel; patuch, šat lázeňský, znádherný. Larry, larvy benátské nošené kromě mumraje; maškarti masopustní; proměna pohlaví; maškar šákovský; svatební; turnajský. Šašek čili blázen.

O lokajích děje se zhusta řeč na hraně XVI. a XVII. věku. Lokajů dotýkáme se v tomto díle z té příčiny, že bývají stran obleku právě takových osob služebných a nižších zhusta nemalé rozpaky. Že by byly tehda již mívali nějaký zvláštní šat, po němž by byli ihned poznáváni, toho říci nelze. Ale obšírnější nějaký plášť a zbraň mají

¹⁾ Arch. praž. č. 1122.

²⁾ Nymburská kn. svědomí.

³⁾ Arch. zem. Varia.

lokajové pokaždé, kdykoli o nich zpráva. Svrchu jsme uvedli, že panstvo své lokaje rádo odívalo v plundry nejbujnější; a z Veleslavína víme, že lokajský střevec byl o jednom podešvu.

Královský lokaj r. 1611 o slavnosti¹⁾ byl v červených aksamitových šatech, měl červený plášť s kápí — tedy plášť většího způsobu; plášť byl jen soukenný; na něm našity vůkol tři štrychy zelené, aksamitem premované. Při té slavnosti měl lokaj rapír a tulich, vše na zeleném páse a „kbyňku“ postříbřeném.

Mimo slavnost byl r. 1618 lokaj pana Buriána Kaplíře oděn v „liberaj“, jejíž hlavní kus byl plášť bílý s šesti tkanicemi, a zbraň měl „na pintě“.*) Již patrně, že pod plášť oděl se lokaj v modu obyčejnou a bujnou aspoň co do formy. Bezpochyby také oblíbili musel na šatech vrchnostenskou barvu erbovní.

* * *

Poštovský posel nosil se obecnou modou; jenom kápě proti nepohodě časův a městský znak plechový na prsou ukazovaly, že ten muž má nějakou zvláštní úlohu. Kdo by měl zapotřebí obrázku, vezmi v univers. knihovně řád Vratislavský z r. 1573 (sign. 25. H. 503) a tu najdeš posla poštovského. Má úzké nohavice, pláštík nedlouhý obyčejného rázu, na něm kápi či kuklici, klobouk vysoký španělský s peřím, v ruce velikou tašvici, po boku meč, na prsou erb města Vratislavě s písmenou, kteráž byla bezpochyby číslem poštovského posla. Měl také Vratislav jako Praha posla několik spravovaných „potnmistrem“.*)

* * *

K šatům zvláštním budiž přičten šat lázeňský.

Lidé obojího pohlaví chodili se do lázní bavit. Prosedali tam mnohé půldne při jídle a pití. Jsouce při té zábavě oděni pouze obšírným lehkým pláštěm nebo košilí, chtívali marniví lidé pěkně vypadati, a proto šat lazební v tomto století znádherněl. Slove pořád nepěkně a po cizinsku „patuchem“. Velmi zhusta čteš, že jest všelijak vyšíván a zdobně stříhán. Pražský měšťan Florian Pretlík (1583) měl patuchů několik, jeden dokonce se zlatou tkanicí a dva „s bílým vyšíváním“.*) Rychtář císařský Voves v Berouně († 1606) měl roucho do lázně „s černým vyšíváním“;*) pan Jan z Vartenberka r. 1570 viněn z patuchu kmentového „vystřihováním vůkol a vůkol šitého“, jenž stál za čtyři kopy míšeňské!*)

¹⁾ Korunov. Matiaše.

²⁾ Arch. praž. č. 1070. 118.

³⁾ Viz o tom náš Kulturní obraz měst.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1178. 239.

⁵⁾ Arch. berounský kn. káštá.

⁶⁾ Kn. soudu komorn. 15. J. 648.

K lázeňskému šatu slušel také pytlík kožený.¹⁾ v němž chovaly se lázeňské drobné putěby. I ten pytlík byl ozdobný kus šmukýřské práce.

* * *

O šatech mumrajových platí v tomto století, že byly daleko bujnější a rozmanitější i myšlenkou bohatější nežli bývalo u věku patnáctém. Druhou polovicí XVI. století nápadně mnoho vyskytuje se na krámech pražských všelijakých larev. Souvisí to zajisté s bujným životem, jež cizinci vlastí a dvořstvo královské zvláště v době Rudolfové v Praze žilo. I z ciziny larvy dováženy. „Benátské“ larvy prodávány po 15 krejcarech²⁾ a nošeny veřejně i mimo dobu mumrajovou, kdežto druhdy v larvě se potloukal nanejvýš některý lupič, aby nebyl znám.³⁾ Do benátských larev strojila se i záletná děvčata venkovských měst. Známe píseň⁴⁾ posměšnou o Dorně Jiránové, děvci pardubské, v níž se líčí hrubým veršem a necudnými slovy, kterak panna „když nemohla světle jíti a druhá sobě najíti, v larvě benátské běhala, v hábit mužský se oblékala. aby poznána nebyla“ . . . a tak „za dvůr obecní do stáje nejspíše měsíce máje trefla jako do ráje“.

Benátské larvy měly buď z větších částí anebo vesměs dlouhé křivolákové nosy, neboť r. 1574 vyčítá se jednomu bakaláři pražskému, že má nos jako larva benátská křivolaký.⁵⁾ z toho plyne snad, že byl nos larev těch charakteristický, když se dostal do urážlivého úsloví. Mumrajový čas nejbujnější byl v masopustě, zvláště v poslední dny, kdy pochován Bacchus. Ale maškari běhali městem v tom čase, kdykoli jim přišlo na mysl, a to tak zle tropili, že v Praze r. 1606 zakázány mumraje masopustní vesměs.⁶⁾ V čem a jak maškari masopustní chodívali, o tom není ani tolik zpráv, jako o tom, že pro nezbednost byli zavírání. Roku 1610 na Třeboni „hrubě se maškarirovali páni i úředníci, služebníci v masopustě, do města v larvách chodili, mládenci a synkové městští také počestně v pěkném pořádku, v larvách a dlouhých dala-maních na rynek šli a tu zasedíce za stůl Masopusta soudili.“⁷⁾

Dosti jest zpráv, že v masopustním čase ženské strojily se za muže. Než na to se úfady hněvaly.⁸⁾ Roku 1611 sebrána společnost mumrajská v Jindřichově Hradci do vazby, „dva pacholci a žena; ti pacholci, že se do šatů ženských připravili, a ta žena do mužských, a po

¹⁾ Arch. praž. č. 1172. 9.

²⁾ Tamže č. 1178. 189.

³⁾ Kdo jezdí v larvách a potvorných kuklách, mají býti boněni jako lotři dle zřízení moravsk. z r. 1516. Kameníček. Arch. Č. XI. 284.

⁴⁾ Píseň bez datum v mus. česk. XVI. věk.

⁵⁾ Arch. zem. Kn konsistorní. O. 5.

⁶⁾ Arch. místodrž. Missiv. č. 103. 271.

⁷⁾ Mus. opisy z třeb arch. Březan. Petr Vok. 220.

⁸⁾ Bylo tak všude v Evropě. V díle Historia de gentibus septentrionalibus (r. 1556) hněvá se na to spisovatel arcibiskup Upsalický Olav Magnus Gothus. fol. 463.

Nežárce do domů chodili, a tesařka to že strojíla, šaty pájčila, spolu s těmi trestána vězením jest.¹⁾

Žáci strojili se do maškardů několikrát za rok. Na Štědrý den začínali. Poličský děkan r. 1586 žaluje, že žáci na Štědrý den do lezev ďábelských se strojíce, černice a šaty na rub obléčejíce, ne jináče než jako čertů na ohav po městě běhají, k čemu přijdou, kradou.²⁾ Tím způsobem žáci koledovali. Děkan Adam přičinil k žalobě svoje zbožné přesvědčení stran přeměny šatů z jednoho pohlaví na druhé těmito slovy: „My v psmě sv. máme o tom soud boží, že kdokoli z mužů do šatů ženských, nebo zase žena do šatů mužských obléčej se, ohavní jsou před Bohem.“ a kdož jsou ohavnosti páchali, poroušel je mordovati: mnohem tedy daleko tíše hřeší, kdož takovou ohavnost páchá, a jea člověk ne v jiné pohlaví člověčí, ale v pokolení ďábelské se proměňuje.“ O nový rok chodili žáci zase, a vůbec po všecken vánoční čas strojili se v maškary a febrávali. Zvlášť bývalo oblíbeno voliti „biskupa mladátka“, a při něm chodila tlupa maškar všelijakých. I tři králové maškarní chodili s dvořatvem nebo jezdili na vyňhořeném voze. V Praze dřad univerzitní rok co rok řídil, krotil, zakazoval průvody biskupa a králů, poněvadž se děly pod tím zlé neplechty. Roku 1570 jeli králové k „slatým křídům“ v Praze, měli svůj průvod, lokaje a dvorního blázna. Do průvodu se vpíchlil jakýs šlaňný a kradl. Lokaj králův pak soudem krádež odseděl.³⁾

Žáci též o masopustě chodíce cassatum strojili se v maškary. Je správa z r. 1615, že se strojili po žensku.⁴⁾

Zdá se, že i při jiných časech nežli při výročních slavnostech strojení maškari. Na příklad svatby se hodily k takovému strojení a šprymování. Dí pražská kniha⁵⁾ r. 1573: „když měl veselí Václav, přišel k nám Jan Falk v mumraji“.

Rytířské turnaje v XVI. věku byly vždy spojovány s maškarením. Z obrásků známe, že chodí po „place“ buď nějakí lidé na chůdách, jiní že se prohánějí s křídly na zádech a lezou po řebřících.⁶⁾ Roku 1555 v Plzni za přítomnosti Ferdinanda arciknížete, když turnaj konán, byly některé osoby oděny jako bohyně, jiné byly v úboře „mužů voňích“, jiné chodily po vlasku a tančily.⁷⁾

Při kvintáně, namalované v Hisriově rukopise musejním, vidíme r. 1593 průvod maškar. Nejprv jde nějaké lamželezo v šatě velmi chle-

¹⁾ Registra pamět. v arch. jindř.-hrad. z r. 1610. 61.

²⁾ Č. Č. Muz. 1882. 87. Adámek.

³⁾ Šelcar v knise „O pravě a falešné církvi“ r. 1589 uvádí citát z písmu, tuto mluví, takto: „Neobleče se muž v roucho ženy, ani žena v roucho muže, neb jest ohavný přede mnou, kdož to koli učiní.“ K tomu hned dokládá se brouzým příkladem, kterak ve Vitemberce připravivše se nějakí muži do šatů z koudele a smoly po žensku, o masopustním mumraji uhořeli.

⁴⁾ Arch. praž. č. 1050. 90.

⁵⁾ Acta rectoratus. 172.

⁶⁾ Arch. praž. č. 1057. 174.

⁷⁾ Reprodukce ve Weiss. Wien. V. 512.

⁸⁾ Riezan. Život VII. Řeámh. 90.

patém; na zádech připevněn mu ohon, za který ho tabá slepý amor šípy ho tluka; dále jeleni táhnou vozíky, labuť jdou, mužové nesou jiné muže v košících a tak všelijak nápodobně, jak vymyslí si tehdejší vtip.

V oučtech jindřichohradeckých r. 1573 čteme,¹⁾ že k turnaji pořízeny šaty mumraské; šlo je dvanáct tovaryšů krejčovských z plátna. K těm šatům byly pořízeny „slaméné lazebnické klobouky“, a na koňské „deký“ a na sedla nalepeno mechu z devíti liber klibu.

Z těch drobtů již poněkud vysvítá způsob maškar turnajských, a jest docela patrné, že právě při veřejných slavnostech takových šibřinky učinily u vývoji svém pokrok. Kdežto při soukromých mumrajích pořádku zůstávalo jako v XV. věku na larvě: obrácení kabátu, přestrojení se v jiné pohlaví, při veřejných slavnostech jeví se tu a tam již myšlenka; na příklad z posledního účtu hradeckého hledí nějaká parodie lazebnická, a v mumraji plzeňském jmenují se zřejmě osoby mythologické.

O šašcích čili bláznech jest dodati v tom věku málo. Páni si ho ustrojili, jak kterému se usmyslilo. V Hradci Jindřichově r. 1573 dali blázna dvorního Světáčka v šat celý zelený. Koupeno 15 loket zeleného sukna po sedmi groších.²⁾ Kuklu s rolníckami blázen mívá jako drabdy, ale když vycházel po svých potřebách, mohl jíti i v klobouce jako jiný. Rokycanští musili r. 1608 dáti za klobouk blázna páne podkomořího 20 grošů.³⁾ Šašek mívá také kordík, aspoň mu ho v Hradci Jindřichově kupovali.⁴⁾

Šat opovržených.

Znamení židovské; kolečko; židé jako semani; židovský obdlouhý šat; židovky po modě; chodci; cikáni; kat; prázdne ženy.

Židé se nosili jako jiní lidé městští. Byla sice i u nás jako jinde snaha přinutiti žida ke zvláštnímu kroji, ale ta snaha přestávala druhdy jen na jediném kuse šatném, buď na špičatém klobouce, nebo na kukle a na plášti; při židovkách na šlojících se zlatými a širokými kraji.

Židovské kukly špičaté připomínají se u nás naposled r. 1515.⁵⁾ Oznamuje se totiž, který žid bude popaden bez kukly a pláště, že zaplatí dva groše pokuty. Od té doby zpovolna zapomínali židé na kuklici — r. 1526 vítalo Ferdinanda I. v Praze 600 osob židovských v „zlatých, drabých oděvích“⁶⁾ — až r. 1551 vlněle vydáno do všeho krá-

¹⁾ Tischer. Účty hrad. str. 16.

²⁾ Tamže.

³⁾ Účty rokyc. v arch. zem.

⁴⁾ Účty Tischerovy.

⁵⁾ Kn. arch. praž. č. 994. 86. 2.

⁶⁾ Dr. Rezek. Zvol. Ferdin. 115.

lovství 400 mandátů, aby židé na šatech „na svrchní sukni nenkryté“ nosili znamením „okrouhlý kroužek“ ze žlutého sukna, a to na levém prse.¹⁾ Důvod hanlivého znaku židovského položil král ten, že židé lichvaří, zlých skutků k zlehčení víry se dopouštějí, „což na větším díle z toho pochází, že v oděvu od křesťanů žádným zvláštním znamením k rozeznání oddělení nejsou“. Na silnici nemusel žid kolečko mít; jen když vešel do města.

Kolečka se žid rád zbavoval. V Plzni byla pro to r. 1554 tuhá bitva. Svědek jeden vypravuje: „Žid Lazar z Prahy tancoval u Zlatníkovy, já nevěděl, aby byl žid, že tancoval bez znamení a v nohavicích a v kabátě bez pláštíku, také jsem jemu poctivost činil, jakoby nějaký dobrý člověk byl, až potom, když ho trhli, teprv som znamení při židu uhlídal.“²⁾

Zbraň nositi nebylo židům dovoleno; ale r. 1600 do vsi Chrástán přijeli židé a „já sem mněl, že sou ti židé zemani, tak byli pěkně přistrojeni pod peyřím“,³⁾ a o impressoru židovském Samuelovi je r. 1610 v pražské knize soudní svědectví, že přijížděl na koni, rapír po boku míval, též ručnici, nic jináče než jako křesťan.⁴⁾

Na obrazech vidíme, že židé mužští, zvláště starší, mají náchylnost k šatům obdlouhým, zvláště k pláštům s kápi, jakož svědčí Paprockého Diadoch. O pražských židech dí zpráva r. 1604 dosti všeobecně, že chodí „v čepcích a v baretlech“ a že mají visuté rukávy.⁵⁾

Ženské, židovky šly asi vesměs spíše s modou. Žalujeť r. 1570 žid Izrahel Šalamounový, že jsou se mu dobyli zloději do světnice skrze kamna, a že vzali kromě jiných věcí dceři jeho „kožíšek spratky podšitý, černý, krátký, zlatý čepce a klobouk, jako je nyníčko nesou“.⁶⁾ Měla tedy židovka nejnovější modu.

Chodcové a žebraři oblékali se šaty záplatovanými a zlými. V instrukci Hanuše ze Švorcperku r. 1538 jest chodec s obvázanou nohou a plášť jeho líčí spisovatel: „Sedí chodec, má sukni zedranou, z rozličných fleků v hromadu splácanou; plášť chodcovský všivý“.

Chodci jonáci na lesích bývali švarnější! Rádi oblibovali barvy velmi světlé a někdy zmohli se i na uniformy. V chebské kronice z r. 1560 namalováno sedm oběšených lotřůků, a všickni jsou v černých kalhotech a v červených sukničkách.⁷⁾

Obraz cikánův známe od Václava Olomúckého⁸⁾ z počátku XVI. věku. Cikán je dosti švihácký člověk. Má modní klobouk špičatý, kabát vyvlačovaný, plášť řasný, boty ohrnovací. Za zbraň má hrubou hůl. Cikánka má u sukně přešíroké rukávy, na hlavě plachtu jako turban zavitou. Cikáně je nahé.

¹⁾ Arch. c. k. místodrž. Missiv. č. 50. 84.

²⁾ Arch. mus. Listiny plzeň.

³⁾ Arch. praž. č. 1062. 484.

⁴⁾ Tamže č. 1067. 369.

⁵⁾ Tamže č. 1064. 368.

⁶⁾ Tamže č. 1050. 22.

⁷⁾ Engelhart. Egrische Chron. Rukop. fol. 59.

⁸⁾ Vydal obrasy ty Max Lehrs (Kupferstiche die Wenzel von Olmütz) obr. 4. a 5.

Čís. 368.
„Výklad na čtení“
r. 1542. Unív. knih.

Šat katův nebyl zvláštní, ale i v XVI. věku byl modou i barvou velmi bujný, aniž v tom byla stejnost. Na miniaturách „Života Svatých na poušti“ (r. 1526) jsou kati všech lidí nejstrakatější. Jeden má zelené kalhoty, kabátce krátký popásaný červený. Roku 1560 vidíme kata na obraze žlutého s bílými pruhy.¹⁾ Později — r. 1586 — dovidáme se, že nějakého člověka měli „za sedláka“ — a on kat byl.²⁾ Nechodil tedy kat pořád ve zvláštním šatě červeném, jakž se zhusta tvrdívá. Ani při krvavé práci nebyl červeně oděn. Na obraze i šedivý kat stíná lidi.³⁾

Na přiloženém obr. č. 368. jest katan, jehož kabát má velmi bujné rozstříhané a vykrajované bohy. I krátké rukávy kabátce toho jsou neobyčejně vystřihované. Ostatek — kalhot, punčochy, klobouk — vše je, jako obyčejný člověk nosíval.

O zvláštním kroji prázdných ženek v XVI. století u nás se nemluví. S těch žlutých šlojfiř, k nimž byly připuzeny v XV. století, dlením doby sešlo; prázdné ženky strojíly se jako jiné ctné osoby, jenže snad nádherněji a rozpustileji. Zlobí se Lomnický⁴⁾ na to, že mnohou nelze rozesnať od urozené paní. „Mnohá ta šlundra se pěkně ušifuje, uhladí, přistrojí, že řekl by někdo, že je paní korunhevná“. Z jiných semí jsou správy, že byly lehké osoby i v tom věku nuceny k zvláštnímu znamení. Leckde kázáno, aby zelený pruh měly na šlojfiři, ve Švýcarech jim nařizovali červené čepice; v Dánsku čepice půl červené, půl černé; v Lipětu žluté pláštěky s modrými šňárami.⁵⁾ Sotva poslechly.

Šat do hrobu.

Kněz; urozenec; čekel k smrti, kořile do hrobu, hasuka; zakývání v sukno; mnišské hápa.

Na konci budíž opět vzpomenuť šatu umřelého.

Kněz kladen býval do rakve v sukni své nebo v ornátě. V knize kostelníká sv. Mikuláše na Starém městě zapsáno r. 1553 o jednom ornátě aksamitovém, hladkém, že „v něm pochován dobré paměti pan mistr Jan

¹⁾ Egrische Chron. 57.

²⁾ Kn. arch. praž. č. 1054. 108.

³⁾ Rakop. Ralszbuch v mus.

⁴⁾ Kupidov. Střela. Loma. 1590.

⁵⁾ Schreiber. Die gute alte Zeit. 468.

Kolínský, farář zdejší¹⁾; o jiném „damaškovém hřebíčkovém ornátě“ stojí psáno, že v něm pochován farář kojetický Mikuláš.²⁾

Urození lidé oblékáni bývali leckdy v ten šat, v němž chodívali, tedy tak, jak po ten čas vidíme na tabulích náhrobných. Mrtvé tělo Petra Voka z Rožmberka bylo oděno dle zápisků syna Jana Mayera, městského rychtáře třeboňského, do šatův chodících aksamitových černých, do punčoch hedbávných a do kordovanských stěvičkův obuto; paláš poslacený k boku připjat; kromě toho ještě v plášť chodící, černý duplidykový pán oděn a klobouk mu na hlavu postaven způsobem vlaským.³⁾ Znaky rytířské věšeny pak v kostele na hrobku nebožcovu; vímeť, že r. 1600 v Smolnici ve vsi ukradli nějakí lupiči „bemelín, kterýž nad hrobem nebožtíka pána ze Šelnberka byl, i vostrahy, tulích a kord.“⁴⁾

Nápodobně i mnohý městský člověk byl do hrobu oděn v tom šatě, ve kterémž chodíval. I roušky a jiná honosná „příprava“ dávána paním do hrobu.⁵⁾ To by tedy nebyly umrlčí šaty zvláštní.

Ale přemnohý člověk uchystal si dávno před svou smrtí zvláštní šat do hrobu, a tím byl nejprve „čechel k smrti“. Tedy rubáš jakýs košilový. Na příklad Ondřej Husák připraviv si čechel k smrti poručil, aby „mu jej švadlil okolo hrdla dvakrát prošíla.“⁶⁾ Někdy se zove „čechel k smrti“ přímo košilí. V účtech kaňkovských r. 1524 jest započtena „košile do hrobu“ za sedm grošů. Ve svrčcích Floriana Pretlíka, pražského měšťana, našli jsme r. 1583 i „košili dětinskou k smrti.“⁷⁾

Druhý šat k smrti byla „hasuka“. Ta byla po předu otevřena, slula též sukně. Čteme v knize mělnické r. 1582, že pan Posádovej dal dělati Lidešce „sukni bílou, barchanovou k smrti, jinak hasuku.“⁸⁾ V Berouně jsme r. 1567 našli harasovou hasuku černou k smrti v gardorobě živoucího člověka už napřed uchystanou.⁹⁾ V Praze koupili jakémusi mládenci Damianovi r. 1580 deset loket harasu, aby mu krejčí udělal k smrti hasuku a punčochy.¹⁰⁾ Kupce Jana Nettera z Glauchova v Praze pochovali r. 1576 v sukni s patnácti loket fofřatu ušité; ¹¹⁾ začátkem věku XVII. jinému pořízena sukně k smrti „s nemandlovaného černého plátna“; od šití té sukně dáno šest grošů bílých.¹²⁾

Některý člověk zahalen do obou kusů jmenovaných, do čechle i do hasuky. Také na příklad pochovalo r. 1620 zádušní sv. Martina mládence školního v košili za 50 grošů koupené a v hasuce, ušité se sedmi loket plátna černého za 1 kopa grošů, což jest do hrobu šat dosti drahý.¹³⁾

¹⁾ Kn. kostel. z r. 1497 v arch. praž. fol. 60.

²⁾ Č. Č. Mus. 1868. 368.

³⁾ Kronika Mikšovičova. Opis přejal mi pan archivář Mera v Lounech.

⁴⁾ Kn. arch. praž. č. 1065. 148. R. 1591.

⁵⁾ Tamže č. 1120. 15.

⁶⁾ Tamže č. 1178. 289.

⁷⁾ Kn. arch. měln. č. 22. 85.

⁸⁾ Kn. berounská r. 1567.

⁹⁾ Arch. praž. č. 1046. 187.

¹⁰⁾ Tamže č. 1059. 261.

¹¹⁾ Tamže č. 1068. 83.

¹²⁾ Kniha zádušní sv. Martina v Praze.

Těž tak jako chudý student i bohatá paní Anna Laminari v Praze r. 1613 dostala se do truhly v rubáši a v hazuce. Ovšem k tomu přidána i rouška.¹⁾

Budiž zmíněno, že umrlčí hazuka je za mistrovský kus krejčím pražským poručena řádem Karla VI. r. 1735!

Některého člověka po smrti v umrlčí šat docela zašili, ať se ten šat zval, jak se zval. Na příklad r. 1578 čteme o jednom pražském muži, že „byl již zašitý do košile a sukně, jak již do hrobu kladou, a barvíři (lazebníci, chirurgové) prořezali košili a ten harzkap, a ohledali jeho ránu“. Jiný svědek o témž muži mrtvém vysvětluje: „Byl všitý v sukno, barvíř rozřezal to sukno.“²⁾ Ondřej Vyšata, krejčí pražský r. 1576 vypravuje v soudě: „Bejval sem v službách při páních stavu panského a rytířského a po smrti jich sem je zašívával, také stavu městského drahně osob.“³⁾ V Praze připomíná se r. 1625 žena, jménem Smělá, která službu mrtvým prokazovala.⁴⁾ Že taková těla zašitá i bez rakeve do hrobu kladena, toho jsou doklady z Němce;⁵⁾ u nás kdo mohl jen poněkud, koupil rakev; v Praze chudina, zvláště na Františku a jinde při březích Vltaviny leckdy hodila svého mrtvého do vody, jakož jsme o tom v jiné knize doklady snesli. Nejstarší zpráva o tom, že tělo bylo ošito suknem, našli jsme r. 1473 v Kutné Hoře.⁶⁾

Ani ještě v XVII. věku nezahynul zvyk, že se dávali někteří ze zbožného úmyslu pochovati v mnišské sukni. Takž vypravuje se o Ruswormovi, jenž r. 1605 stát byl na pražské radnici „pro velezradu“. Po celý den vyleželo tělo na mazhauze v radním domě oděno jsouc „cappa capucinatorum“; a v téže kapucinské kápi pochováno jest potom v chrámě Panny Marie Sněžné.⁷⁾ I jezuité rádi poslouchali, když někdo, na kom jim ovšem záleželo, přál si býti pochován v jich šatě, v němž právě chodili a po němž byli známi. Roku 1575 prosil o tu čest jakýs medicus císařský; poslali mu tedy „vestem religiosam“ a pochovali pak nebožce u sebe v kostele.⁸⁾

¹⁾ Arch. praž. č. 1068. 228.

²⁾ Tamže č. 1051. 148.

³⁾ Tamže č. 1058. 201.

⁴⁾ V zádušní knize sv. Martina.

⁵⁾ Scheible. Die gute alte Zeit. 899.

⁶⁾ Arch. zem. Opisy z Hory.

⁷⁾ Univ. oeconom. č. 14. 442.

⁸⁾ Rukcp. univ. knih. I. A. 1. str. 191.

OBSAH.

	Strana
Vstup	9
Moda 9; Čechové se opíčí 10; český кроj 11; кроj poctivý, dlouhý 12; evropské mody 13; české kroje v cizině 14; cizí kroje u nás 15; cizí krejčí 16; móda loudavá 18; bytedlnost, drahota šatů 18; garde-roby 19; rozdíl stavovské co do šatu 20; přepych 23; princip národohospodářský 24; sněmovní rozkazy 25.	
Kroj a šaty chodící v XV. věku. I. Část přehledná	26
1. Ráz přechodní doby	26
Bujné mody 26; kabát, šat popáslí 28; móda knoflíků 30; zvonce a rolůčky 30; nohavice dvojí barvy 32; zobaté střevíce, nosy 34; kukla 36; kápě 37; hlava a brada mužů 38; šat ženský 43; ženská sukně, prsy 43; vlečka 44; pachy 45; blány 45; účes ženský 46; čepení 47; čepce rohatý 48; páteříčky, obáňky 49.	
2. Doba husitská	50
Husité proti nádhře 50; reakce proti rozpustilým modám, mužská sukně 51; šubí 52; boty 54; nohavice, kukla 55; čepice, klobouk 56; vlasy 56; Táboři nepřátelé vousů 57; pláště ženské 64; roušky 64; perlovce 65; pásy 65; šeré barvy znak doby 66.	
3. Reakce do konce XV. století	68
Po vojné bujnost 68; vzory cizí 69; kabát štukovaný 69; zobáky obžily 70; dřevé čepce 71; kápě 71; miparti 71; šat poctivý 73; vlečky 74; prsníky 77; páteře 77; čepce a podvijeky 80; rohy a chomouty 81.	
4. Kroj lidu	86
Lid konservativní 86; кроj slovenský původní 86; nynější lidové kroje složenina rozličných dob 87; čepice, klobouky selské 87; brada, vlasy 90; šat selský celkem 90; nohavice 90; kabát, sukně, kytle 90; škorňe 91; rubáš 92; oplečí 93; rukávce 93; kasanice, šorce 94; roušky a šatky 95; čepce 96; košilky 97; vlčky a strakatina 97; škrpály, dřeváky, krabatiny 97.	
II. Část sevrubná	99
1. Ženská hlava	99
Lícidla 99; nepravé zuby a vlasy 100; náčelníky 101; věnce 101; perlovce 101; korunky 102; uši 102. Tlusté rouchy 104; loubky, záhubí, šlojře 104; samokrutníky 106; paučníky 106; klobouky 107; čepce 107; zrcadla 110.	

	Strana
2. Z kterých látek pořizován v XV. století šat	110
Sukno 110; lindyše 111; hedbáví 111; samety 118; plátno, kmenty 114; baraban 116.	
<i>Abecední pořad látek</i>	115
3. Ženská sukně a kabát	117
Podoba ženské sukně, spodnička a spinadla 117; kolik látky na sukni 117; premování 118; jaké sukně do polou věku, jich cena 119; barvy jejich 119; sukně od polou století 120; barvy 121; ceny 121; rukávy 122; rukávce 123; náprsník 125; kabátec 125; pachy 126.	
4. Mužská hlava	126
Klizení vlasů 126; brada 128; klobouk a kloboučníci 128; čepice a kukly 130; skleně oči 133.	
5. Mužská sukně a kabát	134
Sukně oděvací a choděcí 134; hazuky 137; kaftany 137; látky, kožešina a barvy sukni 141; ceny 143; kabát štukovaný, šachovaný 144; zvířecí 145; kabátníci 145; kabát s náprsníkem 146; provlačovaný 146.	
6. Plášť a kožichy obojího pohlaví	147
Boj mezi pláštěm a sukni 147; blány a klogy 147; plášť paní, panen, mantlík 147; ceny plášťů 150; jich barva 151; látka 152; kožich a čuba 152; kožešiny a kožichy v českých inventářích 154; jich ráz a ceny 156; kožich ložnicí 158.	
7. Nohavice a obuv	159
Nohavice v celku 159; krytí 159; nohavice punčochem, obuvi 160; barva nohavic 160; lidé bez nich 161; škorně špičaté, zobáky, jich délka, barva 161; široká obuv 168; střevíce a bota 163; kordovanky 165; cena obuvi 166.	
8. Vinutí a drobný šat	166
Košile 167; lidé bez koší 168; rubáš a čechel 169; obojek, fěrtoch, kasanka, pásnice 171; šátek na nos, prádlo práti nebo tepati 172.	
9. Drobná stráž a klénoty	172
Pásky 172; pasíři 174; přepych v pásech, způsob pásů 175; tašvice mužské 175; nožnice 175; po hoku zbraň 176; kord, kortuláč, tesák, tylec, meč 177; páteře a nožnice ženské, jablíčka vonná, okruhle 177; tobolky a měsce 179; prsteny 181; náramky 183; pektorály a jiná ozdoba na hrdlo 183; náušnice, modlitby 184; rukavice a ohánky 185; hál 186; slunečník 186.	
Kroje rozmanitých stavů. Šat královský	188
Typické figury, královský šat obřadní a obyčejný, Vladislav 189; Ladislav Pohrobek, Jiří 190; korunovační klénoty a roucho 190.	
Šat kněžský	191
1. Šat kněžský mimo chrám	191
Pláš 191; brada 192; Hus 193; Jeronym 194; sukně 199; škorně 201; kněžské inventáře 202; kněží zákonní a jeptišky 202; bekyně 205; poustevník 207.	
2. Obřadní roucho kněžské	207
Táboří 207; roucho mešní; humeral 209; alba 210; cingulum; štola; manipulus; kasule 211; látky ornátové 214; biret 215; kalich, komže, superpellicium 216; pluvial čili kápě 217; dalmatika 219; liturgické barvy 220; miparti 221.	
3. Roucho vyššího kněžstva	221
Almutium 221; roucho biskupovo 222; dalmatika, infule 222; berla a pásnice na ní, rukavice 223; prsten, pallium, rationale a sandaly 224.	
4. Sluhové chrámoví	225
Šat akademický	225
Rektor universitní, professor 226; mistr, bakalář 227; žáci 228; pedellus 230.	

<i>Šat cechovní</i>	280
Kytlice se znakem řemesla, perkytle, holi, praporce, kutnohorskí havěři 280.	
Zbroj a zbraň. Úvod	283
<i>Zbraň ochranná</i>	284
1. Pokryvka hlavy	284
Lehka, přilbice 284; helm, klobouk železný, kapalin, bacinet, šálfr, šišák 285; klénót 288; čepice 289.	
2. Odění	240
Obojček, brně, pancíř, kruně, plech, kyrys 210; pancířový kabát 242; zadní plech 244; varkoč 246; šorc, poklopec 249; rukávy, rukavice 251; nákolienky 252; plný kyrys 254; Husité 256; vojsko drábů námezdných 258; rytířský pás 260; ostrohy 261.	
3. Štít	266
Puklér, tarče 266; plášť branný, pavéza veliká 267; pavéza litevská, kotrkál 269. Válečné vozy 269.	
<i>Zbraň útočná</i>	271
1. Meč a jeho příbuzenstvo	271
Tesák český 271; meč posečitý, meč dvojruční, šaršoun, rutiník, burdýř, čekán 272; meč křížový, kord, korduláč, tylec, tulich, šavle 274.	
2. Vojenská dřeva, bijáky, střelba	276
Kopí, oštěp, sudlice 276; sudlice špičatá, partisana, sudlice s ušima, obosečnice, kopí s hákem, halapartna nebo sekýřice 277; kosiny, kosíře, podávky 279; cep, palcát, mlat, kladivo 279; samostřil a kuše 280; píšťaly 282; hákovnice 283.	
3. Praporec, korouhev	283
Praporec formy, církevní korouhev 283; prapor válečný husitský, křížácký 284; barvy na praporci 285.	
4. Úbor ke kolbám a k turnaji; nádobí koňské	285
Zápas v košilích, braň zatarasovaná 285; kolčí helm 286; kolčí sedlo, kropíř, pláty na koně, kvintána 287; sedlo a jeho části, náhlavky, udidla 290.	
<i>Šat vdoví a smutkový</i>	291
Šat na vdovské stolici šerý, černý; archivní příklady; vdovy veselé; smutek při pohřbu 291. Nositi smutek po pohřbu 292.	
<i>Šat chudých, dět, patuchy, maskaři a šaškové</i>	292
<i>Šat lidí povržených</i>	295
Zidé 295; kat 296; biřie; lehké ženy 297.	
<i>Šat do hrobu</i>	298
Kroj a šaty chodící v XVI. věku. I. Část přehledná	801
1. Konec krojů středověkých	801
Šat středověký přežilý; vrchol bujnosti krojové 801; reakce v Čechách 802; v cizině 803; hubatá obuv; počestný kroj český, mi-parti 805.	
2. Nová móda do polou XVI. věku	806
Vznik kalhoty, živůtku 806; bilyr, kožešina 809; přemovávání, šat řezaný, vyvlačovaný 810; obuv široká 811; plundry 812; Bratři šat posmourný 814; vousy, vlasy 815.	
3. Mody románské v Čechách	816
Nadiváné šaty 816; partikál 818; přemy 321; vlečka 323; fěrtochy 324; petí, pantaře 826; okružl 827; Čechové se szcizují, zmatek modní koncem věku 830; móda francouzská 834; švédská 834; český šat ctný 836 přepych 342.	

4. Kroj lidový	843
Začátky kroje lidového v XVII. věku 843; historický podklad, rubáš, rukávce, opleť, šatky 844; šněrovačka, životek, klobása pod sukně, letníčky, okružní, fěrtoch, čepce zlaté 846; vrkoče, hazuka, blány, pláště 847; kožichy 848; šňůrování, nohavice 849; kalhoty s punčochem 850; kytile 851; kabáty, kožichy, brucelek, kaftan, čepice, klobouk, šmuk 852; kukla, pař rukavice, košile, horáci, zbraně, cep selský znak český 858.	
5. Barvy a látky k šatům	856
Barvy syté, barva temná čestná, harmonie barev 856; plátno 857; mezulán 857; kůže 858; látky vlněné, bavlněné, míchané 859; hedbávné 860; sukno 862.	
<i>Abecední soupis látek, koží a kožešin</i>	868
<i>II. Část sevrubná</i>	868
1. Hlava ženská	868
Lícidla 368; kosmetické prostředky 370; vlasů barvení, účes paňony a paňí 371; vrkoče 372; tkanice, náčelníky 373; věnce 374; perlovce, bityry 376; zavítí žen, roušky, chrboly 377; čepce 381; karkule 384; čepice 386; husárky 387; klobouky 388; náušky 390; hřeben, zrcadlo 391; bryle, sklenný skřípec lehkých žen 392.	
2. Ženská sukně a svrchní šat	892
Životek 392; punty, pálpunt, putnička 394; suknice s vlečkou, barvy a zdobu sukní 396; ceny sukní, moda strnulá, šněrovačka, pasomany, přýmy 399; kolik látky na sukní, kabátův 402; kolár ženský 403; sukně oděvací, hazuka 405; plášť 408, mandlík 410.	
3. Mužská hlava	413
Vlasy 413; brada, koza 416; čepice 417; husárky 419; karkule, biret 420; jeho zdoba, cena 421; klobouk, zdejší práce, klobouky cizí, vlasek, brunsvické, jich podoba 423; látka, zdoba 425; cena 427; kukla 429; sklenné oči 430.	
4. Mužský kabát	430
Kabát nesamostatný šat 430; kabát plní, župice 431, kabáty vypcpané, modrace 431; kabáty ze všech látek, plátěné i zvířecí 432; řezané, vyvlačované, s puntem 434; naduté, s šůsky 435; knoflíky, spinadla 436; ráz čamarový 437; kabáty pancéřové 438.	
5. Mužské sukně a pláště	439
Oděvačky, sukníčky, kytile, varhánky 439; sukně kupecká, kočovská 440; choděcí, horckop 441; župan, reverenda 442; kaftan 444; dolman 446; zdoba sukní 447; kolár 449; plášť 450; plášť s netopýřem, s křídly, plášť pocestný, pro déšť 451; na smutek, kápě vlasek a španělské 452.	
6. Kožichy obojího pohlaví	454
Blány, šuba 454; kožich 457; baba, kožich šubový 458; srdečník, prasečník, kožichový kolár, šorc, šorpecle 460; horckop 461; reverenda 463; župan, kaftan 464; doloman 465; látky na kožichy 466; barvy, kožešina 468; krejčí a kožešníci 472.	
7. Mužské nohavice	473
Kalhoty 473; femoraly, sedění, plundry 474; pludrksás, kalhoty pytlaté 476; poctivice duté 476; gatě 477; podšívka 478; krytí, kapsy, vyvlačování 479; přýmy, knoflíky, nohavice ze všech látek 480; nohavice zvířecí 481; šmelcované 482; šle, lidé bez kalhot, nohavice ženské 483.	
8. Punčoch a obuv	484
Punčoch mužský, ženský, forma punčochu, vázaný punčoch 484; cizí zboží u nás, české punčochy, látky punčochové 485; barvy 486; povázky, všeliktoraké střeží 487; babský punčoch 490; botky 491; škorňe 492; škorňe rybníkářské, lovecké, rejtharské 494; škarpetle, podkůrky, pantafle 496; kůle 497.	

9. **Vinutí** 497
 Košile nikoli k spaní 497; čechel, župice, rubáč, oplecí, rukávce 498; podoba košil, látka, barva, zdoba 500; košile cizí 501; košil přibývá 502; okružl, tacle 503; polpinadla, zástěry, pásmice 504; fěrtochy honosné 506; facality 507; vyšívání, premované 508; vonné, prauf prádla 509.
10. **Drobná příprava** 510
 Pásky, díla hladkého 510; díla armpantového 511; s maňásky 512; nožnice, váčky 513; růžence 516; růžence s trošty 517; s titěrami, penězi, klíče za pasem 518; mužské khyňky 519; zbraň poboční 520; čekán, bůl, rukavice 521; kujony 522; podšité rukávy 524; oháňky 524; knížky modlitebné 525.
11. **Šperky** 525
 Prsteny 526; sekret, pamětníky 526; ruka v ruku, prsteny k avatbě 527; prsteny skladité 528; zlaté, mosazné, olovené a jiné 529. Podoby prstenů, kameny 530; řezáči 531; ceny drahých kamenů, kameny nepravé, cizí a české 532; pavoukový kámen 533; prsten židovský 534; bojnost prstenů v českých domech 535; prsteny mrtvých, ozdoba rukou 536; hrdla, zápony, tkauice 537; dýchánky 538; peníze s oušky 539; halže 540; řetězy 542; hodinky na hrdlo 544.
- Kroje stavů jednotlivých** 547
- Šat královský** 547
 Schema Sadelerovo 547; německo-španělský kostým Ferdinanda I., španělský úbor jeho nástupcův, Matías po uhersku, Fridrich Falcký po francouzsku 548.
- Úbor kněžský** 549
 Pleš 549; brada 550; sukně, kolár 551; pohoršlivý šat kněžský 551; mniši, jeptišky 553; šat chrámový, luterští, bratři 556; kalíšní oroady bez kříže 557; katolíci 558; roucho mešní 560; biskupské, sluhové chrámoví 568.
- Šat akademický a cechovní** 569
 Reverenda bakalářská, mistrská, kápě 569; birt, střevíc doktorský 570; šat akademiků dle inventárů 571; kápě španělská, vlaská 571; bakaláři školní vyhýbají se reverendě, rektor, jedellus 572; kantor, sukcantor a jejich horekop 573; úbor žáků, mendič, žáci jezuitů 575; zákaz zbraně 576; světlé barvy řemeslníků; fěrtoch jich znamení, cechmistrů při slavnosti, kytle 578; bavění 579.
- Zbroj a zbraň** 581
- Povšechné dojmy** 581
 Gotická zbraň v Čechách 581; renaissance plný kyrys milánský, jeho ráz 582; moda civilní na vojenském úboru, kyrys špičatý 584; železo se odkládá, zbroj na přepych 585; český rytíř a jeho úbor, vojenský dráh, pěl vojsko, jízdné 587; praporečník, uniforma vojenská 589.
- Zbroj ochranná** 595
 Lebka, kapalec, lebka burgundská, peklihaub, morion 595; obojček 597; přední plech, zadní plech, ráz jeho 600; brně čili pancíř, pancířový kabát 601; šorc a locem, rytířský rukáv 602; plechovice, zbroje půl, náholenky, střevíce železné, ostruby 605; pavěza, štíty 608.
- Zbraň útočná** 607
 Meč, jeho proměna, koš, dvojruční meče 607; šarsoun, meč křížový, popravný 608; kord, kordulát, tesák, dyka 610; veruna 611; rapír, koněří, burdyř, štechr 612; šavle, pistule, pantallr 614; kopí, oštěp, sudlice, halapartna 615; sponta 616; partesan, korseka, kdasy, kostny 617; švenápis 618; palcáty, kladiva 620; sekery, cep 621; luk, kuše 622; pušky střeiné 623; toulce 626.

	Strana
1. Praporec	628
Prapor pycha vojenská, jeho vystrojení, vyšívání, malby 628; nápisy, forma, prapor honosný 629; prapor nevěstek, praporečky na troubách, korouhev slavnostní 630.	
2. Úbor ke klání a k turnaji	630
Rytířské hry, kvintána, bra ke kroužku 630; kolba 631; štít, kyrys turnajový, kalhot turnajový, tesáky turnajské 632; dřevce, jeho korunka 633; nádobí koňské, rystuňk vlaský a německý, náhlavek, kavačouny, uzdy 634; udidla, třemeniště, třmeny, sedla 635; koberce na koně, herolsti 636.	
<i>Šat smutkový a vdovi</i>	637
Barva smutku černá, smutek nositi 637; klobouky k smutku, pláště, ženské fuchy, fěrtochy smutkové, průvod pohřební 638; vdova jako jeptiška, vdova jsouc nevěstou 639.	
<i>Šat dětský</i>	639
Košílka, čepička, kožíšek, pásnička 639; děti jako staří o stejném kroji; perlovce, birety, měšce, páteříčky, rukávce, fěrtošky vše dětské 640; šat chlapecký, rapíry dětské, šat na zimu, dalaťanky pacholecí, šat dětský k slavnosti 644.	
<i>Šat lokajský, poštovský, lázeňský a mumrajový</i>	644
Lokaj, poštovský posel, putuch znádherněl 645; larvy, maškati, proměna pohlaví maškaro 646; maškar žákovský, turnajský 647; šašek 648.	
<i>Šat opovržených</i>	648
Znamení židovské 648; kolečko; židé jako zemaní; židovky po modě; chodci, cikáni 649; kat, prázdné ženy 650.	
<i>Šat do hrobu</i>	650
Kněz 650; urozenec, čechel k smrti, košile do hrobu, hazuka 651; zašívání v sukně, mniáské kápě 652.	

REJSTŘÍK.

(Z jmen osobních pojata sem jen důležitější.)

A.

agnusy 538.
akademický štát 225, 569.
aksait 24, 118, 361
alba 210, 560.
almatya 538.
almutium 221.
Alžběta Falcká 339.
ametist 181, 533.
anatomie, t. j. zřezaný štát 312.
angelus perlový 184.
anygl 533.
apotekář 573.
archa 209.
arkabuza 624.
armpant, aurumpant 182, 183, 537.
Arnošt arcibiskup 35.
aroškop na koně 636.
atlas 112, 115, 361.
Augustiniani 204, 554.
Augustin, biskup Sanktuarienský 223.

B.

bacinet 235.
bakalář 227, 571, 572.
baldach 115.
bambásek 368, 473.
banditka 624.
barakan 115.
barbuta 258.
bareti židovský 649.
barchan 115, 359.

barchanáci, barchetníci 115.
barchanka, barchanec 142, 346, 396.
bavlna 106, 359, 360.
barvy 66, 121, 141, 355; díká 121; li-
turgická 220, nová 119.
Batory Václav 435, 477.
bekyně 205.
bělizon 20, 496.
Benediktini 203.
beranice 352.
berla 223.
beryl 533.
bezoar (kámen) 538.
biják 276, 279.
biparti 33.
bíret, biretus, biretum 85, 109, 131,
215, 228, 309, 325, 375, 387, 420,
doktorský 570, rohatý 555, quadrat
216.
biřic 33, 297.
biskup mladátek 293.
Blá paní 319.
blány 45, 64, 97, 147, 347, 454; z braku
151; dchoťové 151.
blech 159.
bombardae 77.
bomesin 115.
Bosáci 205.
boursa 115, 360.
boty 54, 162, 253; s koleny 493; buoty
s pláští 55; rejtharské 494; rybníkář-
ské 494; voskované 493; botky 491.
brada, bradka 38, 39, 56, 62, 90, 315,
415, Husova 193, kučel 192, 550,
koží 330.

bradáci 192.
bradýř 22.
braquette 249.
Bratři čeští 68, 314, 439, jejich kněží 550.
brejle 133.
Brikol zvonář 492.
brně 240, 601.
brněnice 241.
brněř 242.
brokat 112, 116, 361.
brokatelly 115.
broumek 363.
bruclek 352, 460.
Brus Antonín 550.
brustplech 460.
brykyš 115.
břicho vlaské 318.
Budovec 631.
bugran 115.
hurdýř 177, 272, 608, 612.
buršet 364.
buzdykán 620.
Bydžovský z Florentina Marek 570.

C.

calamistrum 101, 126.
camelot 115.
cappa 217.
cassatum 294, 647.
casula 217.
cechovní šat 280; cechmistrovský 577.
cendal 116.
cendelin 116, 361.
cendrdat 361.
cep 278, 353, 621.
cepník 278.
cetky 378.
cicurálky 518.
cifrování 87.
ciblička 509.
cikáni 649.
cingulum 211, 560.
cínový kamínek 583.
Cisterciáci 192, 203.
citrýn 182, 533.
clipeus 218.
cop 90, 101.
crackowes 84.
crinale 47, 103.
cukr 181.
cucullata casula 217.
cvilink 116, 360.

Č.

čapraka 636.
čaprata 400.

čechel 98, 96, 169, 170, 285, 298; čechlík 48, 172, 498, k smrti 651.
čekan 272, 521; arádný 521.
čelouk 378.
čepec 19, 48, 71, 80, 81, 96, 107, 138; čepeček 108; český 15, 107; děravý 71; chomoutový 27; kytajkový 109; paldekynový 64; rohatý 48; se štítem 108; stříbrný 346; zlatý 346.
čepení 47.
čepice 56, 87, 96, 180, 239, 386, 417; čepka 85; česká 15; liščí 20; mužská děravá 130; dětská 639.
čepička dětská 639.
z Černčic Mikeš rytíř 587.
ceřidlo 101.
české klobouky 422; kroje 305; kukle 14; nože 16; česká rodina 52, 337; české rukavice 528; ženy 348.
čikoš 428.
činovaté plátno 114; činovatina 116, 364.
čizmy 495.
čuba 309.

D.

dalaman 332, 446, 465; dalamánek pacholečí 644.
dalmatika 219, 564; biskupská 222
damašek 20, 112, 116, 361.
damin 360.
darda 593.
dek 287.
dekoltování 43.
děravý čepec 71.
desátník 621.
desseiny 219.
deštník 186.
dětský šat 292, 639.
diamant 181, 531.
Dikast administrátor 557.
disalceati 206.
dívka služebná 22.
Dobřenští z Dobřenic 335; Jana staršího dětí 642; z Dobřenic Magdalena 409.
doktor 22, 227.
doloman vis dalaman.
Dominikáni 204.
doublet 181.
dráb námezdní 258.
drabantí 591.
drdol 82.
dřevo vojenská 276.
dřevák 97, 163.
dřevo ke klání 287, 633
dudák 91.

duplat kámen 584.
 dukát ohnutý 539; s ouškem 539; okolo
 ruky 587.
 dýchánky 588.
 dýka 22, 274, 520, 611.

E.

elentová kost (los) 535.
 email 183.

F.

facalit, fečánek, facounek 172, 377, 427,
 507, 508; vyšlvaný 508; s krajky 508;
 tištěný 508.
 fafrnochy 289.
 fachy 409; smutkové 639.
 Falcký Fridrich 548.
 falchion 275.
 famfir 12.
 fanderštat 116.
 farát 68.
 farkáš 635.
 federhonz 597.
 fedrpuš 428.
 fešlík 48.
 felba 864.
 femoraly 474.
 Ferdinand I. 414, 547, 637.
 Ferdinand II. 548.
 Ferdinand arcikníže 532, 631, 632, 633.
 fermez 568.
 fértoch, fértoch 19, 171, 824, 846, 504;
 fértošek 23; formanský 578; s mřeží
 507; k smutku 507, 638.
 feřtat 116, 360.
 feřtarka 396.
 Fikarová Mandalena 532.
 Filip Sidonský, biskup busitský 802.
 filozel 361.
 firet 360.
 firnis 99.
 flanderka 896, 447.
 flek 282.
 fletsche 274.
 flinta 625.
 flok 364.
 flokové sukno 116.
 floret 112, 360.
 forcher 524.
 formánek 440; formanský fértoch 578.
 Františkáni 203, 214, 554; Františkánky
 203.
 frazy 124.
 frencle 114, 400, 437.
 frňousy 13, 38, 39, 128, 315, 415.

frýdl meč 609.
 frýžky 125.
 fulfas 81, 108.

G.

galibot 478.
 gamaely 535.
 gardercba 19.
 garety 28.
 gatě uberské 477.
 genetová kotešina 365.
 Gotsmanius professor 535, 572.
 granát 181, 538.
 growgrin 364.

H.

haklík 136, 880, 401, 504; haklice 117,
 409.
 hákovnice (puška) 283, 624.
 hákovnice (Žižkův kropáč) 621.
 halapartna 277, 615.
 halena 51, 53.
 halspant 540.
 halše 504.
 haras 116, 360.
 haraska 346, 396.
 hašplír 231.
 havěť 280, 578.
 bavířské topůrko 580, 596.
 hazuka 45, 137, 347, 405, 440; k smrti
 651.
 hedbávná látka 111.
 hedbávník 106, 107, 377.
 helm 235; kolčí 33, 286, 287, 632.
 helméri 237.
 hennin 82.
 hemelín 595; koňský 636.
 bermelín 468.
 herolt 636.
 hever 282.
 hlava mužská 413; ženská 46, 78, 368
 hodinky na brdlo 544.
 holenky 55, 252.
 holstra 290.
 honění, hra rytířská, 287, 631.
 horáci 353.
 horckop 158, 441, 461, 573.
 houby k vytírání obuvi 496.
 z Hradce Joachim 638, 640; Manda-
 lena 326, 379, 408, 518; Zachariáš 533.
 hřeben 101, 391, 418, 428.
 hál 186, 230, 521; hálka 521.
 z Humburku Šimon, kancléř 536.

humeral 209, 215, 559.
hundskot 365.
Ilus 540, jeho medaile 198.
husárky 383, 387, 419.
Husité 256, 267.
husitská zbraň 281.
hvězda 279.

Ch.

chod oplzlý 302.
chodci (čili žebráci) 619.
chocholy 238.
chomout 82, 290.
Chorinus, professor 572.
chramostejl 20.
chrámový služebník 568.
chrboľ 344.
chrboľka 344, 377.
chůdy 497.

I.

infule 222.

J.

jablko 219; jablíčko stříbrné 177, 178,
518, 538.
jacinť 583.
jáhuové 219.
janičárka 625.
jazyk hadový 184.
jehla k čepení, jehlice 101, 379.
jeptiška 202, 553.
Jeroným 194, 540.
Jezuita 564, 562.
jirchář 359.
Jiří král 12, 40, 190.
Johanna královna 47.
jonáci (lupiči) 649.
joppa 29.

K.

kabát 28, 29, 69, 144, 303, 403; kabátec
9, 90, 125, 352; formanský 433; kmen-
tový 432; kožený či zvířecí 75, 145,
433; s pancířovými štrýchy 242, 601,
popášení 28, 431, provlačovaný 146;
pálmi 431; řasnatý 30; tlustý 91;
s vodou 434; vycpaný či nadívaný
316; zavřený 435; zřezaný 69, 146;
ženský 45, 402.
kabátník 68, 145.

kaftan 73, 137, 138, 332, 352, 444, 464;
ruský 16.
kalhot 306, 473; kalihoty pytlaté 474;
turnajské 632.
kalich 216.
kaloun 437.
kamaže 535.
kameny drahé 530; české, orientské
530; pravé, falešné 530; koťiči oko
(kámen) 533; nezapomínej na mne
525; sirotek 534; šabí kámen 533.
kameníčko 183.
kamfutr 391.
kamcha 116.
kamizola 403.
kanavač, kanevaz 360.
Kaňba z Velešlavina, Jan, professor
519, 542.
kanovníci 221, 567.
kantor 573.
kapalec, kapalín 235, 595.
kápě 36, 72, 217, 564; kapička 219;
biskupská 221; doctorská 569; pod
ornát 215; hyšpanělská, španělská 453,
571; vláská 452; s vlečkou 217.
kapsa 138, 160, 479.
Kapucíni 206, 554.
kardinál 34.
Karel V. 516.
karkule, karkulka 376, 384, 420; aksen-
mitová ženská 25; sítková 309; kněž-
ská 201.
karmazin 24, 25, 361.
karneol 533.
Kartusiani 203.
karyzie 116, 363.
kasanka 94, 171, 346, 504, 506; kasa-
nice 94.
kasule 211, 581.
kat 296, 650.
kavačoun 634.
kašile 210, 560.
kedrle viz okruží.
kentnář 357.
kepenek 14.
khynek 519.
kladivo 279; rejtharské 620.
klání 285, 286, 630.
Klariaky 201.
klénoty 238, 285; korunovační 190.
kliška 282.
klobásy 320, 346.
klobouk 19, 42, 56, 80, 81, 87, 95, 107,
128, 326, 388, 422; bobrový 56, 128;
brunšvický 423; kadeřavý 128; kněž-
ský 552; do lázně 389; letní 424;
moravský 423; ocelivý čili kapalín

- 235, 236; paví 109; plstěný 128; polický 424; sarmatský 333; slamený 87, 128; smutkový 424, 638; vlaský 423; vlasatý 128.
kloboučník 56.
klok, kloček 67, 90, 147, 151, 152, 408, 462.
kmejn, kmayn 111, 143.
kment 114, 116, 357.
kněží, jich šat 549; husitští kněží 191; kališní 557; katoličtí 558; klášterní 192, 202; táborští 191, 207
knír 39, 58.
kníže 20.
knížka modlitební 184, 325.
knoflík 29, 30, 136, 148, 399, 436, 447, 480, 489.
kočovská sukně 440.
kokrhel 82.
kolár 136, 307, 408, 449; kněžský 199, 551; kožichový 460.
kolba 285, 631.
kolečko židovské 649.
kollegiaté 228.
Kollinus 572.
Kolovrat Jan 537; Ludvík 550; Václav 589; Bezručská Beatrix 528, 534, 540, 543.
komže 209, 216, 566.
končit 177, 612.
konvrší 203.
koňský úbor 634.
kopi 276, 615; s hákem 277.
kopulník 276.
Korálek alchymista 375, 411, 533, 636, 540.
korták 176.
kord 90, 176, 177, 274, 610.
kordovan 164, 166, 359.
kordovanky 164, 166.
korduláč 176, 274, 610.
kordulat 365.
kordulka 345.
korouhev 233.
korporál 216.
korseka 617.
kortukal 318.
korunka 102, 123, 375.
korunka (na dřevci) 633.
korunovační šat 191.
kosina 278.
kosíř 278, 618.
kosmetické recepty 370.
kostna 617.
koš mečový 274.
košile 93, 98, 166, 170, 171, 497; brněná 241; dětská 659; nídrlandská 501;
s perlami 501; uberáká 501; vykládaná 501; vyšívaná 501; k zápasu 285.
kotel prací 172, 509.
kotrkál 289.
koule, jako rouchy suší 105; koule sklená 509.
koumar 116, 365.
kozlovice 482.
kožešina 13, 141, 310.
kožich, kožíšek 45, 53, 67, 91, 97, 152, 230, 309, 348, 352, 454, 457; kožich baba 458; heráňčí 154; dětský 639, 644; franský 16; jehení 154; pod kabát 463; lisí 156; medvědí 13; otáhlý, řasný 309; prsní 153; šerlinkový 156; šuhový 468; vlčí 156; zaječí 157.
krabatina 98.
kraboška 235.
krájené šaty 69.
krajky 504.
králová 47, 339.
královský šat 188, 547.
kramlík 494.
krebs 249.
krejzl viz okružl.
krinolina 318.
křídla pláště 148, 409, 451.
křížek 183, 638.
kropíř 237.
kroužek svatební 528.
ke kroužku hra 630.
krpce 163.
krumplování 25.
krunér 240, 241, 600.
krytí 33, 159, 302, 479.
krzno 46.
ksás 474; vlaský 477.
kšátice šakovská 229.
kujony 522.
kuklice 206, 228, 428; bakalářská 227; kukla, kuklička 36, 37, 38, 55, 130, 131, 353, 386, 428; kukla bez cípu 21; šnorovaná 135; kuželská 201.
kuniny 20, 468.
kupecká sukně 440; paní kupcová 339.
kúsa 617.
kuše 280, 622, 623.
kúše 358.
kvadrát 216, 564.
kvintána 237, 630.
kyřinka 363.
kyrys 240, 243; plný 254, 258, 600; k turnaji 632.
kyta, kytká perí 373.
kytle 90, 94, 137, 145, 351, 439; kytlice 137, 230, 351; tovaryšská 577.

L.

labarum 288.
 lac pancéřový 602.
 Ladislav král 109, 153, 290, 291, 293.
 laiblík 345.
 laucknecht 495, 587.
 larvy 646.
 larebnice 93.
 lázeňský šat 293, 645.
 leb, lebka 234, 595.
 Lehmann Kašpar, řezáč skla 531.
 lenýř 438.
 letníček 375.
 Libušin groš 18.
 lícídló 99, 868.
 lidový kroj 86, 343.
 ligulae 224.
 lílík 46.
 lindýs 111, 116; český 111, 363.
 listae aureae 220.
 literáti 452; prachatičtí 338.
 ze Lkouše Ludvík Lorecký 643.
 z Lobkovic Mikuláš 453, 479.
 lokaj 22, 305, 644.
 loktuše, loktuška 94, 349, 377, 380.
 z Lokšan Kateřina 545.
 Lomnický Šimon 328, 605.
 lorica 240, 241.
 loubek 104.
 lubenice 240.
 luk 287, 622; přední, zadní 290.
 lukaři 290.

M.

macula 240.
 malachyt 533.
 mandl strojný 172, 509.
 manipulus 211, 561.
 mantlík, mandel, mantel 19, 147, 172, 324, 317, 410.
 Martinic 334, Jaroslav Bořita 336.
 masopust 640.
 maškary 293, 294.
 Matiaš král 516, 548, 549, 593, 628, 630, 634.
 matička (ručnice) 624.
 matrace 431.
 Maximilian II. 548, 688.
 meč 176, 271; popravný 608; posečivý 272; šermířský 608; s terčem 177.
 medye 389.
 mejlí dubové 529.
 mendík 575.
 merhování 82, 33.
 merk na prstě 526.
 měchýř 138, 615.
 měsíc 179; mužský 519; měsíček 176.

mezolán, mezulán 357.
 Mikulášenci 328.
 Militká Kateřina 462.
 ministrant 568.
 Minorité 205.
 Münsterberský Karel 540.
 miparti 27, 33, 72, 221, 230.
 mistr 227.
 mitlink 365.
 mitra 222, 668.
 z Mitrovic Adam Vratislav 586.
 mlát 279.
 muich 88, 553, 549.
 moda 9, 86; brunávičká 333; burgundská 69; evropská 18; francouzská 334; romanská 316, 330; švédská 334; vlaská 10.
 moderace 243, 431.
 mochejr 24, 360, 361.
 mochejrka 396.
 monstrance 209.
 morion 595.
 mozelan 357.
 muffy 524.
 mumraj 646.
 mundštuk (na koně) 643.
 mušket 624.
 mušketyř 594.
 myslivec 37.
 myška 521; k pavěze 267, 604.

N.

nábedrník 251, 604.
 náčelník 101, 290 373, 377; náčelek 373.
 nádobí koňské 289.
 náblavek 290, 634.
 náhlenky 252, 605.
 nákolanky, nákolník 252, 605.
 náprsník 243, 290, 394, 484.
 náramok 181, 183; zbrojový 251.
 náušnice 184, 390; náušníky 390; náušky 102.
 návěšek 541.
 nebasa 191.
 necky 172.
 nevěsta slezská 456.
 nevěstka 650.
 nohavice mužské 27, 32, 55, 90, 159, 160, 349, 473; s barvami 480; spodní 316; tkané 481; vlaské 161; ženské 161, 483.
 norbertiče 440.
 nos (obuv) 34, 161, 303; křivý 36.
 novicové 206.
 novinář (švec) 145, 165, 496.
 načnice 49, 175, 179, 513; švadlinské 513.

O.

obálka 378.
oblouk 386.
obojek 240, 327, 403; obojček 210;
 obojček psíka 32; přestý 328; že-
 lezny 597.
obovečnice 277.
obruč hrdečná 540.
obuv 161, 163; dlouhá 55, 163; hubatá
 311; letní 163; nízká 163; zimní 163.
obvinatka 388.
ocas viz vlečka.
oči sklené 430.
odění 240.
oděv francouzský 10.
oděvačka 405, 439.
obaňka 49, 185, 524.
okasnice 94.
okružle 177.
okruží 326, 327, 328, 346, 503.
onuce 161, 166.
opál 533.
opánky 163.
opičení 9.
oplečí, opléček, oplecko 93, 123, 344, 498.
orarium 211.
ormesin 112, 361.
ornát 209, 211, 298, 561; do hrobu 650;
 bez kříže 214; podobojí 557.
orech 282.
ostroha, ostruha 261, 606; ostrohy slo-
 vanské 265; uberské 265.
ostěp, ostěpec 276, 615.
otáhlice 396.
z Ottersdorfu Sixt Theodosius 517, 536.

P.

pac (peníz) 183.
pačesy 413.
pachy, parukávy 45, 126, 185.
paj 116, 363.
palas 181.
palcát 279, 620, 621.
paldekyn 108, 115,
 Palaeolog 332.
palestra 622.
paličky na pletení 101.
palla 216; gallica 28.
palliolum puerile 51.
pallium 224, 568.
pamětník 528.
pancíř panzerium 240, 601; brněný 241.
pancířníci 242.
pancířový šnyt 438; štrych 438.
pauchart (láika) 366.
pauzy 101.

panoš 20, 21, 591.
pantafle (pantofle) 35, 164, 326, 496;
 doktorská 570.
pantalír 615.
páradlo 428.
parchan 115.
partisana, partesana 277, 617.
partykál 318, 321, 346, 640.
paruka 42.
parura 210.
pás 44, 65, 68, 96, 172, 307, 324, 426,
 510; dětský 644; hladký 510; chlupatý
 179; kněžský 200; s maňásky 512;
 mužský 90, 172, 173, 519; náčelný 101;
 ormpantový 511; s puklami žen-
 ský 179; všední 178; rytířský 260.
pasír 174.
páska 102.
pásnice, pásníčka, pásmice 171, 223,
 504, 508, 639.
pasoman 25, 114, 129, 388, 426, 437.
páter, páteríček 49, 65, 77, 179, 180,
 513, 537; dětský 640; akátějnový 49;
 mužský 516.
patnochy 35.
patuchy (badtnch) 293, 645.
paučník 48, 106, 366, 376.
z Paumberka Ornius Matias 639.
pavěra 266, 268, 606; litovská 269;
 malá 269.
pavoukový kámen 533.
pazourky rysové 542.
pectoreale 183, 224.
pedellus 230, 572.
pedum 223.
pejtlíři 522.
peklaub 595.
pendelínky 569.
peníz 184.
pentlik 48, 72, 102, 103; korunný 373.
perkytle 145, 230; perkytláky 579.
perla 123, 181.
perlice 254.
perlovec 102, 104, 374; dětský 640.
z Pernšýna Kateřina 591; Vratislav 333, 591.
perpetuan 366.
peřice 447.
peří 428.
peřička sklená 428.
Peřina, český hejtman 589.
pihy na tváři 100.
pinta 426.
písař 326.
pistola 624.
pistoleza 614.
píšťaly 282.
pižmo 178.

plaga 210.
 plachetka 43, 79, 377.
 plášť 46, 56, 64, 67, 68, 95, 97, 138, 147, 152, 316, 408, 450; pláštík 68, 150; branný 266; dětský 51; pro dítě 451; kuňšský 202; královský 189; s netopýrem 451; pokosní 553; počestný 451; smutkový 638; svatočtení 152; s tofenicemi 148; k zármutku 452.
 plache 274.
 plát 243.
 plátenice 447.
 platiněří 243.
 plátno 114, 357; pačesné 114; pohanské 152; šemněné 114.
 plavejso 368.
 plec (dýka) 610.
 plech 210, 243; přední 258; zadní 246, 600.
 plech (kožich) 153, 460.
 plechovice 261.
 plena 377.
 pleš 128, 207; kněžská 191, 549.
 plíšek 153, 460.
 plstky 87, 136, 386, 387, 420, 487.
 plundry, plundrbuzny, pludrkas 23, 312, 474.
 pluviál 217.
 poctivice 306, 350, 474; duté 476; šmelcované 482; tažené 476.
 podávky 278.
 podbradí 235.
 podjáhnové 219.
 pochva 177, 290.
 podkolenky 90.
 podkúvky 496.
 podolek 64.
 podpážík 251.
 podpínadlo, podpinky 330, 504.
 podsebití 57.
 podšití 116.
 podvazky, povázky 487.
 podvika 48, 80.
 poklopec 159, 249, 306.
 pokošín 116, 145.
 polští řemeslníci 15.
 pomezín 115, 360.
 ponožky 161.
 popáslí suknička 439.
 popelice 468.
 popruh koňský 290.
 porta 437.
 poštovský posel 645.
 poustevník 38.
 praporec 283; bojovníků husitských 284, 628; válečný 284.
 praporečník 589.
 Praemonstráté 203.
 praetexta 212, 218.

praní 509.
 Pražanka 342.
 Prefat z Vikánova Jiřík 526.
 přemování, přemy 118, 119, 310, 447.
 prasotiny (prasosiny) 634.
 přeska 426, 489.
 přičnice 492, 495.
 přikopytí 484.
 přikrov 239.
 přilbice 234.
 přinocha 177.
 příprava, paráda 50.
 professor 225.
 Prokop Holý 6, 243.
 prošťvanice 240.
 Proxenus ze Sudetu Šimon 527, 528, 543, 544, 571.
 přesečník 460.
 prasek 77, 93, 125, 145, 158.
 prsten 23, 181, 517, 525, 538; armanťový 182; biskupský 224, 568, hrněný 182; kostěný 529; mosazný 529; pro křeč 530; olověný 529; s perlou 535; s ručičkou 527; ruka v ruku 183; skládací 528; šmelcový 530; točený, pletený 530; dílem záponovým 182; 530; železný 529; židovský 534.
 prsy 43, 392.
 přymy 87, 321, 480.
 puklér 266.
 puklice 251.
 púlbak 624.
 púlpunt 394.
 púntochy 161, 306, 474, 484; babské 490; bryslícké 484; české 485; englišské 485; francouzské 484; hovězí 486; kožichové 486; mantuanské 485; mnišské 554; neapolské 485; německé štrymfy 483; nídrlandské 484; pařížské 484; plátěné 485; prislíové 484.
 púnt, púntík 30, 77, 123, 125, 145, 345, 393, 434, 464.
 purificatorium 216.
 purpura 154.
 puškaři 588.
 pušky střelné 623.
 pušy 260.
 putníčka 394, 431, 463.
 pyzmejzl 119.

Q.

quisarme 277.

R.

z Radče Radecký Jiřík 459.
 radlice 429.
 rapír 316, 612, dětinský 644.

- rasat 112.
 rationale 224.
 rejthar 588; rejtharská kuklice 429.
 rektor 226; universitní 572; školní 571.
 Rendl z Aušavy 548.
 reverenda 137, 442, 443, 463, 553; ba-
 kalátská 569.
 roh 48, 82, 83, 84, 85.
 Robáč z Dubé 261.
 rocheta 566.
 rolníčky 30, 31, 32, 211, 219.
 rotunda 203.
 roubík 101.
 roucha, rouška, růšičky 19, 48, 64, 80,
 95, 104, 105, 106, 107, 344, 377, 380.
 roucho domácí 12, 172; smutkové 291;
 stříhové 23.
 z Rožmberka Eva 638; Petr Vok 328,
 329, 419, 428, 544, 651; Vilém 633.
 rubáš, rubáč, 87, 92, 98, 95, 137, 169,
 170, 171, 298, 344, 498.
 rubín 531, 532.
 Rudolf II. císař 415, 538, 548.
 ruka v ruku, prsten 527.
 rukáv 122, 251; perlový 123; podšitý
 524; pytlový 122; rytířský 251, 602;
 vyvlačovany 122.
 rukávce 46, 93, 123, 124, 344, 498;
 dětinské 610; moravské 502.
 rukávek 23.
 rukavice 184, 521, 523; biskupské 223,
 568; brněné 252; šermířské 605;
 vonné 523; zbrojné 251.
 rukávnice 251.
 Rusworm 652.
 rutník 272, 273.
 růženec viz páteř.
 rychtáře cís. podoba 448.
 rystuňk koňský 684.
- Ř.**
- řemdich 620.
 řemeslník 22, 130, 576; vláský 16.
 řetěz, řetězec 188; drobného díla 512,
 543; pancířový 548.
 řezání 310.
 Říčanský Jan Zdeněk 383.
- S.**
- safir, zefir 182, 532.
 sajdak 622.
 salado 235.
 samet 113.
 samit 361.
 samokrutník 106.
 samostřel 280.
 sandaly 224.
 satynka 396.
 Scribonius kněz Jindřich 566.
 sedění 474; kožené 481.
 sedláci 21, 70, 87; kukla jejich 429.
 sedlo 287, 635.
 sekera 621.
 sekret 526, 542.
 sekýřice 277.
 selky 87.
 semis 359.
 senátor 22.
 senior českých bratří Cyrill 557.
 sertum 47, 103.
 Severyn z Kapí Hory Václav 526.
 sirotek kámen 534.
 sítko 389.
 sklenné oči 133.
 sklo 585.
 skopovice 482.
 Slavata 33.
 sluha chrámový 225.
 slunečník 186.
 služby 93.
 smaragd, amarak 181, 532.
 Smiřický na Jestřábi Jan 60; Václav
 638.
 smutkový šat 687.
 snopeček 211.
 sobol 20, 158.
 socha samostřilu 282.
 suchor 279.
 spalník 243.
 spinadlo 95, 148, 396, 447, 540.
 spodníček 102, 123.
 spona, sponka 136, 219.
 sponta 616.
 spratek 366, 471.
 srdečník 460.
 srdíčko 183, 538.
 standartus 284.
 stanka (laiblík) 345.
 stařec český 457.
 steh uberský 501.
 stonhy 261.
 stránice 290.
 ze Stráže Jindřich 41, 58, 250.
 strážný boží hrob 205.
 střelba 276.
 střemeniště 290.
 střen střelný 177.
 střevíčko, střeví, třeví 54, 97, 162, 163,
 487, 668; aksamitové 21; dětinaké
 163; doktorské 570; hubaté 488,
 knočíkové 165; krátké 201; lokajské
 645; s náševky 165; nosaté 253; pan-
 ské 163; prostranné 13; špičaté 70;
 tkané 491; s ušima 489; zoubaté 54.

stříbrohlav 24, 25, 116, 361.
 stříhané šaty 69.
 student 228, studentský stejnokroj 575,
 stuha 480, 489.
 subtile 219.
 succentor 573.
 sudarium 96, 172, 223.
 sudlice 276, 615, 617; špičatá 277;
 a ušima 277.
 sukrě mužská 28, 50, 53, 68, 73, 90,
 91, 97, 121, 134, 439; bakalářská 569;
 česká, 14, 69; chodící 51, 138, 405;
 kněžská 199, 551; ložniční 158, 168;
 noční 141; mistrská 227; mnišská
 298; nabíraná 309; oděvací 134;
 otáhlá, otáhlíce 12, 30, 184, 145;
 otevřená 51; panáská 141; slavenia
 14; stříhaná 185; štukovaná 71;
 švábská 14; vláská 16, 412; vlčatá
 143; bez vody 449; všední 143.
 sukně ženská 43, 45, 77, 306, 392;
 s barvami 397; s hřbety 110; s ko-
 žichem 120, 141; svrchní 117.
 sukníčka pod kabát 431.
 suken kroječ, 111.
 sukno 110, 362; smíšené 362.
 superpellicium rochetum 216, 566.
 sutana, subšana 199.
 svadba 647.
 svatosti 184.
 ze Svojkova Kapounové 416.

Š.

šachování 32, 33.
 šalif 235, 695.
 šamlat 116, 360; šamlatka 18, 121,
 369, 446.
 šandy 463.
 šár k obnovi 165.
 šaršoun 272, 273, 608.
 šášek 294, 648.
 šátek 79, 223; na nos 172.
 šatka 94, 95.
 šatky 344.
 šavle 177, 274, 276, 614.
 šerka 97.
 šerlink 156, 366, 471, 522.
 šertuch 171.
 šef 116, 362.
 šilhět 116, 121, 141.
 šilheřka 121.
 Šimon od Lva, pražský měšťan 56, 152,
 245.
 šíp 282.
 šlásk s nánoskem 285.
 škarpetle 98, 496.

škarpál, škrbál 98, 163, 496.
 škapulír 202, 553.
 škorně 55, 90, 91, 97, 162, 163, 303,
 492; s faldy 165; přičné 165; rybní-
 káfské 494; v Beckovského Posolk.
 I. 342 čteme ještě při roku 1584 po-
 stoly (škorně) prtovati, což uvádíme
 aspoň tuto za doplněk.
 škraboška 294.
 škrampál 163.
 šle 483.
 Šlik z Pasanuu Hendrych 593; Lorenc
 542.
 šlofpele 158, 332, 462, 497.
 šlojif 63, 64, 67, 72, 106, 107, 377;
 brunátný na monastranci 569; vyší-
 vaný 107.
 šlokšwert 521, 607.
 šmejď 512.
 šmejdlíř 176.
 šmele 25, 427.
 šmelcované poctivice 482.
 šmuk, kytká 352, 887, 389, 426, 428;
 rouškový 381.
 šmukýř 176.
 šněrovačka 43.
 šňůrování 349.
 šňůrky 321, 480.
 šore 94, 96, 249, 346, 392, 460; pancé-
 řový 602; šorčíček 94.
 šorpele 460.
 šosy zbrojné 605.
 šot 25.
 špada 610.
 španěлка (ručnice) 625.
 šperk 525.
 špinely 531.
 špitální šat 292.
 štamet 363.
 šteft 389.
 štecher 612.
 šteptuch 363.
 z Šternberka Zdeněk 327.
 štihlý 497.
 štit, štitěk 218, 251, 266, 606, 632.
 štola 211, 560.
 štore 56, 130, 385.
 štrych 439.
 štukovaný šat 69.
 Šturm z Firstenfeldu Pavel 544.
 šturmhaub 595.
 štycle 330, 504.
 šuba, čuba, čubka 20, 52, 53, 54, 67,
 83, 133, 141, 153, 155, 157, 158.
 šušky 435.
 švábky 423.
 šváf (na koně) 636.

z Švamberka Jan 13.
švancarka (sekora) 621.
švec 70, 166.
švenápis, švejnápis 618.
švihák 70, 72.

T.

tabin 112, 361, 366.
Táborský bratr 61.
Táboři 193.
tacle 330, 503.
tafat 116, 360.
talár 199, 226.
tamin 360.
tapart 226.
tarče 266.
tašvice 49, 179, 519; bavířská 241.
tela paganica 152.
tesák 176, 271, 520; český 15, 76, 271, 610; turnajský 632
z Těmic Bohuslav Těmín 604.
těšínská 624.
těstiva 282.
thorax 243.
tiketa 116.
tkadlice, tkadličky, šlojiřď 105; klátovské 105.
tkanice 49, 87, 129, 181, 321; tkanička náčelná 104, 373, 389, 399, 480, 601, 536, 537; střihaná 400.
tobolka 176; tobolička dětinská 640; kněžská 551.
točenice 87, 373, 480.
točenka 129.
toul 282.
toulelec 626.
tovaryš, šat jeho 577.
tovaryšstvo (pochva) 176.
traky 239.
Trčka z Lípy 303, Jaroslav 603.
trepy 37, 97, 166.
trocaun 888, 427, 437.
trošt 49, 517.
tryp 361.
třmeny 290, 635.
třevíc 55.
tulich 274, 520, 610.
tunica 10, 51, 222, 568; ahena 241; brevis 28; tartarica 16; virilis 51.
tuplatas 361.
tuplbarchan 115.
tupltykyta 24, 360.
turkus 533.
turnaj 285, 630, 647.
tykyta 360.
tylec 177, 274.

U.

údes ženské hlavy 371, 389.
udidla 635.
uherský kroj 16.
uhřivost 100.
z Újezda Jeníšek 397, 472.
umriči šat 650.
uniforma 259; vojenská 589.
uši 102, 123.
utěráky 508.
úvodnice 94.
uzda 634.

V.

Václav IV. 40.
váčky 513; benátské 515; francouzské 515; mejlandské 515; německé 515.
z Valdštejna Jan mladší 19, 522; Mandalena 406.
varhánky 309.
varkoč 246.
z Vartemberka Jan 645.
vdovin šat 291, 639.
věnec 47, 71, 102, 374, 427; perlový 103, 104; stavěcí 102.
vějíř viz oháňka.
vejl 203.
velum calicis 216.
veruna (dýka) 612, 613.
vetešník 145, 165, 496.
veveřice 120.
vidle 278.
vínek 47; dětinský 610.
vinutí 497.
virga pastoralis 223.
visák 290.
Vladislav II. 189, 437.
Vladislavský sál 333, 341.
vlak viz vlečka.
vlasy 40, 41, 43, 56, 72, 90, 100, 370, 413; falešné 126. K straně 56. dokládáme svědectví Butzbacha (Chronica vyd. od Beckra) str. 79 a 120, že vidal Čechy strojené s vlasy dlouhými až po pás; Němci že proti tomu nosili vlasy krátké.
Vlaši řezáci 531.
vlášení (chochol) 238.
vlatsche 274.
vlček 97, 116, 143, 362.
vlčí zoubky 542.
vlečka 44, 64, 74, 303, 307, 323, 395
z Vikánova Prefat Jiřík 622; Oldřich 571.
vlněná látka 359.

vojačka 629.
 voják 22, 587.
 vojsko nájemné 258; z doby Jiřího 247.
 vomíral 215.
 vopnštejn 526.
 vordejn ze slova guardián, dohlížitel 512.
 vrátný 621.
 z Vrchovišť Smíšek 141.
 vrkoč 42, 46, 63, 101, 315, 347, 372.
 vous 128.
 vozy válečné 269.
 všertuch 171.
 vylky jeptišské 27.
 vyšívání 214, 507.
 vyvlačování 310, 479.

waſſenrock 246; wappnrok, wopmruk 444, 445.

Z.

zaſír 181.
 záhubí 104.
 záloha 125.
 zámlá 359.
 zanykl 533.
 zápony 28, 103, 148, 401, 426, 537, 540.
 záponové dílo 182.
 zaručaví (zbrojné) 604.
 zástěra 94, 96, 171, 504; s barvami 507.
 záušky 890.

zavijech 377.
 zavítí 47, 79, 95, 378.
 zbraň 353, 520; stělná 280, útočná 607.
 zbroje pán 254, 581, 605; maxmiliánská 581.
 zedníci vlaští 577.
 zeman 21, 22.
 zendal 116.
 Zikmund císař 36.
 zlato předené 23.
 zlatohlav 20, 23, 24, 25, 116, 361.
 zobáky 34, 35, 36, 54, 71, 161, 201, 253, 303.
 zpodníček 102, 375.
 zrcadlo 110; kovové 391; ohnivá 110; vleklé 110.
 zuby nepravé 100.
 zuzanka (šat) 396.
 zvonec 80, 31, 32, 177, 219.
 zvonečky 211.

Ž.

žák 22, 68, 228, 575, 447.
 želízko 254.
 ženkle 103, 117, 396.
 ženky prázdné 297, 650.
 žid 169, 295; klobouček židovský 295; šat 648.
 židek 12.
 život 44; živůtek, životek 43, 76, 306, 316, 345, 392.
 žizka 57, 63, 126, 208, 241, 257.
 žizkův kropáč 279.
 župan 73, 442.
 župce 28, 45, 125, 403, 431, 498.

Chyby.

- Str. 18. řádek 23. ahora čti Vecellio místo Vecelio.
" 36. " 6. zdola " Dachera místo Lidachra.
" 38. " 15. " " postavníci místo postáníci.
" 231. " 8. " " ještě místo již.
" 311. je chybný podpis pod obrázkem; má tu stát:
Univ. knih. sign. 54. E. 19.
" 343. řádek 7. ahora čti k němu místo k nim.
-